مۆیدىن سایىت بوستان

كىروانىدىكى ئۇچقىلار

(1)

شىنجاڭ خەلق نەشرىياتى

یوکستا بمنی بزدلن یراق قدمده قالغان هم ئونسئولغان
ئه جداد لرمزنك ئنزنی ئنز لنگوچیله رکه یول باشلغوچی
بولغان ئوردهك قاتاریق سوئیملوك کشلرمزنگه بهغشلایمن .

ئاپستوردین

بدن سايت بوستان

روانلکی عزیزلار

(ائککی قسملیق تاریخی رومان)

1

شنساك خلق الله شریاتی

图书在版编目(CIP)数据

楼兰足迹：维语尔文/莫依丁·萨依提著. —乌鲁木齐：新疆人民出版社，2008.1
ISBN 978-7-228-11347-7

Ⅰ.楼… Ⅱ.莫… Ⅲ.长篇小说—中国—当代—维吾尔语(中国少数民族语言)Ⅳ.I247.5

中国版本图书馆 CIP 数据核字(2008)第 001244 号

责任编辑　帕提古丽·米吉提
责任校对　赛娜瓦尔·依布拉音，再米拉·菲达
出版发行　新疆人民出版社
电　　话　(0991)2827472
地　　址　乌鲁木齐市解放南路 348 号
邮　　编　830001
经　　销　新疆维吾尔自治区新华书店
印　　刷　新疆新华印刷厂
开　　本　880×1230 毫米　1/32
印　　张　41.375
版　　次　2008 年 1 月第 1 版
印　　次　2008 年 1 月第 1 次印刷
印　　数　1—5000 册
定　　价　88.00 元（上下）

مۇھەررىردىن

پېشقەدەم شائىر ، ژۇرنالىست ، لوپنۇرشۇناس مۆيدىن سايىت بوستان 1935 ـ يىلى 5 ـ ئايدا كورلا شەھىرىدە تىجارەتچى ئائىلىسىدە تۇغۇلغان . ئۇ 1952 ـ يىلى قاراشەھەر پېداگوگىكا مەكتىپىنى پۈتكۈزۈپ ، 1955 ـ يىلى 8 ـ ئايغىچە كورلا شەھىرىدىكى باشلانغۇچ مەكتەپلەردە ئوقۇتقۇچى بولغان ، كېيىن ئاپتونوم رايونلۇق مائارىپ ئىشچىلار ئۇيۇشمىسىدا ، ئاندىن بايىنغولىن ئوبلاستلىق باش ئىشچىلار ئۇيۇشمىسىدا ئىشلىگەن . ئۇنىڭدىن كېيىن ئوبلاستلىق ئەدەبىيات ـ سەنئەت ئىجادىيەت ئىشخانىسىنىڭ مۇئاۋىن مۇدىرى ، ئوبلاستلىق يازغۇچىلار جەمئىيىتىنىڭ مۇئاۋىن رەئىسى ، «بوستان» (ھازىرقى «كروران») ژۇرنىلىنىڭ باش مۇھەررىرى بولۇپ ئىشلەپ ، 1995 ـ يىلى 6 ـ ئايدا پېنسىيىگە چىققان .

مۆيدىن سايىت بوستان 1959 ـ يىلى «شىنجاڭ ياشلىرى» گېزىتىنىڭ 6 ـ فېۋرال سانىدا ئېلان قىلىنغان «سەيلە قىلىلى ئايغا» ناملىق شېئىرى بىلەن ئەدەبىي ئىجادىيەت سېپىگە كىرىپ كەلگەن . ئۇنىڭ قىرىق نەچچە يىللىق ئىجادىيەت پائالىيىتىنى ئەدەبىي ئىجادىيەت ، ئەدەبىي ژۇرنالچىلىق ، لوپنۇر فولكلورچىلىقى قاتارلىق ئۇچ جەھەتكە يىغىنچاقلاشقا بولىدۇ . مۆيدىن سايىت بوستان ئەدەبىي ئىجادىيەتكە قىزغىنلىق بىلەن كىرىشىپ ، بىر بۆلۈك شېئىر ، ھېكايە ، پوۋېست ، شۇنداقلا دراما («تاھىر ـ زۆھرە») يېزىپ ئېلان قىلدى . ئۇ ژۇرنالدا ئىشلىگەن ئون بەش يىل جەريانىدا ، بايىنغولىن ئەدەبىيات بوستانلىقىنىڭ بەرپا قىلىنىشى ۋە بىر تۈركۈم ئۇمىدلىك ئەدەبىي ئىجادىيەتچىلەرنىڭ مەيدانغا كېلىشى ئۈچۈن تەمەسىز ۋە ھالاللىق بىلەن ئىشلىدى . «بوستان» (ھازىرقى «كروران») ژۇرنىلىنىڭ 1979 ـ يىلىدىكى تۇنجى

سانىدا ئۇ باشقىلار بىلەن بىرلىكتە توپلىغان بىر تۈركۈم لوپنۇر خەلق قوشاقلىرى بىلەن ئۇنىڭ «لوپنۇر قوشاقلىرىنىڭ بەزى ئالاھىدىلىكلىرى توغرىسىدا» دېگەن ئىلمىي ماقالىسى ئېلان قىلىندى. شۇنىڭدىن ئېتىبارەن ئەدەبىي ئىجادىيەتتە ئۇ ئاساسىي دىققەت ـ نەزىرى، ۋاقتىنى لوپنۇر فولكلورچىلىقىغا قارىتىپ، ئاساسلىقى لوپنۇر خەلق ئېغىز ئەدەبىياتىنى توپلاش، رەتلەش، نەشرگە تەييارلاش ۋە تەتقىق قىلىش بىلەن ئىزچىل شۇغۇللاندى. شىنجاڭ خەلق نەشرىياتى 1984 ـ يىلى، ئۇ توپلاپ تۈزگەن «لوپنۇر خەلق قوشاقلىرى» («ئۇيغۇر خەلق قوشاقلىرى» نىڭ 5 ـ كىتابى) توپلىمىنى، 1991 ـ يىلى «ئۇيغۇر خەلق چۆچەكلىرى» نىڭ 15 ـ كىتابىنى (باشقىلار بىلەن بىرگە تۈزگەن) نەشر قىلدى. شىنجاڭ ئۇنىۋېرسىتېتى ئىلمىي ژۇرنىلىنىڭ 1987 ـ يىلى 3 ـ سانىدا «لوپنۇر قوشاقچىلىقى توغرىسىدا» دېگەن ئىلمىي ماقالىسى ئېلان قىلىندى. «بۇلبۇل» ناملىق باللادىسى خانتەڭرى ئەدەبىيات مۇكاپاتىغا ئېرىشتى. ئۆزى 5 ـ قېتىملىق «خانتەڭرى ئەدەبىيات مۇكاپاتى» (بېيجىڭدا ئېچىلغان) دا «مۇنەۋۋەر مۇھەررىر» شەرەپ مۇكاپاتىغا ئېرىشتى. 1990 ـ يىلى، ئۇ خەلق ئېغىز ئەدەبىياتى بويىچە ئاپتونوم رايونلۇق ئۇچ يۇرۇش توپلام ئىشلەش تەھرىر ھەيئەتلىكىگە تەكلىپ قىلىنىپ، بايىنغولىن ئوبلاستلىق ئۇچ يۇرۇش توپلام ئىشلەشكە رەھبەرلىك قىلىش ھەيئىتىدە مۇئاۋىن باش تەھرىر بولۇپ ئىشلەپ، 1993 ـ يىلى مۇشۇ ساھەدە «مەملىكەتلىك ئىلغار خىزمەتچى» دېگەن شەرەپكە نائىل بولدى. 1991 ـ يىلى شىنجاڭ خەلق نەشرىياتى تەرىپىدىن ئۇنىڭ «ھايات باھارى» (باشقىلار بىلەن بىرلىكتە)، قەشقەر ئۇيغۇر نەشرىياتى تەرىپىدىن «باشئەگىم نەزمىلىرى» (باشقىلار بىلەن بىرلىكتە) ناملىق شېئىرلار توپلىمى نەشر قىلىندى. 2003 ـ يىلى قەشقەر ئۇيغۇر نەشرىياتى «لوپنۇر ئەسلىمىلىرى» ناملىق كىتابىنى، 2005 ـ يىلى مىللەتلەر نەشرىياتى ئۇ توپلاپ رەتلىگەن «مىنكۇن باتۇر ۋە ئۇنىڭ ئەۋلادلىرى» ناملىق

چوڭ ھەجملىك خەلق قىسسىسىنى نەشر قىلدى . ئۇ يەنە «لوپنۇر خەلق داستانلىرى» توپلىمىنى ، شېئىر ئىجادىيىتىنىڭ نامايەندىسى بولغان «ئاق بىكەش بىلەن بوز باتۇر» نامىلىق يەتتە مىڭ مىسرادىن ئارتۇق داستانىنى نەشرگە سۈندى .

«كرورانداكى ئىزچىلار» نامىلىق ئىككى تومىلۇق بۇ تارىخىي رومان مۆيدىن سايىت بوستانىنىڭ ئوتتۇز يىلغا يېقىن لوپنۇرلۇق-لارنىڭ فولكلورى ، تارىخى بىلەن ھەپىلەشكەنلىكىنىڭ بەدىئىي سەمەرىسى بولۇپ ، 1860 ـ يىلىدىن 1934 ـ يىلىغىچە بولغان يەتمىش بەش يىللىق جەريانىنى ئۆز ئىچىگە ئالىدۇ . رومانىنى ئوقۇ-سىڭىز ، تېخى 19 ـ ئەسىرنىڭ ئاخىرىغىچە — بەش يۈز يىلغا يېقىن دۇنيانىڭ كۆز ـ قۇلىقىدىن گويا پايانسىز دېڭىز ئوتتۇرىسى-دىكى كۆرۈنمەس كىچىككىنە يېگانە ئارالدەك ، سىرتقى دۇنيادىن ئايرىلىپ بېكىنمە ھالەتتە تۇرغان ، مۆجىزىدەك ئاجايىپ رىۋايەت ۋە ئەپسانىۋى پەردىلەر ئىچىدىكى سىرلىق دۇنيا — لوپنۇر ۋە لوپنۇرلۇقلار توغرۇلۇق خېلى كەڭ چۈشەنچىگە ئىگە بولۇپ قالىسىز ...

مۇندەرىجە

بىرىنچى باب كۆچۈش..... 1
ئىككىنچى باب قالۇچىلار مەھەللىسىدە..... 50
ئۈچىنچى باب «دىۋە ئادەم» 103
تۆتىنچى باب ئابدالدا 162
بەشىنچى باب چوڭ ئۇيۇشۇش 241
ئالتىنچى باب توي ۋە مۇسىبەت..... 326
يەتتىنچى باب بىزمۇ يەر تېرىيلى 411
سەككىزىنچى باب ئوماقنىڭ تاختىسى..... 501
توققۇزىنچى باب يۇرتۇڭنىڭ ھەممە يېرىنى بىلىپ قوي... 589

فهرس الموضوعات

مقدمة 1
الفصل الأول: نشأة الدولة 20
الفصل الثاني: «بيوت مكة» 103
الفصل الثالث: المؤاخاة 145
الفصل الرابع: غزوة بدر 214
الفصل الخامس: أحداث السنة الثانية 350
الفصل السادس: غزوة أحد 371
الفصل السابع: أحداث السنة الثالثة 401
الفصل الثامن: غزوة بني النضير 503

بىرىنچى باب

كۆچۈش

بۇ يول دۇنيادىكى يوللارنىڭ قەدىمىيسى ، سەرخىلى ئىدى ، دۇنيادىكى يوللار بۇ يول ئالدىدا ئۇزۇن ـ قىسقا ـ لمقتا خالتا كوچىغا ، كەڭ ـ تارلىقتا چىغىر يولغا ئوخ ـ شايتتى ؛ بۇ يول شۇنچىلىك ئاۋات ، قاياق ئىدىكى ، جاھاز ـ دىكى ئېسىل مال ـ بۇيۇملارنىڭ ، جاۋاھىراتلارنىڭ يەر ـ مەنكىسى ئىدى ؛ ھەر خىل رەڭ ـ تۈستىكى ئادەملەر ، تۈرلۈك تىل ـ زۇۋان ، مەدەنىيەت ، ئىددىيە ، تۇر ـ لۇك دىن ـ ئېتىقادلار ئۇچرىشىپ ، ئۆتۈشۈپ تۇرىدىغان مەشھۇر ، شۆھرەتلىك يول ئىدى .

— خاتىرەمدىن .

قۇملۇق ، پايانى يوق قۇملۇق ، گويا دۇنيا قۇم بولۇپ يارالغان ـ بەك ياكى پۈتكۈل زېمىننى قۇم توپانى بېسىپ كەتكەندەك . قۇياش تىكلەشكەن چاغ ، ئاسمان خۇددى قۇم دۇنياسىغا كۆمۈ ـ تۈرۈپ قويغان غايەت زور رەڭگەر قازانغا ، قۇياش بولسا مۇشۇ قازاننىڭ ئەڭ ئېگىز مەركىزىدىكى تۆگىلۈككە ئېسىپ قويغان نۇر شارىغا ئوخشايتتى . بۇ قۇم دۇنياسىنىڭ تەرەپلىرى ئۇنى پىراق ـ يىراقلاردىن قوچۇپ ـ ئۇپۇپ تۇرغان مۇشۇ رەڭگەر

قازاننىڭ گىرۋىكى ، ئۇپۇق سىزىقى ئىدى . بۇ يەردە تەرەپ - پەرەپ مەۋجۇت ئەمەستەكلا ، ھەممە تەرەپ ئوخشاش .

قۇملۇق شۇ قەدەر چۆل - جەزىرە ئىدىكى ، نە بىرەر تۈپ دەرەخ ، بىرەر تۈپ شىۋاق ، يانتاق ، نە يېڭنە چاغلىق بىرەر تال خەس - گىياھ بولسۇن ، ساپلا قۇم ، قۇملا ، زەررىچە بۇلۇتسىز ، خرۇستالدەك سۈزۈك ئاسماندا تىكلەشكەن قۇياش نۇرىدا قۇملار پارىلداپ چاقناپ تۇراتتى .

پايانسىز قۇملۇقنىڭ دۆڭ - بارخانلىرى بىر قاردىماقتا بىر - بىرىگە مىنگىشىپ گىرەلىشىپ كەتكەن بېلىق قاسىراقلىرىغا ئوخشىسا ، يەنە بىر قاراشقا مەيىن شامالدا بىر - بىرىنى قوغلىشىپ قىرغاق تامان سىلجىپ ، يېنىك ھەم رىتمىلىق تەۋرىنىۋاتقان كۆل چايقاقلىرىغا ئوخشايتتى .

رىۋايەتتە ئېيتىلىشچە ، قايسىبىر قەدىم زاماندا توپان بالاسى بولۇپ ، ئاسمان - پەلەك تاغ - چوققىلارنىمۇ قوشۇپ پۈتكۈل يەر - زېمىننى سۇ بېسىپ كەتكەندە ، پەقەت نوھ ئەلەيھىسسالامنىڭ كېمىسىدىكى جانلىقلارلا ھايات قالغانكەن . خۇددى شۇنىڭغا ئوخشاش ، قۇم توپانى ئاستىدىن ئۆمىلەپ چىقىۋاتقاندەك ، يۈك ئارتىلغان بىرنەچچە كالا ، ئېشەكنى ئالدىغا سېلىپ ، ئات ، كالا ، ئېشەك مىنگەن چوڭ - كىچىك ئۇچ ئادەم چەكسىز قۇملۇقنىڭ يىراق ئۇپۇقتىكى ھال رەڭ ۋىل - ۋىل گىرىمسەنلىك ئىچىدىن قىمىرلاۋاتقاندەك ئاستا چىقىپ كەلمەكتە . ئۇلار بىر كۆرۈنۈپ ، بىر كۆرۈنمەي ، ھېلى ئېگىز بىر قۇم دۆۋىسىدىن ئايلىنىپ ئۆتسە ، ھېلى ئالدىنى توسۇپ تۇرغان يەنە بىر چوڭ قۇم دۆۋىسىگە ئۆمىلىنگەندەك چىقىپ ، دومىلىغاندەك مۇدۇرۇلۇپ چۈشەتتى . مانا ، ئۇلار يەنە بىر قۇم دۆۋىسىگە چىقتى . ئات مىنگەن ئايال بىلەن ئېشەك مىنگەن بالا — ئىككىسى قۇم دۆۋىسىدىن چۈشۈپ مېڭىشىنى داۋام ئەتتى . كالا مىنگەن ئەر بولسا ، قۇم دۆۋىسىدىن چۈشمەي ، كالا ئۈستىدە تۇرۇپ سول قولىنىڭ ئالىقىنىنى پېشانىسىگە سايىۋەن قىلىپ تۇتۇپ يىراقلارغا قارىدى . ئۇ بۇ قېتىمدا : «بارىدىغان مەنزىلىمىز

قايسى تەرەپتىكىن ، بۇ قۇملۇقنىڭ چېكى نەدىدۇ ؟ » دەۋاتامدىكىن ، بەلكى ئىككىلىسىنى دەۋاتقاندۇ . ئۇلار بۇ قۇملۇق جەزىرىدە نەدىن كېلىپ ، نەگە كېتىۋاتىدىكىن ؟ ئەر قۇم دۆۋىسىدىن چۈشۈپ ئايال بىلەن بالىغا يېتىشىپ كەلدى .

— ئاتا ، بىز تېخىچە قۇملۇقتا مېڭىۋاتىمىزغۇ ؟

— ...

— ئاتا ، سەن يولغا چىقىشقا ئاز قالدۇق دېگەنتىڭ ، قېنى ئۇ يول ؟

— ھە ، يولغا ئاز قالدۇق .

— ئالدىنقى كۈنىمۇ شۇنداق دېگەنتىڭ ، تۈنۈگۈنمۇ شۇنداق دېدىڭ . ھازىرمۇ يەنە ...

— بولدى ، ئاتاڭنى گەپكە سېلىۋەرمە ، بۇ قۇملۇقتا نەدە يول بولىدۇ ، مېڭىۋاتقان يېرىمىز يول شۇ .

قايسى تەرەپلىكىنى پەرق ئەتكىلى بولمايدىغان بۇ پايانى يوق قۇملۇقتا ، ئۇ ئەر يىگىرمە يىلنىڭ ئالدىدا ئاتىسى بىلەن ماڭغان چاغدىكى تۇيغۇسىغا تايىنىپلا ئۇ ئىككىسىنى باشلاپ كېتىۋاتاتتى .

ئۇلارنىڭ ئاتا ماكان يۇرتى چارا ئىدى . ئون نەچچە يىلنىڭ ئالدىدا تارىم دەريياسى ئېغىر دەرىجىدە تاشقىنلاپ كېتىپ ، ئەتراپنى سۇ بېسىپ ، سۇ چىقمىغان يەرلەرمۇ زەيلىشىپ ، شورلىشىپ كەتكەنىدى . شۇ چاغدا زور بىر تۈركۈم كىشىلەر ۋاقىتلىق بولسىمۇ تىرىكچىلىك غېمىدە تەرەپ - تەرەپكە تارقىلىپ كەتكەندە ، ئۇلارنىڭ ئائىلىسى باشقىلار بىلەن بىللە چارىنى تاشلاپ قۇرۇقتاغ ئېغىزىدىكى كىچىك بىر مەھەللىگە كۆچۈپ بارغان . ئۇ مەھەللىدىكىلەرنىڭ ھاياتلىق كاپالىتى بولغان كىچىك بىر ئېرىق سۇ بىر ھەپتىنىڭ ئالدىدا قانداقتۇر بىر غايىۋى كۈچ تىلسىم قىلىۋەتكەندەك ياكى بىر يالماۋۇز مەخلۇق تەرىپىدىن سۇمۇرۇۋېلىنغاندەك شىپپىدە قۇرۇپ كەتتى . مەھەللىدىكى ئون نەچچە ئائىلە ھەرقايسىسى جەمەتىنى ۋە ئاتا - بوۋىلىرىنىڭ ئەسلىي يۇرتىنى ئېسىگە

ئېلىپ هەر تەرەپكە كۆچۈپ كېتىشتى . بۇ ئۇچ جانلىق ئائىلە بوۋىلىرىنىڭ يۇرتى بولغان قاراقوشۇن كۆلى ئەتراپىغا كەتمەكچى بولۇشقانىدى . لېكىن ، كۆل سۈيى ئۆرلەپ كېتىپ ، كىشىلەرنىڭ باشقا يۇرت - مەھەللىلەرگە كۆچۈپ كېتىۋاتقانلىقىنى ئاڭلاپ ، قاراقوشۇن كۆلىگە يېقىنراق يېڭى ئابدالنى پاناھداپ كېتىۋاتاتتى . ئۇ ھەرقانچە ئۆز تۇيغۇسىغا ئىشەنسىمۇ ، ھېچقايسى تەرىپىنى بىلگىلى بولمايدىغان قۇملۇقتا يەنىلا پات - پات ئەتراپقا قاراپ قويغان ياخشى ، دەپ قارايتتى .

ئۇلار قۇم دۆڭلىرىگە چىقىپ - چۈشۈپ ، ئايلىنىپ بۇنچە ئاۋارە بولۇپ يۈرگۈچە بىر يول تېپىپ ماڭسا بولمامدىكىن - ھە .

بۇ دەشت - جەزىرە قۇملۇقتا نەدىمۇ يول بولسۇن ، يوق . ياق ! يول بار ئىدى ، يول بولغاندىمۇ ئۇزۇندىن - ئۇزۇنغا ، مەشرىقتىن مەغرىبكىچە سوزۇلغان ، جاھاننىڭ ئۇ چېتى بىلەن بۇ چېتىنى تۇتاشتۇرغان يول بار ئىدى . ئەينى زاماندا ئاۋات ، قايناق ، رونۇق تاپقان ئۇنداق يول جاھاننىڭ ھېچبىر يېرىدە تېخى ئۇچرىمىغانىدى ، بارلىرى ئۇزۇن - قىسقىلىقتا خالتا كوچىغا ، كەڭ - تارلىقتا چىغىر يولغا ئوخشايتتى . بۇ يولدا قىش - ياز دېمەي يىل بويى ھىندى - ئافغان ، پارس - سوغدىيان ، رىم - يۇنان كارۋانلىرىنىڭ ، سەيياھ - سایاھەتچىلەرنىڭ ، ئەلچىلەرنىڭ ئايىغى ، كول-ىدۇرما - قوڭغۇراقلىرىنىڭ ياڭراق سادالىرى ئۇزۇلمەيتتى . زەر-دار كارۋانلارنىڭ قوڭغۇراقلىرى ئالتۇندەك ساپ ، سۇزۇك ، جاراڭ-لىق ھەم سەلتەنەتلىك ئىدى ، باشقىلىرىنىڭمۇ ياڭراق ، يېقىملىق ، ھەيۋەتلىك ئىدى ، ئەلچى كارۋانلارنىڭ بولسا ئوردا جاكارچىسىنىڭ داڭلىدىقىدەك بوغۇق ئەمما سۇر - ۋەھىمىلىك ئىدى . بۇ يولنىڭ كارۋان سارايلىرى ، سودا مەيدان - سورۇنلىرى ، رەستە - بازارلىرى گويا دۇنياۋى يەرمەنكە ئىدى . جاھاندا بارلىكى ئېسىل مال - بۇيۇملارنىڭ ھەممىسى ، شايى - ئەتلەس ، دۇردۇن - دۇخاۋا ، گۆھەر ، كەھرىۋا كەبى جاۋاھىراتلار مۇشۇ يول ، مۇشۇ

چوڭ رەستىدە ئۇچرىشاتتى ، ئۇيان - بۇيان ئۆتۈشۈپ تۇراتتى ، ئالماشتۇرۇلاتتى . بۇ يولدا يەنە ئاق ، قارا ، سېرىق — ھەر خىل رەڭ - تۈستىكى ئادەملەر ھەم تۈرلۈك تىل - زۇۋان ۋە ھەر خىل دىن - ئېتىقادلارمۇ ئۇچرىشاتتى . بۇ يولدا كىشىلەر سودا قىلىشاتتى ، تالىشاتتى ، قىزىرىشاتتى ، ھۇرپىيىشەتتى ، يەنە ئاخىرىدا چىرايلىقچە پۈتۈشۈپ قالاتتى . شەرقنىڭ جۇلالىق ئېسىل شايى - كىمخابلىرى ، كەھرىۋادەك سۈزۈك ، چاقناق فارفور قاچىلىرى ، قاشتېشى بۇيۇملىرى غەربنىڭ يېقىن - يىراقلىرىغىچە يېتىپ باراتتى ، غەربنىڭ ماللىرى شەرققە يۇرۇشۈپ تۇراتتى . چېرىك - چەۋەندازلار ، ھوشيار جېسەكچىلەر يولنىڭ تىنچ - ئامانلىقىنى يىل بويى قوروقداپ - قوغداپ تۇراتتى . يول ئوغرى ، قاراقچىلاردىن خالىي ئىدى . يول مۇساپىسى ئۇزۇن ، جاپا - مۇشەققىتى كۆپ ، ئېغىر بولسىمۇ ، ھەرقايسى ئەل كارۋانلىرى ، قىممەتلىك مال - بۇيۇملىرى بۇ يولغا خەۋپسىرىمەي ئاقاتتى .

چاڭئەننىڭ تۇنجى ئەلچىسى جاڭ چيەن كانگىيە[1] سەپىرىدە مۇشۇ يولدىن ئۆتكەن . ۋېنتسىيىلىك سەييياھ ئەلچى ماركوپولو شەرققە بېرىشىدا مۇشۇ يولدا ماڭغان . بۇ يەردە ئۇ ئۆز يۇرتىدا ، ئۆيىدە يەپ باقمىغان ئاجايىپ نازۇنېمەتلەردىن لەززەتلىنىپ ، شېرىن - تاتلىق ، ئېسىل تەسىراتلارغا ئىگە بولغان . ئۇنىڭدىن كۆپ بۇرۇنقى بىر زامانلاردا پامىر تاغلىرىدىن ئۆتۈپ كەلگەن بابىل ئېكىنزارلىقىنىڭ بۇغدىيى دەسلەپ مۇشۇ يول بويىدىكى مۇنبەت تۇپراقتا ئۆزلەشتۈرۈلۈپ ، يەنە بىر زامانلاردىن كېيىن مۇشۇ يول ئارقىلىق ئوتتۇرا تۇزلەڭلىككە يېتىپ بارغان[2] .

بۇ يول مانا شۇنداق يەر يۈزىدىكى يوللارنىڭ سەرخىلى ، سەرىكىسى ئىدى ، ئاۋات ، قايناق ، شۆھرەتلىك ئىدى . بۇ يول ۋادىسى

---

① كانگىيە — سەمەرقەنت .

② بۇ ھەقتە لى يۈك «ئۇيغۇر كلاسسىك مۇزىكا سەنئىتىنىڭ يىراق قەدىمكى زامانىدىكى ئىقتىساد ، مەدەنىيەت ۋە ئېتنىك مەنبەسى توغرىسىدا» (شىنجاڭ ئۇنىۋېرسىتېتى ئىلمىي ژۇرنىلى 1995 - يىلى 2 - سان) دېگەن ماقالىسىدە : «ھازىرغىچە تارىم ۋادىسىغا بۇغداي ئۆسۈملۈكىنىڭ قاچان يېتىپ كەلگەنلىكى گەرچە ئىلىم - پەندە بوشلۇق مەسىلىسى بولۇپ كەلگەندەك قىلىسىمۇ ، ئۇنىڭ تارىم ۋادىسى ئارقىلىق خوتەنخي ۋادىسىنىڭ ئوتتۇرا ئېقىمىغا بۇنىڭدىن تۆت مىڭ يىل بۇرۇن يېتىپ بارغانلىقى مەلۇم بولدى» دەيدۇ .

تەكشۈرۈشكە رەھمىتى ، نەزىرى ياغقان تۇپرىقى مۇنبەت ، نېمىتى مول ، سۇيى ئەلۋەك ، گۈزەل زېمىن ئىدى .

— ئۇنداق بولسا ، قېنى ئۇ يوللار ، قېنى ئۇ گۈزەللىك ؟ تۇرغان - پۈتكىنى پايانسىز دەشت قۇملۇققۇ ؟

ئادەم دېگەن بۇ جانۋار ئەقلى كاللىسىدا چېغىدا ئادەمكەن ، ئەقلى گەجگىسىگە ئۆتۈپ قېلىپ ئۇنىڭغا نەپسى مىنۋالسا ، ئۇ چاغدا ئۇ ئازناپ ، ئاچ كۆز ، بالاخور مەخلۇقكەن . بۇ يول ، بۇ ماكاننىڭ نام - شۆھرىتىنى ، نەپ - مەنپەئىتىنى ، بايلىق - مەئىشىتىنى ئاڭلىغان يېقىن - يىراقتىكى بەگ - خانلارنىڭ نەزدىرى بۇ يەرگە ئاغدى ، كۆزى قىزىرىشتى . بۇ يولغا ئۆزلىرىلا خوجا بولۇپ خەزىنىسىنى تولدۇرۇۋېلىش ، چۆنتىكىنى پومپايتىۋېلىش نىيىتىگە كېلىشتى ، ئۇلار بۇ يەرنى بىر - بىرىدىن قىزغىنىشتى ، تالاشتى ، تالىشىش قىرغىنچىلىق قىلىشقۇچە بېرىپ يەتتى . ئاقدۇەتتە ، بۇ خىلۋەت ، ئاۋات ماكاننىڭ تىنچلىقى بۇزۇلدى ، خاتىرجەملىكى يوقالدى ، ئادەملىرى خاتىرجەملىك ۋە تىرىكچىلىك يولى ئىزدەپ تەرەپ - تەرەپكە پىتىراپ كېتىشتى . بىرىنى بىرى چىشلەپ بولىۋەرگەن قىرغىنچىلىقلار سەلتەنەتلىك ئوردا - سارايلىرى ، ھەشەمەتلىك قەلئە - قورغانلارنى ، قەسىر - خاندانلارنى خاراب قىلىۋەتتى . ئىنسانىيەتنىڭ ئۇ بىر تۇركۈمى يارانقان بايلىقلارنى ، قۇرغان شەھەر - يۇرتلارنى ، ئاچقان ، گۈللەتكەن يوللارنى ، چاقناپ تۇرىدىغان جەمئىي پارلاق مەدەنىيەتلەرنى ئىنسانىيەتنىڭ بۇ بىر تۇركۈمى ۋەيران قىلىۋەتتى .

تراگېدىيە ئۇنىڭ بىلەن تۈگىمىدى .

بۇ بىر تۇركۈم ئادەملەرنىڭ ئەجدادلارنىڭ تەۋەررۈك گۈل ئىزلىرىنى نەپسى بالالىقتا بېرىلىپ تاشلىۋەتكەن يۇزسىزلىكىگە تەكشۈرۈنىڭ قەھرى - غەزەپ پەيمانىسى تولغان چېغى ، ئۇنىڭغىمۇ ، بۇنىڭغىمۇ يوق قىلىپ ، ئۇلارنى بۇ زېمىنغا ئۇزاققىچە قايتا قەدەم باستۇرماسلىقتەك ، گويا دۇنيادا بۇنداق شەھەر - يۇرتلار ، يوللار بولۇپ باقمىغاندەك پاجىئەلىك قىسمەتكە دۇچار قىلدى ، بۇ يەرنى

تارىخىي ، تراگېدىيىلىك ئاپەت باستى ، كۆھىقاپنىڭ ھەممىنى يوق قىلىدىغان قارا بوران ، قارا قۇيۇنىنى قويۇپ بەردى . بۇ قارا قۇيۇن خۇددى ئۆزاق باغلاقتىن بوشانغان ئەسەبىي غالجىر مەخلۇقتەك قۇتراپ يامرىدى . ئالدىغا ئۇچرىغانلىكى جانلىق ـ جانسىز جىسمىنى سۈپۈرۈپ ، ئۇچۇرۇپ سورىدى ، پەلەكتىن قۇم توپانى ياغدۇرۇپ ھەممىنى قۇمغا باستۇرۇپ يوق قىلىۋەتتى . پۈتكۈل تارىم بويلىرى ھالاكەتلىك قۇم دېڭىزىغا ئايلىنىپ كەتتى .

— بۇ قۇملۇقتا ئۆزۈلمەي چىقىپ تۇرىدىغان بوران ، قۇيۇنلار ئاشۇ قارا بورانلارنىڭ داۋامىمۇ ؟

— داۋامى دېسەك بولماس ، قالدۇقى .

شۇنداق ، ئەجدادلار بىھېسساب ئەجىر ـ بەدەللەر بىلەن رويابقا چىقارغان ھەممە بايلىقنى ، ئۇلارنىڭ كېيىنكى ئەۋلادلىرى نەپسانىيەتچى خۇي ـ پەيلى تۈپەيلىدىن ئاپەت پەيدا قىلىپ يوق قىلىۋەتتى . ۋاقىت ئۆتكەنچە ، بۇ يولدا چۆنتىكى پومپايغانلاردىن يىراقتىكىلىرى بۇ يۇرت ـ ماكاننى ، بۇ يوللارنى تاشلىۋېتىپلا قالماي كېيىن ئىز ـ دېرىكىنى قىلىپمۇ قويۇشمىدى ، ئۇنتۇشتى ؛ يېقىن دىكىلەر ، ھەتتا مۇشۇ ۋاددىدا ياشاپ كېلىۋاتقانلاردا بولسا ئۆتمۇشى ، يىراق ئاتا ـ بوۋا ئەجدادلىرى ، ئۇلارنىڭ نام ـ ئىزلىرى توغرۇلۇق ئىشەنچلىك ھېچقانداق چۈشەنچە ، خاتىرە قالمىدى ، پەقەت تاتلىق ـ چۈچۈك ھەم ئۇزۇك ، كەمتۈك ئەپسانە — رىۋايەت تۇسىدىكى غۇۋا ئەسلىمىلەرلا قالدى .

ئائىلىسىنى باشلاپ قۇملۇقتا كېلىۋاتقان ئەر پەقەت يىگىرمە يىلنىڭ ئالدىدا مۇشۇ قۇملۇقتا ئاتىسى بىلەن بىر قېتىم ماڭغىنىدىلا بىلىدۇ . ئۇنىڭ ئالدىدا ئاتىسى ئۆزى ياكى باشقىلار بىلەن ماڭغانمۇ ، ماڭمىغانمۇ ، بۇنى بىلمەيدۇ .

— بۇرۇن بۇ قۇملۇقتا ئاۋات كارۋان يولىنىڭ بولغانلىقىنى تېخىمۇ بىلمەيدىكەن ـ دە .

نەپسانىيەتچىلىك ، نام ـ شۆھرەتچىلىكنىڭ ھەممىنى يوقتىدىغۇ ـ قاز ـ

داق ، يېمەكلىكتە بۇگۈننىڭلا ، ئۆتۈپ كەتسە ئەتە ـ ئىندىننىڭ غېمىنى قىلىدۇ ، ئۆتمۈشى توغرۇلۇق ئويلاپ كەتمەيدۇ .

قۇملۇق ، يەنە شۇ تۈگىمەس بىپايان قۇملۇق .

چوڭ ـ كىچىك ، ئەر ـ ئايال بولۇپ ئۈچ جانلىق بۇ بىر ئائىلە كىشىلىرى خۇددى داڭگاللار ئارىسىدا قىمىرلاپ يۈرگەن چۈمۈلىلەردەك چەكسىز قۇملۇقنىڭ ئېگىز ـ پەس سانسىز قۇم دۆڭلىرى ئارىلىرىدا بىر قەدەم ، بىر قەدەمدىن ئىلگىرىلەپ ئاستا مېڭىپ كەلمەكتە . ئايال بىلەن بالىنىڭ بۇنداق چوڭ قۇملۇقتا تۇنجى قېتىم مېڭىشى بولغاچقا ، قۇملۇقتا ئۆزلىرىدىن باشقا بىرەر جانلىقنى ، بىرەر تال خەس ـ گىياھنى كۆرمەي ، تۈگىمەس قۇمغا قاراۋېرىپ كۆزىمۇ ، دىلىمۇ تالدى . ئۇلار مېڭىۋاتىدۇ ، مېڭىۋاتىدۇ ، جىسم ـ جىسم مېڭىۋاتىدۇ ، دېيىشىدىغان گەپلىرى يوقمىكىنە بۇلارنىڭ .

ئۇزايىدىن قۇملۇقتىن تېزرەك چىقىپ بولساق ئىدى ، دېگەندىن باشقا بىر ـ بىرىگە دەيدىغان گەپلىرى يوقتەك .

— بوپتۇ ، زېرىكىپ قالماسلىقىڭلار ئۈچۈن سىلەرگە مەن گەپ قىلىپ بېرەي ، ئاڭلىغاچ مېڭىڭلار .

ئىنسانلارغا نەپسى بالالىق ئادەم ئاتىدىن ، قانخورلۇق ئۇنىڭ بالىلىرىدىن قالغان ئاپەت ـ پاجىئەلىك مىراس كېسەل بولسا كېرەك . رىۋايەت قىلىنىشىچە ، ئادەم ئاتا ئىبلىسنىڭ دەيدىيى بىلەن نەپسىگە هاي بېرەلمەي چەكلەنگەن مېۋىنى يەپ قويۇپ ، جەننەتتىكى هۇزۇر ـ هالاۋىتىدىن مەهرۇم قىلىنىش جازاسىغا ئۇچراپ زېمىن يۈزىگە چىقىرىۋېتىلگەن . ئادەم ئەلەيهىسسالام زېمىن يۈزىگە ئاشۇ نەپسى بىلەن ئاياغ باسقان ، ئۆزى بىلەن ئاشۇ نەپسىنى بىللە ئېلىپ چىققان .

ئادەم ئاتىنىڭ چوڭ ئوغلى قابىل شەهۋانىي هەۋەسنىڭ كەينى-

گه كىرىپ ، شۇ ھەۋەسىنىڭ كۈشكۈرتۈشى بىلەن ئۇكىسى ھابىلنى ئۆلتۈرۈپ ، يەر يۈزىدە قان تۆكۈلۈشنىڭ تۇنجى ئۇرۇقىنى چاچ- قان . يۈسۈپ ئەلەيھىسسالامنى ئۆلتۈرۈپلا جىمىقتۇرۇۋەتمەكچى بو- لۇپ چوڭقۇر قۇدۇقتا تاشلىۋەتكەنلەرمۇ ئۇنىڭ ئۆز ئاكىلىرى ئى- دى . بۇيۇك رىم شەھىرىنى قۇرغۇچىلار ، بىر ئانا بۆرىنىڭ سۈتىنى تەك ئېمىپ چوڭ بولغان رومۇل ، رىم ئاكا - ئۇكىلار ئىدى . ھېلىقى قانلىق ئۇرۇقتىن ئۇنۇپ شاخلاپ قۇترىغان ئام - شۆھرەت ، تاج - دۆلەت ھەۋىسى ۋە شەخسىيەتچىلىك تۇپەيلىدىن رىم ئۆز ئاكىسى رومۇل تەرىپىدىن ئۆلتۈرۈۋېتىلگەن .

نەپسىگە ، شەخسىيەتچىلىككە بېرىلگەن ئادەم تۆگىگە ئوخشاي- دۇ . تۆگىنىڭ بوينىغا ئۆتكۈزۈلگەن چۈلۈككە ئىنچىكە شوينىنى چېگىپ ، ئۇنىڭ ئۇچىنى ئىت ، مۇشۇكنىڭ قۇيرۇقىغا چېتىپ قويۇپ ئۇنى نەگە يېتىلىسە كەينىدىن مېڭىۋېرىدۇ . ئەقلىنى نەپسى تىزگىنلىۋالغان ئادەمنىڭ بۇرنىغا نام - شۆھرەت ، تاج - دۆلەت ۋە نەپ - مەنپەئەت تامغىلىق چۈلۈك ئۆتكۈزۈلسىلا بولدى ، ئۇ ھەتتا دوزاخقىمۇ كىرىپ كېتىۋېرىدۇ .

قۇم ئاستىدا غايىب بولۇپ كەتكەن ئاشۇ يۇرت ، يول قاسناق- لىرىدا يەنىلا بۇرۇنقى بىر زامانلاردا ئىنسانلار پائالىيەت قىلغانلى- قىنىڭ شاھىتى بولۇپ ئاز بىر تۇركۇم ئادەملەر ياشاپ كەلمەكتە . بۇلار خۇددى ئەجدادلارنىڭ ئىزىنى ئىزدەۋاتقاندەك ئۇيان - بۇيان كۆچۈپ - يۆتكىلىپ تۇرىدۇ ، ئەمما ئۇ ئىزلارنىڭ نەدە ئىكەنلىكى تۇغۇل شۇنداق ئىزلارنىڭ بارلىقىنىمۇ بىلمەيدۇ ، تېخى ئۇ توغرۇ- لۇق ئويلاپ قويۇش ئۇلارنىڭ خىيالىغىمۇ كەلمەيدۇ . پەقەت تىرىك- چىلىك غېمىدە شۇ — دەريا ، كۆل ۋە ئوتلاق ، جاڭگال قوغلىشىپ كۆچۈپ يۈرىدۇ . بۇ قۇملۇق چۆلدە ئۇلارغا ئادەمنىڭ تېنىنى جۇ- غۇلدىتىپ ، يۈرىكىگە ۋەھىمە ، قورقۇنچ سېلىپ ، ئاچلىق ۋە چاڭ- قاشتىن ئۆلگەن ئادەم ۋە ھايۋانلارنىڭ ئېچىلىپ قالغان ، شامال ، قۇملار يالاپ ، جەزىرىنىڭ ئاتەش ئاپتىپى چېقىپ ئاقىرىپ كەتكەن سۆڭەكلىرى ھەرقاچان ، ھەر يەردە ئۇچراپ تۇرىدۇ . باش سۆڭەك-

لەردىكى قاغا ـ قۇزغۇنلار چوقۇپ ۋە سىزىپ قۇرۇپ كەتكەن ، قاپقارا بولۇپ كۆرۈنىدىغان ھاڭدەك كۆز چاناقلار ، چىشلار ھىڭگىيىپ ، دەھشەتلىك ئېچىلىپ تۇرغان ئېڭەكلەر كىشىگە ئۆلۈم ۋەھىمىسى سالىدۇ ، لېكىن بۇ يەرنىڭ ئادەملىرى بۇنداق كۆرۈنۈشلەرگە كۆنۈك .

— ئانا ، ئانا ، ئاۋۇ نېمە ؟ ! — بالا يېنىدا كېتىۋاتقان ئانىسىدىن تۇيۇقسىز بىر نەرسىدىن قورقۇپ كەتكەندەك ئەنسىز سورىدى .

بالا ھەقىقەتەن كۆزىگە كۆرۈنگەن بىر نەرسىدىن چۆچۈپ ئۇنىڭغا قاراپ قالغانىدى . يېرىمى قۇمغا كۆمۈكلۈك ، يېرىمى ئېچىلىپ قالغان تالا ـ تالالىق ئاپئاق بىر نەرسە بالىنىڭ سەبىي ۋۇجۇدىنى قورۇپ قويغانىدى .

ئانا ئۇ كۆرسەتكەن تەرەپكە شۇنداق قاراپلا تەن ـ بويىنى قورقاق قاپلاپ ، يۈرىكى «قارت» قىلىپ قالدى . ئايالغا بۇ كۆرۈنۈش شۇنچىلىك قورقۇنچلۇق ، شۇنچىلىك ۋەھىمىلىك تۇيۇلۇپ كەتتىكى ، يۈرىكى قاتتىق سېلىپ ، چىرايىدا قان قالمىدى . ئانا ـ بالا ئىككىلىسى مىنگەن ئۇلاغلىرىنىڭ تىزگىن ـ چۇلۋۇرىنى تارتىپ قويۇپ ، ئۇلاغلىرىنىڭ مېڭىشتىن توختاپ قالغىنىنمۇ سەزمەي قېلىشتى .

ئەر يېتىشىپ كېلىپ ئانا ـ بالا ئىككىسىنىڭ تاتارغان ، قانسىز چىرايىغا ، ئەنسىزلىك چىقىپ ئەلەڭلەپ تۇرغان كۆزىگە قاراپ ھەيران قالدى .

— سىلەرگە نېمە بولدى ، نېمىشقا توختاپ قالدىڭلار ؟

ئانا ـ بالا ئىككىسى ھېلىقى نەرسىنى كۆزى بىلەن ئىما قىلىپ كۆرسەتتى .

ئەر قارىدى . دەماللىققا ئۇنىڭ يۈرىكىمۇ «قارت» قىلىپ قالدى ، لېكىن ئۇ شۇئانلا ئۆزىنى تۇتۇۋالدى .

— ھە ، شۇنىڭدىن قورقۇپ كەتتىڭلارما ، مەن بېرىپ قاراپ باقاي ، نېمىنىڭ سۆڭىكىكىن ، — ئۇ شۇنداق دېدى ـ دە ، كالىدىن

چۇشۇپ بۇرۇندۇقىنىڭ[1] تانىسىنى بالىغا تۇتقۇزۇپ قويۇپ شۇ تەرەپ-
كە ماڭدى .

ئەر بىرىپ كۆردىكى ، ئۇ نەرسە ئۆلگىنىگە خېلى يىل بولغان ئاتنىڭ قاغجىراپ كەتكەن ئىسكىلىتى ئىدى . ئۇ كۆمۈلۈپ ، ئېچىلىپ ، مۇسكۇلارنىڭ سۇركىلىشىدىن سىلىقلىشىپ ، كۈن نۇرىدا سەدەپتەك پارقىرايدىغان بولۇپ قالغانىدى . ئۇنىڭ كاللا - پاچاقلىرى قۇمغا كۆمۈكلۈك تۇرغاچقا ، نېرىدىن قارىغاندا نېمىنىڭ سۆڭىكى ئىكەنلىكىنى پەرقلەندۇرگىلى بولمايتتى . ئانا - بالىغا ئۇنىڭ ئاتنىڭ سۆڭىكى ئىكەنلىكىنى ئېيتىش كېرەكمۇ ياكى باشقا بىرەر ياۋايى ھايۋاننىڭ ئىكەن دېيىش كېرەكمۇ ؟ ئۇ ئەر مۇشۇ ئۆمرىگىچە بىر ئېغىز يالغان گەپ قىلىپ باقمىغانىدى . ئۇ ئويلىنىپ قالدى . مۇشۇ ئاي ، مۇشۇ كۈنلەردە ئايلىنى ئايمىسا بولمايدۇ . راست گەپ قىلسا ئايلىنىڭ مىنگىنىمۇ ئات بولغاچقا ، ئۇنى ياشقىدىن قورقۇنچ باسىدۇ . بالا-چۇ ؟ ھېلىغىچە قورقۇشنىڭ نېمىلىكىنى بىلمەي ياغ ئىچىدىكى بۆرەكتەك چوڭ بولغان سەبىي بالىنىڭ يۈمران يۈرىكى «جىغ» قىلىپ قالسا بولمايدۇ ، بولمىسا قورقۇنچاق بولۇپ قالىدۇ . شۇڭا ئۇ ئۆمرىدە بىرىنچى قېتىم تىلىنى قىڭغىر قىلىپ يالغان گەپ ياسىماقچى بولدى .

— بۇ ئۆلگىنىگە كۆپ يىل بولغان بىر لوككىلىق ياۋا تۆگىنىڭ سۆڭىكى ئىكەن ، — قىلىۋاتقىنى پۈتۈنلەي يالغان گەپ بولسىمۇ ، ئۇ گېپىنى ئىشەندۈرەرلىك قىلىشقا تىرىشىۋاتاتتى ، — قاتتىق بوراندا ئەتراپنى كۆرەلمەي مۇشۇ قۇملۇققا كىرىپ قېلىپ ئۇسساپ ئۆلگەن چېغى . ئۇ ھايۋان ئەمەسمۇ ، بىز ئادەم ، ھايۋانغا ئوخشىمايمىز . بىز نەگە بارىدىغانلىقىمىزنى ، قانداق مېڭىشنى ، يولدا نېمىلەر لازىم بولىدىغانلىقىنى بىلىمىز . ئىچىدىغان سۇيىمىزنى مەنزىلىمىزگە بارغۇچە يېتىپ ئاشقۇدەك ئېلىۋالدۇق . ھايۋانلار بۇنداق قىلىشنى بىلمەيدۇ . ئۆلگەن ھايۋانلارنىڭ بۇنداق

---

① بۇرۇندۇق — كالىنىڭ بۇرنىغا ئۆتكۈزۈپ قويىدىغان ياغاچ ياكى شۇينا .

سۆڭەكلىرى بۇ قۇملۇقنىڭ ھەممە يېرىدە بار ، قورقمائلار ، — دېدى .

كېيىنكى جۇملىنى ئۇ : «ئات بولغانكەن ، چوقۇم ئۇنىڭ ئىگىسى بولىدۇ . ئۇمۇ ئۆلگەن بولسا ، جەسەت سۆڭىكى ئۇچراپ قېلىشىمۇ مۇمكىن» دېگەنلەرنى كۆڭلىدىن ئۆتكۈزۈپ ئانا ـ بالا ـ نىڭ كۆڭلىنى تىندۇرۇپ قويۇش ئۈچۈن ئەتەي قوشۇپ قويدى . يالغان گەپنىڭ ئۇنۇمى بولدى . ئانا ـ بالىنىڭ جۇغۇلداپ تۇرغان تېنى قورقۇشتىن توختىدى ، يۈرىكى جايىغا چۈشتى .

ئۇلار يولىنى داۋاملاشتۇردى . بۇ قېتىم ئەر ئانا ـ بالىنىڭ كەينىدە ئەمەس ، ئالدىدا ماڭدى . ئۇ بۇنداق قىلىشتا ئۆزى ئويلىغاندەك ئۇچراپ قېلىش ئېھتىمالى بولغان بەزى قورقۇنچلۇق كۆرۈنۈشلەرنى نەزەردە تۇتقانىدى . ئۇلار خېلى ماڭدى . ئايال ئۆزىنى ھەرقانچە تەمكىن تۇتاي دېسىمۇ ، بايىقى كۆرۈنۈش كۆز ئالدىغا كېلىۋېلىپ كۆڭلىنى غەش قىلىپ خىيالىنى چېچىپ تۇراتتى . ئۇ خىيالىنى يىغىپ ، كۆڭلىدىكى ئەنسىزلىكنى چىقىرىۋېتىش ئۈچۈن ئەتراپىغا — چەكسىز قۇملۇققا ، ھەربىر قۇم دۆۋىسىنىڭ چوڭ ـ كىچىكلىكىگە ، ئېگىز ـ پەسلىكىگە ، شەكلىنىڭ ھەر خىل ھەم ئاجايىپلىقىغا ، قۇم دۆۋىلىرىنىڭ ئەڭ تۆپىسىدىن تاكى يامزىلىغىچە قىرقىپ ـ ياساپ قويغان ئاتنىڭ يالىدەك تەكشى سوزۇلغان قىرلىق كۆرۈنۈشلەرگە ھەيرانلىق بىلەن كۆز يۈگۈرتۈپ ماڭماقتا ئىدى . ماھىر رەسسام ياكى ئۇستا نەققاشنىڭ نەپىس ئەسىرىگە ئوخشاپ كېتىدىغان بۇ ئاجايىپ كۆرۈنۈشلەر ھەقىقەتەن ئادەمنىڭ ئەقلىنى لال قىلاتتى .

«ئېشەك ھارسا يەرگە قارايدۇ ، ئادەم ھارسا يىراقتا» دېگەندەك ، ئۇلار پات ـ پات چەكسىز قۇملۇقنىڭ يىراق چېتىگە قاراپ ـ قاراپ قويىاتتى . ئۇلار ئېگىز بىر قۇم دۆۋىسىنىڭ قىرلىق دوقمۇشىدىن ئەگىلىشىگە ، قورسىقىنىڭ يۇقىرى قىسمى ئېچىلىپ قالغان ئادەم جەسىتىنىڭ ئۇستىخىنى كۆزلىرىگە چېلىقىپ قالدى . قۇرۇق قاقشال جەسەتنىڭ ئۆزىدىن كۆرە چىشلىرى ، ھېڭگىيىپ

تۇرغان ئاغزى بىلەن چوڭقۇر كامارەك كۆرۈنمىدىغان كۆز چانىقى بەك ۋەھىمىلىك ئىدى . ئەر بايا ئالدىن بېشارەت بېرىپ قويغاچقا ، ئانا ـ بالا «تۆگە» ئىسكىلىتىنى كۆرگەندىكىدەك ئانچە قورقۇپ كەتمىدى .

— بۇ بايىقى «ياۋا تۆگە»نى قوغلىشىپ مۇشۇ قۇملۇققا كىرىپ قېلىپ ئاچلىق ۋە ئۇسسۇزلۇقتىن ئۆلۈپ قالغان پولگانىنىك[1] جەسەت ئۇستىخىنى ئوخشايدۇ ، — ئەر شۇنداق دېدى ـ دە ، كالىدىن چۈشۈپ قۇرۇق جەسەتنىك يېنىغا بېرىپ ئىككى قولى بىلەن قۇملارنى ئىتتىرىپ ئۇنى كۆمۈۋەتمەكچى بولدى . ئانىنىك ئىشارىتى بىلەن بالىمۇ ئېشەكتىن چۈشۈپ بېرىپ ئۇستىخاننى كۆمۈشكە ياردەملەشتى .

— ماڭغان يولىمىز توغرىمۇ ؟ — ئەر ئۇستىخاننى كۆمۈپ بولۇپ قايتىپ كېلىپ كالىغا مىنىپ بولغاندىن كېيىن ، ئايال ئۇنىڭدىن سورىدى . ئاۋازىدىن ئايالنىڭ خاۋاتىرلىنىۋاتقانلىقى بىلىنىپ تۇراتتى .

— مۇشۇ ئارىلىقتا توغرىسىغا ئاققان بىر ئېقىن بولىدىغان ، ئۇنى قۇم بېسىپ كەتكەن ئوخشايدۇ . مېنىڭچە ، ماڭغان يولىمىز توغرا ، — دېدى ئەر .

— دەريا بار ئىدى دەيسەن . دەريا بولسا ئەتراپىدا دەل ـ دەرەخ ، ئاز ـ تولا ئوتلاقمۇ بولمامدۇ . يىگىرمە يىل ئىچىدە ھەممىسى يوقاپ كېتەمدۇ ؟

— ئاتامنىڭ ئېيتىشىچە ، ئۇ مېنى باشلاپ ماڭغان چاغدا ئېقىن بولغان بىلەن ، ياش چېغىدا بۇ يەردىن ئۆتكىنىدە ئېقىن يوق ئىكەندۇق ، — دېدى ئەر .

بۇ قۇملۇقتا تارماق كېچىك ، قىسقا ئېقىنلار پەيدا بولۇپ ، يەنە يوقىلىپ تۇرىدىغان ئەھۋال دائىم كۆرۈلۈپ تۇرىدىغان ، بۇنداق ئىشنى ئۇمۇ كۆپ ئاڭلىغان بولغاچقا ، ئايال ئەرنىڭ گېپىگە ئەجەبلىنىپ كەتمىدى .

---

① پولگان — پالۋان .

بۇ قۇملۇق ئادەملىرى بىلگەنلەر بىلمىگەنلەرگە ، چۈشلار كەـ چىكلەرگە ، قورقۇمسىزلار قورقاقلارغا ئەنە شۇنداق تۇرلۇك ۋاسەـ تىلەر بىلەن ئۆگىتىش ، كۆندۈرۈش ئارقىلىق بىر ـ بىرىنىڭ كۆڭلىنى تىندۇرۇپ ، چۆل ـ جەزىرىنىڭ جاپا ـ مۇشەققىتى ۋە دەھشىتى ئالدىدا توغراقتەك بەردەم ـ قورقماس ، چىداملىق بولۇپ كېتىدۇ .

3

كالىغا مىنىۋالغان قويۇق قوڭۇر ساقاللىق ، شالاڭ ئەمما ئۇزۇن قاشلىق ، قوي كۆزلۈك ، يالپاق يۈزلۈك كىشى مۇشۇ ئۇچ جانلىق ئائىلىنىڭ بېشى . يېشى قىرىقتىن سەل ئاشقان بۇ كىشەـ نىڭ بېشىدىكى ئېگىز تۆپىلىك قۇيما كىگىز قالپىقى بىلەن پۈتىدەـ كى پەس ، نېپىز پاشنىلىق ، يۇلغۇن چېچىكى رەڭلىك يۇمشاق كۆن ئۆتۈكى خېلى زامان بۇرۇنقى ئەجدادلىرىمىزنىڭ سېيماسىنى كۆز ئالدىمىزغا كەلتۈرسە ، ئۇچىسىدىكى بوز جاۋا[1] كەمزۇلى ، جاۋا ئىشتىنى ۋە زاڭاق سۆڭىكى بۆرتۈپ چىقىپ تۇرغان مىس رەڭ چىرايى ئۇنىڭ قۇملۇق ئوغلانى ئىكەنلىكىنى بىلدۈرۈپلا تۇرىدۇ . توغراق كۆتىكىدەك بەستلىك بۇ كىشىنى كالا پۇشۇلداپ ئاران كۆتۈرۈپ ماڭماقتا . ئات «ئەر قانىتى» بولسىمۇ ، يۈك كۆتۈرۈشـ چانلىقتا كالىغا يەتمەيدۇ ، ئىسسىققا چىدامسىز ، كالا ئىسسىققىمۇ ، سوغۇققىمۇ چىداشلىق . ئات قىسقا ئارىلىققا تېز بېرىپ ـ كېلىشتە ياخشى ھەمراھ ، ئەمما قۇملۇق ئادەملىرى يەنىلا كالىنى جانغا يېقىن دەپ قارايدۇ .

ئاتلىقى كالا مىنىۋالغان مۇشۇ قۇملۇق ئوغلانىنىڭ ئۆمۈرلۈك ھەمراھى . بېشىغا كىيىۋالغان يۇمىلاق قاسقانلىق كۆرپە تۇمىقى بىلەن يۈك ۋە تورقا[2] تالاسى ئارىلاش توقۇلغان سىپتا چەكمەندىن

---

① جاۋا — پالاس تېپىدىكى بىر خىل توقۇلما .
② تورقا — ياۋا كەندىرىنىڭ سۈپەتلىك بىر تۈرى بولۇپ ، پۈتاقسىز ئۆسىدۇ ، تالاسى يىپەكتەك يۇمشاق .

بۆرەك ياقىلىق قىلىپ تىكىلگەن ، ئىككى تەرىپىدە چېكى بار ، يەكى ، پەشلىرىگە جىيەك تۇتۇلغان ئۇزۇن چاپىنى ، پۇتىدىكى باش-لىقىنىڭ ئىككى تەرىپىگە كۈچۈك چىشلىق گۈل ئويۇلغان يۈمشاق شۇۋان① ئۆتۈكى بۇ ئايالنى خېلى ئىسكەتلىك كۆرسىتىپ تۇراتتى. ئايالنى ئېرى بىلەن ئېشەكلىك ئون ياشلىق بالا قوغداپ ماڭغاندەك ئوتتۇرىغا ئېلىپ كەلمەكتە. بالىمۇ ئاتىسىغا ئوخشاش بوز جاۋادىن يارىشىملىق ئىشتان - چاپان كىيگەن بولۇپ ، پۇتىغا يۇكى ، كەندىر تالاسى ئارىلاشمىسىدا توقۇلغان پايپاق ئۈستىدىن چورۇق كىيىۋال-غان. بۇلار ئۈچ كالا بىلەن ئىككى ئېشەكنى ئالدىغا سېلىۋالغان. كالىلارنىڭ ھەربىرىنىڭ ئىككى تەرىپىگە تال چۈنقىلىرى ئارىلاش قىرچىن قىپچىلىرىدا ئېگىز قىلىپ توقۇلغان سېۋەتتىن بىردىن ئارتىپ ، ھەربىر سېۋەتكە بىردىن قوي سالغان ، بىر ئېشەكنىڭ ئىككى يېنىغا يەنە شۇنداق سېۋەتتىن بىردىن ئىككىنى ئارتىپ ، ھەربىر سېۋەتكە بىردىن ئۆچكە سالغان ، يەنە بىر ئېشەك بىلەن كالىغا ئائىلە بىساتلىرى بىلەن ئائىلە ھۇنەرۋەنچىلىكىگە كېرەكلىك سايمان - جابدۇقلار ئارتىلغان. لوپلۇقلار ئادەتتە يۈك قىلىپ ئېھتىياجىدىن ئارتۇق بىسات يىغمايدۇ ، بۇ ئائىلىنىڭمۇ ھەممە بايلىقى ، بار - يوق بىساتى مانا شۇ.

— ئايقۇت ، قانداقراق تۇرنىسەن ، بىرئاز ئارام ئالايلىمۇ ؟ — دەپ سورىدى ئېرى ئالدىدا كېتىۋاتقان خوتۇنىدىن.

— ئوبدان تۇرىمەنغۇ ، مېڭىۋېرەيلى ، — ئايال شۇنداق دەپ بولۇپ ، ئالدىدىكى بالىدىن :

— توختاق ، قورسىقىڭ ئاچتىمۇ ، ئۇسسىدىڭمۇ ؟ — دەپ سورىدى.

— ئۇسسىمىدىم ، قورسىقىممۇ ئاچمىدى ، ئانا ، — دەپ جا-ۋاب بەردى بالا.

بالىنىڭ ئەسلىي ئىسمى توختى بولۇپ ، ئۇلارنىڭ ئۆز بالىسى

---

① شۇۋان — ئۆتۈكنىڭ بىر تۈرى ، مەسىدەك يۇمشاق بولىدۇ ، پاشنىلىق ، پاشنىسىز تىكىلە-ىدۇ.

ئەمەس. ئايقۇت توي قىلىپ ئون يىلغىچە ئىرىگە پەرزەنت يۈزى كۆر-
سىتەلمىدى. بۇنىڭ ئۈچۈن ئىرىنىڭ، قېينىناتا ـ قېينانىسىنىڭ
ئالدىدا ئۆزىنى قانداقتۇر بىر يېرى كەم، بېجىرىم ئايال ئەمەستەك
گۇناھكار ھېس قىلىدىغان بولۇپ قالدى، گەپ ـ سۆزىمۇ، كۈلكە-
سىمۇ ئازلىدى. بۇنىڭغا ئىرى بىلەن قېينانىسى «تەڭرىنىڭ پۈتكە-
نى شۇنداقتۇ» دەپ قارىسىمۇ، قېينانىسى چىرىغىنى يورۇتىدىغان
بىرەر پۇشتىنىڭ بولماي قېلىشىدىن كۆڭلى يېرىم بولاتتى، ئەنسە-
رەيتتى. ھەرقانچە بىلدۈرمەي دېسىمۇ، ئەنسىرىشى كۆڭلىنىڭ
ئەينىكى بولغان كۆزىدە شولا چېچىپ تۇراتتى. بۇنداق چاغلاردا
ئايقۇت ئىچ ـ ئىچىدىن ئازابلىناتتى. بىراق، بۇ قۇملۇق كىشىلە-
رىنىڭ، بولۇپمۇ بۇ ئۇرۇق ـ جەمەتىنىڭ خوتۇن قويۇپ بېرىپ
چاڭگا بۇزىدىغان ئىشىنى قاتتىق ئالىدىغانلىقىنى ئويلىغىنىدا كۆڭلى
خاتىرجەم بولاتتى، ئازابلىق دىلىغا تەسەللى تېپىپ، غەمدىن
خالاسلانغاندەك بولاتتى.

ئايقۇتلار توي قىلىپ سەككىز يىلدىن كېيىن بوۋاي بىلەن
موماي بىر يىلنىڭ بېشى بىلەن ئاخىرىدا بىر ـ بىرىگە تارتىشقاندەك
كەينى ـ كەينىدىن كۆز يۇمۇپ كېتىپ قالدى. ئايقۇتنىڭ ئويىچە،
ئۇلار نەۋرە يۈزى كۆرەلمەي، ئارزۇ ـ ئارمانىغا قانماي كۆزى
ئوچۇق كەتكەنىدى. بۇ ئىش ئۇنى بەك ئازابلىدى. ئارىدىن ئىككى
يىل ئۆتتى. بىر كۈنى ئايقۇت ئىرىگە:

— بىز توي قىلغىلى ئون يىل بولدى، مەن ساڭا بىرەر بالا
تۇغۇپ بېرەلمىدىم. مەن مۇشۇنداق سالتاڭ ئۆتۈپ كېتىدىغان
ئوخشايمەن. بالىسىز ئۆي ئادەمسىز چۆلگە ئوخشايدىكەن. سەن
ئۇۋۇغا چىقىپ كەتسەڭ، كۆلگە كىرىپ كەتسەڭ، مەن ئۆيدە سايدە-
كى چاچاقتەك[1] يالغۇز قالىدىكەنمەن. بۇ ماڭا بىر ئازاب ئىكەن،
خالىساڭ مەن ئۆيۈڭنىڭ ئىشى ـ كۈشىنى قىلاي، يەنە بىر خوتۇن

---

① چاچاق — قۇملۇقتا ئاللىك سانتىمېتىر ئېگىزلىكتە ئۇ يەر، بۇ يەردە ئۇنۇپ قالىدىغان سايغان قومۇش.

ئېلىپ باقامسەنيا ، — دېدى .
بۇ ، ئايقۇتنىڭ ھەسرىتى، نادامىتى ئىدى. ئۇ ئاغزىدا گەپ قىلىۋاتقىنى بىلەن ئىچىدە پىغانلىق يىغلاۋاتاتتى ، يىغىسى ئىچىگە پاتماي تېشىپ ، كۆز چانىقى لۆممىدە ياشقا تولغانىدى .
ئەر ـ خوتۇن ئىككىسى تاپىنى يەر دەسسەپ ماڭغان چاغلىرىدىن باشلاپلا بىرگە ئويناپ چوڭ بولغان . ئۇلار بالىلىق چاغلىدىن ئاكا ـ سىڭىلدەك ئۆتۈشتى ، قۇرامىغا يەتكەندە ، ئۆزلىرى ھېس قىلىپ باقمىغان قانداقتۇر بىر خىل تۇيغۇنىڭ تەسىرىدە بىر ـ بىرىدىن تارتىنىشىدىغان ، ئىلگىرىكىدەك چاقچاقلىشىپ ، قول تۇتۇشۇپ ئويناىدىغان بولۇپ قېلىشتى . بۇنىڭ سىرىنى ئۇلار كېيىن بىلىشتى . ئۇلار بىر ـ بىرىنى قانچىلىك ياخشى كۆرۈپ قېلىشقىنىنى ، بىر ـ بىرىدىن ئايرىلالمايدىغانلىقىنى ، بىر كۈن كۆرۈشەلمەي قالسا چىدىشالمايدىغانلىقىنى ، يۈرەكلىرىنىڭ سىيغىنىش ئوتىدا پۈچىلىنىپ ئازابلىنىدىغانلىقىنى تونۇپ يېتىشتى . ئىككىسىنىڭ بۇ ھالىنى ئۇلارنىڭ ئاتا ـ ئانىلىرىمۇ ھېس قىلىشتى ، پەم قىلىشتى ، ئۆزئارا پىچىرلىشىشتى ، خۇش بولۇشتى ، بۇ ئىككى ئائىلە كىشىلىرى بىر ئائىلە ئادىمىدەك بارنى تەڭ تالىشىپ ، يوققا تەڭ غەم يېيىشىپ يېقىن ئۆتۈشەتتى . شۇڭا ئادەت رەسمىيەتلىرىگە يېپىشۇالماي ، قۇتلۇق كۈنلەرنىڭ بىرىدە ئەل ـ مەھەللىگە داستىخان سېلىپ ئىككىسىنىڭ تىنىقلىرىنى قوشۇپ قويۇشقانىدى . ئۇلار تويدىن كېيىنمۇ بالا چاغلىرىدىكىدەك بىر ـ بىرىنىڭ ئىسمىنىلا ئاتىشىپ ، «سەن» دېيىشنى داۋاملاشتۇرۇۋەر-دى . «سەن» ئۇلارنى سەبىي بالا چاغلىرىغا ، گۈزەل ياشلىق چاغلىرىغا قايتۇرۇپ ، قوغلىشىپ ئويناشقانلىرىنى ، پىخىلدىشىپ كۈلۈشكەنلىرىنى ، پىنھانلاردا پىچىرلاشقانلىرىنى ئېسىگە سېلىپ تۇراتتى . «سەن» ئۇلارنى بىر ـ بىرىگە تېخىمۇ يېقىنلاشتۇرۇپ تۇرىدىغان يېقىملىق ، يېقىشلىق ، سۆيۈملۈك سۆز . شۇڭا ئۇلار بۇنداق ئاتاشنى ھازىرغىچە داۋاملاشتۇرۇپ كەلدى ، بەلكى ئۆمرىنىڭ ئاخىرىغىچە تاشلاشمايدىغانلىقىنى ھەر ئىككىسى خۇددى قەسەم

قىلىشقاندەك ئېنىق بىلىشەتتى .
— نېمىلەرنى دەيدىغانسەن ، ئاي ، ساڭا ئاتىۋەتكەن يۈرىكىمنى ئىككىگە بۆلۈپ ، يېرىمىنى باشقا بىرىگە بېرىشنى كۆڭلۈم كۆتۈ-رەرمۇ ؟ — دېدى ئېرى ئايالىنىڭ كۆزىگە قاراپ تۇرۇپ .
— ئوماق !
ئايقۇت ئۆزىنى ئېرىنىڭ قۇچىقىغا ئېتىپ ئۇنى چىڭ قۇچاقلا-دى ، بېشىنى مەيدىسىگە قويۇپ ئىچ - ئىچىدىن بۇقۇلداپ يىغلاپ كەتتى . ئۇ يىغلايتتى ، يىغلاپ تۇرۇپ : «ئوماق ، ئوماق ، جانىم ساڭا ، جانىم ساڭا !» لا دەيتتى ، باشقا سۆز ئاغزىغا كەلمەيتتى . شۇ تاپتا ئۇنىڭ ۋۇجۇدى ئېرىنىڭ سۆزىدىن لەرزىگە كېلىپ باھار-نىڭ لەرزان شامىلىدا يەلپۈنگەن يۇمران يوپۇرماقتەك تىترەيتتى . ياق ، بۇ ئۇنىڭ تېنىنىڭ تىترىشى ئەمەس ، يۈرىكىنىڭ خۇشاللىق-تىن دۇپۇلدەپ سوقۇشى ئىدى . كۆز ئاسمىنىدىن باھار يامغۇرىدەك تۆكۈلۈۋاتقان يېشى ئېرىنىڭ ئېتىكىنى نەم قىلىۋەتتى . ئېرى ئۇنى باغرىغا چىڭ بېسىپ ، بىر قولىنىڭ ئالقىنىنىڭ ئۇچىدا مۇرىسىگە يېنىك - يېنىك ئۇرۇپ قويياتتى . مۇشۇنىڭ ئۆزىلا ئايقۇتنىڭ كۆڭ-لىنى خاتىرجەم قىلىدىغان ئەڭ سۆيۈملۈك ، ئەڭ كۆيۈملۈك ، شۇنداقلا ئەڭ ئىشەنچلىك تەسەللى ئىدى .
— كۆڭلۈڭنى يېرىم قىلما ، چىرىغىمىزنىڭ يېنىقسىز قېلى-شىدىن ئەنسىرىسەڭ بىر بالا بېقىۋالساقلا بولىدۇغۇ . قوشنىمىز-نىڭ كەنجى بالىسى توختىنى سوراپ كۆرەيلى ، — دېدى ئوماق .
— راستما ، شۇنداق بولىدىغان بولسا ، ئۇ بالىنى سېنىڭ پۇشتۇڭدەك ، ئۆز باغرىمدەك كۆرۈپ باقمەن ، — دېدى ئايقۇت ئېرىگە قاراپ . شۇ تاپتا ئۇنىڭ كۆزى مەمنۇنلۇق ۋە خۇشاللىقتىن نۇرلىنىپ كەتكەنىدى .
— مەن ھازىرلا كىرىپ سوراپ باقاي ، بەرسە ياخشى ، بەرمە-سە باشقا يولىنى قىلارمىز .
— مەنمۇ كىرەي ، ئىككىمىز بىللە كىرەيلى . بالا مېھرىدىن كېچەلمىسە ، مەن يىغلاپ تۇرۇپ يالۋۇرىمەن . بەش بالىدىن بىرەر-

سىنى بېرەر، — دېدى ئايقۇت بۇ ئىشنى شۇ تاپتىلا ھەل قىلۇۋېتىشكە ئالدىراپ.

قوشنىسىمۇ بالىسىز بۇ ئەر - خوتۇنغا، بولۇپمۇ ئايقۇتقا ئىچ ئاغرىتىپ يۇرەتتى، كۆڭلىدە ئۇلارغا بالا تىلەيتتى، لېكىن ئۆزلىرىدىن بالا سوراپ قېلىشنى خىيالىغىمۇ كەلتۈرۈشمىگەنىدى. ئويلىمىغان يەردىن ئۇلاردىن بالا سوراپ قالدى، قوشنىلار تەڭلىكتە قالدى. قانداقلا بولمىسۇن بىرنېمە دېيىش كېرەك. بۇ قوشنىلارغا ئوماق بىلەن ئايقۇت كۈندۈزدىكى كۈن، كېچىدىكى ئايدەك ئايان، ئۇلار باغرى بېلىق قورسىقىدەك يۇمشاق، كۆڭۈللىرى ئۇجۇلدەك[1] يېپىشقاق ياخشى ئەر - خوتۇن، بېقىۋېلىشقا بالا بەرسە، ئۆز پۇشتىدەك كۆرۈپ باقىدۇ، كۆيۈنىدۇ. بۇ تەرىپىدە گەپ يوق، ئىشەنچلىك، ئەمما بالىنىڭ ئوتىچۇ، ئۇلار چىدالارمۇ، بۇلۇپمۇ بوۋاقلىقىتىن ئۆتۈپ پاخلانىدەك قىيىغىتىپ ئويىنايدىغان، كەمتۈك - چۈچۈك تىلىدا چۈڭۇلداپ سۆزلەيدىغان بولغان بالىنىڭ مېھرى ئوتىغا نېمە تەڭ كېلىدىكىن. بۇنداق چاغدىكى بالىنىڭ ئوتى ساپ ماگنىتتەك تارتىملىق بولىدۇ. ئۇنىڭدىن ئايرىلماق، ئايرىلغانغا چىدىماق تەس ھەم ئېغىر، لېكىن ھېسداشلىق، قوللاش، ئىشەنچ بولغانكەن، تەسنى ئاسانلاشتۇرغىلى، ئېغىرنى يەڭگىللەتكىلى بولىدۇ ...

ئۇچ ياشلىق بالا ئۆز ئاتا - ئانىسىنى سېغىنىدۇ، ئەمما بۇ بالىلىق سېغىنىش، يېتىلمىگەن سەبىي سېغىنىش. بەش - ئالتە ئاي، كۆپ بولسا بىر يىل ئۆتسىلا ئاستا - ئاستا ئۆز ئاتا - ئانىسىنى ئۇنتۇپ، يېڭى ھامىيسى — يېڭى ئاتا - ئانىسىغا ئۆگىنىپ قالىدۇ. ئەمما ئاتا - ئانا بولسا ئۆز بالىسىنى ئۇنتۇيالمايدۇ. «ھەر بالىنىڭ ئوتى باشقا»، ئالدىدا تۆت بالىسى تۇرسىمۇ، ئۇلار باشقىلار «تارتىۋالغان» بالىسىغا چىدىمىدى، بولۇپمۇ بالىنىڭ ئۇ-

---

① ئۇجۇل — يەكەن توزغىقىنىڭ يېڭى چىققان ۋاقتىدىكى چېچىكى. نەمسال، مايلىشاڭغۇ، يېپىشقاق بولىدۇ، 6 - ئايدا يېغىۋېلىنىدۇ. يېيىپ قۇرۇتۇلغاندىن كېيىن بېلىق يېغى ۋە غاز، ئۆردەك، توخۇ تۇخۇمىنىڭ سېرىقى بىلەن ئارىلاشتۇرۇپ قورۇۋېلىنىدۇ. بۇ ئۇجۇل تالقىنى دېيىلىدۇ. بەش جانلىق ئائىلىگە بىر خالتا ئۇجۇل تالقىنى بىر يىل يېتىدۇ. بەرىكەتلىك ھەم ئوزۇقلۇق قىممىتى يۇقىرى، بىر چىنە ئىچىۋالسا، كەچكىچە قورساق ئاچمايدۇ.

لارنىڭ كۆز ئالدىدىلا باشقىلارنى: «ئاتا ، ئانا» دەپ چاقىرىپ ، ئۆزلىرىگە يات كىشىنى ئاتىغاندەك ئاتاپ گەپ قىلىشلىرى ئۇلارغا بەك هار كەلدى ، ئېغىر تۇيۇلدى ، چىدىيالمىدى . «كۆزىمىز كۆر-مىسە ئۇنتۇپ كېتەرمىز» دېيىشتى ـ ده ، نەچچە قۇملۇق نېرىسىدا-كى يىراق بىر جايغا كۆچۈپ كەتتى .

ئايقۇت بالىنى بېقىۋالغان كۈندىن باشلاپ قېينىناتىسى هەم ئېرىنىڭ ئىسمىغا ئاهانگداش قىلىپ «توختاق» دەپ ئاتىغانىدى ، بۇ ئەركىلەتمە ئىسىم ئۇنىڭغا سىڭىپ قالدى . ئوماقمۇ ، باشقىلارمۇ شۇنداق ئاتايدىغان بولدى .

ئايقۇت ئېيتقاندەك ، ئۇلار توختىنى بېقىۋېلىپ توققۇز يىلدىن سەل ئۆتكەندە هېكمەتتەك كارامەت بىر ئىش بولدى — ئايقۇتنىڭ ۋۇجۇدىدا بىر جان ئاپىرىدە بولدى ! بۇنىڭغا ئۇلار دەسلەپ ئىشەنمەيلا قالدى ، هەتتا ئايقۇتنىڭ ئۆزىمۇ ئىشىنىشنى ياكى ئىشەنمەسلىكنى بىلمەي قالدى . ئىشەنمەي بولمايتتى ، بۇ راست ئىدى ، بۇ هەر ئىككىسىنىڭ ئۆزىگە ئايان ئىدى . بۇ ئۇلارنىڭ مۇهەببىتى-نىڭ ، بىر ـ بىرىگە بولغان ئىخلاس ، ئېتىقادىنىڭ مېۋە بىخى ئىدى . كۇن ـ ئايلارنىڭ ئۆتۈشى بىلەن ئايقۇتنىڭ بويى روشەن ئېغىرلىشىپ باردى .

4

ئۇچ كىشىلىك بۇ بىر ئائىلە كۆچمەن يولۇچىلار سەپىرىنىڭ بۇگۇن تۆتىنچى كۇنى ، ئۆتكەن ئۇچ كۇندە تەڭرى ئىلتىپات قىلدى-مۇ ، ئەيتاۋۇر ئۇلار تىلىگەندەك هاۋا شامالسىز ، ئوچۇق بولدى ، لېكىن «جىملىق — سۇرلۇك» دېگەندەك ، ئىنىس ـ جىنسىز بۇ پايانسىز قۇملۇق دالىنىڭ جىمجىتلىقى كىشىگە گۆرىستان جىم-جىتلىقىدەك بىر خىل سۇرلۇك بىلىنىپ ، كىچىككىنە ، ئانچىكى «شىر» قىلغان ئاۋازمۇ كىشىنىڭ تېنىنى شۇركۇندۇرەتتى . بۇگۇن كۇنىنىڭ تەرى چۈشكە ئۇلاپلا سەل بۇزۇلۇپ ، ئەلپازىدىن شامال

چىقىدىغاندەك بوزىرىشقا باشلىدى . قۇملۇقنىڭ شامال - بورىنى-
نىڭ دەھشىتى ئوماققا تونۇش ، ئەمما ئايقۇت بىلەن توختاق قۇملۇق
ئىچكىرىسىنىڭ شامال - بورىنىنى كۆرۈپ باقمىغان ، ئوخشاش
سۇرئەتتىكى شامالنىڭ مەھەللە ئىچىدىكى سۇرى بىلەن كەڭ قۇم-
لۇقتىكى سۇرى ئوخشمايدۇ . قۇملۇقتا دالدىلانغۇدەك يەر يوق .
ئوماق ئايالى بىلەن توختاقتىن ئەنسىرەپ قالدى . ئايقۇت ئىغىر
بوي ، ئاي - كۈنىمۇ يېقىنلىشىپ قالغان ، توختاق بولسا كىچىك ،
خۇدا بەرگەن ئامانەت بالا ، ھەرقانداق ئەھۋالدىمۇ بۇ ئامانەتنى
ياخشى ساقلاش كېرەك .

ئوماق ئاتىسى بىلەن ئوۋچىلىق قىلىپ يۈرۈپ ، ئۇ تەرەپتە
لوپ كۆلىنىڭ نېرىسىغىچە ، بۇ تەرەپتە كۈزلەك ، چارا ، مىرسالى ،
قارچىغا ، تۆۋەن تەرەپتە قارادايغىچە نەچچە قېتىم بارغان ، يۇقىرى-
سى سىڭگىر تاغلىرىغىچىمۇ بارغان . شۇ جەريانىدا دادىسىدىن ئىز-
چىلىقنىمۇ ، ھاۋا رايىنى كۆزىتىشنىمۇ ئۆگىنىۋالغان ، ئېزىپ قې-
لىشتىن ئانچە قورقۇپ كەتمەيدۇ . لېكىن ، ئۇ بۇ ئەتراپتىكى
يېقىن - يىراق ماڭا بەش بارمىقىمدەك تونۇش دېگىنى بىلەن ،
ئۇنىڭ بۇ يەر بىلەن تونۇشقىنىغىمۇ كۆپ يىللار بولدى ، بۇ جەريانىدا
بۇ قۇملۇقتا ئۆزگىرىش بولىدىغان - بولمايدىغانلىقىمۇ ئۇنىڭغا
شۇنچە ئايان . شۇڭا ئۇ يەنىلا ئايقۇت بىلەن توختاقتىن
ئەنسىرىمەكتە .

— توختاقلار !

تېخى بايىلا ئات - ئېشەكلىرىگە مىنىشىپ يولغا چىققان ئاي-
قۇت بىلەن توختاق نېمىشقا توختايدىغانلىقىغا ھەيران قېلىشىپ
ئوماققا قاراشتى . ئوماق كالىدىن چۈشتى ، بۇرۇندۇقنى توختاققا
تۇتقۇزۇپ قويۇپ گەپمۇ قىلماي ئېگىز بىر قۇم دۆۋىسىگە قاراپ
ماڭدى . ئايقۇت شۇ چاغدىلا ئېرىنىڭ نېمىنى ئويلىغىنىنى بىلدى .
ئۇ ئۆزلىرىنىڭ نەگىچە كەلگەنلىكىنى ، يەنە قانچىلىك ماڭىدىغانلى-
قىنى بىلمەكچى . ئوماق قۇم دۆۋىسى ئۈستىگە چىقتى ، دەسلەپ
تۆت تەرەپكە قارىدى . تۆت تەرەپ ئوخشاش چەكسىز قۇملۇق .

خۇددى بېلىق قاسىراقلىرىدەك بىر - بىرىگە مىنگىشىپ كەتكەن دۆڭ - دۆمبەللەر گويا تەڭرى مۇشۇ زېمىن يۈزىگە چەككەن ئويما - قاپارتما نەقىشتەك كۆرۈنەتتى . قۇملۇق بولسىمۇ ، ئۆز رەڭگى ، ئۆز شەكلى بىلەن گۈزەل . ئوماق تۆپە تەرەپكە ئۇزاق قارىغاندىن كېيىن ، بىنەپشە رەڭ گىرىمسەن پەردىنىڭ نېرىسىدا سۇس - غۇۋا كۆرۈنگەن بىر تاغنى ئىلغا قىلدى . ئۇنىڭغا كۆرۈنگەنى ئاتمىشبۇلاقنىڭ كۈنپېتىش شىمالىدىكى تاغ ئىدى . ئۇ ئاتىسى بىلەن ئوۋغا بارغان قۇرۇق تاغ شۇ ئىدى . «بولمىسۇن توغرا ئىكەن ، — دەپ ئويلىدى ئۇ ، — ئابدال دەل ئۇنىڭ ئۇدۇل تۆۋەن تەرىپىدە ، كۆپ بولسا يەنە ئۈچ كۈن ماڭساق يېتىپ بارىمىز » . ئوماق مەنزىلنىڭ يىراقلىقىدىن ئەمەس ، سۇنىڭ تۈگەپ قېلىشىدىن ئەنسىرەيدىغان بولۇپ قالدى ، چۈنكى ئۇ بۇرۇن كۆرگەن ئېقىن هازىر قۇرۇق بولۇپ چىقتى . ئوزۇقلۇق تۈگەپ قالسا ئۇنىڭ كارى چاغلىق ، ئوۋلىغۇدەك قۇملۇق هايۋانلىرىدىن بىرەرسى ئۈچراپ قالسا مەسىلە هەل بولىدۇ ، سۇ تۈگەپ قالسا پات - پات ئۆزگىرىپ تۇرىدىغان ، يەنە كېلىپ بۇنداق ئىچكىرى قۇملۇقتا ئۇنىڭ يولىنى قىلماق تەس . بايا ئوماق تۇلۇملارنى تەكشۈرۈپ كۆرۈۋىدى ، بىرەر ئەھۋال بولۇپ قالمىسلا ئەتە مۇشۇ ۋاقىتقىچىلىك يەتكۈدەكلا سۇ قاپتۇ . سۇ تۈگىسە ئايقۇتقا هەممىدىن بەك تەس بولىدۇ . ئۇ هازىر بىرلا جان ئەمەس ، ئۆزى بىلەن يەنە بىر جاننى كۆتۈرۈپ كېلىۋاتىدۇ ... ئۇلار تارىم دەرياسى بىلەن كۆنچى دەرياسى ئارلىقىدىكى دەشت قۇملۇقتا كېتىۋاتاتتى . ئوماق كۈنچىقىش ، كۈنپېتىش تەرەپكە يەنە بىر قارىدى . ئىككىلا تەرەپنىڭ تەرى بارغانسېرى بوزىرىپ تېخىمۇ قارىيىپ تۇرىدۇ ، خۇددى مۇشۇلارنى قىستاپ كېلىۋاتقاندەك ، شامال ، قۇم توپانى پۈراپلا تۇرىدۇ . شامال ئۆزىنى كۆرسەتكۈچە قانداقلا بولمىسۇن ، بىرەر دالدىلىق يەر تېپىۋېلىش كېرەك .

ئوماق قۇم دۆۋىسىدىن چۈشتى . ئالدى بىلەن ئايقۇتنىڭ يېنىغا كېلىپ ئاتنىڭ ئېگەر ، ئۆزەڭگە ، تۆشلۈكلىرىنى تۈتۈپ -

تارتىپ باقتى ، تۆشلۇكنى سەل چىڭىتىپ قويدى ، ئاندىن ئايقۇتقا قاراپ قويدى ـ دە ، ئاتنىڭ كۆكرەك ، يانپىشىغا يېنىك شاپىلاقلاپ قويۇپ توختاق تەرەپكە ماڭدى . ئايقۇت ئېرىنىڭ بۇ ھەرىكىتىدىن بىر كۆڭۈلسىزلىك يۈز بېرىدىغانلىقىنى سەزدى . چۈنكى ئۇمۇ قۇملۇقتا چوڭ بولغان ـ دە . ئۇ ئاسمانىنىڭ يىراق گىرۋىكىگە قاراپلا شامال چىقىدىغانلىقىنى جەزم قىلدى . ئۇ قۇملۇقتا شامال چىقىپ قالسا قانداق قىلىش كېرەكلىكىنى بىلەتتى . بۇ توغرىدا ئاتا ـ ئانىسىدىن ھەم باشقىلاردىنمۇ ئاڭلىغان . ئوماقنىڭ ئۇنى ئاگاھلاندۇرۇپ يۈرمەسلىكى ، ئايقۇتنىڭ قۇملۇقنىڭ مۇشۇ تەرىپى-نى بىلگەنلىكىدىن ئىدى . ئايقۇت ئېرىنىڭ ئىسمىنىڭلا ئوماق بولۇپ قالماي ، پۈتۈن ۋۇجۇدىنىڭ ، پۈتۈن ئىچكى دۇنياسىنىڭمۇ ئوماقلىقىدىن تېخىمۇ سۆيۈنۈپ كېتىۋاتاتتى . ئوماق توختاقنىڭ يېنىغا كەلدى . ئېشەكنىڭ نوختا ، چۈلۈۋۇر ، توقۇملىرىنى كۆزدىن كەچۈردى ، توقۇمنىڭ تۆشلۇكىنى چىڭىتىۋېتىپ :

— شامال چىقىدىغاندەك قىلىدۇ ، چۈلۈۋۇرنى قويۇۋەتمەي ، بىر قولۇڭدا توقۇمنىڭ ئالدىنى تۇتۇۋېلىپ چىڭ ئولتۇر ، — دەپ جېكىلىدى .

ئۇ يەنە ئېشەك ، كاللارنىڭ يېنىغا كېلىپ يۈك ـ تاقلارنىڭ تېڭىلىشىنى كۆزدىن كەچۈردى ، بوشلىرىنى چىڭىتتى ، ئاندىن ئۇلارنى ئازراق ئارىلىق قالدۇرۇپ بىر ـ بىرىگە چاتتى ، ئىشلاردىن كۆڭلى خاتىرجەم بولغاندىن كېيىن ، يولىنى داۋاملاشتۇردى ، ئۆزى ئايقۇت بىلەن توختاقنىڭ كەينىدە ماڭدى .

ئۇلار بىرھازا مېڭىپ ئېگىز ھەم ئۇزۇن بىر قۇم دۆڭىسىدىن ئۆتكەندىن كېيىن بىر قۇرۇق ئېقىن ئىچىگە كىرىپ قالدى . ئوماق ئەتراپتىكى قۇم دۆڭلىرىگە ، ئېقىنغا ئوبدان سەپسېلىپ قاراپ ، ئۆزلىرىنىڭ نەگە كېلىپ قالغىنىنى بىلىۋالدى . بۇ ئېقىننىڭ بېشى چوڭ بولۇپ ، بايىقى ئېگىز ، ئۇزۇن قۇم دۆڭىسىدىن خېلى يىراق يۇقىرىسىدا ئىككىگە بۆلۈنۈپ ، بىر تارمىقى تۆۋەنگە — قاراقوشۇن كۆلى تەرەپكە ، يەنە بىر تارمىقى كۈنچىقىش تەرەپكە

ئۇدۇل ئېقىپ كېتەتتى . تۆۋەنگە ئاقىدىغان تارمىقى كېيىن ئېقىش يولىنى ئۆزگەرتىپ ، بۇ ئېقىن قۇرۇپ كەتكەن . سۇ مەنبەسى ئۇزۇلگەن ئېقىن بويىدىكى ئوتلاقلار ، چانقاللار ھەتتا توغراقلارمۇ ئون نەچچە يىلدىن كېيىن قۇرۇپ كەتكەن ، دەريا قىنىنى قۇم بېسىپ كەتكەنىدى . ئۆز ۋاقتىدا بۇ دەريانى بەزىلەر «تۇراقنىڭ ئېقىنى» دەپ ئاتايتتى .

تۇراق — ئوماقنىڭ ئاتىسى . «تۇراق ئوۋ» ، «تۇراق يول-ۋاس» — قاراقوشۇن ، ئابدالدىن تاكى چارا ، كۆنچىگىچە ھەممە ئادەمگە تونۇش ئادەم . ئۇ چارىغا كۆچۈپ كەلگەندىن كېيىن كۆپىنچە مۇشۇ ئېقىن ئەتراپىدا ئوۋ قىلاتتى . لوپلۇق ئوۋچىلاردا بىر ئادەت بار ، يەنى بىرەرسى ئوۋ قىلىدىغان جايغا باشقىلىرى ئوۋغا كەلمەيدۇ . پەقەت ئۇ ئوۋچى كۆچۈپ كېتىپ ياكى بىرەر سەۋەب بىلەن ئۇ جايغا كەلمەيدىغان بولغاندىلا ئاندىن كېيىپ ئوۋ قىلىدۇ . تۇراقلار ئائىلىسى قاراقوشۇندىن چارىغا كۆچۈپ كەلگەندە ، ئەتراپ-تىكى بېلىق تۇتىدىغان دەريا ، كۆللەر ، ئىلۇەسۇنلار[1] بار ئوتلاق ، جاڭگاللار چارا ، كۈزلەك ، تىكەنلىك ۋە باشقا مەھەللىدىكىلەر تەرىپىدىن ئىگىلىنىپ بولۇنغانىدى ، پەقەت مۇشۇ ئېقىن ئەتراپىلا مەھەللىلەردىن يىراق بولغاچقا ئىگىسىز قالغانىدى . قاراقوشۇندىن كېيىپ توپ مەھەللىدىن چەتتىرەك ئولتۇراقلاشقان تۇراق قاتارلىق ئونغا يېقىن ئائىلىنىڭ ئادەملىرى يىراق بولسىمۇ مۇشۇ ئېقىن ئەتراپىغا كېيىپ ئوۋ قىلىدىغان ، بېلىق تۇتىدىغان بولغانىدى . تۇراق تۇنقان بېلىق ، ئوۋ ماللىرى ئائىلىسىدىكىلەرنىڭ ئېھتىياجىدىن ئاشقۇدەكلا بولسا ، قولۇم - قوشنىلىرىغا ، بولۇپمۇ ئاجىز - ئورۇق ، يېتىم - يېسىرلارغا ئۈلەشتۇرۇپ بېرىۋېتەتتى . مەھەللە-داشلىرى يەنە ئۇنى : «تۇراق ئاتا» دەپمۇ ئاتايتتى . بۇنداق ئاتاشتا مۇنداق ئىككى سەۋەب بار ئىدى : بىرى ، لوپ كۆلى ئەتراپىدا ياشايدىغانلاردا سەكسەن ياشتىن ئاشقانلارنى ياشانغانلار قاتارىغا قو-

---

① ئىلۇەسۇن — ھالال ياۋايى ھايۋانلارنىڭ ئومۇملاشتۇرۇپ ئاتىلىشى .

شۇپ ، يېشى ئۇنىڭدىن مەيلى چوڭ ، مەيلى كىچىك بولسۇن ھەممىسى ئوخشاشلا «پالانى ئاتا» دەپ ئاتايدۇ . بۇ ، ئادەت بويىچە ئاتاش ؛ يەنە بىرى ، ئۇنىڭ مەرد ، غەمخورچىلىقىدىن سۆيۈنگەن ئاجىز - ئۆرۈقلار ، يۆلەنچۈكى يوقلار ئۇنى ئۆزلىرىنىڭ ئاتىسىدەك كۆرۈپ ، تېخى يېشى ئاتمىشقا بارماي تۇرۇپلا «تۇراق ئاتا» دەپ ئاتىشىدىغان بولغانىدى . يېشى چوڭلار قاتارىغا يەتمىگەن تۇراقنى «ئاتا» دەپ ئاتاش باشقىلارغا غەلىتە تۇيۇلمىدى ، بەلكى سۆيۈنۈش ، ھۆرمەت يۈزىسىدىن ھەممەيلەن شۇنداق ئاتىشىدىغان بولدى .

ئوماق ئېقىن ئىچىدە كېتىۋېتىپ ، مۇشۇ ئېقىن بويلىرىغا ئۇۋۇغا كەلگەن چاغلىرىنى ئەسلىدى . ئۇ بۇ تەرەپكە ئاتىسى بىلەن جىق كەلگەنىدى . ئۇ نەچچە قېتىم كەلگىنىنى ئېسىگە ئالالمىدى ، پەقەت ئىككى قېتىملىق ئۇۋ ئۇنىڭ ئېسىدە ، بەلكى يېقىندىلا بولغاندەك ئېنىق ئېسىدە .

5

ئۇلار بىر كۈنى كېيىك ، جەرەنلەرنىڭ سۇ ئىچكىلى كېلىشكە «ئاچقان» پېتى يولىنى تېپىۋېلىپ ، ئېقىندىن ئوتتۇز مېتىردەك نېرىسىغا ئولتۇرسا بېشى كۆرۈنمىگۈدەك قىلىپ نۆچە[1] ياسىدى ، دەريا تەرەپكە قارىتىپ بىر يوچۇق قويۇپ ئەتراپىنى يۇلغۇن ۋە باشقا شاخ - شۇمبىلار بىلەن تىقابلىدى . ئېقىنىنىڭ ئىككى قېشىنى بويلاپ ماڭسا بۇنداق نۆچەنى پات - پات ئۇچرىتقىلى بولىدۇ ، لېكىن بۇلارنىڭ تولىسى تاشلىۋېتىلگەن . چۈنكى ، كېيىك ، جەرەنلەر ئىنتايىن تۇيغۇن ھەم تادان ، سۇ ئىچىدىغان جايى ئەتراپىدا بىرەر شەپىنى سەزدىمۇ ، بولدى ، ئۇ جايغا ئۇزۇنغىچە ئاياغ باسمايدۇ . يېڭىدىن جاي تاللىغاندا ئوچۇقچىلىقتىن تاللايدۇ ، بۇنداق بولغاندا ئەتراپىنى كۆزىتەلەيدۇ . ئۇلار سۇ ئىچكىلى كېلىدىغان جاينى ھەر-

① نۆچە — ئوۋچىلارنىڭ ئۆزىنى يوشۇرۇش ئۈچۈن داڭگال ، شاخلار بىلەن ياسىۋالىدىغان دالدىلىق (ئىۋالىق) .

قانچه ئۆزگەرتىپ تۇرسىمۇ ، ئۇلارنىڭ ئىزى تۇراق ، ئوماقتەك ئوۋچىلارنىڭ كۆزىگە چېلىقىپ قالىدۇ . ئۇلار سۇ ئىچكىلى بىرقۇر بولۇپ ، بىر - بىرىنىڭ كەينىدىن قاتارلىشىپ ماڭىدۇ ، چۈشتە چاتقاللار ئارىسىغا كىرىۋېلىپ كۆشىگەچ سالقىنلايدۇ ، چۈش قايرىلىپ سالقىن چۈشكەندە سۇ ئىچكىلى كېلىدۇ . ماھىر سىنچى ئوۋچى ئۇلارنىڭ ئىزىغا قاراپلا ، ئۇلارنىڭ نەچچە ئىكەنلىكىنىمۇ بىلىۋالىدۇ .

ئۇ كۈنى ئاتا - بالا ئىككىيلەن چۈشتىن قايرىلغان ھامان نۆچەنىڭ ئىچىگە كىرىپ شاخ - شۇمبىلار ئارىسىدىن كۆزىتىپ خېلى ئۇزاق ئولتۇردى ، ئولتۇرۇپ بەللىرى تالدى .

— بېلىم ئاغرىپ ، پۇتۇم قوۋۇشماي قالدى ، بىرئاز ئۆرە بولۇپ بەل ، پۇتۇمنى ئوڭشىۋالاي ، — دېدى ئوماق ئورنىدىن تۇرماقچى بولۇپ .

— ئولتۇر ، مۇشۇ بوشلۇقۇڭ بىلەن ئوۋچى بولماقچىمۇسەن ؟ ئوۋچىنىڭ ئوغلىدەك ، قۇملۇق ئادىمىدەك چىدامлىق بول . كەچئا-رىسى[1] بولغۇچە ئولتۇرىمىز . بۈگۈن كەلمىسە ، ئەتە يەنە كېلىپ ئولتۇرىمىز . كېيىك ، جەرەنلەرنى سەن ئۇنداق دۆت چاغلىما . بىز بىرنەچچە جايغا نۆچە ياساپ قويغاندەك ، ئۇلارمۇ سۇ ئىچكىلى بىرنەچچە جاينى تاللاپ قويىدۇ . ئوتلاپ - ئوتلاپ يىراقراق يەرگە كەتكەندۇ ، ئەتە كېلىپ قالار ، — دېدى ئاتىسى .

تۇراقباي ئېيتقاندەك ، ئۇ كۈنى يا كېيىك ، يا جەرەن سۇ ئىچكىلى كەلمىدى . ئۇلار كۈن پاتقۇچە ساقلاپ بېقىپ ، ۋاقىتلىق ياسىۋالغان قومۇش ساتما چۈشكۈنىگە قايتتى . ئۇلار ئىككى ئېشەك-نى بىرىدىن مىنىپ ، يەنە بىر ئېشەكنى ئوۋ مالىلىرىنى ئارتىشقا ئېلىپ كەلگەنىدى . تۇراقباي ئۆزى مىنىپ كەلگەن ئېشەكنىڭ ئالدى پۇتىنى ئارىلىقىنى كەڭرەك قويۇپ چۈشەپ قويدى . بۇنداق

---

① كەچئارىسى — قاش قارايغان چاغ .

قىلغاندا ، ئېشەك ئۆزىنى باغلاقتىكىدەك سېزىپ ساتمىدىن يىراق-
لىمايدۇ ، قالغان ئىككى ئېشەك ئۇنىڭ ئەتراپىدىلا يۈرىدۇ .

ئۇلار ئىشلىرىنى سەرەمجانلاشتۇرۇپ بولۇپ ، يۈمشاق قۇرۇق چانقال پاخاللىرى بىلەن تەييارلاپ قويغان بۇگلۇك ئۇستىگە كېپىد-
نەك چاپىنى[1] بىلەنلا يانپاشلاشتى . كېچە ئاسمىنى تارىم سۇيىدەك سۇزۇك ، كۆل سۇيىدەك تىنىق بولۇپ ، يۇلتۇزلار سانسىز چىراغ-
دەك جىمىرلايتتى . تولغان تولۇن ئاي يورۇقىدا قۇملۇق دالىدىكى كىچىككىنە ئوت - خەسسىمۇ ئېنىق كۆرگىلى بولاتتى . ئوماق قومۇش ئارىلىرىدىن كۆرۈنگەن ئاي بىلەن يۇلتۇزلارغا قاراپ قۇم-
لۇق ئاسمىنىڭ گۈزەللىكىگە زوقى كەلدى . ئۇ شۇ كۈنكى ئوۋغا چىققىنىدىن بەك خۇشال ئىدى . مۇشۇ قېتىمدا نېمىلا بولسۇن بىرەر نەرسىنى ئوۋلاپ - ئېتىپ ئاتامغا ، مەھەللىداشلىرىمغا ، بولۇپمۇ قۇرداشلىرىمغا ئۆزۈمنىڭ يارىملىق ئوۋچى بولۇشقا باشلە-
غانلىقىمنى كۆرسىتىمەن ، دەپ كۆڭلىگە پۈككەنىدى . بۇ ئۇنىڭغا ئاران كەلگەن ھەم تۇنجى قېتىملىق پۇرسەت ئىدى . ئاتىسى بۇ قېتىم ئوۋلاش نۆۋىتىنى ئوماقا بەرگەنىدى . ئۇمۇ مۇشۇ قېتىمدا ئوغلىنى سىناپ كۆرمەكچىدى . «بۇگۈن بۇ ئىش يوققا چىقتى ، ئاتام نېمىلەرنى ئويلاۋاتىدىكىن . ئەتە ئوۋلاش نۆۋىتىنى ماڭا بىرەر-
مۇ ، بەرمەسمۇ ؟» ئوماقنىڭ خىيالىغا شۇ ئەندىشىلەر كېچىپ ياتا-
تتى ، ئاتىسى گەپ باشلاپ قالدى :

— ئوماق ، بايىقى گېپىمنىڭ داۋامىنى قىلاي ، ئېسىڭدە چىڭ ساقلاپ ئەمەل قىل ، ئوۋچى بولىدىغان ئادەم جاپاغا چىداشلىق ، كۈتۈش - ساقلاشقا تاقەتلىك ، قۇلىقى ھەر خىل شەپە ، ئاۋازلارنى پەرق ئېتەلەيدىغان ، كۆزى ھەرقانداق نەرسىگە سىنچىلاپ قاراپ ، ئۇنىڭ بىرەر بەلگە - ئالامىتىنى بىلىۋېلىپ ، قايتا كۆرگەندە دەر-
ھال يادىغا كەلتۈرەلەيدىغان بولۇشى لازىم . بىرەر ئاش پىشىم ئۆمىلەپ مېڭىشقا توغرا كېلىدۇ ، تېخى يىرتقۇچ ھايۋانلارنىڭ خە-

---

① كېپىنەك چاپان — كېپىنەك تون ، يۇڭدا تىكىشسىز ، پۇتۇن پىچىلىدىغان ، چوپانلار كىيىدى-
غان قولتۇقى كېپىنەك قانىتىدەك كەڭ يۇڭ (كىگىز) چاپان .

تىرىمۇ ...

تۇراقباي گېپىنىڭ ئاخىرىنى تۇگەتكۈچە سىرتتا دۇپۇرلىگەن شەپە ئاڭلاندى . تۇراقباي بىر غۇلاچچە يۇلغۇن دەستىلىك بېلىق سانجىيدىغان سانجىغاقنى① ئالدى - دە ، ئوماققا ساتمىدىن چىقما ، دەپ قويۇپ ئېتىلىپ چىقىپ كەتتى . ئوماق بىر تۇرۇپ ئاتىسىنىڭ گېپىگە هەيران قالسا ، يەنە بىر تەرەپتىن سىرتتا نېمە ئىش بولغاڭلىقىنى بىلگۈسى كەلدى ، ساتمىدىن بېشىنى چىقىرىپ قاراپلا قورقۇپ كەتتى ، بىر يولۇاسنىڭ ئاتىسىنىڭ تۇشەپ قويغان ئېشىكىنى پاتىڭىدىن چىشلەپ يەرگە يانقۇزۇۋاتقانلىقىنى كۆردى . ئاتىسى ساڭجىغاقنى ئۇدۇل تۇنقىنىچە يولۇاسقا قاراپ كېتىۋاتاتتى . يولۇاس ئېشەكنى قويۇپ ، يۇرەكنى يېرىۋەتكۈدەك سۇر بىلەن قاتتىق هۆركىرەپ تۇراقتا ئېتىلدى . ئوماق : «ئاتا !» دەپ توۋلىۋەتكىنىنى ئۆزىمۇ سەزمەي قالدى ، بىر دەهشەتلىك ئەهۋال كۆز ئالدىغا كېلىپ ، قورقۇنچتىن كۆزىنى يۇمۇۋالغانىدى ، كۆزىنى ئېچىپ قاراپ كۆرگىنىگە ، كۆزىگە ئىشەنمەيلا قالدى . سانجىغاقنىڭ ئۇچى يولۇاسنىڭ ئاغزىدا سانجىقلىق بولۇپ ، ئاتىسى دەستىسىنى چىڭ تۇتۇپ يولۇاسنىڭ ئالدىدا تىرەجەپ تۇراتتى . يولۇاس پۇتۇن يىرتقۇچلۇق كۈچىنى قەهرىگە يىغىپ تۇراقباينى نەقتاپ تۇراتتى . يولۇاسنىڭ كۈچىگە تەڭ تۇرالمىدى چېغى ، ئاتىسى كەينىگە مۇدۇرۇلۇپ ئولتۇرۇپ قالدى . سانجىغاقنىڭ دەستىسىنىڭ ئۇچى قۇمغا پېتىپ تىركىلىپ قالدى . ئوماق بۇ قېتىم : «ئاتا !» دەپ توۋلاپ قويۇپلا هاڭۋېقىپ تۇرۇپ قالمىدى ، يەنە بىر سانجىغاقنى قولىغا ئالدى - دە ، ئاتىسىغا بولۇشقىلى ئېتىلدى . كۆزنى يۇمۇپ - ئاچقۇچە بولغان دەقىقىدە هايات - ماماتلىق بىر ئىش بولدى . يەرگە ئولتۇرۇپ قالغان تۇراق ئىككى قولى بىلەن قۇمنى ئوچۇملاپ يولۇاسنىڭ باش - كۆزىگە ئۇزۇلدۇرمەي چاچتى . كۆزىگە قۇم تىقىلغان يولۇاس نېمە قىلارىنى بىلمەي ئۆز ئورنىدا ئايلانغىلى تۇردى ، ئاۋازىمۇ خىرقىراپ قالدى ، سانجىغاقنى ئاغزىدىن چىقىرىۋەتمەكچى بولۇپ

① سانجىغاق — شاشقاق ، بېلىققا سانجىيدىغان تەتۇر تىللىق تۆمۈر قارا.

بېشىنى ئىككى يېنىغا قاتتىق سىلكىيىتتى . سانجىغاق تەتۇر ئىككى تىللىق بولغاچقا ، چىقىپ كەتمەي دەستىسى پۇلاڭلاپ تۇراتتى . ئەمدى يولۇاسنىڭ سۇرلۇك كېلەڭسىز گەۋدىسى بولغان بىلەن ، ھەيۋىسى ، خەتىرى قالمىغاندى . ئوماق ـ مۇ كەينى ـ كەينىدىن ئىككى ـ ئۈچ ئوچۇم قۇمنى يولۇاسنىڭ كۆزىگە چاچتى . تۇراقباي سانجىغاقنىڭ ئۇچىنى خاتىرجەم تۇتتى ـ دە ، تازا بىر نىقتىۋېتىپ ئۇيان ـ بۇيانغا بۇراپ تولغاپ تۇرۇپ شارتتىدە تارتىۋالدى . بۇراپ تارتىۋېلىنغان سانجىغاقنىڭ تەتۇر تىللىرى يولۇاسنىڭ ئاغزىنى ، بولۇپمۇ تىلىنى تىتىۋەتكەنىدى . يولۇاسنىڭ ئۈنى ئۆچتى . ئۈنىڭ ئاغزىدىن شۇرقىراپ قان قۇيۇلۇشقا باشلىدى . يولۇاس بارغانسېرى ھالسىزلىنىپ ، پۇتلىرى ئېغىر گەۋدىسىنى كۆتۈرۈشكە بەرداشلىق بېرەلمەي تىترەشكە باشلىدى . ئەمدى ئۈنىڭ قەدەم يۆتكەشكىمۇ ماجالى قالمىغاندى ، ئۇ ئاخىر گۈپپىدە يىقىلدى ، خىرقىرغان ئاۋازىمۇ ئۆچۈپ ، ئۈزۈك ـ ئۈزۈك تىنىقلا قالدى .

— پىچاقنى ئېلىپ كەل ، — دېدى تۇراقباي ، يولۇاسقا قاراپ قالغان ئوماقا ، يەنە ، — ئۆزۈڭنىڭ پىچىقىڭنىمۇ ئېلىپ كەل ، — دەپ قوشۇپ قويدى .

ئوماق پىچاقلارنى ئېلىپ كەلدى ، ئۇ ئاتىسىنىڭ نېمە قىلماقچىلىقىنى بىلگەنىدى .

— ئاتا ، ئېشەكلەرنى تېپىۋالمايلىمۇ ، — دېدى ئوماق ، قالغان ئىككى ئېشەكنىڭ نەلەرگە كەتكەنلىكىدىن ئەندىشە قىلىپ .

— ئېشەكلەر ھېچنەگە كەتمەيدۇ . بىز ئۆزىمىزدىن ئەنسىرىسەك بولىدۇ . يولۇاس بەك قىساسچى ھايۋان . ئۇنىڭ جۇپتى چوقۇم مۇشۇ ئەتراپتا . ئۇ كېلىپ قالغۇچە بۇنى سويۇپ ، تېرىسىنى قۇمغا كۆمۈۋېتىپ بۇ يەردىن دەرھال كېتەيلى ، — دېدى ئاتىسى .

ئوماقا يولۇاسنى ئۆلتۈرمەكتىن سويماق تەس بىلىنىپ كەتتى . كېلەڭسىز بۇ يوغان جانىۋارنىڭ ئۆلۈكىنى ئۇيان ـ بۇيانغا ئۆرۈمەك بەك تەس ئىدى . بىر تەرىپىنى سويۇپ بولۇپ بىر يانغا ئۆرۈگۈچە ئىككىسى بەك قىينالدى ، ھالىدىن كېتىپ ھۆمۈدەپ

قېلىشتى. تېرنى پۇتۇن، ساق ئېلىش كېرەك. ئۇلار بىرئاز ئولتۇرۇپ ئارام ئېلىۋېلىپ سويۇشنى يەنە داۋاملاشتۇردى. ئوماق جنددىيلىشىپ كېتىپ ھەم قولى تېلىپ كەتكەنلىكتىن قولىنىڭ ئىككى يېرنى كېسىۋالدى، تېرنىڭمۇ بىرنەچچە يېرى كېسىلىپ كەتتى، نېمىلا بولسۇن يولۋاس ئاخىر سويۇلۇپ بولدى. ئۇلار ئوۋ گۆشىدىن قۇم كاۋاپ قىلغاندا قىزىغان قۇمنى يانغا تارتىش، گۆشىنى قۇمغا كۆمۈشتە ئىشلىتىشكە ئېلىۋالغان ياغاچ گۇرجەك بىلەن يولۋاس پاتقۇدەك ئورا كولاپ، ئۇنىڭغا يولۋاسنىڭ بېشىنى، تۆت پۇتىنى كېسىپ پارچىلاپ كۆمۈۋەتتى. قېنى ئاققان، تامغان جايلار مۇ ئۇستىگە قۇم چېچىپ كۆمدى، ئاندىن تېرنى ئېقىن بويىغا سۆرەپ ئاپىرىپ بىر يۇلغۇن تۇۋۇگە كۆمدى. تۇراقباي يۇلغۇنلىنىڭ تۇپچىكىدىن چىققان غول شاخلارنى ئوبدان كۆرۈۋالدى، ھەتتا ساناپمۇ قويدى. ئۇلار بۇ ئىشلارنى تولۇن ئاينىڭ سېخىيلىق بىلەن چېچىپ تۇرغان ئاپئاق سۇزۇك شولىسىنىڭ ياردىمىدە كۆڭۈلدىكىدەك قىلىۋالدى. ئاخىرقى ئىش — تېرنى سۆرىگەندىكى ئىزنىمۇ قۇم چېچىپ يوقاتتى. تۇراقباي بۇ ئىشلارنى كۆڭلىگە بىر ئىش كېچىپ شۇنداق قىلدى.

6

ئۇلار پىيادە بىر كېچە، يېرىم كۈن يول مېڭىپ ئەتىسى چۈشكە يېقىن مەھەللىگە يېتىپ كېلىشىگە چوڭ كىچىك، ئەر ـ ئايال مەھەللىداشلىرىنىڭ ئۇلارنىڭ ئالدىغا چىقىپ تۇرۇشقانلىقىنى كۆرۈپ، ئائىلىدە بىرەر كۆڭۈلسىزلىك بولغان ئوخشايدۇ، دەپ تېڭىرقاپ قېلىشتى. شۇنداقمىكىن دېسە، ھەممىنىڭ يۈزلىرىدە كۈلكە ـ تەبەسسۇم، كۆزلىرىدە زوقلىنىش، ھەۋەس، ھۆرمەت ۋە ئىپتىخارلىق نۇرلىرى چاقناپ تۇراتتى. ئۇلار زادى نېمە ئىشلىقىنى بىلەلمەي ھەيران قېلىشتى. توپ ئارىسىدىن تۆت مويسېپىت چىقىپ تۇراق بىلەن ئوماقنىڭ ئالدىغا كەلدى.

— يارايسەن تۇراق ، قالتىس باتۇرلۇق قىلسەن . يولۇاس ئۆلتۈرگىنىڭنى بىزدىن يوشۇرۇن تۇتماقچىمىدىڭ . سېنى ئەمدى تۇراق يولۇاس دېسەك بولغۇدەك . چىق - چىق - چىق ، جانىم ساڭا ،[1] — دېدى ياشتا چوڭراق بىرى تۇراقنىڭ مۇرىسىگە يېنىك شاپىلاقلاپ بىرنەچچىنى ئۇرۇپ تۇرۇپ .

— نېمە بوپتۇ ؟ نېمىلەرنى دەيسىلەر ؟ — دېدى تۇراق كۈلۈپ تۇرۇپ .

ئوماق بەكلا ھەيران قېلىپ ، كۆچىلىككە قاراپلا قالغانىدى . مويسىپىتنىڭ گېپىنى ئۇنى تېخىمۇ ھەيران قالدۇردى . «بۇلار بىزنىڭ يولۇاس ئۆلتۈرگەنلىكىمىزنى بىلىۋالغان ئوخشىمامدۇ ، قانداق بىلگەندۇ ؟» دەپ ئويلايتتى ئۇ .

شۇ ئاردا بىرەيلەن بىر كالا بىلەن ئىككى ئۆچە كىنى يېتىلەپ تۇراقبايىنىڭ ئالدىغا كەلدى . ئېشەكلەر ئۇلارنىڭ قېچىپ كېتىپ جاڭگالدا قالغان ئېشىكى ئىدى . كالىغا ئارتىقلىق تۇرغان ، يېڭىلا سويۇلغان ، قۇم چېچىۋەتكەندەك تۇرغان يولۇاس تېرىسىگە قاراپ تۇراقبايى بېشىنى لىڭشىتىپ كۈلۈپ كەتتى .

— سەنزە يولۇاس ئۆلتۈرگىنىڭ بىلەن بىزنى ھەيران قالدۇرماقچىمىدىڭ ، سېنىڭ ئىزىڭ بىزنىڭ ئۆۋچىلارغا ئۇچراپ قېلىپ ، يۇكۈنى يەڭگىللىتىپ ئالغاچ كەپتۇ ، — دېدى بايىقى مويسىپىت .

ئىش مۇنداق بولغانىدى : مەھەللىدىن ئىككى ئۆۋچى تۇنۇگۈن ئەتىگەن ئاتلىق دەريا بويلاپ كېلىۋېتىپ يېڭىدىن تىكلىپ قالغان قومۇش ساتمىنى كۆرۈپ ، ئاتلىرىنى ئوتلاتقاچ ئارام ئېلىۋالماقچى بولدى . ئاتلىرىنى چۆشەپ قويۇپ ساتمىغا كىردى . ئۇلار ساتمىدا تۇرغان ئۇچ ئۇچالىقنى[2] كۆرۈپلا تونۇدى . تۇراقلار ئائىلىسى پالاس توقۇشقا ئىنتايىن ئۇستا بولۇپ ، يۇڭنى يۇمشاق ئېتىپ ، يىپىنى ئىنچىكە چىقىرىپ چىڭ ئېشەتتى . ئۆرۈشلىرىنىمۇ چىڭ تارتىپ

---

① جانىم ساڭا چىق - چىق - چىق — لوپنۇرلۇقلارنىڭ ئەڭ ياخشى كۆرىدىغان ئادىمىگە ئېيتىدىغان كۆڭۈل ئىزھارلاش سۆزى .

② ئۇچالىق — ئۇچۇلۇق ، كىيىم .

ئارقاقلىرىنى قىلىچنى[1] قاتتىق - قاتتىق ئۇرۇپ نىقتايتتى . ئارقاق بىلەن ئۆرۈشلىرى ئارىلىرىدا پەقەت ئاراش قالدۇرمايتتى . ئۇچالىق تەككەندىمۇ تىكىشلىرىنى بىر خىل شەكىلگە كىرگۈزۈپ گۈل چىقىرىپ تىكەتتى . ئۇلار تۇراقلارنى ئېشەكلىرىنى ئوتقا قويۇپ بېرىپ ، ئۆزلىرى يېقىن ئەتراپتا بىرەر ئىش قىلىۋاتسا كېرەك ، دەپ ئويلاشتى ، لېكىن ساتمىدا ئۇچالىقتىن باشقا ھېچنېمە يوق ئىدى . ئۇلار بۇنىڭدىن غەلىتىلىك ھېس قىلىپ ساتمىدىن چىقىپ ئەتراپقا قارىدى ، ساتمىدىن سەل نېرىدا پاكارراق بىر قۇم دۆڭىسىنىڭ يېنىدا ئىككى تۈلكىنىڭ بىر نەرسىنى يەۋاتقانلىقىنى كۆرۈپ قالدى . ئۇلاردىن بىرى ئېتىنىڭ يېنىغا بېرىپ ئوقياسىنى ئەكىلىپ بولغۇچە تۈلكە ھارامزادىلەر بۇلارنى كۆرۈپ قېلىپ پارتىدە تىكىۋەتتى . قاراپ باقايلى ، دەپ بېرىپ ، گۆشى تىتما - تالاڭ قىلىنىپ يېرىم ئىسكىلىت قىلىپ قويۇلغان پۇتى چۈشەكلىك ئېشەكنى كۆردى ، ئېشەكنىڭ كاللىسىدىنلا كىمنىڭ ئىكەنلىكىنى بىلدى . كەلگەنلەر تېخىمۇ ھەيران قېلىشتى ، ئەنسىرىشىپ ئەتراپقا قاراشتى . يېنىدىلا — دۆڭلەپ قويغاندەك تۇرغان پاكار بىر قۇم دۆمچىكىنىڭ بىر تەرىپىدە چىقىپ تۇرغان سارغۇچ تۈكلۈك بىر نەرسە كۆرۈندى . ئۇلار قۇمنى تاتىلاشتۇرۇۋىدى ، ئۇ نەرسىمۇ يوغىناۋەردى ، ئۇنىڭ نېمىلىكىنى بىلدى ، بۇ يولۋاسنىڭ قۇيرۇقى ئىدى . ئۇلار بىر - بىرىگە قاراشتى ، نېمە قىلىشلىرىنى بىلىشىپ گەپ قىلمايلا ئىككى قولىدا قۇمنى تاتىلاشقا باشلىدى . ئۇلارنىڭ ئالدىدا تۇرغىنى تېرىسى سۇيۇۋېلىنىپ ، كاللىسى بىلەن قۇيرۇقى ، تۆت پۇتىلا قالغان بىر يولۋاسنىڭ قۇمغا مىلىنىپ تۇرغان گۆشى ئىدى ، قارنى يېرىلمىغان بولۇپ ، پۇتۇن ھالىتىدە ئىدى . ئۇلار ئەھۋالنى ئۇققاندەك بولدى . — يولۋاس ئېشەكنى بوغقان ، ئاتا - بالا يولۋاس بىلەن ئېلىشىپ ئاخىر ئۇنى ئۆلتۈرگەن ، ئاندىن تېرىسىنى سۇيۇۋېلىپ

① قىلىچ — پالاس توقۇغاندا ئارقاقنى چىگىداشتا ئىشلىتىدىغان بىر خىل سايمان .

ئېلىپ كەتكەندەك قىلىدۇ ، — دېدى كەلگەنلەرنىڭ بىرى .
— يولۇاسنى ئۆلتۈرۈشنىڭ ئۆلتۈرۈپتۇ ، تېرىنى ئېشەككە ئارتىپ كەتتىمىكىن دېسەك ، ئۇچالىقلار ساتمىدا تۇرىدۇ ، بۇ يەردە بىر گەپ بارەك قىلىدۇ ، — دېدى يەنە بىرى .
ئۇلارنى هەممىدىن بەك ئويغا سالغىنى تۇراقلارنىڭ يولۇاسنى نېمە بىلەن ، قانداق ئۆلتۈرگەنلىكى ئىدى . ئۇلار هەرقانچە ئويلىسىمۇ ، هەر خىل پەرەزلەرنى قىلسىمۇ ، يەنىلا زادى ئەقلى يەتمىدى ، قايتىدىن ساتمىغا كىرىپ قاراپ بېقىشتى ، ئۇچ ئۇچالىقتىن باشقا هېچ نەرسە يوق ئىدى . ئۇلار لوپلۇقلارنىڭ كۆزىتىش ئادىتى بويىچە ئەتراپىغا سىنچىلاپ قارىدى ، غەيرىي ئەهۋالنى سېزەلمىدى . ئۇنداق ئويلاپ ، بۇنداق ئويلاپ ئىشنىڭ تېگىگە يەتكەندەك بولۇشتى .
— يولۇاسنى ئۆلتۈرۈپتۇ ، تېرىسىنى سويۇۋاپتۇ ، ئۇنى ئېلىپ كېتەيلى دېسە ئېشەك يوق ، چۈشەكلىك ئېشەكنى يولۇاس بوغقاندا قالغانلىرى قېچىپ كەتكەن . يوغان بىر يولۇاسنىڭ تېرىسىنى ئىككى ئادەمنىڭ كۆتۈرمىكى مۇمكىن ئەمەس ، شۇڭا ئۇلار تېرىنى كېيىن كېلىپ ئەكەتمەك بولۇپ مۇشۇ ئەتراپقا كۆمۈپ قويغان ، يولۇاسنىڭ ئۆلۈكىنىمۇ كۆمۈۋېتىپ ، پىيادە مېڭىپ كەتكەن . كۆزىلگۈچتە[1] ئېشەكنىڭ بىرەر تال تۇكى بولسىمۇ قالمىدۇ . ئەتراپقا قاراپ باقايلى ، — دېدى چوڭراقى .
ئۇلار دەريا بويىغا كېلىپ بىر قاراپلا ئاتا ـ بالا ئىككىسىنىڭ تۆۋەن تەرەپكە — مەهەللىگە مېڭىپ كەتكەنلىكىنى بىلدى . ساتمىنىڭ يېنىغا كېلىپ ئەتراپقا سىنچى كۆزلىرى بىلەن قاراشقا باشلىدى . «لوپلۇقلارنىڭ سىنچى كۆزىدىن بىر غۇلاچ قۇم ئاستىدىكى نەرسىمۇ ، بۇلتۇرقى ئىزمۇ ئېچىلىپ قالمىدۇ» دېگەن گەپ بار . ساتمىغا يېقىن چوڭ بىر تۇپ يۇلغۇننىڭ بىر يېنىدىكى قۇمنىڭ قالغان ئۇچ تەرىپىدىكىدەك ئەمەسلىكىگە ئۇلارنىڭ كۆزى چۈشۈپ

---

① كۆزىلگۈچ — ئېشەك ئېغىنىغان يەر .

قالدى . يېقىن كېلىپ قارىۋىدى ، يۇلغۇن شاخلىرىغا ئىلىنىپ قالغان بىرنەچچە تال سېرىق تۇكنى كۆرۈپ قېلىشتى . تېرىنى مۇشۇ يەرگە كۆمۈپتۇ ، دېيىشتى . ئۇلار قۇمنى ئۇيان ـ بۇيان تارتىۋىدى ، تېرە پومپىيىپ چىقىپ قالدى . ئۇلار تېرە بىلەن ئۇچالىقلارنى بىر ئاتقا ئارتتى ، يەنە بىر ئاتنى دەملىشىپ مىنمەكچى بولۇشۇپ ، ئېقىنىنى بويلاپ ئەمەس ، دۆتەلەپ[1] مەھەللىگە ئۇدۇل مېڭىپ كېتىشتى . ئانچە ئۇزاق ماڭمايلا چانقاللار ئارىسىدا ئوتلاپ يۈرگەن ئېشەكلەرنى ئۇچراتتى . ئېشەكلەرنى تۇتۇپ ئۇچالىقلاپ ، بىرىگە تېرىنى ، يەنە بىرىگە ئۇچالىق بىلەن ئۆزلىرىنىڭ نەرسىلىرىنى ئارتىپ ئىتتىك مېڭىپ كەتتى . ئۇلار دۆتەلەپ ماڭغاچقا ، مەھەللىگە تۇراقلاردىن بالدۇر كېلىپ بولغانىدى .

ئىش هەممىگە ئايان بولدى . تۇراقباي يولۇاسنى قانداق ئۆلتۈرگەنلىكىنى سۆزلەپ بەردى .

— سانجىغاق بىلەن كۆزىگە قۇم چېچىپ ؟ ! — كۆپچىلىك بىر ـ بىرىگە قارىشىپ شۇنداق دېيىشەتتى ، هەيران بولۇشاتتى .

شۇ كۈندىن باشلاپ تۇراقبايىنىڭ «تۇراق ئاتا» دەپ ئاتىلىدىغان هۆرمەت نامىغا «تۇراق يولۇاس» دەپ يەنە بىر پەخرلىك نام قوشۇلدى . بۇ ئىش ئۇزاق ئۆتمەي چارا ئەتراپىدىكى يېقىن ـ يىراق ، چوڭ ـ كىچىك مەھەللىرگە تارقىلىپ ، ئۇنىڭ نامى لوپ رايونىدىكى هەممە كىشى بىلىدىغان تونۇق[2] نام بولۇپ قالدى . ئۇ ماقمۇ ئاتىسىنىڭ باتۇرلۇقىدىن هەم ئۆزىدىنمۇ پەخرلىنىدىغان بولدى . ئۇنى ئويلاندۇرىدىغىنى ئاتىسىنىڭ : «ئوۋچى بولغان ئادەم هەرقانداق خەتەر ئالدىدا قورقۇنچاق بولماي توختال[3] بولۇشى ، كۆزنى يۇمۇپ ـ ئاچقۇچىلىك بولغان ئارىلىقتا خەتەردىن قۇتۇلۇشنىڭ چارىسىنى ئويلاپ بولۇشى كېرەك» دېگەن سۆزلىرى ئىدى . ئويلىغانسېرى ئۇ بۇ سۆزلەرنىڭ سالمىقىغا ، قىممىتىگە يېتىۋاتقاندەك بولاتتى .

---

① دۆتەلەپ — چېكە سوقۇپ ، ئۇدۇللاپ .
② تونۇق — تونۇلغان ، نامدار .
③ توختال — توختاملىق ، تەمكىن ، ئېغىر ـ بېسىق .

يولۇاس ئۆلتۈرۈپ ئاربدىن ئىككى ھەپتە ئۆتكەن بىر كۈنى كېچىنىڭ قۇيرۇقى قىسىلىپ تاڭ يۈزى سۈزۈلۈشكە باشلىغان چاغدا ، ئاتا ـ بالا ئىككىسى يەنە ئوۋغا ئاتلىنىشتى . بۇ قېتىم ساتما تەرەپكە ماڭماي ئۇدۇل نۆچە تەرەپكە ماڭدى ، كېلىۋېتىپ توشقاندىن ئىككىنى ئۇرۇپ تۇتۇۋالدى . بۇ يەرنىڭ ئادەملىرى ئىككىدىن ئار-تۇق بولسا ، توشقاننى ئەپ بىلەن ئاسانلا سوقۇپ يىقىتىۋالمدۇ . ئادەمنى كۆرۈپ قاچقان توشقان بىر يەرگە بېرىپ توختاپ ئارقىسىغا ئەلەڭلەپ قارايدۇ . ئوۋچىلارنىڭ بىرى توشقانغىلا قاراپ جايىدا جىم تۇرىدۇ . يەنە بىرى ، ئۇدۇل كېتىۋەرگەندەك كۆرۈنۈش بېرىپ توشقانغا قارىمىغان قىياپەتتە ئۇنىڭغا قەدەمدە بىر يىقىنلىشىپ ئايلىنىپ ماڭىدۇ . توشقان ھېلى بۇنىڭغا ، ھېلى ئۇنىڭغا قاراپ چەكچىيىپ تۇرۇۋېرىدۇ . ئايلانغۇچى بىر يېرىم چەمبەر ھاسىل قىلغۇچە توشقانغا ئوتتۇز قەدەمچە يىقىنلىشىپ قالمدۇ . بۇ چاغدا ، جايىدا تۇرغان كىشى ئورنىدىن قوزغىلىپ ماڭىدۇ . توشقان بېشى-نى ئۇ ئادەمگە بۇراپ قاراپ قالمدۇ . مۇشۇ پۇرسەتتە توشقاننى ئايلانغۇچى قولىدىكى كالتەكنى توشقانغا ئاتىدۇ ، ئاتقاندىمۇ كالتەك-نى ھەرگىز بوشقا كەتكۈزمەيدۇ ، دەل تەگكۈزىدۇ . ئۇلار مەنزىلگە چۈشكە يېقىن كەلدى ، توشقاندىن بىرنى سويۇپ كاۋاپ قىلىپ يېدى . ئۆيدىن ئېلىۋالغان بۇلماق قاتمىسىدىن ئىككى كېسىمدىن يەۋالدى ـ دە ، ئېقىن بويىغا كېلىپ سۇدىن قانغۇچە ئىچتى ، ئاندىن نۆچەگە جايلىشىۋېلىپ ئولتۇرۇشتى . بۇ كۈنى ئوماقنىڭ تەلىيى كەلگەن چېغى ، چۈش قايرىلىشىغىلا جەرەنلەر سۇ ئىچكىلى كەل-دى . نۆچەدىن ئوتتۇز قەدەمدەك نېرىدا سەككىز جەرەن بەخىرامان قاتارلىشىپ مېڭىپ ئېقىن تەرەپكە پەسلەپ كەتتى . جەرەنلەرنىڭ بۇ مېڭىشىدا ئاتىسى ئاللىقاچان بىرنى ئېتىۋالغان بولاتتى ، لېكىن ئۇ ئاتمىدى . بۇ قېتىم ئوغلىنى سىنىشى كېرەك . بۇ ، ئوغلىنىڭ

ئوۋچىلىقنى ئىگىلىگەن ـ ئىگىلىمىگەنلىكىنى كۆزىتىدىغان تۈنجى سىناق . ئوۋچىلار كۆپىنچە جەرەن ، كېيىكلەر قاتار تۇرۇشۇپ سۇغا تۇمشۇقىنى تەگكۈزگەن پۇرسەتتىن پايدىلىنىپ ئاتىدۇ . ئوماق قولىدىكى ئوقيانى رۇسلاپ ، ئوقنى توغرىلىدىيۇ ، يۈرىكى دۈپۈلدەپ ، قولى بىلىنەرلىك تىترەپ قالدى . بۇنى ئاتىسى سېزىپ ، ئۇنىڭ كۆزىگە قارىدى . بۇ قاراشتا ئاتىسى ئۇنىڭغا تەمكىن ـ توختال بول ، ئۆزۈڭگە ئىشەن ، دەپ مەدەت بەرگەندەك قىلاتتى . ئوماق يا ئوقنى سول قولىنىڭ ئوتتۇرانچى ، بىگىز بارماقلىرىنىڭ ئارىسىغا ئېلىپ ، ئوڭ قولىدا ئوقنى كىرىچكە تىرەكەپ تۇرۇپ تارتتى . يا ئېگىلىپ چېكىگە يەتتى . ئوماق ئوتتۇرىدىكى چوڭراق بىر جەرەنىنىڭ سۆڭگىچىنى قارىلاپ ئوقنى قويۇۋەتتى . ئوقيادىن ئۇزۇلگەن ئوق ۋىزىلداپ ئۇچۇپ بېرىپ قارىلانغان جايىغا تەگدى . جەرەن پالاقلاپ قالدى ، قالغانلىرى خەۋپ كەلگەنلىكىنى بىلىپ پارتىدە يۇقىرى تەرەپكە پىتىراپ قېچىپ كەتتى . ئوماق ئوقيانى قويۇپ ، تېپىلاڭنى[1] قولىغا ئالدى ـ دە ، نۆچەدىن چىقىپ جەرەن تەرەپكە ماڭدى . ئادەمنى كۆرگەن جەرەن بىر پۇتىنى سۆرەپ يۇگۇردى ، قاچتى . ئوماق جەرەننى مۇشۇ پېتى قوغلىسا ، ئۇنى تۇتقۇچە قۇمدا ئۆزىنىڭمۇ ھالسىزلىنىپ كېتىدىغانلىقىنى بىلدى ـ دە ، ئاتلىق قوغلىدى . جەرەن خېلى ھالسىزلانغان بولسىمۇ ياۋايىلىقى ، ياۋا تەلۈلىكى ، ياۋا كۈچى بىلەن جان تالىشىپ قاچماقتا ئىدى . ئوماق ئۇنىڭغا يېقىنلىشىپ سالما تاشلىدى ، سالما جەرەنىڭ مۇڭگۈزىگە ئىلىنىپ جايىغىلا يىقىلدى ...

ئاتىسىنىڭ بېلىققا سانجىيدىغان ئاددىي سانجىغاق بىلەن يولۋاسىنى قانداق ئۆلتۈرگەنلىكى ۋە ئۆزىنىڭ كېيىنكى تىرىكچىلىكىدە مۇھىم ئورۇندا تۇرىدىغان ئوۋچىلىقنىڭ تۇنجى سىناق داۋىنىدىن ئۆتۈشتە پۇت ـ قوللىرىنىڭ تىترەپ ، يۈرىكىنىڭ سوقۇپ كەتكەنلىكى ، جەرەننى قانداق چېنەپ ، قانداق ئانقانلىقى ئوماقنىڭ

① تېپىلاڭ — ئات قىلى ياكى قوي يۈڭى يىپىدا يىسسى قىلىپ ئېشىلگەن (ئۆرۈلگەن) تانا ، كاشا .

كۆڭۈل قاتلىرىغا ئۇنتۇلماس خاتىرە نەقىشى بولۇپ ئۇيۇپ قالدى هەم بۇلار ئۇنىڭ تەڭتۇشلىرىغا پەخرلەنگەن هالدا سۆزلەپ بېرىدۇ. غان سۆزى بولۇپ قالدى.

شامال كېلىۋاتقانلىق شەپىسى بولۇپ ئايقۇتنىڭ چانچىغلىرى[1] يېنىك يەلپۇنۇشكە باشلىدى. بۇ شەپىنى تۇيغۇن ئوماقمۇ سەزدى. ئۇ:

— شامال كۈچىيىپ كەتكۈچە بىر ئىۋالىق[2] تاپساق بولىتتى. مەن قاراپ باقاي، — دەپ كالىدىن چۈشۈپ قۇرۇق ئېقىننىڭ ئەگىلىدىغان دوقمۇشىدىكى قۇم دۆۋىسىگە چىقتى. ئالدى تەرىپىگە قارىدى ـ دە، قۇم دۆۋىسىدىن چۈشۈۋېتىپ، — ئالدىمىزدا ئوبدان بىر ئىۋالىق باركەن. تېز بېرىۋالايلى، — دېدى ـ دە، يەنە كالىغا مىنىپ ئايقۇتقا ياندىشىپ ماڭدى.

— ئىۋالىق يىراقتا ئەمەستۇ؟ — دەپ سوردى ئايقۇت ئېرىگە قاراپ. شۇ تاپتا ئۇ ئۆزىدىن ئەمەس، قورسىقىدىكى بالىسىدىن ئەنسىرەيتتى. بالا ئات ئۈستىدە ئانىسىنىڭ باغرىدا تۇرۇپ قىسىلىپ، پۇت ـ قولى ئۇيۇشۇپ قېلىۋاتقاندەك پات ـ پات مىدىرلاپ قويىاتتى. بۇ چاغدا، ئايقۇت بالىسى خۇددى قۇچقىدا پىلتىڭلاپ، پۇت ـ قولىنى هەريان سوزۇپ ئويناۋاتقاندەك ئۆزىچە خۇشاللىقتا چۆمۈلەتتى، زوق بىلەن قورسىقىنى يېنىك سىلاپ قويىاتتى.

— يىراقتا ئەمەس، شۇنداقتىمۇ ئىتتىكرەك ماڭايلى، — دېدى ئوماق.

ئۇلار «چۇ، خى» دېيىشىپ، پۇتلىرىدا ئاستىدىكى ئۇلاغلىرىنىڭ بېقىنلىرىغا نىقتىشىپ تېزرەك مېڭىشقا زورلايتتى. توختاق كىچىك بولسىمۇ، قۇملۇق دالا تۇرمۇشىغا خېلى پىشقان بولغاچقا،

① چانچىغ — سىكىلەك، چېكە چاچ.
② ئىۋالىق — دالدىلىق.

ئالدىدىكى ئېشەك ، كاللارنى قولىدىكى تايىقى بىلەن تېنىمەي باشقۇرۇپ كېلىۋاتاتتى .

جەگدىكەردىن[1] قايرىلىشىغا ئايقۇتنىڭ كۆزىگە بىرنەچچە ئىۋا-لىق كۆرۈندى . بۇ ئىۋالمقلار بىرەر ئۆي ياكى يارداڭلىق بولماي ، كەڭ قۇملۇقتا چوقچىيىپ تۇرغان بىرنەچچە توغراق تۇپلىرى[2] ئىدى . ئۇزاق ياشاپ قېرىغان ، تومۇر ، غوللىرىدىن نەم كېتىپ شاخلىرى قاقشاللىشىشقا باشلىغان بۇ توغراقلار ، ئەتراپىدا سۇ قۇرۇپ تۈگىگەنلىك تۈپەيلىدىن يىللارنىڭ ئاتەش ئىسسىقلىرىدا بىر - بىرلەپ پۈتۈنلەي قۇرۇپ كەتكەنىدى ، شامال - بوراندا شاخلىرى سۇنۇپ ، ئادەم بويى ئېگىزلىكتە ، بەزىلىرىنىڭ ئۇنىڭدىن ئېگىزرەك غولىلا قالغان . بۇ كۆرۈنۈش كىشىگە قېرىپ مۈكچەيگەن ، بېقىمسىز قالغان غېرىب بوۋاي - مومايلارنى ئەسلىتەتتى .

ئۇلار مېڭىشنى تېزلەتتى ، ئىۋالمقا ئاز قالغاندا ، قېرىشقاندەك بىردىنلا شامال كۈچىيىپ كەتتى . ئوماق ئېشەك ، كاللاردىن ئەندىشە قىلمايتتى ، ئۇلار بىر - بىرىگە چېتىپ قويۇلغاچقا ، بۆلۈنۈپ كەتمەيتتى ھەم يىراقلاپمۇ كەتمەيتتى . بۇ جانىۋارلار قۇملۇق شامىلىدا قانداق قىلىشنىمۇ بىلەتتى . مېڭىشقا بولمىغاندا شامالغا كەينىنى قىلىپ ، بېشىنى پەسكە قارتىپ ، كۆزىنى يۇمۇۋېلىپ قىمىرلىماي تۇرۇۋېرەتتى ، ناۋادا قۇم تىزىغىچە ئۆرلەپ قالسا ، پۈتىنى قۇمدىن تارتىۋېلىپ جايىدا تۇرۇۋېرەتتى . ئۇلارنى تاشلۇۋېتىپ كەتسىمۇ ، كېيىن تېپىۋالغىلى بولاتتى . ئوماق توختاق مىنگەن ئېشەكنىڭ چۈلۈۋۇرىنى قولىغا ئېلىۋېتىپ :

— ئىككى قولۇڭ بىلەن ئۇچالمقىنى تۇتۇۋېلىپ ئالدىڭغا ئېڭىشىپ چىڭ ئولتۇر . كۆزۈڭگە قۇم كىرىپ كەتمىسۇن ، — دەپ تاپىلىدى .

قۇملۇقتا شامالغا دۇچ كەلگەن ھەرقانداق جانلىق قۇمنىڭ

---

① جەگدىكەر — چېكە ، دوقمۇش ، ئەگىم .

② تۈپ — كۆتەك ؛ دەرەخنىڭ كۆتىمەك تۈۋى («دىۋان» 3 - توم 164 - بەتتىمۇ شۇنداق دېيىلگەن) .

ئاۋارىچىلىكىگىمۇ ، خەتىرىگىمۇ ئۇچرايدۇ ، قۇم كۆز ئاچقۇزمىغاچ-
قا ، ئادەم نىشانىنى قىياس قىلىۋېلىپ ، باشنى تۆۋەن قىلىپ مې-
كىشقا مەجبۇر . شامال تىنىقسىلاپ ئەدىمەكتە ، گويا تۇمەن مىڭ
جىن - شايا‌تۇنلار ئالىتاغىل ، ئېگىز - پەس ، بوم - ئىنچىكە
ئاۋازدا چىرقىراشقاندەك ھۇشقىيتماقتا ، گۇركىرىمەكتە . شۇ تاپتا
شامال قوينىدىكى ھەرقانداق مەۋجۇتلۇقنى ئۇچۇرۇپ - دومىلىتىپ
قۇمغا كۆمۈۋېتىدىغان ئەلپازدا ئىدى . مېڭىش تەسلەشتى ، لېكىن
ماڭماي بولمايتتى . تۇزدە تۇرۇپ قېلىش بەك خەتەرلىك ئىدى ،
شۇڭا بىر قەدەم بولسىمۇ مىدىرلاپ تۇرغان ياخشى . مېڭىش قەدەم-
لەپ ، تىنىقلاپ قىيىنلاشتى . كۆزنى ئېچىپ نىشان تەرەپكە قارىۋې-
لىشقىمۇ مۇمكىن ئەمەس ئىدى . ئوماق كالىدىن چۈشۈپ توختاقنى
ئېشەكتىن كۆتۈرۈپ ئېلىپ كالىغا مىندۈردى . ئۆزى ئايقۇت بىلەن
بالىنىڭ ئوتتۇرىسىدا ئاتنىڭ چۈلۈۋرى بىلەن كالىنىڭ بۇرۇندۇقى-
نى تۇتۇپ بېشىنى پەس قىلىپ گاھ مۇدۇرۇلۇپ ، گاھ تىزلىنىپ
قېلىپ ، قۇملۇق ئادىمىگە خاس قەيسەرلىك ، قارام غەيرەت بىلەن
جېدەللەپ ئىلگىرىلىمەكتە . شامال ، «سەن يامانمۇ ، مەنمۇ » دېگەن-
دەك تېخىمۇ ئەزۋەيلەپ ئەدىدى . ئەمدى بولمىدى ، ئېشەك ،
كالىلارنى ئۆز مەيلىگە قويۇۋەتمەي باشقا ئىلاج يوق ئىدى . ئەگەر
بىرلا سۆرۈلۈۋېلىپ ماڭماي تۇرۇۋالسا ، ھەممىسىنى قۇم باسىدۇ ،
ھەممىسى ئۆلىدۇ . قويۇپ بەرسە جانلىقراقلىرى ساق قالىدۇ ،
ئۆلەرمىنى ئۆلىدۇ . ئوماق يېنىدىن پىچاقنى چىقىرىپ چۈلۈۋۇر ،
چېتىق ، بۇرۇندۇقلارنى كېسىۋەتتى .
— بىر قەدەم بولسىمۇ ، يېرىم قەدەم بولسىمۇ ماڭايلى ،
ئىۋالىققا ئاز قالدۇق ، — دېدى ئوماق ئاۋازىنى ئۇنلۇك چىقىرىپ ،
لېكىن ئۇنىڭ ئاۋازىنى ئايقۇت بىلەن توختاق ئاران ئاڭلىدى .
ئات بىر نەرسىگە پۇتلاشقاندەك بولدى ، مۇدۇرۇلۇپ ئالدى
ئىككى پۇتى تىزلىنىپ قالدى . بۇ ئىش تۇيۇقسىز بولغاچقا ، ئايقۇت
ئاتنىڭ ئالدىغا دۈم چۈشۈپ : «ۋايجان ! » دەپ توۋلىۋەتتى . ئوماق
شۇئان قولىدىكى ئات ، كالىنىڭ چۈلۈۋۇر ، بۇرۇندۇقىنى تاشلىۋې-

تىپ ئايقۇتنى يۆلىدى . يۆلەۋېتىپ ئۆزىمۇ بىر كۆتەككە پۇتلىشىپ كەتتى . توختاقمۇ كالىدىن چۈشۈپ ئانىسىنىڭ يېنىغا كەلدى .

— ئاناڭغا ئوبدان قاراپ تۇر ، ئات ، كالىنىڭ چۈلۈۋۇر ، بۇرۇندۇقىنى قويۇپ بەرمە ، — ئوماق ئۇنلۇك ئاۋازدا بالىغا شۇنى تاپىلاپ قويۇپ ، شامالليق قۇمنى يېرىپ ئالدىغا مېڭىپ كەتتى . ئون قەدەمچە مېڭىپ شامال ـ قۇمغا سىڭىپ كەتكەندەك كۆزدىن غايىب بولدى . توختاق ئات ، كالىنىڭ چۈلۈۋۇر ، بۇرۇندۇقىنى چىڭ تۇتۇپ ، ئايقۇتنىڭ يېنىدا شامالغا كەينىنى قىلىپ ئولتۇردى .

— ئاتاڭ كەلمەيدىغۇ ؟ — دېدى ئايقۇت ، قورسىقىنى تۇتۇپ تۇرۇپ .

شۇ تاپتا ئۇنىڭ قورسىقى ئاغرىۋاتاتتى . ئاتىنىڭ ئالدىغا دۇم يېقىلغاندا قورسىقى ئاتىنىڭ بېشىغا تېگىپ كەتكەنىدى . شۇنىڭدىن ـ مىكىن ، بەك قاتتىق بولمىسىمۇ قورسىقى ئاغرىۋاتاتتى . مەھەللە ـ دىكى قوشنا ئاياللارنىڭ : «تولغاقسىغاندا ئادەمنىڭ قورسىقى ئۇ ـ داق ئاغرىيدۇ ، مۇنداق ئاغرىيدۇ» دېگەن ئاغرىقى مۇشۇمىكىن . ئاچچىق سانجىپ ئاغرىمىغىنىغا قارىغاندا ئەمەستۇ . شۇنداق بولۇپ قالسا قانداق قىلارمەن ؟ بالا ئەجەب بايقىدەك مىدىرلىمايدۇيا ؟ تۇرۇپلا ئايقۇتنى قورقۇنچ باستى .

— قاراپ باقە ، ئاتاڭ ...

ئايقۇتنىڭ گېپىنىڭ ئاخىرى چۈشكۈچە بىر نەرسە ئۇلارنىڭ يېنىغا دومىلىغاندەك كېلىپ توختىدى .

— ئايقۇت ، ئىۋالىققا كېلىپ قاپتۇق ، ماڭايلىمۇ ؟ ...

ئايقۇت چۆچۈپ يېنىغا قارىدى ، يېنىدا ئوماق تۇراتتى ، ئايقۇت قۇملۇق شامالدا ئېرىنى ئاران ئىلغا قىلدى . ئاۋاز ئېرىنىڭ ئاۋازى ئىدى . ئايقۇتنىڭ يۈرىكى جايىغا چۈشتى .

— ماڭايلى ، — دېدى ئايقۇت ، ھۆمۈدەپ تۇرۇپ پەس ئاۋازدا . ئۇ قورسىقىنىڭ ئاغرىۋاتقانلىقىنى ئېرىگە ئېيتمىدى ، ئۇنىڭسىزمۇ ئۇنىڭ غېمى ، يۈكى ئازمۇ ؟ ئېرىنى تېخىمۇ تېنىتىپ ، جىددىيلەشـ تۇرۇپ غېمىنى ئاشۇرغۇسى كەلمىدى ، ئايىدى .

ئوماق ئايقۇتنى ئانقا ئاۋايلاپ مىندۇردى ، ئۇزەڭگىدىكى پۇتىنى تۇتۇپ ئوڭشاپ قويدى .

— چۇلۇۋرنى بەك تارتىۋالما ، پۇتۇڭنى كالىنىڭ بېقىنىغا چىڭ چاپلاپ ئولتۇر ، ھىلىلا يېتىمىز ، — دېدى توختاقنى كالىغا مىندۇرۇۋېتىپ .

— ئېشەك ، كالىلارنى قانداق قىلىمىز ؟ — سورىدى توختاق .

— كارىڭ بولمىسۇن ، كېيىن تېپىۋالىمىز .

شاۋقۇنلۇق دېڭىز دولقۇنىنى يېرىپ غايقاڭلاپ① كېتىۋاتقان كاراپتەك ، ئۇلار قۇملارنى قۇيۇندەك ئۇچۇرۇپ ، چىرقىرىغاندەك ھۇشقىيىتىپ قۇم دېڭىزنىنى بىر ئالغان قاتتىق شامالغا قارشى بىر قەدەمدىن - بىر قەدەمدىن ئىلگىرىلىمەكتە . ئايقۇتنىڭ كاللىسىدا ئىۋالىققا بېرىۋالساق بولاتتى ، دېگەن بىرلا غەم بار ئىدى . قورسىقى يەنە ئاغرىۋاتقان بولسىمۇ ، بايىقىدىن بوشىغانىدى .

— يېتىپ كەلدۇق !

ئايقۇت كۆزىگە قۇم كىرىپ كېتىشنىمۇ خىيالىغا كەلتۈرمەي بېشىنى كۆتۈرۈپ قارىدى . ئالدىدىلا ھەربىرىگە ئىككى ئادەمنىڭ غۇلىچى يەتمىگۈدەك چوڭلۇقتىكى ئون نەچچە تۇپ توغراق تۇۋۇ گويا مۇشۇ قۇملۇقنىڭ پاسىبانلىرىدەك يوغان گەۋدىسىنى كىرىپ چوقچىيىپ تۇراتتى ...

«ئەمدى ئۇلارنى يۇتۇپ كېتەلمەيدىغان بولدۇم» ! دېگەندەك شامال ئاستا - ئاستا پەسكويىغا چۈشتى ، كەڭ قۇملۇق يەنە ئۆزىنىڭ سۈرلۈك جىملىقىغا چۆكتى .

ئېشەك يىراقتا كەتمەپتۇ ، ئۇنى توختاق تۇتۇپ كەلدى ، ئايقۇت مېڭىشقا ئالدىرايتتى . قورسىقىنىڭ تۇرۇپ - تۇرۇپ ئاغرىشى ئۇنى قورقۇنچقا سالاتتى . ئادەم بار بىرەر جايغا بېرىۋېلىشقا ئالدىرايتتى . ئاخىر بولماي ئەھۋالنى ئوماقتا ئېيتتى . ئوماق :

— ھەي ئايقۇت ، ھەي ئايقۇت ، نېمىشقا ۋاقتىدا ماڭا ئېيتمىدىڭ . سەندە بىزگە خۇدا بەرگەن يەنە بىر جان بار

---

① غايقاڭلاپ — ئىرغاڭلاپ ، ئېغىپ ، لەپەڭلەپ .

جۇمۇ ! — دېدى ـ ده ، يۇگۇرگىنىچه ئالدىدىكى ئېگىز قۇم دۆۋە-سىگە چىقتىيۇ ، شۇئان دوملىغاندەك ئىتتىك يېنىپ چۈشتى . — ئالدىمىزدا ئون نەچچە ئۆي تۇرىدۇ ، ئادەم بارەك قىلىدۇ ، تېز ماڭايلى ، — دېدى ـ ده ، كېلىپلا ئايقۇتنى ئانتقا مىندۇردى . توختاققا قاراپ : «ئېشىكىڭگە مىن» دەپ قويۇپ ئۆزى كالدىغا مىندى .

9

ئوماق ئالدىراپ قالدى ، ئالدىرىمايمۇ بولمايتتى . ئايقۇتنىڭ ئاي ـ كۈنى يېقىنلىشىپ قالغانىدى . ئۇنىڭ ئاتتىن يىقىلىشى ئوماقنى جىددىيلەشتۇرۇۋەتتى . ئۇ پۈتى بىلەن كالىنىڭ بېقىنىغا نىقتايتتى . ئۈزمەي «هوش» دېگەچ ، بۇرۇندۇقىنىڭ ئۇچى بىلەن كالىنىڭ سۆڭگىچىگە ئۇراتتى ، كۆزى ئايقۇتتا ئىدى .

ئادەم ئۇنىنى ئاڭلىدى بولغاي ، ئۆيلەردىن ئون نەچچە ئەر ـ ئايال چىقتى . كەلگۈچىلەرنىڭ مۇشۇ قۇملۇق ئادەملىرى ئىكەنلىـ-كىنى قاراپلا بىلدى ـ ده ، ئۇلارنىڭ ئالدىغا كېلىشتى . ئوماق كالىدىن چۈشۈپلا توپ ئىچىدىكى قويۇق ئاق بومبۇر ساقاللىق كىشىنىڭ ئالدىغا كېلىپ سالام بەردى ، ئاندىن ئۆزلىرىنىڭ نەدىن كېلىۋاتقانلىقى ، نەچچە كۈن يول ماڭغانلىقىنى ، ئايقۇتنىڭ ئەھۋالى ۋە ئۇنىڭ ئاتتىن يىقىلىپ چۈشۈپ ، قورسىقىنىڭ ئاغرىپ كېتىۋاتـ-قانلىقىنى ئېيتتى . قاتتىق شامالدا قالغانلىقىنى دەپ يۈرۈشنىڭ ئورنى يوق ئىدى . ياشانغانراق ئايالدىن ئىككىسى كېلىپ ئايقۇتنى ئاتتىن ئاۋايلاپ چۈشۈرۈپ قولتۇقىدىن يۆلەپ ئۆي تەرەپكە ئېلىپ ماڭدى . ئايقۇتنىڭ چىرايى ئاچچىق بىر نەرسە يۇتۇۋالغاندەك تۇرۇ-لۇپ تۇراتتى .

— قورسىقىڭىز تۇرۇپ ـ تۇرۇپ سانجىپ ئاغرىۋاتامدۇ ؟ — دەپ سورىدى يۆلەپ كېتىۋاتقان ئايالنىڭ بىرى .

ئايقۇت «شۇنداق» دېگەن ئىشارەتته بېشىنى لىڭشىتىپ

قويدى .
— بۇ نەچچىنچىسى ؟ — سورىدى يەنە ھېلىقى ئايال .
ئايقۇتنىڭ يۈزى ۋىللىدە قىزاردى .
— تۇنجىسى .
ئىككى ئايال بىر - بىرىگە قاراپ قويۇشتى .
— ئالتۇن ! — ئايقۇتتىن گەپ سورىغان ئايال توپ ئىچىگە قاراپ دېدى ، — بىزنىڭ ئۆيگە ئورۇن راسلاپ قوي .
— قانداقراق ؟ — جىددىيلەشكەن ئوماق ھېلىقى ئايالدىن سورىدى .
— ئاتتىن يىقىلغاندىن بولدىمىكىن ، بالا بالدۇر تۇغۇلىدىغان ئوخشايدۇ ، كۆرۈپ باقايلى ، — دەپ جاۋاب بەردى ھېلىقى ئايال .
توپ ئىچىدە يەنە ياش - قېرى ئونچە ئايال ، سەككىز ئەر ، ئىككى كىچىك قىز ، تۆت ئوغۇل بالىمۇ بار ئىدى . ئالتۇن دېيىلگەن ياش ئايال يەنە بىر ئوتتۇرا ياش ئايالغا بىرنېمىلەرنى دەپ قويۇپ ئۆيگە كىرىپ كەتتى .
بومبۇر ساقال كىشى ئوماقتىن سورىدى :
— سۆگەتبۇلاقتا كىمنىڭ بالىسى سەن ؟
— تۇراق ئاتىنىڭ .
— ھوي ، ھېلىقى تۇراق يولۋاسنىڭمۇ ؟
— ھەئە .
— ئاڭلىسام تۇراق ئۆلۈپ كېتىپتۇ ، قاچان كەتتى ؟
— ئون يىل بولدى .
— مېنىڭ قانچىلىك ياشىغىنىمنى بىلەمسەن ؟ مەن ئۇزاق ياشىدىم . زادى قانچىلىك ياشىغىنىمنى ، قانچە ياشقا كىرگىنىمنى ئېنىق ئېيتىپ بېرەلمەيمەن . زېھنىم خىرەلەشتى ، شۇنداقتىمۇ ھازىرمۇ بەزىدە ئوۋغا چىقىپ تۇرىمەن . دەريا ، كۆللەرگە كېمىلىك كىرىپ بىلىق تۇتۇپ كېلىمەن ، ئەمما يەنىلا بەك ياشىنىپ قالدىم ، بەك قېرىپ كەتتىم . مەنمۇ كېتىمەن ، كېتىدىغىنىمغىمۇ كۆپ قالمىدى ...

بوۋاينىڭ گېپىنى تۈگىمىگەنىدى ، ئۆي ئىچىدىن ئايقۇتنىڭ جان ئاغرىقىدا ۋارقىرىغىنى ئاڭلاندى . ئوماق ئىتتىك مېڭىپ ئۆينىڭ ئالدىغا كەلدى . باشقىلارنىڭمۇ دىققىتى ئۆيدە ئىدى . بىر ئايال ئۆيدىن بېشىنى چىقىرىپ ، ئوماققا :

— كىرمەي تۇرۇڭ ، — دېدى .

جىددىيلىك ، تەقەززالىقتا بىر دەملىك ۋاقىت ئۆتتى . بۇ ۋاقىت ئوماققا بىر كۈن ، بىر ئاي ھەتتا بىر يىلدەك ئۇزاق بىلىنىپ كەتتى . ئۆي ئىچىدىن پات - پات ئايال كىشىنىڭ : «كۈچەك» ، «ئىنجىقلاك» دېگەن ئاۋازى ئاڭلىنىپ تۇراتتى . بىر كەمدە ئۆي ئىچىدىن جاننى لەرزىگە سېلىپ قىرقىرىغان ئاۋاز ئاڭلاندى . ئۆيدىن ھېلىقى ئالتۇن ئاتلىق ئايال چىقىپ ئۇنلۇك ئاۋازدا :

— سەڭدىدى[1] ،بۆرە ! ئوغۇل ! — دەپ بولۇپ ، — سۆيۈنچە ، — دېدى .

ئوماق شۇئان بېرىپ توختاقنىڭ قولىدىن ئاتنىڭ تىزگىنىنى ئېلىپ يېتىلەپ كەلدى - دە :

— مانا سۆيۈنچە ! — دەپ ئاتنىڭ تىزگىنىنى ئالتۇننىڭ قولىغا تۇتقۇزۇپ قويۇپ ، ئۆيگە ئوقتەك ئېتىلىپ كىرىپ كېتىپ زاكىلانغان بوۋاقنى كۆتۈرۈپ چىقتى . بىرئاز ئويلىنىۋېلىپ :

— يول ، سەپەر ئۈستىدە ، جاپا - مۇشەققەت ئىچىدە تۇغۇلغان ئوغلۇمنىڭ جېنى تۆمۈردەك چىڭ بولسۇن ! ئېتى تۆمۈر !— دېدى ئاۋازىنى كۆتۈرۈپ .

بۇ 1860 - يىلى 4 - ئاينىڭ ئاخىرقى كۈنلىرىنىڭ بىرى ئىدى .

ئەر - ئاياللارنىڭ ھەممىسى ئوماقنىڭ ئالدىغا كېلىپ ئۇنى مۇبارەكلىدى . بوۋاقنى قولدىن قولغا ئېلىشىپ : «تۆمۈر - تۆمۈر !» دېيىشىپ پىشانىسىگە سۆيۈپ قويدى .

— تۇراق يولۇاس ئوغلى ، قالۇچى ئوماق ، بىزگە يەنە بىر

① سەڭدىدى — يەڭگىدى ، تۈغدى («دىۋان» 3 - توم ، 574 - بەتتىمۇ شۇنداق) .

قالۇچى قوشۇپ بەرگىنىڭگە باركاللا ساڭا ! — دېدى بوۋاي ، ئوماقنىڭ ئىككى قولىنى چىڭ تۇتۇپ تۇرۇپ .

ئوماق بوۋاينىڭ گېپىدىن گاڭگىراپ قالدى . ئاتىسىنىڭ ئېيىتقىنىچە ، ئۇلار قاراقوشۇنلۇق[1] ئىدى . ئەمما بوۋاي ئۇنى «قالۇچى» دەۋاتىدۇ . «بۇ قانداق گەپ ، مەيلى مەن قالۇچىمۇ بولاي ، بۇنى بۇ بوۋاي قانداق بىلىدۇ ، نېمىگە قاراپ بۇنداق دەيدۇ ؟»

— بوۋا ، مېنى نېمىگە قاراپ قالۇچى دەيسەن ؟

— بۇنى كېيىن ئېيتىپ بېرەي . ھازىر ئايقۇتۇڭ بىلەن يېڭى قالۇچى تۆمۈرۇڭنىڭ غېمىنى قىلايلى ، — بوۋاي ئوماققا مۇشۇنچىلىك جاۋاب بېرىپ قويۇپ يېنىدىكىلەرگە ئىش تاپشۇردى .

ئايقۇتقا قاراۋاتقان ئىككى ئايالدىن باشقىلىرى — ئەر - ئايال ، چوڭ - كىچىك ھەممىسى بەزىلىرى قولىغا باگان ، پالتا ، ئارغامچىلارنى ، بەزىلىرى ئورغاق ، تانىلارنى ئېلىشىپ ئۆيلەرنىڭ ئارقا تەرىپىگە ئۆتۈپ كېتىشتى . بايا تىندىن بېرى پۇتۇن دىققىتى خوتۇنىدا بولۇپ قالغان ئوماق ئەمدى ئەتراپقا نەزەر سېلىشقا باشلىدى .

مەھەللىنىڭ ئوماقلار كەلگەن تەرىپى قۇملۇق بولغىنى بىلەن نېرىقى تەرىپىدە بىر كۆل ، كۆلنىڭ ئەتراپى قويۇق چاتقاللىق ، قومۇشلۇق ، بەزى جايلىرى بۇككىدە يېكەنلىك . نېرىسىدا يوپۇرماقلىرى بىخ يېرىپ چىقىپ ئەمدىلا تەڭگىچىلىك بولغان ، بۇ قۇملۇق دالىغا يېشىللىق بېغىشلاۋاتقان بۇك توغراقلىق كەڭ يېيىلىپ تۇراتتى .

كۆپ يىللار ئىلگىرى كۆلنىڭ يۇقىرىسىدا كىچىكرەك بىر تارماق دەريا بار ئىدى . دەريا سۇيى مۇشۇ ئەتراپقا كەلگەندە قۇمغا سىڭىپ كەتكەندەك ئازلاپ قالاتتى ، ئازلا قىسمى ئاياغقا ئېقىپ كېتەتتى . بۇ قىسمىمۇ پايانسىز قۇملۇقتا ئۇياققا ئېقىپ ، بۇياققا ئېقىپ ، ئېگىز - پەس قۇم دۆۋىلىرى ئارىلىرىدا يوقاپ كېتەتتى ، قۇمغا سىڭىپ كېتەتتى ، يەنە بىر يەرلەردىن يول تېپىپ چىقىپ

---

① لوپنۇرلۇقلار ئۆزلىرىنى «قاراقوشۇن» ، «قالۇچى» ، «ئابدال» ، «جۇداخ — يانلار» دەپ تۆت قەبىلىگە ئايرىيدۇ . بۇلاردىن «قارا قوشۇن» ، «ئابدال»لار چوڭراق قەبىلە .

كىچىك ـ كىچىك ئېقىن ياكى كۆللەرنى ھاسىل قىلاتتى . بۇ كۆل شۇ دەريانىڭ قۇمغا سىڭىپ كەتكەن سۇيىنىڭ بۇلاق بولۇپ چىقىشىدىن پەيدا بولغان . شۇڭا بۇ كۆل «بۇلاقكۆل» دەپ ئاتىلىپ قالغان . دەريا ئېقىش يولىنى ئۆزگەرتىپ تېخىمۇ يىراققا يۆتكىلىپ كەتكەندىن كېيىن ، كۆل سۇيى بەزى چاغلاردا سەل ئازلاپ قالسىمۇ ، تۇرۇپلا يەنە كۆپىيىپ قالاتتى ، ھەرگىز قۇرۇپ كەتمەيتتى .

بۇ مەھەللىدىكى كىشىلەر ئەسلىدە قاراقوشۇن كۆلى ئەتراپىدىكى «قالۇچى» دەپ ئاتىلىدىغان چوڭ بىر توپ ئىچىدىكى بىر جەمەت كىشىلىرى ئىدى . ئۇ يەردە بولغان بىر قېتىملىق كېسەل ۋە قۇرغاقچىلىق ئاپىتى تۈپەيلىدىن كۆچ ـ كۆچ بولغاندا ، بۇ جەمەتتىكىلەر مېڭىپ ـ مېڭىپ مۇشۇ بۇلاقكۆل بويىغا كېلىپ توختاپ قالغانىدى . بومبۇر ساقاللىق بوۋاي مۇشۇ جەمەتنىڭ ئاقساقىلى ، چوڭ ـ كىچىك ھەممىسى ئۇنى «قاناقا»[1] دەپ ئاتىشاتتى ، ئۇنىڭ ئاغزىغا قارايتتى ، گېپىنى يىرمايتتى . بۇگۈن مەھەللىدىكى قاناقانىڭ قوزغىتىشى بىلەن ئوماقلارغا ۋاقىتلىق تۇرالغۇ قىلىپ بېرىش ئۈچۈن «ئۆي» سېلىپ بەرمەكتە . ئەرلەر توغراقلىتىن ياغاچ كېسىپ ، كالا ، ئېشەكلەرگە ئارتىپ ـ سۆرىتىپ ئېلىپ كېلىشتى . ئاياللار ، بالىلار بولسا كۆل بويلىرىدىن غالدىراڭ قوموش[2] ، يېكەنلەرنى ئورۇپ كېلىشتى .

ئاز كەم ئىككى غۇلاچچە ئۇزۇنلۇقتىكى تومراق ياغاچتىن سەككىزنى تۆت بۇلۇڭلۇق قىلىپ سەككىز يەرگە تۈۋرۈك قىلىپ قۇمغا چوڭقۇر قىلىپ باقانا[3] كۆمدى ، ئۈستىگە بايران[4] قويۇپ باغلاپ ، بىر ـ بىرىگە چېتىپ «ئۆي» نىڭ گەۋدىسىنى تىكلىدى ، ئاندىن ئاستى بىلەن بايران ئارىلىقىنى ئۆلچەپ ئوخشاش ئارىلىق قويۇپ يەنە ئىچى تەرەپتىن ئىككى جايغا چېتىق باغلىدى . قۇم ئۈستىگە قويۇلغان ئاستىنقى چېتىقنى ياقىلىتىپ قۇمنى تارتىپ

---

① قاناقا — چوڭ بوۋا ، ئۇلۇغ بوۋا ، بۇزرۇكۋار .
② غالدىراڭ قوموش — مەخسۇس بورا توقۇشقا ئىشلىتىلىدىغان يوغان قوموش .
③ باقانا — قومۇش ئۆينىڭ بۇلۇڭ (تۈۋرۈك) ياغىچى .
④ بايران — قومۇش ئۆينىڭ ئۈستۈنكى يان ياغىچى .

ئېرىقچە چىقىرىپ ، غالدىراڭ قومۇشنىڭ تۈۋى تەرىپىنى ئېرىقچىلارغا قويۇپ چېتىقلارغا يۆلەپ كۆمدى . ئۆيگە شامال ، قۇم كىرىپ كېتىشتىن ساقلىنىش ئۈچۈن قومۇش سىرتىغا بىر قات قېلىن قىلىپ يېكەن قويدى ، قومۇش ، يېكەنلەرنى باسۇرۇپ ئۈستىدىن يەنە ئىككى باسۇرۇق چېتىق قويۇپ باغلىدى . ئۆگزىگىمۇ گۆسۈلەرنى[1] قويۇق قويۇپ قومۇش ، يېكەن سالدى . ئۇنىڭ ئۈستىدىن باسۇرۇق قىلىپ ياغاچ ـ بادرىلارنى قويۇپ ئۈستۈنكى چېتىققا بىرمۇبىر باغلىدى . قولمۇقول تۈتۈش قىلىپ قالاچ قاناقانىڭ ئۆيىگە ياسىمىغان . بۇ يەردىكى بەزى قالۇچىلارنىڭ ئۆيلىرىمۇ بۇنچىلىك پۈختا ئەمەس ئىدى . ئوماق بۇنى قالاچ قاناقانىڭ ئۆزلىرىگە قىلىۋاتقان ئالاھىدە ئىلتىپاتىدىن بولغانلىقىنى ھېس قىلدى ۋە تەسىرلەندى ، يەنە تېخى ئايقۇتقا قارىشىشقا ئالتۇن دېيىلگەن ھېلىقى ياش ئايالنى ئورۇنلاشتۇرۇپ قويدى . قاناقانىڭ يول كۆرسىتىپ تۇرۇشى ئارقىسىدا ئىشلار ئەنە شۇنداق پۈختا ، ئىنچىكە پۈتكۈزۈلدى . ئوماقلار بۇ يەردىن كەتكۈچە تاماقنى قاناقا بىللە يەپ تۇرىدىغان بولدى .

ئوماق ئۆينى تۈزەشتۇرۇپ بولغاندىن كېيىن ، ئىككى ئايال ئايقۇتنىڭ بېشىنى چىڭ چۈمكەپ كۆتۈرۈپ ئىچكىركى ئۆيگە يانتۇزۇپ قويدى . بوۋاق دۇنياغا تېخى بايىلا كۆز ئاچسىمۇ : «مەن نەدىن نەگە كېلىپ قالدىم ؟» دېگەندەك ، كۆزىنى يوغان ئېچىپ

---

① گۆسۈ — چەنزە ، بادرا .
② پالتۇك — بوسۇغا ؛ پەگاھ .

تورۇسقا قاراپ ياتاتتى . ئايقۇت بېشىنى كۆتۈرۈپ قاردى ، قارىغاي-
سىرى بالىسىنى يۇرىكىگە چاپلاپ ، ئەت - باغرىغا باسقۇسى كەل-
دى . ئايقۇتقا شۇ تاپتا بالا يۇزى كۆرگەندىنمۇ ئارتۇق يەنە بىر باشقا
خۇشاللىق يوق ئىدى . ئۇ بالا يۇزى كۆردى ، ئون يىل زارىققان ،
تەقەززا بولغان ، ئارزۇلىغان ئايدەك چىرايىنى كۆردى . ئوماقمۇ
خۇشاللىق ئالىمىدە پەرۋاز قىلاتتى . ئۇ ئۆزىنىڭ مانا ئەمدى ھەقە-
قىي ئاتا بولغىنىدىن قەۋەت خۇشال ئىدى . ئۇنىڭ كۆزىمۇ بالىنىڭ
كۆزىدە ، گويا بالىسىنى كۆزى بىلەن يەپ كېتىدىغاندەك .

ئوماق ئىشلاردىن كۆڭلى خاتىرجەم بولغاندىن كېيىن سىرتقا
چىقتى . قالاچ بوۋاي ئۆيى ئالدىدا بىرىگە قوي سويدۇرۇۋاتاتتى .
ئوماق قوينى كىم ئۈچۈن سويدۇرۇۋاتقانلىقىنى بىلدى① . بوۋاينىڭ
ئالدىغا بېرىپ ئۇنىڭغا كۆپتىن - كۆپ مىننەتدارلىقىنى ئېيتتى ،
ئاندىن قالاچ قاناقادىن :

— قاناقا ، بايا سەن بىزنىمۇ قالۇچى دېگەندەك بىر گەپنى
قىلدىڭ . ئېيتقىنا قاناقا ، قالۇچى زادى قانداق جەمەت ؟ — دەپ
سورىدى .

— قالۇچىمۇ··· — قاناقا كۆزىنى يىراق ئۈپۈققا تىكتى ،
ئاندىن بېشىنى كۆتۈرۈپ كۆككە تىكىپ تۇرۇپ كەتتى . قاناقا ئۇ
تۇرقىدا خىيال سۈرۈۋاتاتتى . خىيال ئالىمىنى كېزىۋاتاتتى . تۇ-
رۇپ - تۇرۇپ قوشۇمىسى تۇرۇلۇپ ، كۆزى بىر نۇقتىغا تىكىلىپ
توختاپ قالغاندەك بولاتتى . ئۇ نېمىنى خىيال قىلىۋاتقىنىكىن ؟
بەلكى ئاتا - بوۋىسى ئېيتىپ بەرگەن ، ئۇزاق ئۆتمۈشتىن قالغان ،
چۈشمىكىن دېسە ، بولغان ئىشتەك ، رېئالىيەتمىكىن دېسە ، راست
ئىشتەك تۇيۇلىدىغان ، بەكمۇ ئۇزاق قەدىمدە قالغان ئەجدادلىرىنىڭ
كەچۈرمىشلىرىنى ھەم ئۆز سەرگۈزەشتلىرىنى ئويلاۋاتامدىكىن .

ئوماق قاناقاغا قايتىدىن زەن سېلىپ قاردى . بوۋاي خۇددى
كېچىدىكى قۇملۇق بوراندا ئۇلارغا دالدا - پاناھلىق بولغان ، ئىككى

---

① لوپنۇرلۇقلار ئەنئەنىسىدە ئۆي ھايۋانلىرىنى ئوڭايلىقچە ئۆلتۈرمەيدۇ . ئۆيگە بىرەر ئەزىز مېھمان كەلگەندە ئالدىغا ئېلىپ چىقىپ قويىدىغان بېلىق ياكى تەييار گۆشى بولمىغان ئەھۋالدا قوي سويىدۇ .

ئادەمنىڭ غۇلىچى ئاران يېتىدىغان توغراقتەك يوغان گەۋدىلىك ، بەستىلىك ئىدى ، پېشانە ـ يۈزلىرىنى قاقشال توغراقنىڭ قوۋزىقىدىكى چوڭقۇر يېرىقچىلاردەك سانسىز تىلىم ـ تىلىم قورۇقلار قاپلىغانىدى ، ئۇقارنىڭ[1] قورسىقىدەك ئاپئاق بومبۇر ئۇزۇن ساقىلى مەيدىسىنى يېپىپ كىندىكىگىچە چۈشۈپ يېيىلىپ تۇراتتى ، پېشانە ـ يۈزلىرىدىكى قورۇقلار بىلەن ئۇزۇن ئاپئاق ساقىلىلا قاناقانىڭ ئۇزاق ياشىغانلىقىغا گۇۋاھلىق بېرىپ تۇراتتى .

ئوماقنىڭ قۇلىقى قاناقادا ، «قالۇچى» دېگىنى زادى قانداق قەبىلە ، قانداق جەمەتتۇ ؟

---

① ئۇقار — قانات ـ پەيلىرى رەڭدار ، ئەتىۋارلىق بىر خىل قۇش .

ئىككىنچى باب

قالۇچىلار مەھەللىسىدە

«بىزنىڭ ئۇرۇقىمىز سېنىڭ دەرىخىڭنىڭ ئۇرۇقىدىن» .

— «ئوغۇزنامە» دىن .

«ئۇيغۇرلار ماكانى شەرقشۇناسلىقتا ئەپسانىۋى بىر دۇنيادۇر» .

— پ . پ . سىمىنوف (رۇسىيە) .

1

قاناقانىڭ كۆزى يەنىلا چېتى يىراق ئۇپۇق سىزىقى بىلەن كىرىشىپ كەتكەن پايانسىز قۇملۇققا گويا ئۇنىڭدا ھازىرلا بىرەر ھېكمەت ، مۆجىزە يۈز بېرىپ قالىدىغاندەك تىكىلىپ تۇراتتى . ئۇ شۇ تاپتا ئۇزاق ئۆتمۈشتىن قالغان ، ئاتا - بوۋىلىرى ئېيتىپ بەرگەن ئەپسانە - چۆچەك ، داستان - رىۋايەتلەر ئۈستىدە خىيال يۈرگۈزمەكتە ئىدى . يېشى ئۇلغايغانسېرى ، ئۇ بۇ داستان ، رىۋايەت-لەردە ئېغىزغا ئېلىنىدىغان ئادەملەر ، يەر - جايلار توغرۇلۇق كۆپ ئويلىنىدىغان بولۇپ قالدى ، گاھىدا بىر قۇم دۆڭىسى ئۈستىگە

چىقىپ ئولتۇرۇپ ، گاھىدا ئۆره تۇرغىنىچه يىراق - يىراقلارغا ئۇزاققىچه قاراپ تۇرۇپ كېتەتتى . «ئۇلامبەردىخان قايسى شەھەر-نىڭ خانى . ‹چوڭشەھەر ، دېگىنى زادى قەيەر ؟ بوۋىلار ئېيتىدىغان كۆلشەھەر ، مىرەن ، توپاشەھەرلەر قاچانقى ، قانداق شەھەرلەر بول-غىيتتى ؟ كۆلشەھەر بىلەن مىرەنىڭغۇ ئىز - خارابىلىرى بار . توپاشەھەرنىڭ نامىدىن باشقا ئۇ يەردە شەھەر - يۇرت بولغانلىقىنى كۆرسىتىدىغان ھېچقانداق ئالامەت يوق . يۇلغۇن ، چاچاق قاپلىغان قۇم دۆڭلىرىدىن باشقا ھېچ نەرسە يوق ، ھەتتا يېقىن - يىراق ئەتراپىدا بىرەر تۇپ دەرەخمۇ يوق . بۇ شەھەرلەردىن باشقا يەنە چاقمىپەلەك[1] ، شەھىرى كىتىك ، شەھىرى بۇجۇم ... نېمىدېگەن كۆپ شەھەرلەر ، ئەجەب ئەجدادلىرىمىز بۇ شەھەرلەر ياكى ئۆزلە-رى توغرۇلۇق بىرەر سىرتىقمۇ[2] قالدۇرماپتىكەن . دادامۇ بۇ توغ-رۇلۇق ھېچ نەرسە دەپ بەرمىگەن . ئاتامغۇ ئۇ ھەقتە ئېغىز ئېچىپ باقمىغان . دەپ بەرگىنى پەقەت ، ئۇنداق بوپتىكەن ، بۇنداق بوپتە-كەن ، دەيدىغان رىۋايەتلەر » . قالاچ قاناقا ئۇ رىۋايەتلەر ئۇستىده ئەپسۇسلىنىپ تۇرۇپ ئەنه شۇنداق ئويلايتتى . ئۇ رىۋايەتلەرمۇ ئەسىرلەر داۋامىدا رەڭلىرى ئۆڭۈپ ۋە كىمدۇر بىراۋلار تەرىپىدىن ئۇستىدىن يەنە رەڭ بېرىلىپ ، بۇ رەڭلەرمۇ ئۆڭۈپ ۋە ئۆچۈپ ئەسلى ھالىتىنى پەرق ئەتكۈسىز بولۇپ كەتكەن تام رەسىملىرىگە ئوخشاپ قالغان . بۇ رەسىملەرنى ئەسلىگە كەلتۇرۇشته ھەركىم ئۆز خاھىشى ، قايسىبىر رەڭنى ياقتۇرۇش - ياقتۇرماسلىقى ، رەڭلەرنى ماسلاشتۇرۇش ماھارىتى بويىچه بويىاق بېرىشىدۇ ، ئاندىن ئۇنىڭغا چۈشەندۈرۈش ، ئىزاھاتلارنى چاپلىشىدۇ . خۇددى شۇنىڭغا ئوخ-شاش ئەجدادلاردىن قالغان رىۋايەتلەر زامانىدىن زامانغا ، ئېغىزدىن ئېغىزغا ، قۇلاقتىن قۇلاققا ئۆتۈش جەريانىدا ئاز - تولا بەلكى خېلى چوڭ قوشۇپ قويۇش ياكى چۈشۈرۈپ قويۇش ، چىقىرىۋېتىشتەك

---

① چاقمىپەلەك — بەزىلەر بۇ شەھەرنىڭ ئورنىنى تەكلىماكاننىڭ شىمالىدا ، بۇگۈر بىلەن لوپنۇر ئارىسىدا ، بۇگۈرنىڭ خەنزۇچە ئاتىلىشى بولغان «لۇنتەي» ، «چاقمىپەلەك» نىڭ مەنەن تەرجىمىسىدىن كەلگەن ، دەپ قارايدۇ .

② سىرتىق — دېرەك ، ئۇچۇر ، خەۋەر («دىۋان» 1 - توم ، 605 - بەت) .

هەر خىل قىسمەتلەرگە دۇچار بولغاندۇ .

ئەجدادلار توغرىسىدىكى رىۋايەتلەرنى قاناقاغا دادىسى[1] ئېيتىپ بەرگەن ، بوۋىسىدىن ئاڭلاش نېسىپ بولمىغان . بوۋىسى ئۇ تۇغۇلۇشتىن بۇرۇن ئۆلۈپ كەتكەن . ئۇلارنىڭ يۇرتىدا نەدىن ، قاچانلار-دا كېلىپ قالغانلىقى نائېنىق ، ئۆزىنى چۆچەك - رىۋايەتچى دەۋالدىغان بىر قېرى بار ئىدى . قالاچ قاناقا ئۇنىڭدىنمۇ ئۇزاق ئۆتمۇش ۋە ئەجدادلار توغرىسىدا چۆچەك ، رىۋايەتلەرنى ئاڭلىغان . ئۇنىڭ ئېيتقىنى بىلەن دادىسىنىڭ ئېيتقانلىرى ئانچە ئوخشىمايتتى ، بەزى جايلىرى پۈتۈنلەي ئوخشىمايتتى ، ھەتتا تەتۇرىچە ئىدى . دادىسى «چوڭ» ، «كۆپ» دېگەننى ، ئۇ «كىچىك» ، «ئاز» دەيتتى ، دادىسى «كۈچلۈك» دېگەننى ، ئۇ «ئاجىز» دەيتتى ، دادىسى «باتۇر» ، «پالۋان» دېگەننى ، ئۇ «ئۆكتەم» ، «قاراقچى» ، «قارام» دەيتى . پەرق شۇنداق زور ئىدى . قاناقا ئويلىغانسېرى دادىسى ئېيتقان رىۋايەتلەر راست شۇنداق بولغاندەك تۇيۇلاتتى ، دېمىسىمۇ ئۆز ئۆزىچە ئېيتىدۇ ، يات ياتچە .

قالاچ قاناقانىڭ بالا چاغلىرى . مەھەللىدىكى بالىلار پات - پات بىر قۇم دۆۋىسى ئۈستىدە ئولتۇرۇشۇۋېلىپ ئاتا - بوۋىلىرى ، ئانا - مومىلىرىدىن ئاڭلىغان ھېكايە - چۆچەك ، رىۋايەت ، داستانلارنى بىر - بىرىگە ئېيتىپ بېرىشەتتى .

— بۇرۇنىڭ بۇرۇنىسىدا ، يېقىننىڭ نېرىسىدا تارىم بويىدىكى بىر مەھەللىدە «كالا باش» لەقەملىك بىر بالا بولغان-كەن ، — چوڭراق ياشتىكى بىر بالا ئاتىسىدىن ئاڭلىغان بىر چۆچەكنى بالىلارغا ئېيتىپ بېرىشكە باشلىدى ، — ئۇنىڭ تاغىسى شۇ مەھەللىنىڭ ئاقساقىلى ئىكەن . ھېلىقى بالا ئاقساقال تاغىسى-نىڭ بولۇشتۇسىدا[2] بالىلارغا چوڭچىلىق قىلىدىكەن ، ھەدېسىلا ئو-

---

① دادا — لوپنۇرلۇقلارنىڭ ئەنئەنىۋى تۇغقانچىلىق ئاتالغۇسىدا «دادا» ئاتىسىنىڭ ئاتىسىنى كۆرسىتىدۇ .

② بولۇشتۇ — بولۇشۇش ، يان بېسىش («دىۋان» 1 - توم ، 475 - بەت ، 2 - توم 147 - بەت) .

رۇنسىز سوقۇشۇپ يولسىزلىق قىلىپ ، يوق يەردىن جېدەل تاپىدى-
كەن ، چوڭلار گەپ قىلسىمۇ ، ئۇلارنىڭ نەسىھەتلىرىنى زادى ئاڭ-
لىمايدىكەن . تېخى چوڭ ـ كىچىك ھەممەيلەننى : «دۆت ، كالۋا-
لار» دەپ تىللايدىكەن . مەھەللىدىكى بالىلار ئارىسىدا يېشى «كالا
باش» تىن كىچىك ، ئەمما ئەقىللىق ، چېچەن بىر بالا بار ئىكەن .
ھېلىقى «كالا باش» ئۆزىنى ئەقىللىق كۆرسىتىپ چوڭچىلىق قە-
لىۋاتقان كۈنلەرنىڭ بىرىدە ، چېچەن بالىنىڭ ئۈنىڭغا زەردىسى
قايناپ :

— سەن ئۆزۈڭنى ئەقىللىق چاغلايسەن ، قېنى ئېيتقىنا ، مەن
سېنى ئاۋۇ ئېرىق بويىغا ئاپىرىپ ئاغزىڭنى سۇغا تەگكۈزمەي قايتۇ-
رۇپ ئەكەلسەم نېمە دەيسەن ؟ — دەپتۇ .

«كالا باش» ھېلىقى بالىنى مەنسىتمەي كۈلۈپ كېتىپ :

— سەنما ، سەن مېنى سۇ بويىغا ئاپىرىپ سۇ ئىچۈرمەي
ياندۇرۇپ ئەكەلمەكچى ؟ — ئۇ قاقاقلاپ بىر كۈلۈۋېتىپ ، —
قېنى ، ماڭە دۆت ، — دەپ چېچەن بالىنىڭ ئالدىدا ئېرىق تەرەپكە
مېڭىپتۇ . ھېلىقى بالىمۇ «كالا باش» نىڭ كەينىدىن مېڭىپتۇ .

قالغان بالىلار چېچەن بالىنىڭ نېمە قىلماقچىلىقىنى بىلمەي
تېخى ئۇنى ئەخمەقلىق قىلدى ، ئۇ سۇ ئىچمەن دېسە ، ئۇنى توسۇ-
ۋالالامتىكىن ، دېيىشىپتۇ .

— توختاپ تۇر ، — دەپتۇ چېچەن بالا ، «كالا باش» ئوچۇمىغا
سۇ ئېلىپ ئىچمەكچى بولۇۋاتقاندا ، — بىر ئىشنى كېلىشۋالايلى ،
كىم ئۇتۇۋالسا ، ئۇتتۇرۇۋەتكۈچى ئۇنى يۇدۇپ بالىلار قېشىغا
ئاپارسۇن .

— بولىدۇ ، — دەپتۇ «كالا باش» ئۆزىنىڭ ئۇتىدىغىنىغا
ئىشىنىپ ، ئۇ گېپىنى قىلغۇچە ئوچۇمدىكى سۇمۇ سىرغىپ ئېقىپ
بوپتۇ .

— بۇ يەردە ئىككىمىزلا دېگەن بىلەن بولمايدۇ . ماڭ ،
بالىلارنىڭ قېشىغا بېرىپ گەپنى شۇلارنىڭ ئالدىدا دېيىشىمىز ،
بولمىسا سەن تېنىۋالىسەن ، — دەپتۇ چېچەن بالا .

— مەن تېنىۋالمدىمەن ، سەنلا تېنىۋالمساڭ بولىدۇ ، دۆت ، كالۋا ، ماڭە ، — «كالا باش» شۇنداق دەپتۇ ـ دە ، بالىلار قېشىغا قاراپ مېڭىپتۇ .

— قانداق بولدى ؟ — ئىككىسى بالىلار قېشىغا كەلگەندە بىر بالا چېچەن بالىدىن قىزىقىپ سوراپتۇ .

چېچەن بالا كۈلۈپ تۇرۇپ :

— ئۇنىڭدىن سورا ، ئاغزى سۇغا تېگىپتۇمۇ ـ تەگمەپتۇمۇ ؟ — دەپتۇ .

— نېمە دەۋاتىسەن ؟ سۇ ئىچكىلىۋاتسام ئۆزۈڭ ئىچمەي تۇر ، كىم ئۇتتۇرۇۋەتسە قانداق قىلىشنى بالىلار ئالدىدا دېيىشۋالايلى ، دەپ ئەكەلدىڭغۇ ، — دەپتۇ «كالا باش» كۆزىنى چەكچەيتىپ .

— شۇنداق پەم ئىشلەتمىسەم ، سېنىڭ ئاغزىڭنى ئېتىۋېلىپ ، سۆرەپ قايتۇرۇپ ئەكېلەمتىم ، — دەپتۇ چېچەن بالا .

بالىلار ئىشنىڭ تېگىگە يېتىپ پاراققىدە كۈلۈشۈپ كېتىپتۇ .

— ھېساب ئەمەس ، ھېساب ئەمەس ، سەن ئالدامچىلىق قىلىدىغان ، باشقىدىن بارىمىز ، — دەپتۇ «كالا باش» جېنى چىققۇدەك تېرىكىپ ...

چۆچەكنى ئاڭلىغان بالىلار ئۇ ئىش خۇددى ئۆز ئىچىدە بولغاندەك كۈلۈشۈپ كېتىپتۇ ، چېچەن بالىنىڭ ئەقىل ـ پاراسىتىگە زوقلىنىپتۇ ، ئۇنىڭغا غايىۋانىسىگە ئاپىرىن ئوقۇپتۇ . «بىزمۇ شۇنداق ئەقىللىق بولساق ...» دېيىشىپ ، ھەرقايسىسى ئۆزلىرىنىڭ ئارزۇ ـ ئىستەكلىرىنى ئىزھار قىلىشىپتۇ .

بالىلارنىڭ گېپىنى ئۇستىگە ئۆزىنى ھېكايە ـ چۆچەكچى دەۋالدىغان ھېلىقى قېرى كېلىپ قاپتۇ . ئۇ ئىشنىڭ جەريانىنى بىلىپ بولۇپ :

— بۇ چۆچەكنى مەن ئوبدان بىلىمەن ، راست ، ھېلىقى بالا ئالدامچىلىق قىلغان . ئۇ ئۆزىنىڭ غەرىزىنى ئۇنىڭغا ئوچۇق ئېيتىشى كېرەك ئىدى ، بولمىسا ئاقساقالنىڭ جىيەنى ئالدىنامدۇ ، — دېدى .

— بۇ چۆچەكنى ماڭا دادامۇ ئېيتىپ بەرگەن ، — قېرى گەپتىن توختىشىغا قالاچ گەپكە ئېغىز ئاچتى ، — چېچەن بالا بالىلار ئالدىدا «كالا باش» نى ئېرىق بويىغا ئاپىرىپ ئاغزىنى سۇغا تەگكۈزمەي قايتۇرۇپ ئەكېلىدىغانلىق غەرىزىنى ئوچۇق ئېيتقان . قاناداق قىلىپ ئۇنىڭ ئاغزىنى سۇغا تەگكۈزمەي قايتۇرۇپ كېلىش — بۇ چېچەن بالىنىڭ چارىسى . ئۇنىڭ ئىشلەتكەن پەملىك ئۇسۇلىنى «كالا باش» ئۆزى دۆت ، كالۋا بولغاچقا ئاڭقىرالمىغان . بۇ ھەرگىز ئالدىغانلىق ئەمەس ، پەم ئىشلەتكەنلىك ، — دېدى ئۇ .

ئادەم ئاتا بىلەن ھاۋا ئانا جەننەتتىن مۇشۇ زېمىن ئۈستىگە چىقىرىۋېتىلگەندىن كېيىن ، ھاۋا ئانا يىغلاپتۇ ، يىغلاپتۇ ، كۆزىدىن ياش قۇرۇغۇچە يىغلاپتۇ . ئۇنىڭ يامغۇردەك قۇيۇلغان كۆز يېشىدىن مۇشۇ لوپ كۆلى ھاسىل بولغانكەن . «تاما ـ تاما كۆل بولار» دېگەن ماقال شۇنىڭدىن قالغانكەن . ھاۋا ئانىنىڭ يىغا ـ نالىسىگە چىدىمای تەڭرىتېغىنىڭ باغرى ئېزىلىپ ، مۇز بولۇپ قېتىپ كەتكەن ۋۇجۇدى ئېرىشكە باشلاپتۇ . ئۇنىڭ ئېرىگەن ۋۇجۇدىدىن تەپچىپ ئاققان تامچىلار يىغىلىپ قوشۇلۇپ ئېرىق بوپتۇ . ئېرىق ـ ئېقىنلار قوشۇلۇپ ئۆستەڭلەر قوشۇلۇپ دەريالار ھاسىل بوپتۇ . بۇ دەريا ـ تارىملار ئاخىرىدا ئىككى چوڭ دەريانى ھاسىل قىپتۇ . تەڭرىتېغىنىڭ باغرىدىن ئېقىپ چىققان بۇ ئىككى دەريانىڭ بىرى تاغنىڭ ئۇ تەرىپىگە ، يەنە بىرى ئادەم ئاتا بىلەن ھاۋا ئانىنىڭ مۇبارەك قەدىمى چۈشكەن زېمىنگە قاراپ ئېقىپتۇ . تەڭرىتاغ بۇ دەريا سۇيىنى : «مېنىڭ تەرىم» ، دەريانى بولسا : «تەرىم دەرياسى» دەيدىكەن ، زامان ـ زامانلار ئۆتۈپ «تەرىم دەرياسى» دېگەن سۆز «تارىم دەرياسى» دەپ ئاتىلىدىغان بولغانكەن .

تارىم دەرياسىنىڭ سۇيى ئېقىپ بېرىپ ھاۋا ئانىنىڭ كۆز يېشىدىن ھاسىل بولغان لوپ كۆلىگە قۇيۇلۇپتۇ ، سۇ كىرگەنسېرى كۆلمۇ چوڭىيىپتۇ . كېلىدىغان سۇ بارغانسېرى كۆپىيىپ ، كۆلگە سىغمای بىر يەرلەردىن يول تېپىپ تېشىپ چىقىپ قاراقۇرچىن

كۆلى ، قارابوران ، پاشىلىق ۋە تاتىما كۆللىرى پەيدا بوپتۇ . كېيىن سۇ بۇ كۆللەرگىمۇ پاتماي ، دەريا تەرەپ ـ تەرەپلەرگە تېشىپ ، شاخ ئايرىپ ئېقىپ ئۆز ۋادىلىرىدا نۇرغۇن تارماق دەريا ۋە سانسىز كۆللەرنى پەيدا قىپتۇ . بۇ ئىلارنىڭ بۇ تارماق دەريالارنى : «توققۇز تارام» ، سانسىز كۆللەرنى «يۇلتۇز كۆل» دەپ ئاتىغىنىمۇ ئاساسسىز ئەمەسكەن . «تاھىر ـ زوھرا» دېگەن داستاندىكى :

«بۇ دەريا توققۇز تارام ،
مەندىن زوھراغا سالام»

دېگەن ناخشىدىكى «بۇ دەريا توققۇز تارام» دېگەن سۆزمۇ رىۋايەتتىكى «توققۇز تارام» دېگەن سۆزدىن ئېلىنغانىكەن .

تارىم ۋادىسى ۋە لوپ كۆلى ئەتراپىدىكى سانسىز كۆللەر كۈندۈزى قۇياش نۇرىدا ، كەچ ـ ئاخشاملىرى ئاي شولىسىدا خۇددى يۇلتۇزلاردەك ياكى ئۇ يەر ، بۇ يەرگە يېپىپ قويغان سانسىز ئەينەك يوپۇقتەك پارقىراپ ـ ۋالىلداپ كۆرۈنىدۇ .

ئادەم ئاتا بىلەن ھاۋا ئانىنىڭ ئەۋلادلىرى لوپ كۆلى ۋە تارىم دەرياسى بىلەن كۆنچى دەريالىرىنىڭ بويلىرىدا چوڭ ـ كىچىك جىق يۇرتلارنى بىنا قىپتۇ ، گۈللەندۈرۈپتۇ ، ئاۋاتلاشتۇرۇپتۇ . بۇ ئاـ ۋات ۋادىلىنىڭ داڭقى يىراق ـ يىراقلارغا تارىلىپ ، تەرىپى داستان بوپتۇ .

2

كېيىنكى زامانلاردا ئادەم ئاتا ئەۋلادلىرىدىن بىرى — بىزنىڭ ئەجداد بوۋىمىز بولغان ئوغۇزخان ئىسىملىك بىر خان ئۆتۈپتۇ . ئۇ يۇرتنى ئادىل سورايدىكەن ، خەلقنىڭ دەرد ـ ھالىنى ئاڭلاپ قويۇپلا بولدى قىلماي ، قىلنى قىرىق يارغانداەك تېگى ـ تەكتىگە يېتىدىكەندۇق . شۇڭا پۈتۈن يۇرت خەلقى ئۇنى : «بىزنىڭ قاياشى-

مىز» دەپ تەرىپلىشىدىكەن ، ھىمايە قىلىپ ئەتراپىغا ئولىشىدە-
كەن . ئۇنىڭ «ئادىل خان» دېگەن داڭقى جاھانغا تارىلىپتۇ . ئو-
غۇزخان تەۋەلىكىدىكى يۇرتلاردىن ئانچە يىراق بولمىغان بەزى يۇرت-
لارنىڭ خان - بەگلىرى زالىم ، رەھىمسىز ، قانخور ئىكەن . ئۇ
يۇرتلاردىكى خەلقلەر زۇلۇم دەستىدىن باش كۆتۈرەلمەي ، بىر نېنى
ئىككى بولماي ، تىزى يېپىلماي نامراتچىلىقتا زار - زار قاقشاپ
ئۆتىدىكەن . بىچارە خەلق ئوغۇزخاندىن ئۈمىد كۈتۈپ ، ئۆزلىرىگە
باشپاناھ بولۇشنى ئارزۇلاپ يوشۇرۇنچە ئادەملەرنى ئەۋەتىپتۇ . ئو-
غۇزخان ئۇ يۇرتلارنىڭ خەلقلىرىنىمۇ ئۆز خەلقىدەك ئەركىن -
ئازادە ، باي ، خۇشال تۇرمۇشقا ئېرىشتۈرمەكنى كۆڭلىگە پۈكۈپتۇ .
ئۆزى باش بولۇپ جاي - جايلارغا لەشكەر تارتىپتۇ . نۇرغۇن يۇرت ،
سانسىز خەلقنى زالىم خانلارنىڭ ئىسكەنجىسىدىن قۇتۇلدۇرۇپتۇ ،
يۇرت - پۇقرالارنىڭ كۆڭلى خاتىرجەم بولغاندىن كېيىن ، ئۆز
يۇرتىغا قايتىپتۇ . قايتىشىدا كۈنپېتىش تەرەپتىكى ئاسمانغا تىرە-
لىپ تۇرغان قار - مۇزلۇق تاغدىن ئۆتۈپ تارىم دەرياسىنى بويلاپ
مېڭىپتۇ . لوپ كۆلىنىڭ يېنىدىكى چوڭ بىر شەھەرگە يېقىن
كەلگەندە لەشكەرلىرىنى ئارام ئالدۇرۇپتۇ . قارىغۇدەك بولسا ، داڭ-
دار بىر ئاتامانى يوق تۇرغۇدەك . ئوغۇزخانىنىڭ ئۇ ئاتامانىنى تاشلاپ
قويۇپ كېتىۋېرىشكە كۆڭلى قىيماي ، بىرنەچچە كۈن تۇرۇپ قا-
تۇ ، ساقلاپتۇ . ئاخىرىدىن ئون نەچچە كۈن ئۆتكەندە ھېلىقى ئاتامان
يېتىشىپ كېپتۇ . ئىش مۇنداق بولغانىكەن :

ئۇ زامانلاردا لەشكىرى يۇرۇشلەردە ئاتامانلار ، ئۆزلىرى خالە-
سا لەشكەرلەرمۇ خوتۇنلىرىنى ئۆزلىرى بىلەن بىرگە ئېلىپ ماڭاتە-
تىكەن . ھېلىقى ئاتامانىنىڭ خوتۇنى ئېغىر بوي بولۇپ ، تارىم
بويىغا كەلگەندە تولغىقى تۇتۇپ كېتىپ تۇغۇپ قويۇپتۇ . ئاتامان
خوتۇنىنىڭ ئەسلىگە كېلىۋېلىشى ئۈچۈن سەپتىن ئايرىلىپ ئون
نەچچە كۈن تۇرۇپ قالغانىكەن . ئوغۇزخانىنىڭ :
— نېمىشقا لەشكەرلەردىن ئايرىلىپ قالدىڭ ؟ — دەپ سورە-
غىنىغا ، ئاتامان :

— تۇغۇتلۇق خوتۇنۇمنىڭ قورسىقى ئاچ قالمىسۇن ، دەپ ئوۋ ئوۋلاپ تۇرۇپ قالدىم ، — دەپ جاۋاب بېرىپتۇ .

— ئۇنداق بولسا مۇشۇ جايدا قال ، ئاچ ، — دەپتۇ .

ئوغۇزخان ئۇنىڭغا ھەمراھ ، مۇھاپىزىتى ئۈچۈن ئون نەچچە ئۆيلۈك لەشكەرنى ئاتامان بىلەن بىللە قالدۇرۇپ قويۇپ كېتىپتۇ .

ئاتامان ئوغۇزخانىنىڭ سۆزىنى يالداما قىلىپ يېڭى تۇغۇلغان بالىسىغا «قالئاچ» دەپ ئىسىم قويۇپتۇ . ئۇنىڭغا ھەمراھ بولۇپ قالغان لەشكەرلەرمۇ بۇ ۋاقىدا تۇغۇلغان تۇنجى بالىلىرىغا بىردەك «قالئاچ» دەپ ئىسىم قويۇشۇپتۇ .

ئۇ ئون نەچچە ئۆيلۈك لەشكەر ئاتامانىنىڭ باشچىلىقىدا دەسلەپ مەھەللە قۇرۇشۇپتۇ ، يىلدىن - يىلغا ئاۋۇپ - كۆپىيىپ يۇرت بىنا قىپتۇ ، قوشنا يۇرتتىكىلەر بۇلارنى «قالئاچلار» دەپ ئاتاپتۇ . يەنە بىر زامانلاردىن كېيىن بۇ سۆز «قالاچ» قا ئۆزگىرىپتۇ . يەنە بىر زامان ئۆتۈپ «قالاچ» دېگەن سۆز كەتمەي قالغانلار دېگەن مەنىدە «قالۇچى» ، «قالۇچىلار» دەپ ئاتىلىدىغان بوپتۇ .

— مەنمۇ قالۇچىمۇ ؟ — ئوماق ئالدىراپ سورىدى .

— ھېلىقى ئاتامان بىلەن سېنىڭ ئاراڭلاردا بىر ئوخشاشلىق بار ، — دېدى بوۋاي ئوماقنىڭ كۆزىنىڭ ئىچىگە قاراپ تۇرۇپ ، — ئۇنىڭ خوتۇنىمۇ دەل مۇشۇ يەردە سەپەر ئۇستىدە تۇغۇپتىكەن ، «كۆڭۈل كۆڭۈلنى تاپىدۇ» دېگەن گەپ بار . ئۇنىڭ روھى سېنى ۋە بالاڭنى ئۆز تەرىپىگە تارتىپتۇ . مۇشۇ ئالامەتلەردىن مەن سېنى «قالۇچى» دېدىم .

ئوماق ئويلىنىپ قالدى . كىچىك چاغلىرىدا ئاتىسى تۇراق ۋە باشقىلاردىن «قاراقوشۇن» ، «قالۇچى» ، «جۇداخ» دېگەنگە ئوخشاش سۆزلەرنى جىق ئاڭلىغان ، ئەمما ئۆزلىرىنىڭ ئۇلارنىڭ قايسىسىغا تەۋە ئىكەنلىكىنى ئېيتمىغانىدى . ئۆزىنىڭ «قالۇچى» ئۇرۇقىدىن ئىكەنلىكىنى زادى ئاڭلاپ باقمىغان ، ھەتتا بۇنىڭغا كۆڭۈل بۆلۈپمۇ كەتمەيتتى . ئۇنىڭ نەزىرىدە «قالۇچى» بولدى نېمە ، «قاراقوشۇنلۇق» ياكى «جۇداخ» بولدى نېمە ، ھەممىسى بىر

لوپلۇق — لوپ ئادىمى دەپلا قارايتتى ، ئەمما باشقىلار ئۇنداق قارىمايتتى .

«قالۇچىلار» يۇرتى بىلەن قاراقۇرچىن ۋە ئۇنىڭ ئەتراپىدىكى يۇرت - مەھەللىلەر ئوغۇزخانىنىڭ قەدىمى ياراشقاندەك يىلدىن - يىلغا تېزلا ئاۋاتلىشىپتۇ ، گۈللەپتۇ ، خەلقى كۆپىيىپتۇ ، باياشاتچىلىقنىڭ داڭقى يىراقلارغا ئاڭلىنىپتۇ . تاج - دۆلەت ، نام - شۆھرەت تەمەسىدىلا قۇتراپ ، تېخىمۇ كۆپ زېمىن - بايلىققا ، تېخىمۇ كۆپ خەلقنىڭ ئۆز ئىلكىدە بولۇشنىلا چۈشەيدىغان قارا نىيەتلەر بۇ ۋادىغا كۆز قىزارتىپتۇ ، لەشكەر تارتىشنىڭ كويىغا چۈشۈپتۇ . بۇ خەۋپنىڭ شەپىسىنى ئالدىن سېزىۋالغان ھېلىقى ئاتامان قارا نىيەت باسقۇنچىلارغا قارشى كۈچ ئۇيۇشتۇرماقچى بوپتۇ ، ئۆز يۇرتىنىڭلا كۈچى بىلەن يىراقتىن كېلىۋاتقان ياۋۇز توسۇۋالغىلى بولمايدىغانلىقىنى پەملەپتۇ . ئەتراپتىكى يۇرتلار ئىچىدە قاراقۇرچىنىڭ دائىرىسى كەڭ ، ئادىمى كۆپ ، ئەمەلىي كۈچى بىرقەدەر زور ئىكەن . ئاتامان قاراقۇرچىنىڭ بەگ - ئاقساقاللىرىغا ئەھۋالنى ئېيتىپتۇ ، مەسلىھەتلىشىپتۇ . ئۇلار ئاتامانىنىڭ مەسلىھىتىگە قوشۇلۇپتۇ . ئۇلار ئاتامانىنىڭ ئوغۇزخانىنىڭ داڭلىق لەشكەر باشلىقلىرىنىڭ بىرى ئىكەنلىكىنى ئاڭلىغانىكەن . شۇڭا سەن «قالۇچى» ، بىز «قاراقۇرچىنلىق» دەپ يۇرمەي ، ئىككى يۇرتتىن قانچىلىك لەشكەر تۇرغۇزۇش ، ئۇلارنى قانداق مەشىقلەندۈرۈپ ، قانداق باشقۇرۇش ، ياۋغا قانداق تاقابىل تۇرۇشتەك ھەممە مەسىلىنى لەشكىرى ئىشلارنى ئاتامانىنىڭ ئىختىيارىغا بېرىپتۇ . شۇنداق قىلىپ بۇ ئىككى يۇرتتىن لەشكەر ئۇيۇشتۇرۇلۇپتۇ . ئاتامانىڭ چىڭ تۇتۇپ يۇقىرى تەلەپتە مەشىقلەندۈرۈشى نەتىجىسىدە قورال - ياراغلىرى خىل ، جەڭ ماھارىتى ۋە جەڭگىۋارلىقى ئۈستۈن ، مۇستەھكەم ، قۇدرەتلىك بىر قوشۇن پېتىشىپ چىقىپتۇ . ياۋ خانىنىڭ بۇ يۇرتلارغا ئەۋەتكەن «كۆز - قۇلاق» لىرى ئاڭلىغان ، كۆرگەنلىرىنى ئاتامانلىرىغا ئەينەن خەۋەر قىپتۇ . ياۋ ئاتامانلىرى ئىلگىرى ئوغۇزخانىنىڭ ھېلىقى ئاتامانىدىن نەچچە قېتىم

قاتتىق پەچىم يەپ ۋەتۇەرىكى چىقىپ ، يۇرەكلىرى سۇ بولۇپ كەتكەنىكەن . شۇئا ، ئاتامانىڭ نامىنى ئاڭلاپ قورقۇنچقا چۈشۈپ شۇپتۇ ، خانىغا بىرنى ئون قىلىپ كۆپتۈرۈپ مەلۇم قىپتۇ . خانى : «قانداق قىلساق بولار ؟» دەپ ئاتامانلىرىدىن سوراپتۇ . خانىڭ باش ئاتامانى :

— ئوغۇزخانىڭ ھېلىقى ئاتامانى لەشكەرلىرىنى چوقۇم ئۆزدەك قىلىپ يېتىشتۇرمەي قالمايدۇ . ئۇنىڭ جەڭ ئۇسۇلىنىڭ سىرىنى بىلمەك تەس ، تاقابىل تۇرماق تېخىمۇ تەس . ئۇرۇشساق ئېغىر تالاپەتكە ئۇچرايمىز . تەڭلىشىپ قالساقمۇ ، ھەتتا مۇبادا يېڭىپ قالساقمۇ تالاپىتىمىز ئېغىر بولىدۇ ، ئۇزۇنغىچە ئۆزىمىزنى ئوڭشىيالمايمىز ، ئۆزىمىزگىمۇ زادى خاتىرجەملىك بولمايدۇ . ئۇنىڭغا ئۇنداق دېگىن : «ياڭاقمۇ چاقماي ، چىشمۇ چاقماي» دېگەن ئىشنى قىلىپ قايتىپ كېتەيلى ، — دەپ مەسلىھەت بېرىپتۇ .

ئاتامانلىرىنىڭ مەسلىھىتىگە خانمۇ قوشۇلۇپتۇ . چۈنكى ، زېمىن باسمەن دەپ تەخت ـ تاجىدىن ئايرىلىپ قېلىشتىن قورقۇپتۇ . شۇنداق قىلىپ ياۋلار يېرىم يولدىنلا قۇيرۇقىنى قىسىپ كەلگەن يېرىگە راۋان بولۇشۇپتۇ .

قاراقۇرچىنلىقلار ھەم باشقا ئۇرۇغ ـ قەبىلىلەر ئۈيۇشۇش ـ نىڭ كۈچ ـ قۇدرىتىنى ، پايدىسىنى كۆرۈپتۇ . قاراقۇرچىنىڭ يېقىن ـ يىراق ئەتراپىدىكى يۇرتلارمۇ بۇلارنىڭ ئەتراپىغا ئۈيۇشۇپتۇ ، لەشكىرى كۈچىمۇ زورىيىپتۇ . ياۋلار خېلى ئۇزاق بىر زامانغىچە بۇ تەرەپكە ئاياغ بېسىشقا جۈرئەت قىلالمىغانىكەن . يىللار ، زامانلار ئۆتۈپتۇ «قاراقۇرچىن» دېگەن سۆز «قاراقوشۇن» غا ئۆزگىرىپتۇ . ئۈيۇشقانلار ، ئۈيۇشۇشنىڭ ، بىرلىكنىڭ كۈچ ـ قۇدرىتىنى كۆرگەنلەر ئۇنىڭ قەدرىنى قىلىپ ، كۆز قارىچۇقىنى ئاسرىغاندەك ئاسراپتۇ ، قوغداپتۇ . ئۈيۇشۇش ، ئۈيۇشۇشچانلىق تاۋلىقلارنىڭ ئېتىقادىغا ئايلىنىپ ، روھىيىتىگە سىڭىپ كېتىپتۇ . «كەتمەيدىغان كىم بار» ئاشۇ ئېتىقاد ، ئاشۇ روھتىكىلەر ۋاقىت ئۆتكەنچە قېرىپتۇ ، قېرىلار توپى بارغانسېرى شالاڭلاپتۇ ، بىر ـ بىرلەپ ئۇ دۇنياغا كېتىپتۇ . ئالدىنقىلار ئۈيۇشچانلىق روھىيىتە-

نى ، ئېتىقادىنى ئۆزلىرى بىلەن بىرگە ئېلىپ كەتكەن چېغى ، «جۇدۇن كۆرمىگەن تورغاي ئاپتاپنىڭ قەدرىنى بىلمەس» دېگەن-دەك ، كېيىنكىلەردە ئۇيۇشۇشچانلىق روھ ، ئېتىقاد بىرلىكى سۇسلاپتۇ . قەبىلىچىلىك — يۇرتچۇازلىق باش كۆتۈرۈپ ، «سەن ئۇچى» ، «ئۇ بۇچى» دېيىشىپ ، ھەرقايسىسى ئۆز تەرىپىگە تارتىشىپ بىرلىك بۇزۇلۇپتۇ ، بىر - بىرىنى چەتكە قېقىشىپ ياتلىشىپ كېتىپتۇ ، ھەتتا قەبىلىلەر ئارا تـوي قىلىشمايدىغان دەرىجىگە يېتىپتۇ . بۇمۇ ئاز كـەلگەندەك بىر «قـەبىلە» ئىچىدىكىلەردىمۇ سۇ (كۆل) ، ئوتلاق تالىشىپ جېدەل - ماجىرالىشىدىغان ئىشلار پات - پات بولۇپ تۇرىدىغان بوپتۇ . ئاقسۆڭەتتە يۇرت - «قەبىلە» بىرلىكىمۇ بۇزۇلۇپ ، ئائىلە - جەمەتلەر بويىچە تارقىلىپ ياشاش كېلىپ چىقىپتۇ .

— ئاتامانىڭ بالىسى قالاچ قانداق بوپتۇ ؟ — ئوماق قالاچنىڭ كېيىنكى تەقدىرىگە قىزىقىپ سورىدى .

— قالاچمۇ ... — بوۋاي كىندىكىگە چۈشۈپ يېيىلىپ تۇرغان ئاپئاق ساقىلىنى سىلاپ تۇرۇپ كۆككە تىكىلدى ، قانداقتۇر بىر نەرسىدىن خورسىنغاندەك ئېغىر ئۇلۇغ - كىچىك تىندى .

ئېگەرلەنگەن ئاتلىرىنى يېتىلىشىپ ئوتتۇرا ياشلىق ئۇچ كىشى بوۋاينىڭ ئالدىغا كەلدى . ئۇلاردىن ئىككىسى بېشىدىن ئۆتكۈزۈپ مۇرىسىگە ئوقيا ئېسىۋالغان ، بىرىنىڭ قولىدا شىراقلىق مىلتىق[1] بار ئىدى . ياشتا چوڭراقى بوۋايدىن :

— قاناقا ، بىز ماڭايلىمۇ ؟ — دەپ سورىدى .

بوۋاي مېڭىشقا ئىجازەت بېرىپ ئوڭ قولىنى كۆتۈرۈپ ئىشارە قىلدى .

ئۇلار ئاتلىرىغا مىنىشىپ ، بوۋايغا «بىز كەتتۇق» دېگەن مەنىدە باشلىرىنى يېنىك ئېگىپ قويدى - دە ، ئوماقلار كەلگەن تەرەپكە ئاتلىرىنى چاپتۇرۇپ كېتىشتى . ئوماق ئۇلارنى ئوۋغا مېڭىپتۇ ، دەپ ئويلىدى .

---

① شىراقلىق مىلتىق — مەخسۇس ئوۋچىلار ئىشلىتىدىغان ئىككى پوتلۇق ئۇزۇن مىلتىق .

3

قاناقا — بۇ لوپلۇقلارنىڭ ئۇزاق ياشىغان ، خىزىر ، ئەۋلىيا سۈپەت ، يۈرت ئاتىسى يوللۇق كىشىلەرنى چوڭ بىلىپ ، ئىزىزەت ـ ھۆرمەتلەپ ئاتايدىغان «ئۇلۇغ بوۋا» دېگەن مەنىدىكى مەخسۇس ئاتاق سۆزى . ئوماق ئويلاپ قالدى : بۇ بوۋاي مۇشۇ ئون نەچچە ئۆيلۈك كىشىلەرنىڭلا قاناقاسىمىدۇ ؟ ئۇ قانچە ئۇزاق ياشىغاندۇ ؟ ئوماق خىيالىنى داۋاملاشتۇرماقچى ، تېخىمۇ چوڭقۇرلاشتۇرماقچىدى ، ئەمما ئۇنىڭ خىيالىنى ئۇزۇپ بوۋاي گەپ باشلاپ قالدى .

— بايا سەن ئوغۇزخان ئاتامانىڭ ئوغلى قالاچىنىڭ كېيىنكى كۈنلىرىنىڭ قانداق بولغانلىقىنى سوراپ قالدىڭ ، شۇنداقمۇ ؟ — بوۋاي ئىككى قولى بىلەن ساقلىنى سىلاپ تۇرۇپ گويا «دەيمۇ ، دېمەيمۇ ؟» دەپ ئويلاپ قالغاندەك ، ئادىتى بويىچە بىرپەس يىراق ئۇپۇققا قاراپ تۇرۇپ كەتتى .

ئوماق بوۋاينىڭ ئۇپۇققا قارىغان چېغىدىكى كۆزلىرىنىڭ سەل قىسىلىشلىرىغا ، ئىككى قېشى ئوتتۇرىسىنىڭ پۈرۈلۈپ كەتكىنىگە سەپسالدى . بوۋاي ھەقىقەتەن قانداقتۇر بىر خىل خورسىنىش ، ئىچكى ئازاب ۋە ھەسرەت ئىچىدە خىيال سۈرمەكتە ئىدى .

— ئوماق ، مەن سېنىڭ كۆزۈڭدىن ، بوۋىقىڭنىڭ كۆزىدىن كۆڭلۈمدىكىدەك بىر خىل خاسىيەتنى كۆرگەندەك بولۇۋاتىمەن ، ئىككىنچى بالاڭنىڭ سىلەرنىڭكىدىنمۇ خاسىيەتلىك بولىدىغانلىقىنى كۆڭلۈم تۇيۇۋاتىدۇ . سىلەرگە قاراپ كۆڭلۈم جايىغا چۈشۈپ خاتىرجەم بولۇۋاتىمەن .

ئوماق بوۋاينىڭ ئاغزىغا قاراپلا قالدى ، ئۇنىڭ نېمىلەرنى دەۋاتقانلىقىنى ئاڭقىرالماي تېڭىرقاپ قالدى . بولۇپمۇ ، بوۋاينىڭ ئۇنىڭ كېيىنكى بالىسىنىڭ قانداق بولىدىغانلىقى توغرىسىدىكى

گەپنى ئۇنى بىر ياقتىن خۇشال قىلسا ، يەنە بىر ياقتىن ئەجەبلەن-
دۇردى .
— نېمىلەرنى دەۋاتسەن بوۋا ، مېنىڭ يەنە بىر بالامۇ بولام-
دۇ ؟ — ئوماق گۇمان ، ئەجەبلىنىش ئارىلاش كەيپىياتتا سورىدى .
— بولىدۇ ، بىر ئەمەس ، بىرنەچچىسى بولىدۇ ، لېكىن ئىك-
كىنچى بالاڭ ئالاھىدە خاسىيەتلىك بولىدۇ .
— بوۋا ، ئېيتقىنا ، ئۇ بالام قانداق خاسىيەتلىك بولىدۇ ؟
ئوماق ھازىر قالاچ توغرىسىدىكى سوئالىنى ئۇنتۇپ ، پۈتۈن
ئەس - يادى تۇغۇلغۇسى ئىككىنچى بالىسىدا قالغانىدى .
— ئۆتكەن ئەجدادلارنىڭ ئىزىنى تاپىدۇ ، ئۆزلىرىنىڭ
تېگى - تەكتىنى بىلىدۇ ، ئۇنى ئالەمگە ئايان قىلىدۇ .
— بوۋا ، سەن دەۋاتقان قانداق ، قايسى ئەجدادلار ئۇ ، ئۇلار-
نىڭ ئىزلىرى قانداق ئىز ، ئۇ ئىزدىن بىزگە نېمە چىقىدۇ ؟
— مانا ، مانا ، مېنى قاتتىق ئازابلايدىغىنى ، خورسىنىدۇرۇپ
ئاچچىق ئېچىندۇرىدىغىنى دەل ساڭا ئوخشاش ئادەملىرىمىزنىڭ ئۆز
ئەجدادلىرى ، ئۇلارنىڭ ئىزلىرى توغرىسىدا ھېچنېمە بىلمەسلە-
كى ، بەلكى بىلىشنى خىيالىغا كەلتۈرۈپمۇ قويمايدىغانلىقى ، يەنە
تېخى ئۇ ئىزدىن نېمە چىقىدۇ ، دەيسىنا ! ئەجدادلىرىمىز ئۆز
زامانىسىدا مۇشۇ تارىم ، مۇشۇ لوپ دالىسىدا ئاجايىپ دەۋر سۈ-
رۈپ ، ھەيۋەتلىك ھەم سەلتەنەتلىك قەسىر - قەلئەلىرى ،
ئوردا - سارايلىرى بار شەھەر - يۇرتلارنى بەرپا قىلىپ كېيىنكى
ئەۋلادلىرىغا قويۇپ كەتكەنىكەن . قاراپ باقە ، ئۇلار قېنى ؟ ! ئۇلار-
نىڭ بەزىلىرى ئۆزئارا قىلىنغان جەڭگى - جېدەل ، قىرغىنلاردا ،
ياتلارنىڭ باسقۇنچىلىقلىرىدا خاراب بوپتۇ ، بەزىلىرى تەڭرىنىڭ
غەزىپىگە ئۇچراپ قۇم ئاستىغا غايىب بولۇپ كېتىپتۇ . كېيىنكى
ئەۋلادلار ، سېنىڭ ئاتا - بوۋىلىرىڭمۇ ئۇنتۇش كېسىلىگە گىرىپتار
بولۇپ ، كۈندىلىك تىرىكچىلىڭ غېمىدىن باشقا ھەممىنى ئۇنتۇدى .
بىز قالۇچىلاردا مۇنداق بىر قوشاق بار ، سەن ئاڭلىغانمۇ ؟

باسقان ئىزىڭ ئۆچۈدۈ ،
كەلكۈن باسسا قايسرنى[1] .
كۈن دەگەلى بولامدۇ ،
ئۆتمۈشۈ يوق ھازىرنى .
قوشۇپ بەرمە خۇدايىم ،
بىزگە ئالا باغىرنى[2] .

بوۋاينىڭ گەپلىرىنى ئاڭلىغانسىرى ئوماقنىڭ زېھنىنى خىرە-لەشتۈرۈپ تۇرغان بەخىرامانلىق ، غەپلەت بۇلۇتلىرى سۈسلاپ ، ئەقىل كۆزنەكلىرى سۈزۈلۈۋاتقاندەك قىلاتتى . قوشاقتىكى «كۈن دېگىلى بولامدۇ ، ئۆتمۈشى يوق ھازىرنى» دېگەن سۆز ئۇنى بەكلا ئويغا سېلىپ قويدى . «ئەجەب بىر كۈنلۈك غېمىمىزنىلا بىلىپ ئۆتمۈشىمىزنىڭ ، قىسقىسى بوۋىلىرىمىزنىڭ قانداق ياشىغانلىقىنى-مۇ ئويلاپ قويماپتۇق» .

— بوۋا ، ئېيتقىنا ، ئۇنداق بولسا ئۇ ئىزلار نەدە ؟ سەن دەۋاتقان ئۇلار قايسى زامانىكى ئىشلار ؟ — ئوماق ھەيرانلىقىنى ، ھاياجىنىنى باسالماي سورىدى .

— قايسى زامانىكى دەمسەن ؟ مېنىڭ بىلىدىغانلىرىم ، بۇ ئىشلارنىڭ بۇرۇنقىلىرىغا ئىككى مىڭ يىلدىن ئاشتى ، ئەڭ كېيىن-كىلىرىگىمۇ ئالتە - يەتتە يۈز يىلدەك بولۇپ قالدى . «ئۇ ئىزلار نەدە ؟» دەپ ئوبدان سورىدىڭ ، مەن بەك ئۇزاق ياشاپ ئىنتايىن قېرىپ كەتتىم ، زېھنىي قۇۋۋىتىم ئاجىزلاشتى . ئۇنىڭ ئۈستىگە بۇ قۇملۇق ئادەملىرىگە يۇققان ئۇنتۇغاقلىق كېسىلى ماڭىمۇ دارىدى بولغاي ، ئۇلارنىڭ ئېنىق ئورنى تۇگۇل ناملىرىمۇ دەپ بېرەلمەيمەن ، ئەمما ئۇ ئىزلارنىڭ بىزنىڭ ئەتراپىمىزدىلا ئىكەنلىكىنى بىلىمەن . بەلكى بىز دەسسەپ تۇرغان مۇشۇ قۇم ئاستىدا بولۇشىمۇ مۇمكىن . لېكىن ، مەن ئىشىنىمەنكى ، سېنىڭ ئوغۇللىرىڭغا ئوخ-

---

① قايسر — سۇ لېۋى بىلەن دەريا قېشى ئارىلىقىدىكى بوش ، تەكشى يەر («دىۋان» 3 - توم ، 245 - بەتتىمۇ شۇنداق دېيىلگەن) . (تۆۋەندە د .× - توم × بەت دېيىلدۇ) .
② ئالا باغىر — ئالا كۆڭۈل ، تۇتۇرۇقسىز .

شاش يېڭى بىر ئەۋلاد ئۆچكەن ئۇ ئىزلارنى چوقۇم تاپىدۇ .

ئوماق بوۋاينى خىلمۇخىل قىياس قىلىشقا باشلىدى ، كۆڭلىنى قىياسىنىڭ ھېچقايسىسىغا توختىتالمىدى . بىر تەرەپتىن ئۇنىڭ ھەربىر تىنىقىدا بوۋايغا بولغان ھۆرمىتى ، چوقۇنۇشى كۈچىيىپ بارسا ، يەنە بىر ياقتىن ئۆزىچە بوۋايدىن ئەيمىنىپ - قورۇنۇپ كېتىۋاتاتتى .

— بوۋا ، ئېيتقىنا ، سەن ئادەممۇ ياكى خىزىر ، ئەۋلىيامۇ ، يا بولمىسا ئۆزۈڭ ئېيتقان ئاشۇ ئەجدادلارنىڭ ئەرۋاھىمۇ ؟

— مەن ئەۋلىيا ئەمەس ، خىزىرمۇ ئەمەس ، ساڭا ئوخشاش ئادەممەن . ئۇزاق ياشىغانلىقىم ئۈچۈنلا مېنى ئەجدادلارنىڭ ئەرۋاھى — روھى دېسەڭمۇ بولىدۇ .

— بوۋا ، سەن ئۇزاق ياشىدىملا دەيسەن ، زادى قانچىلىك ياشىدىڭ ؟

— مەن ساڭا دېدىمغۇ ، سىلەردىكى ئۇنتۇش كېسىلى ماڭىمۇ يۇققان چېغى ، دەپ . زادى قانچىلىك ياشىغىنىمنى دەپ بېرەلمەيمەن ، قىياسىمچە مىڭ يىلدەك ياشىغاندىمەن .

ئوماق بوۋاينىڭ ئاغزىغا قاراپلا قالدىيۇ ، ئەمما ھەرگىز ئىشەنمىدى .

— چاقچىقىڭنى قويغىنا بوۋا ، ئادەمنىڭ مىڭ يىل ياشىغىنى نەدە بار ؟

— مانا - مانا ، ئۇنتۇش كېسىلىدىن باشقا يەنە ئۆتكەن - كەچكەندىن ھېچنېمە بىلمەسلىك دېگەن كېسەلمۇ دەل مۇشۇ ، — بوۋاي بىرئاز تۇرۇۋېلىپ گېپىنى داۋاملاشتۇردى ، — ئۇزۇن ئۆمۈر كۆرۈش ئەسلىدە ئادەم ئاتىدىن قالغان . رىۋايەتتە ئېيتىلىشىچە ، ئادەم ئاتا مىڭ يىل ئۆمۈر سۈرگەنىكەن . ئوغۇللىرىدىن شىش توققۇز يۈز ئون ئىككى يىل ، ئانۇشمۇ توققۇز يۈز ئون ئىككى يىل ، قىينان سەككىز يۈز قىرىق يىل ، مەھلايىل توققۇز يۈز يىگىرمە يىل ، بەرەد توققۇز يۈز ئاتمىش يىل ياشاپتىكەن ؛ ئىككىنچى ئادەم ئاتا (نوھ بىننىڭ ئادەم سانى) دەپ ئاتىلىدىغان نوھ

ئەلەيھىسسالاممۇ توققۇز يۈز ئەللىك يىل ئۆمۈر كۆرگەنىكەن . نوھىنىڭ ئوغۇللىرىدىن يافەس ئۈچ يۈز يىلدەك ئۆمۈر كۆرگەنە- كەن . يېقىنقىسىنى ئېلىپ ئېيتساق ، ئوغۇزخان بىر يۈز يەتمىش يىل خانلىق تەختىدە دەۋر سۈرگەن بولسا ، ئۇنىڭ مۇشۇ لوپ دالىسىدا قېلىپ قالغان ھېلىقى ئاتامانى ئۈچ يۈز يىلدىن ئارتۇق ياشاپتىكەن . ئۇنىڭ ئوغلى قالاچ ... — بوۋاي قىزغىن گەپ قىلىۋېتىپ ، جىددىي بىر ئىش ئېسىگە كېلىپ قالغاندەك ، گېپىنى چىپىدە توختىتىۋالدى .

باياتىن ئەس - يادى قۇشى «ئەجداد» ، «ئىز» دېگەنگە ئوخ- شاش سۆز ئۇستىدىلا ئەگىپ قالغان ئوماق «قالاچ» دېگەن ئىسىم- نى قايتا ئاڭلاپ ، ئەسلىدىكى قىزىقىشى باشقىدىن ئوت ئېلىپ لاۋۇلداپ كەتتى . ئۇ سوئالغا ئېغىز ئېچىشقا تەمشىلىۋىدى ، ئۆيدىن بوۋاقنىڭ يىغىسى ئاڭلاندى .

— ماڭ ، بالاڭنىڭ يېنىغا كىر ، — دېدى بوۋاي .

ئوماق بوۋايغا قاراپ - قاراپ قويۇپ ئۆي تەرەپكە ماڭدى .

4

ئوۋغا كەتكەنلەر ئەتىسى كەچكە يېقىن قايتىپ كەلدى . ئۇلار ئىككى جەرەن ، بىرنەچچە توشقان ئوۋلاپتۇ . ئوماقلارنىڭ ئارا يولدا قالدۇرۇپ قويغان ئېشەك ، كاللىرىنىمۇ تېپىپ كەپتۇ . بىر جە- رەن گۆشىنىڭ يېرىمىنى ئوماقنىڭ تاشقىرىقى ئۆيىگە ئېسىپ قوي- دى ، توشقان گۆشىدىن تارتىپ جەرەن گۆشلىرىگىچە ھەممە ئۆيگە ئۇلەشتۇرۇپ بېرىلدى .

بۇگۈن ئوماقلارنىڭ بۇ يەرگە كەلگىنىگىمۇ ، بالىسىنىڭ تۇ- غۇلغىنىغىمۇ توققۇز كۈن بولۇپ قالدى . «مېھمان قالۇچىلار» ، بولۇپمۇ ئايقۇت ئالاھىدە كۈتۈلگەچكە رەڭگىرويى تېزلا ئەسلىگە كېلىپ ، ئىككى مەڭزى سەككىزىنچى ئايدىكى يۇلغۇن چېچىكىدەك رەڭلىنىپ ، تەر ئورنىغا ياغ تەپچىپ تۇرغاندەك پارقىراپ كەتتى .

تېگىدىن تېنى ساق ، تېتىك بولغاچقا يېتىۋېرىشكە كۆڭلى ئۇنىماي ئۆزىگە قارىغۇچىلارنىڭ توسقۇنلۇقىدىن قاردىماي ئورنىدىن تۇرۇۋالدى .

— ھېلىمۇ ئېغىرىمنى جىق سالدىم ، يېتىۋەرسەم بولماس ، ئۆينىڭ بولسىمۇ ئىشلىرىنى ئۆزۈم قىلاي ، — دەيتتى ئۇ ، قارىغۇچىلارنىڭ : «بىرئاز يېتىۋېلىڭ» دېگەن دەۋەتلىرىگە قارىتا .

بوۋاقمۇ كىشىگە توققۇز كۈنلۈك ئەمەس ، توقسان كۈنلۈك بولغان بوۋاقتەك كۆرۈنەتتى .

ئوماق بىلەن ئايقۇتنىڭ بالىسىغا بولغان زوقىنى ، ئامراقلىقىنى ، خۇشاللىقىنى بىر دېمەك ، باشقىلارنىڭكىدىن مىڭ ھەسسە يۇقىرى ، ئىنتايىن كۈچلۈك ئىدى . بۇنداق بولۇشى تەبىئىي ، ئەلۋەتتە . بولسا بالىسىغا قاراپلا ئولتۇرسا ياكى قولىدىن چۈشۈرمەي تۇتۇپلا تۇرسا ، ئۇلارنىڭ بالا يۈزى كۆرگەن خۇشاللىقىغا ھېچنېمە-نى تەڭلەشتۈرگىلى بولمايتتى . ئۇلار مۇشۇنداق كۈننىڭ كېلىشىنى ئون يىل كۈتكەن ئەمەسمىدى !

— بىزنىڭ ئۆز بالىمىز بولدى - ھە ! — دېيىشەتتى ئىككىسى يالغۇز قالغان چاغلىرىدا بىر - بىرىگە ئالەمچە خۇشاللىقلىرىنى تۆكۈپ تۇرۇپ .

ئۇلار بۇنداق سۆزنى ھەرگىز توختاق بار چاغدا دېمەيتتى . ئۇنىڭ باشقىچە ئويغا كېلىپ قېلىشىنى ، كۆڭلىنىڭ يېرىم بولۇپ قېلىشىنى خالىمايتتى . ئۇلار بالا يۈزى كۆرگەنلىكىنى توختاقنى بېقىۋالغانلىقىمىزدىن ، ئۇنى ئۆز بالىمىزدەك مېھىر قويۇپ باققانلىقىمىز ئۈچۈن تەڭرىنىڭ بىزدىن تەسىرلىنىپ بىزگە بالا يۈزى كۆرسەتكەنلىكى ، قىسقىسى ، توختاقنىڭ يۈزىدىن ، دەپ قارايتتى .

ئايقۇت ئۆزىنى يۆلەشتۈرۈپ ماڭغان ئايال : «نەچچىنچىسى ؟» دەپ سورىغاندا ، نېرى - بېرىسىنى ئويلىمايلا : «تۇنجىسى» دەپ جاۋاب بېرىپ قويغىنىغا شۇئان پۇشايمان قىلىپ لېۋىنى چىشلىگەنىدى . بالا تۇغۇلۇپ ئۇنىڭ يىغىسىدىن ھوشىغا كەلگەن ئايقۇتنىڭ يېنىدىكى ئىككى ئايالغا ئېيتقان بىرىنچى گېپى : «بايا

ئاغرىق ئازابىدا تۇنجىسى ، دەپ قويغاندەك قىلىمەن . ياق ، بۇ تۇنجىسى ئەمەس ، ئىككىنچىسى ، بۇ مېنىڭ ئىككىنچى بالام» دېگەن گەپ بولدى . بۇ جەمەت ئىچىدە ئوتتۇز ياشتىن ئاشقۇچىمۇ بالا يۇزى كۆرمىگەن ئايالنىڭ بولغانلىقىنى بىلمەيدىغان بولغاچقا ، ئايقۇتنىڭ گېپىنى شۇ بويىچە چۈشىنىشتى ، ئاغرىق ئازابىدا ئېسىنى بىلمەي شۇنداق دەپ سالغان ئوخشايدۇ ، دەپ ئويلاشتى .

ئايقۇت بۇلار ئارىسىدا تۇغقانلىرىنىڭكىدىن چارە ياخشى كۆتۈشكە ئېرىشتى . مەخسۇس بىر ئايال ئۇنى كۈندە سۈت بىلەن تەمىنلەپ تۇردى . سۈتى جىق چىقسۇن دەپ ھەر كۈنى بېلىق گۆشى يېگۈزۈپ ، بېلىق شورپىسى ئىچۈرۈپ تۇردى . تۆت ئادەم كۈندە ئىككىدىن نۆۋەتلىشىپ بېلىق تۇتۇپ كېلىشكە بەلگىلەندى . بەزىدە بەزى سەۋەبلەردىن بېلىق تۇتقىلى بارالمايدىغان ئەھۋالمۇ بولۇپ قالاتتى . بۇنداق چاغدا مانجارغا[1] سېلىپ كۆلدە ساقلاپ قويغان بېلىقتىن پىشۇرۇپ بېرەتتى ، ئۇنى بەرەر كۈنمۇ بېلىقسىز قويمايتتى .

بۇ ئون نەچچە ئۆيلۈك ئائىلىنىڭ قازىنى ئايرىم - ئايرىم قاينىسىمۇ ، چوڭ داستىخىنى بىر . بۇلارمۇ باشقا جايدىكى لوپلۇقلارغا ئوخشاش ئاساسەن بېلىقچىلىق بىلەن ئوۋچىلىققا تايىنىپ تۇرمۇش كەچۈرىدۇ . تۇتۇپ كېلىنگەن بېلىقلار ئاز بولسا ئازچە ، كۆپ بولسا كۆپچە ئۇلىشىپلىشىدۇ . بېلىقلار بىر - ئىككى كۈنلۈك ئېھتىياجدىن ئاشقۇدەك بولسا ، ئارتۇقىنى مانجارلارغا سېلىپ كۆلدە ساقلاپ ئۇدۇللۇق ئېلىپ يېيىشىدۇ . سۇدا ساقلاش ئەپسىز بولسا ، ئىچ - قارىنىنى ئېلىۋېتىپ گەدەرمە[2] قىلىپ قۇرۇتۇپ قويىدۇ . ياكى ئىچىنى ئېلىۋېتىپلا قۇمغا چوڭقۇر كۆمۈپ قويىدۇ . بۇنىڭدا بېلىقلارنىڭ يېغى سىزىلىپ كېتىپ ، گۆشى ئۆز تەمى

---

① مانجار — لوپلۇقلارنىڭ بېلىق تۇتۇش قوراللىرىنىڭ بىرى . ئۇ قىرچىن ۋە تال چىۋىقلىرىدا سېۋەت شەكلىدە توقۇلىدۇ . بەزىلەر ئۇنىڭغا بىر - ئىككى غۇلاچچە ساپاق بېكىتىۋالىدۇ . بىر ئادەم بېلىقلار سولىنىپ قالغان چوللارنىڭ ئاغزىغا مانجانى تۇتۇپ تۇرىدۇ ، يەنە بىر ئادەم بېلىقلارنى قوغلايدۇ ، قاچقان بېلىقلار چول ئاغزىدا مانجاغا كىرىپ قالىدۇ . بۇنداق چوللارنىڭ سۇ كىرىش ئېغىزى قومۇش ياكى يۇلغۇنلار بىلەن كىچىكلىتىپ قويۇلىدۇ .

② گەدەرمە — بېلىقنىڭ ئىچ - قارىنىنى ئېلىۋېتىپ كېپىپ قويۇش گەدەرمە دېيىلىدۇ .

بىلەن ساقلىنىدۇ . ئوۋلانغان ماللارمۇ شۇنداق ، سويۇپ گۆشىنى تەڭ ئۇلىشىۋالىدۇ . يېمەك - ئىچمەك ۋە باشقا ھەرقانداق ئىشتا چوڭلارنىڭ ئاغزىغا قارايدۇ ، ئۇلارغا بەك ئېتىبار بېرىدۇ . نەرسە-لەرنىڭ ئالدىنى ، ياخشىسىنى شۇلارغا ئۆتۈنىدۇ . ئۆزىنىڭ ئۆيىدە قازان قاياۋاتقان بولسىمۇ ، ئۇدۇل كېلىپ قالسا خالىغان ئۆيىنىڭ بىرىگە كىرىپ تاماقلىنىۋېرىدۇ . بۇلاردا سېنىڭ - مېنىڭ دېيىش ، قىزغىنىش دېگەن نەرسە مەۋجۇت ئەمەس ، چارۋا - ماللىرىمۇ ھەممىگە ئورتاق .

ئوماق بۇلارنىڭ تۇرمۇش ئادەتلىرى بىلەن قاراقوشۇنلۇق ۋە جۇداقلارنىڭ ئادەتلىرىنىڭ ئوخشايدىغانلىقىنى ، تىلىنىڭمۇ ئوخ-شاشلىقىنى بىلدى ، ئەمما بىر دەريانىڭ سۇيىنى ئىچىشىپ ، بىر زېمىندا ياشاپ تۇرۇپ يەنە نېمىشقا «ئۇچى ، بۇچى» دېيىشىپ ، يەكلىشىپ ئايرىمىچىلىق قىلىشىدىغانلىقىنى زادى چۈشىنەلمىدى ، ئويلاپ - ئويلاپمۇ تېگىگە يېتەلمىدى . ئوماق بۇ ئىشنى بۇڭايدىن كوچىلاپ سوراپ بىلىۋېلىشنى كۆڭلىگە پۈكۈپ قويدى .

ئۇ بۇ يەردىكى ئۆيلەرنىڭ ھەممىسىگە بىرەر قېتىمدىن كىرىپ چىقتى . ئۆزلىرىنىڭ ئۆيى بىلەن بۇڭاينىڭ ۋە يەنە بىر ئادەم ئولتۇرمايدىغان ئۆيدىن باشقىلىرىنىڭ ئۆيلىرى ئوخشاش قۇرمال ئۆي[1] بولۇپ ، قومۇش ئورنىغا ئادەمنىڭ يوتىسىچىلىك چوڭلۇقتە-كى ياغاچلار زىچ قىلىپ بارايغا[2] تىكلەپ - يۆلەپ قويۇلۇپ سىرتە-دىنلا سۇۋاپ قويۇلغان ، دېرىزە قويماي ، كىچىكرەك تۆڭلۈك ئې-چىپ قويۇلغان ، بۇڭاينىڭ ئۆيى بىلەن ئادەم ئولتۇرمايدىغان ئۆيلا كېسەكتە ياسالغان . بۇنداق كېسەك ئۆينى چاربىدا ئانچە - مۇنچە كۆرگەن بولسىمۇ ، بۇلۇڭكۆلدىكى مەھەللىسىدە تۆت تېمىغا بىر تالمۇ ياغاچ ئىشلەتمىگەن بۇنداق توپا - لاي تاملىق ئۆينى كۆرۈپ باقمىغانىدى .

— قاناقا ، سېنىڭ بۇ ئۆيۈڭ قانداق ئۆي ، باشقىلارنىڭكىگە

---

① قۇرمال ئۆي — پۈتۈنلەي ياغاچ قۇرۇلمىلىق ئۆي .
② بارايا — ياغاچ قۇرۇلمىلىق ئۆينىڭ ئۈستۈنكى يان تۆت تەرەپتىكى ياغاچ .

ئوخشىمايدىكەنغۇ؟ — دەپ سوردى ئوماق بىر كۈنى.
— شۇنداق، بۇ سەن، بىزدەك لوپنىڭ ئىچكىرىسىدىكىلەر بىلمەيدىغان ئۆي. بۇنداق ئۆينى كىسەك ئۆي، تاملىرىنى كىسەك تام دەيمىز. مەن بىر چاغلاردا ئوۋ ئوۋلاپ يۈرۈپ بىر يارداڭلىقتا سەل ئېچىلىپ قالغان بىر غۇلاچچە ئۇزۇنلۇقتىكى مۇشۇنىڭغا ئوخشاش تامنىڭ پارچىسىنى كۆرۈپ «بۇ نېمىدۇ» دەپ ھەيران قالغانىدىم. كېيىن يەنە بىر بارغىنىمدا قارىسام يوق، قۇم ئاستىدا قالغان ئوخشايدۇ، ئۇنداق نەرسىنى ئۇ يەردە ئىككىنچىلەپ ئۇچراتمىدىم، — دېدى بوۋاي.
— ئۇنداق بولسا بۇ ئۆينى قانداق ياسىدىكىلار؟
— سېنىڭ بىلگۈڭ بار ئوخشايدۇ، «سورىغان بىلەر» دېگەن مۇشۇ. بىر يىللىرى تارىم سۇيىنىڭ زادى نەدىن، قايسى تاغدىن كېلىدىغانلىقىنى بىلمەك بولۇپ، ئىككى ئادەمنى ياندۇرۇلۇپ دەريانى ياقىلاپ ئۇستۈنگە مېڭىپ باقتۇق. ماڭدۇق، ماڭدۇق، بىر يەرگە بارغاندا دەريانىڭ بىرنەچچە تارامدىن قوشۇلۇپ ھاسىل بولغانلىقىنى بىلدۇق. چوڭراق بىر تارماق دەريانى ياقىلاپ يەنە مېڭىپ باقتۇق. ئۇمۇ بىرنەچچە كىچىك تارامىلاردىن ھاسىل بولغانىكەن. تارمىنىڭ ئاخىرى بولغان بىلەن بېشىنى تاپقىلى بولمايدىغان ئوخشايدۇ، دەپ قايتىپ كەلدۇق.
— كېيىنچۇ؟ ھېچنەگە بارمىدىكىلارمۇ؟ — قاراقوشۇن دائىرىسىدىن، ئۆتۈپ كەتسە چارىدىن باشقا جاينى كۆرۈپ باقمىغان ئوماق بوۋاينىڭ كەچمىشىگە قىزىقىپ قالدى.
— بارمامدىغان، دۇنيادا بىزلا بارمىدۇق، قالۇچى، قارا قوشۇن دېگەنلەردىن باشقا ئادەملەرمۇ باردۇ، ئۇلار قانداق ياشايدىغاندۇ دېگەن ئويلار كۆڭلۈمگە كېچىپ، كۆنچى دەرياسىنى ياقىلاپ يۇقىرىسىغا مېڭىۋەردۇق. كۇزلەك، چارىنىڭ ئۇستۈن تەرىپىدىن ئۆتۈپ كۆنچى① دېگەن بىر جايغا باردۇق. ئۇ جايمۇ بۇ يەردىن ئانچە

① كۆنچى — لوپنۇر ناھىيىسىنىڭ بازار ئىچى ئۇرنىنىڭ ئەسلىي نامى. ناھىيە تەسىس قىلىنغاندىن كېيىنمۇ ناھىيە نامى خەلق ئاغزىدا 50 ـ يىللارنىڭ ئاخىرىغىچە «لوپ — كۆنچى» دەپ ئاتىلىپ كەلگەن.

پەرقلەنمەيدىغان توغراقلىق ، جاڭگال ئىكەن ، ئادەملىرىمۇ شالاڭ ئىكەن ، تۇرمۇشى بىزنىڭكىگە ئوخشايدىكەن . ئۇ يەردىنمۇ يۇقىرى لاپ مېڭىۋېرىپ بىر يۇرتقا بېرىپ قالدۇق . يۇرت نامىنى كورلا دەيدىكەن . ئادەملىرىنىڭ كىيىنىشى ، گەپ - سۆزى ، يېمەك - ئىچمىكى بىزنىڭكىگە ئوخشمايدىكەن ، بولۇپمۇ يېمەك - ئىچمىكى بەكلا ئوخشمايدىكەن . «بازار» دەپ ئاتىلىدىغان بىر كوچىسى بار ئىكەن ، ئىككى تەرىپىدە دۇكانلىرى بولۇپ ، خىلمۇخىل نەرسىلەر سېتىلىدىكەن . بىز بۇ يەردە مال (نەرسە) نى مالغا تېگىشسەك ، ئۇلار تەڭگە ، تىللا ، يامبۇ ، پۇلغا تېگىشىدىكەن ، جىق ئىشلارغا ھەيران قالدۇق . بىز بىر ئاتقا تۇلكە ، جەرەن تېرىسى ، پالاستىن ئازراق ئارتىپ ئېلىۋالغاندۇق . ئۇنى مەدىل ئاسقال دېگەن بىر ئاق ساقاللىق كىشىگە سانتۇق . ئۇ ئادەم بىزنىڭ بىر نەرسىلەرنى سېتىپ باقمىغانلىقىمىزنى بىلىپ بىزنى ئۆيىگە باشلاپ باردى . ئۆي دەپ مانا شۇنى دېسە بولىدىكەن . ئۇلارنىڭ ئات - ئېشەكلىرىنى سولاپ باقىدىغان قوتان - ئېغىللىرىمۇ بىزنىڭ ئۆيلىرىمىزدىن يوروق . مەدىل ئاسقال ئوبدان ئادەمكەن ، بىزنى ئۆيىدە ئون نەچچە كۈن تۇرغۇزدى . مەن ئۇنىڭغا بۇ يەردىكى ئەھۋالىمىزنى سۆزلەپ بەردىم .

— تووا ، دۇنيادا ئاش - نان يېمەي ، بېلىق گۆشىلا يەپ ، ئۇجۇل ، جىگدە ئۇمىچى ئىچىپلا ياشايدىغان ئادەملەرمۇ بار ئىكەن - ھە ، — دېدى ئۇ ھەيران قېلىپ .

ئۇ بىزنى ئۇ يەر - بۇ يەرگە ئاپاردى ، جىق نەرسىلەرنى كۆرسەتتى . بىز يۇك ، كەندىر ، تورقا تالالىرىنى قولدا ئەشسەك ، ئۆلار چاقتا ئېگىرىدىكەن ، ئوڭايلا يىپ قىلىدىكەن . ئۆيلىرىنىڭ تېمى بىزنىڭكىدەك قومۇش ، يېكەن ، ياغاچ بىلەنلا ياسالماي ، كېسەك ، لايدا ياسىلىدىكەن ، مەن بىر يىللىرى قۇملۇق ئىچىدىكى ياراڭلىقتا كۆرگەن تام پارچىسىغا ئوخشايدىكەن . ئۇ پارچە تامنىڭ كېسىكى ئۇزۇن ، كەڭ ، قېلىن ئىدى ، ئۇلارنىڭ كىچىك ئىكەن . مەن مەدىل ئاسقالنىڭ ئۆيىدە بىر پالتا كۆردۇم . ئۇلار ئۇنى

ئايپالتا دەيدىكەن . قولۇمغا ئېلىپ قارىسام ئىسمىر - چىسمىر بىرنە-
مىلەر ئويۇپ قويۇلۇپتۇ .
— بۇ قانداق بەلگە ؟ — دەپ سورىسام ، ئۇ :
— بۇ بەلگە ئەمەس ، خەت ، «بەردىئاخۇن» دېگەن خەت ،
بەردىئاخۇن مېنىڭ يەتتىنچى بوۋام . بۇ پالتا بىزگە شۇ بوۋىمىزدىن
قالغان تەۋەررۈك . بۇ يەنە مەندىن ئېشىپ بالامدىن بالىسىغا قالى-
دۇ ، ئۇلار ساقلايدۇ ، — دېدى .
— ئويلاپ باقە ئوماق ، بىزنىڭمۇ ئاتا - بوۋىمىز بولغان ،
ئۇلاردىن بىزگە نېمە قالدى ، بىز ئۇلارنىڭ نېمىسىگە ئىگىدارلىق
قىلدۇق ، نېمىسىنى ساقلىدۇق ؟ بۇرۇنقى ئەجدادلىرىمىزغۇ
قەلئە - قورغانلارنى ، ئوردا - ساراي ، قەسىرلەرنى ساپتىكەن ،
شەھەرلەرنى بەرپا قىپتىكەن . ئەمدى ئۇلار نەدە ؟ بىز بىلىمىزمۇ ؟
بىلمەيمىز . كېيىنكى ئەجدادلىرىمىزدىن نېمە قالدى ؟ ساتما ، گە-
مە ، سالدام① ، قومۇش ئۆي ، قۇرمال تاملارمۇ ؟ يامىنى ، يېقىنقە-
لاردىن بىزگە يۇرتۇازلىق ، قەبىلىچىلىك ، ئۆزئارا چەتكە قې-
قىشىپ - قېچىشىپ ياتلىشىشلا قالدى . شۇنىڭ كاساپىتىدىن بە-
رەر جايىنى مۇقىم يۇرت قىلىپ تۇتۇپ گۇللەندۇروپ ئۆتۈشنىڭ
ئورنىغا ، نەدە جان باققىلى بولسا ، شۇ يەرگە يۆتكىلىپ - كۆچۈپ ،
بىر جەمەت ، بىر ئائىلە بىر توپ بولۇپ ياشاپ كەلدۇق ، —
بوۋاي قاتتىق بىر ئۇھ تارتىپ قويۇپ گېپىنى داۋاملاشتۇردى ، —
ئۇلارنىڭ ئېيتىشچە ، كورلىدىن نەچچە ھەسسە چوڭ كۈچا ، قەش-
قەر ، يەكەن ، خوتەن دەيدىغان يۇرتلارمۇ بار ئىكەن ، بۇ يۇرتلار
بىزنىڭ ئەتراپىمىزدىلا ئىكەن . بىز توغراقلىق ئارىلىرىدا ، قۇملۇق
ئېچىدىكى كىچىك - كىچىك مەھەللىلەردىن چىقماي ياشىغاچقا ،
دۇنيادىن بىخەۋەر ئۆتۈپرىپتۇق . گەنجە② كۆروپ ئەتىياز بوپتۇ ،
ياز كەلگۈدەك دېسەك ، توغراق يوپۇرماقلىرى ، ئوت - چۆپلەر
سارغايسا كۈز كېپتۇ ، قىشقا ئاز قاپتۇ ، دېدۇق . ۋاقىت جەھەتتە

---

① سالدام — يىرتقۇچ ھايۋانلارنىڭ خەۋپىدىن قېچىپ - قورقۇپ دەرەخ ئۈستىگە قۇرۇلىدىغان كارىۋات شەكلىدىكى تۇرالغۇ .
② گەنجە — يېڭى چىققان كۆك ، ئوت - چۆپ (ئورۇۋەتكەندىن كېيىن چىققان) .

بىزنىڭ بىلىدىغىنىمىز مۇشۇنچىلىكلا بولدى.
— يەنە بىر كىشىڭ ئۆيدىكى نەرسىلەرنى نەدىن تاپتىڭلار، ئۇنى نېمە قىلىدۇ؟
ئوماق ئۇ ئۆيگە كىرگىنىدە ھەرە، يىپ ئېگىرىدىغان چاق، ئارغامچا ـ تانا ئېشىدىغان سايمان، كىشىڭ قېلىپى، كەتمەن ۋە ياغاچچىلىق سايمانلىرىدىن چوڭ ـ كىچىك ھەرە، ئىسكىنە، رەندە قاتارلىق نەرسىلەرنى كۆرۈپ، ئۇنىڭ قانداق نەرسىلەر ئىكەنلىكىنى بىلمەي قاراپ قالغانىدى.
— ئۇ نەرسىلەرنى مەدىل ئاسقال بەردى، قانداق ئىشلىتىشنى مۇ بىرقۇر ئۆگىتىپ قويدى، — دېدى بوۋاي.
بوۋاي بىللە ئېلىپ بارغان ئادىمىدىن بىرنى مەدىل ئاسقالغا ھۇنەرنىڭ ئۆزلىرىگە كېرەكلىرىدىن ئۆگىنىۋېلىشقا قالدۇرۇپ قويۇپ، ئۆزلىرى ھېلىقى نەرسىلەرنى ئېلىپ قايتىپ كەلگەنىدى، شىراقلىق مىلىتسىنمۇ مەدىل ئاسقال بەرگەنىدى. بولۇپمۇ، بوۋاي ئەكەلگەن قالپاقنىڭ ئاغزىچىلىك چوڭلۇقتىكى ئىككى يۈزلۈك ئەينەكنىڭ قالغان بېلىق ئاغزىدەك ... خۇددى ھېكايە ـ چۆچەكلەردە تەسۋىرلىنىدىغان دۇنيانىڭكىدەك بەتبەشىرە قىياپەتنى كۆرۈشكەنىدى، لېكىن بۇنىڭغا ئۇلار شۇ كۈنىلا كۆنۈپ قېلىشتى، كۈلۈپ كېتىشتى. ئەينەك بولۇپمۇ خوتۇن ـ قىزلارنى بەك خۇش قىلىۋەتتى. شۇنىڭ ئۈچۈن ئۇلار تىنىق كۆل سۈيىدە چىرايىنى كۆرۈپ ئۆزلىرىنى تۇ-

زەشتۇرۇڭالاتتى ، مانا ئەمدى ئەينەككە قارىشىدىغان بولدى . بوۋاي ئۇلار ئۇچۇن ئەينەكنى ئۆيلەرنىڭ ئوتتۇرىسىدىكى بىر ئۆينىڭ سىرتقى تېمىغا ئېسىپ بەردى . خوتۇن - قىزلار ئۇيان - بۇيان ئۆتكەنلىرىدە ئەينەككە بىر قارىۋېلىپ ئۆتۇشىدىغان بولدى .

ئايقۇت ئەينەكتە ئۆز چىرايىنى كۆرۇپ ، ئۆزىنىڭ گۈزەل ، ئۇز چىرايىغا خۇددى ھۆر - پەرىنىڭ جامالىغا قارىغاندەك تىكىلىپ ، ئۇدۇلدىن ، ئوڭ ياندىن ، سول ياندىن بېشىنى قىيپاش قىلىپ قاراپ كەتتى ، نۇقسانسىز گۈزەللىكىدىن زوقلاندى ، شادلاندى . ئۇ ئۆزىنىڭ بۇنچىلىك ئىكەنلىكىنى ھېس قىلىپ باقمىغانىدى . ئۇ ، دۇنيادا مۇشۇنداق كارامەت خىسلەتلىك نەرسە-نىڭ بارلىقىدىن ھەيران قالدى ، كۆڭلىدە ئۇنى تېپىپ كەلگەن قاناقاغا يۈز مىڭچە رەھمەت ئېيتتى .

ئوماقلارنىڭ بۇلاقكۆل مەھەللىسىگە كەلگىنىگە ئىككى ئايغا يېقىن بولۇپ قالدى ، بۇ يەردىكىلەر بىلەن بىر ئائىلە كىشىلىرىدەك ئوبدان چىقىشىپ كەتتى . بۇلار ئارىسىدا «سەن ئۇچى» ، «بىز بۇچى» دەيدىغان يۇرت - مەھەللىۋازلىق ، قەبىلىچىلىك ئۆز قىمىتىنى يوقاتقاندى . ئۇلار نېمە يېسە ، بۇلارمۇ شۇنى يېدى . ئۇلار قانداق پائالىيەتتە بولسا ، ئوماقمۇ مۇشۇ كوللېكتىپنىڭ بىر ئەزاسىدەك پائالىيەتلەردە بىللە بولدى . بۇ ئۇنىڭ ئۇلار بىلەن ئوزۇق-لۇق تاپقىلى ئىككىنچى قېتىم ، ئۇۋغا بولسا بىرىنچى قېتىم چىقىشى ئىدى . ئايقۇت تۇغۇتتىن بوشاپ ئون كۈن بولغان كۈنى تاماق يەۋېتىپ :

— ئوماق ، مەن بۇ يەردە ئۆز ئاتا - ئانامنىڭ ئۆيىدە ئاسىغدال-غاندەك① ياخشى قارىلىپ ئەسلىمگە كېلىپ قالدىم . يەپ يېتىۋېر-سەك ، يېتىپ يەۋېرسەكمۇ بولماس ، ئاڭلىسام ئەتە بىرنەچچىسى

---

① ئاسىغ — ئەتىۋارلىنىش ، كۆتۈلۈش .

بېلىق تۇتقىلى بارغۇدەك، سەزمۇ بىللە بېرىپ كېلەمسەز-
كىن، — دېدى.
— شۇنداق، ئېغىز يېگەن بىلەن يۈز قىزىرمىدىكەن. مەنمۇ
ئۇلار بىلەن بىللە بېرىپ كېلىشنى ئويلىغان، ساڭا ئېيتماق-
چىدىم، — دېدى ئوماق.
ئەر - خوتۇن ئىككىسىنىڭ گېپىنى بىر يەردىن چىقىپ، ئوماق
ئەتىسى تاڭ ئاتقاندا ھاۋىللار بىلەن بېلىق تۇتقىلى باردى. بېلىق تۇت-
قىدىغان دەريا مەھەللىدىن ئاتلىق ماڭسا يېرىم كۈنلۈك يىراقلىقتا
ئىدى. ئۇلار گۆلمە[1]، سانجىغاق، مانجارلىرىنى بىر ئېشەككە
ئارتىپ سەھەردە يولغا چىقىپ، چۈشكە يېقىن دەريا بويىغا يېتىپ
كېلىشتى. دەريا ئانچە كەڭ ئەمەس ئىدى. سۇ ئاستا ئاقاتتى.
غارغالتىدا[2] ئۇچ كېمە باغلاقلىق تۇراتتى.
— كېمىلەر سىلەرنىكىمۇ؟
— بىرى بىزنىڭ، ئۇقاتتىكى ئاۋۇ قۇم دۆۋىلىرىنىڭ نېرىسى-
دا بىر مەھەللە بار، قالغان ئىككى كېمە شۇلارنىڭ.
لوپ دالىسىدا مەھەللىلەرنىڭ دەريا - ئېقىندىن يىراقتىراق
بولۇشى كەلكۈن تاشمىسىنىڭ سەۋەبىدىن ئىدى. ھەر يىلى 7 -،
8 - ئايلاردا كەلكۈن كېلىدۇ. كۆپ ھاللاردا ئېقىنىنىڭ ئىككى
قاسنىقىنى خېلى يەرگىچە سۇ بېسىپ كېتىدۇ. كەلكۈن قاتتىق
كەلسە دەريانىڭ قېشىنى بۇزۇپ، ئېقىش يولىنى ئۆزگەرتىپ،
يېڭىدىن ئېقىن ھاسىل قىلىپ يۆتكىلىپ كېتىدۇ. بىر مەزگىلدىن
كېيىن قۇرۇق ئېقىن بويلىرى چۆللىشىپ كېتىپ، ئادەملەرنىڭ
تىرىكچىلىك قىلىشىغا مۇمكىن بولماي قالىدۇ - دە، ئىلاجسىز
كۆچۈپ كېتىشكە مەجبۇر بولىدۇ. بەزىدە تېخى كۆچۈپ كېلىپ
ئۇچ - تۆت يىل بولار - بولمايلا سۇ، ئوتلاق قوغلىشىپ كۆچۈپ
كېتىدىغان ئەھۋاللارمۇ بولىدۇ.
تايۇق بىلەن ھاۋىل گۆلمە يايغىلى بىردىن ئىككى كېمىگە

---

① گۆلمە — بېلىق تۇتىدىغان تور.
② غارغالتا — كېمىنى توختىتىپ باغلاپ قويىدىغان جاي.

چۇشتى . ئوماق سانجىغاقنى ئېلىپ يەنە بىر كېمىگە چۇشتى . بۇ يەردە كېمە بوش بولسىلا كىملا بولمىسۇن خالىغىنىچە پايدىلىنىپ ، يەنە ئورنىغا باغلاپ قويۇپ كېتەتتى . يىللاپ - يىللاپ تۇرسىمۇ ھېچكىم ئېلىپ كەتمەيتتى .

بۇنداق ئاستا ئاقىدىغان سۇدا كېمىنى يۇقىرىسىغىمۇ ، تۆۋىنىگىمۇ ، توغرىسىغىمۇ بىمالال خالىغىنىچە تايىغىلى بولاتتى . ئوماق ئۆرە تۇرۇپ ئۇزۇن شورۇقنى[1] ھېلى ئوڭدىن ، ھېلى سولدىن سۇ تېگىگە تىركەپ تاياپ ئۆدەرلەپ[2] يۇرۇپ كەتتى . بۇنداق قىلغاندا ئۇركۇگەن بېلىقلار دەريانىڭ ئېقىشى بويىچە تۆۋەنگە ئۇزۇپ گۆلەمگە چۇشەتتى . ئۆزىمۇ قاراقوشۇنلۇقلارغا خاس تەجرىبىسى بويىچە بېلىقلارنىڭ ئۇيان - بۇيان ئۇزۇش يولىنى ھەم سۇ ئاستىدا لەيلەپ تۇرىدىغان جايىنى پەملىۋالاتتى . ئوماقنىڭ يۇقىرىغا ئۇزۇشى ھەم شورۇقنى پات - پات سۇغا ئۇرۇپ قويۇشى نەتىجىسىدە تايوق بىلەن ھاۋىلىنىڭ بۇ قېتىم كۆڭۈلدىكىدەك ئامىتى كەلدى . بىر ئاش پىشىم ئارىلىقىدا ئۇچ قېتىم گۆلمە يېيىپ ، ئۇچ قېتىم يىغدى . ھەر قېتىمدا گۆلمىگە چۇشكەن بېلىقلار ئاز ئەمەس ئىدى . ئۇلار ئىككى مانجارغا پاتمىغۇدەك بېلىق تۇتتى . تايۇق گۆلمىنىڭ بىر تەرىپىنى تۇتۇپ تۇرسىمۇ كۆزى ئوماقتا ئىدى . ئوماق بىردىنلا بېلىقلارنى ئۇركۇتۇشتىن توختاپ ، شورۇقنى كېمىگە قويۇپ قويۇپ ، ئىككى قولىنى پالاق قىلىپ ، كېمىنى بىر خىل تەڭشەكتە تاياپ قىرغاققا يېقىنلىدى - دە ، سانجىغاقنى قولىغا ئېلىپلا سۇغا ئاتتى . سۇدا بىر نەرسە پالاقشىغاندەك قىلىپ ، سۇ چايقاقلىنىپ[3] كەتتى . سانجىغاقنىڭ دەستىسى خۇددى ئۇنى بىرسى سۇنىڭ تېگىدە سۆرەپ كېتىۋاتقاندەك سىلكىنىپ ھېلى يۇقىرىغا ، ھېلى تۆۋەنگە ئۇرۇلاتتى . دەستىنىڭ ئۇچىدىكى بەش غۇلاچچە چىگە تانىنىڭ بىر ئۇچى ئوماقنىڭ قولىدا ئىدى . تاياق قاياققا ئاقسا كېمىمۇ شۇ تەرەپكە سۇرۇلۇپ كېتىۋاتاتتى .

---

① شورۇق — مەخسۇس كېمە تاياشقا ئىشلىتىدىغان ئۇزۇن خادا (ياغاچ) .
② ئۆدەرلەپ — سۇنىڭ ئېقىشىغا قارشى ئۇزۇش .
③ چايقاق — دولقۇن .

— تېز كېلىڭلار !
ئوماق گېپىنىڭ داۋامىنى دېگۈچە سانجىغاقنىڭ دەستىسى قاتتىق بىر سىلكىندى ـ دە ، ئوماق سۇغا چۈشۈپ كەتتى ، لېكىن تاننىنى قويۇپ بەرمىدى . ھېلىمۇ سۇ چوڭقۇر ئەمەس ، ئادەمنىڭ مەيدىسىگە كېلەتتى . ئوماق بىر ئامالالاپ ئۆرە بولۇۋالدى ، شۇنداق- تىمۇ سانجىغاق سانجىلغان نەرسە ئۇنى سۆرەپ كېتىۋاتاتتى . تايۇق بىلەن ھاۋىل گۆلمىنى دەرھال يېغدى ـ دە ، چۈشكەن بېلىقلار بىلەن قوشۇپ باغلاپ قويۇپ كېمىلىرىنى تاياپ كېلىشتى . تايۇق ئوماقنىڭ قولىدىن تاننىنى ئالدىيۇ ، كېمىسىنى باشقۇرالماي قال- دى ، تاس ـ تاماس قالدى ئۇمۇ سۆرۈلۈپ سۇغا چۈشۈپ كەتكىلى . ھاۋىل كېمىسىنى يېقىنلاپ ئەكېلىپ تاننىنى ئىككى قوللاپ تۇتۇۋال- دى . ئوماقمۇ كېمىگە چىقىۋالدى . ئۇ ئۇچ كېمىنى يېقىن قىلىپ قۇيرۇق تەرىپىدىن بىر ـ بىرىگە چاتتى ـ دە :
— ئەمدى كېمىلەرنى قىرغاق تەرەپكە ماڭدۇرايلى ، — دېدى .
ئوماق بۇلاقكۆللۇكلەر بىلەن بېلىق تۇتقىلى چىققىنىدا گويا تەڭرى ئۇنى بۇلارنىڭ سىنىقىدىن ئۆتكۈزۈپ ئىشەنچىگە ئېرىشتۈر- مەكچى بولغاندەك ، ئۇنىڭ ئامىتىنى ئوڭدىن بەردى . ئۇلار كېمە- لەرنى تېىز يەرگىچە ئەكېلىپ كېمىدىن چۈشۈپ سانجىغاقنى تارتىپ سۇ لېۋىگە ئېلىپ كەلدى . ئۇلارنىڭ كۆز ئالدىدا توختاقچە- لىك چوڭلۇقتىكى بىر لوخا بېلىق[1] سوزۇلۇپ ياتاتتى . ئۇ ئۆزىنىڭ ماكانىدىن ، نەپەس ئېلىش شارائىتىدىن مەھرۇم بولغاچقا ، كۆزىنى پارقىرىتىپ ، ئاغزىنى ماكاشلىتىپ ئېچىپ ـ يۇمۇپ ياتاتتى . ھې- لىمۇ سانجىغاق ئۇنىڭ گەجگىسىگە سانجىلغانىكەن . قۇيرۇق تەر- پىگە سانجىلىپ قالسىمۇ ئەسلى ، دۇمبە قانىتىنىڭ ئاياغ تەرىپىگە سانجىلسىمۇ ئۇنى ئوڭاي تارتىپ چىقارغىلى بولمايتتى ، بوي بەر- مەيتتى . ئۇ چاغدا ئوماق تاننىنى قويۇپ بەرمىسە ، ئۇنى سۆرەپ نەلەرگىچە ئېلىپ كېتىشى مۇمكىن ئىدى .
— ۋاھ ، ۋاھ ، ۋاھ ! — دېيىشىپ كەتتى تايوق بىلەن ھاۋىل

---

① لوخا بېلىق — قاسىراقسىز ، پۇراقسىز بېلىق ، گۆشى ئىنتايىن تەملىك .

بېلىققا قاراپ .

ئۇلار كىچىكرەك بېلىقتىن ئۇچنى كاۋاپ قىلىپ يەپ ، قالغان بېلىقلارنى ئىككى مانجارغا سېلىپ تايۇق بىلەن ھاۋىل ئاتلىرىغا بۆكتۇرگۇ[1] قىلدى . لوخا بېلىقنى ئېشەككە توغرىسىغا ئارتىپ چىكىۋ باغلىدى . ئۇلار مەھەللىگە كەلگەندە ، ئۇلارنى ئالدىن كۆرگەن بىرى :

— قاراڭلار ، ئالامەت يوغان بېلىق ! — دەپ ئۆيلەر ئارىسىدا مېڭىپ يۇرۇپ بىرنەچچە قېتىم توۋلىدى .

ئۆي - ئۆيدىن چوڭ - كىچىك ھەممىسى چىقىشتى . ئېشەككە ئارتىلغان يوغان لوخا بېلىقنى كۆرۈپ ئۇنىڭ ئەتراپىغا ئولاشتى . بېلىقنى تۇتۇپ - سىلاپ : «ۋاھ ، ۋاھ ، ۋاھ» دېيىشىپ كەتتى . ئۆيدىن ھەممىڭ كەينىدىن چىققان بوۋاي يېقىن كېلىۋىدى ، ھەممىسى بوۋايغا يول بېرىشتى .

— بۇ بېلىقنى قايسىڭلار تۇتتۇڭلار ؟ — دەپ سورىدى بوۋاي ، بېلىققا قاراپ زوقلىنىپ كېتىپ .

— ئوماق تۇتتى ، سانجىغاقتا سانجىپ تۇتتى ، — دېدى تاۋۇق ، ئوماقنى ئاغزى - ئاغزىغا تەگمەي ماختاپ .

— بىز بۇنداق يوغان لوخا بېلىق تۇتمىغىلى تۆت يىلدەك بولۇپ قېلىۋىدى ، مانا بۇگۈن ئوماق تۇتۇپ كەپتۇ . قاراقوشۇنلۇقلار بېلىق تۇتۇش ، بېلىق يېيىشكىلا ئۇستا بولۇپ قالماي ، بېلىق پىشۇرۇشقىمۇ ئۇستا . بۇ لوخا بېلىقنى ئوماق ئۆز قولى بىلەن پىشۇرسۇن ، بىللە ئولتۇرۇپ يەيلى ، — دېدى بوۋاي ، ئاندىن ئوماققا قاراپ قوشۇپ قويدى ، — قانداق ، بولامدۇ ؟

بوۋاي راست ئېيتىدۇ ، لوپلۇقلار ئىچىدە بېلىق يېيىشكە كەلگەندە قاراقوشۇنلۇقلار بەك ماھىر . بېلىقنى پۇتۇن پىشۇرۇپ ، ئاغزىنىڭ بىر تەرىپىدە چاينىپ ، جاۋىغىنىڭ يەنە بىر تەرىپىدىن قىلتىرىقلىرىنى ئۇدۇللۇق چىقىرىپ تۇرۇپ يەۋېرىدۇ . ئادەمنىڭ پاچىقىچىلىك چوڭلۇقتىكى بېلىقنى بىر ئادەم بىر ئولتۇرۇشىدا يەپ بولىدۇ . قاراقوشۇنلۇقلارنىڭ بېلىق پىشۇرۇشى بىلەن باشقىلا -

---

① بۆكتۇرگۇ — غانجۇغىلاش ؛ غانجۇغىلانغان نەرسە .

رنىڭ پىشۇرۇشىدا چوڭ پەرق يوق . قاراقوشۇنلۇقلار بېلىقنى قا-
زانغا پۈتۈن سېلىپ ئاجىز ئوتتا ئىنتايىن ئاستا ، لېكىن ئۇزاق
قايىنىتىپ پىشۇرىدۇ . بۇنداق پىشۇرغاندا بېلىق گۆشى تىتىلىپ
كەتمەيدۇ ، ئۆز تەمى بىلەن پىشىدۇ ، سۇيىمۇ تېتىشلىق بولىدۇ .
پىشىپ بولغان بېلىقنى قازاندىن پەم بىلەن پۈتۈن پېتى ئېلىپ
تەخسىگە قويىدۇ . سەل سوۋۇغاندىن كېيىن ، بېلىقنىڭ قۇيرۇقى-
دىن تۇتۇپ كۆتۈرۈپ يېنىڭ - يېنىك سىلكىپ كەمچۈكلەيدۇ ،[1] ئاندىن بېلىق گۆشىنى ئوشلاپ. ئېلىپ يەۋېرىدۇ ، قېلىپ
قالغان قىلتىرىقلاردىن قورقمايدۇ . گۆشنى يېگەچ قىلتىرىقلارنى
جاۋغىيىنىڭ بىر تەرىپىدىن چىقىرىۋېتىدۇ .

ئۇلار كىچىك بېلىقلارنى بىرنەچچە مانجارغا سېلىپ كۆلگە
چىلاپ قويۇشتى . لوخا بېلىق قازانغا پاتمايدىغان بولغاچقا ، ئوماق
بېلىقنىڭ كاللىسى بىلەن قۇيرۇق - قاناتلىرىنى كېسىپ ئېلىۋې-
تىپ ، قالغان قىسمىنى ئوتتۇرىدىن توغرىسىغا چاناپ ئىككى قىل-
دى ، ئاندىن ئۇلارنى يەنە توغرىسىغا تۆت پارچە قىلدى - دە ،
كاللىسى بىلەن بىللە قازانغا سېلىپ ئۆزلىرىنىڭ ئۇسۇلى بويىچە
پىشۇردى . پىشقان بېلىقنىڭ ھەربىر بۆلىكىنى بىردىن تەخسىگە
ئېلىپ بىر ئۇچىدىن تۇتۇپ سىلكىدى . بېلىقنىڭ گۆشى تەخسىگە
تۆكۈلۈپ ، ئومۇرتقا - قىلتىرىقلىرى قۇرۇق ئىسكىلىت بولۇپ
ئوماقنىڭ قولىدا قالدى . مەھەللىدىكىلەرنىڭ ھەممىسى بېلىق گۆ-
شىنى ئوماقنى دوراپ ئوشلاپ ئېلىپ يېيىشتى . ھەربىر قازاندىكى
بېلىق سۇيىگە تۆت - بەش قوشۇقتىن ئۇجۇل تالقىنى سېلىپ مەززە
قىلىپ ئىچىشتى ...

ئوماق بۇگۈن يەنە تايۇق ، ھاۋىللار بىلەن بىللە ئوۋغا چىقتى .
ئۇلار ئوقيا ، نەيزىلەرنى ئالغاندىن باشقا يەنە ئاتلىرىغا ئىككىدىن

---

① كەمچۈكلەش — بېلىقنىڭ ئومۇرتقا ، قوۋۇرغا (قىلتىرىق) لىرىنى گۆشىدىن پۈتۈن پېتىچە ئاجرىتىش .

قاپقاننى بۆكتۈرگۈلۈڭالغاندى . تايۇق بىلەن ھاۋىل ئوقنى بىكارغا ئۇزمەيدىغان مەرگەن ئوقياچىلار ، ھەرقانداق جانلىقنىڭ ئەجەللىك يېرىگە تەگكۈزىدۇ . بۇ جەھەتتە ئوماقمۇ ئۇلاردىن قالمايدۇ . ئوماق كېتىۋېتىپ ئۇلارنىڭ ئوقياسىنىڭ باشقىچە ياسالغىنىغا دىققەت قىلدى.

— سىلەرنىڭ ئوقيايىڭلار ئۇلاقسىز — بىر پۇتۇن ياغاچتا ياسىلىپتۇ ، ئۇنى قانداق ياسايسىلەر ؟ — دەپ سورىدى ئوماق ، تايۇقنىڭ ئوقياسىنى قولىغا ئېلىپ ئۇيان - بۇيان قىلىپ قاراپ.

— قاراقوشۇنلۇقلار ئوقيانىڭ ياغىچىنى ئۇلاپ ياسايسىلەر ، بىز پۇتۇن بىر ياغاچتا ياسايمىز . بۇنداق ياساشنى بىزگە قاناقا ئۆگەتكەن . بەش - ئالتە يىللىق چېچەك ئاچمايدىغان يۇلغۇننى كۈزدە تۇۋدىنلا كېسىپ تاشلايمىز . ئەتىيازدا كۆكلەپ چىققان يېڭى نوتىلاردىن تۆتىنلا قويۇپ قالغانلىرىنى ئۇدۇللۇق كېسىپ تۇرىمىز . ئۇ تۆت نوتىنىڭمۇ ھارام - يان شاخلىرىنى بىخ چىقىرىشىغلا ئېلىۋېتىمىز . نوتىلار يازنىڭ ئاخىرىغىچە بىر غۇلاچچە ئۆسىدۇ . بۇ چاغدا ئۇلارنىڭ ئۇچىنى ئۇزۇپ تاشلايمىز . كۈزگىچە تۇۋىدىن ئۇچىغىچە ئوخشاش تومۇقتا يوغىنايدۇ . مۇشۇ چاغدا قۇمغا غولۇتمان[1] يېقىپ ، قۇم راسا قىزىغاندا يۇلغۇننى كېسىپ قىزىغان قۇمغا كۆممىز . يۇلغۇننىڭ ئىككى ئۇچىدىن قاينىغاندەك ۋىزىلداپ سۇ چىقىدۇ ، ئاندىن ئۇنى يەرگە ئالدىن قېقىپ تەييارلاپ قويغان قوزۇقلارغا مۇشۇ شەكىلگە كەلتۈرۈپ تۈرۈپ تېڭىۋېتىمىز . ئون كۈنلەردىن كېيىن تېڭىق پېتى تۈرغۇزۇپ قوۋزىقىنى قىرىۋېتىمىز ، ئاندىن يەنە قىزىق قۇمغا كۆمۈۋېتىمىز . مۇشۇنداق قۇرۇغان ئوقيا ياغىچى قاتتىق بولىدۇ ، كىرىچتىن ئۇزۇلگەن ئوق تېز ماڭىدۇ ، ئۇزۇنغا بارىدۇ ، — تايۇق قالۇچىلارنىڭ ئوقيانى قانداق ياسايدىغانلىقىنى تەپسىلىي سۆزلەپ بەردى .

ئۇلار گەپ بىلەن بولۇپ قىرچىن ئارىلاش بىر چانقاللىققا يېقىن كېلىپ قالدى .

---

① غولۇتمان — گۈلخان .

— سۇنۇن يەرگىمۇ[1] كېلىپ قاپتۇق ، ئۇلاغلىرىمىزنى مۇشۇ يەردە قويۇپ قويايلى ، — دېدى ھاۋۇل .

ئۇلار ئاتلىرىدىن چۈشتى . تايۇقنىڭ ئېتىنى ئۇيۇلغۇغا[2] باغلاپ ، ھاۋۇل بىلەن ئوماقنىڭ ئېتىنى چۈشەپ قويۇپ بېرىپ ، چانقاللىققا قاراپ مېڭىشتى . چانقاللىق ئىچىدىكى قويۇق بىر بۇكـ لۇككە كېلىپ توختاپ ئەتراپقا قاراشتى . ئالدىدىلا بىر سۇنۇن يەر ئۇچۇق كۆرۈنۈپ تۇراتتى .

— كېيىك ، جەرەنلەرنىڭ ئوتلاشقا كېلىدىغان ۋاقتىغا ئاز قالدى ، مۇشۇ بۇكلۇكتە ئولتۇرايلى ، — دېدى تايۇق .

كېيىك ، جەرەن ئۇۋلاشقا بۇ ھەقىقەتەن ئەپلىك جاي ئىدى . ھەرقايسىسى ئالدىدىكى ئوتلۇقنى ئۇچۇق كۆرگىلى بولىدىغان جايـ نى تاللىشىپ ئولتۇرۇشتى ، گەپلىرى بولسا پىچىرلىشىپ سۆزلەـ شەتتى . ئۇلار تۇرغان جاي بىلەن سۇنۇن يەرنىڭ ئارىلىقى كەم دېگەندىمۇ يۈز قەدەم كېلەتتى . بۇنداق ئارىلىقتا ئوماق ئۆز ئوقيا ـ سىدا ھېچنېمە ئاتالمايتتى . ئۇنىڭ ئوقياسىدىن ئۇزۇلگەن ئوق ئۇنچىلىك يىراقتا بارمايتتى . تۇنجى قېتىملىق ئوۋغا چىقىپ ھېچ نەرسە ئاتالمىسا قانچىلىك سەت بولىدىغانلىقىنى ئويلاپ ، مەھەللىدە بىرەرسىنىڭ ئوقياسىنى ئېلىۋالمىغىنىغا پۇشايمان قىلدى ، تايۇقتا پىچىرلاپ تۇرۇپ راستىنى ئېيتتى . تايۇق ئۇنىسىز كۈلۈمسىرىدى .

— بۇ ئوقيايىڭ يېقىنغا بولغان بىلەن ، راست يىراقتا بولمايـ دۇ . بۇگۈن مېنىڭكىنى ئات ، مەن ئوۋلىمىسامۇ مەيلى ، بەلكى قايتىشىمىزدا ماڭا لايىق بىرەر نەرسە ئۇچراپ قالار ، — دېدى تايۇق ئوقياسىنى ئوماققا بېرىۋېتىپ .

ئوماق تۇزۇت قىلىپ تۇرمايلا ئوقيانى قولىغا ئالدى . كىرپىـ نىڭ تارتىلىشى ھەقىقەتەن چىڭ ، ياسىمۇ قاتتىق ئىدى . ئانچە كۆچىمەي تارتىپ قويۇپ بەرگەن ئوقنىڭ ئۇزۇنغا بېرىشىدا گەپ يوق ، لېكىن بۇ ئوقيا ئوقنىڭ زادى قانچىلىك يىراقتا بېرىشىنى

---

① سۇنۇن يەر — كېيىك ، جەرەنلەر ئوتلايدىغان ئوتلىرى ياكى پىنھان يەر .
② ئۇيۇلغۇ — ئات ـ ئۇلاغلارنى ئوتقا باغلايدىغان قوزۇق .

ئوماق مۆلچەرلىيەلمىدى .

— شەپە بار ، — ئاستا پىچىرلىدى ھاۋۇل .

ئۇچىلىسى تەڭلا ئوچۇقچىلىققا قارىدى . ئۇدۇلدىكى چاتقاللىق- تىن بىر كىيىك چىقىپ توختاپ بېشىنى ئېگىز كۆتۈرۈپ خۇددى بىر يەرلەردىن كېلىۋاتقان شەپىنى سېزىپ قالغاندەك قۇلىقىنى دىڭ قىلىپ ئەتراپقا قاراشقا باشلىدى . دەل مۇشۇ چاغدا ئوماقنى يۆتەل قىستاپ قېلىپ ئالقىنى بىلەن ئاغزىنى چىڭ ئېتىۋالدى . تايۇق ئۇنىڭغا سۇ قاچىسىنى تەڭلىدى . ئوماق كۆكەرنى ئېلىپ تىنىقىنى بېسىپ تۇرۇپ ئۇسالىقتىن[1] ئىككى يۇتۇم ئىچىۋىدى ، يۆتىلى شۇ ھامان بېسىقتى . مۇشۇنچىلىك شەپىمۇ كىيىككە يېتىپ بارغان چېغى ، قۇلىقىنى بۇكلۇك تەرەپكە قارىتىپ دىڭ تۇتۇپ كۆزىتىشكە باشلىدى . غەيرىي شەپىنى سەزمىگەندىن كېيىن ، قاتتىق بىرنى پۇشقۇردى . بۇ ئۇنىڭ چاتقال ئىچىدە قالغان توپىغا «خەۋپ يوق» دېگەننى قىلىپ بەرگەن بېشارىتى ئىدى . كىيىكلەر چاتقاللىقتىن بىر - بىرلەپ چىقىشقا باشلىدى . «ئۇنىڭ بېشارىتى ئىشەنچلىكمۇ ، ئەمەسمۇ ؟» دەپ گۇمانلانغاندەك ، ھەربىر كىيىك چاتقاللىقتىن چىققاندا بىر توختاۋلىپ بېشىنى ئېگىز ، قۇلىقىنى دىڭ تۇتۇپ ، ئەتراپنى بىر قېتىمدىن كۆزەتتى . ئۇلار بىر قەدەم - بىر قەدەمدىن ئوتلىغاچ مېڭىپ ئوتلاقنىڭ ئوتتۇرىسىغا كەلدى . بۇلار شۇ كۇنى بىرىنچى قېتىملىق ئوتلاشقا چىققانلىقى ئۈچۈن ، يۇمران گەنجىلەر- نى باش كۆتۈرمەي يېيىشكە باشلىدى . ھاۋۇل قولى بىلەن ئوماقنا ئۆزىنىڭ قايسىنى ، ئۇنىڭ قايسىنى ئاتىغانلىقىنى ئىشارە قىلىپ كۆرسەتتى . لوپلۇقلاردا ئىككى - ئۈچ ئادەم بىرلا ۋاقىتتا ئوقيا ئاتقاندا كۆزنى يۇمۇپ - ئاچقۇچىلىك ئارىلىقتا ئوقنى قويۇۋېتىشلە- رى كېرەك . بۇنىڭ ئۈچۈن ئالدى بىلەن باش ئوۋچى ئوق ئۇزىدۇ . «ۋىز» قىلغان ھامان باشقىلىرى ئوق ئۇزىدۇ . ھازىرقى باش ئوۋچى ھاۋۇل ئىدى . ئۇلار ئوقياسىغا ئوق قويۇپ قارىغا ئېلىشتى .

---

① ئۇسالىق — ئۇسسۇزلۇق ، قاينىاق سۇغا بىرئاز سۈت ئارىلاشتۇرۇپ ، بىرنەچچە دانە جىگدە سېلىپ ، سوۋۇغاندىن كېيىن ئىچىلىدۇ ، ئىككى - ئۈچ يۇتۇم ئىچسىلا ئۇسسۇزلۇقنى قاندۇرىدۇ .

هاۋىل ئوقنى قويۇۋەتتى . «ۋىژ» قىلغان بىلەن تەڭلا ئوماقمۇ قويۇۋەتتى . ئىككى كىيىك پالاقلاپ قالدى ، قالغانلىرى قېچىپ كەتتى . هاۋىل چېنەپ ئانقان كىيىك چاتقاللىققا بېرىپلا يىقىلدى . ئوماق چېنىگەن كىيىك يا قاچمىدى ، يا يىقىلمىدى ، جايىدىلا تۇرۇپ قالدى . ئۇلار بۇنىڭغا هەيران بولۇپ ئورنىدىن تۇرۇپ مېڭىشتى . ئۇلار يېقىن كەلگەندىلا كىيىك يېنىچە بولۇپ گۇپپىدە يىقىلدى . ئۇلار كۆردىكى ، كىيىكنىڭ ئوڭ يانپىشىدىن كىرگەن ئوقنىڭ بېشى سول يانپىشىدىن ئۆتۈپ ، كىيىكنىڭ ئىككى پۇتىنى مىدىرلىيالماس قىلىپ قويغانىدى .

— كىرىچنى بەك قاتتىق تارتىۋېتىپتىكەنسەن ـ هە ، — دېدى تايۇق كۇلۇپ كېتىپ . ئوماقمۇ ، هاۋىلمۇ تەڭلا كۇلۇپ كېتىشتى .

راست ، ئوماق قولىدىكى ئوقيانىڭ تايۇقنىڭلىقى ئېسىدە يوق ، ئۆزىنىڭكىنى ئاتقاندەك كىرىچىنى بولۇشچە قاتتىق تارتىپ ئاتقانىدى .

ئۇلارنىڭ بۇگۈنكى ئوۋى نەتىجىلىك بولدى . ئىككى كىيىكنى سويۇپ ئىچ ـ قارنىنى ئېلىۋېتىپ ئۆزىنىڭ تېرىسىدە ئوراپ باغلاپ ، ئالغاچ كەلگەن ئايرىم ئانقا يانداق قىلىپ ئارتىپ تاڭدى . قايتىپ كېلىۋېتىپ ئانچە ئۇزاق ماڭمايلا ، ئوماق جەرەندىن يەنە ئىككىنى ئاتتى . بىرىنى سويۇپ گۆشىدىن ئازراق كاۋاپ قىلىپ يېيىشتى ، بۇنىڭ قالغان گۆشىنى تېرىسىگە سېلىپ ، يەنە بىرىنى بوغۇزلىۋېتىپ سويمايلا هاۋىل بىلەن ئىككىسى بىردىن بۆكتۇرگۇلۇۋالدى .

ئۇلار مەهەللىگە ئادەتتىكى چاغلىرىدىن بالدۇر كېلىشتى . ئاتلىرىنى لاشىڭغا① باغلاپ بولغۇچە ئۆي ـ ئۆيدىن چىقىشقان مەهەللىداشلىرى ئۇلارنى مول ئوۋى بىلەن تەبرىكلەشتى .

— ئوماق قالتىس ئوۋچىكەن ، زىخقا كاۋاپ ئۆتكۈزگەندەك بىر ئوقنى كېيىكنىڭ ئىككى پۇتىدىن ئۆتكۈزۈپ جۇپلەپ قويۇپ ،

① لاشىڭ — ئۆيلەرنىڭ ئالدىغا ئات ـ ئۇلاغ باغلاش ئۈچۈن ئورنىتىپ قويىغان خادا (ياغاچ) .

يا ماڭالمايدىغان ، يا يىقىلالمايدىغان قىلىپ قويىدىكەن ، — دېدى تايۇق ۋە ئەھۋالنى سۆزلەپ بەردى ، كۆپچىلىك كۈلۈشۈپ كەتتى .

ئايقۇت توپنىڭ كەينىدىرەك بالىسىنى تۇتۇپ تۇراتتى . ئۇ ئوماقنىڭ ئوۋچىلىقتا خېلى ـ خېلىلاردىن قالمايدىغانلىقىنى بىلەسىمۇ ، لېكىن كۆڭلىدە : «قانداق بولار ، تۇنجى قېتىمدا قۇرۇق قول قايتىپ قالارمۇ ؟» دېگەندەك ئەندىشىمۇ يوق ئەمەس ئىدى . تايۇقنىڭ گېپىنى ئاڭلاپ ئېرىنىڭ بۇ يەردىكى تۇنجى ئوۋدىكى كارامىتىدىن سۆيۈنۈپ كەتتى . ئىچىگە پاتمايۋاتقان خۇشاللىقىنى كۆزىگە يىغىپ ، باھاردا ھۇپپىدە ئېچىلىپ كەتكەن باغ چېچەكلىرىدەك ئېچىلىپ ـ كۈلۈمسىرەپ ئوماقنىڭ ئالدىغا كەلدى ، ئوماقمۇ ئىتتىك ئايقۇتنىڭ ئالدىغا ماڭدى . ئۇنىڭ شادلىق ۋە زوقتىن نۇرلىنىپ تۇرغان قۇمچاقتەك قاپقارا كۆزىگە قارىۋېتىپ قولىدىن بالىنى ئالدى . بالىمۇ ئاتىسىدىن پەخىرلىنىۋاتقاندەك كۈلۈمسىرەپ ، گۈڭۈلداپ كەتتى . ئوماق بالىسىنىڭ پېشانىسىگە سۆيگەچ ئۆيى تەرەپكە ماڭدى .

7

ئوماقلارنىڭ قالۇچىلار مەھەللىسىگە كەلگىنىگە تۆت ئاي بولۇپ قالدى . ئۇلار بۇ يەرگە ئەتىيازنىڭ ئوتتۇرىسىدا كەلگەنىدى ، مانا ھايت ـ ھۇيت دېگۈچە ياز چىقىپ كۈز كىرەي دەپ قالدى . ئۇلار بۇ تۆت ئاينى ئۆز مەھەللىسىدە ، قېرىنداشلىرى ئارىسىدا ئۆتكۈزگەندەك ياتسىرىماي كۆڭۈللۈك ئۆتكۈزدى . ئۇلار بۇ يەردىكى چوڭ ـ كىچىك ھەممىسى بىلەن ئوبدان چىقىشىپ ئۆزلىشىپ كەتكەنىدى . ئوماق بىلەن ئايقۇتنىڭ بۇ يەردىن كەتكۈسى يوق . ئۇلار چاردىكى ، ھەتتا ئون نەچچىلا ئۆيلۈك ئادەم بار سۆگەتبۇلاق مەھەللىسىدىكى كىشىلەرنىڭ كىچىككىنە ئىش ئۈچۈن قەبىلە ، جەمەتۇازلىق قىلىشىپ ئىشنى ئۇلغايتىپ ئۆزئارا قارىشىپ① يۈ-

① قارىشىپ — ئۆچەكىشىپ ، قارشىلىشىپ . («دىۋان» 2 ـ توم 130 ـ بەت) .

رۇشلىرىنى كۆز ئالدىغا كەلتۈرسىلا ، بۇ ئېسىل ئادەملەردىن زادى ئايرىلغۇسى يوق . بۇلار بارماقچى بولغان يېڭى ئابدال قانداقراق يەر ، ئادەملىرى قانداق قارايدۇ ، ئارىسىغا ئالامدۇ ـ ئالمامدۇ ، بۇ تەرىپى قاراڭغۇ ئىدى . كوزا ئابدال بۇلارنىڭ يىراق — كۆپ بۇرۇنقى بوۋىلىرى ياشاپ ئۆتكەن جاي بولسىمۇ ، نامىنىلا ئاڭلىغان ، ئەسلا بېرىپ باقمىغانىدى . پەقەت ئابدال بېگى جاھانبەگنىڭ تەرىپىنى ئاڭلاپ ، شۇنى پاناھ تارتىپلا بارماقچى بولۇۋاتاتتى . بىر قېتىم ئوماق ئۆزلىرىنىڭ بۇلاقكۆل مەھەللىسىدە تۇرۇپ قېلىش خىيالىنىڭ بارلىقىنى قالاچ قاناقاغا ئېيتقاندا ، قاناقا :

— ئويۇڭلار ياخشى بوپتىكەن . ئەمما ، ئەمدى بىز بۇرۇنقىدەك ئۇ بۇلۇڭ ، بۇ بۇلۇڭدا ، ئۇ دەريا ، بۇ كۆل بويلىرىدا ، ئۇ يەردىكى ، بۇ يەردىكى قۇم دۆۋىلىرى ئارىلىرىدا چېچىلىپ ئۆتىۋەر-سەك بولمايدۇ . بىزنىلا ئويلىغىنا ، بىز مۇشۇ قۇملۇق ئىچىدە ياشاپ كېلىۋاتقىنىمىزغا يۈز يىلدىن ئاشتى . بىزنىڭ بۇ يەردە ئىكەنلىكىمىزنى كىملەر بىلىدۇ ؟ پەقەت ئازلا ئادەم بىلەر . بۇلتۇر جاھانبەگ بۇ يەردىن ئۆتۈپ كېتىۋېتىپ بىزنى كۆرۈپ قالمىغان بولسا ، بىزنى ھېچكىم بىلمەيتتى . ھەتتا بىز بىلەن بىر قەبىلە ، ئەمما باشقا ـ باشقا جايلاردا ياشاۋاتقان قالۇچىلارمۇ بۇ قۇملۇقتا ئۆزىگە ئوخشاش ئون نەچچە ئۆيلۈك قالۇچىنىڭ بارلىقىنى خىيالىغىمۇ كەلتۈرمەيدىغاندۇ ، — تېخى قاناقانىڭ گېپىنى تۇگىمىگەنىدى ، ئوماق گەپ قىستۇرۇپ سوئال سورىدى :

— ئۇلارنى سىلەر ئىزدەپ باقمىدىڭلارمۇ ؟

قالاچ قاناقانىڭ چىرايى يەنە ياشقىچە تۇسكە كىردى ، كۆزى يىراقلارغا تىكىلدى ، قوشۇمىسى تۇرۇلدى . ئوماق سوئال سوراپ قاناقانىڭ روھى جاراھىتىگە تۇز سېپىپ ، ئۇنىڭ ئازابىنى قوزغاپ قويغىنىغا پۇشايمان قىلىپ قالدى .

— ئىزدىدۇق ، مەن كۆپ ئىزدىدىم . بەزىلىرىنىڭ نەدىلىكىنى بىلدۇق . بىر ئائىلە بىر بولۇپ ، كۆپ بولسا يېقىن جەمەتلەر بىر توپ بولۇپ ياشاۋېتىپتۇ . بولدىلا بۇ گەپلەرنى دەپ يۈرمەيلى .

بىزمۇ باشقىلارده‌ك يۇرت بولۇپ ئۇيۇشۇپ ، مۇقىم ماكانلىق بولۇپ ئۆتۈشىمىز لازىم . بىزمۇ بۇ يەردىن كېتىمىز . ئالدىنقى يىلى جاھانبەگكە ئەھۋالنى ، ئۇي ـ خىيالىمنى ئېيتتىم . ئۇ بىر قېتىم كۇچا تەرەپكە بارغانكەن ، ئۇنىڭمۇ يۇرتىنى شۇ يەرده‌ك قىلىپ قۇرغۇسى بار ئىكەن . ئابدالنى بىز بىرلىكتە يېڭىچە قۇرۇپ چە-قىشنى مەسلىھەتلەشتۇق . ئۇنىڭغىچە ئۆمرۇم بارمۇ ـ يوق ، بىلـ-مەيمەن . ئۇنىڭمۇ «ئۇچى ، بۇچى» بىلەن ئانچە خۇشى يوقتەك قىلىدۇ ، ئابدالنى كۆچمىلىك بىرلىكتە قۇرىمىز . شۇڭا سەن بول-ساڭمۇ بالدۇر بېرىپ تۇر . ماڭىدىغان چېغىڭدا بىر نەرسە بېرد-مەن ، جاھانبەگكە ئالغاچ بارسەن ، — دېدى قاناقا .

ئوماق قالاچ قاناقانىڭ گېپىنى ئايقۇتقا ئېيتقاندا ، ئايقۇت : — بوپتۇ ، قاناقا ئۇنداق دېگەن بولسا ئابدالغا بارايلى ، بۇلارمۇ بۇ يەردىن ھامان كېتىدىكەنغۇ ، — دېدى كۆڭلى يېرىم بولۇپ ، ئۇنىڭ ئۇلامخانلاردىن ۋاقتىنچە بولسىمۇ زادى ئايرىلغۇسى يوق ئىدى . . ئۇنىڭمۇ «ئۇچى ، بۇچى» بىلەن ئانچە خۇشى يوقتەك گەپ ئارىلىقىدا ئايقۇت يېڭىلا بىر گەپنى ئوتتۇرىغا قويۇپ قالدى . بۇ ئىشنى ئوماق ئويلاپمۇ باقمىغانىدى . — مېنىڭ بىر مەسلىھىتىم بار ، بۇلارمۇ ھامان كەيىنىمىزدىن بارىدىكەن . شۇڭا توختاققا مۇشۇلارنىڭ ئىچىدىن بىر قىزنى مۇ-رۇللۇغلاپ[1] قويساقمىكىن دەيمەن ، — دېدى ئايقۇت .

بۇ ئىش تۇيۇقسىز قويۇلغان بولسىمۇ ، ئايقۇتنىڭ يىراقنى ئويلىغىنىدىن ، بۇنىڭ ئورۇنلۇق ئىكەنلىكىدىن ئوماق خۇش بول-دى . چۈنكى ، بۇلار بارماقچى بولغان يېڭى ئابدالدىكى ئادەملەرنىڭ ھېچقايسىسىنى بۇلار تونۇمايدۇ ، بۇلارنىمۇ ئۇلار تونۇمايدۇ . بۇنداق ئەھۋالدا بېرىپلا كىمنىڭ قىزىغا قانداق ئېغىز ئاچىدۇ ؟ ناۋادا ئۇ يەرده توختاققا قوشتۇلۇق[2] بولغۇدەك مۇرۇللۇغسىز قىز قالمىغان

---

① مۇرۇللۇغ — ۋەدىلىشىش ، بەشىنى باغلاپ قويۇش (لوپلۇقلارنىڭ ئەنئەنىۋى ئادىتىدە ئو-غۇل ، قىزلارنى كىچىك چېغىدىلا بىر ـ بىرىگە باغلاپ قويىدىغان ئادەت بار) .

② قوشتۇلۇق — لايىقى (بۇ سۆز پەقەت قىزغىلا قارىتىپ ئېيتىلىدۇ ، ئوغۇل «قوشتۇلۇق» دېيىلمەيدۇ) .

بولسىچۇ ، بۇ تەرىپىنى ئويلىماي بولمايدۇ . بۇ يەردىكىلەر «ئۇچى ، بۇچى» نى سۈرۈشتۈرمىگەن بىلەن ، ئۇ يەردىكىلەرنىڭ قەبىلە جەمەتىۋازلىق قىلىپ يېقىن كەلتۈرمەسلىكىمۇ مۇمكىن . بۇ تەرىپى- نىمۇ ئويلىماي بولمايدۇ . شۇڭا بۇ ئىش ئەمەلگە ئاشسۇن ، ئەمەلگە ئاشمىسۇن ئۇرۇنۇپ كۆرۈش كېرەك ، دەپ ئويلىدى ئوماق . خوتۇ- نىنىڭ كىمنىڭ قىزىنى كۆڭلىگە پۈككەنلىكىنى بىلمەكچى بولۇپ سورىدى :

— توختاقا قوشتۇلۇققا كىمنىڭ قىزىنى ئويلاۋاتسەن ؟

ئايقۇت ئىرىنىڭ سوئالىغا جاۋاب بېرىش ئورنىغا قۇچىقىدىكى بوۋىقى تۆمۈرنى ئەركىلەتكەچ كۈلۈمسىرەپ ، يەنە شۇ كۈلۈمسىرە- شى بىلەن جىممىدە ئوماققا قارىدى .

— ماڭا قارايسەنغۇ ، مەن نېمە دەيمەن . گەپنى ئۆزۈڭ تېشىپ قويۇپ قورسىقىمدىكىنى تاپ دېگەندەك ماڭا قاراپ كۈلگۈچە ، قېنى كۆڭلۈڭگە پۈككىنىڭ بولسا دەپ باقمامسەن ، — دېدى ئوماق ئىچى تىت - تىت بولۇپ .

— تايۇقلارنىڭ قىزى ئايسۈلۇ قانداق ؟ توختاقتىن ئىككى ياش كىچىك .

— سېنىڭ مۇشۇ كۆزۈڭزە . مېنىمۇ جايىدا كۆرۈپ تاللىغە- نىڭدەك ، ئايسۈلۇنى تاللىغىنىڭنى قارا سېنىڭ . ئاتا - ئانىسىدا گەپ يوق ، لېكىن ئۈلار نېمىدەپ قالار ؟

— قوشۇلىدۇ .

— قوشۇلىدۇ ؟ بۇنى قانداق بىلىسەن ؟

— ئۇجۇل يىغىش چاغلىرىدا ھېچنېمىنى ھېس قىلمىدىڭمۇ ؟

— ھە ، شۇ ئىشقا قاراپلا ئۈلارنى بۇنىڭغا قوشۇلىدۇ ، دېگىلى بولامدۇ ؟

— ھەممە جەريانىنى ئويلاپ باقە .

ئېسىگە سېلىشى بىلەن ئوماق بۇ يىلقى ئۇجۇل يىغىشتا ئايسۇ- لۇنىڭ باشتىن - ئاياغ ئۆزلىرى بىلەن بىرگە بولغىنىنى ئەسلىدى ، بەزى ئىشلارنى كۆز ئالدىغا كەلتۈردى .

ئۇجۇل يىغىش يىلدا بىر قېتىم — ئالتىنچى ئاي ئىچىده بىر هەپتىلا بولىدىغان مۇهىم پائالىيەت . ئۇجۇلنى شۇ بىر هەپتىنىڭ ئالدىدا يىغىسىمۇ بولمايدۇ ، بۇ چاغدا ئۇ پىشمىغان ، ۋايىغا يەتمىگەن بولىدۇ . شۇ بىر هەپتىدىن ئۆتۈپ كەتسىمۇ بولمايدۇ ، بۇ چاغدا ئۇنىڭ ۋاقتى ئۆتۈپ توزغاققا ئايلىنىپ كەتكەن بولىدۇ . شۇڭا ئۇجۇل يىغىش ۋاقتى كەلگەنده هەممه ئائىله ، ئائىلىدىكى ئۇجۇل يىغالمۇده‌ك چوڭ ـ كىچىك هەممه كىشى بۇ ئىشقا ئاتلىنىدۇ . لوپلۇقلارنىڭ ئەنئەنىۋى يىمەكلىكى ئىچىده ئۇجۇل بىلىققا ئوخشاش ئاساسلىق يىمەكلىك ، ئۇلارنىڭ تۇرمۇشىدا ئۇ بولمىسا بولمايدۇ .

ئوماقلار بۇ يىلقى ئۇجۇل يىغىش ۋاقتىدا نەده بولۇپ قالار‌مىز ، ئۇجۇل يىغالارمىزمۇ ، يىغالماي قالساق پۈتۈن بىر يىل ئۇجۇل تامىقى يىمەي ئۆتەرمىزمۇ ؟ دېگەن مەسىلىنى ئويلاپ بېشى قېتىپ يۇرگەنىدى . تەلىيىگه بۇ يىلقى ئۇجۇل يىغىش ۋاقتىدا بۇلاقكۆلده ، ياخشى ئادەملەر ئارىسىدا بولغىنى . ئۇجۇل يىغىشقا كىمه بولمىسا بولمايتتى . قالاچ قاناقا ئوماقلارغا مەخسۇس بىر چاپما كىمه ئاجرىتىپ بەردى .

— بۇ يەرده بىز ئۇجۇل يىغىدىغان مۇشۇ بىرلا كۆل بار ، يىكەنمۇ جىق ئەمەس . كۆلنىڭ ئەتراپى ئاساسەن قومۇشلۇق . هەر يىلى ئۇجۇل يىغىدىغاندا ئاياللار بىلەن باللار كۆلده قېلىپ ، هەممه ئەر خەق كۆنچى دەريا‌سىنىڭ بېرىقى تارمىقى ئەتراپىغا كېتىمىز . ئايقۇتنىڭ سەكىدىگىنىگه ئۇزاق بولمىدى ، ئۇ ئۇجۇل يىغىشقا چىقالمايدۇ ، توختاق تېخى كىچىك ، سەنمۇ كۆلنىڭ ئەهۋالىنى ، شاخاپچىلەرنى بىلمەيسەن . شۇڭا سىلەرگه ئايسۇلۇنى يار‌دەمگه قوشۇپ قويماقچى بولدۇق ، — دېدى تايۇق ئۇجۇل يىغىشقا مېڭىشتىن ئۇچ كۈن بۇرۇن ئوماقنىڭ ئۆيىگه كىرىپ .

— ئۇنداقتا ئۇلامخان ئۆزى يالغۇز يىغامدۇ ؟

— ئۇنى بوش چاغلىما ، ئۇ ئۆزى يالغۇز بەش ئايالچىلىك ئۇجۇل يىغىدۇ .

تايۇق باشقىلار بىلەن ئۇجۇل يىغقىلى يىراقتا كەتتى ، پەقەت

قالاچ قاناقا بىلەن ئوماقلا ئاياللار ۋە بالىلار بىلەن مەھەللىدە قالدى .

ئايسۇلۇنىڭ ئۇجۇل يىغىشتىكى چاققانلىقى ، تېزلىكىگە ئوماق ھەيران قالدى . كېمىدە ئۆرە تۇرۇۋېلىپ ئىككى قوللاپ سىيرىپ ، سىيرىگەن ئۇجۇللارنى ئۇدۇللۇق ئالدىغا ئېسىۋالغان خالتىغا سېلىشلىرى ئاجايىپ تېز ئىدى . ئۇجۇل سىيرىشى تېز بولۇپلا قالماي پاكىز ئىدى . ئايقۇتمۇ ئۆيدە يالغۇز زېرىكىپ ئولتۇرغاندىن بۇۋىنىڭ قۇچاقلاپ كېمىگە چىقىۋالغاندى . ئۇ ئوماق بىلەن كېمىدە پەقەت بىر كۇنلا بىرگە بولدى . شۇ بىر كۇن ئىچىدە ئۇنىڭ كاللىسىدا : «ئايسۇلۇنى كېلىن قىلىۋالسام قانچە ياخشى بولاتتى» دېگەننى ئويلاپ قالدى . ئايسۇلۇنىڭ ھەربىر ھەرىكىتى ئايقۇتنىڭ كۆڭلىدە يېڭىدىن يېڭى شېرىن ئارزۇلارنى قوزغاپ ئۇنىڭ مەستلىكىنى كەلتۈرەتتى . ئۇجۇل يىغىشنىڭ ئۇچىنچى كۇنى ئۇلامخان ئايقۇتنى : «بىر كېمىگە ئىغىر كېلىسىلەر ، سىز مېنىڭ كېمەمگە چىقىڭ» دەپ ئۇنى ئۆزىنىڭ كېمىسىگە چىقىرىۋالغاندى . ئايقۇت ئۇلامخاننىڭ كېمىسىدە ئولتۇرۇپ ئۇنىڭ بەزى ھەرىكەتلىرىنى سېزىپ قالدى . ئۇ قويۇق يېكەنلىكنى كۆرسىلا كۆزىنىڭ ئۇچىدا ئايسۇلۇغا ئىشارە قىلىپ قوياتتى .

— ئوماق تاغا ، ئاۋۇ يەردە يېكەن قويۇقكەن ، — دەيتتى ئايسۇلۇ ، ئانىسىنىڭ ئىشارىسىنى كۆرۈپلا .

مۇشۇنداق قىلىشنى ئۇلارنىڭ ئۆيدە پۈتۈشۈۋالغانلىقىنى ئايقۇت پەملىدى .

ئۇجۇل يىغىشنىڭ ئاخىرقى كۇنىدە ئۇلامخان ئايقۇتتىن :

— ئايسۇلۇنىڭ ئۇجۇل سىيرىشى قانداقكەن ؟ — دەپ سورىدى .

— ئۆزىڭىز ئۆگىتىپسىز ئەمەسمۇ . پۈتۈن قول ھەرىكىتى ئۆزىڭىزدەكلا ئىكەن ، — دەپ جاۋاب بەردى ئايقۇت .

— تارىم قىزلىرى كىچىكىدىنلا قىلىشقا تېگىشلىك ئىشلارنى پىششىق ئۆگىنىۋالمىسا ، كېيىن يارامسىز خوتۇن بولۇپ قالىدۇ .

قېنى ئېيتىڭا ، ئۇنىڭ چىرايى قانداقراق ؟ — ئۇلامخاننىڭ بۇ سوئالىنى ئايقۇت تۇزلا چۈشەندى .

— ئۆزىڭىزگە ئوخشىتىپلا سەكىدەپتىكەنسىز . ئىسمىنىڭ چىرايلىقلىقىغا ماسلىشىپ كەتكەنچۇ ، ئادەمنىڭ مەستلىكىنى كەلتۈرۈپ .

— ئايقۇت ، دۇگايىڭىز[1] بەك ياخشى ئادەمكەن . ئۆيدە دائىم سىلەرنىڭ گېپىڭلارنى قىلىمىز ...

ئايقۇت ئۆزى بىلەن ئۇلامخان ئوتتۇرىسىدا بولۇنغان ئايسۈلۈغا مۇناسىۋەتلىك ۋە باشقا سۆزلەرنى ئۆز ۋاقتىدا ئېردىگە دەپ بەرگەنىدى .

— ئەجەب مەن ئۇ گەپلەرنىڭ ئىنچىكە تەرەپلىرىنى ئويلىماپتىكەنمىنا ، — دېدى ئوماق ، گەپنىڭ ئۇرانىنى دەڭسەپ كۆرۈپ .

— سىلەر ئەر خەق - زە ، بېلىق تۇتۇش ، ئىلۇھسۇنلارنى ئوۋلاشقىلا كۆڭۈل بۆلىسىلەر . تۇرمۇشنىڭ ئىنچىكە تىللىرىغا بىز ئاياللاردەك سەزگۈر ئەمەس ، — دېدى ئايقۇت . ئوماق ۋاقىتنى كۆزدە تۇتۇپ :

— گەپ بۇنچىلىك بولغان يەردە ، قېنى ، ئۇرۇنۇپ كۆرەيلى ، — دېدى .

ئەر - خوتۇن گەپنىڭ ئاخىرىنى چۈشۈرۈپ تۇرۇشىغا ئۆيگە توختاق بىلەن ئايسۈلۈ كىرىپ كەلدى . ئۇلارنىڭ كۆزىگە ئايسۈلۈ تېخىمۇ باشقىچە سۈلۈلىشىپ كېتىۋاتقاندەك كۆرۈنۈپ كەتتى . قىز كىرگىنىچە بوۋاقنىڭ يېنىغا كېلىپ ئۇنى ئەركىلىتىشكە باشلىدى . ئايقۇت پۇرسەتتىن پايدىلىنىپ قىزنىڭ تورقا تالالىرىدا توقۇلغان رەختتە يارىشىملىق تىكىلگەن كۆڭلەكنى بىرىنچى قېتىم كۆرۈۋاتقاندەك ، ئېتىكىنى ئۇيان - بۇيان قايرىپ كۆرۈۋېتىپ :

— ۋىيەي ، كۆڭلەكنىڭ ماۋۇ يېرىنى ئەجەب بوش تىكىپ قويۇپتا ، — دېدى ، قىزغا ئېتىكىنىڭ بىر يېرىنىڭ تىكىشىنى چىڭ تارتىپ كۆرسىتىپ تۇرۇپ .

---

① دۇگا — يېقىن ، سىرداش ئايالار بىر - بىرىنىڭ ئېرىنى شۇنداق ئاتايدۇ .

ئايقۇتنىڭ ئەتەي قانتىق تارتىشىدىن كۆڭلەك ئېتىكىنىڭ بىر غېرىچچە يېرى سۆكۈلۈپ كەتتى . قىز يىغلىغۇدەك بولۇپ كۆڭلەكىنىڭ سۆكۈلۈپ كەتكەن يېرىنى تۇتۇپ تۇرۇپ كەتتى .

— ئاپلا ، ماناقلا تارتىپ قويسام سۆكۈلۈپ كەتتى ، تىكىپ بېرەي دېسەم بىزدە تورقا يېپى يوق . ئۆيدە بولسا ، ئانىڭىزغا دەپ ئېلىپ چىقىڭ ، مەن چىرايلىق قىلىپ قايتىدىن تىكىپ بېرەي ، — دېدى ئايقۇت .

ئايسۇلۇ كۆڭلىكىنىڭ سۆكۈلگەن يېرىنى تۇتقىنىچە يۇگۈرۈپ چىقىپ كەتتى .

— قالتىس قاملاشتۇردۇڭ ، چىقىپلا ئانىسىغا دەيدىغان بولدى ، — دېدى ئوماق .

ئىككىسى تەڭلا كۈلۈشۈپ كەتتى .

تايۇقنىڭ ئايلىق ئۇلامخان ئايقۇتقا تۇغۇت ئانىسى بولغان ئايال شۇ ئىدى . يېشى ئايقۇتتىن ئانچە چوڭ ئەمەس ، چىرايى قۇملۇق ئادەملىرىنىڭكىگە ئورتاق بولغان بۇغداي ئۆڭگە مايىل مىس رەڭ ، كۆزى قارىچۇغىنىڭ كۆزىدەك ئوينىاق ، نۇرلۇق ، قاراشلىرى تېز . ئايقۇتنىڭ تۇغۇتىدىن كېيىن ئىككىسى ئېگىچە ـ سىڭىلدەك بولۇپ كېتىشتى ، شۇڭا ئايقۇتلارنىڭ كەتمەكچى بولۇۋاتقانلىقىنى ئاڭلاپ كۆڭلى يېرىم بولۇپ كۆزىگە ياش ئالغانىدى . مانا ئەمدى ئۇ بىردىنلا جىددىيچىلىككە چۈشۈپ قالدى ، ئولتۇرغان يېرىدىن تۇرۇپ كەتتى ، ئۆيدە ئۇ ياندىن ـ بۇيانغا ماڭاتتى ، بىرنېمىگە تەقەززا بولۇۋاتقاندەك پات ـ پات ئىشىككە قاراپ قويياتتى .

ئۇ شۇ تاپتا تايۇقنىڭ ئىشىكتىن كىرىپ كېلىشىنى كۈتمەكتە . تايۇق تۇنۇگۈن مەھەللىدىن بىرنەچچەيلەننى باشلاپ بېلىق تۇتقىلى كەتكەنىدى . بېلىقنى يېتەرلىك تۇتالىسا ، بۈگۈن كەچكە يېقىن قايتىپ كېلىدۇ ، بولمىسا ئەتە كېلىدۇ . بۇنى ئۇلامخان

ئېنىق بىلىدۇ ، لېكىن شۇنداق بولسىمۇ ئۇنىڭ كېلىشىنى تاقەت-
سىزلىك بىلەن كۈتمەكتە ئىدى . بۇ ، ئۇنىڭ ئۆمرىدە بىرىنچى
قېتىم ، شۇنداقلا ئەڭ قاتتىق باش قېتىنچىلىقىغا قېلىشى ئىدى .
ئۇنى بۇنچە جىددىيچىلىككە سېلىپ قويغان نەرسە نېمە ؟ ئۇ بولسا-
مۇ قىزىنىڭ كۆڭلىكىنىڭ ئايىقۇت تەرىپىدىن يىرتىپ قويۇ-
لۇشى ئىدى① .

ئۇ كۆڭلىنىڭ بىر يەرلىرىدە مۇشۇنداق بولۇپ قالسا دەپ
خىيال قىلىپ يۈرگەن بولسىمۇ ، خىيالىنىڭ ئەمەلدە يۈز بېرىپ
قېلىشىنى ئويلىمىغانىدى . بۇ ئىش بەكمۇ تاسادىپىي بولدى ، يەنە
كېلىپ بۇ ئۇنىڭ بېشىنى قاتۇرىدىغان ئىش ئىدى . ئۇلامخاننى
جىددىيچىلىككە سېلىپ قويغان نەرسە ئوماق بىلەن ئايقۇتنىڭ ،
شۇنداقلا توختاقنىڭ قاراقوشۇنلۇق بولۇپ قالغانلىقى ئىدى .

تايۇق قالاچ قاناقاغا ئوخشاش قەبىلە ۋە يۈرتۇازلىققا ئۆچ ،
ئېرىنىڭ بۇ تەرىپى ئۇلامخانغا ئايان . ئەمما ئۇ : «بىز قەبىلىۋازلىق
قىلمىغان بىلەن قاراقوشۇنلۇقلار قىلىدۇ ، ئۇلارنىڭ قەبىلىۋازلىقى
بەك قاتتىق . ئايقۇتلار بىز بىلەن مۇشۇ يەردە تۇرۇپ قېلىشنى
خالايدىغانلىقىنى ئېيتقانىدى ، لېكىن تۇرۇپلا كەتمەكچى بولۇۋاتى-
دۇ . بۇلار قەبىلىۋازلىق قىلمىغان بىلەن بارغان يېرىدىكى قاراقو-
شۇنلۇقلار ، ئابداللىقلار قەبىلىچىلىك قىلمامدۇ . ئۇنداقتا قىزىمىز
چەتكە قېقىلىپ قالمامدۇ ؟» دېگەنلەرنى ئويلىماقتا ئىدى . ئۇنىڭ
ئۆزىدىمۇ قەبىلىچىلىكنىڭ قارا سايىسى خېلى بار ئىدى . «بىز
قالۇچىلارنى يۇرت - ماكانىدا تۇرغۇزماي سىقىپ چىقىرىپ
تەرەپ - تەرەپكە چېچىۋەتكەن شۇ قاراقوشۇنلۇقلار» دېگەن تەسىر
تېخىچە ئۇنىڭ كاللىسىدا بار ئىدى . ئۇنىڭ ئۇستىگە ، ئايسۇلۇ
ئۇلارنىڭ بىردىنبىر بالىسى بولۇپ ، ھەم قىزى ، ھەم ئوغلى ئە-
دى . دۇنيادا بار - يوقى شۇ بىرلا قىزىنىڭ ئۆزلىرىدىن يىراقتا

---

① لوپنۇرلۇقلارنىڭ ئەنئەنىسىدە ، مەلۇم بىر ئاتا - ئانا ئوغلىغا بىرەر قىزنى لايىق كۆرۈپ
قالغان بولسا ، قىز كىچىك چېغىدىلا ئۇنىڭ كۆڭلىكىنىڭ مەلۇم بىر يېرىنى سۆكۈپ ياكى يىرتىپ
قويىاتتى . قىزنىڭ ئاتا - ئانىسى بۇنى كىمنىڭ قىلغانلىقىنى سوراپ ، ئەگەر ئوغۇل تەرەپنى خوپ
كۆرگەن بولسا ، دەرھال كۆڭلەكنى تۇزەپ - ئوخشاپ قويىاتتى ، ياقتۇرمىغان بولسا ئۇقمىغانغا سېلىپ
يۇرتۇبرەتتى . ئۇ ئىش شۇنىڭ بىلەن جىممىدە بېسىقىپ قالاتتى .

كېتىپ قېلىشىنىمۇ زادى خالىمايتتى .

ئۇلامخان بۇ يىلقى ئۇجۇل يىغىمىدا ئايقۇتنىڭ بوۋىقىنى ئۇشـ
لاپ يۇرۇپ بۇ ئىشقا قاتنىشالمايدىغانلىقىنى ، توختاقنىڭ بۇ ئىشقا
قانچىلىك ئېپى بارلىقىنى بىلمەيدىغانلىقى ، ھاسىل كالام ، ئوماقـ
نىڭ يالغۇزلۇق تارتىپ قالىدىغانلىقىنى نەزەردە تۇتۇپ ، ئۇلارغا
يارەمگە قىزى ئايسۇلۇنى قوشۇپ قويغانىدى . ئۇلارنىڭ ئۇجۇلنى
كۆپرەك يىغىۋېلىشىنى ئويلاپ بىرنەچچە قېتىم يېكەن قويۇق يەرگە
كەلگەندە ئوماقلارغا ئۆتۇنۇپ ، قىزىغا : «باشلاپ بار» دېگەن مەنىدە
ئىشارە قىلىپ قويغانىدى . بۇنى كۆرۈپ قالغان ئايقۇت : «ئۇلار
بىزنى ياقتۇرۇپ قاپتۇ» دەپ ئويلاپ قالغانىدى . ئۇلامخان ئايقۇتنى
ئۆز سىڭلىسىدەك ، ئۇلارنىڭ ئائىلىسىدىكىلەرنى ئۆز قېرىنداشلىـ
رىدەك ياخشى كۆرۈپ قالغان بولسىمۇ ، قىزىنى ئوغلىغا قوشتۇـ
لۇقلۇقتا تاللاپ بەلگە ـ بېشارەت قىلىشىنى ئويلىمىغانىدى . شۇڭا
ئۇ جىددىيچىلىككە چۈشۈپ قالدى . ئۇ تاقەتسىزلەنگەن كەچمۇ
بولدى ، لېكىن تايۇق كەلمىدى . ئۇلامخان خىيال بىلەن بولۇپ
قاچان كۆز يۇمغىنىنى بىلمىدى ، يەنە باش سونۇردىلا[1] ئۇيقۇسىدىن
ئويغىنىپ كەتتى . خۇددى ئۇلامخاننىڭ تەقەززالىقى بىلەن قېرىشـ
قاندەك ، ئادەتتە كېچىكسە ئىككىنچى كۈنى چۈشتە كېلىپ بولىدـ
غان بېلىقچىلار بۇ قېتىم كەچئارىسى مەھەلدە كەلدى .

ئۇلامخان ئەھۋالنى ئېرىگە ئېيتىشقا ئالدىراپ تىت ـ تىت
بولۇپ تۇرسىمۇ ، ئالدى بىلەن تاماق بېرىشنى ، ئاندىن دېيىشنى
توغرا تاپتى ، يېڭى بېلىق شورپىسىدا ئوخشىتىپ ئۇجۇل ئۇمىچى
ئەتمەكچى بولدى . تايۇق :

— جىقراق ئەت ، ئوماقلارنى چاقىرىپ بىللە ئىچەيلى ، —
دېدى .

ئۇلامخان جىددىي تەلەپپۇزدا :

— بىز دېيىشىدىغان گەپ چىقىپ قالدى ، ئۇلارنى باشقا
كۈنلىرى چاقىرارمىز ، — دېدى .

---

① سونۇر — تالڭ سەھەر ، سۈبھى .

ئۇنىڭ ئاۋازى ئادەتتىكىدىن قاتتىق ھەم قوپالراق چىقىپ كەتتى. ئۇلامخان ھېچقاچان بۇنداق تەلەپپۇزدا گەپ قىلمايتتى. شۇڭا تايۇق ھەيران قېلىپ:

— بۇگۈن نېمە بولدۇڭ، باشقىچىلا گەپ قىلىسەنغۇ، قېنى دېگىنە، قانداق گەپ چىقىپ قالدى؟ — دېدى ئۇمۇ جىددىي كەيپىياتتا.

ئۇلامخان ئەھۋالدىن تايۇقنى ۋاقىپلاندۇرۇپ بولۇپ، ئۇنى نېمە دەيدىكىن دەپ ئېرىگە قارىدى. ئارىنى سۈكۈتكە چۆمگەندەك جىملىق باستى. تايۇق دەسلەپ قىزىنى ياخشى ئادەملەرنىڭ ياخشى ئوغلىغا لايىق كۆرۈپ تاللىغىنىدىن خۇش بولغان بولسىمۇ، ئەمما ئۇلارنىڭ يىراقتا كەتمەكچى بولۇۋاتقىنىنى ئويلاپ جىمىپ كەتتى.

— بىز بىلەن تۇرۇپ قالسىغۇ سەككىز - ئون يىل دېگەن ھېچقانچە ئەمەس، سەككىز - ئون قېتىم يەر كۆكىرىپ، سارغىيىدۇ شۇ. لېكىن ئۇلار كېتىمىز دەۋاتسا. ئۆتمۈرۈنچۈلەرگە[1] قىزىمنى مۇرۇللۇغلاپ قويساق، ئۇلار نەدە يۈرىدۇ، بىز نەدە بولىمىز. تېخى ئۇلار قاراقوشۇنلۇق تۇرسا، — دېدى ئۇلامخان.

— نېمە دېدىڭ؟ «قاراقوشۇن، پاراقوشۇن» دەيدىغان بۇ گەپ-سۆزنى قوي، قاناقانىڭ قۇلىقىغا يېتىپ قالمىسۇن. مېنىڭ ئويلاۋاتقىنىم ئۇلارنىڭ، بىزنىڭ قايسى قەبىلىدىن ئىكەنلىكىمىز ئەمەس، ئۇلارنىڭ كەتمەكچى بولۇۋاتقىنى. كەتمەيدىغان بولسىغۇ، ئۇلار توققۇز قىزىمىز بولسا ھەممىنى بەرسەك بولىدىغان تېپىلغۇسىز ئادەملەر، — دېدى تايۇق.

راستىنى ئېيتقاندا، ئېرىنىڭ دېگەنلىرى ئۇلامخاننىڭ كۆڭلىنىڭ ئىچ قاتلىرىدا خىيال قىلىدىغان ئارزۇسى ئىدى. ئارزۇلۇق قىزىغا ئوماق، ئايقۇتتەك ياخشى ئادەملەرنىڭ قېيناتا - قېينانا بولمىقى قىزىنىڭ تەلىيى ئىدى. ئوغلىنىڭ ئوڭلۇقلۇقىچۇ تېخى. ئۇلار قايسى قەبىلىدىن بولسىمۇ مەيلى، مۇشۇ يەردە ئۆزلىرى بىلەن تۇرۇپلا قالسا بەك ياخشى بولاتتى.

---

① ئۆتمۈرۈنچۇ — ئۆتكۈنچى كۆچمەن، ئۆتۈپ كەتكۈچى.

قىزنىڭ كۆڭلىكىنىڭ سۆكۈپ قويۇلۇشىغا قارىتا قانداقلا بولمىسۇن ئىپادە بىلدۈرۈش كېرەك . بۇگۈن مانا ئىككىنچى كۈنى . ئەتىمۇ مۇشۇنداق ئۆتۈپ كەتسە ، ئاربدىكى بۇ مۇناسىۋەت ئۆزلۈكىدىن ئۈزۈلگەن بولىدۇ . ئەمما بۇنداق نەتىجىلىنىپ قېلىشىنى تايۇقمۇ ، ئۇلامخانمۇ خالىمايدۇ . شۇڭا تايۇق قالاچ قاناقادىن مەسلىھەت سوراپ ئەتىگەندىلا ئۇنىڭ ئالدىغا كىردى .

— تايۇق ، دەپ باقە ، ئۇلارنى ياقتۇرامسەن ، ئوغلىنىچۇ ؟

— ئەر - خوتۇن ئىككىلىسى تېپىلغۇسىز ياخشى ئادەملەر . بالىسىمۇ بەك ئوڭلۇق ، ئىشچان ، ئەمما ...

— ھە ، قېنى ، توختاپ قالماي گېپىڭنى دەۋە .

— ئەمما ... ئەمما ئۇلار كېتىدىغان گەپنى قىلىپ يۈرىدۇ .

— كەتسە نېمە بوپتۇ ، بىزمۇ نە - نەلەردىن قاڭقىپ كېلىپ قالغانلارغۇ .

— بىزغۇ بۇ يەردە مۇقىم ماكانلىشىپ قالدۇق ، ئەمما ئۇلار-نىڭ نەگە بېرىپ ، نەدە توختىشىنى بىلمىسەك ...

— نەگە بارانتى ، ئابدالغا باردۇ . ئۇلارنىڭ ئۆزلىرىنىڭ بۇ يەردىن كەتكۈسى يوقكەن ، لېكىن كېتىشنى مەن ئېيتقان .

— نېمىشقا ؟ ! — تايۇق ھەيران قېلىپ سورىدى .

— بىزمۇ كېتىمىز . بۇنى تېخى سىلەرگە ئېيتمىدىم . كېتىشىمىزنىڭ سەۋەبىنى سەنمۇ بىلىسەن ، مەن بىلەن كورلىغا بارغىنىمدا ، مەن ساڭا ، بىز ئەمدى چېچىلىپ ياشاۋەرسەك بولمىغۇدەك . بىزمۇ قوشنا يۇرتلاردىكى قېرىنداشلارداك بىر يەرگە جەم بولۇپ يۇرت قۇرۇپ ياشايلى ... دېگىنىم ئېسىڭدىدۇ .

— بىزمۇ كېتەمدۇق ، نەگە بارىمىز ؟

— ئابدالغا — جاھانبەگنىڭ يېنىغا بارىمىز . باش ئەتىيازدا ئۇنىڭ بىلەن سۆزلىشىپ قويدۇم . ئۇ بۇ يىل تىكەنلىك ، كۈزلەك ، چارىلاردىن بىر تۈركۈم ئادەملەرنى ئابدالغا ئېلىپ بېرىپ ، بىز ۋە باشقىلار بېرىپ ئورۇنلىشىدىغان جايىنى تاللاپ تەييارلىق قىلىپ تۇرىدىغان بولدى .

— قاناقا ، قاچان كۆچىمىز ؟ — تايۇق خۇددى كۆچۇشنىڭ تەييارلىقىنى قىلىدىغاندەك ئالدىراپ سورىدى .
— ئەجەب ئالدىراپ قالدىڭغۇ ، كېچىكسەك كېلەر يىل كۈزدە كۆچىمىز .
تايۇق بوۋاينىڭ گېپىنى ئاڭلىدى - دە ، خوتۇنىغا خۇش خەۋەر يەتكۈزۈشكە ئالدىراپ ، قاناقاغا باشقا گەپ قىلماي كۈلۈپ قويۇپلا چىقىپ كەتتى .
— بەك ياخشى بولدى . قاناقامىز كۆڭلىمىزدىكىنى بىلىدە-كەن ، — ئۇلامخان گېپىنى دەپ بولۇپلا ئىشىكتىن بېشىنى چىقىرىپ ، ئويناۋاتقان قىزىنى چاقىردى .
— ھە ، نېمە بولدى ، مېنى يا ئويىنغىلى قويمايسەن ، يا كۆڭلىكىمنى تۈزەپ بەرمەيسەن ، — دېدى ئايسۇلۇ ئانىسىغا ، باتـ-ناش ئارىلاش ئەركىلەپ .
— كەل ، قىزىم ، كەل ، كۆڭلىكىڭنى ھازىرلا تۈزەپ بېرەي ، كەل ، قىزىم ، — دېدى ئۇلامخان ئىچ - ئىچىدىكى خۇشاللىقىنى ئىپادىلەپ تۇرۇپ .
ئايسۇلۇ كۆڭلىكىنىڭ سۆكۈلگەن يېرىنى ئانىسىغا بېرىنچى قېتىم بىلدۈرۈۋاتقاندەك مانا ، دەپ كۆرسەتتى . ئۇلامخان يېڭىنىگە ئۆتكۈزۈكلۈك تورقا يىپى بىلەن سۆكۈكنى ئەسلىدىكىدەك قىلىپ تىكىپ بولۇپ :
— ماڭ قىزىم ، تۆمۈر ئۇكاڭ قانداق تۇرىدىكەن كۆرۈپ چىق ، — دېدى .
سەبىي قىز بۇ ئىككى ئائىلىنىڭ قانداق ئويۇن ئويناۋاتقانلىقى چۈشىدىمۇ يوق ، كۆڭلىكىنى ئايقۇتقا كۆرسىتىش ھەم بالىنى كۆ-رۈشكە ئالدىراپ ئويناقلىغىنىچە ئۆيدىن چىقىپ كەتتى ...
شۇنداق قىلىپ توختاق ئون ياش ، ئايسۇلۇ سەككىز ياش چېغىدا بىر - بىرىگە مۇرۇللۇغلاپ قويۇلدى . شۇنىڭ بىلەن قارا قوشۇنلۇقلار بىلەن قالۇچىلار ئوتتۇرىسىدىكى نەچچە ئەسىردىن بە-

رىقى ئۆزئارا قۇدا ـ باجا بولۇشماسلىقنىڭ قارا پەردىسى يىرتىپ تاشلىنىپ ، ئۇلار ئالدىدا يوپيورۇق بىر سەھنە ئېچىلدى .

9

چاقچىغار[1] قاراڭغۇلۇق چىمىلدىقىدىن باش چىقىرىپ كەڭ ئاسمان ۋە زېمىنغا كۆمۈش شولىسى بىلەن تەبەسسۇم قىلىشقا باشلىغان سونۇردا ئوماقلار سەپەرگە ئاتلىنىشقا تەييار بولۇشتى . قالۇچىلار مەھەللىسىدىكى چوڭ ـ كىچىك ، ئەر ـ ئايال ھەممىسى ئۇلارنى ئۇزىتىپ قويغىلى ئۆيلىرىدىن چىقىپ ئوماق ، ئايقۇتلارنىڭ ئەتراپىغا ئولاشتى . ئۇلارنىڭ كۆزلىرىدە ، چىراي ـ يۈزلىرىدە ئايرىلىشقا قىيالمايۋاتقانلىقنىڭ كۆڭۈل يېرىمچىلىكى تۇمانلىق ئاسمانەك ئېپادىلىنىپ تۇراتتى . تايۇق ، ئۇلامخان ئۇلار بىلەن كېلەر يىلى كۆزدە دىدارلىشىدىغانلىقىنى بىلىپ تۇرسىمۇ ، خۇددى قايتا كۆرۈشەلمەيدىغاندەك ، بۇ ۋاقىتلىق جۇدالىنىشقا بەرداشلىق بېرەلمەيۋاتقاندەك كۆرۈنەتتى . ئۇلامخان قىزى ئايسۇلۇنىڭ قولىنى تۇتۇپ تۇرۇپ ، ئايقۇتنىڭ كۆزىنىڭ ئىچىگە قاراپ ئۇنىڭغا كۆز تىلى بىلەن بىرنېمىلەرنى دەۋاتاتتى . ئايسۇلۇ بۇگۈن بۆلەكچىلا سۇلۇلىشىپ كەتكەندى . ئۇچىسىغا تېگى سۇس يۇلغۇن چېچىكى رەڭلىك ، جىگدە چېچىكى شەكىللىك گۈل باسقان ، تورقا ـ پىلادا توقۇلغان كۆڭلەك ، كۆڭلەك ئۈستىدىن قېنىق كۆك كۆكۈزمەك[2] كىيىۋالغانىدى . قېشىغچە تالقىتىپ[3] تۇرغان پەرگازى[4] بىلەن قۇ-لىقىنىڭ ئاستىغچە چۈشۈپ تۇرغان چانچىقى ، پېشىغا باقماي تېقە-مىغچە چۈشۈپ تۇرغان قىرىق بىر تال قىلىپ ئۆرۈلگەن قۇندۇز-دەك قاپقارا سۇمتۇرا[5] چاچلىرى قوشۇلۇپ مۈكەممەل بىر گۈزەل

---

① چاقچىغار — چولپان يۇلتۇز .
② كۆكۈزمەك — جىلىتكە .
③ تالقىتىپ — يېيىلىپ ، يەلپۈنۈپ .
④ پەرگازى — ماڭلاي چاچ .
⑤ سۇمتۇرا — سۇمبۇل .

بوستان هاسىل قىلىپ ، ئۇنىڭ ئاجايىپ ئوماق ۋە ئۇز قىلىق ۋەتكەنىدى .

ئوماق توپ ئىچىگە كۆز يۇگۈرتۈپ بولۇپ بېشىنى بۇراپ قاناقانىڭ ئۆيى تەرەپكە تەقەززالىق بىلەن قارىدى . يېقىندىن بۇيان قاناقانىڭ تامىقى ئازلاپ ، قەدىمى قىسقىراپ ، هاسا تايىنىدىغان بولۇپ قالغانىدى . ئوماق هەر كۈنى كەچكە يېقىن قاناقادىن هال سوراپ تۇرغانىدى . ئاخشام ئايقۇت بىلەن بىللە كىرىپ ، بۇگۈن باش سونۇردا يولغا چىقىدىغان بولۇپ ، قاناقادىن مەسلىهەت ۋە رازىلىق ئېلىپ چىققانىدى .

— ئەتىگەنلىككە توپ بىلەن بىللە ئۇزىتىپ قويىمەن ، — دېدى قاناقا ئۇلار ئۆيدىن چىقىماقچى بولۇپ ئىشىك تۇۋىگە كەلگەندە .

ئوماقنىڭ كۆزى قاناقانىڭ ئۆيى تەرەپتە ، قاناقا كۆرۈنمىگەچكە ئۇ ئەنسىرەپ قالدى . ئۇنىڭ ئەنسىرەۋاتقانلىقىنى سېزىپ تۇرغان تايۇق قاناقانىڭ ئۆيى تەرەپكە مېڭىشقا تەمشىلىشىگە ئىشىك ئېچىلىپ قاناقا ئۆيىدىن چىقتى . سول قولىدا بىر ئوقيا بولۇپ ، ئوڭ قولىدىكى هاسىغا تايىنىپ ئاستا قەدەم ئېلىپ كەلمەكتە . كۆچىلىك قاناقاغا يول بەردى . ئۇ توپنىڭ ئالدىغا ئۆتۈپ ئوماققا ، ئايقۇتقا قارىدى . قاناقانىڭ هاسىسىنىڭ قۇمغا پېتىپ كېتىۋاتقانلىقىغا ئوماقنىڭ كۆزى چۈشۈپ قالدى . هەقىقەتەن قاناقا پۈتۈن ماغدۇرىنى ئوڭ قولى ۋە پۇتىغا يىغىپ هاسىغا تايىنىپ تۇراتتى . ئوماقنىڭ قاناقانى ئۇزاق تۇرغۇزغۇسى كەلمىدى .

— ۋاقىت بولۇپ قالدى . سەپەر سېلىشتۇرغا دۇئا بەرسۇن قاناقا ، — دېدى ئوماق ، بۇۋاينىڭ ئالدىغا كېلىپ ئۆتۈنۈش قىلىپ .

بۇۋاي ئالدى بىلەن ئۆز جەمەت توپىغا ، ئاندىن ئوماققا قاراپ دۇئاغا قول كۆتۈردى :

— ئامىن ، يولۇڭلار ئاق بولسۇن ، شامال ـ بورانغا قالمىغايسەر ، ئاللاهۇئەكبەر !— قاناقا ئىككى ئالقىنىنى يۈزىگە ئېلىپ

باردی ، باشقىلارمۇ ئۇنىڭغا ئەگىشىپ دۇئا قىلىشتى .

ئوماق ئايقۇتلار ئاتلىرىغا مىنىشكە تەمشەلدى . ئوماق ئۆزلىرىنىڭ بىردىنبىر ئېتىنى ئوغلى تۆمۈرنىڭ تۇغۇلغانلىقىنى خەۋەر قىلغان ئايالغا سۆيۈنچە قىلىپ بېرىۋەتكەنلىكى ئېسىمىزدە . قاناقا تۇنۇگۈن ئۆزىنىڭ مىنىشىگىلا مەخسۇس ئاجرىتىپ قويۇلغان ئىكىكى ئاتنىڭ بىرىنى ئوماققا بەرگەندى . تايۇق ئايقۇتنىڭ قۇچىقىدا بالىسى بارلىقىنى نەزەرگە ئېلىپ باشقىلار بىلەن مەسلىھەتلىشىپ كېيىن ئابدالغا بارغاندا قايتۇرۇپ بېرىدىغانغا بىر ئات ئارىيەت بەردى .

ئايقۇت قۇچىقىدىكى بوۋاقنى ئوماققا تۇتقۇزۇپ قويۇپ ئايسۇلۇنىڭ يېنىغا كەلدى . قىينىنىسى — ئوماقنىڭ ئانىسى ئۇنىڭغا تويىدا بەرگەن ياقۇت كۆزلۈك كۇمۇش سوخۇنەكنى[1] بارمىقىدىن چىقىرىپ ئايسۇلۇنىڭ ئوتتۇرا بارمىقىغا ئۆتكۈزۈپ قويدى .

— جانىم ساڭا ، چىق - چىق - چىق ، قىزىم ! — دەپ دېدى - دە ، قىزنىڭ پېشانىسىگە ئۇچ قېتىم سۆيۈپ قويدى ، ئاندىن ئۇلامخانغا قىيالماسلىق نەزىرىدە قاراپ بېشىنى ئېگىپ خوشلىشىش ئىشارىسى قىلىپ بولۇپ ئېتىغا مىندى . ئوماقمۇ ئاتقا مىندى . تايۇق توختاقنى كۆتۈرۈپ ئېشەككە مىندۈرۈپ قويۇپ :

— جانىم ساڭا ، چىق - چىق - چىق ، ئوغلۇم ! — دەپ توختاقنىڭ پېشانىسىگە ئىككى قېتىم سۆيۈپ قويدى .

قاناقا ھاسىغا تايىنىپ ، ئېغىر ، ئاستا چامداپ ئوماقنىڭ يېنىغا كەلدى - دە :

— بۇنى جاھانبەگكە بېرىپ قوي ، — دەپ قولىدىكى ئوقيانى ئوماققا بېرىپ بولۇپ ، مېڭىڭلار ، دېگەن مەنىدە قولىنى ئىشارە قىلدى .

ئۇلار قوزغىلىپ ئات - ئۇلاغلىرى تېخى تۆت قەدەممۇ ئالماي تۇرۇپ مۇڭلۇق بىر ئاھاڭدا قوشاق ئېيتىلىپ قالدى :

---

① سوخۇنەك — ئۆزۈك .

كېمەم تىرەنىپ قالدى ،
دەريا بويۇ قاپتالغا .
بۇگۈن كەتەر بولدۇڭلار ،
بىزدىن يىراق ئابدالغا .
خۇدايىمغا ئامانەت ،
سوغ تەگمەسۇن ھالالغا[1] .

چەت - ياقاسى كۆرۈنمەس ،
مىڭ قاراسا ئاسمانغا .
تارىمنى بۇ قۇملۇقتۇ ،
تۇگۈمەيدۇ ماڭغانغا .
بىزمۇ كېيىن بارۇرمىز ،
كۆل بويۇ قۇمچاپقانغا[2] .

ئات باغلىنغۇچ دەيدۇكەن ،
قۇرۇقتارىم[3] بويۇنۇ .
كۆرگەنلەر ئايتىپ كەلۇر ،
بۇ قۇملۇقنۇ خۇيۇنۇ .
ئامان قىلغىن خۇدايىم ،
سەپەرچىلەر يولۇنۇ .

قوشاقنى ئېيتقان ئۇلامخان ئىدى . قوشاقنىڭ مەزمۇنى كىشىنى ئويغا سېلىپ ، مەيىن شامالدىكى كۆل چايقاقلىرىدەك بىر-بىرىگە گىرەلىشىپ ، دۆڭە - دۆڭە بارخانلىق بىپايان قۇملۇققا باشلاپ كەتسە ، مەزمۇنى بىلەن بىرلىكىپ كەتكەن ئاھاڭنىڭ مۇڭى دىلنى ئېزىپ يىغا ئولاشتۇرۇپ ، ئەتراپىدا تۇرغان يۇرتداشلىرىنى

---

① بۇ مىسرادا ۋەدە قىلىنغان قۇدىلىشىش ، ۋەدىلەرگە ئەمەل قىلىش نەزەرگە ئېلىنغان .
② قۇمچاپقان — كونا ئابدالنىڭ يەنە بىر ئاتىلىشى .
③ قۇرۇقتارىم — تارىمنىڭ كونا ئېقىن ئىزى .

سۇكۇتلۇك جىملىق ئالىمىگە بەند قىلغانىدى . ھەممىسىنىڭ كۆزدە ياش لىغىرلايتتى . قوشاق يەنە ئازراقلا داۋاملاشسا ئۇلار يىغلاپ ئۆتىشلىرى مۇمكىن ئىدى . دەل شۇ ئەسنادا ئايقۇتنىڭ قوشىقى ئاڭلاندى :

ئاتام ماڭغان قۇملۇق بۇ ،
ئىنىم ماڭغان قۇملۇق بۇ .
بوۋالاردىن بۇ ماڭمىش ،
مىراس قالغان قۇملۇق بۇ .

بىزگە مىراس بۇ قۇملۇق ،
يۇرتتا بولۇپ يۇقۇملۇق[1] .
تاراپ كەتتۇق ئاپەتتە ،
يەنە بولۇپ يات يۇرتلۇق .

بىزنى دەمەي قارالىق[2] ،
قىلدىڭلار ئۆي - تۇرالىق .
ئوت ئۆچسە ئۆكەش[3] قالۇر ،
ئالەمغۇ بۇ خۇدالىق[4] .

سۇ كەتسە نۆكەش قالۇر ،
ئوت ئۆچسە ئۆكەش قالۇر .

ئايقۇتنىڭ قوشىقى قاراقوشۇنلۇقلارنىڭ ئەڭ مۇڭلۇق بىر ئا-

---

① لوپنۇرلۇقلارنىڭ ئېيتىشچە ، بۇنىڭدىن بىرنەچچە يۈز يىل بۇرۇن كونا ئابدال ۋە قاراقوشۇن كۆلى ئەتراپىدا قۇم - بوران ، قۇرغاقچىلىق ، چېچەك ئاپىتى بولۇپ نۇرغۇن ئادەم ئۆلۈپ كەتكەن ، بىر تۇركۇم كىشىلەر يۇرتنى تاشلاپ ھەرياڭا تاراپ كەتكەن . شۇ قېتىمقى ئاپەت ئەكس ئەتتۇرۇلگەن بىر تارىخىي قوشاقتا «بۇلتۇرقۇ ئابدالداتى شۇ قىيامەت دۇنيا ئىدى» دېگەن مىسرا بار .
② قارالىق — قاراقوشۇنلۇق دېمەكچى .
③ ئۆكەش — قوغ ؛ ئوتنىڭ تاۋى ، ئىسسىقى .
④ بۇ مىسرادا : ياخشىلىقنىڭمۇ ، يامانلىقنىڭمۇ ھېساب - كىتابى قىلىنمىدىغان خۇدالىق (ئىگەسى بار) ئالەم بۇ ، دېمەكچى .

هاڭدا ئېيتىلغانىدى . ئوماقلارنىڭ يىراقلىشىشى بىلەن تەڭ ئايـ
قۇتنىڭ ئاۋازىمۇ ئاستا ـ ئاستا پەسلەپ بارماقتا ئىدى . ئۇلار ئېگىز
بىر قۇم دۆڭىسىنىڭ يامزىلىدىن ئەگىپلا خۇددى قۇم بارخانلىرى
ئارىسىغا كىرىپ غايىب بولۇۋاتقاندەك بىرىنىڭ كەينىدىن بىرى
ئۇزاتقۇچىلار كۆزىدىن ئۆچتى . ئايقۇتنىڭ ئۇنىمۇ چەكسىز قۇملۇققا
سىڭىپ كېتىۋاتقاندەك ئىدى ...

ئۇچىنچى باب

«دۇە ئادەم»

ئۇ ئەسلىدە كىيىك ، جەرەندەك زىلۋا ئىكەنىدۇق ، بىر ئۇخلاپ قوپۇپلا دۇندەك بوي تارتىپ قالغانىكەن .

— خاتىرەمدىن .

بۇ جۇل - جۇل ۋە جۇنۇنى تاشقى كۆرۈنۈشۈمگە قاراپ ماڭا باھا بەرمە ، گەپ غىلاپتا ئەمەس ، بەلكى پىچاقتا .

— ئەبۇ بەكىر ئەش — شىبلى .

1

قۇملۇقتا يولۇچىلار ئۇچۇن ئەڭ قورقۇنچلۇقى ، بىرى ، سۇسىزلىق ، يەنە بىرى ، شامال - بوران . تارىملىقلار چەكسىز قۇملۇق ئىچىگە كىرىپ قالمىسىلا سۇسىزلىقتىن ئانچە ئەنسىرەپ قالمايدۇ . ئۇلار يولغا چىقىشتىن ئىلگىرىلا مەنزىلىنىڭ يىپقىن - يىراقلىقىغا قاراپ تۇلۇم ۋە باشقا سۇ قاچىلىرىغا يېتەرلىك سۇ غەملىۋالىدۇ . ناۋادا ، سۇيى ئازلاپ قالسىمۇ بەك قايغۇرۇپ كەتمەيدۇ ، تەكلىماكان قۇملۇقىنىڭ ئوي - چوڭقۇرى ، دەريا - ئۆستەڭ-

لىرى ، كۆل ـ داشىلىرى① ئۇلارغا ئوبدان تونۇشلۇق . ئۇلار نەدىن سۇ تاپقىلى بولىدىغانلىقىنى بىلىدۇ . پارچە ئوتلاق ۋە توغراقلىق چەتلىرىدىكى قۇملۇقتا بىر خىل ھەرە بار ، ئۇ كىشىلەرنىڭ سۇ تېپىۋېلىشىغا ياردەم بېرىدۇ . ئىسسىقتا سۇسىز قالغاندا ، ئۇ ئۇچقان يۆنىلىشى بويىچە مېڭىۋەرسە ، چوقۇم سۇ بار جايىنى تاپقىلى بولىدۇ . تاربىلىقلارنىڭ قورقىدىغىنى شامال ، بوران ، بورانغۇ ئەسلىي ، شامال ئانچىكى كۈچىيىپ قالسىمۇ ئالەمنى ـ مالەم قىلىدۇ . سۇرلۇك جىملىققا چۆمگەن پايانسىز قۇملۇق بىردىنلا جىن ـ شايتانلار قۇتراپ ئالىتاغىل سۇرەن سالغاندەك ھۇشقىيتىپ قۇلاق ـ مېڭىنى يەيدۇ ، قۇملار يۈزگە يېڭىدەك سانجىلىدۇ ، كۆزنى ئاچقۇزمايدۇ . ھەرقانداق يېتۈك ئىزچىمۇ بېشى تۆرەپ يول-ىدىن ئېزىپ قالىدۇ ھەتتا كەلگەن تەرىپى بىلەن بارىدىغان تەرىپىنى-مۇ پەرق ئېتەلمەي قالىدۇ . بۇنداق چاغدا باشنى ئىچىگە تىقىپ شامالنىڭ يۆنىلىشى بويىچە ماڭماقتىن باشقا چارە يوق . بورانىنىڭ توختىشىنى كۈتۈپ ماڭماي جىم تۇرسا ، بىردەمنىڭ ئىچىدە ئادەم قۇمغا كۆمۈلۈپ كېتىدىغان گەپ .

چىڭقىچۇش . ئوماقلار يولغا ئاتلىنىش ئالدىدا ، بولغۇسى قۇ-دىسى تايۇق باش سونۇر ئالدىدىكى ئاسمان ، يۇلتۇز ئەھۋالىنى قالۇچىلارنىڭ تەجرىبە ـ ساۋقى بويىچە كۆزىتىپ ، ئۇلارنىڭ بۇ-گۈن يولغا چىقماسلىقىنى ، شامال چىقىپ قېلىش ئېھتىمالى بارلى-قىنى ئەسكەرتكەندى .

ئوماق ئالدىنقى ھەپتە قاناقا بىلەن كۆرۈشكەندە ، ئۇ ئۇلارنىڭ قانچە بۇرۇن ماڭسا شۇنچە ياخشى بولىدىغانلىقىنى ئېيتقانىدى . ئوماقلارنىڭ قالۇچىلار مەھەللىسىدىن كەتكۈسى يوق ئىدى ، پەقەت قاناقانىڭ ھەقىقىي سەۋەبىنى ئېيتمىغان چۈشىنىكسىز گەپنى بويى-چىلا كەتمەكچى بولغانىدى . ئىككى كۈننىڭ ئالدىدا يوقلاپ كىر-گەندە ، بۇگۈنكى كۈندە سەھەر يولغا چىقىپ كېتىدىغانلىقىنى بې-

① داشى — سۇ توختاپ قالغان ، ئەتراپىدىن سۇ كىرمەيدىغان كۆل ، سايازلىق .

كىتتكەنىدى . ئەمما ، ئوماق قاناقانىڭ ئۇنى كېتىشكە ئالدىرانقانلىـ
قىنى ئېيتماي :
— بۇ دېگەن 8 ـ ئاينىڭ بېشى . بۇ ئاي ، بۇ كۈنلەردە نەدىكى
شامالكەن . ئىككى كۈنلۈك يول ، هامان ماڭىدىغان بولغاندىكىن
ماڭايلى ، — دېگەنىدى .
ئوماقلار سۈنى ئىككى كۈنگە يېتىپ ئاشقۇدەك ئېلىۋالغان
بولسىمۇ ، تايۇق يەنىلا ئۇلاردىن ئەنسىرەپ تۇراتتى . ئۇ ئۇلامخانغا
قاراپ ئۆي تەرەپنى ئىشارە قىلدى . خوتۇنى ئىتتىك ئۆيگە كىرىپ
بىر سۇ قاچىسىنى ئېلىپ چىقتى . قاچىدىكى ئۇلار ئۆزلىرى ئۈچۈن
تەييارلىۋالغان ئۇسالىق ئىدى .
تايۇق سۇ قاچىسىنى ئوماققا بېرىۋېتىپ :
— شامالنىڭ شەپىسى سېزىلگەن هامان كونا قۇرۇق ئېقىن
ئىچى بىلەن مېڭىپ يارداڭلىققا بېرىۋېلىڭلار ، — دەپ ئەسكەرتىپ
قويدى .
مانا چۈشمۇ قايرىلاي دېدى ، هاۋانىڭ رەڭتارى ئوماقنىڭ ئويـ
لىغىنىدەك ئىدى .
7 ـ ئاي ئەمدىلا ئۇزىغان بولسىمۇ ، قۇملۇقنىڭ تەبىئىتى
ئوماقلارنى ، بولۇپمۇ تۆمۈرنى ئايىغاندەك بەك قىزىپ كەتمىدى .
قۇملۇق شۇ قەدەر جىمجىتكى ، گويا پۈتۈن كائىنات جىمجىتلىق
ئۇيقۇسىغا غەرق بولغاندى ، هەي قۇملۇق ، هەي قۇملۇق ، سېنىڭ
ئاشۇ شامال ـ بورىنىڭ ، سۇسىزلىقىڭ بولمىسا ، سەندىن تىنچ ،
سەندىن كەڭتاشا ـ ئازادە جاي يوق ، ئۇن ـ ئۇپىدەك يۇمشاق
قۇملىرىڭدا يالاڭ ئاياغ بولۇپ قىيغىتىپ يۈگۈرگۈسى ، ئېگىز ـ
ئېگىز قۇم دۆۋىلىرىڭدىن سىيرىلىپ ـ دومىلاپ ئويىنىغۇسى كېلىـ
دۇ كىشىنىڭ . سەندە كىشىلەرگە يەڭگۈدەك ئېھتىياجلىق ئۇـ
زۇق ـ تۈلۈك بولمىغانلا بولسا ، جاهاندا سەندىن تىنچ ، سەندىن
خاتىرجەم جاي يوق . پەقەت سەندە ئادەملەرنىڭ چېكى ، تۈگى يوق
ئازناپ نەپسىنى قاندۇرىدىغان مەئىشەتنىڭ يوقلۇقىدىنلا سېنى ئا ـ
دەملەر «چۆل» كۆرۈپ ، بالا نەپسىنى دەپ نەپ تالىشىپ شەھەرلەر ـ

گه تىقىلىۋېلىشقان.

— ئوماق ، قارىغىنا ! — ئايقۇت بىر نەرسىدىن چۆچۈگەندەك ئەتىدىكىپ ئاسماننىڭ كۈنپېتىش تەرىپىنى كۆرسەتتى.

ئوماق قاراپلا:

— تايۇقنىڭ دېگىنىدەك شامال چىقىپ قالامدۇ نېمە؟ — دېدى. ئۇمۇ جىددىيچىلىك ئىلكىگە چۈشۈپ قالدى.

ئاسماننىڭ غەرب تەرەپ ئۇپۇقىدىن خۇددى يىراقتىكى قۇم دۆۋىلىرى ئارقىسىدىن چىقىۋاتقاندەك باش ئۇچى بىر غۇلاچچە كەڭ لىكتە ، قۇيرۇق تەرىپى بارغانسېرى كېڭىيىۋاتقان سۇس ، شالاڭ بىر قەۋەت ئاق بۇلۇت يېپەك ، تورقا تالالىرىدەك سوزۇلۇپ ئاستا سىلجىپ كەلمەكتە ئىدى. بۇ ، شامال كېلىۋاتقانلىقىدىن شەپە بولۇپ ، بۇ تەڭرىنىڭ بەندىسىنى سەگەك بولۇشقا ئاگاھلاندۇرغان ، كۆيۈنۈپ ئاسرىغانلىق ئىلتىپاتى ، رەھمىتى . «تايۇق شامال چىقىدىغانلىقىنى يېرىم كۈن بۇرۇن باش سونۇردىلا قانداق بىلىۋالغاندۇ ، چاقچىغار ئەتراپىدىكى مانانلىق سۇس بۇلۇتلارغا قاراپ بىلدۇ ، مىكىن ، ئەجەب سورىۋالماپتىمىنا» . ئوماق شۇلارنى ئويلىدى ھەم ئۆزىنىڭ ھاۋا ھالىتىنى بىلىشتە تايۇققا يەتمەيدىغانلىقىدىن ئۆزىچە خىجىللىق ھېس قىلىپ قالدى.

— چاپسانراق مېڭىپ تايۇق ئېيتقان تاربىنىڭ كونا قۇرۇق ئېقىنىغا ، ھېچبولمىغاندا يېڭى قۇرۇق ئېقىنغا يېرىۋالايلى ، — دېدى ئوماق.

بۇ ئەتراپتا قۇرۇق ئېقىندىن ئىككىسى بار. يارداڭبۇلاقنى يۇقىرىدىن ئەگىپ ئۆتىدىغان بىر دەريا ئوماقنىڭ بوۋىسى يېگىرمە ياش چاغلىرىدا ئېقىش يولىنى ئۆزگەرتىپ باشقا جاي بىلەن ئاقىدىغان بولغاندىن كېيىن ، ئەسلىدىكى دەريا قىنى «قۇرۇق ئېقىن» دەپ ئاتالغانىدى . ئوماقنىڭ ئون ياش چاغلىرىدا دەريا يەنە بىر قېتىم ئېقىش يولىنى ئۆزگەرتىپ تېخىمۇ يۇقىرى بىلەن ئاقىدىغان بولغاندىن كېيىن ، دەريانىڭ بۇرۇنقى قىنى «كونا قۇرۇق ئېقىن» ، كېيىنكى قىنى «يېڭى قۇرۇق ئېقىن» دەپ ئاتىلىدىغان

بولغاندى . ئوماق ئىلگىرى ھەر ئىككى قۇرۇق ئېقىنغا كەلگەن بولسىمۇ ، يېڭى قۇرۇق ئېقىن ئۇنىڭغا بەكرەك تونۇش ئىدى . قىياسىچە ، يېڭى قۇرۇق ئېقىن ئانچە يىراقتا ئەمەس ئىدى ، بۇ چاغقىچە يېتىپ بېرىشى كېرەك ئىدى . ئەمما ، ئېقىن ئىزىنىڭ قارىسىمۇ كۆرۈنمەيتتى . ئۇ يارداڭلىققا ئوخشاپراق كېتىدىغان قۇم دۆۋىلىرى ئۇستىگە چىقىپ ئەتراپقا قاراپ باقتى . بەزى كۆرۈنۇشلەر ئىككى يىلنىڭ ئالدىدا كەلگەندە كۆرگەن ئالامەتلەرگە ئاز - تولا ئوخشىسىمۇ ، ئېقىن ئىزى كۆرۈنمەيتتى . بۇ قۇملۇقتا بىرەر ئۆزگىرىش بولاي دېسە بىر يىل ، بىر ئاي ، ھەتتا بىر كۈن ئەمەس ، بىردەملىك ۋاقىت كۈپايە . قاتتىق بوران ياكى قۇيۇن چىقىدىغان بولسا ، بىرەر ئېقىن ئىزىنىڭ قۇمدا كۆمۈلۈپ كېتىشىگە شۇ بىردەملىك ۋاقىتمۇ يېتىپ ئاشىدۇ . «يېڭى قۇرۇق ئېقىننى قۇم بېسىپ كېتىپتۇ . تۆۋەنگە — كونا قۇرۇق ئېقىنغا قاراپ مېڭىش كېرەك» دەپ ئويلىدى ئوماق .

قۇملار شىرىلدىغىلى باشلىدى . بۇ شامالنىڭ ئالدى كەلگەنلىكىنىڭ ئالامىتى ئىدى . شامال كۈچىيىپ كەتكۈچە بىرەر يارداڭلىق بولسىمۇ تېپىۋېلىش كېرەك . ئۇلار ئېگىز ھەم چوڭ بىر قۇم دۆۋىسى يامىزلىدىن ئۆتۈشىگە ، دائىرىسى ئانچە چوڭ بولمىسىمۇ ، بۈككىدە بىر توغراقلىق كۆرۈندى . ئوماق كۆزىگە ئىشەنمەي قالدى . ئۇ ھەر ئىككى قۇرۇق ئېقىن بويلىرىغا بىرنەچچە قېتىم كېلىپ بۇنداق توغراقلىقنى كۆرمىگەنىدى ، شۇڭا يەردىن ئۇنگەندەكلا پەيدا بولۇپ قالغان توغراقلىققا قاراپ ھەيرانلا قالدى . بىر غايىۋى كۈچ تومۇزنىڭ كۆيدۈرگۈچ ئاتەش ئىسسىقىدا سۇنىڭ پارغا ئايلىنىپ كەتمەسلىكى ئۈچۈن ئۇنى قۇم ئاستىغا سىڭدۈرۈۋېتىپ ، يەنە ئۆز قۇدرىتى بىلەن قۇملۇق ئۈستىگە مۇشۇ توغراقلىقنى پەيدا قىلىپ قويغاندەكلا ئىدى . ئۇلار شامال كۈچىيىپ كەتكۈچە كۆڭۈلدىكىدەك دالدىلىققا يېتىپ كەلگەندە ، ھەممىسىنىڭ كۆڭلى جايىغا چۈشۈپ خاتىرجەم بولۇشتى .

ئۇلار توغراقلىققا كېلىپلا ئۇلاغلىرىدىن چۈشتى . ئوماق بەلەن توختاق ئېشەك ، كالىلاردىن يۈك - تاقلارنى چۈشۈرۈش بىلەن

بەند ئىدى . ئايقۇت يوغان بىر تۇپ توغراقنىڭ تۈۋىدە قۇمغا پۈتىنى ئۇزۇن سوزۇپ راھەتلىنىپ ئولتۇرۇپ بوۋىنى ئېمىتىۋېتىپ، غەلىتە بىر ئىزنى كۆرۈپ قالدى .

— ئوماق، ماۋۇ نېمىنىڭ ئىزى؟! — دېدى ئايقۇت ئەندىشە-لىك ئاھاڭدا . ئوماق قىلىۋاتقان ئىشىنى قويۇپ ئىتتىك ئايقۇتنىڭ يېنىغا كەلدى . ئايقۇت كۆزى بىلەن ئىمالاپ بىر ئىزنى كۆرسەتتى . ئوماق ئىزغا قاراپ ھەيرانلىقتا تۇرۇپ كەتتى . ئۇنىڭ كۆز ئالدىدا تۇرغىنى يالاڭ ئاياغ ئادەمنىڭ ئىزىغا ئوخشايدىغان ئىز ئىدى . ئىز بىرلا ئەمەس ئىدى . بۇ ئىزلار توغراقلىقنىڭ ئۇ تەرىپىدىن كېلىپ بۇ تەرىپىگە كەتكەنىدى . ئوماق زوڭزىيىپ ئولتۇرۇپ ئىزنى غەر-بىچلاپ باقتى . ياپىر ! ئوماقنىڭ ئۇزۇن غەرىچىدا ئىككى غەرىچقا يېقىن چىقتى . ناھايىتى ئوچۇق ، ئېجىرىم كۆرۈنۈپ تۇرغان پۇت سالامىغا① قاراپ ، ئۇنى ئادەم ئىزى دېيىشكە بولاتتى ، ئەمما ئادەم-نىڭ پۇتى بۇنداقمۇ يوغان بولامدۇ ، بۇنداق يوغان پۇتى بار ئادەم نەدە بار؟ ئىز يېڭى ئىدى . ئوماقنىڭ خىيالىغا تۇرلۇك پەرەزلەر كەچتى . ئۇ ئايقۇت ، توختاقنى توغراقلىقنىڭ ئوتتۇرىسىغىراق ئو-رۇنلاشتۇرۇپ قويدى .

— سىلەر ئولتۇرۇپ تۇرۇڭلار ، مەن ئەتراپقا قاراپ كېلەي ، — دېدى - دە ، ئوماق ئىز بويلاپ توغراقلىق ئىچىگە ئىچكىرىلەپ مېڭىپ كەتتى . ئۇ پات - پات ئالدىغا — ئىز كەتكەن تەرەپكە دىققەت بىلەن قاراپ قويىاتتى . ئۇنىڭغا يېقىنلا يەردىن غىڭ-شىغان ئاۋاز كەلگەندەك زايا بولدى ، قارىۋىدى ، ئالدىدىلا — ئىككى توغراقنىڭ نېرىسىدا تۇرق - سىياقى ئادەمدەك ، ئەمما دۈبدەك كېلەڭسىز ، گەۋدىلىك بىر مەخلۇق تىزلىنىپ تۇرۇپ ، توغراق شېخىغا ئېسىقلىق ، سويۇلۇپ بولغان بىر جەرەنىنىڭ ئىچ - قارنىنى ئېلىۋاتاتتى . ئوماق بىرەر شاخ - شۇمبىغا دەسسەپ سىلىپ ئاۋاز چىقىپ كېتىشتىن ئېھتىيات قىلىپ پەم بىلەن مېڭىپ ئۇنىڭغا يېقىنلىدى . ئۇ جەرەنىنىڭ ئوچەي - باغرىنى ئالغاچ قوشاق ئېيتىۋا-تاتتى . بايا ئوماققا غىڭشىغاندەك بىلىنگەن ئاۋاز ئەمدى ئېنىق

---

① سالا — پۇت - قولنىڭ بارماقلىرى .

ئاڭلاندى . .

ئەللەر دەيدۇ تولا ماڭدىڭ چاراغا ،
كۆزۈڭ چۈشۈپ پۈتۈمداقى ياراغا .
ماڭىپ ـ ماڭىپ يېتەلمەدىم يارنىڭغا ،
نەمە گۇناھ قىلغانىدىم خۇداغا .

تولا ماڭسام نەمە بوپتۇ ئۆز يۇرتۇم ،
يول ماڭىشقا ياراتىلغان بۇ پۈتۈم .
خۇدا ئىگەم ئاسان قىلار يولۇمنۇ ،
مەنمۇ ئەمدى بەدگۇپانى ئۇنۇتتۇم .

ئوماقنىڭ پۈتۈن دىققىتى قوشاقتا قېلىپ ، بىر قۇرۇق شاخقا پۈتى تېگىپ كەتكىنىنى بىلمەي قالدى ، شاراقلاپ ئاۋاز چىقىپ كەتتى . ھېلىقى يوغان گەۋدە كەينىگە بۇرۇلۇپ قارىۋىدى ، ئوماقنىڭ كۆزى چانىقىدىن چاچراپ چىقىپ كېتىدىغاندەك ، چۆچەكتەك بولۇپ قاراپلا قالدى . ئوماقنىڭ كۆز ئالدىدا مومىسى ئېيتىپ بەرگەن چۆچەك ، ئەپسانىلەردە ئاجايىپ ـ غارايىپ تەسۋىرلىنىدىغان كىلەڭسىز ، بەتبەشىرە مەخلۇق — دىۋە تۇرغاندەك ئىدى . ئۇ ئۆسۈك ـ پاخپاق چاچ ـ ساقىلى ، جەندە ـ جۇلدۇر كىيىمى بىلەن ئوماققا باشقىچىلا كۆرۈنۈپ كەتتى .

2

ئوماقنىڭ قۇلىقى تۈۋىدە ئاتىسىنىڭ : «ئىككى قۇرۇق ئېقىن ئەتراپىدا دىۋە ئادەم بار » دېگىنى قايتا ساداً بەرگەندەك بولدى ،

«ئاتام ئېيتقان دېڭىز ئادەم مۇشۇمسكىن» دەپ ئويلىدى . ئۇ ئەمدى ئۆزىنى توختىۋالدى ، قورقۇنچى سەل بېسىقتى .

«دېڭىز ئادەم» ئوماقنى كەل ، دېگەن مەنىده سول قولىدا ئىشارە قىلدى . ئوماق ئۇنىڭ يېنىغا كەلدى . «دېڭىز ئادەم» نىڭ تىزلىنىپ ئولتۇرغان بويى بىلەن ئوماقنىڭ ئۆرە تۇرغاندىكى بويى تەڭلىشىپ تۇراتتى .

— ئۆزۈڭ يالغۇزمۇ ، باشقا ئادەملەرمۇ بارمۇ ؟ نەدىن كەلدىڭ ، نەگە بارىسەن ؟ — ئۇنىڭ ئاۋازى ئۆزىدەك يوغان - بوم ، غاراڭ - غۇرۇڭ ، سۇرلۇك ھەم دوغۇلۇق ئىدى .

ئوماق ئۆزلىرىنىڭ نەدىن كېلىپ نەگە كېتىۋاتقانلىقىنى مۇدداقچىلا قىسقا سۆزلەپ بەردى .

— بۇلۇتنىڭ ئەلپازىغا قارىغاندا شامال قاتتىق بولىدۇ . بۇ گۇن ماڭالمايسىلەر ، ئادەملىرىڭ بىلەن يۈك - تاق ، ئۇلاغلىرىڭنى مۇشۇ يەرگە ئەكېلىپ قوي ، بۇ يەرگە شامال ھەيۋىسىنى كۆرسىتەلمەيدۇ ، — دېدى «دېڭىز ئادەم» .

ئوماق قىلچە دېلىغۇل بولماي ، كۆڭلىگە قىلچە شەك - شۈبھىلىك ئويلار كەچمەي ئايقۇتلار يېنىغا قايتىپ كەلدى . ئۇلارغا دادىسى ، ئاتىسى ھەم باشقىلاردىن «دېڭىز ئادەم» توغرۇلۇق ئاڭلىغانلىقىنى ، مۇشۇ توغراقلىقتا شۇنىڭغا ئوخشايدىغان بىر ئادەمنى كۆرگەنلىكىنى ، ھازىر شۇنىڭ قېشىدىن كەلگەنلىكىنى ، ئۇنىڭ دېگەنلىرىنى ، كۆرگەن ئىز شۇنىڭ ئىزى ئىكەنلىكىنى ، دېدى . ئۇنىڭ بۇنچە تەپسىلىي دەپ كېتىشى ئۇنى كۆرگەندە ئايقۇت بىلەن توختاقنىڭ قورقۇپ كەتمەسلىكى ئۈچۈن ئالدىن ئۇلارنىڭ كۆڭلىنى تىندۇرۇپ قويۇش ئىدى .

— ئاتاممۇ شۇنداق بىر «دېڭىز ئادەم» نىڭ بارلىقى ، ئۇ سۇدىن چىقىپ چېكە سوقۇپ ئۇدۇل مېڭىشقا توغرا كەلسە ، كېمىسىنىڭ تۇمشۇقىدىن باغلىۋالغان ئارغامچىنىڭ يەنە بىر ئۇچىنى بېلىگە چېتىۋېلىپ سۆرەپ كېتىۋېرىدىغانلىقىنى سۆزلەپ بەرگەنىدى . ئۇ

ئادەمنى بىر كۆرۈپ باقسام ، دەيدىغان ئارزۇيۇم بار ئىدى . ياخشى بولدى ، كۆرىدىغان بولدۇم ، — دېدى ئايقۇت ، ئوماقنىڭ ئەندىشىسىنىڭ ئەكسىچە خاتىرجەم هالدا .

«دېڭىز ئادەم» ئوماقلارنىڭ يۇك - تاقلىرىنى چۈشۈرۈشۈپ ، ئۇلاغلىرىنى ئورۇنلاشتۇرۇپ بولۇشۇپ ، ئادەمنىڭ پاچىقىچىلىك چوڭلۇقتىكى هۆل توغراق شاخلىرىنى كۆچىمەيلا قايرىپ قاراس - قۇرۇس ئوشتۇپ ئۇلاغلارنىڭ ئالدىغا تاشلاپ بەردى . توختاق قورقۇمسىراپ تۇراتتى . «دېڭىز ئادەم» ئۇنى بىر قولىدا قورچاقنى كۆتۈرگەندەك كۆتۈرۈۋېلىپ توغراقنىڭ بىر ئاچىمىقىغا مىندۈرۈپ قويۇپ :

— قېنى ، چۈشۈپ باقە ، باتۇرچاق ، — دېدى .

ئوماق بىلەن ئايقۇت كۈلۈشۈەتمىگەن بولسا ، توختاق قورقۇپ يىغلىۋېتەيلا دەپ قالغانىدى ، ئەمدى ئۇنىڭ قورقۇنچى يوقىلىپ كۈلۈۋەتتى .

«دېڭىز ئادەم» توختاقنى يەنە بايىقىدەك بىر قولىدا كۆتۈرۈپ يەرگە قويدى ۋە ئۇنىڭ بېشىنى سىلاپ تۇرۇپ :

— مەن سىلەرنى جەرەن كاۋېپى بىلەن مېهمان قىلاي ، — دېدى .

ئۇ بىلەكتەك چوڭلۇقتىكى قۇرۇق توغراق شاخلىرىنى ئوشتۇشقا باشلىدى . ئوماق ئۇنىڭ ئوشتۇغانلىرىنى بىر يەرگە دۆۋىلەگەچ يەردىكى ياغاچلارنى تېرىشكە باشلىدى . توختاقمۇ جىم تۇرمىدى . سالقىن قۇمدا يۇگۈرۈپ يۈرۈپ ئوتۇنلۇق ياغاچ تەردى . بىر دەمدىلا بىر دۆۋە ئوتۇن تەييار بولدى . «دېڭىز ئادەم» يوغان بىر توغراقنىڭ كاۋىكىدىن چوڭلۇقى شاپىلاقچىلىك ، بىرى بىرلىك قېلىنلىقتا ، يەنە بىرى ئۇنىڭدىن نېپىزرەك ئىككى تال تاختاي ، ئاددىي بىر كامالچەك ، بىر ئۇچى ئۇچلاقلىق بىگىز ، بارماق تومىلۇقتىكى بىر غېرىچچە يۇلغۇن ياغىچى هەم ياڭاقتىن چوڭراق سۆگەت پورى ئالدى . ئوماق بۇ نەرسىلەرگە قاراپ ئۇنىڭ «هارام ئوت» چىقارماقچىلىقىنى هەم بۇ يەر ئۇنىڭ كېلىپ تۇرىدىغان

دائىملىق جايى ئىكەنلىكىنى جەزم قىلدى . ئوماق يېنىدىن چاقماق بىلەن چاقماق تېشى چىقىرىپ :

— ئوتنى بۇنىڭدا چىقىرايلى ، — دېدى .

— ماۋۇ بالاڭ «هارام ئوت» چىقىرىشنى بىلمەيدىغاندۇ ، كۆرۈپ قويسۇن ، بىلىپ قالغانىڭ زىيىنى يوق ، — دېدى دېۋە ئادەم .

ئۇ سۆگەت پوربنى قۇمغا پاتۇرۇپ قويۇپ ، ئۇستىگە نېپىز تاختاينى قويدى . كامالچەكنىڭ يېپىنى ئۇچلاقلىق يۇلغۇن ياغىچىغا بىر يۆگەپ ، ئۇنىڭ ئۇچلانغان ئۇچىنى تاختايغا تىك تىركەپ ، يۇقىرى ئۇچىدىن يەنە بىر تاختاي بىلەن بېسىپ تۇرۇپ كامالچەك بىلەن ياغاچنى ئايلاندۇرۇشقا باشلىدى . بىرھازا ھەپىلەشكەندىن كېيىن ، قانتتىق يۇلغۇن ياغىچى تاختاينى تېشىپ ئۆتتى ، قىزىغان ياغاچ تاختاي ئاستىدىكى سۆگەت پورىغا تېگىشى ھامان ئوت ئېلىپ ئىس چىقتى . «دېۋە ئادەم» پوردىكى ئوتنى يەنە بىر پورغا ، ئۇنى يەنە بىرگە ... شۇ تەقلىدتە ئوتنى ئالتە يەرگە كۆچۈرگەندىن كېيىن ، يەتتىنچى قېتىملىقىنى ئوتۇنغا تۇتاشتۇردى[1] . چوغ چۈشكۈچە ، چاچ ئارىلىقتا گۆشنى ماشاپ[2] زىخقا ئۆتكۈزگۈدەك قىلىپ تەييارلىدى . ئوت يالقۇنجاپ چوغلانغاندىن كېيىن ، ھېلىقى توغراق كاۋىكىدىن يەتتە ـ سەككىز تال يۇلغۇن زىخى ئېلىپ كەلدى . تۆتى

---

① تارىخىي ماتېرىياللار ۋە ئارخېئولوگىيىلىك بايقاشلاردىن مەلۇم بولۇشچە ، ئۇيغۇرلار ، جۈملىدىن لوپنۇرلۇقلار قەدىمدە زورو ئاستىر دىنىغىمۇ ئېتىقاد قىلغان . بۇ دىندا ئاھورامازدا «يەتتە ساخاۋەتلىك مەڭگۈلۈك» تىن يارالغان ، دېيىلىدۇ . شۇڭا «يەتتە» سانىنى چوڭ بىلىدۇ . لوپلۇق (لوپنۇرلۇق) لارنىڭ يېقىنقى چاغلارغىچە ئوغۇل تەرەپكە چانچىق (داستىخان) ئېلىپ بارغاندا پىشۇرۇلغان يەتتە بېلىق كاللىسى سېلىپ بېرىشى (بەش تال ئېلىپ بارىدىغانلىرىمۇ بار) ، قەبرە بېشىغا ئوخشاش تومۇقتىكى ياغاچلاردا يەتتە قۇر چەمبەر ياساپ ، قۇياش شەكلىنى چىقىرىپ قويۇشلىرى زورو ئاستىر دىنى ئېتىقادىنىڭ ئىپادىسىدۇر . زورو ئاستىر دىنىدىكى «يەتتە»نى چوڭ بىلىش ئېتىقادى كېيىنكى چاغلاردا ئىسلامىيەت ئېتىقادى بىلەن ئارىلىشىپ ئىپادىلىنىدىغان بولۇپ قالغان .

مەسىلەن : مېيىتنى يەرلىككە قويغاندا يەتتە كەتمەن توپا تاشلاش ، «سۇ يەتتە دوملىسا ھالال» ، يەتتە دوزاخ ، تۇرپاندىكى يەتتە ئۆلىيا ئۆڭكۈرى قاتارلىقلار . ئۇنىڭدىن باشقا ئۇيغۇرلاردا يەنە يەتتە ئىقلىم ، يەتتە قات ئاسمان ، يەتتە تارىم ، يەتتە ئۆيدىن ئۇن ياكى كېپەك تىلەش ، قۇمۇل بىلەن تۇرپان ئارىلىقىدىكى يەتتە قۇدۇق ، يەتتە ياشتىن يەتمىش ياشقىچە ، يەتمىش پۇشتى (يەتتىنىڭ ئون قاتلىنىشى) ، يەتتە ئاشىق ـ مەشۇق ، «بارمايمەن دېگەن تۇگمەنگە يەتتە قېتىم بېرىپتۇ» ، «يەتتە ئۆلچەپ بىر كەس» ، قەبىھلىكنىڭ ، ياۋۇزلۇقنىڭ سىمۋولى بولغان يەتتە باشلىق يالماۋۇز ، دېگەنگە ئوخشاشلارمۇ زورو ئاستىر دىنىدىكى «يەتتە»نى چوڭ بىلىش ئېتىقادىنىڭ تەسىرىدۇر .

لوپنۇرلۇقلاردىكى «هارام ئوت» نى يەتتە يەرگە كۆچۈرۈش ئارقىلىق ئىشلىتىدىغان (هالال) قىلىشمۇ زورو ئاستىر دىنىنىڭ يېقىنقى ۋاقىتلارغىچە داۋاملىشىپ كەلگەن ساقىندى تەسىرىدۇر .

② ماشاپ — پارچىلاش (بۇ سۆز مەخسۇس خام گۆشنى پارچىلاشقىلا قارىتىلىپ ئېيتىلىدۇ . پىشىق گۆشكە ئىشلىتىلمەيدۇ) .

ماشالغان گۆشنى زىخقا ئۆتكۈزۈپ ئۇدۇللۇق پىشۇرۇپ يېيىشكە باشلىدى .

يۇلغۇن زىخىغا ئۆتكۈزۈپ پىشۇرۇلغان جانىگال كاۋېپى نەقەدەر يېيىشلىك ، نەقەدەر مەززىلىك ، ھۇزۇرلۇق ، ئۇنىڭدا ساپ گۆش تەمىدىن باشقا غەيرىي تەم ، غەيرىي پۇراق ، ئۇ ، بۇ تەركىب يوق . ئوتۇن چوغىغا قاقلىنىپ ئىچ - ئىچىدىن مەلەقلەپ پىشىپ كېتىدۇ . بۇنداق ئوتۇن كاۋېپى ھەم تېتىملىق ، ھەم سىڭىشلىق بولىدۇ .

ئوماقلارنىڭ يېنىدا قۇمغا چۆكۈپ ئولتۇرغان «دىۋە ئادەم» بوي جەھەتتە ئۇلاردىن قوي ئارىسىغا تۆگە كىرىپ قالغاندەك پەرقلىنىپ تۇراتتى . ئۇلار كاۋاپنى مەززە بىلەن يەۋاتقاندا ، گۆش ھىدىنى سېزىپ قالغان بىر گۆشخور قۇملۇق قۇشى ئۇلارنىڭ يېنىدىكى توغراقنىڭ ئېگىز بىر شېخىغا كېلىپ قوندى . ئوماق قولىدىكى زىخىنىمۇ قويماي ئورنىدىن تۇرۇپ يۇك - تاقلىرىنىڭ يېنىغا بېرىپ قاناقا جاھانبەگكە ئالغاچ بېرىشقا بەرگەن ئوقيانى ئېلىپ كەلدى . ئەمما ئۇ ئورنىدىن تۇرغاندىلا سەزگۈر قۇش ئۇچۇپ كەتكەنىدى . «دىۋە ئادەم» ئوماقنىڭ قولىدىن ئوقيانى ئېلىپ سىنچىلاپ قاراپ :

— بۇ قالاچ قاناقانىڭ ئوقياسىغۇ ، ساڭا كىم بەردى ؟ — دەپ سورىدى .

— قالاچ قاناقا دەيسەنغۇ ، ئۇ قاناقانىڭ ئېتى قالاچما ؟

— ئۇ قاناقانى بۇ قۇملۇقتا ھەممە ئادەم بىلىدۇ . سەن بىلمەمسەن ؟ ئەمىسە ئوقياسىنى نەدىن ئالدىڭ ؟ — دەپ تەكرارلاپ سورىدى «دىۋە ئادەم» جىددىيلەشكەندەك بولۇپ ، ئوماقنىڭ كۆزىگە تىكىلىپ تۇرۇپ .

— بىز بۇگۈن قالۇچىلار مەھەللىسىدىن يولغا چىقىدىغاندا قاناقا بوۋاي بۇ ئوقيانى جاھانبەگكە تاپشۇرۇپ بەر دەپ بەرگەن ، — دېدى ئوماق .

— سىلەر بۇلاقكۆلدىن كەلدىڭلارما ؟

ئوماق ئۆزلىرىنىڭ بۇلاقكۆل — قالۇچىلار مەھەللىسىگە كىر-
لىپ قېلىش جەريانى بىلەن ئۇ يەردە تۆت ئاينى قانداق ئۆتكۈزگەن-
لىكىنى مەمنۇنلۇق بىلەن سۆزلەپ بەردى .
— ئۇ قاناقانىڭ ئات - جونى قالاچ . ئۇنىڭ ئىسمىنى ساڭا
دەپ بەرمىگەنلىكى سېنى باشقا قەبىلە — ئۇرۇقتىن دېگەنلىكى
ئەمەس . ئۇ باشقىلارنىڭ : «بوۋىلىرىنىڭ ئىسمىنى قويۇۋالغىنى
بىلەن ، ئۇلارنىڭ ھېچنېمىسىنى بىلمەيدۇ» دەپ مەسخىرە قىلىشى-
دىن بەك قاچىدۇ ۋە ئۇنىڭدىن نومۇس قىلىدۇ . مۇشۇنى ئويلىسىلا
قالاچ قاناقانى خىيال باسىدىكەن ، ئازابلىنىدىكەن ، — دېدى «دېۋە
ئادەم» ھەم ئۆزى بىلەن قالاچ قاناقا ئوتتۇرىسىدا بولۇپ ئۆتكەن
بىر ئىشنى سۆزلەپ بەردى .

3

بۇنىڭدىن يىگىرمە يىللار ئىلگىرى ، «دېۋە ئادەم» يىگىرمە
بەش ياش چاغلار ئىدى . چاردا دەريا ، كۆل سۇيى ئۆرلەپ كېتىپ
يەرلەر زەئىپلىشىش ئاپىتى بولغاندا ، ئۇنىڭ ئائىلىسى بىلەن يەنە
تۆت ئائىلە تارىم دەرياسىنى بويلاپ تۆۋەنگە قاراپ ماڭا - ماڭا
يارداڭلىق ئەتراپىدىكى يېڭى قۇرۇق ئېقىن بويىغا كېلىپ توختاپ
قېلىشتى . ئۇ چاغدا ئېقىندا سۇ بار ئىدى . ئېقىننىڭ ئىككى
قاسىنقى بۇك چاتقاللىق بولۇپ ، توغراق يوق ئىدى . ئۇنىڭ ئاتىسى
ئۇستا مەرگەن ، تونۇلغان ئوۋچى ئىدى . ئاتىسى چارىنى كۆرۈپ
كېلىشكە كەتكەن كۈنلەرنىڭ بىرىدە ، ئۇ ئاتىسىنىڭ شىراقلىق
مىلتىقى بىلەن ئوقياسىنى ئېلىپ ، غونان تېيىغا[1] مىنىپ بىرەر
چوڭراق ئىلۇەسۇن ئوۋلاپ كېلىش مەقسىتىدە ئالدىنقى بىر قېتىم-
دا ئاتىسى بىلەن بارغان ئېقىننىڭ ئۈستۈن تەرىپىنى نىشانلاپ
ماڭدى . ئۇ چۈشكە يېقىن بىر قويۇق چاتقاللىققا كەلدى . ئۇ بۇ
يەردە قانداق چوڭ ھايۋانلارنىڭ بارلىقىنى بىلمەيتتى . يەردىكى

---

① غونان تاي — ئىككى ياشلىق تاي .

ئىزلارغا قاراپ بۇ يەردە جەرەن بار ئىكەن ، دېدى ئىچىدە . جەرەن-لەرنىڭ ئېقىنغا سۇ ئىچكىلى كېلىش ئېھتىمالى بولغان جايىنى تېپىپ ، دالدىلىق ياسىغىلى بولغۇدەك يەر تاللىغىلى ئەتراپقا كۆز يۈگۈرتۈپ ، ئېقىنغا يېقىن بىر چاتقاللىق ئارىسىدىكى بىر نۆچەنى كۆردى . يېقىن كېلىپ كۆرۈپ بۇ يەرگە بۇ يىللاردا ئاياغ بېسىلمى-غانلىقىنى بىلدى ، چۈنكى نۆچەنىڭ ئىچىنى يۇمران ئوتلار بېسىپ كەتكەن بولۇپ ، ھېچبىر چەيلەنمىگەنىدى . ئۇ ئىچىگە كىرەيمۇ-كىرمەيمۇ ، دېگەن دېلىغۇللۇقتا ئەتراپقا قارىۋېتىپ ، «قېنى ئىگە-سى كېلىپ قالسا بىر گەپ بولار[1] »دەپ ئويلىدى .

ئۇ نۆچەنىڭ ئىچىگە كىرىپ ئېقىن بويىنى ئوچۇق ، ئېنىق كۆزىتىپ تۇرغىلى بولىدىغان جايىنى تاللاپ ئوبدان جايلىشىپ ئولـ-تۇردى . ئوقياسىنى بىر يېنىغا قويۇپ ، مىلتىقنى قايتىدىن سۈمـ-بىلاپ تازىلىدى ، ئوقلاپ ، تەپكىسىگە ئۆزى ياسىغان پۇرۇختى[2] قىستۇرۇپ تەق قىلىپ قويدى . توشقان ياكى بىرەر ئۇچار قۇش كەلسە ئوقيادا ئېتىشنى ، چوڭراق ھايۋان كەلسە مىلتىقتا ئېتىشنى كۆڭلىگە پۈكۈپ ئولتۇردى .

ئارىدىن ئانچە ۋاقىت ئۆتمەي بىر توشقان ئېقىن بويىغا كەلـ-دى ، ئەلەڭلەپ ئەتراپقا قارىۋېتىپ سۇ ئىچكىلى ئېڭىشتىيۇ ، بېشـ-نى كۆتۈرگىنىچە پارت قىلىپ قېچىپ چاتقاللىققا كىرىپ كەتتى . ئۇ توشقاننىڭ نېمىدىن ئۈركۈپ قاچقىنىنى بىلەلمەي ئېقىنىنىڭ ئۇ تەرىپىگە قارىغاندى ، چاتقال ئارىسىدىن چىقىپ سۇغا قاراپ كېلىـ-ۋاتقان بىر يولۋاسنى كۆردى ، يولۋاسنى كۆردىيۇ ، يۈرىكى «جىغ» قىلىپ قالدى . ئاڭغىچە يولۋاس مۇشۇ ئەتراپنىڭ بىردىنبىر خوجـ-ىسى بولغاچقا ، ھېچبىر خەۋپسىرىمەي سۇ بويىغا كەلدى . «دۈۋە ئادەم» يۈرىكىنى توختىتۋېلىپ يولۋاسنى ئېتىش خىيالىغا كەلـ-دى . ئۇنىڭ بىلەن ئېقىنىنىڭ نېرىقى قېشىنىڭ ئارىلىقى كۆپ بولسا

---

① لوپنۇرلۇق ئۆۋچىلارنىڭ ئەنئەنىسىدە بىر ئۆۋچى دائىم كېلىدىغان جايغا باشقا بىر ئۆۋچى كېلىپ ئۆۋ قىلىش يوق ، بۇنداق قىلمىقنى بەك ئېغىر ئالىدۇ . بىر ئۆۋچى ياسىغان نۆچەدىن باشقا بىرسى پايدىلىنىش تېخىمۇ يوق .

② پۇرۇخ — مىلتىق دورىسى .

يۇز قەدەم كېلەتتى. بۇنچىلىك ئارىلىقتىكى يولۇاسنى ئاتماق ئۈ-
نىڭغا ھېچ گەپ ئەمەس ئىدى. يولۇاس سۇ ئىچكىلى ئېڭىشتى.
«دېۋە ئادەم» قولىغا مىلتىقنى ئالدى. يولۇاسنىڭ مېڭىسىنى چې-
نەپ تەپكىنى باساي دېگەندە، بىر قول ئۈنىڭ مۇرىسىنى يېنىك
ئىككى قېتىم بېسىپ قويدى. ئۇ چۆچۈپ كەينىگە قاراپ، تۆپىلىكى
ئېگىزرەك كىگىز قالپاق كىيگەن، ئاپئاق ساقىلى مەيدىسىنى يې-
پىپ كىندىكىگىچە چۈشۈپ تۇرغان بىر بوۋاينى كۆردى. بوۋاي
بىگىز بارمىقى بىلەن ئاغزىنى بېسىپ: «ئاۋاز چىقارما» دېگەن
ئىشارىنى قىلدى. ئاڭغىچە يولۇاس ئىچىدىغان سۇيىنى ئىچىپ
بايىقى بەخىرامانلىقچە مېڭىپ چاقاللىققا كىرىپ كەتتى.

— ئاشۇ يولۇاسنى ئاتماقچىمىدىڭ؟

«نەدىكى بىر قېرى» نىڭ ئۇنى تەستە ئۇچرايدىغان بىر ياخشى
ئولجىدىن قۇرۇق قويغىنىغا «دېۋە ئادەم» نىڭ غۇڭزىدە ئاچچىقى
كەلدى.

— ئۇ بىر يىرتقۇغۇ[1]، ئاتسام بولمامتى؟

— ھەقىقىي ئەر بولساڭ يولۇاسنىڭ ئەركىكىنى ئات، كۆرمە-
دىڭمۇ ئۇنىڭ قورسىقىنى؟

ھازىرغىچە ھېچكىم ھەتتا پولگان، ئوۋچىلىقتا قاتتىق قول
ئاتىسىمۇ ئۇنىڭغا بۇنداق كەسكىن، قاتتىق گەپ قىلىپ باقمىغانە-
دى. «ھەقىقىي ئەر بولساڭ»، بۇ گەپ ئۇنىڭ جان جېنىدىن
ئۆتۈپ يۇرىكىگە تېگىپ، ئۇنى لاسسىدە بوشىتىپ قويدى.

— ئۇ بوغازمىكەن؟

— نۆچەدىن چىق، نېرىغا بېرىپ پاراڭلىشايلى، — دېدى
بوۋاي.

«دېۋە ئادەم» مىلتىق، ئوقياسىنى ئېلىپ نۆچەدىن چىقىپ
بولغۇچە بوۋاي كەينىگە ئۆرۈلۈپ ماڭدى. «دېۋە ئادەم» ئۇنىڭ
ئارقىسىدىن ئەگەشتى. بوۋاينىڭ قولىدا بىر ئوقيا بار ئىدى.
بوۋاي ئېتىنىڭ يېنىغا كېلىپ كەينىگە قارىماي تۇرۇپ:

---

① يىرتقۇ — يىرتقۇچ.

— ئېتىكنى ئېلىپ كەل، — دېدى.
«دىۋە ئادەم» كەسكىن سۆزلۈك بوۋاي ئالدىدا ياۋاش ئىتائەت-
مەنگە ئايلىنىپ قالغانىدى، لام - جىم دېمەي بېرىپ ئېتىنى باغلاپ
قويغان يەردىن ئېلىپ كەلدى. بوۋاي ئېتىغا مىنىپ بولۇپ:
— سەنمۇ ئېتىكىغا مىن، — دەپ قويۇپ ئېتىنى ماڭدۇرۇپ
كەتتى.

شۇنچە ياشىنىپ قالغىنىغا قارىماي بوۋاينىڭ ئات مىنگەندىكى
ياش يىگىتتەك چەبدەسلىكىگە ئۇ ھەيران قالدى ھەم ئۇنىڭغا زوقى
كەلدى. بوۋاي ئوق رەڭلىك جەدە مىنگەن بولۇپ، قۇيرۇقى
يەرگە تېگىپ - تېگىپ تۇراتتى، يالىمۇ بوينىنى تولۇق يېپىپ
تالقىنىپ - يېيىلىپ تۇراتتى. ئاتنىڭ سۆڭگىچىنىڭ ئوتتۇرىسىدە-
كى خۇددى ياساپ - چېكىپ قويغاندەك ياڭاقچىلىك ئاق بىلەن
پېشانىسىدىكى شۇنچىلىك چوڭلۇقتىكى ئاپئاق قاشقا ئانقا ئالاھىدە
ئىسكەت، سۆلەت بېغىشلاپ، ئادەمگە ئالامەت ئۇز، كۆرۈملۈك
كۆرۈنەتتى. ئات پات - پات بېشىنى كۆتۈرۈپ، قۇلىقىنى دىك
قىلىپ، ئەتراپقا سەزگۈرلۈك بىلەن قاراپ قوياتتى. «ئېتىنى
بۇنچىلىك ئۆگىتىۋەتكىنىگە قارىغاندا بۇ بوۋاي بوش ئادەم ئەمەس-
تەك قىلىدۇ» دېگەنلەرنى ئويلىدى «دىۋە ئادەم». ئۇلار گەپمۇ
قىلىشماي مېڭىپ يۇلغۇن، يېكەن ۋە باشقا شاخ - شۇمبىلار بىلەن
ياسالغان بىر ساتما ئالدىغا كېلىپ ئاتلىرىدىن چۈشتى. ساتمىدا
قۇمغا كۆمۈپ پىشۇرغان ئىككى توشقان گۆشى ئېسىقلىق تۇراتتى.
بۇنى بوۋاي بىرىنى يەپ، بىرىنى ئېلىپ كېتىش ئۈچۈن پىشۇرغانە-
دى. توشقانلارنى ئىككىسى ئولتۇرۇپ بىردىن يېيىشتى، سۇ قاچە-
سىدىكى ئۇسالىقتىن ئىچىشتى.
— يولۋاسنى يىرتقۇ دېدىڭ، راست، يولۋاس يىرتقۇ، ئەمما
ھەرقانداق بوغاز مالنى ئاتماسلىق، ئۆلتۈرمەسلىك كېرەك، —
بوۋاي يولۋاس توغرىسىدا گەپ باشلىدى، — بوغاز مالنى ئۆلتۈر-
سەك، تۇغۇلمىغان بالىلىرىنىڭ قىساسىغا قالىسەن. بۇ ئەتراپتا
قانچىلىك يولۋاس بار بىلەمسەن؟ ئىلگىرى جىق ئىدى. ئادەملەر

ئېتىپ ـ ئېتىپ هازىر ئارانلا بىر جۈپ قالدى . بايىقى بوغاز يولۇاسنى ئېتىۋەتكەن بولساڭ ، بۇ ئەتراپتىن يولۇاسنىڭ ئۇرۇقى قۇرۇمامدۇ . ئۇ يىرتقۇ بولسىمۇ ، ئۆزىنىڭ يەيدىغىنىنى يەيدۇ .

«دۇڭە ئادەم» بوۋاينىڭ يولۇاسنى ئۆلتۈرمە ، دېگىنىنىڭ سەۋەبلىرىنى چۈشەنمىسىمۇ ، «بالىلىرىنىڭ قىساسى تۈتىدۇ» دېگىنى ئۈنى ئويلاندۇرۇپ قويدى .

بوۋاي يولۇاس توغرىسىدىكى گەپنى يۆتكەپ :

— سەن كىمنىڭ بالىسى ، ئوتتىقىكلار نەدە ؟ — دەپ سورىدى .

«دۇڭە ئادەم» چارالىق ئىكەنلىكىنى ، نېمە سەۋەبتىن بۇ ئەتراپقا كۆچۈپ كېلىپ قالغانلىقىنى سۆزلەپ بەردى .

بوۋاي ئۇلۇغ ـ كىچىك تىنىپ ، خىيالغا چۆكۈپ ئولتۇرۇپ كەتتى .

— يەنە شۇ كۆچۈش ، توختىمايدىغان ، تۈگىمەيدىغان كۆچۈش ، — بوۋاي ئۆزىگە سۆزلەۋاتقاندەك گەپنى داۋاملاشتۇرۇپ مۇنۇلارنى دەپ بەردى :

بوۋاي يېقىندا بىر چۈش كۆرۈپتۇ . چۈشىدە جەمەتىنىڭ تۇنجى ئەجدادى ئايان بولۇپ مۇنداق دەپتۇ : «ئىسىم قالاچ ، مەندىن كېيىن نۇرغۇن ئەۋلاد ئۆتتى . شۇلارنىڭ ئىچىدە توققۇزىنىڭ ئىسمى قالاچ بولدى . سەن توققۇزىنچىسى . ئۇلار ئىسىمىغا ۋارىسلىق قىلغىنى بىلەن قىلغان ـ ئەتكەنلىرىمگە ، ئىستەك ـ تىلەكلىرىمگە ، ئۆزلىرىنىلا ئويلىدى ، ئۆزلىرى ئۈچۈنلا ياشىدى . كېيىنكى ئەۋلادلارغا ئۆتكەنسىرى ئۆزلىرىنىڭلا غېمىدە بولۇشۇپ قۇرۇم ـ تىرىقتەك چېچىلىشىپ ، يېقىن قوشنا ـ قېرىنداشلىرىنىڭمۇ ئەھۋالىنى بىلىشمەي ياشاپ ئۆتتى . سەنمۇ شۇنداق ياشاپ كەلدىڭ . ئەمدى قەبىلە ـ يۇرتۇڭلىققا ، هەركىم ، هەر ئائىلە ، هەر جەمەت ئۆزلىرى ئۈچۈنلا ياشاشقا بەس ! دە ! ئەتراپىڭدىكىلەرگە هەم باشقىلارغىمۇ ئېيىت ، يۇرت بولۇشۇپ ، هەمدەملىشىپ ، بىر ياقىدىن باش ، بىر يەڭدىن قول چىقىرىپ ، بارنى تەڭ كۆرۈپ ، يوقنى تەڭ

يارىتىپ ئۆتۈكلار ...»

كۈندىلىك ئوزۇقىنىڭ غېمىنى كۈندە قىلىشتىن باشقىنى ئويلىمايدىغان «دېۋە ئادەم» گە بوۋاينىڭ گەپلىرى چۈشىدە ئاكلاۋاتقاندەك شۇنچە غۇۋا ، مەۋھۇم ، شۇنچە چۈشىنىكسىز تۇيۇلسىمۇ ، «ئاتا ـ بوۋىلىرىمىزنىڭ ئىزىنى ، روھىنى تاشلىمايلى» دېگەن سۆزى خاتىرىسىگە ئورناپ قالدى .

بوۋاي : «قالاچ بوۋا !» دەپ ئويغىنىپ كېتىپتۇ . شۇنىڭدىن كېيىن ئولتۇرسا ـ قوپسا خىيالدىن باش كۆتۈرمەيدىغان ، ئىچىگە تىنىپ ، ئۆزىچە ئازابلىنىپ يۈرىدىغان بولۇپ قاپتۇ . مەھەللىداشلىرىنىڭ ئېيتىشىچە ، ئۆزى يالغۇز ئاتلىق چىقىپ كېتىپ قۇملۇقنى ، قۇم دۆۋىلىرى ، يارداكلاقلارنى ئارىلايدىغان ، نېمىدۇر بىر ـ نېمىلەرنى ئىزدەيدىغان بولۇپ قاپتۇ .

ئوماق «دېۋە ئادەم» نىڭ قالاچ بوۋا توغرىسىدىكى گەپلىرىنى ئاكلاپ ، بوۋاينىڭ : «سېنىڭ تۆمۈرۈڭ — كېيىنكى بالاڭ كارامەتلىك ئادەم بولىدۇ ، ئەجدادلارنىڭ ئۇنتۇلغان ، ئۆچكەن ئىزلىرىنى تاپىدۇ» دېگەنلىرىنى ئەسلىدى . «ھەي ، مۇنۇ ئادەم بىلەن بالدۇراق ئۇچراشقان بولسام ، قالاچ بوۋايدىن جىق نەرسىلەرنى سوراپ ، كۆپ ئىشلارنى بىلىۋالاركەنمەن» دەپ ئەپسۇسلىنىپ قالدى . بوۋايدىن ئىسمىنى ، قالاچ ، قالۇچى بوۋىلىرىنىڭ ئىسمى ھەم ئۇلارنىڭ كېيىنكى قىسمەتلىرىنى سورىغاندا ، يىراق ئۇپۇققا ئۇزۇندىن ـ ئۇزۇن قاراپ ، خىيالغا چۆكۈپ ، جاۋابتىن ئۆزىنى قاچۇرۇپ گەپنى ئەگىتىپ مەجھۇل جاۋاب بېرىشىنىڭ ، قانداقتۇر بىر ئىچكى ئازابتا ئىچىگە تىنىپ كېتىشىنىڭ سەۋەبىنى بىلگەندەك بولدىيۇ ، ئەمما سەۋەبىنىڭ نېمىلىكىنى بىلمىدى . «ئەجداد» دېسە ، ئۇ ئاتىسىنىڭ ئاتىسىنى ، بوۋىسىنى ، نېرىغا بارسا چوڭ بوۋىسىنىلا كۆز ئالدىغا كەلتۈرەتتى . ئۇ يەنە ئويلاپ قالدى : «راست ، مەن بوۋىلىرىمنىڭ تېگى ـ تەكتىنى ، قىسقىسى ئۇلارنىڭ قەبرە ـ تۇپرىقىنىڭ نەدىلىكىنى بىلمەمنۇ ؟ ياق ، بىلمەيمەن . پەقەت چوڭ بوۋامنىڭ كىملىكىنى ، ئۇنىڭ قاراقوشۇنلۇق ئىكەنلىكىنىلا بىلىمەن ، ئەمما نېمە

ئۇچۇن قاراقوشۇن دەپ ئاتىلىدىغانلىقىنىمۇ بىلمەيمەن ، بىلىشىنىمۇ ئويلاپ باقماپتىمەن . قالاچ بوۋاينىڭ دېگىنى توغرىكەن : بۇ يۇز-سىزلىك ، تۇزكورلۇق ئىكەن . مۇشۇ قېتىمقى كۆچۈپ چىقىشىمىمۇ يۇرت نېمە بولسا بولسۇن ، ئۆزۈمنىڭ جېنىنى ساقلاي ، دېگەنلىك ئىكەن . مۇشۇنداق كېتىۋەرسەك ، كېيىن توختاق ، تۆمۈرلەرمۇ مېنىڭ ، ئانىسىنىڭ ئىز - تۇپراقلىرىمىزنى تاشلىۋەتكۈدەك ... »

ئوماق قالاچ بوۋاينىڭ گېپىنى ئويلىغانسېرى خىيالغا چۆكمەكتە ئىدى ...

ئوماق تۇرۇپلا ئالدىدا تۇرغان «دېۋە ئادەم» گە قىزىقىپ قالدى . بۇ زادى نېمە ئادەم ؟ ئىسمى نېمە ؟ بۇ توغراقلىقتا ئۆزى يالغۇز نېمىش قىلىدۇ ؟ ئۇنىڭ مۇقىم تۇتۇقلۇق تۇرالغۇسى يوقمۇ ؟ ئوماق خىيالىغا كەچكەن سوئاللارنى ئۇنىڭدىن سورىدى . «دېۋە ئادەم» مىيىقىدا كۈلۈپ قويۇپ :

— قىزىقساڭ ، بولىدۇ سۆزلەپ بېرەي ، — دېدى .

«دېۋە ئادەم» نىڭ بەزى كەچمىش - ھېكايىلىرى چۆچەكلىرىدىن ئەپسانىگىمۇ ئوخشاپ قالىدۇ ، قىزىقارلىق . قېنى بىر-لىكتە ئاڭلايلى ...

4

ئۇنىڭ ئەسلىي ئىسمى جەپەر ئىدى . ئۇنىڭ يۇرتىنى چارا دېدۇق . كۆنچى ، كۈزلەك ، تىكەنلىك ، دۇرال ، ئابداللارغا ئوخشاش ، چارىمۇ لوپ دالىسىدىكى چوڭ يۇرت-لارنىڭ بىرى . ئۇلارنىڭ ھەرقايسىسىنىڭ ئەتراپىدا بىرنەچچىدىن كىچىك مەھەللە بار . بۇ مەھەللىلەرنىڭ ئادەملىرى يۇرتىنىڭ نامى-نى شۇ چوڭ يۇرت نامىدا ئاتىشىپ كۈزلەكلىك ، چارلىق ... دېيىشىدۇ . «دېۋە ئادەم» — جەپەر چارا ئەتراپىدىكى تېيىزكۆل مەھەللىسىدە تۇغۇلغان . تېيىزكۆل مەھەللىسى باشقا مەھەللىلەرگە قارىغاندا چارىغا يىراقراق ، چوڭ يولدىن چەتتە بولۇپ ، باردى -

كەلدى قىلىدىغانلار بىرە - بىرە چىقىپ قالاتتى. ئادەملىرىنىڭ تولىسى بېلىقچىلىق، قوشۇمچە ئوۋچىلىق بىلەن شۇغۇللىناتتى. ئىنتايىن ئاز بىر قىسىم ئائىلىلەرلا بېلىقچىلىق، ئوۋچىلىق قىلىغاندىن باشقا ئاز - تولا تېرىقچىلىقمۇ قىلىپ قويااتتى. ئۇلارنىڭ تېرىيدىغىنى كۆپىنچە تېرىق بىلەن قوناق ئىدى. چەپەرنىڭ ئائىلىسى بېلىقچىلىق، ئوۋچىلىق بىلەنلا ھەپىلىشىپ يۈرىدىغانلاردىن ئىدى.

چەپەر تۇغۇلغاندا ئاتىسى مەھەللىدە ئەمەس ئىدى. «خوتۇنۇم سەكىزىسە ئۇنى يېكى بېلىق گۆشى، يېكى بېلىق شورپىسى بىلەن باقمىسام بولمايدۇ» دەپ مەخسۇس خوتۇنىغا ئاتاپ بېلىق تۇتقىلى كېتەتتى. ئۇ بالا تۇغۇلۇپ ئىككىنچى كۈنى قايتىپ كەلدى. ئانا - بالىنىڭ تەلىيى بار ئىكەن، تۇتۇپ كەلگەن بېلىق كۆپ بولۇپلا قالماي، چوڭ - چوڭ بېلىقلار ئىدى. تۇنجى بالىسىنىڭ ئوغۇل بولغانلىقىدىن ئاتىسىنىڭ خۇشاللىقتا بېشى كۆككە تاقاشقاندەك بولدى. بېلىقلار ئارىسىدىن ساقمى[1] قىپقىزىل بېلىقتىن ئىككىنى تاللاپ ئۆز قولى بىلەن پىشۇرۇپ كىچىكرەك كاسا[2]غا ئېلىپ، شورپىسىنى ئايرىم قاچىغا ئۇسۇپ خوتۇنىنىڭ ئالدىغا ئېلىپ كېلىپ:

— يېكى بېلىق گۆشىنى يەپ، شورپىسىنى كۆپ ئىچىپ بەرسە سۈت جىق چىقىدۇ دەيدۇ. قېنى يېگىن، — دېدى خوتۇنىغا ۋە كاسىدىكى بېلىقنىڭ بىرىنى قۇيرۇقىدىن تۇتۇپ كۆتۈرۈپ تۇرۇپ يېنىك - يېنىك سىلكىۋىدى، بېلىق گۆشى كەمچۇكلىنىپ، پولۇ يېگەندەك ئوچۇم - كاپاملاپ يېگۈدەكلا بولدى.

— سەنمۇ يە، — دېدى ئايال ئېرىگە.

— سەن يەپ تۇر، مەن شورپىنى سوۋۇتاي، بۇ بېلىقلارنى سەن ئۇچۇن، بالىمىز ئۇچۇنلا تۇتتۇم كەلدىم، — دېدى ئەر.

ئەگەر بالىسى جان بىلەن چوڭ بولىدىغان ئىش بولسا، ئوغلى-

---

① ساقاق — بېلىقنىڭ بېشىنىڭ ئىككى تەرىپىدىكى نەپەس ئېزاسى (قىزىل، قات - قات).

② كاسا — ياغاچتا ئويۇپ ياسالغان تەلەڭگە، جاۋۇر، داس.

ئىشك تېزرەك چوڭ بولۇشى ئۈچۈن ئۇ ئۆز جېنىنىمۇ ئاغالاپ[1] بېرىۋېتىشكىمۇ تەييار ئىدى. ئۇ ئوغۇل بوۋىنىڭ شۇ قەدەر خۇشال ئىدى.

ئۇ چاغدا ئۇنىڭ مەھەللىسىدە قۇرئاننىڭ ئەڭ قىسقا بىرەر سۈرىسىنى ياكى بىرەر ئايەتنى تولۇق ئوقۇيالايدىغان كىشى يوق ئىدى. ھەتتا «بىسمىللاھىر رەھمانىررەھىم» نىمۇ «بىسمىللارە-ھىم» دەپلا تۇگىتەتتى. بار - يوقى بىلمىدىغىنى «ئاللا ئەكبەر، بىسمىللارەھىم» لا ئىدى. بالا تۇغۇلۇپ ئۈچىنچى كۈنى مەھەللىدە-كى بىر مويسىپىت تورقا - چىگە تالاسى بىلەن يۇڭ ئارىلاش توقۇلغان زاكىغا ئورالغان بوۋاقنى:

بىسمىللا، ئاللا ئەكبەر،
بوۋاقنى[2] ئاتى جەپەر.
ئۈچى بول، بالىقچى بول،
ساڭا كەلمەسۇن خەتەر.
ئۇزۇن قىلسۇن ئۆمرۈڭنۇ[3]،
ئەل - مەلەڭگە جانىڭ بەر.

دەپ قوشاق ئوقۇپ پالاس سېلىنغان سۇپىدا ئۈچ قېتىم دۇمىلاتتى. شۇنىڭ بىلەن بوۋاقنىڭ مۇبارەك ئىسىم - جونى جەپەر بولدى. جەپەر ئاتا - ئانىسىنىڭ گۆھىرى ئىدى. ئۇ بەش - ئالتە ياشقىچە تاپىنى يەرگە تەگمەي دېگۈدەك ئاتا - ئانىسىنىڭ بوينىدىن چۈشمەي ئۆستى. شۇنىڭدىن كېيىنمۇ ئەتىۋارلىنىپ ياغ ئىچىدىكى بۆرەك-تەك قاتتىق - يىرىكنى كۆرمەي ئون ياشقا كىردى. ئۇ ئون ياشقىچە ئۆز ئىسمى جەپەر دېگەن ئىسىم بىلەن ئاتالدى. يېشى

---

① ئاغالاپ — ھۆرمەتلەپ، ئىززەتلەپ؛ بېغىشلاپ، ئاتاپ.

② لوپنۇر دىئالېكتىدا ئىگىلىك كېلىش بىلەن چۈشۈم كېلىش بىر قوشۇمچە «نى» بىلەنلا ئىپادىلىنىدۇ. بۇنداق ھالەت كلاسسىك ئەدەبىياتىمىزدا قىسمەن ئۇچرايدۇ.

③ لوپنۇر دىئالېكتىدا لەۋلەشكەن تاۋۇشلۇق سۆزلەرگە 3 - شەخس قوشۇمچىسى ئۇلانغاندا قوشۇمچىلارمۇ لەۋلەشكەن تاۋۇشلۇق بولىدۇ. يول — يولۇ (يولى) قول — قولۇ (قولى)، قۇيرۇق - قۇيرۇقۇ (قۇيرۇقى) ... غا ئوخشاش.

ئوندىن ھالقىغاندىن باشلاپ مەھەللە ئەتراپىدىكى قۇم دۆۋىلىرىگە يامىشىش ، دومىلاش ، يۇگۈرۈشلەردە ، ئۇجۇل يىغمىلىرىدا ۋە قاناداقلا ئىش قىلمىسۇن چاققان ، چەبدەسلىكى بىلەن كۆپچىلىكنىڭ دىققىتىنى تارتتى ، ئۇلارنىڭ ئاغزىغا چىقىپ قالدى . جەپەر دېگەن ئىسمى چاققان ، چەبدەس مەنىسىدىكى «چەپەر» گە ئۆزگەردى . كۆپچىلىكنىڭ ئۇنى «چەپەر» دەپ ئاتىشىدىن ئاتا ـ ئانىسىنىڭ زوقى تېشىپ ، ئۇلارمۇ ئوغلىنى ئەركىلىتىپ : «چەپەر ، چەپىرىم» دەپ ئاتايدىغان بولدى . ۋاقىتنىڭ ئۆتۈشىگە ئەگىشىپ بۇ ئەركىلەتمە ئىسىم ئۇنىڭغا ئۆز ئىسمىدەك سىڭىپ كېتىپ ، «چەپەر» دەپ ئاتىلىپ ، ئەسلىدىكى ئۇچ قېتىم دوملىتىپ قويغان ئىسمى ئۇنتۇلدى .

ئۇنىڭ ئاتىسى چارا بويىچە تونۇق ئوۋچى ئىدى ، بولۇپمۇ ئىز قوغلاپ ئوۋلاش جەھەتتە مەشھۇر ئىدى . ئۇنىڭ ئالدىدىن قېچىپ كەتكەن ھەرقانداق بىر ئىلۋەسۇن ، ئۇنىڭ ئوۋىغا ئايلانماي قالمايتى ، كۈنلەپ ـ كۈنلەپ ئىز قوغلاپ يۈرۈپ ئۇ مالنى ھامان ئوۋلىۋالاتتى . ئۇ بۇ جەھەتتە ئۆزىگە شۇنچىلىك قاتتىق قول ئىدىكى ، ئىز قوغلىغان مالنى ئوۋلىمىغۇچە باشقا مال ئۇچرىسىمۇ ئۇنى ئوۋلىمايتتى .

چەپەر ئون ياشقا كىرگەندىن باشلاپ ئاتىسى ئۇنى كۆزى ، قۇلىقى پىشسۇن ، يىراق ـ يېقىن جايلار بىلەن تونۇشۇۋالسۇن ، كېمىنى قانداق تاياشنى ، گۆلمەنى قانداق چۈۋۈشنى[1] ، سانجىغاق ۋە مانجارنى قانداق ئىشلىتىشنى ئۆگىنىۋالسۇن دەپ ئۆزىگە ئەگەشتۈرۈپ ئوۋغا ، بېلىق تۇتۇشلارغا بىللە ئېلىپ چىقىدىغان بولدى . دەسلەپكى بىر ـ ئىككى قېتىملىق ئوۋ ئۇنىڭغا ئويۇندەك تۇيۇلۇپ ، بۇ ئىشقا قىزىقىپلا قالدى . ئاتىسىنىڭ ئوۋغا چىقىدىغانلىقىنى ئاڭلىسىلا ئېتىنى توقۇپ تەييار بولۇپ تۇرىدىغان بولدى . ناۋادا ، ئاتىسى ئىككى ھەپتە ئىچىدە ئوۋغا چىقماي قالغۇدەك بولسا ، «نېمىشقا ئوۋغا چىقمايمىز ؟» دەپ ئاتىسىدىن سورايدىغان بولدى .

---

① چۈۋۈش — تور يېيىش .

بالمسىنمك ئوۋغا بۇ قەدەر ھەۋەس قويۇپ قالغانلىقىدىن خۇش بولغان ئاتىسى ئۇنىڭغا ئويۇنچۇق ئورنىدا بىر ئوقيا ياساپ بەرگەندى ، بۇ ئۇنىڭ تازا كۆڭلىدىكىدەك ئىش بولدى . دەسلەپ بىرەر نەرسىنى قارا قىلىپ چېنەپ ئېتىپ ئۆگەندى ، ئاندىن كېيىن قۇشقاچ قاتارلىق نەرسىلەرنى ئېتىپ يۇرۇپ ، تەڭ دېمەتلىكلىرى ئىچىدە پىشىشىق ، ماھىر ئوقياچى بولۇپ قالدى . ئاتىسى ئۇنى : «ئۇزۇنغا قالماي مېنى بېسىپ چۈشكۈدەك ئوقياچى بولىدۇ » دەپ پەخىرلىنىپ تەرىپلەيدىغان بولدى ھەم يېقىن ئارىلىقتىكى توشقان ، غاز ، ئۆردەك قاتارلىقلارنى ئېتىشنى ئۇنىڭغا قويۇپ بېرىدىغان بولدى . تەككۈزەلمەي ياخشى ، تەككۈزەلمەي قالسىمۇ ھېچقىسى يوق ، ئوقيادىن ئاۋاز چىقمىغاچقا ، ئۇ نەرسىلەر ئۇركۈپ ئۇچۇپ كەتمەيدۇ ، ئۇچسىمۇ يىراقتا كەتمەيدۇ ، ھامان ئېتىۋالغىلى بولىدۇ . ئەمما ، چەپەرنىڭ ئۇزگەن ئوقى تەگمەي قالمىغان ئەھۋال كەمدىن ـ كەم كۆرۈلەتتى .

بېلىق تۇتۇش ، بولۇپمۇ كېمىدە تۇرۇپ گۆلمە چۈۋۈش ، بېلىققا سانجىغاق سانجىش ئۇنداق ئاسان ئەمەس . كېمە تايىغاندا ئۆزىنى ئوبدان دەڭسىۋالمىسا كېمە ئۆرۈلىدۇ ، ئۇرۇلمىگەندىمۇ غايقاڭلاپ كېمىنى تايىغىلى بولمايدۇ . بۇنداق چاغدا گۆلمە چۈۋۈ- غىلىمۇ ، سانجىغاقنى نىشانغا دەل ئاتقىلىمۇ بولمايدۇ . يەنە تېخى سۇنىڭ ئوي ـ تېرەنلىكىنى ، بېلىقلارنىڭ ھەركەت ھالىتىنىمۇ توغرا ئىگىلەش كېرەك ھەم سايىنىڭ قايسى تەرەپتىن چۈشۈشىنىمۇ بىلىش كېرەك . بۇلارنىڭ بىرەرسىگە سەل قارىسا ، بېلىق تۇتۇش دېگەن سۇغا چىلىشىدۇ . بېلىق تۇتۇش ئۇچۇن بىلمىسە بولمايدىغان بۇنچىۋالا كۆپ ئىشلار ئۇنىڭ كىچىككىنە كاللىسىغا سىغمىدى ، ئاز بىر قىسمىنلا بىلىۋالالىدى ، كۆپلىرى ئۇ قۇلىقىدىن كىرىپ بۇ قۇلىقىدىن چىقىپ كەتتى .

— بۇ ئىشلار كېيىن ئۆزۈڭگە ئەسقاتىدۇ ، بىلمىسەڭ بولمايدۇ ، كۆڭۈل قويۇپ ئۆگەن ، — دەپ قويدى ئانىسىمۇ بىر كۈنى .

— بىز تارىملىقلار بېلىق بىلەن جان باقىمىز . بېلىق تۇتۇشنى

بىلمىگەن تارىملىق جەننىنى جان ئېتەلمەيدۇ ، — دېدى ئاتىسى قاتتىق تەگدۇرۇپ .

ئۇ بىر كۈنى ئاتىسىنىڭ گۆلمىدە بېلىق تۇتۇشىغا يارەملەشكىلى چىقىپ ، دىققەتسىزلىكتىن زادى ئېسىدىن چىقمايدىغان بىر ئاۋارىچىلىككە ئۇچراپ تاس - تاماس قالغان بىر كۆزىدىن ئايرىلىپ قالغىلى . ئاتىسى گۆلمىدىن چىقىرىپ كېمىگە تاشلىغان بېلىقلارنىڭ پىلتىڭلاپ قايتا سۇغا چۈشۈپ كەتمەسلىكى ئۈچۈن چەپەر مايتۇچاق① بىلەن ئۇدۇللۇق بېلىقلارنىڭ بېشىغا ئۇرۇپ هوشسىزلاندۇرۇپ تۇردى . چوڭراق بىر بېلىقنىڭ بېشىغا ئۇرماقچى بولغاندا ، بېلىق پىلتىڭلاپ بىر سەكرىۋىدى ، بېلىقنىڭ قۇيرۇقى چەپەرنىڭ كۆزىگە پاققىدە تەگدى . ئۇ : «ۋايجان !» دەپ كۆزىنى تۇتقىنىچە ئولتۇرۇپ قالدى . ئاتىسى گۆلمىنى تاشلاپ چەپەرنىڭ يېنىغا كېلىشىگە كېمە غايقاڭلاپ كېتىپ ئىككىلىسى سۇغا چۈشۈپ كەتتى . چەپەر بىر قولىدا كۆزىنى تۇتۇپ تۇرۇپ ، يەنە بىر قولىدا پالاقلاپ يۈرۈپ كېمىنىڭ گىرۋىكىنى تۇتتى . كېمە شۇئان تەڭپۇقىلۇقىنى يوقىتىپ سىڭايان بولۇپ دۇم كۆمتۇرۇلۇپ كەتتى . گۆلمە ، بېلىقلار سۇغا چۈشۈپ كەتتى . چەپەرنىڭ ئۆزى كېمىنىڭ ئاستىدا قالدى . ئاتىسى دەرهال كېمىنى ئوڭدا قىلىپ ، چەپەرنى كۆتۈرۈپ قىرغاققا ئېلىپ چىقتى . چەپەرنىڭ هېلىقى كۆزىنىڭ ئەتراپى كۆكىرىپ ياڭاقتىن چوڭراق ئىششىپ چىققانىدى . چەپەرنىڭ ئاتىسى كېمىنى غارغالتىغا ئاپىرىپ باغلاپ قويۇپ ، ئۇنى ئېلىپ ئۆيگە قايتتى . چەپەرنىڭ كۆزى ئۇنى يىگىرمە كۈندەك ئاۋارە قىلىپ تەستە ساقايدى . چەپەر شۇنىڭدىن كېيىن كېمە تاياشقا قىزىقسىمۇ ، بېلىق تۇتۇشقا قىزىقمايدىغان بولۇپ قالدى .

چەپەرنىڭ ئوۋچىلىق تارىخىدا بولۇپ ئۆتكەن ئاجايىپ ئۇچ ئىش ئۇنىڭ ئېسىدىن هەرگىز چىقمايدۇ .

---

① مايتۇچاق — بېلىقنى هوشسىزلاندۇرۇشتا مەخسۇس بېلىقنىڭ بېشىغا ئۇرۇشقا ئىشلىتىدىغان ناغرا چوكىسىدەك ئەگرى ياكى توقماقسىمان ياغاچ .

چەپەر ئون ئالتە ياشقا تولغان يىلى كۈز كۈنلىرىنىڭ بىرىدە ئاتا ـ بالا ئىككىسى كۈزلەكنىڭ ئۈستۈن تەرىپىدىكى توقايلىقنى نىشانلاپ ئوۋغا چىقماقچى بولدى. ئۇلار ھەممە تەرەددۇتىنى تەق قىلىپ مېڭىشقا ئاتىلىنىش ئالدىدا تۇرغاندا، چەپەرنىڭ ئانىسى ئېرىگە:

— كىچە چۈشۈم بۇزۇلۇپ قاپتۇ، ئوۋغا بارمىساڭلار قانداق بولىدىكىن، — دېدى.

چەپەرنىڭ ئاتىسى كۈلۈپ قويۇپ:

— ئۆزۈڭ بۇزۇلۇپ قالغانسەن. ئېيتە، قانداق چۈش كۆرۈدۇڭ، — دېدى.

چەپەرنىڭ ئانىسى:

— چاقچاققا ئايلاندۇرماڭ، راست دەۋاتىمەن، — دېدى.

— قېنى دېمەمسەن، كۆرگەن چۈشۈڭنى.

— قويىدەك چوڭلۇقتىكى قوڭغۇزلار پېتىنقتا دومىلىنىپ يۈرگۈدەك.

— سەن چۈشۈڭدە قوڭغۇز كۆرسەڭ، بىز ئوۋغا چىقمايمىز-ما؟

— دادام چۈشتىكى قوڭغۇز توڭگۇزنىڭ سۈرى دېگەن.

— ياخشى چۈش كۆرۈپسەن، دېمىسەڭمۇ بىز توڭگۇز ئوۋلىغىلى بارىمىز.

— سارالىڭ بولدىمۇ ما ئادەم، توڭگۇز ئوۋلاپ نېمە قىلىسىز؟

— ئوغلۇڭنى بىرەر ئىلۇەسۈن ئوۋلىتىشتىن بۇرۇن توڭگۇز ئوۋلىتىپ يۈرىكىنى توختاتقۇزاي دەيمەن، — دېدى.

— ئۇغۇ شۇنداقتۇ، بايا تىن سول قاپىقىم تارتىپ توختىمايۋا-تىدۇ، بىرەر ...

ئايالىنىڭ گېپى ئاغزىدا قالدى، ئېرى ئۇنىڭ گېپىنى

بۆلۈۋەتتى ـ تىلىك قۇر①، «ئوغلۇڭنى ئوۋغا ئۆگەت، قىزىڭنى قازاغا» دېگەن گەپنى ئاتاڭ ساڭا ئۆگەتمىگەنمۇ، ـ چەپەرنىڭ ئاتىسى قارىمايۋۇرۇپلا، ـ چەپەر، ئانقا مىن، ـ دېدى ـ دە، ئېتىغا مىندى.

تۇنجى قېتىم چوڭ هايۋان ئوۋلاپ ئاتىسىنىڭ سىنىقىدىن ئۆتەلمىگەنلىكىدىن قەۋەت خۇشال بولۇپ ئاتلىنىشقا ئالدىراپ تۇرغان چەپەر شۇئان ئېتىغا مىندى ـ دە، ئانىسىغا قاراپ كۈلۈپ قويۇپ ئاتىسىنىڭ كەينىدىن يۈرۈپ كەتتى.

ئۇلار ئىسسىق چۈشۈپ كېتىشتىن بۇرۇن مەنزىلگە بېرىۋېلىشنى كۆزلەپ ئەتىگەن يولغا چىقىپ ئاتلىرىنى بۆرە يۈرۈشىگە قويۇپ بەرگەچكە، دامجۇق ۋاقتىدىن سەل ئۆتكەندىلا توقايلىققا كېلىپ بولدى. توقايلىقنىڭ بىر تەرىپى قويۇق جىگدىلىك، يەنە بىر تەرىپى يۇلغۇن ئارىلاش بۇك قىرچىنلىق ئىدى. 8 ـ ئاي كىرىش بىلەن جىگدىلىك كۈزلەك، تىكەنلىك، چاربىدىن كەلگەن جىگدە يىغقۇچى ئەر ـ ئايال، چوڭ ـ كىچىك ئادەملەر بىلەن بىرنەچچە كۈن ئاۋاتلىشىپ كېتەتتى. شۇ مەزگىللەردە بۇ يەرگە يەردە قېلىپ قالغان جىگدىلەرنى يىگىلى نە ـ نەلەردىن توڭگۇزلار يىغىپ كېتەتتى. چەپەرنى ئاتىسىنىڭ بۇ يەرگە باشلاپ كېلىشى ئۇنىڭغا توڭگۇز ئانقۇزۇپ كۆرۈش ئىدى. ئۇ ئوقيا ئېتىشقا كىچىك تۇرۇپلا ئاتىسىغا ئوخشاش پىشتى، مىلتىق ئېتىشنىمۇ ئوبدان ئىگىلىدى، قارا چېنەپ دەل تەگكۈزۈپ ئېتىشنى ئۆگەندى. مىلتىنى تازا پىشىپ تولۇق ئىگىلىگەندىن كېيىن ئاتىسىغا، چالا ئىگىلەپلا ئانقاندا، بوشقا كەتكەن ئوق بۇ يەردىكىلەر ئۈچۈن چوڭ زىيان. مىلتىق پۈرۈخىنى ياسماق ئوڭاي بولغان بىلەن ئۇنىڭ ئاساسىي خۇرۇچىنى، مىشەكنى تاپماق تەس، بۇنىڭ ئۈچۈن سۆگەتبۇلاقتا ياكى سىڭگىر تاغلىرىغا بېرىش كېرەك، ياكى بولمىسا كۆنچى، كورلىغا بېرىش كېرەك. چەپەرنىڭ ئېتىپ ئۆگەنگىنى

① تىلىك قۇر ـــ تىلىك قۇرۇسۇن.

توڭگۇز ئېتىۋالسام ياخشى بولىتتى» دېگەنلەرنى ئويلاپ تۇراتتى، ئۆزىدىن ئەللىك قەدەمچە نېرىدىكى چانقاللىقتىن ئىككى قاۋان[1] بىلەن تۆت مېكىجىن[2] خورتۇلدىشىپ چىقىپ، ئۇنىڭ ئۇدۇلىغا كېلىپ توختاپ ئەتراپقا قارىۋېتىپ ئوت يېيىشكە باشلىدى. چەپەر-نىڭ قورسىقىغا: «ئاتام كەلگۈچە توڭگۇزدىن بىرنى ئېتىۋالغان بولسام» دېگەن جىن كىرىپ ئۇنى دەيدىلەشكە باشلىدى. بۇنچىلىك ئارىلىقتا ئالتە توڭگۇزنىڭ بىرەرسىنىغۇ ئاتارمەن، دېگەن ئىشەنچ بىلەن ئوتتۇرىدا تۇرغان بىر قاۋانىنى چېنەپ قارىغا ئالدى، لېكىن توڭگۇزلار بېشىنى كۆتۈرۈپ ئاستا ماڭدى. ئەمدى چەپەر بىرەر توڭگۇزنىمۇ قارىغا ئالالماي جىلە بولۇشقا باشلىدى، قانچە چېنەپمۇ مىلتىقنىڭ ئۇچىنى بىرەر توڭگۇزغا توغرىلىيالمىدى. توڭگۇزلار بىرەر شەپىنى سەزگەندەك خورتۇلدىشىپ تۇرۇپ قالدى. چەپەر پۇرسەتتىن پايدىلىنىپ مىلتىقنىڭ ئىككى تىركەك پۇتىنى يەرگە پاتۇرۇپ ئوبدان قويۇۋېلىپ ئوتتۇرىدىكى بىر توڭگۇزنى چېنەپ تەپكىنى باستى. «پاڭ» قىلغان ئاۋاز بىلەن تەڭلا توڭگۇزلار ئارقا-سىغا يېنىپ چانقاللىققا قاراپ قاچتى. پەقەت بىر قاۋانلا سەل دەلدۇگۇنۇپ توختاپ ئەتراپقا قارىدى، چەپەرنى كۆرۈپ قالغان چېغى، ئۇنىڭغا قاراپ ئوقتەك ئېتىلدى. ئوق توڭگۇزغا تەگكەن، ئەمما ئەجەللىك يېرىگە تەگمەي ئازراق يارىلاندۇرغانىدى. يارىدار قاۋاننىڭ خۇي - پەيلىنىڭ قانداق بولىدىغانلىقىنى ئاتىسى ئۇنىڭغا دەپ بەرگەن: «ۋەھشىيلىشىدۇ!». چەپەر قورقۇپ ئاقىۋىتىنىڭ قانداق بولۇشىنى ئويلاپ بولغۇچە، قاۋان جان - جەھلى بىلەن خورتۇلدىغىنىچە ئۇنىڭ ئالدىغىلا كېلىپ قالدى. چەپەر-نىڭ چاققان - چەبدەسلىكى مۇشۇ قېتىم ئۇنىڭ جېنىغا ئارا تۇرۇپ قالدى. ئۇ شارتتىدە ئۆزىنى يانغا ئالدى. توڭگۇزنىڭ بوينى يوق دېگۈدەك قىسقا بولغىنىمۇ ئۇنىڭ ھاياتىنىڭ ئامان قېلىشىدىكى يەنە بىر سەۋەب بولۇپ قالدى. توڭگۇز بوينىنىڭ قىسقىلىقىدىن يېنىغا

---

① قاۋان — توڭگۇزنىڭ ئەركىكى.
② مېكىجىن — توڭگۇزنىڭ چىشسىز.

بۇرۇلالماي بەش قەدەمچە ئالدىغا دوغۇپ بېرىپ قۇمدا تىزلىنىپ قالدى . توڭگۇز ئۆزىنى ئوڭشاپ تۇرۇپ بولغۇچە ، چەپەر چەپەرلەر- كى بىلەن يېنىدا تۇرغان ئۇزۇن ساپلىق نەيزىنى ئېلىپ توڭگۇزنىڭ كەينىنىڭ ئۇدۇل كەلگەن يېرىگە سانجىدى . چەپەر قاراپ كۆردى- كى ، نەيزە قاۋاننىڭ كۆتىدىن قورسىقىغچە كىرىپ كەتكەنىدى . قانسىراپ كەتكەن قاۋان خورتۇلدىغىنىچە جايىدىن قوپالماي ياتتى . چەپەرنىڭ ئۆزىمۇ قورقۇپ كەتكەچكە ، ھۆمۈدەپ كەتتى ۋە بىر يېرى ئاغرىۋاتقاندەك سېزىلدى . بايا ئۇ توڭگۇزدىن ئۆزىنى قاچۇ- رۇپ يانغا ئېتىلغاندا نەيزىنى يۆلەپ قويغان پۇلغۇن تۇۋۈگە يىقىل- غان . يىقىلغاندا ئۆزلىرى گەدەرمە بېلىقنى پىشۇرۇش ئۈچۈن ئوشتۇغان قۇرۇق يۇلغۇن ياغىچىنىڭ قالدۇق ئۇچىنىڭ ئۈستىگە يېنىچە يىقىلغانىدى . شۇ چاغدا يۇلغۇن تۇۋۈنىڭ ئۇچى يوتىسىغا كىرىپ كەتكەن ، لېكىن ئۇنىڭ پۇتۇن دىققىتى قاۋاندا بولۇپ قې- لىپ بۇنى سەزمىگەنىدى .

مىلتىقىنىڭ ئۇنىنى ئاڭلىغان ئاتىسى يۇگۇرگىنىچە يېتىپ كەلدى .

— يارايسەن ، يارايسەن ، ئوقنىمۇ تەگكۈزۈپسەن ، نەيزىنى سانجىغان يېرىڭنى قارا ، — دەپ كۈلدى چەپەرنىڭ ئاتىسى ئۇنىڭغا قاراپ ۋە شۇئان يەنە ، — نېمە بولدۇڭ ، چىرايىڭ سارغىيىپ كېتىپتۇغۇ ، — دەپ ئىتتىك چەپەرنىڭ يېنىغا كەلدى .

— يوتام ، يوتام ، — دېدى چەپەر پەس ئاۋازدا .

— يوتاڭغا نېمە بولدى ؟

— يۇلغۇن ياغىچى كىرىپ كېتىپتۇ .

— نېمە بولۇپ ؟ — چەپەرنىڭ ئاتىسى شۇنداق دېگەچ چەپەر- نىڭ پۇچقىقىغا قاراپ پاچىقىدىكى قانىنى كۆردى .

— قان ئېقىۋېتىپتۇغۇ ! ئىشتاننى سال ، — دېدى . پالاس ئىشتان قېلىن بولغاچقا ، قان سىرتقا چىقالماي پۇچقاق بويلاپ پاچىقىغا ئېقىپ چۈشكەنىدى . چەپەر ئىشتاننى سالدى ، ئىچىدىكى نېپىز تورقا ئىشتان قىپقىزىل قان بولۇپ كەتكەنىدى .

چەپەرنىڭ ئاتىسى ئالدى بىلەن يۇلغۇن شاخلىرىنىڭ ئارىلىرىدا تۇرۇپ قالغان قالدۇق قۇرۇق يۇلغۇن چېچىكىنى يىغىپ ئۇۋىتىپ چەپەرنىڭ يۇتىسىدىكى ياغاچ كىرىپ كەتكەن جايغا قويۇپ ئۇستىدىن بىر دەم بېسىپ تۇردى . قانىنىڭ چىقىشى ئاساسەن توختىغاندىن كېيىن دەسلەپ قويغان يۇلغۇن چېچىكى ئۇۋاقلىرىنى ئېلىۋېتىپ يېڭىلاپ قويدى ، ئۇستىدىن چەپەر بېسىپ تۇردى . ئاتىسى كۆڭلى-دىكىنى سېلىپ يىرتىپ ياغاچ كىرىپ كەتكەن جايىنى چىڭ بوغۇپ تاڭدى .

— ئاناڭنىڭ چۈشىدە كۆرگىنى مۇشۇ پالاكەتچىلىك ئوخشايدۇ ، ئەمما سېنىڭ تۇنجى ئوقنى بوشقا كەتكۈزمىگىنىڭ چوڭ ئىش . بۇنىڭدىن ئاناڭ خۇش بولمىدۇ ، — دېدى چەپەرنىڭ ئاتىسى ۋە يۈك - تاق ، نەرسىلەرنى ئىككى ئاتقا ئورۇنلاشتۇرۇپ شۇئان قايتىپ يولغا چىقتى . كۈنپېتىشتىن بۇرۇن ئۆيگە بېرىۋېلىش ئۈچۈن ئاتنىڭ يۈرۈشىنى تېزلەتتى .

چەپەرنىڭ يارىلىنىپ كۆپ قانسىراپ كەتكىنى بىر ياندا قېلىپ ، ئۇنىڭ ئېتىلىپ كەلگەن قاۋاننى كەينىدىن نەرىگە نەيزە تىقىپ ئۆلتۈرگەنلىكى ئۇزۇنغىچە كىشىلەر ئاغزىدىن چۈشمەيدىغان كۈلكىلىك گەپ بولۇپ قالدى . چەپەرنىڭ ئانىسىمۇ بۇ ئىشنى ئاڭلاپ ئۆزىنى تۇتۇۋالالماي كۈلۈپ كەتكەنىدى .

6

چەپەر مەرگەنلىكتە ھەم پولگانلار بىلىشكە تېگىشلىك ئىشلاردا خېلى پىشىپ يېتىشىپ قالدى . پۇرۇخ تەييارلاشتىن تارتىپ مىلتىق سۇمبىلاش ، ئوقلاشقىچە ھەممە ئىشنى ئۆزى مۇستەقىل قىلالايدىغان بولدى . تارىملىق پولگانلارنىڭ ئىشلىتىدىغىنى شاغدار دەپ ئاتىلىدىغان پىلتىلىق شىراقلىق مىلتىق بولۇپ ، ئۇزۇنلۇقى بىر مېتىر ئوتتۇز سانتىمېتىر ئەتراپىدا ، ئوقنىڭ مۇساپىسى ئىككى يۈز مېتىرچە ، مەرگەن ئۇستا بولسا بۇ مىلتىقتا بىر يۈز

ئەللىك قەدەم ئارىلىقتىكى نەرسىنى ئىشەنچلىك ئېتىۋالغىلى بولىدۇ . يەرگە تىركەپ قويىدىغان ئۇزۇن ئىككى ئەگرى پۇتى مەرگەنلەرنىڭ نەرسىلەرنى قارىغا ئېلىشقا بەك ئوڭايلىق تۇغدۇرىدۇ ، قول تىترەپ ياكى مىلتىق مىدىرلاپ كېتىدىغان ئەھۋال بولمايدۇ .

چەپەر ئاتىسى سىڭگىر تېغىغا ئوۋغا كەتكەن ۋاقىتتىن پايدىلىنىپ ئۆزى ئايرىم ئوۋغا چىقىپ باقماقچى بولدى . ئۇ ئاتىسى بىلەن بىللە بېرىشنى تەلەپ قىلغاندا ، ئاتىسى : «تاغ يوللىرى بەك خەتەرلىك ، كېيىنچە بار ، ھازىر بولمايدۇ» دەپ بىللە ئېلىپ بېرىشقا ئۇنىمىغانىدى . چەپەرنىڭ نارازىلىقى چىرايىغا چىقىپ كەتتى . ئاتىسى ئۇنىڭ مىجەزىنى بىلگەچكە ، ئۇنىڭ ئۆز ئالدىغا ئوۋغا چىقىپ كېتىشىدىن ئەنسىرەپ مىلتىق پوروخلىرىنى خوتۇنىغا بېرىپ تىقىۋېتىشنى ، چەپەر سوراپ قالسا بەرمەسلىكنى قاتتىق تاپىلاپ كەتكەنىدى . دېگەندەك ئاتىسى كېتىپ ئەتىسىلا چەپەر ئانىسىدىن پوروخ بولسا بېرىشنى ئېيتتى .

— ئۆيدە بار پوروخنىڭ ھەممىسىنى ئاتاڭ ئېلىپ كەتتى ، نېمە قىلماقچىدىڭ ؟ — دەپ سوردى چەپەردىن ئانىسى .

— مەنمۇ ئوۋغا چىقىپ بىرەر ئىلۋەسۇن ئېتىپ كېلەيمىكىن دەيمەن .

چەپەرنىڭ ئانىسى ئۇنىڭ مۇشۇنداق ئاتىسى يوق چاغدا ئوۋغا چىقىشنى تەلەپ قىلىپ قېلىشىدىن بەك ئەنسىرەپ يۇرەتتى . «ئۆتكەن قېتىم ئاتىسى بىلەن ئوۋغا چىقىپ بولغان ئىش ھېلىقى . ئۆزى يالغۇز چىقسا ... » ئانا خىيالىنىڭ ئاخىرىنى كۆز ئالدىغا كەلتۈرۈشكە جۈرئەت قىلالمىدى . بالىسىغا نېمە دېيىشنى بىلەلمەي قالدى ، ئەندىشىسىنى بىلدۈرۈپ :

— ئاتاڭ بولمىسا ، سەن تېخى كىچىك تۇرساڭ ، يالغۇز ئوۋغا چىقساڭ قورقمامسەن ؟ — دېدى .

— نېمە ، سەن مېنى كىچىك دەيسىنا ؟ مۇشۇ دېگىنىڭگە بۈگۈنلا ئوۋغا چىقىپ چوڭ بولغانلىقىمنى كۆرسىتىپ قويىمىسام ، — چەپەر شۇنداق دېدى ـ دە ، ئۆي تەرەپكە ماڭدى .

ئوغلىنىڭ ئاتىسىنىڭ مىجەزىنى ئېلىپ ئۆز سۆزلۈك بولۇپ چوڭ بولغانلىقىنى بىلگەن ئانا چەپەرنىڭ نېمە قىلماقچى بولغىنىنى قىياس قىلىپ بولدى .

چەپەر ئاتىسى بىلەن تاغقا ئوۋغا بارغاندا ئاتىسىغا كۆرسەتمەي ئېلىپ كېلىپ ئۆيگە يوشۇرۇپ قويغان شۇرانى① ئېلىپ چىقىپ سىرىق سۆگەتنىڭ كۆمۈرى بىلەن گۈڭگۈرتنى قوشۇپ ئارىلاشتۇرۇپ قورۇدى ، ئاندىن مەخسۇس ئويۇلغان چوڭراق ھاۋانچىدا سوقۇپ پۇرۇخ ياسىدى .

چەپەرنىڭ ئانىسى ئۇنىڭ قىلمۇاتقان ئىشىغا قاراپلا تۇردى ، ھېچنېمە دېيەلمىدى ، بىر نەرسە دېگىنى بىلەنمۇ بىكار ئىدى .

چەپەر پۇرۇخنى تەييار قىلىپ بولغاندىن كېيىن ، ئانىسىغىمۇ گەپ قىلماي مىلتىقنى مۈرىسىگە ئېسىپ ئېتىغا مىندى ، ئۇزۇن ساپلىق نەيزىنى تېقىمىغا قىستۇرۇپ ، ئېتىنى يورغىلاتقىنىچە يۇرۇپ كەتتى . بۇ ئۇنىڭ تۇنجى قېتىم مىلتىق كۆتۈرۈپ ئۆزىلا ئوۋغا ئاتلىنىشى ئىدى .

چەپەرنىڭ بۇ قېتىمقى مەنزىلى ئويمانكۆل ئەتراپى ئىدى . تارىم دەريا‌سىنىڭ ئېقىش يولى ئۆزگىرىپ يۇقىرى تەرەپكە سۈرۈلگەندىن كېيىن ، ئويمانكۆل ، كۆكئالا تەرەپلەرنىڭ يايلاقلىرى بۆلەكچە ياشىرىپ ، چاتقاللىقلار باغجانلاپ بۇكلەشكەنىدى . بۇنىڭ بىلەن ئىلگىرىكى ئېقىن بويلىرىدىكى ئىلۇەسۇنلار شۇ تەرەپلەرگە كۆچكەنىدى . نىشانلىغان مەنزىلگە ئۇ چۈشتىن قايرىلغاندا يېتىپ كەلدى . دەريا بويىدىن ئەپلىك بىر جاينى تاللاپ ئاتتىن چۈشۈپ نەرسە ـ كېرەكلىرىنى بىر يانغا قويدى . ئوۋچىلار بىللە ئېلىپ يۈرىدىغان كىچىك مىس قازاندا ئۆزىگە چۈشلۈق سۇ قاينىتتى ، ئاندىن ئالغاچ كەلگەن ئۇجۇل تالقىنىدىن بىر قوشۇق سالدى ، جىگدىدىن بەش ـ ئالتە تال تاشلاپ پەس ئوتتا يەنە ئازراق قاينىتىپ ، قازانىنى ئوتتىن ئېلىپ قويۇپ قويدى . ئۇجۇل بۇلمىقى سوۋۇغاندىن كېيىن ، قازاندا تۇرغۇزۇپلا قوشۇقلاپ ئېلىپ ئىچتى ،

① شورا — رەڭگى ئاق ، پوزماندەك يۇمشاق شور ، پۇرۇخ ياساشتىكى ئاساسلىق خۇرۇچ .

قورسقىنى تويغۇزۇۋالغاندىن كېيىن ، نەرسە - كېرەكلەرنى توغ-
راق ئاچىسىغا ئارتىپ قويدى ، ئېتىنى چۈشەپ ئوتقا قويۇۋەتتى .
ئۆزى مىلتىق بىلەن نەيزىنى ئېلىپ دەريا بويلاپ يۇقىرىغا ماڭدى .
چەپەر كۆڭلىدە جەرەندىن ئىككىنى ئاتسام ، رەسمىي ئوۋچىلار
قاتارىغا ئۆتۈپ ئاتا - ئانامنى خۇش قىلسام ، چوڭلارنىڭ ماختىشىغا
ئېرىشىپ ، تەڭتۇشلىرىم ئارىسىدا ئورنۇم كۆتۈرۈلسە ، دېگەنلەرنى
ئويلاپ كېتىۋاتاتتى ، قايىردا ئاپتاپقا قاقلىنىپ ياتقان بىر كېيىككە
كۆزى چۈشۈپ قالدى . كېيىكنىڭ ياتقان يېرى دەريا قېشىغا يېقىن
بولۇپ ، قاش ھەم تىك ، ھەم ئېگىز ئىدى . كېيىك ئېقىن تەرەپكە
قاراپ ياتقاچقا ، چەپەرنى كۆرمىدى . چەپەر پۇتىنىڭ ئۈچىدا پەم
بىلەن دەسسەپ مېڭىپ شالاڭراق باغجانلىغان بىر تۈپ يۇلغۇننىڭ
ئارقىسىغا ئۆتۈۋالدى . چەپەر كېيىك ئۇچراپ قېلىشىنى ئويلىمىغا-
نىدى . ئۇنىڭ بىلەن كېيىكنىڭ ئارىلىقى كۆپ بولسا ئوتتۇز قەدەم
كېلەتتى . بۇنچىلىك يېقىن ئارىلىقتا ياتقان كېيىكنى ئېتىۋېلىشىدا
گەپ يوق . شۇنداق پەيتتە ئۇ ئاتىسىنىڭ دائىم دەيدىغان : «ھەر
ۋاقىت ئەتراپىڭغا دىققەت بىلەن ئوبدان قارا . بىرەر كېيىك ، جەرەن
كۆرسەڭ ئازراقمۇ شەپە چىقارماي پەم بىلەن ماڭ ، ئىلاج بار
يېقىنلاش ، ئەپلىك يەرنى تېپىپ ئورۇنلىشىۋال ، توختال بول ،
تەپكىنى ئالدىراپ باسما ، دەل چېنەپ ئات» دېگەن ئۇگۈتلىرىنى
ئېسىگە ئالدى . ئۇ تۇرغان يېرىدە ئىككى پۇتىنى كېرىپ ئوبدان
ئورۇنلىشىۋالدى ، مىلتىقنى شەپە چىقارماي چوڭ يۇلغۇن ئاچىمى-
قىغا ئۆتكۈزۈپ قويۇۋېلىپ كېيىكنى چېنىدى . ئۇ قەتئىي ئىشەنچ
بىلەن ئۆرە تۇرغىنىچە تەپكىنى باساي دېگەن چاغدا ، ئالدى تەرەپ-
تىن «شىرىق» قىلغان ئاۋاز ئاڭلاندى . چەپەر شۇنداق قاراپلا
قورقۇنچتىن يۈرىكى دۇپۇلدەپ ، بەدىنى تىترەپ كەتتى ، كۆز قارە-
چۈقى قېتىپ قالغاندەك بىر نۇقتىغا تىكىلىپلا قالدى ، ئۆزى
قاتۇرۇپ قويغاندەك قىمىرمۇ قىلماي تۇرۇپ قالدى . بىر يولۋاس
يەر بېغىرلاپ چەپەرگە قاراپ كېلىۋاتقاندەك ئىدى . ئۇ شۇ قور-
قۇنچتا قارىۋىدى ، كۆڭلى جايىغا چۈشكەندەك بولدى ، يولۋاس كې-

يىكنى كۆزلەپ كېلىۋاتاتتى ، بايا يولۇاس ئۇنى كۆزلەپ كېلىۋاتقان-
دەك تۇيۇلۇپ كەتكەنىدى . چەپەر مۇشۇكنىڭ چاشقانغا
ئېتىلىش ئالدىدا مۇشۇنداق يەر بېغىرلاپ ماڭغىنىنى كۆر-
گەن ، ئەمما يولۇاسنىڭمۇ شۇنداق قىلىدىغانلىقىنى ئاڭلاپ باقمىغا-
نىدى . ئەمدى ئۇ يولۇاسنىڭ كېيىككە قانداق ئېتىلىپ ، قانداق
چاڭگال سېلىپ قامالالاپ ئېغىز سالىدىغىنىنى كۆرمەكچى بولۇپ
شەپە چىقارماي جايىغىلا ئولتۇرۇۋالدى . يولۇاس بايىقى ئۆمىلىشىدە
مېڭىپ ئاخىر كېيىكنىڭ ئۇدۇلىغىلا كېلىپ قالدى . كېيىك ئۆزى-
گە يېقىنلاپ قالغان ئۆلۈم خەۋپىدىن بىخەۋەر بەخىرامانلىق بىلەن
ئېقىنغا قاراپ ياتاتتى . چەپەرنىڭ ئەمدى كېيىككە ئىچى ئاغرىپ
قالدى . يولۇاسنى ئېتىۋەتكۈسى كەلدى ، ئەمما ئۇنىڭ مۇمكىنچىلە-
كى يوق ئىدى ، ئېتىشنىڭ ياخشى پۇرسىتى كەتكەنىدى .
يولۇاس ئۆرە بولدى - دە ، پۇتۇن كۈچىنى ئارقا ئىككى پۇتىغا
يىغىپ تۇگۈلۈپ تۇرۇپ كېيىككە ئېتىلدى . يولۇاس ئېتىلىش
بىلەن ئاغزى ھاڭدەك يوغان ئېچىلدى ، قوزۇقتەك ئاستى - ئۈستى
تۆت چىشى چەپەرگە ئەپسانىلەردىكى يالماۋۇزنىڭ ھەرەڭ - سەرەڭ
ئۇزۇن ھېڭگاڭ چىشىدەك دەھشەتلىك كۆرۈنۈپ كەتتى . چەپەر
بىچارە كېيىك يولۇاسنىڭ ئاغزىغا چۈشۈپ بولدى ، دەپ ئويلىغانە-
دى ، ئەمما كېيىكنىڭ يولۇاس ئاستىدىن قوپۇپ بىر تاقلاپ قاش
ئۈستىگە چىقىپلا چاتقاللار ئارىسىغا كىرىپ كەتكىنىنى كۆرۈپ
ھەيران قالدى . يولۇاس پۇتۇن كۈچى بىلەن ئېتىلغاچقا ، ئۆزىنى
توختىتىۋالالماي ئالدى ئىككى پۇتى قۇمدا ئالدىغا يۈرۈشۈپ كە-
تىپ ، كېيىك ئۇنىڭ تۆت پۇتى ئارىسىدا قالغانىدى . يولۇاس
ئۆزىنى ئوڭشاپ بولغۇچە كېيىك چاققانلىق بىلەن ئۇنىڭ پۇتلىرى
ئارىسىدىن چىقتى - دە ، جېنىنى ئېلىپ قاچتى .
يولۇاس كېيىك ياتقان يەرگە ئېڭىشىپ قۇمنى پۈرىدى ، ئاندىن
كەلگەن يولى بىلەن قايتىپ سالپىيىپ ماڭدى . چەپەر يولۇاسنى
كەينىدىن ئاتسام قانداق بولار ، دەپ خىيالىنىڭ ئاخىرىنى چۈشۈ-
رۈپ بولغۇچە ، كېتىۋاتقان يولۇاس كەينىگە بۇرۇلۇپلا بايىقىدەك

يەر بېغىرلاپ كېلىشكە باشلىدى . ئۇنىڭ كۆزى كېيىك يانقان يەردە ئىدى . چەپەر يولۇاسنىڭ بۇ ھەرىكىتىگە ھەيران بولۇپ قاراپ تۇردى . يولۇاس بايىقى يەرگە كەلدى ـ دە ، ھېلىقى ھەرىكىتىنى تەكرارلاپ قايىرغا شىددەت بىلەن ئېتىلىپ ، كېيىك يانقان يەرنى پۇتلىرىدا تىرمىلاپ ، بىر نەرسىنى چىشلەپ ـ چاينىاپ سىلكىگەندەك بەشىنى بىرنەچچە قېتىم قاتتىق ـ قاتتىق سىلكىپ چايقاپ ، ئەتراپقا ئەلەملىك بىر قارىۋېتىپ قايىردىن چىقماي دەريانى بويلاپ يۇقىرى تەرەپكە سالپىيىپ ئاستا مېڭىپ كەتتى .

چەپەر ئىچىدە : «بۇزە يولۇاسنىڭ مەشىق قىلغىنى ئىكەن ـ دە ، ھايۋان چېغىدا ئوۋدىن قۇرۇق قېلىش ساۋقىنى يەكۈنلەيدىكەن» دەپ ئويلىدى .

شۇنداق ، ھەرقانداق ھايۋان ئۆزىگە لايىق كاللىسى ، مېڭىسى بار مەخلۇق . ئۇلار تىرىكچىلىك مۇساپىسىدە جان ساقلاش ، ياشاش ئۈچۈن شارائىتقا قاراپ ماكان تاللاش ، كۆچۈشنى ، ماسلىشىشنى ھەم قايسى مالنى قانداق ئۇسۇلدا ئوۋلاشنى ئانىلىرىدىن ھەم ئۆز مەشىقلىرى ئارقىلىق ئوۋلاشنى ئۆگىنىدۇ . بۇ ئۇلارنىڭ بىر خىل ئىزدىنىشى ، يەنە بىر تەرەپتىن ساۋاقلىرىنى يەكۈنلىشىمۇ بولىدۇ .

7

ئاتا ـ بالا ئىككىسى باش كۆز ئېيىنىڭ بىر كۈنى دۆڭبەل تەرەپكە ئوۋغا بارماقچى بولدى . ئوۋ تەييارلىقلىرىنى ئۇلار ئاخشامىلا تەق قىلىپ قويغانىدى . چارا بىلەن دۆڭبەل ئارىلىقى يىراق بولمىسىمۇ ، ئىسسىق چۈشۈپ كەتكۈچە بېرىۋېلىشنى ئويلاپ كۈن بىلەن تەڭلا يولغا چىقتى . ئۇلار ئارا يولغىچە ئاساسەن چەپەرنىڭ ئوۋچىلىقى ھەم بېلىقچىلىققا قىزىقماس بولۇپ قالغانلىقى ئۈستىدە پاراڭلىشىپ ماڭدى . ئۇنىڭ بېلىقچىلىققا قىزىقماسلىقى ئاتا ـ ئانىسىنىڭ بەشىنى قاتۇرۇۋاتقان چوڭ غەم بولۇپ قالغانىدى .

— دائىملا ئوۋغا چىقىپ يۈرەرمۇ ، بېلىق يېمەسمۇ ، بىزدىن

كېيىن قالسا گۆش يەپلا ئۆتەمدۇ ، نەدىكەن ئۇنداق جىق گۆش ، بېلىقچىلىقنى بىلمىسە قانداق بولىدۇ ؟ — دېگەنىدى ئانىسى بىر نەچچە قېتىم ، چەپەرنىڭ كېيىنلىكىدىن غەم قىلىپ .

— ئاناڭ راست دەيدۇ . تارىملىق بولغان ئادەم بېلىق تۇتۇشنى بىلمىسە بولامدۇ ، گۆلمە چۇۋۇش - يىغىش ، مانجار توقۇش ، سۇغا مانجار قويۇش - باغلاش ، سانجىغاق تۇتۇش ، سانجىش ... بۇلارنى بىلمىسەڭ كېيىن جېنىڭنى جان ئېتەلمەيسەن ، كېيىنلىكىڭنى ئوبدان ئويلانمىساڭ بولمايدۇ ، — دېدى ئاتىسى ياندىشىپ كېتىۋاتقان چەپەرگە .

بۇ گەپلەرنى ئاتىسى ئۇنىڭغا ئىلگىرىمۇ بىرنەچچە قېتىم ئېيتقان ، لېكىن بۇ گەپلەر ئۇنىڭغا يۇقۇشمىغان . يېقىندىن بۇيان ئۇ ئويلىنىدىغان بولۇپ قالغانىدى ، بۇ قېتىم تېخىمۇ ئويلىنىشقا باشلىدى . ئالدىنقى قېتىملاردىكى ئۇنىڭ جېنىغا كەلگىلى تاس قالغان بىرنەچچە قورقۇنچلۇق ئىش پات - پات يادىغا كېلىپ ، كۆز ئالدىدا زاھىر بولۇپ تۇرىدىغان بولۇپ قالدى . بۇنداق چاغدا ، ئۇنىڭ بەدەنلىرى تىكەنلەشكەندەك بولۇپ تىترەك بېسىپ كېتەتتى . ئۇ كۆرۈنۈشلەرنىڭ بىرنەچچە قېتىم چۈشىدە كۆرۈنۈپ ئۇنى قورقۇتۇشلىرىچۇ ، تېخى ... قاۋان ئۇنىڭ قارىنىنى يېرىپ ، ئۇچەي - باغرىنى چۇۋۇپ تاشلىغاندا : «ۋايجان !» دەپ ۋارقىراپ ئويغىنىپ كەتكەن ، پۈتۈن بەدىنى سوغۇق قارا تەرگە چۆمۈلگەنىدى ، كېيىكنى ئوۋلىيالماي قالغان يولۋاس خەنجەردەك چىشلىق ئاغزىنى دەھشەت بىلەن ئېچىپ ھۆركىرەپ ئۇنىڭغا ئېتىلىپ كەلگەندە قاچىمەن دەپ ئۇيقۇلۇقتا سۇپىدىن يىقىلىپ چۈشۈپ ئويغىنىپ كەتكەن ، بۇ چاغدىمۇ ھازىرلا سۇدىن چىققاندەك پۈتۈن بەدىنى قارا تەرگە چىلىشىپ كەتكەنىدى .

— بېلىقچىلىقنى ئۆگەنمىسەم بولمىغۇدەك ، — دېدى چەپەر .

— بېلىقچىلىقتا سەن ئۆگىنىدىغان ئىش ناھايىتى جىق . شۇلارنىڭ ھەممىسىنى ئۆگەنگەندە ، ئاندىن بېلىقچىلىق قىلغىلى ، پۈتۈن بېلىقچى بولغىلى بولىدۇ .

چەپەر ئاتىسىغا قاربىدى .

— كېمە ، چارا[1] چېپىش ، كاسا ئويۇش ، ئېگەر ـ خۇم[2] چېپىشلارنى بىلمىسەك بولمايدۇ . ئەر بولغان ئادەم بۇلارنى ئۆگەنمىسە مىسە بولمايدۇ ، بىر ئۆينى باقالمايدۇ . «كېمە تاياشنى بىلمىسەك كېمىگە چىقما ، بېلىق يەيمەن دېمە» دەپ بىكار ئېيتىلمايدۇ . يەنە تېخى يەر تېرىشمۇ بار ، — دېدى ئاتىسى .

چەپەر بېلىقچىلىققا قارىغاندا ئوڭچىلىقنىڭ جاپا ـ مۇشەققىتى ئېغىر ، مۇشكۇل ، خەۋپ ـ خەتىرى كۆپلۈكىنى ھېس قىلىپ ، بۇنىڭدىن كېيىن بېلىق تۇتۇش ئۇسۇللىرىنى ئۆگەنمىسەم بولمىغۇ- دەك ، دېگەن قەتئىي نىيەتكە كېلىپمۇ قالغانىدى . ئاتىسىنىڭ بايىقى گەپلىرى تېخىمۇ تەسىر قىلىدى ، شۇڭا قەتئىي نىيىتىنى بىلدۈرۈپ :

— ئاتا ، بېلىقچىلىقنى چوقۇم ئۆگىنىمەن ، — دېدى .

ئاتىسى ئوغلىنىڭ ئۆزىدەك بىر سۆزلۈك ئىكەنلىكىنى ، قىلە- مەن دەپ بەل باغلىغان ئىشىنى قىلماي قويمايدىغان مىجەزىنى بىلەتتى .

ئەمدى ئاربدا قىلىشىدىغان باشقا گەپ قالمىغاندەك ئىككىسى بىرپەس جىم بولۇپ قالدى . بىرھازا جىم ماڭغاندىن كېيىن ، چەپەر نەچچە ۋاقىتتىن ئاتىسىدىن سورىماقچى بولۇپ يۈرگەن بىر گەپنى سوربدى :

— ئاتا ، مەھەللىمىزنى نېمىشقا چارا دەيدۇ ؟

— بوۋىلارنىڭ ئېيتىشىچە ، بۇرۇن چارا ئادەم يوق پۇتۇنلەي چاچاق ، قوڭاچاق[3] ۋە يۇلغۇن قاپلىغان بىر تۇز ئىكەنىدۇق . بىر كۈنلىرى تاغ تەرەپتىن قاراقوشۇن كۆلى بويىغا كۆچۈپ ماڭغان بىرنەچچە ئائىلە كىشىلىرى مېڭىپ ـ مېڭىپ ئاشۇ تۇزگە كېلىپ قاپتۇ . ئۇلار شۇ يەردە ئارام ئالماقچى بوپتۇ . بىر كىشى ئات ـ ئۇلىغىنى ئوتقا قويۇپ بەرمەكچى بولۇپ ئوت ـ چۆپى قويۇقراق

---

① چارا — كىر تەڭلىسى .
② خۇم — ئېگەر .
③ قوڭاچاق — ئاق تىكەن .

بىر يەرگە[1] ئۇيۇلغۇنى قېقىۋېتىپ ، دۇم كۆمتۇرۇكلۈك تۇرغان چوڭ بىر چارىنى كۆرۈپ قاپتۇ . ھېلىقى كىشى بۇ نېمە چارىدۇ ، دەپ ئۇنى كۆتۈرۈپتىكەن ، ئوبدان يۆگەپ قويۇلغان بىرنەچچە ئايلىق بولغان بىر بوۋاقنىڭ ئۆلۈكى تۇرغۇدەك . ھېلىقى كىشى باشقىلارنى چاقىرىپتۇ . ھەممىسى كېلىپ ئۆلۈك بوۋاقنى چىرايلىق چېچىلغا-قاراپتۇ . چارا ناھايىتى ئۇستىلىق بىلەن بەكمۇ چىرايلىق چېچىلغا-نىكەن ھەم خېلىلا چوڭ ئىكەن . ئۇلار بۇنداق چوڭ چارىنى كۆرمە-گەنىكەن ، شۇڭا بوۋاقنىڭ ئۆلۈكىگە قارىغاندا چارىغا ھەيران قا-تۇ . ئۇلار ئۇ يەرنىڭ تۈپرىقىنىڭ ياخشى ، تارىم دەرياسىغا يېقىنلە-قىنى كۆرۈپ مەسلىھەتلىشىپ شۇ يەردە تۇرۇپ قاپتۇ ۋە ئۇ يەرگە «چارا» دەپ ئىسىم قويۇپتىكەن ، شۇنىڭدىن تارتىپ ھازىرغىچە شۇنداق ئاتىلىپ كېلىۋېتىپتۇ... — دەپ سۆزلەپ بەردى چەپەرنىڭ ئاتىسى .

ئۇلار پاراڭ بىلەن بولۇپ ئېتىنى ئۆز مەيلىگە قويۇپ بەرگەچ-كە ، دۆڭبەلگە دەل چۈش مەھەلدە يېتىپ كەلدى . بۇگۈن ھاۋا ئوچۇق بولۇپ كۈن ئەتىگەندىلا ئىسسىشقا باشلىغانىدى ، ئۇلار كەل-گەندە جاھان ئوبدانلا ئىسسىپ كەتتى . بۇنداق چاغدا ھېچنېمىنى ئۆڭلىغىلى بولمايتتى . ئۇچارلىقلاردىن تارتىپ ئاياغلىقلارغىچە ھەممىسى چاتقاللىق ياكى بىرەر سايىلىققا كىرىپ جىممىدە يېتىپ ئارامىنى ئېلىشاتتى . چەپەر ئاتىسى بىلەن توغراقلىق ئىچىگە كىرە-ۋالدى ، بۇ يەر سايىلىق بولغان بىلەن دىمىق ئىدى . ئۇلار غىزالە-نىپ ئازراق ئۇخلىۋالماقچى بولۇشتى .

چەپەر كىچىك چېغىدا ئاغىنىلىرى بىلەن ئويىنىغىلى چىقىپ قۇمدا يېتىشىپ كۆزى ئەمدى ئىلىنىشىغا چىرقىرىغان بىر ئاۋاز بىلەن ھەممىسى ئورنىدىن تۇرۇپ كېتىشكەنىدى . چىرقىرىغان چەپەرنىڭ يېنىدا ياتقان بالا ئىكەن . قارىسا بىر كەسلەنچۈك بالىسى-نىڭ بېشى ئۇنىڭ قۇلىقىنىڭ ئىچىدە بولۇپ ، قالغان قىسمى

---

① ئۇيۇلغۇ — قوزۇق (بۇ سۆز مەخسۇس يەرگە قاقىدىغان قوزۇقنى ئاتاشقىلا ئىشلىتىلىدۇ) .

شىپپائىلاپ تۇراتتى . بالا كەسلەنچۇكنى بىر قولىدا ئۇستىدىن بې-
سىۋالغانىدى . بالىلارنىڭ ھەممىسى چىرقىرىشىپ كەتتى . ئاربىدە-
كى چوڭراق بىر بالا كەسلەنچۇكنى تارتىپ چىقىرىۋەتتى ، ھېلىقى
بالا قورقۇپ كەتكەچكە ھوشىدىن كەتتى . بالىلار ئۇنى كۆتۈرۈشۈپ
مەھەللىگە ئېلىپ كېلىشتى . بولغان ئىشتىن بالىنىڭ ئاتا ـ ئانە-
سىمۇ ، باشقىلارمۇ قورقۇپ كېتىشتى . بالىنىڭ يۈز ياشتىن ئاشە-
قان مومىسى تۇلەشئاي قۇتقا ھاسىسىغا تايىنىپ ئۆيىنىڭ ئارقىسىدە-
كى جىغىلدايدىغان بولۇپ قالدى . ئۇلار بىر توغراق تۇۋۈگە
يۈرىكى جىغىلدايدىغان بولۇپ قالدى . ئۇلار بىر توغراق تۇۋۈگە
كېلىشىگە بىر پاتمىچۇق «شۇر» قىلىپ چەپەرنىڭ پۇتىنىڭ يېنە-
دىن ئۆتۈپ كەتتى . چەپەر قورققىنىدىن تاقلاپ كەتتى . شۇڭا
ئاتىسىنىڭ يېنىدا يېتىش تۇرماق ئولتۇرۇشتىنمۇ قورقۇپ ، چوڭ
ئاچىماقتا ئولتۇرماقچى بولۇپ توغراق ئۈستىگە چىقىپ كەتتى .
ئاتىسى چامچا[2] ئۈستىدىن كىيىۋالغان پالاس كۆكۈزمەكنى سېلىپ
بېشىغا قويۇپ ياتتى . چەپەر پاتمىچۇقنى كۆرگەندىكى قورقۇنچى
كەتمەي ئەتراپقا ئەلەڭلەپ قاراپ ئولتۇراتتى ، يەردىن چىقتىمۇ ياكى
ئاسماندىن چۈشتىمۇ يېقىنلا يەردىكى يوغان بىر توغراق كەينىدىن
بىر يولۋاس پەيدا بولۇپ ئىچ مايماق دەسسەپ بېشىنى تۆۋەن سېلىپ
ئاستا كەلمەكتە ئىدى . چەپەرنىڭ :

— ئاتا ! قوپ ، يولۋاس ! — دەپ توۋلىغۇسى كەلدى ، لېكىن
يولۋاسنىڭ ئۇ مېڭىشىدا ئاتىسىنى كۆرگەندەك ئەمەس ئىدى .
«يولۋاس ئاتامنى كۆرمەپتۇ ، خۇدايىم ئۇنى باشقا ياققا كەتكۈزۈ-

---

① جانىڭ قۇر ، يەرگە كىر — لوپلۇقلارنىڭ ئەڭ يامان قارغىشى ، جېنىڭ قۇرۇپ كەتسۇن ، سېنى يەر يۇتسۇن ، دېگەنلىك .
② چامچا — ئالدى ئوچۇق ، ئۆرە ياقىلىق كۆڭلەك .

ۇەت» دېدى ئىچىدە.

يولۇاس بىر توختۇۋلىپ ئەتراپقا قارىدى. چەپەرنىڭ ئاتىسىنى كۆرۈپ قالغان بولسا كېرەك، يەنە بايىقى مېڭىشىدا ئالدىرىماي قەدەم ئېلىپ توغراق تۇۋۈگە كەلدى، بېشىنى كۆتۈرۈپ ئىككى يانغا قارىدى، ئاندىن ئېگىشىپ چەپەرنىڭ ئاتىسىنىڭ پۇتىنى پۇرىدى، قورسىقىنى، باشلىرىنى پۇرىدى. بۇ چاغدا چەپەرنىڭ ئاتىسى يولۇاسنىڭ تۆت پۇتىنىڭ ئارىسىدا قالدى. چەپەر نېمە قىلارىنى بىلمەي، جېنى بار بىلەن يوقىنىڭ ئارىسىدا قورقۇپ ئولتۇراتتى. يولۇاس ئۇنداق پۇراپ، بۇنداق پۇراپ، يەنە بېشىنى كۆتۈرۈپ ئۇيان - بۇيان قاراپ قويۇپ، ماڭغان يۆنىلىشى بويىچە قەدىمىنى ئېغىر - ئېغىر ئېلىپ يىراقلاپ كېتىپ قالدى. چەپەرنىڭ يۈرىكى جايىغا چۈشتى. ئولتۇرغان يېرىدىن ئېڭىشىپ ئاتا! دەپ چاقىرماقچى بولۇۋىدى، ئاڭغىچە ئاتىسى قويۇپ ئولتۇردى، چەپەر توغراق تىنى ئۆزىنى ئانقاندەك چۈشۈپلا:

— ياپىر، ياپىر! جېنىم ئازلا قالدى... يولۇاس... — دېدى.

— ھە، يولۇاس، مېنى قورقىمىدى دەمسەن؟

— بىلدىڭما؟

— ئۇخلىمىغان تۇرسام.

— ئەمىسە...

— بىلىپ قوي، يولۇاس مۇشۇك مىجەز ھايۋان. مۇشۇك قۇشقاچ، چاشقان مىدىرلىسا ئاندىن ئېتىلىدۇ. تۇتقان چاشقان، قۇشقاچلارنى ئۇيان - بۇيانغا تاشلاپ، شۇ ئارقىلىق ئۇنىڭغا ئاسلانلىرىنى قىزىقتۇرۇپ ئېتىلدۇرۇپ ئۆگىتىدۇ. يولۇاسنىڭ كىلىۋاتقىنىنى كۆرۈپ قالدىم، مىدىرلىسام بولمايتتى، قېچىپمۇ قۇتۇلالمايتتىم، تەۋەككۈل دەپ ئۆلگەن بولۇپ يېتىۋالدىم. يولۇاسنىڭ قورسىقى توق ئىكەن. بىر نەرسە يېگىنىگە ئۇزاق بولماپتۇ، گۆش پۇراپ تۇرىدۇ، ئاچ بولسا ماڭا ئېغىز سالاتتى. يەنە بىر مۇھىم ئىش، ھېلىمۇ ياخشى بىرەر نەرسە ئوۋلاپ قانلىماپتۇق، گۆش يەپ قالماپتۇق، قان يا گۆش پۇراپلا قالغان بولسام، مەن يوق

ئىدىم ، — دېدى چەپەرنىڭ ئاتىسى .
— پاپىر ، ياپىر ، خۇدايىم بىر تۇراق[1] بولدى ، بۇگۈن ئوۋلىـ
مىساقمۇ مەيلى ، كېتەيلى ، — دېدى چەپەر .
— شۇنداق ، كېتەيلى . بۇ تىترەپ تۇرغان يۇرىكىمىز بىلەن
ھېچنېمە ئاتالمايمىز ، — دېدى چەپەرنىڭ ئاتىسى .
ئۇلار مەھەللىگە قۇرۇق قول ، ئەمما يولۋاسىنىڭ ئاغزىدىن
ساق قايتىپ كەلدى . بۇ ، چەپەرنىڭ ئاتىسىنىڭ ئۆمرىدە ئوۋدىن
بىرىنچى قېتىم قۇرۇق قول قايتىشى ئىدى . مەھەللىداشلىرى
بۇنىڭغا ھەيران قېلىشقانىدى . ئۇلارنىڭ گەپلىرىنى ئاڭلاپ «ياپىر»
دېيىشىپ ياقىلىرىنى تۇتۇشتى . چوڭ ياشلىقلار چەپەرنىڭ ئاتىسى
نىڭ قولىنى تۇتۇپ تۇرۇپ :
— جانىم ساڭا ، چىق ـ چىق ـ چىق ! خۇدا تۇراق
بوپتۇ ، — دېيىشتى .
مەھەللىدىكىلەر يېقىنقى يىللاردىن بۇيان بولۇپ ئۆتكەن چە
پەرگە مۇناسىۋەتلىك بىرنەچچە قورقۇنچلۇق ئىشلارنى بىر ـ بىرىگە
چېتىپ قارىشىپ : «چەپەردە بىرەر كارامەتلىك خىسلەت بارمۇ ـ
قانداق ، بۇرۇن بۇنداق ئىش بولۇپ باقمىغان» دېيىشتى ھەم ئۇنىڭ
غا شۇبھە بىلەن ئەيمىنىپ قارايدىغان بولۇپ قېلىشتى .

ئارىدىن بىر ئايدەك ئۆتكەن بىر كۈنى چەپەر بەش ـ ئالتە
ئاغىنىسى بىلەن تارىم دەرياسىغا بېلىق تۇتقىلى باردى . دەريا كۆۋە
جەپ چايقاقلىنىپ ئاقماقتا . ئېھ ، تارىم ! ئانا تارىم ، ئانا دەريا !
سەن مۇشۇ زېمىنىڭ ھايات بېغىشلىغۇچىسى ، قان تومۇرى سەن ،
جان تومۇرى سەن ! بۇ ۋادا — تەكلىماكان ئۇ يېنىغا قارىسىمۇ
قۇم ، بۇ يېنىغا قارىسىمۇ چەكسىز — پايانى يوقتەك جەزىرە قۇم
لۇق ، گويا جاھان قۇمدىنلا پۈتۈلگەندەك ، ئۆلۈم ۋەھىمىسى پۈر

① تۇراق بولدى — خۇدا ساقلىدى ، خۇدايىم ئارا تۇردى ، خۇدا ئامان قىلدى .

قۇپلا تۇرىدىغان قۇملۇق . لېكىن ، سېنىڭ سىرلىق ھېكمىتىڭ ، جان ئاتا قىلغۇچى ھىممىتىڭنىڭ خاسىيىتىدە مۇشۇ جەزىرە - چۆل قۇچاقلىرىڭ ، قولتۇقلىرىڭدا ، بۇلۇڭ - پۇچقاقلىرىڭدا ھاياتلىق ئۆلمەس ، يوقالماس بىر روھ بىلەن قەيسەرانە ياشاپ كەلمەكتە . ئەنە ، يۇمشاق قۇملىرىڭدا قىيغىتىپ ئويناپ - ئويناپ راھەتلىنىپ ياتقانلار ئاشۇ ئۆلمەس ، يوقالماس روھىڭ پۇشتىلىرى . ئۇلار كېيمە تاياپ ، گۆلمە چۇۋۇپ - يىغىپ يۇرۇپ خېلى تالجىقىپ[1] قېلىشقانىدى . چەپەر بېلىقچىلىققا دائىر ئىشلارنى تېز ، تولۇق ئۆگىنىۋېلىش مەقسىتىدە جىددىي ھەرىكەت قىلدى ، تۇتقان بېلىقلارمۇ باشقىلاردىن جىق بولدى ، بەكلا چارچىدى . شۇڭا سوزۇلۇپ يېتىپ ھايالشمايلا ئۇيقۇغا كەتتى . ئارىدىن ئانچە ۋاقىت ئۆتمىگەنىدى ، بىرى ئەندىككەن ئاۋازدا :

— قويۇڭلار ! بۇ نېمە ئىش ، چەپەرگە قاراڭلار ! — دەپ ۋارقىرىدى .

ئۇخلىغىنىمۇ ، ئۇخلىمىغانلىرىمۇ چۆچۈپ ئورنىدىن تۇرۇپ كېتىشتى ، چەپەرمۇ ئورنىدىن تۇرۇپ :

— ۋارقىرىغان قايسىڭلار ، ماڭا نېمە بوپتۇ ؟ — دەپ كۆپچىلىككە ئۇيقۇچان كۆزىدە قارىدى .

قۇرداشلىرى ئۇنىڭغا قورقۇمسىراپ ئەلەڭلەپ قاراپ قالغانىدى .

چەپەر ئۇلارنىڭ ئۆزىگە بۇنداق ۋەھىمىلىك قاراپ قالغانلىقىدىن تېڭىرقاپ قالدى ۋە ھەيران بولدى . «مەن نېمە بوپتىمەن ؟» دېگەندەك ئۇستۇبشىغا قاراپلا ئۆزىنىڭ تۇرقىدىن ئۆزى چۆچۈپ كەتتى ، كىيىم - كېچەكنىڭ ھەممىسى تىكىشىدىن سۇكۇلۇپ ، تىتما - تالاڭ قىلىنغاندەك ھەرەڭ - سەرەڭ ساڭگىلاپ تۇراتتى ، ئاغىنىلىرى ئۇنىڭ ئەتراپىدا چوڭ نار تۆگىنىڭ يېنىدىكى بوتىلاقتەك تۇرۇشاتتى .

كېيىك ، جەرەندەك ئىنچىكە ، زىلۋا بوي چەپەر بىر ئۇخلاپ

---

① تالجىقىپ — ھېرىپ ، چارچاپ .

قوپۇپلا ئەنە شۇنداق بوي تارتىپ قالغاندى .
ئۇلار مەھەللىگە يېتىپ كەلگەندە ، چوڭ ـ كىچىك ھەممىسى چەپەرنىڭ تۈرقىغا قاراپ دەسلەپ : «بۇ كىم ؟ ! » دېيىشتى . بالىلار قورقۇشۇپ چوڭلارنىڭ كەينىگە ئۆتۈۋېلىشتى . ئۇنىڭ ئاتا ـ ئانىسىمۇ ئەگەر ئۇنىڭ چىرايىدا روشەن بەلگىلەر بولمىغان بولسا ، ئوغلىنىڭ شۇ ئىكەنلىكىگە ئىشەنمىگەن بولاتتى . چەپەرنىڭ ئوڭ قۇلىقىنىڭ ئالدى تەرىپىدىكى مەڭ : «مەن سىلىنىڭ چەپەرنگلار» دېگەندەك قىلاتتى . چەپەر ئۆز تۈرقىدىكى ئۆزگىرىشتىن ئوڭايسىزلانغان بىر تەئەججۇپتە ئاتا ـ ئانىسىغا ھەم باشقىلارغا : «مەن نېمە بولدۇم ؟ » دېگەندەك قارايتتى . ئۇنىڭ ھەربىر قارىشىدا ئۆتكۈر بىر نۇر ئۇچقۇنى چېقىنداپ تۇراتتى .

چەپەرنىڭ بوي ـ بەستىنىڭ بىر ئۇخلاش بىلەن بۇنداق لەپپىدە يوغىناپ قېلىشى كىشىلەردە ئۇنىڭغا قارىتا شۇبھىلىك سەتاقىپ① قاراش ، قورقۇپ ئۆزلىرىنى ئېلىپ قېچىش ، تۇرلۇك جەمەلەرنى② پەيدا قىلغان بولسا ، ئاتا ـ ئانىسىغا ، ئۆزىگىمۇ بىرمۇنچە ئاۋارىچىلىكلەرنى كەلتۈردى . ئەمدى ئۇنىڭغا ئۇچ كىشىلىك رەختتە كىيىم تىكمىسە توغرا كەلمەيدىغان بولدى ، ئۆيىمۇ ئۇنىڭغا پەس كېلىپ قالدى ، بېشىنى كۆتۈرسىلا بېشى تورۇسقا تاقىشىپ قېلىپ ئۆي ئىچىدە يا ئولتۇرۇپ ياكى مۇكچىيىپلا يۇرمىسە بولمايدىغان بولۇپ قالدى . چەپەر شۇ چاغدىن باشلاپ «دۇڭە» ، «دۇڭە ئادەم» دەپ ئاتىلىدىغان بولۇپ قالدى . جەپەرمۇ ، چەپەرمۇ ئەمدى ئېغىزغا ئېلىنمايدىغانلا بولدى . ئۇنىڭغا ھەم ئاتا ـ ئانىسىغا ئەڭ ئەلەم قىلغىنى ، قولۇشتۇلۇقى ئۇنىڭدىن يالتىيىپ يېنىۋالدى .

چەپەر بوي تارتىپ قالغىنىغا ئون كۇندەك بولغان بىر كۈنى ئۇلارنىڭ ئۆيىگە مەھەللىدىكى قېرىلاردىن ئۇچى كىرىپ كەلدى . ئۇلارنىڭ كەينىدە بوغجۇما تۇتقان بىر ئايالمۇ بار ئىدى . ئۇلارنى

① سەتاقىپ — قورقۇنچلۇق ھەيران قېلىش .
② جەمە — پىتنە ـ پاسات ، ئىغۋا .

كۆرۈپ چەپەرنىڭ ئاتا ـ ئانىسىنىڭ يۈرىكى «قارت» قىلىپ قالـ
دى . كىرگەنلەر بۇلارغا تونۇش : ئۇلار مەھەللىدە توي ئىشلىرىدا
سۆز سالدۇرۇش ؛ سۆز ياندۇرۇش ئىشلىرىغا كۆپ قاتنىشىدىغان
ئوبۇشقىلار① ئىدى .
ئۇلار سۇپىغا چىقىپ جايلىشىپ ئولتۇرۇشۇپ بولۇپ بىر ـ
بىرىگە قاراشتى . ئارىدىكى يېشى چوڭراقى بوغجۇما كۆتۈرگەن
ئايالغا ئىشارىلىك قاراپ قويدى . ئايال قولىدىكى بوغجۇمىنى ئوتـ
تۇرىغا قويۇپ ئاچتى . بوغجۇمىدا خام يەتتە تال بېلىق كاللىسى②
بىلەن بىر كىيىملىك تورقا رەخت : «بىزدىن تاندى ، ئەمدى خالـ
ماس بولۇپ قېلىپ قايتۇرۇۋەتتى» دېگەندەك تۇراتتى . ئىككى
تەرەپكە ھەممە ئىش چۈشىنىشلىك ، سۆزلەپ ئولتۇرۇشنىڭ ھاجـ
تى يوق ئىدى . چەپەرنىڭ ئاتىسى بۇرۇلۇپ يېنىدا ئولتۇرغان
خوتۇنىغا قاراپ بېشىنى يېنىك ئىرغاتقىلىتىپ ، «ئامانىتىڭنى ئال»
دېگەندەك قىلدى . چەپەرنىڭ ئانىسى بوغجۇمىغا قول ئۇزاتقاندا ،
قۇلىقىغىچە بەقەدەك قىزىرىپ كەتتى ، بوغجۇمىنى يېغىشتۇرۇۋاتـ
قاندا بولسا ، قانسىراتقان ئۆپكىدەك تاتىرىپ ، قوللىرى بىلىنەرـ
لىك تىترەپ كەتتى . كىرگۈچىلەر ئورنىدىن تۇرۇش ئالدىدا :
«ئاللاھۇئەكبەر» دېگەندىن باشقا ، ئىككى تەرەپ بىر ئېغىزمۇ گەپ
قىلىشمىدى .
ھەي ئادەملەر ، ھەي بىز ئادەملەر ! كۆنۈكۈپ كەتكەن ئادەتـ
لەرگە شۇ قەدەر يېپىشىۋالىمىزكى ، مەۋجۇتلۇقىمىز پەقەت شۇ
ئادەتلەرگە باغلىقتەك ؛ ئارىمىزدىن بىرەر پاكار چىقىپ قالسا :
«ھەي ، ئاۋۇ پاپىكەن» دەيمىز ، توپىمىزغا قوشقۇمىز كەلمەيدۇ ،
گويا قاتارىمىز شۇنچە تولۇق ، مۇكەممەلدەك ؛ ئېگىز ـ گىگانتراق
بىرى چىقىپ قالسا ، شۇبھىلىك قارايمىز ، ئۇنى ھەرگىز ئەقلىمىزـ

① ئوبۇشقا — قەبرى ، موماي .
② لوپلۇقلارنىڭ ئەنئەنىۋى ئادىتىدە ئوغۇل قىز تەرەپكە سۆز سالدۇرۇش (ئەلچى كىرگۈزۈش) قىلسا يەتتە تال پىشۇرۇلغان بېلىق بېشى بىلەن كىيىملىك كىرگۈزەتتى (بەش تال سالىدىغىنىمۇ بار) . قىز تەرەپ ئوغۇل تەرەپنى ماقۇل كۆرسە ئۇ نەرسىلەرنى ئېلىپ قالاتتى ، قايتۇرمايتتى . ناۋادا ، ئوغۇل تەرەپنى لايىق كۆرمىسە بىر ـ ئىككى كۈن ئىچىدە پىششىق بېلىق بېشى ئورنىغا يەتتە تال خام بېلىق بېشىنى باشقا نەرسىلىرى بىلەن قوشۇپ قايتۇرۇۋېتەتتى .

گه سىغدۇرالمايمىز ، گويا ئەقىل دائىرىمىز شۇ قەدەر كىچىكتەك .
چەپەرنىڭ توي ئىشى بۇزۇلغان كۈندىن تارتىپ ئۇلارغا ، بۇ-
لۇپمۇ چەپەرگە چاردا تۇرتۈەرمەك ئوڭايسىز بولدى ، بەك ئېغىر
كەلدى . ئاتا ـ بالىلار مەسلىھەتلىشىپ چارىنى تەرك ئېتىپ يىراق-
راق جايغا — قۇمدەريا بويىدىكى يارداڭلىققا كەتمەكچى بولۇشتى .
ئۇلاردىن ئايرىلىشقا كۆڭلى قىيمىغان ، ئىچ ئاغرىتقان بەزى تۇغ-
قان ، يېقىنلىرىمۇ بىللە كەتمەكچى بولۇشتى . باشقىلارمۇ ھامان
بۇ يەردىن كەتمەكچىدى ، چۈنكى تارىمنىڭ سۇيى كۆتۈرۈلۈۋاتقاچقا ،
دەريانىڭ پەس تەرىپىدىكى چارا زەيلىشىشكە باشلىغانىدى . ئەمدى
بۇ يەردە تېرىقچىلىق قىلغىلى بولمايلا قالماي ، ئۆي ئىچىمۇ زەيدە-
گىلى باشلىدى . شۇنداق سەۋەبلەردىن «دىۋە ئادەم» ئائىلىسى
بىلەن يەنە ئۇچ ئائىلە كۈز كۈنلىرىنىڭ بىرىدە چارىدىن كۆچۈپ
چىقىپ كەتتى .

* * *

«دىۋە ئادەم» نىڭ ئەپسانىگە ئوخشاپ كېتىدىغان قىزىقارلىق
كەچمىشلىرىنى ئاڭلاپ ئوماقنىڭ ئۇنىڭغا بىر ياقتىن زوقى كەلسە ،
كىشىلەرنىڭ ئۇنىڭدىن ئۆزىنى قاچۇرغىنىدىن ، قوشتۇلۇقىدىن ئايە-
رىلىپ قالغىنىغا ئىچ ئاغرىتىپ قالدى .
— سىلەر كۆچۈپ كەلگىلى قانچە ئۇزۇن بولدى ، ئوتتىقىلار
نەدە ؟
— مەن ئون سەككىز ياشتا كۆچۈپ چىققان ، ئوتتۇز ياز ،
ئوتتۇز قىش ئۆتتىغۇ دەيمەن . چۆلقۇمغا كەلگەندە ئىنەم[1] تۇيۇقسىز
ئېشەكتىن يىقىلىپ چۈشكىنىچە كۆزىنى ئاچمىدى ، ئاگايى[2] چۆل-
قۇمدا بىر قۇم دۆۋىسىدە قالدى . بىز يارداڭلىققا كېلىپ بەشىنچى
يىلى تەپ دەيدىغان بىر كېسەل بىلەن ئاتام كەتتى . مەھەللىدە

---

① ئىنەم — ئانام مەنىسىدە .
② ئاگاي — يالغۇز قەبرە .

بولساققۇ بىر ئىلاسى① بولاتتى. ئاتام كېتىپ ئىككىنچى يىلى باشـ
قىلار: «بۇ يەردە جان باققىلى بولمايدىغان بولدى» دەپ كۆچۈپ
كېتىشتى.
— نېمىشقا جان باققىلى بولمىدى؟
— ئۇ يەردە سۇ قالمىدى.
— سەن نېمىشقا ئۇلار بىلەن بىللە كەتمىدىڭ؟
— نەگە بارىمەن، ئادەم بار يەرگە بارسام، — ئۇنىڭ كۆڭلى
بۇزۇلغاندەك بولۇپ، سەل تۇرۇۋېلىپ گېپىنى داۋاملاشتۇردى، —
ئۇلار مېنى غەلىتە مەخلۇقتەك كۆرىدۇ، مەندىن قاچىدۇ. سۇغا
يېقىنراق بىر يەرگە كۆچۈپ كېتەي دەپمۇ ئويلىدىم، لېكىن قالاچ
قاناقانىڭ: «بوۋىلارنىڭ كونا ئىزىغۇ تاشلىدۇق، ئۇنتۇدۇق.
يېڭىسىنىمۇ تاشلاۋاتىمىز، بوۋىلار ئىزىنى تاشلىمايلى، بولسا تاشـ
لىغانلىرىمىزنى تېپىۋالايلى» دېگەنلىرى يادىمغا كېلىپ، ئاتام ئا-
گايىنى ئۇنتۇپ قالماي دەپ ياقىلاپ يۇرىمەن.
— ئاتاڭ ئاگايى نەدە؟
— يارداڭلىقنىڭ بويىدا.
— يېقىنمۇ، يىراق؟
— خېلى يىراق.
— نېمىشقا ئۇ يەرگە قويدۇڭ؟
— بىر قېتىم ئاتام بىلەن ئايلىنىپ يۇرۇپ بىر يارداڭلىقنىڭ
ئۈستىگە چىقىپ قالدۇق، ئۈستى كەڭ تۈز ئىكەن. يەردىن چىقىپ
قالغان توغراق، يۇلغۇن شاخلىرى، قىرچىن ئارىلاش توقۇلغان
نەرسىلەر جىق ئىكەن. ئاتام بۇ كونا ماقاتلىق② ئوخشايدۇ، دېدى.
كېيىن ئاتام ئۆلگەندە يالغۇز ياتمىسۇن دەپ ئاشۇ ماقاتلىق يارداڭـ
لىقنىڭ يامىزلىغا قويدۇم. ئاتى ئۆتۈپ كەتمەسۇن③ دەپ پات-پات
بېرىپ تۇرىمەن.
— يارداڭلىق ئەتراپىدا ئۆي-ساتمىلار بارمىكەن؟

① ئىلاسى — داۋاسى؛ ئامالى، چارىسى.
② ماقاتلىق — قەبرىستانلىق.
③ ئاتى ئۆتۈپ كەتمەسۇن — نامى ئۆچۈپ كەتمىسۇن.

— ھېچنېمە يوق ، ئۇ ئەتراپتا ئادەم ياشىغاندەك قىلمايدۇ .
ئوماق ئويلىنىپ قالدى . شۇنچە ئۇزۇن ماقاتلىق ، لېكىن يېقىن ئەتراپتا ئادەم ياشىغاندەك قىلمىسا ، ئۇ ماقاتلىق نەدىن پەيدا بولۇپ قالىدۇ ؟ ئۇ قالاچ بوۋاي بىلەن بىرنەچچە قېتىم پاراڭلىشىش ئارقىلىق ، ئۇزاق ئۆتمۇشتە ئۆتكەن جەمەت بوۋىلىرىنىڭ ئىزلىرىدىن قانداقلىقى ، نەدىلىكى توغرۇلۇق ئويلىنىدىغان ، بىرنېمىلەرنى قىياس قىلىپ باقىدىغان بولغانىدى . چەپەر — «دېۋە ئادەم» دەۋاتقان ياراڭلىقتىكى ماقاتلىققا ئوخشايدىغان كۆرۈنۈشلەرگە ئوماق قىزىقىپ قالدى . قالاچ بوۋاي : «كېيىنكى بالاڭ ئۇ ئىزلارنى چوقۇم تاپىدۇ» دېگەنىدى . ئۇنىڭ دېگىنى مۇشۇ ئىزلارمىكىن . ئۇ ئىزلارنى تاپىدىغان بالام تۇغۇلماي تۇرۇپ مەن ئۇ ھەقتە سىرتىغا ئىگە بولۇۋاتىمەن . بۇ ئالدىن بىلدۇرۇلگەن بېشارەتمىدۇ ، قالاچ بوۋاي ئەۋلىيامىكىنە ! ؟» ئوماق ئويلىغانچە يارداڭلىقتىكى ماقاتلىققا بولغان قىزىقىشى غۇلۇتماندەك يالجىپ ئۇنى بارغانسېرى ئويلاندۇرماقتا ئىدى .
— بۇ توغراقلىق تىنچ ئوخشامدۇ ؟
— تىنچ .
— يەيدىغانلىرىڭنى قانداق قىلىسەن ؟
— باشقا جايدىن ئوۋلاپ ـ تۇتۇپ كېلىمەن .
— بۇ توغراق تۇۋۇى دائىملىق تۇرالغۇ قىلىدىغان جايىڭمۇ ؟
— ياق ، مۇشۇ نەرسىلەرنىلا قويىمەن ، ئوتتىقىم ئاۋۇ تەرەپتە .
شۇ تاپتا ئوماقنىڭ قۇلىقىدا قالاچ بوۋاينىڭ : «بىز ئۆزىمىز-نىڭلا ، ئۆز ئائىلىمىز ، ئۆتۇپ كەتسە جەمەتىمىزنىڭلا غېمىدە بولۇدۇق ، چېچىلىپ كەتتۇق» دېگەنلىرى يەنە سادا بەرمەكتە ئىدى . ئوماقنىڭ ئوتتۇز يىلغا يېقىن سۇسىز ، ئادەمسىز توغراقلىقتا تەنھا ياشاپ كېلىۋاتقان بۇ «دېۋە ئادەم» نىڭ كۈنلىرىنى قانداق ئۆتكۈزۈۋاتقانلىقىنى كۆرۈپ باققۇسى ، ئەگەر خالىسا ئۆزلىرى بىلەن بىللە ئېلىپ كەتكۈسى كەلدى ، يولىغا ئانچە ئالدىراپ كەتمىدى .
— بىزنى ئوتتىقىڭغا باشلاپ بارمامسەن ؟

— باشلاپ باراي ، ئۇلاغ ، نەرسىلىرىگىلار مۇشۇ يەردە تۇرۇپ تۇرسىمۇ بولىدۇ .
— بولىدۇ ، ئازراق ئۇسالىق ئىچىۋالايلى .
— ئۇسالىقنى يولدا ئىچىگىلار ، ئوتتىمدا سۇ بار .
ئۇلار ئايقۇتنى ھېرىپ قالىدۇ دەپ ئېشەككە مىندۇرۇۋالدى . چەپەر قۇرۇق توغراق شاخلىرىنى ئارىلاپ ئالدىدا ماڭدى . توختاق ئېشەكنىڭ چۈلۈۋۇرىنى تۇتۇپ ئوماققا ياندىشىپ ماڭدى . ئوماقنىڭ خىيالى يەنىلا ئالدىدا كېتىۋاتقان بويى ئۆزىنىڭكىدەك ئىككى چىقىدىغان ، بىلەك ، پاچاقلىرى ئادەمنىڭ بېلىدەك ، بېشى خۇددى يۇمىلاق توقۇلغان مانجار سېۋەتتەك يوغان ، كېلەڭسىز ئادەمدە ئىدى . كىشىلەر ئۇنى «دېۋە ئادەم» دېگىنى بىلەن ، دېۋە زادى قانداق مەخلۇق ، ئۇنى كۆرگەنلەر بارمىكىن ؟ ئوماق دېۋە توغرىسىدا بوۋىسى ، مومىسى ئېيتىپ بەرگەن چۆچەكلەردىنلا بەھەيۋەت ، مەيدىلىرى يۇڭلۇق ، كۆزلىرى چۆچەكتەك ، بۆرتۇپ چىققان بۇرنى ئۆچكىنىڭ تۇۋۇقىدەك ئۇچلۇق ، ئىلمەك ، قېشى ھەرەڭ ـ سەرەڭ ئۆسكىلەك ، ئۇزۇن پاخماق چاچلىرى دۇمبىسىنى ياپقان ، تىنىسا بۇرنىدىن قارا ئىس چىقىدىغان بەتبەشىرە ، قورقۇنچلۇق بىر مەخلۇقنى كۆز ئالدىغا كەلتۈرەتتى ... ئوماقنىڭ خىيالىنى چەپەرنىڭ قوشىقى ئۇزۇپ قويدى .

كىم قارايدۇ مەندەك باغرى غەملىككە ،
قىزىلگۈل دەپ ياشىم يەتتى ئەللىككە .
قوشتۇلۇقۇم مەندىن كۆڭۈل بۆلمەيتتى ،
خۇدا قويدى گۈل يارىمنى تەڭلىككە .

بارالمادىم تويلۇقۇڭغا قوي تارتىپ ،
مەلەك ئارا ماڭالمادىم توي تارتىپ .
ئەل قاتارى بولماغانىم گۇناھمۇ ،
مەن ئۆزۈمچە كەتكەنمەدىم بوي تارتىپ .

خۇدا بىلەر كىمدە قانداق گۇناھ بار ،
ئارامسزدا گۇۋاھلىققا خۇدا بار .
گۈلۈم ، خۇدا بەرگەنمەدۇ بەختىڭنى ،
ئۆلگۈچەڭگە[1] ئۆتكىن يارنىم بەختىيار .
... ...

— بىچارە ، — دېدى ئايقۇت ، ئوماق ئاڭلىغۇدەك پەس ئاۋازدا ، — بىر ئۆمۈر مۇشۇنداق بوي[2] ئۆتەرمۇ ، ئۇنىڭغا بۇنچىۋالا قامەت بەرگەن خۇدايىم بىر يولىنى قىلىپ بەرسە بولمامدۇ ؟

ئوماق بېشىنى لىڭشىتىپ قويدى . ئۇمۇ بۇ ئادەمنىڭ بەختسىزلىكىگە ، تەقدىرنىڭ ئۇنى شۇنداق قىلىپ قويۇپ ، يەنە تېخى ئادەملەردىن ئايرىپ مۇشۇ چۆلگە تاشلاپ قويغىنىغا ئېچىنىپ ، ئۇنىڭ ئۇچۇن ئىچ ئاغرىقى تارتىپ كېتىۋاتاتتى .

— كەلدۇق ، مېنىڭ ئوتتىقىم مۇشۇ ، — دېدى چەپەر تۆت ئادەمنىڭ غۇلىچى يەتمىگۈدەك ، شاخ ـ باغجانلىرى ئەتراپنى بىر ئالغان يوغان بىر تۇپ توغراقنىڭ يېنىدا توختاپ . ئوماق توغراققا قاراپلا ئۇنىڭ قانچىلىك ئۇزۇن ياشىغانلىقىنى قىياس قىلدى ، لېكىن توغراق ئۇنىڭ قىياسىنىڭ ئەكسىچە ياپياشتەك تۇراتتى ، بىرەر شېخىمۇ قۇرۇمىغان ، يوپۇرماقلىرىمۇ ياش توغراقنىڭكىدەك چوڭ ھەم توق يېشىل ئىدى .

— سۇ يوق بولسىمۇ ئەجەب ياشىرىپ تۇرۇپتا ، — دېدى ئوماق ئايقۇتقا قاراپ .

— ئانىڭغا قارا ، — دېدى ئايقۇت ئېڭىكىنى كۆتۈرۈپ . ئوماق ئايقۇت ئىمالىغان يەرگە كۆز يۈگۈرتتى . ئۇ يەردە ئۇزۇن بىر ئولاق تۇراتتى .

— بىر ئولاق تۇرىدىغۇ .

— ئىچىگە قارا .

---

① ئۆلگۈچەڭگە — ئۆلگۈچە .
② بوي — بويتاق .

ئولاقتا يېرىم سۇ بار ئىدى. ئۇ ئوماق كۆرمىگەن بىلەن ئايقۇت ئېشەك ئۈستىدە تۈرۈپ كۆرگەنىدى.

— ئەمدى سىلەرگە بۇ يەردىكى نەرسىلەرنىمۇ كۆرسىتەي، — چەپەر شۇنداق دېگەچ كېلىپ ئايقۇتنىڭ ئېشەكتىن چۈشۈشىگە ياردەملەشتى، ئاندىن توختاقنىڭ قولىدىن چۈلۈۋۈرنى ئالىدى. توغراقنىڭ ئۈششاق، ياش شاخلىرىنى ئوشتۇپ ئېشەكنىڭ ئالدىغا تاشلاپ بەردى. بۇ چاغدا ئوماق ئولاقتىكى سۇغا، ئاندىن ئەتراپقا قاراش بىلەن بولۇپ، ئايقۇتنى ئېشەكتىن چۈشۈرۈشنى ئېسىدىن چىقىرىپ قويغانىدى.

ئوماق ئولاقنىڭ يېنىغا باردىيۇ، «بۇ، نېمە ئىش؟» دېگەندەك ئايقۇتقا قارىدى.

ئولاقنىڭ يېنىدا ئۈستى شاخ - شۇمبىلار بىلەن ئېتىلىپ، ئادەم پاتقۇدەك چوڭلۇقتا ئېغىز قويۇلغان بىر قۇدۇق تۇراتتى. ئوماق چەپەرگە قارىدى.

— بۇ يەردە سۇ بارکەنغۇ؟

— يېقىن ئەتراپتا سۇ يوق، بۇ قۇدۇقنى مەن كولىدىم. ئوماق بەختسىز، ئەمما ياشاشنى بىلمىدىغان ئەقىللىق چەپەرگە تېخىمۇ قىزىقتى.

— بۇ يەردە سۇ بارلىقىنى قانداق بىلدىڭ؟

— ئاتامنىڭ ئېيتىشچە، يەتمىش - سەكسەن يىللارنىڭ ئالدىدا تارمىنىڭ بىر تارمىقى مۇشۇ توغراقلىقنىڭ يېنىدىن ئۆتكەن. توغراقلىقنىڭ ئورنى پەس، بۇ بىر تەرىپى، يەنە بىر تەرىپى، توغراق شاخلىرىغا قارىسام بىرەرسىمۇ قۇرۇمىغان، پات - پات سۇ كىرىپ تۇرغاندەك ياشىرىپ تۇرۇپتۇ. مۇشۇلاردىن قۇم تېگىدە سۇ بارمىكىن، دەپ ئويلىدىم. ئەمما بىر جېنىم ئۈچۈن قۇدۇق كولاپ نېمىمۇ قىلارمەن، دەپ ئويلىغانىدىم.

— ھە، ئەمىسە يەنە قۇدۇقنى كولاپسەنغۇ، ئولاققا نېمىشقا سۇ ئېلىپ قويدۇڭ؟

— ئوماق، قارىغىنا!

ئايقۇتنىڭ ئاۋازى هاياجانلىق چىققاچقا ، ئوماق گېپىدىن توختاپ ئايقۇت كۆرسەتكەن تەرەپكە قاراپلا قالدى .

بۇلاردىن ئوتتۇز - قىرىق قەدەم نېرىدا ئوندەك كېيىك ، ئون بەشتەك جەرەن ، ئۇلارنىڭ يان تەرىپىدە بىر قوتانلىق قوي مۇشۇ تەرەپكە تەلمۇرگەندەك قاراپ تۇراتتى . ئوماق تېخىمۇ هەيران بولغىنىچە چەپەرگە قاردى .

— ئۇلار مېنىڭ كېيىك ، جەرەنلىرىم . قويلار ئەسلىدە مېنىڭ ئىدى ، هازىر سەل ياۋىلىشىپ قالدى . ئۇلارنىڭ سۇ ئىچىدىغان ۋاقتى بولغان ، سىلەردىن قورقۇپ كەلمەيۋاتىدۇ .

— سەندىن قورقامدۇ ؟

— ياق ، نېرىغىراق بېرىپ تۇرۇڭلار ، — دېدى چەپەر .

ئوماق بىلەن ئايقۇت قىزىق بىر ئويۇن كۆرىدىغاندەك قىزىقسىنىپ بىر - بىرىگە قارىشىپ نېرىدىكى بىر توغراقنىڭ كەينىگە ئۆتۈپ قاراپ تۇردى .

چەپەر قۇدۇقتىن بىر سوغا سۇ تارتىپ ئېگىز كۆتۈرۈپ تۇرۇپ ئولاققا قۇيدى . كېيىك ، جەرەن ، قويلار ئالدىرىماي كېلىشىپ ئولاقنىڭ ئىككى تەرىپىدە ئارىلاش تۇرۇشۇپ سۇ ئىچىشتى . چەپەر ئۇلارنى ئارىلاپ يۈرۈپ بىرىنىڭ سۆڭگىچىنى ، بىرىنىڭ دۇمبىسىنى ، يەنە بىرىنىڭ بېشىنى سىلاپ قويياتتى . ئۇلارمۇ چەپەردىن سۆيۈنگەندەك ئۇنىڭغا سۇۋۇشۇپ ئەركىلىشەتتى .

— بىچارە ، يالغۇزلۇقىنى مۇشۇلار بىلەن بىلىندۇرمەي ئۆتكۈزىدىكەن ، — دېدى ئايقۇت .

ئوماقمۇ چەپەرنىڭ يالغۇزلۇقىغا ئۆكۈنۈپ ئايقۇتنىڭ گېپىگە قوشۇمچە قىلدى :

— هېلىمۇ ياخشى ئۇنىڭغا مۇشۇ جانىۋارلار بار ئىكەن ، بولمىسا قانداق قىلار بولغىيتتى ، بۇ بىچارە .

كېيىك ، جەرەن ، قويلار سۇنى ئىچىپ بولۇپ چەپەرنى ئوتتۇرىغا ئالغاندەك ئۇنى چۆرىدەپ بىرپەس تۇرۇشقاندىن كېيىن ، ئۆز خىللىرى بويىچە توپ بولۇشۇپ كەلگەن تەرىپىگە كېتىشتى .

ئۇلار كەينىگە يېنىپ ماڭغاندا ئوماق چەپەرنىڭ يېنىغا كېلىپ ئۇنىڭدىن :

— بۇلار نەدە ئوتلايدۇ؟ — دەپ سورىدى .

— توغراقلىقنىڭ كۈنپېتىش تەرىپىدە چانقاللىق بار ، شۇ يەردە ئوتلايدۇ .

— بۇ كېيىك ، جەرەنلەرنى قانداق ئۆگىتىۋالدىڭ ، بۇ يەرگە ئوۋچىلار كەلمەمدۇ؟ — چەپەرنىڭ بۇ يەردىكى ئىشلىرىنى ئوماقنىڭ بىلگۈسى كەلدى .

چەپەرنىڭ بۇ توغراقلىقتىكى كەچۈرمىشلىرىمۇ چۆچەكلىرىدەك مىزگە ئوخشاپ كېتىدىغان قىزىق بىر ھېكايە .

9

چەپەر ئاتىسى بىلەن ئوۋغا چىقىپ يۈرۈپ مۇشۇ توغراقلىققا كېلىپ قالغان . شۇ قېتىمدا ئۇلار بۇ يەردىن بىر كېيىك ، بىر جەرەن ئوۋلىغانىدى . ئاردىدىن ئۇزاق ئۆتمەي ئاتىسى ئۆلۈپ كەتتى ، يارداڭبۇلاق ئەتراپىدا تۇرۇشقا بولماي قالدى . ئۇنىڭ ئاتىسىنىڭ تۇپرىقىنى تاشلىغۇسى كەلمەي مۇشۇ توغراقلىقتا قالدى . توغراقلىقتا سۇ يوق ئىدى . سۇنى يېرىم كۈنلۈك يەردىن سوغا ، تۇلۇملارغا ئېلىپ ئات ، ئېشەكلىرىگە ئارتىپ ئەكېلىۋېلىپ يۈردى . بىر قېتىم ئەكەلگەن سۇيى بىر ھەپتە يېتەتتى . ئوۋلاشقا كېيىك ، جەرەنلەرمۇ يىراقتا بولسىمۇ بار ئىدى ، ئاتىسىدىن قالغان بەش قوي كۆپىيىپ قالدى . قويلارغا سۇ ئەكېلىپ بەرمەك ئۇنىڭ ئالدىدىكى چوڭ ئىش بولدى . ئۇ تۇز ، ئېگىز ئۆسكەن بىر توغراقنى كېسىپ ئولاق ياسىدى . ئەكەلگەن سۇنىڭ يېرىمىنى ئۆزىگە ئېلىپ قېلىپ ، يېرىمىنى ئولاققا تۆكۈپ قويىدىغان بولدى . ئۇچ يىل شۇنداق ئۆتتى . ئىسسىق بەك بولغان بىر يىلى قۇملار چوغدەك قىزىپ كەتتى . شۇنداق ئوت ـ ئاتەشتەك كۈنلەرنىڭ بىرىدە چەپەر كۈندۈزى سۇغا باردى . بارارىدا ئەتىگەن بولغاچ كۈن بەك ئىسسىپ

كەتمىگەن بولسىمۇ ، قايتىپ كېلىشتە ئىسسىقنىڭ دەستىدىن ئۆزۈ-
مۇ ، ئات ، ئېشىكىمۇ چىدىمايۋ قالدى . ئېتى ئىسسىقتا پايلىمايۋ
ئۆلدى ، ئىككى تۇلۇمنى ئۆزى كۆتۈرۈپ كەلدى . شۇنىڭدىن كې-
يىن سۇغا كېچىسى باردىغان بولدى . بىر كېچىسى ئىككى سوغىنى
ئېشەككە ئارتىپ ، ئىككى تۇلۇمنى بىر - بىرىگە چېتىپ مۇرىسىگە
خۇرجۇندەك ئارتىپ كېلىۋاتاتتى ، ئالدىدا بىر توپ كېيىك ، جەرە-
نىڭ كېتىۋاتقىنىنى كۆرۈپ قالدى . ئۇ بۇلارنىڭ نەگە بارىدىغانلە-
قىنى بىلمەكچى بولۇپ ئارقىسىدىن قارا كۆرە ماڭدى . كېيىك ،
جەرەنلەر ئۇدۇل توغرىلىقا كېتىۋاتاتتى . چەپەر بۇنىڭغا ھەيران
قالدى . توغرىلىقنىڭ قارىسى كۆرۈندى . كېيىك ، جەرەنلەر مېڭە-
شىنى ئىتتىكلىتىپ توغرىلىقا كىرىپ كەتتى .

— بۇ جانىۋارلار سۇ ئىچكىلى مەن سۇغا بارىدىغان تەرەپكە
بارىدىكەن ، كۈندۈزى ئوۋچىلارغا ئۇچراپ قېلىشتىن قورقۇپ كې-
چىسى ماڭىدىكەن ، بۇ بىچارىلەر . توغرىلىقتا سۇ بولغان بولسا ،
ماڭمۇ ، بۇلارغىمۇ بۇنچە ئاۋارىچىلىك بولمايتتى ، — دېدى
ئۆزىچە .

«سۇ تېپىلىپ قالسا ئەجەب ئەمەس» دەپ ، ئەتىسى بىر كۈن
توغرىلىقنى ئارىلىدى ، ئەمما سۇ كۆرمىدى . شۇنداق بولسىمۇ
ئەتىسى يەنە ئارىلىدى ، يەنىلا سۇ يوق بولۇپ چىقتى . توغرىلارنىڭ
ياشىرىپ تۇرغىنىغا قاراپ ، ئاتىسىنىڭ : «قۇم ئاستىدا سۇ بار
ئوخشايدۇ» دېگىنى ئېسىگە كەلدى . شۇنىڭ بىلەن بىرىنچى قېتىم
كۆرۈۋاتقاندەك توغرىلارغا ئوبدان سەپسېلىپ قاراشقا باشلىدى .
توغرىلارنىڭ بىرەر شېخىمۇ قۇرۇپ قالمىغاندەك ئەمەس ، يوپۇر-
ماقلىرى ياش توغرىلارنىكىدەك تولۇق ، چوڭ ، قارامتۇل يې-
شىل . «قۇدۇق كولىسام سۇ چىقارمۇ» دەپ ئويلىدى . شۇئان
قالاچ قاناقانىڭ بىر گېپى ئۇنىڭ ئېسىگە كەچتى . «بىز يەرنىڭ
بەرگىنىگىلا قاراپ تۇرماي ، ئۆزىمىزمۇ يەردىن تېپىپ يېيىشنى
ئۆگىنىۋېلىشىمىز لازىم» دېگەنىدى قاناقا بىر ئۇچرىشىشتا
ئۇنىڭغا .

چەپەر ئاتىسىدىن قالغان ئۆي بىساتلىرى بىلەن كىرەكلىك سايمانلارنى بۇ يەرگە ئەكىلىۋالغانىدى . چەپەر قەتئىي نىيەتكە كەلـ دى . ئەتراپنى يەنە بىر ئايلىنىپ چىقىپ ، توغراقلىق ئوتتۇرىسىدىـ كى مۇشۇ پەسرەك جاينى تاللاپ قۇم كۆرەيدىغان گۈرجەك بىلەن قۇمنى كۆرەپ ئېتىشقا باشلىدى . ئۇنىڭ مۇشۇ بەستى ، ئادەم بېلىدەك بىلەكلىرىگە گۈرجەكتە قۇم كۆرەش خۇددى ئوتىغۇچتا توپا تاشلاپ ئويىنىغانچىلىك ئىش ئىدى . بىر ئاش پىشىم بولمايلا بىر غۇلاچچە چوڭقۇرلۇقتا كولاپ بولدى . قۇم سەل نەملەشتى . چەپەرـ نىڭ قەتئىي ئىرادىسىگە ئۇمىد قوشۇلدى ، ئەمما بىر گۈرجەك قۇم كولىسا ئىككى گۈرجەك قۇم سىيرىلىپ چۈشۈۋېلىپ بەك ئاۋارە قىلدى . شۇنداقتىمۇ ئۇ بايىقى ئىرادە ، ئۇمىد بىلەن ئىككى غۇلاچ چوڭقۇرلۇقتا كولىغاندىن كېيىن ، سۇ جامالىنى كۆرسەتتى . سۇ سۈپسۈزۈك ئىدى . ئۇ ئوچۇملاپ ئېلىپ ئىچىپ باقتى . سۇنىڭ تەمى ئۇ ئىچىپ چوڭ بولغان تارىم سۇيى بىلەن ئوپئوخشاش ئىدى ، پەقەت مۇزدەكلىكى ئارتۇق ئىدى .

ئاھ ، سۇ ، ئاھ ، سۇ ، ھاياتلىقنىڭ جېنى ، جاننىڭ ھۇزۇرى سۇ ! چەپەر قۇدۇقنى كولاۋېتىپ سۇنىڭ قىرتاق ، شورلۇق چىقىپ قېلىشىدىن ئەنسىرىگەنىدى ، ئىچكەن بىر ئوچۇم سۇ بىلەن ۋۇجۇـ دى ياشىرىپ قالتىس ھۇزۇرلاندى ، گۈرجەكنى قويۇپ قوللىرى بىلەن كولاپ كەتتى . ئەمدى ئۇ قۇمنىڭ سىرغىپ چۈشۈشىنى توسماقچى بولدى . توغراقنىڭ تۈز ، ئۇزۇن شاخلىرىدىن ئوندەكنى كەسلەپ ، بىر ئۇچىنى ئۇچلاپ قۇدۇق ئىچىگە ئايلاندۇرۇپ قاقتى ، ئاندىن چاتقاللىقتىن يۇلغۇن ، قىرچىنلارنى كېسىپ ـ قىرقىپ ئەكېلىپ قوزۇقلارنىڭ سىرتىدىن ئايلاندۇرۇپ نىقتاپ قويدى . ئالدى بىلەن بىر تەرەپنىكىلا قۇمنى تارتتى ، ئاستىنقى قۇم نەم بولغاچقا سىرغىمىدى ، قۇمى تارتىلغان تەرەپنى ئۇدۇللۇق توسۇپ ، ئاخىر ھەممە تەرەپنى توسۇپ بولدى . ئۇ قۇدۇقنىڭ ئوستىنى ياپتى ، بىر چېلەك سۇ تارتىپ قوللىرىنى ، باش ـ كۆزىنى يۇدى ، بىر كۈنلۈك ئەمگىكىنىڭ ھاردۇقى چىقتى . ئۇ شۇ كۈنى بىرىنچى

بولۇپ ئولاقنى سۇغا تولدۇرۇپ ، قوي ، ئېشىكنى سۇغاردى .
— كېيىمك ، جەرەنلەرنى قانداق ئۆگىتىۋالدىڭ ؟
— ئۇلار قويلارنىڭ ئولاق ئەتراپىغا ئولىشىۋالغانلىقىنى كۆر-
گەن ئوخشايدۇ ، ئۇلارنىڭمۇ ئولاققا يېقىنلىشىپ ئېشىپ قالغان
سۇنى تالىشىپ ئىچىۋاتقىنىنى يىراقتىن كۆرۇپ قالدىم . ئۇلار
قۇدۇقتىن ئانچە يىراق كەتمىگەنده كېلىپ قۇدۇقتىن سۇ تارتىپ ،
سوغىنى ئېگىز كۆتۈرۇپ شارقىرتىپ ئاۋاز چىقىرىپ قۇيدۇم .
سۇنىڭ شارقىرغان ئاۋازىنى ئاڭلاپ كېيىمك ، جەرەنلەر توختاپ
ئارقىسىغا قاراشتى . مەن بىر سوغا سۇنى يەنه هېلىقىدەك قۇيۇپ
قويۇپ يىراققا كەتتىم . ئۇ كۇنى كېيىمك ، جەرەنلەر ئولاق يېنىغا
كەلمىدى ، ئەتىسى ئالدىنقى كۇنى كەلگەن ۋاقتىغا توغرىلاپ ئولاققا
ئازراق سۇ قۇيۇپ قويدۇم . ئۇلار قەرەلمىده كەلدى ، ئولاقتىكى
سۇنى ئىچىشتى ، قانمىدى چېغى ، ئولاق ئەتراپىدا تۇرۇپ بېقىپ
كېتىشتى . بىر هەپته شۇنداق قىلدىم . ئۇنىڭدىن كېيىن ، كې-
يىمك ، جەرەنلەر سۇغا چالا قېنىپ ئۇزاپ كەتمەستە دەسلەپكىدەك
قىلىپ يىراق كەتتىم ، كېيىمك ، جەرەنلەر قايتىپ كېلىپ سۇنى
قانغۇچه ئىچىشتى . بارا - بارا ئۇلار ماڭا ئۆگىنىپ قالدى ، مەنمۇ
ئۇلارغا ئۆگىنىپ ئىجىل بولۇشۇپ قالدۇق . قويلار ئىلگىرىكىدىن
سەل ياۋلىشىپ قالدى . نېمىلا بولسۇن ئۇلار بىللە ئوتلىشىپ ،
سۇ ئىچكىلى بىللە كېلىدىغان بولدى . بەزىده ئەتەي سۇنى ئاز
قۇيۇپ يېنىدا تۇرىمەن . سۇغا قانمىغان بۇ جانىۋارلىرىم بىر ئولاق-
قا ، بىر ماڭا : «سۇ قۇيۇپ بەر» دېگەندەك تەلمۇرۇپ قارىشىدۇ .
سۇ قۇيۇپ بەرسەم ئويناقلاپ يۇرۇپ ئىچىشىدۇ . ئۇلار سۇغا قېنىپ
بولۇپمۇ ئەتراپىمدىن كەتمەي تۇرۇشىدىغان بولدى . مەن توغراقتا
چىقىپ شاخ تاشلاپ بېرىمەن . توغراقنىڭ شاخ ، يوپۇرماقلىرىنى
ۋاشىلدىتىپ يېسه ، ئۇلارنىڭ بۇ هەرىكىتىدىن كۆڭلۈم ئېچىلىپ ،
كۆڭۈل بېرىمچىلىقلىرىمنى ئۇنتۇپ كېتىمەن .
بايانتىن چەپەرنىڭ ئاغزىغا قاراپ قالغان ئايقۇت كۆڭلىگه كەچ-
كەنىنى سورىدى :

— ئوۋچىلار كېلىپ بۇلارغا زىيان يەتكۈزمەمدۇ؟
— ئېزىپ ـ تېزىپ بۇ توغراقلىققا كېلىپ قالغان ئوۋچىلار كېيىك ، جەرەنلەرنى كۆرۈپ قېلىپ بىر ـ ئىككىنى ئوۋلاپ كېـتىشتى . بىر ئىلاسىنى قىلـمىسام بولـمايدىغان بولـدى ، دەپ ئويلىدىم .
— قانداق قىلدىڭىز؟ — ئايقۇت تەقەززالىنىپ سورىدى .
— توغراقلىقنىڭ تېشى تەرىپىگە كۆرۈنگۈدەك قىلىپ سالدىم ياساپ قويدۇم . بۇنىڭ بىلەن بۇ يەردە ئادەم بارلىقىنى بىلدۈرمەكـچىدىم . بۇمۇ بولمىدى ، ئوۋچىلار يەنە كەلدى . مـەن يەنە ئـادەمـنىڭ بېلىدىن چـوڭراق تـوغراقلارنى كېسىپ ئـېچىنى چالا ـ بۇلا ئويۇپ ـ چېپىپ ئۇ يەر ـ بۇ يەرگە قويۇپ قويدۇم . كەلگەنلەر تېخى چېپىلىپ پۈتمىگەن كېمە ، ئولاقنى كۆرۈپ : «بۇ يەردە ئادەم بار ئىكەن» دەپ ئويلاپ : «كىم بار؟» دەپ توۋلاشتى . بۇ يەردە بىر قىزىق ئىش بولدى . مەن ئۇنى سىلەرگە دەپ بېرەي .
ئوماق ، ئايقۇتلارنىڭ كۆز ئالدىدىكى تەقى ـ تۇرقى دىۋە قىياپەتلىك بۇ ئادەم چىقىشقاق ، ئاق كۆڭۈل ، باغرى يۇمشاق ، مېھرىبان كىشى سۈپىتىدە گەۋدىلەنمەكتە ئىدى .
چەپەر بىر كېمىنى ئازراق چېپىپ قويۇپ توغراقلىق ئىچىگە كىرىپ تۇرۇشىغا بىر قۇم دۆڭى يامزىلىدىن مىلتىق ئاسقان بىر ئاتلىق كىشى چىقىپ كەلدى . چەپەر ئۆزىنى چوڭ بىر توغراقنىڭ دالدىسىغا ئالدى . ئاتلىق كىشى كېمىنىڭ يېنىغا كېلىپ ئېگىلىپ كېمىگە قارىدى ، ئاتـتىن چۈشۈپ ئەتـراپـقا قارىدى . ئۇ : «كىم بار؟» دەپ ئىككى قېتىم توۋلىدى . جاۋاب ئاڭلانمىغاندىن كېيىن ، كېمىنىڭ چېپىلغان يەرلىرىنى ، چېپىندىلارنى تۇتۇپ كۆردى ، يېڭىلا چېپىلغانلىقىنى بىلىپ يەنە ئەتراپقا قارىدى ، بىرەر ئادەمنىڭ قارىسى كۆرۈنمىدى ، ئەمما نېرىدا تۇرغان بىر توپ كېيىك ، جەرەنلەرنى كۆرۈپ قالدى . مۇرىسىدىن مىلتىقىنى ئالدى ـ دە ، تېخى چېپىلىپ بولمىغان كېمىنىڭ يېنىدا ئولتۇردى . مىلتىقنى كېمىنىڭ گىرۋىكىگە قويۇپ چېنەپ قارىدى . ئاڭغىچە چەپەر توغراق

ئارقىسىدىن ئالدىغا ئۆتۈپ قۇمدا شەپە چىقارماي مېڭىپ ئوۋچىغا يېقىنلاشتى . ئوۋچى تەپكىنى باساي دەپ تۇرۇشىغا ، چەپەر ئۈنى بۇركۇت توشقاننى قاماللىغاندەك مۇرىسىدىن قامالالاپ كۆتۈرۈپ ، توختاقنى مىندۇرۇپ قويغاندەك توغراقنىڭ يوغان بىر شېخىغا يېنىچە ئولتۇرغۇزۇپ قويدى . تۈيۈقسىز بولغان بۇ ئىش ئوۋچىنى بەك چۆچۈتۈۋەتتى ، ئالدىدا تۇرغان دۈشمەندەك ئادەمنى كۆرۈپ چىرا- يىدا قان قالمىدى .

— نەدىن كەلدىڭ ؟

— بۇلاقكۆلدىن .

ئوماق بىلەن ئايقۇت بىر - بىرىگە قاراشتى . ئوماق گەپكە ئارىلاشماقچىمۇ بولدى ، يەنە ئاخىرىنى ئاڭلاپ باقماقچى بولدى . چەپەر ئوۋچىنى توغراقتىن ئېلىپ تۇرغۇزۇپ قويۇپ سورىدى :

— قالاچ قاناقانىڭ مەھەللىسىدىنما ؟

ئوۋچىنىڭ چىرايىغا قان يۈگۈردى .

— بىزنىڭ قالاچ قاناقانى بىلەمسەن ؟

— بىلىمەن ، سېنىڭ ئىسمىڭ نېمە ؟

— ئىسمىم تايۇق .

«تايۇق» دېگەن ئىسىمنى ئاڭلاپ ئوماق بىلەن ئايقۇت شۇئان چەپەرگە قارىدى . ئايقۇت چەپەردىن ئالدىراپ سورىدى :

— كەلگەن ئوۋچىنىڭ ئىسمى تايۇقمىكەن ، كېيىن قانداق بولدى ؟

— قالاچ قاناقانىڭ يېنىدىن كەلگەن ئادەم قانداق بولماقچى ، ياخشى ئادەمكەن . يولدا توشقان ئوۋلىغاچ كەلگەنكەن ، كاۋاپ قىلىپ يېدۇق . ئۇ شۇ كۈنى قونۇپ قالدى . جاھانبەگنىڭ ئالدىغا ماڭغانىكەن . يېنىدا بار ئوقلىرىنى ، يولدا يېگىلى ئېلىپ ماڭغان قۇرۇق بېلىقلىرىنىڭ ھەممىسىنى ماڭا بېرىپ كەتتى . ئۇ كېتىپ ئۇزاق ئۆتمەي قالاچ قاناقا كەلدى . قاناقا بۇ توغراقلىققا «ئويتۇغ- راق» دەپ ئات قويۇپ قويدى . ئارىدىن بىر ئايدەك ئۆتكەندە

جاھانبەگ بىرنەچچە ئادەم بىلەن كەلدى . تايۇق بەككە مەن توغرۇ-
لۇق گەپ قىلىپ بەرگەنكەن . ئو مېنى ئابدالغا كۆچۈرۈپ ئېلىپ
كەتكىلى كەلگەنكەن . كېيىك ، جەرەنلىرىمنى كۆرۈپ ماڭا ھەم-
راھلىققا ئىككى - ئۈچ ئۆيلۈك ئادەم ئەۋەتىدىغان بولۇپ قايتىپ
كەتتى . شۇنىڭدىن كېيىن ئابدالدىنمۇ ، بۇلاقكۆلدىنمۇ ماڭا يېمەك-
لىك ئەكەلگەچ كېمە چاپتۇرغىلى ئادەملەر پات - پات كېلىپ
تۇرىدىغان بولدى ، كېيىك ، جەرەنلىرىمۇ ئۇۋلانمايدىغان بولدى .
تايۇق كېلىپ قالمىغان بولسا ، بۇ ياخشى ئىشلار بولماستى
دەيمەن ، — دېدى چەپەر تايۇقتىن خۇشال ئىكەنلىكىنى بىلدۈرۈپ .
ئوماق بىلەن ئايقۇت بىر - بىرىگە قارىشىپ مەمنۇنلۇق بىلەن
كۈلۈمسىرىدى ...

ئۇلار چەپەرنىڭ ئاجايىپ كەچمىشلىرىنى ئاڭلاشقا قىزىقىپ
كېتىپ كۈننىڭ كەچكە يېقىنلىشىپ قالغىنىنى سەزمەي قېلىشتى .

— يەنە بىر كۈنلۈك يول بار . ئوتتۇرىمدا قونۇپ ئەتە چاقچىغار
بىلەن تەڭ يولغا چىقساڭلار ، ئابدالغا كەچئارىسىدىن بۇرۇن بارد-
سىلەر ، — دېدى چەپەر .

قونماي بولمىدى . كېلىپ - كېتىدىغانلاردىن قونۇپ قالمد-
غانلار بولغاچقا ، چەپەر ئۆزىگە ياسىۋالغان لاي چاپلاق ساتمىدىن
باشقا يەنە ساتمىدىن ئىككىنى ياساپ قويغانىدى . ئۇلار كەچلىكىگە
ئوماقلار ئالغاچ كەلگەن ئۇجۇل تالقىنى بۇلمىقى ئىچىشتى . ئەتىسى
تورغاي چۈچۈلاش بىلەن تەڭ ئابدالغا قاراپ يۈرۈپ كېتىشتى .

ئوماقلار بۇلاقكۆلدىن ماڭىدىغان چاغدا ، تايۇقلار بۇلارغا ئۇ-
جۇل تالقىنىدىن يېرىم يىلغا يەتكۈدەك بەرگەنىدى . ئوماقلار ئۇنىڭ-
دىن ئۆزلىرىگە ئازراق ئېلىپ قېلىپ ، كۆپىنى چەپەرگە قالدۇرۇپ
قويدى . ئۇلار يېقىن تۇغقانلار قايتا كۆرۈشەلمەيدىغان يىراق سەپەر-
گە ئاتلىنىپ كېتىۋاتقان چاغدىكى ئايرىلىشقا كۆزى قىيماسلىق
ھېسسىياتىدا خوشلاشتى . ئايقۇتقا يېقىن سىرداش ئادىمىدىن ئايرد-
لىۋاتقاندەك ئېغىر بىلىندى ، كۆڭلى يۇمشاق ، مېھرى ئىسسىق
ئادەمنىڭ يالغۇزلۇقىنى كۆز ئالدىغا كەلتۈرۈپ ، ئۇنىڭغا بەك ئىچ

ئاغرىتتى . بۇلار ئانچە ئۇزاپ كەتمىگەنىدى ، چەپەرنىڭ مۇڭلىنىپ ئېيتقان قوشىقى ئاڭلاندى :

قوشۇلادۇ قويلار كەتسە تارىلىپ ،
قوشۇلمادىم تورغايىمدىن ئايرىلىپ .
ئوتتۇز يىلىم ئۆتتى زارلاپ يار - يار دەپ ،
گۈلۈم ماڭا باقمادى بىر قايرىلىپ .

تۆتىنچى باب

ئابدالدا

كامالەتكە يەتكەن كىشى سەدەپتەك —
ئېغىز ئاچار كېلىپ قالسا گۆھىرى .

قەدرىنى بىل نەسىھەتچى قېرىنىڭ ،
مېڭىسىنى يېگىن ئۇنىڭ بېغىنىڭ .

— شەيخ سەئدى

1

ئۇلارنىڭ ئويتوغراقتىن چىققىنىغا مانا بىر يېرىم كۈن بولاي دەپ قالدى ، تېخىچە ئابدالنىڭ قارىسى كۆرۈنمەيدۇ . چەپەر ئويتوغراق بىلەن ئابدال ئارىلىقىنى بىر كۈنلۈك يول دېگەندى ، ئۇ نېمىدە ، قانداق مېڭىۋاتقاندىكىن . ئۇلار يەنە قانچىلىك يول ماڭار ؟ ئابدالنىڭ قارىسى كۆرۈنمىگەنسېرى ئوماقنىڭ ئەندىشىسى ئاشماقتا ئىدى . بۇ ئاي ، بۇ كۈنلەر جاھان ئوتتەك قىزىپ كېتىدىغان چاغ بولسىمۇ ، تەڭرى ئۇلارغا ، ھەممىدىن بەك تۆمۈر بىلەن ئايقۇنقا سايىۋەن بولۇۋاتقاندەك ، كۈن ئوچۇق تۇرۇپمۇ يەلكىگە ئۆتكۈدەك ئىسسىمىدى . بۇ بىر ھېكمەت ئىدى .

ئىللىق كۈلۈپ تۇرغان كۈننىڭ بۇ ھېكمىتىدىن سۆيۈنۈپ كېلىۋاتقان ئايقۇت ئوماققا قاراپ :

— تۆمۈرنىڭ تەلىيىمىكىن ، تۇنۇگۈندىن بۇيان كۈن ئانچە ئىسسىمىدى ، كۈن بەك ئىسسىپ كەتسە ، بالا كىچىك ، قاناداق قىلارمىز ، دەپ قورققانىدىم ، — دېدى .

— مەنچۇ ، مەنمۇ بەك ئەندىشە قىلغانىدىم . قالاچ قاناقا دېگەندەك ، بۇ تۆمۈردە بىر خاسىيەتنىڭ بارلىقىدىنمىكىن ، دەپ ئويلاپ قېلىۋاتىمەن ، — دېدى ئوماق .

— ئۇ قانداق خاسىيەتتۇ ؟

— ئەجدادلارنىڭ ئىزىنى تاپىدۇ ، ئۇلارنىڭ روھىنى ئىزدەيدۇ ، دېدىغۇ .

— ئۇ قانداق ئىز ، قانداق روھتۇ ؟

— مەن نەدىن بىلەي ، بۇنى قاناقا ئوچۇق دەپ بەرمىدى .

— سوراپ باقمىدىڭمۇ ؟

— قانداق سورايمەن . ھەتتا نېمىنى ، قانداق سوراشنىمۇ بىلمىسەم .

ئايقۇت ئۇلۇغ ـ كىچىك تىندى . ئوماقمۇ ئۇلۇغ ـ كىچىك تىنىپ :

— ھەي ، بىزمۇزە ... — دەپ بېشىنى لىڭشىتتى .

— نېمىگە بۇنداق دەيسەن ؟

— دەيمىنا ، قاناقانىڭ گېپىنى ئاڭلىغاندىن كېيىن ئۆزۈمچە ئويلايدىغان بولۇپ قالدىم ، — دېدى ئوماق ، قالاچ قاناقاغا ئوخشاش ئالدىدىكى قۇملۇقنىڭ چەت ـ چېكىنى تاپاقچى بولغاندەك يىراقلارغا قاراپ تۇرۇپ ، — ئويلىمامسەن ، ئاتا ـ بوۋىلىرىمىزدىن بىزگە مىراس قالغىنى ئۇلارنىڭ ئىزىنى بېسىپ مۇشۇ دەشت قۇملۇقتا كۆچۈپلا يۈرۈش ئىكەن . كۆچكەندە سۇدا ماڭساققۇ كېيىمىمىزدە ماڭىدىكەنمىز ، بولمىسا ئۇمۇ قالمىدىكەن . بارغان جايىمىزدا يېڭىدىن چېپىۋالمىدىكەنمىز . بالىلىرىمىزمۇ بىزدەك مۇشۇنداق ئۆتەرمۇ ؟

— ئابدالغا بارغاندىن كېيىن يەنە كۆچۈپ يۈرمەسمىز ، — دېدى ئايقۇت .

تۇرۇپلا كۈننىڭ تەپتى ئىسسىشقا باشلىدى ، بەلكى قەدەمسېرى كۈچىيىپ ، پالاس چاپاندىنمۇ ئۆتۈپ يەلكىنى ئىسسىتماقتا ئىدى .

ئوماق كۈنگە قارىدى ، كۈن تىكلەشكەن بولۇپ ، ئۇنىڭ كۈچلۈك نۇرىدىن كۆزى چاقنىيىپ ئاچالماي قالدى . ئەتىدىن كۈننىڭ ئىسسىقى كۈپتىغا ئالىدىغاندەك ئىدى . ئەگەر كۈننىڭ تاۋى قىزىپ كېتىدىغانلا بولسا ، قۇملۇقتا ئىسسىقنىڭ كارامىتىنىڭ قانداق بولىدىغانلىقى ئوماققا ئايان : ئاسمان چوغ ، قۇملۇق قوغ[1] بولىدۇ . بۇ چاغدا ئادەمغۇ پۇتىدا كىيىۋالغان بىر نەرسىسى بار ، بىر ئامالالاپ ماڭىدۇ ، ئەمما ئات ـ ئۇلاغلارغا تەس بولىدۇ . ئات ـ ئېشەكنىڭ تۇيىقى بولغىنى بىلەن ، تۇياق ئوتتۇرىسىدىكى ئەتنى چوغدەك قىزىپ كەتكەن قۇم ھەر قەدەمدە بىر كۆيدۇرۇپ ماڭالماس قىلىپ قويىدۇ ، پەقەت چىدىيالماي قالسا پۇتىنى كۆيۈشتىن ئايايمەن دەپ گۇپپىدە يىقىلىدۇ ـ دە ، تۇگىشىدۇ . كالىغا تېخىمۇ تەس ، تۇياقلىرىنىڭ ئاراچلىرىغا كىرىۋالغان قىزىق قۇم ئۇنىڭغا زادى ئارام بەرمەي ئازابلايدۇ ، بولالمىغاندا ئۇمۇ ئۆزىنى تاشلىۋېتىدۇ ، شۇڭا ئالدىنى ئېلىپ ئامالىنى قىلمىسا بولمايدۇ . قۇملۇق ئادەملىرى يازدا كۆچىدىغان بولسا ، ئۇسسۇزلۇق تەييارلىۋالغاندەك ، ئۇنىڭمۇ تەييارلىقىنى قىلىپ ماڭىدۇ .

ئوماق كالىدىن چۈشتى .

— كۈن قىزىپ كېتىدىغاندەك قىلىدۇ ، مەن ئالدى بىلەن ئاتنىڭ پۇتىغا يۆگەيدىغانىنى يۆگەپ تۇراي ، — ئاندىن ئۇ توختاققا قاراپ دېدى ، — ئاڭغىچە سەنمۇ ئېشىكىڭنىڭ پۇتىغا يۆگەپ تۇر ، ئاندىن قالغان ئېشەك ، كالىلارنىڭ پۇتىغا يۆگەيلى ، — دېدى .

بۇلار سەپەرگە چىقىشنىڭ ئالدىدا ، سۆگەتبۇلاقتىكى چېغىدىلا ئايقۇت ئېغىرلاشقان قورسىقى بىلەن توختاقنىڭ قارىشىپ بېرىشى بىلەن ئۇلاغلارنىڭ پۇتىغا كىيىۋېلىپ قويىدىغان كىگىز پايپاقلارنى قۇيۇپ تەييارلىۋالغاندى . باسىدىغان يولنىڭ ئۇزۇن ، مەنزىلنىڭ يىراقلىقىنى كۆز ئالدىغا كەلتۈرۈپ پايپاقلارنىڭ تېگى تەرىپىنى

---

① قوغ — قوقاس مەنىسىدە .

قبلىن قىلىپلا قالماي ، يەنە تۆگە تاپىنىنىڭ تېرىسىدە چەملەپ قويغانىدى . ئۇلار ئات ، ئېشەك ، كاللىلارنىڭ پۇتىغا خۇشۇقىغىچە پايپاق كىيدۈرۈپ يۆگەپ چىگۈەتتى . ئوماق بىلەن توختاق بۇ ئىشلارنى قىلىپ بولغۇچىلا كۈن ئىسسىپ ئەڭ چېكىگە يەتكەندەك بولدى . ئاسمان چوغ بولدى ، قۇملۇق قوغ بولدى . ئات — ئۇلاغلارنىڭ پۇتىنىڭ كۆيۈشىدىن خاتىرجەم بولغان بىلەن ئەڭ چوڭ غەم ئۇسسۇزلۇقتا قالدى . ئۇلار چەپەرنىڭ گېپى بىلەن بىر كۈنلۈكتىن ئاشقۇدەكلا سۇ ئېلىۋالغانىدى . تۇنۇگۈندىن بۇيان كۈتمىگەن تەپتى ئانچە ئىسسىمىغان بولغاچ ، سۇنى ئانچە ئايىماي ئىچىشكەنىدى . تۇرۇپلا ھاۋانىڭ بۇنچىۋالا قىزىپ كېتىشىنى ئۇلار ئويلاپ يەتمىگەنىدى . سۇ ئازلا قالدى ، تېخىچە مەنزىلنىڭ قارىسى كۆرۈنمىسە . — سۇ تۈگىسە بىزغۇ چىدارمىز ، تۆمۈرنى قاتقاق قىلارمىز ؟ ! — دېدى ئايقۇت . ئاۋازىنىڭ دېمى سەگىلىۋاتقانەك بولۇپ چىقىشىدىن ، ئۇنىڭ بالىسىنىڭ غېمىدە ئىچىگە يىغا كېلىۋاتقانلىقىنى بىلگىلى بولاتتى .

ئەھۋال ھەقىقەتەن ئېغىر ئىدى . ئادەمغۇ ئۇسسۇزلۇققا چىداپ بولار ، لېكىن بۇنداق تونۇر تەپتى ئىسسىقتا بىر دەملىكلا بەرداشلىق بېرەلەيدۇ . چاڭقاق چېكىگە يەتمەيلا ئېغىز-تاماق قۇرۇپ ، گەپ قىلىشمۇ مۇمكىن بولماي قالىدۇ . ئات ئادەتتىكى ئىسسىققىمۇ چىدىمايدىغان ھايۋان . بۇنداق ئىسسىقتا تېخىمۇ ، مانا بۇ ھېلىتىنلا ئاتنىڭ بۇرنى كېرىلىپ ، ئاغزى جاۋغايلىرىغىچە ئېچىلىپ ، تىلى ساڭگىلاشقا باشلىدى . ئوماق كىچىك كاسىغا سۇ قۇيۇپ ئاتنىڭ ئالدىغا ئېلىپ باردى . ئات سۇنى بىر سۇمۇرۇپلا ئىچىپ بولۇپ قاچىنى يالاپ كەتتى . ھەرھالدا ئۇنىڭ ئىچى ، ئاغزى تەملەشتى . ئوماق يەنە بىر قاچىغا ئازراق سۇ قۇيۇپ ئايقۇتقا سۇندى . ئايقۇت گەپمۇ قىلماي ئالدى بىلەن بالىنىڭ يۈزىگە يېپىپ قويغاندىن ياغلىقنى سۇغا چىلاپ سقىۋېتىپ بالىنىڭ يۈزىگە تەگمىگۈدەك قىلىپ سەل كۆتۈرۈپ يېپىپ قويدى ، ئاندىن بىر ئۇچىنى چاپىنىنىڭ تۈگمىسىگە ئىلىپ بالىغا سايىۋەن قىلىۋالغان ياغلىقنىمۇ سۇغا چىلاپ

سىقمايلا ئىلگىرىكىدەك بالىغا سايىۋەن قىلىپ قويدى.
— ئۆزۈڭ ئىچمىدىڭغۇ؟
— مەن چىدايمەن. توختاق ئازراق ئىچىۋالسۇن.
— توختاققا بېرىمەن، بېرىمەن، — ئوماق قاچىغا بىرنەچچە يۇتۇم سۇ قۇيۇپ توختاقنىڭ ئالدىغا ئىلىپ بېرىپ، — سۇ ئاز قاپتۇ، مۇشۇنى بولسىمۇ ئىچىۋال، — دېدى.
— ئانام ئىچمىدىغۇ؟
— ئۇسسىماپتۇ.
توختاق سۇنى ئىچتى. بۇنى «ئىچتى» دېگەندىن ئاغزىنى نەمدىۋالدى، دېگەن تۇزۈك.
كالا، ئېشەكنى ھەرقانچە ئىسسىققا چىدايدۇ دېگەندەمۇ، بۇنداق قاتتىق ئىسسىقتا ئۇزۇن يولغا چىدىيالمايدۇ. ئۇلارنىڭمۇ بۇرنى كېرىلىپ، تىلى ساڭگىلاشقا باشلىدى. بالىنىڭ يۈزىگە ياپقان ياغلىقمۇ ئاللىقاچان قۇرۇپ كەتتى، پەقەت ئىچىدىكى ياغلىقنىڭ ئازراق نېمى قالدى. ئات ـ ئۇلاغلار بىرنەچچە قېتىم «سۇغىرىلدى»، توختاقمۇ سۇ ئىچتى. ئوماق بىلەن ئايقۇتلا سۇ ئىچمىدى، ھېلىمۇ ياخشى كۈن ئۇلارنىڭ ئالدى تەرىپىدە ئەمەس ئىدى. جاھاننى تونۇردەك قىزىتىۋەتكەن كۈننىڭ ئاستا ـ ئاستا يانغا قىيسىيىشى بىلەن قۇملۇق ئۈستىدىكى ۋىل ـ ۋىللارمۇ سۇسلىشىشقا باشلىدى، لېكىن ئايقۇت چاڭقاپ بولالماي قالدى، ئاغزى قۇرۇپ، تىلى تامىقىغا چاپلىشىپ قالغاندەك بولدى. يېنىدىلا كېتىۋاتقان ئوماققا سۇ دېمەكچىدى، زۇۋان چىقىرالمىدى، تىلى ئىشلىمەي قويدى. ئوماقنىڭ كۆزىمۇ ئايقۇتتا ئىدى. ئايقۇت ئېرىگە قاراپ ئاغزىنى ئېچىپ سول قولىنىڭ بارمىقى بىلەن ئاغزىنى كۆرسەتتى. ئوماق شۇئان كالىدىن چۈشۈپ كىچىك تۇلۇمدىكى سۇدىن ياغاچ چۆچەككە ئازراق قۇيدى. بۇ سۇ قاچىلانغان تۇلۇملارنىڭ ئاخىرقىسى ئىدى. ئايقۇت تۇلۇمدىكى سۇنىڭ بىر قېتىم يەتكۈدەكلا قالغىنىنى كۆردى. سۇدىن ئىككى يۇتۇملا ئىچىپ، ئاغزىغا تولدۇرۇۋېلىپ، چۆچەكنى ئوماققا بېرىۋېتىپ توختاق ئىچسۇن دېگەن ئىشا-

رىنى قىلدى . بۇ چاغدا ئات ، ئېشەك ، كالىلارمۇ سۇ ئىچمىنسە بولمايدىغان ھالغا كېلىپ قالغانىدى . ئوماق ئايقۇت ئۇچۇن تۆت يۇتۇمدەك سۇ ئېلىپ قېلىپ ، ئۆزى ئىككى يۇتۇملا ئىچىپ ، تۇلۇمدىكى سۇنىڭ ھەممىسىنى ئۇلاغلارغا يېتىشچە بېرىپ ، ئۇلارنىڭ ئاغزىنى ئاخىرقى قېتىم نەمدەپ قويدى . توختاق چۆچەكتىكى سۇنىڭ ئازراقىنى ئىچىپ ، قالغىنىنى ئۇنى ئىچسۇن ، دەپ قايتۇرۇپ بەردى .

يول مېڭىش داۋاملاشماقتا . قىيسايغان كۇنمۇ يولچىلارنىڭ ئېغىر قەدىمىدەك پەسلەپ بارماقتا ئىدى . تۇنۇگۇن يولغا چىققاندىن تارتىپ ھازىرغىچە ئۇلارنىڭ كۆرگىنى قۇملا ئىدى . بىرەر تال گىياھ ، بىرەر قۇرت ـ قوڭغۇز ، ئاسماندا بىرەر ئۇچارلىق ئۇچرىمىغانىدى ، گويا بۇ قۇملۇقتا مۇشۇ چوڭ ـ كىچىك تۆت ئادەم بىلەن بىرنەچچە ھايۋاندىن باشقا ھاياتلىق يوقتەك .

— ئايقۇت ! — ئوماق توۋلىۋەتتى ، — چاچاق ! ھە ، يەنە يۇلغۇن !

ئوماقلاردىن ئانچە يىراق بولمىغان تۆۋەن تەرەپ ئاسمىندا ئاندا ـ ساندا ئاقئۇلام ، سۇقسۇر ، قارۇناغا[1] ئوخشاش كۆل ـ سۇ قۇشلىرى ئۇچۇپ يۇرمەكتە ئىدى . بۇ ، سۇ بار جايغا يېقىنلاۋاتقانلىقنىڭ ئالامىتى ئىدى .

ئۇمىد تۇغۇلدى ، چاڭقىغان ۋۇجۇد ياشىرىۋاتقاندەك بولدى ...

ئوماقلار چوڭ بىر قۇم دۆۋىسىدىن ئەگىپ ئۆتۇشىگە ، ئۇن يەتكۇدەك يەردە قويۇق بىر مەھەللە كۆرۈندى .

— ئاۋۇ كۆرۈنگەن ئابدال شۇمىدۇ ؟ — ئايقۇت ئالدىراپ سورىدى .

— شۇدەك قىلىدۇ . يېگىرمە يىلنىڭ ئالدىدا دادام بىلەن كەلگەندە ، مەھەللە ئىچىگە كىرىپ تاماقلىنىۋېلىپلا قارا قوشۇن كۆلى تەرەپكە ئۆتۈپ كەتكەنتۇق ، — دېدى ئايقۇتنىڭ سورىغىغا

---

① قارۇنا — گۆشى ئىنتايىن ئاچچىق ، قاغىدەك قاپقارا ، پاختەك چوڭلۇقىدىكى بىر خىل سۇ قۇشى .

جاۋابەن ئوماق.
ئايقۇتنىڭ كۆڭلىنى: «ئامان - ئېسەن ئابدالغا يېتىپ بارالار-مىزمۇ» دېگەن غەم ساراسىمىگە سېلىپ كەلگەنىدى، ئەمدى بولسا: «ھېچ كىشى بىلەن تونۇشمايدىغان، ئۇي - دوڭغۇلىنى بىلمەيدىغان ناتونۇش جايغا كەچ بېرىپ قالساق قانداق قىلارمىز. ياز بولغاندا-كىين ئاسمان ئاستىنىڭ قەيىرىدە ياتسىمۇغۇ بولىۋېرىدۇ، شۇنداق-تىمۇ...» دەپ ئويلاپ كەلمەكتە ئىدى. مەھەللىگە تېزرەك يېتىپ بېرىشقا تەقەززا ئىدى، لېكىن ئۇنىڭغا مەھەللە يىراقلاپ كېتىۋاتقاندەك تۇيۇلۇۋاتاتتى.

ئۇلار يەنە بىر قۇم دۆۋىسىدىن ئەگمىلا قويۇق بىر يۇلغۇنلۇقنى ياقىلاپ مەھەللىگە ئېلىپ بارىدىغان بىر ھارۋا يولىغا چۈشتى. ئۇنى ھارۋا ئىزى بولغانلىقى ئۈچۈنلا يول دېمىسە، بۇ يەردە بۇنداق مىزلار جىق. كىم نەدە مېڭىشنى خالىسا شۇ يەردە ماڭمىدۇ. بۇ مىزلار خۇددى ئاشتاختا ئۇستىدىكى لەڭمەن چۆپلىرىگە ئوخشايدۇ. ئۇنىڭ باش - ئاخىرى، ئۇچى نەدە، قايسى يول نەدىن كېلىپ نەگە كەتكەن، بىلگىلى بولمايدۇ، ئىرماش - چىرماش.

مەھەللىگە يېقىنلىغانچە ئايقۇتنىڭ خىيالىغا يەنە بىر غەم ئارىلىشىۋالدى. «مۇقىم ماكانلىشىۋالغۇچە تۆمۈرۈم ئۈچۈن بولسىمۇ بىر - ئىككى كېچە يېتىپ - قوپقۇدەك ئۆي تېپىلسا بولاتتى. ئابدالىلىقلارنىڭ كۆپىنچىسى قاراقوشۇنلۇق، قاراقوشۇنلۇقلارنى بىلەك ئايرىمىچى خەق دەيدۇ. بىزنىڭ تەكتىمىزمۇغۇ قاراقوشۇنلۇق...» دەپ ئويلايتتى ئۇ.

توپ مەھەللىدىن ئۆي ئايرىپ چىققاندەك، يۇرت - مەھەللىدىن چەتتىرەك، بىر تەرىپى توغراقلىق تۆپىلىكىنىڭ يان باغرىدا ياغاچ قۇرۇلمىلىق تۆت ئۆي چوقچىيىپ تۇراتتى. ئۇ ئۆيلەرنىڭ ئۈچىنچىدە ئادەم بار، بىرى بوش ئىدى. ئوماق شۇ ئۆيدىكىلەردىن مەھەللە كىشىلىرىنىڭ ئەھۋالىنى سوراپ بېقىشنى، مەسلىھەت سوراشنى كۆڭلىگە پۈكتى. ئۇلار ئۆي ئالدىغا كېلىشىگە، توختاق مىنگەن ئېشەك «بىز كەلدۇق» دېگەندەك گۇگۇم جىملىقىنى بۇ-

زۇپ كۆچەپ ھاڭرىۋەتتى . ئېشەكنىڭ ھاڭرىشىدىن چۆچۈپ كەتكەن تۆمۈر ئەنسىز قىرقىراپ يىغلاپ كەتتى . بوۋاق بالىنىڭ قاتتىق يىغا ئاۋازىدىن غەلىتىلىك ھېس قىلىشقان چېغى ، ئۇچ ئۆيدىن تەڭلا ئەر ـ ئايال ، قېرى ـ ياش بولۇپ يەتتە ـ سەككىز كىشى چىقىپ ، ئات ، كالا ، ئېشەك مىنگەن ، بىرنەچچە كالا ـ ئېشەككە لاقا ـ لۇقمىلىرىنى ئارتىۋالغان ناتونۇش كىشىلەرگە قاراپ قېلىشتى . ئوماق دەرھال كالىدىن چۈشۈپ بۇرۇندۇقىنى توختاققا تۇتقۇزۇپ قويۇپ ، تۇرغانلارنىڭ ئالدىغا كېلىپ ھەممىگە سالام بەردى .

— نەدىن كېلىۋاتىسىلەر ؟— دەپ سورىدى توپ ئىچىدە تۇرغان ساقىلىغا خېلى ئاق كىرگەن ، قويۇق قوڭۇر ساقاللىق ، قوي كۆز ، ئوتتۇرا بوي بىر بوۋاي .

— سۆگەتبۇلاقتىن .

— سۆگەتبۇلاقتىن ...— بوۋاي ئوماقنىڭ جاۋابىنى تەكرارلاپ ، ئۇنىڭغا سەپسېلىپ بىر قارىۋېتىپ سورىدى :

— ئەسلىي يۇرتۇڭلار سۆگەتبۇلاق ئەمەسقۇ دەيمەن ؟

ئوماقمۇ بوۋايغا دىققەت بىلەن بىر قارىۋېتىپ جاۋاب بەردى :

— ئەسلىي چارىدىن ، سۆگەتبۇلاققا كۆچۈپ بارغان .

— گوي ـ گوي ، شۇ كۆچۈش . چارىدا كىمنىڭ جەمەتىدىن سەن ؟

— دادام تۇلەشباي ، ئاتامنىڭ ئىسمى تۇراق .

— گوي ـ گوي ـ گوي ، ئويلىغىنىمدەك بولدى . تۇلەش ئالغۇرنىڭ پولگىنى تۇراق يولۇاسنىڭ ئوغلى ئوماقمۇ سەن ، — بوۋاي شۇنداق دەپ ئوماقنىڭ ئالدىغا كەلدى . ئۇنىڭ تەقى ـ تۇرقى ، باش ـ كۆزىگە سىنچىلاپ قاراپ ، — خېلى ئۆزگىرىپ كېتىپسەن . پەقەت كۆزۈڭ بىلەن ئوڭ مەڭزىدىكى مېڭىدىن تونۇغاندەك قىلدىم . بۇلار كىمنىڭ بولىدۇ ؟ — بوۋاي ئايقۇت بىلەن توختاقنى كۆرسىتىپ سورىدى .

ئوماق جاۋاب بېرىپ ، ئايقۇت ، توختاقنى تونۇشتۇرۇپ بولۇپ

بوۋايدىن سورىدى :
— دادام بىلەن ئاتامنى بىلەمسىز ؟ — ئوماق دادىسى يوللۇق بوۋاينى «سىز» لەپ سورىدى .
— داداڭ تۇلەش خېلى يەرگە تونۇق . ئۇ كۆرۈپلا قالغان كىشىنىڭ ، جەرەننى ئاتلىق قوغلاپ سالما تاشلاپ ، بۇركۇت قاماللاپ پۇكلىۋالغاندەك پۇكلەپلاۋالاتتى ، تۇتماي قويمايتتى . شۇڭا بىز ئۇ-نى «تۇلەش ئالغۇر» دەيتتۇق . بېلىققا سانجىيدىغان سانجىغاق بىلەن يولۋاس ئۆلتۈرگەن ئاتاڭ تۇراق يولۋاسنى جىمى لوپلۇق بىلىدۇ . سەن يىگىرمە يىلنىڭ ئالدىدىغۇ دەيمەن ، داداڭ تۇلەش بىلەن قاراقوشۇن كۆلىگە كىتىۋېتىپ بىزنىڭ ئۆيدە تاماق يەپ كەتكەنتىڭلار ، سەن - چىرايىڭ ، ئىسمىڭ ئېسىمدە قالغان-كەن ، — بوۋاي توپتىكىلەرگە قاراپ ، — بۇلارنىڭ يۇك - تاقلىرى-نى چۇشۇرۇپ بوش ئۆيگە ئورۇنلاشتۇرۇڭلار ، — دەپ تاپىلىدى .
ئۆز ۋاقتىدا ئوماقلار بوۋاينىڭ ئۆيىدە تاماق يەپ چىققاندىن كېيىن ، دادىسى كىتىۋېتىپ ئۇنىڭغا ئۆي ئىگىسىنىڭ ياخشى تەرەپ-لىرىنى تەرىپلەپ ، ئىسمىنىمۇ تىلغا ئالغاندى . كىم بىلسۇن ، يىگىرمە يىلدىن كېيىن بۇ تەرەپكە كېلىپ قېلىشىنى ، يەنە كېلىپ تەڭرىنىڭ قۇدرەت - ھېكمىتى بىلەن دەل شۇ ئادەمنىڭ ئالدىغا كېلىپ قېلىشنى . ئۆتكەن ئىشنى ئۇنتۇپ قېلىشنىڭ ھامان بىر كۈنى ئادەمنى پۇشايماندا قويىدىغانلىقىنى ئۇ مۇشۇنچىلىك ئىشتىمۇ ھېس قىلدى . ئوماق شۇ تاپتا بوۋاينىڭ مۇشۇ يېشىدا ئۇنىڭ يېشىنى ئۇنتۇپ قالماي ، ئەكسىچە ئۆزىنىڭ تۇز - تاماق بەرگەن بوۋاينىڭ ئىسمىنى ئېسىدە ساقلىيالمىغىنىغا ئىچىدە ئۆزىنى مەڭنى كاچاتلىماقتا ئىدى . بوۋاي ھەربىر قارىغاندا ، ئۇنىڭغا : «ھەي ، سەن ئۇنتۇغاقكەنسەن» دېگەندەك تۇيۇلۇپ كېتىۋاتاتتى . ئۇ ئويلى-دى ، بوۋاينىڭ ئىسمىنى ئېسىگە ئالماقچى بولدى ، ئويلىدى ، ئوي-لىدى ... «توغرا ، دادامنىڭ ئىسمىغا ئوخشايتتى . تۇلەك ، تۇلەك بوۋاي !» ئوماق بوۋاينىڭ ئىسمىنى ئاخىر ئېسىگە ئالدى .
ئوماق بېرىپ ئايقۇتنىڭ قولىدىن بوۋاقنى ئالدى . ئايقۇت

ئاتتىن چۈشۈشىگە ئوتتۇز ياش ئەتراپىدىكى بىر چوكان كېلىپ ئۇنىڭ قولىدىن تىزگىننى ئالدى . ئۇلار تۆلەك بوۋاينىڭ باشلىشىدا ئۇنىڭ ئۆيىگە كىرىپ سۈپىدا ئولتۇرۇشتى . تالادىكىلەر ئوماقلار-نىڭ يۈك - تاقلىرىنى چۈشۈرۈپ ، ئائىلە بىساتلىرىنى بوش ئۆيگە ئورۇنلاشتۇردى ، ئۇلاغلىرىنىڭ باغلايدىغىنىنى باغلاپ ، چۈشەيدىغانلىرىنى چۈشەپ قويدى . ئايقۇتنىڭ قولىدىن ئاتنى ئالغان ئايال ئۆيگە كىرىپ داستىخان سالدى .

— نېمە ئەتىكىلار ؟ — تۆلەك بوۋاي ھېلىقى ئايالدىن سورىدى .

— ئۇجۇل تالقىنىدا ئۇماچ ئەتتۇق ، — ئايال جاۋاب بېرىپ بولۇپ تالاغا ماڭدى .

— كېلىنىم بولىدۇ ، ئىسمى گۆھەر ، كەمپىر ئالدىنقى يىلى مېنى قويۇپ كېتىپ قالدى .

ئوماق تۆلەك بوۋايدىن بىر نەرسىنى سورىماقچىدى ، بوۋاينىڭ چوڭ نەۋرىسى ھەكىم ئابدۇش① كۆتۈرۈپ كىرىپ كەلدى ، ئارقىسىدىن گۆھەر توختاقنى ھەم ئۆزىنىڭ ئىككى بالىسىنى ئەگەشتۈرۈپ كىردى . ئۇلار جىگدە سېلىپ ئوخشىتىپ ئېتىلگەن ئۇجۇل ئۇمىچىنى مەززە قىلىپ ئىچىشتى . ئوماقلار ساق ئىككى كۈن يول مېڭىپ قاتتىق تالجىقىپ كەتكەچكە ، تۆلەك بوۋاي ئۇلارنى ئارتۇقچە گەپكە سالمىدى . ئوماقلار چىقىپ ، ئاجرىتىپ بەرگەن ئۆينى بىر-قۇر تۈزەشتۈرۈپ ئۆزلىرىنىڭ پالاس - سېلىنچىلىرىنى سې-لىپ ياتتى - دە ، ھايالشماي ئۇچىلىسى قاتتىق ئۇيقۇغا كەتتى . تۆمۈر ئانىسى ئۇماچ ئىچىۋاتقاندا ئېمىپلا ئۇخلاپ قالغانىدى .

— ئوماق ، ئوماق !

ئوماق ئايقۇتنىڭ توۋلىغاچ نوقۇپ تۇرتۈشىدىن ئويغىنىپ كەتتى .

— جۆيلۈگەن ئوخشىمامدىمەن .

— بىرنېمىلەرنى دەپلا كېتىۋاتسەن ، گەپ قىلىپ مېنى

① ئابدۇش — مىستىن ياسالغان تۆت پۈتلۈق قازان .

ئۇيغىتىۋەتتىڭ ، نېمە دېگىنىڭنى ئۇققىلى بولمايدۇ ، ئارىلاپ : «قالاچ ، دېۋە ، قالاچ ، دېۋە... » دەيسەن.

— شۇنداقمۇ ، قالاچ قاناقا بىلەن «دېۋە ئادەم» — چەپەرنى چۈشەپتىمەن . قالاچ قاناقا : «ئەجدادلار ، ئىز... ئىزلىرى... بىز كۆچۈپلا... بالىلىرىڭنى... ئىز ، ئىزلارنى... » دېگەندەك گەپلەرنى قىلغۇدەك . چەپەر : «يارداڭلىق... ماقاتلىق ، ئاتام ئاگايى... » دېگۈدەك ھەم يەنە : «مەن كەتەرمەن بۇ ئۆمرۈمدە بوي ئۆتۈپ » دەپ قوشۇق[1] ئېيتقۇدەك . تايۇقنىمۇ چۈشەپتىمەن ، «توختاقلا ئوبدان قاراڭلار ، ئۇ سىلەرگە ئامانەت» دېگۈدەك...

ئوماق بۇ گەپلەرنى دەۋاتقاندا ئايقۇت ئۇيقۇغا چۆمۈپ بولغانىدى .

— ئىككى كۈن بالا كۆتۈرۈپ ئاتتا ئولتۇرۇپ بەك تالجىقتى ، بىچارە ، — ئوماق ئىچىدە ئۆزىگە ئۆزى شۇنداق دېگەچ تۆمۈرنىڭ پىشانىسىگە سۆيۈپ قويۇپ ئورنىغا قىستىغايدى ـ دە ، شۇئان ئۇمۇ ئۇيقۇغا كەتتى .

2

ئوماق ، ئايقۇتلار بۇ كېچە قېنىپ ئۇخلىدى . بىر كېچىدە ئۇچ ـ تۆت قېتىم ئويغىنىپ ئازراق خەقسىلىك قىلىۋالىدىغان بالىسى بۇ كېچە : «ئانام قېنىپ ئۇخلاپ ھاردۇقىنى چىقىرىۋالسۇن» دېگەندەك بىر قېتىملا ئويغاندى ، ئانىسىنى ئېمىۋېلىپلا يەنە شۇ ھامان ئۇخلاپ قالدى . ئادەتتىكى كېچىلەردە بالىنىڭ «ئىڭە» سى بىلەن تەڭلا ئورنىدىن تۇرۇپ ئايقۇتقا يارەملىشىپ بالىنىڭ ئاستىنى قۇرۇقدىشىدىغان ئوماق بۇ كېچە ئويغانماي ئۇخلىدى . ئۇ ئورنىدىن تۇرۇۋېتىپ :

— بۇ كېچە بالا ئەجەب ئويغانماي ئۇخلاپ كەتتا ، يىغلىسا مەن

① قوشۇق — قوشاق . بۇ سۆز ئادەم ئىسمىغا قوشۇلۇپ كەلگەندە «پالانى قوشاقچى» دېگەن مەنىدە كېلىدۇ .

تۇيماي! قالدىممۇيا ، — دېدى. خۇددى مېنى ئويغىتىش ئۈچۈن قىلغاندەك «ئىگە» لەپلا قويدى ، يىغلىمسىدى ، ئېمىتىپ قويۇۋەتتىم ، يەنە ئۇخلاپ قالدى ، — دېدى ئايقۇت . ئۇ گېپىنى دەۋېتىپ بالىغا قارىدى ۋە ئاستا پېشانىسىگە سۆيۈپ قويدى .

بالا قىسقا ـ قىسقا تىنىپ تاتلىق ئۇخلاۋاتاتتى . ئۇنىڭ ئۇزۇن كىرپىكلىرى ئاقپىشماق يۇمىلاق يۈزىگە ئالاھىدە ھۆسن قوشۇپ تۇراتتى . بالىنىڭ چىرايى ئانىسىنى تارتقاندەك كۆرۈنەتتى .

ئوماق بالىسىنى بىرىنچى قېتىم كۆرۈۋاتقاندەك ئىچ ـ ئىچىدىن زوقلىنىپ قاراپ تۇرۇپ كەتتى ، ئاندىن ئۇمۇ ئېگىلىپ پېشانىسىگە يېنىككىنە سۆيۈپ قويدى .

— بۇ بالىمىزدا چوقۇم بىر خاسىيەت بار . كېچىدىن بىرلا قېتىم ئويغىنىپمۇ ھازىرغىچە ئۇخلاۋاتسا مانا . كۈندە بۇ كەمدە ئويغىنىپ سېنى خېلى ئاۋارە قىلاتتى ، — دېدى ئوماق ئايقۇتقا قاراپ .

— مەنمۇ شۇنداق ئويلاپ قېلىۋاتىمەن ، بولسىغۇ... ئايقۇتنىڭ گېپى ئاغزىدا قالدى . ئىشىك ئېچىلىپ ئۆيگە گۆھەر كىردى . ئوماق بىلەن ئايقۇتقا سالام بېرىپ بولۇپ بالىنىڭ يېنىغا كەلدى .

— تاتلىق ئۇخلاۋېتىپتۇغۇ بۇ كىچىك ئوماق ، — گۆھەر شۇنداق دەپ ئايقۇتقا يۈزلىنىپ ، — تاماق تەييار بولدى ، چىقىپ تاماق يەۋېلىڭلار ، — دېدى ـ دە ، ئىشىككە قاراپ ماڭدى ۋە ئىشىك يېنىغا بېرىپ كەينىگە قاراپ ، — بوۋامنىڭ ئۆيىگە ، — دەپ قوشۇپ قويدى .

گۆھەر چىقىپ كەتكەندىن كېيىن ئوماق :

— ئەجەب مېھرى ئىسسىق ، كۆزىدىن كۈلكە يېغىپ تۇرىدىكەن ، — دېدى .

— ئىسمى جىسمىغا لايىق گۆھەر ئىكەن ، — دېدى ئايقۇت . بالا ئويغاندى . ئايقۇت ئالدى بىلەن بالىنىڭ ئاستىنى قۇرۇق ـ

داپ باشقىدىن يۆگىدى ، قۇچىقىغا ئېلىپ ئېمىتىپ بولغاندىن كېيىن ، ھەممىسى تاماققا چىقىشتى . تۆلەك بوۋاي ئوماقلارنى قىزغىن كۈتۈۋالدى ۋە بىر- بىرلەپ ھال سورىدى . ھەممىسى دەرقەمتە ئولتۇرۇشۇپ گۆھەر قاراقوشۇنلۇقچە ئەتكەن بۇلماق قاتمىسى① بىلەن بېلىق شورپىسىدا ناشتا قىلىشتى .

— جاھانبەگ بىلەن كۆرۈشكۈچە مۇشۇ يەردە تۇرۇڭلار . جاھانبەگ قايتىپ كەلگەندىن كېيىن ئۇنىڭ ئورۇنلاشتۇرۇشىغا قارايلى ، — دېدى تۆلەك بوۋاي ناشتا قىلىنىپ ، داستىخان يىغىلىپ بولغاندىن كېيىن .

— بوۋا ، جاھانبەگ ھازىر ئابدالدا يوقما ؟ — ئوماق تۆلەك بوۋايدىن سورىدى .

ئۇ بۇگۈنلا جاھانبەگ بىلەن كۆرۈشۈپ ، قالاچ قاناقا ئۇنىڭغا تاپشۇرۇپ بېرىشكە ئامانەت قىلغان ئوقيانى ۋاقتىدا بېرىۋېتىپ ، ۋەزىپىنى ئادا قىلىۋېتىشكە ئالدىرايتتى .

— ئارغان تەرەپكە كەتكەن ، بىرنەچچە كۈندىن كېيىن قايتىپ كېلىدۇ ، — بوۋاي ئوماقنى بىرنەچچە جان تاماق يەپ تۇرۇۋېرىشكە خىجىل بولۇۋاتقان ئوخشايدۇ دەپ ئويلاپ ، ئۇنى خاتىرجەم قىلىش ئۈچۈن ، — داداڭ بىلەن ئىككىمىز ئاكا - ئۇكىدەك يېقىن ئىدۇق . شۇڭا سەنمۇ مېنىڭ بالامدەك . خاتىرجەم تۇرۇۋېرىڭلار ، — دېدى .

ئوماق تۆلەك بوۋاينىڭ كۆڭلىنىڭ ياخشىلىقىدىن بەك تەسىرلەندى . دادىسىنىڭ يىگىرمە يىلنىڭ ئالدىدا قاراقوشۇن كۆلى تەرەپكە بېرىش يولىدا بۇ بوۋاي بىلەن بىر قېتىملا كۆرۈشۈپ قالغىنى ، ئۇنىڭدىن كېيىنمۇ زادى كۆرۈشمىگىنى ئۇنىڭغا ئايان ئىدى . شۇڭا بۇ جەھەتتىكى گەپنى قويۇپ :

— بوۋا ، ئابداللار زادى قانداق قوۋۇم ، قاراقوشۇنلۇقلار بىلەن

---

① بۇلماق قاتمىسى — ئۇجۇل تالقىنى ، جىگدە تالقىنى ، بېلىق يېغى ۋە قايماق ئارىلاشتۇرۇپ بۇلماق ئېتىلگەندىن كېيىن ، لېگەنگە ئوخشاش قاچىلارغا ئۇسۇپ قويۇلىدۇ . سوۋۇپ قېتىشقاندىن كېيىن ئېلىپ قويۇپ ، يەيدىغاندا ئۇششاق كېسىپ - توغراپ يەيدۇ . بۇ لوپلۇقلارنىڭ ئۇزۇقلۇقى يۇقىرى ئەنئەنىۋى ئېسىل تامىقى .

تېگى بىرمۇ ، باشقىمۇ ؟ — دەپ تۇلەك بوۋايدىن ئاخشام سورىماقچى بولغان سوئالنى سورىدى .

تۇلەك بوۋاي ئۆينىڭ تۆشلۈكىدىن ئەتىگەنكى سۈزۈك ، تىنچ-تىنچ كۆل سۈيىدەك تىنىق ئاسمانغا تىكىلىپ قاراپ كەتتى ، قوشۇ-مىسى تۇرۇلدى... بوۋاينىڭ بۇ هالىتى قالاچ قاناقانىڭ يىراق ئۇپۇققا ئۇزۇندىن - ئۇزۇن قاراپ خىيالغا چۆكۈپ كېتىدىغان كۆرۈنۈشىگە ئوخشاپ كېتەتتى .

«بۇ بوۋاي قالاچ قاناقانى بىلەمدىكىن ، كۆككە تىكىلىپ قېلىش ئىنىڭ ئوخشاپ كېتىشىدىن بىلىشىدىغاندەكمۇ قىلىدۇ... » ئوماق خىيالىنىڭ ئاخىرىغا يەتمىگەندى ، تۇلەك بوۋاي گەپكە ئېغىز ئېچىپ قالدى :

— مەن ئابداللىقلارنىڭ قانداق قوۋملۇقىنى ، قاراقوشۇنلۇقلار بىلەن تېگىدىن بىر ياكى بىر ئەمەسلىكىنى بىلمەيتتىم . مەن ئۆزۈمنى ئابدالدا ياشىسامۇ ، تېگىم - ئەسلىم قاراقوشۇنلۇق دەپلا بىلەتتىم ، نېرىسىنى بىلمەيتتىم . ئوتتۇز يىلنىڭ ئالدىدا ، يەتمىش بەش ياش چاغلىرىمدا سۆگەتبۇلاق تەرەپكە ئوۋغا بېرىپ ، قايتىشىمدا بۇلاقكۆلگە كېلىپ قالدىم . شۇ پېشىمغىچە ئۇ جاينى كۆرۈپ باقمىغانىدىم . بۇ لوپ دالىسىدا تېخى سەن ، بىز كۆرمىگەن ، ئاڭلاپ باقمىغان جايلار جىق ئوخشايدۇ . ئۇ يەردىكى قالۇچىلار جەمەتىدە قالاچ قاناقا بىلەن پاراڭلىشىپ قالدىم . ئۇ ئۆتمۇش ، ئەجدادلار توغرىسىدا گەپ قىلىۋېتىپ گېپىدىن توختاپ ئۇلۇغ - كىچىك تىنىپ كېتىدىكەن ، — تۇلەك بوۋاينىڭ ئۆزىمۇ ئۇلۇغ - كىچىك تىنىپ ئۇھسىنىپ قويدى ، — ماڭ ، تالاغا چىقايلى . بۇ ئۇزۇن گەپ ، ئاڭلىساڭ ئاجايىپ گەپ ، — بوۋاي شۇنداق دېدى - دە ، ئورنىدىن تۇرۇپ ئىشىك تەرەپكە ماڭدى.

ئوماق بوۋايدىن يېڭى بىر گەپ ئاڭلايدىغانلىقىغا قىزىقىپ ئۇنىڭ ئارقىسىدىن ماڭدى .

— ئوغلۇڭنىمۇ ئېلىۋال ، ئۇمۇ ئاڭلاپ قالسۇن ، — دېدى بوۋاي ئۆيدىن چىقىۋېتىپ .

ئۇلار ئۆينىڭ ئۈستۈن تەرىپىدىكى ئېگىزرەك بىر قۇم دۆۋە-
سىنى نىشانلاپ ماڭدى . تۈلەك بوۋاي يۈز ياشتىن ئاشقىنىغا قارە-
ماي قۇم دۆۋىسىگە قەدىمىنى قىران يىگىتتەك تېز - چەبدەس ،
يېنىك - يېنىك ئېلىپ ، ئالدىغا ئانچە ئېگىشىپ قويماي ئۆرلەيت-
تى . ئۇلار قۇم دۆۋىسىگە چىقىپ باداشقان قۇرۇپ ئولتۇردى .
توختاق ئىككىسىنىڭ ئالدىدا پۈتىنى سوزۇپ يانپاشلىدى .

تۈلەك بوۋاي بىلەن ئوماق خۇددى تاغ چوققىسىدىكى قورام
تاش ئۈستىدە كەڭ ئۇپۇق سەتھىسىگە ، زېمىنغا كۆزىنى تىكىپ
ئولتۇرغان بۇركۈتكە ئوخشايتتى . تۈلەك بوۋاي ئوماقتىن ئاتمىش
ياشقا يېقىن چوڭ بولسىمۇ ، قارىماققا ئانچە چوڭ پەرقى يوقتەك
كۆرۈنەتتى . پەقەت تۈلەك بوۋاينىڭ كۆزىنىڭ قۇيرۇق تەرىپىدىكى
قورۇقلار بىلەن ئاق ئارىلىغان بومبۇر ساقىللىلا بوۋاينىڭ ئوماقتىن
ئۇزۇنراق ياشاپ ، كۆپنى كۆرگەنلىكىگە گۇۋاھلىق بىلدۈرۈۋاتقاند-
دەك تۇراتتى . بۇلاردىكى يەنە بىر پەرق ئوماق بويلۇق ، ئۇستىخان-
لىق ، بوۋاي بولسا ئوتتۇرا بوي ، تەمبەل ئىدى . چىرايىنىڭ ئۆڭ-
سۈلى لوپ دالىسى ئادەملىرىدە بولىدىغان ئوخشاشلىققا ئىگە ئىدى .
بۇ يەرنىڭ ئۇپۇق ، گىرىمسەنلىرىمۇ ، تومۇزدىكى ۋىل - ۋىللىرىمۇ
قۇم رەڭ . قۇملۇقنىڭ يار - تومۇزدىكى تونۇر تەپتىدەك ئىسسىقد-
نىڭ كۆيدۈرۈشى ، قىش - زېمىستان سوغۇقنىڭ نەشتەردەك
سانجىلىپ ئاچچىق - ئاچچىق چېقىشلىرى ، كۈز ، ئەتىيازدىكى
شامال ، بورىنى ئۇچۇرغان قۇملارنىڭ يېڭىندەك سانجىلىپ ئۇرۇش-
لىرى نەتىجىسىدە ، ئادەملىرىنىڭ ھەممىسىنىڭ رەڭگىرويى مىس
رەڭ ، دالا - يايلاق ئادەملىرىنىڭكىدەك يۈزى كەڭ ، ئىككى زاڭقى
سەل بۆرتۈپ چىققان . دائىم ئات - ئۇلاغ ، بولۇپمۇ كۆپ ھاللاردا
كالىغا مىنگەچكە ، ئەر - ئايال ھەممىسىنىڭ ساغرىسى چوڭراق ،
ئەرلىرىنىڭ ھەممىسىنىڭ كۆكرەك ، يەلكىسى كەڭ ، بۇ ئۇلارنىڭ
كىچىكىدىن تارتىپلا كېمە تاياپ ئۆتكەنلىكىنىڭ نىشانى . بۇلار لوپ
ئادەملىرىدىكى ئورتاق جىسمانىي ئالاھىدىلىك . تۈلەك بوۋاي بىلەن
ئوماقتىمۇ ئاشۇ ئالاھىدىلىكلەر گەۋدىلىنىپ تۇراتتى . ئۇلارنىڭ
بۇركۈتنىڭكىدەك بىر جۈپ سىنچى كۆزلىرىدە لوپلۇقلارنىڭ تەبە-

ئەت بىلەن بىر گەۋدىلىشىپ كەتكەن ماسلىشىشچانلىقى ، قەيسەر ، چىداملىقلىقى ئەينەكتە كۆرۈنگەندەك ئوچۇق ئەكس ئېتىپ تۇراتتى .

— مەن ئابدالىلار بىلەن قاراقوشۇنلۇقلارنىڭ يىلتىزى بىر قوۋۇم ئىكەنلىكىنى قالاچ قاناقادىن ئاڭلاپ بىلگەندىن كېيىن ، «قاراقوشۇنلۇق» ، «ئابدالىق» ، «قالۇچى - ئالۇچى» دېيىشىپ ، بىر - بىرىمىزنى يەكلىشىپ «پوش - پوش دەپ يۇرۇپ كەلگەن يېرى ئاران مۇشۇ» دېگەندەك ، يا بىز قاراقوشۇن ، ئابدالىلار ئاسمانغا چىقىپ كەتمەپتۇق ؛ يا قالۇچىلار ، يانلار يەرگە كىرىپ كەتمەپتۇ . يەنە ئوخشاشلا تارىمنىڭ سۇيىنى ئىچىپ ، كېيىك ، جەرەن ، بېلىقلىرىنى يەپ ، قۇملىرىدا ئېغىناپ يۇرۇپتۇق . ئوخشاش بولسىمۇ ، پەقەت دىلىمىزلا ئانچە ئوخشىمايدىغان قالغانكەن . ئۇدۇل كېلىپ قالساق : «نېرى تۇر ، بېرى تۇر» دېيىشىپ يۇرۇپ-تۇق ، دەپ ئۆزۈمچە خىيالغا چۆكىدىغان بولۇپ قالدىم . بۇ قېتىم ئابدالدا يېڭى يۇرت قۇرماقچى بولغاندا ، بەزىلەر قاراقوشۇن ، ئابدال ، قالۇچى ، تىكەنلىك ، چارا... دەپ ئايرىم - ئايرىم مەھەللە قۇرىمىز ، دېگەنلەرمۇ بولدى . جاھانبەگ بۇنداق قىلماسلىقنى تاپقۇرىمىز ، بەزىلەر يەنىلا ئايرىمچىلىقىدا چىڭ تۇرۇۋېلىۋاتىدۇ . يۇرت بېگىنىڭ گېپىنى ئاڭلىمىغانلار مېنىڭ گېپىمنى ئاڭلامدۇ ، قۇلاقمۇ سالمايدۇ . شۇڭا جۇدۇنۇم تۇتۇپ : «قانداق قىلىشساڭ قىلىشۋال» دەپ مەھەللىنى تاشلاپ مۇشۇ چەتكە چىقىۋالدىم ، — دېدى تۇلەك بوۋاي ۋە ئەپسۇسلىنىپ بېشىنى چايقىدى .

ئوماق بۇ يەرگە ئەمدىلا كەلگەچكە ، يۇرت قۇرۇش ئىشىغا ئارىلىشىپ گەپ قىلىشنى خالىمىدى . «يۇرتنى قانداق قۇرۇش يۇرت بېگىنىڭ ئىشى» دەپ قارايدىغان ئوماق ، بوۋايدىن ئۆزى بىلىشكە قىزىقىپ كېلىۋاتقان بىر ئىشنى سورىدى :

— ئاڭلىسام بىر زامانلاردا ئابدال بېگى بىلەن تاغ خانى ئوتتۇرىسىدا بىر نەچچە يىل ئۇرۇش بولغانكەن . بوۋا ، بۇ زادى قانداق ئىش ؟ سۆزلەپ بەرسىڭىز كەن .

تۇلەك بوۋاي كۆزىنى يەنە يىراققا ، كۆككە تىكتى ، قوشۇمىسى تۇرۇلدى .

— ئابدال بېگى ئابدالنىڭلا بېگى ئەمەس ، پۈتۈن لوپ دالىسى- نىڭ بېگى . بۇ بەگلەر ئاتا - بوۋىسىدىن تارتىپ ئابدال ئەتراپىدا تۇغۇلۇپ ، ئابدالدىلا تۇرغاچقا ، ئابدال بېگى دەپ ئاتىلىپ قالغان . قالاچ بوۋاينىڭ ئېيتىشچە ، ئۇلارنىڭ ئەسلىي يۇرتى لوپ كۆلى بويىدىكى كۆلشەھىرى ئىكەن . بۇ شەھەر خاراب بولغاندىن كېيىن بىر قىسىم كىشىلەر ھاياتلىق ئۈچۈن سۇ - ئوتلاق قوغلىشىپ كۆچۈپ يۇرۇپ جېنىنى جان ئېتىپ كەلگەنىكەن ، كېيىن ئابدال شەھىرى بىنا بولغاندا بۇ يەرگە كۆچۈپ كېلىپ ماكانلىشىپ قاپتۇ . كېيىنكى چاغلارغا كەلگەندە ، ئۇلارنىڭ پۈشتىلىرى ئابدال شەھىرى- گە خان - بەگ بولۇپ ھازىرغىچە يۇرت سوراپ كېلىۋېتىپتۇ ، ئابدال بىلەن تاغ خانى ئوتتۇرىسىدا بولغان ئۇرۇشقا كەلسەك ، ئۇ قايسى بەگ ۋاقتىدا ، قاچان بولغانلىقىنى بىلمەيمەن . قالاچ بوۋاي- دىن ھەم بوۋامدىن ئاڭلىغىنىمىلا سۆزلەپ بېرەي ، — تۇلەك بوۋاي ئالدىدا قۇمغا سوزۇلۇپ ياتقان توختاقنىڭ بېشىنى سىلاپ تۇرۇپ ئۇنىڭغا ، — قۇلاق تىكىپ ئاڭلىۋال ، ئېسىڭدە چىڭ ساقلاپ ، بىزدىن كېيىن قالغاندا باشقىلارغا سۆزلەپ بەر . بۇ خېلى بۇرۇنقى ھېكايە - رىۋايەت بولسىمۇ ، ئاتىلار بالىلارغا ئېيتىپ بېرىپ كەلگەچكە ، مەن سىلەرگە ئېيتىپ بېرىۋاتىمەن . ئەۋلاد ئۇزۇلۇپ قالمىسىلا ، ئەجدادلار توغرىسىدىكى ھېكايىلەرمۇ ئۇزۇ- لۇپ قالمايدۇ ، — بوۋاي بىرپەس خىيال دېڭىزىغا چۆكۈپ جىم بولۇپ قالدى . ئوماق ، ئۇنىڭدىنمۇ بەكرەك توختاق تۇلەك بوۋاينى ھېكايىگە قاچان ئېغىز ئاچارکىن دەپ تەلمۇرمەكتە .

3

ئوماق بىلەن توختاق تەلمۇرۇپ ئولتۇرماقتا ، خۇددى بوۋاق ئانىنىڭ ئېمىتىشىگە تەلمۇرگەندەك . تۇلەك بوۋاي ئوچۇق ئاسمان بوشلۇقى بىلەن باغاشلىشىپ ياتقان بارخانلىق پايانسىز قۇملۇقتىن

كۆزىنى ئۇزمەي قارىغىنىچە ئوماقتىن سوراپ قالدى :
— سەن سوئالىڭنى قاناقادىن سورىمىدىڭمۇ ؟
— ياق . ئۆزى بۇ ھەقتە گەپ قىلىپ بەرمىدىمۇ ؟
— ئۇ ۋەقەنى قاناقامۇ بىلەمدا ؟
— ئۇ ۋەقە توغرىسىدا ئاتاڭ ياكى داداڭ ئازراق گەپ قىلىپ بەرمىدىمۇ ؟
— ئۇلار بىلمەيدىغان بولغىيدى .

بوۋاي زۇۋان سۇرمىدى ، بەلكى بايىقىدىنمۇ يىراقلارغا قاراپ تېخىمۇ جىمىپ كەتتى ، تۇرۇپ - تۇرۇپ بېشىنى ئىككى يانغا ئىرغىتىپ قوياتتى .

— بىزدىكى بەزى ئاقساقاللار ئۆزىنى مەن يۇرت ئاقساقىلى ، يۇرت ئاتىسى دەيدۇ ، ئەمما يۇرت ، ئەل غېمى خىيالىدا يوق ، ئوۋ تاماشىسىدىن بېرى كەلمەيدۇ ، — بوۋاي يىراق - يىراقلارغا قارىدى-غىنىچە ئۆزىگە ئۆزى گەپ قىلىۋاتقاندەك سۆزلىمەكتە ئىدى ، — قاناقا ئۆزى ماختىلىدىغان ئۇ ۋەقەنى ئاغزىغا ئېلىپ باقمىدى ، بىرەرسىگە سۆزلەپ بەرگىنىنى ئاڭلاپ باقمىدىم ، لېكىن ئۇ ۋەقەنى قاراچىلار[1] ئۇنتۇمىدى . ئاتاڭ ياكى دادامۇ ئۇ ۋەقە توغرىسىدا ساڭا ھېچ نەرسە سۆزلەپ بەرمىگىنىگە ھەيران قېلىۋاتىمەن ، — بوۋاي ئىنتىك يېنىغا بۇرۇلۇپ ئوماقتىن :
— بۇنىڭ سەۋەبىنى بىلەمسەن ؟ — دەپ جىددىي تۇستە سورىدى .

بوۋاينىڭ سوئالىدىن ئوماق تېڭىرقاپ قالدى ۋە ئىچىدە دەر-ھال ئويلىدى : «بۇنىڭدا قانداق سەۋەب باردۇ ؟ !» ئوماق ھەيرانلىق-تا سورىدى :
— ئۇ ۋەقەنى ئاتاممۇ بىلەمتا ؟ !

بوۋاي ئوماقنىڭ بۇ سوئالىغىمۇ دەمال زۇۋان سۇرمەي خىيالغا پېتىپ تۇرۇپ كېتىپ ئاندىن ئېغىز ئاچتى :

---

① قاراچى — پۇقرا ، ئاددىي خەلق .

— بۇنىڭ سەۋەبى ، قاناقانىڭ قالۇچى ، ئاتاڭ ، داداڭنىڭ قاراقوشۇنلۇق بولغانلىقى...

تۇلەك بوۋاي دەۋاتقان گەپىنى توختىتىپلا يەنە خىيالغا چۆكە-كەندەك تۇرۇپ كەتتى .

ئوماق تېخىمۇ گاڭگىراپ ، خىياللىرى چىگىشلىشىپ كەتتى «ئۇ زادى قانداق ۋەقە بولغىيدى ، ئۇنىڭ قەبىلىچىلىك بىلەن قانداق مۇناسىۋىتى باردۇ ؟ » بوۋاينىڭ ئېغىز ئېچىشىغا ئوماق بىتاقەت بولۇپ تەلمۇرمەكتە ئىدى .

تۇلەك بوۋاي بىر ئۇلۇغ تىنىۋېتىپ ئاخىر ئېغىز ئاچتى .

ۋەقە مۇنداق ئىدى :

بەك بۇرۇندىمۇ ئەمەس ، يېقىندىمۇ ئەمەس ، شۇنداق بىر زامانلا ، لوپ كۆلى بويىدىكى قەدىمكى كۆلشەھىرىگە يېقىن ئابدال دەپ بىر يۇرت بولغانىدى . بۇ يۇرت تارىم - كۆنچى دەريا-سى ۋادىسىدىكى يۇرتلار ئىچىدە چوڭراق يۇرت بولۇپ ، ئورنى ئىككى دەريا ئوتتۇرىسىدا بولغاچقا ، سۇيى مول ، يېرى مۇنبەت ، ئوتلاق ، ئورمانلىرى كۆپ ئىدى ، تۆت ئەتراپىنى چەكسىز بۇك توغراقلىق ئوراپ تۇراتتى . ئابدال شەھىرى خۇددى ئالتۇن ئۇزۇكنىڭ گۆھىر كۆزى ئىدى . پۇقرالىرى كۆپ بولۇپ ، نامىدا «قاراقوشۇن» ، «ئابدال» ، «قالۇچى» دەپ ئۇچ قوۋمغا ئايرىلسىمۇ ، تۇرمۇش ئەمەلىيەتتە زادى ئايرىمچىلىق قىلمايتتى ، ئارىلىشىپ ئولتۇراتتى . تىرىكچىلىكى ، خۇشاللىقلىرى ، غەم - قايغۇلىرى ، كەچۈرمىشلىرى ، تەقدىر - قىسمەتلىرى ، خۇددى مەسلىھەتلىشىۋالغاندەك ئوخشىشىپ كېتەتتى . پات - پات بولۇپ تۇرىدىغان دەريا - ئېقىن ، كۆللەردىكى ئۆزگىرىشلەر ، قۇرغاقچىلىق يىلى ھۆل-چىلىك ، قۇم - بوران ۋە ھەر خىل كېسەللىك ئاپەتلىرى بۇ ئۇچ قوۋم - ئۇچ قەبىلە كىشىلىرىنى بىر - بىرىگە تەقدىر - قىسمەت-داش قىلىپ قويغانىدى . قوشنىلار بارنى تەڭ يېيىشىپ ، يوقنى تەڭ تەييار قىلىشاتتى . خان - بېگىمۇ ئەلنىڭ سۆيىدە ئېقىپ ، ئوتىدا كۆيەتتى . ئەل - پۇقرالىرىمۇ خان - بېگىنى ، ئاقساقاللىرى-

نى ھىمايە قىلاتتى ، ئەمر - پەرمانلىرىنى ۋاقتى - ۋاقتىدا ئادا قىلىپ تۇراتتى . خان - بەگ ، ئاقساقاللىرىمۇ ، پۇقرا - قاراچىلىرىمۇ شۇنداق خاتىرجەم ، بىغەم ئىدى . ئېھتىياجى بولسا - بولمىسا ئوۋغا چىقىپ تۇرۇشاتتى . بۇنىڭ بەزىسى تىرىك-چىلىك ئېھتىياجىدىن بولسا ، كۆپىنچىسى ئويۇن - تاماشا ئىدى ، يەنە كۆل ، دەريالاردىن ھەر خىل ئۇسۇل بىلەن بېلىق تۇتۇشاتتى . بېلىق تۇتۇش پۇتۇنلەي تۇرمۇش ئېھتىياجى ، تىرىكچىلىك ئۈچۈن ئىدى . ئابداللىقلارنىڭ تىرىكچىلىكى ئۈچۈن ئازراق ئىلۋەسۇن گۆ-شى بىلەن يېتەرلىك بېلىق بولسىلا بولدى ، باشقا ئېھتىياجى ، ئارتۇق غېمى يوق ئىدى . ئوۋغا چىقمىغان ، بېلىق تۇتقىلى بارما-غان ، ئائىلىۋى ھۇنەر - كەسىپ بىلەن شۇغۇللانمىغان ۋاقىتلارنى ئاساسەن قوشاق ئېيتىشىش بىلەن ئۆتكۈزەتتى . چارۋىچىلىق ئۇلار-دا قوشۇمچە بىر ئىش ئىدى . ئۇلار ئۆي ھايۋانلىرىنى گۆشىنى دەپ ئەمەس ، يۇڭ ، تېرىسىنى دەپ باقاتتى ، باققاندىمۇ قوتانغا سولاپ ياكى كەينىدە يۈرۈپ مەخسۇس باقمايتتى ، يايلاققا چىقىرىۋې-تەتتى ، لازىمى بولمىسا يايلاقتا يۇرىۋېرەتتى ، يوقاپ كېتەرمىكىن ، ئوغرىلاپ كېتەرمىكىن دەيدىغان ئەندىشە يوق ئىدى ، ھېچ نەرسە يوقالمايتتى . لوپ كىشىلىرى ، جۇملىدىن ئابداللىقلار ئەنە شۇنداق خاتىرجەم ، بىغەم ئىدى .

ئابدال بېگىنىڭ كۆڭلى ئوۋ - شىكار سېغىنىپ قېلىپ ، قايسىبىر يىلى ياز كۈنلىرىنىڭ بىرىدە بىر توپ ئەركان ، لەشكەر-لىرى بىلەن تارىم دەرياسىنىڭ يۇقىرى تەرىپىگە ئوۋغا ئاتلاندى . بەگ ئوتتۇرا ياش بولۇپ ، ئۆلۈپ كەتكەن ئاتىسىنىڭ ئورنىدا ئول-تۇرغىنىغا بىرنەچچە يىللا بولغانىدى ، لېكىن يۇرت ئىشىغا پۇختا ، پىكىر - مۇلاھىزىسى چوڭقۇر ئىدى . ئۇ ئوۋغا چىقسىمۇ ، يۇرت ئارىلاشنى ئۇنتۇپ قالمايتتى . ئابدال بېگى يارەنلىرى بىلەن ئوۋلە-غان ئۇچارلىق ، ماڭارلىق ماللىرىنى ئۇدۇللۇق ئوزۇق قىلىپ يېيىشىپ بىر ھەپتىنى كۆڭۈللۈك ئۆتكۈزدى . ئۇلار يۇرتقا قايتىشقا تەرەددۇتلىنىپ تۇرغاندا ، ئۇلاردىن كۆپ يىراقتا ، قۇم دۆۋىلىرى

ئارىلىرىدا گاھ پەسلەپ ، گاھ يۇقىرى كۆتۈرۈلۈپ ، تۆۋەن تەرەپكە كېتىۋاتقان ئات ، تۆگىلىك بىر توپ ئادەمنى كۆرۈپ قېلىشتى . بەگ ئۇلارنىڭ نېمە ئادەملەر ئىكەنلىكىنى ، نېمىشقا دەشت قۇملۇققا كېتىۋاتقانلىقىنى بىلمەكچى بولۇپ ئادەملىرى بىلەن شۇ تەرەپكە ئات سالدى...

ئابدال بېگى كۆردىكى ، ئەللىككە يېقىن ئاتلىق بۇ ئادەملەرنىڭ توققۇزى دۇبۇلغا ، ساۋۇت كىيىپ ، قىلىچ ئېسىۋېلىشقان بولۇپ ، كۆرۈنۈشى ھەيۋەت ، سۈرلۈك ئىدى . ئابداللىقلار بولسا بەگدىن تارتىپ يارەنلىرىگىچە ھەممىسى ئادەتتىكى كىيىمدە ، نەيزە ، ئوقيا-لىق بولۇپ ، پەقەت بەگ بىلەن يەنە ئىككى كىشىدە شىراقلىق ئوۋ مىلتىقى — شاغدار بار ئىدى . ئۇ بىر توپ ئادەم ئۇستىگە سايىۋەن-لىك تەختىراۋان ئورۇنلاشتۇرۇلغان بىر بۇغرا تۆگىنى ئوتتۇرىغا ئېلىپ ماڭغانىدى . تەختىراۋاندا ئۇنچە - مەرۋايىتلار بىلەن بېزەل-گەن قىممەت باھالىق رەڭدار كىيىم كىيگەن بىر ساھىبجامال ئولتۇراتتى . ساۋۇتلۇقلارنىڭ تۆتى بۇغرا تۆگىنىڭ ئالدىدا ، تۆتى كەينىدە ، ئۇلارغا قارىغاندا ھەيۋەتلىكرەك كىيىنگەن يەنە بىرى ئوق تەرىپىدە ئىدى . بۇلارنىڭ كەينىدە يۈك - تاق ئارتقان سەككىز تۆگە بار ئىدى . «ئوۋچى» ئابداللىقلارنى كۆرۈپ ئۇلار مېڭىشتىن توخ-تىدى ، «ئوۋچى»لارنى مەنسىتمىگەندەك ، ئانچە نەزەر سالمىغاندەك قىياپەتتە تۇرغان بىلەن ، بەزىلىرىنىڭ قولى قىلىچ دەستىسىدە ، جىددىي ھالەتتە ئىدى . ئۇلارنىڭ قانداق قارىشىدىن ئابدال بېگىنىڭ پەرۋايى پەلەك ، بىر يارىنىنىڭ ھەمراھلىقىدا بۇ بىر توپ ئادەملەر-نى بىر ئايلىنىپ چىقتى . تەختىراۋاندىكى نازىنىن راستىنلا سا-ھىبجامالمۇ يېكى كۆزنى چاقنىتىدىغان ئۇنچە - مەرۋايىت ئىچىدە شۇنداق گۈزەل كۆرۈنۈپ كەتتىمۇ ، ئابدال بېگى ئۇنىڭ ئۇدۇلىغا كەلگەندە ئۇنىڭدىن كۆزىنى ئۈزەلمەي قالدى . يېنىدىكى ھەمراھى قامچىسىنىڭ دەستىسى بىلەن بېقىنىغا نوقۇپ قويغاندىلا بەگ ئېسىنى يىغىۋالدى .

— سىلەر كىملەر ، نەگە كېتىۋاتسىلەر ؟ — دەپ سورىدى

بەگ ، تەختىراۋانلىق ساھىبجامالنى قوغدىغاندەك ئۇنىڭ يېنىدا تۇرغان ساۋۇتلۇقتىن .

بۇ ساۋۇتلۇق قىرىق ياش ئەتراپىدا بولۇپ ، مۇشۇ توپقا مەسئۇل خوجىدار بولسا كېرەك ، گىدىيىپ تۇرۇپ :

— بىز چوڭتاغ① خانىنىڭ ئادەملىرى ، تىبەتكە تاۋاپقا كېتىۋاتىمىز ، تەختىراۋاندا ئولتۇرغان خان مەلىكىسى ، — دېدى .

«خان مەلىكىسى» دېگەن گەپنى ئاڭلاپ ئابدال بېگىنىڭ يۈرىكى باشقىچە سېلىپ كەتتى . مەلىكىگە باشقىدىن نەزىرىنى تىكىپ قارىدى ، ئاندىن ھېلىقى ياساۋۇلدىن :

— خان مەلىكىسىنىڭ ئىسمى نېمىكەن ؟ — دەپ سورىدى .

— مەلىكىنىڭ مۇبارەك ئىسمى خالۇت .

بەگكە بۇ ئىسىم غەلىتە ھەم يېقىملىق ئاڭلىنىپ كەتتىمۇ ـ قانداق ، «خالۇت ـ خالۇت» دەپ تەكرارلىۋەتتى .

ھېلىقى ياساۋۇل ئۆزىگە گەپ قىلغۇچىنىڭ سالاھىيىتىنى بىلمەكچى بولغاندەك ، بەگنىڭ چىرايىغا ، تەقى ـ تۇرقىغا سىنچىلاپ قارىدى . سېلىشتۇرۇپ باقماقچىدەك ، ئۇنىڭ ھەمراھلىرىغىمۇ شۇنداق نەزەر بىلەن قاراپ چىقتى . بىرەر گەۋدىلىك ، روشەن پەرقنى كۆرەلمىدى چېغى ، نەزىرىنى يەنە بەگكە ئاغدۇردى .

بەگ بىلەن ئۇنىڭ ھەمراھلىرىدىنىڭ تەقى ـ تۇرقى ، كىيىم ـ كېچەكلىرى ئوخشاش دېگۈدەك ، تورقا تالالىرىدىن سېپتا توقۇلغان چەكمەندىن يارىشىملىق قىلىپ ئىشتان ـ چاپان كىيىگەن ، بېلىگە مەخسۇس توقۇلغان چۈچىلىق رەڭدار يوللۇق پالاس بەلۋاغ باغلىۋالغان ، ئارىلاپ بەزىلىرى كۆن غىلاپلىق پىچاق ئېسىۋالغانىدى . پۇتىغا ئوخشاش پاسوندا يۇلغۇن چېچىكى رەڭلىك كۆن ـ شاۋرۇن ئۆتۈك كىيىشكەن بولۇپ ، بەگنىڭ ئۆتۈكىنىڭ باشلىقىنىڭ ئىككى تەرىپىگە ، ئاپقۇتىنىڭ كەينىگە ، قونچىنىڭ يۇقىرى تەرىپىگە تۇجۇپىلەپ كۈچۈك چىشى نەقىش ئويۇلغانىدى . كەينىگە سەل ئېگىلگەن قۇيما كىگىز قالپىقىنىڭ ئوڭ تەرىپىگە

---

① چوڭتاغ — چوڭ يۇلتۇز تېغى .

تۆت تال ، سول تەرىپىگە ئۇچ تال ئۇقار پېيى قىستۇرۇلغانىدى . بەگنىڭ تەقى ـ تۇرقتا ھەمراھلىرىدىن پەرقلىنىپ تۇرىدىغىنى مانا شۇ ئىككى ئالاھىدىلىك ئىدى . ئۇلاردىكى چوڭ بىر ئوخشاشلىق ، كىيىم ـ كېچەكلىرىدە ئۇنچە ـ مەرۋايىتقا ئوخشاپ كېتىدىغان بىرەر تالمۇ پارقىراق نەرسە يوق ئىدى .

— بىزنىڭ ماقۇللۇقىمىزنى ئالماي تەۋەيىمىزگە ئاياغ بېسىپ- سىلەر ، سىلەر راستتىن خان ئادەملىرىمۇ ئەمەسمۇ ، بۇنى تەكشۈ- رىمىز . ئېنىقلانغۇچە خالۇت مەلىكىنى تۇرغاق قىلىپ تۇتۇپ تۇرد- ىمىز . مال ـ دۇنيا ، يۇك ـ تاقلىرىڭلارنىڭ بىزگە كېرىكى يوق . مەلىكە ھەمراھلىقتا ئادەملىرىدىن تۆت ـ بەشنى ئۆزى تاللاپ ئې- لىپ قالسا بولىدۇ . قالغانلىرىڭلار قايتىپ كېتەمسىلەر ، تىبەتكە بارامسىلەر ، ئىختىيارىڭلار ، — دېدى بەگ .

باش ياساۋۇل دەسلەپ بۇ ئابداللىقلارنى ئادەتتىكى ئوۋچىلار ، دەپلا قارىغانىدى . ئۆزىگە گەپ قىلغۇچىنىڭ گېپىنىڭ چوڭلۇقىغا ، تەمكىن ، بەخىرامانلىقىغا قاراپ بۇلارنىڭ ئادەتتىكى كىشىلەر ئە- مەسلىكىنى ھېس قىلىپ قالدى ، شۇنداقلا كەڭ قورساقلىق بىلەن ئېيتىلغان كېيىنكى بىر ئېغىز يوللۇق گەپكە مەلىكە خالۇتمۇ ، ھېلىقى خوجدار ياساۋۇل ھەم باشقىلىرىمۇ زۇۋان سۇرەلمەي قالدى .

ئابدال بېگى خالۇتنى بەش ھەمراھى بىلەن تۇرغاقلىققا تۇتۇپ قېلىپ يۇرتقا قايتتى . خالۇتنىڭ قالغان مۇھاپىزەتچى ھەمراھلىرى يا خانى ئالدىغا قايتىپ كېتەلمەي ياكى يولىغا — تىبەتكە كېتىۋەر- مەي ئابدال بەگلىكى تەۋەسىدە تۇرۇپ قالدى .

ئىككى ـ ئۈچ ئايغىچە ھېچنەدىن خالۇتنىڭ ئىز ـ دېرەك ـ سىرتىغىنى قىلدىغان ئادەم چىقمىدى . بۇ جەريانىدا خالۇت ئابدالدا مېھماندەك ، خانىچەدەك[1] ياخشى كۈتۈلدى . تەڭتۇش قىزلار بىلەن كەڭ قۇملۇق دالىلارغا چىقىپ يۈگۈرۈپ ـ قوغلىشىپ ئويناىدى . بولۇپمۇ ئېگىز ـ ئېگىز قۇم دۆۋىلىرىدىن سىيرىلىپ ـ دومىلاپ

---

① خانىچە — خان قىزى ، مەلىكە .

ئويناش ئۇنىڭغا بەكمۇ قىزىق ، كۆڭۈللۈك تۇيۇلدى . تاغدا بۇنداق ئويۇن ئۇنىڭ خىيالىغىمۇ كىرىپ باقمايتتى . ئۇ بۇ يەردە تاغدا كۆرمىگەن كۆپ نەرسىلەرنى كۆردى ، تاغدا يەپ باقمىغان ، ھەتتا كۆرمىگەن تاماقلارنى يېدى ، كۆندى ھەم ئېتىشنىمۇ ئۆگەندى . بىرەر ئايغىچە ياتسىراپ يۈرگەندى ، بارا ـ بارا ئۇنىڭدىكى ياتسىراش تۇيغىسى تۇگىدى . كۈن ، ئايلارنىڭ ئۆتۈشىگە ئەگىشىپ ئابدال بېگىنىڭ خالۇتقا مېھرى چۈشۈپ قېلىپ ئۇنىڭغا توي قىلىشنى ئېيتتى . شۇ چاغقىچە خالۇتنىڭ ئۆزىنى ھېچكىمنىڭ سۈرۈشتە قىلمىغىنىغا قورسىقى كۆپۈپ تۇرغاندى ، بەگنىڭ رايىغا ماقۇل بولدى .

كۈز كۈنلىرىنىڭ بىرىدە ئابدالنىڭ كەڭ بىر تۈزىدە توي مۇراسىمى ئۆتكۈزۈلدى . تويغا يېقىن ئەتراپتىكى يۇرت ـ مەھەللىلەردىن كېلەلەيدىغانلىكى كىشىلەرنىڭ ھەممىسى كەلدى . تەرەپ ـ تەرەپكە قازانلار ئېسىلىپ ، بەگ تەرىپىدىن ۋە ئابدالدىكى ئائىلىلەر بەگ تويىغا سوۋغا ئۈچۈن تۈتۈپ كېلىنگەن يېڭى بېلىقلار پىشۇرۇلدى ، پوستلاقلىرى قاراقوشۇنلۇقلار ئۈسۈلى بويىچە ئىچىگە ئۇجۇل ، قايماق ، جىگدە تالقىنى ، بېلىق يېغى سېلىپ ئايرىم قازانلاردا پىشۇرۇلدى ، بىرقانچە قازاندا يېڭى بېلىق شورپىسىدا ئۇجۇل بۇلمىقى ئېتىلدى . تاماقتىن كېيىن قۇمدا ياشلار چېلىشىش قىلدى ، ھەممىدىن قىزىغىنى قوشاق ئېيتىشىش بولدى . كىشىلەر ئۆز يۇرت ـ مەھەللىلىرى بويىچە ، بەزىلىرى بىرنەچچە مەھەللە بىرلىشىپ ئۆزئارا قوشاق ئېيتىشىش قىلدى . كىشىلەر بېلىققا تويدى ، ئەمما قوشاققا تويمىدى . ئاخىرلاشمايدىغان ئويۇن يوق . توي مۇراسىمىنىڭ ئويۇنى كەچئارىسى مەھەلدە ئاران يېغىشىتۇرۇلدى . كىشىلەرنىڭ رايى بويىچە بولغاندا ، ئايدالدا كېچىنى تاڭغا ئۇلاپ ئويىنىغۇسى بار ئىدى...

ئابدال بېگى بىلەن خالۇتنىڭ تويىدىن بىر ئايدەك ۋاقىت ئۆتكەن بىر كۈنى ، چارلىغۇچى ئوۋچىلار : «تاغلىقلار خانى ئابدال تەرەپكە نۇرغۇن لەشكەر تارتىپ كېلىۋېتىپتۇ . ئۇلار كۈچا ـ شاھ ـ

يار ئارقىلىق خادادۆگىدىن ئۆتۈپ قارچىغا بىلەن مىرسالى ئارىلىقىدىكى چۆلقۇمدا ئىكەن» دېگەن خەۋەرنى ئېلىپ كەلدى. ئابدۇللا ئاتلار ئادەتتە بېلىق، گۆش يەپ، ئۇجۇل ئۈمىچى ئىچىپ، قوشاق ئېيتىشىپلا يۇرۇيدىغان خاتىرجەم، بىغەم كۆرۈنگىنى بىلەن، زېمىن — تۈپرىقىغا ياتلارنىڭ يامان نىيەتتە ئاياغ باسقىنىنى ئاڭلاپ قالسا، قۇيقا چېچى تىك تۇرىدىغان خەق. بېگى «هايت» دېسىلا يوپۇرۇلۇپ چىقىپ، غايىبتىن پەيدا بولغاندەك تەق بولىدۇ. شۇنداق بولسىمۇ ئابدال بېگى جىددىيلىشىپ قالدى، چۈنكى ئۇنىڭ لەشكىرى ئىشلاردىن قىلچە خەۋىرى يوق ئىدى. ئۇ ذەرھال يېقىن ئەتراپتىكى ئاقساقاللارنى چاقىرىپ كېڭەش ئۆتكۈزدى. قالۇچىلار مەھەللىسىدىن قالاچ قاتناشقانىدى. ئاقساقاللار تاغلىق لەشكەرلەرگە قارشى بىرەر ئۇنۇملۈك تەدبىرنى ئوتتۇرىغا قويالمىدى، «بەگ ئۆزى بىر چارىسىنى قىلسا» دەپلا قاراپ تۇرۇشتى. بەگ:

— ئاتا — بوۋامدىن ئاڭلىشىمچە، قالۇچىلاردىن قالاچ جەمەتى تونۇق ئاتامان بولۇپ ئۆتكەنمىكەن. تاغلىقلارغا قارشى بۇ ئىشتا قالاچ باش ئاتامانلىق قىلىپ بەرسە، — دېگەن تەكلىپنى بەردى.

ئاقساقاللار ئىچىدە بۇنداق چوڭ ئىشنىڭ هۆددىسىدىن چىقالايدىغان بىرەرسى بولمىغاچقا، بەگنىڭ تەكلىپىگە قوشۇلۇش بىلەن ياۋغا قانداق تاقابىل تۇرۇشنى قالاچنىڭ بەلگىلىشىنى، ئۇنىڭ دېگەنلىرىنى تولۇق ئادا قىلىشنى قارار قىلىشتى، لېكىن بەزى ئاقساقاللار: «قالاچ مۇشۇ باش ئاتامان بولغان يۇرسەتتىن پايدىلىنىپ بەگلىكنى تارتىۋالارمۇ» دېگەن ئەندىشىگە چۈشۈپ قالدى. تۇيغۇن قالاچ بۇنى ئۇلارنىڭ چىرايى، كۆزى ئىپادىلەپ تۇرغان ئەنسىزلىكتىن سېزىپ قالدى. ئۇلارنى خاتىرجەم قىلىش ئۈچۈن قالاچ:

— مەن باش ئاتامان بولسامۇ، يۇرتىمىزنىڭ ئەڭ چوڭ ئاتامانى يەنىلا يۇرت بېگى. مېنىڭ چوڭ ئىشلارىكى هەرقانداق بۇيرۇقۇمنى بەگ ماقۇل كۆرمىسە، كۈچكە ئىگە ئەمەس، بېجىرمەسىلار بولىدۇ، — دېدى.

بەگ كۆلۈپ كەتتى . قالاچتىن گۈمانلانغان ھېلىقىدەك ئاقسا-
قاللار خىجىلچىلىقتا ئۆزىنى قويىدىغان يەر تاپالماي قالغاندەك
ئولتۇرالماي قالدى .
كېچەشنىڭ قارارى ، بەگنىڭ ماقۇللۇقى بىلەن قالاچ قاناقا شۇ
يەردىلا بارلىق ئاقساقاللارغا ئون سەككىز ياشتىن ئەللىك بەش
ياشقىچە بولغان ئەرلەرنى ئۆزلىرىدىكى قوراللىرى بىلەن بىر ھەپتە
ئىچىدە قاراداىدىكى قاراچۇشكۇن ئەتراپىغا يىغىپ بولۇشنى جىددىي
پەرمان قىلدى .
ئابدال بەگلىكىدە لەشكىرى قوشۇن ، ھەتتا مۇقىم ئامانلىق
قوغداش خادىملىرىمۇ يوق . بۇ يەردە ئوغرى - قاراقچى يوق ،
كىشىلەر قەبىلىچىلىك قىلىشقىنى بىلەن ، ياقا سىقىشىپ بىر -
بىرىگە مۇشت كۆتۈرۈش تۈگۈل كىشىلەرنىڭ شەخسىيىتىگە تېگىپ
تىل سالىدىغان ئىشلارمۇ يوق . شۇڭا ئۇنداق خادىملارغا ئېھتىياج
يوق . كىشىلەرنىڭ ئاساسلىق قورالى ئوقيا ، ئۇزۇن - قىسقا
دەستىلىك نەيزە ، سالما . ئوقيا ئاتسا بىر ئوقنى بوشقا ئۇزمەيدۇ .
ئۇزۇن دەستىلىك نەيزىنى سانجىشقا ، قىسقا دەستىلىكنى ئېتىپ
سانجىشقا ئىشلىتىدۇ .
جىددىي پەرمان بويىچە بىر ھەپتە ئىچىدىلا قاراقوشۇن ، ئابدال
ۋە قالۇچىلاردىن قاراچۇشكۇندىكى قاراكېچىك بويىدا كۆچلۈك لەش-
كىرى سەپ تەق بولۇپ بولدى .
قالاچ پۈتۈن «قوشۇن» نى ئون سەككىز ياشتىن يىگىرمە تۆت
ياشقىچە بولغان ئەرلەرنى بىر توپ قىلىپ ئارقىغا ، يىگىرمە بەش
ياشتىن قىرىق تۆت ياشقىچە بولغان ئەرلەرنى بىر توپ قىلىپ
ئالدىغا ، قىرىق بەش ياشتىن ئەللىك بەش ياشقىچە بولغان ئەرلەرنى
ئوتتۇرىغا قويۇپ ، ئالدىدىكىلەرنى ئوقياچىلىققا ، ئوتتۇرىدىكىلەرنى
ئۇلارغا ئوق يەتكۈزۈش ، نەيزە ئېتىشقا تەييار تۇرۇشقا ، ئارقىدىكى-
لەرنى كېرەك بولىدىغان ھەرقانداق ئىشقا تەييار تۇرۇش بىلەن
جەڭ ماھارىتىنى ئۆگىنىشكە بەلگىلىدى .
ئەتىسى ئەتىگەندە توپا - تۇمان چىقىرىپ تاغلىق لەشكەرلەر-

نىڭ ئالدى كەلدى ، ئاخىرى كەچكە يېقىن كېلىپ بولدى . لەشكەر-
لەرنىڭ ھەممىسى دۇبۇلغا ، ساۋۇت كىيگەن بولۇپ ، ئاتلىرىنىڭ
پېشانىسى بىلەن كۆكرىكىگە دالدىلىق بېكىتىلگەنىدى . ئوق سەپكە
قىلىچلىقلار ، سول تەرەپ سەپكە نەيزىلىكلەر تىزىلغانىدى . لەش-
كەرلەر شۇ قەدەر ھەيۋىلىك ئىدى .
— بۇنچىۋالا كۆپ لاۋا لەشكەرنىڭ ئالدىنى توسۇپ تاقابىل
تۇرغىلى بولارمۇ ؟ — ئاقساقاللاردىن بىرى بەگدىن سورىدى .
بەگ بۇنىڭغا بىرنېمە دېيەلمەيتتى ، شۇڭا قالاچ باش ئاتامانغا
قارىدى .
— لەشكىرىي ساندا بىز بەك ئاز ، ئەمما بىز مۇشۇ يەرنى چىڭ
ئىگىلەپ تۇرساقلا ياۋلار كېچىكتىن ئۆتەلمەيدۇ . دەريا تېگى قۇم-
لۇق ، ئات سالسا ئېتى قۇمغا پېتىپ ماڭالمايدۇ ، ئۆتۈشكە ئۇرۇنۇ-
غانلىرى يا ئوقى يەيدۇ ، بۇ يەردىن باشقا جايىنىڭ ئىككى قېشى
تىك ، ئېگىز يارداڭلىق ، ئات سېلىشقا جۇرئەت قىلالمايدۇ ، ئات
سالغاندىمۇ بۇ قات قاش تېخىمۇ تىك ، ھەرگىز چىقالمايدۇ . يەنە
بىر تەرىپى ، تاغلىق لەشكەرلەر تاغ ھاۋاسىغا كۆنگەن ، بۇ يەرنىڭ
ئىسسىقىغا بەرداشلىق بېرەلمەيدۇ ، كۆپ بولسا بىر ھەپتە چىدىيا-
لايدۇ ، — دەپ ، قالاچ شارائىتىنىڭ ئۆزلىرىگە پايدىلىق ئىكەنلىكى-
نى بىرمۇبىر چۈشەندۈردى .
تاغلىق لەشكەرلەر بىر كۈن ئارام ئېلىۋېلىپ ئەتىسى ئەتىگەن-
دىلا يوپۇرۇلۇپ دەريادىن ئۆتمەكچى بولدى ، بۇلار توستى . ئۇلار
يەنە كەلدى ، بۇلار يەنە توستى . بۇنداق ھالەت ئۈچ كۈن داۋاملاش-
تى . بۇ ئۈچ كۈندە نۇرغۇن تاغلىق لەشكەرنىڭ ئۆلۈكى سۇدا
قالدى . سۇدىن قايتىپ چىقىۋالغانلارنىڭ تولىسىنىڭ ئۆزلىرىمۇ ،
ئاتلىرىمۇ يارىلىنىپ سەپتىن چىقتى . ئۇلار ئامالسىز قالدى . ئال-
دىنى ئابداللىقلارنىڭ ئوقياسىنىڭ ئوقى توسىسا ، ئۇستىدىن قۇم-
لۇقنىڭ ئىسسىقى دېمىنى قىسىپ ، تاغلىق لەشكەرلەرنى مۇشكۇل
ئەھۋالدا قالدۇردى . تاغلىق خان بۇنداق ئۇرۇشۇەرسە قىزىنى
قايتۇرۇۋېلىش تۈگۈل لەشكەرلىرىنىڭ تۈگىشىپ كېتىدىغانلىقىنى

بىلىپ ، كۈچ توپلاپ ، ۋاقىتنى تاللاپ باشقىدىن كەلمەكچى بولۇپ قايتىپ كەتتى...

ئارىدىن بەش يىل ئۆتتى . خالۇت ئابدال بېگىدىن كۈندەك بىر ئوغۇل ، ئايدەك بىر قىز — ئىككى بالا تۇغدى . بەش يىل بولغان يىلى كۈزدە ، تاغلىق خان تۇيدۇرماي بىھېسىاب لاۋا لەشكەرلىرىنى باشلاپ كېلىپ ئىلگىرى جەڭ بولغان كېچىكتىن ئۆتۈپ سەپ بولۇپ تۇردى . بۇ لەشكەرلەرنىڭ ئالدى قارادايغا بىر كۈنلۈك قالغاندا ، بۇنىڭدىن ئابدال خانى ئاندىن خەۋەر تاپتى . قالاچقا خەۋەر قىلىپ ، «قوشۇن» نى توپلاپ قاراچۇشكۈن بويىغا كېلىپ بولغۇچە ئۈچ كۈن ئۆتتى . بۇ ۋاقىتتا تاغلىق خان لەشكەرلىرىنى تولۇق ئارام ئالدۇرۇپ ، سەپلىرىنى رەتلەپ تولۇق تەييارلىنىۋالدى .

ئىككى تەرەپ لەشكەرلىرى قىلىچ ، ئوقيا ، نەيزىلىرىنى توغرىلاپ ، روبىرو قارىشىپ ، ئۆزئارا ھۇجۇمغا ئاتلىنىشقا تەييار ھالەتتە تۇرۇشتى . خالۇت : «دادامنى بىر كۆرۈۋالسام» دەپ تەلەپ قىلىپ تۇرۇۋېلىپ ، ئىككى بالىسىنى ئېلىپ جەڭ مەيدانىغا بەگ ئېرى بىلەن بىللە كەلگەنىدى . ئىككى تەرەپ بىر — بىرىگە ئېتىلىشقا تەييار بولۇپ تۇرغاندا ، خالۇت ئوغلىنى ئالدىغا مىندۇرۇپ ، قىزىنى بىر قولىدا كۆتۈرۈپ ، ئېتىنى چاپتۇرغىنىچە ئىككى تەرەپ لەشكەرلىرىنىڭ ئوتتۇرىسىغا كېلىپ ئاتىسى تەرەپكە قاراپ يۇقىرى ئاۋازدا :

— ئاتا ، ئۇرۇشمەن دېمە ، مەن كەتمەيمەن . مېنىڭ ھازىر ئىككى بالام بار . مانا بۇلار مېنىڭ بالىلىرىم ، سېنىڭ نەۋرىلىرىڭ ، — دەپ توۋلاپ ، ئىككى بالىسىنى ئات ئۈستىدە تۇرۇپ ئېگىز كۆتۈرۈپ ئاتىسىغا كۆرسەتتى .

خالۇتنىڭ ئاتىسى ئەمدى قىزى ئۈچۈن ئۇرۇش قىلىشنىڭ ئورنى قالمىغانلىقىنى بىلىپ ، لەشكەرلىرىنى ئاتلىرىدىن چۈشۈشكە ، قىلىچىنى غىلىپىغا سېلىشقا بۇيرۇق قىلدى . ئىككى نارەسىدە بالىنىڭ يۈزىدىن ئۇرۇش قىلىنمايدىغان بولدى ، بىھۇدە قان تۆكۈلۈشتىن ساقلاپ قېلىندى . ئىككى تەرەپ

بۇنىڭدىن كېيىن ئۆزئارا ئۇرۇش قىلىشماسلىق ، بىرىپ ـ كېلىش قىلىپ تۇرۇش توغرىسىدا توختام تۈزۈشتى .
خېلى يىللاردىن كېيىن ، بەگنىڭ خالۇتتىن تۇغۇلغان بالىلىرى ھەم ئۇلارنىڭ ئەۋلادلىرى بىلەن ئۇنىڭ كەتمەي قېلىپ قالغان ھەمراھلىرى ھەم ئەۋلادلىرى قاراقوشۇن ، ئابدالئىقلار تەرىپىدىن «جۇداخلار» ، كۆپىنچە «يانلار» دەپ ئاتىلىدىغان بولدى...
بۇ ئاينىڭ ھېكايە ـ رىۋايىتى تۈگىدى . بۇ ۋەقە خەلق ئاغزىدا ھېكايە ، رىۋايەت بولۇپ ساقلىنىپ قالغان ، ئەمما بىرەر تارىخىي يېزىلمىلارغا پۈتۈلمىگەن . شۇنى بىلىش كېرەككى ، ئوردىدا پۈتۈلگەن تارىختىن خەلق ئاغزىدىكى تارىخ تارىخىي چىنلىققا بەكرەك يېقىن بولىدۇ .

4

جاھانبەگ قالاچ قاناقانىڭ ئوقياسىنى مۇنداقلا تاپشۇرۇۋېلىشنى توغرا تاپمىدى . قاناقا ئوقيانى نېمىشقا بىر تاللا ئوق بىلەن ئەۋەتتى؟ ئوقنى ئەۋەتمىسىمۇ جاھانبەگ ئۆزى ياسىۋالالايتتىغۇ . جاھانبەگ ئويلا ـ ئويلا ئۇنىڭدا چوڭقۇر بىر مەنە بارەك ھېس قىلدى ، ئەمما نېمە مەقسەتتە شۇنداق قىلىنغىنىنى ئويلاپ يېتەلمىدى .
جاھانبەگنىڭ چەت مەھەللىلەرنى ئارىلاپ ئاخشام قايتىپ كەلگەنلىكىنى ئاڭلىغان تۇلەك بوۋاي ئەتىگەندىلا بەگنىڭ ئۆيىگە كېلىپ ، قالاچ قاناقانىڭ ئوماقتىن ئۆزىنىڭ ئەشۋارلىق ئوقياسىنى ئۇنىڭغا بېرىشكە بىر تال ئوق بىلەن ئەۋەتكەنلىكىنى ، ئوماقنىڭ ئوقيانى بەگكە ئۆز قولۇم بىلەن تاپشۇرۇپ بېرىمەن دەپ بىر ھەپتىدىن بۇيان ساقلاپ تۇرغانلىقىنى ئېيتقانىدى . ئۇ ئوقيانى جاھانبەگ ياخشى بىلەتتى . ئون نەچچە يىلنىڭ ئالدىدا بىرىنچى قېتىم كۆرگەندىلا ئۇ ئوقياغا كۆزى چۈشۈپ قالغانىدى ، «مېنىڭمۇ مۇشۇنداق بىر ئوقيايىم بولغان بولسا» دەپ ئارزۇلىغانىدى . ئەنە

شۇ ئوقيانى قاناقا ئۇنىڭغا ئەۋەتىپتۇ . شۇ تاپتا جاھانبەگنىڭ خۇ-
شاللىقى ئىچىگە سىغمايۋاتاتتى . شۇنىڭ بىلەن يەنە بىر ئىشقا ئويـ-
لاپ ئەقلى يەتمەيۋاتاتتى . «ئۇ ئوقيانى ئۆزى ئەكى ياخشى كۆرىدىغان
ئادىمى تايۇققا بەرمەي ياكى تايۇققىن ئەۋەتمەي نېمىشقا ئۆتمۈرۈنچى
ئوماقتىن ئەۋەتتىدۇ؟ يەنە كېلىپ بىرلا ئوق بىلەن؟»
— تۇلەك بوۋا ، ئېيتقىنا ، قالاچ قاناقا ئوقيانى ئەۋەتكەن
چاغدا بىرنېمە دېمەپتۇمۇ؟
— گوي - گـوي ، ساڭگـلا تېگىشلىك بولـغان گەپنى ماڭا
دەمدۇ؟
— ئۇ توغرىدا بىرەر ئېغىز گەپ قىلمىدىمۇ؟ — جاھانبەگ
كوچىلاپ سورىدى .
— ئوقيا ئەۋەتتى ، دېگەن گەپتىن باشقا ھېچنېمە ئېيتمىدى ،
مەنمۇ كوچىلاپ سورىمىدىم .
جاھانبەگ جىم بولۇپ قـالدى ، ئـوزايىدىن ئۇ ئويلاۋاتقاندەك
قىلاتتى . ئۇ بېشىنى كۆتۈرۈپ تۇلەك بوۋايغا قاراپ :
— ئوقيانى ئۆزۈملا ئالماي ، بىرنەچچە ئاقساقال ئالدىدا تاپشۇ-
رۇۋالاي دەيمەن . قاناقانىڭ ئېيتقىنىدەك گەپلەر بولسا ، شۇلار-
نىڭ ئالدىدا ئېيتسۇن ، ئۇلارمۇ ئاڭلاپ قالسۇن ، — دېدى . تۇلەك
بوۋا :
— توغرا ئويلاپسەن ، بەگ . شۇنداق قىلساڭ تېخىمۇ ياخشى
بولىدۇ ، — دېدى ۋە ئىچىدە : «ھەي قاقۋاش ، بۇ ئىشتا كاللاڭ
خېلى ئىشلىدى» دېدى ئۆز - ئۆزىگە .
جاھانبەگنىڭ ئوقيانى ئاقساقاللار ئالدىدا تاپشۇرۇۋالىمەن ،
قاناقانىڭ گېپىنى ئۇلارمۇ ئاڭلاپ قالسۇن دېيىشىدە ، بەگنىڭ ئوي-
لىغىنى بار ئىدى . ئۇ ئۆزىنى قالاچ قاناقانىڭ قوللايدىغانلىقىنى
ئاقساقاللارغا نامايان قىلماقچى . بەگنىڭ بۇ خىيالىنى تۇلەك بوۋا
سېزىپ بولغانىدى .
يېقىن ئەتراپتىكى ئاقساقاللارنى چاقىرىپ كېلىشكە چاپار ماڭ-
دۇرۇلدى . بەشىنچى كۈنى كەچكىچە مەھەللىدە بارلىكى ئاقساقال-

لاردىن يەتتىسى كەلدى ، كەينى كېلىپ بولغۇچە ئالدىدا كەلگەنلەر قۇرۇلۇۋاتقان يېڭى مەھەللىلەرنى كۆردى . ھەممىنىڭ ئاخىرىدا چارا ، كۆنچىنىڭ ئاقساقاللىرى كەلدى . بۇلاقكۆل مەھەللىسىدىن قالاچ قاناقاغا ۋاكالىتەن تايۇق كەلدى .

ئوقيا تاپشۇرۇۋېلىش مۇراسىمى جاھانبەگنىڭ قورۇسىدا بولدى . جاھانبەگنىڭ ئوغلى كۇنچىققانبەگ ئاقساقال بولمىسىمۇ كېكشكە قاتناشتۇرۇلدى ، چۇنكى بۇ كېكشىتە ھېچقانداق بىر ئىش مۇزاكىرە قىلىنمايتتى . پەقەت قاناقانىڭ ئوقياسىنى تاپشۇرۇپ بېرىش ، تاپشۇرۇۋېلىش ، قاناقانىڭ دېگەن گېپى بولسا ئاڭلاشلا بولاتتى .

كۆلشەھىرى يېنىدىكى قەدىمكى ئابدال شەھىرى خاراب بولۇپ ، كېيىنكى كونا ئابدال — شىرگى چاپقانغا كۆچكەندىن بۇيان ئابدال بەگلىرى ئۆزلىرىگە مەخسۇس بەگلىك ئوردا - قەسىر ياساتىمغان ، ئادەتتىكى پۇقرا ئۆيلىرىدىن پەرقلەنمەيدىغان ، پەقەت قورۇ - ھويلىسى چوڭراق ياسالغان ياغاچ قۇرۇلمىلىق ، يانداپ قومۇش ساتما قىلىۋالغان ئۆيى ئۇلارنىڭ ئىش بېجىرىدىغان ، ئاقساقاللار بىلەن كېڭەش ئۆتكۇزىدىغان خانىسى ئىدى . يۇرتنىڭ چوڭ ، مۇھىم ئىشلىرى بولسا ئاقساقاللار كېڭىشى چاقىرىلاتتى . ئاقساقاللارنىڭ ماقۇللۇقىدىن ئۆتكەنلىرى شۇ بويىچە ئىجرا قىلىناتتى .

بۇ قېتىمقى كېڭەشكە ئابدال ئاقساقىلىدىن باشقا يەنە تۆلەك بوۋايمۇ تەكلىپ بىلەن قاتناشتى .

— ئوماق ، ئېيتقىنا ، قالاچ قاناقا ماڭا نېمىشقا ئوقياغا قوشۇپ ئوقتىن بىر تاللا ئەۋەتتى ؟ — دەپ سورىدى جاھانبەگ ، ئوماقنىڭ قولىدىن قالاچ قاناقانىڭ ئوقياسىنى تاپشۇرۇۋېلىپ بولغاندىن كېيىن :

جاھانبەگ ئاقساقاللارغا : «قالاچ قاناقا ئۆزىنىڭ ئاتىسىدىن قالغان ئوقياسىنى ماڭا ئەۋەتىپتۇ . قاناقانىڭ ئوقياسىنى دەبدەگەيلەپ[1] تاپشۇرۇۋېلىشنى لايىق كۆرۈپ سىلەرنى چاقىرتتىم» دېگەن-

① دەبدەگەي — داغدۇغا ، تەنتەنە .

دە ، ئاقساقاللار ھەيران قالغاندى . ئوماق يېنىغا قويۇپ قويغان ئوقيانى قولىغا ئېلىپ جاھانبەگكە بېرىۋاتقاندا ، بۇرۇن ئوقيانى كۆرگەنلەرمۇ ، پەقەت مۇشۇ تاپتا بىرىنچى قېتىم كۆرۈۋاتقانلارمۇ ئوقيانىڭ ئېسىللىقىغا ھەيران بولۇشۇپ كۆزىنى ئۈزەلمەي قېلىشتى ، جاھانبەگنى تەبرىكلەپ ياخشى كۆڭۈلىنى ئىزھارلاشتى . پەقەت سالى ئاقساقالنىڭ كۆزى چەكچىيىپ ، يۈزى قانسىراتقان ئۆپكىدەك تاتىرىپ كەتتى . «ھازىر ئۇنىڭ ئوقياسىنى بىزگە كۆركۈتمە[1] قىلغىنىڭ بىلەن بەگلىكىدىن ئايرىلىپ قالغىنىڭدا قانداق قىلار-سەنكىن» دەپ ئويلايتتى ئىچىدە .

«گوي[2] سالى ، گوي سالى ، ئىچىڭدە توڭگۇز قۇترايدۇغۇ سېنىڭ» دېدى تۇلەك بوۋاي ئىچىدە . سالى ئاقساقالنىڭ چىرايى تاتىرىپ كەتكەندىلا تۇلەك بوۋاي ئۇنىڭ ئىچىدە نېمىلەرنى ئويلاۋاتقانلىقىنى تۇيۇپ بولغانىدى .

جاھانبەگنىڭ بۇنداق سوراپ قېلىشىنى ئويلىمىغان ئوماق :

— نېمىشقا بىر تاللا ئوق بىلەن ئەۋەتىشىڭنىڭ سەۋەبىنى بىلمەيمەن ، — دېدى .

— بۇ توغرىدا ساڭا ھېچنېمە دېمىدىمۇ ؟

— بۇنى جاھانبەگكە ئالغاچ بار ، دەپ ئوقيا بىلەن مۇشۇ بىر تال ئوقنىلا بەردى ، باشقا گەپ قىلمىدى .

«ئوقياسىنى ئەۋەتكەن قاناقا چوقۇم يېڭى يۇرت قۇرۇلۇشى ، قەبىلىچىلىك ، يۇرتۇازلىق توغرىسىدا مېنى قوللايدىغان مۇھىم گەپ ئېيتىپ بەردى . بۇ گەپلەرنى سالى ئاقساقالدەكلەرنىڭ ئاڭلاپ قالغىنى ياخشى» دەپ چوڭ ئۇمىد بىلەن ئاقساقاللارنى چاقىرتقان جاھانبەگنىڭ كۆڭلى باشقىچە بولۇپ قالدى . ئۇمىدنى تايۇققا باغلاپ ، ئۇنىڭدىن قاناقانىڭ مۇھىم گېپىنى ئاڭلايمەن دەپ ئويلىغان جاھانبەگ تايۇققا قاراپ :

— تايۇق ، بۇنىڭ قانداقلىقىنى سەن دەپ باقە ، — دېدى .

---

① كۆركۈتمە — كۆز - كۆز ، كوزا - كوزاك .
② گوي — ھەي .

— قاناقانىڭ ساڭا ئوقيا ئوقىدىن بىر تاللا ئەۋەتىشىڭ قانداقلىقى ، نېمە مەنىسى بارلىقى ئۆزۈڭگە ئايان ، بەگ . بىزنىڭ قاناقا ئۆزىنىڭ ئارزۇسىنى ساڭا كۆپ قېتىم ئېيتقان . ئۇنى بىزگە دېگۈزگۈچە ، ئۆزۈڭ ئاقساقاللارغا ئوچۇق دەۋەرسەك بولىدۇغۇ ، — تايۇق گېپىنى جاھانبەگكە قاراپ تۇرۇپ دەپ بولۇپ ، كۇنچىققانبەگ بىلەن تۇلەك بوۋايغا قاراپ قويدى .

ئۇماقمۇ ، ئاقساقاللارمۇ تايۇقنىڭ گېپىنى چۈشىنەلمەي ، قالاچ قاناقا بىلەن جاھانبەگ ئوتتۇرىسىدا بىرەر گەپ بولۇنغان ئوخشايدۇ ، دەپ ئويلىشىپ قېلىپ ، بىر تايۇققا ، بىر جاھانبەگكە قاراشتى .

تايۇقنىڭ گېپىنى ئاڭلاپ سالى ئاقساقالنىڭ چىرايى باشقىچىلا بوزىرىپ ئورنىدا ئولتۇرالماي قېلىپ ، نەچچە قېتىم قىمشىپ كەتتى .

— ئوقياسىنى ماڭا ئەۋەتىپ بەرگىنىگە قاراپ قاناقانىڭ تېنى ئاجىزلاپ قالغان ئوخشايدۇ ، دەپ بىلدىم . بىزدە : «ئادەم ياغىسى[1] كېسەلدۇر ، تەندە ئۆچۈن بىلىنمەس» دەيدىغان ماقال بارغۇ . نەچچە ۋاقىتتىن ئۆزىمۇ ، بىزمۇ بىلمەي يۈرگەن بىلەن قاناقانىڭ قېرىلىقىغا كېسەللىكى قوشۇلۇپ ھالسىزلاندۇرۇپ قويغان چېغى . ئۆزىنىڭ ئورنىغا تايۇقنى ئەۋەتكىنىدىن بۇنى تېخىمۇ ئېنىق ھېس قىلدىم ، شۇنداقمۇ تايۇق ، — جاھانبەگ ئۆزىنىڭ ئويلىغانلىرىنى ئوچۇقلاشتۇرماقچى بولۇپ ئاخىردا تايۇقتىن سورىدى .

— ئوماقلار ماڭغاندا ھاسىغا تايىنىپ قالغان ، ھازىر يېتىپ قالدى .

— مۇشۇ كېچەشتىن كېيىن ئاقساقاللار ھەممىمىز قالاچ قاناقانى يوقلاپ كېلەيلى ، — جاھانبەگ ئاقساقاللارغا بىر - بىرلەپ قاراپ قويغاندىن كېيىن ، گېپىنى ئوقيا ئوقىغا يۆتكىدى ، — قاناقانىڭ ماڭا ئوقيا ئوقىدىن بىر تاللا ئەۋەتىشى ، «ئەمدى بىز ئوقيا ئوقىدەك بىر بولايلى» دېگىنىمىزگە ، شۇنداقمۇ ئاق-

---

① ياغى — دۇشمەن .

ساقاللار ، — جاهانبەگ يەنە ئۇلارغا قاراش بىلەن سالى ئاقساقالغا قادىلىپراق قاراپ قويدى .

ئاقساقاللار ئارىسىدا ، بولۇپمۇ قاراقوشۇن ، ئابدال ئاقساقال- لىرى ئىچىدە بەزىلەرنىڭ يۈرتۇازلىق ، قەبىلىۋازلىقى كۈچلۈك ئىدى . بۇلار ئۆزلىرىنىڭ كۆپ سانلىقلىقىنى پەش قىلىپ قالۇچە- لار بىلەن جۇداخ - يانجىلارنى چەتكە قاقاتتى . ئەگەر ھەرقايسى قەبىلە - قوۋملار ئەپ ئۆتىدىغان بولسا ، بەگلىك ھوقۇقى قالاچ قاناقاغا ئۆتۈپ كېتىدۇ ، دەپ قارايتتى ۋە شۇنداق بولۇپ كېتىشە- دىن گۇمان قىلمايتتى ، قورقاتتى . چۈنكى پۈتۈن لوپ دالىسىدا جىمى ئادەم قاناقانى بىلەتتى ، ھەمايە قىلاتتى ، چوڭ بىلەتتى ، «ئۇ قالۇچىلارنىڭلا قاناقاسى ئەمەس ، ھەممىمىزنىڭ قاناقاسى» دەيتتى . ئەگەر يۈرت بېگىنى ئاقساقاللارنى سايلىغاندەك ئاۋام - پۇقرا سايلايدىغان بولسا ، ئۇلار قالاچ قاناقانى بەگ قىلىپ سايلايتتى . شۇڭا ھېلىقىدەك ئاقساقاللار مۇشۇ تەرەپتىن ئەنسىرەپ ، قالۇچە- لار ، جۇداخ - يانجىلار بىلەن يېقىنلىشىشنى خالىمايتتى . ئۇلارنى يانغا ئىتتىرىپ ، ئۆزلىرىنى چەتكە ئالاتتى . بۇنداق قەبىلىچى ئاق- ساقاللارنىڭ بېشى ، ئەڭ جاھىلى ، قۇتراتقۇچىسى سالى ئاقساقال ئىدى .

تاغلىق قوشۇنلار ئابدال زېمىنىغا باستۇرۇپ كەلگەندە كىشە- لەردە ۋەھىمە ، قورقۇش پەيدا بولغانىدى ، ھەتتا : «بەگ ئۇلارنىڭ قىزىنى تۇتۇپ قالمىغان بولسا بۇ ئىشمۇ بولمايتتى» دەپ نارازى بولغانلارمۇ ، «ئەمدى قانداق قىلارمىز» دەپ ئۇمىدسىزلىككە چۈشكەنلەرمۇ ئاز ئەمەس ئىدى . قالاچ قاناقانىڭ ئەقىل - پاراسىتى بىلەن كۈچلۈك ياۋنىڭ نەچچە قېتىملىق ھۇجۇمى چېكىندۈرۈلۈپ ، ئاخىرىدا مەسىلە چىرايلىقچە ھەل بولغاندىن كېيىن ، قالاچ قاناقا- نىڭ كىشىلەر ئارىسىدىكى نامى - داڭقى تېخىمۇ تارىلىپ ، ئابرۇيى يۇقىرىلاپ كەتكەنىدى . بۇنىڭدىن ئەينى چاغدىكى بەزى قەبىلىۋاز ئاقساقاللار ۋەھىمگە چۈشۈپ ، تىلىنى بىر قىلىپ قالۇچىلار ۋە قالاچ قاناقا ئۇستىدىن ھەر خىل جەمەلەرنى تارقاتقانىدى . قالاچ

قاناقا ئۇلارنىڭ ۋۇجۇدىدا قېتىم كەتكەن بۇ مەرەز قاتمىنىڭ ئاسان يۇمشىمايدىغانلىقىنى بىلگەچكە ، ئۇلارنى : «بىزدىن ، مەندىن ئەندى- شە قىلماڭلار» دېگەندەك قىلىپ ، قارا قوشۇن كۆلى ئەتراپىدىكى قەدىم ماكانىنى تاشلاپ يىراق - يىراقلارغا كۆچۈپ ، تارقىلىپ كەتكەنىدى . قالاچ قاناقا جەمەتىدىكى بىرنەچچە ئائىلە سىڭگىر تې- غىنى نىشانلاپ كېتىۋېتىپ ، كىشىلەر ئانچە بارمايدىغان ، ھەتتا بىلمەيدىغان دەشت قۇملۇق ئوتتۇرىسىدىكى بۇلاقكۆل بويىنى ماكان قىلىپ تۇرۇپ قالغانىدى .

جاھانبەگنىڭ سورىغىنىغا قارىتا ئاقساقاللارنىڭ ھېچبىرىدىن زۇۋان چىقمىدى ، ئادەتتە ھېچكىمگە گەپ بەرمەيدىغان ۋاتىلداقلە- رىمۇ تىلى تۇتۇلۇپ قالغاندەك ئۇنى ئىچىگە چۈشۈپ كەتتى .

— بۇ ئەپتىدىن بۇ ئاقساقاللاردىن بۇگۈن زۇۋان چىقمىغۇ- دەك ، — كۈنچىققانبەگ ئاستىدىكى دۆشۈلگۈنى① ئالدىغىراق سۈر- دى ، — ئاتا ، مەن ئاقساقاللار قاتارىدا بولمىساممۇ ئىككى ئېغىز گەپ قىلاي . قالاچ قاناقانىڭ ئوقياسى بىلەن يا ئوقىدىن بىرنىلا ئەۋەتكەنلىكىنىڭ مەنىسى سەن ئېيتقاندەك : «مەن ئاجىزلاپ قال- دىم ، ئەمدى ئوقيانى ئىشلىتەلمەيدىغان بولدۇم ، سەن ئىشلەت» دېگىنى . لېكىن ، قاناقادا ئاجىزلىغىنى پەقەت تەن ، ھەرگىز ئۇنىڭ ئارزۇ - ئىستىكى ، ئارمانى ، روھى ئەمەس . قاناقانىڭ روھى ھەرگىز ئاجىزلىمايدۇ . مۇشۇ ئوقيا ، مۇشۇ يا ئوقى ئۇنىڭ روھى ، ئۇنىڭ ئارزۇسى . بىز ئۇنىڭ روھى بويىچە ئارزۇسىنى ئىشقا ئاشۇرايلى . بىز يەنە قاچانغىچە «ئۇچى ، بۇچى» دېيىشىپ ، شامال ئۇچۇرغان قۇمدەك چېچىلىپ ئۆتىمىز ، — كۈنچىققانبەگ ئورنىدىن تۇرۇپ ئاقساقاللارغا قارىدى ، — ئاڭلاپ قويۇڭلار ، ئاقساقاللار ، مەن ھازىردىن باشلاپ ئابدالمۇ ، قاراقوشۇنلۇقمۇ ئەمەس ، باشقا بىرىمۇ ئەمەس ، تارىملىق ! لوپلۇق !

كۈنچىققانبەگ ئاتىسىغا ئىللىق بىر قاراپ قويدى - دە ، چە-

---

① دۆشۈلگۈ — پالاس ، تاغار توقۇغاندا ئاستىغا قويۇپ ئولتۇرىدىغان ئورۇندۇق ئورنىدىكى كۆتەك .

قىپ كەتمەكچى بولۇپ كەينىگە ئۆرۈلۈۋىدى ، ئۇنىڭ كەينىدە ئولـ
تۇرغان تايۇق ئورنىدىن تۇرۇپ ئۇنىڭغا قاراپ غۇلىچىنى كەڭ
ئاچتى . كۇنچىققانبەگمۇ ئىككى قولىنى كەڭ يايدى . ئىككىسى گويا
دۇنيانىڭ ئىككى چېتىدىن كەلگەن قېرىنداشلاردەك بىر ـ بىرىنى
باغرىغا يېقىشىپ چىڭ قۇچاقلاشتى . كۇنچىققانبەگنىڭ كۆزىدە
مەمنۇنلۇق شادلىقى قىزىلگۇل بەرگىدىكى تاڭ شەبنەمدەك جىلۋىـ
لەنسە ، تايۇقنىڭ كۆزىدە رازىمەنلىك خۇشلۇقى لىغىرلايتتى . بۇ
كۆرۈنۇشتىن ئوماقنىڭ ۋۇجۇدى هاياجاندا لەرزىگە كەلدى ، ئۆزىنى
بېسىۋالالمىدى . ئۇمۇ غۇلىچىنى كەڭ كېرىپ يېرىم هالقا بولۇپ
ئىككىسىنى چىڭ قۇچاقلىدى . جاهانبەگ بۇ مەنزىرىدىن شۇ قەدەر
سۆيۈنۈپ كەتتىكى ، بىر جۇپ يوغان كۆزلىرى مەمنۇنلۇق ، رازىـ
مەنلىك ۋە ئىپتىخارلىقتىن نۇرلىنىپ چاقناپ كەتتى .
— بالىلىرىم ! — تۇلەك بوۋاي ئېغىز ئاچتى . ئۇنىڭ ئاۋازى
تىترەپ چىقىۋاتاتتى . ئېنىقكى ، بوۋايمۇ قاتتىق هاياجانلانغانىـ
دى ، — بىز ئاغزىمىزدىن چۈشۈرمەيدىغان هېكايە — ئابدال خانى
بىلەن تاغلىق خان ئوتتۇرىسىدىكى ئۇرۇش ـ جەڭدە پۈتۈن لوپ
قوشۇنلىرىغا باش ئاتامان بولغان كىم ؟ ! شۇ قەدەر كۆپ ، كۈچـ
لۈك ، هەيۋىلىك تاغلىق قوشۇنىنى جەڭ ئۇستىلىقى بىلەن ئىلاجـ
سىز قالدۇرغان كىم ؟ ! ئېسىمىزدىن چىقىپ كەتتىمۇ ؟ ! ئاشۇ
قالاچ قاناقا ئەمەسمۇ ؟ ! بىز ئۇنىڭ يېشىنىڭ ئوندىن بىرىنى ياشىـ
دۇقمۇ ؟ ئۇ نېمىشقا بۇنچە ئۇزاق ياشايدۇ ؟ ئۇنىڭغا بۇ ئۆمۈرنى
كىم بەردى ؟ ئۇ بىز ئۈچۈن بۈگۈنگىچە ياشاپ كەلدى . ئۇنىڭغا بۇ
ئۇزۇن ئۆمۈرنى بىز ئۈچۈن تەڭرى بەردى . بىز ئۆتمۈشنى ، قاناقاـ
نىڭ بىزگە قىلغان زور ياخشىلىقىنى ئۇنتۇپ كەتتۇق . بالىلىرىم ،
سىلەرنىڭ قىلغىنىڭلار قاناقانىڭ ئارزۇسى ، ئۇنىڭ روهى . بىـز
سىلەر ئارقىلىق هەقىقىي بىر ئوق بولىدىغان بولدۇق ، —
دېدى .
جاهانبەگ ئوغلى كۇنچىققانبەگنىڭ ئالدىغا كەلدى .
— ئوغلۇم ، يارايسەن ، مۇشۇنداق بولسا قالاچ قاناقانىڭ ،

تارىمىنىڭ ، پۇتۇن لوپنىڭ ئوقى بولغان بولىمىز . مە ، بۇ ئوقيانى سەن ئال ، سەن تۇت . ئويلىسام ساڭا مەنسۇپ ئىكەن ! — دېدى جاھانبەگ ئوقيا بىلەن يا ئوقنى كۇنچىققانبەگكە سۇنۇپ تۇرۇپ . — ئاتام لەۋزىگە نېمە دەي ، ئالاي ، — كۇنچىققانبەگ ئاتىسىدىن ئوقنى قولىدىن ئوقيا بىلەن يا ئوقنى ئېلىپ ، بىرىنچى قېتىم كۆرۈۋاتقاندەك قاراپ - قاراپ سىلاپ كەتتى .

5

ئوماقلارنىڭ ئابدالغا كەلگىنىگە بىر ئاي بولدى . ئابدال ۋە قاراقوشۇنلۇقلارنىڭ ئادىتىدە بىراقتىن بىرەر ئەتىۋارلىق مېھمان كەلسە ، ئۇنىڭ ئىززىتى ئۈچۈن قوشاق ئېيتىشىش ئۇيۇشتۇرۇلىدۇ . ئەگەر بۇنداق قىلىنمىسا ، مېھماننى خالىمىغانلىق بولۇپ قالىدۇ . ئوماقلار ئادەتتىكى كىشىلەر بولۇپ ، بۇ يەردىكىلەرگە ئالاھىدە مېھمان ھېسابلانمىسىمۇ ، ئۇلارنىڭ قالاچ قاناقانىڭ ئالدىدا كەلگەنلىكى ، بولۇپمۇ قاناقانىڭ ئوقياسىنى ئېلىپ كەلگەنلىكى جاھانبەگ بىلەن كۇنچىققانبەگ ۋە باشقىلار ئالدىدا ئۇلارنى ئالاھىدە مەرتىۋىلىك قىلىپ قويدى . ئاقساقاللار كېڭىشىدىن كېيىنلا جاھانبەگ ئاقساقاللارنى باشلاپ قالاچ قاناقانى يوقلاپ ، كۆرۈپ كەلگىلى بۇلاقكۆل مەھەللىسىگە كەتكەنىدى . كۇنچىققانبەگمۇ تەلەپ قىلىپ ئۇلار بىلەن بىللە بارغانىدى .

جاھانبەگ قالاچ قاناقانىڭ ئالدىدىن كېلىپ ئوماقلار ئائىلىسىگە باشقىچە ئېتىبار بىلەن قارايدىغان بولدى . شۇنداق قىلىشنى ئاتا — بالا ئىككىسىگە قاناقا ئايرىم ئالاھىدە تاپىلىغانىدى .

— مېنىڭ تۇيغۇم تۇيۇپ تۇرىدۇ ، ئوماقلار ئائىلىسى بىز لوپلۇقلار ئىچىدە ئالاھىدە بىر ئائىلە بولۇپ قالىدۇ . بولۇپمۇ ئۇنىڭ بالىلىرى بۆلەكچە خاسىيەتلىك ئادەم بولىدۇ . ئۇلارنى ئاسراڭلار ، ئېتىبار بېرىڭلار ، — دېگەنىدى قاناقا ئاتا - بالا ئىككىسىنى گېپىم بار ، دەپ ئايرىم ئېلىپ قېلىپ .

شۇڭا ئۇلارنىڭ ھۆرمىتىگە كەڭ دائىرىلىك قىلىپ قوشاق ئېيتىشىش چوڭ سورۇنى ئۇيۇشتۇرماقچى بولدى . ئۇلار بۇلاقكۆلگە بېرىپ كەلگۈچە ، بۇ يەردىكى يۇرت - مەھەللە قۇرۇلۇشىغا تۆلەك بوۋا مەسئۇل بولۇپ تۇردى .

— ھەربىر قەبىلە - ئۇرۇق ئايرىم بىر مەھەللە بولۇپ ئولتۇرىدىغان بۇنداق يۇرت قۇرۇلۇشىنى مەن تۇتمايمەن ، — دەپ بوۋاي ئىلگىرىكى قارىشىدا چىڭ تۇرۇۋالدى .

ئاتا - بالا بەگلەر بىر - بىرىگە قاراپ كۈلۈمسىرەپ قويۇشتى . زېرەك بوۋاي : «بۇ ئىككىسىنىڭ قورسىقىدا نېمە جىن باردۇ» دەپ ئويلاپ قالدى . كۈنچىققانبەگ ئۇنىڭ قۇلىقىغا بىرنېمىلەرنى پىچىرلىدى ، بوۋاي بېشىنى ئىككى يانغا ئىرغىتىپ كۈلۈپ كەتتى . ئۇچىلىسى كۈلۈمسىرىگەندىن باشقا ھېچنېمە دېيىشمىدى .

لوپلۇقلار قوشاق دېسە جېنىنى ئاتىدۇ ، جېنىنى بېرىدۇ ، قوشاق ئاڭلىسا جېنى ياشىرىدۇ ، كېسەل بولۇپ ياتقانلىرىمۇ كۆڭلى كۆتۈرۈلۈپ ، روھى ئۆسۈپ قالىدۇ . قايسىبىر يەردە قوشاق ئېيتىشىش بولىدىغانلىقىنى ئاڭلاپ قالسا ، نە - نەلەردىن ، يېقىن-ئىككىلىرى پىيادە ، يىراقتىكىلىرى ئات ، ئېشەك ، كالىلارغا مىنىپ شۇنچە بىر ئائىلىدىكى چوڭ - كىچىك ھەممىسى كېلىدۇ . قوشاق ئېيتىش ، ئېيتىشىش بۇ يەردىكىلەرنىڭ بىردىنبىر كۆڭۈل ئېچىش ، كۆڭۈل ئاۋۇندۇرۇش پائالىيىتى . قوشاق ئېيتىشقاندا مۇزىكا تەڭكەش قىلىنمايدۇ ، تەڭكەش قىلىنمىدىغان بىرەر چالغۇمۇ يوق . تەڭكەش بولمىغىنى ئۆزلىرى ، يۇرىكى . ئۇلار پىيادە ، ئۇلاغلىق ، كېمىلىك يول ماڭغانلىرىدا يولنى قىسقارتىش ئۈچۈن ، قوي باققان چاغلىرىدا ، يالغۇزلۇقتىن زېرىككەنلىرىدە قوشاق ئېيتىدۇ ، قوشاقنى ئۆزلىرىگە ھەمراھ قىلىدۇ . بۇ مەھەللىدىن ئۇ مەھەللىگە ، بۇ چەتتىن ئۇ چەتكە توي تارتىپ ياكى تويغا ماڭسا ، يول بويى قوشاق ئېيتىشىپ بېرىپ ، قايتقاندىمۇ بوسۇغىسىغچە قوشاق ئېيتىپ كېلىپ ئىشىك ئاچىدۇ . يىگىت ، قىزلارمۇ ئىشق - سۆيگۈسىنى قوشاق بىلەن ئىزھارلىشىدۇ . ئۇلارنىڭ قو-

شاقلىردا كۈندىلىك تۇرمۇشتىن تاپقان خۇشاللىقلىرىمۇ ، ۋىسال شادلىقىمۇ بار ، لېكىن يەنىلا قوشاقلىرىنىڭ ھەربىر كۈپلىتى ، ھەربىر مىسرا ھەتتا ھەربىر سۆزلىرىدىن ئۇ يىلدىن بۇ يىلغا ، ئەسىردىن ئەسىرگىچە ئۆزگەرمەي كېلىۋاتقان بىر خىل ، تۇرغۇن ، سىدام - رەڭسىز تۇرمۇش زېرىكىشلىكى ، ھارغىنلىق ، غېرىبانە - لىك ، قايغۇ - نادامەت ، ھىجران - ھەسرىتى ، مۇڭ - پىغان تەپچىپ ، تۆكۈلۈپ تۇرىدۇ . ئاھاڭلىرىچۇ تېخى ، كىشىنىڭ دىل - باغرىنى ئېزىدۇ . تاشتەك قاتتىق ، مۇزدەك سوغۇق يۈرەك - نىمۇ ئىللىتىپ ئېرىتىۋېتىدۇ . كىشى ۋۇجۇدىنىڭ ئۇگە - ئۇگە - لىرىگە ، ئىچ - ئىچىگە يىغا كەلتۈرۈۋېتىدۇ . شۇ قەدەر مۇڭلۇق ، شۇ قەدەر پىغانلىق ، ھەسرەتلىك .

قوشاق ئېيتىشىش بولىدىغانلىقى توغرۇلۇق ئۇچ كۈن بۇرۇنلا ئەتراپقا ئادەم ماڭدۇرۇلغاندى . ئۇچىنچى كۈنى چۈش بولغۇچە - لىكلا كەڭ بىر تۈز ئادەملەر بىلەن تولدى . «مال تۈرى بىلەن ، ئادەم خىلى بىلەن» دەپ بىكار ئېيتىلماپتىكەن . كىشىلەرنىڭ كېلىشى تەرەپ - تەرەپتىن بولسىمۇ ، خۇددى بىر - بىرىنى پۈراپ تېپىشقاندەك ، كېلىپلا جەمەت ، قوۋۇم - قەبىلىسىنى تېپىۋېلىپ بىر غۇزمەك بولۇۋېلىشتى . كىشىلەر قوشاق ئېيتىشىشقا قاراقو - شۇن - ئابداللىقلار تەرەپتىن تالىشقۇلنىڭ ئوتتۇرىغا چۈشىدىغانلە - قىنى خەۋەرچىلەردىن بىلگەن بولسىمۇ ، ئۇنىڭ بىلەن قوشاق ئېيتىشىدىغان ئادەمنىڭ كىملىكىنى بىلمىگەنىدى ، ئۇنى ھەتتا تالىش - قۇلغىمۇ ئېيتمىغانىدى . مۇشۇنداق قىلىشنى جاھانبەگكە تۇلەك بوۋا مەسلىھەت قىلغان ، بوۋاينىڭ مەسلىھىتىنى بەگ ئويلاپ كۆ - رۈپ توغرا تاپقانىدى . ئەسلىدە بۇنداق بولمايتتى . كىمنىڭ كىم بىلەن قوشاق ئېيتىشىدىغانلىقى ھەر ئىككى تەرەپكە ئايان بولاتتى . لېكىن بۇ قېتىمقىسى ئۇنداق بولمىدى . كىشىلەر ئارىسىدىكى كۈس - كۈس ، پىچىر - پىچىرلارمۇ شۇ ئىدى . «تالىشقۇل بىلەن ئېيتىشىدىغان كىمدۇ ؟» بىر - بىرىدىن سورىشاتتى . قوشاق ئېيـ - تىشىدىغان ئىككى تەرەپ بىر - بىرىنى بىلىشكەندە ، قارشى تەرەپـ

ىنىڭ ھەممە تەرەپلىرىنى بىلىۋېلىپ قوشاقنى نەدىن ، قانداق باشلاپ ، قانداق داۋاملاشتۇرۇپ ، قانداق ئاخىرلاشتۇرۇشقىچە ، قارشى تەرەپنىڭ قايسى قەدەم - يېغىرىنى قانداق ئېچىپ ، قانداق ئېچىتىشقىچە ئويلىشىۋالاتتى .

تالىشقۇل ئابداللىقلار ئارىسىدا تونۇق قوشاقچى بولۇپ ، كىشىلەرنىڭ يېغىرىنى ئېچىتىپ - سېستىپ تىللاشقا ئۇستا ئىدى . ئۇنىڭ بۇ ئەتراپتا «سايغاق[1]» دەپ نامى بار . ئۇ يەنە جاھىل ، ئەسەبىي قەبىلىۋاز بولۇپ ، باشقا قەبىلىنىڭ ئادىمى بىلەن قوشاق ئېيتىشىپ قېلىپ ، قارشى تەرەپنى يېڭەلمەي قالغۇدەك بولسا ، ئالدىدىكى ئادەمنى ئۇنىڭ قەبىلىسى بىلەن ، قەبىلىسىنىڭ ئۇنداق - بۇنداق تەرىپىنى تۇتۇۋېلىپ تىل سالاتتى .

ئوماقنىڭ ئاتىسى تۇراق يولۋاس ھەممە قەبىلە كىشىلىرى بىلىدىغان تونۇق قوشاقچى ئىدى . جاھانبەگ ، كۇنچىققانبەگ ، تۇلەك بوۋايلار : «ئاتىسى قوشاقچى بولغاندىكىن بالىسىمۇ چوقۇم قوشاقچى» دېگەن ئىشەنچ بىلەن تالىشقۇلغا ئوماقنى سېلىپ كۆرمەكچى بولدى . بۇنى ئوماققا ئەتىگەنده ئېيتىپ قويدىيۇ ، تالىشقۇلغا ئېيتمىدى .

قوشاق ئېيتىشىشتا ھېچقانداق بەلگىلىمە بولمىسىمۇ ، ھەممە كىشى ئېيتىراپ قىلىدىغان ، ئەمەل قىلىدىغان ئەنئەنىۋى قائىدە شۇكى ، ئېيتىلىدىغان قوشاقلار نەق مەيدانىدا توقۇلغان بولۇشى ، ئۆزىنىڭ بولسۇن ، باشقىلارنىڭ بولسۇن ، ئىلگىرى ئېيتىلغان تەيىار قوشاقنى تەكرارلىماسلىق كېرەك . ناۋادا ، كىمكى بىرەر كۇپلېت كونا قوشاقنى تەكرارلاپ قالغۇدەك بولسا ، مەيداندىكىلەر قىقاس - چۇقان سېلىشىپ ، ئۇنداق قوشاقچىنى مەسخىرە قىلىپ مەيداندىن چىقىرىۋېتىدۇ . بۇنداق سورۇندىكىلەر پۇتۇن كۆڭلىنى ، دىققىتىنى ، زوقىنى قوشاققىلا قارىتىدۇ ، قوشاقنىلا تونۇيدۇكى ، قوشاقچىنىڭ كىملىكى ، قايسى قەبىلىدىن ئىكەنلىكى بىلەن ھېسابلىشىپ يۇرمەيدۇ . قوشاق تارىملىق - لوپلۇقلار ئۇ-

---

① سايغاق — كۆكۈيۇن ، ئوقۇرۇق .

چۈن دەخلىسىز ، مۇقەددەس ، بىردىنبىر مەنىۋى ئوزۇق .
كىشىلەر قوشاق ئېيتىشىشنىڭ باشلىنىشىنى بىتاقەت بولۇپ كۈتمەكتە ، شۇنىڭ بىلەن يەنە «سايغاق» — تالىشقۇل بىلەن كىم ئېيتىشىدىغاندۇ ؟ دېيىشىپ ، بىلىشكە تەقەززا بولۇپ بىر - بىردىن سوراشماقتا ، سۈرۈشتۈرمەكتە...
كىشىلەر تەقەززا بولۇپ تۇرغان ۋاقىت ئاخىر توشتى ، جاھاز-بەگ ئېگىزرەك دۆڭدە ئۆرە تۇرۇپلا ئېلان قىلدى :
— قوشاق ئېيتىشىشنى باشلايمىز ، تالىشقۇل بىلەن سۆگەتبۇلاقتىن كەلگەن چارىلىق مېھمان ئوماق مەيدانغا چۈشىدۇ !
كىشىلەر : «ئوماق ، ئوماق» دېيىشىپ بوينىنى سوزۇپ ئەتراپقا قاراشماقتا . هەممىدىن بەك تالىشقۇل بوينىنى قاقىرىنىڭ بوينىدەك سوزۇپ ئەتراپقا سىنچىلاپ قاراپ ، كۈنچىقىقانبەگ بىلەن تۇلەك بۇۋايىنىڭ ئوتتۇرىسىدا ئولتۇرغان يېگىياچە بىر ئادەمنى كۆردى - دە :
— ئوماق دېگەن شۇكەن - هە ، — دېدى ئۇ يېنىدا ئولتۇرغان دوستىغا :
تۆت كۈننىڭ ئالدىدا تالىشقۇل شۇ دوستى بىلەن ئۆڭدىن قايتىپ كېلىۋاتقاندا ، مەھەللە سىرتىدا ئۇنى تۇلەك بوۋاي بىلەن پاراڭلىشىپ تۇرغاندا كۆرگەنىدى . مانا بۇگۈن شۇنىڭ بىلەن قوشاق ئېيتىشىدىغان بوپتۇ . «ئۇ قوشاقتا قانداقراقتۇ» دەپ ئويلىغان تالىشقۇل پۈتۈن دىققىتىنى يىغىپ ئوماقنىڭ بوي - بەستىگە ، تەقى - تۇرقىغا ، چىرايىغا ، كۆز ، قۇلاقلىرىغا ئىنچىكىلەپ قاراشقا باشلىدى . ئۇ هازىر ئوماقنىڭ بىرەر ئەيىب - نۇقسىنىنى بىلىۋېلىشنىڭ كويىدا ئىدى . شۇنداق بولغاندا ، گەپنى دەل شۇ يەردىن باشلاپ ئوماقنى ئوسال قىلىمەن ، دەپ ئويلايتتى . ئەمما ئۇ ئادەتلەنگەن سىنچى كۆزى بىلەن شۇنچە قاراپمۇ ئوماقتىن ئېغىزغا ئالغۇدەك قۇسۇر تاپالمىدى . ئۇ گەپنى قانداق باشلىسام بولار ، دەپ ئويلاپ تۇرغاندا ، جاھانبەگ :
— قېنى ، ئوماق بىلەن تالىشقۇل مەيدانغا چۈشۈڭلار ! —

دەپ توۋلىدى .

ئوماق ئورنىدىن تۇرۇپ بولۇپ كۈنچىققانبەگ بىلەن تۈلەك بوۋايغا قاراپ قويدى ، ئاندىن جانجىگىرى ، مەدەتكارى ، ئۆمۈرلۈك ھەمراھى ئايقۇنقا قاردى . ئايقۇت تاتلىققىنا كۈلۈمسىرىشى بىلەن ئېرىگە مەدەت بەردى ، ئىشەنچ ، يېڭىش تىلىدى . ئوماقمۇ بېشىنى لىڭشىتىپ قويۇپ سورۇنغا قاراپ ماڭدى . بۇ چاغدا تالىشقۇل سورۇننىڭ ئوتتۇرىسىغا كېلىپ بولغانىدى . بۇ ، ئۇنىڭ «قوشاقنى مەن باشلايمەن» دېگىنى ئىدى .

ئوماق سورۇنغا كىرىۋېتىپ تالىشقۇلغا ئادەتتىكىچە قاراپ قويدى . تالىشقۇل ياش قۇرامدا ئوماقتىن سەل چوڭ ، ئېڭىكى ئۇزۇنچاق ، شالاڭ سېرىق ساقال ، ئەمما كۆزى چوڭ ، ئېگىز بوي ئىدى .

ئوماق كۆرۈشكىلى تالىشقۇلغا قول ئۇزاتتى . تالىشقۇل سوغۇقلا كۆرۈشۈپ قويدى . ئوماق قېنى باشلا ، دېگەن مەنىدە ئۇنىڭغا قاراپ باش ئىشارىتى قىلدى . تالىشقۇل ئوماققا باشتىن - بوي قارىتىۋېتىپ قوشىقىنى باشلىدى :

ئۆتمۈرۈنچۇ ئايتقىنا ،
قايدىن باشلاي پاراڭنى .
بىز سايانغا كەلدىڭمۇ ،
يۇقتۇرغالى قاراڭنى .
قارۇنانى تاڭساڭمۇ ،
ساقايتالماي پاراڭنى .
يىراقتىن كەلگەن يولچۇ[1] ،
ساڭا بار بىر سوراقىم .
قۇرۇق كۆلدە غايقاڭلاپ ،
تۇرۇپ قالدى قولۇاقىم .

---

① يولچۇ — يولچى .

بۇ نەمەدۇ[1] بىلدىكۈمۇ ،
جاۋاب بەرگىن ئوماقىم .

ئابدالغا كەلسەڭ قاپسەن ،
قالۇچمۇ ، قارالىق[2] .
ئايتچۇ قەنى تەكتىكىنى ،
كۈزلەكتىنمۇ ، چارالىق .
ئەسكى پالاس ئوخشايدۇ ،
كەيگەن تونۇك - ئۇچالىق .

تالىشقۇلنىڭ قوشىقى قەبىلىۋازلىقتىن نېرى بولالمىغانلىقى ئۈستىگە پەلىپەتىش ئىدى ، بىر - بىرىگە چەك باسمايۋاتاتتى . شۇ ھالىغا ئۇ زورۇقۇپ يەنە قوشاق ئېيتىشنى داۋاملاشتۇرماقچىدى ، ئوماق ئۇنىڭ كېيىنكى قوشىقىنى خالىغىنچە ئويلىنىۋېلىشقا پۇرسەت بەرمەسلىك ئۈچۈن ئۇنىڭغا ئۇلاپلا قوشاق باشلىدى :

گوي - گويەي ، تالىشقۇلەي ،
جۆيلۇپ كەتتىڭ نېمە دەپ .
قۇدۇق - كۆل دەپ ئاسمانىنى ،
بەتمەرەكنى[3] كېمە دەپ .
تەڭشەكلەشنى بىلمەپسەن ،
تۇرغانى شۇ لەپەڭلەپ .

مەنى كىم دەسەڭ شۇ مەن ،
مەيلى دەگىن قارالىق .
ئىچكەنى تارىم سۇيۇ[4] ،
كۈزلەكچىمۇ ، چارالىق .

---

① نەمە — نېمە .
② قارالىق — قارا قوشۇنلۇقنى دېمەكچى .
③ بەتمەرەك — لەگلەك .
④ سۇيۇ — سۇيى .

ئابدالمۇ ئوخشاش يۈرتۈم ،
قىلمايمەن يۈز قارالىق .

تالىشقۇل ئۆز مۇشتىنىڭ يېنىپ ئۆز خامىرىغا تېگىشىنى ئويلىمىغانىدى . ئۇ قوشاق ئېيتىشىشتا دەككىسىنى يېگەندە ئەلەمگە چىدىماي تىل سالاتتى . بۇ ئۇنىڭ ئادىتى ئىدى . ھازىرمۇ شۇنداق قىلدى :

ئىنەڭ سەنى ھارامدىن ،
تۇغۇپتۇكەن چاراغا .
ئىت يېمەپتۇ ئەشەڭنى① ،
تاشلاپ قويسا تالاغا .
كەت - كەت يىراق چاراڭغا ،
بىزنى قويما بالاغا .

ئوماق :

يېگەنمەدىڭ سونۇردا ،
قارۇنانى ناشتاڭغا .
يوقلۇقۇنۇ② يېمەكىڭ ،
دەسەڭ بولغاي قوشناڭغا .
بۇلغاپ قويما سورۇننۇ ،
چىقىپ كېتىپ ئىشتاڭغا .

قوشۇقچىدۇ دەپتىمەن ،
ئىكەنسەنغۇ تىللاقچى .
سەنچۇ بولساڭ بولغۇدەك ،

---

① ئەش — بالا ھەمراھى .
② يوقلۇقۇنۇ — يوقلۇقىنى .

كۆلگه بارنىپ قىلتاقچى .
ئەر دېگەن ئەردەك بولسا ،
سەن زادى كىم بولماقچى ؟

ئوماق قوشاق ئېيتىشتىن توختاپ تالىشقۇلغا قارىدى . بۇ ئوماقنىڭ : «قېنى ، نۆۋەت ساڭا كەلدى» دەپ يول قويۇپ تۇرغىنى ئىدى . تالىشقۇل تىلى تاڭلىيىغا چاپلىشىپ قالغاندەك زۇۋان سۈرەلمەي تۇرۇپ قالدى . قوشاق ئېيتىشنى داۋاملاشتۇرالماي تۇرۇپ قېلىش ، يېڭىلگەنلىكنى تەن ئالغانلىق ئىدى .

سورۇندىكىلەر ئوماققا ، ئۇنىڭ قوشىقىغا تەنتەنە قىلىپ ۋار-قىراپ كېتىشتى . مۇشۇ ۋارقىراش ، قىقاس - چۇقان ئىچىدە تالىشقۇل سورۇندىن جىمىدە چىقىپ كېتىپ كۆزدىن غايىب بولدى .

ئالدى بىلەن كۈنچىققانىبەگ يارىملىق بىر بۇرۇل ئاتنى يېتەلەپ كېلىپ ئوماققا تارتۇق - مۇكاپات قىلىپ تۇتتى ، جاھانبەگمۇ بىر ئات تۇتتى . تۆلەك بوۋاي سېغىپ ئىچىڭلار ، دەپ يارىملىق بىر ئىنەكنى موزىيى بىلەن تۇتتى . ئابداللىقلار ئارىسىدىن توقسان ياشتىن ئاشقان ، ھەممىگە تونۇق قوشاقچى ، تالىشقۇلنىڭ تاغىسى ئۆزى مىنىپ يۈرىدىغان ئېتىنى تۇتتى .

تۆلەك بوۋاي جاھانبەگنىڭ قۇلىقىغا بىرنېمىلەرنى پىچىرلەدى . جاھانبەگ كۈلۈپ كېتىپ سورۇننىڭ ئوتتۇرىسىغا كەلدى . كۆپچىلىككە قاراپ :

— بۈگۈنكى قوشۇق ئېيتىشتا يېڭىش ئوماقنىڭ بولدى . ئىككى ھەپتىدىن كېيىن مۇشۇ كۈندە ، مۇشۇ سورۇندا يەنە بىر قېتىم قوشۇق ئېيتىشىش بولىدۇ . بىر تەرەپ ئوماقنىڭ خوتۇنى ئايقۇت ! — دەپ ئايقۇتقا قارىدى .

ئايقۇت بۇ تۇيۇقسىز ئېلان قىلىشتىن ھەيرانلىق ۋە تاساددىيلىق ھېس قىلغان بولسىمۇ ، «مەن تەييار» دېگەننى قىلىپ ئورنىدىن تۇرۇپ كۆپچىلىككە تەزىم قىلىشى ھامان توپ ئارىسىدىن ئىككى چوكان ئورنىدىن تۇرۇشتى . بۇ ئۇلارنىڭ «قوشاق ئېيتى-

شىشقا مەن چۇشمەن» دېگىنى ئىدى . ئەمدى ئىككىسىدىن بىرنى تاللاشقا توغرا كەلدى . جاھانبەگ ئايقۇتقا قارىدى . ئىككى چوكان ئورنىدىن تۇرغاندىلا ئايقۇت بۇنىڭغا تەييارلىنىپ قويغانىدى ، شۇڭا دەرھال :

ئاشنا تۇتسام ئابدالدىن ،
بارىۋاپتۇ قاراغا[1] .
ئىزدەپ بارسام ئۇندا يوق ،
مۆكۈۋاپتۇ چاراغا[2] .
تاپسپ بەردى قالۇچى ،
چۇشۇپ يۇرۇپ ئاراغا .

دەپ قوشاق ئېيتتى . قاراقوشۇنلۇقلار ئارىسىدىن تۇرغان چوكان ئايقۇتنىڭ قوشىقىنىڭ قۇيرۇقىغا ئۇلاپلا بۇ قوشاقنى ئېيتتى :

سېنى[3] تۇتقان ئاشناڭنى ،
مەنمۇ يار تۇتاي دەيمەن .
قارالىقمۇ ، چارالىق ،
چاي قىلىپ يۇتاي دەيمەن .
قالۇچى شۇ يىگىتنى[4] ،
كۆڭلۇنۇ[5] ئۇتاي دەيمەن .

چوكان قوشىقىنى ئېيتىپ بولۇپ ئايقۇتنىڭ ئالدىغا كەلدى . ئىككىسى بىر - بىرىگە ئېگىلىپ تەزىم قىلىشتى . چوكان ئايقۇتنىڭ قولىدىن بالىنى ئېلىپ پىشانىسىگە سۆيۈپ قويدى . ئورنىدىن تۇرغان يەنە بىر چوكان بىر تىنىق كېچىكىپ قېلىپ قوشاق ئېيتتى .

---

① قاراغا — قاراقوشۇن كۆلىگە .
② چارا — بۇ سۆز بۇ يەردە ھەم يەر - جاي مەنىسىدە ، ھەم كىر تەڭنىسى مەنىسىدە . ئىشلىتىلگەن .
③ سېنى — سېنىڭ دېگەن مەنىدە .
④ يىگىتنى — يىگىتنىڭ .
⑤ كۆڭلۇنۇ — كۆڭلىنى .

شىش پۇرستىدىن مەھرۇم قالغىنىغا ئەپسۇسلىنىپ بېشىنى ئىر-
غىتىپ قويۇپ توپ ئىچىگە كىرىپ كەتتى . ھەممىنىڭ ئاغزىدا ئوماقنىڭ
قوشاق ئېيتىشىش ئاخىرلاشتى . ھەممىنىڭ ئاغزىدا ئوماقنىڭ
تەرىپى ھەم كېيىنكى قېتىمقى ئېيتىشىشتا كىمنىڭ يېڭىدىغانلىقى
ئىدى .

6

قوشاق ئېيتىشىش بولغانلىقى بەشىنچى كۈنى ، ئوماق تۈلەك
بوۋاي بىلەن قالۇچىلار مەھەللىسىدىكى يېڭىدىن سېلىنىۋاتقان ئۆي-
لەرنى ئارىلاپ يۈرەتتى ، كۈنچىققانىبەگ ئۇلارنىڭ ئالدىدىن چىقىپ
قالدى . ئوماقنىڭ جاھانبەگدىن بىلىۋالىدىغان بىرنەچچە ئىشلىرى
بار ئىدى ، لېكىن قوشاق ئېيتىشىش بولۇپ ئەتىسىلا بەگ يەنە بىر
تۈركۈم ئادەم تېپىپ كەلگىلى تىكەنلىك ، كۈزلەك تەرەپكە كەتكەن-
لىكتىن سوريالمىغاندى . كۈنچىققانىبەگ بىلەن قىزغىن ھال سو-
رىشىپ بولغاندىن كېيىن ، ئاتىسىدىن سورىماقچى بولغانلىرىنى
كۈنچىققانىبەگدىن سوراپ باقماقچى بولدى :

— جاھانبەگ ئايقۇتنىڭ قوشاق ئېيتالايدىغانلىقىنى قانداق
بىلىدىكىن ، نېمىشقا ئۇنىمۇ قوشاق ئېيتقۇزماق بولمىدۇ ؟

كۈنچىققانىبەگ مىيىقىدا كۈلۈمسىرەپ قويۇپ دېدى :

— بۇ تۈلەك بوۋاينىڭ ئويۇنى بولمامدۇ . تايۇق سىلەرنى
تۈلەك بوۋايغا ئالاھىدە تەرىپلەپ بەرگەندىن باشقا ، ئايقۇتنىڭ جاھان-
خانغا ئوخشاش ئالامەت قوشاقچى ئىكەنلىكىنىمۇ سۆزلەپ بەرگەن-
كەن . ھېلىقى كۈنى بوۋاي بۇنى ئاتامنىڭ قۇلىقىغا پىچىرلاپ
قويۇۋىدى ، قوشاققا قىزىقىدىغان ئاتام خوتۇنۇڭنىڭمۇ قوشقىنى
ئاڭلاپ باقماق بولۇپ ، ساڭىمۇ ، بوۋايغىمۇ مەسلىھەت سالمايلا
دەۋەتتى .

— مەنمۇ ھەيران قالدىم ، — كۈنچىققانىبەگنىڭ گېپىگە ئۇلاپ
تۈلەك بوۋاي گەپ قىلدى ، — جاھانبەگنىڭ ئايقۇتنىمۇ قوشاققا

سالىدىغانلىقىنى بىلگەن بولسام ، ئۇنىڭمۇ ئۇستا قوشاقچىلىقىنى دېمەسكەنمەن .
بۇ ئىشتا تۈلەك بوۋاينىڭ ئوخايسىزلىنىۋاتقانلىقىنى كۆرۈپ ئوماق مۇنداق دېدى :
— بىر ھېسابتا بۇمۇ ياخشى بولدى ، قوشاق ئېيتىشىش باھانىسى بىلەن ئايقۇتنىڭ بۇ يەردىكى ئاياللار بىلەن تونۇشۇۋالىدىغان بولدى ، — ئوماق كۈنچىققانبەگكە قاراپ ئۇنىڭدىن سورىدى ، — ھېلىقى چوكاننىڭ ئىسمى نېمە ؟
— ئۇجۇلخان .
— ۋاھ ، ئۇجۇل چىققان ۋاقىتتا تۇغۇلۇپتىكەن - ھە ؟
— ياق ، ئۇجۇل يىغىدىغان ۋاقىتتا تۇغۇلغان .
— ئوبدان چاغدا تۇغۇلۇپتىكەن . قوشاقچىلىقتا قانداقراق ؟ — ئايقۇتنىڭ يېتىلگەن قوشاقچىلىقىدا گەپ يوق بولسىمۇ ، ئوماق قارشى تەرەپنى بىلىپ باقماقچى بولۇپ سورىدى .
ئۇنىڭ سوئالىغا كۈنچىققانبەگ ئەمەس ، تۈلەك بوۋاي جاۋاب بەردى :
— ئۇجۇلخان قوشاقچىلىقتا جىجەسى① جاھانخاندەك ئۇستا قوشاقچى . قاراقوشۇنلۇق ، ئابداللىق ئاياللار ئىچىدە ئۇنىڭغا تەڭلىشىدىغىنى يوق . ئۇنىڭ بىر ياخشى تەرىپى ، بەك ئەدەپلىك ، قائىدە - يوسۇنلۇق ، ئۇ قوشاق ئېيتىشىش ئۇچۇنلا سورۇنغا چۈشىدۇ ، ھەرگىز باشقىلارنىڭ كۆڭلىگە تېگمەيدۇ ، ئازارلاپ دىلىنى غەش قىلمايدۇ ، ئاغزىغا ئېلىپ قويمايدۇ .
ئوماق خوتۇنى ئايقۇتنى يۇرىكىدىن بەك ياخشى كۆرىدىغانلىقى ، ھۆرمەتلەيدىغانلىقى ، كۆڭلىنى ئايايدىغانلىقى ئۈچۈن ، ئۇجۇلخان تالىشىۋالغان قوشاقچى بولۇپ قالسا ، ئۇنىڭ دىلى ئازار يەپ قالارمۇ ، دەپ خاۋاتىرلىنىپ قالغانىدى . بوۋاينىڭ گېپىدىن بىلەن ئوماقنىڭ كۆڭلى جايىغا چۈشتى . تۈلەك بوۋايمۇ ئۇ سوئال سورىغاندىلا ئۇنىڭ كۆڭلىگە كەچكىنىنى بىلىپ بولغانىدى ، شۇڭا كۈن-

① جىجە — چوڭ ئانا ، موما .

چىققانىبەگ ئېغىز ئاچقۇچە بوۋاي جاۋاب بەرگەنىدى .
— ئۇجۇلخانىنىڭ جىجەسى بىلەن جاھانىبەگنىڭ ئىسىملىرى ئەجەب ئوخشايدىكەنا ؟ — ئوماق بۇ سوئالنى ئىككىسىگە مۇنداقلا قويۇپ قويدى .
ئۇنىڭ بۇ سوئالىغىمۇ تۇلەك بوۋاي جاۋاب بەردى :
— جاھانخانمۇ ، جاھانبەگمۇ مىرەن دەريا‌سى بويىدىكى جاھاز-سايدا تۇغۇلغان — ئانا يۇرتىنى ئۇنتۇپ قالمىسۇن دەپ ئۇلارغا تۇغۇلغان مەھەللىسىنىڭ ئىسمىنى قويغان . كۇنچىقانبەگ جاھاز-سايدا تارىم سۇيىدەك سۇزۇك ، قۇتلۇق بىر كۇنى كۇن قۇملۇق ئارقىسىدىن ئەمدىلا باش كۆتۇرۇپ چىقىۋاتقاندا تۇغۇلغاچقا ، ئۇنىڭ تۇغۇلغان چېغىنى ئۇنتۇپ قالماي يادلاپ تۇرۇشى ، چىرايىنىڭ تۇغۇلغان چېغىدىكى كۇندەك ئوچۇق ، كۆڭۈل ئاسمىنىنىڭ دا-ئىم سۇزۇك بولۇشىنى ئارزۇ قىلىپ شۇنداق ئىسىم قو-يۇلغان ، — دېدى بوۋاي كۇنچىقانبەگ ھەم ئۇنىڭ ئاتىسى جاھاز-بەگنىڭ ئىسمىغا مۇناسىۋەتلىك ئىشلاردىن ئومىقنى خەۋەردار قىلىپ .
قالاچ قاناقانىڭ تۇلەك بوۋايغا ئېيتىشچە ، جاھانبەگلەرنىڭ ئانا يۇرتى جاھانساي ئەمەس . ئۇلارنىڭ يىراق ئەجدادلىرىدىن يىسۇمقۇلۇ ، مەتتەيازلار كۇنچىقانبەگنىڭ بوۋىسى نۇرمەتبەگكىچە لوپ كۆلىنىڭ ئەتراپىدىكى كۆلشەھىرى دەپ ئاتىلىدىغان بىر خارابە ماكانىنىڭ بويىدىكى بىر يۇرتتا ياشاپ كەلگەن . ئۇ يەردە بىر قېتىم قاتتىق قۇرغاقچىلىق ، قۇم - بوران ئاپىتى بولغاندا ، نۇرمەتبەگ يۇرتداشلىرىنى باشلاپ كۇنېپىتىش — تۆۋەن تەرەپكە سۇرۇلۇپ ، مىرەن دەريا‌سى بويىدىكى جاھانسايغا كېلىپ ئورۇنلىشىپ قالغانىدى .
جاھانبەگ ياش چېغىدىنلا جاھانخانىنىڭ قوشىقىنى كۆپ ئاڭلا-غاچقا ، ئۇنىڭ قوشىقىغا خۇمار بولۇپ قالغانىدى . ئۇ ئايال ئۆلۇپ كەتكەن بولسىمۇ ، نەۋرىسى ئۇجۇلخانىنى ئون ئىككى ياش ۋاقتىدىن باشلاپ قوشاق يادلاتقۇزۇپ ، ئېيتقۇزۇپ ئۆگىتىپ ، ئۆزىگە ئوخ-شاش قوشاقچى بولۇشنىڭ ئۇلىنى قۇرۇپ بەرگەنىدى . ئۇجۇلخان

مومىسىنىڭ ئىزىنى بېسىپ يىگىرمە بەش ياشقا بارغۇچە قارا قو-
شۇن ، ئابداللىقلار ئارىسىدا ئېيتىلىپ يۈرگەن قوشاقلارنىڭ ھەم-
مىسىنى تۈر - خىللىرى بويىچە يادلاپ ، شۇ بويىچە ئېيتىشنى
ئۆگىنىپ بولغاندى . بىر باشلىشىدا ئون - يىگىرمە كۈپلېت
قوشاقنى مەزمۇنىدىن چەتنىمەي بىر - بىرىگە ئۇلاپ توقۇۋېتىش
ئۇنىڭغا ھېچ گەپ ئەمەس .

بۇ يىل كىرگەندىن بۇيان جاھانبەگ ئۇجۇلخانىنىڭ سورۇندا
ئېيتقان قوشقىنى ئاڭلاپ باقمىدى . قوشاق ئېيتقۇزاي دېسە ،
بىرەر باھانە - سەۋەب بولمىدى . ئوماقلارنىڭ كېلىشى ، ئايقۇتنىڭ
ئۇستا قوشاقچىلىقى ئۇنىڭ ئۇجۇلخانىنى قوشاق ئېيتقۇزۇشىغا ئۇب-
دان باھانە بولۇپ بەردى . ئۇ ئۆتكەن قېتىم ئوماقنىڭ قوشاقلىرى-
دىن ھۇزۇرلانغان بولسىمۇ ، يۈرتلۇقى تالىشقۇلنىڭ يېڭىلىپ قال-
غىنىدىن كۆڭۈل بېغىنىڭ بىرەر شاخ - بەرگىنى قۇرت غاجىلىۋەت-
كەندەك بىئارام‌لىنىپ قالغانىدى . جاھانبەگ ھەرقانچە : «مەن قە-
بىلىچىلىك بىلەن چىقىشالمايمەن» دېگىنى بىلەن ، ئېڭىغا ، ۋۇجۇ-
دىغا سىڭىپ كەتكەن يۈرتچىلىق ، يۈرتداشلىقنىڭ قارا كۆلەڭگىسى
تېخى ئانچە پاكىز ئادالىنىپ بولمىغانىدى . شۇڭا ئۇ ھېچكىمگە
مەسلىھەت سالماي ، ئايقۇتنىڭ نېمە دەيدىغانلىقىنىمۇ قايرىپ قويۇپ
ئۇنى پوسۇققىدە قوشاق ئېيتىشىشقا چاقىرىپ قويدى . جاھانبەگ
كۆڭلىدە ئۇجۇلخانىنىڭ ئوتتۇرىغا چىقىشىنى ئۈمىد قىلغانىدى . ئۇ
ئايقۇتنى يېڭىۋالسا ، يېرىم بولۇپ قالغان كۆڭلى پۈتۈنلىنىپ قالاتـ
تى . كۈتكىنىگە يارىشا سورۇنغا ئۇجۇلخان چۈشىدىغان بولدى...

ئالدىنقى قېتىمقى قوشاق ئېيتىشىشنىڭ ھۇزۇرىنىڭ داۋامـ
ىنى سۈرۈش تەقەززالىقى ئالدىراتقانلىقتىن كىشىلەر قەرەلدىكى
كۈنى تاڭ سەھەردىلا كېلىشكە باشلىغانىدى ، چۈشكىچە سورۇن
ئادەملەرگە تولدى . كەلگەنلەر ئالدىنقى قېتىمقىسىدىن كۆپ ئىدى .
تالىشقۇلنى يېڭىۋالغان قوشاقچىنىڭ قوشقىنى ئۆز قۇلىقى بىلەن
ئاڭلىيالمىغانلار : «ئىسىت - ئىسىت» دېيىشىپ ، ئۇ قوشاقچىنىڭ
خوتۇنىنىڭ داڭلىق قوشاقچى ئۇجۇلخان بىلەن قانداق ئېيتىشىدىـ

غانلىقىنى ئۆز قۇلىقى بىلەن ئاڭلاپ ، ئۆز كۆزى بىلەن كۆرۈش ئىشتىياقى بىلەن توپ - توپ بولۇپ كېلىشتى .

ئايقۇت بىلەن ئۇجۇلخان سورۇننىڭ ئىككى تەرىپىدە بىر - بىرىگە قارىشىپ روبىرو ئولتۇراتتى . بىر - بىرىگە تەبەسسۇم قىلىپ قارىشىدىن ھەر ئىككىلىسىدە قىلچە جىددىيچىلىك يوق ئىدى . بۇ ھالىتىدە گويا ئۇلارمۇ قوشاق ئاڭلاشقا كەلگەندەك ، خاتىرجەملىكى ، كۆڭۈل ئازادىلىكى كۆزلىرىدە نامايان بولۇپ تۇ- راتتى . «كىم يېڭەر ، ئايقۇت دېگەن ئايال قانداقراقتۇ ، ئۇجۇلخان قوشاقچى... » دېگەندەك غۇلغۇلا ، پىچىرلاشلار ، كىشىلەرنىڭ ئۆز- ئارا قىلىشقان دەتالاشلىرى پۈتۈن دالىنى بىر ئالغاندى . كىشىلەر- نىڭ ئاغزى گەپتە بولغىنى بىلەن كۆزى جاھانبەگدە بولۇپ ، ئۇنى قاچان ئورنىدىن تۇرۇپ قوشاق ئېيتىشىشنىڭ باشلانغانلىقىنى ئې- لان قىلار ، دەپ تۆت كۆزى بىلەن كۈتۈپ ئولتۇرۇشماقتا ئىدى . ئاخىر كۆپچىلىك زارىققان ، بىتاقەت بولغان پەيت كەلدى . جاھان- بەگ ئورنىدىن تۇردى . ئۇ بۇگۈنمۇ ئالدىنقى قېتىم قوشاق ئېيتى- شىش بولغاندا ئولتۇرغان بىر دۇمبەل قۇملۇق ئۈستىدە ئولتۇرغا- نىدى . ئۇ ئورنىدىن تۇرۇۋاتقاندىلا قاياقاتقان قازانغا بىر نوگاي سوغۇق سۇ قۇيۇلسا قايناشتىن توختاپ قالغاندەك ، پۈتۈن سورۇن شىپپىدە جىمىپ كەتتى .

جاھانبەگ ئورنىدىن تۇرۇپ ئالدى بىلەن كۆپچىلىككە ، ئاندىن ئايقۇت بىلەن ئۇجۇلخانغا قارىۋېتىپ :

— قوشاقچىلار مەيدانغا چۈشسۇن !— دېدى يۇقىرى ئاۋازدا .

پۈتۈن سورۇن تېخىمۇ تىمتاسلىققا چۆمگەن بولۇپ ، كىشى- لەرنىڭ كۆزى ھېلى ئۇجۇلخاندا بولسا ، يەنە شۇئان ئايقۇتقا ئاغدۇ- رۇلاتتى . قايسىسى سورۇنغا بالدۇر چىقىۋالاركىن دېيىشىپ تەل- مۇرمەكتە ، ھېلى ئۇنىڭغا ، ھېلى بۇنىڭغا قاراشماقتا ، كۆز تىكمەكتە...

ئايقۇت ئوتتۇرىغا چۈشۈش خىيالىدا يوقتەك قۇچىقىدىكى بالە- سىنى ئەركىلەتكەن بولۇپ كۈلۈمسىرەپ ئولتۇراتتى . ئۇجۇلخانمۇ

ئۇ ئولتۇرۇشىدا ئورنىدىن تۇرىدىغاندەك ئەمەس ، ئايقۇتقا قاراپ كۈلۈمسىرەپ : «قېنى ، مەيدانغا چۈشۈك» دەۋاتقاندەك قىلاتتى . ئۇنىڭ كۆزى بىلەن شۇنداق دەۋاتقانلىقىنى ئايقۇت ئۆزىنىڭ تۇيغۇ-سىدا سېزىپ تۇردى ، لېكىن ئۇمۇ ئۇجۇلخانىنىڭ مەيدانغا ئۆزىدىن بۇرۇن چۈشۈشىنى كۈتۈپ ئولتۇراتتى . قوشاق ئېيتىشىشتا قوشاق-نى ئالدىن باشلىۋېلىش ئۈچۈن ئالدىرىشى كېرەك ئىدىغۇ ، ئەجەبا بۇ ئىككىسى... بۇ ھالەتكە كۆپچىلىكتىن كۆرە جاھانبەگ بەكرەك ھەيران ئىدى . يېنىۋېلىشتىمۇ يا ، ياق ، قايسىبىرى يېنىۋالسا ئوتتۇرىدا ئوچۇق ئېيتىشى كېرەك . بۇ يېڭىلگەنگە ھېساب . لې-كىن ، ئۇلار بۇنداقمۇ قىلمىدى . كىشىلەر ئارىسىدا پىچىرلاشلار باشقىدىن باشلاندى . جاھانبەگ نېمە قىلىشىنى ، نېمە دېيىشىنى بىلمەيلا قالدى . «نېمە بولۇپ كەتتى» دېگەندەك قىلىپ تۇلەك بوۋىغا قارىدى . تۇلەك بوۋا بايات ئايقۇت بىلەن ئۇجۇلخانىنىڭ بىر - بىرىگە نۆۋەت ئۆتۈنۈشۈپ ئىللىق كۈلۈمسىرەپ ئولتۇرۇشى-دىن خۇشاللىق لەرزە چوڭقۇر ھاياجانغا چۆكۈپ ئولتۇراتتى . بوۋاي كۆزى بىلەن ئايقۇتنى ئىمالاپ قويدى .

بوۋاينىڭ نېمە دېمەكچى بولغىنىنى جاھانبەگ چۈشەندى - دە :

— بوپتۇ ، مېھمان قوشاقچى ئايقۇت مەيدانغا ئالدىدا چۈش-سۇن ! — دەپ جاكارلىدى .

تەقەززالىقتىن تەلمۈرۈپ كۆزى تۆت ، قۇلىقى دىڭ بولۇشقان كىشىلەر شۇئان كۆزىنى ئايقۇتقا تىكتى .

ئايقۇت قۇچىقىدىكى بالىسىنى توختاققا تۇتقۇزۇپ قويۇپ ئور-نىدىن تۇردى ، ئۇجۇلخانغا قاراپ كۈلۈمسىرەپ قويۇپ مەيدان ئوت-تۇرىسىغا كېلىپ بولغاندىن كېيىن ، ئۇجۇلخانمۇ كۈلۈمسىرىگىنىچە ئايقۇتنىڭ ئالدىغا كېلىپ توختىدى .

مەيداندىكى قېرى - ياش ئاياللارنىڭ دىققىتى ئەمدى ئايقۇتنىڭ چىرايىغا كۆچتى . ئۇنىڭ ھىلال ئايدەك ئىنچىكە ، ئۇزۇن ئەگمە قېشى ، كېيىك بالىسىنىڭكىدەك قاپقارا ، ئويناق شەھلا كۆزى ، تۆكۈلۈپ تۇرغان بوستان كىرپىكلىرى ، ئېقىپ چۈشكەندەك بۇر-

نى ، ئويماقتەك ئاغزى ، كېلىشكەن بوي - بەستى ، تېقىمىدىن ئېشىپ ساقىگىلاپ تۇرغان توم ئىككى ئۆرۈمە چېچى ، بولۇپمۇ گۈزەل ھۆسن - جامالىغا تېخىمۇ كامالى ھۆسن بەخش ئېتىپ تۇرغان باھار ئاپتىپىدەك ئىللىقلىقى پۈتۈن خوتۇن - قىزلارنىڭ ھەۋىسىنى قوزغاپ ، زوقىنى كەلتۈرمەكتە ئىدى . ئايقۇتقا قارىغاندا ئۇجۇلخان دوغىلاق ، تەمبەل ، بۇغداي ئۆڭ ، قاشلىرى توم ، ئىككى يەلكىسى ئەر كىشىنىڭكىدەك كەڭ ، قول ، پاقالچاقلىرى دىققاق ئىدى ، ئەمما چىرايى ئايقۇتنىڭكىدەك يېقىملىق ، ئىسسىق چىراي ئىدى .

ئىككىسى يېقىن قېرىنداشلار ياكى قەدىناس دوستلار دىدار-لاشقان چاغدىكىدەك بىر - بىرىگە ئوتلۇق نەزەر بىلەن قىزغىن تەبەسسۇم قىلىشىپ سالام بېرىشتى . ئىككىسىدىكى قوشاق ئېيتىش-ماقتا كەمدىن - كەم ئۇچرايدىغان بۇ قىزغىنلىقتىن تۇلەك بوۋا ، ئوماق ، كۈنچىققانبەگ قاتارلىق كۆپچىلىك كىشىلەر سۆيۈنۈپ كې-تىشتى .

ئۇجۇلخان :

— ئايقۇت ، قېنى باشلاڭ ،— دېدى يېنىك ، يېقىملىق ئاۋازدا .

يەنە تەكەللۇپ قىلىۋېرىشنىڭ ھاجىتى يوق ئىدى . ئايقۇت قوشىقىنى باشلىدى :

كەلدۇق سۆگەتبۇلاقتىن ،
بىللە يۇرت قۇرايلى دەپ .
بىر ئاقىندىن[1] سۇ ئىچىپ ،
دوست ، تۇغقان بولايلى دەپ .
ئاپەت يا ياغى كەلسە ،
تەڭ توغرا تۇرايلى دەپ .

---

① ئاقىن — ئېقىن .

ئۇجۇلخان ئايقۇتنى بىر - بىرىگە ئۇلاپ بىرقانچە كۈپلىت قوشاق ئېيتسا ئاڭلىۋالسام ، دېگەن ئۇمىدتە ئىدى ، لېكىن ئايقۇت قوشاق ئېيتىشتىن توختاپ ، «ئەمدى نۆۋەت سىزنىڭ» دېگەندەك ، ئۇجۇلخانغا قاراپ كۈلۈمسىرەپ باش لىڭشىتتى .

ئۇجۇلخان ئالدى بىلەن تۇلەك بوۋا ، ئوماق ، كۈنچىققانبەگكە قارىدى ، ئاندىن قەبىلە - جەمەت ، يۇرت - مەھەللىلەر بويىچە غۇۋزمەكلىشىپ ئولتۇرغان كىشىلەرگە كۆز يۈگۈرتۈۋېتىپ قوشۇقىنى باشلىدى :

چوڭ بولسام ئىجەڭنىمەن[1] ،
كىچىك بولسام سىڭلىڭنىز .
ئەمدى نەمە پوش - پوشلۇق ،
بىزگە ماقۇل كۆڭلۈڭىز .
خەقنىڭ كۆڭلۇ ئۆزۈدە ،
دوست بولايلى ئىككىمىز .

ئۇجۇلخان قوشاق ئېيتىشتىن توختاپ غۇلىچىنى يېيىپ ئايقۇتقا قاراپ كەلدى ، ئايقۇتمۇ باغرىنى ئېچىپ ئۇجۇلخانغا قاراپ ماڭدى . ئۇ كەلدى ، بۇ باردى ، ئىككىسى قۇچاقلاشتى . باغرىنى باغرىغا ، يۈرىكىنى يۈرىكىگە يېقىشتى . كۈنچىققانبەگ ئورنىدىن تۇرۇپ ئوماققا قاراپ غۇلىچىنى يايدى . ئىككىسى ئىككىنچى قېتىم بىر - بىرىنى چىڭ - چىڭ قۇچاقلىدى . ئۇلارنى ئۇستىدىن تۇلەك بوۋا قۇچاقلىدى . مەيداندىكى كىشىلەردىن نۇرغۇن ئەر ، ئاياللار ئۆز توپىدىن چىقىپ باشقا توپتىكى يېقىنلىرى بىلەن قول سىقىشىپ كۆرۈشمەكتە ، ئۆزئارا قۇچاقلاشماقتا...

ئاھ ، بۇ قۇچاقلار بىر - بىرىگە ياتلىشىپ ، بىر - بىرىگە سوغۇقلىشىپ كەتكىنىگە قانچە ئۇزۇن ، نەچچە ئەسىر بولغان بولغىيدى ؟ ! ھازىر نېمىدېگەن ئىللىق ، نېمىدېگەن ئىسسىق ،

① ئىجە — ئاچا («دىۋان» 1 - توم 117 - بەتتىمۇ شۇنداق) .

ئوتلۇق !
— ئىلگىرى نېمىشقا مۇشۇنداق قۇچاقلىشىپ ئۆتمىگەن بولغىدۇق ، قۇچاقلىرىمىز نېمىدېگەن ئىللىق . ئىلگىرىمۇ مۇشۇنداق ئىللىق بولغىدىمۇ ؟ !
— قۇچاقلىرىمىز ئەسلىدە بۇنىڭدىنمۇ ئىللىق ، يالقۇنلۇق ئىدى !
— نېمە سەۋەبتىن ياتلىشىپ ، سوغۇقلىشىپ كەتكەن ؟
— بولدىلا ، ئۇنى كوچىلىماي ، ئاران ئېرىشكەن هازىرقى يېقىنلىقنى ، ئۆملۈكنى ئويلايلى ، بۇنىڭدىن كېيىن مۇشۇ ئۆملۈك دەرياسىنى بويلايلى .

7

هاۋا زۇمرەتتەك سۈزۈك ، شۇنچە ئوچۇق ، خۇددى بۇيرۇتقاندەك . قۇياشنىڭ 9 ـ ئايدىكى چۈشلۈك نۇرىدا كەڭ ئاسمان بىلەن پايانسىز قۇملۇق يىراق ـ يىراقتا بىر ـ بىرىگە تەلپۈنۈپ تۇرغان ئاشىق ـ مەشۇقتەك ئۇپۇقچە سوزۇلغان قۇچاقلىرىنى يېيىپ بىر ـ بىرىگە بېقىپ تۇرۇشماقتا . يېقىنلا بىر يەردىن تۇرلۇك سۈقۇشلىرىنىڭ هەر خىل غاق ـ غۇقلىرى ، قى ـ قۇلىرى ، تورغايلارنىڭ چۇ ـ چۇلىرى ئاڭلانماقتا .
تارىم دەرياسىنىڭ ئابدال مەھەللىسىدىن بىر چاقىرىمچە يىراقلىقتىكى كىچىك بىر تارمىقى بويىدا ، ئېگىزرەك بىر قۇم دۆڭىسى قاپتىلىدا ئۇپا ـ ماموقتەك يۇمشاق ، ئىسسىق قۇم ئۇستىدە چوڭ ـ كىچىك ئوندەك ئادەم هالقا بولۇپ ئولتۇرۇشاتتى . بۇلارنىڭ ئۇچى ئايال بولۇپ ، ياش قۇرامى چوڭ پەرقلىنىپ كەتمەيتتى . ئىككىسىنىڭ كىيىنىشى رەڭگىدىن تارتىپ رەختىنىڭ توقۇلۇشى ، تىكىلىشى ، شەكلىگىچە ئوخشىشىپ كېتەتتى . يەنە بىر ئايالنىڭ تامبىلى ئىككىسىنىڭكىگە ئوخشاشراق بولسىمۇ ، كۆڭلىكى ئالاهىدىرەك ئىدى . تورقا ئارىلاش يېشىل ، سۆسۈن ، قىزىل ، ئاق —

تۆت خىل رەڭدە يوللۇق قىلىپ توقۇلغان سىپتا رەختته پەش ، يەڭلىرىگە سۆسۈن يۈلغۇن چېچىكى رەڭلىك زىغىرتق چىقىرىپ ، بۆرەك ياقىلىق بەل پۈرمە كۆڭلەك كىيىۋالغاندى . بۇنداق كۆڭ- لەكنى بۇ يەردىكىلەر ئىلگىرى كۆرۈپ باقمىغاچقا ، هېلىقى ئىككى ئايال ئۆزئارا ئاشۇ كۆڭلەك توغرۇلۇق پاراڭ قىلىشىپ ئولتۇرماق- تا . كۆڭلەكنىڭ رەختى ، توقۇلۇش شەكلىدىن كۆرە ياقىسى بىلەن بەل پۈرمىسى ئۇلارنى بەكرەك قىزىقتۇرغانىدى .

— كىم تىككەندۇ ، ئۆزى تىككەنمىدۇيا ؟

— بىر يەردە كۆرۈپ قالغان چېغى...

قالغانلارنىڭ تۆتى چوڭ ياشلىق ئەرلەر بولۇپ ، بىرى يۈز ياشتىن ئاشقان ، ئۇچى قىرىق ياش بىلەن ئەللىك ياش ئارىلىقىدا ئىدى . ئولتۇرغانلارنىڭ ئارقا تەرىپىدە چوڭ بىر قازان ، تۆت پۇتلۇق قازان قويغۇ (تۇۋرۇك) ، سەككىز - ئوندەك ياغاچ چۆ- چەك ، ياغاچ چۆمۈچ ، چوڭ بىر تەڭنە قاتارلىق نەرسىلەر تۇراتتى . نېرىدا بولسا بويلۇق ، سېمىز بىر ئېرىك قوي يۈلغۇن كۆتىچىكىگە باغلاپ قويۇلغانىدى . بۇ نەرسىلەرگە قاراپ ئولتۇرغانلارنىڭ دەريا بويىغا سەيلە - ئولتۇرۇشقا چىققانلىقىنى پەملىگىلى بولاتتى .

ئەرلەرنىڭ چوڭ ياشتىكىسى تۆلەك بوۋا ، قالغانلىرى كۇنچىق- قانبەگ ، ئوماق ، توختىكۆل ؛ ئايالار : ئايقۇت ، ئۇجۇلخان ، يەنە بىرى بەل پۈرمىلىك كۆڭلەك كىيگەن ئاقئۇلام . ئاقئۇلام كۇنچىق- قانبەگنىڭ خوتۇنى ، توختىكۆل ئۇجۇلخانىنىڭ ئېرى .

بۇ دالا مېهماندارچىلىقىنى كۇنچىققانبەگ قىلغانىدى .

— ئوماق ، ئايقۇتلار يۈرتىمىزغا كەلگىلى بىر ئاي بولۇپ قالدى . بىز ئىلگىرى زادى كۆرۈشۈپ باقمىغان ، تونۇشمىغان بول- ساق ، ئەمدى كۆرۈشتۇق ، تونۇشتۇق ، تۇغقانلاردەك بوپكەتتۇق تېخى . مەن بۇ مېهماندارچىلىقنى ئوماقنىڭ قوشاق ئېيتىشىشتا يەڭگەنلىكىگە ئەمەس ، باشقا بىر خۇشاللىقىمنى بىلدۈرۈش يۈزىسە- ىدىن چاقىردىم ، — كۇنچىققانبەگ گېپىدىن توختاپ نەزىرىنى كۆككە ، يىراق ئۇپۇقتا تىكىپ قارۇېتىپ ، يەنە ئىتتىك ئايقۇت ،

ئۇجۇلخانغا قاراپ ،— ئوماق ، ئايقۇت ، ئۇجۇلخان ، سىلەر قوشاق-
لىرىڭلار بىلەن لوپلۇقلار ۋۇجۇدىدىكى مەرەز كېسەل — يۇرت -
مەھەللىۋازلىق ، قەبىلىۋازلىقنى ئېچىتىپ سېستىتىڭلار ھەم يەنە
ئۆم - ئىناق ئۆتۈشنىڭ ، بىرلىششنىڭ نەقەدەر ياخشى بولىدىغان-
لىقىنى كۆرسىتىپ قويدۇڭلار . يۇرتۋاز ، قەبىلىۋاز ئاقساقاللارغا
كېلىشتۇرۇپ دەككە بېرىپ قويدۇڭلار . مەن مۇشۇ خۇشاللىقىمدىن
سىلەرگە داستىخان سالاي دېدىم . داستىخاننى ئۆيۈمدە سالسامۇ
بولىتتى ، بىز قۇملۇق ئادەملىرى داستىخاننى قۇم ئۈستىگە يې-
يىپ ، تۇزدە كەك - كۈشادە تاماقلىنىشنى ياخشى كۆرىمىز . شۇڭا
سىلەرنى مۇشۇ دەريا بويى قۇملۇققا باشلىدىم . ئالدى بىلەن گۆشنى
قۇمغا كۆمۈپ قويۇپ ، كاۋاپ پىشقۇچە گەپلىرىمىزنى قىلىشىپ
تۇرساق ، قانداق بوۋا ؟ — دېدى كۈنچىقىنبەگ ، گېپىنىڭ ئاخىرىدا
تۇلەك بوۋىغا قاراپ ، ئۇنىڭدىن ئىجازەت سورىغاندەك .
— سىلەر ئۇچۇڭلار ، بولۇپمۇ ئايقۇت ، ئۇجۇلخان ئىككىڭلار
سورۇندىلا ، جىمى يۇرتلۇقلار ئالدىدا تۇغقان بولۇشۇپ قۇچاقلە-
شىپ بەك خاسىيەتلىك ئىش قىلدىڭلار . سىلەرگە قاراپ خۇشال-
لىق ، ھاياجاندىن ئاللىقاچان نېمى قاچقان كۆزلىرىمگە ياش كەل-
دى . قارىسام كۈنچىقىنبەگنىڭ كۆزىمۇ ياش ھىلىلا تېشىپ كېتە-
دىغاندەك لىغىرلاپ قاپتۇ . ھەرقايسىڭلارغا مۇشۇنداق بىر داستە-
خان سېلىشنى مەنمۇ كۆڭلۈمگە پۈككەنىدىم . كۈنچىقىنبەگ ئۆزە-
نىڭ مۇشۇنداق ئويلىغىنىنى ئېيتىۋىدى ، ئۇنىڭدىنمۇ بەك خۇش
بولۇپ كەتتىم . ئۇنىڭ سالغان داستىخىنىنىڭ قىممىتى ئوخشىمايە-
دۇ ، — تۇلەك بوۋا گېپىنىڭ ئاخىرىنىمۇ دېمەكچىدى ، توختىكۆل
گەپ قىستۇرۇپ :
— بەگ بالىسىنىڭ داستىخىنى بەگچە بولىدۇ - دە ، —
دېدى .
ھەممىسى كۈلۈشۈپ كەتتى . كۈلكە بېسىقماندىن كېيىن كۈن-
چىقىنبەگ :
— گوي - گويەي ، گوي - گويەي ، سېنىڭ مۇشۇ قاڭسىق

تىلىڭىزە ، ئۇجۇلـخان ، ئۇنـىڭ ئاغـزى ئۆيـدىمۇ مۇشۇنـداق تاتـلىقمۇ ؟ — دەپ چاقچاق قىلدى . ئۇجۇلخان :

— يېنىدا مەن بولمايدىغان بولسام ، ئۇچۇ ، كۆلنى سېسىتىدىغان قاروناناڭ ئۆزى ، — دېدى .

ئولتۇرغانلار ئۇجۇلخاننىڭ چاقچىقىغا بايىقىدىنمۇ قاتتىق كۈلۈشۈپ كەتتى . كۈلكىگە جور بولغاندەك يېقىنلا يەردىن تەكلىماكان بۇلبۇلى — بىر توپ تورغايلارنىڭ چۇچۇلاشلىرى ئاڭلاندى .

بايا تىن خىيال بېسىۋالغاندەك ئولتۇرغان ئاقئۇلاممۇ ئۇجۇلخاننىڭ چاقچىقىنىڭ زوقىدىن ئىختىيارسىز كۈلۈپ كەتتى ۋە ئۇجۇلخانغا قاراپ قويدى .

كۈنچىقانبەگ :

— ھە ، توختىكۆل ، سېنى قارۇناغا ئوخشىتىۋاتىدۇغۇ ، — دېدى .

توختىكۆلنى نېمە دەركىن ، دېيىشىپ ھەممىسى ئۈنىڭغا قارىدى .

— مەندەك قارۇنانى تاتلىق قىلغان ئۇجۇلغۇ شۇ ، — دېدى توختىكۆل .

كۈنچىقانبەگنىڭ چاقچاقنى داۋاملاشتۇرغۇسى بار ئىدى ، لېكىن توختىكۆلنىڭ ، بولۇپمۇ ئۇجۇلخاننىڭ چاقچىقى ئۈنىڭ ئاغزىدىنى تۇۋاقلاپ قويغاچقا ، ئۇ ياندۇرۇپ چاقچاق قىلماي ، تۇلەك بوۋىغا قاراپ :

— بوۋا ، قوينى سەن بوغۇزلاپ بەر ، توختىكۆل سويسۇن ، ئۈنىڭ قۇم كاۋىپىنى يېمىگىلىمۇ خېلى بوپتۇ ، ئۇ ئۆز قولى بىلەن پىشۇرسا قانداق ، — دېدى .

توختىكۆل ئابدال مەھەللىسى بويىچە مەيلى كېيىنىك ، جەرەن گۆشى بولسۇن ياكى قوي ، كالا گۆشى بولسۇن ، قۇم كاۋىپى قىلىشتا ھەممىسىدىن ئۇستا . ئۈنىڭ قۇم كاۋىپىنىڭ تەمى ئادەمنىڭ ئاغزىدا قالىدۇ . ئۈنىڭ ئېيتىشىچە ، قۇم كاۋىپىنىڭ ئوخشىشى گۆشنىڭ قانداق تۈزلىنىشى بىلەن قۇم قىزىقلىقىنىڭ قانداق

بولۇشىغا باغلىق . گۆش مال تۇرىگە قاراپ تۇزلانسا ، قۇمۇنىڭ قىزىقلىقى مۇڭاپىق بولسىلا كاۋاپ ئوخشايدۇ ، تەملىك ، يېيىشلىك بولىدۇ ، لېكىن بۇنى ئىگىلىمەك تەس .

قۇم كاۋىپىنى توختىكۆل ئۆزى بىر قوللۇق پىشۇرىدىغان بولدى . ئالدى بىلەن ئەتراپتىن يۇلغۇن ـ قاقشال ئوتۇنلارنى تېرىپ كېلىپ قۇم ئۈستىگە دۆڭلەپ ئوت يېقىۋەتتى . قوينى كۆزىچىقىنبەگ پاخلانىنى كۆتۈرگەندەك دەس كۆتۈرۈپ يەرگە بېسىپ پۇتىنى بوغۇچلاپ بەردى . تۇلەك بوۋا قولىغا پىچاقنى ئېلىپ : «بىسمىللا ، ئاللاھۇئەكبەر ، كاۋاپ بول ، تەملىك بول ، يەملىك[1] بول ، سۇف» دېدى ـ دە ، پىچاقنى قوينىڭ بوغۇزىغا سۇردى . توختىكۆل قوينى تۇلۇمچىلاپ سويۇپ ، گۆشنى ئۆز ئۈسۈلى بويىچە تۆت پۇتىنى ئايرىم ، قوۋۇرغا قىسمىنى ئىككى پارچە ، بويۇن قىسمىنى ئايرىم جەمئىي يەتتە پارچە ماشاپ ، گۆشى قېلىن جايلىرىنى تىلىپ ، تەڭشەپ تەييارلاپ قويغان تۇز سۇيىنى سىرتىغا ، تىلغان يەرلەرگە چېچىپ بولۇپ ، تولۇم ئىچىگە تۇجۇپىلەپ سېلىپ ، تۇلۇم ئاغزىنى چىڭ بوغۇۋەتتى . ئاندىن قىزىغان قۇمنى ئازراق بىر يانغا تارتىپ ، ئاستىدىكى قۇمغا قولىدا سۇ چېچىپ باقتى . قۇم «ۋاژ» قىلىپ ھور پۇرقىراپ چىقتى . توختىكۆل سۇ سېپىلگەن جايدىكى قۇمغا ئالدىنقىنىنى يېقىن ئاپىرىپ قۇمنىڭ قىزىقلىق تاۋۇنى ئۆلچىدى .

— قۇم بەك قىزىق ئىكەن ، ئازراق تۇرايلى ، — دېدى ئۇ .

بىرپەس تۇرغاندىن كېيىن توختىكۆل ئۆزى قۇمنى يەنە ئازراق تارتىپ ، گۆش قاچىلانغان تۇلۇمنى قويۇپ ، تارتىۋەتكەن قىزىق قۇمدا كۆمۈۋېتىپ ، ئۈستىگە چوغلارنى يېيىتىپ قويدى .

— قۇم كاۋاپ پىشقۇچە ، — دېدى كۇنچىقانبەگ ، — قايسى كۇنى قالاچ قاناقانى يوقلاپ بارغىنىمىزدا ، قاناقا ئاتام بىلەن مېنى ئايرىم چاقىرىپ ... — دەپ ، ئولتۇرغانلارغا تۆۋەندىكىلەرنى سۆزلەپ بەردى .

---

① يەملىك — يېيىشلىك .

جاھانبەگكە قاناقانىڭ ئوقياسىنى تاپشۇرۇپ بېرىش - تاپشۇ-رۇۋېلىش يىغىندا تايۇقتىن قاناقانىڭ بىتاب بولۇپ يېتىپ قالغا-نىنى ئاڭلىغان جاھانبەگ ئاقساقاللارنى باشلاپ قاناقانى يوقلاپ ھال سوراپ كەلگىلى ماڭدى . كۇنچىققانبەگمۇ تەلەپ قىلىپ بىللە بارغا-نىدى . بۇلار بارغاندا قالاچ قاناقا ھەقىقەتەن ئورۇن تۇتۇپ ياتقانىدى .

— قاناقا ، سېنى ۋاقتىدا يوقلاپ كېلەلمىدۇق ، بىتاب بولۇپ يېتىپ قالغىنىڭنى تايۇقتىن ئاڭلاپلا كەلدۇق ، ئاغرىپ قالمىسا-ڭ بولىتتى ، — جاھانبەگ گېپىنى دېگەچ كۇنچىققانبەگنىڭ قولىدىن ئاشلانغان كېيىك تېرىسىگە يۆگەكلىك چوڭ بىر بوغجۇمىنى ئېلىپ ئېچىپ ، قاناقانىڭ ئالدىغا قويۇپ ، — بۇنى يەپ تۇر-غىن ، — دېدى .

بوغجۇمىدىكى ئىچ - قارنى ئېلىپ تازىلىنىپ ، قاسىراقلىرىمۇ قىرىۋېتىلگەن چوڭ - چوڭ توققۇز دانە خام بېلىق ھەم مۇشۇ بېلىقلارنىڭ پوستلاقلىرىدا ئېتىلگەن توققۇز دانە پوستلاق قۇيىمىسى ئىدى . لوپلۇقلار يېڭى بېلىق شورپىسىنى ، يېڭى بېلىق شورپىسىدا ئۇجۇل ، جىگدە تالقىنى ، تۇخۇم سېرىقىنى ئارىلاشتۇرۇپ ئېتىلە-گەن بۇلماقنى بەك ياخشى كۆرىدۇ . قاناقا بولسا ، بوش ئوتتا ئاستا قاينىتىپ ھېچ نەرسە قوشماي پىشۇرغان يېڭى بېلىق شورپىسىغا غاز ، ئۆردەك تۇخۇمىدىن بىرنى چېقىپ چېلىپ ئىچىشنى بەك ياخشى كۆرەتتى . شۇڭا جاھانبەگ بېلىقلارنى خام پېتىلا ئېلىپ كەلگەنىدى .

قاناقا ئۇلارنىڭ يوقلاپ كەلگىنىگە رەھمەت ئېيتتى . جاھا-نبەگدىن يۇرت ئەھۋالىنى ، يېڭى ئابدال قۇرۇش ئىشىنىڭ قانداق بولۇۋاتقانلىقىنى سورىدى . كەچكە يېقىن تايۇق ئارقىلىق جاھانبەگ بىلەن كۇنچىققانبەگنى چاقىرتقۇزدى .

— ئىككىڭلارغا ئايرىم دەيدىغان گېپىم بار ئىدى ، بىللە كەلگىنىڭلار كۆڭلۇمدىكىدەك ئوبدان بولدى . مەن مۇشۇ ياتقىنىمچە كېتىپ قالىدىغاندەكمۇ قىلىمەن . تەڭرىنىڭ ماڭا بۇنچە ئۇزۇن

ئۆمۇر بەرگىنىدىن قەبىلىچىلىكىنىڭ تۇگەپ ، لوپلۇقلارنىڭ بىر ئۆم بولغىنىنى كۆرىدىغان ئوخشايمەن ، دەپ خۇشال بولغانىدىم . ئۇنى كۆرەلمەيدىغان ئوخشايمەن ، ئاتاڭ نۇرمەتبەگ بۇ ئىشقا كۆڭۈلشىمىگەنىدى . سەن ياخشى يول تۇتتۇڭ . بىر دەريانىڭ سۇيىنى ئىچىۋاتقان بىر يۇرتنىڭ بىر تىللىق ئادەملىرى دىلىنى بىر قىلىشالماي تۆت تەرەپلىشىپ يۇرسە كىمگە پايدا ، مېنىڭ يۇز نەچچە يىللىق ئۆمرۈم ئىككى ئارزۇ - ئارمان بىلەن ئۆتتى . بىرسى ، بۆلۈنۈپ كەتكەن يۇرتداشلارنىڭ بېشىنى بىر يەرگە ئەكېلىپ ، دىلداش قىلىش ، يەنە بىر ئارزۇ - ئارمىنىمنى ئوماقتا ئېيتتىم . چۈشۈمدە ئايان بولۇشچە ، قالاچ بوۋىلىرىمنىڭ ئېيتىشچە ، ئۇنىڭ بالىلىرى خاسىيەتلىك ئادەملەردىن بولۇپ چىقىدىغان ئوخشايدۇ ، — قاناقا ئىككى ئارزۇ - ئارمىنىنى ئېغىزغا ئالغىنىدا كۆزىگە ياش كەلگەنىدى ، كۈنچىققانبەگنىڭ كۆزىگمۇ ياش كەلدى ، جاھانبەگمۇ ھاياجانلىنىپ كۆزىگە ياش ئالدى .

— خاتىرجەم بولۇڭ قاناقا ، ئارمىنىڭىز يەردە قالمايدۇ ، مەن قېرىپ قالغان بولساممۇ ، بۇنى ئىشقا ئاشۇرىدىغان ئادەم چىقىدۇ . كۆزۈمنىڭ يورۇقىدا بەگلىكنى كۈنچىققانغا ئۆتكۈزۈپ بېرەي دەڭا- تىمەن ، — دېدى جاھانبەگ .

— ئالدىرىما ، گېپىمنى چۈشىنىپ تۇرۇپ ئاڭلا ، سەن ئۆزۈڭنىڭ بەگلىكى بىلەنلا قېلىڭاتسەن . سەن : «ئوماقنىڭ بالىلىرى قانداق خىسلەتلىك بولىدۇ ؟ » دەپ سورىمىدىڭ ، — قاناقا جاھانبەگنىڭ كۆزىگە قاراپ تۇرۇپ گېپىنى داۋاملاشتۇردى ، — سەن ئاتاڭ نۇرمەتنىڭ قانداق ئۆتكەنلىكىنى ، ئاگايىنىڭ نەدە ئىكەنلىكىنى بىلمەيسەن ، لېكىن بوۋاڭنىڭ ، چوڭ بوۋاڭنىڭ ، تېخى- مۇ چوڭ بوۋىلىرىڭنىڭ نەدە ، قانداق ياشىغانلىقىنى ، نەدە ياتقانلى- قىنى بىلەمسەن ؟ بىلمەيسەن ، بىلىپ بېقىش خىيالىڭغىمۇ كەلمى- دى ، شۇنداقلا مەنمۇ بىلمەيمەن . بىلىپ باقسام دەيمەن ، ئەمما قانداق بىلىشنى بىلمەيمەن . بۇنى ئەجدادلارنى ئۇنتۇش دەمدۇق ، دېمەمدۇق ! شۇنداق ، سەن - بىز ئەجدادلىرىنى ئۇنتۇغان تۈزكور ،

ئاسسي بەندىلەر ! بىلىپ قال ، ئوماقنىڭ بالىلىرى بىز ئۇنتۇپ كەتكەن ئاشۇ ئەجدادلارنىڭ ئىزىنى ، يولىنى تېپىشنىڭ كويىدا بولىدىغانلار . شۇڭا ئۇلارغا كۆڭۈل بۆلۈپ قوي ، ئاسرا ، قوغدا ، قىلىمەن دېگىنىگە يول قوي ، ئىختىيارىغا قويۇپ بەر . بۇ ساڭا دەيدىغىنىمنىڭ بىرى ، — قاناقا گېپىدىن توختاپ يېنىدىكى قاچىنى ئالماقچى بولۇۋىدى ، جاھانبەگ ئىتتىك قاچىنى ئېلىپ قاناقا-نىڭ قولىغا تۇتقۇزۇپ قويدى . قاناقا قاچىدىكى ئۇسالمقتىن ئىككى ئوتلۇۋالدى ، — ساڭا دەيدىغان يەنە بىر گېپىم ، — قاناقا جاھاز-بەگنىڭ قولىدىن تۇتۇپ تۇرۇپ گېپىنى داۋاملاشتۇردى ، — قەبىلىلەرنى بىرلەشتۇرۇشتەك بۇنداق چوڭ ئىشنى كۆنچىققانلا ئىشقا ئاشۇرىدىغاندەك ، ئىگىمىز ساڭا مۇشۇ بىرلا بالىنى بەرگەن-كەن . ياخشى ئويلاپسەن . شۇنى بىلكى ، ھازىرقى بەزى يۇرت ئاقساقاللىرى بىلەن بىرلىشىشنى ئىشقا ئاشۇرماق تەس . سەن بەگلىكنى كۆنچىققانغا ئۆتكۈزۈپ بېرىشتىن ئىلگىرى ئۇ ئاقساقال-لارنى ئالماشتۇرۇۋەت . كېيىن ئالماشتۇرۇلسا ، ئۇلارمۇ ، يۇرت - جامائەتمۇ ئوغلۇڭدىن كۆرۈپ قېلىپ ، ئىش قىيىنلىشىپ كېتىدۇ ، — دېدى .

گەپ ئوماق ۋە ئۇنىڭ بالىلىرى ئۈستىدە بولۇۋاتقاندا ، ئولتۇر-غانلار ئوماق بىلەن ئايقۇنتا ھەم ئۇلارنىڭ بالىلىرى توختاق بىلەن تۆمۈرگە زوق - قىزىقىش ، ھەۋەس ۋە ئۇلاردىن نېمىدۇر بىرنېمە-نى كۆرمەكچى بولغاندەك قاراپ قېلىشقانىدى . گەپ قەبىلە ، كۆن-چىققانبەگ ئۈستىدە بولۇۋاتقاندا ، ئۇلار كۆنچىققانبەگكە قىزىقىش ھەم ئۈمىد بىلەن قاراشتى ، خۇش بولۇشتى . پەقەت كۆنچىققانبەگ-نىڭ خوتۇنى ئاقئۇلاملا بېشىنى تۆۋەن سېلىپ يەرگە قاراپ ئولتۇ-راتتى . ئۇنىڭ شۇ تاپتا قانداق ئىپادىدە بولۇۋاتقانلىقىنى بىلگىلى بولمايتتى .

كۆنچىققانبەگ گېپىنىڭ ئاخىرىنى :

— ئاتام ئويلاپ ، قاناقانىڭ ئېيتقانلىرىنى توغرا تاپتى . مەن بۇنى كۆڭلۈم تارتىپ سىلەرگە دەپ بەردىم . ئاتام بەگلىكنى ئۆتكۈ-

زۇپ بەرگۈچە بۇ گەپ ئاغزىكىلاردىن چىقىپ كەتمەسۇن، — دەپ تۇگەتتى.

— قاناقانى يوقلاپ بارغىنىكىلار بەك ياخشى بوپتىكەن، ۋاقتىدا بوپتىكەن. ئالدىمىزدا چوڭ بىر ئۆزگىرىش بولىدىغان ئوخشايدۇ. ئىلاھىم، شۇنداق بولغاي. بەگ ئوغلى، يەنە بىر ياخشى گەپنىكىنىمۇ دەۋەتكىن، قۇم كاۋاپ پىشىپمۇ قالدى، — دېدى تۇلەك بوۋا كۈنچىقانبەگكە قاراپ كۈلۈپ.

يەنە نېمە ياخشى گەپ باردۇ، دېيىشىپ ئولتۇرغانلار كۈنچىقانبەگكە قاراشتى.

— مېنىڭ سىلەرنى بۇ قۇملۇق داستىخىنىغا تەكلىپ قىلىشىم بايىقى گەپنى دېيىش ئۈچۈن ئەمەس. قايسى كۈندىكى قوشاق ئېيتىشتا ئايقۇت بىلەن ئۇجۇلخان ئىجە ـ سىڭىل① بولۇشتى. مەن شۇ چاغدىلا ئوماق بىلەن ئاكا ـ ئۇكا بولۇشنى كۆڭلۈمگە پۈككەندىم. بۇ ئويۇمنى تۇلەك بوۋىغا ئېيتىسام: «باركاللا ئوغلۇم، دېگىنىڭ بولسۇن» دېدى. قالاچ قاناقانى يوقلىغىلى بارغاندا تايۇققا ئوماق بىلەن ئاكا ـ ئۇكا بولماقچىلىقىمنى ئېيتسام: «قالتىس ئىش قىلغۇدەكسەن، بەگ» دەپلا كېلىپ مېنى قۇچاقلىدى ۋە: «ئۈچىمىز ئاكا ـ ئۇكا بولۇشايلى» دېدى. شۇ يەردىلا مەن ئۇنىڭغا مۇشۇ جايدا مۇشۇنداق بىر داستىخان سالىدىغانلىقىمنى ئېيتسام، ئۆزىنىڭمۇ چوقۇم كېلىپ داخىل بولىدىغانلىقىنى ئېيتقان، لېكىن...

كۈنچىقانبەگ گېپىنىڭ ئاخىرىنى دېگۈچە ئېگىز قۇم دۆۋىسى يامىرلىدىن تايۇق ئات چاپتۇرۇپ چىقىپ كەلدى. ئۇپىدەك قۇمدا ئات تۇيىقىنىڭ ئاۋازى چىقمىغاچقا، يېقىن كەلگۈچىمۇ ئولتۇرغانلار ئۇنىڭ كېلىۋاتقانلىق شەپىسىنى سېزەلمىگەنىدى. ھەممىسى مانا، مانا دېيىشىپ ئورنىدىن تۇرۇشتى. تايۇق ئاتتىن چۈشۈپ تىزگىنىنى توختاققا تۇتقۇزغاچ ئۇنىڭ بېشىنى سىلاپ قويۇپ، تۇلەك بوۋا، كۈنچىقانبەگ، ئوماقلار بىلەن بىر ـ بىرلەپ قۇچاقلىشىپ كۆ-

① ئىجە ـ سىڭىل — ئېگىچە ـ سىڭىل.

رۇشتى . ئاخىردا توختىكۆلگە كۆرۈشكىلى قولىنى ئۇزارتىۋىدى ، توختىكۆل غۇلىچىنى كېرىپ كېلىپ تايۇقنى قۇچاقلاپ تۇرۇپ : — مەنىمۇ سىلەر بىلەن ئاكا - ئۇكا بولۇشسام بولمامدىكەن ! — دېدى .

— ۋاي بولمامدىغان ، بولمامدىغان ، ياخشى گەپ ، — دېدى تايۇق ۋە ئۇنى چىڭ قۇچاقلىدى . كۇنچىققانبەگ ، ئومىقلار كەلگەنىچە ئۇ ئىككىسىنى قۇچاقلىدى . تۆت گەۋدە — تۆت قۇچاق بىر - بىرى بىلەن شۇنداق كىرىشىپ كەتتىكى ، ئۇلار شۇ تاپتا يىمىرىلمەس بىر گەۋدىلىك يوغان بىر تۇپ توغراقنىڭ ئۆزىلا بولدى . ئۇلارغا قاراپ ئايقۇت بىلەن ئۇجۇلخان يەنە بىر قېتىم چىڭ قۇچاقلاشتى . ئاقئۇلام يالغۇز قالغىنىدىن ئوڭايسىزلىنىپ قالغان چېغى ، ئاستا كېلىپ ئۇ ئىككىسىنى مۇندىقچىلا قۇچاقلاپ قويدى .

ئۇجۇلخانىڭ ئون تۆت ياشلىق ئوغلى تۇتۇپ تۇرغان تۆمۇر بۇ خۇشاللىقتىن ئۆزىنىڭ گۇلدەك ئەتىسىنى كۆرۈۋاتقاندەك ۋىلىقلاپ تاتلىق كۇلۇپ كەتتى .

— گوي - گوي - گوي ، بۇگۇن خاسىيەتلىك كۇن بولدى . تارىم - لوپ دالىسىدىكى تۆت قوۋۇم - قەبىلە بىر يەرگە كېلىدىغان بولدى . كۇنچىققانبەگ ، سەن مۇشۇ بىرلىكنىڭ تۇۋرۇكى بول ، ھەممىمىز سېنىڭ ئەتراپىڭغا ئولىشايلى ، — دېدى تۇلەك بوۋا ۋە يەنە دېدى ، — قۇم كاۋاپنىڭ تەمى كېتىپ قالمىسۇن ، قېنى توختىكۆل ، كاۋىپىڭنى ئال .

راست ، بۇگۇن ئىككىنچى قېتىملىق ئۇنتۇلماس ، خاسىيەتلىك كۇن بولدى . بىرىنچى قېتىم قالۇچىلار مەھەللىسىدە ئوماق بىلەن تايۇق قۇدىلىششقا ۋەدىلىشىپ ، قاراقوشۇنلۇقلار بىلەن قالۇچىلارنى بىر - بىرىدىن ئايرىپ تۇرغان قېلىن مۇز تام ئېرىپ ئېقىپ چۇشۇشكە باشلىغان بولسا ، مانا بۇگۇن قاراقوشۇن ، قالۇچى ، ئابدال ، جۇداخ - يانلارنىڭ ھەرقايسىسىنىڭ ئارىلىرىدىكى مۇز تامنىڭ يېرىمى ئېرىپ كەتتى...

پاھ ، بۇگۇنكى قۇم كاۋىپى نېمىدېگەن تېتىملىق ، مەززىلىك .

ئۇلار بۇنداق كاۋاپنى نۇرغۇن - نۇرغۇن يېگەن ، بەلكى ئاتا - بوۋىسىدىن تارتىپ يەپ كەلگەن ، ئەمما ھازىرقىسىدەك بۇنداق مەززىلىك ئەمەس ئىدى ، بۇنچىلىك ھۇزۇر بېغىشلىمىغانىدى . ئايقۇت بىلەن ئۇجۇلخان بىرلىكتە بېلىق ، ئۇجۇل ، جىگدە تالقىنى سېلىپ ئەتكەن ئۇماچ - بۇلمىقىنىڭ تەمىچۇ تېخى...

ياز چىقىپ كېتەي دەپ قالدى . تامچىنىڭ كەملىكى سەۋەب-
لىدىن يۇرت قۇرۇلۇشى ھېچ يۇرۇشمەيۋاتاتتى . سەكسەن نەچچە ئائە-
لىلىك ئىككى يۇز قىرىق نەچچە ئېغىز ئۆيگە يېتەرلىك كېسەك
5 - ئايدىن باشلاپ قۇيۇلۇپ تەق قىلىپ قويۇلدى . ئابدالدىكى
ئوتتۇز نەچچە ئائىلىنىڭ تىكلىمە ياغاچلىق قۇرمال ئۆيلىرى چۈۋۈ-
ۋېتىلىپ لىم ، بادرا قىلىندىغان ياغاچلار تۇرى بويىچە ئېدىتىلە-
نىپ ، ئورنى - ئورنىغا دۆۋىلەپ قويۇلدى . ئائىلىلەر جان سانىغا
قاراپ ۋاقىتلىق قومۇش كەپىلەرنى ياساپ ئولتۇرۇپ تۇرۇشتى .
10 - ئاينىڭ ئاخىرىغىچە يېڭى ئۆيلەرگە كۆچۈپ چىقىۋالمىغاندا ،
ئانچىكىلا ياساپ قويغان قومۇش كەپىلەردە ئولتۇرغىلى بولمايتتى .
11 - ئايمۇ كىرىدۇ ، شامال باشلىنىدۇ . بۇ يەردە كەچ كۈزنىڭ
شامىلى بوش چىقمايدۇ ، بىر چىقسا ئۈزۈلمەيدۇ . ئوندىق ساتما ،
كەپىنىڭ ئىچىنى قۇم بىلەن تولدۇرۇۋېتىدۇ . كىشىلەر تام ئۆيلەر-
نىڭ تېزرەك پۈتۈشىنى غەم بىلەن تەقەززالىنىپ كۈتمەكتە .

— ئۆيلىرىمىزنى بۇزدۇرۇپ قويۇپ تېخىچە ئۆينىڭ تايىنى
يوق .

— يازمۇ چىقىپ بولدى .

— قىشنى ساتما ، كەپىدە چىقىرىدىغان ئوخشايمىز ، قانداق
قىلارمىز .

ئىككى كىشى بىر يەردە بولسىلا دېيىشىدىغان گەپلىرى مانا
شۇ گەپلەردىن نېرىغا بارمايتتى . ھەقىقەتەن كۈزنى قانداق چىقە-

ربپ ، قىشقا قانداق كىرىش ئابدالدىكى ھەممە كىشىنىڭ بىر دىنبىر چوڭ غېمى بولۇپ قالدى . دېمىسىمۇ پۈتۈن بىر يۇرتنىڭ شۇنچىۋالا ئۆي قۇرۇلۇشى چاردىن كەلتۈرۈلگەن بىر تامچىنىڭلا قولىغا قا-
راپ قالغانىدى .
«بۇلاقكۆللۇك تامچى» ياغاچچىلىقىنلا ئۆگەنگەن ، تام قويۇ-
رۇشنى ئانچە - مۇنچىلا كۆرۈۋالغان . پەقەت تامنىڭ تۆت بۇلۇڭ-
ىنىڭ كېسىكىنى قانداق قويۇشنى تامچىلاردىن ئاڭلىۋالغان ، ئۇس-
تاملارنىڭ كۆرسىتىپ تۇرۇشىدا بىر - ئىككى قېتىم قويۇپ باققا-
نىدى ، قول سېلىپ ئىشلەپ باقمىغاچقا ئاڭلىۋالغىنى ئەسقاتمىدى .
قويغان كېسىكى يا تېشىغا چىقىپ كېتەتتى ياكى ئىچىگە كىرىپ
كېتەتتى . بىر كۈنى ئۇ تۇلەك بوۋايغا :
— تام قويۇرۇشنى قاملاشتۇرالمايدىكەنمەن ، ياغاچچىلىقنى
قىلسام ، — دەپ ئۆز تەلىپىنى قويدى .
شۇنىڭ بىلەن ئۇ ياشلاردىن ئۇچ - تۆتنى شاگىرتلىققا ياندۇ-
لىپ ، ياغاچچىلىق ئىشىنىلا ئۇستىگە ئالدى .
جاھانبەگ قالاچ قاناقانىڭ مەسلىھىتى بىلەن قاراقوشۇن ، ئاب-
داللارنىڭ ھەرقايسىسىدىن ئىككىدىن تۆت ئادەمنى باشلاپ كورلا
ۋە خوتەن تەرەپلەرگە بېرىپ ئۇ يەردىكى كىشىلەرنىڭ ئۆيلىرىنى ،
ئۆينى قانداق سالىدىغانلىقىنى كۆرۈپ كەلگەنىدى . ئۆيلەرنىڭ يو-
رۇق ، ئازادلىكى ، تەكچە ، ئويۇق - مەرەپلىرى ، ئىشىك ، دېرىز-
لىرى ، پېشايۋان - ئايۋانلىرى ، بەزى ئۆيلەرنىڭ تورۇس - تاملە-
رىدىكى ئويما ، كۆپتۈرمە نەقىش - گۈللەر ئۇلارنى ھەيران قال-
دۇرغانىدى .
— بىزنىڭ ياتىدىغان ساتما ئۆيىمىزدىن ئۇلارنىڭ ئات ، ئې-
شەك سولايدىغان ئېغىل - قوتانلىرى يوروق ، ياخشى ئىكەن ، —
دېيىشتى ئۇلار كېلىشتىپ .
قايتىپ كېلىپلا جاھانبەگ قاراقوشۇن ، ئابدال ئاقساقاللىرى
ۋە چوڭ ياشلىقلار سۆھبىتى ئېلىپ باردى . كورلا ، خوتەنلەردە
كۆرگەن ، بىلگەنلىرى ئۇستىدە جاھانبەگ ئەمەس ، ئۇنىڭ بىلەن

بىللە بارغانلار تەسىراتلىرىنى ئاغزى - ئاغزىغا تەگمەي سۆزلەپ كېتىشتى . ئاتا - بوۋىلىرىدىن تارتىپ گەمە ، گەمىلىك كەپە ، قومۇش ساتما ، تىكلىمە ياغاچ ئۆيدىلا ياشاپ كەلگەن بۇ كىشىلەر ئاتىلىغانلىرىغا ئىشىنىشنىمۇ ، ئىشەنمەسلىكنىمۇ بىلمەي ، ئۇلار نىڭ ئاغزىغا قاراپلا قېلىشقانىدى . بارغانلاردىن بىرى ئەپسۇسلىنىپ تۇرۇپ :

— بىز نېمىشقا ئۆيىنى شۇنداق سېلىشنى بىلمەيدىغاندۇ-مىز ؟ — دېيىدى ، تۇلەك بوۋا :

— قالاچ قاناقانىڭ ئېيتىشچە ، ئەجداد بوۋىلىرىمىز مۇشۇ زېمىندا ، لوپ كۆلى بويلىرىدا ئۇنىڭدىنمۇ ئېسىل ئوردا - ساراي ، قەسىرلەرنى سېلىپ ئولتۇرۇپتىكەن ، — دېدى . ئابدال ئاقساقىلى سالىباي :

— ئۇ ئوردا - سارايلار ھازىر نەدىكەن ، نەگە كېتىپتۇ ، بىز نېمىشقا بىلمەيمىز ؟ — دەپ تۇلەك بوۋىغا ئاچچىق قىلغاندەك سورىدى .

— ئوبدان سورىدىڭ ، — تۇلەك بوۋا سالى ئاقساقالغا قاراپ تۇرۇپ گەپ باشلاپ ، — ئادەملىرى ئانچىكى ئىشلارنى دەپ بۆلۈ-نۇپ ، ئۆزئارا قېرىشىپ ئۇرۇش - ماجىرا قىلىۋەرگەندىن كېيىن يۇرتتىن بەرىكەت قېچىپتۇ ، «ئىككى قاغا پوق تالاشسا ئوڭچىغا پايدا» دېگەندەك بوپتۇ . ئادەملىرىنىڭ بۆلۈنۈپ كەتكەنلىكىدىن يىراقتىكى قارا نىيەتلەر باستۇرۇپ كېپتۇ . ئادەملەر ئەقلىنى تې-پىپ ئۇيۇشۇپ بولغۇچە ، بولمىغان ئىش بولۇپ بوپتۇ . ياغلار يۇرتنى بۇلاپتۇ ، تالاپتۇ ، كېتەر چېغىدا يۇرتقا ئوت قويۇۋېتىپتۇ . يۇرتنىڭ ئادەملىرى يۇرتىمىزنى قايتىدىن قۇرايلى دېمەي ، ھەممە-سى جانلىرىنى ئېلىپ تەرەپ - تەرەپلەرگە تارقاپ ، بارغان يېرىدە كەپە ، ساتمىلارنى ياساپ ئولتۇرۇپتۇ ، كېيىنكى ئەۋلادلارغا ئۆتكەن-سېرى ئەجدادلىرىنىڭ ياشىغان يۇرتىنى ، قانداق ياشىغانلىقىنى ئۇنتۇپلا كېتىپتۇ . سەن - بىز مانا شۇ ئەجدادلىرىنى ئۇنتۇپ كەتكەنلەر بولمىمىز ، — دېدى .

بوۋاينىڭ گەپىدىن كۈنچىققانىدەك سۆيۈنۈپ كەتتى.
ئاقساقاللار ۋە باشقىلار نېمە دېيىشىنى بىلمەي يەرگە بېقىپ ئولتۇرۇپ كەتتى.
— توغرا ئېيتتىڭ، بوۋا، — دېدى كۈنچىققانىدەك، — قالاق قاناقانىڭ ھەممىزنىڭ ھەسرىتى، ئارزۇ - ئارمىنى ھەممىزنىڭ ئارزۇ - ئارمىنىمىز. بىز قۇرماقچى بولغان يېڭى يۇرتتا كىشىلىرىمىز ئىلگىرىكىدەك قومۇش ساتما، قۇرمال ئۆي-لەردە ئولتۇرمايدۇ، تام ئۆيلەردە ئولتۇرىدۇ. مەن قارىسام، بىر ئېغىز ئۆيىمىزگە ئىشلەتكەن ياغاچ بىلەن تام ئۆيدىن ئۇچ - تۆتىنى سالغىلى بولىدىكەن، لېكىن ئۇلارنىڭ بىر ئىشى ماڭا ياقمىدى. ھەممىسىنىڭ ئۆيىنىڭ ئالدىدا ئەتراپىنى ئېگىز تام بىلەن توسۇۋال-غان ھويلىسى بولىدىكەن، دەرۋازىدىن چىقمىغۇچە تالا - تۈزنى، ھەتتا قوشنىلىرىنىڭ چىرايى تۈگۈل بېشىدىكى ئولپىقىنىمۇ كۆ-رەلمەيدىكەن. تارىم بويىدا، تەكلىماكان كەڭلىكىدە ياشاپ كەلگەن ئادەملەر ئۆيىمىزدىن چىقىپلا كەڭ قۇملۇقىمىزنى، دەريا - كۆللە-رىمىزنى، قوشنىلىرىمىزنى، جاندارلىرىمىزنى كۆرۈپ تۇرمىساق بولمايدۇ. قانداق دېدىم، — ئۇ گەپىنى توختىتىپ ئولتۇرغانلارغا قاراپ كۈلدى. سۆھبەتتىكىلەرمۇ بېگىنىڭ گەپىدىن سۆيۈنۈش ھېس قىلىپ بىر - بىرىگە قاراپ كۈلۈپ كېتىشتى.
شۇ قېتىمقى سۆھبەت بولۇپ ئۇزاق ئۆتمەي پۈتۈن ئاقساقاللار-نىڭ كېڭىشى چاقىرىلدى. كېڭەشكە ھەربىر مەھەللىدىن چوڭ - كىچىكلىكىگە قاراپ بىردىن ئىككىگىچە يۈز - ئابرۇيلۇق قېرىلار-دىنمۇ تەكلىپ قىلىندى. بۇلاقكۆل — قالۇچىلار مەھەللىسىدىن قالاق قاناقا كەلدى. جاھانبەگ ئالدىنقى سۆھبەتتە دېگەنلىرى ئاسا-سىدا ئۆز پىكرىنى، پىلانىنى ئوتتۇرىغا قويدى. ھېلىقى تۆت كە-شىمۇ كورلا، خوتەنلەردە كۆرگەنلىرىنى، تەسىراتىنى ھەم ئويلە-غانلىرىنى ئېيتتى. جاھانبەگنىڭ پىكرىنى، پىلانىنى قوللاپ، قالاق قاناقا مۇنداق دېدى: ئاغىلە مەشرەپ ئالەملىك ئالىملار، ئاقساقاللار، دۇنيادا ياشاۋاتقانلار بىزلا ئە-

مەسكەنمىز . دۇنيانى مۇشۇ قۇملۇق شۇ ، دەپ ئۆتىۋەرمەيلى . يەر-
راقتىكىلەرنى دېمەي يېقىن ئەتراپىمىزدىكى قېرىنداشلىرىمىزنىڭ
قانداق ئۆيلەردە ئولتۇرۇپ ، قانداق ياشاۋاتقانلىقىنى ئاڭلىدىڭلار .
ئەمدى «سەن ئۇچى ، ئۇ بۇچى» دېيىشىپ ، ئۆزئارا كەينىمىزنى
قىلىشىپ ، ئورمان ، چاتقاللىقلاردا كىچىك - كىچىك توپ - پادا
بولۇپ ئوتلىشىدىغان كېيىك ، جەرەنلەردەك ئۆتۈشمەي ، يۇرت -
جامائەت بولۇپ ياشايلى ، يۇرت قۇرۇش ئىشىغا مانا بىز تولۇق
قاتنىشىمىز ، — دېدى .

قاناقا ئاقساقاللارغا ئېنىقراق قىلىپ «بىز قالۇچىلار» دېمەك-
چىدى . ئەمما قەبىلىۋاز ئاقساقاللار ئالدىدا قەبىلىسى نامىنى ئەتەي
ئاغزىغا ئالماي ، ئومۇملۇقنى ئىپادىلەيدىغان «بىز» ئىبارىسىنى
ئىشلەتتى .

قەبىلىۋازلىقى كۇچلۇك ئاقساقاللارنىڭ بىرەرسىمۇ جاھانبەگ
بىلەن قاناقانىڭ توپلىشىپ يۇرت بولۇپ ياشاش توغرىسىدىكى تەك-
لىپىگە قارشى بىر ئېغىزمۇ گەپ قىلمىدى . گەپ قىلغۇسى بار
ئىدى ، ئەمما گەپ قىلالمىدى ، جاھانبەگلا بولغان بولسا ، ھەرنېمە
دەپ باقاتتى . چوڭ ياشلىقلار ، كۆپ يىلدىن بۇيان يۇرت ئاقساقىلى
بولۇپ كېلىۋاتقانلار بەگنى ئانچە مەنسىتمەپ كەتمەيتتى . سەنلەپ
تۇرۇپ ئۆز مۇقامىنى يورغىلىتىپ تۇرۇۋېلىشاتتى ، بەگنى ئۆزلە-
رىگە يول قويۇشقا مەجبۇر قىلاتتى . بۇ قېتىم ئۇنداق بولمىدى .
كىشىلەر ئارىسىدا : «يۇرت بولۇپ ياشىغۇدەكمىز....» دېگەندەك
گەپلەر پەيدا بولغاندا ، «ھەممە ئادەم بىر يەرگە توپلىشىۋالسا ،
بېلىق تۇتۇشنى قانداق قىلىمىز ، يۇرت بولدۇق دەپ بىر يەرگە
يىغىلىۋېلىشقا زادى بولمايدۇ» دەپ يۇرگەنلەرمۇ ئۇ گەپلىرىنى
ئاغزىدىن چىقىرىشقا پېتىنالمىدى . ئۇلار قالاچ قاناقادىن ئەيمىنە-
تتى ھەم ئۇنى كۆپ ياشىغانلىقى ئۈچۈن ھۆرمەت قىلاتتى .

يېڭى يۇرت قۇرۇش ، يۇرت - جامائەت بولۇپ ئارىلىشىپ
ياشاش ئاقساقاللار كېڭىشىدە ماقۇللاندى . بۇ ئىشنى جاھانبەگ
ئۆزى تۇتىدىغان ، تۇلەك بوۋا بىلەن كۈنچىقانبەگ يارداملىشىدىغان

بولۇپ بېكىتىلدى .

شۇ قېتىمقى ئاقساقاللار كېڭىشىگە ، يۇرت قۇرۇلۇشىغا تۇ-
تۇش قىلىنغىنىغا مانا تۆت ئاي بولۇپ قالدى . ئارىلىقتا بەزىلەر-
نىڭ : «ھەربىر قەبىلە ئايرىم مەھەللە بولۇپ ئولتۇرىمىز» دېگىنى-
دىن زەردىسى قايىنىغان تۇلەك بوۋا ، «قانداق قىلىشساڭ قىلىشى-
ۋال» دەپ ئۆزىنى چەتكە ئېلىپ چىقىۋالغانمۇ بولدى . كېيىن
كۇنچىققانبەگ ئۇنىڭ قۇلىقىغا بىرنېمىلەرنى پىچىرلىغاندىن كې-
يىن ، بوۋاينىڭ كۆڭلى يورۇپ ئىشلار ئۆز يولىغا چۈشكەنىدى ،
لېكىن تامچىلارنىڭ يوقلۇقىدىن تام قوپۇرۇش ئىشى توختاپلا قال-
دى . ئادەملەرنى كۆچۈرۈپ ئورۇنلاشتۇرۇش ئىشىنى 10 ـ ئاينىڭ
ئاخىرىغىچە تۈگەتمەكچىدە ، قىشلىق ئوزۇق تەييارلىۋېلىشقا ، بولۇپ-
مۇ پۇتۇن بىر قىشلىق ئوزۇقلۇق بېلىقنى تۇتۇپ گەدەرمە ياكى
تالقان قىلىۋېلىشقا مۇمكىن بولماي قالاتتى . شۇڭا جاھانبەگ تىكەز-
لىمەك ، چارا ۋە كۆنچىلەردىن قانچە تامچى بولسا ھەممىنى ئېلىپ
كېلىشكە چاپار ماڭدۇرۇۋېتىپ ، ئۆزى چاقىلىق تەرەپكە كەتتى .
ئۇ يەردە خوتەن تەرەپتىن ئوۋغا كېلىپ تۇرۇپ قالغانلار ئارىسىدا
ئۇستا تامچىلار بار ئىكەن ، دەپ ئاڭلىغانىدى . جاھانبەگ ماڭار
چېغىدا تۇلەك بوۋا بىلەن كۇنچىققانبەگنى مەھەللە ـ يۇرت قۇرۇ-
لۇش ئەھۋالىنى بىر قېتىم تەكشۈرۈپ چىقىشنى ، چاتاق ئىشلار
كۆرۈلگەن بولسا قەتئىي تۈزىتىشنى قاتتىق تاپىلىغانىدى .

تۇلەك بوۋا بىلەن كۇنچىققانبەگ قاراقوشۇن ، ئابدال ئاقساقال-
لىرى بىلەن ئوماق ، تايۇق ، توختىكۆللەرنى باشلاپ قۇرۇلۇۋاتقان
ئۆي ـ مەھەللىلەرنى ئارىلىدى . «ئابدال مەھەللىسى» گە كەلگەن-
دە ، يېقىن ئارىلىق تاشلاپ سېلىنغان ، ئۇستىگە لىم ، بادرىلار
قويۇلۇپ ئۇستىنى ياپقۇدەك قىلىپ قويۇلغان ئىككى ئائىلىلىك
ئۆي كۇنچىققانبەگ بىلەن تۇلەك بوۋىنىڭ دىققىتىنى تارتتى .

— بۇ ئۆيلەرگە نېمىشقا ئۇچىتىن لىم قويدۇڭلار ؟ — كۇنچىق-
قانبەگ مۇشۇ ئىشقا مەسئۇل كىشىدىن سورىدى .

ئۇ كىشى ئابدال ئاقساقىلىغا بىر قارىۋېتىپ يەرگە قارىۋالدى .

ئۇ گەدىگىنىچە بەقەمدەك① قىزىرىپ كەتكەنىدى .
— بۇ ئۆيلەرگە ئۆزۈك ، يەنە بىر يېقىنىڭىنىڭ ئورۇنلىشىشى-نى كۆڭلۈڭگە پۈكۈپ مۇشۇنداق قىلغان ئوخشىمامسەن ؟ ! — كۈن-چىقىنبەگ زەردە بىلەن سورىدى .
بۇ يەردە كىمكى ئۆزىنى ئەل - يۇرتتىن ئۈستۈن ، ئايرىمچە ، ئالاھىدە تۇتماقچى بولىدىكەن ، ئۇ كىشى يۇرت يوسۇنىدىن چىققان دېيىلىپ ، گۇناھلىق سانىلىدۇ . بۇنداق قىلمىش ئېغىر ئېلىنىپ ، ئۇ كىشى يۇرتتىنىڭ نەزىرىدىن قالىدۇ .
— سالى ئاقساقال شۇنداق قىل دېگەن ، — ھېلىقى كىشى بېشىنى كۆتۈرمەي جاۋاب بەردى .
ئەتراپتا تۇرغانلارنىڭ ھەممىسى ، ھەممىدىن بەك كۈنچىققاز-بەگ ئىتتىك سالى ئاقساقالغا ھەيران قېلىپ قاردى . سالى ئاقسا-قال دەسلەپ قىزاردى ، ئارقىدىنلا تاتىرىپ كەتتى .
— سالى ئاقساقال ، بۇ قانداق ئىش ؟ ! — تۇلەك بوۋا ئاقسا-قالنىڭ كۆزىنىڭ ئىچىگە قاراپ تۇرۇپ سورىدى .
— ئۆينى پۇختىراق بولسۇن دەپ ئويلىغانىدىم .
سالى ئاقساقال جاۋاب بېرىۋاتقاندا كۈنچىققانبەگ تىكەنگە دەس-سىۋالغاندەك تولغىنىپ كەتتى ، چىرايىمۇ ئاقساقالنىڭكىدىن ئۆتە تاتىرىپ كەتتى .
— گوي - گوي - گوي ، سېنىڭ ئۆيۈڭلا پۇختا بولۇپ ، باشقىلارنىڭ نېمە بولسا مەيلىما ، بۇ قانداق نىيەت ؟ ئۇچ ئۆيگە سېلىنىدىغان ياغاچنى بىر ئۆيگىلا سېلىۋالسا ، باشقا ئۆيلەرگە نېمە سالىمىز . قۇرۇق ياغاچلارنى نەدىن تاپىمىز ، ھۆلنى كېسىپ كېلىپلا سالامدۇق . كىمنىڭ قايسى مەھەللە ، قايسى ئۆيدە ئولتۇ-رىدىغانلىقى كېيىن بەلگىلىنىدىغان ئىشتىغۇ ؟ گوي - گويەي ، — تۇلەك بوۋا بۇ گەپلەرنى سالى ئاقساقالغا مىختەك تىكلىپ تۇرۇپ دېدى .
سالى ئاقساقال يېشى سەكسەندىن ئاشقان ، تەمبەل ، بويلۇق ،

① بەقەم — ئۇزۇن يىللىق كونا يۇلغۇن يىلتىزىنىڭ كۆتىكى ، چاي كۆتكىمۇ دېيىلىدۇ .

ئۆچكىنىڭكىدەك بىر تۇتاملا ساقاللىق بولۇپ ، يىگىرمە نەچچە يىلدىن بۇيان يۇرت ئاقساقىلى بولۇپ كېلىۋاتاتتى . ئۇ ھەرقانچە قەبىلىۋاز بولسىمۇ ، مۇشۇ چاغقىچە قەبىلىسى ئىچىدە يۇرت يوسۇ-نىدىن ، ئەل ئىزىدىن چىقىپ باقمىغانىدى . «قېينىناتام ئەجەب بىر ئىش قىپتا ، قارۇنىنىڭ ئاغزىدىن چۈشۈپ قالغان بېلىقنى يەپ سالغانمۇيا ، نېمە قىلغىنىدۇ بۇ ، شەيتانىنىڭ كەينىگە كىرىپتۇ» كۇنچىققانبەگ ئەپسۇسلىنىپ ، ئىچىدە ئۆزىگە ئۆزى شۇنداق دېدى .

سالى ئاقساقال تۇلەك بوۋىنىڭ كېيىنكى سوئالىغا جاۋاب بەرمىدى ، جاۋاب بەرمىكىمۇ تەس ئىدى . ئۇ كۆپچىلىك ئالدىدا ئوسال ئەھۋالدا قالدى . ئالدى بىلەن كۇنچىققانبەگكە ، ئاندىن تۇ-لەك بوۋىغا لەپپىدە بىر قارىۋېتىپ ، يوغان بەستى بىلەن گۇس - گۇس مېڭىپ كېتىپ قالدى . تۇلەك بوۋا :

— ھەرقانداق ئۆيگە بۇنداق يوغان ياغاچتىن ھەرگىز ئىككىنى سالماڭلار ، بىرىنلا قويۇڭلار . ھەممە ئىش يۇرت بېگىنىڭ دېگىنى-دەك بولسۇن ، — دېدى - دە ، ھەمراھلىرى بىلەن ئارىلاشنى داۋاملاشتۇرۇپ كېتىپ قالدى .

«يۇرت قۇرۇشقا قارىغاندا ئادەملەرنى مەھەللە ، ئۆيلەرگە ئو-رۇنلاشتۇرۇشتا باش ئاغرىيدىغان ئوخشايدۇ» دېگەن خىيال كۇن-چىققانبەگنىڭ كاللىسىغا كىرىپلىۋالدى . «ئالدى بىلەن ئۆيلەرنى سالايلى ، ئۇنى ۋاقتى كەلگەندە كۆرەرمىز» دېدى ئىچىدە ، خىيالى-نىڭ ئاخىرىنى ئۇزۇپ...

يارا ئاخىر ئېغىز ئالدى.

ئاقئۇلام چۈشتىن كېيىن قومۇش رەتلەپ ئۆيگە قايتىشىدا ئاتا - ئانىسىنى يوقلاپ ئۆتمەكچى بولدى . يۇلغۇن شاخشىلىق ئىشىكتىن هويلىغا كىرگەندە ، ئاتىسى سالى ئاقساقال سۇپىدا تامغا يۆلىنىپ خىيالغا چۆكۈپ ئولتۇراتتى . ئاقئۇلامنىڭ ئاتا - ئانىسى-نىڭ ئۆيى يول ئۈستىدە بولسىمۇ ، ئۇلارنى يوقلاپ كىرمىگىلى بىر

هەپتە بولغاندى . ئىشلىگەن يېرىدە ئاتىسىنى كۆندە كۆرۈپ تۇراتتى ، ئەمما بۇ ھەپتىدە زادى كۆرمىدى . شۇڭا ئۇ ئاتىسىنى بىتاب بولۇپ قالدىمىكىن دەپ كىرگەندى . ئوۋغا كەتتىمىكىن دېسە ، تېخى ئالدىنقى ھەپتىلا ئوۋغا چىقىپ جەرەندىن ئىككىنى تۇتۇپ كەلگەن ، يازدا قىلىۋالغان گەدەرمە بېلىقلار تېخى تۇگىمىدى . شۇڭا ئاتىسىنىڭ كۆرۈنمىگىنىدىن ئۇنى يېتىپ قالغان چېغى ، دەپ ئەنسىرىگەندى . ئاقئۇلام شاخشىنى ئېچىپ كىرگەندە ، ئاتىسى لەپپىدە بىر قاراپ قويۇپ ئىپادىسىز ئولتۇرۋەردى ، «كەلدىڭمۇ» دەپمۇ قويمىدى . تۇرقىدىن ، ئولتۇرۇشىدىن ، چىرايىدىن بىتابلىقىنىڭ ئالامىتى كۆرۈنمەيتتى . ئاتىسىنىڭ سوغۇق مۇئامىلىسى ئاقئۇلامنىڭ كۆڭلىگە تەگدى .

— نېمە بولدى ساڭا ، نېمەڭ يوق ، نېمە خىيالغا پېتىپ سوغۇق ئولتۇرۇپ كەتتىڭ ؟ — دېدى ئاقئۇلام ئاچچىق قىلىپ .

سالى ئاقساقال زۇۋان سۇرمىدى .

ئاقئۇلامنىڭ ئۇنىنى ئاڭلاپ ئۆيدىن ئانىسى چىقتى . ئاقئۇلام ئانىسىدىن بىرقۇر ئەھۋال سوراپ بولۇپ :

— دادامغا نېمە بولدى ، كىرسەم گەپمۇ قىلمايدۇ ، — دەپ ئانىسىدىن سورىدى .

— بىلمىدىم ، بىر ھەپتە بولدى ، يا ئۆيدىن چىقمايدۇ ، تۇزۇك گەپمۇ قىلمايدۇ ، تاماقنىمۇ ئازلا يەيدىغان بولۇپ قالدى . «ئۇھ - ئۇھ» دەپ قويىدۇ . نېمە بولغانلىقىنى سورىسام «گوي - گوي - گوي»لا دەيدۇ ، باشقا گەپنى قىلالماس بولۇپ قالغاندەك ، — دېدى ئاقئۇلامنىڭ ئانىسى .

— نېمە بولدى ساڭا ، توقسانىنىڭ قارىسىنى كۆرۈپمۇ ئانامغا باتناپ . قورسىقىڭدىكىنى دېسەڭ بولمامدۇ ، تىلىڭ كېكەچلەندىمۇ يا ، — دېدى ئاقئۇلام ئۇنىنى قاتتىق قىلىپ . قىزىنىڭ گېپىنى قاتتىق تەگكەن چېغى ، سالى ئاقساقال ئاقئۇلامنىڭ كۆزىگە قاراپ تۇرۇپ :

— سېنىڭ كۆنچىقىنىڭنىڭ ئىشى بولمامدۇ . ئۆيگە

سەككىز - ئون تال ياغاچنى ئارتۇق سالدۇرۇپ قويغىنىمغا دېمىگەن قالمىدى ، كۆپچىلىكنىڭ ئالدىدا يۈزۈمنى تۆكتى ، — دېدى .
— قايسى ئۆيگە ، كىمنىڭ ئۆيىگە ؟ قانداق ياغاچ ئۇ ؟ ھېچنېمىنى بىلمەيلا قالدىمغۇ ، — دېدى ئاقئۇلامنىڭ ئانىسى .
ئاقئۇلامنىڭ يادىغا كىشىلەر ئاغزىدىكى بەزى گەپلەر كەلدى . ئىشلەۋاتقان يەردە بەزىلەر ئاقئۇلامنى ئاڭلىسۇن دېگەندەك : «سالى ئاقسال ئۆزى ئولتۇرماق بولغان ئۆينىڭلا غېمىدە قاپتۇ ، ئاشۇ ئىككى ئۆيدىن نېرى بولمايۋاتىدۇ» دېگەن گەپلەرنى ئاڭلىغىنىدا ، ئۇلار ئاتام كەينىدىن جەمە قىلىشۋاتىدۇ ، دەپ ئانچە كۆڭلىگە ئېلىپ كەتمىگەنىدى . ئەمدى بولسا ، ئۇ گەپلەرنىڭ جەمە بولماي ، ئاتىسىنىڭ قىلغىنىنىڭ راستلىقىنى بىلگەندەك بولدى . لېكىن ، ئاتىسىغا ئېرىنىڭ يۈز - خاتىر قىلماي كۆچىلىك ئالدىدا ئوسال قىلغىنى ئاقئۇلامغا باشقىچە تۇيۇلدى ، ئېرىنىڭ ئاتىسىغا نېمىلەرنى دېگەنلىكىنى بىلگۈسى كەلدى . ئاقئۇلام ئاتىسىدىن سورىغۇچە ئاندىسى سوراپ قالدى :
— كۇنچىققانبەگ نېمىلەرنى دېدى ؟
— ئۇ ئۆزى گەپ قىلماي ، ھەممە گېپىنى تۇلەككە دېگۈزدى . ئاڭلىسام كۇنچىققان شۇ كۇنىلا ياغاچلارنى ئالدۇرۇۋېتىپتۇ . مەن بىلەن نېمىشقا قېرىشىدۇ . ئۇ بەگ بولىدىغان بولسا ، بىزدەكلەر قانداق قىلارمىزكىن ، — دېدى سالى ئاقساقال ئېغىر تىنىپ .
ئاقئۇلامنىڭ ئاتىسىغا ئىچى ئاغرىپ قالدى . ئاتىسى ئەمەسمۇ ، ئۇنىڭ ئۇستىگە قېرىپ قالدى . «كۇنچىققان نېمىشقا ئۇنىڭ ئازراق يۈزىنى قىلمىغاندۇ ؟»
ئاتىسىنىڭ كېيىنكى گېپى ، ئېرىنىڭ قۇملۇقتا چاقىرغان مېھماندارچىلىقتا بولۇنغان گەپلەرنى ئېسىگە كەلتۈرۈپ ئاقئۇلامنى ئويلاندۇرۇپ قويدى . كۇنچىققانبەگنىڭ ئۇزاققا قالماي يۇرتقا بەگ بولىدىغانلىقى ئۇنىڭ كۆڭلىنى كۆتۈرگەن بولسىمۇ ، ئاتىسىنىڭ ۋە ئاتىسىغا ئوخشاشلارنىڭ ئاقساقاللىقتىن قالدۇرۇلىدىغانلىقى توغرىسىدىكى گەپلەر ئۇنىڭ كۆڭلىنى غەش قىلمۇئاتقاندەك بولدى .

ئاقئۇلام ئۆپكىسىنى بېسىۋالالماي شۇ كۈنى بولۇنغان گەپلەرنى ئاتىسىغا سۆزلەپ بەردى .

— مانداق دېگىن ، ئۇلارزە ، مەندەك ئاقساقاللارنى ئۆرۈۋېتىش ئۈچۈن ئاكا ـ ئۇكا بولۇشتىمۇ ؟ بۇنىڭ بېشى تۈلەك ، قالاچ-مۇ بار تېخى . بوغۇزۇڭ كۆپ[1] . بۇ ئىشلارنى جاھانبەگكە دېدىڭمۇ ؟

— قانداق دەيمەن ، دېمىدىم .

— مەن ئۆزۈم دەيمەن ، هازىرلا دەيمەن ، — سالى ئاقساقال شۇنداق دېدى ـ دە ، بىر هەپتىدىن بۇيان تۈتۈپ باقمىغان شاخشا ئىشكىنى زەردە بىلەن ئېچىپ چىقىپ كەتتى .

ئاقئۇلام ئانىسىغا :

— دېمىسەم بوپتىكەن ، — دېدى .

سالى ئاقساقال دەپ كەلگەن بىر گەپكە جاھانبەگ ئانچە هەيران قالمىدى . بەگلىكنى ئوغلىغا بالدۇرراق ئۆتكۈزۈپ بېرىش ئۈنىڭ ئارزۇسى ئىدى . ئۇ بۇ ئوي ـ خىيالىنى قاناقاغمۇ ئېيتقان . تۈلەك بوۋا ، كۈنچىققانلارنىڭ تۈغقان بولۇشقىنى جاھانبەگكە باشقىچە تۈ-يۈلمىدى . بەلكى : «تارىملىقلارنىڭ هەممىسى تۈغقان ـ قېرىنداش-تەك بولۇپ كەتسە تېخىمۇ ياخشى ئىدى» دېگەنلەرنى كۆڭلىدىن ئۆتكۈزدى . ئەمما كۈنچىققانبەگنىڭ : «يۇرت قۇرۇلۇشى تۈگەپ ، ئادەملەرنى ئورۇنلاشتۇرۇپ بولغان هامان بەگلىكنى ئۆتكۈزۈۋالـ-مەن» دېگىنى جاھانبەگنىڭ كۆڭلىگە تەگدى . «ئۇ شۇنداق نىيەتكە كەلگەنمىدۇ ، ئۇ مۇشۇ ئىش ئۈچۈن ئۇلار بىلەن تۈغقان بولۇشقان-مىدۇ ؟ ! بەگلىكنى بالدۇرراق ئۆتكۈزۈپ بېرىش ئويۇمنى ئۈنىڭ ئۆزىگىمۇ ئېيتقاندىمغۇ ، يەنە نېمىشقا بۇ ئىشقا بۈنچە ئالدىراپ كەتكەندۇ ، ئۈنىڭدا باشقىچە بىر ئوي بارمۇ قانداق ؟» دېگەنلەر جاھانبەگنىڭ كۆڭلىگە كەچتى . ئويلىدى ، ئويلىغانسېرى بۇ ئىش-لارنى ئەقلىگە سىغدۇرالمىدى ، زادى ئىشەنگۈسىمۇ كەلمىدى ، لېكىن ئىشەنمەي دېسە ، گەپنى كۆتۈرۈپ كەلگۈچى ئۆزىنىڭ قۇدا-سى ، ئوغلىنىڭ قېينىتىسى ، گەپ يەتكۈزگۈچى كېلىنى ، ئوغلـ-

① بوغۇزۇڭ كۆپ — ئەڭ قاتتىق قارغاش . بوغۇزۇڭ ـ گېلىڭغا هونناق چىقسۇن ، دېگەنلىك .

نىڭ خوتۇنى . بۇنداق چوڭ ئىشتا قېيناتا كۆيئوغلىنى قارىلىماس ، خوتۇنى ئېرىگە بوھتان چاپلىماس . ئويلىغانسېرى ئۇنىڭ ئوي - خىيالى چىگىشلىشىپ ، ئىشىنىپمۇ قېلىۋاتاتتى . «زادى ئۇ- نىڭ نىيىتى نېمىدۇ ؟»

جاھانبەگ ئويلىغانسېرى ئوي - خىيال بېسىپ ، ئۇچ - تۆت كۈننى غەشلىكتە ئۆتكۈزدى . مۇشۇ ئۇچ - تۆت كۈن ئىچىدە ئابدال ، قاراقوشۇنلۇق ئاقساقاللار ۋە قېرىلاردىن بەزىسى بىردىن ، بەزىلىرى ئىككى - ئۈچتىن بولۇپ سەككىز - ئوندەك كىشى جاھانبەگ ئالدىغا ئايىغى ئۈزۈلمەي كىرىپ ، ھېلىقى مېھماندارچى- لىقتا بولۇنغان گەپلەر ئۈستىدە دادخاھلىق قىلىشتى . ئۇلارنىڭ بۇرۇنمۇ ئەمەس ، سالى ئاقساقال كىرىپ چىقىپ كەتكەندىن كې- يىن ، بىرنىمىنى كەينىدىن بىرنىمىنى كىرىشى جاھانبەگنى سەل ئويلاندۇرۇپ ، گۇمانىنى قوزغاپ قويدى . «ئۇلارغا بۇ گەپلەرنى كىم تارقاتتى ؟ ئاقئۇلاممۇ ، سالى ئاقساقالمۇ ؟ ئاقئۇلامنىڭ گەپ تارقىتىپ يۈرمىكى مۇمكىن ئەمەس... » . جاھانبەگ ئويلىغانلىرى بىلەن ئالدىغا كىرگەنلەرنىڭ قۇدىسىغا ئوخشاش جاھىل قەبىلىۋاز- لار ئىكەنلىكىنى بىرلەشتۇرۇۋۈندى ، گۇمانى تېخىمۇ كۈچەيدى . كۈشكۈرتۈشنىڭ تېگىگە يەتكەندەك بولدى ، مۇشۇ ئاقساقال ، مۇشۇ قېرىلار گېپىنى بىر قىلىۋېلىپ ھەدىسىلا جاھانبەگنىڭ زىتىغا تېگىپ ، ئۇنى ئوسال ھالغا قويىاتتى ، مانا ئەمدى دەل شۇلار ئوغلى ئۈستىدىن ئۇنىڭغا دادخاھلىق قىلىۋاتاتتى . شۇنداق بولسىمۇ ، بۇ ئىشنى ئۆزى ئېنىقلاپ كۆرمەكچى بولدى . كىمدىن ، قانداق ئېنىق- لاش كېرەك ؟ جاھانبەگ بۇ ئىشنى تۈلەك بوۋىدىن سوراپ باقماقچى بولدى . جاھانبەگنىڭ نەزىرىدە تۈلەك بوۋا راستچىل ، سەممىي ، قەبىلىۋازلىقى يوق ئادەم...

— كۈنچىققانبەگنى شۇنداق دەپتۇ ، دېدىما ؟

— ھەئە .

— بۇ گەپنى ئۇنىڭغا كىم دەپتۇ ؟ — تۈلەك بوۋا ئۆزىنىڭ سوئالىغا ئۆزى جاۋاب بەردى ، — ئاقئۇلام ئېيتتى ، دېگەندۇ .

— هەئە .
— گوي ـ گوي ـ گوي ، بەگلىكنى كۇنچىققانغا ئۆتكۈزۈپ بەرمەك بولغىنىڭ ، بەزى ئاقساقاللارنى قالدۇرۇۋەتمەك بولغىنىڭ توغرىسىدىكى گەپلەر ، ئۆزۈڭ ئېيتقان گەپلەر . بۇلارنى دەپتۇ ، دېگەن بولسا كارايىتى چاغلىق . ئەمما ھېلىقى گەپنىمۇ ئاقئۇلام ئېيتتى دېگەنگە مەن ھەرگىز ئىشەنمەيمەن . چۈنكى ، بۇ گەپنى قورسىقىدا توقۇپ چىققان بولىدۇ . ئۇ ھەرگىز ئۇنداق قىلمايدۇ . ئاقئۇلام سالى ئاقساقالنىڭ قىزى بولسا ، سېنىڭ كېلىنىڭ . سالى ئاقساقال ئۆي ئاتىسى بولسا ، سەن يۇرت ئاتىسى . ئويلاپ باق ، بەگ ، بۇ گەپ نېمىشقا ھېلىقى ياغاچ مەسىلىسىدىن ئىلگىرى چىقماي ، شۇنىڭدىن كېيىن چىقىدۇ . ئەجەب بۇ گەپنى ھېلىقىلارلا ئاڭلاپ ، باشقىلار ئاڭلىماپتا ؟
— مەنمۇ مۇشۇ تەرەپلىرىنى ئويلاپ گۇمانلىنىپ قالدىم ، — دېدى جاھانبەگ .
— بۇ ئىشنى ئېنىقلاش نىيىتىگە كەلگەن بولساڭ ، ئۆزۈڭ ئىشەنگۈدەك ئېنىقلا .
— كىمدىن ، قانداق ئېنىقلايمەن ؟
— گوي ـ گوي ، كېلىنىڭدىن ھازىرلا سورا . پەقەت شۇ بىر گەپنىلا سورا .
دېمىسىمۇ گۇمان تۇۋىقىنى ئېچىپ قازاندىكىنى ئاشكارا قىلىدىغان بىر دىنبىر كىشى كېلىنى ئىدى . جاھانبەگ ئوغلىنىڭ ھېلىقىدەك گەپنى قىلمايدىغانلىقىغا ئىشەنسىمۇ ، ئاقئۇلامنىڭ ئاتىسىنىڭ يۈزىنى دەپ تىل چاينىپ يۇرۇشىدىن ئەندىشىمۇ قىلدى . قانداقلا بولمىسۇن تۇگۈننى يېشىنىڭ ئۇنىڭدىن باشقا يولى يوق ئىدى . جاھانبەگ سىرتقا چىقىپ ئاقئۇلامنى چاقىرتۇپتىشكە ئادەم ماڭدۇردى .
— مەن ئۆيگە كىرىپ تۇراي ، سەن ھويلىدا گەپنىڭنى سورا-ۋەر ، — دېدى تۇلەك بوۋا .
جاھانبەگ شاخشىدىن قاراپ ئاقئۇلامنىڭ كېلىۋاتقىنىنى كۆر-

دی . تۇلەك بوۋا ئۆيگە كىرىپ كەتتى .

— مېنى چاقىرىپسىز ، بىر ئىش بارمىدى ، ئاتا ، — ئاقئۇلام شاخشا ئىشىكتىن كىرىپ جاھانبەگكە ئېگىلىپ سالام قىلىپ بولۇپ سورىدى .

— كەل ، ئۇلام ، ئولتۇر ، سەندىن سورايدىغان بەر گەپ بار ، — جاھانبەگ گەپ قىلغاچ سۇپىنىڭ بىر تەرىپىگە كېلىپ ئولتۇردى . ئاقئۇلام سۇپىنىڭ يەنە بىر چېتىدە ئولتۇردى .

— ئۆتكەندە كۇنچىققان قۇملۇقتا چاقىرغان مېھماندارچىلىقتا «يۇرت قۇرۇلۇشى تۇغقىن ھامان بەگلىكنى ئۆتكۇزۇۋالممەن» دېگەن گەپ بولۇندىما ؟ — جاھانبەگ گەپنى ئۇدۇللا قىلىپ ، مەسىلىنىڭ ئۆزىنىلا سورىدى .

— نېمە ؟ نېمە دېدىڭىز ؟ ! شۇنداق گەپ بولۇنۇپتۇما ، ئۇنى كىم دەپتۇ ، ئەجەب مەن ئاڭلىماپتىمىنا . ياق ، ياق ! بۇنى بىر كىم توقۇپ چىقىپتۇ ، — ئاقئۇلام قېينىتىسىنىڭ سوئالىدىن شۇنچىلىك ھەيران قالدىكى ، دەمال جاھانبەگنىڭ ئاغزىغا قاراپ قالدى ، تېڭىرقىدى ، يۇرىكى ئېغىپ ، سىلىپ كەتتى . شۇڭا سوئال سورىغۇچىنىڭ ئۆزىنىڭ قېينىتىسى ، يۇرتنىڭ بېگى ئىكەنلىكىنىمۇ ئۇنتۇپ ، جاۋاب ئارىلاش بىرنەچچە سوئال سورىۋەتتى .

— قىزىم ، راست گەپ قىل ، ئۇنداق گەپ بولۇنمىغانما ؟

ئاقئۇلام ئېسىنى يىغىۋالدى ، لېكىن يەنىلا يۇرىكى ئېغىشتىن توختىماي ، تېز - تېز تىناتتى . ئۇ يالغان - ياۋداق گەپ توقۇغۇچىنى غايىبانىسىگە : «بوغۇزۇڭ كۆپ» دەپ ئىچىدە قارغىدىيۇ ، ھەرقانچە ئويلاپمۇ ئۇ ئادەمنىڭ كىملىكىنى بىلەلمىدى . شۇ قېتىم-قى مېھماندارچىلىقتا بولۇنغان گەپلەرنى ئاتىسىدىن باشقا ھېچكىم-گە ئېيتمىغانىدى ، ئويلاپ - ئويلاپ ئاتىسىدىن گۇمانلىنىپ قال-دى . ئاشۇ بىرنەچچە تال ياغاچ سەۋەبىدىن يۇزى چۇشكەن ئاتىسى-نىڭ قورساق كۆپۈكىدە ئۆز كۇيئوغلى كەينىدىن ئۇنداق گەپ ئويدۇرۇپ چىقىشىنى خىيالىغا كەلتۇرمىگەنىدى ، شۇڭا ئۇنى زادى ئەقلىگە سىغدۇرالمىدى .

— ئۇنداق گەپ بولۇنمىدى ، ماڭا ئىشەنمىسىڭىزمۇ ، كۈنچىقا-
قانغا ، تۈلەك بوۋىغا ئىشىنەرسىز . تۈلەك بوۋىدىن سوراپ بېقىڭ ،
— دېدى ئاقئۇلام ، كۆزىگە لىققىدە ياش ئېلىپ .
— ساڭا ئىشىنىمەن قىزىم ، ئىشىنىمەن ، ماڭ ، ئىشىڭغا
بار ، — دېدى جاھانبەگ .
ئاقئۇلام هويلىدىن كۆزى ياش چىقىپ كەتتى . ئۆيدىن تۈلەك
بوۋا چىقتى .
— قانداق ، كىمنىڭ توقۇپ چىققانلىقىغا ئەمدى ئىشەنگەن-
سەن ، — دېدى بوۋاي سۇپىدا ئولتۇرۇۋېتىپ .
— بۇمۇ بىر هېسابتا ياخشى بولدى . «بەتنىيەتنىڭ يولى تار»
دېگەندەك ، ئۇلار ئۆزلىرىنىڭ يولىنى ئۆزلىرى تارايتىپلا قالماي ،
بەلكى توستى . بىر تەرەپتىن يۇرتنىمۇ قۇرۇپ ، يەنە بىر تەرەپتىن
ئۇنداقلارنى بىر يانغا چىقىرىپ قويۇپ تۇرساق بولغۇدەك . قالاچ
قاناقا توغرا دەپتىكەن ، — دېدى جاھانبەگ ۋە يەنە گېپىنى تولۇق-
لاپ مۇنداق دېدى ، — بۇ ئىشتا سەن ماڭا باش مەسلىھەتچى
بولمىساڭ بولمايدۇ ، بوۋا .

بەشىنچى باب

چوڭ ئۇيۇشۇش

«ئۇيۇشقاق ئۇزار ،
ئۇۋۇلغان توزار» .
«يۇرت قوغدىساڭ ئۆسەرسەن ،
قوغدىمىساڭ ئۆچەرسەن» .

— ئۇيغۇر خەلق ماقالىسى .

1

جاھانبەگ تەرەپ ـ تەرەپكە چېپىپ يۇرۇپ تامچى ، ياغاچچىلار-نى كۆپەيتكەندىن كېيىن ، مەھەللە ـ يۇرت قۇرۇلۇشى بۆلەكچە جانلىنىپ كەتتى . قالاچ قاناقانىڭ تاپىلىشى بىلەن تايۇق كورلىدىن مەدىل ئاسقال ئارقىلىق ئېلىپ كەلگەن بەش تامچى بىلەن ئىككى ياغاچچىنىڭ رولى چوڭ بولدى . جاھانبەگ كورلىدىن كەلگەن ئۇس-تاملارنىڭ كۆرسىتىشى بىلەن ئۇلارنىڭ ئارىسىدىن بىرنى ئىش بېشى قىلىپ بەلگىلىدى . ئىش بېشى ئەرلەرنىڭ ئەللىك ياشتىن ، ئايالالارنىڭ قىرىق ياشتىن تۆۋەنلىرىنى ئىشقا ئورۇنلاشتۇرۇپ ، ئۇنىڭدىن چوڭلارنى قېرىغا چىقىرىۋېتىۋىدى ، دەسلەپ ئۇلار غو-دۇڭشىدىيۇ ، ئەمما ئىككى ـ ئۈچ كۈنگىچە جىم تۇرۇشتى . تۆتىنچى كۈنىدىن باشلاپ جاھانبەگكە نارازىلىق بىلدۈرگۈچىلەر كۆپەي-گىلى تۇردى .

— بىز ئاتمىش ، يەتمىش ياشلىقلار قېرىمىكەنمىز ؟
— بىز ئىش قىلالمامدىكەنمىز ؟
— ئۇستام بىز خوتۇنلارنى نېمە كۆرۈۋاتمدۇ ؟
— ئۆزىمىز ئولتۇرىدىغان ئۆيگە ئىشلىمەي قاراپ تۇرىمىزمۇ ؟
— ...

جاھانبەگ ئۇلارغا نېمە دېيىشنى بىلەلمەي قالدى . بۇ قۇملۇق ئادەملىرىدىن يەتمىش ، سەكسەن ياشقا كىرگەنلەر قېرى ھېسابلاندى . مايدۇ . توقسان ياش ھەتتا يۈز ياشقا كىرىپمۇ كېمە تاياپ ، بېلىق تۇتىدىغان ، خېلى يەرگىچە پىيادە بېرىپ ئوۋ ئوۋلايدىغانلار جىق .

جاھانبەگ ئىش بېشى ئۇستامغا :

— ئۇستام ، سىز قېرىغا چىقىرىۋەتكەن كىشىلەر : «بىز ئىشلىگەنلەرنىڭ قولىغا قاراپ تۇرامدۇق ، بىزمۇ ئىشلەيمىز » دەپ بېشىمنى ئاغرىتىۋاتمدۇ . كۇچىنىڭ يېتىشچە ئىشلىمىسۇنمۇ ، — دېۋىدى ، ئىش بېشى :

— قېرى جېنىغا ئىچى ئاغرىمىسا ، مەيلى ئۆزلىرى خالىغان ئىشنى تېپىپ قىلسۇن ،— دېدى ۋە كېتىۋېتىپ ،— ئايىغانىنى بىلمەيدىغان نېمىلەرکىنە ، — دەپ غودۇڭشىدى .

جاھانبەگ ئىچىدە : «بۇ ئادەملەرنى بىلمەيدىكەن ، بۇ ئۇستام» دېدى ـ دە ، بېشىنى ئىرغىتىپ كۇلۇپ قويدى .

شۇنىڭدىن باشلاپ ئىش مەيدانلىرى يەنە باشقىچە قىزىپ كەتتى . ئۇستاملارنىڭ ئۇنىڭغا ـ بۇنىڭغا ئىش بۇيرۇپ ئۇنلۇك ـ ئۇنلۇك گەپ قىلغان ئاۋازلىرى ، كىشىلەرنىڭ بىر ـ بىرىگە : «ئۇنداق قىل ، بۇنداق قىل ، ئۇنى قوي ، بۇنى ئەكەل ، ئۇيان تارت ، بۇيان...» دەپ گەپ قىلىشلىرى ، قېرىلارنىڭ بالىلارغا ئىش بۇيرۇشلىرى ، بالىلارنىڭ قىقاس ـ چۇقان ، كۇلكە ـ چاقچاقلىرى ھەم بۇلارغا ياغاچچىلارنىڭ تاق ـ تۇق ، تاك ـ تاكلىرى ، غارت ـ غۇرتلىرى قوشۇلۇپ ، بۇ قۇملۇق دالىنى ھەقىقەتەن ھايا ـ تىي كۇچكە تولغان ئىش قاينىمىغا ئايلاندۇرۇۋەتكەندى . قىز ـ چوكان ، يىگىتلەرنىڭ زىل ، بوم ئاۋازلىق قوشاقلىرىنىڭ كىشە ـ

لەرنىڭ روھىنى كۆتۈرۈپ ، غەيرىتىنى ئاشۇرۇشلىرىچۇ تېخى .
لاينى ئېتىپ ، كېسەك قۇيۇشنى يېڭى باشلىغاندا ، بۇ كىشى-
لەرنىڭ بەزىلىرى :
— ئۆينى مۇشۇنداق لايدا ياسايدىكەنمىزمۇ ، لايدا قانداق ئۆي
بولىدۇ ؟ — دېسە ، بەزىلىرى :
— لاينى تۆت بۇرجەك قىلىپ ياسىغىنىمىز قانداق ئىش ؟ —
دېسە ، يەنە بەزىلەر :
— كېسەكنى تىزىپ قويغانغا تۇرامدۇ ، ئاراشلىرىدىن شامال ،
قۇم كىرىپ ، ئىچىدە قانداق ياتقىلى بولىدۇ ؟ — دېيىشىپ ئەجەب-
لەنگەنىدى .
ئۆينىڭ ئۇلى قويۇرۇلۇپ ، تام ئادەم بويى بولغاندا ، بەزىلەر :
— تام ئۆي مۇشۇنداق بولىدىكەن - دە ، كېسەكنىڭ ئارىسى-
غىمۇ لاي قويىدىكەن ، — دېسە ، بەزىلەر :
— كۆچسەك قانداق قىلىدىكەن - دە ؟ — دېيىشىپ ، غەممۇ
قىلىشقانىدى .
ئۆيلەرنىڭ ئۇستى يېپىلىپ ، تاملىرى سۇۋۇلىپ ، ئىشىك -
دېرىزىلىرى قويۇلغاندىن كېيىن ، ئۇلار ئىچىگە كىرىپ قاراپ
بېقىشىپ ، تېخىمۇ ھەيران قېلىشتى ، تام ئۆينى كارامەت
ئىكەن دەپ ، بىر - بىرىگە تەرىپلەپ كېتىشتى . شۇنىڭ بىلەن
ئۇلار ئەمدى مەھەللە - يۇرت قۇرۇلۇشىنىڭ تېزرەك پۈتۈشىنى ،
ئۆيلەرگە بالدۇرراق كۆچۈپ چىقىشنى تەقەززالىق بىلەن كۈتمەكتە
ئىدى . شۇڭا قېرى - ياش ، ئەر - ئايال ھەممىسى شۇنچە قىزغىن ،
شۇنچە غەيرەتلىك بولۇپ كېتىشكەنىدى .
تام ئۆيلەر ، يېڭى مەھەللىلەر توغرىسىدا توقۇلغان قوشاقلارمۇ
يىراق - يىراقلارغا تارقىلىپ ، كىشىلەرنىڭ كۆڭلىدىن ئورۇن
ئېلىپمۇ ئولگۈردى . يېڭى ئۆي ، يېڭى مەھەللىلەرنىڭ تەرىپى كە-
شىلەرنىڭ زوقىنى قوزغىدى ، مەيلىنى تارتتى . تەرەپ - تەرەپتىن
كۆچۈپ كېلىۋاتقانلارنىڭ ئايىغى ئۈزۈلمەيتتى . ئۇلار يۈك - تاقلە-
رىنى ، ئۇلاغ - قارىلىرىنى ئورۇنلاشتۇرۇپ قويۇپلا ، جاھانبەگ

بىلەن ئىش بېشىنىڭ ئىشقا بۇيرۇشىغا قارىمايلا ئىش قاينىمىغا كىرىپ ، قىلالايدىغانلىكى ئىش بولسا ، ئۆزىنى ئۇرۇپ قىلماقتا .

بۇ قاياقچىلىقتا «ئۇچى - بۇچى» دېيىشىدىغان يۇرتۇازلىق ، قەبىلىۋازلىقنىڭ پۇرىقىمۇ يوق ئىدى . ئۆي قۇرۇلۇشىنىڭ قىز-غىنچىلىقىدا ، ئۇ كىشىلەرنىڭ ئېسىدىن كۆتۈرۈلۈپ كەتكەنىدى .

كىملەرنى قايسى ئىشقا قويۇش ، قايسى ئىشنى بۇرۇن ، قايسى-نى كېيىن قىلىش ، قانداق قىلىش قاتارلىق ئىشلاردا پۈتۈنلەي ئۇستاملارنىڭ دېگىنى بويىچە ئېلىپ بېرىلدى . جاھانبەگ ئۇلارنىڭ ئىشلىرىغا ئارىلىشۇالمىدى . ئارىلىشاي دېسىمۇ ، قايسى ئىشقا قانداق ئارىلىشىشنى ، يول كۆرسىتىشنى بىلمىگەچكە ، ئۇستاملار-نىڭ دېگىنىگە ماقۇل دەپ ، قىلغىنىغا قاراپ تۇردى . كېيىنچە ئاستا ـ ئاستا ھەرقايسى ئىش تۇرلىرىنىڭ پەمىنى ئىگىلىۋېلىپ ، تۇلەك بوۋا بىلەن بىللە ئۇستاملارغا ئارىلاپ : «ئۇنى ئۇنداق قىل-ساق ، بۇنى بۇنداق قىلساق قانداق بولار» دەپ مەسلىھەت ، تەكلىپ-لىرىنى بېرىپ تۇرىدىغان بولدى . ئۇستاملارمۇ ئۇنىڭ بەگلىكىدىن كۆرە ئەقىل ـ پاراسىتىگە ، يۈرت ئىشىغا ئۆزىنى ئېتىپ تۇرۇشىغا قايىل بولۇپ ، ئۇنىڭغا ھۆرمىتى ئاشتى . ئۇنىڭ بەزى تەكلىپ ـ مەسلىھەتلىرىمۇ ئورۇنلۇق ئىدى . چۈنكى ئۇمۇ قەشقەردەك چوڭ يۇرتنى ، ئۇ يەردىكى ئۆيلەرنى كۆرگەنىدى .

تامچى ئۇستاملارنىڭ بۇ يەردىكىلەرنى ھەيران قالدۇرۇپ قە-زىقتۇرغان بىر ئىشى ، ئۇلارنىڭ تۆۋەندىن ئېتىپ بەرگەن كېسەك-نى تام ئۇستىدە تۇرۇپ «شىپ ـ شىپ» تۇتۇپ ، تارتىلغان يىپ بويلاپ جايى ـ جايىغا قويۇشلىرى ئىدى . ئۇستاملار ئۆزى قاۋۇل ، بىلىكى توم ياشلاردىن ئونغا يېقىننى تاللاپ ، ئۇلارغا بىر كۈن مەخسۇس كېسەك ئېتىش ، كېسەك تۇتۇشنى ئۆگەتتى . كېسەك ئېتىش قارىماققا ئاساندەك تۇيۇلسىمۇ ، ئەملىيەتتە پەم ـ ماھارەت تەلەپ قىلىدۇ . ئارىلىقنى توغرا مۆلچەرلەپ ئاتمىغاندا ، ئانقان كېسەك يا يەتمەي قالىدۇ ، ياكى تامچىنىڭ بېشىدىن ئېشىپ كېتە-دۇ . كېسەكنى قولدىن سىيرىپ چىقىرىپ ئاتمىغاندا ، پىرقىرىۋې-

لىپ تۇتۇشقا ئەپسىز بولىدۇ . دەسلەپكى ئىككى - ئۇچ كۈندە خېلى ئاۋارىچىلىك ، ھەتتا پۇت ، باشلىرىغا كېسەك چۈشۈپ كېتىدىغان ئىشلارمۇ بولدى . ئۆگىنىۋالغاندىن كېيىن ، كېسەك ئېتىش كۈچ تەلەپ قىلمايدىغان ئىش بولۇپ قالدى ، كۆڭۈللۈك ئىشلىگىلى ھېس قىلىشتى .

بىر كۈنى ئوماق بىلەن تايۇق جاھانبەگكە :

— بىزمۇ تامچىلىقنى ئۆگىنىۋالساق دەيمىز ، — دېگەن تەلەپنى قويدى .

تەلەپ ئورۇنلۇق ئىدى . كورلىدىن كەلگەن تامچىلارغۇ كېتىدۇ ، چاقىلىق ، تىكەنلىك ، چارىلاردىن كەلگەن تامچىلارمۇ ھامان كېتىپ قالىدۇ ، ئۆز ئىچىدىن تامچى بولمىسا بولمايدۇ . جاھانبەگ بۇ ئىشنى بالدۇرراق ئويلىمىغىنىغا ئەپسۇسلاندى . ئوماق بىلەن تايۇقنى بىر ئۇستامغا شاگىرتلىققا بەرمەكچى بولغىنىنى ئېيتقاندا ، تامچى ئۇستام :

— مۇشۇ پېشىدا تامچىلىقنى قاچان ئۆگىنىپ بولار ، — دەپ ئۇلارغا ئىشەنچسىز قاراشتا بولدى .

ئويلىمىغان يەردىن ئۇلار ئىككى ھەپتىگە قالمايلا تام قوپۇرۇش ماھارىتىنى ئىگىلەپ ، ئۆينىڭ ئۇلىغا قوزۇق قېقىپ تانا تارتىشتىن تارتىپ ، تام قوپۇرۇشنى مۇستەقىل قىلالايدىغان بولدى . ئۇلار شاگىرتلىققا كىرىشتىن ئىلگىرىلا تامچىلىققا مۇناسىۋەتلىك ئىشلارغا دىققەت قىلىپ يۇرۇپ كۆزىنى پىشۇرۇۋالغانىدى . ئىش بېشى ئۇستام ئۇ ئىككىسىنىڭ ئىشىدىن قۇسۇر تاپالماي ، «دۇكان ئايرىپ» بېرىپ ، ئۇلارنىمۇ «ئۇستام»لار قاتارىدا سانايدىغان بولدى . شۇنىڭدىن كېيىن ئوماقنىڭ «قوشۇق» دېگەن نامىغا ، تايۇقنىڭ «پولگان» دېگەن نامىغا «ئۇستام» دېگەن نام قوشۇلۇپ ، «ئوماق ئۇستام» ، «تايۇق ئۇستام» دەپ ئاتىلىدىغان بولدى . بۇنداق ئاتىغاندا ئاتىغۇچىلارمۇ ، ئاتالغۇچىمۇ تەڭلا مىيىقىدا زوق بىلەن كۈلۈپ قويۇشاتتى .

سەكسەن ئائىلىلىك ئۆي تولۇق پۈتتى ، كىشىلەر كىرىپ ئولتۇرسىلا بولىدىغان بولدى ، ئوتتۇز ئائىلىلىك ئۆينىڭ ئۈستى

يېپىلىپ سۇۋنقىلا قالدى ، قالغان ئون ئۆي يېپىلىپ سۇۋالسىلا ئىش تۇگەيتتى .

كىشىلەر پۇتكەن ئۆيلەرگە كىرىپ كۆرۈپ ، ئۆزلىرىنىڭ مۇ-شۇنداق ئۆيدە ئولتۇرىدىغىنىغا دەسلەپ ئىشەنمەي قېلىشتى . ئۆي-لەرنىڭ ئىشىك ، دېرىزە ، تۇڭلۇكلىرى ، تەكچە ، مەرەپ ، قىرىم-لىرى ، تام سۇۋنقىنىڭ چۈنى قونسا تېيىلىپ كەتكۇدەك دەرىجىدە سىلىقلىقى ئۇلارنى ھەم ھەيران قالدۇردى ، ھەم زوقىنى ئاشۇرۇپ قەۋەت خۇش قىلىۋەتتى .

مەھەللە ـ يۇرت ئورنى ئوبدان تاللانغاندى . كونا ئابدالدىن ئانچە يىراقتا ئەمەس ، يەر ئورنى ئېگىز ، بىرقەدەر تۇز ، ئارقا تەرىپىدە تاتىما كۆلى بولۇپ ، كۆلنىڭ نېرىقى قاسىنىقى كەڭ ، بۇك توغراقلىق . شامال تۆۋەن تەرەپتىن كېلىدىغان بولغاچقا ، توغراق-لىق بىلەن كۆل يۇرتنى بوران ، قۇمدىن قوغداپ تۇرىدىغان تەبىئىي توساق . بىر يۇز يىگىرمە ئائىلە ئوتتۇزدىن تۆت مەھەللىگە ، ئوتتۇز ئائىللىك ئۆي ئون بەشتىن ئىككى قۇر سېلىنىپ ، ئۆيلەرنىڭ ئالدى ـ ئارقىسىنىڭ ئارلىقى يۇز قەدەم ، يان ئارلىقى بىر يۇز ئەللىك قەدەم بولۇپ ، ئائىلىلەرنىڭ ئۆزلىرىنىڭ ئېھتىياج ، ئىم-كانىيىتى بويىچە ئۆيىنىڭ ئارقىسى ، ئىككى يېنىغا ھەر خىل ئۆي ـ ساتما سېلىۋېلىشىغا مۇۋاپىقلاشتۇرۇلغان . ئوچ ئېغىز ئۆي-نىڭ بەزىسىگە مەرەپ ، بەزىسىگە ئويۇق ـ تەكچە چىقىرىلسا ، بەزىسىگە قىرىم چىقىرىلغاندى . ئۆيلەرگە قاراپ ھەيران قېلىشقان كىشىلەر بىر ـ بىرىدىن :

— ھەممىمىز مۇشۇنداق ئۆيدە ئولتۇرىدىكەنمىزما ؟ — دەپ سورىشاتتى . بەزىلەر ئويۇق ، مەرەپنى كۆرسىتىپ :

— بۇ نېمىسىدۇ ؟ نېمە قويىدىغان يەردۇ ؟ — دەپ سورايتتى . يەنە بەزىلەر ئوچۇق تۇرغان روجەك ، تۇڭلۇكنى كۆرسىتىپ :

— شامالدا قۇم كىرىپ كەتسە قانداق قىلارمىز ؟ — دەپ ئەندىشىسىنى بىلدۇرەتتى .

جاھانبەگ روجەكلەرنى ئېتىشنىڭ غېمىنى قىلىپ ، خوتەنگە

ئادەم ماڭدۇرۇپ قەغەز ئەكەلدۇرۇپ تەق قىلىپ قويغانىدى .
سېلىنىپ بولغان ، سېلىنىۋاتقان ئۆيلەر بۇ يەردىكىلەر ئىلگە-
رى كۆرۈپ باقمىغان ، ئاڭلىمىغان يېڭىلىق بولغاچقا ، بۇ يېڭىلىق-
لارنىڭ تەرىپى قۇم دۆڭلىرى ئارىلىرىدا ، توغراقلىق ، دەريا ،
كۆل ، شاخاپچىلار بويلىرىدا بىر جەمەت ھەتتا بىر ئائىلە «بىر
مەھەللە» بولۇپ ، «دۇنيا مۇشۇ» دەپ ياشاپ كېلىۋاتقانلارغا شامال-
دەك تارىلىپ ، ئۇلارنىڭمۇ كۆرۈپ بېقىش ئىستىكىنى ئاشۇردى ،
كېلىدىغانلار كۆپىيىشكە باشلىدى . كۆرۈپ بېقىشقا كەلگەنلەرنىڭ
كەتكۈسى كەلمىدى ، قايتىپ بېرىپلا كەتمەسكە كۆچۈپ كېلىشتى .
كۆچۈپ كەلگەنلەرنىڭ ئالدىغا بىر ئاي ، كەينىگە بىر - ئىككى كۈن
بولدى ، ئۇلار يەنە كېلىۋاتاتتى .
— ھازىر كۆچۈپ كەلگەنلەر ئاتمىش ئۆيلۈكتىن ئاشىدۇ .
ئۇلار ساتمىدا ، گەمىلەردە ، بەزىلىرى تېخى توغراق دالدا-
سىدىلا يېتىپ - قوپۇۋاتىدۇ . قالغان قىرىق ئۆينىڭ پۈتۈشىنى
ساقلىماي ، پۈتكەن ئۆيلەرگە ئورۇنلاشتۇرساقمىكىن ، — دېدى
تۇلەك بوۋا ، جاھانبەگكە تەكلىپ بېرىپ .
— ئورۇنلاشتۇرساق مۇشۇ قېتىمدىلا مۇقىملىۋەتسەك بولا-
دۇ . تۆت مەھەللىگە قانداق ئورۇنلاشتۇرساق بولار ؟
— بۇ ، بەگنىڭ ئۆزىنىڭ ئىشى ، قاراقوشۇن ، ئابدال ئاقسا-
قاللىرى بىلەن كېڭىشىپ باقمامسەن .
— شۇلار بىلەنما ؟ ئۇلار باش ئاغرىتمىغان ئادەملەر .
— گوي - گوي ، ئۇ يېرىنى بىلگەندىكىن ، ئۆزۈڭ بىلىپ
بىر ياقلىق قىلمامسەن .
— كۆڭلۈمگە پۈككىنىم بار . كېڭەش قىلايلى ، — دېدى
جاھانبەگ .
مۇشۇ سۆھبەت بولۇپ ئۇچ كۈندىن كېيىن ، قاراقوشۇن ،
ئابدال ئاقساقاللىرىنى ئاساس قىلغان ھالدا ئون كىشىلىك كېڭەش
ئۆتكۈزۈلدى . كېڭەشكە قاراقوشۇن ، ئابدالدىن تۇلەك بوۋا قاتارلىق
تۆت قېرى ، قالۇچىلاردىن قاناقاغا ۋاكالىتەن تايۇق ، كۆچۈپ كەل-

گەنلەرگە ۋەكىل بولۇپ ئوماق ، بۇلاردىن باشقا يەنە كۇنچىققانبەگ قاتناشتى .

— كىشىلەرنى ئارىلاش ئولتۇرغۇزساق ، ئاقساقاللار كىملەر-نىڭ ئاقساقىلى بولىدۇ ، جېدەل - ماجىرا چىقسا ئۇنى كىم سورايدۇ . ھەممىنى سەن ئۆزۈڭ سوراپ بولالامسەن ؟ — دېدى قاراقو-شۇن ئاقساقىلى جاھانبەگكە قاراپ .

— مەنمۇ شۇنى دېمەكچىدىم ، قارىقويۇق ئارىلاشتۇرۇپ ئو-رۇنلاشتۇرساق جېدەل - ماجىرادىن قۇتۇلالمايمىز . تىنچ ياشايمىز دېسەك ، بىر مەھەللىگە بىر قەبىلە كىشىلىرىنى ئورۇنلاشتۇرۇپ ، مەھەللىلەرنى ئورۇنلاشقان قەبىلىنىڭ نامى بىلەن ئاتىغىنىمىز ياخ-شى ، — ئابدال ئاقساقىلى سالمباي ئولتۇرغانلارغا ئاداۋەت قىلغاد-دەك باشقا ياققا قاراپ تۇرۇپ دېدى .

— قېنى ئېيتە ، ئاقساقال ، جېدەل - ماجىرانى كىم قىلىدۇ ؟ — تۇلەك بوۋا سالى ئاقساقالغا ئۇدۇل قاراپ گېپىنى داۋاملاشتۇرۇپ دېدى ، — تىلىمىز بىر ، ئىچىدىغان سۇيىمىز ، ئاتا - بوۋىمىزدىن تارتىپ ياشاپ كېلىۋاتقان تۇپراق - زېمىنىمىز بىر تۇرۇپ ، نېمىنى تالىشىپ ، نېمىگە جېدەللىشىمىز ، نېمىشقا بىر دىل بولالمايمىز !؟

— مەن ئۆتكەنكى بىر قېتىملىق ئاقساقاللار كېڭىشىدە گې-پىمنى دەپ بولغان . يەنە بىر دەي : مەن ھېچقانداق قەبىلە ئەمەس ، مەن تارىملىق ، لوپلۇق ، مېنى قايسى مەھەللىگە ئورۇنلاشتۇرسا ، لوپلۇقۇم ئارىسىدا ئولتۇردۇم ، دەپلا قارايمەن ، — دېدى كۇنچىق-قانبەگ .

تايۇق گەپ باشلىدى :

— قالاچ قاناقا ئۇزاقتىن بۇيان بىزگە : «قەبىلەم دەپ يۇر-مەڭلار ، ھەرگىز بىر يەردە ئولتۇرىمىز دېمەڭلار ، باشقىلار بىلەن ئارىلىشىپ ئولتۇرۇپ ، ئۇلار بىلەن تۇغقاندەك ئۆتۈڭلار» دەپ كېلىۋاتىدۇ . شۇڭا بىزنى تۆت مەھەللىگە قانداق ئورۇنلاشتۇرساڭ-لار قوشۇلىمىز ، ئولتۇرۇڭلار .

قاراقوشۇنلۇق چوڭ ياشلىق بىر بوۋاي ئېغىز ئېچىپ :
— ئارىلاش ئولتۇرغانغا جېدەل چىقماس . ھەممىمىز يەيدىغدەك ئىمىزنى دەريا ، كۆللەردىن ، ئوۋدىن تاپىمىز ، ھېچكىم ھېچكىمنىڭ ئېلىۋالمايدۇ . قېنى ئولتۇرۇپ باقمايمىزمۇ . ھازىرمۇ قاراقوشۇنلۇقلار بىلەن ئابداللار يېقىن ئولتۇرۇۋاتىمىزغۇ . جېدەل چىقماندا بىر گەپ بولمامدۇ ؟ — دېدى .
— گوي ـ گوي ، يېشىڭغا يارىشا ئەجەب جايىدا ، ئوبدان گەپ قىلدىڭ . ھەممىمىزنىڭ يەيدىغىنى سۇ بىلەن جاڭگالدا . ھازىرغىچە ئۇنى كىم تالىشىپتۇ . ئارىلىشىپ ئولتۇرساق ئۆملۈكىمىز ئاشىدۇ دەپ قارايمەن ، — دېدى تۇلەك بوۋا يەنە .
— مەنمۇ ئارىلىشىپ ئولتۇرساق دەيمەن ، — دېدى ئوماق . قالغان ئۈچ قېرىمۇ : «قېنى ئارىلىشىپ ئولتۇرۇپ باقايلى» دېيىشتى .
— ئارىلىشىپ ئولتۇرۇشقا سالى ئاقساقال بىلەن قاراقوشۇن ئاقساقىلىدىن باشقىلىرىمىز قوشۇلمىدىكەنمىز . بۇ ئىش شۇنداق بولىدىغان بولدى . يەنە بىر ئىش ، — دېدى جاھانبەگ ئولتۇرغانلارغا قاراپ ، — تۆت مەھەللىنى تۆت قەبىلىنىڭ نامىدا ئاتىساق قانداق دەيسىلەر ؟
ئولتۇرغانلار ، بولۇپمۇ تۆت قېرى بىلەن سالى ئاقساقال ، قاراقوشۇن ئاقساقىلى جاھانبەگنىڭ تەكلىپىدىن ئەجەبلىنىش ھېس قىلىپ بىر ـ بىرىگە قاراشتى . تايۇق بىلەن ئوماق بەگنىڭ نېمىنى نەزەردە تۇتۇۋاتقىنىنى بىلەلمىدى . يەنىلا تۆت قەبىلىنىڭ نامىنى مەھەللە نامى قىلماقچى بولغىنىنى تېخىمۇ چۈشىنەلمىدى . ئۇلار ئەجەبلىنىپ بىر ـ بىرىگە ، ئاندىن : «بەگ نېمە دەۋاتىدۇ» دېگەندەك تۇلەك بوۋىغا قارىدى . جاھانبەگنىڭ تەكلىپىنىڭ نېمىلىكى تۇلەك بوۋىغا يېڭى ئەمەس ئىدى . ئىككى ئاينىڭ ئالدىدا تۇلەك بوۋا مەھەللە ـ ئۆي قۇرۇلۇشىغا مەسئۇل بولۇشنى ئۇستىگە ئېلىشقا ئۇنىمىغاندا ، كۈنچىقىقانبەگ ئۇنىڭ قۇلىقىغا پىچىرلىغان گەپ مۇشۇ ئىدى . بۇ ئىشتا جاھانبەگ يىراق مەھەللە ـ يۇرتلاردىكى

كى ئاقساقال ۋە باشقىلارنىڭ رايىنى نەزەرگە ئېلىپ ماداراچىلىقنى ئويلىغانىدى . بۇنىڭغا كۆپچىلىك قوشۇلدى ۋە شۇ يەردىلا ھەربىر مەھەللىگە نام بېرىلدى .

كېيىنكى سالى ئاقساقال بىلەن قاراقوشۇن ئاقساقىلىدىن باشقىلىرى خۇشال تارقاشتى . پەقەت ئىككى ئاقساقال ، بولۇپمۇ سالى ئاقساقال خاپا بولۇپلا قالماي ، چىرايىدىكى تاتىراڭغۇلۇق ئۇنىڭ ئىنتايىن ئارامسىزلىنىپ جىددىيچىلىككە چۈشۈپ قالغىنىدى . ئۇ ئىلگىرى تارقاتقان : «كۈنچىقىقانبەگ ئاتىسىدىن بەگلىكنى تارتىۋېلىش ئۈچۈن ئەتراپىغا ئادەم توپلاۋېتىپتۇ» دەپ تارقاتقان پىتنە ، ئۆسەك گەپكە كۈنلەرنىڭ ئۆتۈشىگە ئەگىشىپ كىشىلەر ئېرەنشىمەيدىغان بولۇپ قالدى . بەلكى بۇ گەپلەرنىڭ قايسى شۇم ئېغىزدىن چىققانلىقىنى بىلگەندىن كېيىن ، پىتنە ـ جەمەچىگە : «بوغۇز ۇك كۆپ» ، «ئۆيۈك چۆل قال» دەپ ئەك يامان ئاقىۋەت تىلەپ قارغاشتى ، تېخى : «ئاتىسىدىن بالىسى كەك قورساق ، يۇرتـ ۋازلىق قىلمايدۇ» دېيىشىپ ، كۈنچىقىقانبەگنىڭ ياخشى گېپىنى قىلىشتى . يۇرتداش ، قەبىلىداشلىرىنىڭ ئۇنى ياقلىماق يوق ، قارـ غاشلىرى سالى ئاقساقالنىڭ جېنىغا تېگىپ ، مىجەزىنى تېخىمۇ قوداڭشىتىۋەتتى . ئۇ دەسلەپ ئۆزىگە ھەمدەملىككە قاراقوشۇن ئاقـ ساقىلىنى تارتماقچى بولدى ، ئەمما ئۇنىڭ ئالدىغا بېرىشقا كۆڭلى تارتمىدى . ئۇ جاھىل قەبىلىۋاز ھەممىدىن بەك ئابداللارغا ئۆچ ،

2

«قۇيرۇقىنى كۆتۈرگەن كالا تېزەكلىمەي قالمايدۇ» . يېڭى يۇرت ، يېڭى مەھەللىدە ئۆزىنىڭ قايتا ئاقساقال سايلىنالىشىغا كۆزى يەتمىگەن سالىباي ئوتتۇرىغا يېڭى كوزىر چىقارماقچى بولـ دى . ئۇ ئىلگىرى تارقاتقان : «كۈنچىقىقانبەگنىڭ ئاتىسىدىن بەگلىكنى تارتىۋېلىش ئۈچۈن ئەتراپىغا ئادەم توپلاۋېتىپتۇ» دەپ تارقاتقان پىتنە ، ئۆسەك گەپكە كۈنلەرنىڭ ئۆتۈشىگە ئەگىشىپ كىشىلەر ئېرەنشىمەيدىغان بولۇپ قالدى . بەلكى بۇ گەپلەرنىڭ قايسى شۇم ئېغىزدىن چىققانلىقىنى بىلگەندىن كېيىن ، پىتنە ـ جەمەچىگە : «بوغۇز ۇك كۆپ» ، «ئۆيۈك چۆل قال» دەپ ئەك يامان ئاقىۋەت تىلەپ قارغاشتى ، تېخى : «ئاتىسىدىن بالىسى كەك قورساق ، يۇرتـ ۋازلىق قىلمايدۇ» دېيىشىپ ، كۈنچىقىقانبەگنىڭ ياخشى گېپىنى قىلىشتى . يۇرتداش ، قەبىلىداشلىرىنىڭ ئۇنى ياقلىماق يوق ، قارـ غاشلىرى سالى ئاقساقالنىڭ جېنىغا تېگىپ ، مىجەزىنى تېخىمۇ قوداڭشىتىۋەتتى . ئۇ دەسلەپ ئۆزىگە ھەمدەملىككە قاراقوشۇن ئاقـ ساقىلىنى تارتماقچى بولدى ، ئەمما ئۇنىڭ ئالدىغا بېرىشقا كۆڭلى تارتمىدى . ئۇ جاھىل قەبىلىۋاز ھەممىدىن بەك ئابداللارغا ئۆچ ،

سالی ئاقساقالغا تېخىمۇ ئۆچ . بۇلارنىڭ سەۋەبچىسى يەنە شۇ سالى ئاقساقال ئىدى . بۇرۇن ئۇ ئابداللارنى : «بىزنىڭ يېزىمىزغا يېقىن كېلىۋالدى» دەپ قارايدىغانلاردىن بولسىمۇ ، يىللارنىڭ ئۆتۈشى بىلەن ئۇ گەپ ئۆڭۈپ كەتكەن پالاستەك ئۆز تۇسىنى يوقىتىپ ، كېيىنچە ئېغىزغا ئېلىنمايدىغان بولۇپ قالدى .

ئىككى قەبىلىنىڭ ئاقساقاللىرى ئۆزئارا بىر - بىرىگە يەر تېگىدىن قارىشىپ يۈرسىمۇ ، پۈقرا - قاراچىلار ئۇچرىشىپ قالغاندا ئەھۋاللىشاتتى ، هاللىشاتتى ، ھەتتا ئۆتنە - يېرىم قىلىشىپ يېقىن ئۆتەتتى . بالىلار بولسا قۇملاردا پومداقلىشىپ ، بىرگە سۇغا چۆمۈ-لۇپ ئويناشاتتى . شۇنداق كۈنلەرنىڭ بىرىدە ، قاراقوشۇنلۇق بىر-نەچچە ئۆڭچى بەش جەرەننى ئاتلىرىغا غانجۇغىلاپ كېلىۋاتقاندا ، ئۆڭدىن قۇرۇق قول قايتىپ كېلىۋاتقان سالى ئاقساقال قاتارلىق تۆت ئابدال ئۇچراشتى . بىرى بىلەن دوقۇرۇشۇپ قالدى .

— جەرەننى نەدە ئۇچلىدىڭلار ؟ — سالى ئاقساقال قاراقوشۇن-لۇق ئۇچلاردىن سورىدى .

قاراقوشۇنلۇق ئۇچلاردىن بىرى ئۇچنى نەدە قىلغانلىقىنى دېدى .

— بىز ئۇچلايدىغان مالىلارنى ئۇركۈتۈپ قاچۇرۇۋېتىپ ، شۇ-ڭىزە ، بىزگە ھېچنېمە قالماپتىكەن - دە ، — دېدى سالى ئاقسا-قال .

سالى ئاقساقالنىڭ گېپىگە قاراقوشۇنلۇق ئۇچلار ھەيران قالدى . چۈنكى جەرەنلەرنى ئۇچلىغان جاي ئۇلار بۇرۇندىنلا ئۇچ قىلىپ كېلىۋاتقان يەر ئىدى . ئۇنىڭ ئۈستىگە ، ئۇلار بۇ قېتىم ئوقيالا ئېلىپ چىققانىدى . ئوقيانىڭ ئۈنى بولمىسا ، يىراقتىكى ئىلگەرسۇنلار قانداق ئۇركۈيدۇ .

— سالى ئاقساقال ، نېمى يوق گەپ[1] قىلماي ، تۈزۈك گەپ قىلمامسەن . بىز سېپىنىڭ قايسى مېلىكىنى نېمىمىز بىلەن قانداق

---

① نېمى يوق گەپ — قۇرۇق گەپ ، يۇقۇشمايدىغان گەپ .

ئۇركۇتۇپتۇق ، سىلەر نەدە ئوۋ قىلغانتىڭلار ؟ — دېدى بايا گەپ قىلغان قاراقوشۇنلۇق ئوۋچى .

ئۇنىڭ گېپى سالى ئاقساقالغا خۇددى مۇزغا دەرەكچىگە ئانقاندەك قوپال ، قاتتىق تەگدى .

— بىزنىڭ نەدە ئوۋ قىلىشىمىز بىلەن سېنىڭ نېمە چاتىقىڭ . بۇ دېگەن ئابدال بەگلىكىنىڭ تەۋەسى . نەدە ئوۋ قىلغۇمىز كەلسە شۇ يەردە ئوۋ قىلىمىز ، جاڭگالدىكى ئىلۇەسۇنلارمۇ بىزگە تەۋە ، — دېدى سالى ئاقساقال .

قاراقوشۇنلۇق ئوۋچىلار بۇ يولسىز ئاقساقال بىلەن گەپ تەگىشىپ يۇرگەندىن يولىمىزغا ماڭايلى ، دەپ ئويلىشىپ ، ئاتلىرىنى دېۋىتىپ مېڭىۋىدى ، سالى ئاقساقال :

— توختاڭلار ، ھېلى قىلغان گېپىمنى ئۇقمىدىڭلارما . ئاۋۇ جەرەندىن ئىككىنى تاشلاپ قويۇپ ، بوپتۇ ، ئۇچنى ئېلىپ كېتىڭلار ، — دېدى .

قاراقوشۇنلۇق ئوۋچىلارنىڭ غۇرۇرىدە ئاچچىقى كەلدى ، چىراىي ئۆڭدى — ئاچچىقى كۆزىگە ، يۇزىگە تېپىپ چىققانىدى . قاراقوشۇنلۇق گەپ قىلغان ئوۋچى سالى ئاقساقالنىڭ : «بۇ دېگەن ئابدال بەگلىكىنىڭ تەۋەسى... جاڭگالدىكى ئىلۇەسۇنلارمۇ بىزگە تەۋە» دېگىنىنى ئويلىدى ـ دە ، تاكاللىشۇەرسە ماجىرا چىقىدىغانلىقىنى بىلدى . ئېتىنىڭ ئىككى تەرىپىگە غانجۇغىلىۇالغان ئىككى قالجاقىنى[1] ئات ئۇستىدە تۇرۇپلا يېشىپ يەرگە تاشلىۇەتتى ـ دە ، ھەمراھلىرىغا ماڭايلى دەپ ئىشارە قىلىپ يۇرۇپ كەتتى...

—... سالى ئاقساقال بەك ئوسال ئىش قىپتۇ . لوپ دالىسى ئابدالىنىڭلا ئەمەس ، پۈتۈن لوپلۇقنىڭ . جاڭگالدىكى ماڭارلىق ھايۋانلارمۇ بىرەر قەبىلىنىڭ ئەمەس . بۇ گېپىمۇ بولماپتۇ . قەبىلىلەر بۇنداق قارىشىپ يۇرسەك كىمگە پايدا . بۇ ئىشلار ئوختاسى[2] كەلگەندە ھەل بولىدۇ . سالى ئاقساقال ئورنىدا سىلەرگە مەن

① قالجاق — جەرەنىڭ چىشى .
② ئوختاسى — بىر ئىشنىڭ ھەل بولۇش ۋاقتى ـ سائىتى ، پەيتى .

ناماقۇل بولاي . ئىككى قالجاقنىڭ ئورنىغا مەن ئىككى قوي بېرەي ، — دېدى جاھانبەگ ، قاراقوشۇن ئاقساقىلى ئەھۋالنى دەپ كەلگەندە .

— مەن ئىككى قالجاقنى تۆلۆچلەپ[1] بېرىڭلار ، دەپ كەلمەدىم ، سالدىغا دەپ قوي ، بەگ ، ئۆزىنى غالىس[2] ساناپ ، ئابدال ئاقساقاللىقىنى كۆركۈتمە قىلىپ بىزنىڭ ئادەملەرنى بوزەك قىلمەسۇن ، — قاراقوشۇن ئاقساقىلى شۇنداق دەپلا ئورنىدىن تۇرۇپ كېتىپ قالدى .

كېيىن پەيتىنى تېپىپ جاھانبەگ سالى ئاقساقالغا قاتتىق تەگكۈزۈپ گەپ قىلىپ قويدى . شۇنىڭدىن كېيىن قاراقوشۇن ئاقساقىلى بىلەن سالى ئاقساقالنىڭ تېخىمۇ بىر قازاندا ئۇمىچى پىشمايدىغان بولۇپ قالدى . سالى ئاقساقال ئىلاجسىز يەنە تالىشقۇلىنى ئىزدەپ باردى .

— گەپلىرىمىز بىكارغا كەتتى ، بەلكى قارغىش بولۇپ ئۆزىمىزگە ياندى . ئەمدى نېمە دەيمىز ؟ — دېدى تالىشقۇل سالى ئاقساقالنىڭ گېپىنى ئاڭلىغاندىن كېيىن .

— قۇلىقىڭنى يېقىن ئەكەل ، شەيتان ئاڭلاپ قالمىسۇن ، — دېدى سالى ئاقساقال ، ئۆيدە ئىككىسىدىن باشقا ئادەم بولمىسىمۇ ئۆزىچە گۇمانسىراپ .

تالىشقۇل سۇرۇلۇپ ئۇنىڭغا يېقىنلىدى .

— قانداق ، بۇ گەپ بولىدىغاندۇ ؟ — دېدى سالى ئاقساقال تالىشقۇلنىڭ قۇلىقىغا پىچىرلاپ بولۇپ .

تالىشقۇل كۈلۈپ كېتىپ :

— بۇنى قانداق ئويلاپ تاپتىڭ ئاقساقال ، مېنىڭ بىرنەچچە يەل تاپان يېقىنلىرىم بار ، ئۇلارغا دەپلا قويىدىغان بولسام ، لوپ دالىسىدا شامالدەك ئۇچۇپ يۈرۈپ ھەممە يەرگە تارقىتىدۇ ، — دېدى .

---

① تۆلۆچ — تۆلەم ، تۆلەش ؛ قەرز .
② غالىس — يوقىرى ، ئۈستۈن ، قالتىس .

تالىشقۇلنىڭ پىتنە تارقىتىشقا بۇنچە قىزغىنلىق بىلدۈرۈپ كېتىشىدە سەۋەب بار . ئۆتكەنكى قوشاق ئېيتىشىشتا ئوماقنىڭ شۇنچە كۆپ ئادەم ئالدىدا ئۇنى ئىككىنچىلەپ قوشاققا ئېغىز ئاچ-ماس قىلىپ رەسۋا قىلىۋەتكىنى بەك ئەلەم بولغانىدى . ئۇنىڭدىن ئۆچىنى ئېلىشنىڭ ھېچ ئېپىنى تاپالماي يۈرگەنىدى . سالى ئاقسا-قالنىڭ ئويدۇرۇپ چىققان گېپى ئۇنىڭ كۆڭلىدىكىنى تاپقاندەك بولغانىدى . «مۇشۇ گەپ بىلەنلا ئۇلارنىڭ يېڭى يۇرت قۇرۇش ، چوڭ كۆچۈرۈش ، ئۇيۇشۇش دېگەنلىرى سۇغا چىلىشار. ناۋادا ، سۇرۇشتە قىلىپ قالغۇدەك بولسا ، سالى ئاقساقال شۇنداق دېگەن ، دەپ قۇتۇلمامدىمەن» دېگەنلەرنى كۆڭلىگە پۈكۈپ قويدى ئۇ .

پىتنىچى ئاز بولسىمۇ ، «ئورۇق كالىنىڭ پوقى يوغان» دې-گەندەك ، تارقاتقان ئىغۋاسىنىڭ تارقىلىشى تېز ، تەسىرى چوڭ بولدى . «بۇرۇن قەبىلىۋازلىق ، يۇرت - جەمەتۋازلىق قىلغانلارغا يېڭى يۇرتتا ئۆي بېرىلمەيدىكەن ، شۇنداقلاردىن كۆچۈپ بارغانلىرى بولسا ، كەلگەن جايىغا كەتكۈزۈۋېتىدىكەن» دېگەن گەپ بوراندا ئۇچقان قامغاق پوزمىنىدەك ھەممە يەردە يامراپ يۈردى . قار پوم-زىكى دومىلىغانسېرى يوغىنىغاندەك ، بۇ ئىغۋالارمۇ سەمرىپ ، چىغ كۆتىچىكىدەك شاخلاپ ، چوڭلا بىر ئەرسە بولدى . بەزد-لەر پىتنە - پاساتنى ئاڭلاپ ئۆز سايىسىدىن ئۈركۈپ ، گۇمانلىنىپ يوق بولۇپ كېتىشتى ، بەزلىرى يېنىدىن قوشۇپ ، كىشىلەرنى ساراسىمىگە چۈشۈرۈپ قويدى . يېڭى يۇرتقا كۆچۈپ بېرىشقا تەرەد-دۇتلىنىۋاتقانلار توختاپ قېلىشتى . كۆچۈپ كېلىۋاتقانلار ئارا يول-دىنلا ئارقىسىغا قايتىشتى . يېڭى يۇرتقا كۆچۈپ كېلىۋاتقانلارنىڭ ئايىغى ئۈزۈلدى . كۆچۈپ كەلگەنلەردىن ئون نەچچە ئۆيلۈكى «ئۆ-زىنى سوراپ» بىر كېچىدىلا غىپپىدە كېتىشتى ، كەتمىگەنلىرد-نىڭمۇ كۆڭلى جايىدا ئەمەس . كېتەيلى دېسە كۆڭلىنىڭ بىر يېرى يېڭى ، مۆجىزىدەك ئاجايىپ چىرايلىق ئۆيدە ، كەتمەي تۇرۇپ باقاي-لى دېسە ، گەپلەر ھېلىقىدەك...

تۇلەك بوۋىدەك زېرەك كىشىلەر بۇ پىتنە - پاساتنىڭ قايسى

شۇم ئىغىزدىن چىقىپ ، كىملەر تەرىپىدىن تارقىتىلىۋاتقىنىنى بىلىپ بولدى . «يالغانىنىڭ ئايىغى قىسقا» ، ئۇلار ئىغۋاچىنى بەلىپ بولغۇچە ، ئۇلارمۇ باردىغان يېرىگە يېرىپ ، چاچىدىغىنىنى چېچىپ بولدى .

— ئۆيلەرگە ئورۇنلاشتۇرۇشنى تېزلىتەيلى ، — دېدى تۇلەك بوۋا جاھانبەگكە .

— ئالدى بىلەن يېراقتىن كەلگەنلەرنى ئورۇنلاشتۇرايلى ، — تايۇق شۇنداق دەپ بولۇپ يەنە مۇنۇ گەپنى قوشۇپ قويدى ، — بۇلاقكۆلدىن كەلگەنلەرنى كېيىنرەك ئورۇنلاشتۇرساقمۇ بولىدۇ .

— بىزدەك يۇرت قۇرۇش ئىشىغا ئارىلىشىپ يۇرگەنلەرنى كېيىنگە قالدۇرۇپ ، ئالدى بىلەن قاراچىلارنى ئورۇنلاشتۇرايلى ، — دېدى ئوماق .

جاھانبەگ يېڭى ئەھۋال ئالدىدا نېمە قىلىشنى بىلمەي گاڭگىراپ قېلىپ ، بىرنەچچەيلەننى چاقىرىپ مەسلىھەت سورىغانىدى . پىكىر قىلغۇچىلارنىڭ گەپلىرى ئەنە شۇنداق بىرلا مەزمۇندا بولۇپ ، يېراقتىن كەلگەنلەرنى ، تۆۋەن قاتلامدىكى پۇقرالارنى ، كۆڭلىنى تىندۇرالماي دېلىغۇل بولۇپ يۇرگەنلەرنى ئالدىن ، تېز ئورۇنلاشتۇرۇش ، مۇشۇ يول بىلەن ئىغۋاچىلارنىڭ ئاغزىنى تۇۋاقلاشتىن ئىبارەت بولدى .

ئۇقۇشماسلىق ، تەكرارلىق بولۇپ قالماسلىق ئۈچۈن ، بىر مەھەللىگە ئورۇنلاشتۇرۇپ بولغاندىن كېيىن ، يەنە بىر مەھەللىگە قەبىلە كىشىلىرىنىڭ ئاز - كۆپلۈكىگە قاراپ تەڭشەپ ئورۇنلاشتۇرۇلىدىغان بولۇپ ، سۆھبەتتىن چىقىپلا تۇتۇش قىلىندى .

كىشىلەر ئۆزىنى تىڭشاپ خارامۇشلانغاندەك بولۇپ قالغان دالا بىردىنلا جانلىنىپ كەتتى . كىشىلەرنىڭ چىرايىدا خۇشاللىق جىلۋىسى . بالىلاردىن چوڭلارغىچە شۇنچە تېتىكلەشكەن . چوڭلارنىڭ ئىش بۇيرۇشلىرى ، بالىلارنىڭ چۇڭۇلداشلىرى ئەتراپنى قاپلىغاندىدى . بىردىنلا كىشىلەرنىڭ خۇشاللىقىنى ، جۇشقۇنلۇقىنى تېخىمۇ جانلاندۇرۇپ ، كەيپىياتنى ئۇرغىتىدىغان زىل ، جاراڭلىق ئاۋازدا

ئېيتىلغان قوشاق ھەممە كىشىنى ئۆزىگە تارتتى . سادانىڭ ياڭراق-لىقىدىنلا قوشاقنى كىمنىڭ ئېيتقانلىقىنى كىشىلەر بىلىپ بولدى . بۇ ئۇجۇلخاننىڭ ئاۋازى ئىدى :

تالىشقۇلنۇ سالىباي ،
بىر قويغا ساتىۋاپتۇ .
جەمە گەپ توشۇغالى ،
ئارۋاغا[1] قاتىۋاپتۇ .
جەمە گەپنى ئاغىرى[2] ،
تارتالماي ياتىۋاپتۇ .

ئامالى يوق سالىباي ،
ياندىپ قوشۇپ ئۆزۈنۇ .
يۇرتتۇن يۇرتقا يەتكۈچە ،
يەرگە تۆكۈپ يۇزۇنۇ .
كىم ئاڭلايدۇ يۇزۇ يوق ،
جەمەچىنى سۆزۈنۇ .

لوپ دالىسىدا ھەممىدىن تېز ، ھەممىدىن كەڭ تارقايدىغىنى قوشاق . بولۇپمۇ يۇرتۇازلىق ، قەبىلىۋازلىقتىكى جاھىل ، ئەسەبىي-لىكى بىلەن داڭقى پۇر كەتكەن سالى ئاقساقالدەك ، تىلى ئاچچىق ، سېسىق قوشاقلىرى بىلەن نام تاپقان تالىشقۇلدەك ئادەملەر توغرى-سىدىكى قوشاقلارنىڭ شامالدا تارقالغان پۇراقتەك بارمايدىغان يې-رى يوق . مانا ، ئۇجۇلخاننىڭ قوشىقى ئاغزىدىن چىقىپ بولۇشىغا شامالالارنىڭ غۇر - غۇرىدا ، گۇرۇلدەشلىرىدە شۇ قوشاق ، ئاقئۇ-لامخان ، سۇقسۇر[3] ، غاز ، ئۆردەكتەك سۇ قۇشلىرىنىڭ غاق -

① ئارۋا — ھارۋا .
② ئاغىر — ئېغىر .
③ ئاقئۇلام ، سۇقسۇر — سۇ قۇشلىرى .

غاقلىرىدىمۇ ، قاغىلارنىڭ قاقىلداشلىرىدىمۇ ، سەھەر قۇشى تورغاي-
لارنىڭ چۇ - چۈلىرىدىمۇ ھەتتا سېسىق پۇراق قارۇنانىڭ جىر -
چارلىرىدىمۇ شۇ قوشاق...

سالى ئاقساقال بىلەن تالىشقۇل ئۆز ئۆيلىرىدە روجەك ، تۇڭ-
لۇكتىن ، تۆشۈك - يېرىقلاردىن كىرىۋاتقان قوشاقتىن قۇلىقى
گاراڭ ، كاللىسى ساراڭ بولۇپ ، چېكىسىنى تۇتۇپ ئولتۇرۇشاتـ
تى . «قاشقا سانىساڭ كۆزگە ، كىشىگە سانىساڭ ئۆزگە» دېگەن
دەل مۇشۇ .

— قۇداڭنىڭ ، كۈيئوغلۇڭنىڭ ، قىزىڭنىڭ يۈزىنى ئايىماي
جەمە تارقاتقاندىكىن خوپ بولدى ، ئۆزۈڭگە ئاز ، — دەپ تەئەددى
قىلاتتى سالى ئاقساقالنىڭ خوتۇنى .

— ئاقساقاللىقىدىن ئايرىپ بېرىدىغاندەك قىپ كەتتى . ئەمدى
كىشىلەرگە قايسى يۈزىمىز بىلەن قارايمىز ، — دەپ دادلايتتى
تالىشقۇلنىڭ خوتۇنى .

ئۇجۇلخانىنىڭ قوشاقلىرىنى تولۇقلاپ ئۇندا كۆنچى ، چارا ،
چوڭكۆل ، كۈزلەكتىن ، بۇندا مىرەن ، ئارغاندىن قوشاقلار ئەتىياز-
دىكى غاز توپىدەك ئايىغى ئۈزۈلمەي قاتار - قاتار ، توپ - توپى
بىلەن ئۇچۇپ كېلىشكە باشلىدى . شۇ قوشاقلارنىڭ بىرىدە مۇنداق
دېيىلگەن :

سارغايىپتۇ كۈز بولۇپ ،
سۇ بويۇنۇ[1] قىياقى .
چوڭ كەپ قاپتۇ سالىغا ،
ئاقساقاللىق تۇماقى .
سىياقىڭنى ياپالماس ،
قاش ، كۆزۈڭنۇ[2] بوياقى .

---

① بويۇنۇ — بويىنىڭ (لوپنۇر دىئالېكتىدا) .
② كۆزۈڭنۇ — كۆزۈڭنىڭ (لوپنۇر دىئالېكتىدا) .

تالمشقۇلەي ، تالمشقۇل ،
سالى باينى ياقمنى .
سۆرەيمەن دەپ سۇندۇرۇپ ،
ئارۇاسىنى چاقمنى .
ئەمدى نەدىن تاپۇرسەن ،
جەمە ئارۇا ساقمنى .

سالى ئاقساقال بىلەن تالمشقۇلغا كىرىپ كېتەي دېسە يەر قاتتىق ، چىقىپ كېتەي دېسە ئاسمان يىراق ، سۇغا كىرىۋالاي دېسە تۇنجۇقۇش . ئۇلار ئابدالدىن كېتىشنىمۇ ئويلاشتى ، ئەمما نەگە كېتىدۇ ؟ ماڭسا ـ ماڭسا لوپ دالىسىدىن چىقىپ كېتەلمەيدۇ ، چىقىپ كېتىشنىمۇ بىلمەيدۇ . ئۇلارنىڭ بىلىدىغىنى ، ئۇلارنىڭ دۇنياسى مۇشۇ قۇملۇق دالا ، تارىم ۋادىسى ، باشقا يەرنى تەسەۋۋۇرمۇ قىلالمايدۇ .

ئۇلارنى ئۆيىنىڭ تۆت تېمىمۇ ، تورۇسىمۇ چاقماقتا ، ئولتۇرغان يېرىدىن مىڭلاپ بىگىز ئۆرلەپ چىقىپ ئۇ جېنىدىن بۇ جېنىغا ئۆتكۈچە سانجىلماقتا . شۇ تاپتا ئۇلارغا ئۆزىنى قويارغا يەر قالمىغاندەك ئىدى . ئۇلار ئۆز گۆشىنى يېگۈدەك بولۇپ تۇرغاندا ، ئۆيلىرىنىڭ تۈگلۈكىگە بىرىدىن تورغاي كېلىپ قونۇپ ، چۇ ـ چۇلاپ ۋىچىرلىغىلى تۇردى . تورغايلار نېمىدەپ ۋىچىرلىدى دېمەمسىلەر :

ۋىچىر ـ ۋىچ سالى بايەي ،
ۋىچىر ـ ۋىچ تالمشقۇلەي .
يېگەنىڭنى بىلەمسەن ،
دېگەنىڭنى بىلەمسەن .
ئۆيۈڭ چۆل قال① ، ئۆيۈڭ چۆل ،

① «ئۆيۈڭ چۆل قال» — لوپلۇقلارنىڭ ئەڭ قاتتىق قارغاشلىرىنىڭ بىرى .

چۆل ئۆيۈڭدۈن چىقماي ئۆل .
ۋىچىر - ۋىچىر - ۋىچىر - ۋىچ ،
سىبىسىق لەشنىڭ جايى كۆل .

«ئۆلمەكنىڭ ئۈستىگە تەپمەك» قىلغان تورغايغا قەھرى تۈتـ
قان سالىباي پۈتىدىكى كەشىنى ئاتتى . ئۇنىڭغىچە تورغاي ئۇچۇپ
كەتكەنىدى ، كەشى تۈگلۈكتىن چىقىپ كېتىپ ، قايتىپ ئۆگزىگە
گۈپپىدە چۈشتى .

— كەشىمنى ئېپ چۈشۈپ بەرگىنە ، — دېدى سالىباي خوتۇنىغا .

— كەش كىمنىڭ بولسا ، كىم ئاتقان بولسا ، شۇ ئۆزى ئېپ
چۈشسۇن ، — سالى ئاقساقالنىڭ خوتۇنى شۇنداق دەپلا ئۆيدىن
چىقىپ كەتتى .

— مېنى سەنمۇ چاققىلى تۇردۇڭمۇ ، — سالى ئاقساقال
خوتۇنىنىڭ ئارقىسىدىن غۇدۇراپ قالدى .

3

ئاسماندا ئەگىپ يۈرگەن پارچە ـ پارچە بۇلۇتلار پايانسىز كۆك
سەتھىگە سىڭىپ كەتكەندەك ياكى شامال بىر ياقلارغا سۈرۈپ ئېلىپ
كەتكەندەك كۆزدىن غايىب بولدى . ئاسمان كۆلنىڭ زۇمرەت سۇيـ
دەك تىنىق ، سۈزۈك . قۇياش شۇ قەدەر پارلاق ، چاقناق ، ئۇنىڭ
نۇرلىرى يېڭى يۈرتقا ، ئۇنىڭ كەڭ دالا ـ تۇزنگە ، قۇملۇقلىرىغا
سېخىيلىق بىلەن تۆكۈلۈپ ، يۈرتنىڭ كۈز ھاۋاسىنى ئۆتكەن ھەرـ
قانداق يىللاردىكىدىن ئىللىقلاشتۇرۇۋەتتى .

— بۇ يىل كۈز ئوبدان كەلدى .

— ئۇيۇشۇش ياراشتى .

— ئۇيۇشۇشنىڭ ياراشقانلىقىدا گەپ يوق ، ئەمما زە...

— ھە ، نېمە ئەمازە ؟

— مۇشۇ... مەھەللىلەرگە قويغان نامنى دەيمىنا ، كۆڭلۈم تازا

تارتمايۋاتىدۇ .

— قاراقوشۇنلۇق تۇرۇپ «قالۇچى» مەھەللىسىدە ئولتۇرۇپ قالغىنىڭغا شۇنداق دەۋاتامسەن .

— گوي ـ گوي ، نەدىكى گەپنى قىلىسەنكەن ، ئارىلىشىپ ئولتۇرۇپ تۇغقاندەك ئۆتۈۋاتىمىز . شۇڭا ئاشۇ نامنى قوللانمىساق بولمامدۇ ، دېمەكچىمەن .

— بەللى ، سەنمۇ مەندەك ئويلاۋېتىپسەن . ئاغا[1] ـ بەگلىرىدىمىز نېمىنى ئويلايدىكىنتاك ، ئۆزلىرى قەبىلىچىلىك قىلىشمايلى دەيدۇيۇ ، لېكىن ئۆزلىرى مەھەللىلەرگە قەبىلە نامىنى قويۇۋالىدۇ .

— ...

بولۇنۇۋاتقان گەپنىڭ ئۇستىگە كۈنچىققانبەگ بىلەن تۇلەك بوۋا ، تايۇق ، ئوماقلار كېلىپ قالدى . بۇلار جاھانبەگنىڭ چاقىرتىشى بىلەن مۇھىم بىر ئىشنى مەسلىھەتلەشكىلى ئۇنىڭ ئالدىغا كېتىۋاتقانىدى .

— ھە ، ئوبۇشقىلار[2] ، ئاغا ـ بەگلەر سىلەردەك ئويلىماپتۇ ـ ھە ؟ — دېدى كۈنچىققانبەگ ئۇلارغا قاراپ ئىللىق ، سۆيۈنۈش بىلەن كۈلۈمسىرەپ .

— ئەمدى... دەيمىزا...

— بوۋا ، نېمىشقا شۇنداق ئاتىغانلىقىمىزنى بۇلارغا دەپ بەرگىنا .

— گوي ـ گوي ـ گوي ، ياخشىسى ئۆزۈڭ دېگىن بەگ ئوغلى ، بەگنىڭ گېپى بەگچە بولىدۇ ، يۈرتقا تېز تارايدۇ ، — دېدى تۇلەك بوۋا .

— چوڭنىڭ ئەقلى چوڭچە ، تۇلەك بوۋا دەل گەپنى قىلدى . ئۆزۈڭنىڭ دېگىنى ياخشى ، بەگ ، — دېدى ئوماقمۇ .

ئۆزئارا پاراڭ قىلىشۋاتقانلار قاراقوشۇن ۋە ئابدال قەبىلىسى-

---

① ئاغا — لوپلۇقلاردا يۇرت چوڭلىرى شۇنداق دەپ ئاتىلىدۇ .
② ئوبۇشقا — قەبرىلەر ، بوۋىلار .

ىدىكى ھازىر بىر مەھەللىدە ئولتۇرۇۋاتقان يۇز - ئابرۇيلۇق قېرى-
لار ئىدى . كۆنچىققانىبەگ ئۇلارنىڭ پاراڭلىرىدىن يېڭى تۆت مەھەل-
لىگە تۆت قەبىلىنىڭ نامىنى قوللىنىشتا نېمىنى كۆزدە تۇتۇشقانلى-
قىنى كۆپچىلىككە تەپسىلىيرەك ئېيتىپ قويۇشنىڭ لازىملىقىنى
ھېس قىلىپ قالدى...

— لوپلۇقلار ئىچىدە قاراقوشۇنلار ئاساسىي ئاھالە بولۇپ ،
سانى ھەممىدىن كۆپ ، لوپ دالىسىنىڭ ھەممە جايلىرىغا كەڭ
تارقالغان . ئۇنىڭدىن قالسا ئابدال① ،قالۇچى ، جۇداخ — يانلار ،

---

① ئابدال — تارىخىي ئاتالغۇ بولۇپ ، قەدىمكى بىر تۈركىي قوۋۇم - قەبىلىنىڭ نامى . لېۋ زىشياۋ «ئۇيغۇرلار» (1) دېگەن كىتابىدا : «... جوجان ئاقسۆڭەكلىرى ھاكىمىيىتىنىڭ كېيىنكى مەزگىللىرىدە (مىلادىيە 5 - ئەسىرنىڭ كېيىنكى يېرىمىدا — ئا) ئۇيغۇرلارنىڭ ئىچكى قىسمىدا توققۇز ئۇرۇقداش قوۋۇم شەكىللەندى . ئۇلار : ياغلاقار (ئۇيۇرغۇر) ، قۇرتارغار ، دېرىمار ، بايىرسۇق ، ئابدال...لاردىن ئىبارەت» دەيدۇ . (مىللەتلەر نەشرىياتى ، 1987 - يىلى 10 - ئاي 1 - نەشرى 37 - بەت) . ۋاھىتجان غوپۇر ، ئەسقەر ھۇسەينىلەرمۇ «ئۇيغۇر كلاسسىك ئەدەبىياتى تېزىسلىرى» دېگەن كىتابىنىڭ «ئۇيغۇرلارنىڭ تەركىبى» ماۋزۇلۇق بېتىدە (7 - بەت) ئابدالنى ئىچكى توققۇز ئۇرۇقىنىڭ بەشىنچىسى قىلىپ تەھقىلەيدۇ (مىللەتلەر نەشرىياتى 1984 - يىلى 4 - ئاي 1 - نەشرى) . ۋاڭ جىلەي «ئوتتۇرا ئاسىيا تارىخى» (1) دېگەن كىتابىدا «گرېتسىيە ۋە ئەرمىنىيە تارىخچىلىرى ئۇلارنى ئىفتالىت (ئابداللارنى — ئا) ئاپتولىتىس ياكى ئېفتالاس دەپ ئاتىغان . پارس ۋە ئەرەب يازغۇچىلىرى ئابدال دەپ ئاتىغان ، بەزى غەرب يازغۇچىلىرى بولسا ئۇلارنى ئاق ھۇنلار دەپ ئاتىغان» دەيدۇ (شىنجاڭ خەلق نەشرىياتى 1993 - يىلى 4 - ئاي 1 - نەشرى ، ئابلەت نۇردۇن ، ئىزنز يۈسۈپ تەرجىمىسى 276 - بەت) . قەدىمكى بۇ ئۇيغۇر قەبىلىسى يۇقىرىقىلاردىن باشقا يەنە ئوخشىمىغان دەۋرلەردە ياۋچى ، توخار دەپمۇ ئاتالغان . «مەركىزىي ئاسىيا تارىخىغا دائىر ماتېرىياللار — ئۇيغۇرلار ۋە غەربىي يۇرتتىكى باشقا تۈركىي خەلقلەرنىڭ قىسقىچە تارىخى» دا «ياۋچى» ، ئېتنونىمى تېكىستلەردە 4 - ئەسىردىن باشلاپ «توخار» ، دەپ تەرجىمە قىلىنىپ كەلدى» دېيىلىدۇ . (شىنجاڭ خەلق نەشرىياتى 2000 - يىلى 3 - ئاي 1 - نەشرى . رۇسچىدىن ئۇيغۇر سايرانى تەرجىمىسى ، 45 - بەت) . يۇقىرىقى كىتابنىڭ 50 - بېتىدە : «ھۇنلارنىڭ چوڭ دۆلىتى ياۋچىلار بىلەن قانتىق ئېلىشىش جەريانىدا مەيدانغا كەلگەن» دېيىلگەن بولسا ، 52 - ، 53 - بەتتە : «تۇمەن تەڭرىقۇت چوڭ ئوغلى مەتەنى تەخت ۋارىسى قىلىشقا بولمايدۇ» دەپ قاراپ ، ياۋچىلارغا تۇرغاقلىققا بېرىپ ، ياۋچىلارنىڭ ئۆزىگە بولغان ھوشيارلىقىنى بوشاتماقچى بولىدۇ» دېيىلگەن ؛ 48 - بېتىدە : «ياۋچىلار غەربىي يۇرتقا كۆچۈپ ئۇسۇن قەبىلىلىرى بىلەن قوشنا بولغانىدى . ھۇنلارنىڭ قىستاپ كېلىشى بىلەن ئۇلار غەرب تەرەپكە كۆچتى ، كېيىن ئوتتۇرا ئاسىياغا ئۆتۈپ ، ئۇ يەردىكى گرېك - باكتىرىيە پادىشاھلىقىنىڭ ئورنىغا ئۇلۇغ كوشانلار پادىشاھلىقىنى قۇردى... خەن سۇلالىسى دائىرىسىدە بولسا ، ئۇلارنىڭ بۇرۇنقى ئىسىملىرىغا ئاساسلىنىپ «ئۇلۇغ ياۋچىلار پادىشاھلىقى ، دەپ ئاتالدى» دېيىلگەن . ۋاڭ جىلەيمۇ «ئوتتۇرا ئاسىيا تارىخى» (1) دېگەن كىتابىدا : «توخرى (ياۋچى ، ئابدال — ئا) ئېلى ھۇنلارنىڭ غەربىي تەرىپىدىكى چوڭ دۆلەت بولۇپ ، خېشى كارىدورىغا جايلاشقانىدى» (144 - بەت) . «توخرىلار ھۇنلار تەرىپىدىن مەغلۇپ قىلىنغاندىن كېيىن ... غەربكە كۆچكەن بۇ بىر قىسىم توخرىلار تارىختا ئۇلۇغ (چوڭ) توخرىلار دەپ ، يىراققا كۆچمەي ، جەنۇبىي تاغقا (كوئېنلۇن تېغى بولۇشى مۇمكىن) بېرىپ چاتقىلار بىلەن ئارىلىشىپ ئولتۇراقلاشقان بىر قىسىم توخرىلار كىچىك توخرىلار دەپ ئاتالغان» دەپ كېلىپ ، «بۇيۇك تاڭ سۇلالىسى دەۋرىدە غەربىي يۇرتقا قىلىنغان سایاھەت خاتىرىسى» دىن «ئۇدۇن (خوتەن) بىلەن چەرچەن ئارىلىقىدا توخرى دۆلىتى بار» دېگەن جۈملىنى نەقىل قىلىپ كۆرسەتكەن (147 - بەت) .

لى يىنپىڭ «بۇددا ئېلى ئۇدۇن» دېگەن كىتابىدا ، غەربكە كۆچۈپ كوشان ھاكىمىيىتى قۇرغان چوڭ ياۋچىلارنى «ياۋچى» ، «توخار - توخرى» دېمەي توغرىدىن - توغرا «ئابدال» دەپ ئالغان . ئۇ مۇنداق دەيدۇ : «شۇنىڭ بىلەن ئۇدۇن يەنە ئابداللارنىڭ كونترولىغا ئاستىغا چۈشۈپ قالغان» (122 - بەت) .

يۇقىرىقى تارىخىي ئاساسلاردىن شۇنى بىلىدۇكى ، «ئابدال» قەدىمكى ئۇيغۇر قەبىلىلىرىنىڭ بىرى بولۇپ ، ھەرقايسى دەۋرىدە ، ھەرقايسى تىللاردا ھەر خىل ئاتالغان . ھۇنلارنىڭ قىستىشى بىلەن چوڭ بىر تۈركۈمى غەربكە كۆچۈپ كەتكەن ، ئاز بىر قىسمى جەنۇبقا يەنى تارىم ۋادىسىغا كېلىپ ماكانلىشىپ قالغان .

بىر تۈركۈم قاراقوشۇنلۇقلار بىلەن ئابداللار قاراقوشۇن ، ئابدال مەھەللىلىرىدە ئايرىم توپ بولۇپ ئولتۇرغاندىن باشقا ، تۆت قەبىلە ئادەملىرى لوپ دالىسىنىڭ ھەممىلا يېرىگە تارىلىپ ، ئارىلىشىپ مەھەللە بولۇپ ئولتۇراقلاشقان . يەنە بىر قىسىملىرى سۇ ، ئوتلاق ، ئۈزۈقلۇق قوغلىشىپ تېخىمۇ تارىلىپ ، بىر جەمەت ھەتتا بىر ئائىلە ئايرىم ئولتۇرۇپ ، يىللاپ - يىللاپ باردى - كەلدى قىلىش- ماي ، بىر - بىرىنىڭ ھالىنى بىلىپ تۇرۇش تۈگۈل باشقىلارنىڭ مەۋجۇتلۇقىدىن خەۋەرسىز ئۆتۈپ كېتىدىغانلارمۇ ئاز ئەمەس . بۇلار ئۆزلىرىدىن ھەم كۈندىلىك يېمەكلىكى ، تۇرمۇش لازىمەتلىكىدىن باشقىسىنى بىلمەسمۇ ، ئۆزلىرىنىڭ قايسى قەبىلىدىن ئىكەنلىكى- نى بالىلىرىغا ھېكايە قىلىپ بېرىپ ، ئۇلارنىڭ قۇلىقىغا قۇيۇۋې- تىشنى ئۇنتۇمايدۇ . مەھەللىلىشىپ ئولتۇرغانلار ئائىلىلەر ئارا مۇناسىۋەتتە قەبىلىسىنى چىقىش قىلسىمۇ ، مەھەللىلەر ئارا بولى- دىغان تۇرلۇك مۇناسىۋەتلەردە مەھەللىسىنى تەكىتلىشىدۇ ، مە- ھەللىسىنىڭ نامى ، مەنپەئىتىدە چىڭ تۇرىدۇ . مەھەللە بولۇپ ، توپلىشىپ ئولتۇرغان لوپلۇقلاردا قەبىلچىلىكتىن باشقا يەنە يۇرت- ۋازلىق ، مەھەللىۋازلىقمۇ خېلى يىلتىز تارتىپ كەتكەن . بۇ تە- سىرنى بىر قېتىملىق نام قويۇش - قويماسلىق بىلەن ئۇلارنىڭ كۆڭلىدىن كۆتۈرۈۋەتكىلى بولمايدۇ . ئەگەر ئۇنداق قىلىنسا ، ھەم- مە قەبىلىدىن نارازى بولىدىغانلار چىقماي قالمايدۇ . بۇ چوڭ ئۇيۇشۇشقا پايدىسىز . يېڭى يۇرتتىكى تۆت مەھەللىنىڭ ئاتىلىشىغا كەلسەك ، ئۇ بىر قۇرۇق نام ، قەبىلچىلىك بىلەن زادى ئالاقىسى يوق ، ئاقساقاللىرىنى مەھەللىدىكى پۇقرالار ئۆزى سايلايدۇ . ناۋا- دا ، ئاقساقال ئۆز قەبىلىسىنى كۆتۈرۈپ چىقىپ ، قەبىلسىگە بو- لۇشتۇلۇق قىلىدىغان بولسا ، قالغان ئۇچ قەبىلە كىشىلىرى نارازى بولىدۇ ، ئۇنىڭ سۆزى ئۆتمەيدۇ ، كېيىنكى قېتىمقى ئاقساقال سايلاشتا خەلق قەبىلچىلىك قىلمايدىغان بىرىنى تاللاپ سايلىۋالى- دۇ . شۇڭا بەگلىكىمىزدە بۇنىڭدىن كېيىن قەبىلچىلىكنىڭ رولى ئاجىزلاپ ، تەسىرى يوقىلىشقا باشلايدۇ . بۇ تەرىپىدىن خاتىرجەم

بولۇڭلار ، قانداق ؟
— بىلدۇق ، بىلدۇق ، بەگنىڭ ئوغلى بەگچە ئويلايدىكەن ، — دېيىشتى قېرىلار .
ھېلىقى قېرىلار قالدى . تۆتى جاھانبەگنىڭ ئۆيى تەرەپكە ماڭدى .
— كېلىڭلار ، كېلىڭلار ، — دېدى جاھانبەگ ئېگىز يۇلغۇن شاخلىرى بىلەن قاشالانغان ھويلىغا كىرىۋاتقانلارغا ، بەگ تېخى يېڭى ئۆيگە كۆچۈپ چىقمىغانىدى ، — سۇپىدا ئولتۇرۇپ پاراڭلىشايلى .
تۆلەك بوۋا جاھانبەگكە سەپسېلىپ قارىدى . ئۇنىڭ چىرايىدىن يا جىددىيلەشكەن ، ياكى ئاچچىقلانغاندەك بىرەر ئىپادىنى سېزەلمىدى ، «بىزنى چاقىرتقۇدەك قانداق بىر ئىش بولغىيدى» دەپ ئويلاپ قالدى .
كىرگەنلەردىن كۇنچىققانبەگدىن باشقىلىرى سۇپىغا چىقىپ جايلىشىپ ئولتۇرۇشتى . كۇنچىققانبەگ سۇپىنىڭ يەنە بىر تەرىپىدە لەپتىلا ئاتىسىغا ئۇدۇل قاراپ ئولتۇردى . بەگنىڭ ئايلى ئوتتۇرىغا چىگە ئارىلاش تورقا تالاسىدا توقۇلغان داستىخان سېلىپ ، دەملەپ تەييار قىلىپ قويغان قويۇق سۇتلۇك چاينى ياغاچ چۆچەكلەرگە قۇيۇپ ، ھەربىر قاچىغا تۆت تالدىن جىگدە تاشلاپ ، كىرگەنلەرنىڭ ئالدىغا قويۇپ ئۆيگە كىرىپ كەتتى .
— مەھەللە قۇرۇش ئىشىنى تۇگەتتۇق ، — جاھانبەگ مېھمانلارنى چايغا تەكلىپ قىلىپ ، ئۆزى چايدىن ئىككى سۇمۇرۇۋېلىپ گېپىنى باشلىدى ، — كەلگەنلەرنىڭ ھەممىسىنى مەھەللىلەرگە ئورۇنلاشتۇرۇپ بولدۇق . ھەربىر مەھەللىدە يەنە ئۇچ - تۆتتىن ئۆيۈ بوش ، كەلگەنلەرنى ئۇدۇللۇق ئورۇنلاشتۇرساق بولىدۇ . ئەمدىكى مۇھىم ئىشىمىز ، ئاقساقاللار كېڭىشى چاقىرىپ كېيىنكى ئىشلارنى كېڭىشىۋالساقمىكىن دەيمەن . كېيىنكى مۇھىم ئىشىمىز جىمى ئاقساقاللارنى باشقىدىن سايلاپ چىقىش ، سىلەرچە قانداق ؟ — دېدى جاھانبەگ ، ئاندىن تۆلەك بوۋىدىن باشلاپ ئولتۇر-

غانلارغا بىرمۇبىر قارىدى ، چىرايىدا كۈلكە جىلۋىلىنىپ تۇراتتى .
— سايلىنمىدىغان ئاقساقاللارنىڭ شەرتى نېمە بولىدۇ ، كۆڭ-
لۈڭگە پۈكۈپ قويغانسەن ؟ — تۈلەك بوۋا جاھانبەگدىن سورىدى .
— شەرت بىرلا : قەبىلىچىلىك قىلمايدىغان بولۇش .
— گوي - گوي ، گوي ، قالتىس شەرت بوپتۇ . كېچەشنى
قاچان ئاچماقچى ؟
— بۈگۈندىن باشقا ئون كۈندىن كېيىن ئاچساق ، كېچەشتىكى
گەپلەرنىڭ قاراچىلارغا تولۇق ، ئەينەن يەتمەي قالماسلىقى ئۈچۈن ،
ھەر مەھەللىدىن ئىككىدىن ئادەم ئاقساقاللار بىلەن بىللە كەلسە ،
ياندىشىپ كېلىدىغان ئادەملەرنى چاپارلارغا تاپىلاپ قويساق دەيمەن .
— ئۈنداقتا كونا - يېڭى ئون ئىككى مەھەللىدىن ئوتتۇز ئالتە
ئادەم كېلىدىكەن . ھەرقايسى مەھەللىلەردىكى تۈتاملىق ئادەملەر
ساڭا تونۇش . كېلىدىغان شۇ ئادەملەرنى چاپارلارغا ئۆزۈڭ تاپىلاپ
قويغىنىڭ ياخشى ، — دېدى تۈلەك بوۋا .
مەسلىھەت پۈتتى . جاھانبەگ تۆت مەھەللىدىن ئالتە ئادەمنى
چاقىرىپ ، چېكىلەيدىغانىنى چېكىلەپ قويدى . يىراقتا باردىغانلىرى
بەگنىڭ پەرمانىنى ئېلىپ شۇ كۈنىلا يۈرۈپ كېتىشتى .
ھەرقانچە ھىم دۈملەنگەن مانتىنىڭ ھورى ، ھىدى تارقالغاز-
دەك ، كۆپ ئادەم چاقىرىپ كېچەش ئۆتكۈزۈشنىڭ سەۋەبى شۇنچە
مەخپىي تۇتۇلغان بولسىمۇ ، پۈتۈن لوپ دالىسىغا تارقىلىپ كەتكە-
نىدى . بەزى قەبىلىۋاز ئاقساقاللارنىڭ دېمى ئىچىگە چۈشۈپ كەت-
تى ، ئەمما كۆپچىلىك پۇقرالار خۇشال ئىدى . بۇنچە كۆپ ئادەم
چاقىرىپ كېچەش قىلىش ئابدال بەگلىكى تارىخىدا تۇنجى قېتىملىق
بولغاچقا ، بۇنىڭغا كۆپچىلىك كىشى قىزىقتى ، شۇنداقتىمۇ ئىنكاس
ھەر خىل ئىدى .
— بۇ قېتىم قالتىس كېچەش بولىدىغان ئوخشايدۇ .
— مۇشۇنىڭ بىلەن قەبىلىچىلىك تۈگىگەن بولسىغۇ...
— ... كۆپ يىل ئاقساقال بولغان ، بۇ قېتىم...
.....

كېلىشكە تېگىشلىكلەر كېلىپ بولدى . كەلگەنلىرى ئۇدۇللۇق پېئى مەھەللە ، يېئى ئۆيلەرنى ئالا قويماي بىرمۇبىر كۆرۈپ چىق-
تى . ئۇلارنىڭ ئۆيلەرگە زوقى ، مەسلىكى كەلدى ، ئۆينى كۆزىگە
سۈمۈرۈۋالىدىغاندەك ئۇزاق قاراپ كېتىشتى .
— بىزمۇ كەلسەك ئورۇنلاشتۇرامسىلەر ؟ — دېگەن سوئالغا :
— سىلەر قانداقلا بولمىسۇن مەھەللىلىشىپ ئولتۇرۇۋاتىسە-
لەر . بۇ ئۆيلەرگە ئالدى بىلەن مەھەللىسى يوق ، تارقاق ئولتۇرۇ-
ۋاتقانلار ئورۇنلاشتۇرۇلىدۇ ، — دېگەن جاۋابنى ئېلىشتى ، جاۋاب-
تىن كۆڭلى يېرىم بولۇشقان بولسىمۇ ، مەھەللىلەرنىڭ قەبىلچە-
لىكتىن خالىيلىقى ئۇلاردا يېئى بىر تۇيغۇنى قوزغىدى .
كېئەشچىلەرنى جاھانبەگ يېئى يۇرت ئارقىسىدىكى يۇلغۇنلۇق
ئوتتۇرىسىدىكى قۇملۇققا باشلاپ كېلىپ ئولتۇرغۇزدى . كېئەش
ئالدىن پۇكۇلگەن مەقسەت ئاساسىدا ئېلىپ بېرىلدى ، دېيىلمىغان
گەپلەر دېيىلدى ، تاپىلايدىغان ئىشلار تاپىلاندى . بۇنىڭدىن بۇرۇن
سايلىنمىغان ئاقساقاللارغا ھېچقانداق شەرت قويۇلمايتتى ، كۆپچە-
لىك سايلىنىلا بولاتتى . ئالدىنقى قېتىمقى ئاقساقاللار ئۆزىنىڭ
تەسىرىدىن پايدىلىنىپ ھەم ھەر خىل ۋاستىلەرنى ئىشقا سېلىپ
سايلىنىۋالاتتى . بۇ قېتىم ئۇنداق بولمايدىغان بولدى ، شەرت قو-
يۇلدى . شەرت بويىچە بولغاندا ھازىرقى ئاقساقاللارنىڭ تولىسى
سايلىنىشتىن قالمىدۇ . بۇ ئۇلارنىڭ ئۆزىگە ئايان بولسىمۇ ، شەرتكە
قارىتا ھېچنېمە دېمىدى . سالى ئاقساقالنىڭ سەتچىلىكىنى ئويلاپ ،
سۇنىڭ ئېقىشى ، شامالنىڭ يۇرۇشى بويىچە ماڭماقچى بولدى .
جاھانبەگ كېئەشچىلەرگە ئاتاپ قويدىن بەشنى سويۇپ ، ساغسا
بولمىغانلىكى ئىنەكلىرىنى ساغدۇرۇپ ، كېمىگە مەھەللىدىن يە-
غىپ ، يېتەرلىك سۇتنى تەييارلاپ قويغانىدى . كېئەشتىن كېيىن
ھەممە كىشىگە قېنىق قىلىپ بىر تاۋاقتىن سۇتلۇك چاي تارتىلدى ،
ئارقىدىنلا تۆت ئادەمگە بىر ياغاچ جاۋۇردا گۆش كەلتۇرۇلدى .
گۆشتىن كېيىن ئازراقتىن سۇغىلا سېلىپ پىشۇرۇلغان بېلىق
تارتىلدى ، ئارقىدىنلا يېرىم تاۋاقتىن بېلىق سۇيىگە چېلىپ سوۋۇ-

تۇپ قويۇلغان ئۇجۇل ئۇمىچى كەلتۇرۇلدى . داستىخانغا كەلتۇرۇل-
گەن نېمەتلەرنىڭ ھەممىسى بەگنىڭ يېنىدىن چىقىرىلدى . بۇرۇنمۇ
شۇنداق بولۇپ كەلگەن ، ئەمما بۇ قېتىمقىسى بەكلا مول بولدى .
جاھانبەگ ئاغزىدىن چىقارمىغىنى بىلەن ، بۇ داستىخان ئۇنىڭ بۇ
قېتىمدا سايلىنالماي قالىدىغان ئاقساقاللارغا بەرگەن خوشلىشىش
چېيى ئىدى . داستىخان يىغىلغاندىن كېيىن جاھانبەگ ئۇنلۇك
قىلىپ :
— ئاڭلاپ قويۇڭلار ، شۇنى جاكارلايمەنكى ، ھەرقايسى ئاقسا-
قاللارنىڭ ئاقساقاللىقى مۇشۇ ۋاقىتتىن باشلاپ توختايدۇ . يەنە
مۇشۇ ۋاقىتتىن باشلاپ ئون كۈن ئىچىدە يېڭى ئاقساقال سايلاشنى
تۇگىتىڭلار . بۇ ئىشقا ھەربىر مەھەللىدىن كېڭەشكە قاتناشقان ئۇچ
كىشى مەسئۇل بولىدۇ ، — دېدى .
ھېچ شەپسىز ، تۇيۇقسىز قىلىنغان بۇ جاكارغا تۇلەك بوۋا ،
كۈنچىققانبەگمۇ ھەيران قالدى ، ئەمما خۇش بولدى . بولۇپمۇ كۈن-
چىققانبەگ ئاتىسىنىڭ ھالقىلىق پەيتتىكى بۇ قەدەر كەسكىن ،
قەتئىيلىكىدىن سۆيۈنۈپ كەتتى . «ھالقىلىق پەيتته چوقۇم مۇشۇن-
داق كەسكىن بولۇش كېرەك» لىكىنى كۈنچىققانبەگ كۆڭۈل خاتە-
رىسىنىڭ ئەڭ چوڭقۇر يېرىگە مۆھۈرلىگەندەك ئورنىتىۋالدى .
— بۇنداق سورۇن ھازىرلاش ھەم ھېلىقى قارارنىڭ توغرىسىدا
بىزگە ئازراقمۇ شەپە بەرمىگەنىدىڭغۇ ، بۇ ئەقىل كاللاڭغا قانداق
كەلدى ؟ — كېڭەشچىلەر تارقاپ ئۆزلىرى خالىي قالغاندا تۇلەك
بوۋا جاھانبەگدىن سورىدى .
— بۇنداق ئەقىل مەندە بولامدىغان ، بۇ ، قالاچ قاناقانىڭ
كۆرسەتكەن ئەقلى بولمامدۇ ، — دېدى جاھانبەگ .
— ھەي ، شۇ قاناقا بىزدىن بۇرۇن كېپتىپ قالمىسا بولمىتتى ،
بەگلىكىمىزنىڭ تۈۋرۈكى بولۇپ تۇرۇپ بەرگەن بولسا ، — دېدى
كۈنچىققانبەگ .
— گوي - گوي - گوي ، ئۇنى بىر دېمە ، ھە راست ، قاناقانى
كۆچۈرۈش ئىشىنى قانداق قىلىمىز . يەنە بەش ئائىلە قاناقامىزغا

قارايمىز ، دەپ بۇلاقكۆلده تۇرۇۋاتىدۇ ، — دېدى تۇلەك بوۋا مۇ-
هىم بىر ئىشنى جاھانبەگنىڭ ئېسىگە سېلىپ .
— بۇنى مەن ئويلاپ قويغان ، يېڭى ئاقساقاللار كېڭىشى بىلەن
يۇرتنىڭ قۇرۇلۇش يىغىلىشىدىن بۇرۇن قاناقانى كۆچۈرۈپ ئەكې-
لىۋېلىشنىڭ يوللىنى قىلايلى . ئەتىلا بىرنەچچىمىز بۇلاقكۆلگە بې-
رىپ ، قاناقانىڭ ئۆزى بىلەن مەسلىھەتلىشەيلى ، — دېدى
جاھانبەگ .
ئەتىسى چاقچىغار بىلەن تەڭلا جاھانبەگ ، تۇلەك بوۋا ، ئو-
ماق ، تايۇقلار قالاچ قاناقانىڭ ھۇزۇرىغا يۇرۇپ كەتتى . ئايقۇتنىڭ
ئۇلار بىلەن بىللە بېرىپ قاناقاغا سالام بەرگۈسى بولسىمۇ ، سەل
ساقسىز بولۇپ قالغانلىقىدىن ئىلاجسىز ئارمانىنى ئىچىگە يۇتۇپ
تۇرۇپ قالدى .
كۈنچىققانبەگنىڭمۇ مىڭ مەرتەم بارغۇسى بار ئىدى ، ئەمما
ئۇنى ئاتىسى — جاھانبەگ توختىتىپ قويدى .
— يېڭى مەھەللىلەرنىڭ ئاقساقلى يوق ، ئىگە بولمىدىغان بىر
ئادەم بولمىسا بولمايدۇ ، بۇ بىر ئىش ؛ يەنە بىر ئىش ، سالى
ئاقساقال بىلەن تالىشقۇللار تېخىچە يېڭى ئۆيگە چىقمىدى . سەن
ئاقئۇلام ئارقىلىق گەپ ئېلىپ باق . باشقىچە تەلىپى بولسا ، ئۆزۈك
بىر تەرەپ قىلىۋېتەرسەن ، — دېدى جاھانبەگ ئوغلىغا .
جاھانبەگلەر ماڭغان كۈنىلا كۈنچىققانبەگ خوتۇنى ئارقىلىق
گەپ ئالسا ، قىيناتىسى :
— يېڭى يۇرت ، مەھەللە قۇرۇشقا ئۆزۈم بولۇشچە قارىشىپ-
تىمەن . يېڭى ئۆيدە قايسى يۇزۈم بىلەن ئولتۇرىمەن ، شۇ ئۆيدىن
چىقىپ قايسى كۆزۈم بىلەن كىشىلەرگە قارايمەن ، — دەپتۇ .
كۈنچىققانبەگ قېيناتىسىنىڭ ئالدىغا ئۆزى كىردى ، ئەھۋال-
لاشتى ، مۇڭداشتى . يېڭى ئۆيگە كۆچمىسە بولمايدىغانلىقىنى ،
كۆچمىگەندە تېخىمۇ گەپكە قالىدىغانلىقىنى ، قالاچ قاناقانىڭ كېلە-
شىدىن بۇرۇن خالىغان مەھەللىدىكى خالىغان بوش ئۆينى تاللاپ
كۆچۈۋېلىشىنى ئۆتۈنۈش قىلىپ چىقىپ كەتتى .

— كۆيئوغلىمىز ئىشكىمىزگە ئاياغ باسمىغىلى خېلى بول-
غان ، بۇ يولنىمىغۇ ئۆزۈڭ ئېتىۋەتكەن ، شۇنداق بولسىمۇ كىرىپ-
تۇ . ئۆزىمىزگە ئۆزىمىز قىلىۋالغاندىكىن ، گەپ قىلماي بەلگىلەپ
قويغان ئۆيگە كۆچۈۋالايلى ، — دېدى كۈنچىقانبەگ چىقىپ كەتكەن-
دىن كېيىن ، ئۇنىڭ قېينانىسى ئېرىگە .

سالىباي ئۇنداق ئويلاپ ، بۇنداق ئويلاپ ، كۆچمىسە ھېچبول-
مىغاندا بالىلارنىڭ قوشاق قىلىپ ئېيتىلغان ھاقارىتىدىن قۇتۇلال-
مايدىغانلىقىنى ھېس قىلدى - دە ، شۇ كۈنى كېچىدە ئاينىڭ
يورۇقىدىن پايدىلىنىپ ، بەلگىلەپ بەرگەن ئۆيگە غىپپىدە
كۆچۈۋالدى .

تالىشقۇل ئەتىسى سالىبايىنىڭ جىم - جىملا كۆچۈۋالغىنىنى
ئاڭلاپ ، ئۇمۇ شۇ كۈنىلا يەردىن ئۈستۈن قارىماي مېڭىپ يۇرۇپ
كۆچۈۋالدى .

ئاتلىرى بىرنەچچە ھەپتىدىن بۇيان مىنىلمەي تازا تاڭشۇرۇ-
لۇپ ، چېپىش سېغىنىپ ، تولا چاپچىپ تۇيىقى قىزىپ تۇرغاچقا ،
جاھانبەگلەر بۇلاقكۆل مەھەللىسىگە كۈننىڭ پېتىشىدىن ئىلگىرى
يېتىپ كەلدى . ئۇنىڭ ئۈستىگە ، ئۇلارنى تايۇق ئۆزىگە تونۇشلۇق
بولۇپ كەتكەن ئۇدۇل ، يېقىن يول بىلەن باشلاپ ماڭغانىدى . تايۇق
بۇلاقكۆل مەھەللىسىدىن كەتكەنگە بىر يېرىم ئاي بولۇپ قالدى .
ئاددىي بولسىمۇ ئاتىسى سالغان ، ئۆزى تۇغۇلۇپ چوڭ بولغان ،
ئۆي - ئوچاقلىق بولۇپ موريىسىدىن تۈتۈن چىقارغان ، ئىككى
بالىنى قاتارغا قوشقان سۆيۈملۈك ئانا بۆشۈك ئۆيىنى ، شۇنداقلا
مەھەللىسىنى سېغىنىپ قالغانىدى . بۇلارنىڭ كېلىۋاتقانلىقىنى بە-
رەرسى خەۋەر قىلىپ قويغان بولسا كېرەك ، بۇلار مەھەللىگە
كىرگەندە ، قالاچ قاناقا بىرنەچچە ئادەمنىڭ ھەمزاھلىقىدا ئۆيىنىڭ
ئالدىدا ئىككى قولى بىلەن ھاسىغا تايىنىپ تۇراتتى . جاھانبەگلەر

يىراقتىنلا ئاتلىرىدىن چۈشۈپ قاناقانىڭ ئالدىغا كەلدى ، ھەممىسى ئېگىلىشىپ سالام بەردى .

— قاناقا ، تالاغا چىقىپسەنغۇ ، ياخشى بولۇپ قالدىڭمۇ نېمە ؟ — تايۇق كەلگىنىچە قاناقانى يۆلەۋېتىپ سورىدى .

— بەگ ئوغلى كەلسە ئالدىغا چىقمىسام بولامدۇ .

— مېنى ئۇنداق يات كۆرمە ، قاناقا ، مەنمۇ سېنىڭ بالاڭ .

— چاقچاق قىلدىم ، ھەممىڭلار مېنىڭ بالام . قېنى ئۆيگە كىرىڭلار ، — قالاچ قاناقا شۇنداق دەپ تايۇقنىڭ يۆلىشىدە ئۆيگە ئالدىن ئۆزى ماڭدى .

مەھەللىدىكىلەردىن ئىككى كىشى كەلگەنلەرنىڭ قولىدىن ئاتنىڭ چۈلۈۋرىنى ئېلىپ لاشكىغا باغلاپ قويغىلى يېتىلەپ كەتتى .

ھەممەيلەن سۇپىدا ئولتۇرۇپ بولغاندىن كېيىن جاھانبەگ :

— قاناقا ، ياخشى بولۇپ قاپسەن ، سەندىن بەك ئەنسىرىگەنىدۇق ، — دېدى .

— خېلى ياخشى بولۇپ قالدىم . قىلغان ئىشلىرىڭلاردىن كۆڭلۈم تىنىپ ، روھىم كۆتۈرۈلۈپ ، قېرى جېنىمنى چىرمىۋالغان كېسەل چىقىپ كەتكەندەك يەڭگىللەپ قېلىۋاتىمەن . يېڭى يۇرتنى كۆرۈش ماڭا بۇيرۇلمىغان ئوخشايدۇ دەپ كۆڭلۈم يېرىم ئىدى ، كۆرىدىغان ئوخشايمەن ، — دېدى قالاچ قاناقا .

قاناقانىڭ گېپىنىڭ ئاخىرى چۈشۈشىگە ، قاناقانىڭ كۈكۈنەۋرە كېلىنى ئالتۇن يوغان ياغاچ جاۋۇرغا ئۇسۇلۇپ سوۋۇتۇلغان ئۇجۇل بۇلمىقى ئېلىپ كىرىپ ئوتتۇرىغا قويدى ، ياغاچ چۆچەكلەرگە ئۇسۇپ ، تۇلەك بوۋىدىن باشلاپ بىر - بىرلەپ بەردى . كۈكۈنەۋرىسى بۇللا كىچىك بىر ياغاچ قاچىدا بېلىق شورپىسى ئېلىپ كىرىپ قاناقانىڭ ئالدىغا كەلدى .

— ئۇجۇل تالقىنى سالدىڭلارمۇ ؟ — قاناقا بۇللادىن سورىدى .

— شورپىنى ئۆز پېتى ئىچەرمىكىن دەپ تالقان سالمىدۇق .

— تالقاندىن ئىككى چىمدىم سېلىۋېتىڭلار ، ئىچىپ باقاي . ئالتۇن ئىتتىك كېلىپ بۇللانىڭ قولىدىن قاچىنى ئېلىپ

بولۇپ قاناقادىن سوردى :
— جىگده تالقىندىنمۇ سالايمۇ ؟
— سال قىزىم ، ئۇنىڭدىنمۇ ئىككى چىمدىملا سال .
قاناقا ئاده‌تته بېلىق شورپىسىنى ئۆز پېتىلا ئىچىشنى ياخشى كۆره‌تتى . بۇگۈن ئۇنىڭ بېلىق شورپىسىغا ئۇجۇل تالقىنى بىله‌ن جىگده تالقىنى سېلىنغلار دېگىنىدىن بۇللامۇ ، ئالتۇنمۇ هه‌يران قالدى . ئالتۇن قاچىنى كۆتۈرۈپ سىرتقا ماڭدى ، كه‌ينىدىن بۇللا چىقىپ كه‌تتى .
— قاناقا ، سه‌ن ئاده‌تته شورپىنى شۇنداقلا ئىچىتىڭغۇ ؟ — ئالتۇن بىله‌ن بۇللا چىقىپ كه‌تكه‌ندىن كېيىن تايۇق قاناقادىن سوردى .
— باشقا ئىش يوق ، سىله‌ر ئۇجۇل بۇلمىقى ئىچسه‌ڭلار ، مېنىڭمۇ بېلىق شورپىسىغا چالغان ئۇجۇل ، جىگده ئۇمىچى ئىچكۈم كه‌لدى . «كۆڭۈل كۆڭۈلنى تارتىدۇ» كه‌ن ئه‌مه‌سمۇ ، — دېدى قالاچ قاناقا .
قاناقانىڭ گېپىدىن جاهانبه‌گلەر سۆيۈنۈپ كه‌تتى .
ئالتۇن ئۇجۇل ، جىگده سالغان بېلىق شورپىسىنى ئېلىپ كىردى .
— قاناقا ، هېلى سه‌ن : «بېڭى يۇرتنى كۆرىدىغان ئوخشاي-مه‌ن» دېدىڭ ، — قاناقا شورپا - ئۇجۇل ئۇمىچىنى ئىچىپ بولغاندىن كېيىن ، جاهانبه‌گ ئۇزۇلۇپ قالغان بايىقى گه‌پىنى داۋاملاشتۇرماقچى بولدى ، — بىز ده‌ل مۇشۇ ئىشقا بىله‌ن كه‌لدۇق ، — جاهانبه‌گ بىر يېرىم ئايدىن بۇيان يېڭى يۇرت قۇرۇشتا قىلىنغان ، قىلىنمىۋاتقان ئىشلارنى بىرقۇر بايانلاپ بولۇپ ، — يۇرتنىڭ قۇرۇلغانلىق ، ئۇنىڭغا نام بېرىش يىغىنىمىزنىڭ تۆرىده ئولتۇرۇپ به‌رسىكه‌ن ، ده‌پ سېنى ئالغىلى كه‌لدۇق ، — دېدى .
— بىز سېنى جىرغىغا سېلىپ بولسىمۇ ئه‌كېتىه‌رمىز ، دېيىش-كه‌نىدۇق ، بۇ تۇرقۇڭدا ئاتتا بىزدىن ياخشى ئولتۇرىدىغانده‌ك قىلى-سه‌ن . سه‌ن قوزغالمىساڭ ، قالغان ئاده‌مله‌رنىمۇ بۇ يه‌ردىن قوزغا-

يالمايمىز ، — دېدى تايۇق .
— كۆچەيلى ، كۆچەيلى...
كۆچۈشنىڭ گېپى چىقسىلا قاناقانىڭ خىيالغا چۆكۈپ كېتىدۇ-
غانلىقىنى ئوبدان بىلىدىغان تۇلەك بوۋا بۇ قېتىمقى ئۇنىڭغا سىنچى
كۆزى بىلەن قارىدى . قاناقانىڭ كۆزىدىن ئىلگىرىكىدەك ئاچچىق
خورسىنىش ، ئېچىنىش ئىپادىلىرىنى كۆرمىگەن بولسىمۇ ، يەنىلا
خىيالغا چۆككەنىدى . ئۇ نېمىنى خىيال قىلىۋاتىدىكىن ؟
قاناقا يېقىندا بىر چۈش كۆردى . چۈشىدە تۇنجى قالاچ بوۋىسى
سۆزلەپ بەرگەن ئۇلۇغ بوۋىلىرىنىڭ سەلتەنەتلىك دەۋرانلىرى ،
جەڭ مەيدانلىرى ، ئۇچقۇر ئاتلىرىنىڭ تۇياقلىرىدىن ئوت چاقنىتىپ
چېپىشلىرى ، تۇرلۇك ئاپەت ـ تالاپەتلەر ، يەنە قانداقتۇر سەۋەبلەر
تۇپەيلى تىنىمسىز كۆچۈشلەر نامايان بولغانىدى . شۇ تاپتا ئۇنىڭ
خىيال ئېكرانىدا شۇ كۆرۈنۈشلەر بىرمۇبىر كۆرۈنمەكتە ئىدى :
شىمالىي گوبى قۇملۇقى... ئۇتۇكەن ئېتەكلىرى ، سىلىنگا ،
ئۇرقۇن ۋادىلىرى ، قۇزىتاغ جىلغىلىرى ، سايـ جەرالىرى ،
دالىلىرى... سەلتەنەتلىك ئوردا ـ سارايـ ، قەسىر ـ قورغان-
لار... قاغان ، تىگىنلەر توغرىسىدا تىكلەنگەن ئابىدىلەر... ياندىن
قوپقان يېغىلىقلار ، تالاپەتلەر... تۆپىلەپ ئۇزلۇكسىز كەلگەن تۇر-
لۇكـ تۇمەن بالايىئاپەتلەر... ؛ قاچانلاردۇر بىر زامانلاردا ئايرىلىپ
كەتكەن ، ئايرىلغىلى ئۇزاق بولغان قېرىنداش قوۋملىرى تەرەپكە
كۆچۈشلەر ، تۇگىمەس ، بېپايان قۇملۇقلار ، كەڭرى ـ كەڭرى
ئوتلاق ـ يايلاقلار... ؛ ئالتاي تاغلىرى بويلىرىدىكى تۆمۇر تاۋلاش-
لار ، سانسىز يۇلتۇزلاردەك تاۋلاش ئوچاقلىرىدا لاۋۇلداۋاتقان ئوت-
لار ، يالقۇنلار ، چاچراۋاتقان ئوتقاشلار ، ئۇچقۇنلار ؛ تەڭرىتاغنىڭ
كۇنگەي ، تەسكەي ۋادىلىرىدىكى هاياتىي پائالىيەتلەر... ؛ مانا ، ئو-
غۇز تۇغۇلدى ، قىرىق كۈندىلا يېتىلدى ، چوڭ ئادەم بولدى . ئۇ
تەڭرى بالىسى ئىدى . ئۇنىڭ قەيسىپىتى غەلىتە بولۇپ ، كۆزى
كۆك ، ئاغزىمۇ ، يۇزىمۇ قىزىل ، پۇتۇن بەدىنى تۈكلۈك ، پۇتى
بۇقىنىڭكىدەك ، بېلى بۆرىنىڭكىدەك ، كۆكرىكى ئېيىقنىڭكىدەك

ئىدى . ئۇنىڭ تۇنجى قىلغان ئىشى ، ئەلگە ئاپەت بولغان بىر مۇڭگۇزلۇك قىزاتنى ئۆلتۈردى . شۇنىڭدىن ئۇزاق ئۆتىمەي ئۇ ئەل ـ دۆلەتكە خاقان بولدى . قۇياشنى تۇغ ، ئاسماننى قورغان قىلىپ ، كۈنچىقىش ـ كۈنپېتىش ، يۇقىرى ـ تۆۋەن — تۆت تەرەپكە ئۇلۇغ ، چوڭ يۇرۇشنى باشلىدى . بىر كۆك يالىلىق كۆك بۆرە ئوغۇزخانىڭ زور قوشۇنىغا يول باشلىغۇچى بولدى ، ئېدىل (ۋولگا) بويىدا چوڭ دۇشمەننى يەڭدى . ئوغۇزخان بۆرىنى قوشۇنىنىڭ ئۇرانى① قىلدى...

ئوغۇزخان يۇرۇشلىرىدىن غەلىبە قۇچۇپ داغدۇغا بىلەن قايتىتى ، تارىم ۋادىسىغا كەلدى . چوڭ ، ھەيۋەتلىك بىر شەھەر كۆرۈندى . ئوغۇزخان بۇ شەھەرنىڭ داڭقىنى ئاڭلىغانىدى . بۇ قېرىنداش بىر قوۋمنىڭ شەھىرى ئىدى . ئوغۇزخان شەھەرگە كىرمەي ، شەھەردىن يىراقراق بىر تۈزدە قوشۇنلىرىنى ئارام ئالدۇرماقچى بولدى . قارىسا ئوڭ قول ئاتامانى كۆرۈنمىگۈدەك . ئۇ ئۇنى سۈرۈشتە قىلدى ، ھېچكىم دەپ بېرەلمىدى ، ئۇنىڭ خوتۇنىنى سۈرۈشتە قىلدى ، خوتۇنمۇ يوق بولۇپ چىقتى . بۇ ئاتامان جەڭگە ماھىر ، داڭلىق ئىدى . ئوغۇزخان ئۇنى بىرنەچچە كۈن ساقلاپ باقماقچى بولدى... ئارىدىن ئون نەچچە كۈن ئۆتكەندە ، ھېلىقى ئاتامان كەلدى . ئاتامانىڭ زور قوشۇندىن ئايرىلىپ قېلىشىنىڭ سەۋەبى مۇنداق ئىدى : ئاتامانىڭ خوتۇنى ئېغىر بوي ئىدى ، ۋاقتى ـ كۈنى يېقىنلاپ قالغانىدى . تارىمنىڭ تۆۋەن ئېقىنى بويىغا كەلگەندە ، خوتۇنىنىڭ تولغىقى تۇتۇپ ، تۇغۇتى قىستاپ قالدى . «تولغاق ئەگىشىپ كېتىپ قالسا ، تۇغۇت مۇشكۈللىشىدۇ» دەيدىغان گەپ بار ئىدى . شۇڭا ئاتامان ھېچكىمگە بىلدۈرمەي خوتۇنى بىلەن قېلىپ قالدى ، خوتۇنى يەڭگىدى . خوتۇنىنىڭ ئوزۇقلۇقى ئۆچۈن ئوۋ قىلىپ يۈرۈپ بىرنەچچە كۈن تۇرۇپ قالدى . ئوغۇزخانىڭ نېمىشقا قوشۇندىن ئايرىلىپ قالدىڭ دەپ سورىغىنىغا :

— ... ئەھۋال شۇنداق بولۇپ ، خوتۇنۇمنى باقىمەن ، دەپ

① ئۇران (قەدىمكى ئۇيغۇر تىلى) — شوئار ، بەلگە .

قېلىپ قالدىم ، — دېدى ئاتامان .
— ئۇنداق بولسا سەن مۇشۇ يەردە قال ، ئاچ ، — دېدى ئوغۇزخان...
قالاچ قاناقانىڭ خىيال ئېكرانىدىن يەنە مۇنۇ كۆرۈنۈشلەر ئۆتمەكتە :
تۇمارس تۇران كەڭلىكلىرىدە ئات چاپتۇرۇپ ، ئىران ئىشغالىيەتچىلىرىدىن زېمىن - تۇپرىقىنى قوغداپ ، قوشۇنلىرىنى جەڭگە باشلاپ يۈرمەكتە . ئۇنىڭ پىداكار چەۋەندازلىرى نەيزە ، قىلىچ ، ئوقيالىرىنى شىلتىگىنىچە ياۋلارغا ئوقتەك ئېتىلماقتا... ؛ ئۇچرىغانلىكى ھەرقانداق توساق - قارشىلىقلارنى بۆسۈپ - پۈكلەپ ، كاپكاز تاغلىرىدىن ئېشىپ ، ئىران زېمىنلىرىنى بېسىپ ، كەربالا چۆللىرىنى كېزىپ ، نىل ۋادىلىرىنى تەسەررۇپىغا ئېلىپ ، شىددەت بىلەن توختاۋسىز كەلكۈندەك باستۇرۇپ كېلىۋاتقان ماكادونىلۇق ئىسكەندەر زۇلقەرنەينىنىڭ ھەيۋەتلىك بىھېساب زور قوشۇنى ، تەڭرىتاغلىق تۇران قوشۇنىغا دۇچ كېلىپ ، كېلىۋاتقان يېرىدە شىپپىدە توختاپ قېلىشتى... «... بۇ تەڭرى قوشۇنلىرىغا تەڭكەلگىلى بولمىغۇدەك» دېيىشتى - دە ، سۇنغان ئارزۇ - ئارمانلىرىنى ساڭگىلىتىپ ، ئەلەم ۋە ھەسرەت بىلەن قايتىپ كېتىشتى... ؛ ئوغۇز ، قالاچ ، تۇمارس ئەۋلادى ئاتىللا كافكاز ئېگىزلىكلىرىدىن ئېشىپ ، ئېدىل (ۋولگا) دەرياسىدىن ئۆتۈپ ، رىم سەلتەنىتىنى تەۋرىتىپ ، دوناي ۋادىسىدا دەۋران سۈردى ، لېكىن زېمىن - تۇپرىقىدىن ئايرىلىپ ، بەك يىراقلاپ كەتكەن بۇ تەڭرى ئەركىسى ۋە ئۇنىڭ قوۋمى رەھىمسىز زامان ۋە تارىخنىڭ ئېقىمىغا سىڭىپ كەتتى... ؛ مانا ، يەنە تارىم ۋادىسى . گۈللەنگەن ، سەلتەنەتلىك شەھەر - قورغان ، قەلئەلەر ، تەرەپ - تەرەپكە كەتكەن ئاۋات ، قايناق يوللار ، رەستە - بازارلار ، سودا - يەرمەنكە مەيدانلىرى ، سارايلار... ئۆزئارا قىزغىنلىشىش ، تالىشىشلار ، تىركىشىشلەر ، چىشلىشىشلەر ، بوغۇشۇشلار... تەڭرىنىڭ قەھرى - غەزىپى... قۇرۇق قالغان دەريالار قىنى ، سۇسىزلىق ، چۆلدە-

رەشلەر... قۇم - بوران ، كېسەللىك ئاپەتلىرى ، جان تالىشۋاتقان يېرىم جانلار ، ئۆلۈكلەر... تىرىكلەرنىڭ جان قايغۇسىدا قېچىشلىرى ، كۆچۈشلەر... قۇم ئاستىدا قېلىۋاتقان شەھەر - قورغانلار ، يوللار ، ئېكىنزارلىقلار...

قۇم ئاستىدا قالغان شەھەرلەرنىڭ هازىر بەزىلىرىنىڭ نامى ، ئورنى بار ، بەزىسىنىڭ نامىلا بار ، ئورنىنى هېچكىم بىلمەيدۇ ، بەزىلىرىنىڭ نامىمۇ ، ئورنىمۇ يوق ، قۇم ئاستىغا غايىب بولۇپ كەتكەنچە ئۇنتۇلغان... شۇ ۋەيرانچىلىقتىن باشلانغان كۆچۈپ يۈرۈش مانا هازىرغىچە داۋاملاشماقتا . تەكرىتاغنىڭ ئىككى قاسنىقىدىكى قېرىنداشلار قەبىلىچىلىك ۋە كۆچۈپ يۈرۈشلەرگە ئاللىقاچان خاتىمە بېرىپ ، تۇراقلىق تۇرمۇشقا ئۆتكەن بولسىمۇ ، مۇشۇ لوپ دالىسىدىكىلەر ياشاش شارائىتىنى ئۆزلىرى يارىتىش يولىدا ئىز-دەنمەي ، نەدە تەبىئەتنىڭ تەييارلاپ تاشلاپ بەرگىنى باركىن دەپ ، هازىرغىچە قەبىلە ، جەمەت ، ئائىلىلەر بويىچە «قاۋۇن[1] سۈيدۈك ، ئاشلىق بەدگۈپپا ، بالىق چۈلۈق[2] قورساق توق ، بۇز تارىمنى ياقىلا» دېيىشىپ ، تىنىمسىز كۆچۈشلەردىن قۇتۇلالمايۋاتقانلىقىنى خورسىنىپ تۇرۇپ خىيالىدىن ئۆتكۈزمەكتە...

— كۆچەيلى ، — قاناقا خىيالغا چۆككەن بېشىنى كۆتۈردى ، — بۇ ئاخىرقى كۆچۈش بولۇپ قالار . ئەتىلا كۆچەيلى ، — ئولتۇرغانلارغا قاراپ ئەمدى ئېسىگە ئالغاندەك جاهاندىن بەگدىن ، — كۈنچىققان كەلمەپتۇغۇ ؟ — دەپ سورىدى .

— قىلىدىغان ئازراق ئىشلار بار ئىدى . ئۇ شۇ ئىشلارنى بىر ياقلىق قىلغىلى قالدى ، — دەپ جاۋاب بەردى جاهانبەگ .

— ئوبدان قىپسەن ، ئۇ ئەمدى يۈرت ئىشىنى ئىشلەپ ئۆگىنىپ تۇرسۇن .

ئۇنىڭ بايىقى خورسىنىش قاپلىغان چىرايىدىن مانا ئەمدى مەمنۇنلۇق ، خۇشاللىق تەپچىمەكتە ئىدى .

---

① قاۋۇن — قوغۇن .
② چۈلۈق — كۆپ ، مول ، نۇرغۇن .

لوپلۇقلار پات ـ پات كۆچۈپ ـ يۆتكىلىپ تۇرىدىغان بولغاچ-قا ، كۈندىلىك لازىمەتلىكتىن باشقا ئارتۇق بىسات قىلمايدۇ ، يىغ-مايدۇ ، ھەرقايسى ئائىلىلەر بىر تۈركۈم نەرسىلىرىنى ئاخشام تېڭىپ سەرەمجانلاپ قويغانىدى ، قالغان نەرسىلەرنى ئەتىگەنلىك چايدىن كېيىنلا ئېشەك ، كالىلارغا ئارتىپ ـ تېڭىپ تەق بولۇشتى . تايۇق بىلەن ئوماق قاناقانىڭ بىساتلىرىنى بىر ئات ، بىر كالىغا ئارتىپ تاڭدى ، يول تەييارلىقى تەل بولدى . تايۇق قاناقانىڭ ئاق قاشقىلىق چىلان تورۇق ئېتىنى ئۇنىڭ ئۆيىنىڭ ئالدىغا ئەكىلىپ تۈتۈپ تۇردى . قاناقا ئۆيدىن چىقىپ ئېتىنىڭ يېنىغا كەلدى . ئوماق قاناقانىڭ ئۆيىنىڭ ئىشىكىنى چىگە يېپتا چىگىپ ئېتىپ قويماقچى بولۇۋىدى ، قاناقا :

— ئەتمە ، بىز قايتىپ يەنە كەلمىسەكمۇ ، ئۆتمۈرۈنچۈلەر قونۇپ ئۆتسە ياخشىغۇ ، دەپ قويۇڭلار ، باشقا ئۆيلەرنىڭ ئىشىكىنى مۇ چىگىپ قويمىسۇن ، — دېدى .

تايۇق بىلەن ئوماق قاناقانى قولتۇقىدىن يۆلىدى ، ئاتنىڭ بېشىنى جاھانبەگ تۈتۈپ تۇردى . قاناقا ئاتقا مىنىپ ئوبدان ئولتۇ-رۇۋالغاندىن كېيىن ، ئۆزى يالغۇز مەھەللىنى ئارىلىدى . مەھەللە-نىڭ ئوتتۇرىسىدىكى ياغاچ ئۆينىڭ تېمىدا ئەينەك ئەتىگەنلىك كۈن نۇرىدا ۋالىلداپ تۇراتتى . ئۇنى قاناقا ئۆز قولى بىلەن ئېسىپ قويغاچقا ، ھېچكىم قول تەگكۈزمىگەنىدى . قاناقا ئاتنى تامغا يېقىن قىلىپ ئېڭىشىپ ئەينەكنى ئالدى ، پېشىگە سۇرتۇۋېتىپ قارىدى ، يۈزىدىكى بېلىق تورىدىنمۇ زىچ ئىز سالغان قورۇقلارنى كۆردى . «بۇ ئۆمرۈم بويى كۆچۈپ يۈرگەنده ماڭغان يوللىرىمنىڭ ئىزىناسى-مۇ چىگىپ قويمىسۇن ، — دېدى .

تايۇق بىلەن ئوماق قاناقانى قولتۇقىدىن يۆلىدى ، ئاتنىڭ بېشىنى جاھانبەگ تۈتۈپ تۇردى . قاناقا ئاتقا مىنىپ ئوبدان ئولتۇ-رۇۋالغاندىن كېيىن ، ئۆزى يالغۇز مەھەللىنى ئارىلىدى . مەھەللە-نىڭ ئوتتۇرىسىدىكى ياغاچ ئۆينىڭ تېمىدا ئەينەك ئەتىگەنلىك كۈن نۇرىدا ۋالىلداپ تۇراتتى . ئۇنى قاناقا ئۆز قولى بىلەن ئېسىپ قويغاچقا ، ھېچكىم قول تەگكۈزمىگەنىدى . قاناقا ئاتنى تامغا يېقىن قىلىپ ئېڭىشىپ ئەينەكنى ئالدى ، پېشىگە سۇرتۇۋېتىپ قارىدى ، يۈزىدىكى بېلىق تورىدىنمۇ زىچ ئىز سالغان قورۇقلارنى كۆردى . «بۇ ئۆمرۈم بويى كۆچۈپ يۈرگەنده ماڭغان يوللىرىمنىڭ ئىزىناسى-نىڭ يۈزىدىكى ئۇز ۇنىسىغا ـ يېنىغا تارتىلغان قورۇقلار كۆپلۈكى ، زىچلىقىدىن قارىغان كىشىگە مىسلى توپلاشتۇرۇلغان گۈزەل ئە-قىشكە ئوخشايتتى . ئۇ ئەينەكنى ئوماققا : «ئايقۇت تۈتسۇن» دەپ بەردى ـ دە ، «ماڭايلى» دېگەن ئىشارىنى قىلىپ قويۇپ يولغا ئاتلاندى . قاناقانىڭ ئېتى ئاجايىپ ئۆگىتىلگەن ، قامچا كەتمەيدۇ ،

تىزگىنىنى ئۇيان ـ بۇيان تارتىشىۋ ھاجەت ئەمەس ، ئۇزەكنى بېسىپ ، ئاتنىڭ بېقىنىغا نىقتاپ قويسىلا كۇپايە ، قايسى تەرەپ نىقتالسا شۇ تەرەپكە ماڭىدۇ ، مېڭىشىنىڭ سىلىقلىقىنى بىر دەم ، ئاستا ماڭسىمۇ ، يورغىلىسىمۇ ئولتۇرغان كىشى تەۋرەنمەي قويمايدۇ .

ئۇلار ئانچە ئۇزاق ماڭماي ئېگىز ، دائىرىسى چوڭ بىر قۇم تۆپىلىكىگە كەلدى . قاناقا يېنىغا بۇرۇلۇپ ، تايۇققا : — يولىمىز ئاخشام دېيىشكەندەك بولسۇن ، — دېدى ـ ده ، ئېتىنى تۆپىلىكنىڭ ئوڭ تەرىپىگە بۇراپ كېتىۋەردى ، ئارقىسىدىن جاھانبەگ بىلەن تۇلەك بوۋا ماڭدى .

تايۇق بىلەن ئوماق قالغان ئادەملەرنى باشلاپ تۆپىلىكنىڭ سول تەرىپى بىلەن ئۇدۇل يېڭى ئابدال تەرەپكە يول ئالدى . ئاخشام قاناقا ئۆزىنىڭ ئويتوغراققا بېرىپ «دۇە ئادەم» بىلەن كۆرۈشۈپ ئۆتىدىغانلىقىنى ، جاھانبەگ بىلەن تۇلەك بوۋىنىڭ ئۆزىگە ھەمراھ بولۇپ ماڭىدىغانلىقىنى ، باشقىلارنى تايۇق بىلەن ئوماق باشلاپ ماڭىدىغانلىقىنى ئېيتقان . كۆچكۈچىلەر بۇلاقكۆلدىن چىقىپ باغ-مىغاچقا ، ئۇلار كونا ئابدال قايسى تەرەپتە ، يېڭى ئابدال قايسى تەرەپتە ، زادى بىلمەيتتى . شۇڭا ئۇلارنى بىر-رسى باشلىنىمسا بول-مايتتى .

جاھانبەگ بىلەن تۇلەك بوۋا قاناقانىڭ ئويتوغراققا چۈشۈپ ئۆتۈشىنى ئۆزلىرىچە قىياس قىلىشاتتى . «بۇ قېتىمدا ئۇنى يېڭى يۇرتقا ئۆزى بىلەن بىللە ئېلىپ كەتسە كېرەك» دەپ ئويلايتتى تۇلەك بوۋا . جاھانبەگنىڭ قىياسى ئۇنىڭ ئەكسىچە ئىدى . «... ئۇ ئورنىدىن قوزغالمايدۇ . ئاتام ئاگاھىنى تاشلىمايمەن ، بولمىسا ئاتام ئىزىنى ، ئەجدادلار ئىزىنى تاشلىۋەتكەن بولىمەن ، ئۆلۈكىگە ئۆلۈكۇم بىلەن ھەمراھ بولىمەن ، لا دەيدۇ » دەپ ئويلايتتى جاھانبەگ ، بۇ ئىككىسىنىڭ كۆڭلىگە كەچۈرگەنلىرى بىلەن قاناقانىڭ كۆڭلىگە پۈككىنى ئوخشىمايتتى .

قاناقالار قۇملۇقتا ئاتلىرىنى مەيلىگە قويۇپ بېرىپ ، پاراڭلاش-

قاچ ئاستا ماڭدى ، ئىككى قېتىم ئارام ئېلىپ ، بىر قېتىم تاماقلاڭدى ، شۇڭا ئويتوغراققا كەچئارىسى مەھەلدە يېتىپ كەلدى . ئۇلار ئۇدۇل قۇدۇق بېشىغا كەلدى . نېرىراقتا ئۇچ توپ بولۇپ كۆشەپ ياتقان قوي ، كېيىك ، جەرەنلەر ئاتلىقلاردىن خەۋپسىرىشىپ دۇپۇرلىشىپ ئورنىدىن تۇرۇپ كېتىشتى . كېيىك بىلەن جەرەنلەر پاتاڭلىرىنى سوزۇپ سەگەكلىك بىلەن كەلگەنلەرنىڭ ھەربىتىگە چېكەتكەندەك تىكىلىپ قاراشماقتا . «دۇپۇر - دۇپۇر» نى ئاڭلىغان «دۇڭە ئادەم» — چەپەر ساتمىدىن چىقتى . قاناقا ، جاھانبەگ ، تۇلەك بوۋىنى كۆرۈپ ئىتتىك ئۇلارنىڭ ئالدىغا كەلدى .

— قوي ، مالىلرىڭ ئوبدان تۇرۇپتۇ ، — جاھانبەگ شۇنداق دېگەچ ئاتتىن چۈشۈپ ، قاناقانىڭ چۈشۈشىگە يارەملەشتى . چەپەر ئىتتىك كېلىپ قاناقانىڭ قولتۇقىدىن يۆلىدى . چەپەر ئۇلارنى ساتمىغا تەكلىپ قىلدى .

— ساتمىغا كېيىن كىرىمىز ، قېنى ئېيتە ، قۇرۇپ قالاي دەپ قالغان چوڭ بىرەر تۇپ توغراق بارمۇ ؟ — قاناقا چەپەردىن سورىدى .

چەپەر نېمىگە ئىشلەتكىلى ، دەپمۇ سورىماي ، ئۇدۇللا جاۋاب بەردى :

— شۇنداق بىر تۇپ توغراق بار ئىدى ، كېسىپ كېمە چاپقۇدەك قىلىپ قويۇپتىمەن .

— ماڭە ، كۆرۈپ باقايلى ، — دېدى قاناقا .

تۇلەك بوۋا بىلەن جاھانبەگ پەقەت شۇ چاغدىلا قاناقانىڭ ئويتوغراققا چۈشۈپ ئۆتمەكچى بولغىنىنىڭ سىرىنى چۈشەندى :

«ئۇ ئۆزىگە مەڭگۈلۈك تاۋۇت تەييارلىتىپ قويماقچى» .

— مانا مۇشۇ ، — چەپەر ئىككى بېشى تۇپتۇز كېسىپ قويۇلغان ، قوۋزاقلىرى سويۇۋېتىلگەن بىر توغراق كۆتكىنى كۆرسەتتى .

كۆتەك ئىككى يېرىم غۇلاچچە ئۇزۇنلۇقتا بولۇپ ، چوقاتمىقى يوق ، قىرىپ ياساپ قويغاندەك تۇپتۇز ئىدى .

— ماڭا ئاتاپلا كېسىپ قويۇپسەن ، — قالاچ قاناقا چەپەرگە شۇنداق دەپ بولـۇپ ، تۇلـەك بوۋدـدىن سورىـدى ، — قانداق ، بولامدۇ ؟

لوپلۇق بەزى قېرىلارنىڭ مەھەللە ئەتراپىدىكى ئوت - چۆپلۈك قۇم دۆڭىنى ، ئىچى كاۋاكلىشىپ قالغان يوغان توغراقنى ئۆزىنىڭ يەرلىكى ئۇچۇن ئالدىن تاللاپ بەلگە سېلىپ قويىدىغان ، بۇرۇنقىلاردىن قالغان ساقمندى ئادىتىگە كىشىلەر ئانچە ھەيران قالمىسىمۇ ، قاناقانىڭ سوئالىغا تۇلەك بوۋا نېمە دېيىشىنى بىلمەي مەڭدەپ قالدى . ئۇنىڭ بۇنداق قىلىشى ئۆمرىنىڭ ئاخىرقى مەزگىلگە يېقىنلىشىپ قالغانلىقىدىن بېشارەتمىكىن . تۇلەك بوۋا نېمە دېيەلىسۇن .

— ياخشى كۆتەككەن ، — دېدى ئارانلا .

ساتمىغا قايتىۋېتىپ جاھانبەگ تۇلەك بوۋىغا پەس ئاۋازدا :

— ھېلىمۇ ياخشى ئىشلىرىمىزنى تېزلەتكىنىمىز ، — دېدى .

ئۇلار ئويتوغراقتا قونۇپ قالدى . قاناقا چەپەرگە كۆتەكنى قانداق تەرىقىدە تەييارلاشنى ، تېزرەك پۇتكۇزۇشنى قاتتىق جېكىلىدى . جاھانبەگ بىلەن تۇلەك بوۋا جىممىدە يېتىشىدا ئۇخلىغاندەك ئىدى ، تۇرۇپ - تۇرۇپ ئۇلۇغ - كىچىك تىنىپ قويۇشلىرىدىن ئۇلارنىڭ ئۇخلىمىغانلىقىنى بىلگىلى بولاتتى...

5

قالاچ قاناقا كېلىۋېتىپتۇ... !

تايۇق بىلەن ئوماق باشلاپ ماڭغانلار يۇك - تاقلىق بولسىمۇ ، ئۇدۇل ماڭغاچقا ، يېڭى مەھەللىگە ئىككى كۈندە كېلىپ بولغانىدى . مەھەللىدىكىلەر قاناقانىڭ جاھانبەگلەر بىلەن كېلىۋاتقانلىقىنى شۇلاردىن ئاڭلاپ ، ئۇنىڭ كېلىشىنى كۈتۈپ تەلمۇرۇشۇپ تۇرۇپتۇ . چۈشتىن كېيىنكى مەھەل بىلەن كەچئارىسى مەھەللىنىڭ ئوتتۇرىسى بولغان چـاغ ، يىراقتا ، ئېـگىز بىر قـۇم دۆڭىسىنىڭ

ئۇستىدە ئىككى ئاتلىق ئادەمنىڭ قارىسى كۆرۈندى.
— ئۇلار كىم؟
— جاھانبەگمۇ ئەمەس، تۇلەك بوۋىمۇ ئەمەسقۇ.
كىشىلەر كۆرۈڭگەن بۇ ئىككى ئاتلىقنىڭ كىملىكىنى پەرق ئېتەلمەي، بىر - بىرىدىن: «ئۇلار كىملەردۇ؟» دەپ سورىشىپ تۇرغاندا، ئۇلار ئانتا ئۆرە بولۇپ مەھەللە تەرەپكە قاراپ بىرنېمە-لەرنى ئىشارە قىلىپ قوللىرىنى پۇلاڭلاتتى. بۇ قول ئىشارىتىنى لوپلۇقلار چۈشىنەتتى.
— كېلىۋېتىپتۇ.
— كېپتۇ...
كىشىلەر شۇنداق دېيىشكەچ ئىختىيارسىز ئاتلىقلار كۆرۈنگەن تەرەپكە ماڭماقتا. ئاتلىقلار يەنە بىر قېتىم قول ئىشارىسى قىلىپ قويۇپ، قۇم دۆۋىسىدىن چۈشۈپ بۇ تەرەپكە ئات سالدى.
— كەلدى! كەلدى، قاناقا كەلدى! — ئاتلىقلار يىراقتىنلا كۆپچىلىككە قاراپ توۋلاپ كەلمەكتە ئىدى.
بۇ ئىككىسىنى تايۇق بىلەن ئوماق يىراقتىنلا تونۇدى. بىرى قالاچ قاناقانىڭ كۈكۈنەۋرىسى بۇللا، يەنە بىرى تۇلەك بوۋىنىڭ نەۋرىسى ھەكىم ئىدى. ئۇلار چۈشلۈك تامىقىنى يەپ بولۇپلا تا-يۇق، ئوماققىمۇ دېمەي قاناقالارنىڭ ئالدىغا كەتكەنىدى. ھەكىم بوۋىسىدىن، باشقىلاردىن قالاچ قاناقانىڭ شۇنچە كۆپ تەرىپىنى ئاڭلىغىنى بىلەن دىدارىنى كۆرۈپ باقمىغانىدى. تايۇق بىلەن ئو-ماق، كۈنچىقانبەگلەر ماڭدۇرماي قالارمىكىن دەپ، ھەكىم بۇللا-غا يالۋۇرۇپ ھېچكىمگە بىلدۇرمەي قاناقالارنىڭ ئالدىغا كەتكەنىدى.
توپ ئىچىدىن تۆت يىگىت ئىككى ئاتلىق كىشى كەلگەن تەرەپ-كە ئاتلىرىنى چاپتۇرغىنىچە قۇيۇن - تۈتۈنەك يۇرۇپ كەتتى. بۇلار قاناقانىڭ ناملىنى، تەرىپىنى ئاڭلىغان، ئەمما دىدارىنى كۆ-رۈپ باقمىغان ياشلار ئىدى. ئۇلارنىڭ ئىككىسى قاراقوشۇندىن، قالغان ئىككىسى ئابدال ۋە يانلاردىن ئىدى. ئۇلار قاناقانى بىرىنچى

بولۇپ كۆرۈۋېلىش ئۈچۈن گېپىنى بىر قىلىۋېلىپ، باشقىلارغا دېمەي يول ئېلىشقانىدى. بۇلار قۇملۇقتا ئانچە ئۇزاققا بارمايلا بايىقى قۇم دۆۋىسى يامزىلىدا ئۈچ ئاتلىق كىشى كۆرۈندى.

— ئەنە كەلدى!

— كەلدى!

تۆت مەھەللىنىڭ چوڭ - كىچىك ئەر - ئاياللىرىنىڭ ھەممىسى گۈررىدە شۇ تەرەپكە ئاقتى.

جاھانبەگ بىلەن تۈلەك بوۋا يولدا كېلىۋېتىپ قالاچ قاناقانى قانداق ئورۇنلاشتۇرۇشنى مەسلىھەتلىشىۋالغانىدى. قاناقانى جاھانبەگ ئۆزىنىڭ ئۆيىگە يېقىن ئۆيگە ئورۇنلاشتۇرۇپ، ھالىدىن ئۆزى خەۋەر ئالماقچى بولدى.

ئالىمان خۇددى بىر قاينام بولدى، قاناقا، جاھانبەگ، تۈلەك بوۋىلار ئالىمان قاينىمىنىڭ ئوتتۇرىسىدا قالدى، پىيادىلەر، بويى پاكارلار قاناقانى تولۇق كۆرۈۋېلىش ئۈچۈن، كۆرەلمىگۈدەك جاي ئىزدەپ ئايلىناتتى، سەكرەيتتى.

— قاناقاغا يول بېرىڭلار! — جاھانبەگ كىشىلەرگە گەپ قىلىۋېتىپ ئالدىغا ماڭدى.

كىشىلەر لەپپىدە ئىككىگە بۆلۈنۈپ يول بەردى. جاھانبەگنىڭ ئارقىسىدىن قالاچ قاناقا، قاناقانىڭ كەينىدىن تۈلەك بوۋا ماڭدى. ئالىمان بەرگەن يولدىن ئۆتۈپ بولۇپ، ئۈچى يەنە ئۈدۈل بىر قاتار بولۇپ ماڭدى. كىشىلەر ئىككى يانداپ، ئارقىدا ماڭدى. قاناقا پات - پات ئىككى يانداپكىلەرگە قاراپ قويياتتى. شۇ تاپتا قاناقانىڭ كۆزىدە، يۈزىدە خۇشاللىقى بىلىنىپلا تۇراتتى. ئۇ بىر ئۆمۈر مۇشۇنداق جەم بولۇش، مۇشۇنداق توپلىشىشنى ئارزۇلاپ كەلگەندى. بۇ توپتا ھازىر قەبىلە مەۋجۇت ئەمەس ئىدى، تۆت قەبىلە ئادەملىرى ئىختىيارسىز، تەبىئىيلا ئارىلىشىپ كەتكەنىدى. بۇنداق ئارىلىشىپ كېتىشكەنلىرىنى ئۆزلىرىمۇ بىلمەي قالدى. بىلسە نېمە، كىشىلەر ھازىر بۇنىڭغا ئانچە پەرۋا قىلىپ كەتمەيدىغان بولدى...

قالاچ قاناقانىڭ يېڭى يۇرتقا كۆچۈپ كېلىشى ، بۇ يەرگە يېڭى كەلگەنلەرنىڭ كۆڭلىنى تېخىمۇ خاتىرجەم قىلىپ قالماي ، كېلىش-كە تېخىچە كۆڭۈل توختىتالماي تۇرغانلارغا ئىشەنچ تۇرغۇزدى ، شۇنىڭ بىلەن ئۇلارنىڭ قولى پۇتىنى ، پۇتى قولىنى ئالدىراتقىلى تۇردى ؛ يەنە بىر تەرەپتىن ، ھەرقايسى يۇرت ـ مەھەللىلەرنىڭ سايلام ئىشلىرىنىمۇ ئىلگىرى سۈردى . يېڭى تۆت مەھەللىنىڭ ئاقساقال سايلاش ئىشى ھەممىدىن ئىلگىرى ، ئوڭايلا تاماملاندى . «مەھەللە ئاقساقلىغا كىمنى سايلايسىلەر ؟» دەپ بولغۇچە ، كىشى-لەر بۇرۇنلا مەسلىھەتلىشىپ كېلىشۈالغانىدەك «XX نى سايلاي-مىز» دەپ ، بىر ئېغىزدىن توۋلاشقانىدەك ئاۋاز قوشۇپ ، يېڭى مەھەللە بولغاندىن كېيىنكى تۇنجى ئاقساقلىنى ھېچقانداق تالاش ـ تارتىش قىلماي سايلاپ چىقتى .

قارا قوشۇن مەھەللىسىگە : بەردىقۇل (يانلار قەبىلىسىدىن)

ئابدال مەھەللىسىگە : تايۇق (قالۇچى قەبىلىسىدىن)

قالۇچى مەھەللىسىگە : توختىكۆل (ئابدال قەبىلىسىدىن)

يانلار مەھەللىسىگە : ئوماق (قارا قوشۇن قەبىلىسىدىن)

قالغان كونا سەككىز مەھەللىدىن يەتتە مەھەللىنىڭ سايلىمى-نىڭ ئوڭۇشلۇق بولغانلىق خەۋىرى كېلىپ ، ئارقىدىنلا يېڭىدىن سايلانغان ئاقساللار قالاچ قاناقا بىلەن جاھانبەگكە سالام بەرگىلى كەينى ـ كەينىدىن كېلىشكە باشلىدى . پەقەت ئاتمىشبۇلاق مەھەل-لىسىنىڭ سايلىمىدا ئىككى كىشىگە ئاۋاز تەڭ بولۇپ قېلىپ ، ئامالسىز قالغانلىق خەۋىرى كەلدى .

— ئاتمىشبۇلاقتا كۇنچىققانىنى ئەۋەتەيمىكىن ، — دېدى جاھاز-بەگ قالاچ قاناقا ۋە تۇلەك بوۋىلار بىلەن پاراڭلىشىپ ئولتۇرۇپ .

— ياخشى ئويلاپسەن ، ئىشلارنى ئۆزى ئايرىم بىر تەرەپ قىلىپ پىشسۇن ، — دېدى قاناقا .

تۇلەك بوۋا گەپ قىستۇرۇپ :

— ئاتمىشبۇلاقنىڭ ئادەملىرى مۇرەككەپرەك . بىرىپ چوڭلار بىلەن سۆزلىشىپ ، ئۇلارنىڭ گەپلىرىنى ئاڭلاپ باقسۇن . كۇنچىق-

قانبەگكە مۇشۇنى ئۆزۈڭ جېكىلەپ قوي ، — دېدى.
ئاتمىشبۇلاقتا قاراقوشۇن ، ئابدال ، قالۇچى — ئۈچ قەبىلە-
نىڭ ئادەملىرى بولۇپ ، قالۇچىلار بىرنەچچىلا ئائىلە ، قالغان
ئىككى قەبىلىنىڭ ئون نەچچە ئائىلىدىن ئىدى . سايلامغا ئوغۇللار-
دىن ئون بەش ياشقا كىرىپ ، توشقان ئوۋلىيالمغان ، كېمە تايا‌پ
بېلىق تۇتالمغانلىرى قاتنىشاتتى ، ئاياللارنىڭ قاتنىششى تەلەپ
قىلىنمايتتى ، خالمغانلىرى قاتناشسا بولمۇبرەتتى ، قىزلارنى تالا-
لىق بولمىغان دەپ قاتناشتۇرمايتتى . قارا قوشۇن بىلەن ئابدالار
ئۆزلىرى كۆرسەتكەن نامزاتقىلا ئاۋاز بېرىپتۇ . قالۇچىلار ئۇ ئىككى
نامزاتنىڭ ھېچقايسىسىغا قوشۇلمايدىكەن ، ئەمما ئايرىم باشقا نام-
زات كۆرسىتىشكە تەڭلىكتە قىلىپ ، ئۆيلىرىگە كىرىۋېلىپ ، ئاۋاز
بەرگىلى ئۇنماپتۇ .
كۈنچىققانبەگ كېلىپ ئۈچ قەبىلە كىشىلىرى ئىچىدىن ئاتىسى
كۆرسىتىپ بەرگەن بىرنەچچە قېرىلار بىلەن ئەھۋاللاشتى ، ئىش-
نىڭ تېگى ـ تەكتىنى بىرقۇر ئېگىلىدى .
قاراقوشۇنلۇق بىر بوۋاي :
— ئۇ ئىككى نامزاتنىڭ ھېچقايسىسى بولمايدۇ ، — دېدى .
— نېمىشقا ؟
— بىرى يۇرت قائىدىسىنى بىلمەيدىغان چاتاقچى ، يەنە بىرى
ئۆزى قەبىلىسى ئۈچۈنلا گەپ قىلىدۇ .
— سەن ئاۋاز بەردىڭمۇ ؟
— بەردىم .
— قايسىنىڭغا ؟
— چاتاقچىغا .
كۈنچىققانبەگ ھەيران قېلىپ بوۋايغا قارىدى .
— ھەي ، ئوبۇشقا ، — دېدى كۈنچىققانبەگ چۈشىنىكسىز
ئىپادىدە كۈلۈمسىرەپ ، — ئۆزۈڭ ئۇنى بولمايدۇ دەيسەن ، يەنە
ئاۋاز بېرىپسەنغۇ ؟
بۇ بوۋاي كونا ئاقساقاللارنىڭ ئاخىرقى كېڭىشىگە بارغانلار-

نىڭ بىرى ئىدى .
— گوي ، بەگ ئوغلى ، گوي ، بەگ ئوغلى ، بۇ يەر بەگ مەھەللىسىدىن[1] بەك يىراق . ئۇ چاتاقچىنى كىم باشقۇرىدۇ ؟ بۇرۇن- قى ئاقساقالمۇ ئۇنىڭدىن قورقىتتى .
— بىزنىڭ ئىچىمىزدە يۇرتقا ئاقساقال بولسا بولمىدىغان بىر ئادەم بار ، ھېچكىم ئۇنىڭغا يەتمەيدۇ ، — دېدى بىر ئايال .
كۇنچىققانبەگ ئىتتىك سورىدى :
— ئۇ كىم ؟
ئايال جاۋاب بەرگۈچە ھېلىقى ئوبۇشقا جاۋاب بەردى :
— تۇرغان ، مەھەللىدىكىلەر ئۇنى تۇرغان ئاتا دەيمىز .
كۇنچىققانبەگ بىرنەچچەيلەن بىلەن سۆزلىشىپ چاتاقنىڭ نە- دىلىكىنى بىلدى :
ئىككى مەھەللىنىڭ كىشىلىرى ئۆز ئىچىدىكى بەزىلەرنىڭ «يول كۆرسەتمىشى» بىلەن شۇنداق ئاۋاز بەرگەنىكەن . قالۇچلىق تۇرغان ئاتا ياش چاغلىرىدا ئوۋدا بىرنەچچە قېتىم قالاچ قاناقا بىلەن ئۇچرىشىپ قېلىپ ، قاناقانىڭ يۇرەكنى لەرزىگە سالغۇدەك ئاجايىپ گەپلىرىنى ئاڭلىغان ، تەسىرلەنگەن ، ھېكمەتلىك سۆزلىرىنى كۆ- ڭۈل قاتلىرىغا ئورنىتىۋالغانىدى . شۇنىڭدىن باشلاپ ئۇنىڭ ۋۇجۇ- دىدىكى قەبىلىچىلىكنىڭ ئىزنالىرى ئاستا ـ ئاستا ئۆچۈشكە باشلە- غان . ئۇ ئوۋلاپ كەلگەن نەرسىلىرىدىن ئېھتىياجىدىن ئاشقانلىرى- نىڭ ھەممىسىنى قايسى قەبىلىدىن بولۇشىغا قارىماي ئاجىز - ئورۇق ، يېتىم ـ يېسىرلارغا بۆلۈپ بېرىدىغان بولدى . مەھەللىدە- كىلەر ئۇنى ھۆرمەتلەپ ، چوڭ بىلىپ تۇرغان ئاتا دەپ ئاتايدىغان بولدى . مەھەللىدە سايلام بولۇۋاتقاندا ئۇ قىشلىق ئوزۇقلۇق غەم- لەش ئۈچۈن بەش ـ ئالتە ئېشەكنى ھەيدەپ تاغقا ئوۋغا كەتكەنىدى .
— قاچان قايتىپ كېلەر ؟ — كۇنچىققانبەگ قېرىلاردىن سورىدى .
— كېلىدىغان ۋاقتىمۇ بولۇپ قالدى ، — قېرىلاردىن بىرى

---

① بەگ مەھەللىسى — ئابدال بەگ مەھەللىسىمۇ دېيىلىدۇ .

جاۋاب بېرىپ بولۇشىغا ، ئۆيگە قالۇچىلىق بىر يىگىت يۈگۈرۈپ كىرىپلا :

— تۇرغان ئاتا قايىتىپ كەلدى ، جىق نەرسە ئوۋلاپ كېپتۇ ، — دېدى .

كۈنچىققانبەگ بىلەن سۆھبەتكە قاتناشقان قېرىلار ئۆيدىن چىقىپ تۇرغان ئاتىنىڭ ئۆيى تەرەپكە ماڭدى . ئۇنىڭ ئۆيى مەھەللىنىڭ ئوتتۇرىسىدا ئىدى . كىشىلەر ئۇنىڭ ئوۋ مالىلىرى ئارتىلغان ئېشەكلىرىنى ئورۇپلىشقانىدى . سۆھبەتكە قاتناشقان ئەڭ چوڭ ياشلىق بىر بوۋاي :

— تۇرغان ، تۆت جېنىڭغا شۇنچىۋالا نەرسىنى ئوۋلاپ كېپسەن ، يەپ بولالامسەن ؟ — دەپ سورىدى .

بوۋاينىڭ ئەتەي شۇنداق سورىغانلىقىنى ، ئۇنى گەپكە سېلىپ شۇ ئارقىلىق ئۆزىنى تۇرغان ئاتا توغرۇلۇق بىۋاستە چۈشەنچىگە ئىگە قىلماقچى بولغىنىنى سەزگەن كۈنچىققانبەگ بوۋاينىڭ چېچەن ، گەپكە ئۇستىلىقىدىن كۆپ مەمنۇن بولدى .

— مەھەللىمىزدە ئاجىز - ئورۇقلار ئاز ئەمەس . بۇ قېتىمقى ئوۋغا شۇلار ئۈچۈنلا چىقىۋىدىم ، ئۇلارنىڭ تەلىيى بارىكەن ، خۇدا بەردى ، — دەپ جاۋاب بەردى تۇرغان ئاتا .

ئۇنىڭ بۇ جاۋابىنى ئەتراپتا تۇرغان ئۈچ قەبىلە كىشىلىرىنىڭ ھەممىسى ئاڭلىدى ، ئاڭلىغىنى ياخشى بولدى .

كۈنچىققانبەگ تۇرغان ئاتىنىڭ ئالدىغا بېرىپ كۆرۈشتى . تۇرغان ئاتا : «سەن كىم» دېگەندەك ، ئۇنىڭغا سەپسېلىپ قارىدى . كۈنچىققانبەگ تۇرغان ئاتىغا يېقىن تونۇشلاردەك كۈلۈمسىرەپ قاراپ تۇراتتى .

— بۇ كۈنچىققانبەگ ، — بايا تۇرغان ئاتىغا گەپ قىلغان بوۋاي ئۇنىڭغا كۈنچىققانبەگنى تونۇشتۇردى .

تۇرغان ئاتا كۈنچىققانبەگكە قولىنى سوزۇپ قايتىدىن كۆرۈشتى .

— بىز تۇنجى قېتىم كۆرۈشتۇققۇ دەيمەن ، تايۇق سېنىڭ

گەپنىڭنى كۆپ قىلىپ بەرگەن ، بەگ ئوغلى ، — دېدى تۇرغان ئاتا كۇنچىققانبەگنىڭ قولىنى قويۇۋېتىپ تۇرۇپ .

كۇنچىققانبەگ :

— بايىلا مەھەللىدىكى قېرىلاردىن بىرنەچچىسى ماڭا سېنىڭ كۆپ تەرىپىڭنى قىلىپ بەردى ... — دېدى ۋە باشقىلارنىڭ ئېشەك-تىكى ئوۋلارنى چۇشۇرۇشىگە ياردەملەشتى .

ئەتىسى مەھەللىنىڭ سىرتىدىكى قۇملۇقتا سايلام ئېلىپ بې-رىلدى . كۇنچىققانبەگنىڭ ئاتمىشبۇلاققا تۇنجى كېلىشى بولغاچقا ، بەگ ئوغلىنى كۆرىمىز دەپ ئاجىز - ئاغرىقلاردىن باشقا ئەر - ئايال ، چوڭ - كىچىكلەرنىڭ ھەممىسى يىغىلغانىدى . ئوغۇللار-دىن شەرتكە تولمايدىغانلار بەللەن قىزلار نېرىراق تۇرۇشقا بۇيرۇلدى .

ئالدىنقى كۇنلىرى تالاش - تارتىش قىلىنغان ئىككى نامزات بىلەن تۇرغان ئاتىنى بىر قۇم دۆۋىسىگە چىقىرىپ ئولتۇرغۇزۇپ قويدى . كىشىلەر ئارىسىدا بىردىنلا پىچىر - پىچىر ، گۇدۇك - گۇدۇكلار ئەۋج ئېلىپ كەتتى . كۇنچىققانبەگ قۇم دۆۋىسىگە چىقە-شى ھامان كىشىلەر جىم بولۇشتى .

— ... بۇ قېتىم ئاقساقاللىققا سايلىنىدىغان ئادەمنىڭ بىرلا شەرتى : پەقەت قەبىلىچىلىك قىلمايدىغان ، ھەممىگە ئوخشاش قا-رايدىغان ، ئاجىز - ئۇرۇقلارنىڭ بېشىنى سىلايدىغان ، ئوتتۇرىدا تارازا[1] تۇرىدىغان ئادەمنى سايلايسىلەر . ئالدىكلاردا تۇرغان ماۋۇ ئۇچ ئادەمنىڭ قايسىسى شەرت بويىچە ئاقساقاللىققا يارايدىكەن ، — دېدى كۇنچىققانبەگ كۆپچىلىككە قاراپ .

كۇنچىققانبەگ گەپىنى دەپ بولۇشىغا ، ئۇچ نامزاتتىن بىرى : — مەن ئاقساقال بولمايمەن ، — دەپلا قۇم دۆۋىسىدىن چۇ-شۇپ كىشىلەرنى ئايلىنىپ ، توپنىڭ كەينىگە ئۆتۈپ كەتتى . توپ-نىڭ ئىچىدىن بىرى ئونلۇك قىلىپ :

— مانا ماۋۇ ئۆزىنى سورىدى ، — دېدى .

---

① تارازا — ئادىل ، ھەققانىي .

كۆپچىلىك پاراققىدە كۈلۈشۈپ كەتتى . دىمىسىمۇ ئۇ دائىم قەبىلىچىلىك قىلىپ ، جىددىل ـ ماجىرا تۇغدۇرۇپلا يۈرىدىغان چاتاقچى ئىدى .

چاچلىرى ئۇچتەك ئاقارغان ، بىر ئۆمۈر تۇرمۇش يۈكىنى كۆتۈرۈپ بېلى مۈكچەيگەن بىر موماي توپ ئىچىدىن ھاسىغا تايىنىپ چىقىپ قۇم دۆۋىسى يېنىغا كېلىپ :

— گوي ـ گوي ، سەن يەنە ئولتۇرىسەنغۇ ، سەن ئۆزۈڭنى تۇرغان ئاتا بىلەن تەڭلەشتۈرمەكچىما ؟ ئۇ كىم ؟ ! سەن كىم ؟ چۈشە ! — دەپ ھاسىسىنى يەنە بىر نامزاتقا شىلتىدى .

— بۇ قۇنتا[1] كىم ؟ — كۈنچىقىنبەگ يېنىدىكى بىر قېرى ئادەمدىن سورىدى .

قېرى كىشى جاۋاب بېرىپ :

— ئاۋۇ نامزاتنىڭ ئانىسى ، مەھەللىمىزدىكى تونۇق قوشاقچى ئىدى ، قېرىپ قالدى ، ئىسمى نۇرقۇت ، — دېدى .

ھېلىقى نامزات ئورنىدىن تۇردىيۇ ، ئۇنىڭغا شۇ تاپتا دۆڭدىن چۈشمەك ئاسمانغا چىقماقتەك تەس بىلىنىپ ، تېڭىرقاپ تۇرۇپ كەتتى .

— چۈشمەي تۇرىسەنغۇ ، ماڭ ! — موماي شۇنداق دېدى — ده ، كەينىگە ئۆرۈلۈپ توپقا قاراپ ماڭدى . ھېلىقى كىشىمۇ قۇم دۆۋىسىدىن چۈشۈپ ئانىسىنىڭ كەينىدىن مېڭىپ توپ ئىچىگە كىرىپ كەتتى .

كىشىلەر بايىقىدىنمۇ يۇقىرى ئاۋازدا كۈلۈشۈپ كەتتى . شۇنداق قىلىپ بىرلا نامزات قالدى . كۈنچىقىنبەگ كۆپچىلىككە قاراپ :

— ئىككى نامزات ئۆزلىرى ئالدىڭلاردىلا قۇم دۆۋىسىدىن چۈشۈپ كەتتى . ھازىر نامزات بولۇپ تۇرغان ئاتا قالدى . قېنى ، كۆپچىلىك ، تۇرغان ئاتا ئاقساقاللىققا بولامدۇ ؟ — دەپ سورىدى .

— بولىدۇ ! تۇرغان ئاتا بولىدۇ ! — دەپ توۋلاشتى

---

① قۇنتا — موما ، چوڭ ئانا .

كۆپچىلىك .

ئاتمىشبۇلاق مەھەللىسىدىكى ئاقساقال سايلاش ئىشى ئەنە شۇنداق ئوڭۇشلۇق بولدى . كۈنچىققانبەگنىڭ بۇ يەردە بىرنەچچە كۈن تۇرۇپ نۇرقۇتتەك ياشانغان كىشىلەر بىلەن كۆپرەك پاراڭلاشقۇسى بولسىمۇ ، يېڭى ئاقساقاللار كېڭىشىنىڭ ۋاقتى قىستاپ قالغانلىقتىن ، سايلام بولۇپ ئەتىسىلا يېڭى ئاقساقال — تۇرغان ئاتىنى ئېلىپ يولغا چىقتى .

6

— قالاچ قاناقانى كۆردۇڭمۇ ؟

— ياق ، كۆرمىدىم ، سەن كۆردۇڭمۇ ؟

— ياق ، مەنمۇ كۆرمىدىم .

— قاناقانى «غايىب ئادەم» كەن دەپ ئاڭلىدىمغۇ .

— «غايىب ئادەم» ؟ ! بۇ نېمە دېگىنىڭ ، قانداق غايىب ئادەمكەن ؟

— «دىۋە ئادەم» شۇنداق دېگۈدەك .

— ئۇ نېمە دەپتۇ ؟

— قالاچ قاناقا ئادەتتىكى ئادەم ئەمەس ، ئۇ ئۆزىگە ئۆزى ئارۋاق[1] قىلىپ غايىب بولالايدۇ . كۈندۈزى ئۆيىدە بولغان بىلەن كېچىلىرى پۈتۈن لوپ دالىسىنى كېزىپ چىقىدۇ ، كىمنىڭ نېمە قىلۋاتقىنىنى بىلىپ تۇرىدۇ ، دەپ يۈرگۈدەك...

يېڭى مەھەللە ، يېڭى ئۆيلەرنى كۆرۈپ بېقىشقا يىراق مەھەللىدىن كەلگەن ئىككى قېرى ئەنە شۇنداق پاراڭ قىلىشىپ كەتتى . كونا ئاقساقاللارنىڭ ئاخىرقى كېڭىشىگە كەلگەنلەر ئۆز جايلىرىغا قايتقاندا ، كۆرگەن - ئۇچرىغانلا كىشىلەرگە يېڭى ئابدال-مۇ قۇرۇلۇۋاتقان مەھەللىلەرنىڭ رەتلىكلىكى ، ئۆيلەرنىڭ ئاجايىپ-لىقى ، تۈزۈلۈشلىرىنى ئاغزى - ئاغزىغا تەگمەي تەرىپلەپ بەرگەنلىكى ،

---

① ئارۋاق — ئەپسۇن .

دی . ئاڭلىغانلارغا يېڭى مەھەللە ، ئۆيلەرنى كۆرۈپ بېقىش ئوتى
تۇتاشقانىدى . شۇنىڭ بىلەن بىرگە يەنە : «بۇ يېڭى يۇرت ، يېڭى
ئۆيلەرنىڭ پىلانچىسى قالاچ قاناقا ئىكەن ، ئۇنىڭدا بىر خاسىيەت
بارمىش ، ئۇنىڭ ئالدىدا تۇرغان ھەرقانداق ئادەم ئۇنىڭغا تىكىلىپ
قارىيالماسمىش ، سۆزنى تېخىمۇ يىرالمىغۇدەك ، جاھانبەگنىڭ
ئۇنىڭ سۆزىدىن چىقالماسلىقىمۇ شۇنىڭدىن ئىمىش . ئوماقنىڭ
قاراقوشۇنلۇق تۇرۇپ قالۇچىلار تەرىپىگە ئۆتۈپ كېتىشى شۇنىڭ-
دىن ئوخشايدۇ... ئۇ ئوۋغا چىقتىم دېگىنى بىلەن ، نەدە خارابە-
لىك ، كونا ماقاتلىق ، ئەسكى ئۆيلۈك بولسا ، شۇ يەردە بىرنېمە-
لەرنى ئىزدەپ يۈرگەنمىش... » دېگەندەك گەپلەرمۇ تارقىلىپ يۈر-
دى . بۇ گەپلەر جاھانبەگ ، كۈنچىقىقانبەگ ۋە تۈلەك بوۋىلارغا
يەتمەيمۇ قالمىدى .

— جاھانبەگ ، ساڭا ھەم ئوماققا باغلاپ ئېيتىلغان گەپلەرنىڭ
قانداق ئادەملەردىن چىققانلىقىنى بىلدىڭمۇ ؟ — دېدى تۈلەك بوۋا ،
جاھانبەگنىڭ ئۇ گەپلەرنى ئاڭلاپ ھەيران قالغانلىقىنى ئاڭلىغاندىن
كېيىن .

جاھانبەگ تۈلەك بوۋىنىڭ نېمە دېمەكچى بولغىنىنى ئاڭقىرال-
ماي بوۋاينىڭ كۆزىگە قاراپ تۇرۇپ سورىدى :

— سەنچە ئۇ گەپلەرنى قانداق ئادەملەر دېگەندۇ ؟

— قانداق ئادەملەر بولماقچى ، سالىبايغا ئوخشاش قەبىلىچى
قاراقوشۇنلۇق ۋە ئابداللىقلاردىن چىققان گەپ بولمامدۇ . تېخى
بۇنىڭدىنمۇ چوڭ گەپلەرمۇ چىقار ، لېكىن بىز قاناقاغا بولغان
ئىشەنچىمىزنى يوقاتمايلى ، ئىشەنچ ئېتىقاد ، بىزدە ھازىر كەم بولۇ-
ۋاتقىنى ئېتىقاد . قاناقانىڭ ئارزۇ - ئارمىنى ئېتىقاد دېگەن شۇ .
بۇ ئېتىقادنى ھەممە ئادەملىرىمىزنىڭ روھىغا سىڭدۈرەلىگەن بول-
ساق ، — تۈلەك بوۋا گېپىنىڭ ئاخىرىنى دېيىشىنىڭ ئورنىغا
ئۇلۇغ - كىچىك تىنىپ قويدى .

— ھېلىمۇ ياخشى ئىچىمىزدىن سېنىڭ چىقىپ قالغە-
نىڭ ، — جاھانبەگ تۈلەك بوۋىغا مەپتۇنلۇق بىلەن قاراپ گېپىنى

داۋام قىلدى ، — ھەممە گەپنى قاناقاغا دەپ ئۇنىڭدىن سوراپ يۈرگىلى بولمايدىكەن . سەن ماڭا كۆپرەك مەسلىھەت بېرىپ تۇر . سېنىڭ مەسلىھىتىڭنى ئالىدىغان بىر ئىش ، يېڭى مەھەللە ، ئۆيلەرنى كۆرگىلى كەلگەنلەر : «قاناقانى بىر كۆرسەك» دەپ تەلەپ قىلىۋاتىدۇ . قانداق قىلساق بولار ؟

تۇلەك بوۋا بىرئاز ئويلىنىۋېلىپ دېدى :

— ئاشۇ ئادەملەرنىڭ بەزىلىرى بۇرۇن قاناقانى خىيالىغىمۇ كەلتۈرمەيتتى ، بۇلاقكۆلگە دەسسەپمۇ قويمايتتى ، ئەمدى بىر كۆرۈشنى ئارزۇلاپ قاپتۇمۇ . بوپتۇ ، كۆرگۈسى كەلگەن بولسا ، كۆرسۇن . لېكىن ، قالاچ قاناقانىڭ ساقلىقى ياخشى ئەمەس ، باشقىلارنىڭ كۆرۈۋېلىشىنى دەپ ئۇنى تالجىقتۇرۇپ قويمايلى . مېنىڭچە ھەممە ئادەمنىڭ كۆرۈشىگە قانداق بولاركىن ، توقسان ياشتىن ئاشقان قېرىلار ئۆيىگە كىرىپ كۆرۈشۈپ چىقسا بولارمۇ ؟

— توغرا دېدىڭ ، بوۋا ، شۇنداق قىلايلى ، — دېدى جاھانبەگ .

قالاچ قاناقانىڭ ئابدالغا كۆچۈپ كېلىشى كىشىلەرنىڭ ئابدالغا كېلىش قىزغىنلىقىنى تېخىمۇ ئەۋج ئالدۇرۇۋەتتى . يىراقتىكىلەرنىڭ ئابدالغا كېلىپ قالاچ قاناقانى ، يېڭى ئۆيلەرنى بىر كۆرۈش ئارزۇسى بولسىمۇ ، يول بىلمەيدىغانلىقى ، كەلگەن ھالەتتە نەگە چۈشۈپ ، نەدە يېتىشتا بېشى قېتىپ كېلەلمەيۋاتقانلار كۆپ ئىدى . بۇنىڭدىن خەۋەر تاپقان جاھانبەگ ئابدالغا كېلىپ قاناقانى ، يېڭى مەھەللىنى ، ئۆيلەرنى كۆرمەكچى بولغانلار قانچىلىك بولسا كېلىدىغانلىقىنى ، ياتىدىغان جايدىن غەم يېمەسلىكنى ، ئۇلارنى يېڭى ئاقساقاللارنىڭ باشلاپ كېلىشىنى ئۇقتۇرۇۋەتكەنىدى . مانا ئەمدى : «ئاغزىمدىن چىقتى ، ياقامغا يامىشتى» دېگەندەك ئىش بولدى .

مانا ، ئالدى ـ ئاخىرىغا بىر ھەپتە بولدى ، يېڭى مەھەللىلەر ئادەم ، ئات ـ ئۇلاغ قاينىمىغا ئايلاندى . ئادەملەر ئۇ مەھەللىدىن بۇ مەھەللىگە ، ئۇ ئۆيدىن بۇ ئۆيگە ئۆتۈشۈپ ، كىرىپ ـ چىقىپ يۈرۈشەتتى . بىرلىرى ئۆي ، مەھەللە توغرۇلۇق پاراڭ قىلسا ، يەنە

بىرلىرى قاناقا توغرۇلۇق ، مەھەللىلەرنىڭ نامى توغرۇلۇق پاراڭ قىلىشاتتى .

— تېمىدا بىرمۇ ياغاچ يوقكەن ، قانداق تۇرغۇزغاندۇ .

— تامنىڭ قېتىدا ئاشۇ نەرسىلەر ، — بەزىلەر چېچىلىپ تۇرغان كېسەك ۋە كېسەك پارچىلىرىنى كۆرسىتىپ دەيتتى ، — بارمىكىنە ، كېسەك دېگىنى مۇشۇ ئوخشىمامدۇ ؟

— بۇ ئۆيلەر راستلا ئاجايىپ ئىكەن .

— بىزنىڭ ياغاچ ئۆيلىرىمىزگە ، ۋەدىكلەرگە① ، سۆرۈ② ، قاتماچۇقلارغۇمۇ③ ئوخشمايدىكەن...

— قاناقانى بەك ئېگىز ئادەم دەيدۇ .

— ساقلىنى كىندىكىدىن ئاشىدىكەن دەيدۇ .

— بىر كۆرسەك بولىتتى .

— ...

ھەممە يەردە ، كەلگەن كىشىلەر ئاغزىدا مۇشۇنداق گەپلەر ئىدى .

كىشىلەر خالىغان ئۆيگە ئىختىيارچە كىرىپ كۆردى ، لېكىن قاناقانىڭ ئۆيىگە خالىغانچە كىرىشكە بولمايتتى . قاناقا بەك ياشىنىپ قالغان ، تېنى ئاجىز ، ئاغرىقچان ، ئۇنى چارچىتىۋەتمەسلىك ، ئاياش كېرەك . بۇنى جاھانبەگ ، كۇنچىققانبەگ ، تۇلەك بوۋىلار ئاقساقاللارغا كۆپ تەكىتلىدى . قېرىلاردىن قاناقانى يوقلاپ چىققانلار خېلى بار . بولۇپمۇ يېشى توقساندىن ئاشقانلار بۇگۇن ئەتىگەن قاناقانىڭ ئالدىغا كىرىپ چىقتى . ئۇلار كىرگەندە ، قاناقا سۇپىدا يىغىلىق يوتقان - كۆرپىگە يۆلىنىپ ئولتۇراتتى ، يېنىدا ئۇنىڭ ھالىدىن خەۋەر ئالغۇچى كۇكۇنەۋرىسى ئالتۇن بار ئىدى .

— ... بىز قېرىپ قالدۇق ، بىرىمىزنىڭ كەينىدىن بىرىمىز كېتىمىز . ھەممىلارىدىن بۇرۇن مەن كېتىمەن . ۋاقتىم ئاز قالدى . مېنىڭ بىز قاچانغىچە قەبىلىچىلىك قىلىپ بۆلۈنۈپ - چېچىلى-

---

① ۋەدىك — قومۇش ، يۇلغۇن ئارىلاش لاي چاپلاق تام ئۆي .
② سۆرۈ — كەپە .
③ قاتماچۇق — قومۇش ساتما .

لىپ ئۆتەرمىز ، ئۇيۇشۇپ ئۆتسەك ، ئۇيۇشۇشتىن كۈچ تېپىپ ئۆتكەن ئەجدادلار يولىدا ماڭساق بولىتتى ، دەيدىغان ئارزۇيۇم بار ئىدى . جاھانبەگ ، كۈنچىققانبەگ ، تۈلەكلەر مېنىڭ ئارزۇيۇمدەك قىلىپ ئابدالدا تۆت قەبىلىنىڭ بېشىنى بىر يەرگە ئەكېلىپ ئۇيۇشتۇرۇپ يېڭى مەھەللە قۇردى . ھەممىگە ، بالىلىرىڭلارغا ، جەمەتىڭلاردىكىلەرگە ئېيتىڭلار ، ئەمدى قەبىلىچىلىك قىلىپ يۈرمەسۇن . ئۇيۇشالماي ، ئۆملىشەلمەي كۆرگەن كۆرگۈلۈكلىرىمىز ، تارتقان تارتقۇلۇقلىرىمىز بىز بىلەن كەتسۇن . قۇمغا قاراڭلار ، ئۇلار بىر - بىرىگە يېپىشمايدىغانلىقتىن ، ئېگىز بىر دۆۋە تۇرغىنى بىلەن ئازراقلا شامالنىڭ شەپىسى كەلسە ئۇچۇپ تىرپەرەن بولۇپ نەلەرگە كېتىدۇ ، قۇم دۆڭدىن ئەسەر قالمايدۇ . بىز ئاشۇ قۇمدەك بولمايلى ...— قاناقانىڭ دېمى قىسىلغاندەك بولۇپ ھۆمۈدەپ قالدى . ئالتۇن مەخسۇس تەييارلانغان ئۇسالىق ئىچۇردى . قاناقا سەل ياخشىلىنىپ گېپىنى داۋاملاشتۇردى ، — يېڭى ئاقساقاللارنى قوللاڭلار . ناۋادا ، ئۇلاردىن بىرەرسى قەبىلىچىلىك قىلغۇدەك بولسا ، يۇرت چوڭى ، يۇرت ئاغسىلىق ئورنۇڭلار بىلەن ئۇلارنى توسۇڭلار ، نەسىھەت قىلىڭلار...

قاناقانىڭ يەنە نېمىلەرنىدۇر دېگۈسى بار ئىدى، يەنە نەپسى سىقىلغاندەك بىئارام‌لاندى .

— قاناقا چارچىدى ، — دېيىشتى قېرىلار .

ئۇلار قالاچ قاناقاغا ياخشى تىلەكلەرنى تىلىشىپ ، بىر - بىرلەپ خوشلىشىپ چىقىپ كېتىشتى .

قېرىلار قاناقانى يوقلاپ چىققان كۈننىڭ ئەتىسى جاھانبەگنىڭ يېڭى ئۆيىنىڭ غالدىراڭ قوموش بىلەن قاشالانغان چوڭ ھويلىسىدا ئاقساقاللار كېڭىشى ئۆتكۈزۈلدى . بۇ قېتىمقى كېڭەش قەبىلىچىلىكتىن خالىي يۇرت قۇرۇلغاندىن كېيىنكى تۇنجى كېڭەش بولغاچقا ، جاھانبەگ سورۇننىڭ تۈزۈلۈشىگە ئالايىتەن ئەھمىيەت بەردى . ھويلىدىكى سۇپىنى چوڭ ھەم ئادەتتىكىدىن ئېگىزرەك قىلىپ ياساتتى . سۇپىغا بىر قەۋەت كونا پالاس سېلىنىپ ، ئۇستىگە تۆت

خىل رەڭلىك قىلىپ توقۇنقان يېڭى پالاس سالدى . رەڭلەر ئىچىدە قېنىق يېشىل رەڭلىك يىپلار قويۇق بولغاچقا ، سۇپىدا يېشىللىق روشەن بەرق ئۇرۇپ تۇراتتى . سۇپىنىڭ ئوستى سۇپىدىن بىر يېرىم ھەسسە چوڭلۇقتا يېپىلغانىدى . تۆرنىڭ ئوتتۇرىسىغا قالاچ قاناقا ئوچۇن ئالاھىدە ئورۇن راسلانغان بولۇپ ، پالاس ئوستىگە ئوچ كۆرپە سېلىنىپ ، يۆلىنىپ ئولتۇرۇشى ئوچۇن تامغا چوڭ ئىككى پەر ياستوق يۆلەپ قويۇلغانىدى . ئاقساقاللار تولۇق كىرىپ بولغاندىن كېيىن ، جاھانبەگ ، تۇلەك بوۋا ، كۇنچىققانبەگلەر قالاچ قاناقانى ئېلىپ كىرگىلى چىقىپ كەتتى .

قاناقا ھويلا ئىشىكىگە كېلىشىگە ئاقساقاللار سۇپىدىن چۇشۇپ قاناقانىڭ ئالدىغا كېلىپ سالام بېرىپ ئامانلىق سوراشتى ، بىر - بىرلەپ قول بېرىپ كۆرۇشتى . قاناقا بۇگۇن تېتىكلىشىپ قالغان- لىقتىن ، كەيپى چاغ كۆرۇنەتتى . كۇنچىققانبەگ بىلەن تايۇق قولتۇق- لىدىن يۆلىمەكچى بولۇۋىدى ، بولدى ، دەپ ئۇلارنىڭ قولىنى ئىتتى- رىۋېتىپ ھاسىغا تايىنىپ ، قەدىمىنى يېنىك - يېنىك ئېلىپ سۇپا تەرەپكە ماڭدى ، سۇپىغا چىقىدىغاندا باشقىلار قولتۇقىدىن يۆلەپ قويدى . قاناقا راسلاپ قويۇلغان ئورنىغا ئولتۇرۇۋالغاندىن كېيىن ، ئاقساقاللار ئۆزلىرىنىڭ يېشىغا قاراپ سۇپىدىن ئورۇن ئېلىشتى . قاناقانىڭ سول تەرىپىدە بىر كىشىلىك ئورۇن بوش قويۇپ قويۇل- دى . بۇ ئۇنىڭ قارىغۇچىسى ، كۇكۇنەۋرىسى بۇللاغا ئاتالغانىدى . بۇللا بىركەمدە قاناقا ئوچۇن مەخسۇس تەييارلانغان بىر قاچا ئوسا- لىقنى كۆتۇرۇپ كىرىپ كەلدى . ئىككى تەرەپكە قاراپ ئاقساقاللار ئالدىدىن ئۆتۇشنى ئەپسىز كۆرۇپ تۇرۇپ قالدى .

— قاناقا ئوچۇن بولغاچقا ، ئاقساقاللار ئېغىر ئالمايدۇ ، قېنى ئۆتىۋېرىڭ ، — دېدى كۇنچىققانبەگ بۇللاغا قاراپ .

بۇللا ئوسالىقنى كۆتۇرۇپ مېڭىپ قالاچ قاناقانىڭ يېنىغا كېلىپ ئولتۇردى . ئۇ ياشتا ئۆزىدىن چوڭ يوڭرت ئاقساقاللىرىنىڭ ئالدىنى بېسىپ ئۆتكىنىگە يوزى چىمىلداپ قىزىرىپ كەتكەنىدى .

تۇلەك بوۋا بىلەن كۇنچىققانبەگ جاھانبەگنىڭ تەكلىپى بىلەن

كېچەشىنىڭ ئاخىرلىغۇچىسى بولۇپ قاتناشقانىدى ، شۇڭا ئۇلار ئاقسا-
قاللار قاتاردا ئولتۇرماي ، پەستە دۆشۈلگە ئۇستىدە ئولتۇردى .
جاھانبەگ ئاقساقاللارنى ئەتىگەنلىك چايغا كېلىشنى ئېيتقاندى .
ئالدى بىلەن ئۇلارغا سۈتى قويۇق قىلىپ دەملەنگەن بىر چۆچەكتىن سۈتلۈك چاي تارتىلىپ ، ئارقىدىن بىر چۆچەكتىن ئۇجۇل ، تۇخۇم سېرىقى ، بېلىق يېغى ئارىلاشتۇرۇپ ئېتىلگەن بۇلماق كەلتۇرۇلدى . ئاقساقاللار يېرىم سوۋۇتۇلغان بۇلماق ئۇ-
سۇلغان چۆچەكنى بىر قولدا ئوڭ - سولغا ئايلاندۇرۇپ تېخىمۇ سوۋۇتۇپ سۇمۇرۇپ ئىچىشتى . قاچىلار يىغىلىپ بولغاندىن كېيىن جاھانبەگ قالاچ قاناقاغا قارىدى . قاناقا «ئېچىۋەر» دېگەن مەنىدە بېشىنى يېنىك لىڭشىتىپ قويدى . جاھانبەگ گەپ باشلاپ :
— بۇ قەبىلىچىلىك قىلىنمايدىغان يېڭى يۇرت قۇرغىنىمىز-
دىن كېيىنكى تۇنجى قېتىملىق ئاقساقاللار كېڭىشى . بۇ قېتىمدا ئىككى ئىشنى كېڭىشىپ ماقۇللايمىز . ئۇنىڭ بىرى ، يۇرتقا نام بېرىش ئىشى ؛ يەنە بىرى ، يېڭى يۇرتنىڭ قۇرۇلغانلىق خاتىرىسى ئۈچۈن مەخسۇس قوشاق ئېيتىشىش ، كىمە چېپىش مۇسابىقىسى ئېلىپ بېرىش ئىشى . قېنى ، ئاقساقاللار نېمە دەيسىلەر ؟ —
دېدى .
ئاقساقاللار ئىككىنچى ئىشقا تولۇق قوشۇلغاندىن سىرت ، ھەرقايسى مەھەللىلەرمۇ ئۆز ئالدىغا ياكى يېقىن مەھەللىلەر بىرلە-
شىپ ئېلىپ بارسىمۇ بولىدۇ ، دەپ بېكىتىلىپ ماقۇللاندى . كىمە چېپىش مۇسابىقىسىنى كېچەش ئۆتكۈزۈلگەن كۈندىن يەتتە كۈن ئۆتكەندە ئېلىپ بېرىش ، ھەربىر ئاقساقال ئۆز مەھەللىسىدىن بىردىن كىمە چاپىدىغان ئادەم ئېلىپ كېلىش ، بۇلاردىن سىرت ئويتوغراقتىكى «دىۋە ئادەم» — چەپەرمۇ كىمە چېپىش مۇسابىقە-
سىگە قاتنىشىش ، يېقىن ئەتراپتىكىلەردىن كېلىپ كۆرىدىغانلار بولسا مەيلىگە قويۇش بەلگىلەندى . بىرىنچى ئىش ، يەنى يۇرتقا نىمىدەپ نام بېرىش مەسىلىسىدە خېلى تالاش بولدى . بەزىلەر :
— يېڭى يۇرت ئابدال دائىرىسىدە بولغاندىكىن ، يېڭى ئابدال

دەپ ئاتايلى ، — دېسە ، بەزىلەر :
— ئادەتتىمىز بويىچە «يۇرتچاپقان» دەپ ئاتايلى ، — دېدى .
بۇنىڭغا قارىتا بەزىلەر :
— «يۇرتچاپقان» دەپ ئاتىلىدىغان باشقا بىر جاي بار ، شۇڭا «يېڭى يۇرتچاپقان» دەپ ئاتىساق ، — دېدى .
ئاقساقاللار ئۇنى دەپ ، بۇنى دەپ ئاخىرى يېڭى يۇرتنى «يېڭى يۇرتچاپقان» دەپ ئاتاشنى ماقۇل تېپىشتى .
مۇشۇ چاغدا قالاچ قاناقا گېپى بارلىقىنى بىلدۈرۈپ جاھانبەگ-كە قارىدى .
جاھانبەگ :
— ئاقساقاللار ، قاناقانىڭ بىزگە دەيدىغان گېپى بار ئىكەن . قېنى ، قاناقامىزنىڭ گېپىنى ئاڭلايلى ، — دېدى .
شۇئان ئاقساقالارنىڭ كۆزى قالاچ قاناقاغا تىكىلدى .
قالاچ قاناقا بۇللا بەرگەن ئۇسالىقتىن ئىككى ئوتلام ئىچىۋې-لىپ گېپىنى باشلىدى :
— ئاقساقاللار ، مەن ئەسلىدە گەپ قىلماقچى ئەمەس ئىدىم . ئەمما ھازىر گەپ قىلىشىم زۆرۈر بولۇۋاتىدۇ . يېڭى يۇرتىمىزنى «يېڭى يۇرتچاپقان» دەپ ئاتىماق بولدۇق ، لېكىن «ئابدال» دېگەن ئىسمىنى تاشلىۋەتسەك بولمىغۇدەك . ئاخشامىلا تۇنجى قالاچ بوۋام چۈشۈمگە كىرىپ قالدى . ئۇ باشقا گەپ قىلمايلا : «سىلەر يېڭى يۇرتۇڭلارغا نام بەرمەكچى بولۇۋاتىسىلەر . قانداق نام بەرسەڭلارمۇ بولىدۇ ، ئەمما ‹ئابدال› دېگەن نامنى تاشلىۋەتسەڭلار بولمايدۇ ، ئەجدادلار ئالدىدا گۇناھلىق بولۇپ قالىسىلەر ... » دېدى . قالاچ چوڭ بوۋامنىڭ ئېيتىشچە ، «ئابدال» بىزنىڭ قەدىمدە ئۆتكەن چوڭ بىر ئەجداد قوۋمىمىزنىڭ باشقا بىر خىل نامى ئىكەن . كېيىنكى زامانلارغا كەلگەندە ، بۇ نامنىڭ دائىرىسى كىچىكلەپ ، قىممىتى تۆۋەنلەپ ، ئازراقلا ، كىچىك بىر توپ ئۆزىنىڭ قەبىلە نامى قىلىۋاپتۇ . بىزگە كەلگەندە تېخىمۇ شۇنداق بوپتۇ . بىز يېڭى يۇرتىمىزنى ھېلىقىدەك ئاتىساقمۇ ، ئومۇمىي دائىرىمىزنى قەدىمكى

ئاشۇ چوڭ ئەجداد قوۋمىمىزنىڭ نامىدا ئاتاۋەرسەك دەيمەن ، — دېدى .

قالاچ قاناقانىڭ گېپىدىن كېيىن ، ئاقساقاللار «پىچىر - پىچىر»غا چۈشۈپ كەتتى .

— مانداقكەن - ده ، چوڭ بىر قوۋمنىڭ نامىنى قەبىلىچىلىك قىلىمىز دەپ كىچىكلىتىپ ، تاس قاپتۇق...

— گوي ، قەبىلىچىلىك ، گوي ، قەبىلىچىلىك ، راستتىنلا تاس قاپتۇق ئەجدادلار ئالدىدا گۇناھلىق بولۇپ قالغىلى .

— قىلغان قەبىلىچىلىكىمىز گۇناھ ئەمەسما ، تازا گۇناھ ، ئەمدى ئۇ گۇناھنى يۇيىدىغان ۋاقتىمىز كەلدى .

— قاناقا باشقىلا بىر ئادەمكەن جۇمۇ ، — تۇلەك بوۋا يېنىدىكى كۇنچىقانبەگكە پەس ئاۋازدا گەپ قىلماقتا ئىدى ، — قەبىلىچىلىكنى يوقتىمىز دەپ ، ئۆزىمىزنىڭ ئەجداد قوۋمىمىزنىڭ نامىنى يوقتۇۋەتمەك بوپتىمىز . مۇشۇنىڭ ئۆزىلا بىزنىڭ ئەجدادلار توغرىسىدا گاس ، كور ، مۇغال[1] ، مەسىۇغ[2] بولۇپ قالغانلىقىمىز ئەمەسمۇ - ھە !

— قاناقا بىز ئۇچۇنلا تۆرىلىپ قاپتىكەن ... — كۇنچىقانبەگمۇ تۇلەك بوۋىغا پىچىرلىدى ، — بولمىسا ، ئەجدادلارغا تۇز كورلۇق قىلىپ ، قارا يۇز ئەۋلاد بولۇپ قالاركەنمىز ، قاناقا بىز ئۇچۇن يەنە ئۇزاق تۇرۇپ بەرسە بولىتتى .

جاھانبەگ كېچىشنى خۇلاسىلەپ مۇنداق دېدى :

— قالاچ قاناقا مۇھىم بىر ئىشنى بىزنى سەگىتىپ تۇرۇپ سەمىمىزگە سالدى . يېڭى يۇرتنىڭ ، پەقەت مۇشۇ تۆت مەھەللىلىك يۇرتنىڭلا نامى «يېڭى يۇرتچاپقان» بولسىمۇ ، بەگلىكىمىز دائىرىسىنى «ئابدال» دەيلى . بۇ ھەرگىز ئىلگىرى بىز دەپ كېلىۋاتقان ئابدال قەبىلىسىنىڭ نامى ئەمەس ، ئەمدى ئۇ قەبىلىنى يوق دەپ

---

① مۇغال — ئەقلىدىن ئازغان .
② مەسىۇغ — مەجرۇھ ، پالەچ .

بىلسەك بولىدۇ .

— ئاقساقاللار ، بۇنىڭغا نېمە دەيسىلەر ؟

ئاقساقاللار :

— قالتىس گەپ بولدى ، قالتىس گەپ بولدى ، — دېيىشتى ۋە قىزغىن ئالىقان قېقىپ ئالقىش ياڭراتتى .

قالاچ قانـاقـا جاھانبەگكە قاراپ كۈلۈمسىرەپ : «بارىكاللا» دېگەن مەنىدە بېشىنى يۇقىرى - تۆۋەن لىڭشىتتى .

كۈنچىقانبەگ تۈلەك بوۋىغا ئاستا :

— ئاتام بۇگۈن ماڭا باشقىچىلا بىر ئادەم بولۇپ قالغاندەك بىلىنىۋاتىدۇ ، — دېدى .

تۈلەك بوۋا ئورنىدىن تۇردى . جاھانبەگدىن تارتىپ ئاقساقال-لارنىڭ ھەممىسى بۇ ھۆرمەتلىك بوۋايغا قارىدى ، قالاچ قاناقامۇ قارىدى . گېپى بولسا ئولتۇرۇپ دەۋەرسە بولىدۇغۇ ، بەگ كېڭەش-مىڭ تۇگىگەنلىكىنى جاكارلىماي تۇرۇپ ئۇنىڭ ئورنىدىن تۇرۇۋالـ-غىنى نېمىسى ؟ ھەممىسى مۇشۇنىڭغا ھەيران قالغانىدى .

— بايا قالاچ قاناقا بىزگە دېمەكچى بولغان گېپىنىڭ ھەممـ-سىنى دېمىگەندەك تۇرىدۇ ، — تۈلەك بوۋا قاناقاغا قاراپ «تاپتىمـ-مۇ» دېگەندەك مەنىلىك تەبەسسۇم قىلدى ، — مېنىڭ تەلىپىم ، قاناقا شۇ گېپىنىمۇ دېسە ، بىز ئاڭلاپ قالساق دەيمەن ، — دېدى .

ئولتۇرغانلارنىڭ كۆزى يەنە قالاچ قاناقاغا تىكىلدى .

قاناقا بۇللانىڭ قولىدىكى قاچىغا قول ئۇزاتتى . بۇللا ئىتتىك قاچىنى قاناقاغا بەردى . قاناقا ئۇسالىقتىن ئىككى يۇتۇم ئوتلىۋېلىپ تۈلەك بوۋىغا قاراپ :

— ھەي تۈلەك ، ھەي تۈلەك ، سېنى «تۈلەك تاپقۇر» دېسەك بولغۇدەك . مەن قالاچ چوڭ بوۋام ئېيتقان گەپنىڭ ئابدالغا مۇناسـ-ۋەتلىك يېرىنى دەپ ، قالغىنىنى دېمىگەنىدىم ، شۇنى دەۋاتىسەنغۇ . بۇ ئاقساقاللار مۇشۇ كەتسە قاچان كېلىدۇ ، بۇلار كەلگۈچە مەن كېتىپ قالارمەن . بوپتۇ ، دەپ بېرەي ، — دېدى ۋە جاھانبەگكە

قاربدی .

— دەپ بەرگىن قاناقا ، قانچە بالدۇر ئاڭلاپ قالساق شۇنچە ياخشى ئەمەسمۇ ، — دېدى جاھانبەگ قاناقادىن ئۆتۈنۈش قىلىپ .

— قالاچ چوڭ بوۋام چۈشۈمدە ماڭا ئابدال توغرىسىدىكى گەپلەرنى باشقا ئىككى ئىشنى تاپىلاپ دېدى ، — قاناقا گەپنىڭ ئالدىرىماي قىلدى ، — بىرسى ، «بىزنىڭ دەۋرىمىزدە قۇممىز بەك ئۈيۈشچان ئىدى . شۇ خاسىيەتتىن خانمىز ئوغۇز كۆپ ئۈتۈق تاپقان ، ئاجايىپ شۆھرەتلەرنى قازانغانىدى . كېيىنكى ئەۋلادلارغا ئۆتكەنسېرى ئۈيۈشقاقلىقىمىز سۇسلىشىپ ، ئۈيان - بۇيانغا بۆلۈ-نۈپ ، قۇممىز ئۆرۈشقاق خەققە ئايلىنىپ قالدى . ئاقىۋەتتە ئەۋلادلاردىن ئامەت كېتىپ ، پالاكەت باستى ، شۆھرەت ، سەلتەنەت لەر ئۆچتى . ئوغۇزخان بىلەن بىز كەزگەن پايانسىز تۈران ، تەكرار تاغ - تاربىم ۋادىسىدىكى شۇ ئازغىنە لوپلۇقلار ئارىسىدا يېگىۋاش-تىن ئۈيۈشۇش بولۇۋاتىدۇ . بۇ سىلەرنىڭ دەۋرىڭلاردىكى مۇھىم خەيرلىك ئىش . ئۈنى قەدىرلەڭلار ، تېخىمۇ ئۈيۈڭلار » دېدى . چوڭ بوۋام ئېيتقان يەنە بىر ئىش ، — قاناقا كالپۇكىنى يالاپ قويدى ، بۇللا دەرھال ئۇسالىقنى بەردى ، قاناقا ئىككى ئوتلىۋالدى ، — بوۋام ماڭا : «ئەجدادلىرىڭلار مۇشۇ تاربىم ۋادىسىنى ئاجايىپ گۈل-لەتكەن ، ھەربىر قەدەملىرىدە ئاجايىپ ئىزلارنى قالدۇرغانىدى . ئۇ ئىزلار قېنى ، ئۇلار ھازىر نەدە ، سەن بىلەمسەن ؟ بىلمەيسەن . كېيىنكى ئەۋلادلارغا ئۆتكەنسېرى ، ئۇلارغا قالغانسېرى ئۇ ئىزلار ئېسىڭلاردىن شۇنچە كۆتۈرۈلدى ، ئۇنتۇپلا كەتتىڭلار ، شۇ ئىزلە-رىمىزنى تاپساڭلار بولىتتى . روھىم ئۆزۈمگە شەپە بېرىپ ، ئۇ ئىزلار تېپىلىدۇ ، تاپىدىغانلار چىقىدۇ ، دەۋاتىدۇ » دېدى .

قالاچ قاناقا مۇشۇ گەپلەرنى دەۋېتىپ ئوماق بىلەن كۈنچىقاز-بەگكە قاراپ قويدى . بۇ قاراشنىڭ مەنىسىنى ئۇ ئىككىسىدىن باشقا يەنە جاھانبەگ ، تۈلەك بوۋا ۋە تايۇقلار چۈشەندى...

ېيىڭى ئاقساقاللارنىڭ تۈنجى قېتىملىق كېڭىشى كۆڭۈللۈك

باشلىنىپ ، ئەنە شۇنداق خەيرلىك ئاخىرلاشتى .

7

يېڭى يۇرتچاپقانىنىڭ قۇرۇلغانلىق مۇناسىۋىتى بىلەن قوشاق ئېيتىشىش بولىدىغانلىقىنى ئاڭلىغان كىشىلەر خۇددى قوشاقلارنى ئاڭلىغاندەك بولۇپ ، جانلىرى ياشىرىپ كەتتى . قارا قوشۇن ، چۈننىلىق ، تاتىما كۆلى بويىدىكىلەر بىلەن جاھانساي ، چاقىلىق ، قورغان ، توققۇزئوتاق ، ئارغان ، يېڭىسۇ ، قارادايدىكى كىشىلەر-نىڭ ھەممىسى ئۆي-بېسىپ دېگۈدەك ، كۈزلەك ، تىكەنلىك ، يېڭە-كۆل ، چارا ، تېيىزكۆل مەھەللىلىرىدىكى بىر قىسىم كىشىلەر ئات ، تۆگە ، ئېشەك ، كالىلارغا مىنىشىپ يېڭى يۇرتچاپقانغا قاراپ ئېقىشماقتا . بۇلارنىڭ بەزىلىرى ئالدىنقى قېتىمدىكى قوشاق ئېيتە-شىشقا قاتناشقانلار بولۇپ ، شۇلار ئارقىلىق ئوماق ، ئايقۇتلارنىڭ قوشاقچىلىقى ، ئوماقنىڭ داڭلىق قوشاقچى تالىشقۇلنى قانداق يەڭ-گەنلىكى ، ئايقۇت بىلەن ئۇجۇلخاننىڭ قوشاق ئېيتىشىش سورۇنىدا بىر كۈپلېتتىن قوشاق ئېيتىشىپلا ئاچا - سىڭىل بولۇپ قېلىشقان-لىقى تارقىلىپ ، كىشىلەرنىڭ ئۇلارنى بىر كۆرۈۋېلىش ، قوشقە-نى ئاڭلاش قىزغىنلىقى ئېشىپ ، بۇ قېتىمقى پۇرسەتنى غەنىيمەت بىلىپ مېڭىشتى . كېلىۋېتىپ ھەممىسىنىڭ ئاغزىدا بۇ قېتىمقى قوشاق ئېيتىشىشنىڭ قانداق بولىدىغانلىقى ، داڭلىق قوشاقچىلار-دىن كىملەرنىڭ ئوتتۇرىغا چىقىشىنى ئارزۇ قىلىدىغانلىقىدەك پا-راڭلار ئىدى .

— ئوماق دېگەن قوشاقچى بۇ قېتىممۇ ئوتتۇرىغا چىقارمۇ ؟

— تالىشقۇل تۇگىشىپتۇ ، ئۇ قوشاق ئېيتىشىشقا ھەرگىز چۇشمەيدۇ .

— ئوماقنىڭ تالىشقۇلنى ئۇنداق ئوڭاي يېڭىۋېلىشىدا بىر سىر بارمىكىن ، دەيمەن .

— قوشاقنى كۆچىلىكنىڭ ئالدىدا ئېيتىدىغان تۇرسا ، ئۇنىڭ-

دا قانداق سىر بولماقچى؟

— مەن قالاچ قاناقانى ئارۇاقچى ئىكەن ، دەپ ئاڭلىدىم . تالىشقۇل قوشاق ئېيتىۋاتقاندا قاناقا ئۇنىڭ كۆزىگە قارىۋېلىپ ، ئەقلىنى گاللاشتۇرۇپ قويغانمىكىن دەيمىنا .

— مۇشۇنداقمۇ بولامدىكەن؟

— ئاڭلىغان بىر ئىشنى ساڭا دەپ بېرەي ، — پاراڭلىشىپ كېلىۋاتقانلارنىڭ بىرى ئارغانلىق ئوۋچى ، يەنە بىرى يېڭىسۇلۇق ئوۋچى بولۇپ ، ئىككىسى تونۇشاتتى . گەپ قىلىۋاتقان ئارغانلىق ئوۋچى ئىككى يېنىغا قاراپ قويدى . بۇلارنى پاراڭلىشىۋالسۇن دېگەندەك ، ئاتلىرىمۇ ئېرىنچەكلىك بىلەن ئاستا قەدەم ئېلىشاتتى. «پالتىنى كۆتۈرگۈچە كۆتەك دەم ئالغان» دەك ، ئاتلار ئاستا مېڭىپ هاردۇقىنى چىقىرىۋېلىشنىڭ كويىدا ئىدى . ئارغانلىق گېپىنى داۋاملاشتۇردى ، — ئاتمىشبۇلاقلىق بىر ئوۋچىنىڭ ئېيتىشىچە ، ئۇ ئاتمىشبۇلاق بىلەن يارداڭبۇلاق ئارىلىقىدىكى قۇملۇقتا كېتىۋاتسا ، يوق يەردىن پەيدا بولغاندەك ، كىچىكلا بىر قۇم دۆۋىسى كەينىدىن لۆممىدە قالاچ قاناقا ئۆزى يالغۇز پەيدا بولۇپ قاپتۇ . هېلىقى ئوۋچى بىلەن قاناقا شۇ چاغقىچە بىر - بىرىنى زادى كۆرۈپ باقمىغانىكەن . لېكىن قاناقا ئۇنىڭدىن :

— هە ، تېپىل تاغ ، ئوۋغا چىقتىڭمۇ؟ — دەپ سوراپتۇ.

تېپىل تاغ قالاچ قاناقانى كۆرۈپلا تونۇۋاپتۇ ، چۈنكى قاناقانىڭ قىياپەت - سىن تەرىپىنى كۆپ ئاڭلىغان بولغاچقا ، بىر كۆرۈپلا كۆز ئالدىغا كەلتۈرۈپ تونۇۋاپتۇ ، ئەمما قاناقانىڭ ئۇنى قانداق بىلىۋالغىنىغا ئەقلى يەتمەي هەيران قاپتۇ .

— هە ، ئوۋغا چىققانىدىم ، — دەپتۇ تېپىل تاغ .

ئىككىسى ئانچە ئۇزۇن ماڭمايلا ئەتراپى چانقاللىق بۇك بىر توغراقلىققا بېرىپ قاپتۇ . تېپىل تاغ بۇرۇن بۇ تەرەپكە كېلىپ باقمىغان بولسىمۇ ، بۇ قۇملۇق چۆل ئوتتۇرىسىدا بۇنداق يەرنىڭ بارلىقىنى پەقەت ئاڭلىمىغانىكەن . شۇڭا ئۇ بۇنىڭغا هەيران قاپتۇ . تېپىل تاغ شىندى تاغ ئېغىزىغا ئوۋغا ماڭغانىكەن .

— تېپىل تاغ ، مۇشۇ توغراقلىقتا ئوۋ قىلايلى ، بىرەر كې-
يىك ، جەرەن ئۇچراپ قالار ، — دەپتۇ قالاچ قاناقا .

تېپىل تاغ «ياق» دېيەلمەپتۇ . ئىككىسى ئاتتىن چۈشۈپ ئىك-
كى يەردە توغراقنى دالدا قىلىپ ئولتۇرۇپتۇ . بىر ۋاقىتتا تېپىل
تاغنىڭ ئۈدۈلىدىن بىرنەچچە جەرەن چىقىپ كەپتۇ . تېپىل تاغ
مىلتىقىنى بەتلەپ بولۇپ قالاچ قاناقاغا قاراپ قويغۇسى كېلىپ
قارىسا ، قاناقا تېپىل تاغ تەرەپكە قاراپ قولىنى شىلتىغاندەك
قىلىپ ، ئاغزىنى مىدىرلىتىپ تۇرغىنىنى كۆرۈپ قاپتۇ ، لېكىن
ئۇنىڭ كۆڭلىگە ھېچنېمە كەچمەپتۇ . تېپىل تاغ بىر جەرەننى
چېنەپ مىلتىقىنىڭ تەپكىسىنى بېسىپتۇ . «تاس» قىپتۇيۇ ، مىل-
تىق ئېتىلماپتۇ . ئۇنىڭ مىلتىقى ئىشەنچلىك بولۇپ ، ئىلگىرى
ھەرگىز بۇنداق پىستان چېقىپ باقمىغانكەن . جەرەنلەر «تاس»
تىلغان ئاۋازنى سېزىپ قېلىپ قاچتىمۇ ياكى... ئۇدۇل قاناقا
نەرەپكە قېچىپتۇ . تېپىل تاغنى تېخىمۇ ھەيران قالدۇرغان بىر
ئىش ، شامالدەك چېپىپ قېچىپ كېتىۋاتقان جەرەنلەر دەل قاناقا-
نىڭ ئۇدۇلىغا كېلىپ چىپىدە توختاپ قاناقاغا قارىشىپ تۇرۇپتۇ .
قاناقا ئوقياسىنى ئالدىرىماي چېنەپ ، ئوتتۇرىدا تۇرغان يوغان بىر
جەرەننى ئېتىپ يىقىتىپتۇ . شۇنىڭدىمۇ قالغان جەرەنلەر قاچماي ،
قاناقاغا قاراپلا تۇرغۇدەك . قاناقا جەرەندىن يەنە بىرنى ئېتىپتۇ .
شۇنىڭدىمۇ قالغان جەرەنلەر يەنە قاچماپتۇ . قاناقا تېپىل تاغقا
«سەنمۇ ئات» دەپ ئىشارەت قىپتۇ . تېپىل تاغ بىر جەرەننى قارىغا
ئېلىپ تەپكىنى باسسا شۇئان ئېتىلىپتۇ ، ئوقتا بىر جەرەن يىقى-
لىپتۇ . شۇنىڭدىلا قالغان جەرەنلەر قېچىپ كېتىپتۇ . تېپىل تاغ
يىقىلىپ تېپىرلاپ قالغان جەرەنلەرنىڭ يېنىغا بېرىپ قارىغۇدەك
بولسا ، ئوقيا ئوقى ئىككى جەرەننىڭ شۇئانلا يىقىلغۇدەك يېرىگىمۇ
تەگمەپتىكەن ، لېكىن جەرەنلەر تۇرغان يېرىگىلا يىقىلىپ يېتىپتۇ .
تېپىل تاغ ھەيران قالغىنىچە ئويلاپتۇ ، ئويلاپتۇ . ئۇ قاناقانى «خا-
سىيەتلىك غايىب ئادەمكەن» دەپ ئاڭلىسىمۇ ئىشەنمەپتىكەن . قاناقا
بىلەن ئۇچرىشىپ قېلىش ھەم جەرەن مەسىلىسىنى ئويلاپ قاناقانى

«ئارۋاقچى» ئادەمكەن ، دەپ قالغانكەن .
— گوي - گويەي ، راست شۇنداقمىدۇ ، — دېدى يېڭىسۈلۈق ئوۋچى ھەيران قالغىنىنى بىلدۈرۈپ ، — قاناقازە ئارۋاق قىلىپ ، بىزنىڭ ئاتا - بالا ئىككى بېگىمىزنى ئۆزىگە قارىتىۋالغانكەن - دە . قېنى ، بۇ قېتىمقى قوشاق ئېيتىشىشتا كىمگە ئارۋاق قىلىپ ، كىمنى غالىس قىلىدىكىن ، كۆرۈپ باقايلى .
ئىككىسىنىڭ خىيالى ئەمدى بۇ قېتىم كىملەرنىڭ قانداق قوشاق ئوقۇشى ، كىملەرنىڭ يېڭىپ ، كىملەرنىڭ يېڭىلىشىدا بولـ ماي ، قالاچ قـاناقانىڭ كىملەرگە قـانداق ئـارۋاق قىلىشىدا قالـ دى - دە ، مۇشۇ قىزىقىشتا ئاتلىرىغا قامچا سالدى .
دۇنيادىن ، ھەتتا تەبىئەتتىن تاشقىرىدەك مۇشۇ بىپايان ، ھالـ كەتلىك جەزىرە قۇملۇق ئارلىرىغا بەند قىلىنىۋەتكەندەك ياشايدـ غان بۇ كىشىلەرگە قوشاق ئاڭلاش ، قوشاق ئېيتىۋېلىش بىردىنبىر كۆڭۈل ئارامى ، كۆڭۈل خۇشى . ھاياتلىق كاپالىتى بولغان ئوزۇقـ لۇق غەملەش بۇلارنىڭ ئاساسلىق مۇھىم پائالىيىتى . 6 - ئايدا دەريا ، كۆللەردە كېمىلىك ياكى سۇ كېچىپ يۈرۈپ ئۇجۇل يىغىپ ، قېقىپ - تاسقاپ قۇرۇتۇش ، ئۆردەك ، غاز تۇخۇملىرىنى يىغىپ پىشۇرۇپ ، سېرىقىنى ئايرىپ ئۇۋىتىپ ئۇجۇل تالقىنىغا ئارىلاشتۇـ رۇپ تەييار قىلىۋېلىش ، 8 - ئايدىن 10 - ئايغىچە بېلىق تۇتۇپ گەدەرمە قىلىپ قۇرۇتۇۋېلىش ياكى ئىچ - قارىنىنى ئېلىۋېتىپ ھۆل پېتىلا قۇمغا چوڭقۇر كۆمۈۋېتىش ، مۇشۇ ئايلاردا جىگدە يىغىپ ، بىرەر كۈن سۇغا چىلاپ قويۇپ ، ئۇرۇقىدىن تىرىپىنى ئايرىۋېلىپ قۇرۇتۇپ ، بېلىق يېغى بىلەن قوشۇپ ئۇجۇل تالقىنىغا ئارىلاشتۇرۇۋېلىش ؛ گۆش ئـوزۇقلۇقى ئۇچۇن پات - پات ئـوۋغا چىقىپ تۇرۇش ؛ ئـايالار چىگە - تورقىدىن يىپ - تالا چىقىرىش ، پالاس ، رەخت توقۇش ، گۆلمە توقۇش ، ئارغامچا ئېشىش ، كـېيىم تىكىش... مـانا بۇلار لوپلۇقلارنىڭ ئۇ يىلدىن - بۇ يىلغا ، ئـەۋلادمۇئـەلاد قىلىپ كـەلگەن ، قىلىدىغان ئىش - ھەرىكىتى ، ئائىلە ئىگىلىكى . ئۇلار ئۆي ھايۋانلىرىنى قوتانغا سولاپ - ئايرىپ

باقمايدۇ ، قويلىرى ئاز بولسا ئوتلاققا قويۇپلا بېرىدۇ ، نەدە ئوتلىشى بىلەن چاتىقى بولمايدۇ ، قويلىرى كۆپلىرى كۆندە بىر قېتىم يوقلاپ قاراپ قويىدۇ ، ئات ، تۆگە ، كالا ، ئېشەك قاتارلىق چوڭ جاندارلىرىدىن كۆندىلىك ئىشلىتىدىغانلىرىدىن باشقىلىرىنى بىر ئاز ئالغا ئۆتكۈزۈپ قويىدۇ ياكى چاتقاللىققا قويۇۋېتىدۇ . ئېھتىياجى بولمىسا يىل بويى ئىز - دېرەكلەپمۇ قويمايدۇ ، بىرى يەنە بىرىنىڭ مەنپەئىتىگە قارا سانمايدۇ . بىر ئاز رەسى مىنىشكە ياكى يۈك ئارتقىلى بىر ئات - ئۇلاغقا ئېھتىياجلىق بولۇپ قالغان بولسا ، ئۆزىنىڭكىنى ئىزدەپ يۈرمەي ئۇچرىغان ئۇلاغدىن بىرنى تۇتۇپ ئىشلىتىپ بولۇپ يەنە ئورنىغا ئەكېلىپ قويىدۇ . بۇلاردا بىر نەرسە ساتىدىغان ، سېتىۋالىدىغان ئىش يوق ، كېرەك بولۇپ قالسا ئۆتنە - يېرىم قىلىشىدۇ ، ئۆزئارا ئالماشتۇرىدۇ ، باشقا يەرگە كەلمەيدىغانغا كۆچۈپ كەتسە ، ئۆينىڭ ئىشىكىنى ئوچۇق قويىدۇ ، يەنە قايتىپ كېلىدىغان بولسا ئىشىكىنى ئىلمىكىدىن چىگىپلا قويىدۇ ، قۇلۇپ سالمايدۇ . ئۇ ئۆيگە يىللاپ كەلمىسىمۇ ، باشقىلار «ئىگىلىك ئۆي» دەپ كىرمەيدۇ . بىر كۈنلۈك ، بىر ھەپتىلىك ، ھەتتا ئايلاپ بىر يەرگە كەتسىمۇ ئىشىكىنى چىگىپ قويۇپ تاشلاپ كېتىۋېرىدۇ . ئايلىق ، يىللىق يېمەكلىكىنى راسلىۋالسىلا ، دۇنيادا بۇلاردىن بىكار ، بۇلاردىن خاتىرجەم ، بىغەم ئادەم يوق . دۇنيادا يەنە قانداق ئىشلارنىڭ بارلىقى ئۇلارنىڭ كاللىسىدا يوق . ئۇلار بوش ۋاقىتلىرىدا ئۆزئارا ، ئائىلىلەر ئارا ، مەھەللىلەر ئارا قوشاق ئېيتىشىدۇ . بۇنداق چاغدا ھەرقانداق ئىشى بولسىمۇ تاشلاپ قويۇشىدۇ . بۇلار يول يۈرۈۋېتىپمۇ ، پالاس ، رەخت ، تور توقۇۋېتىپمۇ ، ئىگىلىك ئۆي» دەپ كىرمەيدۇ . بىر كۈنلۈك ، بىر ھەپتىلىك ، ھەتتا ئايلاپ بىر يەرگە كەتسىمۇ ئىشىكىنى چىگىپ قويۇپ تاشلاپ كېتىۋېرىدۇ . ئايلىق ، يىللىق يېمەكلىكىنى راسلىۋالسىلا ، دۇنيادا بۇلاردىن بىكار ، بۇلاردىن خاتىرجەم ، بىغەم ئادەم يوق . دۇنيادا يەنە قانداق ئىشلارنىڭ بارلىقى ئۇلارنىڭ كاللىسىدا يوق . ئۇلار بوش ۋاقىتلىرىدا ئۆزئارا ، ئائىلىلەر ئارا ، مەھەللىلەر ئارا قوشاق ئېيتىشىدۇ . بۇنداق چاغدا ھەرقانداق ئىشى بولسىمۇ تاشلاپ قويۇشىدۇ . بۇلار يول يۈرۈۋېتىپمۇ ، پالاس ، رەخت ، تور توقۇۋېتىپمۇ ، يىپ ، ئارغامچا ئېشىۋېتىپمۇ قوشاق ئېيتىشىدۇ .

— ... قوشاق ئېيتقاچ توقۇغىنە ، زېرىكىپ قالدۇق .

— بۇ يول ، بۇ قۇملۇقنىڭ تۈگىمىگىنى ، قېنى ، قوشاق باشلاڭلار ، يول قىسقارسۇن .

...

بۇ ، ئۇلار ئارىسىدا كۈندە بولۇپ تۇرىدىغان گەپلەر . قوشاق

بىلىدىغانلار زوق بىلەن ئېيتىدۇ ، ئاڭلىغۇچىلارمۇ پۈتۈن ئىشتىيا-
قى بىلەن ئاڭلايدۇ . بۇلاردا قوشاق ئېيتىش ، قوشاق ئاڭلاشتىن
باشقا ھېچقانداق مەنىۋى پائالىيەت يوق . بىرەر يەردە داڭلىق قو-
شاقچىلارنىڭ قوشاق ئېيتىشىنى بولىدىغانلىقىنى ئاڭلاپلا قالسا ،
ھېچنېمىسىنى سۈرۈشتۈرمەي ، ھېچنېمىسىگە قارىماي شۇ ياققا
ئېقىشىدۇ .

يېڭى يۈرتچاپقانغا قوشاق ئاڭلاشقا كېلىۋاتقانلارنىڭ ئايىغى
ئۈزۈلمەي ئاقماقتا . قوشاق ئېيتىشىدىغان بۇنداق چوڭ سورۇنغا
ئاتالغان قوشاقچىلار چۈشىدۇ . بۇ ناھايىتى ئاز كېلىدىغان پۈر-
سەت ، قولدىن بېرىپ قويامدىغان ! كەلگەن ، كېلىۋاتقانلار ئارىسىدا
ئىمكان بولسا ئوتتۇرىغا چۈشۈپ قوشاق ئېيتىشنى كۆڭلىگە پۈك-
كەنلەرمۇ بار .

بۇ قېتىمقى قوشاق ئېيتىشمۇ ئالدىنقى قوشاق ئېيتىش بولغان
قۇملۇقتا ئېلىپ بېرىلىدىغان بولدى : ئېيتىلغان قوشاقلارنى تولۇق
ئاڭلاپ ئېسىگە ئېلىۋېلىش ئۈچۈن ، كىشىلەر سەھەردىلا ئالدىرا-
شىپ كېلىپ ، ئوتتۇرىدا مۇڭاپىق ئورۇن - دائىرە قالدۇرۇپ
ئەر - ئاياللار ئارىلىشىپ ئولتۇرۇپ تەق بولۇپ تۇرۇشتى . بۇ
كىشىلەرگە «ئۇيان تۇر ، بۇيان ئۆت...» دەپ تۇرىدىغان ھەي-
دەكچى - باشقۇرغۇچى كەتمەيدۇ . بۇ كىشىلەر ئاتا - بوۋىسىدىن
تارتىپ «ئۇنداق تۇرۇش ، بۇنداق مېڭىش كېرەك ، بۇنىڭغا
ئۇنداق رىئايە قىلىش...» دېگەندەك پەند - نەسىھەتلەك مۇقىم
تەربىيە كۆرمىگەن بولسىمۇ ، ئىنتايىن قائىدە - يوسۇنلۇق ، بولۇپ-
مۇ قوشاقلارنى قانداق ئىپادە بىلەن ئاڭلاپ ، ئۇنىڭ ھۆرمىتىنى ،
قەدرىنى كۆتۈرۈشنى بىلىدۇ .

بۇگۈن كۈن شۇنچە ئوچۇق ، خۇددى خرۇستال ئەينەكتەك .
كۈز پەسلى بولسىمۇ ، ئاسماندا بۇلۇتنىڭ زەررىسىمۇ يوق . قۇياش
كىشىلەرنىڭ خۇشاللىقى بالقىپ تۇرغان چىرايىنى تېخىمۇ نۇرلاند-
ۇرۇپ ، جەمئىيەت ئۇنتۇپ كەتكەن بۇ زېمىن ۋە بۇ كىشىلەرگە
يېڭىچە كۈلۈپ باقماقتا . سورۇنىڭ بىر تەرىپىدىكى سەل ئېگىز-

رەك تۆپىلىكتە قالاچ قاناقانى ئوتتۇرىغا ئېلىپ جاھانبەگ ، كۈنچىقـ
قانبەگ ، تۈلەك بوۋا ۋە ئون ئىككى ئاقساقال ئولتۇراتتى . ئۇلارـ
نىڭ ئالدىدا ئايقۇت توختاقنى يېنىغا ئېلىپ ، تۆمۈرنى قۇچىقىدا
تۇتۇپ ئولتۇراتتى . ئۇلامخان بىلەن ئۇجۇلخانمۇ ئۇنىڭ يېنىدىلا
ئىدى . شۇ تاپتا پۇتۇن سورۇن ئەھلى ئارىسىدا :
— بۇ قېتىمقى قوشاق ئېيتىشىشقا كىملەر چۈشىدىغاندۇ ؟
— ئۆتكەندە تالىشقۇلنى يېڭىۋالغان ئوماق دېگەن قوشاقچى
كۈنچىققانبەگنىڭ ئوك يېنىدا ئولتۇرغان كىشى شۇكەن .
— ئۇنىڭ خوتۇنى ئايقۇتنىمۇ ئاجايىپ قوشاقچىكەن دەيدۇ .
— بۇ قېتىم تالىشقۇل چۈشەرمۇ ـ چۈشمەسمۇ ؟ ھەقىچان
چۈشمەيدۇ... — دېگەندەك پاراڭلار ئېغىزدىن ئېغىزغا كۆچۈپ
يۈرمەكتە ئىدى .
جاھانبەگ ئورنىدىن تۇرۇشىغا ، بايانىن گۇدۇك ـ گۇدۇڭلار
قاپلىغان قۇملۇق تۈز شىپىدە جىمىدى . كىشىلەرنىڭ تەقەززالىقا
تولغان ھاياجانلىق تىنىقلا ئاڭلىناتتى .
جاھانبەگ جايىدا تۇرۇپ :
— بىز يېڭى يۇرتىمىز — يېڭى يۇرتچاپقانىنىڭ قۇرۇلغانلىق
خاتىرىسىگە ئۆتكۈزۈلىدىغان قوشاق ئېيتىشىشنى باشلاشتىن ئىلـ
گىرى ، بىزگە مۇشۇ يولنى كۆرسەتكەن ، بىزنى مۇشۇ يولغا باشلـ
ىغان قالاچ قاناقاغا ھۆرمىتىمىزنى بىلدۈرەيلى ! — دېدى .
ئەر ـ ئايال ، قېرى ـ ياش ھەممىسى سىلىق ھەركەت بىلەن
ئورنىدىن تۇرۇشۇپ ، قويۇق ئاپئاق ساقىلى مەيدىسىنى تولۇق
يېپىپ كىندىكىگىچە چۈشۈپ تۇرغان خىزىر سۈپەت قاناقاغا يۈزلـ
ىنىپ ، قوللىرىنى كۆكرىكىگە ئېلىپ تەزىم قىلدى . قاناقانى تايۇق
بىلەن ئوماق يۆلەپ تۇرغۇزغاندى . قاناقا ھاسىغا ئىككى قوللاپ
تايىنىپ كۆپچىلىككە قاراپ تۇراتتى . ئۇنىڭ ئۇزاق ياشاپ نەملىكى
قۇرۇۋاتقان كۆزىگە قايتىدىن نەم يۈگۈرۈپ ياش پەيدا بولدى . بۇ ،
قاناقانىڭ ئۆمرىنىڭ ئاخىرقى دەملىرىدە ئارزۇ ـ ئارمىنىڭ بىر
قىسمىنىڭ بولسىمۇ ئىشقا ئېشىۋاتقانلىقىنى كۆرگەندىكى ھاياجانـ

لىق ، مەمنۇنلۇق يېشى ئىدى.

— مۇشۇ قاناقا — مۇشۇ بوۋاينى ئارۋاقچى دېگەنگە ھېچ ئىشەنگۈم كەلمەيۋاتىدۇ ، — دېدى يېڭىسۇلۇق ئوۋچى ، يېنىدىكى ئارغانلىق ئوۋچىغا ، بۇلار : «قاناقا كىمگە ئارۋاق قىلىدىكىن» دېيىشىپ ، قاناقادىن كۆزىنى ئۇزمەي قاراپ ئولتۇرغانىدى .

— بۇ قېتىمدا قوشاق ئېيتىشىش ئىختىيارىي بولىدۇ . كىم ئېيتىشنى خالىسا ، شۇ ئوتتۇرىغا چىقسا بولىدۇ . ئۇ قوشاق ئېيتىشىشقا كىمنى تاللاپ چاقىرسىمۇ ، ئۆزى يالغۇز ئېيتسىمۇ ، باشقا بىرسى ئۇنىڭ بىلەن ئېيتىشىمەن دەپ چىقسىمۇ مەيلى . قېنى دەسلەپ كىم چىقىدۇ ؟ — جاھانبەگ كىشىلەرنى قوشاق ئېيتىشقا ئۇندەپ قويۇپ جايىدا ئولتۇردى .

كىشىلەر : «جاھانبەگ قوشاق ئېيتىدىغانلارنى كۆڭلىگە پۈكۈپ قويدى ھەمدە ، شۇلارنى بىر - بىرلەپ ئوتتۇرىغا چىقىرىدۇ» دەپ ئويلاشقانىدى ، ئۇنداق بولمىدى . ئۇنداقتا دەسلەپ ئوتتۇرىغا كىم چىقىدۇ ؟ قوشاق ئېيتىش ئويىدا بولۇۋاتقانلار ئۆزلىرى كىم بىلەن ئېيتىدىغانلىقىنى بىلمەي خىيالدا ئولتۇرۇشاتتى ، ھېچكىم ئويلىمىغان ئىش بولدى ، تالىشقۇل ئوتتۇرىغا چىقتى . جاھانبەگدىن تارتىپ ھەممە ئادەم بۇنىڭغا ھەيران قېلىشتى ھەم شۇنىڭ بىلەن بىرگە : «ئۇ چوقۇم ئوماقنى چاقىرىدۇ» دەپ ئويلاشتى . جاھانبەگ ، تۇلەك بوۋىلار : «كونا ئادەتنى قوزغىلىپ يەنە ئادەم تىللاپ ، قەبىلىلەرنى سۆكتۇلەپ[1] چۇشەرمۇ ؟» دەپ ئەندىشە قىلىشتى . بۇ ئەندىشە كۆپ كىشىدە بار ئىدى . ئۇنى مەيداندىن چۇشۇرۇۋەتكىلى بولمايتتى...

تالىشقۇل ئالدى بىلەن قالاچ قاناقا ئولتۇرغان تەرەپكە ، ئاندىن قالغان ئۈچ تەرەپكە بىر - بىرلەپ يۈزلىنىپ تەزىم قىلىپ بولۇپ قوشىقىنى باشلىدى :

يۇرتۇمىزنى نامى يېڭى يۇرتچاپقان ،

---

① سۆكتۇ — سۆكۈش ، ھاقارەتلەش (« دىۋان » 1 - توم ، 478 - بەت) .

كونا ئابدال قۇملۇقىدا گۈل ئاچقان .
بىلەمسىلەر مەن تالىشقۇل كىم ئىدىم ،
يۇرت قۇرۇشقا ساسىق جەمە گەپ چاچقان .

يۇرت ئالدىدا قارا قىلدىم يۇزۇمنۇ ،
ياخشى ئىشقا يۇمۇۋالىپ كۆزۈمنۇ .
شۇ تاپ مەنى يەرمۇ ئالماس قوينۇغا ،
يەر يوق ماڭا قوياي دېسەم ئۆزۈمنۇ .

خەقلەر بىلەن يىراقلاتتىم ئارامنى ،
قوشۇپ چاپناپ قارۇنادەك ھارامنى .
تۆۋەم بىلەن ساقايتارمەن قاچاندا ،
دىل ـ باغرىمغا ئۆزۈم سالغان يارامنى .

ئەجەب بۇرۇن ئۆتمەپتىمىز يېپىشىپ ،
«قەبىلەم» دەپ يۇرۇپتىمىز تېپىشىپ .
خىيال قىلسام مەندەكلەركەن سەۋەبچى ،
يۇرتنۇ بۇزۇپ ئارىغا گەپ چېچىشىپ .

تۆۋە قىلدىم مەنى ئەپۇ قىلىڭلار ،
مەنى يېڭى تالىشقۇل دەپ بىلىڭلار .
تۆۋە قىلدىم ، مەنى ئەپۇ ئەت ئوماق ،
يەنە جەمە قىلسام تىلىم كېسىڭلار...

تالىشقۇل قوشقىنى ئېيتىپ بولۇپ ، بايىقىدەك ئالدى بىلەن قاناقا تەرەپتىن باشلاپ كىشىلەرگە يۇزلىنىپ تەزىم قىلدى ـ دە ، كەلگەن تەرىپى بىلەن مېڭىپ توپ ئىچىگە كىرىپ كەتتى .

پۇتۇن سورۇننى جىملىق قاپلىدى . بەگ ، ئاقساقاللارمۇ جىم . تۆۋەندىكىلەرمۇ جىم — ھەممە جىم . ھەممىنىڭ كۆڭلىدىن

بايقى ئەندىشە كۆتۈرۈلۈپ ، ئۇنىڭ ئورنىدا ۋۇجۇدىدا بىر خىل ئىسسىق ئېقىم ئاقماقتا ئىدى.

جاھانبەگ ئورنىدىن تۇرۇپ تالمىشقۇل كەتكەن تەرەپكە كۆلۈمسىرەپ قاراپ قويدى. بەگنىڭ كۆزىدە مەمنۇنلۇق ، رازىمەنلىك ، خۇشاللىق ئىپادىلىنىپ تۇراتتى. جاھانبەگ نەزىرىنى كۆپچىلىككە قارىتىپ ئۇنلۇك قىلىپ :

— قېنى ، قوشاق ئېيتقۇچىلار بولسا سورۇنغا چۈشسۇن ! — دېدى.

قوشاقچىلار بىرىنىڭ ئارقىسىدىن بىرى ئوتتۇرىغا چىقىپ قوشاق ئېيتىشتى. بۇ قېتىمقى قوشاق ئېيتىشىشنىڭ ئالاھىدىلىكى شۇ بولدىكى ، ھېچبىر قوشاقچى ئۆزىگە رىقابەتچى چاقىرمىدى ، ئۆزىلا ئېيتىپ سورۇندىن چۈشۈپ كەتتى. كىشىلەر ئارزۇلىغان ئوماق ، ئايقۇتلار ، ئۇلامخان ، ئۇجۇلخان ، توختىكۆللەرمۇ ئاجايىپ ياخشى قوشاقلارنى ئېيتتى. بۇنداق سورۇندا يالغۇز قوشاق ئېيتىشنى تالمىشقۇل باشلاپ بەردى. قوشاقلاردا چوڭ ئۇيۇشۇشقا ، يېڭى يۇرت ، يېڭى مەھەللىلەرگە ، قالاچ قاناقاغا مەدھىيىلەر ئوقۇلدى ، قەبىلىچىلىك ، يۇرتۇازلىق سۆكۈلدى ، كۆڭۈلگە ئازار ، دىلغا غەشلىك سالىدىغان بىر ئېغىز سۆزمۇ بولمىدى. قوشاق ئېيتىشىش ساق بىر كۈن داۋام قىلدى. قوشاقچىلار پۇخادىن چىقىپ ئېيتتى. ئاڭلىغۇچىلارمۇ يىراق - يىراقلاردىن كەلگىنىگە يارىشا پۇخادىن چىقىپ قانغۇدەك ، كۆڭلى ئېچىلىپ يايرىغۇدەك ئاڭلىدى ، خۇددى تازا چاڭقىغاندا ئۇسسۇزلۇقنى بولۇشچە ئىچىپ قېنىۋالغاندەك بولۇشتى.

8

كىمە چېچىش مۇسابىقىسى بولىدىكەن ، دېگەن خەۋەر گويا «ئوچۇق ئاسماندا ھاۋا گۈلدۈرلەپ ، چاقماق چېقىپتۇ» دېگەندەك ، پۈتۈن ئابدال بەگلىكى تەۋەسىدىكى ھەممە كىشىنىڭ ھاڭ - تاڭ

قالدۇردى .

لوپلۇقلار تىرىكچىلىكتە بىلىقسىز ياشىيالمىغاندەك ، ئۇلارغا كىمە بولمىسا بولمايدۇ . كىمە ئۇلار ئۈچۈن مۇھىم قاتناش قورالى ، بىلىقچىلىقتا بىردىنبىر سايمىنى . كىمە ئۇلارنىڭ تىرىكچىلىكىدە شۇ قەدەر مۇھىم بولسىمۇ ، لېكىن كىمە چاپقۇچىلار ھەممە ئائىلىدىن چىقىۋەرمەيدۇ . كىمە چېپىش لوپلۇقلاردا ئالاھىدە بىر ھۈنەر . كىمە چاپىدىغان تۇغراقنى ئوبدان تاللىمىغاندا ، چوقاتماق - قادىقى بولۇپ قالسا ، قېلىن - نېپىزلىكىنى مۇۋاپىق تەڭشەپ چاپمىغاندا ، سۇ سىرغىپ كىمىگە سۇ كىرىپ كېتىدۇ . شۇڭا بىر مەھەللىدە كىمە چېپىشنى كەسىپ قىلغان ماھىردىن بىرنەچچىسىلا بولىدۇ . بۇرۇن بۇنداق مۇسابىقە بەگلىكتە بولۇپ باقمىغان ، بولغانلىقىنى كىشىلەر ئاڭلاپمۇ باقمىغان .

بەگلىك دائىرىسىدىكى چوڭ - چوڭ يۇرت - مەھەللىلەردىن بۇلۇڭ - پۇچقاقلاردا بىر جەمەت ، بىرنەچچە ئائىلە ۋە بىر ئائىلە بىر «مەھەللە» بولۇپ ياشاۋاتقانلاردىكى تىرىكچىلىك پائالىيىتى ئۇ يىلدىن بۇ يىلغىچە ، ئاتىدىن بالىغىچە ، ئەۋلادتىن - ئەۋلادقىچە شۇ بىرنەچچە خىللا بولۇپ ، «كونىرىمايدۇ» ھەم يېڭىلانمايدۇ . ئۇلار بۇ ئادەتلەرگە كۆنۈپ كەتكەچكە زېرىكمەيدۇ ھەتتا زېرىكىشلىك ھېسمۇ قىلمايدۇ . ناۋادا ، ئادەتلىرىدە بىرەر ئۆزگىرىش بولۇپ ، ئازراق يېڭىلىق ئارىلىشىپ قالغۇدەك بولسا ، بۇنىڭغا كۆرگەنلىرىمۇ ، ئاڭلىغانلىرىمۇ ھەيران قېلىشىدۇ . كىمە چېپىش مۇسابىقىسى توغرىسىدىكى خەۋەر خۇددى كۈندۇزى ئاي كۆرۈنگەندەك چوڭ - كىچىك ھەممە كىشىنى ھەيران قالدۇردى ، غۇلغۇلىغا سالدى ، تۇرلۇك گەپلەرنى پەيدا قىلدى .

— ئات چاپتۇرۇش ، كالا چاپتۇرۇشقۇ بار ئىش . ئەمما...

— كىمىمۇ چاپتۇرىمىز .

— بالىلار ئېشەك چاپتۇرۇپمۇ ئويناىدۇ ، ئەمما...

— كىمە چېپىش مۇسابىقىسىنى كۆرۈپ باقماپتۇق .

— ئاڭلاپمۇ باقمىغان .

— ئۇ قانداق ئويۇندۇ؟
— بىزنىڭ بەگ باشقا بىر يەردە كۆرۈپ كەلگەن چېغى.
— مۇسابىقە دېگىنى زادى قانداق ئويۇندۇ ـ ھە؟
كىشىلەر مانا شۇنداق كېمە چېپىشقا قارىغاندا مۇسابىقىنىڭ قانداق بولىدىغانلىقىغا ، ئۇنى كۆرۈپ بېقىشقا قىزىقىپ قالدى. كىشىلەرنى تېخىمۇ بەك قىزىقتۇرغان يەنە بىر ئىش ، بۇ مۇسابىقىگە نامىنى ، تەرىپىنى ئاڭلىغان ، ئاڭلاپ قورقۇسى كەلگەن «دېڭىز ئادەم» نىڭمۇ قاتنىشىدىغانلىقى ئىدى. كىشىلەر «دېڭىز ئادەم» توغرىسىدا ئاجايىپ گەپلەرنى ئاڭلىغان ھەم ئاڭلىغانلىرىنى ئەجەبلىنىپ تۇرۇپ بىر ـ بىرىگە يەتكۈزۈشەتتى.
— «دېڭىز ئادەم» نىڭ بېشى كاللىسىدىن يوغانمىش.
— قۇلىقىنى ئېشەكنىڭ قۇلىقىدەك ئۇزۇنكەن دەپ ئاڭلىدىم.
— تۆگىنى بىر قولىدا قورسىقىدىن تۇتۇپلا كۆتۈرۈۋەتكۈدەك.
— ئېتىلىپ كەلگەن يولۋاسنىڭ بېشىنى بىر قولىدا تۇتۇپلا مىجۇۋېتىپتۇ.
— بىر ئولتۇرۇشدا بىر قوينىڭ گۆشىنى پاك ـ پاكىز يەپ بولغۇدەك.
— قاراقوشۇنلۇقلار بېلىقنى ئاغزىنىڭ بۇ بۇرجىكىدە يەپ ، ئۇ بۇرجىكىدىن قىلتىرىقلىرىنى پۈركۈپ چىقىرىۋەتكەندەك ، گۆشىنىڭ ئۈستىخانلىرىنى چاينap ـ چاينap پۈركۈپ چىقىرىۋەتكۈدەك.
— ...
ئادەم نېمىلەرنى دېمەيدۇ ، نېمە گەپلەرنى تاپمايدۇ.
ھۆر ـ پەرىنى ھېچكىم كۆرمىگەن ، لېكىن ئۇ گۈزەللىكنىڭ سىمۋولى ، ئۇنى ھۆسن ـ جامالدا قانچىلىك سۇپەتلىسىمۇ ، ھېچكىم : «ياق ، ئۇنچىلىك گۈزەل ئەمەس» دېمەيدۇ . جىن ـ ئالۋاستىنى ھەرقانداق سەت ئىبارىلەر بىلەن خۇنۇكلەشتۈرسىمۇ ، «ياق ، ئۇ ئۇنچىۋالا سەت ئەمەس» دېگۈچى چىقمايدۇ . دېڭىزمۇ ھېچكىم كۆرمىگەن . ئۇنى بەتبەشىرىلىكتە ھەرقانداق قىياپەتلىسە ، تېخىمۇ

ئاشۇرۇپ دۇنيادا بارلىكى بەتبەشىرىلىكنى دىۋىگە مۇجەسسەملەپ قىياپەتلەيدىغانلار بارکى ، «ياق ، ئۇ ئۇنچىلىك ئەمەس» دەيدىغان ئادەم يوق . «دىۋە ئادەم» چەپەرنى كۆرگەنلەردىن كۆرمىگەنلەر جىق ، بەلكى بەك جىق . كۆرگەنلەر كۆرگىنى بويىچە گەپنى قىلسا ، كۆرمىگەنلەر ئۇ «دىۋە» بولغاچقا ، ھەرنېمىگە ئوخشاتسا ، ئاڭلىغۇچى كۆرمىگەن بولسا ، قوشۇپ ، شاخلىتىپ ھەرنېمىلەرگە تەققاسلايدۇ . مانا شۇ «دىۋە ئادەم» نىڭ كېمە چېپىش مۇسابىقىسىگە قاتنىشىدىغانلىقىنى ئاڭلىغاندا ، كىشىلەر دەسلەپ قورقۇش تۇيغۇسىدا بولدى ، ئەجەبلەندى . گەپ تولا ئېيتىلىپ ، قۇلاقلىرى كۆنۈپ قالغاندىن كېيىن ، بىردىنلا ئۇنىڭغا قىزىقىپ قېلىشتى . كېمە چېپىش مۇسابىقىسىنى كۆرمەكچى بولغانلار ئاقساقاللارنىڭ مۆلچەرىدىكىدىن نەچچە ھەسسە كۆپ بولدى . كەلگەنلەر ئىككىنچى قېتىملىق قوشاق ئېيتىشىشقا كەلگەنلەردىن كۆپ دېگۈدەك ئىدى . كى ، ھەرگىز ئۇنىڭدىن كەم ئەمەس ئىدى .

كېمە چېپىلىدىغان ئوخشاش چوڭلۇقتىكى توغراق بەگلىك تەرىپىدىن تاللىنىپ ، ئۇزۇن - قىسقىلىقى تەڭ قىلىپ كېسىلىپ تەييارلاپ قويۇلدى . كېمە چېپىشتا كېرەك بولىدىغان باگان[1] ، ئاتالغا[2]ۋە باشقا سايمانلارنى ماھىرلار ئۆزى ئېلىپ كېلىدىغان بولغانىدى . ھەربىر كېمە چېپىش ماھىرى بىر كۆتەكنىڭ يېنىدا تۇراتتى .

— «دىۋە ئادەم» ئاشۇمىكىنە ؟

— ياپىر ، بويى مېنىڭكىدەك ئىككى چىقىدىكەن .

— بېشىنى دېمەمسەن ، كالىنىڭ كاللىسىچىلىك بار ئىكەن .

— باللىرىمۇ ئۆزىدەك كېلەڭسىز چوڭمىدۇ ؟

— ...

كىشىلەرنىڭ پۇتۇن دىققەت - نەزىرى ، گەپ - پاراڭلىرى «دىۋە ئادەم» — چەپەرگىلا مەركەزلەشكەنىدى . ئۇ ياش چېغىدا

---

① باگان — بېگەن .

② ئاتالغا — تەڭنە ، ياغاچ جاۋۇرلارنىڭ ئىچىنى چاپىدىغان بىر خىل سايمان . توقسان گرادۇس-لۇق ئەگرى ياغاچ بىلەن ساپلىنىدۇ ، بىسى سەل ياي شەكلىدە بولىدۇ .

چاربدىن چىقىپ كەتكەندىن كېيىن ، ياردائخلىق ، ئويتوغراقتىلا يۇرۇپ ، ئوتتۇز نەچچە يىلغىچە ئۇنى باشقىلار كۆرمىگەن ، ئۆزىمۇ قېچىنىپ ئۆزىنى باشقىلارغا كۆرسەتمىگەنىدى . شۇ يىللار ئىچىدە ئۇنى تۇنجى كۆرگەنلەر قالاچ قاناقا ، تايۇق ، ئاندىن ئوماق ، ئايقۇت- لار ، ئۇنىڭدىن كېيىن جاھانبەگ ، كۇنچىققانبەگ قاتارلىق ئازلا كىشى ئىدى . ئۇ ئۇچىسىغا كېپىنەك تون ، يەنى يېڭى كېپىنەك قانىتى شەكىلدە كەڭ قىلىپ تىكىلگەن بوز پالاس چاپان ، پالاس ئىشتان ، پۇتىغا چورۇق ، ئوشۇقىدىن تىزىغچە كېيىك تېرىسىدىن تىكىلگەن تۇۋى يوق پايپاق كىيىۋالغانىدى . يۇزىنى قاپلىغان قويۇق ساقال ، بۇرۇتى مەزگىلىدىن بۇرۇن چاچچالىشىپ كەتكەنىدى . مۇ- شۇ تۇرقىدا ، ئۇنى بىلمەيدىغانلار ئەللىك نەچچە ياش ئەمەس ، يەتمىش نەچچە ياشلىق دەپ ئويلاپ قالاتتى .

ئاقساقاللار ئارىسىدا ئولتۇرغان جاھانبەگ ئورنىدىن تۇرۇپ :

— كېمە چېپىشنى ھازىر باشلايمىز ، كىم قانداق چاپسا ئۆزد- ىنىڭ مەيلى . ئاخىرىدا چېپىلىپ تۇگىشىنىڭ بالدۇر - كېيىنلىكد- گە ، قانداقلىقىغا قاراپ باھالاپ ، ياخشى چاپقانلارغا مۇكاپات بېرد- ىلىدۇ . قېنى باشلاڭلار ! — دەپ جاكارلىدى .

جاي - جايلاردىن ھەم يېڭى تۆت مەھەللىدىن كەلگەن ئون ئىككى كېمە چاپقۇچى قوللىرىغا باگانلىرىنى ئېلىپ ، كۆتەكنى يەردە تۇرغىنىنى بويىچە ئۇستىدىن يونۇپ چېپىشقا باشلىدى . ئۇلار- نىڭ باگان چېپىشى تېز ، ھەرىكەتلىرى ناھايىتى چاققانىدى . چەپەر بولسا تېخىچە بىر باگان چاپمىدى . كۆتەكنى ئۇيان ئۆرۇپ ، بۇيان ئۆرۇپ ، تۇتۇپ - سىلاپ ، ئىنچىكىلەپ كۆرۇپ بولغاندىن كېيىن ، كېمىنى ئۇستى تەرىپىدىن ئەمەس ، تۇۋى تەرىپىدىن چې- پىپ ، تۇۋىنى تەييارلىۋېلىش ئۈچۈن كۆتەكنىڭ ئاستى تەرىپىنى چېپىشقا باشلىدى . باشقىلار كۆتەكنىڭ يېرىمىنى چېپىپ كېمىنىڭ ئۇستىنى تەييارلاپ بولۇشىغا ، چەپەر كۆتەكنىڭ ئىككىنى ئۇچىنى كېمىنىڭ باش - قۇيرۇق شەكلىگە كەلتۇرۇپ بولدى ، ئاندىن قۇمنى ئۇيان - بۇيان تارتىپ كۆتەكنى يېرىمىغچە قۇمغا كۆمۈش

ھەلەكچىلىكىدە بولدى . بۇ چاغدا باشقىلار كىيىنىڭ ئىچىنى چې-
پىشقا كىرىشىپ كەتكەنىدى . چەپەر كۆتەكىنى قۇمغا كۆمۈپ مىدىر-
لىماس قىلىپ قويۇپ ، ئۇستىدىن ئىككى غېرىچتا بىر تۆت ئىلىك
چوڭقۇرلۇقتا گەزلىۋېلىپ باگان چېپىشقا باشلىدى . كىشىلەر ئۇ-
نىڭ باگانىغا قاراپلا قېلىشتى . چەپەرنىڭ باگانى كىيمە چاپقۇچى
باشقا ئۇستىلارنىڭكىدىن بىر ھەسسە كەڭ بولۇپ ، ھەيۋەت كۆرۈ-
نەتتى . ئۇنىڭ قولىدا باگان كۆتەككە يېرىمىغچە چېپىلاتتى . كۆ-
تەكنى گەزلەپ بولۇپ ، توغراقنىڭ ئۆسۈش يۆنىلىشى بويىچە توم
تەرىپىدىن ئىنچىكە تەرىپىگە قارىتىپ چېپىشقا باشلىدى . باشقىلار
چېپىندىلارنى ئىككى قولىدا ئوچۇملاپ ئېلىپ سىرتقا تاشلايتتى .
چېپىندىلارنى مۇشۇنداق قىلىپ پات - پات چىقىرىۋەتمىگەندە چاپ-
قىلى بولمايتتى . چەپەر باشقىلارەك قىلمايتتى . ئۇنىڭ چېپىندە-
لارنى چىقىرىۋېتىش ئۇسۇلى ، ماھارىتى باشقىچىرەك ئىدى . چەپەر
كېيمىنىڭ ئىچىگە كىرىپ تىزلىنىپ ئولتۇرۇپ بولۇپ كېيمىنەك
تونىنى سېلىۋەتتى . ئۇ يەنە قانداقتۇر بىر ھەرىكەتلەرنى قىلىۋىدى ،
جاھانبەگ ، كۈنچىقانبەگ ، ئوماق ، تايۇق ، ئايقۇتلار كۈلۈپ كې-
تىشتى . كۆپچىلىك ، ھەتتا جاھانبەگنىڭ ئەتراپىدىكى ئاقساقاللار-
مۇ ئۇلارنىڭ كۈلۈشلىرىگە ھەيران قېلىشتى : «ئۇلار نېمىگە
كۈلدىكىنە ؟ »

ئەمدى باگاننىڭ ۋەزىپىسى تۈگەپ ، ئاتالغىغا ئىش چىقاند-
ى . ئون ئىككى كېيمە چاپقۇچى چېپىپ چىقارغان چېپىندىلىرىنى
ئۇدۇللۇق ئوچۇملاپ سىرتقا تاشلاپ تۇراتتى . چەپەر بولسا چېپىند-
ىلارنى چاتىرىقى ئارىلىقىدىن ئارقا تەرىپىگە ئىتتىرىپ قويۇپ چې-
پىۋېرەتتى . چېپىندىلار بولسا پات - پات ئۇنىڭ كەينى تەرىپىدىن
قۇيۇندا ئۇچقان غازاڭدەك پۇرقۇلۇپ سىرتقا ئېتىلىپ تۇراتتى .
چېپىندىلار ھەربىر پۇرقۇلغاندا جاھانبەگ قاتارلىق ئاشۇ بىرنەچ-
چەيلەن قاقاقلاپ كۈلۈپ كېتىشەتتى . كۆپچىلىك بولسا چېپىند-
ىلارنىڭ ئۇچۇپ چىقىشىنىڭ ، بەگ ۋە بېقىنلىرىنىڭ كۈلۈشلە-
رىنىڭ سىرىنى بىلىشەلمەي ھەيراندا ئىدى .

چەپەر كېمىنىڭ ئىچىدە تۇرۇپ يەنە قانداقتۇر بىر ھەرىكەت-لەرنى قىلدى. بۇنىڭغىمۇ جاھانبەگ باشلىق ھېلىقىلار كۈلۈپ كېتىشتى. چەپەر كېمىنىڭ ئىچىنى چېپىش ئىشىنى تۇگەتتى. ئۇ كېمىدىن چىقىپ، كېمىنى پاتۇرۇپ قويغان قۇمدىن بىر قولىدىلا تارتىپ تۇزگە چىقىرىپ قويدى. كۆپچىلىكنىڭ ئالدىدا چىرايلىق بىر كېمە نامايان بولۇپ تۇراتتى. بۇ چاغدا قالغان ئون ئىككى كېمە چاپقۇچىنىڭ بەزىلىرى تېخىچە كېمىنىڭ ئىچى بىلەن ھەپىلە-شىۋاتسا، بەزىلىرى كېمىنىڭ باش قىسمى بىلەن، يەنە بەزىلىرى كېمىنىڭ باش تەرىپىنى پۇتكۇزۇپ، قۇيرۇق قىسمىغا ئۆتكەنىدى... چەپەر كېپىنەك تونىنى كىيىپ، كېمىنىڭ يېنىدا قۇمدا پۇتىنى سوزۇپ ئولتۇرۇپ ئۆزى پاخلان تېرىسىدە قىلىۋالغان تۇلۇمدىكى سۇنى ئىچتى. ئۇ كېمە چېپىش ئىشىنى پۇتۇنلەي تۇگەتكەنىدى.

ئوماقنىڭ ئىشارىسى بىلەن توختاق سۇتلۇك چايغا جىگدە سېلىپ تەييارلانغان ئۇسسۇلۇق ئاپىرىپ بەردى. بۇنداق ئۇسسۇلۇق قىلىشقا ئايقۇت ئۇستا ئىدى. چەپەر ئۇسسۇلۇقتىن ئىككى ئوتلام ئىچىپلا ئۇنىڭ تەمىنىڭ ئۆزگىچە ئىكەنلىكىنى بىلدى. چەپەر توخ-تاقا قاراپ:

— سەن ئوماقنىڭ بالىسى توختاققۇ. سىلەر ئويتوغراقتىكى يانتۇچۇمدا[1] بىر ئاخشام قونۇپ ئۆتكەن. سەن ئويتوغراقا يەنە بىر بار. قاچانلا بارساڭ، ئاتاڭ بىلەن بارساڭمۇ بولىدۇ. مەن ساڭا بىر كېمە چېپىپ قويای، — دېدى.

كېمە چېپىش داۋام قىلماقتا. ئۇچ كېمىنىڭ قۇيرۇق قىسمى بىلەن ئىككى كېمىنىڭ ئىچىنى تەكشىلەشلا قالغانىدى. چەپەر بىر كېمە چاپقۇچىنى كېمىدىن چىق دەپ ئىشارە قىلدى. ئۇ كىشى چەپەرنىڭ مەقسىتىنى چۈشەندىمۇ، چۈشەنمىدىمۇ، بۇ نامەلۇم، ئۇ چەپەرگە ھەيرانلىقتا قاراپ قويۇپ كېمىدىن چىقتى. چەپەر ئۆزدە-نىڭ ئاتالغۇسىنى ئېلىپ كېمىنىڭ ئىچىگە كىرىپ يۇكۇنۇپ ئول-

---

① يانتۇچۇم — ياتىدىغان يەر، ياتىدىغان بىرەر ماكان.

تۇرۇپ كېمىنى تەكشىلەپ چېپىشقا باشلىدى.
جاھانبەگ ئۇنى ئۆزىدىنكى بىر يىراق ئېتى بىلەن تارتۇقلىدىغان ماقچى بولغانىدى، ئەمما بەگ ھازىر ئويلىنىپ قالدى. «ئاتنى ئۇنىمە قىلىدۇ، مېنىسە ئات ئۇنى كۆتۈرەلمەيدۇ، بىر يوغان ئۇي بەرسەم، ئاستا ماڭىدۇ، دەپ مېنمەيدۇ. مېنگۈدەك بىر نەرسە بەرسەم بولىتتى». بەگ ئۇنىڭ قىشمۇياز پىيادىلا ماڭىدىغانلىقىنى كۆز ئالدىغا كەلتۈرۈپ، ئۇنىڭغا ئىچى ئاغرىدى، كۆڭلى بۆلەكچە بولدى. «بىر بۇغرا تۆگە بېرەي». ئۇ شۇ خىيالغا كەلدى ـ دە، بۇ خىيالىنى يېنىدا ئولتۇرغان تۇلەك بوۋىغا ئېيتتى.
— بۇ ئويۇڭ بەك ياخشى بوپتۇ. بىر مىلىڭ ئون بولغاي، تەڭرىم دېگىنىڭنى بەرگەي، — دېدى تۇلەك بوۋا، سۆيۈنۈپ كەتكىنىنى تىلەك بىلەن بىلدۈرۈپ.
جاھانبەگ كېمە چېپىشنى كۆرگىلى كەلگەن بىر ئادەمنى چاقىرىپ ئۇنىڭغا بىرنېمىلەرنى دېدى. ئۇ ئەتراپتا باغلاغلىق تۇرغان بىر ئاتنى يېشىپ مىنىپلا چېپىپ كەتتى.
كېمە چېپىش تۇگىدى. ئون ئىككى ئاقساقال، جاھانبەگ، كۇنچىققانبەگ، تۇلەك بوۋىلار چېپىلغان كېمىلەرنى بىرمۇبىر كۆرۈپ چىقتى. چەپەر ھەممە جەھەتتە بىرىنچىلىكنى ئالدى. ئۇ چاپقان كېمىنىڭ ئىچىنىڭ رەندىلىگەندەك سىلىقلىقى، تەرەپلىرىنىڭ قېلىن ـ نېپىزلىكىنىڭ مۇۋاپىقلىقى، تەكشىلىكى، باش قىسمىنىڭ چىرايلىقلىقى باھالىغۇچىلارنى تولۇق قايىل قىلدى ھەم ھەيران قالدۇردى. ئۇلار ئۇنىڭ نامىنى، ئاجايىپ ـ غارايىپ، غەلىتە تەرىپلىرىنى ئاڭلىغان بولغاچقا، ھازىر ھەممىسى ئۇنىڭغا باشقىدىن سەپسېلىپ قاراشتى. كېمىلەڭسىز يوغانلىقىنىلا دېمىسە، ئۆزلىرىگە ئوخشاشلا بىر ئادەملىكىنى ھېس قىلدى ۋە مۇشۇ كېمىلەڭسىز كۆرۈنۈشى تۇپەيلىدىن كىشىلەردىن ئايرىلىپ قۇملۇق ئىچىدە يالغۇز ياشاۋاتقىنىدىن ئىچى سىيرىلدى، «بىر ئۆمۇر مۇشۇنداق ئۆتۈپ كېتەرمۇ» دېيىشتى.
باشقىلارمۇ «دۇھە ئادەم»نى يېقىندىن كۆرۈپ باقماقچى بولۇپ

بىردىن - بىردىن كېلىپ ئۇنىڭ ئەتراپىغا ئولاشتى .
جاھانبەگ ماڭدۇرۇۋەتكەن كىشى يوغان ، سېمىز بىر بۇغرا تۆگىنى يېتىلەپ كېلىپ ئوتتۇرىدا تۇتۇپ تۇردى . جاھانبەگ تۆگىنىڭ چۇلۇۋۇرنىنى قولىغا ئېلىپ :
— چەپەر ، سېنىڭ كېمە چېپىشتىكى تېز - چاققانلىقىڭ ، ئۇستىلىقىڭغا مەن بۇ تۆگىنى ساڭا تارتۇق قىلدىم ، — دەپ ، تۆگىنىڭ چۇلۇۋۇرنىنى چەپەرگە سۇندى .
چەپەر جاھانبەگكە شۇنداق بىر قارىدىكى ، ئۇنىڭ بۇ قارىشىدىكى مەنىنى ئىپادىلەپ بەرمەك ، تەسۈرلىمەك قىيىن ئىدى . يالغۇزلۇقتا ، ئاتىسىنىڭ ئاگايى بېشىدا تولا يىغلاپ ، نەم دىدارى قالمىغان كۆزىدە لۆممىدە پەيدا بولغان ، لىغىرلاپ تۇرغان ئىككى تامچە ياش ئۇنىڭ پۇتۇن دەرد - ھەسرىتىنى ، جاھانبەگدەك ياخشى ئادەملەرگە بولغان رەھمەت - مىننەتدارلىقىنى بىلدۇرۇپ تۇراتتى . ئۇنىڭ كۆزىدىكى دەرد - ھەسرەت يېشىنى كۆرۈپ ئايقۇت ، ئۇجۇل-خانلار ئۆزىنى بېسىۋالالمىدى ، ئۆپكىسى ئۆرۈلگەندەك ھېقىقداپ يىغلاپ كەتتى . «يىغا - يىغىنى كەلتۈرىدۇ» دېگەندەك ، ئۇمۇ ، بۇمۇ كۆزىگە ياش ئالدى ، كۆزىگە ياش كەلگەنلەر جىق ئىدى .
چەپەرنىڭ كېمە چېپىش مۇسابىقىسىگە كېلىدىغانلىقىنى ئاڭلىغان ئايقۇت بىلەن ئۇجۇلخان مەسلىھەتلىشىپ ، ئۇنىڭغا ئەڭ ياخشى تورقا تالاسىدا توقۇلغان رەختتە بىر چامچا ، تورقا - چىگە تالاسى بىلەن يۇڭ يىپتا توقۇلغان سىپتا چەكمەندە ئىشتان ، چەچ-كەن[1] ، پۇتىغا يۇڭ پايپاق تىكىپ - ياساپ تەييارلاپ قويغانىدى . ئايقۇت چەچكەننى ، ئۇجۇلخان ئىشتان ، چامچا ، پايپاقنى : «بۇ بىزنىڭ ساڭا تارتۇقىمىز » دەپ بەردى . چەپەرنىڭ كۆزىگە يەنە بىر قېتىم ياش كەلدى .
چەپەرنى تارتۇقلاپ بولغاندىن كېيىن جاھانبەگ :
— كېمە چېپىش مۇسابىقىسىگە قاتناشقان ئۇستىلار قايسى مەھەللىدىن كەلگەن بولسا ، چاپقان كېمىسى شۇ مەھەللىگە تەۋە .

---

① چەچكەن — تىزدىن ئاشمايدىغان يۇڭ چاپان .

كېمىنى شۇ مەھەللىلەرنىڭ ئاقساقاللىرى مەسئۇل بولۇپ ئېلىپ كەتسۇن. چەپەر چاپقان كېمىنى قالاچ قاناقانىڭ كۆكۈنەۋرىسى بۇللاغا بەرسەك، ئاقساقاللار، نېمە دەيسىلەر؟ — دەپ سورىدى.

— بولىدۇ، بۇللاغا بېرەيلى، — دېدى ئاقساقاللار.

كېمە چېپىش مۇسابىقىسى تۈگىدى.

جاھانبەگ چەپەرگە يېقىن كېلىپ:

— قالاچ قاناقانىڭ ساڭا دەيدىغان گېپى بار ئىكەن، — دېدى.

جاھانبەگ بىلەن چەپەر قالاچ قاناقانىڭ ئۆيى تەرەپكە ماڭدى.

«ھەقىچان ھېلىقى توغراق كۆتكىنى قانداق چېپىشنىڭ گېپى» دەپ ئويلاپ قالدى تۇلەك بوۋا.

كېمە چېپىش مۇسابىقىسىگە چەپەرنىڭ قاتناشقىنى بەك ياخشى بولدى. شۇنىڭ بىلەن ئۇنىڭ كەينىدىن غايىۋانىسىگە توقۇلغان ھەممە، ھەرقانداق جەمە گەپلەرنىڭ يىلتىزىغا باگان چېپىلدى، ئۇنداق گەپلەر تىمتاس بېسىقىپ، ئۇنىڭ ئورنىنى چەپەر توغرىسىدىكى يېڭى ياخشى تەرىپلەر، ئالقىش، مەدھىيىلەر، ھېسداشلىقلار ئېگىلىدى، ئۇ توغرۇلۇق ئاجايىپ ئېسىل قوشاقلار توقۇلۇپ، تارىم سۇيىگە قوشۇلۇپ كەتتى.

9

تۆت مەھەللە كىشىلىرىنىڭ كۆپىنچىسى قىشچە يەيدىغانغا بېلىق تۇتقىلى، بىر قىسىملىرى گۆش ئوزۇقلۇقى ئۈچۈن ئوۋغا چىقىپ كېتىشتى. مەھەللىدە قېرى ـ چۈرىلەر، ئاغرىق ـ ئاغرىقچانلار، ئايالىلار، بالىلارلا قالدى. بېلىق تۇتقىلى كەتكەنلەر ئىچىدە تېخى ئايالىلارمۇ بار ئىدى. ئۇلار تۇتۇلغان بېلىقلارنى ئۇدۇللۇق مايتۇچاق بىلەن ئۇرۇش، ئىچ ـ قارنىنى تازىلاپ پوستلىقىنى[1] ئايرىۋېلىش قاتارلىق ئىشلارنى قىلىدۇ. مەھەللىدە بېلىق تۇتۇشقا، ئوۋغا يارايدىغان ئەرلەردىن بۇللالا قالغانىدى. ئۇ قاناقانى خوتۇنىغا

---

① پوستلاق — بېلىق كۆپتۈرگۈچى، بېلىق ئۆپكىسىمۇ دېيىلىدۇ.

تاشلاپ قويۇپ يىراقتا كېتەلمەيتتى . ئۇلار قىشلىق بېلىق ، گۆش ئوزۇقلۇقىنى قانداق غەملەيدۇ ؟ مەھەللىدىكىلەر قىشلىق ئوزۇق-لۇق غەملىگىلى چىقىپ كەتكەندىن كېيىن ، ئوماق ، تايۇقلار ئۇ ئىش ئۇستىدە كۇنچىققانبەگ بىلەن مەسلىھەتلەشكەنىدى .

— ئۆزىمىزنىڭ بېلىق ، گۆشىنى غەملىگەچ قاناقالارغىمۇ غەملەپ كېلەيلى ، — دېدى جاھانبەگ .

— بېلىق تۇتقىلى نەگە بارىمىز ، بىز بۇ تەرەپلەرنىڭ ئەھۋالى-نى بىلمەيمىز ، — دېدى تايۇق .

تايۇقنىڭ گېپىنى تولۇقلاپ ئوماق دېدى :

— بەگدە كېمە بولغان بىلەن بىزدە كېمە يوق . ئۇچىمىز بىر كېمىگە چىقىۋېلىپ قانچىلىك بېلىق تۇتىمىز . بۇ چاغقا كىشىلەر كېمىلەرنى ئېلىپ كېتىپ بولدى .

— كېمىدىن غەم قىلمايلى ، چەپەر چېپىپ بۇللاغا بەرگەن كېمە بارغۇ ، شۇنى سۇغا سالىمىز ، — دېدى كۇنچىققانبەگ .

ئۇلار مەسلىھەتنى شۇنداق پىشۇردى . بۇللانىڭ كېمىسىنى بىر ئانقا ، ئىككى گۆلمە ، بىرنەچچە تاغار ، سانجىغاقلارنى يەنە بىر ئانقا ئارتىپ ، ئۆزلىرى بىردىن ئانقا مىنىشىپ ، تارىم دەرياسىنىڭ قاراقوشۇن كۆلىگە قۇيۇلىدىغان ئېغىزىنى مەنزىللەپ مېڭىپ كەتتى . كۇنچىققانبەگنىڭ كېمىسى شۇ يەردىكى بىر غارغالتىغا باغلاق-لىق ئىدى .

بۇلار كېلىپ كۆردىكى ، كۆل ئاغزىدا ، دەريانىڭ كۆلگە قۇيۇ-لۇش ئاغزىنىڭ يۇقىرىسىدا ۋە كۆل ئىچىدە بولۇپ ، يىگىرمىدەك كېمىدە كىشىلەر گۆلمە ياكى سانجىغاقلاردا بېلىق تۇتۇپ يۈرەتتى .

— بۇ يەردە بېلىق تۇتۇۋاتقانلار جىقكەن ، بىز قانداق قىلى-مىز ، نەگە بېرىپ تۇتىمىز ؟— دەپ ئوماق كۇنچىققانبەگدىن سورىدى .

لوپلۇقلاردا ئايرىم بىر ئائىلە ، بىرنەچچە ئائىلە ياكى بىر جەمەت كىشىلىرى كىچىك-كىچىك كۆل بويلىرىنى ماكان تۇتۇپ ئولتۇرغان بولسا ، باشقىلار ئۇ كۆلگە بېلىق تۇتقىلى ، ئۇجۇل ،

قۇش تۇخۇملىرىنى يىغقىلى بارمايدۇ . چوڭ كۆل ، دەريالاردا ئۇن-داق ئەمەس . ئۇ بەگ ، بۇ ئاقساقال ، بۇ پۇقرا دەپ ئايرىلمايدۇ . ھەركىم ھەرقانداق يەردە تۇتىدىغىنىنى تۇتىدۇ ، يىغىدىغىنىنى يە-غىدۇ ، ھېچكىمگە ھېچكىم كاشىلا قىلمايدۇ ياكى : «ئۇ يەرگە ئۆت ، بۇ يەردە تۇت» دەپ مەجبۇر قىلالمايدۇ ، زورلىيالمايدۇ . ئەمما چوڭلارنى ھۆرمەتلەپ ، ئاجىز ، ئىلاجسىزلارغا يول قويۇپ ئورۇن ئۆتۈنۈپ بېرىدىغان ، بىللە تۇتۇشۇپ بېرىدىغان ، ھەتتا ئۆ-زىنىڭ تۇتقان ، يىغقانلىرىدىن بېرىۋېتىدىغان ئىشلار بولۇپ تۇرىدۇ .

— بىز قاراقوشۇن كۆلى بىلەن چۈنلۈق كۆل ئارىلىقىدىكى بولتاغا① بارايلى ، — دېدى كۇنچىققانبەگ .

ئۇلار ئاتلىرىنى كۆل بويىدىكى ئوتلاققا قويۇپ بەردى . بۇللا-نىڭ كېمىسىنى سۇغا سېلىپ ، ئىچىگە نەرسە ـ كېرەكلەرنى تاشلە-دى . كۇنچىققانبەگ كېمىسىنى يەشتى . ئۇنىڭ كېمىسى كىچىكرەك بولۇپ ، ئۇنى ئارانلا كۆتۈرەتتى . تايۇق بىلەن ئوماق بۇللانىڭ كېمىسىگە چىقتى . ئادەتتە كېمە كۆتەكنىڭ يۇمىلاق شەكلى بويە-چىلا چېپىلاتتى ، ئىچىدە ئەركىن ھەرىكەت قىلماق ئەپسىز بولۇپ ، ئوڭايلا غايقاڭلاپ كېتەتتى ، كۆمتۇرۇلۇپ كېتىدىغان ئىشلارمۇ كۆپ كۆرۈلەتتى . چەپەر كۆتەكنىڭ ئاستىنى ئۇچتىن بىرىگىچە تۇز ياپلاقلىۋېلىپ ، ئىچىنىڭ تۇۋىنىمۇ تۇز قىلىپ چاپقانىدى .

— پاھ ! — دەۋەتتى ئوماق ، كېمىنى شۇرۇق بىلەن ئىككى قېتىملا تاياپ بېقىپ ، — ئەجەب ئىتتىك ماڭىدىكەن ، يۇرۇشىنىڭ سىلىقلىغىچۇ ، تەۋرىنىپمۇ قويمايدىكەن ، تايىغان ئادەمگىمۇ راھەت ئىكەن .

كېمىنىڭ تېگى تۇز قىلىپ چېپىلسا ، كېمىنىڭ سۇغا پېتىشى ئاز بولىدۇ . بۇنداق كېمىنى تاياشقا كۆپ كۇچەشمۇ كەتمەيدۇ ، مېڭىشىمۇ تېز بولىدۇ .

«چەپەر كېمىنى بۇنداق چېپىشنى قانداق ئويلاپ تاپتىكەنە»

① بولتا — ئىككى كۆلنى بىر ـ بىرىگە تۇتاشتۇرىدىغان ئېقىنچە ، بوغۇز .

ئوماق بىلەن تايۇق شۇنداق دېيىشتى . ئاغزىدىن چىقارمىغىنى بى-
لەن ، چەپەرگە شۇنداق بىر كىمە چاپتۇرۇۋېلىشنىمۇ كۆڭلىگە
پۈكۈشتى .

ئوماق بىلەن تايۇق كېمىنى شۇرۇق بىلەن نۆۋەتلىشىپ تاياپ ،
كۈنچىققانبەگدىن خېلىلا ئۇزاپ كەتتى . تايۇق كىمە تاياشتىن
توختاپ :

— بەگ ئوغلىنى ساقلىغاچ بېلىققا قاراپ باقايلى ، — دېدى .

ئىككىسى كېمىدە ئۆرە تۇرۇپ ئىككى تەرەپكە سىنچىلاپ قا-
راشقا باشلىدى .

— بېلىق ! بېلىق جىقكەن ، — دېدى ئوماق ، يەنە قوشۇپ
دېدى ، — گۆلمە تاشلايلىمۇ ؟

— سانجىغاقتا تۇتۇپ باقمايلىمۇ ، — تايۇق سانجىغاقتا بېلىق
تۇتۇشنى سېغىنىپ قالغاندى ، شۇڭا ئوماققا مەسلىھەت سالدى .

ئوماقمۇ بۇلاقكۆلدە سانجىغاقتا بېلىق تۇتقاندىن بېرى سانجە-
غاق ئىشلەتمەي ، ئۆزىنى سانجىغاق ئىشلىتىشنى ئۇنتۇپ قالغاندەك
ھېس قىلىدىغان بولغاندى . شۇڭا تايۇقنىڭ گېپىنى تۇگىمەيلا قولىغا
سانجىغاقنى ئېلىپ بولدى . ئاڭغىچە كۈنچىققانبەگمۇ يېتىپ كەل-
دى . ئۇچى ئۇچ تەرەپتە بۇياقتىن قاچسا ئۇ ، ئۇياقتىن قاچسا بۇ
سانجىپ يۈرۈپ ، بىر ئاش پىشىمغا يەتمىگەن ۋاقىتتا يىگىرمىدەك
بېلىق تۇتتى .

— كۆل ئېغىزىدا ئادەم جىق بولغاچقا ، بېلىقلار قېچىپ مۇشۇ
يەرگە كېلىۋالغان ئوخشايدۇ ، گۆلمە تاشلايلى ، — دېدى كۈنچىق-
قانبەگ .

گۆلمىنى يېيىپ تاشلاشقا كۈنچىققانبەگ ئۈستا ئىدى . ئۇلار
ئىككى كېمىنى ئۇزۇتىغا قاتار توختىتىپ تۇرۇپ چوڭراق گۆلمىنى
يېيىپ تۇرۇپ ، «ھە» بىلەن تەكشى تاشلىدى . گۆلمىنىڭ بىر
تەرىپى ئاستا ـ ئاستا سۇ ئاستىغا چۆكۈشكە باشلىدى . گۆلمە تېخى
تولۇق چۆكۈپ بولمايلا خېلى قاتتىق سىلكىنىشكە باشلىدى . ئۇلار
كېمىنى ئاستا ماڭدۇرۇپ ، گۆلمىنى يېرىم ھالقا شەكلىگە كەلتۈر-

دی ، گۆلمه ئېغىرلاشتى .
— تېز يېغايلى ، — دېدى كۆنچىققانبەگ .
گۆلمىنى يېغىپ ئىككى ئۇچىنى تۇتاشتۇردى ، تارتىپ كېمىگە ئالماقچى بولۇۋىدى ، ئۇچىنىڭ كۆچى يەتمىدى . ئۇلارنىڭ مۆلچەردە گۆلمىگە چۈشكەن بېلىق جىق ئىدى . كۆنچىققانبەگ بىلەن تايۇق بېلىقلارنىڭ سۆرەپ كەتمەسلىكى ئۈچۈن گۆلمىنىڭ ئىككى ئۇچىنى كېمىگە قويۇپ بېرىپ ئولتۇردى . ئوماق بېلىقلارنى بىر-دىن - بىردىن ئېلىپ مايتۇچاق بىلەن بېشىغا ئۇرۇپ هوشسىزلاندۇرۇپ كېمىگە تاشلاۋەردى . گۆلمە يەڭگىللىگەندىن كېيىن كېمىگە تارتىپ چىقاردى - دە ، ئۈچىلىسى تەڭلا :
— پاھ ! پاھ ! — دېيىشىپ كەتتى .
بېلىقلارنىڭ ئارىسىدا ئون بەش ياشلىق بالا چوڭلۇقدا بىر پاقا باش چار قاسىراقلىق بېلىق تۇراتتى . ئۇلار ئالدى بىلەن چار بېلىقنى هوشسىزلاندۇرغاندىن كېيىن ، قالغان بېلىقلارنى هوشسىزلاندۇردى . بۇ بېلىقلارنى تاغارغا قاچىلاپ قىرغاققا ئاچىقىپ قويۇپ تۇرمىسا بولمايتتى . بېلىقنى بۇللانىڭ كېمىسىگە سېلىپ ، كۆنچىققانبەگ بىلەن تايۇق بولتاغا يېقىنراق قىرغاق تەرەپكە كەتتى . ئوماق كۆنچىققانبەگنىڭ كېمىسىدە بېلىق تۇتۇپ تۇرغىلى قېلىپ قالدى . تايۇقلار قىرغاققا يېقىنلاشقۇچىلىك ئارىلىقتا ، ئوماق يوتىدەك چوڭلۇقتىكى بېلىقتىن بەشنى سانجىپ تۇتۇپ بولدى . بۇ ، كۆل ئاغزى تەرەپتە بېلىق تۇتقۇچىلارنىڭ جىقلىقىنىڭ پايدىسى ئىدى . ئۇلاردىن ئۈركۈگەن بېلىقلار بۇ تەرەپكە كېلىۋالغانىدى . ئوماق كۆنچىققانبەگلەرنى قىرغاققا يەتكەندۇ ، دەپ قاراپ ، بىر كىشىنىڭ قىرغاقتا ئاتلىق تۇرغىنىنى كۆردى . ئۇ كىشى كۆنچىققانبەگلەرگە قاراپ تۇراتتى ، ئەمما كېمە توختاپ قالغانىدى . كۆنچىققانبەگ بىلەن تايۇق كېمىنى هەرقانچە تاياپمۇ ئورنىدىن قوزغىيالمايۋاتاتتى .
«هەي ، كېمە بايىردا[1] تۇرۇپ قالغان ئوخشايدۇ» دەپ جەزمە-

---

① بايىر — كۆلنىڭ قىرغاق تەرەپ تېنىز يېرى .

لەشتۇردى ئوماق . راست ، كېمە بايىرغا بېرىپ توختاپ قالغاندى . بۇنداق چاغدا قانداق قىلىشنى بۇ يەردىكى ھەممە ئادەم بىلىدۇ . كۇنچىققانبەگ بىلەن ئوماق كېمىنىڭ قۇيرۇق تەرىپىدىكى بېلىق قاچىلانغان ئىككى تاغارنى باش تەرىپىگە ئاپاردى . كېمىنىڭ قۇيرۇق تەرىپى سەل كۆتۇرۇلدى ، ئاندىن ئىككىسى كېمە بېشىنىڭ ئىككى تەرىپىدىن شۇرۇقنى سۇ تېگىگە تىركەپ تەڭ كۇچۇندى ، كېمە كۆلنىڭ ئىچى تەرەپكە قوزغىلىپ بايىردىن چىقتى . ئۇلار كېمىنى ئۇدۇل بولتا تەرەپكە تاياپ كەتتى . قىرغاقتىكى ئاتلىق كىشىمۇ بولتا تەرەپكە ماڭدى . ئارىلىق خېلى يىراق بولغاچقا ، ئوماق ئۇ كىشىنى تونۇيالمىدى . «كىمدۇ ، بىر مۇھىم ئىش بىلەن كۇنچىققانبەگنى ئىزدىگەن ئوخشايدۇ» دەپ ئويلىدى ئۇ .

كۇنچىققانبەگلەر بولتا ئاغزىغا بېرىپ قىرغاقتا چىقىشقا ، ھېلىقى كىشى ئىككىسىگە بىرنېمىلەرنى دېگەندەك قىلدى . بۇنى ئوماق كۆرۇپ تۇردى . كۇنچىققانبەگ بىلەن تايۇق ئوماق تەرەپكە قاراپ : «بۇياققا كەل» دېگەن ئىشارىنى قىلدى . «ئۇ كىشى مېنى ئىزدەپ كەلگەن ئوخشىمامدۇ . نېمە ئىش بولغاندۇ ، ئۆيدە يا مەھەللىدە بىر ئىش بولدىمۇ نېمە ؟» ئوماق شۇلارنى ئويلاپ سەل جىددىيلەشكەندەك بولدى ـ دە ، كېمە تاياشتىكى ماھارىتى بىلەن تېزلا يېرىم ئارىلىققا كېلىپ بولدى . ئوماق كەلگەن كىشىنى تونۇدى . ئۇ بۇللا ئىدى . ئوماقنىڭ يۇرىكى «جىغ» قىلىپ قالدى ، بەدىنى مۇزلىغاندەك بولدى . «قاناقا...» ئوماق ئويىنىڭ ئاخىرىنى خىيالىغا كەلتۇرەلمىدى . كېمىنى قۇيۇندەك تاياپ قىرغاققا يېقىنلاپ ، كۇنچىققانبەگ بىلەن تايۇقنىڭ چىرايىغا قارىدى . ئۇلاردا بىرەر جىددىيلەشكەنلىكنىڭ ئالامىتىنى كۆرمىدى . بۇللاغا قارىدى . ئۇمۇ خاتىرجەم ، بەلكى جىلمىيىپ تۇرغاندەك كۆرۇندى .

— چەپەر كەپتۇ ، ئۇ ساڭا سەككىزدەك قوي ، بىرنەچچىدىن كېيىك ، جەرەن ئەكېپتۇ ، — دېدى كۇنچىققانبەگ ، ئوماق قىرغاققا چىقىشقا .

ئوماق بەگ ئوغلىنىڭ گېپىگە قوشۇمچە قىلدى :

— كۆتۈلۈتكدىكىنى تېپىپتۇ ، ساڭا بىر كېمە چېپىپ ئالغاچ كېپتۇ .

ئوماق ھەيران قېلىپ دېدى :

— چەپەر ماڭا... قوي ، كېيىك ، جەرەن ، يەنە كېمە ئەكېپتد-ما ؟ !...

— مەھەللىدىكى چوڭلار : «ئوماق ئۆزى كېلىپ تاپشۇرۇۋالسۇن» دەپ ، چاقىرغىلى مېنى ئەۋەتتى ، — دېدى بۇللا .

ئۇنىڭ چوڭلار دېگىنى قالاچ قاناقا ، تۇلەك بوۋا ، جاھانبەگلەر ئىدى .

ئوماق بۇللادىن سورىدى :

— قاناقا قانداقراق تۇرىدۇ ؟

— كۇندىكىدەك ، خېلى ياخشى .

— ئوماق ، — دېدى كۇنچىققانبەگ ، — سەن ھازىرلا ماڭ ، قاناقالارغا ، ئۆيۈڭگە بېلىقتىن بىر تاغار ئالغاچ كەت ، ئۇلار يېڭى بېلىق يېمىگىلى خېلى بولۇپ قالدى . ماۋۇ چوڭ بېلىقنى چەپەرگە ئالغاچ بار . ئۇنىڭ بېلىق تۇتۇپ كېلىدىغان يېرى بەك يىراقكەن ، شۇ بىچارە يېسۇن .

بۇ ئوماقنىڭ كۆڭلىدىكى گەپ ئىدى .

چوڭ بېلىق بىلەن بىر تاغار بېلىقنى كۇنچىققانبەگنىڭ كېمىسىگە بېسىپ ، ئوماق بىلەن تايۇق كېمىنى تاياپ كۆل ئاغزى تەرەپكە يۇرۇپ كەتتى ، بۇللا كۆل ياقىلاپ ماڭدى .

ئۇلار بىر تاغار بېلىق بىلەن چوڭ بېلىقنى بىر ئانقا ئارتىپ پۇختىلاپ تاڭدى . ئوماق بىلەن بۇللا ئاتلىرىغا مىنىۋانقاندا ، تايۇق :

— كېلەلمىگۈدەك بولساڭ ئاتنى بۇياققا كېلىدىغانلاردىن ماڭ-دۇرۇۋېتەرسەن ، — دەپ كېمە تەرەپكە ماڭدى . ئوماقلار مەھەللە تەرەپكە يۇرۇپ كەتتى .

بۇ چاغدا كۇننىڭ ئۇۋۇسىغا يانپاشلايدىغانغا كۆپ ۋاقىت قالمىغانىدى . ھېلىمۇ ياخشى يول بىلمەس بۇ ئىككى يېڭى كەلدىۋايغا ئابدالدا تۇغۇلۇپ ، ئابدال بىلەن قاراقوشۇن ، چۈننىلىق ، تاتما ۋە

لوپ كۆللىرى ئارىلىقىدا چوڭ بولغان بىر كىشى ھەمراھلىقىغا كەينىدىن يېتىشىپ كەلدى.

ئۇلار مەھەللىگە تاڭ ئاتارغا ئاز قالغاندا يېتىپ كەلدى. ھازىر چەپەرنىڭ قايسى ئۆيدە ئىكەنلىكىنى بىلمىگەچكە، ئۇنىڭ بىلەن ئەتىگەنلىككە كۆرۈشمەكچى بولۇشتى، بېلىقنى ئەتىگەنلىككە بىر ياق قىلايلى دېيىشىپ، ھەرقايسىسى ئۆز ئۆيى تەرەپكە ماڭدى. بېلىق ئارتىلغان ئاتنى ئوماق يېتىلىۋالدى.

چەپەرنى جاھانبەگ ئاخشام ئۆيىگە ئېلىپ كەتكەنىدى، ئەتىگەندە ئۇنى باشلاپ قاناقانىڭكىگە كەلدى، ئارقىدىنلا تۇلەك بوۋا بىلەن ئوماق كىرىپ كەلدى. ئوماق قالاچ قاناقا، جاھانبەگ، چەپەرلەر-دىن بىرقۇر ئەھۋال سوراپ بولۇپ، ئۇلاپلا چەپەردىن:

— ماڭا كېيمە چېپىپ ئەكەلگىنىڭغۇ مەيلى بوپتۇ، قوي، جەرەن، كېيىكلىرىڭدىنمۇ ئەكېلىپسەن. بۇ نېمە قىلغىنىڭ، ئۇلار سېنىڭ جېنىڭ ئىدىغۇ؟ — دەپ سورىدى.

ئوماق گەپ قىلىۋېتىپ چەپەرگە سەپسېلىپ قارىدى. ئۇ بۇلار بىرىنچى قېتىم كۆرۈشكەندىكىدىن روشەن جۈدەپ قالغانىدى. ئۇچ ھەپتىنىڭ ئالدىدىكى كېيمە چېپىش مۇسابىقىسىگە قاتناشقان چېغىدىكىدىنمۇ ئورۇقلىغاندەك كۆرۈندى. «ئاغرىقچان بولۇپ قالدىمۇ نېمە» دېگەن خىيال ئۇنىڭ كۆڭلىگە كەچتى.

— ئۇ مالىلارنى راست مەن جېنىمدەك ياخشى كۆرىمەن، لېكىن ھازىر ئۇلارغا بىر خىل كېسەل يېپىشىۋاتىدۇ، بىرنەچچىسى ئۆلدى. يېڭى ئاقساقاللارنىڭ دەسلەپكى كېڭىشىدە جاھانبەگ ئاتىمىشبۇلاق ئاقساقىلى تۇرغان ئاغىغا ماڭا يانداش بولغىلى ئۇچ ئۆيلۈك ئادەمنى ئەكېلىپ ئورۇنلاشتۇرۇپ قويۇشنى تاپىلاپتىكەن. تۇرغان ئاغا شۇنداق قىلغانىدى. ئۇلارنىڭ قويلىرىدىن بىر-ئىككىسى ئۆلۈۋېدى، ئۇلار قورقتى، كەتمەك بولۇۋاتىدۇ. مەن ئۆز جېنىم بىلەن قالغاندا ماللارغا قاراپ بولالمىغۇدەكمەن، — دېدى چەپەر، ئادەمنىڭ ئىچى ئاغرىغۇدەك كۆڭۈل يېرىمچىلىقى بىلەن. بىر نەرسىنى قولدىن چىقىرىپ قويۇشقا كۆز قىيماسلىق،

چىكۈ يېپىشۇېلىش ياخشى كۆرگەنلىكىنىڭ مۇكەممەل ئىپادىسى ئەمەس . مۆرىتى كەلگەندە سەن ئۇنىڭ مەۋجۇتلۇقى ، بەخت - سائادىتى ئۈچۈن ئۇنىڭدىن ۋاز كېچەلىسەڭ ، قۇربان بېرەلىسەڭ ، مانا شۇنداق قىلالىساڭ ، سەن ئۇنى ھەقىقىي ياخشى كۆرگەن بولىسەن ، بولمىسا ئۇنى نابۇت قىلىسەن ، بۇ خۇددى ئېگىز كۆتۈرىمەن دەپ ئاۋايلىماي سۇندۇرۇۋەتكەندەكلا بىر ئىش .

چەپەر ھازىر مانا شۇنداق قىلىۋاتاتتى . مالليرىنىڭ ساقلىقى ، ھايات قېلىشى ئۈچۈن ئۇلارنى ئۆز ئىختىيارى ، ئۆز قولى بىلەن باشقىلارغا بېرىۋەتكىلى ئەكەلگەنىدى .

بۇللا پىشۇرۇلغان چوڭ - چوڭ يېڭى بېلىقتىن تۆتنى يوغان تەڭنىگە سېلىۋېلىپ ئوتتۇرىغا قويۇۋېتىپ :

— تۇنۇگۈن ئۇماق ئاغامىلار تۇتقان يېڭى بېلىق ، — دەپ قويدى .

ئوماق قاراقوشۇنلۇقلار ئۇسۇلى بويىچە بېلىقلارنى بىر - بىر-لەپ قۇيرۇقىدىن تۇتۇپ ئاستا كۆتۈرۈپ سىلكىپ ، ئومۇرتقا ، قىل-تىرنىقىدىن گۆشىنى ئايرىپ قويدى . بىر قاچىغا بېلىق گۆشىدىن ئېلىپ قاناقاغا بەرگەندىن كېيىن ، بۇللا قوشۇلۇپ بەشى تەڭنىنى چۆرىدەپ ئولتۇرۇپ ، بېلىق گۆشىنى ئوشلاپ ئېلىپ يېيىشكە باشلىدى . گۆش ئارىسىدا قېلىپ قالغان ئۇششاق قىلتىرنقلار ئۇلا-رىنىڭ جاۋغىيىدىن تېرە داستىخانغا چۈشۈپ تۇراتتى ، ئۆزلۇكىدىن چۈشمەي جاۋغىيىدا تۇرۇۋالغان «جاھىللىرىنى» ئۇدۇللۇق پۇر-قۇپ تۇرۇشاتتى . بېلىقنى بۇنداق يېيىشتە ، بۇلار ئىچىدە ئوماققا يېتىدىغىنى يوق ئىدى . بېلىق گۆشىنى يەپ بولۇشىغا ئالتۇن يېڭى بېلىق شورپىسىغا سۈيۇقراق چېلىپ ئېتىپ سوۋۇتۇلغان ئۇجۇل ئۇمىچىدىن بىر قاچىدا ئەكىرىپ قاناقاغا بەردى ، ئاندىن تەڭنىگە ئۇسۇپ سوۋۇتۇلغان ئۇجۇل - جىگدە تالقان بۇلمىقىنى ئەكىرىپ قاچىلارغا ئۇسۇپ ئولتۇرغانلارغا بېرىپ بولۇپ چىقىپ كەتتى . بۇلماق ئىچىلىپ بولغاندىن كېيىن چەپەر :

— مەن قايتاي ، خىيالىم ماللىرىمدا قالدى ، — دەپ ئورنى-

ىدىن تۇردى . يېڭى تام ئۆيدىمۇ ئۇنىڭ بېشى تورۇسقا تاقىشىپ قېلىپ ، ئېڭىشىپ قالغانىدى .

ئوماق بۇللانى بىر يانغا تارتىپ ، قۇلىقىغا بىرنېمىلەرنى دې-ىدى . بۇللا ئۆيدىن چىقىپ كېتىپ بىرپەستىن كېيىن ئاخشامقى چوڭ بېلىقنى سۆرەپ كىردى . بېلىقنى كۆرۈپ ھەممىسى بۇللاغا قارىدى . بۇللا ئوماققا قارىدى . ئوماق :

— تۇنۇگۈن گۆلمە تاشلاپ تۇتۇۋالدۇق . كۈنچىققانبەگ بۇ بېلىقنى چەپەرگە بېرىشىمنى ئېيتتى ، — دېدى .

ئوماقنىڭ گېپى تۇگىشىگە تۆپىسى قوي تېرىسىدە ، قۇلاق - ياپقۇچلىرى تۇلكە تېرىسىدە تىكىلگەن بىر چاپۇشنى[1] كۆتۈرۈپ ئايقۇت كىرىپ كەلدى . ئالدى بىلەن قاناقاغا ئېگىشىپ سالام بېرىپ ئەھۋال سورىدى ، ئاندىن باشقىلارغا سالام بېرىپ ئەھۋاللىشىپ بولۇپ ، چەپەرنىڭ ئالدىغا كەلدى.

— چەپەر ئاغا ، سېنىڭ كېمە چېپىشقا كېلىدىغىنىڭنى ئاڭ-لاپ ، ساڭا بىر چاپۇش تىكىپ قويماقچى بولۇپ ئۇلگۈرتەلمىگە-نىدىم . ھېلىمۇ ياخشى تىكىپ قويۇپتىمەن ، كىيىپ باق ، — دەپ ئايقۇت چاپۇشنى چەپەرگە سۇندى .

— كەي ، چەپەر ، كەي . ئايـقۇت ساڭىلا ئاتاپ تىكىپتۇ ، — دېدى قاناقا .

چاپۇش چەپەرگە ئاجايىپ ياراشتى ، ئۇنى ھەيۋەت ، سۆلەتلىك قىلىپ قويغانىدى .

چەپەر كېتىشكە ئالدىرىغانلىقتىن ئوماق بىلەن بۇللا بېلىقنى چەپەرنىڭ تۆگىسىگە ئورۇنلاشتۇرۇپ تېڭىپ بەردى . چەپەر تۆگىگە مىنىپ بولغاندىن كېيىن ، ھەممىسى بۇ باغرى يۇمشاق ، ئاق كۆ-ڭۈل ، دىلى قامەت ، ئەمما بىچارە چەپەرگە ئاقيول تىلەپ خوشلاش-تى . قالاچ قاناقامۇ ئۆيدىن چىقىپ ئۇنىڭ بىلەن بوسۇغىدا خوشلاشتى .

---

① چاپۇش — ئالدى سىدام ، ئىككى يېنى ، ئارقىسىدا ياپقۇچى بار قۇلاقچا .

ئالتىنچى باب

توي ۋە مۇسىبەت

بۇ ئالەمنىڭ ئەجەب سىرلىق خىسلىتى بار ،
بەزىدە ئۇنىڭ ، بەزى تەتۇر قىسمىتى بار .
كۆز ئاچقۇزسا بۇگۈن بىرنى بۇ دۇنياغا ،
ئەتە بىرنى ئۇزىتىدۇ ئۇ دۇنياغا .

— «ئاق بىكەش بىلەن بوز باتۇر» داستانىدىن .

1

قىش ئۆتتى ، يازمۇ ئۆتتى ، بۇنداق يار ، قىشتىن تۆتى ئۆتتى . بۇ تۆت يىلدا ئېغىزغا ، قەلەمگە ئالغۇدەك بىرەر ئۆزگىرىش ، يېڭىلىق بولمىدى ، بەلكى رېزىنكە سوزۇلغانسېرى ئىنچىكىلەپ ئاخىر ئۇزۇلۇپ كەتكەندەك ، يېڭى يۇرت ، يېڭى مەھەللىلەرنىڭ داغدۇغىسى ، مەپتۇنلۇقى ۋاقىتنىڭ ئۆتۈشى بىلەن سۇسلاپ قالدى ، خۇددى خېمىر بولغان شامالدا قېلىپ پىتىرىغا يېيىپ كەتكەندەك . قاراقوشۇن ، ئابدال ئەتراپىدىكى كىشىلەرنىڭ تىرىكچىلىكىدە بەلىق ، ئاندىن ئىلۇۋەسۇن ، يېگىلى بولمىغان ھەر خىل قۇش ۋە توشقان گۆشى بىلەن ئۇجۇل ، جىگدە ئاساسلىق ئوزۇقلۇقى . كۆل يېڭى يۇرتقا يىراق بولمىسىمۇ ، ئەتراپى بۇك قومۇشلۇق ھەم سازلىق بولۇپ ، بېلىق تۇتقىلى بولغان بىلەن قۇش تۇخۇملىرىنى ، ئۇجۇلنى يىغقىلى بولمايدۇ . كېمە كىرەلمەيدۇ ، ئۇلاغلىق ، پىيادە

كىرسە پېتىپ قالىدۇ . يېڭى يۇرت بويىدا تارىمىنىڭ پەقەت بىر كىچىك بالىچۇق ئېقىنىلا بار . شۇڭا بۇ كىشىلەر تىرىكچىلىك غېمىدە ئاتا - بوۋىسىدىن تارتىپ ياشاپ كېلىۋاتقان ياشاش ئەندىزىسىنى ئەۋزەل كۆرۈپ قالدى . يېڭى يۇرتقا كۆچۈپ كەلمە-گەنلەر كەلمىگىنىچە قالدى ، كەلگەنلەردىن بەزىلىرى تېخى كەپە ، ساتمىلىرىغا قايتىپ كەتتى . بۇلار دەريا ، كۆل بويلىرىدا ، قۇم دۆۋىلىرى ئارىلىرىدا شۇنچە تارقاق ئۆتسىمۇ ، تەنھالىق ھېس قىل-مايدۇ ، زېرىكمەيدۇ ، شۇ قەدەر كۆنۈپ كەتكەن . تىرىكچىلىكىگە كېرەكلىك نەرسىلەرنى تەق قىلىۋالسىلا ، دۇنيادا بۇلاردىن باي ، خاتىرجەم ، كۆڭلى توق ، بۇلاردىن غەمسىز ئادەم يوق . ئادەتتىكى چاغلاردا ئائىلىۋى ھۇنەرۋەنچىلىك بىلەن ، كۆڭلى تارتىپ قالسا قوشاق ئېيتىشىپ يۇرتۇپىرىدۇ .

ئۆتكەن تۆت يىل ئىچىدە ئۆزگىرىش بولدى دېيىلسە ، بەزىلەر كۆز يۇمۇپ بۇ دۇنيادىن كېتىپ قالدى ، كۆز ئېچىپ بۇ دۇنياغا يېڭىدىن كەلگەنلەر بولدى . بالىلار چوڭ بولدى ، ئوغۇللارنىڭ ئۇستۇنكى يۇمران لېۋى بىلەن بۇرنى ئارىلىقى قارىداپ قالدى ، ئۇلار ئەمدى ئەتراپقا ، بولۇپمۇ قىزلارغا ئۇلاردىن بىرنېمە ئىزدە-گەندەك سىنچىلاپ قارايدىغان بولدى ؛ قىزلار ئەركە - نازاقلىقى بىلەن خوشلىشىپ ، ئېغىر - بېسىق ، تارتىنچاق ، ئوڭايلا ۋىللىدە قىزىرىپ كېتىدىغان بولۇپ قالدى . يېڭى ئۆي بۇللا بىلەن ئالتۇن ، ھەكىم بىلەن گۆھەرلەرگە بەك ياراشقان چېغى ، ئۇلار يەنە بىردىن بالا يۇزى كۆردى ، بۇلار شۇنچە خۇشال . ئوماق بىلەن ئايقۇتنىڭ خۇشاللىقى ئۇلارنىڭكىدىن ئېشىپ چۈشىدۇ . چۈنكى ، ئۇلار قالاچ قاناقا ئالدىن ئېيتقان خاسىيەتلىك يەنە بىر بالىسىنىڭ يۈزىنى كۆرۈش ھارپىسىدا تەقەززالىق بىلەن ۋاقتى - سائىتىنى كۈتۈپ تۇرىدۇ .

كىشىلەر يېڭى يۇرت ، يېڭى ئۆيلەردە ، يەنىلا ئەنئەنىۋى تۇر-مۇش چەمبىرى ئىچىدە قىمىرلاپ ياشاپ كەلمەكتە .

ئايسۇلۇ پاكار يۇلغۇنلار بىلەن قاشالانغان ھويلىدا شايى چەك-

مەن توقۇپ ئولتۇراتتى . ئاتىسى تايۇق قىشلىق گەدەرمە قىلىۋالدى . ئانىسى بىغانغا بېلىق تۇتۇپ كەلگىلى ئويمانكۆل تەرەپكە كەتكەن ، ئانىسى بىر ئىش بىلەن ئۇجۇلخانىنىڭ ئۆيىگە چىقىپ كەتكەنىدى . ئۆي ئىشلىرىنى تۇگىتىپ بولغان ئايسۇلۇ ئۆيدە يالغۇز ئولتۇرۇپ ئىچى پۇشتى ، زېرىكىشلىكنى بېسىش ، ۋاقىت ئۆتكۈزۈش ئۈچۈن باياتىن ئانىسى توقۇۋاتقان شايى چەكمەننى توقۇماقچى بولدى . ئانىسى هويلىدىن چىقىپ كېتىۋېتىپ :

— شايى چەكمەننى ئۆزۈم توقۇيمەن ، سەن بۇزۇپ قويمىسەن ، يۇڭنى ساۋاپ تۇر ، — دەپ جېكىلىگەنىدى . لېكىن ، ئايسۇلۇ ئىچىدە : «شايى چەكمەننى مەنمۇ توقىغانغۇ ، بۇنى نېمىشقا توقۇغىلى قويمايدىكەنە» دەپ غودۇڭشىغاندەك قىلىپ ، دۇشۇلگىنى دەستىگاھىنىڭ ئالدىغا ئىتتىرىپ ئەكىلىپ ئولتۇردى . موكىنى تۆت - بەش قېتىم ئۆتكۈزگەندىن كېيىن ، ئۆرۈش[1] ئوتتۇرىسىغا قىلىچنى[2] كىرگۈزۈپ ئارقاقلارنى[3] چىڭداۋېتىپ قوشاق ئېيتىشقا باشلىدى :

تورقا ، چىگە تالاسى ،
رەخت بولۇدۇ يىپ ئەشسە .

ئايسۇلۇ قوشاقنىڭ ئىككى مىسراسىنى ئېيتىپ بولۇپ ، قولدىكى قىلىچنى يەرگە قويۇپ تۇرۇشىغا ، سىرتتا ئۇنىڭغا مۇشائىرلىك قىلىپ ئېيتىلغان قوشاق ئاڭلاندى :

كىشى كۆڭلۈگۈل ئاچار ،
ياری بىلەن بىرلەشسە .

ئايسۇلۇ ئىتتىك ئورنىدىن تۇرۇشىغا شاخشا ئىشىك ئېچىلىپ

---

① ئۆرۈش — ئۇزۇتىغا تارتىلغان يىپ .
② قىلىچ — توقۇش سايمانلىرىنىڭ بىرى .
③ ئارقاق — موكا ئارقىلىق توغرىسىغا ئۆتكۈزگەن يىپ .

هويلىغا يۇلتۇز كىرىپ كەلدى.

يۇلتۇز ئايسۇلۇلار بۇ يەرگە كۆچۈپ كەلگەندىن كېيىن تونۇشقان ئۇنىڭ ئابداللىق ئەڭ يېقىن دوستى.

— يالغۇزمىدىڭ؟

— ھەئە، يالغۇز ئولتۇرۇپ زېرىكىپ، ئادام توقۇۋاتقان رەختنى توقۇغاچ تۇراي دېگەن.

— ئۆزۈم ئۇچۇن دېگىنە.

— نېمە دەۋاتسەن، — ئايسۇلۇ شۇنداق دەۋېتىپ دوستى يۇلتۇزغا خۇمارلىق قاراپ خۇلق چىقىرىپ كۇلدى. كۇلكىسىدە ئۇ: «شۇنداق بولسا نېمە بوپتۇ» دېمەكچىدەك قىلاتتى.

ئوچاق بېشىدىكى تاختىدا تۇرغان، چوغدەك قىپقىزىل جۇلالىنىپ تۇرغان بىر دەستە يۇلغۇن چېچىكىگە يۇلتۇزنىڭ كۆزى چۈشۈپ قالدى.

— مۇشۇ چاغدا ئېچىلغان قانداق يۇلغۇن ئۇ، — يۇلتۇز يۇلغۇن چېچىكىنى قولىغا ئېلىپ بۇرنىغا يېقىن تۇتۇپ، — ھەي، بۇنىڭدىن قىزىلگۇلنىڭ پۇرىقى كېلىۋاتىدۇغۇ، — ئۇ ئەجەبلەندى، چېچەكنىڭ سۇغا چىلاپ قويۇلغانلىقىنى كۆرۈپ يەنە، — بۇنى سۇغا چىلاپ قويغىنىڭغا بىر ھەپتە بوپتۇغۇ، قارىغىنا، سۇيى كۆپۈكلىشىپ كۆكىرىشكە باشلاپتۇ، — دېدى.

— ۋىيەي، — ئايسۇلۇ شۇنداق دېدى - دە، پۇرۇچتىكى سۇنى ھويلىدىكى قۇمغا تۆكۈۋېتىپ، يېڭىلاپ سۇ قۇيۇپ قويدى.

راست، يۇلغۇن چېچىكىنىڭ سۇغا چىلاپ قويۇلغىنىغا بىر ھەپتە بولغانىدى. ئۇ كۇنى ئايسۇلۇ ئەتىگەنلىك تامىقىنى يەپ بولۇپ ھويلا سىرتىدا تورقىدىن تالا چىقىرىپ ئولتۇراتتى. لوپ خوتۇن - قىزلىرى كۆپىنچە مۇشۇنداق تورقا - چىگىدىن يىپ - تالا چىقىرىۋېتىپ، پالاس، تۇرلۇك رەخت توقۇۋېتىپ ياكى ئارغامچا ئېشىۋېتىپ، تاغار ئاغزىنى كۇزۇكدەۋېتىپ[1] قوشاق ئېيتىشىدۇ. ئايسۇلۇ باشقىلاردىن ئاڭلاپ ئېيسىگە ئېلىۋالغان قوشاقلاردىن

---

① كۇزۇكدەش — تاغار ئاغزىنى پۇرۇش، يىغىش.

بىرنەچچە كۈپلىت ئېيتىپ كۆڭلىدىكى ئادەمگە غايىۋانىسىگە كۆڭ-
لىنى ئىزھارلىماق بولدى :

شامال چىقسا ئىرغانادۇ كامپاشى ،
ياڕىم كەلسە ئاتىلادۇ ئوڭ قاشى .
مەنى پات - پات يوقلاپ تۇرغىن تورغايىم ،
سەندىن بۆلەك يوقتۇر كۆڭلۈم قاياشى .

تورغاي بايىم ياراشىدۇ خىلىمدا ،
سەن يارنى دەپ ئوت كۆيەدۇ دىلىمدا .
كۆيۈك دەردى ئازابلاركەن ئادەمنى ،
كۈندە كېلىپ بىردەم تۇرغىن يېنىمدا .

توختاق دەل مۇشۇ ۋاقىتتا ئاتىسىنىڭ مۇھىم بىر گېپىنى تۇلەك بوۋىغا دەپ قويغىلى كېتىۋاتقانىدى . ئۇنىڭ ماڭار يولى ئەسلىي ئۇدۇل ئىدى ، ئەمما كۆڭۈل رىشتىسى مۇشۇ تەرەپكە تار-تىپ ، ئىختىيارسىز يولدىن ئەگىپ ئايسۇلۇنىڭ ئۆيىنىڭ ئارقىسىغا كېلىپ قالدى . دەل مۇشۇ پەيتتە قۇلىقىغا ئايسۇلۇنىڭ قوشىقى ئاڭلاندى . قايتۇرۇپ شاخلىتىپ① قوشاق ئېيتقۇسى كەلدىيۇ ، ئاتا - ئانىسى ئۆيدە بولۇپ قالسا سەت بولىدۇ دەپ ، ئىچىدە توقۇپ بولغان قوشقىنى تىلىنىڭ ئۇچىدىلا توختىتىۋالدى .

توختاق بىلەن ئايسۇلۇ ئۆزلىرىنىڭ تۆت پىل بۇرۇنلا بىر - بىرىگە مۇرۇللۇغلاپ قويۇلغانلىقىنى ئابدالغا كۆچۈپ كېلىپ ئىككى يىلدىن كېيىن بىلىشكەنىدى . بۇ ئىش دەسلەپ ئۇلارغا تاسادىپىي هەم غەلىتە تۇيۇلغان بولسىمۇ ، يەنە بىر تەرەپتىن زادى شۇنداق بولۇشى كېرەكتەك ، ئۇلارنى ئىچ - ئىچىدىن خۇشال قىلىۋەتكەن-دى . شۇنىڭدىن كېيىن ئۇلار يوشۇرۇن ئىچ كۆيۈكى تارتىپ يۇرۇ-شىدىغان بولۇپ قالدى . ھاۋا ئۆتۈشمىگەنلىكتىن لاۋۇلدىيالماي

① شاخ — بىروۋنىڭ قوشقىغا مۇشائىرە قىلىپ ئېيتىلغان قوشاق شاخ دەيىلىدۇ .

بىقسىپ بۇرۇقتۇرمىلىقتا تۇرغان ئوت شامال تېگىش-ھامان گۈپپە-
دە ئوت ئالغاندەك ، توختاق بىلەن ئايسۇلۇنىڭ ئىچ كۆيۈكى يۇلتۇز-
دەك قىزلارنىڭ پىلتىلىق چاقچاقلىرى بىلەن تېشىغا ئۆرلەپ چىق-
تى . ئۇچرىشىپ قالغانلىرىدا ، بولۇپمۇ ئايسۇلۇ قۇلاقلىرىغچە ۋىل-
لىدە قىزىرىپ كېتىدىغان بولدى ، لېكىن ئاز ئۆتمەي قىزىرىپ
كېتىش ئورنىغا كۆزلىرىنى خۇمارلاشتۇرۇپ ئىللىق تەبەسسۇم
قىلىشىدىغان ، كۆزلىرى بىلەن كېلىشۈپلىپ پىنھانلاردا مۇڭدە-
شىدىغان بولۇشتى . ئۇلارنىڭ پىنھانلاردىكى ئۇچرىشىشلىرى چوڭ-
لارنىڭ سىنچى كۆزلىرىگە چېلىقمايمۇ قالمىدى...

توختاق نېرىدا ، پەس بىر قۇم دۆڭىسىنىڭ يېنىدىكى بۇككىدە
باغجانلىغان بىر تۇپ يۇلغۇننىڭ ئوتتۇرىسىدىكى بىر شاخنىڭ ئۇ-
چىدا خۇددى بىر دەستە قىلىپ چىگىپ قويغاندەك ئېچىلىپ تۇرغان
يۇلغۇن چېچىكىنى كۆرۈپ قالدى . «توۋا ، — دېدى توختاق ئەجەب-
لىنىپ ، — بۇ كەمدە يۇلغۇن چېچىكى نېمىش قىلىدۇ ، يەنە ئاز
كۈندىن كېيىن يوپۇرماقلىرى تۆكۈلۈپ شاخلىرى يالىڭاچلىنى-
دىغان تۇرسا» . بۇ راست ئىدى ، يۇلغۇن 6 ـ ئايىنىڭ ئاخىرلە-
رى چېچەكلەپ 8 ـ ئاينىڭ ئاخىرىغىچىلا تۇرىدۇ . بۇ كۈز
ئوتتۇرىسىغۇ ؟ ! توختاق قانچە ئەجەبلەنسىمۇ ، كەچ كۈزدە ئېچىل-
غان ، يەنە كېلىپ بىردەستە گۈلدەك بولۇپ ئېچىلغان بۇ يۇلغۇن
چېچىكى : «مەن سىلەرنىڭ پاك مۇھەببىتىڭلارنىڭ نامايەندىسى ،
تېز بول ، مېنى ئېلىپ ئامرىقىڭغا سوۋغا قىلىپ تۇت ! » دەۋاتقاد-
دەك قىلاتتى . توختاق يۇلغۇن تۇۋىگە بىرىپ ئاتتىن چۈشتى -
دە ، چېچەك ئاچقان شاخنى ئاۋايلاپ ئوشتۇدى . «توۋا ، — دېدى
ئۇ يەنە ، — يۇلغۇن چېچىكىدىن يۇلغۇن پۇرىقى چىقىدىغان ، بۇ-
نىڭدىن باشقىلا بىر خىل ئۆتكۈر ھىد كېلىدۇغۇ ! »
توختاق ئاتنى يېتىلەپ ئۆينىڭ ئالدى تەرىپىگە ئۆتتى . ئايسۇلۇ
تورقىلارنى ئۇ تەرەپكە قاراپ ئولتۇرۇپ ئوشتۇپ تالا چىقىرىۋاتقان
بولغاچقا ، توختاقنىڭ كەلگىنىنى سەزمەي قالدى . توختاق يۇلغۇن
چېچىكىنى ئايسۇلۇنىڭ قولىقىنىڭ تۇۋىگە ئەكېلىشىگە ، بۇرنىغا

گۇپپىدە پۇرىغان پۇراق بىلەن تەڭ ئايسۇلۇ ئۇيقۇدىن چۆچۈپ ئويغىنىپ كەتكەندەك ئىتتىك كەينىگە قاراپ توختاقنى كۆرـدى ـ دە :

— ۋىيەي ، ئەجەب چۆچۈتۈۋەتتىڭىز ، — دېدى قېيىدىغاندەك قىلىپ ، ئەمما تەبەسسۇملۇق قاراپ ، — ۋاھ ، بۇ يۇلغۇن چېچىكدىنى نەدە ، قانداق ساقلاپ يۇرگەنتىڭىز ، ئۆز پېتى تۇرۇپتۇغۇ ، — دەپ سورىدى كۆزدە كۆرگەن يۇلغۇن چېچىكىگە ھەيران قېلىپ .

توختاققا جايدا گەپ قىلۋېلىش پۇرسىتى كېلىپ قالدى :

— يۇرتىمىڭ قېتىدا ساقلىغان .

— ھە ، شۇنداقتۇ ، بۇ چاغقا ساقلىغۇچە بېرىدىغان ، راست گەپنى قىلىڭا ، نەدە ساقلىدىڭىز ؟

— راست گەپنى قىلايمۇ ، ساقلىغان ئەمەس ، ئۆيىڭىزنىڭ ئارقىسىدا ئېچىلىپ تۇرۇپتىكەن ، سىزگە سوۋغا قىلغىلى ئەكەلـدىم ، — دېدى ـ دە ، توختاق چېچەكنى ئايسۇلۇغا بەردى .

ئايسۇلۇ چېچەكنى قولىغا ئېلىپ پۇراپ ، توختاقتىن سورىدى :

— بۇنىڭدىن چىقىۋاتقان نېمىنىڭ ھىدى ؟

— مەنمۇ بىلمىدىم . مەن ھازىر تۇلەك بوۋىنىڭ يېنىغا مۇھىم بىر ئىش بىلەن ماڭغانىدىم ، ئەتە كۆرۈشەيلى . سىزگە دەيدىغان بىر گەپ بار ، قۇلىقىڭىزغا دەيمەن ، — دېدى توختاق ، ئايسۇلۇغا يېقىن كېلىپ .

ئايسۇلۇ بېشىنى يېنىچە قىلىپ قۇلىقىنى يېقىن ئەكېلىشىگە توختاق ئۇنىڭ مەڭزىگە «چوككىدە» بىرنى سۆيۈۋېلىپ : «مۇشۇ گەپ ئىدى» دەپلا ئېتىغا مىندى ـ دە ، ئارقىسىغا قاراپ كۇلۇپ قويۇپ ، ئېتىنى يورغىلىتىپ يۇرۇپ كەتتى . ئايسۇلۇ مەڭزىنى سىلىغىنىچە بىر ئىللىق سېزىمگە غەرق بولۇپ ، توختاق كەتكەن تەرەپكە تاكى ئۇنىڭ قارىسى يىتكۇچە قاراپ تۇرۇپ كەتتى . ئەمما بۇ ئىشلارنىڭ يىراقتا تۇرغان بىر بوۋاينىڭ كۆزىگە چېلىقىپ

قالغىنى ئۇ ئىككىسىنىڭ خىيالىغىمۇ كىرمىدى...
— ماناق دېگىن ، سېنىڭ تەلىيىڭ بار ئىكەن . توختىنىڭ ئۆزىمۇ ياخشى يىگىت ، ئاتا - ئانىسى تېخىمۇ ئېسىل ئادەملەر ئىكەن . ئۆيۈڭلەرگە گەپ كىرگۈزمىدىمۇ ؟ — دەپ يۇلتۇز سورىدى ، ئايسۇلۇغا هەۋىسى كېلىپ .
— ياق ، نېمىگە ئالدىرايتتۇق ، — ئايسۇلۇ ئاغزىدا شۇنداق دېسىمۇ ، كۆڭلىدە ئۆيىگە گەپ كىرگۈزۈلۈپ ، چانچىق تاشلىۋېتىلىسە ، ئىككىسىنىڭ ئىشىنىڭ كىشىلەرگە ئايان بولۇپ كېتىشىنى خالايتتى . يېڭى يۇرتقا كۆچۈپ كەلگەنلەر ئىچىدە ئاجايىپ ئۆز ، هۆسن - جامالى تولۇن ئايدەك گۈزەل قىزلار خېلى جىق ئىدى . بۇنداق لېۋەن قىزلارغا قايسى يىگىتنىڭ كۆزى چۈشمەيدۇ ، توختاقتەك نۇقسانسىز ياخشى يىگىتكە قايسى قىزنىڭ كۆزى چۈشمەيدۇ . «قىزلارنىڭ هەممىسى ئىككىمىزنىڭ مۇرۇللۇغلىنىپ بولغىنىمىزنى بىلىپ كەتكەن بولسا بولىتتى» دەپ ئويلايتىتى ئايسۇلۇ . ئۇ كۆڭلىدىكىنى يوشۇرۇش ئۈچۈن گەپنى يۇلغۇن چېچىكىگە بۇرىدى .
— ئېيتقىنا يۇلتۇز ، بۇ يۇلغۇن چېچەكىدىكى نېمىنىڭ هىدى ؟
— هە ، راست ، دەيمەن دەپ ئۇنتۇپ قاپتىمەن . ئالدىنقى يىلى ئاتا - ئانام بىلەن چارىغا تۇغقان يوقلىغىلى بارغاندا ، شۇ يەردىكىلەردىن قىزىلگۈل دەپ ئاتىلىدىغان بىر گۈل هەققىدە بىر داستان① ئاڭلاپ قالغانىدىم . ئۇ گۈلنى قىز - يىگىتلەر سۆيگۈسىنىڭ بەلگىسى دېيىشىدىكەن . شۇ قىزىلگۈل توغرۇلۇق مۇنداق قوشاق بار ئىكەن :

ئالەمدە ئۆزى بىرلا ،
رەڭگى چوغدەك قىزىلگۈل .

① لوپنۇردا هەممە كىشى بىلىدىغان ، داڭلىق «قىزىلگۈل» داستانى كۆزدە تۇتۇلىدۇ .

... قارلىق جۇدۇن، قىشتىمۇ،
سولمايدىغان ئېسىل گۈل.
يامان قولغا نەشتەرلىك،
شاخ، بەرگلىرى يېشىل گۈل.
بېرەلمەيدۇ ھېچ بىر گۈل،
ئۇنىڭداقى پۇراقنى.
پۇراپ قويسا بىر بالا،
مەست قىلادۇ دىماغنى.
گۈپۈلدەپ بىر ئالادۇ،
ھىدى يېقىن - يىراقنى.

يۇلتۇز «قىزىلگۈل» داستانىدىكى قوشاقنى ئوقۇپ بولغاندىن كېيىن يەنە:

— يۇلغۇن چېچىكىدىن تاراۋاتقان ئېسىل ئۆتكۈر پۇراقنى ئاشۇ قىزىلگۈلنىڭ ھىدىمىكىن دەيمەن. بۇ چېچەكتە چوقۇم بىر خاسىيەت بار. ئۇنداق بولمىسا 10 - ئاينىڭ ئاخىرىدا يۇلغۇن چېچەكلىگەننى كىم كۆرگەن، يۇلغۇن چېچىكىدىن بۇنداق پۇراق چىققانىنى كىم ئاڭلىغان. يەنە تېخى بۇ چېچەكنىڭ ئۆيۈكلارنىڭ ئارقىسىدا ئېچىلىپ، ھېچكىمگە ئۇچرىمايدىغان توختىغا ئۇچرىغىنى بىر خاسىيەتتىن بولماي نېمە! — دېدى.

ئايسۇلۇ ئويلىسا راست، بۇ مۆجىزىدەك بىر ئىش ئىدى. ئەجەب بۇيى ئۇنىڭ ئۆزى ئويلاپ باقماپتا. يۇلغۇن چېچىكىنى ئانىسىغا ماڭا توختى بەردى دېمەي، ئۆزىنىڭ ئارقىسىدا ئېچىلىپ قاپتىكەن، ئەكىردىم دېگىنىدە، ئانىسىنىڭ:

— بۇ خاسىيەتلىك چېچەكتەك قىلىدۇ، سولىشىپ قالمەسۇن، سۇغا چىلاپ قوي، — دېگىنىنىمۇ ئەسلىدى. ئۇ: «ئانامنىڭ گېپى بىلەن يۇلتۇزنىڭ گېپى بىر يەردىن چىقىۋاتىدۇ. چېچەكتە چوقۇم بىر خاسىيەت بار. ئۇ توختى بىلەن ئىككىمىزنىڭ

مۇھەببىتىنىڭ بەلگىسى» دېگەنلەرنى خىيالىدىن كەچۈردى ھەم «ئۆيگە تېزرەك گەپ كىرگۈزسە بولىتتى» دېدى ئىچىدە.

2

جاھانبەگ ناشتا قىلىپ بولۇپ سىرتقا چىقىشقا تەمشىلىپ تۇرغاندا، ئۆيگە تۇلەك بوۋا كىرىپ كەلدى. بوۋاينىڭ بۇنچە ئەتىگەندە كېلىشىدە چوقۇم ماڭا دەيدىغان بىر گېپى بار، دەپ ئويلىغان جاھانبەگ، بوۋاينىڭ ئالدىغا چاي قۇيۇپ بولۇپ سورىدى:

— مۇھىم بىر ئىش بىلەن كەلگەندەك قىلىسەن، قېنى، بوۋا، نېمە ئىش؟

— مۇھىم دېگۈدەكقۇ ئىش ئەمەس، ئەمما كۆڭۈل بۆلۈپ قويمىساق بولمايدىغان بىر ئىش بارەك قىلىدۇ، — دېدى تۇلەك بوۋا.

— بىز كۆڭۈل بۆلمىسەك بولمايدىغان قانداق ئىشكەن ئۇ؟

— ئوماقنىڭ ئوغلى توختاق بىلەن تايۇقنىڭ قىزى ئايسۇلۇ توغرىسىدىكى گەپلەرنى ئاڭلىدىڭىزمىكىن؟

— بەزى مىش - مىش گەپلەرنى ئاڭلىغاندەك قىلىمەن.

— بۇ مىش - مىش گەپ ئەمەس، راست گەپ. ئۇلار گۈلزامان[1] بىلەن ئىسكەندەر[2] بىر - بىرىگە كۆيۈپ - پىشىپ يۈرۈشىدۇ. قاناقانىڭ مىجەزىنىڭ ياخشى بولۇپ قالغان مۇشۇ ۋاقىتتا ئۇ ئىككىسىنىڭ تويىنى قىلىۋەتسەكمىكىن دەپ ئويلاپ، ئالدى بىلەن سەن بىلەن مەسلىھەتلەشكىلى كىردىم.

— ياخشى گەپ ئىكەن، بۇنى قاناقاغا دەپ باقايلى. مۇ، — جاھانبەگ بىر ئىش ئېسىگە كەلگەندەك بوۋايغا قاراپ دېدى، — ھە، راست، ئايقۇت خېلى ئېغىرلىشىپ قالغاندەك قىلىدۇغۇ؟

— بۇ تەرىپىنى مەنمۇ ئويلاپ سۇرۇشتە قىلدىم. ئۇنىڭ ئاز-

---

① ② گۈلزامان، ئىسكەندەر — «قىزىلگۈل» داستانىدىكى ئاساسلىق پېرسوناژلار.

راق ۋاقتى بار ئىكەن . توي ئىشىنى چىڭ تۇتۇپ ئالدىدا قىلىۋەتـ
سەكلا بولىدۇ ، — دېدى بوۋاي .
— ئۇنداق بولسا هازىرلا قاناقانىڭ ئالدىغا كىرىپ ئۇنىڭ
مەسلىھىتىنى ئالايلى ، — دېدى جاهانبەگ ، ئورنىدىن تۇرۇپ .
ئىككىسى ئۆيدىن چىقىپ ئۇدۇل قاناقانىڭ ئۆيى تەرەپكە ماڭـ
دى . ئارا يولدا ئۇلارغا ئوماق يولۇقتى .
— بىر ئىش بىلەن قاناقانىڭ يېنىغا ماڭدۇق . ئۆزۈڭ نەگە
ماڭدىڭ ؟ — دەپ سورىدى جاهانبەگ ، ئوماق بىلەن ئۆزئارا ئەھۋالـ
لىشىپ بولۇپ .
— تايۇق بىلەن ئوۋغا چىقىشنىڭ مەسلىھىتىنى قىلىشقىلى
كېتىۋاتىمەن ، — دېدى ئوماق .
— ئۆيۈڭدە گۆش ئۆكسۈپ قالغانمىدى ؟ — جاهانبەگ
سورىدى .
— ئۆكسۈپقۇ قالمىدى . ئايقۇت سەكىدەپ قالسا ، ئوۋغا چىقالـ
ماي قالمەن . شۇڭا مۇشۇ كۈندە ئوۋغا چىقىپ كېلەيمىكىن
دەيمەن .
— ئوبدان ئويلاپسەن ، قېنى تايۇق بىلەن مەسلىھەتلىشىپ
باق ، — جاهانبەگ شۇنداق دېدى ـ دە ، تۇلەك بوۋا بىلەن قاناقانىڭ
ئۆيىگە قاراپ ماڭدى .
جاهانبەگ بىلەن تۇلەك بوۋا كىرگەندە ، قاناقا ياستۇق ـ
تەكىيىگە يۆلىنىپ ئولتۇراتتى . ئىككىسىگە قاناقا كەيپى چاغ كۆـ
رۈندى . ئۇلار سۆپىدا ئولتۇرۇپ بولۇپ بىر ـ بىرىگە قاراشتى .
سەزگۈر قاناقا :
— گېپىڭلار بولسا بىر ـ بىرىڭلارغا قارىشىپ يۈرمەي دەۋەر ـ
مەمسىلەر ، قېنى تۇلەك ، نېمە گەپ ؟ — دېدى .
تۇلەك بوۋا ئوماقلار بىلەن تايۇقلارنىڭ بۇلاقكۆلدىكى چېغىدىلا
باللىرىنى بىر ـ بىرىگە مۇرۇللۇغلاپ قويغىنىنى ، يېڭى يۇرتقا
كۆچۈپ كەلگەندىن كېيىن ئۇلارنىڭ ئىشىنىڭ كۆپچىلىككە ئايان
بولۇپ بولغىنىنى ، ئوغۇل ـ قىزنىڭ هازىر پىنهانلاردا ئۇچرىشىپ

تۇرۇۋاتقانلىقىنى دەپ كېلىپ :
— ئىككىسىنىڭ تويىنى قىلىپ قويساق قانداق بولىدىكىن ، دەپ مەسلىھەت سوراپ كىردۇق ، — دېدى .
— مەنمۇ بۇ ئىشقا كىم ئېغىز ئاچارکىن ، دەپ يۇرگەنىدىم . تايۇق ئېغىز ئاچمايدۇ . ئوماق بولسا يېڭىلا كۆچۈپ كەلدۇق ، بىر - ئىككى يىل تۇرۇۋالايلى ، دەپ ئويلايدىغاندۇ . يۇرت چوڭلىرىنىڭ ئېغىز ئاچقىنى ياخشى بولدى ، — قاناقا يېقىندىن بۇيان ئاغزىنى سەل قۇرۇيدىغان بولۇپ قالدى دەپ ، جىگدە سېلىپ مەخسۇس تەييارلاپ بەرگەن ئۇسالىقتىن ئىككى يۇتۇم ئوتلۇۋېلىپ گېپىنى داۋاملاشتۇردى ، — چوڭ ئىشلارنى قىلىۋالغاندىن كېيىن ، شۇ ئىشلىرىمىزغا يارىشا بىرەر توي ئويىنساق بولىتتى ، دەيدىغان ئارزۇيۇممۇ بار ئىدى . توختاق بىلەن ئايسۇلۇنىڭ تويىنى ئويىنىغان بولساق ، گۈلى گۈلىگە كەلگەن بولىتتى . مۇشۇلارنىڭ تويىنى كۆرۈۋالسام ، ئاندىن ، — قاناقانىڭ دېمى قىسىلغاندەك بولۇپ ، گېپىدىن توختاپ چوڭ بىر تىنىۋالدى ، ئۇسالىقتىن يەنە بىر يۇتۇم ئوتلىدى . كۈكۈكېلىنى ئالتۇن كىرىپ قاراپ قويۇپ چىقىپ كەتتى ، — ئاندىن ئايقۇتنىڭ كېيىنكى بالىسىنى كۆرسەم دەيمەن . ئايقۇت قاچانراق سەكىدىگۈدەك ؟
— بىرئاز ۋاقىتى بار ئوخشايدۇ ، — دەپ جاھانبەگ جاۋاب بەردى .
— ئۇنداق بولسا ياخشى ، ئوماققا دەكلار ، كۆزۈمنىڭ يورۇقدا ئىككىسىنىڭ تويىنى كۆرەي ، — دېدى قالاچ قاناقا .
توختاق بىلەن ئايسۇلۇنىڭ تويىنى كۆرۈۋېلىش قاناقانىڭ يەنە بىر ئارزۇسى ئىكەن . يۇرت قۇرۇش ، ئادەم كۆچۈرۈش ، چوڭ ئۇيۇشۇشنى ئىشقا ئاشۇرۇشقا قارىغاندا بۇ قانچىلىك ئىشتى ، توي ئويىنايدىغان ئىشقۇ شۇ . جاھانبەگ بىلەن تۇلەك بوۋا شۇنداق ئويلىشىپ ، قاناقانىڭ ئالدىدىن چىقىپلا ئوماقنىڭ ئۆيىگە كىرمەكچى بولدى . ئۇلار ئورنىدىن تۇرۇشقا تەرەددۇتلىنىۋىدى ، قاناقا :
— توختاپ تۇرۇڭلار ، ناۋادا تايۇقلار كەينىگە تارتقۇدەك بول-

سا ، ئۇلارنىڭ بېشىدىن ئۆتكەن بىر ئىشنى ئېسىگە سېلىپ قويۇڭ-
لار ،— دەپ تايۇق بىلەن ئۇلامخاننىڭ بېشىدىن ئۆتكەن ، ھېكايىگە
ئوخشاپ قالىدىغان بىر ئىشنى ئېيتىپ بەردى...

تايۇق بىلەن ئۇلامخان بىر ـ بىرىنى قەۋەت ياخشى كۆرۈپ
قېلىشتى . بىر مەھەللىدە بىر ـ بىرىنى كۆندە نەچچە قېتىم كۆرۈپ
تۇرۇشسىمۇ ، يەنە شۇنىڭغا كۆڭلى قېنىشماي ، خالىيلاردا مۇڭدە-
شىپ يۇرۇشتى . ئۇلامخاننىڭ ئاتا ـ ئانىسى قىزىنى زادى توسالمە-
دى . بۇ قۇملۇقتا خالىي ، پىنھان جايلار ئازمۇ . ئۇلامخاننىڭ
ئاتا ـ ئانىسى قىزىدىن سەل ئەنسىرەپ قالدى . تايۇقنىڭ ئاتا ـ
ئانىسى بولسا ئىككىسىنىڭ بىر ـ بىرىگە شۇ قەدەر ئامراقلىقىنى
بىلسىمۇ ، بىلمەسكە سېلىپ جىم تۇرۇۋېلىشتى . تايۇقنىڭ ئاتا ـ
ئانىسى ئۇلامخانلارنىڭ ئائىلىسىنى بىزگە لايىق كەلمەيدۇ ، دەپ
قارايتتى . چۈنكى ، تايۇقلارنىڭ ئۆي ھال ـ كۇنى ياخشىلاردىن
ئىدى ، ئۇلامخانلارنىڭ بولسا قولى قىسقىلار قاتاردا ئىدى . بۇنىڭ-
دىن ئۇلامخاننىڭ ئاتا ـ ئانىسىنىڭ كۆڭلى بەك يېرىم بولدى ،
دىلى ئازارلاندى .

— ... گەپ مۇشۇنداق قىزىدىم ، ئۇلار ئۆزلىرىگە بىزنى ،
ئوغلىغا سېنى تەڭ كۆرمەيدىكەن ، — دېدى بىر كۇنى ئۇلامخاننىڭ
ئانىسى .

ئۇلامخان ئۆز كۆڭلىنىڭ ئىختىيارىنى باشقىلارنىڭ مەيلىگە
تاشلاپ بەرگۈسى يوق ، يەنە بىر جەھەتتىن ئاتا ـ ئانىسىنىڭ دىلىنى
ئازار يېگۈزگۈسىمۇ يوق ، ئىككى تاغ ئارىلىقىدا قىسىلىپ نېمە
قىلارىنى ، نېمە دېيىشىنى بىلمەي ئازابلىنىپ ئۆزىنى تېڭىشاپ قال-
دى . شۇنداق كۇنلەرنىڭ بىرىدە تايۇق ئۇلامخانلارنىڭ ئۆيىگە كە-
لىپ قالدى . بۇنىڭغا ئۇلامخانمۇ ، ئۇنىڭ ئاتا ـ ئانىسىمۇ ھەيران
قالدى . ئۇلامخان : «نېمىشقا كىردىڭىز ؟» دېگەندەك تايۇققا ھودۇ-
قۇش ئارىلاش قارىدى .

تايۇق ئۇلامخاننىڭ ئاتا ـ ئانىسىغا قاراپ :

— ئاتا ـ ئانام بىزنىڭ تويلىشىمىزغا قوشۇلمايدىغان ئوخ-

شايدۇ ، لايىق كۆرسەتكلار مەن سىلەرگە ئوغۇل بولسام ، — دېدى .
بۇ گەپ تايۇقنىڭ ئاتا ـ ئانىسىنىڭ قۇلىقىغا يەتمەي قالمىدى .
«ئوغلىمىزنى قولدىن چىقىرىپ قويساق يۇرت ـ مەھەللىدە يۈزىمىزگە سەت بولغۇدەك» دەپ ئويلاشتى ـ دە ، تايۇقنىڭ ئاتا ـ ئانىسى ئاخىر ئۇلارنىڭ تويىنى قىلىپ بەردى...
قاناقا گېپىنى ئىزاھلىغاندەك ئاخىرىدا مۇنداق دېدى :
— مېنىڭ بۇلارنى دەپ بېرىشىم ، بۇ ئىككى ئائىلىنى ئۇ ئىككى ئائىلىگە ، بولۇپمۇ تايۇقنىڭ ئاتا ـ ئانىسىغا ئوخشاتقىنىم ئەمەس ، ھەرگىز ئوخشىمايدۇ . دېمەكچى بولغىنىم ، بالىلارنىڭ كۆڭۈل ـ مەيلىنى ئويلايلى ، — قاناقانىڭ يەنە نەپسى سىقىلغاندەك بولدى . يۈزىنى يۇقىرىغا قارىتىپ ئاغزىنى يوغان ئېچىپ ھاۋا سۇمۇرگەندەك قىلىپ چوڭ ـ چوڭ نەپەس ئالدى ، تىنىقى جايىغا چۈشكەندىن كېيىن ، جاھانبەگ چۆچەكنى قولىغا ئېلىپ ئۇسالىقـ تىن ئىككى ئوتلام ئىچۈردى . قاناقا ئۈزۈلۈپ قالغان گېپىنى داۋاملاشتۇرۇپ مۇنداق دېدى ، — ئوماققا دەڭلار ، تويىنى كەينىگە تارتمىسۇن . بىلىپ تۇرۇۋاتىمەن ، ۋاقتىم جىق قالمىدى ، ئۇ ئىكـ كىسىنىڭ تويىنى ، يەنە ئوماقنىڭ كېيىنكى بالىسىنىڭ يۈـ زىنى كۆرۈۋالاي ، — قاناقا گېپىنى دەپ بولۇپ ئارقىسىغا يۆلىنىپ كۆزىنى يۇمۇپ جىممىدە ئولتۇردى .
جاھانبەگ بۇللا بىلەن ئالتۇننى چاقىرىپ ، قاناقانىڭ يېنىدىن نېرى بولماسلىقنى ، بىرەر ئەھۋال كۆرۈلگەن ھامان دەرھال خەۋەر قىلىشنى ئېيتىپ ، تۈلەك بوۋا بىلەن چىقىپ كەتتى . ئۇلار ئۇدۇل ئوماقنىڭ ئۆيىگە ماڭدى .
بۇللا ئون تۆت ياش ، ئالتۇن ئون ياش چېغىدا ئۇلارنىڭ ئاتا ـ ئانىلىرى بىر خىل يۇقۇملۇق كېسەلگە گىرىپتار بولۇپ ، كەينى ـ كەينىدىن كېتىپ قېلىپ ، ئۇ ئىككىسى يېتىم قالدى . بېقىمسىز بۇ ئىككى بالىنى قاناقا ئۆز تەربىيىسىگە ئېلىپ ، ئۆز بالىسىدەك بېقىپ چوڭ قىلدى . بۇللا ئون توققۇز ياشقا ، ئالتۇن ئون يەتتە ياشقا كىرگەندە ، قاناقا يۇرتقا توي تارتىپ ئۇلارنىڭ

بېشىنى قوشۇپ قويدى . شۇنىڭدىن بۇيان ئۇلار قاناقانىڭ ھالىدىن خەۋەر ئېلىپ ، خىزمىتىنى قىلىپ كەلمەكتە . نېمە ئۈچۈندۇر ئۇلار توي قىلىپ سەككىز يىلغىچە بالا يۈزى كۆرمىدى ، بۇنىڭغا ئۇ ئىككىسىدىن كۆرە قالاچ قاناقانىڭ كۆڭلى بەك يېرىم ئىدى ، دائىم ئۇ ئىككىسىگە بالا تىلەيتتى . تەڭرىنىڭ ئىلتىپاتى بىلەن بۇلتۇر — ئۇلار توي قىلىپ توققۇزىنچى يىلى تولۇن ئايدەك بىر ئوغۇل كۆردى . قىزىق ئىش ، ئالتۇن يەڭگىپ توققۇز كۈندىن كېيىن تۇلەك بوۋىنىڭ نەۋرە كېلىنى گۆھەرمۇ تولۇن ئايدەك بىر قىز تۇغدى . مۆجىزىدەك تېخىمۇ قىزىق ئىش شۇكى ، بۇللانىڭ بوۋىقىنىڭ ئوڭ مەڭزىدە ، ھەكىمنىڭ بوۋىقىنىڭ سول مەڭزىدە بىردىن مەڭ بولۇپ ، بۇ مەڭلەر خۇددى بىر مەڭنى ئوتتۇرىدىن كېسىپ ، بىرنى ئوغۇلنىڭ ئوڭ مەڭزىگە ، يەنە بىر يېرىمنى قىزنىڭ سول مەڭزىگە بىر ـ بىرىگە قارىتىپ چاپلاپ قويغاندەك ئىدى . بۇ ئىككى بالىنى قاناقاغا كۆرسەتكەندە ، ئۇ :

— تۇلەك ، بۇ بىر كارامەتلىك ئىش ئىكەن . تەڭرىنىڭ بې-كىتكەن بېشارىتى بولسا كېرەك . مەن توختاق بىلەن ئايسۇلۇنىڭ تويىنى ئۆز قولۇم بىلەن قىلىپ بەرسەم ، تەڭرىم يەنە بىر مۆجىزە قىلىپ ماڭا ئازراق ئۆمۈر بەرسە ، سېنىڭ چەۋرەڭ بىلەن مېنىڭ كۈكۈچەۋرەمنىڭ تويىنى كۆرسەم دەيمەن ، — دېدى .

قاناقا كۈكۈچەۋرىسىگە كۈنمەڭ دەپ ئىسسىم قويۇپ بەرگەننە-دى . تۇلەك بوۋىنىڭ تەلىپى بىلەن ئۇنىڭ چەۋرىسىگە ئايمەڭ دەپ ئىسسىم قويۇپ بەردى .

جاھانبەگ قاناقانىڭ ئۆيىدىن چىقىپ ئانچە ئۇزىماي :

— توي ئىشىنى تېزلەتمىسەك بولمىغۇدەك ، — دېدى .

تۇلەك بوۋا جاھانبەگكە قاراپ قويۇپ :

— ئۇنداقمۇ بولماس . قاناقانىڭ بۇ ئىككىسىنىڭ تويىنى ، ئوماق ـ ئايقۇتنىڭ كېيىنكى خاسىيەتلىك بالىسىنى كۆرگەندىن باشقا يەنە كۈنمەڭ بىلەن ئايمەڭلەرنىڭ تويىنى كۆرسەم دەيدىغان ئارزۇسىمۇ بار تېخى ، — دېدى .

— كۈنمەك بىلەن ئايمەكنىڭ كۈنلىرى شۇنداق بولارمۇ؟ — جاھانبەگ سورىدى.

— بۇنى قاناقا ئايمەكنىڭ ئىسمىنى قويۇپ بولۇپلا ئاغزىدىن چىقىرىۋەتكەن. ئۇلارنى چوقۇم شۇنداق قىلىمىز، ئۇنىڭغىچە مەن كېتىپ قالغۇدەك بولسام، بۇلالا، ھەكىملەر قەتئىي شۇنداق قىلىدۇ.

— بۇ ياخشى گەپ بولدى. بۇنى مەن جاھانبەگكە تاپىلاپ قويىمەن. بۇ ئىشقا كېيىن شۇ ئىگە بولسۇن.

تۇلەك بوۋىنىڭ كۈنمەك، ئايمەك توغرىسىدىكى گېپى تېخى تۈگىمىگەنىدى، ئۇلار ئوماقنىڭ ئۆيىنىڭ ئالدىغىلا كېلىپ قالدى. ئۇلار ئۆي تەرەپكە قايرىلىشىغا ئۆيدىن ئايسۇلۇ چىقتى. ئۇ بۇلارنى كۆرۈپ ۋىللىدە قىزىرىپ، بىرقۇر سالام بېرىپ قويۇپلا كېتىپ قالدى. جاھانبەگ بىلەن تۇلەك بوۋا بىر - بىرىگە قارىشىپ قويدى.

ئۇلار ئۆيگە كىرگەندە، ئايقۇت سۇپىدا پۇتىنى ساڭگىلىتىپ ئولتۇراتتى. ئۇنىڭ قورسىقى ئوبدانلا دومبىيىپلا قالغانىدى. تۆمۈر سۇپىدا توختاق ياساپ بەرگەن «موللاقچى چاققان» نى ئويناپ ئولتۇراتتى.

— كېلىڭلار، كېلىڭلار، — ئايقۇت شۇنداق دېگەچ ئورنىدىن تۇردى.

جاھانبەگ بىلەن تۇلەك بوۋا تۇزۇت قىلىپ تۇرمايلا سۇپىغا چىقىپ ئولتۇردى.

— بايا ئوماق تايۇقنىڭكىگە ماڭدىم، دەپ كېتىۋاتقان، تېخى كەلمىگەن ئوخشىمامدۇ، — تۇلەك بوۋا سورىدى.

— كەلگەن، كېلىپلا تايۇق بىلەن ئوۋغا كەتتى.

جاھانبەگ ئىتتىك تۇلەك بوۋىغا قارىدى. تۇلەك بوۋا: «قانداق قىلىمىز» دېگەندەك جاھانبەگكە قارىۋېتىپ:

— بايا تېخى بىزگە ئوۋغا چىقىشنى تايۇق بىلەن مەسلىھەتلەشىدىغان گەپنى قىلغانىدى. مەسلىھەتنى پىشۇرۇشۇپ مېڭىپ بول-

دىما؟ — دەپ سورىدى.
— ئىككى كۈننىڭ ئالدىدىلا ئوۋغا بارىدىغان بولۇشۇپتىكەن، لېكىن قاچان مېڭىشنى دېيىشمەپتىكەن. بۈگۈن ئەتىگەنلا: «زادى بۈگۈن ماڭمىساق بولمايدىغان ئوخشايدۇ» دەپ چىقىپ كەتتى، — دېدى ئايقۇت.
جاھانبەگ ئالدىراپ سورىدى:
— نېمىشقا بۈگۈن ماڭمىساق بولمىغۇدەك، دەيدۇ؟
تۇلەك بوۋا ئىتتىك جاھانبەگكە: «بۇنى سوراش ھاجەت ئە-مەستىغۇ» دېگەندەك قىلىپ قاراپ قويدى.
ئايقۇت جاۋاب بېرىش ئورنىغا ۋىللىدە قىزىرىپ كەتتى. مۇشۇ چاغدىلا جاھانبەگ ئۆزىنىڭ پەمسىزلىك قىلغىنىنى، ئايقۇتنى قە-ستلاشقا ئورۇنلۇق ئەمەسلىكىنى سوراپ قويغىنىنى يىلدى ۋە ئايقۇتەك ئوڭايسىزلاندى.
تۇلەك بوۋا ئەسلى گەپكە ئېغىز ئاچماي يانداپ سورىدى:
— ئايسۇلۇ ئەتىگەندە نېمىگە كىرىپتۇ؟
— يۇيىدىغان كىر - قاتلىرى بولسا ئېلىپ چىق دەپ ئۇلامخان كىرگۈزۈپتىكەن.
— بىر ئىشنى سىلەر بىلەن مەسلىھەت قىلغىلى كىرىۋىدۇق، ئوماق ئوۋغا كېتىپتۇ ئەمەسمۇ، ئۇۋدىن قاچان كېلەر؟ — تۇلەك بوۋا سورىدى.
ئايقۇت يەرگە قاراپ تۇرۇپ:
— بىز نەرسە ئوۋلىسۇن، ئوۋلىيالمىسۇن، ئۇزاق تۇرمايدۇ. كۆپ بولسا ئۈچ كۈن ئىچىدە كېلىپ بولىدۇ، — دېدى.
تۇلەك بوۋىنىڭ پەرەز قىلىشىچە، ئايقۇتنىڭ يەڭگىيدىغان ۋاق-تى قىستاپ قالغاندەك ئىدى. تۇنۇگۈن، يا كېچىدىن بىرەر ئالامە-تى كۆرۈلۈپ ئوماق جىددىيلىشىپ قالغان ئوخشايدۇ، دەپ ئويلە-دى ۋە ئىچىدە: «ماڭمىسا بوپتىكەن» دەپ قالدى.
جاھانبەگ بىلەن تۇلەك بوۋا ئۆيدىن چىقىشىغا، ئۇلارغا ئۇلا-خان بىلەن ئۇجۇلخان ئۇچرىدى. تۇلەك بوۋا ئۇلاردىن:

— نەگە ماڭدىڭلار؟ — دەپ سورىدى. ئۇجۇلخان:
— ئوماق يوق، ئايقۇت بىلەن پاراڭلىشىپ چىقايلى دەيمىز، — دەپ جاۋاب بەردى.
جاھانبەگ جاۋابنى شۇ بويىچىلا چۈشەندى. ئەمما تۈلەك بوۋا سەل جىددىيلىشىپ قالدى، جاھانبەگكە قاراپ:
— ئوماق كەتكەندىن كېيىن ئايقۇتتا ئۆزگىرىش بولۇپ قالغان ئوخشايدۇ، ئۇ ئىككىسى ئايقۇت بىلەن پاراڭلاشقىلى ئەمەس، جىددي بىر ئىش بىلەن ماڭغاندەك قىلىدۇ، — دېدى.
جاھانبەگ تۈلەك بوۋنىڭ گېپىدىن بىر نەرسىنى ئاڭقىرغاندەك بولدى ـ دە:
— توغرا، ئوغرا، مەن ئايقۇتنىڭ بۇ تەرىپىنى خىيالىمغا كەلتۈرمەپتىمەن. قانداق قىلىمىز، ئوماقنى چاقىرىپ كېلىشكە ئادەم ئەۋەتەيلىمۇ، — دېدى.
— ئوماق كەلسىمۇ نېمە قىلالايدۇ. بۇ ئايالارنىڭ ئىشى. بىز ئەسلىدە ئۇنىڭ ئالدىغا كىرمەيدىغان ئىشكەن، بىلمەپتۇق ئەمەسمۇ.
— قانداق دەيسەن، بوۋا.
— ھەي بەگ، ھەي بەگ، خوتۇنۇڭ تۈغۇپ باقمىغاندەك، تۇغسىمۇ تولغاق تۇتماي تۇغقاندەك گەپ قىلىسەنغۇ، ھېلىمۇ ياخشى بىز ئۇنىڭ تولغىقىدىن خەۋەرسىز كىردۇق، شۇنداق بولسىمۇ بۇنىڭ بىر شەرتىنى قىلىپ قويايلى، ناۋادا تولغىقى ئەگىشىپ كەتكەن بولسا...
تۈلەك بوۋنىڭ گېپى ئاغزىدا قالدى، ئارقىسىدىن ئاتنىڭ تۇياق ئاۋازى ئاڭلاندى. ئىككىلىسى تەڭلا ئارقىسىغا قاراپ ئاتلىق كېلىۋاتقان ئۇجۇلخاننى كۆردى.
ئۇجۇلخان يېقىنلاپ كەلگەندە، تۈلەك بوۋا ئۇنىڭدىن:
— نەگە ماڭدىڭ؟ — دەپ سورىدى.
ئۇجۇلخان يوشۇرۇپ تۇرماي ئۇدۇللا جاۋاب بەردى:
— ئوغۇلخان قۇتقىنىڭكىگە.

تۇلەك بوۋا ئارتۇق گەپ قىلماي :

— كېتىۋەر ، — دېدى .

ئىش ئايان بولدى : ئايقۇتنى تولغاق تۇتقانىدى . ئۇجۇلخان ئۇستا سەكىدەچى[1] ، تۇلەك بوۋىنىڭ ئاكىلىشچە ئۇلامخانمۇ تانۇق سەكىدەچى ئىدى . شۇنداق تۇرۇقلۇق ئەجەب ئۇجۇلخان ئۆزى تولۇن خان قۇتقىنى ئىزدەپ مېكىپتۇغۇ . تۇلەك بوۋىنىڭ كاللىسىنى تۇتۇن قاپلىغاندەك بولدى .

— چاتاق !

— نېمە چاتاق ؟ — جاھانبەگ تۇلەك بوۋىغا قارىغىنىچە سورىدى .

تۇلەك بوۋا ئۇ سۆزنىڭ ئاغزىدىن چىقىپ كەتكىنىنى ئۇقماي قالغانىدى .

جاھانبەگنىڭ سوئالىدىن تۇلەك بوۋا ئېسىنى يىغىۋېلىپ :

— ئوماققا دەرھال ئادەم ماڭدۇرايلى ، — دېدى .

يەنە ئەزۇيلەپ سوراۋېرىشنىڭ ئورنى يوقلۇقىنى ھېس قىلغان جاھانبەگ :

— مەن ھازىرلا ئادەم ماڭدۇرسام بولغۇدەك ، — دېدى .

— توختاقنى بىللە ماڭدۇرساق قانداق ، بەگ ، — دېدى تۇلەك بوۋا .

جاھانبەگ تۇلەك بوۋىنىڭ نېمىنى كۆزدە تۇتۇۋاتقىنىنى بىلدى . توختاق بىللە بارسا ، ئوماق ئىشنى بەك ياماق تەرەپتىن ئويلىمايتتى ، بەلكى كۆڭلى خاتىرجەم بولاتتى .

3

ئوماقلارنىڭ ئۇۋ قىلىدىغان يېرى كونا ئابدال بىلەن جاھانساي ئارىلىقىدىكى تارمىنىڭ كىچىك بىر تارماق ئېقىنىنىڭ ئەتراپى ئىدى . ئېقىنىنىڭ بىر تەرىپى ئۇزۇندىن - ئۇزۇنغا سوزۇلغان

---

① سەكىدەچى — تۇغۇت ئانىسى .

بۇك ، قەدىمىي توغراقلىق بولۇپ ، يەنە بىر تەرىپىدە ئانچىمۇ چوڭ بولمىغان بىر چاتقاللىق بار . چاتقاللىقنىڭ يۇقىرى تەرىپى خېلى كەڭ قېلىن جىگدىلىك . بۇ ئېقىن بويى تۇلەك بوۋا ياش چېغىدىن تارتىپلا ئوۋ قىلىپ كېلىۋاتقان جاي بولغاچقا ، كىشىلەر بۇ يەرنى «تۇلەكنىڭ ئېقىنى» دەپ ئاتايتتى . ئوتتۇز يىلنىڭ ئالدىدا تۇلەك بوۋا بىر خالتا نان جىگدە ، ياۋا جىگدىنىڭ ئۇرۇقىنى ئەكېلىپ چاتقاللىقنىڭ يۇقىرى تەرىپىدىكى قۇڭاچاقلىققا چېچىۋەتتى . شۇ يىلى كۆزدە ئېقىن سۇيى ئۆرلەپ ، ئىككى قاسناقتىكى يەرلەر ئوبدانلا نەمسەللەشتى . كېيىنكى يىلى ئەتىيازدا ئۇرۇقلار ئۇنۇپ چىقىپ بۇككىدە جىگدىلىك هاسىل بولدى . شۇنىڭدىن كېيىن بۇ يەر «تۇلەكنىڭ جىگدىلىك چاتقىلى» دەپمۇ ئاتىلىدىغان بولدى . تۇلەك بوۋا قېرىپ ، ئوۋغا چىقماس بولغاندىن كېيىن ، بۇ يەرگە نەۋرىسى هەكىملا ئوۋغا كېلىپ تۇردى . ئوماق كۆچۈپ كەلگەندىن كېيىن ، ئۇنىڭ مۇشۇ يەردە ئوۋ ئوۋلىسا بولىدىغانلىقىنى تۇلەك بوۋا ئۇنىڭغا ئۆزى ئېيتقانىدى . بۇنى هەممە كىشى بىلەتتى .

جاهانبەگ ئوماقنى چاقىرىپ كېلىشكە ئۇنى دەپ - بۇنى دەپ ئاخىرى تالىشقۇلنى توغرا تاپتى . چۈنكى ، ئۇ ئوماققا ئىخلاس قىلىدىغان بولۇپ قالغانىدى . جاهانبەگ ئۇنىڭغا ئەهۋالنى بىرقۇر ئېيتقاندىن كېيىن :

— قېنى ئېيتە ، بارغاندا ئوماققا نېمە دەيسەن ؟ — دەپ سورىدى .

تالىشقۇل بىرئاز ئويلىنىۋېلىپ :

—... ئوغۇلخان قۇتقىنى ئەكېلىپ تەكشۈرتكۈزسە ئايقۇتنىڭ ئاغرىقى تولغاق ئەمەسكەن ، قورسىقىنىڭ ئاغرىقىكەن . تاۋۇق[1] تاشلىقىنىڭ تالقىنىنى ئىچۈرۈپتىكەن ، ئاغرىق قويۇپ بېرىپتۇ . شۇنداق بولسىمۇ ئوماقنى چاقىرىپ كېلىڭلار ، دەپ بىزنى ئەۋەتتى دەيمەن ، — دەپ تالىشقۇل كۈلدى .

— يارايسەن ، ماڭ ، تېز بېرىپ ، تېز چاقىرىپ كېلىڭ-

① تاۋۇق — توخۇ .

لار ، — دېدى جاھانبەگ .
ئوماقلار ئېقىن بويىغا كۆن چۈشتىن كېيىنگە قايرىلغان چاغ-
دىلا كېلىپ بولدى ، ئۇلار ئىتتىك بېرىپ ، ئىتتىك يانمىز دەپ
تېز ماڭغانىدى ، بولمىسا تولۇق بىر كۈنلۈك يول ئىدى . ئەتىگەن
ئۆيدە تاماق يېگەنچە بولغاچقا ، تاماقلىنىۋالماقچى بولدى . تاماق
يەۋېتىپ ئوماق :
— ساڭا دېمىدىم ، يول بويى سول قاپىقىم تارتىپ كەلگەن ،
بايات تېخىمۇ تارتىپ كېتىۋاتىدۇ ، ئايقۇتتىن ئەنسىرەپ قېلىۋاتە-
مەن ، — دېدى .
— ئايقۇتنىڭ ئون كۈندەك ۋاقتى بار دېگەنىدىڭغۇ ، — دېدى
تايۇق . ئۇ ئۇنىڭدىن ئارتۇق ئۇزۇپ بىر نەرسە دېيەلمەيتتى . تۇغۇت-
تا قىياستىكىدىن بالدۇر يا كېيىن تۇغۇپ قالىدىغان ئەھۋال بولۇپ
تۇرىدۇغۇ . ئۇلامخانمۇ ئايسۇلۇنى ئۆزىنىڭ مۆلچەرىدىن سەككىز
كۈن بۇرۇن تۇغقان . ئۇ شۇنداق دەپ يۈرگەچكە ، تايۇق بېلىق
تۇتقىلى كەتكەن . ئۇ قايتىپ كەلگەندە بولسا ئۇنى يېڭى بىر مېھمان
يىغلاپ قارشى ئالغان . قارشى ئالغىنىمۇ ياكى ئاچچىقلانغىنىمۇ ،
ئىشقىلىپ ئىككىسىنىڭ بىرىدۇر ، بەلكى كېيىنكىسىدۇر .
ئۇلار تاماق يەپ ئولتۇراتتى ، يىراقتىكى بىر تۆپىلىكتە مۇشۇ
ياققا قاراپ كېلىۋاتقان ئىككى ئاتلىق ئادەم كۆرۈندى . ئوماق
ئىتتىك ئورنىدىن تۇرۇپ شۇ تەرەپكە تىكىلىپ قالدى ، ئەمما ئىلغا
قىلالمىدى . شۇ تاپتا تايۇقنىڭ خىيالىغا باشقا بىر ئىشمۇ كېچىپ
قالدى ، خىيالىدىن ئۆزى شۇركۈنۈپ كەتتى .
— قاناقا ئۆزگىرىپ قالمىغاندۇ - ھە ؟!
بۇنىمۇ نەزەردىن ساقىت قىلغىلى بولمايتتى .
— مەن بۇ تەرەپنى ئويلىماپتىمەن ، — ئوماق تايۇققا قاراپ
دېدى ، — ئالدىغا بارايلى .
ئۇلار نەرسە - كېرەكلىرىنى ئاتلىرىغا ئارتىپ ، كېلىۋاتقانلار-
غا قاراپ ئات سالدى . ئۇلار بۇياققا ، بۇلار ئۇياققا قاراپ تېز
ماڭغاچقا ، ئارىلىق كۆپ قىسقاردى .

— تالىشقۇل بىلەن توختاقكەنغۇ، — دېدى تايۇق، ئۇلارنى يىراقتىن تونۇپ.

— قاناقا ئۆزگىرىپ قالمىغاندۇ؟ — ئۇلار كۆرۈشكەندىن كېيىن، تايۇق ئىنتىلىك توختاقتىن سورىدى.

— ياق، ئۆزگىرىپ قالمىدى، ئوبدان تۇرىدۇ، — جاۋاب بەردى توختاق.

— ئەمىسە، سىلەر نېمىگە كەلدىڭلار، ئاناڭ ئوبدان تۇرغاندۇ؟

— ئانامغۇ ئوبدان... توختاقنىڭ ئاغزىدىكى گەپنى تالىشقۇل تارتىۋېلىپ، جاھاندىدەك دەپ باققان گېپىنى ئەينەن تەكرارلاپ ئېيتقاندىن باشقا يەنە: «جاھانبەگ ئوماق گۆشتىن غەم قىلىپ ئوۋ قىلىمەن دەپ بۇندىق چاغدا خوتۇنىنى تاشلاپ قويسا بولمايدۇ، تېز قايتىپ كەلسۇن دەپ بىزنى ئەۋەتتى» دېگەن گەپنى قوشۇپ قويدى.

ئوماق بۇ گەپنى ئاڭلاپ كۆڭلى بىرئاز تىنغاندەك قىلسىمۇ ئىچىدە يەنە بىر خىل گۇمانىت ئۇنى ئارامسىزلاندۇرۇپ تۇراتتى. «قورسىقى ئاغرىپ قالغانغىلا مېنى چاقىرىشقا ئادەم ماڭدۇرماس...» ئۇ شۇنداق ئويلايتتى.

— قايتايلى، — دېدى ئوماق. تايۇق بۇ قېتىم پەقەت ئوماققا يارەملەشكىللا ئوۋغا چىققاندى. ھەممىسى شۇئان قايتىپ يولغا چۈشتى.

ئاي بېشى بولغاچقىمىكىن، كېچە ئانچە يورۇق ئەمەس ئىدى. سانسىز يۇلتۇزلار ياغسىراپ قالغان جىنچىراغدەك نۇرسىز جىمىرلايتتى. ھىلال ئاي يۇلتۇزلار ئارىسىدا ئورغاقتەك نازۇك سېيماسى بىلەن كېچە ئاسمىنىغا ئالاھىدە ھۆسن قوشقانىدى. «ئايقۇتنىڭ قېشى ئاشۇ بېكى ئايدەك، ئۇنىڭ ئانىسى بېكى ئايغىلا قاراپ يۇرگەندىمىكىن» ئوماق ئۆزىنىڭ يولىنى يورۇتۇپ تۇرغاندەك، ئالدى تەرەپ يىراق ئۇپۇق ئۇستىدە كۇمۇش رەڭ شولا چېچىپ جۇلالىنىپ تۇرغان ئايغا قاراپ شۇلارنى، ئايقۇتنى، دۇنياغا كۆز ئېچىش ئالدى-

ىدا تۇرغان بالىسىنى ئويلايتتى. شۇ تاپتا يولنى ئوماق مېڭىۋاتامدۇ ياكى يول ئوماقنى مېڭىۋاتامدۇ ، ئاتلىق مېڭىۋاتامدۇ ، پىيادىمۇ ؟ ئوماقنىڭ كاللىسىنى بىر جىددىيچىلىك قاپلىۋالغان بولۇپ ، «ئاي-قۇت ، بالا...» دىن باشقا نەرسە ئۇنىڭ كاللىسىغا كىرمەيتتى. «قالاچ قاناقا تۆمۈرۈمدىن بۆلەك يەنە بىر بالامنىڭ تۇغۇلىدىغانلى-قىنى ، ئۇنىڭ ئەجدادلىرىمىزنىڭ ئىزىنى تاپىدىغان خاسىيەتلىك ئادەم بولىدىغانلىقىنى ئالدىن ئېيتقان ؛ ئۇنى ئوبدان تەربىيىلە ، دەپ تاپىلىغان ، مېنى ئاگاھلاندۇرغان . ئەگەر بۇ بالام...» ئۇ خىيالىنىڭ ئاخىرىنى داۋاملاشتۇرۇشقا جۈرئەت قىلالمايتتى ، ئويلاشتىن قورقاتتى...

ئوماق ئۆيى ئالدىغا كەلگەندە تاڭ قاراڭغۇسى بولۇپ قالغانىدى . ئات ئۆزلىرىنىڭ كەلگەنلىكىنى مەلۇم قىلغاندەك قاتتىق پۇشقۇرتۇۋەتتى . خوتەن قەغىزى بىلەن چاپلىۋېتىلگەن دېرىزىدىن جىنچىراغنىڭ يورۇقى غۇۋا كۆرۈنۈپ تۇراتتى . ئاتنىڭ پۇشقۇرتقىنى ئاڭلاپ ئۆيدىن ياش بىر ئايال چىقتى . بۇ ، قاناقانىڭ كۈكۈ-كىلىنى ئالتۇن ئىدى . ئۇنىڭ كەينىدىلا ئۇلامخان چىقتى .

— ئايقۇت قانداقراق ؟ !— ئوماق ئۇلامخاننى كۆرۈپلا ئالدى-راپ سورىدى .

شۇ ئارىدا ئوماقنىڭ قوشنىسى ، قۇملۇقنىڭ ئىچكىرىسىدىن كۆچۈپ كەلگەن ھابىل توشقان دېگەن كىشى ئۇلارنىڭ يېنىغا كەلدى .

— بىزنىڭ ئۆيگە كىرىپ پاراڭلىشىڭلار ، مېڭىڭلار ، — دېدى ئۇ .

— مەن ئايقۇتنىڭ قېشىغا كىرىپ چىقاي ، — دېدى ئوماق . — بولىدۇ ، كىرىڭ ، ئايقۇتنىڭ تولغىقى سىزگە تارتىشىپ پىشمايۋاتقان بولسا ، كىرگىنىڭىزنىڭ پايدىسى بولىدۇ ، ئايقۇتنىڭ-مۇ كۆڭلى توق تۇرىدۇ ، ئەمما ئايقۇتنىڭ يېنىدا ئۇزاق تۇرماڭ ، «تولغاق تولغايدۇ» دېگەن گەپ بار ، تولغاق ئاستا ـ ئاستا تۇتماي بىر قېتىمدىلا قاتتىق تۇتۇپ كەتسە ، بۇ ، ئانىغىمۇ ، بالىغىمۇ

ئوبدان بولمايدۇ . قورساقتىكى بالا ئورنىدىن قوزغىلىپ كېتىپ تۇغۇت قىينىلىشىپ كېتىدۇ . كىرىك ، ئۇزۇن تۇرماي يېنىپ چىقىدۇ ، — دېدى ئۇلامخان ئوماققا قايتا ـ قايتا تاپىلاپ .

ئوماق ئۆيگە كىردى . ئايقۇت سۇپىدا قات ـ قات كۆرپە ، ياستۇققا يۆلىنىپ پۇتىنى سائىگىلىتىپ ئولتۇراتتى . ئۇنىڭ ئەترا-پىدا جاھانبەگنىڭ خوتۇنى كۈندەم ، كۈنچىققانبەگنىڭ خوتۇنى ئاق-ئۇلام ، ئۇجۇلخان ، ئوغۇلخان ، گۆھەر قاتارلىق سەككىز ئايال ئايقۇتقا قاراپ تۇرۇشاتتى . ئۇلار ئوماققا يول بەردى . ئايقۇت ئوماق-نى كۆرۈپ كۈلۈمسىرىدى . ئوماق ئايقۇتنىڭ پېشانىسىنى تۇتاچ :

— ئەھۋالىڭ قانداق ؟ مەن كېتىپ قاپتىكەنمەن ، مانا قايتىپ كەلدىم ، يېنىڭدىن نېرى كەتمەيمەن . چىداشلىق بەر ، تەڭرىم ئاسانلىق بېرەر ، — دېدى .

ئۇنىڭ خوتۇنىغا تېخىمۇ جىق گەپ قىلىپ بەرگۈسى ، مەدەت بەرگۈسى بار ئىدى . لېكىن ، يېنىدىلا تۇرغان ئۇلامخان ئۇنىڭ پېشىنى تارتىپ قويغاچقا ، ئۇنىڭ بايىقى تاپىلىقى ئېسىگە كېلىپ : «مەن تاشقىرىقى ئۆيدە تۇرىمەن» دەپ قويۇپ ئۆيدىن يېنىپ چىقتى . بۇ چاغدا تاڭمۇ خېلى سۈزۈلۈپ قالدى .

— مېڭ ، ھابىلباينىڭ ئۆيىگە كىرىپ پاراڭلىشايلى ، — دېدى ئۇلامخان .

ئۇلار ئۆيگە كىرىپ تۇرۇشىغا ئارقىسىدىنلا ئايسۇلۇ بىر ياغاچ جاۋۇردا پىشۇرۇلغان بېلىق ، يەنە بىر قاچىدا بېلىق شورپىسىغا چالغان ئۇجۇل بۇلمىقى كۆتۈرۈپ كىردى ـ دە :

— ئاتام سىزنى تۇنۇگۈن ئەتىگەن بىر نەرسە يېگەنچە ھېچنېمە يېمىدى دەيدۇ ، يەڭلىك ، — دەپ قاچىلارنى سۇپىغا قويدى .

— سىز يەڭىرىك ، — دېدى ئۇلامخان ، — مەن ئەھۋالنى دەپ بېرەي .

ئوماقنىڭ قورسىقى ھەقىقەتەن ئاچ ئىدى ، لېكىن گېپىدىن بىر نەرسە ئۆتىدىغاندەك ئەمەس . ئايسۇلۇنىڭ كۆڭلىنى دەپ بېلىق-تىن بىر كېسىم قولىغا ئالدى . ئۇلامخان ئۇنىڭ كۆڭلىنى تىندۇ-

رۇش ئۇچۇن گەپ قىلىپ بەرمەكتە.

ئوماق ئوۋغا مېڭىپ ئانچە ۋاقىت ئۆتمەي ئايقۇتنىڭ قورسىقى ئاغرىپ كەتتى. ئايقۇت توختاق ئارقىلىق ئۇلامخاننى چاقىرتقۇزدى. ئۇلامخان بۇنىڭغا بىرنېمە دېيەلمەي ئۇجۇلخاننى چاقىرتىپ كەلدى. ئۇمۇ بۇنىڭ تولغاقلىقى ياكى قورساق ئاغرىقى ئىكەنلىكىگە ھۆكۈم قىلالمىدى. ئايقۇتنىڭ قورساق كۆتۈرۈشىگە، تاللىغان تامىقىغا، مىجەزىدىكى ئۆزگىرىشكە قاراپ، ئۇلار ئايقۇتنىڭ ئوغۇل تۇغۇشۇ ۋاقتىنى توغرا مۆلچەرلىگەن بولسىمۇ، لېكىن تۇغۇش ۋاقتىنى بىلەلمىگەنىدى. ئايقۇتنىڭ دەپ بەرگەنلىرىگە قاراپلا، ئۇنىڭ ئون نەچچە كۈنلۈك ۋاقتى بار ئىكەن دەپ قارىدى. شۇڭا بۇنى قورساق ئاغرىقى ئىكەن دېيىشىپ، ئايقۇتقا تاۋۇق تاشلىقى تالقىنىدىن جىقراق ئىچۈرۈۋەتتى، ئىچۈرۈپ بولۇپ ئۇلار گۇمانلىنىپ قالدى. «تۇغۇش ۋاقتىنى ئايقۇت ئۆزى بىلەلمەي قالغان بولسىچۇ» دېيىشىپ قىلغانلىرىدىن ئەنسىرىشەتتى. ئىلاج بولماي ئۇجۇلخان ئۆزى بېرىپ ئوغۇلخان قۇتقا يۇز ياشتىن ئاشقان، ئۇستا تۇغۇت ئانىسى بولۇپ، ئابدال بويىچە ئۇنىڭ ئالدىغا ئۆتىدىغىنى يوق ئىدى.

ئوغۇلخان قۇتقا ئايقۇتنىڭ قورسىقىنى قايتا - قايتا سىلاپ، ئۇنىڭ ئۆزىدىن ئۇنى - بۇنى سوراپ بولۇپ:

— بالا ئوغۇلكەن، مۇشۇ دەل ۋاقتى ئىكەن. بۇ چاغقا تولغىقى پىشسا بولىتتى، تولغىقى تولغىشىپ قالغاندەك قىلىدۇ، — ئوغۇلخان قۇتقا شۇنداق دەپ بولۇپ ئايقۇتنىڭ تىلىنى كۆرۈپ، — بىرەر دورا ئىچكەنمىدىڭ؟ — دەپ سورىدى.

ئۇلامخان راست گەپ قىلمىغاندا ياماڭ ئاقۇۋەتتىڭ يۈز بېرىپ قېلىشىدىن ئەنسىرەپ:

— بىز قورساق ئاغرىقىمىكىن دەپ تاۋۇق تاشلىقىنىڭ تالقىنىدىن ئىچۈرگەنىدۇق، — دېدى. — گوي، گوي، شۇنىڭ ئىشى، بولمىسا بۇكەمگە تۇغۇپ بولمامدۇ، ئەتە مۇشۇ ۋاقىتتا تۇغىدۇ، — دېدى ئوغۇلخان قۇتقا.

ئۇلامخان بىلەن ئۇجۇلخان چوڭ بىر بالا ـ قازادىن قۇتۇلغاندەك بولدى ۋە ئۆزئارا: «قالاڭ قاناقاغا نېمىدەپ جاۋاب بېرەر ئىدۇق» دېيىشىپ كەتتى...

ئۇلامخاننىڭ گەپلىرىنى ئاڭلاپ ئۇماقنىڭ ئەندىشىسى تۇگىدى، خاتىرجەم بولدى. ئۆيدىن تالاغا چىقىۋىدى، ئونقاشتەك قىپقىزىل شەپەق ئىچىدىن ئۆرلەپ چىقىۋاتقان قۇياش ئۇنىڭغا ئادەتتىكىدىن باشقىچە كۈلۈپ باقماقتا ئىدى. ئۇ بىرنەچچە ئاينىڭ ئالدىدا: «بالا ئوغۇل بولسا، ئۇنىڭغا بۇرۇنقىسىنى بىلمىگەندىكىن، ئەجدادلارنى ئۇنتۇپ قالماسلىق ئۈچۈن ئوسمان بوۋامنىڭ ئىسمىنى قويايلى» دەپ كۆڭلىگە پۈكۈپ قويغانىدى. ئۇ شۇ ئارزۇ ـ خىياللىرىنى قايتىدىن ئويلىغاچ بىر دەسسەپ ـ ئىككى دەسسەپ مەھەللە ئىچىگە يېڭىدىن چېپىلغان ئىلەكتىرىك[1] يېنىغا كېلىپ، ئۆينىڭ دەل ئۈدۈلىدا ئۇزۇپ يۈرگەن بىر جۈپ ئۆردەكنى كۆرۈپ ھەيران قالدى. «بۇ ئاي، بۇ كۈنلەردە غاز، ئۆردەكلەر چوڭ كۆل تەرەپكە كېتىپ بولاتتىغۇ، بۇ بىر جۈپ ئۆردەك نېمىشقا كەتمەي تۇرۇپ قالدى، بۇ يېڭى ئىلەكتە قانداق پەيدا بولۇپ قالدى؟» دېگەنلەرنى خىيالىدىن ئۆتكۈزۈپ، بۇ بىر جۈپ ئۆردەككە قىزىقىپ ئىلەكنىڭ قىرىغا كەلدى. ئۆردەكلەر ئۇنىڭدىن ئۇركۈيدىغاندەك ئەمەس، ئۇماق پەسكە چۈشۈپ سۇ لېيۇنگىچە كەلدى. ئۆردەكلەر ئۇنىڭدىن قېچىش تۈگۈل ئاجايىپ قىلىقلارنى چىقىرىپ بىر ـ بىرى بىلەن ئويناشىپ كەتتى. ئوماق ئۆردەكلەرنىڭ بىر ـ بىرىنى قوغلىشىشىلىرىغا، قاناتلىرىنى قېقىپ بىر ـ بىرىگە سۇ چېچىشلىرىغا مەستلىكى كېلىپ، ئۇلارغا قارىغاچ قولىنى يۇماقچى بولۇپ ئېڭىشىۋىدى، ئۆردەكلەر غاقىلدىشىپ، قاناتلىرىنى سۇغا ئۇرۇپ ئوماققا سۇ چېچىپ ئويناشقىلى تۇردى. ئوماق تېخىمۇ ھەيران بولۇپ: «بۇ بىر جۈپ ئۆردەكتە چوقۇم بىر خاسىيەت بار. ئوغلۇمغا ئىككى ئىسىم قويسام بولغۇدەك» دەپ ئويلاپ تۇرۇشىغا:

— سەكىدى، ئوغۇل! بۆرە! — دېگەن ئاۋاز ئاڭلاندى.

---

① ئىلەك — باش ـ ئاخىرى يوق زەيلىك ئېقىن.

ئوماق شۇئان ئىلەكتىن قىرغاقتا چىقتى. ئىشىكتە ئالتۇن تۇراتتى. ئۇ بۇ قېتىم تۆمۈر تۇغۇلغان چاغدىكىدەك «سۆيۈنچە» دېمىدى، پەقەت ئىللىق كۈلۈمسىرەپ تۇراتتى. ئوماق لاشكىغا باغلاپ قاچتۇرۇپ قويغان ئېتىنى يەشتى - دە، يېتىلەپ كېلىپ تىزگىن چۇلۇۋۇرنىنى ئالتۇنغا سۇندى.

— ياق، ئۇ قېتىمدا ئاتىنى ئالىدىم، بۇ قېتىمدا يەنە ئات ئالسام... ياق، ياق! — ئالتۇن قولىنى كۆتۈرۈپمۇ قويماي تۇرۋەرگەندى، ئوماق تىزگىن چۇلۇۋۇرنىنى ئالتۇننىڭ بوينىغا ئارتىپ قويۇپلا ئۆيگە ئېتىلىپ كىرىپ كەتتى.

ئوماق هايالشىماي ئىچىدىن يۇمشاق رەخت بىلەن، سىرتىدىن ئاشلانغان كېيىك تېرىسى بىلەن زاكىلانغان بوۋاقنى كۆتۈرۈپ چىقتى، ئاتىغچە ئۆي ئالدىغا بىرقانچە ئەر - ئاياللار يىغىلغانىدى.

ئوماق بوۋاقنى بېشىدىن ئېگىز كۆتۈرۈپ تۇرۇپ ئۇنلۇك ئاۋازدا:

— ئەجداد بوۋىسىنى ئۇنتۇپ قالماسلىقى ئۈچۈن، بۇ بۆرەمىنىڭ بىر ئىسمى ئوسمان، يەنە بىر ئىسمى...— ئوماق گېپىدىن توختاپ قالدى. ئۇ «يەنە بىر ئىسمى» دېيىشىگە، هېلىقى بىر جۇپ ئۆردەك ئىلەكتىن غاقىلدىغىنىچە قاناتلىرىنى قېقىپ چىقىپ، ئۇ-ماقنىڭ ئالدىدا بىر - بىرىنى ئايلىنىپ ئويناقلىغىلى تۇردى. بۇ بىر جۇپ ئۆردەكنىڭ ئاجايىپ هەرىكەت - قىلىقلىرىنى كۆرگەن كىشىلەر هەيرانلا قېلىشتى. ئوماق گېپىنى داۋاملاشتۇرماقچى بو-لۇپ كۆپچىلىككە قاراپ، — بۇ بوۋىقىمنىڭ يەنە بىر ئىسمى ئۆردەك! ئۆمرى غاز - ئۆردەكتەك ئاسماندا ئۇچۇپ، دەريا - كۆللەردە ئۇزۇپ ئۆتكەي! — دېدى.

ئۆردەكلەر ئۆز ئىسمىنىڭ ئادەم بالىسىغا ئىسىم قىلىپ قو-يۇلغىنىغا تەنتەنە قىلىشقاندەك، بايىقىدىنمۇ بەك قانات قېقىپ غاقىلدىشىپ ئوماقنى ئۇچ قېتىم ئايلىنىپ، يەنە شۇنداق غاقىلداپ ئويناشقىنىچە ئىلەككە چۈشۈپ كەتتى.

كىشىلەر بىردىنلا :

— ئالقا[1] بولسۇن ! ئالقا بولسۇن ! ئوسمان ! ئۆردەك - ئۆردەك ! — دېيىشىپ كەتتى .

ئوماق بوۋاقنى ئۇلامخانغا تۇنقۇزۇپ قويۇپ نېرىسىغا ماڭدى .

تايۇق : «بۇ ئوماقنىڭ نېمە قىلغىنى» دېگەندەك قىلىپ :

— ئوماق ، نەگە ماڭدىڭ ؟ !— دەپ قاتتىق ئاۋازدا سوردى .

— قالاچ قاناقانىڭكىگە ، — ئوماق كېتىۋېتىپ جاۋاب بەردى .

ئوماق كىرگەندە قالاچ قاناقا جاھانبەگ بىلەن پاراڭلىشىپ ئولتۇراتتى .

— ھە ، ئايقۇت سەڭدىمۇ ؟ — جاھانبەگ سوردى .

— سەڭدىدى ، بۆرە .

— يەنە بۆرىمۇ ، قالتىس - قالتىس ، ئالقا بولسۇن .

جاھانبەگنىڭ گېپىگە ئۇلاپ قاناقا :

— ئوماقنىڭ يەنە بىر بۆرە كۆرىدىغانلىقى تۆت يىلنىڭ ئالدىدىلا چۈشۈمدە ئايان بولغان . تۇنجى قالاچ بوۋام بۇنىڭدىن ماڭا بېشارەت بەرگەن . بۇنىڭ بۇ بالىسى بىزنىڭ ئارىمىزدىن چىققان كارامەت بىر ئادەم بولىدۇ . ئون ئىككى ئېدەرى ئۆتكەندە بالاڭنى مەن بىر كۆرەي . بۇ بۆرەڭنىڭ ئىسمى نېمە بولدى ؟ — دېدى .

ئوماق بالىسىنىڭ ئىسمىغا مۇناسىۋەتلىك ئىشلارنى سۆزلەپ بەردى .

— ئوغلۇڭ كۆز ئاچىدىغان پەيتتە ، دەل ئۆيۈڭنىڭ ئالدىدا ئۆردەك پەيدا بولۇپ ساڭا ئويناپ بېرىشلىرى تاسادىپىي ئىش ئەمەستۇ . ئۇلار سىرلىق ئۆردەكلەردەك قىلىدۇ . ئۇ ئۆردەكلەرنىمۇ بالاڭدەك كۆرۈپ ئوبدان خەۋەر ئېلىپ قوي ، ھېچكىم زىيان - زەخمەت يەتكۈزۈپ قويمىسۇن ، — دېدى قاناقا .

ئوماق ئايقۇتنىن ئەھۋال سوراش ، ئۆردەكلەرنىڭ قانداق قىلىۋاتقانلىقىنى كۆرۈشكە ئالدىراپ قاناقانىڭ ئالدىدىن چىقتى . كېلىپ ئىلەككە قارىسا ئۆردەكلەر يوق . كىشىلەردىن سورىۋىدى ،

① ئالقا (قەدىمكى ئۇيغۇر تىلى) — مۇبارەك ، ئالقىش ؛ ماختاش ، مەدھىيە .

«بايىلا بار ئىدى ، نەگە كەتكەنلىكىنى بىلمەيمىز» دېيىشتى . بىر جۇپ ئۆردەكنىڭ دەل ئايقۇت يەتكىيدىغان چاغدا پەيدا بولۇپ ، يەتكىپ بولغاندىن كېيىن تۇيۇقسىز غايىب بولۇشى ، ئوماقنى تىلسىملىق دۇنياغا كىرىپ قالغاندەك ھەيران قالدۇردى . ئۇ بۇ سىرلىق ئىشنى ئايقۇتقا سۆزلەپ بېرىش ئۈچۈن ئۆيىگە ماڭدى .

4

ئايقۇتنىڭ ئون ئىككى ئىدەرى چىقىپ ئۈچىنچى كۈنى ، ئو-ماقلارنىڭ ئۆيىگە ئەتىگەندە جاھانبەگ بىلەن تۇلەك بوۋا كىرىپ كەلدى . بۇلارنىڭ بۇنچە ئەتىگەن كىرىشى ئوماق بىلەن ئايقۇتنى ھەيران قالدۇردى . جاھانبەگلەر ئايقۇتتىن ئەھۋال سوردى ، بو-ۋاقنىڭ يېنىغا كېلىپ پىشانىسىگە سۆيۈپ قويدى .

— ئەمدى ئون بەش كۈن بولغان تۇرۇقلۇق ، بۇ بۆرەڭ ئىككى ئايلىق بالىدىنمۇ چوڭ كۆرۈنىدۇغۇ ، — دېدى تۇلەك بوۋا بوۋاقنا قاراپ ئەجەبلىنىپ .

— مېنىڭ كۆزۈمگىغۇ ئۇنىڭدىنمۇ چوڭ كۆرۈنۈۋاتىدۇ ، — دېدى جاھانبەگ .

— ئالدىنقى كۈنى قالاچ قاناقاغا كۆرسەتكىلى ئالدىغا ئېلىپ كىرگەنىدىم ، — دېدى ئوماق ، شۇ كۈنكى قاناقانىڭ گېپىنى بۇلارغا دەپ بېرىپ ، — قاناقا ، بالاڭنىڭ كۆزىدىن چىقىپلا تۇرۇ-مدۇ ، چوڭ بولسا قالتىس كارامەت ئادەم بولىدۇ . بالاڭنىڭ كۆزىگە قارا ، بىر نەرسە ئىزدەۋاتقاندەك ئۆيىنىڭ ھەممە يېرىگە قاراۋاتىدۇ . پۇت - قولىدىن قارىغاندا بۇ بالاڭ تېز چوڭ بولغۇ-دەك ، يېشىغا تولار - تولماي ئىككى - ئۈچ ياشلىق بالىدەك بوي تارتىدىغاندەك قىلىدۇ . بوپتۇ ، تېز چوڭ بولسۇن ...— دېدى .

— قاناقانىڭ دېگىنى بولغاي ، — دېدى جاھانبەگ .

ئوماق بۇلارغا داستىخان سېلىشقا تەرەددۇتلىنىۋىدى ، تۇلەك بوۋا :

— داستىخاننى كېيىن سالارسەن ، ئولتۇر ، سىلەر بىلەن بىر ئىشنى مەسلىھەتلەشكىلى كىردۇق ، — دېدى .

«مەسلىھەتلىشىدىغان نېمە ئىش؟» دېگەندەك ئوماق جاھاز-بەگكە قارىدى .

— ئالدىراپ قالدۇق ، دەپ ئاتا - ئانىسىنىڭ ، قېرىنىڭ قەمىتىنى ، ھۆرمىتىنى قىلمىساق بولماس ، — دېدى ئوماق ، جاھاز-بەگ بىلەن تۇلەك بوۋا قاناقانىڭ ئۇمىد - ئارزۇسى ۋە ئەھۋالىنى ئېيتقاندىن كېيىن .

— ۋاقىتنى چىڭ تۇتۇپ بۇگۈنلا قىز تەرەپكە گەپ سالدۇرايلى[1] ، باشقا تەييارلىقلارغىمۇ تەڭ تۇتۇش قىلايلى . تويغا كېتىدىغان گۆش ۋە بېلىقنى مەن تەييار قىلاي ، باشقا كەم نەرسىلەرنىمۇ تەييار قىلىمىز ، — دېدى جاھانبەگ .

ئوماق : «ئايقۇتنىڭ قىرىقى توشسۇن» دېمەكچىدى ، ئەھۋال-دىن قارىغاندا ھەرقانداق باھانە - سەۋەبكە ئورۇن يوقتەك ئىدى .

تايۇقنىڭ ئۆيىگە گەپ ئېلىپ كىرىشكە ئوماقنىڭ ئۆزىدىن باشقا تۇلەك بوۋا ، توختىكۆللەر كىرىدىغان ، گەپ سالدۇرۇپ بولغاندىن كېيىنلا چانچىق تۇگۇشكە[2] كۇندەم ، ئاقئۇلام ، ئۇجۇلخانلار كىرىدىغان بولدى .

مەسلىھەت پىشقۇچىلىك ئارىلىقتا ئايقۇت بىلەن ئوماق يەتتە بېلىقنى پىشۇرۇپ كاللىسىنى كېسىۋېلىپ ، قالغان قىسمىنى ئوتتۇرىغا قويدى . جاھانبەگ خوتۇنىنى ، ئاقئۇلام ، ئۇجۇلخانلارنى چاقىرىپ كېلىشكە ئادەم ماڭدۇرۇۋەتتى . ئاياللار كەلگۈچە ، جاھاز-بەگلەر بېلىق يېگەچ تويغا كېرەكلىك تەييارلىقلار ئۈستىدە پاراڭلىشىپ ئولتۇردى .

كۇندەم ، ئاقئۇلام ، ئۇجۇلخانلار كىرىپ ئۆيدىكىلەر بىلەن ھال - ئەھۋال سورىشىپ بولغاندىن كېيىن ئولتۇرۇپ بولۇپ ،

---

① گەپ سالدۇرۇش — ئەلچى كىرگۈزۈش .
② چانچىق تۇگۈش — داستىخان تاشلاش .

بۇنچه تېز كېلىشكه چاقىرتىشنىڭ سەۋەبى نېمىكىن ، دېگەندەك ئۇجۇلخان تۇلەك بوۋا بىلەن جاھانبەگكه قارىدى .

— بىز بايىلا قالاچ قاناقانىڭ ئالدىدىن چىقتۇق ، — تۇلەك بوۋا ئاياللارغا قالاچ قاناقانىڭ ئۇمىدىنى ئېيتقاندىن كېيىن ، مەقسەتنىڭ ئۆزىگه ئۆتۈپ ، — بىز هازىر تايۇقلارنىڭ ئۆيىگه كىرىمىز ، بىز قايتىپ چىققاندىن كېيىن ، سىلەر چانچىق تۇگۇش بىلەن قولتۇقلۇقنىمۇ[1] مۇشۇ قېتىمدىلا تۇگىتىسىلەر ، — دېدى .

— شۇ ئىككى ئىشنى بۇگۈن بىر قەدەمدىلا تۇگىتىمىز- ما ؟ — ئۇجۇلخان سورىدى .

— هەممه تەييارلىقلارنى بىرنەچچه كۈن ئىچىده پۈتكۈزۈپ ، كېيىنكى هەپتىنىڭ مۇشۇ كۈنىده تويىنى ئۆتكۈزىمىز . يېڭى يۇرت قۇرۇپ ، چوڭ ئۇيۇشقاندىن كېيىنكى تۇنجى تويىنى دەبدەگەي ئۆت- كۈزمىسەك بولمايدۇ . ئەرلەر قىلىشقا تېگىشلىك ئىشلارغا تۇلەك بوۋا بىلەن مەن مەسئۇل ، ئاياللارنىڭ ئىشىغا ئۇجۇلخان بىلەن ئاقئۇلام مەسئۇل . نېمىلەرنى تەييارلاشنى ئايقۇت بىلەن ئۇلامخان- دىن سوراڭلار ، — دېدى جاھانبەگ .

ئىشنىڭ بۇ قەدەر تۇيۇقسىزلىقىغا ، ئالدىراشلىقىغا قاراپ ئۇ- جۇلخانمۇ ئۆزىده بىر خىل جىددىيچىلىك هېس قىلدى هەم يەنه : «يۇرت قۇرۇش ئالدىراشلىقىدا توي ئويىنىمىغىلى خېلى بوپتىكەن ، تويدا پۇخادىن چىققۇدەك قوشاق ئېيتمايدىغان بولسام» دېگەنلەرنى- مۇ كۆڭلىگه پۇكتى . ئۇ تۇلەك بوۋىغا :

— سىلەر چىقىۋېرىڭلار ، بىز تەييارلىقىمىزنى قىلىپ تۇرايلى ، — دېدى .

جاھانبەگ ، تۇلەك بوۋا ، ئوماق ، توختىكۆللەر ئىشىكتىن كىرىپ كەلگەندىلا ، تايۇق بىلەن ئۇلامخاننىڭ كۆڭلى بىر ئىشنى تۇيغاندەك بولدى . ئۇلار ئالدىن هېچقانداق شەپه بېرىپ قويمىغاچ- قا ، ئىككىسى بەك جىددىيلىشىپ تەمتىرەپ كەتتى .

— بىز قالاچ قاناقانىڭ تاپشۇرۇقى بىلەن سۆز ئېلىپ كىر-

---

① قولتۇقلۇق — توي ئالدىدىكى چوڭ چاي .

دۇق ، — سۇپىغا چىقىپ ئولتۇرۇپ بولۇشقاندىن كېيىن ، تۆلەك بوۋا گەپنى قاپ بەلدىنلا باشلىدى ، — قاناقانىڭ توختاق بىلەن ئايسۇلۇنىڭ تويىنى ئويىنغۇسى ، نىكاھىنى ئۆزى قىلىپ بەرگۈسى بار ئىكەن . بۇ ، قاناقانىڭ ئۆمرىنىڭ ئاخىرىدىكى بىر ئارمىنى ئىكەن . شۇڭا ئۇ ئىككىسىنىڭ تويىنى كېيىنكى ھەپتە مۇشۇ كۈندە ئۆتكۈزۈۋېتەيلى دېيىشتۇق ، — دېدى .

قاناقانىڭ بىتابلىق ئەھۋالىنى تەپسىلىي دەپ يۈرۈشنىڭ ئورنى يوق ئىدى . تايۇق بىلەن ئۇلامخان كۈندە نەچچە قېتىم كىرىپ قاناقانىڭ ئەھۋالىنى كۆرۈپ تۇراتتى . بۇلارمۇ قاناقانىڭ قىشنى چىقىرىپ ، ھېچبولمىغاندا ئەتىيازغىچە تۇرۇپ بېرىشىنى تىلەيتتى . قاناقا ئايسۇلۇغا بەك ئامراق ئىدى .

ئۇلارنىڭ توي ئىشى بىلەن كىرىشى ، بۇلارنىڭ كۈتكىنىدەك ئىش بولسىمۇ ، ھېچقانداق تەييارلىقنىڭ يوقلۇقى بۇلارنى خىجىلىقتا سېلىپ ئويلاندۇرۇپ قويدى . بۇلارنىڭ قانداق ئويدا بولۇۋاتقىنىنى تۆيغان جاھانبەگ :

— ئوماقلارنىڭمۇ ھېچقانداق تەييارلىقى يوق . پۈتۈن لازىملىقىنى يېڭى يۈرتلۇقلار قولمۇقول تۈتۈش قىلىپ ئۇچ - تۆت كۈننىڭ ئىچىدە تەييار قىلىپ بولىمىز . سىلەر تەييارلاشقا تېگىشلىك نەرسىلەرنى دەپ بەرسەڭلىلا بولىدۇ ، — دېدى .

سۆز سالغۇچىلار ئىشىككە چىقىپ بولۇپ ، جاھانبەگ :

— چانچىقلار ھېلى كىرىدۇ ، — دەپ قويدى .

— ئىتتىك بۇلمىقىنى پىشۇرۇپ تۇر ، — دېدى تايۇق ئۇلامخانغا .

ئۇلامخان قازانغا ئوت يېقىپ ، ئۇجۇل تالقىنى بىلەن بېلىق يېغى ، قايماقلارنى تەڭشەپ بولغۇچە چانچىقچىلار ئىشىككە كېلىپ بولدى . چانچىق تۆگۈچنى ئۇجۇلخان كۆتۈرۈۋالغانىدى .

— سىلەر ئالدىرىمىغان بىلەن توي ئويناشقا بىز ئالدىراپ كېتىۋاتىمىز ، تويدا قوشاق ئېيتىشقا ئاغزىم ئالدىراپ ، قىچىشىپ كېتىۋاتىدۇ ، — ئۇجۇلخان گەپ قىلغاچ چانچىقنى ئاچتى . چانچىق-

تا یەتتە تال پىشۇرۇلغان بېلىق بېشى ، تايۇق بىلەن ئۇلامخانغا ئاتاپ بىر كىيىملىك چىگە تالاسى ئارىلاش توقۇلغان بوز رەڭ تورقا چەكمەن ، بىر كىيىملىك ئاق - يېشىل - قىزىل يوللۇق شايى چەكمەن ، قىزغا ئاتالغان يەنە شۇنداق ئۇچ خىل رەڭدە ، ئەمما قىزىلى توق ، كەڭ يوللۇق ساپ شايى چەكمەن ، بىر چۆچەكتە تۇز تۇراتتى . بېلىق كاللىسى بىلەن تۇز چانچىق تۇگۇچكە ھېساب ، تورقا چەكمەن ، شايىلار بولسا قولتۇقلۇق ئۇچۇن ئىدى .

— تويلۇققا كېرەكلىك بېلىقلار بىلەن گۆش ماللىرىنى ئۇچ كۇن ئىچىدە تەييار قىلىپ ئەكىرىپ بېرىمىز ، — دېدى جاھانبەگ- نىڭ خوتۇنى كۇندەم .

بۇ يەردە توي قىزنىڭ ئۆيىدىلا بولىدۇ . قىز تەرەپ تۇغقانلىرى ئەھۋالغا قاراپ بۇس ئېلىپ كېلىدۇ . باشقا مېھمانلار بۇسلۇق كۆتۇرۇپ يۇرمەيدۇ . ئوغۇل تەرەپ قىز تەرەپكە بېرىدىغىنىنى بەر- سىلا بولدى ، ئايرىم مېھمان چاقىرمايدۇ ، قىزنى ئېلىپ كەتسىلا بولىدۇ .

— ئۇنچىۋالا جۇۋىپ كەتمەڭلار ، تەييارلىقىمىز قانچىلىك بول- سا ، كۆپ ئورنىدا كۆرۇپ تويىنى ئۆتكۇزۇبېرىمىز ، — دېدى ئۇلامخان .

— يوقسۇ ، يوقسۇ . بۇ يېڭى يۇرتىمىزدىكى تۇنجى توي . ھەممىمىز توي سېغىنىپ قالدۇق . دەبدەگەيلەپ چوڭ ئۆتكۇزىمىز . سىلەر ئولتۇرۇپ بەرسەڭلارلا بولىدۇ . ئىشلارنى بىز قىلىمىز . بۇ بېگىمىزنىڭ پەرمانى ، شۇنداققۇ كۇندەم ، — دېدى ئۇجۇلخان . ھەممىسى كۇلۇپ كېتىشتى...

كۇندەم ، ئاقئۇلام ، ئۇجۇلخانلارنىڭ باشچىلىقىدا ئايالار ئۆي - ئۆيدىن يىغىلغان يۇڭ يىپلار بىلەن سىلىنجا ئۇچۇن پالاس توقۇماقتا . كەملەيدىغىنىغا يەنە بىرنەچچە ئايال يۇڭلارنى ساۋاپ - ئېتىپ ، ئېشىپ ، يىپ ئېگىرمەكتە ، بىرلىرى ھەر خىل رەڭدە بوياپ ، قۇرۇتۇش ئۇچۇن تانىلارغا ئارتىپ يايماقتا . بىر تۇركۇم ئەرلەر بېلىق تۇتۇپ كېلىش ۋە كېيىك ، جەرەن ئوۋلاشقا

تەرەپ - تەرەپكە ماڭدۇرۇلغانىدى . ھەممە نەرسە بەش كۈندىلا تەل بولدى . تويغا يەتكۈدەك يۈز نەچچە بېلىق بىلەن سەككىز - ئون كىيىمك ، جەرەن گۆشى ، ئىككى خالتا ئۇجۇل تالقىنى تايۇقلار ئۆيىگە ئەكىرىپ بېرىلدى . بۇنى ئۇيۇشۇشتىن ئىلگىرىكى قەبىلىلەر ئىچىدە تەسەۋۋۇر قىلغىلى بولمايتتى .

قولتۇقلۇق ئەكىرىلگەنىنىڭ ئەتىسىلا يۇرتداشلار تويغا ئېيتىلىپ بولۇنغانىدى . بۇ يەردە توي ياكى باشقا ھەرقانداق يىغىنلىققا چاقىرىش ئۆز شارائىتى بويىچە بولىدۇ . باغاق يېزىش بۇ يەردە ئەزەلدىن بولۇپ باقمىغان . باغاق يازالايدىغانلارمۇ ، باغاقنى ئوقۇيالايدىغانلارمۇ يوق . ئۆيمۇئۆي يۈرۈپ چاقىرىشمۇ ھاجەت ئەمەس . تۆت ئادەم تۆت دۆڭگە ياكى تۆت ئۆگزىگە چىقىپ تۆت تەرەپكە قاراپ قايسى مەھەللە ، كىمنىڭ ئۆيىدە نېمە يېگىلىق بولىدىغانلىقىنى توۋلاپ خەۋەر قىلىدۇ . ئۇنى ئاڭلىغان قوشنا مەھەللىدىكىلەردىن بىرى ياكى تۆتى ئېگىز دۆڭگە چىقىپ تۆت تەرەپكە قاراپ ئاڭلىغىنى بويىچە خەۋەر تارقىتىدۇ . ئۇنى ئاڭلىغان يەنە بىرى... شۇ تەرزدە قۇلاقتىن قۇلاققا يەتكۈزۈلۈپ ، ئەڭ چەت ، ئەڭ ئىچكىرىدىكى كىشىلەرمۇ خەۋەر تاپىدۇ . بۇ خۇددى كۈچ ئۇلاپ يۈگۈرۈشكىمۇ ، بىر تۇر ئۇستىگە ئوت يېقىپ ، شۇ بويىچە تۇردىن تۇر ئارقىلىق يىراق - يىراقلارغا خەۋەر يەتكۈزگەنگىمۇ ئوخشايدۇ .

توي ئۆز قەرەلىدە ئۆتكۈزۈلدى . بۇنداق داغدۇغىلىق توي بۇ قۇملۇق مەھەللىلىرى تارىخىدا بولۇپ باقمىغانىدى . ئادەمنىڭ جىقلىقىغا قارىماي بېلىق ، گۆشلەر ، بېلىق يېغى قوشقان ئۇجۇل - جىگدە تالقىنى ئۇمىچى كىشىلەر ئالدىدىن ئېشىپ - تېشىپ تۇردى . جاھانبەگ گۆش ئازلىق قىلىپ قالسا... دەپ ئۆز قويىدىن سەككىزنى سويدۇرۇپ ھەممىنى قازانغا باسقانىدى . يەپ - ئىچىش چۈشتىن قايرىلىپ خېلىغىچە داۋاملاشتى . قىزنى كۆچۈرۈش ۋاقتى بولدى . تايۇق بىلەن ئۇلامخاننىڭ تەلىپى بويىچە قىزنى قاناقانىڭ ئالدىغا ئېلىپ بېرىپ ، شۇ يەردىن كۆچۈرمەكچى

بولغاندى . ئەمما قاناقا مەن باراي ، دەپ تۇرۇۋالغاچقا ، قاناقانى جىرغىغا ئولتۇرغۇزۇپ ، تايۇقنىڭ ئۆيى ئالدىغا ئېلىپ كەلدى . ئۆيدىن ئايسۇلۇنى بېشىغا شايى رەخت ئارتىپ ئېلىپ چىقتى . توختاقنى يىگىت قولدىشى قولتۇقلاپ ئېلىپ كېلىپ ، قىزنىڭ ئوڭ تەرىپىدە تۇرۇشتى . پۇتۇن كىشىلەر قاناقانى چۆرىدەپ سۇكۇت- كە چۆمگەندەك جىممىدە تۇرۇشاتتى . قاناقا ئىككى قولىدا توختاق بىلەن ئايسۇلۇنىڭ قولىنى تۇتۇپ تۇرۇپ :

— بۇگۈن تويۇڭلار بولدى ، تويۇڭلارنى كۆردۈم . مەندەك ئۇزۇن ئۆمۈر كۆرۈڭلار ، قۇتلۇق بولۇڭلار ، ئەجدادىڭلارنى ، ئاتا - بوۋاڭلارنى ئۇنتۇماڭلار ، بىزدەك بولۇپ قالماڭلار ! — دەپ توختى ، ئايسۇلۇلارنىڭ بېشىنى سىلاپ قويۇپ ، «كۆچۈرۈپ مېڭىڭلار» دېگەن مەنىدە قولىنى شىلتىدى .

ئايقۇت ئايسۇلۇنىڭ بېشىدىكى ياغلىقنى يېرىم قايرىپ تۇرۇپ پېشانىسىگە سۆيۈپ قويۇپ ، ئۇستىلەپ يەنە بىر ياغلىق ئارتىپ قويدى . ئۇجۇلخانمۇ كېلىپ بىر شايى ياغلىق ئارتىپ قويدى ، ئاندىن ئايقۇت ئايسۇلۇنىڭ قولىدىن يېتىلەپ ماڭدى . بىر توپ قىز - يىگىتلەر ئارقىسىدىن ماڭدى . شۇ ئەسنادا قىزنى ئۇزىتىپ تۇرغان كىشىلەرنىڭ بەزىلىرى رىتىمغا كەلتۇرۇپ چاۋاك ئۇرسا ، بەزىلىرى ياغاچ لېگەن ، ياغاچ جاۋۇرلارنى ئۇرۇپ قىز ئۇزىتىش قوشىقىنى باشلىدى :

داڭىتقۇيەي ، دۇڭىتقۇ① ،
ياخەستەنەي ، ياخۇستەن② .
ئالما چىقۇ ، ياپما چىق ،
تاياپ چىقۇ ، ئاچما چىق .
قىز كەتتىيەي ، بىز قالدۇق ،

① ② — بۇ سۆزلەرنىڭ مەنىسى يوق . «لايللاي - لاي ، لايللاي» غا ئوخشاش رىتىمغا كەلتۇرۇپ ئېيتىلغان ئىملىق سۆز .

قىز كەتتى ھەي ، بىز قالدۇق .
ئىجىل ـ ئىناق ئۆتۈكلار ،
توغراق يېشى كۆرۈكلار .
.....

قىزنى ئۆز ھۇجرىسىغا ئەكىرىشتىن ئىلگىرى ھويلىنىڭ ئوتـ
تۇرىسىغا قويۇلغان يوغان كۆتەككە ئولتۇرغۇزدى . بۇ : «كېلىنـ
مىز ئۆيىمىزگە مۇشۇ كۆتەكتەك ئورناپ ، بېكىپ كەتسۇن» دېگەنـ
لىك ، ئاندىن قىز ھۇجرىسىنىڭ پالتۇكى (بوسۇغا) ئالدىغا يېقىلـ
غان ئوتتىن ئاتلاپ ئۆتۈپ بولۇپ ، قولدىشىنىڭ قولىدىن ئىچىدە
ياغ بار ياغاچ چۆمۈچنى ئېلىپ ئوتقا تاشلىدى . ئوت گۈپپىدە
لاۋۇلداپ كەتتى . قىزنى ھۇجرىسىغا ئەكىرىپ ، سۇپىنىڭ تۆرىدە
كى يەتتە قات پالاس ئۈستىدە ئولتۇرغۇزدى . تۇلەك بوۋىنىڭ نەۋرە
كېلىنى ئوغۇل تەرەپكە ۋاكالىتەن كېلىپ :

ئاتالىرەي ، ئانالار ،
ئاغاچىلار ، ئاغالار ؛
قىز يۇزۈنۈ ئاچالى ،
ئۇنجۇ ـ مارجان چاچالى .
قىز ياراشقاي ئۆيۈگە ،
باغىر باسقاي كۆيۈگە .

دەپ قوشاق ئېيتقاچ ، كېلىنىڭ بېشىدىكى ئۈچ قات ياغلىقنى بىر ـ بىرلەپ ئېلىۋېتىپ «يۇز ئاچقۇ» قىلدى . يۇزى ئېچىۋېتىلـ گەن كېلىن ئالدى بىلەن قېينىناتا ـ قېينانىسىغا ، ئاندىن مېھمانلارـ غا سالام قىلدى . يىگىتلەر بولسا :

— كېلىنچەك سالام قىلىمىغان بىر كىشى قالدى ، سالام قىلسۇن ، — دەپ توختاقنى ئايسۇلۇنىڭ ئالدىغا ئەكەلدى . ئايسۇلۇ ئىككى قولىنى كۆكسىگە ئېلىپ بېشىنى ئېگىپ سالام قىلدى .

مېهمانلار :

— ئالقا ـ ئالـقا ! گۈل گۈلـدـگه ئالـقا ، گۈلـدـگه گۈل ئالقا ! — دەپ توۋلىشىپ ، كۈلكه ـ چاقچاق قىلىشىپ چىقىپ كېتىشتى .

مېهمانلار تارقىدى ، توي تۈگىدى ، لېكىن توي توغرىسىدىكى گەپلەر تۈگىمىدى ، بەلكى ئاۋۇدى . بۇ قۇملۇق كىشىلىرى توي ـ تۆكۈنگه يېگىنلى ، ئىچكىلى ئەمەس ، تويدا قوشاق ئاڭلاپ ئېچىرقىغان مەنزىيىتىنى ئاۋۇندۇرغىلى ، ئىچ ـ قارىنىنى ، كۆڭـلىنى ئېچىۋېلىش ئۈچۈن كېلىدۇ . ئۇلار مۇشۇنىڭ ئۈچۈن ئۇزۇن قۇملۇقلارنى بېسىپ ، قانچه ـ قانچه قۇم داۋانلىرىدىن ئېشىپ ، نەچچه دەريا ، كۆللەردىن ئۆتۈپ كېلىدۇ . قايتىشىدا تويدا يېگەن ـ ئىچكىنىنىڭ ئەمەس ، ئاڭلىغان قوشاقلىرىنىڭ ، كىمنىڭ قانداق قوشاق ئېيتقانلىقىنىڭلا گېپىنى قىلىپ مېڭىشىدۇ . كىم قانچىلىك ئەسكه ئېلىۋالغان بولسا ، شۇ يولدا ئېيتىپ ماڭىدۇ . ئۇ ئۇنچىلىك ، بۇ بۇنچىلىك ئېيتىپ ، ئۆيلىرىگه يېتىپ بارغۇچه تويدا ئېيتىلغان قوشاقلارنىڭ هەممىسىنى كۆڭۈل خاتىرىسىگه توـلۇق ئورنىتىۋالىدۇ . قايتىپ بارغاندىن كېيىن ، مەهەللە ـ ئوتاقـلىرىدا ئېيتىپ بـاشقىلارنىمۇ بەهرىمەن قىلىدۇ . تويغا يېمەك ـ ئىچمىكىنىڭ ئاز ـ كۆپلۈكىگه قاراپ ئەمەس ، ئېيتىلغان قوشاقـلارنىڭ ئاز ـ كۆپلۈكىگه ، قانداقلىقىغا قاراپ باها بېرىشىدۇ .

— تويغا كەلگەندەكمۇ بولمىدى كىشى .

— گوي ـ گوي ، توي تويدەك بولمىدى...

توي مۇلازىمىتى بىلەن بولۇپ كېتىپ قوشاق ئېيتالمىغىنىدىن ئۇجۇلخان ۋە باشقا قوشاقچىلارنىڭمۇ كۆڭلى يېرىم ئىدى . توي بولۇپ ئەتىسىلا يېڭى مەهەللىرنى ئۇجۇلخانىنىڭ قوشىقى قاپلاپ كەتتى .

گۈل ئۈستىگه گۈل قوندى ،
يېڭى يۇرتتا توي بولۇپ .

يۇرتداشلىقنى يەتكۈزدۈق ،
كېيىمك ، جەرەن ، قوي سويۇپ .
مالى يوقلار بۇرۇندا ،
ئۆتۈپتۈكەن بوي بولۇپ .

ئۆتكەنكەنمىز بىز بۇرۇن ،
قۇرۇق قۇمدەك چېچىلغاق .
ئىشلارىمىز ئوڭاركەن ،
بولساق ئۈيۈل ، يېپىشقاق .
بىزلەرگە ئۈلگە بولدۇ ،
قاراڭلار تايۇق ، ئوماق...

يەنە كىمنىڭدۇر بىرىنىڭ توقۇغان قوشقى ھەممە كىشىنىڭ دىققىتىنى تارتتى :

تويداغۇ قورساق تويدى ،
كۆڭۈل يېرىم ، قالدى ئاچ .
بۇنداق تويغا كەلگۈچە ،
نېرى - نېرى ، نېرى قاچ .
قوشاقى يوق تويدۇن ياخشى ،
ئۆيدە ئىچكەن سۇ ئۇماچ .

يۇقىرىقىدەك گەپ ، قوشاقلار چوڭلارنىڭ قۇلىقىغا يەتمەي قالمىدى ، ئۇلارنىڭ دىققىتىنى تارتتى .

— بىز قاناقانىڭ مىجەزىنى نەزەرگە ئېلىپ ، تويىنىڭ ئۈزىراپ كەتمەسلىكىنىلا ئويلاپتۇق ، — دېدى جاھانبەگ كىشىلەرنىڭ تويدىن كېيىنكى كەيپىياتى ئۈستىدە تۇلەك بوۋا ۋە كۈنچىققانبەگ بىلەن پاراڭلىشىپ .

— مۇشۇ يېڭى مەھەللىلەر ئارا بولسىمۇ قوشاق ئېيتىشىش قىلىپ بەرمەسەك ، ئەتە - ئۆگۈن سەن - بىزنىمۇ قېتىپ - قوشۇپ تىللىغۇدەك ، — دېدى تۇلەك بوۋا .

ئۇلار كېيىنگە سۆرىمەي ، مۇڭاپىق بىر پەيتتە يېڭى مەھەللىلەر ئارا قوشاق ئېيتىشىش ئۇيۇشتۇرۇپ بېرىشنى مەسلىھەت قىلىشتى .

5

يېقىندىن بۇيان «دىۋە ئادەم» — چەپەر توغرۇلۇق ئادەمنى تەئەججۇپكە سالىدىغان ئاجايىپ - غارايىپ گەپلەر پەيدا بولۇپ قالدى .

«دىۋە ئادەم ئاتىسىنىڭ ئاگاينى يوقلايمەن دەپ بېرىپ ، يەر ئاستىدىكى سىرلىق بىر ئوردىغا كىرىپ قاپتۇ» .

«ئۇ بۇرۇن ياردىمىگۈلاق تۆپىلىكىدە كۆرگەن ، يەردىن چوقچىيىپ چىقىپ تۇرغان شۇنچە نۇرغۇن كۆتەكلەر ، ياغاچلار غايىب بولۇپ كېتىپتۇ... » .

«دىۋە ئادەم يارداقبۇلاقتا كېچىسى كۈلگەن ، يىغلىغان ، ھەر خىل ۋارقىرىغان ئاۋازلارنى ئاڭلاپتۇ . ئاخشىمى بىر يارداڭ تۇۋىدە ئۇخلىغىنىنى بىلىدىكەن ، ئەتىسى ئويغىنىپ قارىسا ، ئاتىسىنىڭ ئاگايىنىڭ يېنىدا ياتقۇدەك ، ئۆزىگە قارىسا دىۋە قىياپىتى يوق ، ئەسلىي ھالىتىگە كېلىپ قاپتۇ... » .

يۇقىرىقىلاردىن باشقا يەنە ئۇنىڭ قاتتىق ئاغرىپ قالغانلىقى ، ئىككى قوشنىسى كېتىپ قېلىپ ئۇنىڭ ئېغىر كۈنگە قالغانلىقىدەك گەپلەرمۇ پەيدا بولدى .

ئوماق ئالدىنقى گەپلەرنى ئاڭلىغاندا ، دەسلەپ ھەيران قالدى ھەم ئىشىنىشنىمۇ ، ئىشەنمەسلىكنىمۇ بىلمىدى . تۇرۇپلا خىيالىغا بىر ئىشلار كەچكەن چېغى ، ئۇنىڭغا ئىشىنىپ قالدى . ئۇنىڭ ئېسىگە قالاچ قاناقانىڭ : «بىز دەسسەپ تۇرغان بۇ زېمىن بىر

سىرلىق ماكان ، بۇرۇنقىلار ئۆزلىرى قۇرغان ئوردا ـ ساراي ، قورغان ، قەسىرلىرى بىلەن قۇم ئاستىغا غايىب بولۇپ كەتكەنـ كەن» دېگەنلىرى ئېسىگە كېلىپ ، «چەپەر شۇ ئوردا ـ سارايغا كىرىپ قالغان ئوخشايدۇ ، ئاڭلانغان ئاۋازلار غايىب بولغان ئادەمـ لەرنىڭ ئاۋازىدۇ ، ئۇ ئادەملىكتىن دېۋىدەك بوي تارتىپ قالغان يەردە ، ئەسلىگە قايتىسىمۇ قالىتقاندۇ . مېنىڭچە ، ئۇنىڭ ئۆزىلا سىرـ لىق ، خاسىيەتلىك ئادەم» دېگەنلەرنى كۆڭلىدىن ئۆتكۈزدى . ئۇنىڭ ئەندىشە قىلغىنى چەپەرنىڭ ئاغرىپ قالغانلىقى ، يالغۇز قالغانلىقى ئىدى . ئوماق بۇ ئىشتا تۈلەك بوۋىدىن مەسلىھەت سوراش ئۈچۈن بوۋاينىڭ ئۆيىگە كىردى .

— كەل ، كەل ، — دېدى بوۋاي ، ئوماق ئىشىكتىن كىرىشىـ گە ، — بىز سېنىڭ گېپىڭنى قىلىشىپ ئولتۇرغانىدۇق .

ئۆيدە كۈنچىققانبەگمۇ بار ئىدى . ئوماق ئۇنىڭ قېشىغا كېلىپ ئولتۇردى .

— چەپەرنى ئاغرىپ يېتىپ قاپتۇ دەپ ئاڭلىدىم ، بىچارە يالغۇز قانداق قىلىۋاتىدىكىن ، يوقلاپ كەلسەكمىكىن ، دەپ بوۋا ، سەندىن مەسلىھەت سوراپ كىرگەنىدىم ، — دېدى ئوماق .

— بىزمۇ مۇشۇ ئىش ئۈستىدە پاراڭلىشىۋاتقانتۇق ، — دېدى جاھانبەگ .

— ئۇنداق بولسا بېرىپ كېلىمىزمۇ ؟

— چەپەرنى قاناقا بەك ياخشى كۆرىدۇ . قاناقانى خەۋەرلەندۇـ رۇپ قويماي كەتسەكمۇ بولماس ، — تۈلەك بوۋا كۈنچىققانبەگكە قارىۋېتىپ مۇنداق دېدى ، — ئالدى بىلەن جاھانبەگ بىلەن مەسلـ ھەتلىشىپ ، ئاندىن قاناقانىڭ ئالدىغا كىرەيلى .

جاھانبەگ كۈنچىققانبەگ ، تۈلەك بوۋا ۋە ئوماقنى باشلاپ ئەتىگەندە قالاچ قاناقانى يوقلاپ كىردى . ئادەتتىكى چاغلاردا جاھانـ بەگ تۈلەك بوۋا بىلەنلا كىرەتتى . بۈگۈن كۈنچىققانبەگ بىلەن ئوماقنى بىللە ئېلىپ كىرگىنىدىن ، ئۇنىڭ مۇھىم ، جىددىيرەك

بىر ئىش بىلەن كىرگەنلىكىنى قاناقا پەملىدى ، ئەمما ئۇنىڭ ئۆزى-
نىڭ ئېغىز ئېچىشىنى كۈتۈپ جاھانبەگدىن گەپ سورىمىدى .
— چەپەرنىڭ ئاغرىپ قالغانلىقى توغرۇلۇق سىرتىق ئاڭلى-
دۇق ، يالغۇز قىينىلىۋاتقان ئوخشايدۇ ، — دېدى جاھانبەگ قاناقا-
دىن ئەھۋال سوراپ بولۇپ .
— كۆچۈرۈپ كەلگەن ئادەملەر ئۇنىڭ ھالىدىن خەۋەر ئالماپ-
تۇمۇ ؟
— ئۇلار كەتكەن ئوخشايدۇ .
— نېمىشقا ؟
— ئىككى خىل گەپ بار . بەزىلەر : «بۇ يەردە بېلىق گۆشى
يېيىلمەيدىكەنمىز ، كۆنەلمىدۇق ، دەپ كېتىپتۇ» دەيدۇ ؛ بەزىلەر
«دېڭىز ئادەم» ئۇلارنىڭ قوغلىۋېتىپتۇ ، دەيدۇ .
قالاچ قاناقانىڭ قوشۇمىسى تۇرۇلۇپ ، كۆزى يۇمۇلغاندەك
بولدى . ئۇ بىر ئىشنى جەزملەشتۈرەلمەي قالغاندا شۇنداق قىلاتتى .
— كېيىنكى گەپ راست ، — دېدى قاناقا كۆزىنى
ئېچىپ ، — ئۇلارنى چەپەرنىڭ قوغلىۋەتكىنىنىڭ چوقۇم بىر سەۋە-
بى بار . ئۇنىڭ يالغۇز قالغىنى يامان بوپتۇ . تېخى ئۇ ئۆزى يالغۇز
ئەمەس . ئۇنىڭ ئوتتۇز - قىرىق كېيىك - جەرەن ، يىگىرمىدەك
قويى بار . ئۇ ئاغرىپ قالسا ، ئۇ تىلسىزلارغىمۇ تەس بولىدۇ .
قانداق قىلايلى دەۋاتىسىلەر ؟
— بىرنەچچىمىز بېرىپ يوقلاپ كېلەيلىمىكىن دەۋاتىمىز .
— شۇنداق قىلساڭلارغۇ ئوبدان بولاركەن . بولسا ، ئوبدان
ئادەملەردىن ئىككى ئۆيلۈكنى كۆچۈرۈپ قويغان بولساڭلار ، —
دېدى قاناقا .
جاھانبەگ : «شۇنداق قىلىمىز» دەپ جاۋاب بېرىپ ، باشقىلار-
نى ئېلىپ قاناقانىڭ ئۆيىدىن چىقىپ :
— مەن ئويتوغراققا بارالمايمەن ، كۈنچىققان ، ئوماق ئىككىڭ-
لار بېرىپ كېلىڭلار ، — دېدى .
— مەنمۇ باراي ، — تۇلەك بوۋا كۈنچىققانبەگكە ئەجەبلەنگەن-

دەك قاراپ قويدى ، — بۇ قېتىم ئويتوغراقنى ، ئەتراپنى ئوبدانراق كۆرۈۋالاي . ئابدالدىن بۇزۇن① جايلارنى كۆرمىگىلى ئۇزاق بوپتۇ . — بوپتۇ ، بارساك بار ، بوۋا ، — جاھانبەگ كۈنچىقىقانبەگگە قاراپ ، — ئۇ يەرگە نەدىن ، كىمنى كۆچۈرۈپ قويۇشنى ئۆزۈڭلار بىر ياق قىلىڭلار ، — دېدى .

تۈلەك بوۋىنىڭ جاھانبەگگە ئەجەبلىنىپ قېلىشىنىڭ سەۋەبى بار ئىدى ، ئۇ يېڭىسۇ تەرەپكە ئوۋغا چىقىشقا تەييارلىق قىلىپ قويغانىدى . ئوۋغا ئامراق بەگ ئۇ تاماشىدىن كۆڭلىنى ئۇزەلمىگەنىدى .

كۈنچىقانبەگ ، تۈلەك بوۋا ، ئوماقلار شۇ كۈنىلا قۇرۇتۇلغان گەدەرمە بېلىق ، بېلىق گۆشى تالقىنى ، بېلىق يېغى ، توخۇ ، ئۆردەك ، غاز تۇخۇملىرىنىڭ سېرىقى ئارىلاشتۇرۇلغان ئۇجۇل ، جىگدە تالقىنى قاتارلىق ئاساسلىق يېمەكلىكلەر بىلەن ئىككى قويۇنىڭ گۆشىنى تەييار قىلىپ ئەتىسى ئەتىگەندە يۇرۇپ كەتتى .

— ئۇنىڭ يىگىرمە نەچچە قويى تۇرسا ، يەنە گۆش ئېلىۋالغىنىمىز قانداق ئىش ؟ — كۈنچىقانبەگ كېتىۋېتىپ تۈلەك بوۋىدىن سورىدى .

— كېيىك ، جەرەنلەرنى يېيىشكە كۆزى قىيمىغان يەردە ، پاقلان چېغىدىن تارتىپ بېقىپ چوڭ قىلغان قويلىرىنى ئۆلتۈرۈشكە كۆڭلى چىدامدۇ . ئۇ باغرى بەك يۇمشاق ئادەم . ئۇنىڭ ئاغرىپ قېلىشى ، مېنىڭچە ئاجىزلاپ كەتكەنلىكتىن ، — دېدى تۈلەك بوۋا .

ئۇلار ئويتوغراققا تايۇقنىڭ گېپىى بىلەن چىكە سوقۇپ ئۇدۇل ماڭدى . يېڭى يۇرتچاپقان بىلەن ئويتوغراق ئارىلىقىدىكى قاقاس قۇملۇقتا تاغدەك ئېگىز قۇم داۋانلىرى بولغاندىن باشقا ، شامال ئېغىزى بىر يەر بار . ئانچىكى شامال چىقسىلا قۇملار سۇدەك ئاقىدۇ . قۇمنىڭ شىرىلدىغان ئاۋازلىرى بىر - بىرىگە قوشۇلۇپ قۇملۇق شامال خورىغا ئايلىنىدۇ . ئۇچقان قۇملار كۆزنى ئاچۇرماي-

---

① بۇزۇن — چەت ، يىراق جاي ؛ يۇرت ، ئەل . («دىۋان» 1 - توم ، 65 - بەت ، 609 - بەت) .

دۇ . ئەگەر بوران چىقىدىغان بولسا ، جانغا زامىن بولىدۇ . شۇڭا بۇ ئارىلىقتا ماڭغان كىشىلەر يىراق دېمەي ئايلىنىپ ماڭاتتى . ھاۋا ئەھۋالىنى كۆزىتىشتە قاناقانىڭ تەلىمىنى ئالغان تايۇق بۇگۈن ھاۋانىڭ ئوچۇق بولىدىغانلىقى ، شامال چىقمايدىغانلىقىنى ئېيتقاندى . راست شۇنداق بولدى . ئوماق تايۇقنىڭ بۇ جەھەتتىكى تەجرىبە ـ بىلىمىگە يەنە بىر قېتىم قايىل بولدى .

تۇلەك بوۋىلار ئاتلىرىنى تۇنۇگۈن ئەتىگەندىن باشلاپلا ئوبدان بېقىپ تاڭشۇرۇپ قويغاچقا ، شۇنچە كۆپ دۆڭ ، داۋانلارنى جېدەل-لەپ ئاشتى ، ئارام ئالماي ماڭدى ، چىدىدى . بۇگۈنكى مېڭىش قاتتىق بولدى . ئادەتتە ، بىر يېرىم كۈنلۈك يولنى يۈكلۈك ئات بىلەن بىر كۈندە بېسىپ بولدى . ئۇلار ئويتوغراقتا كۈنلىك پېتىشى بىلەن تەڭ يېتىپ كەلدى . ئۇلار كېلىپ كۆردىكى ، كېيىك ، جەرەن ، قويلار ئۆز تۇرى بويىچە چەپەرنىڭ ساتمىسىنى چۆرىدەپ يېتىشاتتى . ئادەملەرنى كۆرۈپ ئۇلار دۈپۈرلىشىپ يانقان يېرىدىن تۇرۇپ كېتىشتى ، ئەمما ئۇركۈمىدى ، قارىغىنىچە تۇرىۋېرىشتى . بۇ مېھمانلار ئىچىدە ئوماق مۇشۇ بىرنەچچە يىلدىن بۇيان بىرنەچچە قېتىم كەلگەن بولغاچقا ، ئۇنى تونۇۋالغانىدى . سەزگۈر كېيىكلەر «مېھمان كەلدى» دەپ خوجايىنىغا خەۋەر بەرگەندەك قاتتىق ـ قاتتىق بوزلاپ كېتىشتى . جانىۋارلارنىڭ قورساقلىرىنىڭ ئىچىگە تارتىشىپ كەتكىنىدىن ، بۇلار بۇگۈن ئاغزىغا بىرەر تال گىياھ ، بىر ئوتلام سۇ ئالغاندەك ئەمەس .

كۈنچىققانبەگ بىلەن ئوماق ئاتتىن گۆش ـ يېمەكلىكلەرنى چۈشۈرۈپ بولغاندىن كېيىن ، ئۇچى ساتمىغا كىردى . چەپەر قېلىن غازاڭ ئۈستىگە سېلىنغان يېڭى پالاس چۈشەكتە يوتقان ، تەكىيىگە يۆلەنگەندەك ياتاتتى .

— مالىلىرىمغا ئاخشام سۇ بەرگەنىدىم ، بۇگۈن سۇ بېرەلمىدىم ، سۇ بېرىپ قويساڭلار ، — دېدى چەپەر ژەئىپ ، بوش ئاۋازدا . ئۇنىڭ كۈنچىققانبەگلەرنى كۆرۈپ قىلغان بىرىنچى گېپى شۇ بولدى .

چەپەرنىڭ تۆك باسقان ئىككى قوۋۇزى ئىچىگە كىرگەن ، كۆزلىرى گۇنسىز بولۇپ ، نەچچە ئاي كېسەل تارتقان ئادەمدەك جۇدەڭگۇ ئىدى .

كۇنچىققانبەگ بىلەن ئوماق چىقىپ قۇدۇقتىن سۇ تارتىپ ئولاققا تۆكۈشكە باشلىدى . بىچارە جانىۋارلار ئولاقنىڭ ئىككى تەرىپىگە يېپىلىپ ، بىر - بىرىنى ئىتتىرىشىپ - تالىشىپ سۇ ئىچىشكە باشلىدى .

ئوماق سويۇپ كەلگەن قوي گۆشىدىن كەينى بىر پۇتنى چوڭ - چوڭ ئۇچكە ماشاپ قازانغا سالدى . گۆش پىشقۇچە ئۇلار چەپەر بىلەن ئەھۋاللاشتى .

— بېلىق تۇتقىلى كەتسەم ، ئۇلار كېيىكتىن بىرنى تۇتۇپ ئۆلتۈرۈپ ، يېرىمىنى يەپ ، يېرىمىنى تىقىپ قويۇپتۇ ، بىلىپ قالدىم . بۇنداق بولسا مەللىرىمنى يەپ تۇگەتكۇدەك ، شۇڭا قوغلىۋەتتىم ، — دېدى چەپەر .

چەپەر قوغلىۋەتكەن ئۇ ئىككى ئۆيلۇكنى ئاتمىشبۇلاق ئاقساقەلى تۇرغان ئاتا ئوبدان گەپلەرنى قىلىپ ماڭدۇرغانىدى . ئۇلارمۇ بۇ يەرنىڭ شارائىتىنى بىلىپ تۇرۇپ ئۆز ئىختىيارى بىلەن كەلگەنىدى . ئۇلار كېلىپ چەپەرنىڭ ئەپت - قىياپىتىنى كۆرۈپ قورقتى ، سۇر باستى . ئاز كۇن ئۆتمەي ئۇنىڭ كەچۇرمىشلىرىنى ئاڭلاپ ھېسداشلىقى تۇتتى . ئۇنىڭ كۆڭلى يۇمشاق ، ئاق كۆڭۇللۇكى ئۇلارنى ئۆزىگە مايىل قىلدى ، ئوبدان ئۆگىنىپ قالدى ، ئەمما بۇ يەرنىڭ دەريا ، كۆللەردىن بەك يىراقلىقى ئۇلارنىڭ يېمەكلىكىدە چوڭ مەسىلە بولۇپ قالدى . كۇندە بىر قېتىممۇ بېلىق يېيەلمەگەن كۇنلىرى كۆپ بولدى . ئۇجۇل ، جىگدە يىغۇپلىش ئۇچۇنمۇ كەم بولغاندا بىر كۇن يول ماڭمىسا بولمايتتى ، بىر خالتا ئۇجۇل يىغىش ئۇچۇن ئۇچ كۇن ۋاقىت كېتەتتى . ئۇلار چەپەرنى دېسە ئۇنى تاشلاپ كەتكۇسى يوق ، لېكىن قورساق غېمى يامان ئىدى . ئۇلار بۇ ئىشتا قانداق قىلىش كېرەكلىكى ئۇستىدە كۆپ باش قاتۇرۇشتى .

— ئۇ ئوۋغا كەتكەن چاغدا كېتىۋالايلى .
— ياق ، ئاقساقال نېمىشقا ئۇنى تاشلاپ قايتىپ كەلدىڭلار ، دەپ بىزگە خاپا بولىدۇ .
— ئەمىسە قانداق قىلىمىز ؟
— مەن ئويلاپ قويدۇم . ئۇنىڭ كېيىكىدىن بىرنى ئۆلتۈرۈپ يېرىمىنى يەيلى ، يېرىمىنى چەپەر تېپىۋالغۇدەك يەرگە تىقىپ قويايلى . ئۇ گۆشنى تېپىۋېلىپ ، خاپىلىقىدا بىزنى كېتىڭلار دەيدۇ . شۇنىڭ بىلەن بىز ئۆزدىمىز كەتمىگەن ، ئۇ قوغلىۋەتكەن بولىمىز .
— خەقلەر بىزنى باشقىلارنىڭ مېلىنى ئۆلتۈرۈپ يەۋېلىپتۇ دېسە ، بىز نېمە دەيمىز ، ئاتمىشبۇلاققا قانداق بارىمىز ؟
— يۇرتىمىزغا قايتالمىساق ، تېمەنپۇ تەرەپكە كېتەيلى...
ئۇلار شۇنداق قىلدى ، چەپەر كېتىڭلار دېگەندىن كېيىن ، ئاتمىشبۇلاققا «ئوغرى» يۇزى بىلەن بېرىشنى كۆڭلى كۆتۈرمەي ، ئۆزلىرىنى ئۆزلىرى پالاپ ، ئۆمرىدە بېرىپ باقمىغان تەرەپكە باش ئېلىپ كېتىشكەنىدى .
— ماۋۇ يېڭى پالاسنى بىرنېمىگە تېگىشتىڭما ؟ — ئوماق چەپەردىن سورىدى .
— ئۇلاردىن بىرىنىڭ ماڭا ئىچى ئاغرىدى چېغى ، مۇشۇ پالىسىنى بېرىپ كەتتى .
گۆش پىشتى . ئوماق گۆشنى ياغاچ لېگەنگە ئېلىپ ئەكىرىپ چەپەرنىڭ ئالدىغا قويدى . لوپ گۆشىگە تۇز سەپمىمۇ ، تۇز سەپكەندەك تەملىك .
— چەپەر ، بىزگە قارىماي يەۋە ، مۇشۇ مالىلىرىڭ ئۇچۇن بولسىمۇ ساق تۇرمىساڭ بولمايدۇ . بىز شورپىغا چالغان ئۇجۇل ئۇمىچى ئىچىمىز ، — دېدى تۇلەك بوۋا .
چەپەر گۆشنى ئۆزى يالغۇز يېيىشكە كۆڭلى بارماي ، لېگەنگە قول سالماي تۇرۇۋالدى . ئۇچى ئۇنىڭ كۆڭلى ئۇچۇن قۇلاقتەك ئۇچ پارچە كېسىۋېلىپ ئاغزىغا سالغاندىن كېيىنلا ، چەپەر گۆشكە

قول ئۇزاتتى .

ئۇلار ئۇنى دەپ ـ بۇنى دەپ گۆشنىڭ ھەممىسىنى چەپەرگە يېگۈزدى . بۇنداق دىۋىدەك ئادەمگە بىر پۇت گۆش نېمە بولىدۇ ، قورسىقىنىڭ بىر بۇرجىكىگە كەلگەندۇ . «ھازىرچە مۇشۇنچىلىك يېسۇن ، كەينىدىنلا ئۇجۇل ئۇمىچى ئىچىدۇ» دېيىشتى ئۇلار .

چەپەر ئۆزى ئۇچۇنلا بېلىق يېغى ئارىلاشتۇرۇپ چالغان ئۇجۇل ئۇمىچىدىن چوڭ بىر قاچا ئىچىپ تەرلىدى ، چىرايىغا قان يۈگۈرۈشكەندەك بولدى .

بەدەنلىرىگە ماغدۇر تارىغاندەك بولغان چەپەر سەل يۆلىنىپ ئولتۇرماقچى بولدى . كۇنچىققانبەگ بىلەن ئوماق ئۇنى يوغان بىر كۆتەكنى قوزغىماقچى بولغاندەك كۇچەپ يۆلەپ قويدى ، ئاندىن كۇنچىققانبەگ ئۇنىڭدىن :

— قانداق بولۇپ ئاغرىپ قالدىڭ ، قانچە كۈن بولدى ؟— دەپ سورىدى .

چەپەر ئۇن بەش كۇننىڭ ئالدىدا بېشىدىن ئۆتكەن ئاجايىپ ۋەقەلەرنى سۆزلەپ بەردى .

ھېلىقىلار كۆچۇپ كېتىشتىن بەش كۈن بۇرۇن ، چەپەر كېچىدە بىر چۈش كۆردى . چۈشىدە ئۇنىڭغا ئاتىسى ئايان بولۇپ : «چەپەر ، سەن مېنى ئۇنتۇپ كېتەي دەپ قالدىڭ . مېنى يوقلاپ بارمىغىلى قانچىلىك بولدى ، بىلەمسەن . ئاگايىم ئۇستەددىكى قۇم ـ توپىلارنى شامالالار ئۇچۇرۇپ بولدى ، كېيىن تاپالماي قالماي دېسەڭ بىرەر بەلگە قىلىپ قوي . ئاۋۇ يارداڭلىق ئۇستىدىكى تۇزدە چوقچىيىپ تۇرغان ياغاچلارنى كۆردۈڭمۇ ، مېنىڭ ئاگايىمغىمۇ شۇنداق بىر نەرسە تىكلەپ قوي . مەن مۇشۇ يەردە يېتىپ تۇرۇپ تۇرغۇن نەرسىلەرنى بىلىۋالدىم . سەن بىلەن بىز دۇنيا مۇشۇ ، ياشاش مۇشۇ ، دەپلا ھېچ نەرسىنى بىلمەي ئۆتكەن بىلەن ، ئەجداد بوۋىلىرىمىز بىزدەك ياشىماپتىكەن ، دەۋر سۈرۈپ ، كارامەت ئىشلارنى قىلىپ ياشاپتىكەن . ئۆلگەندىمۇ جىسم ـ جىملا كەتمەپتۇ ، بەزىلىرى ئۆزى ئۆزىگە ، بەزىلىرىگە بالىلىرى ، نەۋرە ـ

چەۋرىلىرى ، يېقىنلىرى ئەبەدىيلىك ئابىدە تىكلەپ قويۇپتۇ . بۇ ئابىدىلەرگە ئۇلار قانداق ياشىغان ، نېمىلەرنى قىلغان مانا بۇلار يېزىپ قويۇلۇپتۇ . ‹تۇنيۇقۇق مەڭگۈتېشى› ، ‹بىلگە قاغان مەڭگۈ-تېشى› ، ‹كۆلتېگىن مەڭگۈتېشى› ، ‹بايانچۇر (مويۇنچۇر) مەڭگۈ-تېشى› ، ‹توققۇز ئۇيغۇر ئاي تەڭرىدە قۇت بولمىش ئالىپ بىلگە قاغان (بۆگۈخان) مەڭگۈتېشى› ، دېگەنلەرنى سەن - بىز ئاڭلىمىد-غان . بۇلارنى بىزدىن يىراقتا ، بەك بۇرۇندا ئۆتۈپتىكەنمۇ دەيلى ، يېقىندىكى قوشنىلىرىمىز ئارىسىدىن چىققان ئالىمىمىز مەھمۇد كاشغەرىنى ، ئۇنىڭ ‹تۈركي تىللار دىۋانى› دېگەن كىتابىنى ، يۇسۇپ خاس ھاجىپنى ، ئۇنىڭ ‹بەخت كەلتۈرگۈچى بىلىم› دېگەن قامۇسىنى بىلدۇقمۇ ؟ ! شۇ زاماندا دەۋر سۈرگەن سۇلتان سۇتۇق بۇغراخاننى بىلمىزمۇ ؟ ! شۇنىڭدىنمۇ بېرىسىدىكى يۇسۇپ سەككا-كىنى ، يەنە بىر سەككاكىنى ، ئەلىشىر نەۋائىنى ، سەئىدخاننى ، ئامانىساخاننى ، بابارەھىم مەشرەپنى ، نۆبىتىنى ، موللا مۇسا سايـ-رامىنى ، بىلىمىزمۇ ؟ ! بۇلارنىڭ بەزىلىرى خان - سۇلتانلار ، بەزىلىرى ئالىم - ئەللامە ، بەزىلىرى تونۇق شائىر ، شائىرەلەر ئىكەن . ھەتتا ئەتراپىمىزدىلا جاھالەتتىن جار سېلىپ ، بىر مەھەل ئالەمنى بېشىغا كىيگەن بالاخور ئاپاق خوجىنى بىلدۇقمۇ ؟ بىلمە-دۇق . سەن ، بىز ياشىغان مۇشۇ تارىم ۋادىسىدا كروران ، پىشام-شان ، شەھىرى كىتىك ، شەھىرى مەردەك ، شەھىرى بۇجۇم ، توپشەھەر ، چاقىمپەلەك دېگەندەك شەھەرلەر بوپتىكەن . بۇلارنى بىلمىزمۇ ؟ بىلمەيمىز . مەن بۇ يەردە قالاچ قاناقاغىلا ئوخشايدىغان بىر ئادەمنى ئۇچراتتىم . مۇشۇ ئادەم يۇقىرىقىلارنى ماڭا دەپ بەرگەندىن باشقا ، مەندىن تۆلەك بوۋىنى ، كۈنچىققانبەگنى ، ئوماق-نى ، ئۇنىڭ بالىلىرىنى ھەم سېنى سوردى . چەپەر ، بىز گاس ، قارىغۇدەكلا ياشاپتۇق ، قاناقانىڭ ئىچىنغىنى ، ئاھ ئۇرغىنى بىكار-دىن ئەمەس ئىكەن . مېنىڭ ئاگايىمغا بىرەر ياغاچنى بولسىمۇ بەلگە قىلىپ قوي . مېنى بولسىمۇ ئۇنتۇپ قالماي يوقلاپ تۇر» ، دېدى - دە ، ئاستا - ئاستا يىراقلاپ چەپەرنىڭ كۆزىدىن غايىب

بولدى . چەپەر : «ئاتا !» دەپ توۋلاپ ئويغىنىپ كەتتى .

چەپەر شۇ كۈنىلا يوتىسىدەك تومۇقتىكى تۈز بىر توغراق شېخىنى كېسىپ ، تۆگىگە سۆرتىپ ئاتىسىنىڭ ئاگايىنىڭ بېشىغا باردى . ئاتىسى چەپەرگە چۈشىدە دېگەن ئاگايىنىڭ قۇم ـ توپىلىرى ئۇچۇپ ئىزى ئۆچەيلا دەپ قالغانىدى . چەپەر قۇمنى چوڭقۇر كولاپ ياغاچنى بەلگە قىلىپ كۆمۈپ قويدى ، ئەمدى قاچانلا كەلسە ئاتىسىنىڭ ئاگايىنى تاپالايدۇ .

چەپەر بۇ ئىشنى تۈگىتىپ بولۇپ يارداڭلىق ئۈستىگە چىقىپ ، ئەتراپقا قاراپلا ھەيران قالدى . ئۇ ئاتىسى بىلەن ، كېيىن ئۆزىمۇ بىرنەچچە قېتىم كۆرگەن ، يەردىن چوقچىيىپ چىقىپ تۈرغان شۇنچە نۇرغۇن ياغاچلارمۇ ، ئۇ يەر ـ بۇ يەردە ئېچىلىپ قالغان ، چاپما كېمىدەك ئويۇپ ياسىلىپ ، ئۈستى قېلىن شال بىلەن مىخلاپ ئېتىۋېتىلگەن تاۋۇتقا ئوخشاش نەرسىلەرنىڭ بىرسىمۇ يوق . ئۇلار غايىب بولۇپ كەتتىمۇ ؟ چەپەر بۇنىڭغا ئەقلىنى يەتكۈزەلمەي ، يار-داڭلىقتىن چۈشۈپ كەتمەكچى بولدى . ئىككى قەدەم ماڭمايلا «گۇ-لۇپ»لا قىلىپ بىر يەرگە چۈشۈپ كەتتى . كۆزىنى ئېچىپ ، ئۆزى-نى تىزىغچە قۇم ئىچىدە كۆردى ، تۆت تەرىپى ساپسىاق تام . ئۇ ئۆينىڭ ئىچىگە چۈشۈپ كەتكەنىدى ، قۇمدىن چىقىپ تامنى تۈتۈپ ـ سىلاپ باقتى . تام ئاجايىپ سىلىق ئىدى ، تىرنىقىدا جىجىپ باقتى ، ئىز چىقمىدى . ئۇ ئارتىلىپ يۇرۇپ سىرتقا چىقى-ۋالدى . قايتىپ كېلەي دېسە كۈن كەچكە تارتىپ قالغانىدى . بىر ئاخشام ئاتىسىنىڭ ئاگايىغا ھەمراھ بولۇپ قونماقچى بولدى . ئاڭ-لىغان ، كۆرگەنلىرىنى ئويلاپ يېرىم كېچىگىچە ئۇيقۇسى كەلمە-دى . چەپەر خىيال بىلەن يېتىۋىدى ، يىراقتىن كېلىۋاتقاندەك ھەر خىل ئاۋازلار ئاڭلىنىپ ، بارغانسېرى كۈچىيىشكە ، ئاخىر يېنىدىلا بولۇۋاتقاندەك ئاڭلىنىشقا باشلىدى . ئاۋازلار ئارىسىدا ۋارقىرىغان ، چىرقىرىغان ، يىغلىغان ئاۋازلارمۇ ، يولۋاستەك ھۆركىرىگەن ، خا-رىلدىغان ، بۆرىدەك ھۇۋلىغان ئاۋازلارمۇ ، ھەر خىل قۇشلارنىڭ ئاۋازىمۇ بار ئىدى . بۇنىڭدىن چەپەرنىڭ جېنى چىقمىدى ، ئۇنىڭ

بەرىسى بولدى . ئاۋازلار تاڭغا يېقىن جىمىدى ، ئۇ شۇئان تۆگىگە مىندى ـ دە ، ئويتوغراققا قايىتتى .

چەپەر ئۇ كۈنى زادى ئۇخلىيالمىدى ، تەرلەپلا تۇردى ، جاۋ-غايلىرىنى قوقاق بېسىپ كەتتى . ئون كۈن ئىلەك ـ سىلەك يۈرۈپ ، ئورۇن تۈتۈپ يېتىپ قالغىلى ئۇچ كۈن بولغانىدى .

چەپەر گەپ قىلىپ بەرئۇاتقاندا تۈلەك بوۋا ، كۈنچىققانبەگ ، ئوماقلار ئۇنىڭ ئاغزىغا قاراپ قالغانىدى ، گەپنى تۈگىۋىدى ، ئاڭلى-غانلىرىغا ھەيران قالدى . ئوماقنىڭ ئاشۇ سىرلىق يارداڭلىقنى بىر كۆرۈپ باققۇسى كەلدى . كۈنچىققانبەگ ئۇنىڭغا :

— ئۇ يارداڭلىقنى مەن بىلىمەن ، ئاتامغا بوۋىسىنىڭ ئېيتى-شىچە ، كۆنچى دەريا‌سى يارداڭلىقنى ياقىلاپ ئاقاتتىكەن . سېنى كېيىن باشلاپ ئاپىراي . ھازىر چەپەرنىڭ ئىشى مۇھىم ، — دېدى .

كۈنچىققانبەگنىڭ گېپىنىڭ ئاخىرىغا ئۇلىنىپلا سىرتتا دۈپۈر-لىگەن ئاۋاز ئاڭلاندى . كۈنچىققانبەگ بىلەن ئوماق ئىتتىك سىرتقا چىقىۋىدى ، كېيىك ، جەرەن ، قويلارنىڭ ھەممىسى ساتما ئالدىغا يىغىلىۋالغانىدى . كېيىك ، جەرەنلەر بىر تەرەپكىلا پاتىڭنى سو-زۇپ ئەنسىز قارايىتتى . ئۇ ئىككىسى ساتمىنىڭ كەينىگە ئۆتۈپ سەل يىراقتا بىرى مىلتىق ، يەنە بىرى ئوقيا تۇتۇۋالغان ئاتلىق ئىككى ئادەمنى كۆردى . كۈنچىققانبەگ بىلەن ئوماق ئۇلارنىڭ ئالدىغا باردى . كۈنچىققانبەگ ئۇلاردىن :

— سىلەر كىملەر ، قايسى مەھەللىنىڭ ئادىمى ، نېمىشقا بۇ كېيىك ، جەرەنلەرنى ئوۋلىماق بولدۇڭلار ؟ — دەپ سورىدى .

ئىككى ئوۋچى بىر ـ بىرىگە قاراشتى ، پىشى چوڭراق بىرى :

— بۇ ئويتوغ① بىلەن كېيىك ، جەرەنلەر سىلەرنىڭما ؟ — دەپ سورىدى .

— زادى سىلەر كىم بولىسىلەر ، نەدىن كەلدىڭلار ؟ — دەپ كۈنچىققانبەگ بايىقى سوئالىنى تەكرارلىدى .

پىشى چوڭراق كىشى :

---

① ئويتوغ — ئوتاق ، قونالغۇ ، پاناھلىق ماكان .

— مېنىڭ ئىسمىم ئىگەمبەردى ، بۇنىڭ ئىسمى تېپىلدى . بىز تېمەنپۇ ئەتراپىدىكى بىر كىچىك ئېقىن بويىدىن يېڭى يۇرتچاپقانغا كۆچۈپ كېتىۋاتقان . مۇشۇ توغراقلىقتا كەلگەندە بىر توپ كېيىك ، جەرەن بىزنى كۆرۈپ توغراقلىق ئىچىگە قاچتى ، كەينىدىن قوغلاپ كېلىۋىدۇق ، — دېدى .

— سىلەر بىر ئۆيلۈكمۇ ياكى...

— ئىككىمىز ئاكا ـ ئۇكا ، ئىككى ئۆيلۈك ، يەتتە جان ، ھە ، ئەمدى دەڭلار ، ئۆزۈڭلار كىم؟

كۈنچىققانبەگ جاۋاب بېرىشكە تەمشىلىۋىدى ، ئوماق كۈلۈمسىرەپ :

— مېنىڭ ئىسمىم ئوماق ، بۇ كىشىنىڭ ئىسمى كۈنچىققاز-بەگ ، — دەپ جاۋاب بەردى .

— ۋاي ، كۈنچىققانبەگ سىزمۇ؟ ! ئىگىمىزنىڭ بىزنى بۇ يەردە ئۇچراشتۇرۇپ قويغىنىنى ، — دېدى ۋە كېلىپ كۈنچىققاز-بەگ ، ئوماقلار بىلەن كۆرۈشتى .

— قالغان ئادەملىرىڭلار بىلەن يۈك ـ تاقلىرىڭلارنى ئېلىپ كېلىڭلار ، بىللە تاماقلىنايلى . بۇ كېچە مۇشۇ يەردە قونۇڭلار ، — دېدى ئوماق .

ئىگەمبەردى بىلەن تېپىلدى ئادەملىرىنى باشلاپ كەلگىلى كەتتى .

— «يېتىمنىڭ ئىشىنى تەڭرى تۈزەيدۇ» دېگەن مۇشۇ ، ئەھۋالنى ئېيتىپ ئۇلارنى بۇ يىلچە چەپەرگە ھەمراھ بولۇپ تۇرۇشقا ماقۇل دېگۈزەيلى ، — دېدى تۇلەك بوۋا ، ئىككىسى كىرىپ ئەھۋالىنى ئېيتقاندىن كېيىن .

ئىش ئوڭۇشلۇق بولدى . تۇلەك بوۋا چەپەرنىڭ كەچمىشلىرىنى ھېكايە قىلغاندەك سۆزلەپ بېرىۋىدى ، ئۇلارنىڭ چەپەرگە ئىچى ئاغرىدى ، ھېسداشلىقى تۇتتى . ئۇنىڭغا قالاچ قاناقانىڭ ئامراقلىقىنى ئاڭلاپ تېخىمۇ قىزىقىپ قالدى .

كۈنچىققانبەگلەر ئىگەمبەردى ، تېپىلدىلارغا تاپىلايدىغانىنى تا-

پىلاپ ، قىلىدىغان ئىشلىرىنى كۆرسىتىپ بېرىپ ، ئۇچىنچى كۈنى سەھەردە جاھانسای ئارقىلىق قايتماقچى بولۇپ يۈرۈپ كېتىشتى .

6

بۇ يىلقى كۈزنىڭ كېلىشى جاھانبەگكە ياراشمىغاندەك ، ئۇنىڭ- غا بىتابلىقنى بىللىلا ئېلىپ كەلدى . ئۇ ئۆزىنىڭ هالسىزلىقىنى : «ئوۋدا بەك تالجىقىپ كەتكەنلىكىمدىن» دەپ يۈرگەنىدى . ئۇ كۈن- دە يېڭى بېلىق گۆشى يېدى ، بېلىق شورپىسى ئىچتى ، يېقىن - يىراقتا بارمىدى ، ئۆيدىن چىقمىدى دېسىمۇ بولىدۇ ، لېكىن مانا ئىككى ئاي بولۇپ قالاي دېدىيۇ ، بەگنىڭ هاردۇقى چىقىدىغاندەك ئەمەس ، بەلكى يېقىندىن بۇيان يېنى يەر تارتىپ ياتقۇسىلا كېلىدد- غان بولۇپ قالدى . بەگ ئۆزىدىن ئەنسىرەپ تالىشقۇلىنىڭ ئانىسى تولۇنخان قۇتقىنى چاقىرتقۇزۇپ كەلدى .

تولۇنخان قۇتقا بوسۇغىدىن هاسىغا تايىنىپ يۈرۈپ تەستە ئۆتتى . ئۇنىڭغا بۇ يىل قېرىلىق يەتكەندەك بېلى سەل مۇكچىيىپ قالدى ، پۇتىنىڭ ماغدۇرى قالمىغاندەك قەدەم ئېلىشى ئېغىرلە- شىپ قېلىپ ، يېقىندىن بۇيان هاسىغا چۈشۈپ قالغانىدى .

— بەگ ، پالىتۇكنى نېمانداق ئېگىز قىلىۋالدىڭ ؟ ئەتە - ئۆگۈن مېنىڭدەك مۇكچىيىپ قالغىنىڭدا قانداق ئۆتۈشۈڭنى ئويلە- مىدىڭمۇ ، ئۆيۈڭگە كىچىك نەۋرىلىرىڭ كەلمەمدۇ ؟ — دېدى تو- لۇنخان قۇتقا جاھانبەگنىڭ يېنىغا كېلىۋېتىپ .

جاھانبەگ قۇتقىدىن ئەهۋال سوراپ بولۇپ :

— ئۆي پۇتكۈچىلىك مەن كېلىپ باقمىغانىدىم ، ئىشىكنى ياسىغانلار شۇنداق ئېگىز قىلىپ قويۇپتۇ ، — دېدى ئوڭايسىزلان- غاندەك .

— گوي - گوي ، بەگنىڭ پالتۇكى بەگچە بولسۇن دېگەندۇ . هە ، تالىشتىن ئاڭلىسام تاۋلىق يوق ئوخشايدۇ ، شۇ ئىش بىلەن چاقىرتقانسەن .

— شۇنداق قۇنقا ، ئىككى ئاي بولدى ، يا ئاغرىغىنىمنى بىلە-
مەيمەن ياكى ساقلىقىمنى ، يېنىم يەر تارتىپلا تۇرىدۇ .
— ئەل ياغىسى كېسەلدۇر ، تەندە ئۇچۇن بىلىنمەس ، دېگەن
گەپنى ئاڭلىمىغانمۇ ، — تولۇنخان قۇنقا گەپ قىلىۋېتىپ جاھاز-
بەگنىڭ چىرايىغا ، كۆزنگە قاراپ ، — تىلىڭنى چىقارغىنا ، —
دېدى .
جاھانبەگ تىلىنى چىقاردى ، قۇنقا بەگنىڭ تىلىغا سىنچىلاپ
قاراپ :
— كۆزۈڭ بىلەن تىلىڭدىن بىرەر كېسەل ئالامىتىنى بىلەلمە-
دىم . كۈندە يېڭى بېلىق شورپىسى ئىچىپ تۇرۇپمۇ چىرايىڭ
قانسىزدەك كۆرۈنىدۇغۇ ، — دېدى .
— تومۇرۇمنى تۇتۇپ باققىنا ، قۇنقا .
— مەن تومۇر تۇتۇپ كېسەل تېپىشنى بىلمەيمەن . خوتۇنۇڭ
قورساق كۆتۈرۈپ قالسىغۇ بىر نەرسە دېسەم ، سېنىڭ ئىچىڭدىكى
نى قانداق تاپىمەن . بۇرۇنغۇ ئابدالدا بىر ئوتاچى[1] بولىدىغان ، سەن
ئوبدانراق كۆرۈنىدىغان ، تۇرپانغا بارىدىغان ، — دېدى تولۇنخان
قۇنقا .
ئۇ شۇنداق دەپ بولۇپ ھاسىسىغا تايىنىپ مېڭىپ چىقىپ
كەتتى ، بوسۇغىدىن ئۆتكۈچە بىرنېمىلەرنى دەپ غودۇڭشىدى . ئۇ-
نىڭ نېمە دېگەنلىكىنى جاھانبەگ ئاڭلىمىدى . بەگ شۇ تاپتا ئۆز
خىيالى بىلەن قالغانىدى . قۇنقانىڭ : «چىرايىڭ قانسىز» ، «ئە-
چىڭدىكىنى قانداق تاپىمەن» ، «... تۇرپانغا بار» ، «ئەل ياغىسى
كېسەلدۇر ، تەندە ئۇچۇن بىلىنمەس» دېگەنلىرى بەگنى قورقۇنچقا
سېلىپ قويدى ، ئۆزىنى ئېغىر كېسەلدەك ھېس قىلىپ قالدى .
ئون كۈننىڭ ئالدىدا تۇلەك بوۋىنىڭ ئۇنى يوقلاپ كىرگەندە :
«ئۆزۈڭ بۇنداق تۇرىسەن . مۇشۇنچىلىك چېغىڭدا زىممەڭدىكى
چوڭ يۈكنى ئېلىۋەتسەڭ بوپتىكەن» دېگەن گەپلىرىنىمۇ يادىغا
ئالدى . «ئۇ مېنىڭ قانداق كېسەللىكىمنى بىلمىسە ئۇنداق دەمدۇ ،

① ئوتاچى — تېۋىپ ، ئەمچى .

بۇلار ماڭا دېمىگىنى بىلەن ، نېمە كېسەللىكىمنى بىلىشىدىكەن» دېگەن يەرگە كېلىپ ، ئۆزىدىن ئەنسىرەپ قالدى . مۇشۇنچىلىك چېغىمدا ھېلىقى ئىشنى بىر ياقلىق قىلىۋەتكىنىم ياخشى ئوخشايدۇ ، ئۇمۇ يۇرت ئىشىنىڭ ئېپىنى بىلىپ قالدى... ئۇ ئىشنى قاناقاغا ئېيتمىشتىن بۇرۇن تۇلەك بوۋىغا مەسلىھەت سېلىش - سالماسلىق ئۈستىدە خېلى ئويلاندى ، ئاخىر قاناقانىڭ ئۆزىدىنلا سوراي دېگەن قارارغا كەلدى ، ئەتىسى ناشتىسىنى قىلىپ بولۇپلا قاناقانىڭ يېنىغا كىردى .

— ئۆزۈڭ يالغۇز كىرىپسەنغۇ ، بۇنچە ئەتىگەندە ، — دېدى قالاچ قاناقا . ئۇ ئادەتتىكىدەك ئۈستى - ئۈستىگە قويۇلغان پەر ياستۇقلارغا يۆلىنىپ ئولتۇراتتى .

— قاناقا ، سەندىن ئايرىم سورايدىغان بىر مەسلىھىتىم بار ئىدى ، — دېدى جاھانبەگ قاناقادىن ئەھۋال سوراپ بولۇپ .

— قېنى ئېيتە ، مەندىن سورايدىغان نېمە ئىشتى ، بەگ .

— ھايات چېغىمدا ، — ئەسلىدە «سېنىڭ ھايات چېغىڭدىمۇ» دېمەكچىدى ، ئۇنداق دېيىشكە تىلى بارمىدى ، — بەگلىكنى كۈندىمىقچانغا ئۆتكۈزۈپ بېرەيمىكىن دەيمەن ، — دېدى جاھانبەگ .

— ۋاي ، ئەجەب بۇ خىيالغا كېلىپ قاپسەنغۇ بەگ . ئۆزۈڭ ياخشى تۇرسەنغۇ .

— ياق ، بۇنداق تۇرغۇنۇم بىلەن مەندە كېسەل خېلى بار . قاناقا تىكلىنىپ ئولتۇرماقچى بولۇۋىدى ، جاھانبەگ ئىتتىك بېرىپ ئارقىسىدىكى ياستۇق ، تەكىيىلەرنى ئالدىغا سۇرۇپ قويدى .

— كۈنچىقىقان قانچە ياشقا كىردى ؟

— ئەللىك ئالتە ياشتىن ئاشتى .

— تازا ئەقلىگە تولۇۋاتقان چېغى ئىكەن . ئاقساقاللارنى ئالماشتۇرغىنىڭدا ئاۋارىچىلىك چىقىپ قالارمىكىن ، دەپ ئەنسىرىۋىدىم ، سالى بىلەن تالىشىڭ ئوتتۇرىغا چىقىپ ئۆزىنى سەتلەشتۇرۇۋېلىشى ياخشى بوپتىكەن . ئۇ ئىشتىن باشقا ئاقساقاللار ئۆزلىرىنى چاملاپ قالدى ، شۇڭا ئۇن چىقارمىدى . بەگلىكنى قانداق

ئۆتكۈزۈپ بەرمەك بولۇۋاتىسەن؟
جاھانبەگ بەگلىكنى ئوغلىغا قايسى تەرزدە ، قانداق دائىرىدە ئۆتكۈزۈپ بېرىدىغانلىقى ، ئۆتكۈزۈپ بەرگەندىن كېيىن ، ئاتا ـ بالا ئىككىسىنىڭ مۇناسىۋىتىنىڭ قانداق بولىدىغانلىقىنى كۆڭلىگە پۈككىنى بويىچە دېدى .
— ئوبدانغۇ ئويلاپسەن ، بۇ ئىشنى قاچان قىلماقچىسەن؟
— كېيىنكى ئاينىڭ مۇشۇ كۈنىدە .
— كۈنىنىمۇ بەلگىلەپ بوپسەنغۇ ، كۈنچىققان بىلەن ئوبدان پاراڭلىشىۋال ، ئۇ نېمە دەيدۇ تېخى .
— بۇگۈنلا پاراڭلىشىمەن .
جاھانبەگ قاناقادىن بەزى ئىشلار توغرىسىدا سورىماقچىدى ، كۆپ گەپكە سېلىپ چارچىتىپ قويماي دەپ ، ساق ـ ئېسەنلىك تىلەپ ھەم بۇللا بىلەن ئالتۇنغا قاناقانىڭ يېنىدىن نېرى بولماي ھالىدىن ئوبدان خەۋەر ئېلىشنى تاپىلاپ چىقىپ كەتتى .
جاھانبەگ كىرگەندە كۈنچىققانبەگ ئۆيدە ئىدى . ئاتىسىنىڭ ئەتىگەندىلا كىرىشىدىن ئۇ ھەيران قالدى .
— سەن ساق تۇرساڭ ، مۇشۇ تۇرقۇڭدا بەگلىكنى ماڭا ئۆتكۈزۈپ بەرسەڭ خەق نېمە دەيدۇ . تالىشقۇلدىن چىققان جەمەلەر يەنە چىقمامدۇ ، يېشىم ئەللىك ئالتىدىن ئاشقان بىلەن ، يۈرت سورىغۇدەك بولمىدىمغۇ .
— چىقىدىغان جەمەلەر چىقىپ بولدى . شۇنداق گەپ تاپىدىغانلارنىڭ ئاغزىنى سالى بىلەن تالىش ئېتىۋەتتى . ئۇ جەمەلەرنىڭ شۇ چاغدا چىققىنىمۇ ياخشى بوپتىكەن ، ئەمدى چىقمايدۇ . سەن ئەللىك ئالتە ياشتىن ئەمدىلا ئاشتىم دەيسەن . كۆلشەھرىنىڭ ئاخىرقى بېگى بولغان بوۋىمىز بەگلىكنى قىرىق بەش ياشلىق نەۋرىسىگە ئۆتكۈزۈپ بەرگەنىكەن . مەن بەگلىكنى ساڭا ئۆتكۈزۈپ بەرگەندىن كېيىن ، كۆڭلۈمگە پۈككەن ئىشلىرىم بىلەن بولىمەن . سېنىڭمۇ كۆڭلۈڭگە پۈككەنلىرىڭ باردۇ . ئۇ چاغدا مېنىڭ كۆزۈمگە قاراپ يۈرمەيسەن . قاناقانىڭ ھايات چېغىدا بۇ ئىشنى قىلىۋالاي

دەيمەن . ئۆزۈك بىلىسەن ، قاناقانىڭ ئەھۋالى كۈندە بىر خىل ئۆزگىرىپ تۇرۇۋاتىدۇ ، — دېدى جاھانبەگ .

ئاتىسى قالاچ قاناقانى شېپى كەلتۈرۈۋالغاچقا ، كۈنچىققانبەگ-نىڭ سەۋەب كۆرسىتىپ كەينىگە تارتىشىنىڭ ئورنى قالمىغانىدى .

جاھانبەگ ئوغلى بىلەن سۆزلىشىپ بولغاندىن كېيىن ، شۇ كۈنى كەچتە تۈلەك بوۋا بىلەن باش مەھەللىدىكى تۆت ئاقساقالنى ئۆيىگە چاقىرىپ ، ئۆزىنىڭ كېسەلگە گىرىپتار بولۇپ قالغىنىنى ، ساقىيىشقا كۆزى يەتمەيدىغانلىقىنى ، بەگلىكنى كۈنچىققانبەگكە ئۆتكۈزۈپ بەرمەكچى بولۇۋاتقىنىنى ، بۇ توغرۇلۇق قاناقا ۋە ئوغلى بىلەن قىلىشقان پاراڭلىرىنى قىلىپ بېرىپ ، بۇ ئىشقا ئۇلارنىڭ قانداق قارايدىغانلىقىنى سورىدى .

سورۇندىكىلەر جىم ئولتۇرۇپ كېتىشتى . بىركەمدە تۈلەك بوۋا :

— بۇ ، ئاتا ـ بالا ئىككىڭلار ئوتتۇرىسىدىكى ئىش بولسىمۇ ، بۇنى سەن يۇرت ئىشى ، دەپ قاراپ بىزگە مەسلىھەت سېلىۋاتە-سەن . قاناقامىز ماقۇل ـ توغرا كۆرگەن بولسا ، بىز نېمە دەيتۇق ، بۇ ئىش ھازىر بالدۇر بولۇۋاتقاندەك تۇيۇلسىمۇ ، ھامان بىر كۈنى مۇشۇنداق بولىدۇ . كۈنچىققانبەگ كۆز ئالدىدا يۇرت ئىشىنى قىلىپ پىشسا ، بۇمۇ بولمىدىغان ئىش ، — دېدى .

باشقىلارمۇ بوۋايەك ئىپادە بىلدۈرۈشتى .

ھەربىر مەھەللىدىن كونا ـ يېڭى ئاقساقال ، يۇرت ئاتىسى ھېسابلىنىدىغان چوڭلاردىن بىرى بولۇپ ئۇچتىن ئادەم كېلىدىغانغا كېلىشتى ، كېڭەش قىلىنىدىغان كۈننى بېكىتتى ، ئاندىن جايلارغا ماڭدۇرىدىغان چاپارمەنلەرنى بەلگىلىۋالدى . ئەتىسى ئەتىگەندە جا-ھانبەگ چاپارمەنلەرگە تاپىلايدىغانىنى تاپىلاپ ماڭدۇردى...

كېڭەش قالاچ قاناقانىڭ ھويلىسىدا ئۆتكۈزۈلدى . سۇپىنىڭ تۆرىگە قاناقا ئولتۇرغۇزۇلۇپ ، ئارقىسىغا بىرنەچچە پەر تەكىيە ، ياستۇقلار قويۇپ قويۇلدى . جاھانبەگ ئوڭچىلارغا ئوڭلىتىپ ئە-كەلگەن ئۇچ جەرەن ، ئىككى كېيىكنىڭ گۆشى پىشۇرۇپ تەييار

قىلىپ قويۇلغانىدى . قاتناشقۇچىلار كېلىپ بولغاندىن كېيىن ، ئالدى بىلەن ئۇلارغا ياغاچ لېگەنلەردە گۆش تارتىلدى ، ئارقىدىن گەدەرمە بېلىق كاۋىپى بىلەن شورپا كەلتۈرۈلدى .

قاتناشقۇچىلار : «كېڭىشىدىغان مۇھىم ئىش بار ئىكەن» دەپلا چاقىرتىلغاچقا ، نېمىنى كېڭىشىدىغانلىقىدىن خەۋىرى يوق ئىدى . گۆش ، بېلىق يەۋېتىپ بىر - بىرىدىن كۈسۈرلىشىپ سوراشتى ، لېكىن ھېچكىم ھېچكىمگە بىرنېمە دەپ بېرەلمىدى ، ھەيران بولۇشتى .

داستىخان يىغىشتۇرۇلدى . جاھانبەگ قاناقاغا قارىۋېتىپ گەپ-كە ئېغىز ئېچىپ مۇنداق دېدى :

— بەزىلىرىڭلار ئۇزۇن يىل يۇرت ئاقساقىلى بولغان ، بەزىلە-رىڭلار يېڭىدىن ئاقساقال بولدۇڭلار ، يەنە بەزىلىرىڭلار يۇرت ئاتە-لىرى . ھەرقايسىڭلارنى چاقىرتىشتا ، سىلەر بىلەن كېڭىشىدىغان ئىشىمۇ يوق ، پەقەت سىلەر ئارقىلىق پۇتۇن يۇرتقا بىلدۇرۇپ قوي-دىغان بىرلا ئىش بار ، — كېچەشتىن ئۆتكۈزمەي جاكارلايدىغان نېمە ئىشتۇ ، كېچەشچىلەر جاھانبەگنىڭ ئاغزىغا قاراپلا قالدى . پەقەت سالىبايغا ئوخشاش ئاز بىر قىسىم كونا ئاقساقاللار بۇنىڭ قانداق ئىشلىقىنى پەملەپ بولدى ، — مەن بۇ يىل سەكسەن ئالتە ياشقا يېقىنلاشتىم . قارىماققا ساقمەن ، ئەمما كېسەل ئېچىمدە ، ئۆزۈم بىلىمەن ، تىلدىن ، قۇلاقتىن ، كۆز قۇۋۋىتىمدىن كەتمەس-تە ، بەگلىكنى باشقۇرمىغا بېسىپ يېتىۋەرمەي ، مۇشۇنچىلىك چې-غىمدا ، قالاچ قاناقانىڭ گۇۋاھلىقىدا بەگلىك ھوقۇقۇمنى ھازىردىن باشلاپ ئوغلۇم كۈنچىققانبەگكە ئۆتكۈزۈپ بەرمەكچىمەن !

سالىبايغا ئوخشاش ئاز سانىدىكى كونا ئاقساقاللار جاھانبەگنىڭ يەنە سەككىز - ئون يىل بولسىمۇ بەگ بولۇپ تۇرۇشىنى ئۇمىد قىلاتتى . چۈنكى ، ئۇلار كۈنچىققانبەگنى قالۇچىلارنىڭلا گېپىنى قىلىدۇ ، قالاچنىڭ سىزىقىدىن چىقالمايدۇ ، دەپ قارايتتى . بىر نەرسە دەپ باقايلى دېسە ، جاھانبەگ : «كېڭىشىدىغان ئىش يوق ، دەپ قويىدىغان بىرلا ئىش بار» دەپ گەپنى ئۇزۇۋەتتى . سالىباي ،

تالىشقۇللار دەپ قويغان ئىغۇالىرغا توۋا قىلىپ بولالمايۋاتىدۇ. ئۇنىڭ ئۇستىگە، بۇ قاناقانىڭ كۆز ئالدىدا، ئۇنىڭ گۇۋاھلىقىدا بولۇۋاتسا.

— گوي - گوي - گوي، بۇ ئوبدان ئىش، ئوبدان ئىش. ئالقا بولسۇن، ساڭا كۈنچىققانبەگ! — دېدى بىرىنچى بولۇپ ئېغىز ئېچىپ تۇلەك بوۋا.

— ئالقا بولسۇن! ئالقا بولسۇن! — دېيىشتى باشقىلارمۇ.

شۇ ئەسنادا سىرتتىن بىر ئادەم كىرىپ جاھانبەگنىڭ ئالدىغا كېلىپ:

— ئاتمىشبۇلاق تەرىپىدىن ئىس - تۈتەك كۆتۈرۈلۈپتۇ. تۈرپان تەرەپتىن سېلىق يىغىلى ئادەم كەلگەن ئوخشايدۇ، — دەپ خەۋەر يەتكۈزدى.

جاھانبەگ كۈنچىققانبەگكە قاراپ، «بۇنىڭغا ئەمدى سەن گەپ قىل» دېگەن مەنىدە بېشى بىلەن ئىشارە قىلدى.

— قانچىلىك نەرسە تەلەپ قىلىدىكەن؟ — كۈنچىققانبەگ كەسكىنلا سورىدى.

— ئىككى يۈز پارچە ھەر خىل تېرە، ئون تېڭىق يۇڭ تەلەپ قىلىدىكەن، — دېدى خەۋەر ئېلىپ كىرگەن كىشى.

كۈنچىققانبەگ يەنە ئىككىلەنمەيلا كەسكىنلىك بىلەن:

— تەق قىلىپ قويدۇق، كېلىپ ئىلىۋالسۇن دەيدۇ دەڭلار، — دېدى.

ھېلىقى كىشى چىقىپ كەتمەكچى بولۇۋىدى، كۈنچىققانبەگ:

— تۈرپانلىقلار ۋاڭىغا دەپ قويسۇن، بۇ بىزنىڭ ئۇلارغا تاپشۇرغان ئاخىرقى سېلىقىمىز، ئەمدى سېلىق دەپ ئادەم كېلىپ يۈرمىسۇن، دەپ قويۇڭلار، — دېدى.

خەۋەرچى چىقىپ كەتتى. قاناقا، تۇلەك بوۋا ۋە باشقىلار كۈنچىققانبەگنىڭ بەگلىكنى تاپشۇرۇۋالغان تۇنجى كۈنىدىكى تۇنجى ئىش بېجىرىشتىكى قەتئىيلىكىگە، دادىل - كەسكىنلىكىگە، خەلق سۆيەرلىكىگە ھەيران قالدى ھەم قايىل بولدى. مۇشۇ چاغقىچە قۇمۇل ۋاڭلىقىدىن بولامدۇ، تۈرپان ۋاڭلىقىدىن بولامدۇ، يىلدا

بىر قېتىم سېلىق ئالغىلى كەلگەنلەر ئاتمىشبۇلاقتا تۇرۇپلا ئېگىز بىر جايدا ئوت يېقىپ ئىس - تۈتەك چىقىرىپ بەلگە بېرەتتى . يۇرت ئاقساقاللىرى ئۇلارنىڭ تەلەپ قىلغانلىرىنى يۇرتتىن يىغىپ ئالدىغا ئاپىرىپ بېرەتتى . كۈنچىققانبەگ ئۇلارنى ئۆزى كېلىپ ئېلىۋالـسۇن ، دېدى . يەنە تېخى : «ئەمدى سېلىق دەپ كەلمىسۇن !» دېدى . «تەق قىلىپ قويدۇق» دېگەندە ، نەچچە ۋاقىتتىن يۇرتلار-دىن يىغىلغان يۇك - تېرە بىلەن ئاتىسىنىڭ قولىدىكى يۇك - تېرىلەرنى نەزەردە تۇتقانىدى .

كۈنچىققانبەگ ئاتىسىغا ، قالاچ قاناقاغا ۋە تۇلەك بوۋىغا قارد-ۇېتىپ ، ئاندىن كۆچمىلىككە قاراپ :

— ئاقساقاللار ، ئاغا - ئاكىلار ، يۇرت ئاتىلىرى ، بۇ كېڭەش-نى ئاتام چاقىرغان ، شۇڭا مېنىڭ باشقا گېپىم يوق ، گەپ بولسا كېيىن قىلىشۋالىمىز . دەپ قويىدىغان بىرلا گېپىم : مەن يۇرت-نىڭ خىزمىتىنى قىلىمەن ، ماڭا يار - يۆلەك بولۇشۇڭلارنى ئۈمىد قىلىمەن . چۈشتە ھەرقايسىڭلارغا بېرىدىغان بىر داستىخانلىق چې-يىم بار . بۇ مېنىڭ سىلەرگە بەرمەكچى بولغان تۇنجى چېيىم ، ھەممىڭلار داخىل بولۇپ بېرىڭلار ، كېڭەش تۇگىدى ! — دېدى .

بەگلىكنى ئۆتكۈزۈپ بېرىش - ئۆتكۈزۈۋېلىش ئەنە شۇنداق ئاددىي ئۆتتى . بۇ 1868 - يىلىدىكى ئىش . جاھانبەگنىڭ بوۋىلىرى-دىن ئاڭلىغانلىرىچە ھەم قالاچ قازاقانىڭ ئېيتىشچە ، بۇ ئىككى - ئۈچ يۈز يىلدىن بېرىسىدە ئابدال بەگلىكىدە بەگلىك تاج ، بەگلىك تون بولۇپ باقمىغان . ئەل نېمە كىيسە شۇنى كىيىپ ، باشقىلارغا ئوخشاش بېلىق تۇتۇپ ، ئوۋ ئوۋلاپ ، ئەل يېگەننى يەپ ، ئەل قاتارى تۇرمۇش كەچۈرۈپ كەلگەن . ئىش بېجىرىدىغان بەگلىك ئىشخانىسىمۇ بولمىغان .

7

كۈنچىققانبەگ بەگ بولۇپ ئۈچىنچى كۈنى ئەتىگەندە ئاتىسى بىلەن بىللە قالاچ قاناقانى گەدەرمە قىلىنغان ئوندەك قاق بېلىق ،

بىر خالتا بېلىق گۆشى تالقىنى ھەم بېلىق يېغى بىلەن توخۇ ، ئۆردەك ، غاز تۇخۇملىرىنىڭ پىشۇرۇلغان سېرىقى ، جىگدە تىرىپى ئارىلاشتۇرۇپ تەييارلانغان ئۇجۇل تالقىنىدىن بىر جاۋۇر ، يەنە ئىنچىگە بېلىق يېغى بىلەن ئارىلاشتۇرۇلغان ئۇجۇل تالقىنى سېلىپ پىشۇرغان پوستلاقتىن بەشنى ئېلىپ يوقلاپ كىردى .

ئۆزئارا ئەھۋاللىشىپ بولغاندىن كېيىن ، قالاچ قاناقا :

— ھەپتىدە بىردىن يېسەم ، ئۆمرۇم يەتسە بىر ئايدىن ئارتۇق يېگۈدەكمەن ، — دېدى پوستلاقتىن بىرنى قولىغا ئېلىپ تۇرۇپ .

بېلىق يېغى بىلەن ئۇجۇل تالقىنى سېلىپ پىشۇرغان پوستلاق لوپلۇقلارنىڭ ئەتىۋارلىق تامىقى . ئۇ ھەم قۇۋۋەتلىك ، ھەم مەززىلىك . ئۇنى پىشۇرۇپ ساقلاپ قويۇپ ، ئۆيگە ئەزىز مېھمان كەلگەندە ئالدىغا قويىدۇ .

— ھە ، كۈنچىققانبەگ ، بەگلىك زىممەڭگە يۈكلەندى . ئەمدى بەگلىكنى قايسى ئىشتىن باشلاي دەۋاتسەن ؟ — قاناقا سورىدى .

كۈنچىقانبەگ جاۋاب بەرگۈچە ، ئاتىسى جاھانبەگ گەپ باشلىدى :

— لوپلۇقلار قوشاق ئېيتسا ، قوشاق ئاڭلىسا كۆڭلى يايراپ ، جېنى ياشرىپ كېتىدىغان خەق . بەگلىك نامىدىن كەڭ دائىرىدە قوشاق ئېيتىشىش قىلىپ بەرسەڭ ، ئۇلار سەندىن باشقىچە خۇش بولۇپ كېتىدۇ دېسەم ، پۈتۈن يۇرتنى ئارىلاپ چىقاي ، جايلار بەلەن ، كىشىلەر بىلەن ئاز - تولا تونۇشۇپ قويايلى ، دەۋاتىدۇ ، — دېدى .

— راست شۇنداق قىلاي دەمسەن ؟ — دەپ سورىدى قاناقا ، — ئاندىن ئالتۇن كېسىپ ئەكىرگەن پوستلاقتىن بىر كېسىم ئاغزىغا سالدى .

كۈنچىققانبەگ كۆڭلىگە پۈككەنلىرىنى دەپ باقماقچى بولدى .

— كونا ئابدال ، قاراقوشۇن ، جاھانساي ، ئويتوغراق ، بۇلاقكۆل ھەم مۇشۇلار ئارىلىقىدىكى بىرنەچچە ئوتاقتىن باشقا جايىنى بىلمەيدىكەنمەن . مۇشۇ قېتىمدا كورلا بىلەن يېرشىقلىنىدىغان[1]

① يېرشىق — پاسىل ، چېگرا .

قاراقۇمغىچە ئارىلاپ كېلەيمىكىن دەيمەن ، — كۈنچىققانىبەگ گېپىنى دەپ بولۇپ قاناقاغا قارىدى .

قالاچ قاناقا ئۇسالىقتىن بىر ئوتلۇۋېلىپ :

— بەگ يۇرت ئارىلامدۇ ياكى باشقا ئىشلارنى قىلامدۇ ، بۇ بەگ بولغان ئادەم ئۆزى بەلگىلەيدىغان ئىش . مېنىڭ بىر نەرسە دېيىشىمنىڭ ئورنى يوق ، ماڭا مەسلىھەت سېلىپ كىرىپسىلەر ، شۇڭا مەنمۇ كۆڭلۈمنى بىلدۈرۈپ باقاي ، ئەمما قانداق قىلىشنى بەلگىلەش ئۆزۈڭنىڭ ئىشى ، — قاناقا ئۇسالىقتىن يەنە بىر ئوتلۇۋېلىپ گېپىنى داۋاملاشتۇردى ، — جايلارنى ئارىلاپ كېلەي دەپ توغرا ئويلاپسەن . يۇرت بېگى بولغان ئادەم ئۆز يۇرتىنى بىلمەسە بولامدۇ ؟ خەلقنىڭ كۆڭلى قوشاقتا ئېچىلىدۇ ، دەپ قوشاقلا ئېيتىپ ، قوشاق ئاڭلاپلا ئۆتسەك بولماس . جايلارنى كۆرسەك ، نېمە قىلىش كېرەكلىكىنى كۆڭلۈڭگە پۈكەلەيسەن ، قىلىدىغان ئىش چىقىدۇ ، — دېدى .

جاھانبەگ قاناقانىڭ گېپىنىڭ ئورۇنلۇقلۇقىنى ھەم ئوغلىنىڭ يۇرت بېگى بولۇپ تۇنجى قىلماقچى بولغان ئىشىغا كۆندىلەك[1] تۇرۇۋالسا بولمايدىغانلىقىنى بىلىپ يېتىپ ، قايتا بىر نەرسە دېمىدى .

جاھانبەگ جىم تۇرغاچقا ، قاناقا يەنە گەپ سوراپ :

— يۇرت ئارىلاشقا ئۆزۈڭگە كىملەرنى يانداپ ئېلىۋالماق بولۇۋاتىسەن ، — دېدى .

كۈنچىققانبەگ بۇلارنىمۇ كۆڭلىگە پۈكۈپ قويغانىدى .

— باش مەھەللىدىن ئوماق ، توختىكۆلنى ، يولدا ئارغان ، تىكەنلىك ئاقساقاللىرىنىمۇ ئېلىۋالاي دەيمەن .

— توختاقنىمۇ ئېلىۋالساڭ قانداق ؟ كۆزىنى پىشۇرۇۋالسۇن .

كۈنچىققانبەگ قالاچ قاناقانىڭ نېمىنى كۆزدە تۇتۇۋاتقىنىنى چۈشەندى . ئاتا ـ بالا قاناقاغا ئېسەنلىك تىلەپ ئۇنىڭ ئالدىدىن چىقتى .

— مۇشۇ بىر قېتىمدىلا شۇنچە كۆپ جاينى ئايلىنىمەن دېمە .

---

① كۆندىلەك — توغرىسىغا ، ئۇدۇل توسۇپ .

ئۇ جايلارنى كۆرۈپ بولۇشقا قانچىلىك ۋاقىت كېتىدۇ بىلەمسەن ، لوپ دالىسىنىڭ قانچىلىك چوڭلۇقىنى بىلەمسەن ؟ يىگىرمە بەش يىل بەگ بوپتىمەن ، تۆت يىلدا بىر ئايلاندىم ، يەنە كۆرمىگەن جايلار خېلى بار ، بۇ قېتىمدا چوڭ - چوڭ بىرنەچچە يۇرت - مەھەللىلەرنىلا ئارىلا . قاناقا مۇنداق تۇرغان بىلەن بوشاپ كەتتى . كۆزى سىلەردە بولۇپ قالمىسۇن ، — دېدى جاھانبەگ ئۆيىنىڭ ئالدىدا كۈنچىققانبەگ بىلەن خوشلىشۋېتىپ .

ئۇنىڭ كۈنچىققانبەگنى يۇرت ئارىلايمەن دېمەي قوشاق ئېيتىپ شىش ئېلىپ بېرىشقا دەۋەت قىلىشىدا ، بىرى ، كۈنچىققانبەگنىڭ قاناقانىڭ ئەتراپىدىن بەك يىراقلاپ كەتمەسلىكىنى كۆزدە تۇتقان بولسا ، يەنە بىرى ، ئۆزىنىڭ قوشاقخۇمارلىقىنىمۇ ئويلىغانىدى . ئۇ تالىشقۇلىنىڭكىدەك كىشىلەرنىڭ يېغىرىنى ئاچىدىغان ، سۇندۇرۇپ چېقىۋالىدىغان ، تىلى زەھەردەك ئاچچىق قوشاقلارغا ئامراق ئىدى . بۇنداق قوشاقلارنى ئاڭلىسا ئىچ - ئىچىدىن سۆيۈنۈپ ، گۈلقەلەمرى ئېچىلىپ كۈلۈپ كېتەتتى . جاھانبەگنىڭ بۇ خۇمارىنى كۈنچىققانبەگ ئوبدان بىلەتتى ، بىلىپ تۇرۇپ باشقا يول تۇتماقچى بولۇۋاتاتتى . ئۇ ئوغلى بىلەن قاناقانىڭ ئالدىغا كىرگەندە ئوغلىغا بەرگەن تەكلىپىنى تەكتىلەپ كېتىشىدە ، قاناقانى خەلقنىڭ كۆڭۈل مەيلىنى ھەم ئۆزىنىڭ ئەھۋالىنى نەزەردە تۇتۇپ ، مېنىڭ تەكلىپىمنى ياقلايدۇ ، دەپ ئويلىغانىدى . كۈتمىگەن يەردىن قاناقا كۈنچىققانبەگنىڭكىنى توغرا تاپتى .

كۈنچىققانبەگ ئابدالدىكى ئىشلارنى ئاتىسى بىلەن تۇلەك بوۋا ، تايۇقلارغا ھاۋالە قىلىپ قويۇپ ، ۋاقىتنى كەينىگە تارتماي بىر كۈنلا تەييارلىق قىلىپ ، ئىككىنچى كۈنلا يولغا چىقىپ كەتتى . بۇلارنى كۆرگەن كىشى ھەرگىز ئابدال بېگى يۇرتلارنى كۆزدىن كەچۈرگىلى مېڭىپتۇ دېمەيتتى . تۆگە مىنگەن كۈنچىققانبەگكە ، ئۇنىڭ ھەم ھەمراھلىرىنىڭ ئېلىۋالغان مىلتىق ، نەيزە ، ئوقيالىرى ۋە يۈك - تاقلىرىغا قاراپ ، ئۇلارنى ئۇۋچىغىمۇ ياكى يىراق بىر يەرگە ۋاقىتلىق تۇرۇپ كەلگىلى كېتىۋاتقان كىشىلەرگىمۇ

ئوخشىتىپ قالاتتى . كۇنچىققانبەگنى بۇ بەستى بىلەن تۆگە ياكى كالا كۆتۈرۈپ ماڭمىسا ، بۇنداق يىراق يولغا ئات چىداشلىق بېرەلمەيتتى . كالىنىڭ سۈرئىتى ئاستا ، ئۇنىڭ قۇمدا ماڭمىقىمۇ بەك ئەپسىز ، شۇڭا كۇنچىققانبەگلا تۆگە مىنىپ ، ئوماق ، توختاق ، توختىكۆل ئات مىنگەنىدى .

— بىز نەگە كېتىۋاتىمىز ؟ — ئومـاق كۇنچىققانبەگدىن سورىدى .

كۇنچىققانبەگ تۆگىنىڭ مېڭىشىغا تەڭكەش قىلىۋاتقاندەك يۇقىرى - تۆۋەن ئىرغاڭلاپ ئولتۇرۇپ :

— دادام نۇرمەتبەگ بىلەن بوۋىلىرىم ياشىغان كونا ئابدالنى كۆرۈپ باققۇم بار ، — دېدى .

كونا ئابدال تاشلىنىپ قالغاندىن بۇيان ئۇ تەرەپكە ئادەم بېرىپ باقمىغاندەك ئىدى . ئۇلار ھېلى بىر قۇم دۆۋىسىدىن ھالقىپ ئۆتىسە ، يەنە بىر قۇم دۆۋىسىنى ئايلىنىپ ماڭاتتى . يولدا ئۇلارغا بىرەر ئۇچارلىق ياكى ماڭارلىق ئۇچرىمىدى . ئارىلاپ قامغاق ، سايغان قومۇش ، يۇلغۇن ئۇچراپ قالاتتى . ناگان - ناگاندا ئۇچراپ قالىدىغان ئاشۇ بىرنەچچە تۇپ ئوت - خەس ، چاتقالنى ھېسابقا ئالمىغاندا ، ئۇلار چەكسىز غىلتاڭ ، ئۆلۈم پۇراپ تۇرىدىغان قۇملۇقتا كېتىۋاتاتتى . بۇ كۇز ئېيى بولغاچقا ، ئۇلار كۇننىڭ ئىسسىپ كېتىشىدىن ۋەھىمىلەنمەيتتى ، قورقىدىغىنى شامال ، بوران ئىدى . توختىكۆل ئەندىشىسىنى ئېيتتى :

— شامال چىقىپ قالماس - ھە ؟

توختىكۆل دەريا ، كۆلدە ئۇزۇشكە ماھىر بولغىنى بىلەن ، بۇنداق قۇملۇق چۆلدە چارىسىز ئىدى . ئۇلارنىڭ تەلىيىگە ، ئۇ كۇنى شامال چىقمىدى ، ئەمما چۆلنىڭ جىملىقىدىن تۆختىكۆلنىڭ تەن - بوينى سۇر بېسىپ ، ئەتراپىغا ئالاڭلاپ قاراپ - قاراپ قويىاتتى . كۇن پاتاي دەپ قالدى . ئۇلار ساق بىر كۇن يول ماڭغانىدى . كىمنىڭ قورسىقىنى ئەستەرلىۋالغۇسى كەلسە ، ئېلىۋالغان بۇلماق قاتمىسىدىن بىر كېسىمدىن يەپ ، سۇدىن ئىككى

ئوتلام ئىچىۋېلىپ مېڭىۋەردى .
— كونا ئابدال نەدە ؟
— كۇنۇك كۆلىدىلا ئۆتۈپ ، چۆلىنى كۆرۈپ باقمىغانمىدىك ، — ئوماق توختىكۆلنىڭ گېپىگە چاقچاق بىلەن جاۋاب بەردى .
كۇن پېتىپ ئاي چىقتى . يەنە بىر پەستىن كېيىن بىرنىڭ كەينىدىن بىرى ، جەمئىرلىشىپ سۇزۇك ئاسمانىنى يۇلتۇزلار قاپلىدى .
— كېچىگە قالدۇق ، سەتاقىپ قالماسمىز ـ ھە .
— سېنى ئېلىۋالغىنىمىز ياخشى بوپتىكەن ، مۇشۇنداق ئاڭدۇل[1] گەپلىرىڭ بىلەن بىزنى خەۋەداش[2] قىلىپ تۇرىدىغان بولدۇڭ ، — دېدى كۇنچىققانبەگ ، — سەتاقىپ قالمايمىز . ئاينىڭ تۆۋەنىدىكى ئاۋۇ پارقىراق چوڭ يۇلتۇز بىلەن ئەتراپىدىكى تۆت كىچىك يۇلتۇزنى كۆردۇڭمۇ ؟ يىگىرمە يىلنىڭ ئالدىدا مەن ئاتام بىلەن كونا ئابدالغا ماڭغاندىمۇ مۇشۇنداق كېچىگە قالغان . ئاتام ئاشۇ يۇلتۇزلارنى كۆرسىتىپ : «ئاشۇ يۇلتۇزلارغا قاراپ ئۇدۇل مېڭىۋەرسەك ، كونا ئابدالغا بارىمىز» دېگەن . دېگەندەك ، يۇلتۇزلار چىقىپ ئۇزاق ئۆتمەي كونا ئابدالغا كەلگەنىدۇق ... — كونا ئابدالغا كېپتۇق ، ئاۋۇ ئۆيلەر ... — كۇنچىققانبەگنىڭ گېپىگە ئۇلاپ ئوماق شۇنداق دەپ ئېتىنى دېۋىتتى .
— كېپتۇق ، — دېدى كۇنچىققانبەگمۇ .
ئۇلار ئات ، تۆگىلىرىنى دېۋىتىپ مېڭىشنى تېزلەتتى .
مانا ، كۇنچىققانبەگلەرنىڭ كۆز ئالدىدا بەگلەرنىڭ ئانا ماكانى كونا ئابدال . سۇتتەك ئايدىڭ يورۇقتا ھەممە نەرسە مانا مەن ، دەپ كۆرۈنۈپ تۇرماقتا . چېچىلىپ ياتقان كېسەك پاخشىلىرىدەك قوۋۇش ساتما ، قوموش ، يۇلغۇن ، توغراق شاخلىرى ئارىلاش ياسالغان كەپە ، بىرنەچچە تىكلىمە ياغاچلىق قۇرما ئۆيى بولۇپ ، يىگىرمە

---

① ئاڭدۇل — سەگەك ؛ ئەنسىرەش ، بىتاقەت بولۇش .
② خەۋەداش — ئاگاھ بولۇش ، پەخەس بولۇش .

نەچچە ئۆي ئۇ يەر - بۇ يەردە رەتسىز چوقچىيىپ تۇراتتى . ھەممە-
سى يېرىمىغىچە قۇمدا ئىدى . نەچچە ئەۋلاد ئابدال بەگلىرىنىڭ ئانا
يۇرتى ، بەگلىكنىڭ باش مەھەللىسى بولغان ئابدال مەھەللىسى
مۇشۇ ئىدى . ئەينى چاغدا ، نۇرمەتبەگ بۇ يەرنىڭ زەيلىشىپ كەت-
كىنىدىن قېچىپ ، يۇرتداشلىرىنى باشلاپ جاھانسايغا كەتكەنىدى .
مانا ئەمدى بۇ يەر قۇم ئاستىدا قېلىپ ، قۇرغاقچىلىقنىڭ تەھدىتى
ئىچىدە تۇراتتى .

كۇنچىققانبەگ تىكلىمە ياغاچلىق ئۇچ ئېغىزلىق چوڭراق بىر
قۇرما ئۆينى بوۋىسى نۇرمەتبەگنىڭ ئۆيىمىكىن ، دەپ قىياس قىل-
دى . كىملەر تەرىپىدىندۇر چوڭ ئۆينىڭ ئۈستى ئېچىۋېتىلگەن-
دى . ياغاچ تاملارنىڭ ئىچى خېلى سىلىق سۇۋالغان بولۇپ ، سۇ-
ۋاقلىرىنىڭ بەزى يېرى چۈشۈپ كەتكەنىدى . ئۆي ئىچى يېرىمىغىچە
قۇم بىلەن تىنىپ كەتكەنىدى . ئۇلار شۇ ئۆيگە چۈشتى . بۇ يەردە
تۆگە ، ئاتلارغا بەرگۈدەك ھېچنېمە يوق ئىدى . ئېھتىيات قىلىپ
ئېلىۋالغان بوغۇزدىن ئات ، تۆگىگە ئازراقتىن بەردى . ئۆزلىرىمۇ
ئاي ، يۇلتۇزلارنىڭ شولىسىدا تاماقلاندى .

— بۇ ئادەمسىز تاشلاندۇق يەردە پاتقاندىن يولنى بىلسەك
ماڭغىنىمىز ياخشىمىكىن ، — دېدى ئوماق .

بۇ مەسىلىھەتنى كۇنچىققانبەگمۇ لايىق كۆردى . چۈنكى ، يە-
گىرمە يىلنىڭ ئالدىدا كەلگىنىدە ، ئۇ بۇ يەردە ئۆزىگە تەسىر
قىلغۇدەك بىرەر ئالاھىدىلىكنى كۆرمىگەنىدى . بۇ يەرنىڭ قۇملۇق
ئىچىدىكى ئادەتتىكى مەھەللىلەردىن ھېچقانداق پەرقى يوق ئىدى ،
لېكىن توختىكۆلنىڭ كېچىسى ماڭغۇسى كەلمىدى ، ئادەمسىز چۆلە-
دە كېچىسى مېڭىشتىن قورقتى .

— ماڭغۇڭ كەلمىسە ، قونۇپ ، ئەتە كەينىمىزدىن بار ، —
كۇنچىققانبەگ گەپنى قىلىۋېتىپ ئوماققا قاراپ كۆزىنى قىسىپ
قويدى ، — ئارغاندا تېپىشايلى .

— ياق - ياق ، سىلەر بىلەن ماڭمەن .

كۇنچىققانبەگ بىلەن ئوماق كۇلۇشۇپ كەتتى . ئۇلار ماڭماقچى

بولۇپ نەرسىلەرنى سىرتقا ئېلىپ چىقىپ تۇرۇشىغا ، شامالنىڭ شەپىسى كەلدى .

— ماڭالمايدىغان بولدۇق ، — دېدى كۇنچىققانبەگ ، — بۇ يەرنىڭ شامىلى بەك قاتتىق بولىدىكەن .

ئۇلار نەرسىلەرنى ئۆيگە ئەكىرىپ تۇرۇشىغا ، شامال قۇيۇنغا ئايلانغاندەك كۇچىيىپ كەتتى . بايىلا پارىلداپ تۇرغان ئاي ، جىمىرلاپ تۇرغان يۇلتۇزلارنىڭ كۆزىگە قۇم تىقىلدى ، ئاسمان يۇزىنى قۇم باستى . شامال بىلەن بىللە كەلگەندەك ھەر خىل ئاۋازلار ئاڭلانماقتا ئىدى .

— ئات ، تۆگىنىڭ غېمىنى قىلايلى ، — دېدى ئوماق .

يول ئۇستىدىكى قۇملۇق ئادەملەرگە ئايانكى ، بۇنداق چاغدا ئات ـ ئۇلاغ ھەممىدىن مۇھىم . ئۇچى تەڭلا سىرتقا چىقىپ تۆگە ، ئاتلارنى تەستە تېپىپ ئۆينىڭ دالدىسىغا ئەكىلىپ ، پۇتلىرىنى چۇشەپ ، بىر ـ بىرىگە چېتىپ قويدى . ئۇلار كېچىنى ئۆيدە ئۆرە تۇرۇپ ، شامالنىڭ توختىشىنى كۇتۇپ ئۆتكۇزدى . شامال بىر كېچە ئالەمنى مالەم قىلىۋەتكەندىن كېيىن ، ئەتىسى ئاستا ـ ئاستا پەسەيىپ ، چۇشكە يېقىن بېسىقتى . قۇملۇق شۇ قەدەر جىمجىتلىشىپ كەتتىكى ، كېچىدىن ھېچنېمە بولمىغاندەك ، جاھان جىمجىتلىققا غەرق بولغاندەك ئىدى .

ئۇلار ئۆيدىن چىقىپ جايىدا تۇرۇپلا قالدى . تۆگىنىڭ يېنىدا تۆت ياۋا تۆگە تۇراتتى . سەزگۇر ياۋا تۆگىلەر ئادەم ھىدىنى سېزىپ قالدى چېغى ، بۇلار تەرەپكە بېشىنى بۇراپ بىر قارىدى ـ دە ، لوپ ـ لوپ يۇگۇرگىنىچە بىر قۇم دۆڭىسى يامىزىلىدىن ئۆتۇپلا كۆزدىن غايىب بولدى . ئوماق تۆگىلەر كەتكەن تەرەپكە قاراپ تۇرۇپ :

— بۇ يەردە ياۋا تۆگە بولغىنىغا قارىغاندا ، يېقىن ئەتراپتا ئوتلاق ، سۇ بولسا كېرەك ، — دېدى .

— سۇ بولامدۇ ، ئوتلاق بولامدۇ ، بىزگە نېمە ، نەرسىلىرىمىزنى يىغىشتۇرۇپ ۋاقتىدا كېتىۋالايلى ، — دېدى توختىكۆل .

ئوماقنىڭ بۇ ئابدال بەگلىكىنىڭ كونا مەھەللىسىنى ئارىلىغۇ-سى بار ئىدى ، لېكىن ھازىر ئۇنىڭ كۆڭلى سوۋۇپ قالدى . بۇنىڭ سەۋەبىنى ئۆزىمۇ بىلمەيتتى . ئۇ شۇ تاپتا : «ئارغامغا بارساق ، ئۇ يەردىن كۈنچىقىشقا قاراپ ماڭساق...» دەپلا ئويلايتتى . يۇرت ئارىلاش ئۇنىڭ مەيلىنى ئانچە تارتمىدى ، ئۇنىڭ ئەس - يادى يارداڭلىقتا ، چەپەر چۈشۈپ كەتكەن ئۆي ۋە غايىب بولۇپ كەتكەن ياغاچلاردا ئىدى .

— توختاق ، قورقتۇڭمۇ ؟ — كۈنچىققانبەگ تۆگىگە بەزى نەرسىلەرنى ئارتىپ تېڭىۋاتقان توختاقنى ئەمدى كۆرۈۋاتقاندەك سورىدى .

توختاقنىڭ ئورنىغا ئوماق جاۋاب بەردى :

— ئوختاق ئون تۆت يېشىدىلا بۇنىڭدىن كېڭ قۇملۇقتا نەچچە كېچە - كۈندۈز مېڭىپ ، كېچىدىكىدىنمۇ قاتتىق قارا بورا-نى بېشىدىن ئۆتكۈزگەن . ئۇ كۆلگە ئاجىز بولغىنى بىلەن چۆلگە پىشىشىق ، — دېدى...

كونا ئابدال قالدى . كۈنچىققانبەگلەر سەپىرىنى داۋاملاشتۇر-ماقتا . كۈن ئاللىقاچان يانغا سىيرىلغانىدى . مۇشۇ مېڭىشىدا ئۇلار ئارغامغا ئەتە كەچكە يېقىن يېتەلىشى مۇمكىن . چۆلدىكى سەپەردە ئادەمگە بىرەر نەرسە — چوڭى بولمىسىمۇ كىچىكلىرى ، توشقان بولمىسىمۇ سالما ، كەسلەنچۈك ؛ چوڭ دەرەخ بولمىسىمۇ يۇلغۇن ، تىكەن ، ئۇمۇ بولمىسا قامغاق چاغلىق نەرسە ئۈچراپ تۇرسا ، شۇ چاغدا چەكسىز چۆلدىمۇ ئادەمگە ھاياتلىق ھەمراھ بولۇۋاتقاندەك تۇيۇلىدۇ . غىلتاڭ قۇمدىن ، قۇم دۆۋىلىرىدىن باشقا ھېچنېمە بولمىسا ، بۇنداق سەپەر زېرىكىشلىك سەپەر ، «گۆر ئازابى» دېگۈ-چىلىكى بار ئازابلىق سەپەر . كۈنچىققانبەگلەر مانا شۇنداق تۆت تەرىپىنىڭ چېكى يوق ، قارىسا كۆزنى تالدۇرۇپ ، كۆڭلىنى غەش قىلىدىغان بىر خىللا كۆرۈنۈشلۈك قۇملۇق دەشتتە سەپىرىنى دا-ۋاملاشتۇرماقتا . ئۇلار ئېگىز بىر قۇم دۆۋىسى ئۈستىگە چىقىپلا : «ۋاھ - ۋاھ» دېيىشىپ كەتتى . چەكسىز قۇملۇق ئىچىدە كىچىكلا

بىر يېشىللىق ئۇلارنىڭ كۆزىگە كەڭرى بوستانلىقتەك قۇچاق يەيمۇ تۇراتتى . يېشىللىقنى كۆرۈپ كۆڭۈللىرى ۋاللىدە ئېچىلىپ گۈلزارلىشىپ كەتتى . ئۇلار يېشىللىققا بېرىشقا ئالدىرىدى ، مەڭگۈشنى تېزلەتتى .

ئۇلار كېلىپ ھەيران قالدى . ئۇلارنىڭ كۆز ئالدىدا ئەتراپى چاتقاللىق ، قىرغىقى بۇك قومۇش ـ يېكەنلىك بىر كىچىك كۆل خۇددى چەكسىز چۆل قۇملۇققا چۈشۈپ كەتكەن ئاسمان پارچىسىدەك كۆككە قاراپ يېيىلىپ تۇراتتى . چاتقاللىقنىڭ ئوتتۇرىسىدا ئىككىسى يېقىن ـ يېقىن تۆت ساتما بولۇپ ، چوڭ ـ كىچىك ، ئەر ـ ئايال ئوندەك ئادەم بىر ساتما ئالدىغا توپلىشىپ ، كەلگەنلەر-دىن قېچىنغان ھالەتتە قاراپ تۇرۇشاتتى . كۈنچىققانبەگلەر ئۇلاغ-لىرىدىن چۈشۈپ ئۇلارنىڭ قېشىغا باردى . ئۇلارنىڭ ئارىسىدىكى ئۇچ كىچىك بالا بۇلاردىن قورقۇپ چوڭلارنىڭ كەينىگە ئۆتۈۋالدى . تۇرغانلاردىن ياشلار ، بالىلارنىڭ ھەممىسى يالاڭ ئاياغ ، بالىلار ئىشتانسىز ئىدى . كىيگەن كىيىملىرى قوپال توقۇلغان ، يۇڭى ئاز ، چىگىسى تولا پالاس ، چوڭ ياشلىق ئەرلەر قوي تېرىسىدىن چاپۇش ، ئاياللار توشقان تېرىسىدە ئۆرە تۆپىلىك تۇماق كىيىۋالغان-دى .

ئۇماق ئۇلارغا يېقىنلاپ بېرىپ :

— بىز يېڭى ئابدالدىن كەلدۇق ، ئارغانغا كېتىۋېتىپ بۇ يەرگە كېلىپ قالدۇق . ئارغانغا باردىغان ئەڭ يېقىن يولنى بىلەمسىلەر ؟ — دەپ سورىدى .

كۈنچىققانبەگ ئوماقنىڭ گەپ سوراشتىكى ئۇستىلىقىغا قايىل بولۇپ ئىچىدە كۈلۈپ قويدى .

توپ ئارىسىدىكى چوڭ ياشلىق بىر كىشى ئالدىغا چىقىپ :

— يېڭى ئابدالدىن كەلدىڭلارمۇ ، سىلەر كىم بولىسىلەر ؟ — دەپ سورىدى .

ئوماق ھەمراھلىرىنى تونۇشتۇردى :

— بۇ كىشى ، — كۈنچىققانبەگنى كۆرسىتىپ ، — ئابدالنىڭ

ئىلگىرىكى بېگى جاھانبەگنىڭ ئوغلى ، ئابدالنىڭ ھازىرقى بېگى كۇنچىققانبەگ ، بۇ كىشى يېڭى ئابدالدىكى بىر مەھەللىنىڭ ئاقسا-قىلى توختىكۆل ، بۇ ياش مېنىڭ ئوغلۇم توختاق ، مەن ئەسلىي چارىلىق ، ھازىر يېڭى ئابدالدا ، ئىسمىم ئوماق ، — دېدى .

— گوي ـ گويەي ، ئويتۇغمىزغا ئابدال بېگى كەپقاپتۇغۇ . . مېنىڭ ئىسمىم كېيىكباي ، ئالتە يىلنىڭ ئالدىدا ئارغاندىن قاراقو-شۇن كۆلىگە كېتىۋاتقان بىرنەچچە كىشى سەتاقىپ قېلىپ كېلىپ ئۆتكەنىدى . شۇنىڭدىن بۇيان بۇ يەرگە ئادەم كېلىپ باقمىدى . مەن باشقا يەرگە بېرىپ باقمىغىلى ئون يىل بولدى . بۇلارنىڭ تولىسى بۇ ئويتۇغدىن چىقىپ باقمىغان . مېڭىلار ، ساتمىغا كىرەيلى ، — دېدى ئۆزىنى كېيىكباي دەپ تونۇشتۇرغان كىشى .

كۇنچىققانبەگ بىلەن ئوماق قوشنا ـ قولۇمسىز ، شۇنچە يىللا-ردىن باشقىلار بىلەن باردى ـ كەلدى قىلىشماي ياشاپ كېلىۋاتقان بۇ كىشىلەرگە قىزىقىپ قالدى . بۇلار كېيىكباي كۆرسەتكەن سا-مىغا قاراپ قەدەم ئېلىشىغا ، بايا بۇلار چىقىپ كەلگەن ئېگىز قۇم دۆڭىسى ئۇستىدە ئىككى ئاتلىق كىشى پەيدا بولۇپ ، مۇشۇلار تەرەپنى كۆرسىتىپ قولىنى كۆتۈرگىنىچە ئاتلىرىنى چاپتۇرۇپ يېتىپ كەلدى . ئۇلارنىڭ بىرى بەردىقۇل سىنچى ، يەنە بىرى ھە-كىم ئىدى .

— بىزنى جاھانبەگ بىلەن تۇلەك بوۋا ئەۋەتتى . سىلەرنىڭ ئالدى بىلەن كونا ئابدالغا ، ئۇ يەردىن ئارغانغا بارىدىغانلىقىڭلارنى بىلىپ كونا ئابدالغا كەلسەك مېڭىپ كېتىپسىلەر ، ئىزىڭلارغا قاراپ ئۇدۇل مۇشۇ يەرگە كەلدۇق ، — بەردىقۇل گەپ قىلغۇچە دېمى كېسىلگەندەك ھۆمۈدەپ كەتتى . ئاتلىرىنىڭ بۇرۇن پەررەكـ-لىرىنىڭ بىر كېرىلىپ ، بىر يىغىلىپ تۇرغىنىدىن ، بۇلارنىڭ ناھايىتى تېز ماڭغانلىقى بىلىنىپلا تۇراتتى .

— نېمە بولدى ، كەينىمىزدىن بۇنچە تېز كەلگۈدەك ؟ — كۇنچىققانبەگ سورىدى .

بەردىقۇل يەنىلا ئىتتىك ـ ئىتتىك تىنىپ تۇرۇپ :

— قاناقانىڭ بەگكە دەيدىغان يېڭى ۋەسىيىتى بار ئىكەن، جاھانبەگ بىلەن تۇلەك بوۋا سىلەرنى نەدە بولسا، دەرھال كەينىگە يانسۇن، دەيدۇ، — دېدى.

كۇنچىققانبەگ، ئوماق، توختىكۆللەر گەپنىڭ تېگىگە يەتتى.

— قاناقا دېگىنىڭلار ھېلىقى قالاچ قاناقا شۇمۇ؟

كېيىكباينىڭ بۇ سوئالى ھېچكىمنىڭ قۇلىقىغا كىرمىدى. ھەممىسى ئۇلاغلىرىغا مىندى - دە، كەلگەن يولى بىلەن يېڭى ئابدالغا قاراپ ئاتلاندى. ھەممىسىنىڭ كاللىسىدا دەھشەتلىك بىر خىيال: «بىز بارغۇچە تۇرۇپ بەرسە بولىتتى، ئۇلگۇرۇپ بارساق بولىتتى...»

8

قالاچ قاناقانىڭ مىجەزى بىر ھەپتىنىڭ ئالدىدىلا ئۆزگىرىپ قېلىشقا باشلىغانىدى. يۇرتنىڭ چوڭ ئىشى كەينىگە سۇرۇلۇپ كەتمەسۇن دەپ بىلىندۇرمەي يۇرگەن. بۇللا بىلەن ئالتۇنىنىڭ باشقىلارغا دەپ قويماسلىقىنىمۇ قاتتىق تاپىلىغانىدى. كۇنچىققاندىكى بەگلەر يۇرت ئارىلىغىلى ماڭغان كۇنىلا مىجەزى يامانلىشىپ ناھايىتى ئاز تاماق يېدى، قىسقا، ئىتتىك - ئىتتىك تىنىدىغان بولۇپ قالدى، پۇتنىڭ بارماقلىرى سوۋۇغاندەك بولۇپ، تىرناقلىرى بىلىنەرلىك كۆكىرىشكە باشلىدى. بۇللا بىلەن ئالتۇن مەسلىھەتلىشىپ قاناقانىڭ ئەھۋالىنى جاھانبەگ، تۇلەك بوۋا، تايۇقلارغا مەلۇم قىلدى. ئۇلار ئاڭلىغان ھامان قىلىۋاتقان ئىشلىرىنى تاشلاپ يۇگۇرۇشتى، كىرىپ قاراپلا قاناقانىڭ ئەھۋالىنىڭ كۆڭۈلسىز تەرەپكە يۇزلىنىپ قالغانلىقىنى بىلدى. شۇئانلا تۆت ئادەمنى ئىككى يول بويىچە مېڭىپ كۇنچىققانبەگلەرگە يېتىشىپ، ئۇلارنى تاپقان ھامان قايتۇرۇپ كېلىشكە يولغا سالدى. بەردىقۇل سىنچى بىلەن ھەكىمنى كونا ئابدال بىلەن ئارغانغا بېرىشنى، يەنە بىر - ئىككى ئادەمنى ئۇدۇل قورغانغا، ئاندىن ئارغانغا بېرىشنى جېكىلىدى.

جاھانبەگ ، تۇلەك بوۋا ، تايۇقلار قاناقانىڭ بېشىدا پايپېتەك بولۇشۇپ ، بىرى بېشىنى تۇتسا ، بىرى پۇتىنى تۇتاتتى . تۇلەك بوۋا قاياق سۇ بىلەن سۇتنى ئارىلاشتۇرۇپ جىگدە سېلىپ تەييارلانغان ئۇسسۇزلۇقنى قولىغا ئېلىۋېلىپ پات - پات قاناقانىڭ ئاغزىغا قوشۇقتا تېمىتىپ تۇراتتى . قاناقانىڭ ئەھۋالى يۇرتقا يېيىلىپ كەتمىسۇن ، بولمىسا ھەممە ئادەم يىغىلىۋېلىپ ئۇستۇن - تۆۋەن بولۇپ كېتىدۇ ، دېيىلگەن بولسىمۇ ، بۇ ئويلار بىر كۇنلۇكلا بولىدى . ئەتىسى سەھەردىن باشلاپ پۇتكۇل يېڭى يۇرتچاپقانىنى بىر ۋەھىمىلىك خەۋەر كەزمەكتە ئىدى . ئاقشۇتىنى تەسەۋۋۇر قىلماق تەس بولغان بۇ شۇم خەۋەرنىڭ دەھشىتىدىن كىشىلەر تىنىقى توختاپ قالغاندەك ئىچىگە تىنىپ قېلىشتى . پۇتلىرى مېڭىشتىن ، قوللىرى ئىشتىن ، تىلى سۆزلەشتىن قالدى ! گويا تارىم ، كۆنچى دەريا‌سى ئېقىشتىن ، كۆللەر چايقىلىشتىن ، ئوت - چۆپ ، يېكەن ، قومۇشلار شىلدىرلاشتىن ، قۇملار شىرىلداشتىن توختاپ قالغاندەك ئىدى ، گويا تەبىئەت قېتىپ قالغاندەك . توغراقلىقلار جىمىپ يوپۇرماقلىرى سالپىيىپ قالغاندەك ئىدى .

— قالاچ قاناقا بولالماي قاپتۇ !

قۇلاققا بۇك ئورمانلىقتا ئاققان بوران شاۋقۇنىدەك قاتتىق كەلگەن سادا لەرزىدىن ۋۇجۇدى سىلكىنىپ ، قانقان نېرۋىسى يېشىلگەن كىشىلەر مۇدۇرۇپ - چوقۇرۇپ قاناقانىڭ ئۆيى تەرەپكە ئاقماقتا . ئۇلارنىڭ يۇرىكى ، قاناقاغا بولغان ھۆرمىتى ، ئۇمىدى ، ئىشەنچ - ئېتىقادى ، ئىخلاسى يىغىلماقتا ، ئىچىدىكى يىغىسى كۆز-دىن ياش بولۇپ ئاقماقتا .

قاناقانىڭ ئۆيىنىڭ ئالدىدا مىڭ - مىڭ ئادەم ! ئەر - ئايال ، قېرى - ياش ھەممىسى جەم . توپ ئىچىدە بىر ئايال دىلىنى ئېزىپ نىدا قىلماقتا :

— جان ئالغۇر ، كەلمە ، ئالمىدىغانغا ساڭا باشقا جان يوقمۇ ؟ مېنىڭ جانىمنى ئال ، قاناقامنى قوي ! مېنىڭ جانىمنى ئال ، قاناقامنى قوي ! جاھانبەگ ، قاناقامنىڭ جانىنى تۇتۇۋال ، بەرمە !

قاناقانىڭ تىنىقى ئاجىزلاۋاتقان بولسىمۇ ، كۆزى ئوچۇق ئىدى ، ئەتراپىدىكىلەرنى تونۇپ يەتكەندەك قىلاتتى . قاناقا كالپۇكىنى مىدىرلىتىپ ، كېلىڭلار ، دېگەندەك قولىدا ئىشارە قىلدى . ھەممىسى يېقىن كېلىپ ئېڭىشتى . قاناقا پات - پات ئىشىككە كۆزىنىڭ قۇيرۇقىدا قارايتتى . ئۇ كۈنچىققانبەگ ، ئوماقلارغا تارتىشۋاتاتتى ، جاھانبەگ ، تۈلەك بوۋا ، تايۇقلارنىڭمۇ بىر كۆزى قاناقادا بولسا ، بىر كۆزى ئىشىكتە ئىدى . «نەدە سىلەر ، تېز كېلىڭلار ، قاناقا يولۇڭلارغا قاراۋاتىدۇ » دەيتتى ئىچىدە ئۇلار . كۆزلەر تېشىلىگۈدەك بولغان بىركەمدە ئىشىكتىن ئېتىلغىنىچە كۈنچىققانبەگ ، ئوماق كىردى . ھەممىسى ئۇلارغا يول بەردى . ئۇلار قاناقانىڭ يېشىغا كېلىپ ئېڭىشتى .

— قاناقا ، قاناقا ، بىز كەلدۇق ، بىز كەلدۇق ...

قاناقانىڭ چىرايىدا تەبەسسۇم جىلۋىلەنگەندەك بولدى ، يەنە لېۋىنى مىدىرلىتىپ ، ئوڭ قولىنىڭ بارماقلىرىنى تەستە ھەرىكەتلەندۇرۇپ ئىچىگە قارىتىپ مىدىرلاتتى . ھەممىسى يەنە قاناقانىڭ يېشىغا يېقىن كېلىپ ئېڭىشتى . قاناقا ئۇلارنىڭ قوللىرىنى تۇتۇلگەن مۇشتىتەك بىر قىلىپ جەملەپ ، ئىككى قولى بىلەن چىڭ سىقتى .

— خاتىرجەم بول قاناقا ، جەم بولدۇق ، ئەمدى ھەرگىز بۆلۈنمەيمىز ، — دېدى جاھانبەگ ، قاناقانىڭ نېمە دېمەكچى ئىكەنلىكىنى چۈشىنىپ .

قاناقا كۈنچىققانبەگكە قاراپ قولىدا «يېقىن كەل» دېگەندەك ئىشارە قىلدى . كۈنچىققانبەگ بىرەر گېپى بارمىكىن دەپ ئېڭىشتى . قاناقانىڭ كالپۇكى مىدىرلىدى ، ئەمما ژۇۋانى چىقمىدى ، بەگنىڭ قولىنى ئاران سىقىپ قويغاندەك قىلدى . بۇنى جاھانبەگمۇ ، تۈلەك بوۋىمۇ ، ئەتراپتا تۇرغانمۇ كۆردى ، چۈشەندى .

تالادا يەنىلا بايىقى نىدا :

— ... جان ئالغۇر ، مېنىڭ جانىمنى ئال ، قاناقامنى قوي !... جاھانبەگ ، قاناقامنىڭ جانىنى بەرمە ، چىڭ تۇر ، چىڭ تۇتۇۋال !...

نىدا قىلغان ئۇجۇلخاننىڭ ئاۋازى ئىدى .
جاھانبەگ نەچچە ۋاقىتتىن بىر ئىشنى قاناقادىن سورىۋالماقچى بولۇپ سورىيالمىغانىدى . ھازىر سورىسا جاۋاب بېرەلمەيتتى ، سورىۋالمىغىنىغا پۇشايمان قىلىدى ، ئىلاجسىز تۇلەك بوۋىدىن سورىدى :

— قاناقادىن سورىۋالماپتۇق ، نەگە قاۋىمىز ، قانداق توۋلىمىز ؟

— نەگە قويۇش ، قانداق قويۇشنى ماڭا ئېيتقان...

تۇلەك بوۋىنىڭ ئۇنىنى بېسىپ ، ئىشىك ئالدى ، دېرىزە ئەترا-پىدا كىشىلەر نىدا قىلماقتا ، ئەمدى ئۇنىڭغا خىتاب ، قارشىلىقمۇ ئارىلىشىپ كەتكەنىدى .

— بىزنىڭ جانىمىزنى ئال ، قاناقامىزنى قوي ! جاھانبەگ ، قاناقانىڭ جانىنى بەرمە ! چىڭ تۇرۇۋال ! ئەي نىجىس جان ئالغۇر ، قاناقامىزنى قوي ! كەت ! كەت ! كەت ! !...

تەڭرىگە تەڭ تۇرغىلى بولامدىغان ، بۇ چاغدا قالاچ قاناقا ئۇخ-لاۋاتقاندەك ياكى كۆزىنى يۇمۇپ تىنچقىنا خىيال سۈرۈۋاتقاندەك ياتاتتى . شۇ تاپتا ئۇ باشقىدىن ياشىرىپ كەتكەندەك قورۇقمۇ يوق ، چىرايى سۈزۈلۈپ پارقىراپ كەتكەنىدى . مەيدىسىنى پۈتۈن يېپىپ ، يېيىلىپ توزغاپ تۇرغان پارقىراق ئاپئاق ساقىلى ئۇنى خىزىرغا ئايلاندۇرۇپ قويغانىدى . ھەقىقەتەن يەتتە قات پالاس ئۇستىگە سې-لىنغان چۈشەكتە خۇددى خىزىر ياتاتتى !

قاناقانىڭ ئۇستىگە ئەڭ سۈپەتلىك تورقا تالالىرىدا سېپتا تو-قۇلغان بوز شايى يېپىپ قويۇلدى .

جاھانبەگ ، كۈنچىقىنبەگ ، تۇلەك بوۋا ، ئوماق ۋە باشقىلار ئۆيدىن چىقتى . ئۇلارنىڭ كۆزلىرى لىققىدە ياشقا تولغانىدى . كىشىلەر بىردىنلا ھېچقىلاپ ، دەمدەردەك بۇقۇلداپ - بوزلاپ يىغ-لاشقا باشلىدى . ئاۋازىنى قويۇپ بېرىپ ، بىر - بىرىگە ئېسىلى-شىپ يىغلىغۇسى بار ئىدى ، ئەمما ئۇنداق قىلمىدى ، قاتتىقراق ئۇن سېلىپمۇ يىغلىيالمىدى . قاناقا بىر ئاينىڭ ئالدىدا ھەممىگە :

«مەن كەتكەندە ئۇن سېلىپ ، ئېسىلىشىپ يىغلاشمائىلار ، بولمىسا روھىم سىلەردىن رەنجىپ قالىدۇ» دېگەنىدى . قالاچ قاناقانىڭ ھەربىر سۆزى بۇ يەردىكىلەر ئۈچۈن ئىشەنچ ـ كاپالەتكە ، ئېتىقادقا ئايلىنىپ كەتكەنىدى . ئۇن سېلىپ ، ئېسىلىشىپ يىغلاشمىغىنى بىلەن يۈرىكى ، پۈتۈن ۋۇجۇدى ھېقىلاپ يىغلىماقتا ئىدى !

شۇ تاپتا گويا جانلىق ـ جانسىز جىمىكى مەۋجۇدات ماتەملىك سۈكۈتكە چۆمگەنىدى . تارىم ، كۆنچى دەرياسى ئېقىشتىن ، كۆللەر چايقىلىشتىن توختىغانىدى . تىنماي ۋىچىرلايدىغان تورغايلار نىڭ ئۇنى قېنى ؟ ! ئۆردەك ، غازلارمۇ غاقىلدىمايدۇ ؛ ئاتلارنىڭ كىشنەشلىرىمۇ ، كالىلارنىڭ مۆرىشىمۇ ، قوي ـ قوزىلارنىڭ مەرەشلىرىمۇ ئاڭلانمايدۇ ، گېلىغا بىر نەرسە كەپلىشىپ قالغاندەك ؛ ئاسمانىدا پەرۋاز قىلىدىغان قۇشلارمۇ كۆرۈنمەيدۇ ، قاناتلىرى قايرىلىپ كەتكەندەك . شۇنداق ، ئادەملەرمۇ ، ھايۋانات ، ئۇچار قۇشلار-مۇ ، خەس ـ گىياھ ، دەل ـ دەرەخ ، دەريا ـ كۆللەرمۇ ، قۇملۇق چۆللەرمۇ ئۆزىنى تىڭشاپ ، ئىچىگە تىنىۋالغاندەك ئېغىر قايغۇلۇق سۈكۈتكە چۆككەنىدى .

قاناقانىڭ ۋەسىيىتى بويىچە ، مېيىتنى مەھەللىنىڭ ئۇستۇن تەرىپىدىكى تۆت ئەتراپى بۇك يۇلغۇنلار بىلەن ئورىلىپ تۇرغان ئېگىز قۇم دۆۋىسى ئۇستىگە يەرلىك كولاپ قويماقچى بولدى . يەرلىك تىك كولىنىپ ، قۇملار ئۇرۇپ كەتمەسلىك ئۈچۈن تۆت تەرىپىگە كېسەك تىزىلدى .

مېيىت سۇغا ئېلىپ بولۇندى . مېيىتنى سۇغا ئېلىشنى ، پاتلىق ، تۇتۇلمىغان يېڭى رەخت بىلەن كېپەنلەشنى بۇ يەردىكىلەر مۇنداق چۈشىنىدۇ : ئادەم ئەزەلدە توپا ـ تۇپراقتىن يارالغان ، ئۆلگەندە يەرگە كۆمۈلۈپ ئەسلىگە قايتىشى كېرەك ؛ تۇغۇلغاندا پاك تۇغۇلىدۇ ، ئەمما كېيىن بىلىپ ـ بىلمەي ئۆزىگە ناپاك توزان ـ چاڭلارنى يۇقتۇرۇۋالىدۇ . شۇڭا كىيىملىرى سالدۇرۇۋېتىلىپ ، تەن ـ بويى يۇيۇلۇپ ـ تازىلىنىپ ، چاك ـ توزانسىز يېڭى رەخت بىلەن ئورىلىشى كېرەك دەپ ، پاكلىقنى ئىلگىرى يۇكسەك ئورۇنغا

قويىدۇ .

مېيىت كېپەنلىنىپ باش تەرىپى ئېتىلىدىغان چاغدا ، تۇلەك بوۋا كورلا ، خوتەنلىك تامچىلاردىن ئۆگىنىۋالغان ئانچە ـ مۇنچە ئايەتلەرگە ئۆزلىرىنىڭ ئىلگىرىكى مېيىت ئۇزاتقاندا ئوقۇيدىغان قوشاقلىرىنى ئارىلاشتۇرۇپ خەتمە ـ قوشاق ئوقۇدى :

ئە ئۇزۇ بىسمىللاھى ،
يا ئەلھەمدۇ لىللاھى .
قۇلاقىڭغا بەردىم سالاتى قامەت ،
بۇرنۇڭغا بەردىم نۇشئى تاھارەت .
ئاغزىڭغا بەردىم كەلىمە شاھادەت .
بىزنى تاشلاپ كەتتىڭ قالدىڭ ،
بىزنى باستى نادامەت .
بىزمۇ كەينىڭدىن بارۇرمىز ،
بىز بارغۇچە خۇداغا ئامانەت !

بۇرۇن «خۇداغا ئامانەت» دەپ بولۇپ ، «ئاغام ـ دۇغام» دەپ ئىككى قېتىم تەكرارلاپ ، مېيىتنىڭ ئوڭ قۇلىقىنى سوزۇپ قويۇاتقاندا ، قالاچ قاناقانىڭ مېيىتىگە ئۇنداق قىلمىدى . «ئاغام قاناقا ، ئاغام قاناقا» دەپ ئوڭ قۇلىقىنى ئىككى قېتىم سىلاپ قويدى .

مېيىتنى جىرغىغا سېلىپ كۆتۈرۈپ ماڭدى . كىشىلەر ھېيقىلاپ يىغلىشىپ جىرغىنىڭ كەينىدىن ئەگەشتى . مېيىتنى يەرلىككە قويىدىغان چاغدا «دىۋە ئادەم» — چەپەر تۆت غۇلاچچە ئۇزۇنلۇقتىكى يوغان توغراق كۆتىكىنى تۆت ئات ، ئىككى كالىغا سۆرىتىپ يېتىپ كەلدى . ئۇ كېلىپلا جىرغىغا ئۆزىنى ئاتماقچى بولۇۋىدى ، جاھانبەگ توسۇۋالدى .

قاناقانىڭ چەپەرگە ئېيتقان كېيىنكى گېپىدىن جاھانبەگنىڭ خەۋىرى بولمىغاچ :

— بۇ قاناقا تاللىغان كۆتەك ئەمەسقۇ ؟ — دېدى .

— ئەمەس ، قاناقانى كۆتەك بىلەن بىللە يەرگە كۆمۈۋەتسەك قانداق بولىدۇ ، دەپ ئويلاپ ، مۇشۇ كۆتەكنى تاللىدىم . يۇقىرى قىسمىغا قاناقانى قويىمىز ، تۆۋەن قىسمىنى يەرگە كۆممىز . شۇنداق بولغاندا قاناقامىز بىزنى ، پۈتۈن يۇرتنى كۆرۈپ تۇرىدۇ ، بىزمۇ قاناقامىزنى كۆرۈپ تۇرىمىز ، — دېدى چەپەر .

لوپلۇقلاردا ئىلگىرى بەزىلەر ئۆزى ئۈچۈن تۇز ئۆسكەن يوغان توغراقنى تاللاپ بەلگە قىلىپ قويۇپ ، ئۇ كىشى ۋاپات بولغاندا توغراقنىڭ ئىچىنى ئويۇپ ئىلىۋېتىپ جەسىتىنى ئۇنىڭغا كىيىمى بىلەن ئۆرە تۇرغۇزۇپ دەپنە قىلىدىغان ئادەت بار ئىدى . قاناقا ئۆتكەندە كۆتەكنى جەسىتىنى ئۇنىڭ ئىچىگە ئۆرە تۇرغۇزۇپ دەپنە قىلىشقا ئەمەس ، كۆتەكنىڭ ئىچىگە قويۇپ يەرگە كۆمۈش ئۈچۈن تاللىغانىدى ، كېيىن ئىسلامدىكى ئادەت بويىچە كېپەنلەپ يەرلىككە قويۇشنى تۈلەك بوۋىغا ئايرىم ۋەسىيەت قىلغانىدى .

جەسەت يەرلىككە قويۇلۇۋاتقاندا ، كىشىلەر قاناقاسىدىن ئايرىلىپ قېلىۋاتقىنىغا كۆڭلى چىدىماي باشقىدىن بۇقۇلداپ يىغلاپ كېتىشتى ، يەرلىكنىڭ ئۈستى قېلىن شاللار بىلەن يېپىلىپ ، شال ئۈستىگە يېكەن قويۇلدى . جاھانبەگ يەتتە كەتمەن توپا تاشلىغاندىن كېيىن ، تۈلەك بوۋا ئورنىدىن تۇرۇپ :

ئەئۇزۇ بىسمىللاھى ،
ئەلھەمدۇ يالىللاھى .
سەن خۇدانىڭ بەندىسى ،
خىزىرىمنىڭ نەۋرىسى .
بىزنى تاشلاپ كېتىپ قالدىڭ ،
ئىچىمىزدە نادامەت .
بىزمۇ كەينىڭدىن بارۇرمىز ،
بىز بارغۇچە خۇداغا ئامانەت !

دەپ خەتمە ـ قوشاق ئوقۇغاندىن كېيىن ، يەرلىك ئۇستىگە نۆۋەت بىلەن توپا ـ قۇم تاشلاشتى . يەرلىكنىڭ باش تەرىپىگە چەپەر ئېلىپ كەلگەن كۆتەكنىڭ تۇۋى قىسمىنى كۆمدى . ئىچى ئويۇۋۇپ تىلگەن قىسمىغا قاناقانىڭ كىيىم ـ كېچەكلىرىنى سېلىپ ، كاۋاك ئاغزىنى شالدا مىخلاپ ئېتىۋەتتى .

ئۆزى ئۇزۇن ئۆمۇر بەرگەن قالاچ قاناقانى ئاخىر تەڭرى ئۆزى ئېلىپ كەتتى .

«خەير خوش ! بىز سېنىڭ ئاشۇ تىكلەكلىك ئۇچ غۇلاچ ئېگىز ـ لىكتىكى توغراق كۆتىكىدە تىكلەنگەن ئابىدەڭ ئارقىلىق كۆرۈپ تۇرىمىز ، شۇ ئابىدەڭ ئارقىلىق سەنمۇ بىزنى كۆرۈپ تۇرىسەن ! خاتىرجەم يات ، خەير خوش ! » كىشىلەر ئېچىدە شۇنداق دېيىشىپ ، كۆزى ، كۆڭلى قىيمىغان ھالەتتە كەينىگە قاراپ ـ قاراپ قويۇشۇپ تارقاشتى .

پەقەت كۇنچىققانبەگ ، ئوماق ، تايۇقلا تۇپراق بېشىدا قالدى . ئۇلار قاچانغىچە تۇرۇپ ، قاچان قايتتىكىن !

قالاچ قاناقا يەرلىكىدە يېتىپ يەتتىنچى كۇنى نەزىرى ئۆتكۇ ـ زۇلدى .

قاناقانىڭ كۆز يۇمغانلىق خەۋىرى پۈتكۇل لوپ دالىسىغا تا ـ راپ ، ئاڭلىغانلىكى كىشىنىڭ ۋۇجۇدىنى قاتتىق قايغۇ لەرزىگە سالدى . بىر ـ بىرىگە نېمىدەپ ، قانداق خەۋەر قىلىشنى بىلمەي تىللىرى لال بولۇپ : «... قالاچ قاناقا... بىزنىڭ قاناقا... » لا دەيتتى ، گېپىنىڭ ئاخىرىنى ئاغزىدىن چىقىرالمايتتى . ئەمما كۆز ئاسمىنىدىن يامغۇردەك قۇيۇلۇۋاتقان ماتەملىك ياشلىرى ھەممىنى ئايانلاپ تۇراتتى . ئاڭلايتتىيۇ ، شۇئان يېڭى يۇرتچاپقانغا قاراپ ئېقىشاتتى . نەزىر بولغۇچە قاناقانىڭ ئاگايى بېشىدىن كېچە ـ كۇندۇز ئادەم ئۇزۇلمىدى . كىشىلەر ئۇدۇل قاناقا قويۇلغان ئېگىز

قۇم دۆڭى يامزىلىغا كېلىپ چۆرىدەپ ئولتۇرۇپ قاناقانى ياد ئېتىدىغان ، بىلگەن ، بىلىۋالغان ئايەتلىرى بويىچە ، دۇئا ـ تەكبىر ئوقۇشاتتى . هايات چېغىدا دىدارىنى كۆرگەنلىرى كۆرگىنى بويىچە ياد ئېتىشەتتى ، كۆرەلمىگەنلىرى ئاڭلىغان تەرىپى بويىچە ئارمىنىدىن يەپ نادامەت ئىچىدە ياد ئېتىشەتتى . ئەتە نەزىر دېگەن كۇنى قاناقا يانغان قۇم دۆڭى ئەتراپى ئادەم دېڭىزىغا ئايلاندى . ئادەم شۇنچە كۆپ ، لېكىن هېچقىلىغان ، مىشىلدىغاندىن باشقا گەپ قىلىشقان بىرەر ئاۋاز ئاڭلانمايتتى . قالاچ قاناقانىڭ مەڭگۇلۇك ئابىدىسى بولۇپ قەد تىكلەپ تۇرغان ئۇچ غۇلاچ ئېگىزلىكتىكى يوغان موما ياغاچ ماتەم بىلدۇرگۈچىلەرگە قاناقانىڭ سېيماسىدەك كۆرۈنۈپ ، ئۇنىڭغا ياشقا تولغان قايغۇلۇق كۆزلىرى بىلەن ئۇزۇندىن ـ ئۇزۇنغا قارىشاتتى . سېيما كۆتەكنىڭ ئىككى يېنىدا ئىككى ئادەم كۆزەتتە تۇرغاندەك ، ئەمما بېشىنى تۆۋەن سېلىپ تۇراتتى . ئۇنىڭ بىرى قاناقانىڭ ئالدىدا چوڭ بولۇپ ، ئۇنىڭ بالىسىدەك بولۇپ كەتكەن تايۇق ، يەنە بىرى ئوماق بولۇپ ، قۇم ـ بوراندا قېلىپ ئاداشقان چېغىدا بىر ئائىلە ئادەمگە باشپاناھ بولغان ، ئاڭلىمىغانىنى ئاڭلاتقان ، بىلمىگەننى بىلدۇرۇپ دىلىنى يورۇتقان ، ئۇچۇق قارىغۇ كۆزىنى ئاچقان قاناقاغا گويا پۈتۈن ئۆمۇر بويى مۇشۇنداق تۇرۇپ ھەمراھ بولىدىغاندەك ئىدى .

دەل مۇشۇ ۋاقىتتا بىرقانچە ئادەم قاناقانىڭ ئۆيىدە ئەتىكى نەزىرنى قانداق ئۆتكۈزۈش توغرىسىدا پاراڭلاشماقتا ئىدى .

— ئۇلار كېچىچە مۇشۇ يەردە تۇنىنى ئۆتكۈزىدۇ ، كەتمەيدۇ ، بىر ۋاخ تاماق بەرسەك بولارمىكىن ، — دېدى كۇنچىققانبەگ .

— مەن قارىسام ھەممىسى يەيدىغان ، ئىچىدىغىنىنى ئالغاچ كەلگەندەك قىلىدۇ ، ئەمما بىر نەرسە يېيىشكە كۆڭلى تارتماي تۇرىدۇ ، — دېدى تۇلەك بوۋا .

جاھانبەگ كۇنچىققانبەگكە قاراپ :

— ھە ، بەگ ، نەزىرگە ئاتىغانلىرىڭ يەتمەيدىغاندەك قىلىدۇ . تاڭ ئاتقۇچە ، ئەتىمۇ يەنە كېلىدۇ ھەرقاچان ، قانداق قىلاي

دەيسەن ؟ — دېدى .

كۈنچىققانبەگ ئاتىسىغا جاۋابەن :

— قانداق قىلاتتىم ، كۆڭلۈڭدىكىدەك قىلىپ ئۈزىتىمەن ، قانچىلىك كەتسە شۇنچىلىك قىلىمەن ، يۈرتتىن يىغمايمەن ، — دېدى .

كۈنچىققانبەگ ئەتىگەن تۈلەك بوۋا بىلەن كېڭىشىپ ، نەزىرگە مىڭ ئادەم كەلسە ، ئون بەش ئادەمگە بىرىدىن قوي توغرىلاپ ئاتمىش ئالتە قوي كەتكۈدەك ، دەپ ھېسابلاپ ، يەتمىش قوي ئەكەلدۈرۈپ قويغانىدى ، يەنە ئەللىك قوي ھەيدەپ كېلىشكە ئادەم ماڭدۇرۇۋەتتى .

نەزىرگە كەلگەن ئادەم مۆلچەرلىگەندەك ئەتىگەندىلا ئىككى مىڭغا يېقىنلاپ قالدى . بۇ يەردە داش قازان بولمىغاچقا ، يۈز قوينىڭ گۆشى يۈز قازانغا سېلىنىدى ، دامجۇق ۋاقتى بىلەن گۆش ياغاچ لېگەنلەرگە ئۈسۈلدى . ئادەملەر قۇم دۆۋىسىنى چۆرىدەپ ئولتۇرۇشتى . گۆش تارتىلدى . ھېچكىم گۆشكە قول ئۈزىتىدىغاندەك ئەمەس . ھەممە ئادەم ئۆزىنى تىكشاپ قالغاندەك يەردىن ئۈستۈن قارىماي سۈكۈتتە ئولتۇرۇشاتتى . جاھانبەگ ، كۈنچىققانبەگلەر : «ئېلىڭلار ، يەڭلار !» دەپ تەكرار - تەكرار ئېيتىپ باقتى . كىشىلەر يەنىلا سۈكۈتتە . تۈلەك بوۋا قۇم دۆڭى ئۈستىگە چىقتى ، قاناقاغا ئابىدە قىلىپ تىكلىگەن ياغاچنىڭ يېنىدا تۇرۇپ :

— ماڭا قاراڭلار ! — دېدى ئۈنلۈك قىلىپ ، ھەممە كىشى سۈكۈتتىن بېشىنى كۆتۈرۈپ تۈلەك بوۋىغا قارىدى ، — ماۋۇ قۇم دۆڭىدە بىزنىڭ قالاچ قاناقامىز ياتىدۇ . ماۋۇ ياغاچ ئۈنىڭ سېيمىسى ، ئۇ بىزنى كۆرۈپ تۇرۇۋاتىدۇ . ئالدىڭلارغا قويۇلغان گۆش قاناقامىزنىڭ روھىغا قىلىنغان خۇدايى نەزىر ، بىز بۇ يەرگە قاناقامىزنىڭ روھى خۇش بولسۇن دەپ كەلدۇق . ئۈنىڭ روھىغا ئاتالغان نەزىر گۆشىنى يېمەسەك ، روھى بىزدىن خۇش بولامدۇ ؟ قاناقانىڭ روھى خۇش بولسۇن دېسەك ، قېنى ، گۆش يەيلى ! — تۈلەك بوۋا شۇنداق دېدى - دە ، قولىغا ئېلىۋالغان يوغان بىر پارچە گۆشنى

يېيىشكه باشلىدى .

كىم قاناقانىڭ روھىنى خۇش بولسۇن دېمەيدۇ ، شۇنىڭ ئۈچۈن كەلگەن تۇرسا . ئۇ يېدى ، بۇمۇ يېدى ، بىرلە بىرىنىڭ يېگىنىگە قاراپ ھەممىسى يېدى . «روھى بىزدىن خۇش بولمىدىغان ، رازى بولمىدىغانلا بولسا... » دەپ قولىغا چىققان گۆشنى چالا قويماي پاكىز يېيىشتى .

داستىخان يىغىشتۇرۇلدى . تۇلەك بوۋا يەنە قۇم دۆڭىسى ئۈستىگە چىقتى . ھەممە كىشى ئۇنىڭغا قاراشتى . ئۇ چالا - بۇلا ئۆگىنىۋالغان قۇرئانى سۆزلەر بىلەن ئۆزلىرىنىڭ سۆزلىرىنى قوشۇپ ئارىلاشتۇرۇپ قوشاق شەكلىگە كىرگۈزۈپ «خەتمە - قوشاق» ئوقۇشقا باشلىدى :

ئەئۇزۇ بىسمىللاھى ،
ئەلھەمدۇيەي لىللاھى .
شاھادىتىڭ ئىسلامدۇر ،
رەببىلئالەم رەھماندۇر .
نەزىرىمنى قوبۇل ئەت ،
خۇدايىمغا ئامانەت .
ئاللا ئەكبەر ، ئاللاھۇ ،
يادوس ئاللا ، ئاللاھۇ .

تۇلەك بوۋا دۇئاغا كۆتۈرگەن قولىنى يۇزىگە سۈركىدى ، ھەممەيلەن ئۇنىڭغا ئەگىشىپ قوللىرىنى يۇزىگە ئېلىپ باردى . تۇلەك بوۋا قاناقانىڭ سېيماسى بولغان يوغان ياغاچنى سىلىدى ، ئاندىن توپىدىن قوش ئوشلاپ ئېلىپ قاناقانىڭ تۇپرىقى ئۈستىگە ئۇچ قېتىم تۆكۈپ قويدى . يەنە بىر قېتىم يۇزىنى ئىككى قولى بىلەن سىلاپ قويۇپ قۇم دۆڭىسىدىن چۈشۈشىگە ، قۇم دۆڭىسىگە قاناقانىڭ كۈكۈكپىلىنى ئالتۇن چىقتى . كىشىلەر ھەيران قېلىپ ئۇنىڭ نېمە قىلىدىغانلىقىغا قاراپ تۇرۇشتى . ئالتۇن ئابىدە ياغاچ-

نى سىلاپ تۇرۇپ لوپ قوشاقلىرى ئىچىدىكى ئەڭ مۇڭلۇق سۇتۇق ئاھاڭدا قوشاق ئېيتىشقا باشلىدى :

مېنى ئالتۇن دەيتتىڭ سەن ،
مېھرى يالقۇن دەيتتىڭ سەن .
ئۆزۈڭ ئاغرىق ياتسىمۇ ،
يۈرت غەمىنى يەيتتىڭ سەن .
بىزنى قويۇپ ھەسرەتتە ،
كەلمەس بولۇپ كەتتىڭ سەن .
.....

ئالتۇنىڭ قوشىقى باشلىنىش بىلەنلا كىشىلەر ئۆزىنى بېسىۋالالماي مۇسىبەت كۈنىدىكىدەك بۇقۇلداپ يىغلاشقا باشلىدى . ئالتۇنىڭ قوشىقى ئاخىرلىشىشى هامان چاچلىرى ئۇچتەك ئاقارغان ، هاسا تايىنىۋالغان بىر ئۇبۇشقا — قاراقوشۇنلۇقلارنىڭ كونا ئاقساقىلىنىڭ ئانىسى ، بىر يۈز ئوتتۇز نەچچە ياشلىق ئايتۇران مومای ئۆمىلىگەندەك مېڭىپ تۇپراق بېشىغا چىقتى . ئايتۇران ئۇبۇشقا قاراقوشۇن ، ئابداللىقلار ئارىسىدا تونۇق قوشاقچى ئىدى . كىشىلەر ئۇنىڭ قوشىقىنى ئاڭلىمىغىلى قىرىق يىلدەك بولغانىدى . ئايتۇرانىڭ قانىقانىڭ تۇپرىقى بېشىغا چىقىشى كىشىلەرنى تېخىمۇ هەيران قالدۇردى . ياشلانغان كۆزلىرى بىلەن قۇلاقلىرىنى دىڭ قىلىپ ئۇنىڭغا قاراپ تۇرۇشتى . ئايتۇرانمۇ دەسلەپ قانىقانىڭ ئابدىسىنى بىر سىلىۋېتىپ قوشاققا ئېغىز ئاچتى . ئۇنىڭ قوشىقى يەنە بىر خىل ئىنتايىن مۇڭلۇق ، كىشىلەرگە قايغۇ - مۇسىبەتلىك چاغلارنى ئەسلىتىدىغان ئاھاڭدا ئېيتىلغانىدى .

ئۆمرۈڭ ئۆتتۇ يۈرت ، خەلقنى غەم قىلىپ ،
غەمىڭ ئەلنى قاۋۇشتۇرماق[1] جەم قىلىپ .

---

① قاۋۇشتۇرماق — ئويۇشتۇرماق ، بىر يەرگە ئەكەلمەك .

ئولتۇرۇمىز ئەتراپىكىنى چۆرۈدەپ،
يەتتە ئىقلىم ئادەملىرى تەق كېلىپ.
بىزنى ئەپۇ ئەت قاناقا، رازى بول،
ئۆز ۋاقتىدا بەرمەپتىمىز ساڭا قول.
قەدرىڭ بىزگە ئۆتۈلمەكتە ھەلىتىن،
ئۇيۇشتۇقمۇ، ھارام بىزگە باشقا يول.
.....

كىشىلەر كۆزلىرى ياش، ئۆپكىدەپ يىغلىغىنىچە قاناقا يانقان ئاگايدىن كۆڭلى قىيمىغان ھالدا خوشلىشىپ بىر - بىرلەپ قايتىشتى. تۇپراق بېشىدا جاھانبەگ، كۇنچىققانبەگ، تۇلەك بوۋا ۋە باشقا تۆت مەھەللىنىڭ ئاقساقاللىرى — ئوماق، تايۇق، توختە-كۆل، بەردىقۇللار قالدى. ئۇلار قالاچ قاناقانىڭ تۇپرىقى بىلەن بۇگۇنچە خوشلىشىپ تۇرۇش ئۈچۈن قېلىپ قېلىشقاندى. ئۇلار ئۆزئارا ھېچنېمە دېيىشمىدى. پەقەت دۆڭ يامزىلدىن ئېلىپ چىقان يۇلغۇن شاخلىرىنى قاناقانىڭ تۇپرىقى ئەتراپىغا ئاۋايلاپ ساندۇقچە قويۇشتى، ئاندىن قوش قوللاپ قۇم توپا ئېلىپ قاناقانىڭ ئاگايىنىڭ ئۈستىگە ئاستا تۆكۈپ قويۇشتى. ئابدىنى بىر - بىر-لەپ سىلاپ قويۇپ قۇم دۆڭسىدىن چۈشەيلى، دەپ تۇرغاندا، يىراقتا تۆگە مىنىپ كېلىۋاتقان چەپەر كۆرۈندى.

نەزىر ئۆتكۈزۈلىدىغان كۈن بېكىتىلىپ ئەتىسىلا ئوماق چەپەرنى خەۋەرلەندۈرۈپ قويۇشقا توختاقنى ماڭدۇرۇۋەتكەنىدى. ئۇ-نىڭ تۇنۇگۈنمۇ، بۈگۈنمۇ كەلمىگىنىدىن بەگلەر، ئاقساقاللار ئاغ-زىدىن چىقىرالمىغىنى بىلەن ئۇنى ئاغرىپ قالدىمىكىن، دەپ بەك ئەندىشىدە قالغانىدى. ئۇنىڭ ئەزىز ئۇزاپ بولغاندا كەلگىنى نېمىسى؟

ئۇلار ئويلىغانىنى چەپەر ئويلىمىدى، چەپەر ئويلىغانىنى بولسا ئۇلار خىيالىغىمۇ كەلتۈرمىگەنىدى. ئۇ ئۆزىنى مۇشۇ يەردىكى بىرنەچچە ئادەملەردىن باشقا ھەممە ئادەملەرنىڭ «دىۋە»، «دىۋە

ئادەم» دەيدىغانلىقىنى بىلىدۇ. ئۆزى توغرۇلۇق كېيىنكى كۈنلەر-
دە ئاجايىپ-غارايىپ گەپلەرنىڭ تارقىلىپ يۈرگەنلىكىنىمۇ
بىلىدۇ.
— ۋوي، بىز سېنى «دىۋە» دەپ ئاتىلىۋىدۇق، بىزگە ئوخ-
شاش ئادەم ئىكەنسەنغۇ، — دېگەنىدى ئاتمىشبۇلاقتىن كەلگەن
كىشى.
تېمەنپۇدىن ئابدالغا كېتىۋېتىپ يولدىن ئېزىپ ئويتوغراقتا
كېلىپ قالغان، كۈنچىققانبەگلەر چەپەرگە ھەمراھلىققا ئورۇنلاش-
تۇرۇپ قويغانلارنىڭ دېگەنلىرى تېخىمۇ قىزىق ئىدى.
— مەن سېنى ئابدالنىڭ يېراق ئۇستىياندىكى قۇملۇقنىڭ
ئوتتۇرىسىدا بىر توغراقلىق بارىكەن، شۇ توغراقلىقتا ئادەم قىياپە-
تىگە كىرىۋالغان بىر دىۋە بارىكەن. كېيىك، جەرەنلەرگە ئىككى
تاقلاپ يېتىشىۋېلىپ، ئىككى قولىدا ئىككى كېيىك ياكى ئىككى
جەرەننى تۇتۇۋېلىپ بىر - بىرىگە ئۇرۇپلا ئۆلتۈرۈپ، شۇ بويىلا
ئوتقا قاقلاپ پىشۇرۇپ يەيدىكەن، دەپ ئاڭلىغان، — دېدى بىرى.
— مەن قاراداي تەرەپتە باشقىچە بىر گەپ ئاڭلىغان، — دېدى
يەنە بىرى، — بىر بوۋاي سەن توغرۇلۇق ماڭا: «ئۇ ئەسلىدە ئادەم
ئىكەندۇق، ئوۋدا بىر كېيىكنى ئوقيا بىلەن ئېتىپ كۆتۈرۈپ
مېڭىشىغا بىر نەرسە ئۇنى گەجگىسىدىن تۇتۇپلا كېيىك بىلەن
قوشۇپ كۆتۈرۈپ ئۇچۇپتۇ - ئۇچۇپتۇ، بىر قېلىن توغراقلىققا
چۈشۈپتۇ. قارىسا ھېلىقى نەرسە ئالۋاستى ئىكەن.
سەن مېنىڭ بالامنى ياردار قىلدىڭ. مەن سېنى جازالاپ
شۇنداق بىر نەرسىگە ئايلاندۇرۇپ قويايكى، يا ئادەمگە، يا دىۋىگە
ئوخشىمايدىغان بىر نەرسە بول، ئۆمرۈڭ مۇشۇ توغراقلىقتىن
چىقماي ئۆتسۇن، دەپ بىر سېقىم قۇمغا ئارۋاق ئوقۇپ، ھېلىقى
ئادەمگە چېچىپتىكەن، ھېلىقى ئادەم ئادەمدىن يوغان،
دىۋە دېسە دىۋىدىن كىچىك غەلىتىلا بىر مەخلۇققا ئايلىنىپ قاپتۇ.
ئادەمدەك سۆزلىسىمۇ، ھەرقانداق نەرسىنى خالىلا يەۋېرىدىكەن،
ئەگەر قورسىقى ئاچ ۋاقتىدا توغراقلىققا ئادەم بېرىپ قالغۇدەك

بولسا تۇتۇۋېلىپ يەۋېتىدىكەن» دەپ سۆزلەپ بەرگەن... «
«بۇلار بۇنى ئاڭلاپتۇ ، باشقىلار يەنە نېمىلەرنى ئاڭلىدى ، مەن توغرۇلۇق قانداق گەپلەر توقۇلدى ، كىم بىلىدۇ . مېنىڭ ئەپتىم مۇشۇ تۇرسا» چەپەر ئەنە شۇنداق ئويلايتتى . قاناقانىڭ نەزىرىگە كېلىشنى ئويلىدى ، لېكىن يەنە شۇئان ئۆزى توغرۇلۇق توقۇلغان گەپلەرنى ئېسىگە ئالدى ، نەزىرگە كېلىدىغان كىشىلەرنى كۆز ئالدىغا كەلتۈردى . «مەن بارسام ،— دەپ ئويلىدى ئۇ ،— كىشىلەر مېنى كۆرۈپ دىققەت ـ نەزىرى مەندە بولۇپ قېلىپ ، قاناقانىڭ نەزىرىدىكى كەيپىياتقا تەسىرىم يېتىپ قالىدۇ» . چەپەر ئەنە شۇ ئويلار بىلەن كىشىلەر نەزىردىن تارقاپ بولغاندىن كېيىن بېرىشنى توغرا تاپتى . ئابدال ئەتراپىغا ئۇ چۈشتىن قايرىلىشىغىلا كېلىپ بولغانىدى . يىراقتا ، ئېگىز بىر قۇم دۆۋىسىنىڭ يانىرىلىغا تۆگە سىنى چۆكتۈرۈپ قويۇپ بۇ تەرەپكە قاراپ باقتى . ئۇ چاغدا كىشىلەرنىڭ ئالدى نەزىردىن تارقاشقا باشلىغانىدى . خېلى ساقلىغاندىن كېيىن تارقايدىغانلار تارقاپ بولدى . تۈپراق بېشىدا بىرنەچچىلا ئادەم قالدى . چەپەر بۇلارنى تونۇيالمىغان بىلەن ، كىملەر ئىكەنلىكىنى قىياس قىلدى .

ۋاقتىدا كېلەلمىگەن بولسىمۇ ، چەپەرنىڭ كەلگىنىدىن ئۇلارنىڭ كۆڭلى خاتىرجەم بولۇشتى ، خۇش بولدى . جاھانبەگ ئۇنىڭدىن كېچىكىپ كېلىشنىڭ سەۋەبىنى سوراي دەپ تۇرغاندا ، ئۇلار ئالدىدا توختاق بىلەن بۇللا پەيدا بولدى . يېڭى ئاگاي بېشىدىن چوڭلار ئايرىلماي تۇرۇپ ، تېخى بالىلىق بولمىغانلارنىڭ ، ياشلارنىڭ ئاگاي بېشىدا چوڭلار قاتاردا تۇرۇشى بۇلارنىڭ ئادىتىدە يوق ئىدى . تۆلەك بوۋا بىلەن ئوماق ، تايۇقلار تەئەججۇپلىنىپ توختاققا قارىدى .

— ئايسۇلۇ بىلەن ئىككىمىز كېچىشتۇق ، بىز مۇشۇ قۇم دۆۋىسى يامىرىلىدا ئۆي تۈتۈپ ئولتۇرىدىغان بولدۇق ، — دېدى توختاق ۋە ئالدى بىلەن ئاتىسىغا ، ئاندىن باشقىلارغا قارىدى :

— مەنمۇ ئالتۇن بىلەن كېچىشتىم . قاناقامىزنىڭ ئاگاينى

بېقىپ ـ قارىغاچ ، مۇشۇ يەردە ئۆي تۈتۈپ ئولـتۇرمـاق بـولـ-
مۇق ، — دېدى بۇللا ، كۈنچىققانىبەگكە قاراپ .
ئوماق ئوغلى توختاقنىڭ يېنىغا كەلدى . شۇ تاپتا ئۇنىڭ
كۆزىدىن نۇر يېغىپ ، قايغۇ قاپلىغان چېھرىنىڭ ئىچكىرى قېتىدا
هازىرلا پەيدا بولغان خۇشاللىق ، رازىمەنلىك جىلۋىسى شولا تاشلاپ
تۇراتتى .
— ئوغلۇم ، — ئوماق توختاقنىڭ مۇرىسىگە يېنىك ـ يېنىك
ئۇچ قېتىم شاپىلاقلاپ قويۇپ ، — مەن ئويلىغانىنى ئويلاپسەن ، —
دېدى .
كۈنچىققانىبەگ ئاتىسى ۋە تۇلەك بوۋا بىلەن پىچىرلىشۋېلىپ :
— بۇ ئىشنى چوڭلار كېڭىشىپ ئاندىن بىرنېمە دەيلى ، —
دېدى .
ئۇلار قۇم دۆۋىسىدىن چۈشۈۋاتقاندا ، چەپەر :
— نەزىرگە ۋاقتىدا كېلەلمىسەممۇ ، قاناقانىڭ ئاگايى يېنىدىن
سىلەر كەتمىگەندە ئۇلگۇرۇپ كەپتىمەن . سىلەر كېتىۋېرىڭلار .
مەن قاناقامنىڭ ئاگايىغا بىرھازا ھەمراھ بولۇپ ئاندىن قايتىپ
كېتەي ، — دېدى .
— قونۇپ ئەتىلەردە كەتمەمسەن ، — دېدى كۈنچىققانىبەگ .
— قايتاي ، قايتقىنىم ياخشى .
ئوماق چەپەرگە قاراپ :
— كېيىك ، جەرەنلىرىڭنى كۆرگۈڭ كەلمىدىمۇ ؟ — دېدى .
— سورىماپتىمەن ، ئۇ جانىۋارلىرىم قانداق تۇرۇۋاتىدۇ ؟
— قانداق تۇرۇۋاتقانلىقىنى كۆرسەڭ بىلمەمسەن ، — ئوماق
گەپ قىستۇردى .
چەپەرنىڭ ئوماققا بېرىۋەتكەن كېيىك ، جەرەنلىرىنى ھەقىقە-
تەن كۆرگۈسى كەلگەنىدى ، ئۇ جانىۋارلىرىنىڭ قانداق تۇرۇۋاتقا-
نىنى تېخىمۇ بىلگۈسى بار ئىدى . ئۇنىڭ هازىرلا قايتىپ كېتىش
خىيالى بولسىمۇ ، ئەمما جانىۋارلىرىغا چۈشۈپ قالـغان مېھـرى ،
قەدىمـىنى ئىخـتىيارسىز ئوماقنىڭ ئۆيى تەرەپكە تارتىپ ئېلىپ

كەتتى...

قالاچ قاناقانىڭ ئاگايىنىڭ ئەتراپىدا ئۆي تۈتۈپ ئولتۇرۇش ئىشىنى چوڭلار كەينىگە تارتماي بىرنەچچە كۈن ئىچىدىلا كېتىشتى. توختاقلارنىڭ تەلىپىگە قوشۇلۇپ، بۇللا بىلەن ئالتۇننىڭ قاناقانىڭ چىرىغىنى ئۆچۈرمەي، ئۆيىگە توپا قوندۇرماي شۇ ئۆيدە ئولتۇرۇشنى قارار قىلدى. بۇنى بۇللا بىلەن ئالتۇن رەت قىلالمىدى. قاناقامۇ هايات چېغىدا بۇ گەپنى بىرنەچچە قېتىم ئېيتقانىدى. شۇ كېتىشتە كۈتمىگەن يەردىن جاهانبەگ بىر گەپنى ئوتتۇرىغا قويدى:

— مەن باشتىلا قاناقانىڭ يولىنى تۈتماپتىمەن. كېچىكىپ بولسىمۇ ئۇنىڭ تەلىمىدە ئەقلىمنى تاپتىم، لېكىن جىق ئىش قىلالمىدىم، پەقەت ئۇنىڭ ئارزۇسىنىڭ بەزىسىنى ئىشقا ئاشۇرۇپ-تىمەن. بەگلىكنى كۈنچىقىنبەگكە ئۆتكۈزۈپ بەردىم، يەلكەمدە يۈكۈم يوق. مەنمۇ ئاخىرقى ئۆمرۈمنى قاناقامىزنىڭ ئاگايىغا هەمراھ بولۇپ ئۆتكۈزمەكچىمەن.

جاهانبەگ گېپىنىڭ ئۇرانىدىن مەسلىھەت سورىغاندەك ئەمەس، قەتئىي نىيەتكە كەلگەندى. ئۇنىڭغا هېچكىم هېچنېمە دېيەلمىدى.

ئون كۈنگە قالمىغان ۋاقىت ئىچىدە قىشتىن ئۆتۈۋېلىش ئۈچۈن جاهانبەگكە ئىككى ئېغىزلىق تىكلىمە ياغاچلىق قۇرما ئۆي، توختاققا ئاستى گەمە، ئۈستى قومۇش ساتمىلىق چوڭراق بىر ئېغىز ئۆي تەييار قىلىپ بېرىلدى.

كېيىنكى يىلى 6 - ئايغىچە قالاچ قاناقانىڭ ئاگايىنىڭ ئەتراپى ئوتتۇز نەچچە ئائىلىلىك قويۇق مەھەللىگە ئايلاندى. كۆچۈپ كەلگەنلەرنىڭ كۆپىنچىسى ئىلگىرى قەبىلىچىلىك تۈپەيلىدىن چەتكە قېقىلىپ يىراق، چەتلەردە ئايرىم، يالغۇز ياشاپ كېلىۋاتقانلار ئىدى.

یەتتىنچى باب

بىزمۇ يەر تېرىلى

تۇققان ـ تەرگىنىنك ، ياسغان ، ياراتقىنىنك تايىنى يوق ، ئۇياق ـ بۇياققا يۆتكىلىپلا يۈرىدىغان تۇر- مۇشتىن ، تۇراقلىق تېرىمچىلىق تۇرمۇشىغا ئۆتۈش — مەدەنىيەتتىكى بىر زور بۇرۇلۇش . ئالدىنقىسىدا ، ئەتە- گەنلىكى سەن تامىقىڭنى يەپ بولۇپلا كېتىپ قالىسەن ، ياققان ئوتۇڭ ئۆچىدۇ . تېرىمچىلىقتا بولسا ئەتىگەندىكى ئوتۇڭ ئۆچكۈچە چۈشتە ، چۈشتىكىسى ئۆچكۈچە كەچتە ئۇستىلەپ ئوت ياقىسەن . ئەدناسى ياققان ئوتۇڭمۇ ئۆچ- مەيدۇ .

— خاتىرەمدىن .ئا.

ھەربىر ئائىلىنىڭ گۈللەپ ياشنىشى ئۈچۈن بىرىنچى بولۇپ ھەرنەقەت قىلغۇچى كىشى ئاتىدۇر .

— مۇستەفا ھامىيپاشىنا

«ئەدەپ بوستانى ، ئەخلاق گۈلىستانى» دىن .

1

ئون يىل ئۆتتى . بالىلار چوڭ بولدى ، چوڭلار قېرىدى . ساقالسىز يىگىتلەر ساقاللىق بولدى . قارا چاچ ، قارا ساقاللارغا ئاق ئارىلىدى ، ئاقاردى . جاھانبەگ قاتارلىق قېرىلاردىن كەتكىنى كېتىپ قاتارى شالاڭلىدى . بېلىق بېشىنىڭ تېرىسىدەك سىلىق چىرايلارغا يىللار ئىز سېلىپ ، تورەك گىرەلىشىپ كەتكەن ئېرىق-چىلار پەيدا بولدى . بۇلار كىشىلەرنىڭ ھايات مۇساپىسىدىكى ئون يىل ئىچىدە بولغان ئۆزگىرىشلەر ئىدى . ئۆزگىرىش ئەنە شۇنداق چوڭ ئىدى . لېكىن ، ئۇ ئون يىل ئىچىدە ، ئۇلارنىڭ تۇرمۇشىدا ، مۇھىتىدا ھېچقانداق ئۆزگىرىش بولمىدى ، گويا ۋاقىت ئۆز ئىزىدا توختاپ قالغاندەك . كىشىلەرنىڭ يېيىش ، كىيىنىشلىرى بۇرۇن قانداق بولسا شۇ ھالىتىدە ئىدى . چوڭلىرىغىغۇ ئەسلى ، كىچىك ئېقىنلارنىڭ بىرەرسىگىمۇ ئۇ قات ـ بۇ قاتقا ئۆتۈش ئۇچۇن بىرەر كۆۋرۈكمۇ سېلىنمىدى ، ئۆتىدىغان كېمىمىز ، ئات ـ ئۇلىغىمىز بار دەپ ، يېقىن مەھەللىلەر ئارىسىدا بىرەر يولمۇ ياسالمىدى ، نەدىلا ماڭساق ئوخشاش ، مەنزىلگە يېتىپ بارساقلا بولدى دەپ ، يەنە تېخى ، نېمە قىلىمىز سۇ ئىچكىلى ماڭغان كېيىك ، جەرەنلەر-دەك ھەممىمىز بىر يولغا قاتارلىشىۋېلىپ ، زېمىن شۇنچە كەڭ تۇرسا ، دېيىشتى . بۇ كىشىلەرنىڭ كۆپچىلىكىنىڭ ئۇيۇ ـ پىكىر ، تىلەك ـ ئىستەك ئەندىزىسى باش ـ ئاخىرى يوق چەمبەر-دەك بولۇپ ، ئۇيۇ ـ خىياللىرى ، بىلىدىغانلىرى ئاشۇ چەمبەر دائىرىسى ئىچىدىلا ئىدى . ئۆتكەن شۇ ئون يىل ئىچىدە قوشنا يۇرتلاردىن كۇچا ، كورلىدا بولۇپ ئۆتكەن خېلى چوڭ ئىشلارنىڭ خەۋەر ـ سىرتىقلىرى بۇ قۇملۇق ئىچىگە يېتىپ كەلمىدى . يېتىپ كەلسىمۇ كەلگەندۇ ، لېكىن ئۆز ھەلەكچىلىكىدىن باشقىنى ئويلاپ كەتمەيدىغان بۇ بىغەم كىشىلەر ئۇنداق ئىشلارغا ئانچە كۆڭۈل بېرىپ يۇرمەيتتى .

بۇ كىشىلەر ئىچىدە بىرلا كىشىنىڭ پىكىر ـ خىيالى ئۇ

ئەندىزىدىن تېشىپ ، سىرتقا ئېتىلىپ تۇراتتى ، ئۆزى كەم سۆز بولۇپ خىيالچان يۈرەتتى .

— مۇشۇ كۈنلەردە ئوماق بەكلا خىيالچان بولۇپ قالدى ، كىشىلەرگە ئانچە گەپمۇ قىلمايدۇ ، — دېدى بىر كۈنى كۈنچىقاردىكى بەگ تۆلەك بوۋىغا .

تۆلەك بوۋا مۇشۇ ئون يىل ئىچىدە بەكلا قېرىپ ، ھايات بوستانى ئۆزىنىڭ بەرق ئۇرۇپ تۇرىدىغان يېشىللىقىدىن سارغىيىشقا باشلىغانىدى . جىسمانىيىتى نېمىلىكىنى ئۆزىمۇ بىلمەيدىغان غايىۋى بىر ئىچ پۇشۇقى ، خىيالپەرەسلىكنىڭ ئېغىر تېشىنىڭ بېسىمىدا مۇكچىيىپ «د» ھەرپىدەك بولۇپ قالدى . قېرىغانسېرى ساقىلى ئۆسۈپ ھەم قويۇقلىشىپ ، ئاقلىقى بىلەنمۇ قالاچ قاناقانىڭ ساقىلىغا ئوخشاپ قېلىۋاتاتتى . ئۆزى قېرىپ ، مۇكچىيىپ قالسىمۇ ، ئەمما قۇلىقى سازلىقىدىن ، كۆزى روشەنلىكىدىن قالمىدى ، سەزگۈلىرىمۇ ئىلگىرىكىدەك تۇيغۇن ئىدى .

تۆلەك بوۋا كۈچىقانىبەگنىڭ گېپىنى تولۇقلاپ قويماقچى بولدى .

— گوي - گوي - گوي ، ئۇنىڭ بۇنداق خىيالغا پېتىپ ، جىمغۇرلىشىپ كېتىشى يېقىنقى ياكى بىر - ئىككى يىلدىن بېرى قى ئىش ئەمەس ، بۇنىڭغا ئالتە - يەتتە يىل بولۇپ قالدى . سەن بىلەن ئىككىنچى قېتىملىق سەپەرگە چىقىپ تىكەنلىك ، چاربلارنى ئايلىنىپ كەلگەندىن كېيىنلا ، مۇشۇنداق خىيالچان بولۇپ قالدى . ۋاقىت ئۆتكەنسېرى خۇددى قار پومزىكى دومىلىغانسېرى يوغىنىغاندەك ، ئۇنىڭ خىياللىرىمۇ ئۇلغىيىپ ، ئېغىرلىشىپ ئۇنى تېخىمۇ جىمغۇرلاشتۇرۇپ قويدى . ئۇنىڭ چوقۇم سەن - بىزگە دېيەلمەيۋاتقان بىر گېپى بارەك . دېيىشكە يۈزى چىمىلداپ ، دېمەي دېسە ئىچى تىتىلداپ يۈرۈۋاتامدىكىن دەيمەن ، — دېدى تۆلەك بوۋا .

ئوماقنى خىيالچان قىلىپ قويۇۋاتقان ئىككى نەرسە ئىدى . بىرى ، قالاچ قاناقا دائىم دەيدىغان ئەجدادلار ئىزى ئىدى . ئۇ

قانداق ئىز، نەدە، قانداق تاپقىلى بولىدۇ، تاپقاندىن كېيىن ئۇنى قانداق قىلىدۇ؟ مانا بۇلارنى ھەرقانچە ئويلاپمۇ تېگىگە يېتەلمىدى، خىيالىنى ئاخىرىغىچە ئېلىپ چىقالمىدى، چاملىيالمىدى. قاناقا ئېيتقان ئۇ ئىزلار دۇنياسى ئۇنىڭغا ئاي - يۇلتۇزسىز، بۇلۇتلۇق كېچىدەك قاراڭغۇ ئىدى؛ يەنە بىر ئىش، ئۇنىڭ قولىدىن كېلىدىغان، قىلىپ كېتەلەيدىغان ئىش ئىدى، لېكىن ئاغزىدىن چىقىرالمايۋاتاتتى. چۈنكى، ئۇنىڭ ئائىلىسى چوڭ قۇملۇق ئىچىدە بوراندا قېلىپ ئېزىققاندا، قالاچ قاناقا ۋە تايۇقلار ئۇلارنى ئىسسىق باغرىغا ئېلىپ باشپاناھ بولدى، ئايقۇتنى سالامەت يەتكۈزۈپ، ئۇلارنى تۇنجى پەرزەنتىنى كۆرۈش ئىمكانىيىتىگە ئىگە قىلدى. ئابدالغا كەلگەندە جاھانبەگ، كۈنچىققانبەگ ۋە تۇلەك بوۋىلارمۇ ئاتا، ئاكا بولۇپ، بىر قورساقتىن چىققان قېرىنداشلىرىدىن چارە كۆردى، ھەرگىز ياتسىراتمىدى، ھەتتا ئوغلىنىڭ تويىنى ئۆز قوللىرى بىلەن ئۆتكۈزۈپ بەردى. شۇڭا ئوماق كۆڭلىگە پۈككىنىنى قىلىش ئۈچۈن بۇ يەردىن كېتىشنى ئاغزىدىن چىقىرىشقا يۈزى چىدىمايۋاتاتتى. ئوماق بۇ يەردىن كېتىشنىڭلا گېپىنى قىلسا، ئايقۇت:

— ئۇلار شۇنچىلىك ئاتىدارچىلىق قىلغان تۇرسا، تۇزنى يەپ تۇزكورلۇق قىلساق، «بوغۇزۇڭ كۆپ»، «ئۆيۈڭ چۆل قال» دەپ قارغىۋەتسە قانداق قىلىمىز. بۇلار قانداق ئۆتسە، بىزمۇ شۇنداق ئۆتىمەيمىزمۇ، — دەيتتى.

توختاق ئاتىسىنى قوللاپ چىقاتتى.

— ئاتام بىلەن نەچچە قېتىم سۆزلىشىپ، شۇنداق تاغلىرىغا ئوۋغا بېرىپ ياناشىمىزدا چارا، ئويمانكۆل، تېيىزكۆل، تىكەنلىك، كۈزلەكلەرنى ئارىلىدۇق، كۆردۇق، — ئۇ شۇ چاغلاردا قانداق ھېسسىياتتا بولغىنىنى ئانىسىغا تولۇق بىلدۈرۈشكە تىرىشاتتى، — ئۇلار نېمىشقا ئۇنداق ياشايدۇ، بىز نېمىشقا بۇنداق ياشايمىز. بىزمۇ شۇلاردەك قىلساق بولمامدۇ، شۇلاردەك يەپ، شۇلاردەك كىيسەك بولمامدۇ، دېيىشتۇق، — دەيتتى ئۇ.

ئوماققا قاتتىق تېگىپ، ھار كەلگەن بىر ئىش، ئۇن يىلنىڭ

ئالدىدا يېڭى مەھەللە قۇرۇلۇشى بولۇۋاتقاندا ، كورلىدىن كەلگەن تامچى ئۇستامنىڭ ئۇنىڭغا :

— سىلەرنى ياۋايىمىكىن دېسە ، ئۇنداق ئەمەسكەنسىلەر ، لېكىن ياۋايىدەك ياشايدىكەنسىلەر . بېلىق بىلەن گۆشلا يەيدىكەنسىلەر . يەر تېرىشنىغۇ بىلمەيدىكەنسىلەر ، ئۇن ، نان دېگەننىمۇ بىلمەيدىكەنسىلەر ئەمەسمۇ ؛ — دېگەنىدى .

ئوماق ئالدىنقى يىلى چارىدىن قايتىۋېتىپ داشكۆل بىلەن سېيىتكۆل ئارىلىقىدىكى بىر تۇزنى كۆرۈپ قالدى . ئۇ يەر تارىم دەرياسىنىڭ كىچىك بىر تارماق ئېقىنىنىڭ بويىدا بولۇپ ، ساپلا خوخا ، ئاقتىكەنلىك ئىدى . بىر تۇپ ئاقتىكەننى يۇلۇپ كۆرۈۋىدى ، يەرنىڭ توپا قاتلىمى چارىنىڭكىدىن قېلىن ھەم قارا تۇپراقلىق ئىدى . بۇ يەرگە ئوماقنىڭ كۆزى چۈشۈپ قالدى . ئوماق دېھقانچىلىق قىلمىغىنى بىلەن ئۇنىڭدىن ئاز - تولا خەۋەردار ئىدى . يىگىرمە نەچچە يىلنىڭ ئالدىدا ، چارىدىكى چېغىدا يەر تېرىدىغانلار بىلەن ئارىلىشىپ ئولتۇرغاچقا ، بەزى ئىشلارغا پىشىپ قالغانىدى .

كۈنچىققانبەگ تۇلەك بوۋا بىلەن پاراڭلىشىپ ئارىدىن بىر ھەپتىدەك ئۆتكەن بىر كۈنى ، ئوماققا :

— بىزگە دېيەلمەيۋاتقان گەپلىرىڭ بارەك قىلىدۇ . سەن - بىز ئاكا - ئۇكا بولۇشقان ، قېنى ، زادى نېمە گېپىڭ بار ، دەپ باقە ، ئاڭلاپ باقاي ، — دېدى .

ئوماق نائىلاج ئېغىز ئاچتى .

— سەن بەگ بولۇپ بىرنەچچە يىلدىن كېيىن ، تۆت - بەش مىڭ سەن بىلەن بىللە جايلارنى ئارىلىدۇق . شۇ چاغدىمۇ ، كېيىنمۇ ئۆزۈڭمۇ كۆردۈڭ ، ئۇ يەردىكىلەر يىل بويى بىزدەك بېلىق ، گۆش يەپلا ئۆتمەي ، ئاشلىق تامىقىمۇ يەيدىكەن . ئاشلىقنىڭ بىر قىسمىنى كۆنچىدىن ئەكېلىدىكەن ، يەنە كورلىلىق سېتىقچىلار ئەكەلگەن ئۇن ، گۈرۈچنى نەرسىلەرگە تېگىشىپ ئېلىپ يەيدىكەن ، بىر قىسمىنى ئۆزلىرى تېرىپ تاپىدىكەن . بىزمۇ نېمىشقا شۇلاردەك يەر

تېرىمايمىز ، يەرمۇ ، سۇمۇ ئېشىپ ـ تېشىپ تۇرسا ، دەپ ئويلايدۇ. غان بولۇپ قالدىم . ئەمما سىلەرنى قانداق ئويلاپ قالار دەپ ئاغ. زىمدىن چىقىرىشقا پېتىنالماي يۇردۇم .

كۇنچىققانبەگ بېشىنى لىكشىتىپ كۇلۇپ كەتتى .

— كۇلىسەنغۇ بەگ ؟

— دېگەنلىرىڭنى ئاڭلاپ ، ئوي ـ خىياللىرىمىزنىڭ ئوخشاپ قېلىۋاتقىنىدىن قالاچ قاناقانىڭ بىر گېپىنى ئېسىمگە كېلىپ ، خۇ. شال بولۇپ كۇلۇپ كېتىۋاتىمەن .

— قاناقانىڭ قايسى گېپى ئۇ ؟

— بۇنى مەن ساڭا جەريانى بىلەن دەپ بېرەي ، — كۇنچىق. قانبەگ ئايقۇت ئېلىپ كەلگەن جىگدە سېلىپ تەييارلانغان سوغۇق سۇتلۇك چايدىن قوۋۇزنىنى تولدۇرۇپ ئىككى ئوتلىۋېلىپ گەپنى باشلىدى .

يىگىرمە يىلنىڭ ئالدىدا جاھانبەگ كۇنچىققانبەگنى ، تالىش. قۇلنى ، يەنە ئابدال ، قاراقوشۇنلۇق تۆت ئادەمنى ئېلىپ ئاتمىشبۇ. لاق ئارقىلىق شىڭدى تېغىغا ئوۋغا باردى . ئوۋدا ئۇلارنىڭ ئامىتى كېلىپ ، ئوۋلىغان مالىلىرىنى ئىككى تۆگە ، تۆت ئاتقا ئارتىپ ، ھېلىقى تۆت ئادەم ئارقىلىق ئابدالغا ماڭدۇرۇۋەتتى . ئۆزلىرى چارا ، تىكەنلىك ، كۇزلەكلەرنى كۆزدىن كەچۈرۈپ ، ئاندىن تېمەنىپۇ ئارقىلىق بۇلاقكۆلگە بېرىپ قالاچ قاناقا بىلەن كۆرۈشۇپ قايتماقچى بولدى . بۇ سەپەردىن كۇنچىققانبەگ ئىنتايىن خۇشال ئىدى . چۈن. كى ، ئۇ قالاچ قاناقانىڭ تەرىپىنى ئاڭلىغان بولسىمۇ ، شۇ چاغقىچە دىدارىنى كۆرۈپ باقمىغانىدى . جاھانبەگنىڭ مەيلىچە بولسا ، بۇ تەرەپ بىلەن ماڭماي ، تىكەنلىكتىن ئۇدۇل قارادايغا بېرىپ ، يېگە. سۇ ، ئارغان ئارقىلىق قايتماقچىدى . پەقەت تۇلەك بوۋىنىڭ : «بەگ ، قايتىشىڭدا قالاچ قاناقانى كۆرۈپ ـ يوقلىغاچ كەل ، ئۇ سېنىڭ چوڭ بوۋاڭ يىسۇمقۇلۇنمۇ كۆرگەن ئادەم جۇمۇ !» دەپ قاتتىق ئېيتقانلىقى ھەم كۇنچىققانبەگنىڭ تەلىپى ئۇچۇنلا شۇنداق قىلماقچى بولغانىدى . تۇلەك بوۋا جاھانبەگنىڭ ئاتىسى نۇرمەتبەگ

بىلەن ئېمىلداش ئىدى . شۇڭا ئابدال ، قاراقوشۇنلۇقلار ئارىسىدا ئۇنىڭ يۈز - ئابرۇيى چوڭ ئىدى .

كۈنچىققانبەگ چارا ، تىكەنلىكلەرگە تۈنجى كەلگەچكە ، بۇ يەر-دىكى بىر تۈركۈم كىشىلەرنىڭ كىيىم - كېچىكى ، يېمەكلىكلىرى ۋە يەرگە چاچقان بىر تال دېنىنىڭ مىڭ تال بولۇشى ئۈنى بەك قىزىقتۇردى . تونۇردا پىشقان ، چوغقا كۆمۈپ ، قوتۇرماچ قىلىپ پىشۇرغان نانلارنى سۈتلۈك چايغا چىلاپ يەپ بېقىپ قالتىس لەز-زەتلەندى . «بىزنىڭ ئۇ يەردىكى ئادەملەر نېمىشقا يەر تېرىشنى ، مۇشۇنداق نەرسىلەرنى يېيىشنى بىلمەيدۇ ؟» دېگەن ئوي - خىيال ئۈنىڭ كاللىسىغا سوئال بولۇپ ئورناپ قالغانىدى .

تالىشقۇلنىڭ :

— دەريا ، كۆللەردە بېلىق ، جاڭگالدا گۆش دېگەن تەييار تۇرسا ، بولدىغۇ شۇ ، — دېگەنلىرىمۇ ، ئاتىسىنىڭ :

— ئاتا - بوۋىمىزدىن تارتىپ يەر تېرىماي ، نان يېمەي بىر ئوبدان ياشاپ كېلىۋاتىمىزغۇ ، — دېگەن گېپىمۇ ئۈنىڭ كاللىسىغا كىرىۋالغان ھېلىقى سوئال بەلگىسىنى ئۆچۈرۈۋېتىش تۈگۈل ئازراقمۇ سۇسلاشتۇرالمىدى ، بەلكى قېنىقلىشىپ بارماقتا ئىدى . كۈنچىققانبەگنىڭ كاللىسىدىكى يەنە بىر نەرسە ، قالاچ قاناقانى تېزرەك كۆرسەم ، دېگەن ئىستەك ئىدى . ئۇ شۇ ئىستەك بىلەن ماڭاتتى ، خىيالىدا ئون قەدەمنى بىر ئالسام دەيتتى ، لېكىن ئۇ بىر قەدەم ماڭسا ، قۇملۇق نېرىسىغا ئون قەدەم سوزۇلۇپ كېتىۋاتقاندەك تۇيۇلاتتى . مومىسىدىن ئاڭلىغان چۆچەكلەردىكى ئۇچار گىلەمنى ، ئۇچار ئاتنى خىيال قىلدى ، ئۇچ كۈنلۈك يولنى ئۇچ تىنىقتا بېسىپ بولىدىغان سۇمۇرغ قۇشنى كۆز ئالدىغا كەلتۈردى ، «قىزىلگۈل» داستانىدىكى سېھىرلەنگەن ئىسكەندەرنىڭ ئۇزۇكىنى مۇ ئويلىدى ، «شۇنداق بىر ئۇزۇكۈم بولسا ، قول سالامغا سالسام ، بۇلۇتتەك ئۇچۇپ قاناقا بار يەرگە يەتسەم» دەپ ئارزۇ قىلاتتى . «يەتكىلى بولمايدىغان مەنزىل يوق» دېگەندەك ، ئۇلار تېمەنپۇدىن چىقىپ ئۇچىنچى كۈنى چۈشتە بۇلاقكۆل مەھەللىسىگە يېتىپ كەل-

دی . جاهانبه‌گله‌رنی قالاچ قاناقا ، تایوق قاتارلىق به‌ش - ئالتىده‌ك ئه‌ر ، ئوچ ئايال ئالدىغا چىقىپ كوتۇۋالدى . — بو مېنىڭ ئوغلوم كونچىققانبه‌گ ، — ئۆزئارا هال - ئه‌هۋاللىشىپ بولغاندىن كېيىن ، جاهانبه‌گ يېنىدىكىله‌رنى تونۇشتۇردى ، — بو تالىشقول . — كونچىققان ، كونچىققان ، ئوبدان ئىسسىمكه‌ن ، بىر كونلوك كونىنىڭ توغولوشى بىله‌ن ته‌ڭ توغولغان ئوخشىمامدو ، — قالاچ قاناقا كونچىققانبه‌گكه قاريدى ، — شو بىر كونىنىڭ قانداق بولوشى كونىنىڭ ئوچوق - توتوقلوقىغا ، تىنچ ياكى بوران ، شامالىلىقلىقىغا قاراپ بولىدو . كۆزۈڭدىن ئوچوق كونىنىڭ شولىسىنى كۆرۈۋاتىمه‌ن ، ته‌ڭرىم سېنى بىر ئۆمور شونداق قىلار .

قاناقانىڭ گېپىدىن كونچىققانبه‌گ ته‌سىرلىنىپ ، پوتون به‌دىنى شوررىده ئېرىپ كېتىۋاتقاندەك توبولوپ كه‌تتى .

چوشلوك تاماق يه‌ۋېتىپ جاهانبه‌گ بارغان جايلىرىدا كۆرگه‌ن ، بىلگه‌ن ، ئاڭلىغانلىرىنى سۆزلىدى ، بونىڭدىن كېيىن قانداق قىلىدىغانلىقىدىن سۆز ئاچمىدى . ئونىڭ نه‌زىرىده بونىڭدىن كېيىنكى كونله‌رمو هه‌ركىم ئۆز غېمىنى ئۆزى قىلىپ ، كۆچكوده‌ك بولسا كۆچوپ... ئۆتۈپ كېتىدو ، ده‌پ ئويلايتتى .

كونچىققانبه‌گ ئو ته‌ره‌پله‌رده كۆرگه‌ن يېڭىلىقلىرىنى ده‌پ كېلىپ :

— ئابدال ته‌ره‌پله‌ردىمو شونداق قىلىساق بولىمىدو ، ده‌پ ئويلاپ قالدىم ، — دېدى .

قالاچ قاناقا گه‌پكه ئېغىز ئاچقوچه ، جاهانبه‌گ :

— ئو ، قىلساق ، ده‌پلا قىلىدىغان ئىش ئه‌مه‌س ، ئابداللار ، قاراقوشونلوقلار ئاتا - بوۋىسىدىن تارتىپ هازىرقىده‌ك ياشاپ كه‌لگه‌ن ، — دېدى .

تالىشقول پېگىنىڭ گېپىنى قوۋۋه‌تله‌پ :

— بىز ئونداق ياشاشقا كۆنه‌لمه‌يمىز ، — دېدى .

قالاچ قاناقانىڭ چىرايى توتولغاندەك بولوپ قالدى ، كونچىق-

قانبەگكە قاراپ :
— «خىلى ـ خىلىنى تاپىدۇ ، كۆڭۈل كۆڭۈلنى» دېگەن گەپ بار ، ئوغلۇم ، كۆڭلۈڭدىكىدەك گەپلەرنىمۇ ئاڭلاپ قالارسەن ، — دېدى .
— شۇ يىگىرمە يىلدىن بۇيان كۆڭلۈڭدىكىدەك گەپنى قىلغان مەن بىرلا ئادەممۇ ؟ — ئوماق كۈنچىققانبەگنىڭ ئەسلىمىسىنى ئاڭلاپ بولۇپ ئۈنىگىدىن سورىدى .
— تۈلەك بوۋىمۇ دېگەن ، ئەمما سەندەك بۇنداق قەتئىي قىلىپ دېمىگەن . سەن مەن ئويلاپ يۈرگەن ، ئەمما ئاغزىمدىن چىقارمىغان ، كۆڭلۈمدىكى گەپنى قىلدىڭ ، — دېدى كۈنچىققانبەگ .
— يۈرت بېگى بولغاندىن كېيىنمۇ بۇنداق گەپنى دەپ باقمىدىڭغۇ ؟
كۈنچىققانبەگ بۇ «ئاتاق ئۈكسى» غا ئەھۋالنى تەپسىلىيرەك دەپ قويمىسا بولمايدىغانلىقىنى ھېس قىلىپ قالدى .
— ئويلاپ باقە ، چوڭ كۆچۈش قىلىپ كىشىلەرنى كېيىنكى كونا ئابدال ، قاراقوشۇن كۆلى ۋە باشقا جايلاردىن يۆتكەپ كەلدۇق . كۆرۈپ تۇرۇپسەن ، بۇ يەر پۈتۈنلەي قۇملۇق ، بىرقەدەر تۈز ، كۆلدىن يىراقراق ھەم كۆل بويىدىن ئېگىزرەك ، تارىمنىڭ كىچىك بىر تارامى بۇ يەردىن ئۆتىدىغانلىقى ئۈچۈنلا ، كۆلنىڭ سۈيى كۆتۈرۈلسىمۇ زەيلەپ كەتمەيدۇ دەپ ، ئاتام ھەم ئابدال ، قاراقوشۇن ئاقساقاللىرى مۇشۇ يەرنى تاللىغان ، ئەسلىدە يۇرتنى بۇ يەرگە قۇرۇپ خاتا قىلغانكەنمىز . قالاچ قاناقا ئاتامغا تىكەنلىك پاكى يېڭىسۇ تەرەپكە كۆچۈشنى ئېيتقانىكەن ، ئەمما ئاتام : «ئابدال ئاتا ـ بوۋىلىرىم بەگ بولۇپ يۇرت سورىغان جاي ، بۇ يەردىن كەتسەم بولمايدۇ » دەپ ، قاناقانىڭ تەكلىپىنى قوبۇل قىلماپتىكەن . قاناقامۇ ئابدال ، قاراقوشۇنلۇقلاردىكى قەبىلىچىلىكنىڭ كۈچلۈكلۈكىنى ئويلاپ ، ئاتامغا ئۇ ھەقتە قايتا بىرنېمە دېمەپتىكەن . ئىلاجىنىڭ يوقىدىن قاناقا ئۇيۇشۇشنى ئەلا بىلىپ بۇلاقكۆلدىكى قالۇچىلارنى باشلاپ كۆچۈپ كەلدى . كۆچۈپ كەلگەنلەرنىڭ

ئالدىغا ئون يىل ، كەينىگە بىر يىلمۇ بولمىدى . يەنە ئۆي سېلىۋاتىمىز ، يېڭىدىن كۆچۈپ كېلىۋاتىدۇ . بۇنداق ئەھۋالدا : «بىزمۇ يەر تېرىيلى» دەپ يەنە كۆچۈشكە دەۋەت قىلساق ، كىشىلەر نېمە دەيدۇ . بىرەر ئاپەت بولسا ، دەريالار يۆتكىلىپ ، كۆللەر قۇرۇپ كەتسىغۇ ئىلاجسىز جان بېقىشنى دەپ كۆچىدۇ ، ئەمما ھېچنېمىدىن ھېچنېمە يوق كۆچەيلى دېمەك تەس . سېنىڭ ئىشىڭ باشقا گەپ . سەن يەر تېرىماق بولۇپ كۆچۈپ كېتىشنى نىيەت قىلغان بولساڭ ، خالىغان يېرىڭنى ئېيت ، مەن كۆچۈرۈپ ئاپىرىپ قويىمەن . توختاق بىلەن ئايسۇلۇنى قانداق قىلىسەن ؟ — دېدى .

— ئۇلار بىز بىلەن كەتسىمۇ ، تۇرۇپ قالىمىز دېسىمۇ مەيلى . مەن قاناقانىڭ ئاگاينى يىلدا بىر - ئىككى قېتىم كېلىپ يوقلاپ تۇرىمەن . ھازىرچە چارىغا بارىمىز . ئۇ يەردىكىلەردىن يەر تېرىش ئىشلىرىنى ئوبدان ئۆگىنىۋېلىپ ، ئاندىن تېرىقچىلىق قىلىدىغان بىر يەرنى تېپىپ ماكانلىشىمىز .

— توختاق بىلەن مەن سۆزلىشەيمۇ ، ئۆزۈڭ سۆزلىشەمسەن ؟

— ئۆزۈم سۆزلىشىمەن .

2

— قاناقانىڭ دېگىنىدەك قىلساققۇ ، بىزمۇ ئۇلار بىلەن بىللە كېتىپ يەر تېرىساق ، تۇرمۇشىمىزنى ئۆزگەرتىپ باقساق بولىتتى . قاناقانىڭ ئاگاينى بىزمۇ قويۇپ كەتسەك بولماس . سىلەر بېرىپ تۇرۇڭلار . كېيىنچە كەينىڭلاردىن بېرىپ قالارمىز ياكى باشقا بىر يولى بولۇپ قالار ، — دېدى تايۇق قىزى ئايسۇلۇ بىلەن توختاققا . بۇگۈن ئەتىگەن ئوماق توختاق بىلەن ئايسۇلۇنى چاقىرتىپ ، ئۇلارغا بۇ يەردىن كەتمەكچى بولۇۋاتقىنىنى ، ئويلىغانلىرىنى ھەم ئۆزلىرىنىڭ كېتىشىگە كۈنچىقاندىبەگنىڭ قوشۇلغانلىقىنى ئېيتىپ :

— بىز بىلەن كېتىش - كەتمەسلىكىنى ئۆزۈڭلار بىرنېمە

دەڭلار ، — دېدى .
ئون يىلنىڭ ئالدىدا بولغان بولسا ، ئۇلار ھەرگىز قاناقانىڭ تۇپرىقىنى يالغۇز تاشلاپ قويۇپ كېتەلمەيتتى . ھازىر قاناقانىڭ تۇپرىقى ئەتراپى جاھانبەگنىڭ ئائىلىسى بولۇپ ئوتتۇز نەچچە ئائىلىلىك قويۇق بىر مەھەللە بولۇپ قالدى . كەتسىمۇ خالىغان چاغدا كېلىپ يوقلاپ تۇرسا بولىدۇ . ئايسۇلۇچۇ؟ ئۇ نېمە دەيدۇ ، ئۇ بىرلا قىز ، بىرلا بالا ، لوپلۇقلاردىغۇ ئەر ئەدە بولسا ئايالمۇ شۇ يەردە بولىدۇ . ئاتا ـ ئانا بالىغا ، بالا ئاتا ـ ئانىغا چىداشماي تارتىشىپ ئاجرىشىپ كېتىدىغان ئىش يوق . بۇنداق قىلغانلىرى بەك ئېغىر ئالىدۇ . توختاق شۇنداق ئويلىغانىدى ، لېكىن قېينىناتىسى تارتىشمايلا ھېلىقىدەك جاۋاب بەردى . پەقەت : «ماقۇل كۆرسەڭلار ئابلاقنى قويۇپ كەتسەڭلار ، بىز قاتارغا قوشۇپ بېرەيلى» دېدى شۇ . بۇ تەلەپكە ئوماق ، ئايقۇتمۇ ھەم توختاق بىلەن ئايسۇلۇمۇ قوشۇلدى . ئوماق بىلەن تايۇق ئاكا ـ ئۇكا ، ئايقۇت بىلەن ئۇلامخان ئاچا ـ سىڭىل بولۇشقان تۇرسا ، بىر ـ بىرىنىڭ گېپىنى يېرىشاتتىمۇ . ئابلاق توختاق بىلەن ئايسۇلۇنىڭلا ئەمەس ، ئىككى چوڭ ئائىلىنىڭ بالىسى . ئۇ ھازىر تۆت ياشقا كىرىپ قالدى ، قولدىن چىقتى ، جاپاسى تۇگىدى .
ئوماق بىر تەرەپ قىلىۋەتمىسە بولمايدىغان بىر ئىش قالدى . بۇ ئىشتا ئالدى بىلەن تايۇق بىلەن سۆزلىشىپ ، ئۇ ماقۇل كۆرسە ، ئاندىن تۇلەك بوۋا ، ھەكىملەر بىلەن كۆرۈشمەكچى بولدى .
— مەن بۇ جانىۋارلارنى قانداق قىلار ، چارىغا ئەكېتەرمۇ ، قانداق ئەكېتەر ، دەپ ئويلاپ يۈرۈپتىمەن . مۇنداق دېگىن ، بەك ئوبدان بولىدىغان بولدى . ئۇ ماللارغا چەپەر ، سەن قارىغاندەك قارايمەن ، خاتىرجەم بول . بۇ ئىشنى تۇلەك بوۋىغا ئېيتتىڭمۇ ؟
— سەن بىلەن سۆزلىشىپ بولۇپ ، ئاندىن ئۇ ئىككىسى بىلەن سۆزلىشەي دېگەنىدىم .
— ئۇنداق بولسا ، ئۇلار بىلەن ھازىرلا سۆزلىشىپ بۇ ئىشنى مۇقىملىۋېتەيلى .

ئوماق بىلەن تايۇق تۇلەك بوۋىنىڭ ئۆيىگە ماڭدى .
ئوماق ئۆينىڭ بىر تەرىپىگە چەپەر بەرگەن كىيىمك ، جەرەنلەر-
گە قومۇش ، يۇلغۇنلار بىلەن قاشالاپ قوتان ياسىغانىدى . بۇ قۇم-
لۇقتا ئۇ ماللارنى بېقىش ئوماققا خېلى تەس كەلگەن بولسىمۇ ،
ئاسمىنى كەڭ جاڭگال ، چاتقاللىقتا خالىغىنىچە يايلاپ ، ئەر-
كىن ـ ئازادە ئوتلاپ ئۆگىنىپ قالغان بولغاچقا ، ئۇلارنىڭ قوتانغا
كۆنمىكى بىر مەسىلە بولۇپ قالدى . ئىككى ـ ئۈچ كۈنگىچە
ھېچنېمە يېمەي ، سۇمۇ ئىچمىدى . دەسلەپكى كۈنى ئۆزلىرىنى
شاخشىغا ئۇرۇپ ، بۆسۈپ چىقىپ كېتىشكە ئۇرۇنۇپ باقتى . ئوت
يېمەي ، سۇ ئىچمەي ئاجىزلاپ قالغان بولغاچ ، ئىككىنچى كۈنىدىن
باشلاپ ، پۈت ـ قولى باغلانغان تۇتقۇنىدەك ، ئىچىگە تىنىپ ،
ئەلەم ـ ھەسرەت ۋە قەھر ـ غەزەپ بىلەن قارىغاندەك ، لۆم ـ
لۆم قاراپ جىممىدە يېتىشى ئوماقنى بەك ئازابلىدى . ئۇ بۇ ماللار-
نىڭ بىچارە ھالىغا ئىچى ئاغرىپ قالدى . يېمەي ، ئىچمەي يېتىۋې-
رىپ ئاجىزلاپ كەتكەن بىچارە ماللار تۆتىنچى كۈنىدىن باشلاپ
تاشلاپ بەرگەن ئوت ـ چۆپنى خالىمىغاندەك ، ئاغزىنىڭ ئۇچىدا
چاينىاپ يېيىشكە باشلىدى . بۇنداق كېتىۋەرسە ، ماللار كۈندىن ـ
كۈنگە ئاجىزلاپ تۇگىشىپ كېتەتتى . ناۋادا ، بىرەر كۆڭۈلسىز
ئاقىۋەت بولۇپ قالىدىغان بولسا ، چەپەرگە جاۋابىنى بەرمەك تەس
ئىدى . شۇڭا بۇنىڭ بىر ئامالىنى قىلمىسا بولمايتتى .
— توغرا ئويلاپسەن ، ئۇلارنىڭ ياشاپ كەلگەن يېرى كەڭ
يايلاق ، كەڭ دالا ، چۆل بولسىمۇ ئۇلارغا ئەركىن يايراش ئەلا .
ھەكىم بىلەن بىللە ئاپىرىپ ئارالغا چىقىرىپ قويۇڭلار ، — دېدى
تۇلەك بوۋا ، ئوماق كېيىمك ، جەرەنلەرنىڭ ئوت يېمەي ، سۇ ئىچمەي
ئاجىزلاپ كەتكىنىنى ، ئۇلارنى تۇلەك بوۋىنىڭ ئېيتقىنىغا ئاپىرىپ
قويۇشنى ئويلىغىنىنى ، بۇنىڭغا ئۇنىڭ قانداق قارايدىغانلىقىنى
ئېيتقىنىدا .
تۇلەك بوۋا بىلەن سۆزلەشكەن كۈننىڭ ئەتىسىلا ئوماق ھەكىم
يەنە مەھەللىدىكى بىرنەچچە كىشى بىلەن كېيىمك ، جەرەنلەرنى تۇ-

لەك بوۋنىڭ ئېقىنىغا ئېلىپ بېرىپ كېمىگە سېلىپ بىر چوڭراق ئارالغا ئۆتكۈزۈپ قويدى. شۇ كۈنىلا تۈلەك بوۋا باشقا ئۇچ مەھەل-لىنىڭ ئاقساقاللىرىغا ھېچكىمنىڭ ئېقىندىكى ئارالدا ئوۋ ئوۋلى-ماسلىقىنى ، بولۇپمۇ كېيىك ، جەرەنلەرگە زىيان يەتكۈزمەسلىكىنى تاپىلاپ قويۇشنى ئالاھىدە جېكىلەپ قويدى . شۇنداق بولسىمۇ ئو-ماق ئىككى - ئۇچ كۈندە بىر بېرىپ ، ئۆزى بارالمىسا توختاقنى ئەۋەتىپ يوقلاپ تۇردى . مانا ئەمدى ئۆزى ، توختاقمۇ چارىغا كەت-مەكچى بولۇۋاتىدۇ . ئۇ ماللارنىمۇ بىللە ئېلىپ كېتىش مۇمكىن ئەمەس ئىدى . شۇڭا ئۇلارنى تاپۇق ، ھەكسىلەرگە تاپشۇرۇپ كەت-مەكچى بولغانىدى ، بۇ ئىش كۆڭلىدىكىدەك ھەل بولدى .

سۆزلىشىدىغانىنى سۆزلىشىپ ، ھەل قىلىدىغاننى ھەل قىلىپ بولۇپ ، بىر كۈنى ئەتىگەندىلا يولغا چىقىشنىڭ تەرەددۇتىغا تۈتۇش قىلدى . بۇ خەۋەر شۇ مەھەلدىلا تۆت مەھەللىدىكى ھەممە كىشىگە يېتىپ بولدى . ئۇلار ئاڭلاپ ئەجەبلىنىشتى ، ھەيران قېلىشتى . ئوماقلار بىلەن خوشلاشقىلى كېلىۋاتقانلارنىڭ ئايىغى ئۇزۇلمەيتتى . ئوماقلار بىر ياقتىن يۇك - تاقلىرىنى تېڭىپ - ئارتىش ، بىر ياقدىن كىشىلەر بىلەن خوشلىشىپ ، بىرنېمىلەر دېيىش بىلەن بەند ئىدى .

— چارىغا ، يەر تېرىغىلى ، بىزمۇ يەر تېرىيلى ، — دەپ جاۋاب بېرەتتى ، — نەگە بارىسىلەر ، نېمىش قىلىسىلەر ؟ — دەپ سورىغۇچىلارغا ئوماق .

كۈنچىققانبەگ ، تۈلەك بوۋا ، تايۇق ، توختىكۆللەرنىڭ ئوماق-لاردىن زادى ئايرىلغۇسى يوق ئىدى . بولۇپمۇ «يانلار مەھەللىسى» دىكىلەرنىڭ ئۆز ئاقساقىلىدىن زادى ئايرىلىپ قالغۇسى يوق ئىدى . ئۇلار ئىلگىرى ھەرقايسى مەھەللىلەردە ھەر - ھەر ئاقساقاللارنى كۆرگەن ، لېكىن تارازىدەك ئادىل ، ئەل - يۇرتنىڭ غېمىنى يەپ ، سۆيىدە ئاقىدىغان ئاقساقالنى كۆرمىگەنىدى ، كۆرسىمۇ ناھايىتى ئاز كۆرگەن . خۇددى شۇنچە سانسىز يۇلتۇزلار ئىچىدە چولپان يۇلتۇز بىرلا بولغاندەك ، بۇ يۇلتۇز يەنىلا ئوماق ئىدى . قەبىلىچى

ئاقساقاللارنىڭ يەكلىشى ، چەتكە قېقىشى ، بېسىمىغا كۆپ ئۇچ-راپ ، كۆپتىن ئايرىلىپ قۇملۇق ئىچىدىكى پارچە - پارچە پىنھان-لاردا ياشاشقا مەجبۇر بولغان بەزىلەر چىدىماي لېۋىنى چىشلىشەت-تى . ئاپئاق ساقاللىق ، ياشانغان بىر بوۋاي ئوماقنىڭ ئالدىغا ھاسىغا تايىنىپ كېلىپ :

— ئوغلۇم ، بىزنى تاشلاپ كېتىدىغان بولدۇڭمۇ ؟ ! — دېدى . بوۋاينىڭ ئاۋازى يىغلامسىرىغاندەك چىقتى . بوۋاي ھەقىقە-تەن ئىچىدە ئۆكسۈپ يىغلىغانىدى .

بوۋاينىڭ ھالىتىگە قاراپ ئوماقنىڭ باغرى ئېزىلدى . ئۇلار-نىڭ قەبىلىچىلىكىنىڭ كاساپىتىدىن غېرىبانە ئۆتكەن جاپالىق ئۆمۈ-رىگە ئىچ ئاغرىتتى ، ئېچىندى . ئەمما بۇنىڭلىق بىلەن ، كېيىنلىكى-نى ئويلاپ كۆڭلىگە پۈككەن نىيەت ، مەقسىتىدىن يانالمايتتى .

— كۆڭلۈڭنى تۇق تۇت ، بوۋا ، ئەتراپىڭدا يۇرت بېگى — كۈنچىقارنىبەگ ، يەنە تۇلەك بوۋا ، تايۇقلار بار ، — دېدى ئوماق ، بوۋايغا تەسەللى بېرىپ .

ئوماق ، ئايقۇتلارغا كۈنچىقارنىبەگ ، تۇلەك بوۋا ۋە تايۇق - ئۇلامخان ، توختىكۆل ، ئۇجۇلخانلار بىلەن خوشلاشماق بەكلا ئېغىر كەلدى . ئۇلامخان بىلەن ئۇجۇلخان ئايقۇتقا ئېسىلىپ ھازا ئاچقاد-دەك يىغلىشىپ بىرنېمىلەر دېيىشەتتى .

نېرىدا بىر ئادەم كىشىلەرنىڭ ئوماق بىلەن خوشلىشىشىغا كۆزىگە ياش ئالغىنىچە قاراپ تۇراتتى . ئۇ شۇ تاپتا ئوماقلارنىڭ كەلگەنلىكىگە قارىتا ئۇيۇشتۇرۇلغان قوشاق ئېيتىشىشتا ئۇنىڭغا قارىتىپ ئېيتقان قوشقىنى ئويلاپ ئىچ - ئىچىدىن ئازابلانماقتا ئىدى . شۇ ئازابتىن ئۇنىڭ يۈرىكى ، ياق ، پۈتۈن ۋۇجۇدى يىغلاۋا-تاتتى . ئۇ نېرىدىن قاراپ تۇرۇۋېرىشكە چىدىمىدى ، بىر قەدەم - بىر قەدەمدىن مېڭىپ ئوماقنىڭ ئالدىغا كەلدى . ئوماق ئۇنىڭ لىققىدە ياشقا تولغان كۆزىگە قارىدى . ئوماقنىڭ كۆزىدىمۇ ياش لىغىرلاپ قالدى . ئىككىسى قۇچاقلىرىنى كېرىپ بىر - بىرىگە قاراپ مېڭىشتى . بۇ ، ئەسىرلەردىن بېرىقى يەكلىشىش ، چەتكە

قېقىشىش — چەتكە قېقىلىشىنىڭ ئاچچىق نادامىتى، ھەسرىتى ۋە پۇشايمىنىدىن تۇغۇلغان تۇغقانلارچە يېقىنلىشىش، قۇچاقلىشىش ئىدى!

تالىشقۇلنىڭ كۆزىدىن تاراملاپ تۆكۈلۈۋاتقان ياش ئۇنىڭ مەڭزىنى ئېتەكلىرىدىن تېشىپ ئوماقنىڭ مۇرىسىگە قۇيۇلاتتى. ئۇ ئىچ-ئىچىدىن يىغلاپ، ئۇمچىيىپ بىرنېمىلەرنى دەيتتى. ئۇنىڭ نېمە دەۋاتقىنىنى بەلكى ئوماق ئاران ئىلغا قىلالىغاندۇ. ئاخىر ئوماق تالىشقۇلنىڭ قۇچقىدىن ئاجراپ، ئۇنىڭ ئىككى مۇرىسىدىن تۇتۇپ تۇرۇپ:

— ئۆتكەن ئىشنى ئۆلگەنگە، يوققا چىقىرايلى. بىز ھازىر تۇغقانلاردەك بولۇپ قالدۇق. كەتكىنىمىز بىلەن يەنە كېلىپ تۇرىدىمىز، سىلەرنى سېغىنىمىز، — دېدى.

تالىشقۇل گەپ قىلماي كەينىگە بۇرۇلۇپ، ئوماقلار بىلەن خوشلىشىشقا كەلگەنلەر توپىنى يېرىپ ئۆتۈپ، خوتۇنى تۇتۇپ تۇرغان ئاتنى يېتىلەپ ئوماقنىڭ ئالدىغا كەلدى. سىزىپ قويغاندەك يۇپيۇمىلاق ئاق قاشقىلىق، كۆكرىكى كەڭ، پاچاقلىرى دىققاق، قۇلىقى كىچىك، يالى بويۇن - پاتقىنى يېپىپ يېيىلىپ تۇرىدىغان، قويۇق قۇيرۇقى يەرگە تېگىپ تۇرىدىغان بۇ بوز بۇرۇل ئات كۈنچىققانبەگنىڭ جەدىسىدىن قالسىلا، سۇباتلىقتىمۇ، ياش ۋە يۇگۇرۇشتىمۇ داڭلىق ئىدى. بۇ ئاتنىڭ ئالدىدىن ھەرقانداق كېيىك، جەرەن قېچىپ قۇتۇلالمايتتى، يېتىشۋالاتتى، ئېگىسىنى ئۇۋغا ئېگە قىلاتتى.

— تالىشقۇل، بۇ نېمە قىلغىنىڭ. ھەرقايسىڭلار مېنى خېلى ئات، كالا، قويلۇق قىلىپ قويدۇڭلار، مەن بۇلارنى قاچان قايتۇرۇپ بولىمەن. سەن يەنە... — دېدى ئوماق.

تالىشقۇل ئاتنىڭ تىزگىنىنى ئوماققا سۇنۇپ تۇرۇپ:

— ئۇلار سېنىڭ قوشاق ئېيتىشىشتا يېڭىپ چىققىنىڭغا يۇرتىنىڭ سېنى ئالقاداپ[1] بەرگىنى. بۇ مېنىڭ يوللۇقۇم، — دېدى،

---

① ئالقاداپ — ئالقىشلاپ؛ مۇبارەكلەپ، تەبرىكلەپ؛ ماختاپ، مەدھىيىلەپ.

تىلىنىڭ ئۇچىغا كېلىپ قالغان : «بۇ مېنىڭ ناماقۇللۇق مېلىم» دېگەن گەپنى ئاغزىدىن چىقىرالمىدى . چىقىرىپلا قويسا ئوماقنىڭ يوللۇقنى قوبۇل قىلىشى ناتايىن ئىدى . چۈنكى ، ئۇ گەپنى ئوماق : «تالىشقۇل مېنى تار قورساق ، ئاداۋەتچى ئادەم دەپ ئويلايدىكەن» دەپ چۈشىنىپ قالاتتى . تالىشقۇلنىڭ ئۇ گەپنى ئاغزىدىن چىقارمىغىنى ياخشى بولدى . ناۋادا ، ئوماق يوللۇقنى قوبۇل قىلمىسا ، تېخىچە قورسىقىدا تالىشقۇلغا غۇم ساقلاۋاتقاندەك تۇيۇلۇپ قالاتتى . ئوماق ئىلاجسىز ئاتنى قوبۇل قىلدى .

تۇرىۋەرسە خوشلىشىش ئاخىرلىشىدىغاندەك ئەمەس . كۈنچىقىغانبەگ ئادەملىرىگە يۈك ـ تاقلارنى كالىلارغا ئارتىشنى بۇيرۇدى . ئۇلارغا ئىش تەگسۈنمۇ ، تايۇق ، توختىكۆل ، ھەكىم ، تالىشقۇل ۋە باشقىلار ئارتىدىغانلىقنى ئارتىپ تەييار قىلىپ قويدى . ئوماق ، توختاقلارنىڭ ئۆيۈاقلىرى بەش كالىغا ، ئون ئىككى قوي ئاسماكادائ سېۋەتلەرگە سېلىنىپ ئالتە كالىغا ئارتىلدى .

ئون بىر ياشلىق ئۆردەك كۈنچىققانبەگ شۇنىڭغىلا بەرگەن قېچىرداك يوغان ، قاۋۇل چامبۇل ئېشەككە مىندى ، قالغانلىرى بىردىن بەش ئاتقا مىندى . ئۇلارنى چارىغا ئاپىرىپ قويۇپ قايتىدىغان ئۇچ كىشى بولۇپ سەككىز ئاتلىق ، بىر ئېشەكلىك ئادەم بىر كارۋانلىق توپ بولۇپ يولغا چىقتى . ئۇلار قوزغىلىپ تېخى ئون قەدەم ماڭمايلا ، توپ ئىچىدىن ئەكى مۇڭلۇق ئاھاڭدا يىغا ئارىلاش ئېيتىلغان قوشاق ئاڭلاندى . بۇ ئۇلامخانىنىڭ ئۇنى ئىدى :

ئېگىز ـ ئېگىز قۇم دۆڭلىرى پەسلەرمۇ ،
تۇغقانلارىم بىزنى يادلاپ ئەسلەرمۇ .
سۇلۇ قىزىم ، خۇدايىمغا ئامانەت ،
ئاسان بولغاي يول يىراقى ، تەسلەرمۇ .

قالار بولدۇق بىز سىلەرنى ئارمانلاپ ،
قالدىڭلارمۇ سىلەر بىزدىن يامانلاپ .

ئۆڭۈمىزدا، چۈشۈمىزدە يادلايمىز،
تەڭرىم بەرگەي ئىشىڭلارنى ئاسانلاپ...

ئۇلامخانىمىڭ قوشقىنىڭ ئىككى كۈپلىتى ئاخىرلىشىشىغا، ئۇجۇلخان ئۇلاپلا ئۇلامخان ئېيتقان ئاھاڭدا تۆۋەندىكى قوشاقنى ئېيتتى:

چارا دېگەن تىكەنلىكنى[1] ئۇياقى،
بارغانلارغۇ ياخشى دەيدۇ ئوتلاقى.
ئۆچمەسۇن دەپ خۇدايىمدىن تىلەيمەن،
دىللارداقى تۇغقانچىلىق چىراقى.

خۇدا بەرسۇن يولۇڭلارغا ئاقلىقنى،
ئاياماسۇن تەنىڭلارغا ساقلىقنى.
سېنى ھەرگىز ئۇنتۇمايمەن ئايقۇتۇم،
ئۇنتۇماغىن سەنمۇ ئۇجۇل ئاتلىقنى.

ئۇجۇلخانىمىڭ قوشقىنىڭ ئاخىرى چۈشمەيلا بىر ئەر كىشىنىڭ قوشقى ئاڭلاندى:

دوستلۇق ماڭا ئەمدى قۇچاق ئاچقاندا،
قېرىنداشتىن چارى بىر دوست تاپقاندا؛
ماڭا بەرگەن جازاسىمۇ خۇدانىڭ،
ئارىلدىمغۇ قېلىپ ئاچچىق ئارماندا.

قالار بولدۇم ئارمانىڭنى يەپ ئوماق،
ئەجەب ئېسىل ئادەم ئىدى دەپ ئوماق.
.....

---

① تىكەنلىكنى — لوپنۇر دىئالېكتىدا شۇنداق، ئەسلىدە تىكەنلىكنىڭ بولۇشى كېرەك.

بۇ قوشاقنى ئېيتقان كىشىنىڭ كىملىكى بۇ يەردىكى ھەممە كىشىگە ئايان ئىدى .

ئوماق ، ئايقۇتلار خېلى يەرگىچە ئۇزاپ بولغانىدى . ئايقۇتمۇ ئېيتىشىش قىلىپ تۆۋەندىكى قوشاقنى ئېيتتى :

كەتەر بولدۇق تارىمنى باش بويۇغا ،
ئاتالارىم ، ئانالارىم يۇرتۇغا .
خەۋەر بەرسەك بارارسىلەر تۇغقانلار ،
تۆمۈرۇمنۇ ، ئۆردەكىمنى تويۇغا...

ئايقۇت قوشىقىنى داۋاملاشتۇرۇپ ئېيتتىمۇ ، ئېيتمىدىمۇ ، ئۇنى ئاستا ـ ئاستا پەسلەپ ئاڭلانماي قالدى . ئەمما يېڭى يۇرتلۇق-لار ئايرىلىشقا كۆزى قىيماي ، يۇرىكى چىدىماي ، ئۇلارنىڭ قارىسى يىتكۇچە كۆزلىرى ياش ھالدا قول پۇلاڭلىتىپ تۇرۇشتى .

كۆچۇپ كېلىش ، كۆچۇپ كېتىش — پات ـ پات كۆچۇپ تۇرۇش بۇ يەردىكىلەرگە ئادەتتىكى ئىش . پالانى كۆچۇپ كېپتۇ دېسىمۇ ياكى پۇستانى كۆچۇپ كېتىپتۇ دېسىمۇ ئانچە قىلىپ كەت-مەيدۇ . ھەتتا قوشكېزەك قېرىنداشلاردىن بىرى يىراق يەرگە كەت-مەكچى بولسىمۇ «كېتەمسىنا» دەپ قويمىدۇ ، ئانچە پەرۋا قىلماي-دۇ . بۇگۈنكىدەك ئايرىلىشقا قىيالماي كۆز ياش قىلىدىغان ئەھۋال بەك ئاز بولىدۇ . ئەجەبا بۇگۈن نېمىشقا ئوماقلارغا بۇنچە قىلىپ كېتىدۇ ؟ بۇ ، ئوماقنىڭ چوڭ ئۆملىشىشتە سىڭدۈرگەن بىر كىشى-لىك ئەقىدىلىك ئەجرىنىڭ خاسىيىتى ئىدى .

ئوماق سۆگەتبۇلاقتىن بۇ يەرگە كېلىشتە : «ئەمدى زادى كۆچمەسمەن» دېگەن ئۈمىد ، ئىرادە بىلەن كەلگەنىدى ، لېكىن يەنە كۆچىدىغان بولۇپ قالدى ، مانا كۆچۇپ ماڭدى . ئۇنىڭ بۇ كۆچۇشى ئادەتتىكى كۆچۇشلەرگە ئوخشىمايتتى . بۇ ، ئۆزىنىڭمۇ ، باشقىلار-نىڭمۇ كۆچۇپ يۇرمەسلىكى يولىدا ئىزدىنىپ بولۇۋاتقان كۆچۇش ئىدى . بىز ئۇنىڭغا خەيرلىك تىلەيمىز .

— ئابداللىق تالىش قوشۇقنى يېڭىۋالغان ئوماق قوشۇق چارد-
غا كۆچۈپ كېلىۋېتىپتۇ .

— يېڭى ئابدال مەھەللىسىنىڭ ئاقساقىلى ئوماقما ؟

— ھەئە ، شۇ ئوماق .

— ئۇ ئەسلىي مۇشۇ چارىلىقكەندۇققۇ ؟

— ھەئە ، ئۇ ھەلەقى تۇراق يولۋاسنىڭ بالىسى .

— گوي - گوي - گوي ، بۇلاقكۆلده ئوقيا بىلەن جەرەننىڭ ئىككى پۇتىنى بىر قىلىپ قويغان ئوماق شۇ دېگىنە...

ئوماقلارنىڭ چارىغا كۆچۈپ كېلىۋاتقانلىق توغرىسىدىكى خە-
ۋەرنى چاردىن تىكەنلىككە بېرىپ كەلگەن بىر كىشى بۇگۈن چۈشتە ئېلىپ كەلگەنىدى . تىپتىنچ تۇرغان كۆلگە چۈشكەن كىچىككىنە تاشمۇ سۇنى داۋالغۇتقاندەك ، ئوماقنىڭ كۆچۈپ كېلىۋاتقانلىقى توغرىسىدىكى خەۋەر چاردا ئەنە شۇنداق قىزغىن پاراڭلارنى قوزغ-
ىدى . بۇ خەۋەر چارا ئاقساقىلى ئالىبايغا ئاڭلانغاندا ، ئۇ ھەم ئەجەب-
لەندى ، ھەم خۇش بولدى . «بىر مەھەللىنىڭ ئاقساقىلى تۇرۇپ ، مەھەللىنى تاشلاپ بۇ يەرگە نېمىگە كېلەر» دەپ ئەجەبلەندى ، يەنە تۇرۇپ ئۇنىڭ ياش چېغىدىنلا چىقىشقاق ، كىشىلەرگە مۇلايىم مۇئامىلە قىلىدىغان مىجەزىنى بىلگەچكە ، چارىغا كۆچۈپ كېلىۋات-
قىنىدىن خۇش بولدى .

ئالىباي جۇداخ - يانلار قەبىلىسىدىن بولۇپ ، ئەسلىدە كونا ئابدال ئەتراپىدىكى كىچىك بىر كۆل بويىدا تۇغۇلغان . بىرنەچچە ئۆيلۈك جۇداخ - يانلار شۇ كۆل بويىدا ياشايتتى . كۆلدە بېلىق جىق ئىدى ، كۆل ياقىسىنىڭ بىر تەرىپى بۇك قومۇشلۇق ، يەنە بىر تەرىپى قويۇق يېكەنلىك ئىدى . كۆلنىڭ ئەتراپى خېلى كەڭ چانقاللىق بولۇپ ، بەزىدە كېيىك ، جەرەنلەر ئوتلىغىلى ، سۇ ئىچ-
كىلى كېلىپ قالاتتى . چانقاللىقنىڭ بىر چېتىدە ياۋا جىگدىلىك بار ئىدى . بىرنەچچە ئۆيلۇكنىڭ ئاساسىي يېمەكلىكى بولغان بې-

لىق ، ئۇجۇل ، جىگدە مۇشۇ يەردىلا بار ئىدى . ئابدال ئاقساقاللى-
رى كۆلنى ئىگىلەش غەرىزىدە ئۇلارغا پات - پات ئاۋارىچىلىك
سېلىپ ، ھەدىسلا توپ - توپ ئادەمنى باشلاپ كېلىپ كۆلدە بېلىق
تۇتىمىز دەپ بىرنەچچە كۈن تۇرۇپ كېتىشەتتى . دەل ئۇجۇل ،
جىگدە يىغىدىغان چاغدىمۇ بىر تۇركۇم كىشىنى ئەۋەتىپ ، ئۇلارنىڭ
رىزقىنى تالىغاندەك ئېلىپ كېتىشەتتى . ھەر جەھەتتىن قىسىلىشتا
قالغان بىرنەچچە ئۆيلۈك ئىلاجسىز ھەر تەرەپكە كۆچۈپ كەتكەن ،
ئالىبايىنىڭ ئاتا - ئانىسى چارىغا كۆچۈپ كەلگەنىدى . ئۇ چاغدا
ئالىباي بەش ياشتا ئىدى . مانا ھازىر ئاتىمىش سەككىز ياشقا كىرىپ
قالدى . ئوماقنىڭ ئاتا - ئانىسى سۆگەتبۇلاقتا كۆچۈپ كەتكەندە
ئوماق يىگىرمە ئىككى ياشتا ، ئالىباي ئوتتۇز بەش ياشتا ئىدى .
ئالىباي يېشى چوڭايغانسېرى ئەجدادلىرىنى تارتىپ ئۇستە-
خانلىق ، ئېگىز بوي ئادەم بولدى .

ئوماقنىڭ ئاتىسى تۇراق ئاتىنىڭ چارىدىكى چېغىدا بېلىققا
سانجىيدىغان ئاددىي سانجىغاق بىلەن يولۋاس ئۆلتۈرگىنىگە ئالىباي
ھەۋەس قىلىپ يۈرەتتى . ئوماقنىڭ ئوقيا ئوقىنى خۇددى زىخقا
گۆش ئۆتكۈزگەندەك جەرەنىنىڭ ئىككى پۇتىدىن ئۆتكۈزۈپ قويغە-
نىنى ئاڭلاپ ، ئۇنىڭ مەرگەنلىكتىكى قالتىس ماھارىتىگىمۇ ھە-
ۋەس قىلىپ يۈرەتتى . ئۇنىڭ قالاچ قاناقانىڭ تەربىيە - تەسىرىدە
باشقىچە ئادەم بولۇپ ، ئابدالدا يېڭى يۈرت قۇرۇش ، تارقاق كىشە-
لەرنى كۆچۈرۈپ يېڭى مەھەللىلەرگە ئورۇنلاشتۇرۇش ، چوڭ ئۇ-
يۇشۇشتا ئويىنىغان رولى ، كىشىلەر ئارىسىدىكى ئورنى ، ھۆرمىتى ،
يۈز - ئابرۇيى توغرىسىدىكى تەرىپلەرنى كۆپ ئاڭلىغانىدى . مانا
شۇ ئوماق ئائىلىسىنى باشلاپ چارىغا كۆچۈپ كېلىۋېتىپتۇ .

ئالىباي ئاقساقال ئەزىمباقى قاتارلىق ئۇچ كىشىنى ئوماقلار-
نىڭ ئالدىغا ئاتلىق ئەۋەتتى . ئوماقلار كەلسە نەگە چۈشەر ، دەپ
ئەندىشە - غەم قىلىشىنىڭ ئورنى يوق ئىدى . ئۇلار كۆچۈپ كەتكەن
ئوتتۇز ئۇچ يىلدىن بۇيان مەھەللە ئوتتۇرىسىدىكى ئىككى ئېغىزلىق
تام ئۆي بىلەن چوڭ بىر ئېغىزلىق قومۇش ساتما ئۆي شۇ پېتى

بوش ئىدى . ئالىباي ئۆزىگە تۆت ئادەمنى يانداپ بېرىپ ، ئۆيلەرنىڭ ئوتۇلايدىغان يەرلىرىنى ئوتۇلاپ ، چىقىرىۋېتىدىغان نەرسىلەر بولسا چىقىرىۋېتىپ ، سۇپۇرۇپ - تازىلاپ تەييار قىلىپ قويدى .

ئوماقلار يېڭى يۇرتچاپقاندىن چىقىپ ئالتىنچى كۈنى كەچتە چارىغا يېتىپ كەلدى . ئۇلارنى تونۇيدىغان ، تونۇمايدىغان بولۇپ بىر توپ ئادەم مەھەللىگە كىرىش دوقمۇشىدا ئالدىغا چىقىپ كۈتۈۋالدى .

ئەتىسى ئەتىگەندە ئالىباي ئاقساقال ئوماقلارنىڭ ھەممىسىنى ئەتىگەنلىك تاماققا تەكلىپ قىلدى . ئۇلارنىڭ ئالدىغا سەگەز - ماتادا قىلىنغان داستىخان سېلىپ ، داستىخانغا ياغۇنچاقتا تارتىلغان ئۇندا قېلىن ، توم يېقىلغان بۇغداي ناندىن بەشنى قويۇپ ، سۈتى قويۇق قايماقلىق چاي كەلتۈردى . ناننى ئوماق ، ئايقۇتلار كۆرگەن ھەم يېگەن ، توختاق كىچىك چېغىدا يېگەن بولسىمۇ ئۇنتۇپ كەتكەنىدى . ئايسۇلۇ ، تۆمۈر ، ئۆردەكلەر نانىنىڭ نېمىلىكىنى بىلمىگەچكە ، قاراپ ئولتۇرۇشتى .

— بۇنى بۇغداي نان دەيمىز ، چايغا مۇشۇنداق سېلىپ ئىچىمىز ، — دېدى ئوماق ، ئالىباي ئاقساقال نانىنى ئوشتۇپ قويۇپ چايغا تەكلىپ قىلغاندىن كېيىن ، نانىنى چىنىسىگە ئۇششاق ئوشتۇپ سېلىۋېتىپ .

چارىغا كېلىپ تۇنجى ناشتىسىدا كۆرگەن ، يېگەن ناندىن باشقا رەخت داستىخانمۇ ئايسۇلۇنى قىزىقتۇردى . ئۇ شۇ يېشىغىچە كېيىمەك ، جەرەنلەرنىڭ ئاشلانغان تېرىسىنى داستىخان قىلىپ ئىشلەتىپ كەلگەنىدى .

چاي ئىچىلىپ ، دۇئا قىلىنىپ بولغاندىن كېيىن ، ئالىباي ئاقساقال ئوماقتىن :

— ھە ، ئاقساقال ، مەن ساڭا نېمە قىلىپ بەرسەم بولىدۇ ، — دەپ سورىدى .

— مەن ھازىر ئاقساقال ئەمەس ، سېنىڭ قاراڭغۇ ، يەر تېرىي دەيمەن . ماڭا يەر تېرىشنى ئۆگىتىپ قويساڭلا بولىدۇ ، — دېدى

ئوماق .
— بۇ يەردە بۇغداي ، قوناق ، تېرىق تېرىمىز . سەن قايسىنى تېرىماقچى ؟
— بۇغداي بىلەن قوناق تېرىپ باقايمىكىن .
— هازىر دەل بۇغداي تېرىيدىغان ۋاقىت . مەن ساڭا يەر كۆرسىتىپ بېرەي .
چارلىقلارنىڭ تېرىقچىلىق قىلىۋاتقىنىنىڭ ئالدىغا يۈز يىل ، كەينىگە ئاتمىش - يەتمىش يىل بولغان بولسىمۇ ، تېرىقچىلىق قىلىش ، دان ئايرىش ، داننى پىششىقلاش ئۇسۇللىرى بەك ئاددىي ئىدى . بەش - ئالتە ئائىلە يەرنى ساپان - سوقا بىلەن ئاغدۇراتتى . چارىنىڭ يەرلىرى لوپ دالىسىنىڭ باشقا جايلىرىغا ئوخشاش قۇم-ساڭغۇ ، يۇمشاق - بوش بولغاچقا ، قالغان يىگىرمە - ئوتتۇز ئائىلە يەرگە ئۇرۇق چېچىپ بولۇپ ، قۇڭاچاق بىلەن تاتىلاشتۇرۇپ ، ئارقىدىن سۆرەم سىلىپ قويىاتتى . ئورۇلغان باشاقلارنى يوغان پالاس ئۇستىگە ئاز - ئازدىن ئېلىپ ئۇدۇللۇق توقماقلايتتى ، ھەممە داننى ئايرىپ چەش قىلىپ بولۇپ ئاندىن سورۇيتتى . ئۇلار-نىڭ قوناقنى دان قىلمىقى بۇغداينى دان قىلىشتىن ئاسان ئىدى . بۇ يەردە شۇ چاغقىچە تۇلۇق يوق ئىدى . بۇغداي ، قوناقنى پىششىق-لاپ ئۇن قىلىشى بىر مەسىلە ئىدى . بۇ يەردە تۇگمەن يوق . تاغ بەك يىراق بولمىسىمۇ ، تاشنى چوقۇپ - يونۇپ تۇگمەن تېشى ياساشنى بىلمىدىغانلار يوق ئىدى . كۆپ ساندىكى چارلىقلار تۇگ-مەن ، تۇگمەن تېشى دېگەن سۆزلەرنى ئاڭلىغان بولسىمۇ ، ئۆزىنى كۆرۈپ باقمىغانىدى . كۆنچى ، كورلىدا كۆرگەنلەرنىڭ ئاغزىدىن ئۇن

ئۆرده‌كمۇ ئه‌گىشىپ بىللە كه‌لدى. بۇ بىر پارچە يه‌رنىڭ ئۈچ ته‌رىپىنى قۇم دۆڭلىرى ئوراپ تۇرغان بولۇپ، بىر ته‌رىپى تارىم ده‌رياسىنىڭ كه‌ڭ قاپتىلى بىلەن تۇتىشىپ تۇراتتى. قاپتال پارچە - پارچە ئېتىزلىق بولۇپ، چارىلىقلارنىڭ يېرى ئىدى. ئېتىزلىقنىڭ ئوتتۇرىسىدىن چوڭ ئېرىق ئېلىنغان بولۇپ، ئېرىق-نىڭ ئاخىرى ئوماقتا كۆرسه‌تكه‌ن تۇزگىچه كېله‌تتى. ئه‌سلىده ئېرىق بۇ تۇزگىچه كه‌لمه‌يتتى، ئالىبای ئاقساقال كۈزده قوناق بېرىش شه‌رتى بىلەن كىشىله‌رگه ئېرىقنىڭ ئاخىرىنى چاپتۇرۇپ كۈز ئوسىسى قىلىپ قويۇپ، بۇلتۇر ئه‌تىيازدا يه‌نه بىر ئوسا قىلىپ تۇنجى قېتىم بۇغداي تېرىغانىدى. چارا شارائىتىدا هوسۇل قه‌دىر ئه‌هۋال ئېلىنىدى. چارىنىڭ كۆپ يه‌رلىرى قۇمساڭغۇ، كۇچسىز بولۇپ، سۇنىمۇ، ئوغۇتنىمۇ كۆپ ته‌له‌پ قىلاتتى. سۇدا گه‌پ يوق، قانچىلىك ئاچسا سۇ بار، ئه‌مما ئوغۇت چوڭ مه‌سىله ئىدى. لوپلۇقلار مال - چارۋىنى قوتانغا سولاپ باقمايدىغان بولغاچقا، ئوغۇت تاپماق ته‌س ئىدى.

— مانا مۇشۇ يه‌ر، بۇلتۇر ده‌سله‌پ قىلىپ تېرىپ باقتىم، بىر يۇز ئه‌للىك جىڭ ئه‌تراپىدا ئۇرۇق چېچىلىدۇ، — دېدى ئالىبای ئاقساقال ئېتىزنى ئوماقتا كۆرسىتىپ بولۇپ.

ئۇلار قايتقاندا به‌زىله‌ر يه‌رلىرىگه ئۇرۇق چېچىۋاتاتتى. به‌زىله-رى ئۇرۇق چېچىپ بولۇپ، باغجانلاپ ئۆسكه‌ن به‌ش - ئالته تۇپ قۇڭاچاقنى بىر قىلىپ باغلاپ ئۇستىگه يوغان كۆته‌ك قويۇپ كالىغا سۆرىتىپ يه‌رنى تاتىلاشتۇرۇۋاتاتتى. يه‌نه به‌زىلىرى تاتىلاشتۇرۇپ بولغان يه‌رگه سۆره‌م سىلىۋاتاتتى. بۇ هه‌رىكه‌تله‌ر توختاق، تۆمۇر، ئۆرده‌كله‌رگه يېڭىلىق بولۇپ، ئابدالدا زادى كۆرۈپ باقمىغانىدى. توختاق بۇ يېڭىلىقلارغا قاراپلا قالغانىدى. لېكىن، ئۆرده‌ك كۆر-گىنىگه قانائه‌ت قىلماي ئاتىسىدىن ئۇنى - بۇنى سوراپ ماڭماقتا ئىدى.

— بۇغدايىنى مۇشۇنداق چېچىپ تېرىمدا؟

— هه‌ئه.

— نېمىشقا قۇڭاچاق سۆرىتمدۇ؟

— قۇتۇلۇپ سۆرىتىپ يەرنى تاتىلاشتۇرمىسا ، ئۇرۇق توپا ئاستىغا كىرمەيدۇ .
— توپا ئاستىغا كىرمىسە نېمە بولىدۇ ؟
— بۇغداي ئۇنمەيدۇ .
— شالنى نېمىشقا سۆرىتىدۇ ؟
— ئۇنى سۆرەم دەيدۇ . يەرگە سۆرەم سالغاندا ئۇرۇق بۇغداي يەرگە تولۇق كۆمۈلىدۇ .
— بۇغداي قاچان ئۇنۇپ چىقىدۇ ؟
— ئون كۈن ئەتراپىدا ئۇنۇپ بولىدۇ .
.....

ئەمدىلا ئون بىر ياشقا كىرگەن ئۆزدەك ئۆزىگە پۈتۈنلەي يېڭىلىق بولغان تېرىقچىلىقنىڭ ھەممە باسقۇچ - يوللىرىنى ھازىرلا بىلىپ بولىدىغاندەك ئاتىسىدىن ئەنە شۇنداق سوراپ ماڭاتتى ، بۇغداي مايسىسىنىڭ قانداق بولىدىغانلىقىنى كۆرۈشكە ئالدىراۋاتقاندەك ئىدى . ئوماق ئاتىسى بىلەن تېرىقچىلىق قىلغاندا بىلىۋالغانلىرى بويىچە بىر - بىرلەپ جاۋاب بەردى .

«مۇشۇنداق سوئال سورىشىدىن قارىغاندا بۇ چوقۇم باشقىچە بىر ئادەم بولىدىغان ئوخشايدۇ . ئىككى ئاكىسى سوئال سوراشنى بىلمەيدىغاندەك كۆرۈپلا بولدى قىلىۋاتىدۇ . ‹ئادەمنىڭ ئادەم بولمىقى كىچىكىدىن ›دېگەن راست گەپ ئوخشايدۇ » دەپ ئويلاپ قالدى ئوماق .

بۇ يىلقى تېرىقچىلىق ئۇچۇن ئوماق پەقەت ئۇرۇقلۇق بۇغدايغىلا ئېھتىياجلىق ئىدى . ئالىباي ئاقساقال يۈز جىڭ بۇغداي بېرىپ تۇردى . ئەزىمباقى دېگەن كىشى ئەللىك جىڭ بۇغداي بېرىپ تۇردى .

ئەزىمباقى ئوماق بىلەن دېمەتلىك بولۇپ ، ئاتىسى ئوماقنىڭ ئاتىسى تۇراق ئاتا بىلەن يېقىن دوست ئىدى . ئۇلار ئۆۋغا دائىم بىللە چىقاتتى ، بىر - بىرىدىن بىر نەرسىلىرىنى ئايىماياتتى . بۇ ئىشلاردىن ئۇنىڭ خەۋىرى بار ئىدى . ئاتىسى ئۆلۈش ئالدىدا : «تۇراق ئاتىنىڭ بالىلىرى چارىغا كېلىپ قالسا يېقىن ئۆتۈڭلار »

دەپ نەسىھەت قىلغانىدى . ئالىباي ئاقساقال ئوماقلارنىڭ ئالدىغا چىقىدىغان ئادەملەرنى بەلگىلەۋاتقاندا ، ئەزىمباقى : «مەن باراي» دەپ ئۆزلۈكىدىن ئاتلىنىپ ماڭغانىدى .

بۇغداينى ئوماق ئۆزى چاچتى . ئاتىسىدىن ئۆگىنىۋالغىنى بويىچە ئالدى بىلەن يەرنى بىرنەچچىگە بۆلۈپ سىزىۋالدى ، ئاندىن بىر يۈز ئەللىك جىڭ بۇغداينى شۇنچىگە تەڭ بۆلۈپ چىچىۋىدى ، بۇغداي كەملەپمۇ قالماي ، ئېشىپمۇ قالماي توپتوغرا چىچىلدى . توختاق چىپىپ كەلگەن قۇڭاچاقلارنى ئىككىگە بۆلۈپ باغلاپ ، ئۇستىگە بىردىن كۆتەك قويۇپ يەرنى ئىككى قېتىم ئالا تاشلىماي تاتىلاشتۇرۇپ بولۇپ ، ئۇستىگە كۆتەك قويۇلغان شال بىلەن سۆرەم سالدى . شۇنىڭ بىلەن ئوماقنىڭ بۇ يىلقى تۇنجى تېرىقچىلىقى بىر يېرىم كۈن ئىچىدە تۈگىدى .

— ئەمدى نېمە ئىش قىلىمىز ؟ — ئۆردەك كەچلىك تاماق يەۋېتىپ سورىدى .

«راست ، نېمىش قىلىمىز ؟ بۇغداينىڭ ئۈنۈشىگە كەم بولغاندا ئون كۈن بار ، ئۇ ئۆزى ئۈنۈۋېرىدۇ . بۇ ئون كۈن ئىچىدە نېمىش قىلىمىز ، بۇغداي ئۈنگەندىن كېيىنچۇ ؟» ئوماق ئوغلىنىڭ سوئالىغا جاۋاب بېرىش ئورنىغا ، ئىچىدە ئۆزىدىن ئۆزى شۇنداق دەپ سورىدى .

ئوماق ئارىلىقتىكى بوش ۋاقىتتا توختاقنى بىللە ئېلىپ بىر ئىش بىلەن كورلىغا بېرىپ كېلىشنى كۆڭلىگە پۈكتى . ئالدى بىلەن ئۆيىنىڭ گۆش مەسلىسىنى ھەل قىلىپ بېرىش ئۈچۈن ، ئۈچ كۈنلۈك بولسىمۇ ئوۋغا چىقىپ كەلمەكچى بولدى . سۆگەتبۇلاق تەرەپكە باراي دېسە يىراقراق ، نەگە بېرىشنى ئالىباي ئاقساقالدىن سورىماقچى بولۇپ ئۈنىڭ ئالدىغا باردى .

— چارا ئەتراپىدىكى ئوۋ قىلغۇدەك يەرنىڭ ھەممىسى ئېگەلىكلىك . ھازىرچە مەن ئوۋلايدىغان دەريانىڭ ئۇ قات تەرىپىدىكى تانىۋالدى دېگەن يەرنىڭ نېرىسىدىكى جاڭگاللىقتا ئوۋلاپ تۇر ، — دېدى ئالىباي ئاقساقال ، ئوماقنىڭ : «ھازىرچە نەگە بارسام بولار» دەپ سورىغىنىغا جاۋابەن .

ئوماق ئالىباي ئاقساقالنىڭ ئۆيىدىن چىقىپ ئۆي ئالدىغا كېـ
لىشىگە ، كۈنچىققانبەگ بىلەن تايۇقلار كېلىپ قالدى . بۇلارنىڭ
ئايرىلغىنىغا يېرىم ئاي بولمىغان بولسىمۇ ، كۆرۈشمىگىنىگە بىر-
نەچچە يىل بولغان ئامراق قېرىنداشلار دىدارلاشقاندىكىدەك قۇچاق-
لىشىپ كۆرۈشتى ، هال - ئەهۋاللاشتى .
— هە ، چارىغا كەلگەندىن كېيىن نېمە ئىش قىلدىڭ ؟ —
كۈنچىققانبەگ سورىدى .
— يەر تېرىدىم .
— هە ! يەر تېرىدىم ، بىرنەچچە كۈن ئىچىدە ؟ !
— ئالىباي ئاقساقال ئۆزىنىڭ ئېتىزىدىن تەييار يەرنى ئاجرا-
تىپ بەردى ، يەنە ئۇرۇقلۇق ئۈچۈن يۈز جىڭ بۇغداي بەردى ،
ئەزىمباقى ئەللىك جىڭ بۇغداي بەردى . ئات ، كالا ئۆزۈمدە تولۇق
بولغاچقا ، ئالدىنقى كۈنىلا تېرىپ بولدۇق .
— ئايقۇت ، ئايسۇلۇ ، تىلەشلەر ئوبدان تۇرامدۇ ؟ — تايۇق
سورىدى .
ئوماق تايۇقنىڭ سوئالىغا جاۋاب بېرىپ بولۇپ تۇلەك بوۋا ۋە
باشقىلارنىڭ ئەهۋالىنى ئالاهىدە سورىدى . تايۇق جاۋاب بېرىپ :
— تۇلەك بوۋا ناهايىتى ساغلام ، تامىقىمۇ ئوبدان ، — دېدى .
ئوماق ئۇلارغا :
— يۇرۇڭلار ، ئۆيگە بارايلى . ئازراق ئۇسالىق ئىچىۋېلىپ
تېرىغان يېرىمنى كۆرۈپ كېلەيلى ، — دېدى .
ئۇلار ئۆيگە كىرگەندە ئايقۇت بىلەن ئايسۇلۇ تورقا تالالىرىنى
ئېشىپ ئولتۇراتتى .
— بەگ كېپتۇغۇ ! — ئايقۇت قولىدىكى ئېشىۋاتقان يىپنى
سۇپىغا قويۇپ ، ئۇلارنىڭ ئالدىغا ماڭغاچ سورىدى ، — ئاقئۇلام ،
ئۇجۇلخانلار ئوبدان تۇرامدۇ ؟
— ئاتا ! — ئايسۇلۇ بېرىپلا ئاتىسىغا ئېسىلدى ، — ئانام
ياخشىمۇ ، ئابلاقچۇ ؟
— ياخشى ، ياخشى . سېنى بەك سېغىندۇق ، توختاق كۆرۈنـ
مەيدۇغۇ ؟

— توختاق بار ، قېيناتام بىلەن ئوۋغا چىقماقچىدى ، شۇنىڭ تەييارلىقى بىلەن چىقىپ كەتكەن ، ھازىر كىرىدۇ .
— نېمە ؟ ئوۋغا چىقماقچىمىدىڭلار ؟ بىز تاغ ئوۋى سېغىنىپ ، سېنىمۇ بىللە ئېلىپ بېرىشنى ئويلاپ كېلىۋىدۇق ، بەك ئوبدان بولدى ، بىللە بارايلى ، — دېدى كۈنچىققانبەگ .
— قايسى تاغقا بارىمىز ؟
— سىڭگىر تېغىغا .
— سۆگەتتاغ ئېغىزىدا ئون نەچچە يىل تۇرغان بىلەن شۇ تەرەپكە بېرىپ باقماپتىكەنمەن ، كۆرۈۋالغۇدەكمەن ، بارايلى ، — دېدى ئوماق .
سىڭگىر تېغىنىڭ يۇقىرى تەرىپى تۇرپان ۋاڭلىقى بىلەن ، كۈنچىقىش تەرىپى قۇمۇل ۋاڭلىقى بىلەن يېرىشىدۇ . بۇ ئىككى ۋاڭلىقنىڭ ئىلگىرى ئابدال بەگلىكىگە كېلىدىغان سېلىق يىغقۇچىلىرى مۇشۇ تاغدىن ئۆتەتتى .
توختاق ئۆيگە كىرىپ كۈنچىققانبەگ بىلەن قېينىتىسىنى كۆرۈپ تۇرۇپلا قالدى .
— ھە ، توختاق ، ئوبدان تۇرۇپسىلەر ، — دېدى تايۇق ۋە بېرىپ توختاقنىڭ يېنىدا تۇرغان نەۋرىسى تىلەشنى كۆتۈرۈپ پېشانىسىگە بىرنەچچىنى سۆيدى .
— چوڭ ئانام كەنى ؟
— گوي ـ گوي ، چوڭ ئاناڭ بار ، چوڭ ئاناڭنى كۆرگۈڭ كەپتۇ ـ ھە ، ئاكاڭنى كۆرگۈڭ كەلمىدىمۇ ؟
— ئاكام كەنى ؟...
ئۇلار ئايقۇت بەرگەن قاچىدىكى ئۇسالمقنى ئىچىشىپ ، ئوماقنىڭ تېرىغان يېرىنى كۆرمەكچى بولۇپ ئۆيدىن چىقىپ ، ئىشىك ئالدىدا تۇرۇشقان بىر توپ ئادەمنى كۆردى . بۇلار يېڭى بېگىمىزنى كۆرىمىز دەپ كېلىشكەنىدى . توپ ئىچىدە ئالىباي ئاقساقال كۆرۈنمەيتتى . كۈنچىققانبەگ ، تايۇقلار تۇرغانلار بىلەن بىر ـ بىرلەپ كۆرۈشۇپ ئەھۋاللاشتى .
— ئالىباي ئاقساقال كۆرۈنمەيدۇغۇ ؟ — كۈنچىققانبەگ كۆڭ-

چىلىككە قاراپ تۇرۇپ سورىدى.

توپ ئىچىدە تۇرغان ئەزىمباقى جاۋاب بەردى:

— بىرنەچچە ئۆيىنىڭ قاق بېلىقى تۇگەپ قاپتىكەن، ئالىبای ئاقساقال سىلەرنىڭ كېلىشىڭلاردىن خەۋىرى بولمىغاچ تېخى بايىلا تۆت - بەش ئادەمنى ئېلىپ ئايدىڭكۆل تەرەپكە بېلىق تۇتقىلى كەتتى.

— ياخشى قىپتۇ، — كۇنچىقانبەگ شۇڭداق دەپ بولۇپ تايۇقنى كۆرسىتىپ تۇرۇپ كۆپچىلىككە، — بۇ، قالاچ قاناقانىڭ ئوغلىدەك بوپ كەتكەن يېقىن ئادىمى، يېڭى يۇرتچاپقاندىكى ئابدال مەھەللىسىنىڭ ئاقساقىلى تايۇق، — دەپ تونۇشتۇردى.

«قاناقانىڭ يېقىن ئادىمى» دېگەن گەپنى ئاڭلاپ تۇرغانلار تايۇق بىلەن باشقىدىن قىزغىن قول ئېلىشىپ كۆرۈشتى، گويا قاناقانىڭ قولىنى تۇتقاندەك ھېسسىياتتا تايۇقنىڭ قولىنى سىلاپ كېتىشتى.

كۇنچىققانبەگلەر ئاتلىرىغا مىنىپ ئوماقنىڭ ئېتىزىنى كۆرۈپ كېلىشكە ماڭدى. قۇمساڭغۇ ئېتىزلار قىرلىرىنى ھېسابقا ئالمىغاندا سېغىز رەڭ قۇملۇق تۇزدىن پەرقى يوق، كۆرگۈچىلىكىمۇ يوقتەك تۇراتتى، شۇڭا بىرقۇر ئايلىنىپلا قايتىپ كېلىشتى.

ئۇلار بىر ھەپتىگە يەتكۈدەك يېمەكلىك تەييارلىۋېلىپ، قازان - قاچا ۋە باشقا كېرەكلىك نەرسىلەرنى ئايرىم ئانقا ئارتىپ، ئەتىسى ئەتىگەندە توختاقنىمۇ ئېلىپ شىڭدى تېغىغا قاراپ يۇرۇپ كەتتى. سىڭگىر تېغىغا بېرىش ئۇچۇن شىڭدى، موخى تاغلىرىنى يانداپ ياكى تاغ ئىچى بىلەن مېڭىشقا توغرا كېلەتتى.

4

كۇنچىققانبەگلەر چاربدىن چىقىپ ئانچە ئۇزاقتا بارماي بىر سازلىققا دۇچ كەلدى. ئوماق ئاتىسى بىلەن سۆگەتتاغقا كۆچۈپ ماڭغىنىدا مۇشۇ يەردە ماڭغاندەك قىلغان، ئۇنىڭغا ئوتتۇز يىلدەك بولۇپ قالغان بولسىمۇ، بەزى يەرلەر شۇ چاغدىكىگە ئوخشاپ تۇراتـ

تى ، لېكىن ئۇ چاغدا بۇنداق سازلىق يوق ئىدى . سازلىقنىڭ چۆرىسى يېكەنلىك ، ئوتتۇرىسى قومۇشلۇق بولۇپ ، خېلىلا چوڭ ئىدى . تايۇق بۇ تەرەپتىكى تاغلارغا كېلىپ باقمىغان ، كۈنچىققاڭ-بەگ سىڭگىر تېغىغا كەلگەن بولسىمۇ ، سۆگەتتاغ ، شىڭدى تەرەپكە كەلمىگەن . شۇڭا ئۇلار ئومىقنىڭ باشلاپ مېڭىشىغا تايىناتتى .

— ئاتام بىلەن ماڭغاندا چاردىن ئۈدۈل دىلپارغا بېرىپ ، ئۇ يەردىن سۆگەتتاغ ئېغىزىغا بارغاندۇق . دىلپارنىڭ نېرىسىدا كۆزىچى دەرياسىنىڭ قۇرۇق ئىزى بار ، ئەمما بۇ يەردە سازلىق يوق ئىدى ، — دېدى ئوماق ئەتراپقا قاراپ ، ئىلاجسىز قالغاندەك بىر هالەتتە .

— مېڭىپ باقمايلىمۇ ، — دېدى تايۇق .

ئوماق ئىتتىك :

— ياق ، بولمايدۇ . بۇ يەرنىڭ قۇملىرى سېغىزدەك ، سازلىقنىڭ تېگى لايلا . كىرسەك پېتىپ قالارمىزمىكىن ، — دېدى .

— مەن كىرىپ باقاي ، — دېدى كۈنچىققانبەگنىڭ چاكار ئورنىدىكى ئادىمى .

ئۇنىڭ ئىسمى تېپىق بولۇپ ، ئاتىسى جاهانبەگنىڭ ئۆڭچىسى ئىدى . ئۇمۇ ئاتىسىدىن ئۆڭچىلىقنى ئۆگەنگەنىدى . ئاتىسى ئۆلۈپ كەتكەندىن كېيىن ، ياش تۇرۇپلا جاهانبەگنىڭ ئۆڭچىسى بولغان . جاهانبەگ ئۆلۈپ كەتكەندىن كېيىن ، كۈنچىققانبەگنىڭ يېنىدا قالغانىدى . كۈنچىققانبەگ بۇ قېتىم ئۇنى ئۆزى بىلەن بىللە ئېلىپ ماڭغانىدى .

تېپىق ئېتىنى سازلىققا سېلىشقا دېڭىتىپ تۇرغاندا ، يېقىنلا يەردىن :

— كىرمە ! بولمايدۇ ! — دېگەن قاتتىق بىر ئاۋاز ئاڭلاندى . هەممىسى شۇ تەرەپكە قارىدى . سازلىقنىڭ قىرىدىكى ئېگىز بىر قۇم دۆڭىسىنىڭ يېنىدا ئىككى ئاتلىق كىشى بۇ تەرەپكە قاراپ كېلىۋاتاتتى . بۇ ئىككى ئاتلىقنىڭ بىرى ئەللىك ياش ئەتراپىدا ،

يەنە بىرى ياش يىگىت ئىدى .
— ۋوي ، بىزنىڭ بەگكەنغۇ ، نەگە ماڭغانىدىڭلار ؟ — چوڭ ياشتىكىسى گەپ قىلغاچ ئاتتىن چۈشۈپ ، كۈنچىقىقانبەگ ، ئوماق ، تايۇقلار بىلەن كۆرۈشۈپ بولۇپ ئۆزىنى ، يېنىدىكى يىگىتنى تونۇشتۇردى .
— ۋوي - ۋوي ، سەن يېڭىسۇلۇق ھەلىقى تەلەي كىيىك ئوخشىمامسەن ، بىز سىڭگىر تېغىغا ئوۋغا ماڭغان ، بۇ سازلىققا دۇچ كېلىپ قالدۇق ، — دېدى كۈنچىقىقانبەگ ھەم ھەمراھلىرىنى تونۇشتۇردى .
تەلەي كىيىك بۇ يەرنىڭ ئەھۋالىنى تونۇشتۇردى :
— ئەسلىدە دىلپارنىڭ ئۇدۇلىدا سازلىق بولۇپ ، بۇ يەردە يوق ئىدى . يىگىرمە نەچچە يىل بولدى ، بۇ سازلىق پەيدا بولۇپ قالدى ، سازلىق ئانچە تېرەن بولمىسىمۇ ، تېگى بەك بوش ، كىرگەنلا نەرسە پىتىپ قېلىپ چىقالمايدۇ . سازلىقنى ئايلىنىپ تۆۋەنگە مېڭىپ تىمەنپۇدىن ئۆتۈپ تاغقا قاراپ ماڭساڭلار بولىدۇ ، بىز شۇ تەرەپتىن كەلدۇق ، — دېدى .
كۈنچىقىقانبەگلەر تۆۋەنلەپ مېڭىپ تىمەنپۇ بىلەن دىلپار ئارىلىقىدا كۆنچى دەريا سىنىڭ بۇرۇنقى قىنى — قۇمدەريادىن ئۆتتى . دەريادا سۇ بار چاغدا ئىككى قاسناق كۆكۈلمەيدان ئىدى ، مەھەللە ، ئوتلاقلار ، چاتقاللىقلار كۆپ ئىدى . دەريا ئېقىش يولىنى ئۆزگەرتىپ يۇقىرى تەرەپتە ئاقىدىغان بولغاندىن كېيىن ، بۇ تەرەپلەر چۆلدەرەپ قالدى ، كىشىلەر كۆچۈپ كېتىپ مەھەللىلەر ئادەمسىز قالدى . ئۇلار يېڭى دەريانا بارغۇچە ئۇزۇك - ئۇزۇك چاتقاللىقتىن باشقا بىرەر ئوتلاق ، توغراقلىق كۆرمىدى . ئاندا - ساندا شۇاق ، قامغاق ، يۇلغۇن ، سايغان قومۇش ئۆچرىدى . ئارىلاپ قۇم دۆۋىلىرى ئارىلىرىدا ئىككى - ئۈچ ئۆيلۈك ئوتاقلار كۆرۈنسىمۇ ، ئادەم يوق ئىدى . ئۇلار چۈشتىن قايرىلغاندا كۆنچى دەريانىڭ يېڭى ئېقىندىن ئۆتتى . دەريا سۆگەتتاغ ئېغىزىغا ئۇدۇل بىر پەردە ئۇچ - تۆت تارامغا بۆلۈنۈپ كەتكەچكە ، ئېقىندا سۇ ئاز ئىدى ،

ئاران ئاتىسىڭ تىزىغا كېلەتتى . كونا ـ يېڭى بولۇپ بەش ئېقىندىن ئۆتۈپ يۇقىرىلاپ مېڭىپ شىڭدى تاغ ئېغىزىغا كەلگەندە كۈن پاتتى . بۇ يەردە مەخسۇس چارۋىچىلىق قىلىپ ، قوشۇمچە ئوۋچىلىق بىلەن شۇغۇللىنىدىغان ئوندەك ئۆيلۈك كىشى تاغ ئارىلىرىدا تارقاق ياشايتتى . ئارىلاپ كۆنچى دەرياسى ۋە ئۇنىڭ ئەتراپىدىكى كۆللەر-دىن بېلىق تۇتۇپ يەيتتى . بۇ يەردىكى كىشىلەر كۈنچىققانبەگ بىلەن تايۇقنى كۆروپ باقمىغانىدى . ئوماق سۆگەتتاغ ئېغىزىدىكى سۆگەتبۇلاقتىكى چېغىدا بۇ تەرەپكە ئوۋغا كېلىپ يۈرۈپ بەزىلەر بىلەن تونۇشۇپ قالغانىدى . ئۇلارغا شۇلار ئىچىدىكى تاھىرتاغ دېگەن كىشى ئۇچرىشىپ قالدى . «تاغ» ئۇنىڭغا ئاتىسىدىن مىراس قالغان لەقەم . ئۇنىڭ ئاتىسى شىڭدى ، موخى ، سىڭگىر تاغلىرى ئارىلىرىدا ئاساسەن ئوۋچىلىق بىلەن ئۆتكەن ئادەم ئىدى . تاھىر ئاتىسىنىڭ يولىنى تۇتۇپ ئوۋچىلىقنى قولدىن بەرمىگەن بولسىمۇ ، قوشۇمچە چارۋا ـ مال قىلىۋالدى . ماللىرىنى بىر جىراغا سولاپ قويۇپ يىللاپ يوقلاپ قويمايتتى . ئوماقنىڭ نەزىرىدە بۇ تاغ رايونىدا ئۇ بىلمەيدىغان ، تاپىنى تەگمىگەن جاي يوق ئىدى . ئوماق ئۇنىڭغا كۈنچىققانبەگ بىلەن تايۇقنى تونۇشتۇردى .

— ئۇمارەك ، ئۇمارەك[1] ، ئاڭلىدىغان ، كۆروشمەپتىكەنمىز ، — تاھىرتاغ كۈنچىققانبەگنىڭ قولىنى تۇتۇپ تۇرۇپ ئەھۋال سوراپ بولۇپ تايۇققا قاراپ ، — ئەسلىي قالۇچىلار مەھەللىسىدىنغۇ دەيمەن ، — دېدى .

كۈنچىققانبەگ تاھىر تاغدىن سورىدى :

— بىلىدىكەنسەن ؟

— ئوتتۇز يىلنىڭ ئالدىدا يولۇمدىن ئېزىپ قېلىپ بۇلاقكۆلگە بېرىپ قالغىنىمدا ، قالاچ قاناقا بىلەن مۇشۇ تايۇق ماڭا يار ـ يۆلەك بولغان ، چىرايى ئېسىمده قاپتىكەن ، — تاھىر تاغ ئۇلارنى ئۆيىگە تەكلىپ قىلدى ، — كەچ كىرەي دەپ قالدى ، يۈرۈڭلار ، بىزنىڭ ئۆيگە بارايلى .

① ئۇمارەك — مۇبارەك .

كۇنچىققانبەگلەر تۇزۇت قىلماي ئۇنمىگۈ ئۆيىمگە ماڭدى. ئۇلار بىر دۇمبەلدىن ئۆتۈپ بۇك قاريياغاچلىق بىر جىرانىڭ ئاغزىغا كېلىپ قالدى. تاغ يامزىلىدا تاش، كېسەك ئارىلاش ياسالغان پاكار بىر ئۆي كۆرۈندى. تاھىرتاغنىڭ ئۆيى شۇ ئىدى. پەستە شىرىلداپ ئازراق سۇ ئېقىپ تۇراتتى.

تاھىرتاغ ئايلى بىلەن ئىككىلا جان بولۇپ، بالىسى يوق ئىدى. ئۇ مېھمانلارنى تاغ تېكىسىنىڭ گۆشى بىلەن مېھمان قىلدى. گۆشنىڭ سۇيىگە ئۇجۇل، جىگدە تالقىنى چېلىپ ئىچىشتى. تاماقتىن كېيىن تاھىرتاغ مېھمانلارغا تاغنىڭ ئەھۋالىنى، ئۇۋغا قايسى تاغقا بارسا بولىدىغانلىقىنى سۆزلەپ بەردى. كۇنچىققانبەگلەر بىر كۇن ئېگىز - پەس بولۇپ يول ماڭغاچقا بەكلا چارچىغاندى، تاغ تېكىسى گۆشىنىڭ شورپىسى ئۇلارنى ئەزدى چېغى، يېتىپ ئانچە ئۆتمەي ئۇ ئۇنداق، بۇ بۇنداق خورەككە چۇشۇپ كەتتى.

ئەتىسى ئەتىگەنلىك چايدىن كېيىن ئۇلار تالاغا چىقىپ، تاغ-نىڭ سەھەر مەنزىرىسىنى زوق بىلەن تاماشا قىلدى. مۇشۇ مەز-گىلدە ئابدالنىڭ ئەتىگەنلىك ھاۋاسى خېلى ئىللىق بولۇپ كىشىگە خۇشياقىدۇ، لېكىن تاغ ھاۋاسىدا ئۇلار سالقىندىغىلى تۇردى. شۇنداقتىمۇ ئۇلارغا خۇشيېقىۋاتقاندەك تۇيۇلماقتا.

كۇنچىققانبەگ بۇك قاريياغاچلىق تار بىر جىرانى كۆرسىتىپ تاھىرتاغدىن:

— ئاۋۇ جىرا بىلەن ماڭساق نەگە چىقىمىز، جىلغىدا ئوۋلى-غۇدەك ئىلۇۋسۇنلار بارمۇ؟ — دەپ سورىدى.

تاھىرتاغ جىراغا بىر خىل ئەيمەنگەندەك ھالەتتە قاراپ قويۇپ جاۋاب بەردى:

— بۇ جىرانىڭ ئىسمى ئۆڭكۇرتوقاي. مەن كىرىپ باقمىدىم. ئاتامنىڭ ئېيتىشىچە، ئىچى چوڭ، بەك قورقۇنچلۇق ئوخشايدۇ. كېچە - كۇندۇز ھەر خىل ھۇۋلىغان، ھۆركىرىگەن، ۋارقىرىغان، چىرقىرىغان، يەنە بوم - ئىنچىكە ئىسقىرتقاندەك ئاۋازلار ئاڭلى-

ىنىپ تۇرىدىكەن . ئاتام بىر كۈنى جىراغا كىرىپ قويۇپ ، قورقۇپ كېتىپ ئاران يېنىپ چىقىۋالغانىكەن . بوۋىلارنىڭ ئېيتىشىچە ، ئۆچكۈرتوقاي جىن ـ ئالۋاستىلارنىڭ ئۇۋۇسىمىش . توقايغا كىرىپ قالغان ئادەمگە جىن ـ ئالۋاستىلار كېيىك ، جەرەن ، توشقان ، ھەتتا بۆرە ، يولۋاس شەكلىدە كۆرۈنەرمىش ، ئۇلارنى ئاتقان ئادەمـ ـنىڭ ئوق ئۇزگەن قولى تۇتماس ، چېنىگەندە قىسقان كۆزى شۇ قىسىلغانچە ئېچىلماس بولۇپ قالارمىش...

كۈنچىققانبەگ جىرانىڭ بۇك قارىياغاچلىق ئاغزىغا قورققان تەرزدە قاراپ :

— راست شۇنداق تىلسىملىق جىرامىكەن ؟— دەپ سورىدى .

ئوزايدىن بەگ جىرانىڭ تىلسىملىق جىرالىقىغا ئىشەنـ ـگەنىدى .

ئوماق :

— ياپىر ، ئادەمنىڭ قورقۇسى كەلگۈدەك ئىكەن ، ئەجەب بىر سىرلىق جىراكەنە بۇ ، — دېدى .

گېپىدىن قارىغاندا ئوماقمۇ ئۆچكۈرتوقاينىڭ سىرلىق ، تىلـ ـسىملىقىغا ئىشىنىپ قالغانىدى .

گەپلىرىدىن ئايانكى ، كۈنچىققانبەگمۇ ، ئوماقمۇ ئۆچكۈرتوقايـ ـنىڭ تىلسىملىقىغا ، جىن ـ ئالۋاستىلار ئۇۋۇسلىقىغا ئىشىنىپ قالغانىدى ، ئەمما تايۇق ئىشەنمىدى .

— بىر چاغلاردا ، — دېدى تايۇق گەپنى يىراقتىن باشلاپ ، — قالاچ قاناقا بىرنەچچەيلەن مۇشۇنىڭغا ئوخشايدىغان بۇك قارىياغاچلىق بىر جىلغىغا كىرىپ قالغىنىنى ، جىلغىدا تۇرلۇك ھايۋانلىرىڭكىگە ئوخشاش ئاۋازلارنىڭ ئاڭلىنىپ تۇرىدىغانلىقىنى ، ئۇنىڭ سەۋەبىنى ، تاغنىڭ تىك ، سىلىق جايلىرىدا ھەر خىل سىـ ـزىق ، ئادەم ، ھايۋانغا ئوخشايدىغان رەسىملەرنى كۆرگەنلىكىنى دەپ بەرگەن .

— ھەر خىل ئاۋازلار نېمىنىڭ ئاۋازىكەن ، — كۈنچىققانبەگ تايۇقنىڭ گېپىگە ئىشەنمىگەندەك سورىدى ، — قالاچ قاناقا ئۇ

توغرىدا ئېنىق بىرنېمە دېمەدىمۇ؟
— دېدى، ئۇ ئاۋازلارنىڭ قانداق ئاۋازلىقى توغرىسىدا ئېنىق چۈشەندۈرگەن، — تايۇق قەتئىي نىيەتكە كېلىپ يەنە مۇنداق دېدى، — كىرىپ كۆرۈپ باقايلى. تايۇق سۆزلەپ بەرگەن قالاچ قاناقانىڭ قارىياغاچلىق جىرا توغرىسىدىكى گېپىنى ئاڭلاپ، ئومۇق ئۆڭكۈرتوقايغا، ئۇنىڭ سەرىغا قىزىقىپ قالدى. بولۇپمۇ ھەر خىل سىزىق، رەسىملەرنىڭ گېپىنى ئاڭلاپ: «قاناقا دائىم دەيدىغان ئەجدادلار ئىزى بۇ يەردىمۇ بار ئوخشىمامدۇ» دېگەن خىيال ئۇنىڭ كاللىسىدا زىل قوڭغۇراق-تەك نازۇك، ئەمما جاراڭلىق ئەكس سادا بەردى.
— قالاچ قاناقا ئۇنداق دېگەن بولسا، نېمىلا بولسۇن كىرىپ كۆرۈپ باقايلى، — دېدى ئۇ، كۇنچىققانىبەگكە.
كۇنچىققانىبەگ يەنىلا دېلىغۇللۇقتا ئىدى. «جىلغىدا جىن-ئالۋاستىلار بولمىسا، ئۇنداق ھەر خىل ئاۋازلار نەدىن كېلىدۇ» دەپ ئويلايتتى. ئۇ: «ئومۇق بىلەن تايۇق جىلغىغا كىرەيلى، دەپ تۇرغان يەردە، مەن قورقۇپ كىرمەيلى دېسەم، بۇ ئىككىسى ئېغىز ئاچمىسىمۇ، تالىشقۇل بىلەن ئۇجۇلخانىدەكلەر مېنى قورقۇنچاق... ئۇنداق، بۇنداق دەپ بىرنېمىلەرگە ئوخشىتىۋېتىدۇ. بوپ بېرىمەن ئۇلارغا، مېنى يۇرت بېگى دەپ قاراپ تۇرامدا...» كۇنچىققانىبەگ ئىچىدە شۇلارنى ئويلاپ، مىيىقىدا كۈلۈپ:
— بوپتۇ كىرسەك كىرەيلى، — دېدى، ئىچىدە يەنە: «بۇلار نېمە كۆرسە مەنمۇ شۇنى كۆرمەمدىمەن» دېدى.
ئۇلار ئاتلىرىغا مىنىپ جىراغا قاراپ يول ئېلىشتى. ھەممىنىڭ ئالدىدا تايۇق، ئۇنىڭ ئارقىسىدىن ئومۇق، كۇنچىققانىبەگ، تېپىق، ئەڭ كەينىدىن تاھىرتاغ ماڭدى. توقايلىقتىكى قارىياغاچلار بۇككىدە بولۇپ، شاخلىرى بىر-بىرىگە كىرىشىپ كەتكەنىدى. پەس شاخلار ئاتلىق مېڭىشقا بەك كاشىلا قىلدى، ئاتتىن چۈشۈپ پىيادە ماڭماي بولمىدى. چاتقاللىقنىڭ زىچلىقىدىن پىيادە مېڭىشمۇ ئاسان بولمىدى.

— تاهىرباي ، — تايۇق كېتىۋېتىپ ئۇننىڭ قويۇپ بېرىپ گەپ قىلدى ، — سەن مۇشۇ تاغدا بىرەر ئوۋچىنىڭ قولى تۇتماس ، كۆزى ئېچىلماس بولۇپ قالغىنىنى كۆردۇڭمۇ ؟

— ياق ، كۆرمىدىم .

— پالانى يەردىكى پۇستانى شۇنداق بولۇپ قاپتۇ ، دەپ ئاڭلىغانسەن ؟

— بۇنداق ئېنىق گەپنى ئاڭلىمىدىم .

— جىن - ئالۋاستى بار ، دەپ بۇ جىلغىغا ھېچكىم كىرمەسە ، يەنە كىم نېمە بولماقچى ؟ ! ھەممىسى مىش - مىش گەپ دەپ قاناقا راست دەپتىكەن .

تايۇق بۇ گەپنى ئۆزىگە ئۆزى سۆزلىگەندەك پەس ئۇندە ئېيتقا- نىدى ، ئوماق بىلەن كۇنچىققانبەگ ئاران ئاڭلىدى .

ئۇلار جىلغىغا ئىچكىرىلەپ خېلى ماڭغاندىن كېيىن ، جىلغا كېڭىيىپ ، بىر تەرىپى يانتۇ ، يەنە بىر تەرىپى تىك تاغ بىر يەرگە چىقىپ قالدى . تاغنىڭ تىك تەرىپىدىكى چوڭ - كىچىكلىكى ئوخ- شىمايدىغان سانسىز كامارلار جىن - ئالۋاستىلارنىڭ ئاغزىدەك سۇرلۇك كۆرۈنەتتى . بەزى كامارلار ئادەم بېشى پاتقۇچىلىك بول- سا ، بەزىلىرى قوي پاتقۇدەك ، يەنە بەزىلىرى ئات ، كالا پاتقۇدەك چوڭلۇقتا ئىدى ، ئىچى قاپقارا كۆرۈنەتتى . كۇنچىققانبەگ ، تېپىق ، تاھىر تاغلارغا ئاشۇ قارا كامارلاردىن ھېلىلا جىن - ئالۋاستىلار سۇرەن سېلىپ چىقىدىغاندەك تۇيۇلۇپ ، يۈرەكلىرى تېز - تېز سوقۇپ ، كامارلاردىن كۆزىنى ئۇزمەي ماڭماقتا ئىدى .

— قاناقانىڭ ئېيتىشىچە ، — تىك قىيالىقتىكى كامارلارنى كۆرۈپ قاناقانىڭ شۇ ھەقتىكى ئېيتقانلىرى تايۇقنىڭ ئېسىگە كەچ- كەن چېغى ، كامار توغرىسىدا گەپ قىلىپ ماڭدى ، — تاغدىكى كامارلار شامال ، بوراننىڭ يالىشىدىن پەيدا بولغانكەن . قاراڭلار ، ئاۋۇ يانتۇ تەرەپتە نېمىشقا كامار يوق ، نېمىشقا كامارلارنىڭ ھەم- مىسى ماۋۇ تىك تەرەپتە ؟ شامال يانتۇ تەرەپكە قاتتىق ئۇرۇلماي ، سىيپاپ ئۆتۈپ كېتىدۇ ، ماۋۇ تىك تەرەپكە بولسا ئادەتتىكى شامال-

مۇ بوراندەك قاتتىق تېگىدۇ . شامالنىڭ بوش ، قاتتىقلىقىغا قاراپ كامارلاردىن ھەر خىل ئاۋازلار چىقىدىكەن . بۇ ئاۋازلار بوراننىڭ توقايلىقتىكى شار ـ شۇرىغا قوشۇلۇپ تېخىمۇ سۇرلۇكلىشىپ كېتىدىكەن . بۇ جىلغىدا ئىلۇھسۇنلاردىن باشقا ھېچقانداق يىرتقۇ ھايۋان يوق ئىكەن...

جىلغىغا ئىچكىرىلىگەنسېرى كۆرۈنۈشلەرنىڭ قاناقانلىقى ئېيىتىپ بەرگەنلىرىگە ئوخشاپ قېلىۋاتقىنىغا قاراپ ، تايۇق : «قاناقا ئېيىتقان جىلغا مۇشۇ ئىكەن» دەپ جەزملەشتۇرگەنىدى .

مۇشۇنداق پىيادە بىر قەدەم ـ بىر قەدەمدىن ماڭسا جىلغىنىڭ ئۇ بېشىغا قاچان چىقىپ بولىدۇ ، جىلغىنىڭ ئۇ بېشى نەدە ؟ ئۇلار مەسلىھەتلىشىپ يانتۇ تاغ تەرەپ بىلەن ماڭماقچى بولدى . ئازراق مېڭىۋىدى ، چوڭ دەرەخلەر شالاڭلاپ ، چاتقاللىق بۇگلۇككە ھەم بىر چىغىر يولغا چىقىپ قالدى . ئوماق يولغا قاراپلا :

— ئىلۇھسۇنلارنىڭ يولى ئىكەن ، باش تەرەپتە بۇلاق بار ئوخشايدۇ ، — دېدى .

— بىرەر ئىلۇھسۇنمۇ كۆرۈنمەيدۇغۇ ؟ — كۇنچىقانبەگ كېتىۋېتىپ سورىدى . كۇنچىققانبەگنىڭ گېپىگە ئوماق جاۋاب بەردى :

— تاغ ئىلۇھسۇنلىرى بەك سەگەك كېلىدۇ . بەش ـ ئالتە ئادەمنىڭ ئاتلىق پاراڭلىشىپ كېتىۋاتقىنىنى سەزمەي قالامدۇ . بەلكى بىز جىلغىغا كىرگەندىلا بىر ـ بىرىگە شەپە بېرىشىپ ، ئۆزلىرىنى دالدىغا ئېلىپ بولغاندۇ .

ئۇلار گەپ بىلەن بولۇپ يانتۇ تاغنىڭ بىرىدىنلا تىكلەشكەن يېرىگە كېلىپ قالدى . چىغىر يول يارنىڭ تۆۋىنى ياقلاپ ئۆتەتتى . ئۇلار يار ئاستىغا كەلگەندە تاغنىڭ كەسكەندەك تەكشى ، سىلىقلىقىغا كۆزى چۈشۈپ قالدى .

— قاراڭلار ! ئاۋۇ نېمە سىزىقلار ؟ — تايۇق يارغا بېشىنى كۆتۈرۈپ قارىغىنىچە ھەمراھلىرىدىن سورىدى .

تىك يارنىڭ ئوتتۇرىدا — ئۇچ ئادەم بويى ئېگىزلىكتە گاھى

يېرى ئېنىق ، گاهى يېرى تۇتۇق هەر خىل شەكىلدىكى سىزىقلار تۇراتتى . ئۇلار ئاتتا ئۆره تۇرۇپ قاراپ باقماقچى بولۇشتى . ئاتلار مۇدۇرۇپ جىم تۇرۇپ بەرمىگەچكە ، تاھىرتاغ بىلەن توختاق ئۇچ ئاتنىڭ بېشىنى يېقىن قىلىپ تىزگىنلىرىنى جاۋىغىينىڭ يېنىدىن تۇتۇپ تۇردى . كۇنچىققانبەگ ، ئوماق ، تايۇقلار ئاتتا ئۆره بولۇپ بىر - بىرىنىڭ مۇرىسىنى تۇتۇپ تۇرۇپ ، يار تاشتىكى سىزىقلارغا قارىدى . ئۇلار زەن سېلىپ قارىغانسېرى سىزىقلار مەلۇم شەكىلده خېلى ئېنىق كۆرۈنۇشكه باشلىدى . ئۇلارنىڭ كۆز ئالدىدا قانداقتۇر بىر خىل هايۋانلار قېچىپ كېتىۋاتقان ، ئارقىسىدىن يەنه بىرنەچچه هايۋان قوغلاۋاتقاندەك ؛ تاغ تېكىسىگه ئوخشايدىغان ئۇزۇن ، ئەگرى مۇڭگۈزلۈك هايۋانلار ئۇسۇشۇۋاتقان ، بىر - بىرىگه چېتىلغان تۇگىلەرنى ئېشەك مىنگەن ئادەم يېتىلەپ كېتىۋاتقاندەك ، يەنه ئابداللىقلارنىڭ ئوقى ئۇزۇن ، چاقى ئېگىز ، چاقنىڭ ئۇلتىكى① ئىنچىكه هارۋىسىغا ئوخشايدىغان كۆرۈنۇشلەر نامايان بولۇپ ، ئۇ- لارنى هەيران قالدۇردى . كۇنچىققانبەگ بىلەن تايۇق ئاتتىن چۈ- شۈپ كەتتى . ئوماقنىڭ كاللىسىغا بىر خىيال كەچتى چېغى ، توختاققا :

— سەنمۇ ئوبدان كۆرۈۋالى ، — دېدى .

توختاقنىڭ ئېتىنى تېپىق تۇتۇپ تۇردى . ئوماق توختاق بىلەن كۆرۈنۇشلەرگه قايتىدىن سىنچىلاپ قارىدى . هەر خىل شەكىل ، كۆرۈنۇشلۇك سىزىقلارنىڭ ئۇزۇنلۇقى ئون ئىككى غۇلاچ ، كەڭلە- كى تۆت غۇلاچچه كېلىدىغان دائىرىده ئىدى . ئوماق سىنچى كۆزى بىلەن تېخىمۇ ئىنچىكىلەپ قاراپ ، سىزىقلارنىڭ تۇتاش بولماي ، چېكىتتەك ئۇزۇك - ئۇزۇك ئىكەنلىكىنى ، بىر نەرسىده چېكىپ ئىز چىقارغانلىقىنى پەرق ئەتتى .

خېلى كۆپ شەكىللەرنىڭ نېمىنىڭ كۆرۈنۇشى ئىكەنلىكىنى هېچقايسىسى بىلەلمىدى .

— قىزىق ئىش ، — دېدى كۇنچىققانبەگ تىك يار بويىدىن

---

① ئۇلتاك — هارۋا چاقىنىڭ چەمبەر كۆتىكى .

يىراقلاپ كېتىۋېتىپ ، — ئادەمزات ياشىمىغان جىلغىدىكى بۇ كۆ-
رۈنۈشلەر قانداق پەيدا بولۇپ قالىدۇ ، تاھىرتاغنىڭ ئاتىسى ئېيتقان-
دەك ، بۇ تىلسىم جىلغا ئوخشايدۇ .
كۈنچىققانبەگنىڭ گېپىنى تەستىقلىغاندەك بىردىنلا شامال
چىقىپ ، ئىسقىرتقانغىمۇ ، بۆرىنىڭ ھۇۋلىشىغىمۇ ، قانداقتۇر بىر-
نېمىلەرنىڭ چىرقىرىغىنىغىمۇ ئوخشاپ كېتىدىغان ھەر خىل ئاۋاز-
لار دەرەخ شاخلىرىنىڭ شار - شۇرى بىلەن قوشۇلۇپ جىلغا
ئىچىنى سۇرلۇكلەشتۇرۇۋەتتى .
— قانداق قىلىمىز ؟ چاتاق بولىدىغان بولدى ، — دېدى تاھىر
تاغ .
— تايۇقنىڭ بايىقى گېپىنى ئاڭلىمىدىڭمۇ ، قالاچ قاناقا بۇ
ئاۋازلارنىڭ سىرىنى بۇرۇنلا بىلىپ بوپتىكەن . بولمىسا نېمىشقا
شامال چىقماستا بۇ ئاۋازلار يوق ؟ — ئوماق ئۇنىنى سەل قاتتىق
چىقىرىپ يەنە مۇنداق دېدى ، — مەن سۆگەتتاغ ئەتراپىدىمۇ مۇشۇن-
داق كامارلار بارلىكى جايدا ھەر خىل ئاۋازلارنى كۆپ ئاڭلىغان .
تاغلىقلارغا بۇ ھېچقانداق سىر ئەمەس .
ئوماقنىڭ گېپىدىن كۈنچىققانبەگ خىجىل بولدى بولغاي :
— بۇ ئاۋازلار ئاشۇ كامارلاردىن چىقىۋاتىدۇ ؟ — دەپ
سورىدى .
— كىچىك چاغلىرىمىزدا لايدا ياساپ پۈۋلەپ ئوينايدىغان
بالىمانىنى ئويلايلى ، تۆشۈكى كىچىك بولسا ئاۋاز ئىنچىكە ، تۆشۈ-
كى يوغان بولسا ئاۋاز بوم چىقىدۇ ، — دېدى ئوماق . تايۇق
ئوماقنىڭ گېپىنى قۇۋۋەتلەپ :
— ئوماق دەل كەلتۈرۈپ ئېيتتى . بالىمانىڭ تېگىدىنمۇ
تۆشۈك ئاچساق ، پۈۋلىگەندىكى يەل ئۇ تۆشۈكتىن چىقىپ كېتىپ
قانچە پۈۋلىسىمۇ ئاۋاز چىقمايدۇ . ماۋۇ كامارلارمۇ شۇنىڭغا ئوخ-
شاش . ئۇنىڭ ئۇ تەرىپىدە يەنە بىر ئاغزى بولسا ، ئۇرۇلغان شامال
شۇ ئاغزىدىن چىقىپ كېتىپ ، كامارنىڭ ھۇۋلىغاندەك بىر خىللا
ئاۋاز چىقىدىكەن ، بۇنى ماڭا قالاچ قاناقا دەپ بەرگەن ، — دېدى .

«قالاچ قاناقانىڭ يېنىدا تۇرۇپ تەربىيىسىنى كۆپ ئالغان ماۋۇ ئىككىسىنىڭ بىلىدىغانلىرى مېنىڭكىدىن كۆپ ئىكەن . قاناقا ھېچبولمىسا بىر - ئىككى يىل تۇرۇپ بەرگەن بولسا ، جىق نەرسە-نى ئۆگىنىۋالاركەنمەن» دەپ كۈنچىقىقانبەگ ئىچىدە ئەپسۇسلاندى ، قاناقانى ئەسلەپ ، ئارمىنىنى يېدى .

شۇ تاپتا قالاچ قاناقانىڭ ئەجدادلار ، ئەجدادلار ئىزى ، ئۇ ئىزلارنى ئوغۇللىرىنىڭ تاپىدىغانلىقى توغرىسىدىكى گەپلىرى ئو-ماقنىڭ قۇلىقى تۆۋىدە يەنە جاراڭلاپ ئەكس سادا بەرمەكتە ئىدى . ئوماق قېيا تاشتىكى ھەر خىل كۆرۈنۈشلۈك سىزىق ئىزلىرىنىڭ كېيىنكى كۈنلەردە قاناقادىن باشقا ھېچكىمگە ئۇچرىمايدىغان ئۆزلىرىگە ئۇچرىشىنىمۇ ، قاناقانىڭ روھى بېشارەت قىلغان خاسىيەتلىك ئىش-مىكىن ، دەپ ئويلىدى . ئويلىغانچە شۇنداق بولۇپ قالىدىغانلىقىغا ئىشىنىشكە باشلىدى . توختاقنى ئۆزى بىلەن بىللە ئېلىپ كەلگە-نىدىن بەك خۇش ئىدى . ئوماق ئوغلىغا قاراپ :

— توختاق ، ماۋۇ سىزىقچىلار بار قىيالىقنى ، جىلغىنى ، ئەتراپنى ، جىلغىنىڭ كىرىش - چىقىش ئېغىزىنى ئوبدان كۆرۈ-ۋال . كېيىنكى كۈنلەردە ئۇكىلىرىڭنى باشلاپ كېلىپمۇ قا-لارسەن ، — دېدى .

بۇ جىلغىدا ھېچقانداق بىر مال ئوۋلىيالمىغان بولسىمۇ ، قېيا تاشتىكى كۆرۈنۈشلەرنى ئۇچرىتىپ قېلىشىنىڭ ئۆزىلا ئوماق ئۈچۈن ئەڭ زور ، ئەھمىيەتلىك ئوۋلۇق غەنىيمەت ئىدى . ئۇ قايتىپ بېرىپلا بۇ يەردە كۆرگەنلىرىنى تۆمۈر بىلەن ئۆردەككە سۆزلەپ بەرمەكچى بولدى . «قالاچ قاناقا ئېيتقاندەك ئۆردىكىم ھەقىقەتەن خىسلەتلىكتەك قىلىدۇ . ئۇنىڭدىكى ئەقىل ، پەم - پاراسەت چوڭ ئادەملەردىمۇ يوق» دەپ ئويلايتتى ئۇ .

كۈنچىقىقانبەگلەر ئەسلىدىكى مەنزىلىنى كۆزلەپ جىلغىدىن چىقىپلا سىڭگىر تېغىغا يۈرۈپ كېتىشتى . ئوماق كېتىۋاتاتتىيۇ ، خىيالى ئۆڭكۈر توقايدىكى ھېلىقى قىيالىقتا ئىدى .

5

— تۆمۇر ، ئۇكاڭ قېنى ؟

— كېمە ئۇزۇشۇپ ئويناپمىز دەپ باللار بىلەن دەريا تەرەپكە كەتتى .

— نېمە دەيسەن ، ئۇ تېخى كېمىدە ئولتۇرۇشنىمۇ بىلمەمسە ؟ ! — تۆمۇرنىڭ گېپىنى ئاڭلاپ ئايقۇتنىڭ بېشىدىن تۇتۇن چىققاندەك بولدى .

يېڭى يۇرتچاپقان كېمە ئۇزگۇدەك دەريا ، كۆللەردىن يىراق بولغاچقا ، ئۆردەك هازىرغىچە كېمىدە ئولتۇرۇپ سۇغا كىرىپ باقمىغانىدى . «باللارنى دوراپ سۇغا كىرىپ قالسا...» ئايقۇت خىيالىنىڭ ئاخىرىنى ئويلاشتىن قورقتى ، يۇرىكى ئاغدى ، يېپى تەڭشەلمىگەن لەگلەكتەك . بايىلا تۆمۇر بىلەن ئېتىزلىقتىن كېلىپ لاشكىغا باغلاپ قويغان ئاتنى مىندى ـ دە ، ئاتقا قامچا ئۇرۇپ دەريا تەرەپكە قۇيۇندەك چېپىپ كەتتى . ئانىسىنىڭ جىددىيلىشىپ كەتكەنلىكىنى تۆمۇرمۇ تۇرالماي قالدى . ئۇمۇ ئېتىنى يېشىپ مىندى ـ دە ، قامچىنى كۆتۈرۈشىگە ئۆيدىن ئايسۇلۇ چىقتى .

— نەگە بارىسەن ، ئانام قېنى ؟

— دەريا تەرەپكە... ئۆردەك ... — تۆمۇرنىڭ دېگىنى شۇ بولدى ، باشقا گەپ قىلماي ئاتقا قامچا ئۇردى ـ دە ، دەريا تەرەپكە ئات چاپتۇرۇپ كەتتى .

ئايسۇلۇ نېمە بولغانلىقىنى بىلەلمەي تېڭىرقاپلا قالدى . «دەريا... ئۆردەك... » دېگەن سۆزنى ئېسىگە ئالدى ـ دە ، ئۇنىمۇ جىددىيلىك باستى . ئۇلارنىڭ كەينىدىن باراي دېسە ئات يوق ئىدى . بۇ يەردىكىلەر : «جىددي لازىم بولۇپ قالسا» دەپ گاھىدا بىر ئاتنى ئېگەرلەپ ـ توقۇپ ئۆيى ئالدىدىكى لاشكىغا باغلاپ قوياتتى . ئايسۇلۇ قوشنىسىنىڭ باغلاقلىق تۇرغان ئېتىنى يېشىپ ئۇزەڭگىگە پۇتىنى ئالدى ـ دە ، ئاتنى قاتتىق دېۋىتىپ تۆمۇرنىڭ كەينىدىن

ئۇچقاندەك چاپتۇرۇپ كەتتى.

ئايقۇت دەريا بويىغا كەلگەندە بالىلار دەريانىڭ بېقىنىدىكى تار، سوزۇق كۆلدە كېمە تايىشىپ ئويناپ يۈرەتتى. لوپلۇقلار بالىلىرى-نىڭ كىچىكىدىن باشلاپ كېمە تاياشنى ئۆگىنىشىگە بەك كۆڭۈل بۆلىدۇ. بالىلىرىغا بىر يېرىم غۇلاچچە ئۇزۇنلۇقتا كېمە چېپىپ بېرىپ، كۆل ياقىلىرىدا تايىتىپ ئۆگىتىدۇ. ئون نەچچە بالا كۆلدە بىر-بىرىنى قوغلىشىپ ئويناپ يۈرەتتى، ئەمما ئۇلارنىڭ ئارىسىدا ئۆردەك كۆرۈنمەيتتى. ئايقۇت ۋارقىراپ بىر بالىنىڭ ئىسمىنى ئاتاپ تۇرۇپ سوردى:

— ئوسمان، ئۆردەكنى كۆردۇڭمۇ؟

ئوسمان ئاتلىق بالا پالاق تاياشتىن توختاپ، كېمىدە ئۆرە تۇرۇپ قولى بىلەن كۆلنىڭ نېرىقى قېشىنى كۆرسىتىپ بىرنېمە-لەر دېدى. ئايقۇت بالىلارنىڭ ۋارقىراشلىرى ئىچىدىن ئۇ-نىڭ: «... چىقىپ كەتتى» دېگىنىنىلا ئىلغا قىلالىدى. شۇ ئار-لىقتا تۆمۇر، تۆمۇرنىڭ كەينىدىنلا ئايسۇلۇ يېتىپ كەلدى. ئايسۇ-لۇ ئاتتىن ئۆزىنى ئاتقاندەك چۈشۈپلا:

— ئۆردەك قېنىكەن؟! — دەپ سوردى.

— كۆلنىڭ ئۇ قېتىغا ئۆتۈپ كەتكەن ئوخشايدۇ، — ئايقۇت جىددىيلەشكىنىدىن ئاۋازى بوغۇلۇپ - بوغۇلۇپ چىقتى.

ئايسۇلۇ قىرغاققا يېقىنراقتىكى بىر بالىنى چاقىرىپ ئەكېلىپ ئۇنى كېمىدىن چۈشۈرۈپ ئۆزى چىقتى - دە، پالاق ئۇرۇپ كۆلنى توغرىسىغا كېسىپ ئۇزۇپ كەتتى. ئايقۇت ئايسۇلۇنىڭ كېمە تاياش ماھارىتىنى بىلەتتى. ئۇ بۇلاقكۆلدىكى چېغىدىلا كېمە تاياشتا خېلى - خېلى بالىلارنى يېڭىپ قوياتتى. ئايسۇلۇ يېكەنلىكنى يېرىپ كىرىپ كېتىپ بىر كەمدە كېمىلىك ئۇچ بالىنى ئالدىغا سېلىپ چىقىپ كەلدى. ئالدىدا كېلىۋاتقىنى ئۆردەك ئىدى. ئون بىر ياشلىق ئۆردەك كېمىدە ئۆرە تۇرۇۋېلىپ پالاقنى هېلى ئوڭ يان، هېلى سول يان تەرىپىگە يۆتكەپ ئۇزۇپ كەلمەكتە ئىدى. قالغان ئىككى بالا ئۇنىڭ ئىككى يېنىدا بەسلەشكەندەك پالاق ئۇراتـ

تى . ئۇلار ئۆرده‌كتىن بىرنه‌چچه ياش چوڭ بالىلار ئىدى . شۇنداق تۇرۇپ ، ئۇلار هه‌رقانچه كۈچه‌پمۇ ئۆرده‌ككه يېتەلمەيۋاتاتتى . ئايـ قۇت بالىلارنىڭ كېيىملىرى سوقۇلۇپ كېتىپ بىر‌ەر ئىش چىقىپ قالارمۇ ، دېگەن ئەنسىرەشته يۈرىكى سۇ تۇراتتى . ئەنسىرىگەنده‌ك ئىش بولدى . سول ياندىكى بالىنىڭ كېيىمى ئۆرده‌كنىڭ كېيىمىـ گه ئۇرۇلۇپ كەتتى . بالا ئۆزىنى ده‌ڭسىۋالغۇچه كېيمه غايقاڭلاپ كېتىپ يېنىچه بولۇپ قالدى . بالا ئۆزىنى توختىتىۋالالماي سۇغا چۈشۈپ كېتىپ كېيىمىنىڭ ئاستىدا قالدى . ئايسۇلۇ ده‌رهال يېتىپ كېلىپ ، كېيىمىنى دۈم بولۇپ قالغان كېيىمىنىڭ يېنىدا توختىـ تىپ ، هېلىقى كېيىمنى ئوڭدا قىلماقچى بولدى . كېيىمده تۇرۇپ ئۇنداق قىلىش تەس ئىدى . يەنه بىر بالا سۇغا چۈشتى ، ئۆرده‌كمۇ چۈشتى . سۇ ئۆرده‌كنىڭ ئېڭىكىگه كەلدى . ئىككىسى كېيمنى ئوڭدا قىلماقچى بولۇۋاتقاندا ، هېلىقى بالا ئايسۇلۇنىڭ كېيىمىنىڭ يېنىدىن بېشىنى سۇدىن چىقىرىپ ئۆره بولدى . ئايسۇلۇ ئۇ بالىنى كېيمگه چىقىرىۋالدى . يەنه بىر بالا بىلەن ئۆرده‌ك كېيمنى ئوڭدا قىلىپ قويۇپ هېلىقى بالىنىڭ كېيىمىگه چىقىپ ، هېچنېمه بولـ مىغانده‌ك ئىككىسى ياندىن پالاق ئۇرۇپ ئايسۇلۇ بىلەن مۇسابىقىگه چۈشكەنده‌ك ئۇزۇشۇپ بېرىقى قىرغاققا چىقىشتى .

ئىككى كېيمه بىر ـ بىرىگه سوقۇلۇپ كەتكەنده ، ئايقۇت يۇردـ كى يېرىلىپ كەتكۈده‌ك قورقۇپ كەتكەندى . چوڭ بالىنىڭ سۇغا چۈشۈپ كېتىپ ، ئۆرده‌كنىڭ كېيىمده سالماق ئولتۇرغىنىغا ، يەنه تېخى ئۆزىدىن چوڭ بالىنى قۇتۇلدۇرغىلى سۇغا چۈشكىنىگه قاراپ هەيران قالدى . «ئۇ كېيمه تايـاشنى قـاچان ئۆگـىنىۋالـغان بولـ غىيدى ؟» ئايقۇت ئۆزىدىن ئۆزى سورىدى .

ئۇچ بالىنىڭ كىيىملىرىدىن شۇرقىراپ سۇ ئېقىپ تۇراتتى . بۇ تېخى سۇغا چۈشىدىغان چاغ ئەمەس ئىدى . بالىلار تىترەپ ، كالپۇكلىرى كۆكىرىپ ، چىشلىرى كاسىلدىغىلى تۇردى . بۇنداق تۇرىۋەرسه بالىلارنىڭ ئۆپكىسىگه سوغۇق ئۆتۈپ كېتەتتى . ئۇلارـ نىڭ چاپانلىرىنى سالدۇرۇپ ، ئايقۇت ، ئـايسۇلۇ ، تـۆمۇرلەر چاـ

پانلىرىنى ئۇلارغا كىيدۈردى ، ئارقىسىغا مىنگەشتۈرۈپ مەھەللىگە ئېلىپ ماڭدى .

— سەن كىمە تاياشنى قاچان ئۆگىنىۋالغان ؟ — ئايقۇت ئۆر-دەكنىڭ كىيىملىرىنى يەڭگۈشلەپ ، يوتقان - كۆرپىگە چۈمكەپ بولۇپ سورىدى .

— چارىغا كەلگەندىن كېيىن ھېچمۇ بىر ھەپتىنىڭ ئىچىدە ؟ !

ئۆردەك جاۋاب ئورنىدا بېشىنى مىدىرلاتىپ قويدى .

ئايسۇلۇ ئىسسىقراق قىلىپ سۈتلۈك چاي ئېلىپ كەلدى . ئۆردەك يېرىم ئۆرە بولۇپ ئولتۇرۇپ چاينى ئىچىپ بولۇپ يەنە پۈركىلىپ ياتتى .

— سەن راستتىنلا ئۆردەككەنسەن ، — دېدى ئايسۇلۇ كۈلۈپ .

— راستلا ئۆردەككەن بۇ . قارىمامدىغان جېنىغا باقماي ئادەم قۇتقۇزىمەن دەپ سۇغا سەكرەپ چۈشكىنىنى ، — ئايقۇت ئۆردەك-نىڭ پېشانىسىنى سىلاپ قويۇپ يەنە دېدى ، — ھېلىمۇ كۆل تېيىز كەن ، چوڭقۇر بولغان بولسا قانداق قىلاتتىڭ ؟

ئۆردەك بىرنېمە دېگۈچە ئايسۇلۇ سۇدىن سۈزۈۋالغان بالىنىڭ ئانىسى ئۆيگە كىرگىنىچە :

— ۋاي ئۆرگىلەي ، ۋاي ئۆرگىلەي ، ئۆردەكتەك جېنى بىلەن مېنىڭ تۆگەمنى سۇدىن قۇتۇلدۇرماق بوپتۇ ئەمەسمۇ ، بۇ ئالتۇن بالا ، — دەپ سۆزلەپلا كەتتى .

— ئالتۇن دەيسىزغۇ ، مېنىڭ بۇ ئۆردىكىمنى ؟ — ئايقۇت ئايالغا چاقچاق قىلدى .

كىرگەن ئايال ئوماقلار چارىغا كەلگەن كۈنى ئۇلارنىڭ ئالدىغا چىققان ئەزىمباقى دېگەن كىشىنىڭ خوتۇنى تۇلەمخان ئىدى .

— قولى ئالتۇن ئىكەن بۇ بالىڭىز نىڭ . ھەممە چوڭ ئادەمنىڭ قولىدىن كېلىۋەرمەيدىغان ئىش بۇنىڭ قولىدىن كېلىدىكەن ئەمەس-مۇ ، — تۇلەمخان ئۆردەكنىڭ بېشىغا كېلىپ گېپىنى داۋاملاشتۇر-دى ، — ھازىر مەھەللىدىكىلەرنىڭ ھەممىسى سىزنىڭ بۇ ئۆردىكە-

كۈنزنى ئالتۇن بالا ، ئۆردەك ئالتۇن ، دەيدىغان بولدى .
ئايقۇت تۇلەمخانىنىڭ ئاغزىغا قاراپلا قالدى ، گېپىنى توختىغاندىن كېيىن ، ئۇنىڭدىن :
— ئۇنىڭ قايسى ئىشىنى دەيسىز ؟ — دەپ سورىدى .
— سىلەرگە دەپ كىرمىدىما ، — تۇلەمخان ئۆردەكىكە قاراپ ، — ھەي ئۆردەك ، قىلغان ئىشىڭنى ئاتا - ئاناڭغا ئاقىلداپ مۇ قويماپسەن - ھە ، بوپتۇ مەن دەپ بېرەي ، — ئۇ ئۆردەكنىڭ ئاياغ تەرىپىگە كېلىپ سۇپىدا ئولتۇرۇپ گەپنى باشلىدى . ئىش مۇنداق بولغانىدى .
ئوماقلار يۆتكىلىپ كەلگەن كۇننىڭ ئەتىسى ئۆردەك مەھەللىدىكى بىرنەچچە بالا بىلەن ئويناۋېتىپ ئەزىمباقنىڭ ئۆيىنىڭ ئالدىغا بېرىپ قالدى . ئەزىمباقى ئۆيى ئالدىدا بىر ئەسكى پالاس ئۈستىدە يۇكۇنۇپ ئولتۇرۇپ ئېگەر چېپىۋاتاتتى . بالىلار ئولىشىپ كېلىپ ئۇنىڭ ئېگەر چاپقىنىغا قاراپ تۇرۇشتى . ئۆردەك يېڭى يۇرتچاپقاندا تۇلەك بوۋىنىڭ نەۋرىسى ھەكىمدىن ھەر خىل ياغاچ قاچا - قۇچا ، تەڭنە ، شۇ قاتاردا ئېگەر چېپىشنى ئانچە - مۇنچە ئۆگىنىۋالغانىدى . ئەزىمباقى ئېگەرنىڭ چېپىلىپ بولغان بىر يېرىنى سىلىقلاۋاتقاندا ، ئاتالغا تېيىلىپ كېتىپ تىزىنى كېسىۋەتتى . ئاتالغا خېلى قاتتىق تەگكەن چېغى ، ئەزىمباقى تىزىنى قامالالاپ چىڭ تۇتقىنىچە ئاقساپ ئۆيىگە كىرىپ كەتتى . ئۆردەك پالاستا تىزلىنىپ ئولتۇرۇپ ئاتالغا بىلەن ئېگەرنىڭ چېپىقسىز قالغان جايلىرىنى چېپىپ ، سىلىقلايدىغان جايى بولسا سىلىقلاپ بولۇپ ، ئاتالغىنى قويۇپ تۇرۇشقا ئەزىمباقى ئۆيدىن چىقتى . قارىسا ئېگەرنىڭ چالا قالغان يېرى چېپىلىپ پەردازلىنىپ بولۇنغان . ئۇ بالىلاردىن ئېگەرنى كىم چاپقانلىقىنى سورىدى . بالىلار :
— ماۋۇ ، ماۋۇ يېڭى كەلدى ئۆردەك چاپتى ، — دەپ چۇرقىراشتى .
ئۆردەك ئىچىدە : «بىر يېرىنى بۇزۇپ قويغان ئوخشايمەن» دەپ قورقۇپ تۇراتتى ، ئەزىمباقى كېلىپ ئۇنىڭ بېشىنى سىلاپ

تۇرۇپ :
— ئۆزۈك كىچىك بولغىنىك بىلەن چوك ئادەمنىك ئىشىنى قىلىدىكەنسەن ، سەن ھەلىقى يېڭى كەلگەن ئوماقنىك بالىسىغۇ - ھە ، — دېدى .

ئۇ ئېگەرنى ئالىباي ئاقساقال بۇيرۇتقاندى . ئاقساقال ئېگەر-نى كۆرۈپ :

— ۋوي ، ئەزىمباقى ، سەن ئېگەرنى بۇنداق سىپتا چاپمايت-تىك ، بۇ ئېگەرنى قالتىس چىرايلىق چېپىۋېتىپسەن ، — دېدى .

ئەزىمباقى بولغان ئىشنى سۆزلەپ بېرىپ ، ئاخىرىدا :

— مەھەللىمىزگە ئۆزى ئالتۇن ، قولى گۈل بىر بالا كېپتۇ ئەمەسمۇ ، — دېدى .

ئالىباي ئاقساقال قولىدىكى ئېگەرنى باشقىدىن ئۇيان - بۇيان ئايلاندۇرۇپ قاراپ كېتىپ :

— ۋوي ، ئوماقنىك ئون بىر ياشلىق بالىسى ئاشۇ ئۆردەكما ؟ ! راستتىنلا قولى گۈل ، ئالتۇندەك بالا ئىكەنغۇ ، — دېدى .

بۇ گەپ بولۇنغاندا ، ئۇلارنىك يېنىدا يەتتە - سەككىز كىشى بار ئىدى . ئۇلار ئۆيلىرىدە ئۆردەكنىك تەرىپىنى قىلىپ كېتىشتى . ئۆردەكنىك : «قولى گۈل ، ئالتۇندەك بالا» ئىكەنلىكى توغرىسىدە-كى تەرىپلەر شۇ كۈنىلا ئۆيدىن سىرتقا تاراپ ، پۈتۈن مەھەللىگە ئاڭلىنىپ بولغانىدى ، ئەمما بۇ گەپ تېخى ئۆردەكنىك ئۆيىدىكى-لەرنىك قۇلىقىغا يەتمىگەنىدى .

تۇلەمخانىنىك گېپىنى ئاڭلاپ ، ئايقۇت بىلەن ئايسۇلۇ ھەيران قالغىنىچە بىر - بىرىگە قاراشتى ، ئاندىن تەڭلا يوتقانغا چۈمكىلىپ يانقان ئۆردەككە قاريدى . ئۆردەك ھېچنېمە ئاڭلىمىغاندەك ، ھېچ-نېمە بىلمەيدىغاندەك ئۆز ھالى بىلەن قالغان قىياپەتتە جىممىدە ياتاتتى .

تۇلەمخان بالىسىنى سۈدىن قۇتۇلدۇرۇپ قالغىنىغا ئايقۇت ، ئايسۇلۇ ۋە ئۆردەكلەرگە رەھمىتىنى ئېيتىپ ، خوش ، ئۆردەك ئالتۇن ، — دەپ ئارقىسىغا ئۆرۈلۈشىگە ،

ئىشىكتىن سەككىز ـ توققۇز ياشلاردىكى بىر قىز كىردى .
— دۆلەت ، كەينىمدىنلا كىرىپسەنغۇ ، — دېدى تۇلەمخان ئۆيگە كىرگەن قىزچاققا قاراپ .
— ئاكام ماڭۇ ناننى ئانام ئۇنتۇپ قاپتۇ ، ماڭ ، ئۆردەكلەرنىڭ ئۆيىگە ئەكىرىپ بەر دېدى ، — دېدى قىز چاقماقتەك سۆزلەپ ، چۇچۇك تىلى بىلەن .
— ۋاي خۇدايىمەي ـ ۋاي خۇدايىمەي ، قۇرۇق كاپىلداشقا ئالدىراپ ناننى ئۇنتۇپ قالغىنىمنى ، — تۇلەمخان ئىتتىك بېرىپ قىزنىڭ قولىدىكى ياغلىققا ئوراقلىق ناننى ئېلىپ سۇپىدا قويۇپ ئېچىپ ، — بايا بۇ ناننى سىلەرگىلا ئاتاپ ، سۇت بىلەنلا يۇغۇرۇپ قۇمغا كۆمۈپ پىشۇرغانىدىم ، تېتىپ بېقىڭلار ، — دېدى .
نان پىمەي قاراپ ئولتۇرغۇدەك دەرىجىدە ئوخشىتىپ ، چىرايلىق پىشۇرۇلغانىدى .
تۇلەمخان نانىنى ئۆزى ئوشتۇپ بىر پارچىنى ئۆردەككە تەڭلەپ :
— مە ، ئۆردەك ، يە ، — دېدى .
ئۆردەك تۇلەمخاننىڭ قولىدىن ناننى ئېلىپ ئاغزىغا ئېلىپ باردى .
— مەن چىقاي ، — تۇلەمخان قىزنىنى يېتىلەپ ئىشىك تەرەپكە مېڭىۋېتىپ ، — بالىغا چاينى ئىسسىق ـ ئىسسىق ئىچۇرۇپ بېرىڭلار ، — دەپ قويدى .
ئايقۇت ، ئايسۇلۇلار تۇلەمخاننى ئۇزىتىپ قويۇپ قايتىپ كىرىدى . ئايسۇلۇ :
— ئەجەب چىرايلىق ، ئوماق قىزكەنە ، — دېدى .
— مېنىڭ كۆزۈمگىمۇ ئىللىق ، يېقىشلىق كۆرۈنۈپ كەتتى . ئۇقۇشۇپ باقايلى ، — دەپ كۇلدى ئايقۇت .
ئايسۇلۇ ئۆردەككە قاراپ قويۇپ :
— مېنى مۇشۇ قىزچاق يېشىدىكى چېغىمدا قوشتۇلۇق قىلىپ

قويغانتىكلار ، بۇ دۆلەتخان قىزغىمۇ كۆزىكىز چۈشۈۋاتىدۇ ـ ھە ، كىشىنىڭ كۆزى چۈشكۈدەك قىزىكەن . ئۆزۈم سۈرۈشتۈرۈپ كۆ- رەي ، — دېدى .

ئايقۇت ئۆردەككە قارىدى ، ئۇ ئۇخلاپ قالغانىدى ، قولىدا تۇلەمخان تۇتقۇزۇپ قويغان ناننىڭ كىچىك بىر پارچىسى چىڭ سىقىملاغلىق تۇراتتى .

ئايقۇت ئوغلىغا پەخىرلىنىش نەزىرى بىلەن سىنچىلاپ قاراپ كەتتى . ھازىرغىچە بۇ ئوغلىغا مۇناسىۋەتلىك بولغان بەزى ئىشلار ئايقۇتنىڭ كۆز ئالدىدا قايتا نامايان بولغاندەك بولدى . ئۆردەك تۇغۇلۇپ ئۇچىنچى كۈنى ئوماق ئۇنى قالاچ قاناقاغا كۆرسەتكىلى ئەكىرگەندە ، قاناقا بالىغا قاراپلا : «مەن دېمىگەنمۇ ، سېنىڭ بۇ بالاڭ ئەقىللىق ھەم خىسلەتلىك ئادەم بولىدۇ ، دەپ ، قارىغىنا ، كۆزلىرىنىڭ نۇرلۇق ، پىشانىسىنىڭ كەڭ ، قۇلىقىنىڭ چوڭلۇقى- غا . بىز لوپلۇقلاردا ،كىچىك قۇلاق ئات يۈگۈرۈشلۈك ، چوڭ قۇلاق ئادەم تۇيغۇن كېلىدۇ ، دەيدىغان گەپ بار . ئوماق ، ئوغلۇڭ- نى ئوبدان تەربىيىلە ، تەلەپلىرىنى تەل قىلىپ بەر» دەپتىكەن . ئۆردەك يەتتە ياشقا تولغان چېغىدا ئوماق بىلەن ئايقۇتنىڭ توسقىنى- غا ئۇنىماي ئاكىسى تۆمۈر بىلەن ئاتىسىنىڭ كېيىنىدە ئولتۇرۇپ ئۇجۇل يىغقىلى كۆلگە كىردى . ئوماق ئۇجۇل سىيرىش بىلەن بولۇۋاتقاندا ، تۆمۈرمۇ ئۇجۇل سىيرىغىلى كېيىدە ئۆرە تۇرماقچى بولغاندا ئۆزىنى ئوڭشاپ تۇرالماي كېيمە غايقاڭلاپ كېتىپ ، تۆمۈر- مۇ ، ئۆردەكمۇ سۇغا چۈشۈپ كەتتى . ئون ياشلىق تۆمۈر سۇدا بۇرۇقتۇرما بولۇپ پالاقلاپ قالغاندا ، ئۆردەك دەسلەپ پالاقلىغاندەك قىلىپ ، بىردىنلا مەيدىسىنى سۇدىن سەل كۆتۈرۈپ ، سۇنى ئازراق- مۇ شالاپلاتماي پاقىچىلاپ ئۇزۇپ يۈرۈپ ئايقۇتنىڭ كېيىنىگە چە- قىۋالدى . تۆمۈرنى ئوماق سۈزۈۋالغىنىدى... چارىغا كۆچۈپ مې- ڭىش تەييارلىقىنى قىلىۋاتقاندا ، كۈنچىققانبەگ ئۆردەككە ئات بوي- لۇق يوغان قېچىردىن بىرنى ئېگەرلىك پېتى بەردى . ئۆردەك ئۇنى

مىنىپ باقماقچى بولدى . توختاق ئۆردەكنى مىندۇرۇپ قويماقچى بولغاندا ، «ئۆزۈم مىنىمەن» دەپ ، قېچىرنىڭ چۈلۈۋۇرىنى قولىغا ئالدى . قېچىر ئۇنى يات كۆردىمۇ ياكى كىچىك چاغلىدىمۇ ، چاپ-چىپ ئۆزىگە يېقىن كەلتۈرمىدى . «ئېشەكنىڭ يۈگۈرۈشى ساماڭ-لىققىچە» دېگەندەك ، بىكار يېتىپ يەپ سەمرىپ بىقىسىپ كەتكەن ، يا ئانقا ، يا ئېشەككە تەۋە ئەمەس ‹قېچىر› ناملىق بۇ جانىۋارنىڭ تاكراڭلاپ شىلتىڭ ئېتىشى بىردەملىك بولدى . ئۆردەك بىر ئاماڭ-لاپ قېچىرنىڭ نوختىسىنى تۈۋىدىن تۈتۈۋېلىپ ، قېچىر بېشىنى شۇنچە سىلكىسىمۇ نوختىنى قويۇپ بەرمەي ، پۇتىنى يەردىن ئېلىپ ئېسىلىپ تۇرۇۋالدى . قېچىر ئاخىرى ھېرىپ ھورىغا چۈشتى ، بوشىدى . ئۆردەك سول قولىدا قېچىرنىڭ يالىنى ، ئوڭ قولىدا ئېگەرنىڭ بېشىنى تۈتۈپ تىرمىشىپ ئۈزەڭگىگە پۇتىنى ئېلىۋالدى ـ دە ، قېچىرنىڭ ئۈستىگە قونۇپ زۇرماندەك ئولتۇرۇۋالدى . ئۇزاقتىن دۈمبىسىگە يۇك چىقماي خېمىغا يېنىپ توسۇنلىشىپ كەتكەن قېچىر يەنە تاكراڭ ئېتىپ خېلى چىچاڭلىدى . ئۇنىڭ ئورنىدا چوڭ ئادەم بولسىمۇ ئۆزىنى يەردە كۆرەتتى ، ئەمما ئۆردەك ئېگەرگە چاپلاپ قويغاندەك مىختا ئولتۇرىۋەردى . قاراپ تۇرغانلار دەسلەپ قورقاندى ، كېيىن يۈرەكلىرى جايىغا چۈشۈپ ھەيران قېلىشتى .

ئوماق ئۆردەكنى قېچىردىن كۆتۈرۈپ چۈشۈرۈپ پېشانىسىگە سۆيۈپ تۇرۇپ :

— يارايسەن ئۆردەكىم ! — دېدى .

ئايقۇت شۇلارنى كۆز ئالدىدىن ئۆتكۈزۈپ ، ئوغلىنىڭ يېنىغا كەلدى . ئۇنىڭغا زوقلىنىپ قاراپ كەتتى . پېشانىسىگە يېنىك سۆيۈپ قويۇپ :

— يېشىم كىر① ، خۇدايىم ئۆمرۈڭنى بەرسۇن ، ئۆردەك ئالتۇنۇم ! — دېدى .

① يېشىم كىر — مېنىڭ يېشىمنىمۇ ياشا ، ئۆمرۈڭ ئۇزۇن بولسۇن ، دېگەن مەنىدە .

كۇنچىققانىبەگلەر ئۆڭكۈرتوقايدىن چىقىپ بولماي تۇرۇپلا كۇن پاتتى . تاغ ئىچىدە كۇننىڭ پاتقىنى كەچ كىرگىنى . ئۇلار كۇن پېتىۋاتىدۇ ، دېگۈچىلا كېچىنىڭ پەردىسى يېپىلىپ بولدى . ناتو-نۇش تاغنىڭ توقايلىقىدا قاراڭغۇدا مېڭىش بەك خەتەرلىك . تاھىر ئوۋچىنىڭ «تاغ» دەپ لەقمى بولغان بىلەن ، تاغدا كېچىسى مې-ڭىشتىن ئۆلگۈدەك قورقىدۇ . ئۆيىدىن كېچىسى سىرتقا چىقىش زۆرۈرىيىتى بولۇپ قالغاندا ، خوتۇنىنى بىللە ئېلىپ چىقىپ ئۆزى كەينىدە ماڭىدۇ . ئۇ ياش چېغىدا ئوۋدىن كەچ قېلىپ ئاتىسى بىلەن تاغ ئىچىدە كېلىۋاتقاندا ئېتى نېمىدۇر بىرنېمىدىن ئۈركۈپ ئۆزىنى پارتىتىدە ئېلىپ قاچقاندا ، تۇيۇقسىز ئولتۇرغان تاھىر ئاتتىن يىقى-لىپ كەتكەنىدى . ئۇ يىقىلىپ چۈشكەن جىغان يېنىدىن بىر نەرسە «شۇر» قىلىپ قاچقاندەك بولدى . بۇنىڭدىن تاھىرنىڭ يۈرىكى قېپىدىن چىقىپ كەتكۈدەك قورقۇپ كەتكەنىدى . «يىلاندىن قور-قۇپ كەتكەن ئادەم ئارغامچىدىنمۇ قورقىدۇ» دېگەندەك ، ئۇ شۇنىڭ-دىن كېيىن كېچىسى مېڭىشتىن قورقىدىغان بولۇپ قالغانىدى . شۇڭا كۇنچىققانىبەگلەرگە ئۆزلىرىگە تايىنىشقا توغرا كەلدى .

— قانداق قىلىمىز؟ — دېدى كۇنچىققانىبەگ ئۇ يەر - بۇ يەردە سۇس جىمىرلاپ تۇرغان تۇمانلىق ئاسمانغا قاراپ ، — بۇ جىلغىدىن قاچان چىقىپ كېتەلىشىمىزنى بىلمىسەك .

— ئاۋۇ يەردە بىر ئۆڭكۇر بار ئىكەن ، — ئوماق تاغنىڭ ئايرىم بىر چوقچىيىپ تۇرغان بۆلىكىنى كۆرسەتتى ، قالغانلار شۇ ياققا قارىدى ، — بۇگۈن بۇ كېچىنى مۇشۇ ئۆڭكۇردە ئۆتكۈزەيلى ، ئەتە قانداق قىلىشنى تاڭ ئاتقاندا بىرنېمە دېيىشەيلى ، — دېدى .

تاھىرتاغ ئەسقاتمىدى ، ئوماقنىڭ دېگىنىدەك قىلماي بولمايدى-غاندەك ئىدى . ئۇلار شۇ تەرەپكە ماڭدى . ئۆڭكۇر ئانچە ئېگىزدە ئەمەس ئىدى . ئۇلار ئاتلارنى چۈشەپ قويۇپ ، ئۆڭكۇرگە قاراپ

ئۆرلىدى . كۈنچىققانبەگ ، تايۇق ، تېپىقلار خېلى ھەرەج تارتتى . بىر قېتىم دەسسىگەن تاش قوزغىلىپ كېتىپ كۈنچىققانبەگ يوغان گەۋدىسى بىلەن يىقىلىپمۇ چۈشتى . ئۇلار ئاخىرى ئۆتكۈر ئاغزىغا كەلدى . ئۆتكۈر ئىچى گۆرەك قاپقاراڭغۇ ئىدى . تېپىق چىگە تالاسىدا ئېشىپ ، ئېرىتىلگەن بېلىق يېغىغا چىلاپ تەييارلىۋالغان پىلىك بىلەن چىراغنى كىچىك تېرە خالتىسىدىن چىقاردى ، تاھىر تاغ دائىم بەلۋېغىدىن ئايرىمايدىغان چاقمىقىنى چېقىپ قارا ياغاچ پىلىمىگە مىلەپ قۇرۇتۇۋالغان چىگە پاختىسىغا ئوت تۇتاشتۇردى ، ئۇنى ئاندىن چىراغدىكى پىلىككە تۇتاشتۇردى . ئوماق چىراغنى كۆتۈرۈپ ئالدىدا ماڭدى . ئۆتكۈر ئىچى چوڭمۇ ، كىچىكمۇ ، غۇۋا چىراغ يورۇقىدا بىلگىلى بولمىدى .

كۈنچىققانبەگنىڭ پۇتۇن بىر كۈن ماڭغىنى بىر تەڭ ، ئۆتكۈرگە چىققۇچىلىك ماڭغىنى بىر تەڭ بولۇپ بەك ھېرىپ كېتىپ ، ماڭغۇدەك ، گەۋدىسىنى كۆتۈرۈپ تۇرغۇدەك ھالى قالمىغانىدى . ئەپلىك بىر يەردە موككىدە ئولتۇردى - دە :

— مەيلى نېمە بولسا بولسۇن ، مۇشۇ يەردە ئۇخلايلى ، — دېدى .

بەگنىڭ گېپىى ھەممىسىنىڭ ھارغان يېرىگە باردى . ھەرقايسىسى ئۆزى خالىغان يەرنى تېپىپ يانپاشلىدى . تېپىقمۇ چىراغنى بىر يەرگە ئورۇنلاشتۇرۇپ قويۇپ ئۇمۇ يانپاشلىدى . ئۇلار ئۆزلىرىنى ئۆتكۈردە دەپ سېزىۋاتامدۇ ، ئۆيىمىزدە دەپمۇ ، بۇنى ھەرگىم ئۆزى بىلىدۇ ، يانپاشلىنىپلا ئۇيقۇغا كېتىشتى . پەقەت ئوماقلا ئۆزىنىڭ قاچان ئۇخلاپ قالغىنىنى بىلمەيتتى...

ئۇلارنى تاغ قۇشلىرىنىڭ تاڭ سەھەردىكى ۋېچىر - ۋېچىرلىرى ، چۈشۈلداشلىرى ، يېقىملىق سايراشلىرى ئويغىتىۋەتتى . ئۆتكۈر ئىچى خېلى يورۇپ قالغانىدى .

— ماۋۇ نېمە ؟ ! — تايۇق يېنىدىكى بىر نەرسىنى كۆرسەتتى .

تۆتى ئۇيقۇلۇق كۆزى بىلەن تايۇق كۆرسەتكەن تەرەپكە قاراپ- لا : «ۋوي ، بۇ نېمىدۇ ؟» دېيىشىپ كەتتى . ئۇ نەرسە ئۆتكۈر

ئاغزىغا ئۇدۇل يەردە سۇپا شەكلىدە تۇزلەنگەن بىر تاش ئۇستىدە تۇراتتى . ئۇ ئادەمنىڭ بېلىنىڭ يۇقىرى قىسمىغىلا ئوخشايتتى . باش تەرىپى تولۇقراق بولۇپ ، كۆز ، قاش ، بۇرۇن ، ئېغىز ، ئېگىدىك ، قۇلاقلىرى ئېنىق بىلىنىپ تۇراتتى . ئوماق مۇشۇنىڭغا ئوخشايدىغان نەرسىنى سۆگەتتاغنىڭ ئىچكىرىسىدىكى بەزى ئۆڭكۇرلەردىمۇ كۆرگەنىدى . ئاتىسىنىڭ ئۇنى «تاش ھەيكەل» دېگىنىنى ئاڭلىغان . بۇ ھەيكەلنىڭ ھېلىلا چانقىدىن ئېتىلىپ چىقىپ كېتىدىغاندەك بۆرتۇپ تۇرغان كۆزىلا سۇرلۇك بولۇپ ، باشقا يەرلىرى ئادەتتىكىچە ئىدى . ئوماق ھەيكەلنى تۇتۇپ باقماقچى بولۇپ قولىنى سۇنۇۋىدى ، تاھىرتاغ :

— تۇتما ، بالاغا قالىمىز ، — دېدى ، چۆچۈپ كەتكەندەك ئۆندەرەپ .

— نېمىشقا ؟

— بۇ جىن ـ ئالۋاستىمۇ تېخى ، كىم بىلىدۇ ، قول تەگكۈزمەيلى .

ئوماق كۈلدى . ئۇ ئىلگىرى بۇنداق نەرسىنى تۇتۇپ كۆرگەنىدى .

— بۇ دېگەن تاش ، — دېدى ئوماق ، — ئادەملەر شۇنداق شەكىلدە ياساپ ئۆڭكۇرگە قويۇپ قويغان ، بۇنى تاش ھەيكەل دەيمىز .

ئوماق گېپىنىڭ ئاخىرىغا ئۈلاپ ھەيكەلنى تۇتۇپ كۆردى ، سىلىدى . كۈنچىقىنبەگ ، تايۇق ، توختاقلار بۇنداق نەرسىنى تۇنجى كۆرگەن ، «ھەيكەل» دەپمۇ تۇنجى قېتىم ئاڭلىغان بولغاچقا ، تاھىرتاغنىڭ «جىن ـ ئالۋاستى» دېگىنىنى ئاڭلاپ دېلىغۇل بولغاندىدى . ئوماقنىڭ گېپىنى ئاڭلاپ ، تۇنقىنىغا قاراپ كۆڭۈللىرى جايىغا چۈشۈپ ، كېلىپ تۇتۇپ باقتى ، سىلىدى ، تاشلىقىغا ئىشەندى . ئەمدى ئۈلارنىڭ كاللىسىغا : «بۇ مۇشۇنداق يارىلىپ قالغان نەرسىمۇ ياكى بىرەر ئادەم ياساپ ئۆڭكۇرگە ئەكىرىپ قويغانمۇ ، ياسىغان بولسا نېمىشقا ياسىدى ؟» دېگەن خىياللار كىرىۋالدى .

ئۇنداق دەپ بېقىپ ، بۇنداق دەپ بېقىپ : «بۇ بىر تىلسىم بىلەن ئۆڭكۈرگە كىرىپ قالغان» دېگەن گەپتە توختاشتى ، ئەمما بۇنداق دېيىشكە ئوماق قوشۇلمىدى . ئۇنىڭ قۇلىقى تۇڭدە قالاچ قاناقانىڭ گەپلىرى جاراڭلاپ سادا بەرمەكتە ئىدى . ئۇ ئالدىدىكىلەرگە قاراپ :

— بۇ ھەيكەل جىن - ئالۋاستىمۇ ياكى بىرەر تىلسىممۇ ئەمەس . قاناقا ئېيتقاندەك بىزدىن ئۇزاقتا قالغان ئەجدادلىرىمىز قالدۇرغان ئىز . ھەيكەلگە ئوبدان قاراپ بېقىڭلار ، قارىساڭلار ئۇنىڭ ياسالغانلىقىنى بىلگىلى بولىدۇ . مۇشۇ تاغلىقلار ۋە چارا ، تىكەنلىكتىكىلەر ئىشلىتىدىغان ياغۇنچاقتىكى ئىز بىلەن بۇنىڭدىكى ئىز ئوخشاش ، لېكىن ھەيكەلدىكى ئىزلار بەك كىچىك . مېنىڭچە بۇنىمۇ ياغۇنچاقنى ياسىغاندەك چوقۇپ - يونۇپ ياسىغاندەك تۇرۇدۇ . ياغۇنچاق ياسىغانىنى مەن سۆگەتتاغدىكى چاغدا كۆرگەن ، — دېدى .

كۇنچىققانبەگ ، تايۇق ، توختاقلار : «بۇنى قاناقا ئەجدادلار ئىزى دېگەن بولسا ، بەلكى شۇنداقتۇ ، ئەجدادلارنىڭ قىلغان ئىشىدۇ» دەپ ئويلاشتىيۇ ، ئۇنىڭ قايسى چاغدىكى قايسى ئەجدادلارنىڭ نېمە ئىزى ئىكەنلىكىنى ئويلاش ئۇلارنىڭ خىيالىغا كەلمىدى...

ئۇلار ئۆڭكۈردىن چىقىشىغا ، يۇقىرىغا ئۆرلەپ كېتىۋاتقان بىر توپ تاغ ئۆچكىسى بىلەن ھەيۋەت يوغان مۇڭگۈزلۈك بىر تېكە جىلغا ئاغزىنىڭ بېرىسىدە ئۇلارغا ئۇدۇل كېلىپ قالدى . ئارىلىق ئاتمىش قەدەمچە كېلەتتى . بۇ ئۇلار تاغقا چىققاندىن بۇيان بىرىنچى قېتىم ئۇچرىغان ئېسىل ئوۋلۇق مال ئىدى . كۇنچىققانبەگ مىلتىقنى ئوماققا سۇندى . ئوماق ئوقيا ئېتىشتا ئۇستا بولغان بىلەن مىلتىق ئېتىشتا كۇنچىققانبەگكە يەتمەيتتى . بۇ ئۆزىگە ئايان ئىدى . شۇڭا «ئۆزۇڭ ئات» دېگەن ئىشارىنى قىلدى . ئوۋغا يېقىنلاشقاندا ھېچقانداق شەپە چىقارماسلىق كېرەك ، بۇ ئۇلارنىڭ ئادىتى ، بولمىسا ئوۋچى ئوۋدىن قۇرۇق قالىدۇ . كۇنچىققانبەگ ئولتۇرۇپ تۇرۇپ مىلتىقنى پۇتىنى چىقىرىپ بىر تاشنىڭ ئۇستىگە قويدى ،

ئانچىمۇ قارىلاپ كەتمەي تەپكىنى باستى. «گۈم» قىلغان ئاۋاز بىلەن تەڭلا تېكە جايىغىلا يېقىلدى. ئۈنۈكىدىن سەل نېرىدا بىر ئۆچكە تېپىرلاپ قېلىپ، ئۇمۇ يېقىلدى. تېكىغۇ ئوقتا يېقىلدى، ئۆچكە نېمىشقا يېقىلدى؟ بۇنىڭغا ئوماقتىن باشقىلىرى ھەيران ئىدى. «ئۆچكىگە نېمە بولدى؟» تاھىرتاغ بىلەن تېپىق ئىلۇۋەسۈدىلار يېقىلغان يەرگە قاراپ يۈگۈرۈپ كەتتى. ئۇلارنىڭ كەينىدىن قالغانلار ماڭدى... بېرىپ كۆرسە، ئوق تېكىنىڭ ئارقا ئىككىلا پۇتىنى چېقىۋېتىپتۇ، ئۆچكە بولسا ئوقيا ئوقىدا يېقىلىپتۇ. ئوقيادىن ئوق ئۇزگەن كىم؟ ئۇلار بىر - بىرىگە قاراشتى. تايۇق ئۆچكىنىڭ ئۆپكىسىگە سانجىلغان يا ئوقنى سۇغۇرۇۋېلىپ زەن سېلىپ قارىدى - دە، ئوماققا قاراپ:

— ئوقيايىڭنى بەتلەپ تۇرغانمىدىڭ؟ — دېدى.

كۈنچىققانبەگ مىلتىقىنىڭ پۇتىنى چىقىرىۋاتقاندا، ئوماق بۇك بىر جىغاننىڭ نېرىسىغا ئۆتۈپ، ئۆچكىلەرنىڭ مىلتىق ئاۋازى بىلەن تەڭ ئالدى تەرەپكە - يۇقىرىغا قاچىدىغانلىقىنى پەم قىلىپ، ئوقيانى بەتلەپ تۇرغانىدى. ئۇ مىلتىق ئاۋازىدىن كۆزىنى يۇمۇپ - ئاچقۇچىلىك ئارىلىقتا گاڭگىراپ قالغان بىر ئۆچكىگە قارىتىپ ئوق ئۇزدى.

— يارايسەن، قالتىس ئوقياچىكەنسەن! — دېدى كۈنچىققانبەگ.

بىر ئۆمۇر ئوۋچىلىق قىلىپ مىلتىقنىڭ ئېتىلىشى بىلەن تەڭ ئوقيا ئېتىپ بىرەر مالغا تەگكۈزگەنلىكىنى كۆرۈپمۇ، ئاڭلاپمۇ باقمىغان تاھىرتاغ ئومىلاقنىڭ مەرگىن ئوقياچىلىقىغا ھەيران قالدى.

تاھىرتاغ تېكىنى، تېپىق ئۆچكىنى بوغۇزلىدى، سويدى. ئەتىياز چېغى بولغاچقا گۆش سېمىز چىقمىدى. سۇ بار يەردە پىشۇرۇپ يەۋالايلى دېيىشىپ، ئۇلار شۇ يەردىلا تېكىنىڭ گۆشىنىڭ يېرىمىنى قازانغا سالدى. گۆشنى يەپ، شورپىسىغا جىگدە - ئۇجۇل تالقىنى چېلىپ ئىچىشتى.

كۈنچىققانىبەگ بۇ قېتىم ئوۋ ئوۋلىغاچ بەگلىك دائىرىسىدىكى تاغ ، قۇملۇقلارنى ، يۇرتلارنى ئارىلاشنى مەقسەت قىلغانىدى . ئۇلار ئۆزىگە توقايدا ئويلاپ باقمىغان نەرسىلەرنى كۆردى . بۇنداق نەرسىلەرنىڭ باشقا جايدىمۇ بولۇپ قېلىشىنى پەرەز قىلىپ ، هازىرچە مۇشۇ يەردىن قايتىشنى ، ئوبدان تەييارلىق قىلىپ باشقا بىر چاغدا كېلىشنى مەسلىھەت قىلىشتى .

ئۆچكە گۆشىنى تاھىرتاغقا بەردى ، ئۇ ئۆزى بىلىدىغان تاغ باغرىدىكى يول بىلەن قايتىدىغان ، ئوماق بىلەن توختاق ئۇدۇل تۆۋەنلەپ مېڭىپ تېمەنپۇغا بېرىپ ، ئۇ يەردىن كۈنپېتىشقا ئۇدۇل مېڭىپ چارىغا قايتىدىغان ، كۈنچىققانىبەگ بىلەن تايۇق تاھىرتاغنىڭ دەپ بەرگەنلىرى بويىچە كۈنچىقىشقا قىيپاش تۆۋەنلەپ مېڭىپ قۇمدەرياغا بېرىپ ، ئۇ يەردىن يېڭى يۇرتچاپقانغا قايتىدىغان بولۇپ خوشلىشىپ يولغا چۈشۈشتى . تېكىنىڭ قالغان يېرىم گۆشىنى يولدا يېيىش ئۈچۈن يېرىمدىن قىلىپ كۈنچىققانىبەگ بىلەن ئوماقلار بۆلۈۋېلىشتى .

ئوماقلار تېزرەك ماڭغاچقا ، تېمەنپۇغا چۈشتىن قايرىلىپ سەللا ئۆتكەندە يېتىپ كەلدى . تاغقا بېرىشتا كۆنچى دەرياسىنىڭ ئۈچ سۈيى بار ، بەش قۇرۇق ئېقىندىن ئۆتكەندى ، تېمەنپۇغا كېلىشته چوڭ ـ كىچىك ئالته سۈيى بار ئېقىندىن ، تۆت قۇرۇق ئېقىندىن ئۆتتى . بەزى قۇرۇق ئېقىننىڭ قىنىنى قۇم بېسىپ ئىزناسلا قالغانىدى .

— تېمەنپۇ دېگىنى مۇشۇ يەر ئوخشىمامدۇ ؟ — توختاق يىراقتىكى ئۇزۇن سوزۇلغان بىر دۆڭنى كۆرسىتىپ ئاتىسىدىن سورىدى .

ئوماق گەپ قىلماي دۆڭ تەرەپكە مېڭىۋەردى ، ئارقىسىدىن توختاقمۇ ماڭدى . دۆڭلۈك تۈتاش تۆت چاسا بولۇپ ، ئوتتۇرىسى ئاساسەن تۈز ئىدى . ئۇ يەر ـ بۇ يەردە كىچىك ـ كىچىك دۆڭ ـ دۆمبەللەر ، يىلدا بىر قېتىم يېغىپ قالىدىغان يامغۇر سۈيى يىغىلىپ قالىدىغان ئويمانلاردا ئۈنۈپ قالغان يۇلغۇنلار ،

شۇاق ، چاكاندا ، سايغان قومۇشلار قاغجىراپ تۇراتتى . تاھىرتاغ تېمەنپۇ دەپ سۇرەتلەپ بەرگەن جاينىڭ مۇشۇ يەر ئىكەنلىكىنى ئوماق جەزملەشتۇردى . يۇلغۇن ياغىچى بىلەن دۆڭنى كولاپ باقتى . ئۇستىدىكى توپا پوزماندەك بولۇپ كەتكەن بولسىمۇ ، ئاستى ئىنتايىن قاتتىق ئىدى . ئاتا ـ بالا ئىككىسى چوڭراق يۇلغۇننى ئۇچلاپ بىر يەرنى ئىككى مېتىرچە چوڭقۇرلاپ كولاپ بېقىپ ، ئوماق كۆزىگە ئىشەنمەي قالدى . ئۇنىڭ كۆرگىنى بىر ـ بىرى بىلەن بىرىكىپ داڭگالغا ئايلىنىپ كېتەي دەپ قالغان كېسەك ئىدى . كېسەكلەرنىڭ كەڭلىكى ، قېلىنلىقى قالاچ قاناقا سۆزلەپ بەرگەن ، تەكلىماكاننىڭ ئىچكىرىسىدە قۇملۇقتا ئېچىلىپ قالغان تام پارچىسىنىڭ كېسىكى بىلەن ئوخشاشتەك ئىدى . ئوماق ئانقا مىنىپ تۇرۇپ ئەتراپقا سەپسالدى . تۆت چاسا دۆڭلۇكنىڭ كۇنچەقىش تەرىپى بىلەن كۇنپېتىش تەرىپىدە بىر ـ بىرىگە ئۇدۇل ئىككى ئۇزۇكلۇك بارلىقىنى بىلدى . بېرىپ قاراپ ئۇنىڭ يا ئېقىن ئورنى ياكى باشقا نېمىنىڭ ئورنى ئىكەنلىكىنى بىلەلمىدى . دۆڭ ئۇستىدە ئاتلىق مېڭىپ كۆرۈپ تۆت تەرەپنىڭ ئۇزۇن ـ قىسقىلىقىنىڭ ئوخشاشلىقىنى قىياس قىلدى ، ئەجەبلەندى :

— توختاق ، — دېدى ئوماق بالىسىغا قاراپ ، — تۆت تەرەپنى ، ئۇستۇن تەرەپتىكى تاغنى ، تاغ بىلەن بۇ جاينىڭ ئارىلىقىنى تەخمىنلەپ بولسىمۇ ئېسىڭگە ئېلىۋال . بۇ تۆت چاسا دۆڭلۇك بەك بۇرۇنقى جاي ئوخشايدۇ .

ئوماق بالىسىغا گەپ قىلىۋېتىپ تاغ تەرەپتىكى بىر تۆپىلىكتە پوتەيدەك بىرنېمىنى ، ئۇنىڭ ئەتراپىدا چوقچىيىپ تۇرغان نۇرغۇن ياغاچلارنى كۆردى .

— ماڭ ، — دەپىلا ئوماق شۇ تەرەپكە ماڭدى ، كەينىدىن توختاق ئەگەشتى . ئۇلار ئېگىز ـ پەس ئېدىرلىقلاردىن ئۆتۈپ ، كۆرۈنگەن تۆپىلىككە كەلدى . ئوماقنىڭ ئالدى بىلەن دىققەت قىلغىنى تاھىرتاغ تۇر ، قىم دەپ تەرىپلەپ بەرگەن يۇپيۇمىلاق ئېگىز بىر دۆڭ ئىدى . ئوماق ئۇنى تۇتۇپ ، تىرنىقىدا جىجىپ ، تاتىلاپ

باقتى ، قامچىنىڭ جەرەن مۇڭگۈزى دەستىسى بىلەنمۇ جىجاپ باق-
تى . ئارا - ئارىسىدىكى قاتلام - قاتلام يۇلغۇن ياغاچلىرىغا ،
توپىنىڭ قاتتىقلىقىغا قاراپ ، دۆڭنىڭ قەۋەت - قەۋەت توپا چىڭ-
داپ ، ھەر قەۋەتكە بىر قات يۇلغۇن ياغىچى قويۇپ ياسالغانلىقىنى
جەزملىدى . دۆڭنىڭ بىر تەرىپىدە ئادەم پاتقۇدەك چوڭلۇقتا كامار
بار ئىدى . ئوماق كامار ئىچىگە كىردى . تۇرنىڭ ئىچى تۆت ئادەم
ياتسا ئازادە پاتقۇدەك بوش بولۇپ ، گەمە ئۆي شەكلىدە يۇمىلاق
ئىدى . تورۇسىغا ئادەم بېلىدەك چوڭلۇقتا ئالتە تال ياغاچ قويۇ-
لۇپ ، ئۇنىڭ ئۈستىگە يۇلغۇن ياغاچلىرى زىچ ، قېلىن سېلىنىپ
يېپىلغان ، ئاندىن ھېلىقىدەك قەۋەتمۇقەۋەت يۇلغۇن ۋە توپا قۇيۇپ
چىڭدالغان . نېرىدا ، ئۈستى تۈز تۆپىلىكتە نۇرغۇن ياغاچلار يەردىن
چىقىپ ئېگىز - پەس چوقچىيىپ تۇراتتى . ئوماق ئۇ يەرگىمۇ
باردى . ئوخشىمىغان ئېگىز - پەسلىكتە چوقچىيىپ تۇرغان ھەم
قالايمىقان چېچىلىپ يانقان ياغاچلارنىڭ كۆپلۈكىدىن ئوماق ھەيران
قالدى . ئادەمسىز ھەم ئاندا - ساندا كۆرۈنۈپ قالىدىغان يۇلغۇن ،
چاكاندا ، شۇاقتىن بۆلەك بىرەر تۈپ دەرەخ كۆرۈنمەيدىغان بۇ
كەنتكە چۆلگە نەدىن كېلىپ كۆمۈلۈپ قالغان ياغاچلار بۇ . بەزى
ياغاچلار چاسىلانغان ، بەزىلىرىنىڭ ئىككى يېنىلا ياپسالىنىپ ، قال-
غان ئىككى يېنى ئۆز پېتى قالدۇرۇلغان . بەزى ياغاچلارغا تۆت
بۇلۇڭلۇق ، بەزىلىرىگە يۇمىلاق تۆشۈك ئېچىلغان بولۇپ ، چېتىقد-
ىدىن ئاجراپ كەتكەنلىكى بىلىنىپلا تۇرىدۇ . ياغاچلارنىڭ ئاقىرىپ ،
قېرى سۆگەتنىڭ قوۋزىقىدەك مىڭ يەردىن چاك بولۇپ يېرىلىپ
كەتكىنىگە قاراپ ، بۇ ياغاچلارنىڭ بەك ئۇزاق زامانلاردىن بۇيان
مۇشۇنداق تۇرغانلىقىنى ئوماق قىياس قىلدى .

ـــ ئاتا ، ماۋۇنىڭغا قارىغىنا !

ئوماق خىيالىنى توختىتىپ ، توختاق تۇرغان يەرگە كەلدى .
چوقچىيىپ تۇرغان بەزى ياغاچلارنىڭ يېنىدىكى توپىنى شامال ئۇ-
چۇرۇپ كېتىپ قومۇش بورا ، يېكەن توقۇلمىلار ئېچىلىپ قالغان .
شامالدا قايرىلىپ ياكى چۇۋۇلۇپ كېتىپ ئېچىلىپ قالغان يەرگە

قاراپ ، ئۇنىڭ گۆر ئىكەنلىكىنى بىلدى . پۇتۇن ياكى يېرىم ئېچە-لىپ قالغان گۆر ئاز ئەمەس ئىدى . ئايرىم يەرلەرگە چەمبەر شەكىلىدە ئايلاندۇرۇپ بەزىسىگە يەتتە قۇر ، بەزىسىگە توققۇز قۇر قىلىپ ئوخشاش تومۇقتىكى يۇلغۇن ياغىچىدا قوزۇق قېقىلغان . بۇنىڭ نېمىنىڭ بەلگىسى ئىكەنلىكىنى ئوماق خىيالىغىمۇ كەلتۈ-رەلمىدى . ئوماقنى ھەممىدىن بەك ئويلاندۇرغىنى ، ئادەمزاتسىز چۆلدىكى بۇ قەبرىستانلىقتا ياتقان قايسى زامانىدىكى نەدىن كېلىپ قالغان ئۆلۈكلەر ؟ قاناقا ئېيتقاندەك ، قەدىمكى ئەجدادلار ياشىغان يەرلەر ، ئۇلارنىڭ ئىزلىرى غايىب بولۇپ كەتكەنمۇ ؟

ئوماق ئۆزىدىن ئاشۇنداق نۇرغۇن سوئاللارنى سورىغۇسى بار ، لېكىن سوئالىغا جاۋاب تاپالمايدىغانلىقىنىمۇ ئۆزى بىلىدۇ . ئۇنداق بولسا ، ئۇ سوئاللارغا كىم جاۋاب بېرىدۇ ؟ ئەگەر لوپلۇقلار ئىچىدە جاۋاب بېرەلەيدىغانلار بولسا ، ئۇ ھەقتە بۇ چاغقا ئېغىز ئاچقان بولاتتى . ئوماق ھەرقانچە ئويلاپمۇ ئويىنى بىر باشقا ئېلىپ چىقالـ-مىدى ، شۇنداق بولسىمۇ بىرنېمىلەرنى ئويلاۋاتاتتى . توختاقنىڭ گېپى ئوماقنىڭ خىيالىنى ئۇزۇپ قويدى :

— ئاتا ، بۇگۈن مۇشۇ يەردە قونىمىزمۇ ؟

كۈن كەچكە قايرىلىپ قالغاندى ، ئەمدى قايتمىسا بولمايتتى . ئىچكۈدەك ئۇسسۇلۇق بولغان بىلەن تاماق ئېتىپ يېگۈدەك سۇ يوق . ئادەمسىز ، سۇسىز چۆلدە قونۇشقا بولمايتتى . ئۇلار چارىنى ئىشانلاپ يولغا چىقتى . ئوماق كېتىۋاتىدۇيۇ ، خىيالى تېمەنپۇدا ، ئۆڭكۈرتوقايدا كۆرگەنلىرىدە ئىدى . ئۇ بۇ نەرسىلەرنى بىر ـ بىرىگە باغلاپ ئويلايتتى . ئوماق ئاخىرى چىقماس ئويلار بىلەن بەند ئىدى . ئۇنى بۇ بەندتىن يەنە توختاق بوشاتتى .

— ئاتا ، بۇ قايسى دەريانىڭ ئىزى ؟

ئۇلار كەك بىر قۇرۇق دەريانا توغرا كېلىپ قالغاندى . بۇ ، كۆنچى دەرياسىنىڭ بۇرۇنقى ئىزى بولۇپ ، دەريا مۇشۇ ئىزىدا ئېقىپ لوپ كۆلىگە قۇيۇلاتتى . قايسىكى بىر زاماندا دەريانىڭ ئېقىش يولى تۆۋەنگە ئۆزگىرىپ كېتىپ ، لوپ كۆلىگە قۇيۇلمىدىغان

سۇ تاتىما ۋە قاراقوشۇن كۆلىگە قۇيۇلىدىغان بولغانىدى .
ئوماق ئۆزىچە دەريانىڭ كۆچۈشى بىلەن چۆلدەرىگەن قەبرىس-
تانلىق ۋە ئۇنىڭ نېرىسىدىكى تۆت چاسا دۆڭلۇكنى بىرلەش-
تۇرۇپ ، چېتىپ ئويلاپ باقتى . بۇ ئويمۇ چەك باسمىدى . قەبرىس-
تانىدىكى ياغاچلارنىڭ سىرتى پوزماندەك بولۇپ قالغانىدى . بوۋىلە-
رىدىن ئاڭلىشىچە ، توغراق قۇرۇپ قېلىپ مىڭ يىلدىمۇ پوزمانغا
ئايلانماي شۇ پېتى تۇرىدىكەن . كۆنچى دەرياسىنىڭ بۇرۇنقى ئىزى-
نىڭ قۇرۇق قالغىنىغا كۆپ بولسا ئەللىك يىل بولغاندۇ .
ئوماق خىيال دېڭىزىغا غەرق بولۇپ ، ئېتىنى مېڭىشقا قويۇپ
بەرگەنىدى . ئاغزىغا بىر كۇن گىياھ سالماي ماڭغان ئات ھېرىپ
ھالسىزلىنىپ قەدىمى ئاستىلاپ قالدى . ئاتنىڭ قانداق مېڭىۋاتقىنى
ئوماقنىڭ خىيالىغىمۇ كىرىپ قويمايتتى . ئۇنىڭ خىيالى يەنىلا شۇ
تۇنۇگۇن ، بۇگۇن كۆرگەن نەرسىلىرىدە ، قالاچ قاناقانىڭ كىشىنى
ئويغا سالىدىغان تېپىشماقتەك گەپلىرىدە ئىدى .
— ئاتا ، ئاۋۇ كۇزلەكمۇ ؟
توختاقنىڭ گېپى بىلەن ئوماق تېگى ، باش - ئاخىرى يوق
خىيالدىن يىغىلدى .
كۆرۈنگەن مەھەللە كۇزلەك ئىدى . كەچنىڭ گۇگۇم پەردىسى
يېيىلىپ كېلىۋاتقان غۇۋالىق ئىچىدىن ئوماق كۇزلەك مەھەللىسى-
نى تونۇۋالدى . مەھەللىنىڭ سىرتىدىكى قويۇق ، كەڭ جىگدىلىك
ئوماقنىڭ خاتىرىسىدە كۇزلەكنىڭ بەلگىسى بولۇپ ساقلىنىپ
قالغانىدى .
— بەك كەچكە قالماي ياتىدىغان يەرگە بېرىۋالىدىغان بول-
دۇق ، — ئوماق شۇنداق دەپلا ئېتىنى دېۋىتىپ مېڭىشنى
تېزلەتتى .

7

بۇغداي مايسىلىرى تۇنجى سۇيىدىن كېيىن لەپپىدە كۆتۈرۈ-
لۇپ قىر يايقۇدەك بولدى . «بۇغداينىڭ بولۇشى كۆكىدىن» . بىر

سۇ ئىچىپلا ، مايسىلار سۇس يېشىللىقتىن قارامتۇللىشىپ بۆلەكچە تۇسلىنىپ قالدى ، لەرزان شامالدىكى چايقىلىشلىرى تىنىق كۆل سۇيىنىڭ يېنىك دولقۇنىغا ئوخشايتتى . ئوماق ئۆز قولى بىلەن تۇنجى قېتىم تېرىغان ئېتىزىغا قارىغانسېرى قارىغۇسى كېلىپ ، كۆڭلى تېخىمۇ ئېچىلىپ كېتىۋاتاتتى .

— مۇشۇ بىز تېرىغان بۇغداي مايسىلىرى - ھە ! — دېدى ئايقۇت ئالدىنقى كۇنى پۇتۇن بىر ئائىلە كىشىلىرى بۇغدايلىقنى كۆرگىلى كەلگەندە ، ئىچ - ئىچىدىن زوقلىنىپ .

— بۇنىڭ نەرىدىن دان چىقىدۇ ؟ — دەپ سورىدى ئايسۇلۇ .

راست ، ئۇنىڭ بۇغداي مايسىسىنى تۇنجى قېتىم كۆرۇشى . ئۇنىڭ قانداق باش چىقىرىدىغانلىقىنى ، بۇغداي باشىقىنىڭ قانداق بولىدىغانلىقىنى ۋە ئۇنىڭدىن كېيىنكى ئىشلارنى ئۇ زادى بىلمەيدۇ ، كۆرۈپمۇ ، ئاڭلاپمۇ باقمىغان . شۇڭا ئۇنىڭ مايسىلارنىڭ قانداق باش چىقىرىدىغانلىقىنى ئۆز كۆزى بىلەن كۆرۈپ تۇرغۇسى بار ئىدى .

مانا ، مايسىلار بۇنچىلىك بولدى ، ئەتە - ئۆگۈن باش چىقىرىدۇ ، دان تۇتىدۇ ، پىشىدۇ ، ئورۇيدۇ ، تېپىدۇ ، سورۇيدۇ ، بۇغدايىنى ياغۇنچاقتا ئېزىپ ئۇن قىلىدۇ ، ئۇننى نان قىلىدۇ ، ھەر خىل ئاش قىلىپ يەيدۇ ، تۇنجى تېرىقچىلىقنىڭ ئېشىغا يۇرت چوڭلىرىنىڭ ئاغزىنى تەگكۈزىدۇ ، كۇنچىققانبەگ ، تۇلەك بوۋا ، تايۇقلارغا ئاپىرىپ بېرىدۇ . ھەي ، قالاچ قاناقا بولغان بولسا ، قانچىلىك خۇش بولار ئىدى ، نېمىلەرنى دەپ كېتەر ئىدى...

ئوماق ئېتىزلىقىدىن يېنىپ ئۆيگە كەلگۈچە ، ئەنە شۇلارنى ئويلىدى .

— مايسىلار قانداق ؟ — ئوماق ئۆيگە كىرىشىگە ئايقۇت ئۇنىڭدىن سورىدى .

— مۇشۇنداق ئۆسىدىغان بولسا ، يەنە ئون كۇنده سەن - بىزنى چۆكتۇرۇۋېتەمدىكىن دەيمەن...

ئوماق گېپىنى داۋاملاشتۇرماقچىدى ، ئۆيگە تۆمۇر كىرىپ :

— ئاتا ، كورلىدىن بىر سېتىقچى كېپتۇ ، مەھەللىنىڭ ئوتتۇ-
رىسىغا يايما قىلىپ جىگدە ، قاق ، چىلان ، چاي سېتىۋاتىدۇ ، —
دېدى .

ئوماق كورلىغا بېرىپ كېلىشنى ئويلاپ يۈرگەچكە ، سېتىقچە-
دىن تايۇق گېپىنى قىلىپ تەرىپلەپ بەرگەن مەدىل ئاسقال توغرۇ-
لۇق سوراپ باقماق بولدى .

— ۋەئەلەيكۈم ئەسسالام ، كېلىلى مېھمان ، كېلىلى ، پۇل
بولسا پۇلغا ساتىمەن ، پۇل بولمىسا نېمە بولسا بولىدۇ ، تەڭگە تەڭ
تېگىشىمەن ، — دېدى سېتىقچى ، ئوماق ئۇنىڭ ئالدىغا كېلىپ
سالام بەرگەندىن كېيىن .

چۈشلۈك تاماق ۋاقتى بولغاچقا ، سېتىقچىنىڭ ئالدىدا بىرنەچە-
چە بالىلاردىن باشقا چوڭ ئادەم يوق ئىدى .

سېتىقچى چاچ - ساقىلىغا ئاق ئارىلىغان ، كۆتمەك بۇرۇت ،
سول تەرەپ جاۋغىيى بىلەن سول چېكىسىدە تاتۇقى بار ، بۇرنى
ئوڭ تەرەپكە سەل قىيسايغان ، ئوڭ قۇلقىنىڭ گۆشلۈكىنىڭ يېرى-
مى كېسىۋېتىلگەندەك كەمتۈك بولۇپ ، چىرايى كىشىگە يېقىمسىز
كۆرۈنەتتى ، كۆزىمۇ چۈشىنىكسىز ئەلەڭلەپ قارايتتى . ئەمما ئۇنى
چىرايدىن ئېيتمىغان بىلەن زۇۋاندىن ئېيتىپتىكەن ، ئاۋازى ساز ،
جاراڭلىق بولۇش بىلەن ، گەپ - سۆزى سىلىق - سىپايە ئىدى .
ئوماق تايۇقتىن ئاڭلىۋالغىنى بويىچە سېتىقچىنى «سىز» لەپ گەپ
قىلدى .

— ئىسمىڭىز نېمە ؟

— ئىسمىم قاسىم . كۆنچىدىكىلەر مېنى «قاسىم قاق» دەي-
دۇ ، كورلا بازار ئىچىدە قاسىم قارى دېسە ھەممە كىشى بىلىدۇ .

— مەدىل ئاسقال دېگەن كىشىنى بىلەمسىز ؟

— سىز ئۇ ئادەمنى تونۇمسىز ؟

— مەن ئۇ كىشىنى كۆرمىگەن ، ئىسمىنى ئاڭلىغان .

— ئىسىم شەرىپىنى ئاڭلىغۇچىلىكى بار ياخشى ئادەم . ئۇ
مېنىڭ تاغام بولىدۇ ، ھازىر بەك قېرىپ كەتتى .

— مەن كورلىغا بېرىپ ئۇ كىشى بىلەن بىر كۆرۈشۈپ كېلەيي دېگەن .
— مەدىل تاغامدا بىرەر ئىشىڭىز بارمىدى ؟
— ئىشمىغۇ يوق . مەن بۇ يىل بىرىنچى قېتىم يەر تېرىپ باقتىم . يەرنى زادى قانداق تېرىپ ، قاناق يېغىدۇ ، تېرىقچىلىققا قانداق ـ قانداق سايمانلار كېتىدۇ ، بىلمەيمەن . كورلىغا بېرىپ مەدىل ئاسقالدىن مەسلىھەت ئالغاچ ، كېرەكلىك نەرسىلەرنى سېتىۋېلىپ كېلەيمىكىن دەيمەن .
— بۇ يەردىكىلەرنىڭ دېھقانچىلىق قىلمىقى بەك ئاددىي ئەكەن . كورلىغا نېمە ئېلىپ بارماقچى ؟ — قاسىم قاق ئىتتىك سورىدى .
— يۇك ، تېرە ، يەنە ئات ، كالا ، قوي ئاپىرىمەن ، — دېدى ئوماق .
قاسىم قارىنىڭ چىرايى بۆلەكچە ئېچىلىپ ، كۆزلىرى ئويناپ كەتتى .
— مەن بۇگۈن ئاخشاملا مېڭىپ كېتىمەن ، بىللە ماڭايلى . سىزنى تاغامنىڭ ئۆيىگىچە ئاپىرىپ قويايي .
— ئېلىپ باردىغان مال ـ چارۋىلار جاڭگالدا ، ئەكەلمىسەك بولمايدۇ . بۇگۈن بىزنىڭ ئۆيدە قونۇڭ ، ئەتە سەھەردە بىللە ماڭايلى .
— سىز كورلىغا بېرىپ باقماپسىز ، ئېزىپ قالارسىز ، بوپتۇ . سىزنى دەپ ئەتە ماڭسامۇ ماڭاي ، — دېدى قاسىم قارى .
ئوماق مەدىل ئاسقالنىڭ ئۆيىگىچە ئاپىرىپ قويىدىغان ، تېخى ئۇنىڭ تۇغقىنى بىلەن تونۇشۇپ قالغىنىدىن قەۋەت خۇشال ئىدى .
قاسىم قارىغا ئۆيىنى كۆرسىتىپ :
— ئاۋۇ يېنىدا قومۇش ساتمىسى بار ئۆي بىزنىڭ . سېتىقچىلىققىنىز تۇگىگەندە ئۆيگە كىرىڭ ، — دەپ تەكلىپ قىلىپ قويۇپ كەتتى .
قاسىم قاق ساتىدىغانلىرىنى سېتىپ ، تېگىشكەن يۇك ، تېرە ،

پالاس قاتارلىق نەرسىلەرنى ئۈچ ئېشەككە ئارتىپ ، كۈن پاتارغا يېقىن ئوماقلارنىڭ ئۆيىنىڭ ئالدىدا پەيدا بولدى . توختاق ، تۆمۈر-لەر ئۇنىڭ نەرسىلىرىنى چۈشۈرۈپ قويۇپ ، ئېشەكلىرىنى مەھەل-لىنىڭ سىرتىدىكى ئوتلاققا چۈشەپ قويۇپ بەردى . ئۇنىڭ ئۆزىنى ئوماق ئۆيگە باشلىدى . ئوماقلار ئۇنى لوپلۇقلارنىڭ ئەزىز مېھمان-لارغا قويىدىغان ئەڭ ياخشى تاماق بىلەن كۈتۈۋالدى . ئايقۇت ئۇلامخاندىن ئۆگىنىۋالغان قالۇچىلارنىڭ ئۇسۇلى بويىچە ئىچىگە ئۇجۇل تالقىنى ، بېلىق يېغى ، قايماق ، جىگدە تىرىپى سېلىپ پىشۇرغان بېلىق پوستلىقى بىلەن مېھمان قىلدى . پوستلاقنىڭ مەززىلىك تەمى ئۇنىڭ ئاغزىدا قالدى ، «يەنە بارمۇ» دېگۈسى كەل-دىيۇ ، ئاغزى يېگەچ يۈزى ئۆيىلىپ ، تىلىنىڭ ئۇچىدىكى گېپىنى چىقىرالمىدى . «بېلىجاندىن نەپسىنى يىغقان چوڭ بېلىق يەيدۇ» دېگەن ماقالنى يادىغا كەلتۈرۈپ جىم بولدى . داستىخان يىغىشتۇ-رۇلۇش ئالدىدا ، باداشقان قۇرۇپ ئولتۇرغان ھالىتىنى ئۆزگەرتىپ تىزلىنىپ ئولتۇرۇپ ، ئىككى قولىنى تىزىنىڭ ئۈستىگە قويدى. ئوماق ، ئايقۇت ھەم ئۇلارنىڭ بالىلىرى ئۇنىڭ ھەربىتىگە ھەيران قېلىپ تۇرۇۋېدى ، قاسىم قاق گېلىنى بىر قىرىپ قويۇپ قىرائەت-كە چۈشتى. چۈشىنىكسىز بىر تىلدا گاھى سوزۇپ ، گاھى ئۈزۈپ گاھى يۇقىرى كۆتۈرۈپ ، گاھى پەسلىتىپ ، لوپ قوشاقلىرىنىڭكى-دىنمۇ مۇڭلۇق ، تىترەڭگۈ ئاھاڭدا ئوقۇلغان قىرائەت ئوماقلارغا ئاجايىپ تەسىر قىلىپ كەتتى بولغاي ، ئۆزىنى تىڭشاپ قالغاندەك بېشىنى تۆۋەن سېلىپ جىممىدە ئولتۇرۇپ كېتىشتى . يېڭى يۇرت قۇرۇلۇشى ۋاقتىدا كورلا ، خوتەندىن كەلگەن تامچىلارنىڭ ناماز ۋاقىتلىرىدا ئوقۇغان قىرائىتىنى ئاڭلىغان ، لېكىن بۇ قارى زۇۋان-دار ئىدى . ئۇنىڭ دىلىنى ئەزگۈچى مۇڭلۇق ، مەپتۇنكار قىرائىتى ، ئۇلارنى سېھرىي سۈرى بىلەن بەزىلەردىن ئاڭلاپ قالىدىغان باشقا بىر غايىۋانە دۇنياغا ئەكىرىپ كېتىۋاتقاندەك تۇيغۇغا بەند قىلىپ قويغانىدى . ناۋادا ، قاسىم قارى قىرائىتى ئۇچۇن ئوماقتىن بىساتە-دا بار ئات چاغلىق نەرسىنى سوراپ قالغۇدەك بولسا ، بېرىۋېتىشكە

تەييار ئىدى...

ئوماق توختاقنى ئۆيگە ئىگە بولۇپ تۇرۇشقا قالدۇرۇپ قويۇپ ، تۆمۇر بىلەن ئۆردەكنى شەھەر - يۇرت كۆرسۇن ، كۆزى ئېچىلسۇن دەپ ، كورلىغا ئۆزى بىلەن بىللە ئېلىپ بارماقچى بولدى . ئەسلىدە يۇك ، تېرىلەرنى ئىككى كالىغا ياكى بىر ئات ، بىر كالىغا يۈكلىسىلا بولاتتى ، ئۆردەكنىك : «ئارتۇقلۇق قىلماس ، سېتىپ كېرەكلىك نەرسە ئالارمىز» دېگەن مەسلىھىتى بىلەن يۇك ، تېرە ، تۆت قويدىن باشقا بىر ئات ، بىر كالىنى ئارتۇق ئېلىۋالدى.

شۇنداق قىلىپ ، ئوماق تۆت قوينى ، يۇك ، تېرە ، پالاس ئارتىلغان بىر ئات ، بىر كالىنى ئالدىغا سېلىپ قاسىم قارىنىك ھەمراھلىقىدا ئىككى ئوغلىنى ئىككى يېنىغا ئېلىپ سەھەردە كورلىغا قاراپ يولغا چىقتى . قاسىم قارىمۇ سېتىقچىلىق قىلىپ تاپقان يۇك ، تېرە ، پالاس ۋە باشقا نەرسىلەرنى تۆت ئېشەككە ئارتتى ، ئۆزى بىر ئېشەككە مىندى . ئۇن ، گۈرۈچكە تېگىشكەن ئالتە قوينى ئالدىغا سېلىپ قوزغالدى ۋە ئاۋازلىق قىلىپ : «ئەستەۋدىئۇكۇمۇل لاھەللەزى لاتەزىئۇ ۋە دائىئۇھ» دەپ دۇئا قىلىپ ، ئىككى قولى بىلەن يۇزىنى سىيپاپ بولۇپ :

— مۇسۇلمان ئادەم سەپەرگە ئاتلانغاندا مۇشۇ دۇئانى ئوقۇسا ، سەپىرى خەيرلىك بولىدۇ ، ئاللا زىيان - زەخمەتتىن ، خەۋپ - خەتەردىن ساقلايدۇ ، — دېدى .

«ھېلىمۇ بىزگە مۇشۇ موللا قارىنى يەتكۈزۈپ بېرىپتۇ» دەپ ئوماق ئىچىدە خۇداغا مىڭ قەتىرە شۈكۈر - رەھمەت ئېيتتى .

بىر خىل مېڭىشتا ماڭسا ، چارىدىن كۆنچى مەھەللىسىگە چۈشتىن قايرىلىپ ئانچە ئۆتمەي يېتىپ كەلگىلى بولاتتى . ئەمما قاسىم قارى : «قويلىرىمنى ئوتلىتىمەن» دەپ ئۇ يەردە ، بۇ يەردە توختىۋىلىپ ، كەچئارىسى مەھەلدە ئاران يېتىپ كەلدى .

— كۆنچى بىلەن كورلىنىڭ ئارىلىقى ئاتلىق ئادەمگە ساق يېرىم كۈنلۈك يول . بۈگۈن كۆنچىدە قونۇپ ، ئەتە ئالدىرىماي يولغا چىقساقمۇ كورلىغا بالدۇر يېرىۋالىمىز . بۇ يەردە بىر تونۇشۇم بار ،

شۇنىڭكىگە چۈشەيلى ، — دېدى قاسىم قارى .
ئۇلار قومۇش ، يۇلغۇن ، توغراق شاخلىرىنى ئارىلاشتۇرۇپ قاشالىغان چوڭ بىر هويلا ئالدىغا كېلىپ توختاشتى .
— ئاۋۇتئاخۇن ! — قاسىم قارى ئېشىكىدىن چۈشۈپ شاخشا ئىشىك يېنىغا كېلىپ توۋلىدى .
ئۆيدىن ئوتتۇرا بوي ، كەكە ساقال ، چەكمەن كەمزۇلى ئۇسـتىدىن بېلىگە بەلۋاغ باغلىۋالغان ئەللىك ياشلار ئەتراپىدىكى ئادەم چىقىپ :
— هە ، ئوقتىڭ قانداقراق ، هەمراهلىرىڭ خېلى بارمۇ ـ نېمە ؟ — دەپ سورىدى .
— ئوقەت شۇ بۇرۇنقىدەك ، بۇلار مەن بىلەن كورلىغا ماڭغانـلار . كېمەڭگە يۈك ئالغاچ كەلدىم ، — دېدى قاسىم قارى بىر كۆزىنى قىسىپ قويۇپ .
— يارايسەن ، مۇشۇ يەردە قونىدىغانسىلەر ؟
— هەئە ...
ئوماق سەھەر يولغا چىقىپ ، بولسا شۇ كۈنىلا ئىشىنى تۈگـىتىپ ئەتىسى قايتىشنى ئويلىغانىدى . شۇنچە ئەتىگەن تۇرۇشقىنىغا ئۇنى قىلىپ ، بۇنى قىلىپ كۈن نەيزە بويى ئۆرلىدى ، قاسىم قارى كىشىلەردە ئېلىشىم بار ئىدى ، ئېلىۋالاي ، دەپ كېتىپ دامجۇق ۋاقىت بولغاندا ئاران كەلدى ، ئاندىن مېڭىشنىڭ تەرەددۇتىغا كىرىشتى .
ئاۋۇتئاخۇننىڭ ئۆيىنىڭ ئارقىسى كۆنچى دەرياسى بولۇپ ، دەريانىڭ ئىككى قېشى ئېگىز يار ئىدى . سۇ غول ، دەريا چوڭقۇر بولۇپ ، كۆۋرۈك يوق ئىدى . ئۇيان ـ بۇيان ئۆتىدىغان پىيادىلەر كىچىك چاپما كېمىلەردە ، ئات ـ ئۇلاغ ، يۈك ـ تاقلار چوڭ چاتما كېمىلەردە ئۆتەتتى . بۇ كېمىلەرنىڭ ئېگىلىرى مەخسۇس مۇشۇ ئوقەت بىلەن مەشغۇل ئىدى . ئاۋۇتئاخۇنمۇ شۇ ئوقەتچىلەرنىڭ بىرى ئىدى . ئۇنىڭ ئوتتۇرا هال چوڭلۇقتا بىر كېمىسى ، ئىككى كېمىنى چېتىپ ياسىغان يەنە بىر چاتما كېمىسى بار ئىدى .

ئالدى بىلەن قاسىم قارىنىڭ مالىلىرىنى ئۆتكۈزمەكچى بولۇپ ئىككى كېمىگە ئورۇنلاشتۇردى .

— بىر قويىڭىز قالدىغۇ ، — دېدى ئوماق .

قاسىم قارى كېمىگە چىقىۋېتىپ :

— ھە ، ئۇنى كېمىچىنىڭ ھەققىگە قالدۇردۇم ، — دېدى .

— بىز نېمە بەرسەك بولار ؟

— مۇشۇ بىر قوي ھەممىگە ھېساب .

قاسىم قارى بەش قوينىڭ پۇتلىرىنى بوغۇپ ئايرىم بىر كېمىگە سالدى ، ئېشەكلىرى بىلەن يۈك - تاقلىرىنى چاتما كېمىگە سالدى . ئېشەكلەر كېمىگە كۆنۈك بولسا كېرەك ، ئۆرە تۇرغۇزۇپلا بىر - بىرىگە چېتىپ قويدى . چاتما كېمىنى ئاۋۇتئاخۇن تايىدى ، كىچىك كېمىنى ئاۋۇتئاخۇننىڭ ئوغلى بولسا كېرەك ، ياش بىر يىگىت تايىدى . ئۇلار دەريانىڭ ئوتتۇرىغا بارغاندا ، تۆمۈر ئاتىسىنىڭ يېنىغا كېلىپ :

— ئاخشام ئۇلار پاراڭلىشۋېتىپ ، قاسىم قارى : «بۇلار كورلىغا بېرىپ باقماپتىكەن» دېسە ، ئاۋۇت كېمىچى : «بۇ قېتىم ئوقىتىڭ چوڭ بولغۇدەك» دېگەندەك گەپنى قىلىشتى ، ئاڭلاپ قالدىم ، — دېدى ئەنسىرىگەن ئاۋازدا .

— بۇ گەپنىڭ نېمە يامىنى بار ، ئوقەتچى دېگەن ئوقەتنىڭ گېپىنى قىلمامدۇ ، موللا - قارى ئادەمدىن قالايمىقان گۇمان قىلما . يامان بولمىدۇ ، — دېدى ئوماق ، ئۆزىنىڭ قاسىم قارىغا بولغان ئىشەنچ ، ئىخلاسى بىلەن .

قاسىم قارى ، ئاۋۇت كېمىچىلەر ئۇ قانقا يەتتى ، نەرسىلەرنى قاشقا چىقىرىپ بولدى . ئۇلار خېلى پاراڭلاشقاندەك ئىما - ئىشارەتلەرنى قىلىشتى . ئاندىن قاسىم قارى نەرسە - كېرەكلىرىگە قاراپ قالدى . ئاۋۇت كېمىچى بىلەن ياش يىگىت كېمىلەرنى تاياپ بۇ قانقا يېنىپ كەلدى .

— ئاتلارنى چاتما كېمىگە سالايلى ، باشقا نەرسىلەرنى كىچىك كېمىگە سېلىپ باقايلى ، ئېغىر كەلگۈدەك بولسا ئىككى قېتىمدا

ئۆتكۈزسەكمۇ بولىدۇ ، — دېدى ئاۋۇت كېمىچى . ئوماق ئۇنىڭغا مەسلىھەت سېلىپ :

— ئىككى ئاتنى بىر ، تۆت قوي بىلەن يۈك تېرىلەرنى بىر ئۆتكۈزۈپ ، يەنە بىر قېتىمدا قالغان ئىككى ئات بىلەن بىر كالىنى ئۆتكۈزەيلى ، — دېدى .

ئوماقلار دائىم مىنىدىغان ئۇچ ئات بىلەن كالا كېمىگە كۆنۈك بولسىمۇ ، يەنە بىر ئات كېمىگە چىقىپ كۆنمىگەنىدى . بۇ ئاتنى كېمىگە سالماق بىر گەپ ئىدى . ئاۋۇت كېمىچى بۇنىڭدىن بېشى قاتتى ، لېكىن بۇنداق ئىشقا ئوماق ماھىر ئىدى . ئۇ نۇرغۇن ئات ، كالا ، ئېشەكلەرنى كېمىگە كۆندۈرۈپ ئۇستا بولۇپ كەتكەنىدى . ئالدى بىلەن كۆنۈك ئىككى ئات بىلەن يۈكلارنى چاتما كېمىگە ، قويلار بىلەن تېرىنى كىچىك كېمىگە سالدى . چاتما كېمىنى ئوماق تايماقچى بولدى ، تۆمۈرمۇ شۇ كېمىگە چىقتى ، كىچىك كېمىنى ئاۋۇت كېمىچى ئۆزى تايىدى .

ئوماق پالاق بىلەن كېمە تايىاۋېتىپ ئاۋۇت كېمىچىدىن سورىدى :

— سىلەر شۇرۇق ئىشلەتمەمسىلەر ؟

— سۇ بەك تېرەن ، خادا بىلەن كۈچىگىلى بولمايدۇ .

ئاۋۇت كېمىچى ئوماقنىڭ پالاق تايىشىغا ھەيران قالدى . ئۇ يىگىرمە نەچچە يېشىدىن باشلاپ ئوتتۇز يىلدەك كېمە تاياپتۇ ، ئوماقتەك پالاقنى چەبدەس ، تېز ئۇرۇپ ، ئېغىر يۈكلۈك ، يەنە كېلىپ جانلىق مال بېسىلغان كېمىنى تەۋرەتمەي ھەيدەيدىغان بۇنداق كېمىچىنى كۆرۈپ باقمىغانىدى .

دەريانىڭ ئۇ قاسىقى بىلەن بۇ قاسىقىنىڭ پەرقى چوڭ ئىدى . ئۇ تەرەپ چارادىكىگە ئوخشاش توغراقلىق قۇملۇق بولۇپ ، قۇم دۆڭلىرىمۇ خېلى بار ئىدى . كېسەك ، ياغاچ تاملىق ئۆيلەر ئاندا ـ ساندا كۆرۈنۈپ تۇراتتى . بۇ تەرەپمۇ قۇملۇق بولسىمۇ ، قۇم دۆڭلىرى جىق ئەمەس ئىدى . توغراقلارنى كىشىلەر ئۆي سالىمىز دەپ كېسىپ شالاڭلىتىپ قويغانىدى . ئۆيلەر ئېگىز ـ

پەس، قىزغىنىر - قىيىسىق بولسىمۇ ، بىر بويغىلا سىلىنغاچقا ، رەتلىكتەك كۆرۈنەتتى .

ئۇلار كېيىدىكى ئات ۋە نەرسىلەرنى قىرغاققا چىقىرىپ قويدى ، تۆمۈر قاسىم قارى بىلەن ئات ، قوي ، نەرسىلەرگە قاراپ قالدى .

ئوماق ئالدى بىلەن كېيىگە كۆنۈكسىز ئاتنىك كۆزىنى ئېتىپ يېتىلەپ دەريا لېۋىگە چۈشۈردى ، ئاندىن قىرغاق بىلەن كېيىنى تۇتاشتۇرغان شال ئارقىلىق كېيىگە چىقاردى . ھەي قارىغۇلۇق ، ھەي قارىغۇلۇق ، ئەگەر بۇ ئاتنىك كۆزى ئېتىلمىگەن بولسا ، ئۇنى كېيىگە بېسىش بەلكى بەك قىيىن ئىدى ، لېكىن ھازىر ئۇ شۇ قەدەر رايىش ، ئۇ ئۆزىنى يېتىلەپ نەگە ئەكېتىۋاتقىنىنى بىلمەيدۇ . ئۇنىڭ كەينىدىن يەنە بىر ئاتنى يېتىلىۋىدى ، ئالدىدىكى ئىككىسىگە ئوخشاش ئۆزىلا ماڭدى . بىر ئات كۆزى ئېتىك بولغاچقا ، يېتىلىسە نەگە كېتىۋاتقىنىنى بىلمەي مېڭىۋەردى ، يەنە بىر ئات كۆزى ئېتىك بولمىسىمۇ ، ئادەملەر ئۇنى ئۆز قىنىقىغا ئۆگىتىۋالغان بولغاچقا ، بىلىپ تۇرۇپ ئۆز رايى بىلەن مېڭىۋەردى . قارىغاندا ئۆگىتىۋېلىش بىلەن كۆزىنى ئېتىپ قويۇشنىڭ شەكلى ئوخشىمىغان بىلەن ، ماھىيىتى بىر دەكتەك قىلىدۇ...

يۇك - تاقلار بۇ قانقا ئۆتكۈزۈپ بولۇندى . ئوماق ، قاسىم قارىلار يۈكلىرىنى ئۇلاغلىرىغا ئىلگىرىكىدەك تېڭىشىپ يولغا چىقىغاندا ، ئاۋۇت كېيىچى :

— قاسىم قارى ، ئاخشام دېيىشكەندەك ، باقىرغا ئالدىغىنىنى ئېلىشىپ بېرىپ ۋاقتىدا ماڭدۇرۇۋەتسەك ، — دېدى .

— بولىدۇ ، — قاسىم قارى ئاۋۇت كېيىچىگە جاۋاب بېرىپ بولۇپ ، تۇنۇگۈن ئوقۇغان دۇئانى يەنە ئۇنلۇك ئوقۇدى ، ئاندىن ئاغزىنى بىرھازا مىتىلدىتىپ ، قولىنى يۈزىگە ئېلىپ باردى . ئۇ- ماقمۇ ئۇنى دوراپ ئىككى ئالىقىنى بىلەن يۈزىنى سىيپىدى .

— باقىر ئاۋۇت كېيىچىنىڭ ئۆگەي بالىسى ، — دېدى قاسىم قارى ، ئۇلار يولغا چۈشۈپ بىرئاز ماڭغاندىن كېيىن .

يول قۇم ئارىلاش توپىلىق ئىدى . كالا ، قويلارنىڭ ئايىغى ئاستىدىن پۇرقىرىغان توپىلار ئەتراپنى كۆرگۈسىز قىلىۋەتتى . ئۇلاردىن باشقا ھارۋىلىق ، ئات ، ئېشەكلىك كىشىلىرىمۇ ئاندا ـ مۇندا بولۇپ قالاتتى . گويا ھاۋا قېتىپ قالغاندەك ئازراق شامالدىن ئەسەر يوق . ئىككى ياندىكى توغراقلارنىڭ يوپۇرماقلىرى مىدىرلاپمۇ قويمايتتى . بۇنداق چاغدا توزۇغان توپا يول ئۈستىدە لەيلەپ تۇرۇۋېلىپ ، كىشىنى توپىغا كۆمۈۋېتىدۇ ، ئالدىدىمۇ توپا ، كەينىدىمۇ توپا . كىم ـ كىمدىن رەنجىيدۇ ، ئاتا ـ بوۋىلىرىدىن تارتىپ مۇشۇنداق توپا ـ چاڭ ئىچىدە يول يۈرۈپ كەلگەن تۇرسا . ئۇلار كۆنچىدىن بىر ئاش پىشىم ماڭغاندىن كېيىن ، ئوڭ تەرىپىدە تاغ كۆرۈندى . تاغنىڭ بېرىسى يولغىچە ئادەم بوي ئېگىز قومۇش ـ لۇق بولۇپ ، دۆڭ ، يوتىلار ئۈستىدە قومۇشتىن باشقا يۇلغۇنلارمۇ بار ئىدى . بەزى يۇلغۇنلار يوغىناپ قاقشالغا ئايلىنىپ كەتكەنىدى . يولنىڭ سول قاسنىقى توغراقلىق بولۇپ ، نېرىقى چېكىگە كۆز يەتمەيتتى . يەنە ئازراق ماڭغاندىن كېيىن توغراقلار ئۈزۈلۈپ ، يۇلغۇن ، قومۇشلۇق باشلاندى . يەنە بىرمەھەلدىن كېيىن يۇلغۇن ، قومۇشلۇق ئورنىنى قۇم ، شېخىللىق ساي ئىگىلىدى . ئوڭ تەرەپ قاسناق يەنىلا تاغقىچە يۇلغۇن ، قومۇشلۇق بولۇپ ، بەزى جايلار يەرنىڭ تاز ـ چاقىسىدەك ئاپئاق شورلۇق ئىدى . كۈن ئىسسىشقا باشلىدى .

ئوماق ئىككى يېنى ، ئالدىغا قاراپ ئۆي دىدارى كۆرۈنمىگەندەكىن ، قاسىم قارىدىن :

— چۇش بولۇپ قالدى ، بىرەر يۇرت ، مەھەللىنىڭ قارىسى كۆرۈنمەيدۇغۇ ؟ — دەپ سورىدى .

— يۈكلۈك كالا بولمىغان بولسا بۇ كەمگە كورلىغا بېرىپ بولاتتۇق ، كەچرەك بارىدىغان ئوخشايمىز ، — دېدى قاسىم قارى ئېرەنىشمىگەن قىياپەتتە .

كۆڭلى تۇز ، ساددا ئوماق نېرى ـ بېرى ئويلىماي : «كەچ قالساقمۇ قاسىم قارى بولغاندىكىن ...» دېدى ئىچىدە .

يولنىڭ ئوڭ تەرىپىدىكى تاغ يېقىنلاشقانسېرى يۇلغۇن ، قو-
مۇشلار شالاڭلىشىشقا باشلىدى .
— بۇنىڭ نېرىسى غىلاڭ ساي ، شېغىللىق ، جاندارلارنى ئاز-
راق ئوتلىتىۋالايلى ، — دېدى قاسىم قارى ، ئېشىكىنى يولنىڭ
چېتىگە چىقارغاچ .
شۇنداق قىلماي بولمايتتى . ئالدىدا ماڭغان قوي ، كالا ، ئې-
شەكلەرغۇ يول ياقىلىرىدىكى ئوت ، قومۇش ، يۇلغۇن ئۇچلىرىدىن
ئاز - ئازدىن بولسىمۇ يالماپ ماڭدى . مىنىلگەن ئات ، ئېشەكلەر
ئەتىگەندىن بۇيان ئاغزىغا بىر تال گىياھ سالمىغانىدى ھەم ئۇسسە-
غانىدى . ئۇلار كۆك ئوتتىن ئازراق يەۋالسا ، قورسىقىمۇ توياتتى ،
ئۇسسۇزلۇقىمۇ ئازراق قانىتتى . ئۇلار ئېشەك ، كالىلارنى يۇكى
بىلەنلا ئوتقا قويۇپ بەردى . ئاتلارنىڭ ئېغىزدۇرۇقىنى چىقىرىۋې-
تىپ ، ئالدى پۇتىنى كەشتەك قىلىپ چۇشەپ قويۇپ بەردى .
كۈن ئولتۇرۇشقا قېيىسىپ قىزىرىشقا باشلىدى . قاسىم قا-
رى ماڭايلى ، دەيدىغاندەك ئەمەس . ئۇ ماڭمىسا ئوماقلارمۇ ماڭالا-
مايتتى . چۇشكىچە بېرىپ بولمىمز ، دېگەن كورلىغا ساق بىر كۈن
مېڭىپمۇ يېتىپ كېلەلمىدى ، بەلكى يۇرتنىڭ قارىسىمۇ كۆرۈنمەي-
دۇ . قاسىم قارى غېمىدە يوق يول ياقىسىدا باقىر بىلەن پۇتىنى
سۇنۇشۇپ ئولتۇرۇپ بىرنېمە چېكىشۋاتاتتى . ئوماقنىڭ بۇرنىغا
بىر خىل قاڭسىق سېسىق ھىد تارىدى . قاسىم قارى چېكىۋاتقان
نەرسىنى يەنە راسا شوراپ يۇزىنى ئاسمانغا قىلىپ ئاغزىنى ئېچىپ
تۇرۇۋېدى ، ئاغزىدىن كۆكۈچ - يېشىل ئىس تۇرۇم - تۇرۇم بولۇپ
چىقىپ ، ئاستا - ئاستا ھاۋاغا تاراپ ، سىڭىپ يوقالدى . ئەمما
ئوماقنىڭ بۇرنىغا تەگكەن سېسىق پۇراق ئۇنىڭ دىماغىنى سىقىۋال-
غاندەك قىلىپ قويدى . كورلىدىن كەلگەن تامچىلارنىڭ تاماكا دەپ
بىرنېمە چەككىنىنى كۆرگەن . ئۇ بۇنىڭدەك پۇرىمايتتى ھەم بۇنداق
سېسىق ئەمەس ئىدى ، تۆمۇر بىلەن ئۆردەك سېسىق پۇراق پۇرىغا-
دىلا بۇرنىنى تۇتۇشۇپ نېرىغا كەتتى .
— چەككىنىڭىز نېمە ئۇ ؟ — ئوماق قاسىم قارىدىن سورىدى .

— نەشە چەكتىم . بۇنى خۇدانىڭ ئاشىقلىرى چېكىدۇ ، — دېدى قاسىم قارى يېقىمسىز ، غەلىتە ھەجىيىپ ، ئۇنىڭ كۆزلىرى غەلىيىپ قالغانىدى . ئۇ ئورنىدىن تۇرۇۋېتىپ غودۇڭشىغاندەك دېدى ، — ئەمدى ماڭايلى .

ئۇلار قاراڭغۇ چۈشكەندە بىر كۆۋرۈككە كەلدى . قاسىم قارى :

— بۇنى قاراسۇ ئۆستىكى دەيمىز ، بېشى تاغسارىخاندا . مەدىل تاغامنىڭ ئۆيىگە بارغۇچە يېرىم كېچە بولۇپ قالىدۇ . ئەل يانقۇدىن كېيىن بازار ئىچىدە مېڭىپ يۈرسەك بەدۆلەتنىڭ پاششاپلىرى تۇتۇپ سولاپ قويىدۇ ، نەرسە - كېرەك ، جاندارلىرىمىزنى تارتىۋالىدۇ . شۇڭا ئۆستەڭنىڭ نېرىسىدىكى كۆدەيلىك بويىدا يېتىپ ، ئاسقالىنىڭكىگە ئەتىگەنلىككە بارايلى ، — دېدى . ئوماق بەدۆلەت دەپ ئاڭلىغان ، لېكىن «پاششاپ ، تۇتۇۋېلىش ، سولاش» دېگەنلەرنىڭ نېمىلىكىنى دەل چۈشەنمىسىمۇ ، ياخشىلىققا جورىمايدىغىنى قىياس قىلدى . بىر بۇكلۇكنى تېپىپ ئوماقنىڭ يۈكلىرىنى چۈشۈرۈشتى ، ئەمما قاسىم قارى : «ئېشەكلەر يولنى بىلىدۇ ، سالتاق بولسا قېچىپ كېتىدۇ ، يۈك بىلەن تۇرسۇن» دەپ ئۆزىنىڭ يۈكلىرىنى چۈشۈرمىدى . ئۇنىڭ مەسلىھىتى بىلەن جاندارلارنى تۇرى بويىچە بىر - بىرىگە چاتتى . ئات ، ئېشەكلەرنى چۈشىدى . نۆۋەت بىلەن قارايدىغان بولۇپ ئوتقا قويۇپ بەردى .

— نەشە مېنى سەل ئېزىپ قويدى ، بالدۇر ئۇخلاي . ھازىر بالىلار بىلەن باقىر قارىسۇن ، كەينىدىن سەن قارا ، ئاندىن مەن قاراي ، — دېدى قاسىم قارى . ئۇنىڭغا قاراپ : ئىكىشىپ قولاشمايۋاتاتتى . ئوماق ھەيران قالدى . ئۇنىڭغا قاراپ : — بۇنداق قىلىپ يۈرگۈچە قويۇپ بەرسەكلا بولمامدۇ ، — دېدى .

— بۇ لوپ ئەمەس . قويۇپ بەرسەك زىرائەتكە كىرىپ قا... قېچىپ... ئوغرى... ئالىدۇ .

ئۇ تىلى ئاغزىغا پاتماي قالغاندەك ئاران - ئاران گەپ قىلىۋا-

تاتتى ، سوغۇق سۇدىن راسا بىر ئىچىۋېلىپ يانقاندىن كېيىن ، ئوڭشىلىپ قالغان چېچى ، بايىقى گېپىنى ئۇلاپ :

— ... باقمىساق بولمايدۇ ، پۇختا بولغىنىمىز ياخشى ، — دەپ بولۇپ ، — يانقان چاغدا : «ياتتۇق يائاللاھ ، قوپتۇق ئىنشائاللاھ ، قوپساق قوپتۇق ، قوپالمىساق يائىلاھە ئىللەللاھ ، مەھەممەدەن رەسۇلىللاھ» دەپ ئىمان كەلتۈرۈپ ياتىمىز ، — دېدى .

ئوماق ئۇنىڭ دېگەنلىرىدىن ئېسىگە ئېلىۋالغانلىرىنى ئىچىدە ئوقۇپ ياتتى...

8

— تۆمۈر ، ئۆردەك ! تېز تۇرۇڭلار ، تۇرۇڭلار ، تېز بولۇڭلار ! — ئوماق شۇنداق دېگەچ ئوغۇللىرىنى تۇرتۇپ ئويغاتتى . ئاۋازىدىن ، ھەرىكىتىدىن ئۇنىڭ جىددىيچىلىكتە قالغانلىقى بىلىنىپ تۇراتتى .

لوپ قۇملۇقىنىڭ ئىچكىرىلىرىدە ياشايدىغان كىشىلەرگە ھەممە تالاپەت تەبىئەت دۇنياسىدىنلا كېلىدىغان بولغاچقا ، ئۇلار كىچىكىدىن دالا - تۇزگە چىققۇدەك بولغان چېغىدىن باشلاپلا چوڭلارنىڭ ئەسكەرتىپ - جېكىلەپ تۇرۇشى ، ئۆزلىرىنىڭمۇ كەچۈرمىش ، تەجرىبە - ساۋاقلىرى بويىچە تەبىئەتنى ئىنچىكە كۆزىتىش ئادىتىنى يېتىلدۇرگەن . شامالنىڭ شەپىسى ، بۇلۇتلارنىڭ قارامتۇل ياكى ئاق - ئاقۇشلۇقى ، زىچ - شالاڭلىقى ، قانداق تەرزدە لەيلەپ ، قايسى تەرەپكە ئېقىشى ؛ قۇشلارنىڭ ئۇچۇشلىرىنىڭ يۇقىرى - تۆۋەنلىكى ، تېز - ئاستىلىقى ، ئۇچۇش يۆنىلىشى ، ھەتتا بېلىقلارنىڭمۇ سۇ يۈزىگە ئۆرلەپ چىقىشى ، سۇ ئاستىغا چۆكۈشى ، سۇنىڭ يۇقىرىسىغا ياكى تۆۋەنىگە ئۇزۇشىگە قاراپ ، تەبىئەتتە قانداق ئۆزگىرىش ، ھادىسە بولىدىغانلىقىغا ھۆكۈم قىلالايدۇ . ئادەملىرى تۇز ، ئاق كۆڭۈل ، ساددا ، بىر - بىرىگە ئورا كولاش تۇگۈل ، بىر - بىرىنىڭ نەرسىلىرىنى ئېلىۋېلىپ زىيان سالمىدىغان ئىشلار

يوق بولغاچقا ، ئۆزئارا بىر ـ بىرىنىڭ ھەممە ھەركەتلىرىگە ئانچە ئىنچىكىلەپ كۆزىتىپ كەتمەيدۇ . پەقەت ئېسىدە ساقلىۋېلىشى ئۈچۈنلا تاشقى قىياپىتى — كىيىمى ـ كېچىكىگە ، گەپ ـ سۆزىگە ، ئاۋازىغا ، چىراي ـ تۇرقىغىلا دىققەت قىلىپ قويىدۇ . تۆمۈر بىلەن ئۆردەكنىڭ ئۆزلىرىدە يۇقىرىقىدەك ئادەت ۋە ئىقتىدارنى يېتىلدۈرۈۋاتقان چاغلىرى ئىدى . ئۇلار چاردىن چىقىپلا يول ياقىلىرىدىكى دەرەخلەرگە ، ئوتلاقلارغا ، قۇملۇق ۋە شورلۇقلارغا زەن سېلىپ ماڭغانىدى . چارا بىلەن كۆنچىنىڭ ئارىلىقى ئۇلاغلىق كۆپ بولسا يېرىم كۈنلۈك يول بولسىمۇ ، قاسىم قارىنىڭ ھەدىسىلا ئەتەي قورسىقى توق جاندارلارنى ئوتلىتىمىز دەپ كەچ قويغىنىغا ھەيران بولۇشقانىدى . بولۇپمۇ ئۇنىڭ ئېشەك ئۈستىدە تۇرۇپ خۇرجۇنىغا قوللىنى تىقىپ ناننى بىر چىشلەمدىن ئېلىپ يېيىشى ، بۇ ئىككى بالىنى ئەجەبلەندۈرۈپ قويغانىدى . سەپەرداشلار بىر ـ بىرىدىن قېزىغىنىپ ، تىقىپ يۇرۇپ ئوغرىلىقچە بىر نەرسە يېيىشىش لوپـ لۇقلاردا ئەقىلغا سىغمايدىغان ئوسال ئادەت بولغاچقا ، ئۇلار قارىـ نىڭ قىلىقىدىن بەك ئەجەبلىنىپ قالدى . ئەمما ئوماق ئالۇۋندەك بىر دەملىك پەيدا بولغان قاسىم قارىنىڭ «چوڭقۇر موللا» لىقىغا بولغان ئېتىقاد ـ ئىشەنچى تۈپەيلى ئۇنىڭ ھەركەتلىرىگە دىققەت قىلمىغانىدى . تۆمۈر «قارى موللا» بىلەن ئاۋۇت كېمىچىنىڭ گەپلىرىنى ئېيتقاندىمۇ : «موللا ئادەم كەينىدىن جەمە قىلىش گۇـ ناھ بولىدۇ» دېگەنىدى سادىدا ، تۇزلۇكى بويىچە . ئاتىسىنىڭ ئەكـ سىچە ئۆردەك چېغىدا ئاكىسىنىڭ ئېيتقىنىغا ، ئۆزىنىڭمۇ چېلىقـ تۇرغىنىغا قاراپ : «بۇ ئادەم ماڭمۇ غەلىتە تۇيۇلۇۋاتىدۇ» دېگەن ۋە شۇنىڭدىن كېيىن ئىككىسى «قارى موللا» غا دىققەت قىلىدىغان بولغان…

تۆمۈر بىلەن ئۆردەكنى ھەرقانچە سەزگۈر دېگەندىمۇ ، ئۇ يەنىلا بالىلارچە سەزگۈرلۈك . ئۇلار بىر كۈن يول يۈرۈپ بەك چارچاپ كەتكەچكە ، قاتتىق ئۇخلاپ قالغانىدى ، ئاتىسىنىڭ تۇرتۈشى بىلەن كۆزلىرىنى ئاران ئېچىشتى .

— قوپۇڭلار، ئىككى ئات بىلەن قويلار يوق، قاسىم قارى بىلەن باقىرمۇ يوق تۇرىدۇ.

ئوماق چۈش كۆردى. ئۇ ئاتلىق بىر يەرگە كېتىۋاتاتتى. نېمىدىنىدۇر ئۇركۈگەن ئات پارتىلىدە ئۆزىنى يانغا ئېلىپ قېچىۋىدى، تۈيۈقسىز ئولتۇرغان ئوماق ئاتتىن يىقىلىپ چۈشتى. ئۇ شۇ كەمگىچە ئاتتىن يىقىلىپ باقمىغانىدى. ئاتتىن يىقىلدىيۇ، ئويغىنىپ كەتتى. لوپلۇقلار ئاتتىن يىقىلىپ چۈش كۆرۈشتىن بەك قورقاتتى. ئۇنداق چۈش ئادەمگە پالاكەت ئېلىپ كېلىدۇ، دەپ قارايتتى. ئوماق ئالاقزادە بولۇپ يېنىغا قارىدى. ئىككى ئوغلى ئۇخلاۋېتىپتۇ. قاسىم قارى كۆرۈنمەيتتى. «قارىم، قارىم!» دەپ نەچچە قېتىم چاقىردى، زۇۋان يوق، قارىنىڭ يېنىدا يانقان باقىرمۇ يوق ئىدى. قارىسا ئۆزىنىڭ ئېتى باغلاقلىق. ئۇنىڭ يېنىدا تۆمۈرنىڭ ئېتى، كالا، قويلار تۇرىدۇ. قاسىم قارىنىڭ ئېشەكلىرى بىلەن قويلىرى ھەم يوق — تاقلىرى يوق. ئوماق: «قارىم!» دەپ ئونلۇك توۋلاپ باقتى، ھېچ زۇۋان بولمىغاندىن كېيىن ئوغۇللىرىنى ئويغاتتى.

— ئىككى ئات يوقما؟ قاسىم موللىمۇ يوقما؟ ئۇ ئادەمنىڭ بەزى قىلىقلىرىدىن كۆڭلۈمگە شەك چۈشۈپ قالغان. كۆڭچىدە ھېلىقى ئاۋۇت كېمىچى بىلەن قىلىشقان گەپلىرىدىن تېخىمۇ گۇمانلىنىپ قالغانىدىم، — دېدى تۆمۈر.

ئوماق ئوغلىنىڭ گېپىگە قوشۇلۇشنىمۇ، «ئۇنداق ئەمەستۇ» دېيىشنىمۇ بىلمەي قالدى. كۈنچىقىش تەرەپ سۈزۈلۈپ ئاقىرىشقا باشلىغان چاغ ئىدى. ئوماق ئۆزىنىڭ ئىزچىلىق تەجرىبىسى بويىچە يەرگە ئېگىشىپ قاراشقا باشلىدى. ئادەتتىكى كىشىلەر بۇنداق چاغدا ھەرقانچە قارىسىمۇ ھېچنېمىنى ئىلغا قىلالمايدۇ. ئوماق پەرق قىلدى. ئات، ئېشەك، قويلارنىڭ چوڭ يول تەرەپكە ماڭغىنىنى بىلىپ قالدى.

— قارىم ئات، قويلارنى يول تەرەپكە ھەيدەپ كېتىپتۇ، يۈكلەرنى ئارتىلى، — دېدى ئوماق.

ئاتا ـ بالىلار تېز ھەرىكەت قىلىپ يۈگۈنى كالىغا ئارتتى، تېرىنىڭ يېرىمىنى بىر ئاتقا، يېرىمىنى يەنە بىر ئاتقا غانجۇغىلاپ ئارتتى. تۆمۈر بىلەن ئۆردەك تېرە ئازراق ئارتىلغان ئوماقنىڭ ئېتىغا مىندى. ئوماق يەنە بىر ئاتنى يېتىلەپ يولغا چىقىپ كورلا تەرەپكە قاراپ ماڭدى. كۈن خۇددى ئاسمانغا ئاستا كۆتۈرۈلۈۋاتقان ئوت شارىدەك تاغسارىخان تېغىنىڭ ئارقىسىدىن ئۆرلەپ چىقىپ، تاغ باغرىغا، ئۈستۈن، ئوتتۇرا چاچىلارغا قىزىل شەلپەرىنى يېيىشقا باشلىدى. ئۇلارنىڭ ئالدىدىن يىگىرمە ياش ئەتراپىدىكى بىر يىگىت بىر توپ قوينى ھەيدەپ چىقىپ كەلدى.

ئوماق قويچى يىگىتتىن:

— كورلىغا مۇشۇ يول بىلەن بارامدۇ؟ — دەپ سورىدى.

— ئۇدۇل ماڭساڭلار كورلا بازىرىغا بارىسىلەر.

— مەدىل ئاسقالىنىڭ ئۆيى نەدىدۇ؟

— سىلەر...

— بىز لوپ چارىدىن كەلدۇق. ئۇ ئادەمنىڭ ئۆيىگە بارماقچىدۇق.

— ئاپلا، مەدىل ئاسقال مېنىڭ بوۋام بولىدۇ. مەن باشلاپ باراي دېسەم، قويلارنى بۇ يەرگە قويۇپ كەتكىلى بولمايدۇ. مۇشۇ يەردىن بەش يۈز قەدەمدەك ماڭساڭلار، ئوڭ تەرەپكە بۇرۇلغان بىر كوچا بار. ئۇنى ئېگىز ئېرىق دەيمىز. شۇ كوچىغا كىرىپ ھەرقانداق ئادەمدىن سورىساڭلار بوۋامنىڭ ئۆيىنى كۆرسىتىپ قويىدۇ، — دېدى قويچى يىگىت.

ئوماقلار بىرئاز مېڭىشىدى، دېگەندەك ئوڭ تەرەپكە قايرىلغان كوچا دوقمۇشىغا كەلدى. كوچىنىڭ ئىككى تەرىپىدە قاتار ئۆيلەر بولۇپ، ھەممە ئۆينىڭ ئالدىدا بىرنەچچە تۇپ ئۈجمە باراقسانلاپ يولغا سايە تاشلاپ تۇراتتى. يول شۇنچە پاكىز، سۇ سېپىلگەن، يولنىڭ بىر تەرىپىدىكى ئېرىقتا سۇ شىرىلداپ ئېقىپ تۇراتتى. يولدا توپا دىدارى يوق ئىدى. ئۇچىلىسى چوڭ ـ چوڭ دەرۋازىلىق ئۆي ـ ھويلىلارغا، كۆرۈپ باقمىغان دەرەخلەرگە ۋە سۇپۇرۇپ سۇ

سېپىلگەن يوللارغا ھەيران قالغىنىچە قاراپ كەلمەكتە ئىدى .
بۇ ھويلىدىن تۆمۈر دېمەتلىك بىر ئوغۇل بالا چىقتى . بالا ئوماقلارنىڭ كىيىم - كېچەكلىرىگە قارىدى - دە ، ئارقىسىغا يېنىپ :
— دادا ! دادا ! — دەپ توۋلىغىنىچە ھويلىغا كىرىپ كەتتى .
شۇ ئارىدا نېرىقى بىر ھويلىدىن ئوتتۇرا ياشلىق بىر ئادەم چىقتى . بۇ ئادەم بايىقى بالىدەك قىلمىسىمۇ ، ئوماقلارغا قىزىقسىنغاندەك سەپسېلىپ قارىدى .
— مەدىل ئاسقالىنىڭ ئۆيى قايسى ؟ — ئوماق ئۇ ئادەمنىڭ ئۆزلىرىگە قادىلىپ قالغىنىدىن ئەجەبلىنىپ تۇرۇپ سورىدى .
— ھە ، ئاسقالىنىڭ ئۆيىگە بارماقچىمىدىڭلار ، يۇرۇڭلار ، مەن ئاپىرىپ قوياي ، لوپتىن كەلدىڭلارما ؟ — ھېلىقى كىشى شۇنداق دەپ ئوماقلارنى باشلاپ ماڭدى .
— مانا مۇشۇ ئۆي ، — ھېلىقى كىشى خېلى ھەشەمەتلىك ياسالغان يوغان دەرۋازىنىڭ ئالدىغا كېلىپ ، — قاسىم قارى ، ئۆيگە مېھمان كەلدى ، — دەپ توۋلاپ قويۇپ ، — مەن كېتەي ، ئىشىم بار ئىدى ، — دېدى - دە ، ئۆيى تەرەپكە يېنىپ كەتتى .
«قاسىم قارى» دېگەننى ئاڭلاپ ئاتا - بالىلار ھەيران بولغىنىچە بىر - بىرىگە قاراشتى . دەرۋازا ئېچىلىپ بېشىغا ئاق شاپاق دوپپا ، ئۇچىسىغا ئاق چۇڭچۇنچىدىن كەمزۇل ، قارامتۇل چەكمەن ئىشتان ، پۇتىغا مەسە - كالاچ كىيگەن قىرىق ياشلار ئەتراپىدىكى قويۇق قارا ساقاللىق بىر كىشى چىقتى .
— لوپتىن كەلدىڭلارمۇ ؟
— ھەئە ، لوپ چارىدىن كەلدۇق .
— كىمنى ئىزدەيسىلەر ؟
— مەدىل ئاسقالنى ئىزدىمەكچىدۇق .
— ھە ، ھويلىغا كىرىڭلار ، — ھېلىقى كىشى دەرۋازىنىڭ بىر قانىتىنى تولۇق ئېچىپ ئۇلارنى ھويلىغا باشلىدى . ئوماقلار يۈك - تاقلىرىنى چۇشۇرۇشكە تەمشىلىۋىدى ، ئاڭغىچە ئۆيدىن

يىگىرمە ـ يىگىرمە ئىككى ياشلار ئەترايىدىكى ئىككى يىگىت چىقـ
تى . ھېلىقى كىشى ئۇلارغا يوكنى سۇپىغا قويۇپ ، ئاتنى ئېغىلغا ،
كالىنى ئېغىل يېنىغا باغلاپ جايلاشتۇرۇپ قويۇشنى جېكىلەپ ،
ئوماقلارنى ئۆيگە باشلىدى .

ئۆي چوڭ بولۇپ ، يېرىمىدىن كۆپرەك يېرى سۇپا قىلىنىپ ،
سۇپىغا گىلەم ، كىگىز ، لوپ پالىسى سېلىنغانىدى . يورغا تام
ئارقىسىدا چاچ ـ ساقاللىرى ئاقارغان ، يۈزلىرىنى قالاچ قاناقانىڭـ
كىدەك بولمىسىمۇ ، تىلىم ـ تىلىم قورۇقلار قاپلىغان ئاق سۇزۇك
بىر بوۋاي قېلىن كۆرپە ئۈستىدە تەكىيە ، ياستۇقلارغا يۆلىنىپ
ئولتۇراتتى . ئوماق كورلىدىن بارغان تامچىلاردىن ئۆگىنىۋالغىنى
بويىچە ، بوۋايغا : «ئەسسالامۇئەلەيكۇم» دەپ سالام قىلىپ ، كۆـ
رۈشكىلى ئىككى قولىنى سوزۇپ ماڭدى . بوۋايمۇ :

— ۋەئەلەيكۇم ئەسسالام ، — دەپ سالام قايتۇرغاچ ، ئوماققا
ئىككى قولىنى چىقاردى .

— ئولتۇرۇڭلار ، — دېدى بوۋاي ، كۆرۈشۇپ بولۇپ .

ئوماق سۇپىنىڭ لېۋىدە پۇتىنى ساڭگىلىتىپ ئولتۇردى . تۆـ
مۇر بىلەن ئۆردەكمۇ ئاتىسىنىڭ يېنىدا تام تەرەپتە ئولتۇردى .
«مەدىل ئاسقال دېگەن كىشى مۇشۇ بولسا كېرەك» دەپ قىياس
قىلدى ئوماق .

بىر ئايال كىرىپ سۇپىنىڭ تۆرىگە كۆرپە سالدى .

— قېنى ، كۆرپىدە ئولتۇرۇڭلار ، — دېدى بوۋاي .

بوۋاينىڭ قايتا ـ قايتا تەكلىپ قىلىشى بىلەن ئوماقلار كۆرپەـ
گە چىقىپ ئولتۇرۇپ بولغاندىن كېيىن بوۋاي : «ئامىن ئاللاھۇـ
ئەكبەر» دەپ دۇئا قىلدى . ئوماق پۇتىغا ئۆزى تىكىۋالغان ئاق
كۆن ئۆتۈك ، ئىككى ئوغلى كالا شىرىسىدە ئەتكەن چورۇق كىيگەـ
نىدى . ھېلىقى ئايال داستىخان سېلىۋېتىپ ، ئۇلارنىڭ پۇتىغا ،
ئاندىن پالاستا تىكىپ كىيىۋالغان چاپان ، ئىشتىنىغا ، ئىشتان
پۇچقىقىدىكى چۇچىلىرىغا ، ئوماقنىڭ بېشىدىكى تۆپىلىكى سەل
ئېگىز نېپىز كىگىز قالپاققا ، تۆمۇر بىلەن ئۆردەكنىڭ قىرقىۋـ

تىلگەن ئوغلاق تەرىسىدە تىكىلىگەن تۇمىقىغا قاراپ ـ قاراپ قويدى .

ئوماق تۆمۈرنىڭ قۇلىقىغا بىرنېمىلەر دېۋىدى ، ئۇ ئورنىدىن تۇرۇپ ئۆيدىن چىقىپ كەتتى . ئانچە ئۆتمەي يېپىيېڭى بىر پالاسنى كۆتۈرۈپ كىرىپ ئاتىسىغا بەردى . ئوماق پالاسنى داستىخانغا قويۇپ :

— كېلىشىمىز تۈيۇقسىز بولۇپ قېلىپ ، ئۆيدە بارنىلا ئېلىپ كەلدۇق ، — دېدى .

— بۇنداق قىلمىساڭلار بولىتتى ، رەھمەت ، — دېدى بوۋاي .

بايىقى ئايال ئالدىدا سىنچاي ، ئارقىدىن قايماقلىق چاي كەلـ تۈردى . بوۋاي :

— قېنى ، «ئالدىن تائام ، ئاندىن كالام» ، ناشتا قىلىۋېلىپ ئاندىن پاراڭلىشايلى ، چاي ئىچىڭلار ، — دېدى .

دەرۋازىغا — ئوماقلارنىڭ ئالدىغا چىققان كىشى بىر چىنە قايماقلىق چايغا توقاچتىن سېلىپ بوۋايغا ئاپىرىپ بەردى ، ئاندىن ئۆزىنىڭ چىنىسىگە نان سالدى . ئوماقلارمۇ ئۇلارنىڭ قىلغىنى بويىچە چىنىلىرىگە نان سالدى . ئۇلارنىڭ قورسىقى ئاچ بولسىمۇ گېپىدىن بىر نەرسە ئۆتىدىغاندەك ئەمەس ، بولۇپمۇ ئوماقنىڭ... ئۇ خىيال بېسىۋالغاندەك ئويچان ئولتۇراتتى . چاي ئىچىلىپ بولۇدـ دى ، دۇئامۇ قىلىندى . بوۋاي ئوماقتىن :

— قېنى ئۆزىڭىز توغرۇلۇق گەپ قىلىپ بېرىڭ ، — دېدى .

ئوماق ئۆزىنىڭ لوپىنىڭ نەرىدىن ئىكەنلىكىنى ، ئىسمىنى ، يېنىدىكى بالىلىرىنىڭ ئىسىملىرىنى ئېيتىپلا جىم بولدى .

— مەن قارىسام يولدا بىرەر ئاۋارىچىلىككە يولۇققاندەك قىلـ سىلەر ، — دېدى بوۋاي ئوماققا قاراپ ، — ھە ، ئوماق ، شۇنداقمۇ ـ ئەمەس ، چىرايىڭىزدىن خىيال ، جىددىيچىلىكتە قالـ غىنىڭىز چىقىپلا تۇرىدۇ ، قېنى نېمە ئىش بولدى ، دەڭە .

ئوماق دەيمۇ ، دېمەيمۇ دېگەندەك ھەمدەم خىيالدا بولۇپ ، ئاخىر ئۆزىنىڭ سېپىتىچى قاسىم قارى بىلەن تونۇشۇپ قېلىپ ،

ئۇنىڭ بىلەن كورلىغا بىللە ماڭغانلىقى ، قاراسۇغا كېلىپ ئۇخلاپ ، ئويغىنىپ قارىسا ئىككى ئېتى ، قويلىرى ھەم قاسىم قارىنىڭ ، باقىرنىڭ ، ئېشەك ، قويلىرى ، يۈكلىرىنىڭمۇ يوق تۇر-غانلىقىنى بىرقۇر سۆزلەپ بەردى . يەنىلا قاسىم قارىنى ئېتىمنى ئېلىپ كېتىپتۇ ، دېگۈسى كەلمىدى . بوۋاي ئوماقتىن ئۇنىڭ تەقى - تۇرقى ، چىراي - شەكلىنى سوربدى . ئوماق لوپلۇقلارنىڭ ئادەم ۋە نەرسىلەرنىڭ كۆرۈنۈشى ، بەلگە - ئالامەتلىرىگە ئىنچىكە سەپسېلىشۋالمىغان ئادىتى بويىچە ئۇنى سۈرەتلەپ بەردى .

— ۋوي ، ماۋۇ قۇلاق كەستى قىمارۋاز ئوغرىنىڭ گېپىنى . ئۇزە ئۆزىنى قاسىم قارى ، مېنى تاغام دەۋالىدىما . ماۋۇ ئول-تۇرغان ، — بوۋاي دەرۋازا ئېچىپ ئوماقلارنىڭ ئالدىغا چىققان كىشىنى كۆرسىتىپ ، — مېنىڭ ئوغلۇم ، ئىسمى قاسىم قارى . ئۇ قۇلاق كەستىنى كورلا بازار ئىچىدىن سەھرالارغىچە : «قاسىم قۇلاق كەستى» ، «قاسىم بەگگى» ، «قاسىم ئوغرى» دېسە بىلمەي-دىغان كىشى يوق . يادقا ئېلىۋالغان ئىككى - ئۈچ ئايەت بىلەن قىزىل كۆزلۈك قىلىپ ، ئىمان سېتىپ ، سىلەرگە ئوخشاش ساد-دا ، ئاق كۆڭۈل ئادەملەرنى ئالدايدۇ ، — دېدى .

بوۋاي ئوماقنىڭ گېپىنى ئاڭلىغاندىن كېيىن ، قارىغاندا قا-سىم ئوغرىنىڭ ئۆزىنى قارى دەۋالغاندىن باشقا ، بوۋاينى تاغام دەۋالغىنىغا بەك ئاچچىقى كەلگەندەك ئىدى .

بوۋاي ئوغلى — قاسىم قارى ئارقىلىق تۆت كىشىنى چاقىر-غۇزۇپ ئۇلارغا ئىش تاپشۇردى . ئىككى مۇھتەسىپنىڭ ئىسمىنى ئاتاپ ، ئۇلارنى بىللە ئېلىپ ئىككىگە بۆلۈنۈپ قاسىم ئوغرىنى نەلەرگە بېرىپ ئىزدەشنى ، ئىككى ئاتنى ، قوينى ئىز قوغلاپ چوقۇم تېپىپ ، ئوغرىنى سازايى قىلىپ ئېلىپ كېلىشنى قاتتىق تاپىلاپ يولغا سالدى . ئۇلار چىقىپ كەتكەندىن كېيىن مەدىل بوۋاي :

— ئوتتۇز نەچچە يىلىنىڭ ئالدىدا قالاچ بوۋاي تايۇق دېگەن بىر يىگىت بىلەن يەنە ئىككى كىشىنى باشلاپ كېپتىكەن . ئۇ

بوۋاينى سىلەر قاناقا دەيدىكەنسىلەر . قاناقا بوۋاي خىزىردەك ئېسىل ئادەمكەن . بىلىدىغانلىرىمۇ ، بىلمەكچى بولغانلىرىمۇ شۇنچە كۆپ ئىكەن . ئۇ بوۋاي گەپ قىلىۋىدى ، كورلىدا گەپتە ھەممىنى ئۆزىگە قارىتىدىغان مەن مەدىلمۇ ئاغزىغا قاراپلا قالدىم . قاناقا بوۋاينىڭ ئالدىدا مەن زۇۋاندىن قالغان ئادەمگە ئايلىنىپ قالدىم . نېمە ؟ ! تۇگەپ كەتكىنىگە شۇنچە يىل بولدىما . «ئىننالىللاھى ۋەئىننا ئىلەيھى راجىئۇن . ھەسبۇناللاھۇ ۋە نىغمەلۋەكىل» ، — بوۋاي دۇئا قىلدى ، — ئۆلمەيدىغان كىم بار ، ھەممىمىز ئاللانىڭ دەرگاھىغا بارىمىز ، لېكىن بەزىلەر ئاللانىڭ ئالدىغا بارمايدىغاندەك گۇناھلىق يولغا ماڭىدۇ ، — مەدىل بوۋاي گېپىنىڭ ئاخىرىدا ئوماقنىڭ كورلىغا زادى نېمە ئۈچۈن كەلگەنلىكىنى سوريدى .

— ھە ، دېھقانچىلىق قىلاي دېگەنمۇ ، ساۋابلىق ئىش . دېھقانغا ئاخىرەتتە سوراق يوق ، دەيدىغان گەپ بار . چۇنكى ، دېھقان يەرگە جان بېرىپ دان ئالىدۇ ، ئاندىن شۇ دانلىرى بىلەن بىزدەك كۇر-مىكىلارنى باقىدۇ . چارا ، تىكەنلىك تەرەپلەردە دېھقانچىلىقنى بەك ئاددىي قىلىدىغان ئوخشايسىلەر . يەرگە پەقەت قىغ - ئوغۇت تۆكىمەي ئۇرۇق سالىدىكەنسىلەر ، يەرگە قۇۋۇەت بەرمەسەكلار قانداق ھوسۇل بېرىدۇ...

ئۇلار ئۇ يەر - بۇ يەردىن پاراكلىشىپ ئولتۇرۇشتى . دامجۇق ۋاقتىدىن سەل ئۆتكەندە ، ھويلىدا ئوپۇر - توپۇر بولۇپ ، گەپ قىلىشقان ئاۋازلار ئاكلاندى .

— كەلدى ، — بوۋاي يورغا تامغا يۆلەكلىك ھاسىسىنى ئېلىپ مۇكچىيىپ ئىشىك تەرەپكە مېڭىپ دېدى ، — ھويلىغا چىقايلى .

مەدىل بوۋاينىڭ ئارقىسىدىن ئوماقلار ھويلىغا چىقىشتى . ئوماق كۆزىگە ئىشەنمەي قالدى . تۆمۇر بىلەن ئۆردەك كۆرۈپمۇ ، ئاكلاپمۇ باقمىغان ئاجايىپ قىزىق ئويۇن كۆرۈپ ، بىر - بىرىنى بېقىندىشىپ پىخىلدىشىپ كۈلۈشمەكته . ھويلىدىمۇ ، دەرۋازا ئالدىدىمۇ زىچ ئادەم . چوكلارغا قارىغاندا كىچىكلەر ، ياشلار كۆپ ئىدى . ئۇلارمۇ كۈلۈشمەكته .

ئوماقلارنىڭ ، كۆپچىلىكنىڭ ئالدىدا ئۆزىنى : «قارى ، موللا» دەۋالغان قاسىم قۇلاق كەستى ئوغرى يۈزىگە قارا سۈرتۈلگەن ، ئېشەككە تەتۈر مىندۈرۈلگەن ھالەتتە رەسۋايى - سازايى بولۇپ تۇرماقتا . ئۇ تۇتۇلغان يېرىدىلا يۈزىگە قازاننىڭ كۆيىسى سۈرتۈلۈپ ، ئېشەككە تەتۈر مىندۈرۈلۈپ ، پۈتۈن بازار ئىچىدە سازايى - رەسۋا قىلىپ ئايلاندۇرۇلۇپ ، بۇ يەرگە ئېلىپ كېلىنگەنىدى .

— ئات ، قوي ئوغرىلىغاننىڭ سازايى ! تۆزىنى يەپ ، تۇزلۇقىنى ئوغرىلىغاننىڭ سازايى ! ئوغرى قىمارۋاز تۇرۇپ «قارى» بولۇۋالغاننىڭ سازايى ! — قاسىم ئوغرى ئېشەككە تەتۈر مىنگىنىچە ئۆزىنى ئۆزى سازايى - رەسۋا قىلىپ هويلىنى ئايلانماقتا .

ئېشەكنى قاسىم ئوغرىنىڭ ئون بەش ياشلىق بالىسى يېتىلەگەنىدى . بالىمۇ ئارىلاپ :

— ئوغرى بولغاننىڭ سازايى ! قىمار ئوينىغاننىڭ سازايى ! يۈزى قارىلىقنىڭ سازايى ! — دەپ توۋلاۋېتىپ بېشىنى كەينىگە بۇراپ ئاتىسىغا ئارقىسىدىن كۆزىنى نەشتەردەك قاداپ قاراپ قويىاتقىنى . بالا بىر تەرەپتىن ئاتىسىنىڭ ئوغرى بولۇپ قالغىنىغا غەزەپلەنسە ، يەنە ئۆزىنىڭ ئوغرىنىڭ بالىسى بولۇپ قالغىنىدىن نومۇس قىلماقتا ئىدى . هارام يولغا ماڭغان ناكەس ئاتىنىڭ يۈز قارىلىقى سەبىي ، بىغۇبار ، مەسۇم بالىنىڭ پاك قەلبىنى نومۇس ئارىلاش غەزەپتىن نەپرەت زەربىسىدە چايقاپ دۇغلاتماقتا ئىدى .

— يۇسۇپ مۇھتەسىپ ، بۇ بەتبەختنى شەرئىگە ئېلىپ بېرىڭلار ، قازى ئۆزى بىر تەرەپ قىلسۇن ، بالىسىنى كەتكۈزۈۋېتىڭلار ، — دېدى مەدىل بوۋاي .

يۇسۇپ مۇھتەسىپ دېيىلگەن كىشى بالىنىڭ قولىدىن ئېشەكنى ئېلىپ يېتىلەپ هويلىدىن چىقىپ كەتتى . باشقىلارمۇ ئارقىسىدىن ئەگىشىپ تالاغا ماڭدى .

قاسىم ئوغرى چاردىن كۆنچىگە كىلىۋېتىپ جاندارلارنى ئوت-لاتقان چاغدا ، پەيتىنى تېپىپ ئاتلارنىڭ چۈلۈۋرىنى تۈتۈپ باقماق-چى بولدى . ئوماقنىڭ ئېتى ئۇنى ئۆزىگە يېقىن يولاتمىدى . ئۇ شۇنداق ئۆگىتىلگەنىدى . ئوماق ئاتنىڭ تىزگىن ، چۈلۈۋرىنى تۇ-تۇپ بېشىنى سىلاپ تۇرغاندىلا ، ئات ئاندىن باشقىلارنى يېقىن كەلتۈرەتتى ، مىندۈرەتتى . تۆمۈرنىڭ ئېتى ئاتسىنىڭ ئېتىغا ئې-جىل بولۇپ ، ئىككىسى بىر يەردىكى چاغدا ، ئائىلىسىدىكىلەردىن بىرەرسى يېتىلمىگۈچە ئۇ ئاتنىڭ يېنىدىن نېرى بولمايتتى ، باش-قىلار ھەرقانچە تارتسىمۇ كەينىگە تىرەجەپ تۇرۇۋالاتتى . قاسىم ئوغرى ئۆردەك مىنگەن ئات بىلەن يۈك ئارتقان ئاتنى ، قويلارنىلا ئوغرىلىغىلى بولىدىغانلىقىنى كۆڭلىگە پۈكتى ، كالىنى بولسا يال-غۇز بولغاچقا ئۇيان - بۇيان قېچىۋالىدۇ ، ئىتتىنىڭ ماڭمايدۇ ، دەپ ئويلىدى .

ئوماقنىڭ كۆزى ئۇيقۇغا ئىلىنىشى ھامان جاندارلارغا قاراپ كىلىش قىياپىتىدە ئۇنىڭغا - بۇنىڭغا قارىغان بولۇپ ، ئوماقلارنىڭ كۆزلەپ قويغان ئىككى ئېتىنى ، ئۆزىنىڭ ئېشەك ، قويلىرىنى چوڭ يول بويلاپ بولۇشچە ھەيدەپ يۈرۈپ كەتتى .

— ئىزىمىزدىن تېپىۋالارمۇ ؟ — دېدى باقىر .

— ھەرقانداق ئىزچى لوپلۇقمۇ بۇنداق تاڭ قاراڭغۇسىدا ئىزنى بىلەلمەيدۇ ، خاتىرجەم بول ، — دېدى قاسىم ئوغرى تولۇق ئېشەنچ بىلەن .

ئۇلار تۆۋەن دەرۋازىغا كەلگەندە كۈنچىقىش تەرەپ ئەمدىلا سۈزۈلۈشكە باشلىغان بولۇپ ، قورغان دەرۋازىسىنىڭ ئېچىلىشىغا تېخى خېلى ۋاقىت بار ئىدى . قاسىم ئوغرى دەرۋازىنىڭ ئېچىلى-شىنى ساقلاپ تۇرۇشقا ئۆزىچە خۇدۇكسىرەپ قالدى . «ئوغرىنىڭ يۈرىكى پوك - پوك» دېگەن شۇ . قورغان ياقىلاپ مېڭىپ چىلانباغ-

ەدىكى جەزكەش ھاشىم قاسماقنىڭكىگە باردى . ئۆزىنىڭ ئېشەك ، قوي ، نەرسە ـ كېرەكلىرىنى ئۇنىڭكىگە قويۇپ قويدى . باقىرغا ئوغرىلىغان قويدىن ئىككىنى بېرىپ ، ئۇنى شۇ يەردىلا بارىدىغان يېرىگە يولغا سېلىۋېتىپ ، ئۆزى قاراباغدىكى يېڭى تونۇشى ھەسەن بايتالنىڭكىگە يول ئالدى .

ھەسەن بايتال ئات ئوغرىسى ئىدى . بىر قېتىم ئات ئوغرىلاپ تۇتۇلۇپ قالدى . شۇ قېتىم ئاي قاراڭغۇسىدا ئوغرىلىغان ئاتلارنىڭ ھەممىسى بايتال چىقىپ قېلىپ ، ئىلگىرىكى «قەقەش» دېگەن لەقىمى «بايتال» غا ئۆزگىرىپ ، «ھەسەن قەقەش» تىن بىردىنلا «ھەسەن بايتال» بولۇپ قالغانىدى .

قاسىم ئوغرى شېرىن خىيالىلارنى سۈرۈپ كەلمەكتە . «كۇن چىقىمغۇچە ئوماق قايسى تەرەپكە مېڭىشىنى بىلمەيدۇ . ئۇ چاغقىچە ۇي ، كالا پادىلىرى ئىزنى دەسسەپ يوقىتىپ بولىدۇ . مەدىل ئاسقالنى تېپىپ ئەھۋالنى ئېيتىپ بولغۇچە خېلى بىر كەم بولىدۇ . مېنىڭ ھەسەن بايتالنىڭكىگە كېلىدىغىنىمنى خىيالىغىمۇ كەلتۇ- رۇشمەيدۇ . ھەسەننىڭكىدە قورساقنى ئەستەرلىۋېلىپ تىمغا راۋان بولمەن ـ دە ، ئاتنى شۇ يەردە پۇل قىلىپ تاۋكاغا تاشلايمەن . ئامىتىم كېلىپ قالسا ئون قاتلايمەن» .

— بەللى ، بەللى ، يالدىن قاردىغاندا لوپ ئېتى ئوخشى- مامدۇ ؟ — قاسىم ئوغرى ھويلىغا كىرىپ كەلگەندە ، ھەسەن بايتال ئاتلارغا قاراپلا ئۇنىڭدىن سورىدى .

— ئۇزۇن گەپنى قويۇپ ، ھازىر قورساقنى ئەستەرلەيلى ، ئاندىن بىر قاپاق تارتىشۋېلىپ تىمغا ماڭايلى .

— قوينىمۇ تىمغا ئېلىپ بارىمىزما ؟

— ياق ، قوي قالىدۇ ، بىرى سېنىڭ ، بىرى مېنىڭ .

— ما گېپىڭ جايىدا .

ئۇلار قاراڭغايغا زاغرىنى خالىمىغاندەك چىلاپ ئىچىپ قورسـ- قىنى تويغۇزۇشتى ، ئاندىن ھەسەن بايتال تەييارلاپ قويغان قاپاق چىلىمغا نەشىدىن يەنە ئازراق يىمىرىپ سېلىپ ، ياغقا چىلانغان

پەلكۇچكە ئوت تۇتاشتۇرۇپ ئۇنى چىلىم ئاغزىغا قويۇپ نۆۋەت بىلەن شوراشتى . ھەر قېتىم ئىچىگە كۇچەپ شورىغاندا قاپاق چىلىم ئىچىدىكى سۇ قاينىاپ كەتكەندەك : «كورۇك - كورۇك» قىلاتتى . پىنەك جىڭمۇ ، يا جىق سېلىنىپ كەتسىمۇ ياكى قاتتىق شورىۋەتكەندىنمۇ ، ئىشقىلىپ بىردەمدىلا ئۇلارنىڭ كۆزلىرى غىلە-يىپ ، كۆز قارىچۇقلىرى بىر نۇقتىدا تۇرالماي ئويناىدىغان بولۇپ قالدى . «نەشىكەش نەشە چېكىۋالسا يەپ تويمايدۇ» دېيىلگەندەك ، قاسىم ئوغرى بىلەن ھەسەن بايتال باياا ياراتماي توك تېزەكنى تاشلىغاندەك تاشلاپ قويغان زاغرىلارنى تۆگۇرگەندەك قىلىپ قۇ-رۇق غېدىرغا سۇركەپ يېيىشكە باشلىدى . بىر چىشلەم زاغرىنىڭ ئازلا قىسمى ئاغزىدا بولسا ، كۆپ قىسمى ئۇۋۇلۇپ كىگىزگە چۇ-شەتتى . ئۆزىنىڭ ئات ئوغرىلاپ كەلگىنى قاسىم ئوغرىنىڭ ئېسى-دىن كۆتۇرۇلدى ، كۆڭلى ئەرشى مۇئەللەقتە پالاس قاقماقتا ئىدى ئۇ ئۆيگە يوپۇرۇلۇپ كىرگەن مۇھتەسىپ ، قاسىم قارى ، يەنا ئىككى پاششاپنى ئىلغا قىلالماي قالدى ، قولى كەينىگە باغلانغاندىلا كەيپلىكى تارقىغاندەك بولۇپ :

— مېنى نېمە قىلىسىلەر ؟ — دېدى كېكەچلەپ .

دەل مۇشۇ چاغدا ئۇنىڭ بالىسى ئۆيگە كىرىپ كەلدى . ئۇنىڭغا باقسر ، ئاتاڭ ھەسەن بايتالنىڭكىگە كەتتى ، لوپتىن ئوبدان نەرسە ئېلىپ كەلدى ، دەپ خەۋەر يەتكۇزۇپ قويغانىدى .

پاششاپلار شۇ يەردىلا ئۇنىڭ يۇزىگە قازان كۇيىسى سۇردى ، پەقەت ئىككى كۆزىلا مۆلۇلدەپ قالدى . شۇ تۇرقىدا ئۇنىڭ كىملە-كىنى ھېچكىم بىلمەيتتى . ئۇنى ھەسەن بايتالنىڭ بېقىمسىز قې-لىپ بىر تېرە ، بىر ئۇستىخان بولۇپ قالغان ئېشىكىگە يايداق تەتۇر مىندۇرۇپ ، ئىككى پۇتىنى ئېشەكنىڭ قورسىقى ئاستىدىن چېتىپ باغلىۋەتتى ، قولىنى بوشىتىپ ، ياغاچ كۇيىسى سۇ-رۇپ ئالا - بۇلىماچ قىلىۋەتكەن يوغان قاپاقنى ئۇزۇن ياغاچقا ئىلىپ تۇتقۇزۇپ قويدى . ئېشەكنى ھەسەن بايتالغا يېتىلىتىپ ساي يولى بىلەن دەريا بويلاپ مېڭىپ رەستىگە ئېلىپ چىقتى . رەستە-

نىڭ ئۇ بېشىدىن بۇ بېشىغىچە قاسىم ئوغرىنىڭ ئۆز سازايىسىغا ئۇلاپلا ، ھەسەن بايتال : «ئوغرىغا شېرىك بولغانىنىڭ سازايى !» ، «ئوغرىغا يانتاياق بولغانىنىڭ سازايى !» دەپ توۋلايتتى . بۇنداق سازايىلار پات - پات بولۇپ تۇرغاچقىمىكىن ، كىشىلەر كونا ئىش-تەك ئانچە ئېرەنشىپ كەتمەيتتى . پەقەت ئۇششاق باللارغا ئويۇن كۆرگەندەك تۇيۇلۇپ ، ئۇلارنىڭ ئارقىسىدىن : «قاسىم ئوغ-رى !» ، «ھەسەن بايتال !» دەپ توۋلىشىپ ئەگىشەتتى . ئۇلارغا ئۆزىنى سازايى قىلىش ھار كەلمەي ، باللارنىڭ ئىسمىنى ئاتاپ : «ئوغرى» ، «بايتال» دەپ ۋارقىراشلىرى بەك ئېغىر كېلەتتى . ھەسەن بايتال ئىچىدە : «خەپ ، شۇمتەكلەر» دەيتتى . قاسىم ئوغ-رى بولسا : «ھەي مۇشۇ ئىسمىم ، ئىسمىم بولمىغان ياكى ئىسمى-نى ئاتىمايدىغان ئىش بولسا ، بۇ قارا بوياق يۇزۇمدىن مېنى كىم تونۇيتتى» دەپ ئويلايتتى .

ئىككىسىنى ئۆزىنى ئۆزىگە سازايى قىلدۇرۇپ قورغانىنىڭ تۆ-ۋەنكى دەرۋازىسىغا كەلگەندە ، مۇھتەسىپ ھەسەن بايتالنى قازىخان-غا ماڭدۇرۇۋېتىپ ، ئېشەكنى قاسىم ئوغرىنىڭ بالىسىغا يېتىلەت-كۈزۈپ ، ئېگىز ئېرىقتا كەلگۈچە ئۆزىنى ئۆزىگە سازايى قىلدۇرۇپ ماڭدى...

— ئوغرى ئەجەب ئوڭاي تۇتۇلۇپتا ؟ — ئوماق مەدىل بوۋايدىن سورىدى .

— كورلا تۇماقچىلىك يەر . كىمنىڭ قانداقلىقى ، نېمە ھەر-كەتلەر بىلەن مەشغۇل بولىدىغانلىقى ، بولۇپمۇ قاسىم ئوغرىدەك «قاشقىلىق» ئادەمنىڭ باردى - كەلدىلىرى ، نەلەرگە باردىغانلىقى بۇ يەردىكى پاششاپلارغا ئايانلا ئىش . ئۇ بۇ يەردە بولمىسا ، ئۇ يەردە بولىدۇ . بۇنداق ئادەملەرگە ھەممە كىشى دىققەت قىلىدۇ . بىرى كۆرمىسە ، بىرى كۆرۈپ قالىدۇ . شۇڭا ھورى چىقىپ بول-غۇچە تۇتۇلۇپ قالىدۇ ، — دېدى مەدىل ئاسقال .

مۇڭ ئارىلاش تىترەڭگۈ ئاھاڭدا ئوقۇغان قىرائىتىنىڭ سېھ-رىي تەسىرى دىلىنى رام قىلغان قارىنىڭ ئوغرى بولۇپ چىقىشى-

مدىن كۆڭلى غەش بولغان ئوماق هازىر باشقا بىر تەسىراتتا ئىدى. ئۇ باشقا ئىشلارنى ئويلىماي، مەدىل ئاسقالدىن:

— كالا، يوڭ، تېرە بىلەن ئاتلارنى قانداق ساتساق بولىدۇ-كىن، — دەپ سورىدى، ئىشنى تۈگىتىپ كېتىۋېلىشنى ئويلاپ.

ئوماقنىڭ گېپىگە بوۋاي ئالدىرىماي، ئۆيگە كىرىپ ئولتۇرۇپ بولغاندىن كېيىن جاۋاب بەردى:

— هازىر يۇرت ئەنسىز، يوڭ - تېرىنى كىم ئېلىپ نەدە قويىدۇ، نەگە ئاپىرىدۇ، هەممە ئادەمنىڭ كۆڭلى دەككە - دۈككىدە. ئون بىر يىلنىڭ ئالدىدا 1282 - يىلى[1] ئەتىيازدا مۇپتى ئاخۇن، خاتىپ ئاخۇن، قازى ئاخۇن، داۋۇت خەلىپە كورلاۋى، ئىسلام خەلىپەتلەر كۈچادىكى راشىدىن خوجا قوزغىلىڭنىڭ تۈرتكىسىدە، خەلقنى قوزغاپ مانجۇ چېرىكلىرىنى قارا شەھەرنىڭ نېرىسىغىچە قوغلۇۋېتىپ، يۇرتنىڭ يەلكىسىدىن يوغان بىر تۈگمەن تېشىنى ئېلىۋەتكەنىدى. ئارىدىن ئىككى يىلمۇ ئۆتمەي تەييارغا خوجا بولۇپ قەشقەر تەرەپتىن بەدۆلەت دەپ ئاتىلىدىغان ياقۇپبەگ ئەنجانلىق كەلدى. ئۇ چەۋەنداز، سەرۋازلىرىدىن[2] نەچچە ھەسسە كۆپ سوپى، قەلەندەرلىرىنى بىللە ئېلىپ كېلىپ كورلىغا تۆكۈۋەتتى. نەگە قارىسا شۇ سوپى، شۇ قەلەندەرلەر. تىلەيدۇ، نەرسە - كېرەك بەرسە كۆز قىرىنمۇ سالمايدۇ، پۇل بەرمىگۈچە رودۇپايدەك يېپىشىۋېلىپ كەتمەيدۇ. خەقتە ئەدە پۇل. پۇل يوق دېسە، هۆرۈ - پۆرۈنىڭ چوڭلۇقى. سوپى، قەلەندەر دېگەنلەر يۇرتقا ئاپەت بولدى. بۇ ئاز كەلگەندەك، ئەنجانلىق مازار سالمىز، قورغان - سېپىل سوقمىز دەپ ئاز ئالۋان سالمىدى. بۇ خۇددى قاراقچىدىن قۇتۇلۇپ بۇلاڭچىغا تۇتۇلغاندەك ئىش بولدى، — مەدىل ئاسقال گېپىنى توختىتىپ كالپۇكىنى يالاپ قويدى. قاسىم قارى ئىنتىك چىقىپ كېتىپ يەنە قايتىپ كىردى.

---

① 1282 - يىلى — هىجرىيە يىلى. مىلادىيە 1865 — 1866 - يىللىرى.
② چەۋەنداز، سەرۋازلار — ياقۇپبەگ ئاتلىق ئەسكەرلىرىنى چەۋەنداز، پىيادىلەرنى سەرۋاز دەيتتى.

هايالشماي بىر ئايال بىر چىنە چەينەك بىلەن بىرنەچچە پىيالە كۆتۈرۈپ كىرىپ پىيالىلەرگە چاي قۇيدى . قاسىم قارى ئايالىنىڭ قولىدىن پىيالىنى ئېلىپ دەسلەپكىسىنى ئاتىسىغا بېرىپ ، ئارقىدىن باشقىلارغا بىر - بىرلەپ سۇندى . مەدىل ئاسقال چاينى پۈۋلەپ سەل سوۋۇتقاندىن كېيىن ، ئىككى - ئۈچ ئوتلۇۋلىپ گېپىنى داۋاملاشتۇردى . ئوماق ۋە ئۇنىڭ بالىلىرى ئۆز ئادىتى بويىچە چاي سوۋۇغاندىن كېيىن ئىچىش ئۈچۈن چىنىلەرنى داستىخانغا قويۇپ قويدى .

— ئاڭلاشلارغا قارىغاندا ، مانجۇلار يەنە كېلىۋاتقان ئوخشايدۇ . ياقۇپبەگنىڭ ئادەملىرى تېپىرلاپ قالغاندەك قىلىدۇ . هازىر يۇرت خەلقى بەك پاراكەندىچىلىكتە قالدى . كورلىنىڭ هاكىمبېگى نىياز مۇھەممەت توقسابي خەلق بېشىغا بىر ئالۋاننى ئون قىلىپ كۆپەيتىپ سالىدىغان بولدى ، چەۋەنداز ، سەرۋازلىرىمۇ هەددىدىن بېشىپ كەتتى . مەن بولۇۋاتقان ئىشلارغا چىدىماي ئاغرىق بولۇپ يېتىۋالدىم . يۇڭ بىلەن تېرە بىزنىڭكىدە تۇرۇپ تۇرسۇن ، كالا بىلەن قويۇڭلارنى سېتىپ بېرەيلى ، ئاتنى ئېلىپ كېتىڭلار .

— نېمىشقا ؟ — ئوماق ئەجەبلىنىپ سورىدى .

— هە ، گەپنى ئوچۇق دېمەپتىمەن - هە . بۇنداق ياخشى ئاتنى هاكىمبەگنىڭ ئادەملىرى ياكى ئەنجانلىقنىڭ چەۋەندازلىرى كۆرۈپ قالىدىغان بولسا تارتىۋېلىپلا قالماي ، «ئاتنى نەدىن ئوغرىلىدىڭ» دەپ دۇمباغا باسىدۇ . دېھقانچىلىققا ئىشلەيدىغان ئەسۋاب - سايمانلارنى مەن تەييارلاتقۇزۇپ بېرەي . ئەتە چۈشتىن كېيىنلا يولغا چىقىپ كېتىڭلار . ئىككى ئادەم سىلەرنى قاراسۇ ئۆستىڭىدىن ئۆتكۈزۈپ قويسۇن . بۇگۈن - ئەتە دېھقانچىلىقنىڭ بەزى ئىشلىرىنى كۆرۈۋېلىڭلار ، بولسا ئازراق بولسىمۇ ئۆگىنىۋېلىڭلار ، — دېدى مەدىل ئاسقال .

ئوماق «ياقۇپبەگ» ، «بەدۆلەت» ، «ئەنجانلىق» ، «چەۋەندەز» ، «سەرۋاز» ، «سوپى» ، «مانجۇ» ، «چېرىك» دېگەندەك سۆزلەرنى ئابدالدىكى يېڭى يۇرت قۇرۇلۇشىنىڭ ئاخىرقى يىللىرىدا

كورلا ، خوتەن تەرەپتىن بارغان تامچى ئۇستىلار ئاغزىدىن ئاڭلاپ قالغان ، ئەمما بۇ سۆزلەرنىڭ مەنىسىنى سوراپ بېقىشنى ئويلاپمۇ قويمىغانىدى . مانا يەنە مەدىل ئاسقال ئاغزىدىن ئاڭلاپ ، بۇ سۆزلەرنىڭ نېمىنى بىلدۈرىدىغانلىقىنى ئانچە - مۇنچە ئىلغا قىلغاندەك بولدىيۇ ، لېكىن يەنىلا تېگىگە يېتەلمىدى . ئۇنىڭغا ھازىر يەرنى قانداق تېرىش ، تېرىغاننى قانداق يىغىۋېلىپ ، قانداق دان قىلىش ، ئۇنى قانداق ئاش قىلىشنى ئۆگىنىۋېلىش مۇھىم ئىدى .

تۆمۈر بىلەن ئۆردەك ھېلىقىدەك سۆزلەرنى تۇنجى قېتىم ئاڭلاۋاتقان بولغاچقا ، «بىر سۆزنىمۇ ئاڭلىيالماي قالماي» دېگەندەك مەدىل ئاسقالنىڭ ئاغزىغىلا قاراپ قالغانىدى . بولۇپمۇ ئۆردەك پۈتۈن زېھنىنى يىغىپ دىققەت بىلەن ئاڭلىدى .

بىلىكىگە لۆڭگە ئېسىپ ، سول قولىدا ياغاچ جاۋۇر ، ئوڭ قولىدا ساپال ئىۋرىق كۆتۈرگەن بىر يىگىت كىرىپ كەلدى .

— قول چايقايلى ، — دېدى مەدىل ئاسقال قولى بىلەن ئوماقنى كۆرسىتىپ تۇرۇپ .

ھېلىقى يىگىت ئىۋرىقنى كۆتۈرۈپ بوۋاينىڭ ئالدىغا باردى . بوۋاي بارماقلىرىنى بارماقلىرى ئارىلىرىغا كىرىشتۈرۈپ قوللىرىنى ئۇچ قېتىم تۇجۇپىلەپ يۇدى ، يىگىتنىڭ بىلىكىدىن لۆڭگىنى ئېلىپ قوللىنى ئوبدان سۈرتۈپ ، لۆڭگىنى يەنە يىگىتنىڭ بىلىكىگە ئارتىپ قويدى . بوۋاي بۇ ھەرىكەتلەرنى ئوماقلارنىڭ دىققىتىنى تارتقۇدەك ، بەلكى ئۇلارنىڭ نەزىرىدە ئىلمان تۇيۇلىدىغان دەرىجىدە ئالدىرىماي ، ئەستايىدىل قىلدى .

يىگىت ئوماقنىڭ ، ئاندىن تۆمۈر ، ئۆردەكنىڭ ئالدىغا باردى . ئۇلار بوۋاينى دورىغاندەك ھەرىكەتلەرنى قىلىپ قوللىرىنى يۇدى ، لۆڭگىگە سۈرتتى . يىگىت ئاخىرىدا قاسىم قارىنىڭ ئالدىغا باردى . قوللار يۇيۇلۇپ بولغاندىن كېيىن ، ئوتتۇرىغا داستىخان سېلىنىپ ، ئىككى مىس لېگەندە سېمىز قوۋۇرغا گۆش بىسىلغان پولۇ كەلتۈرۈلدى . قاسىم قارى ئالدى بىلەن ئوماقلارنىڭ ئالدىدىكى لېگەندىكى گۆشنى نان ئۈستىگە قويۇپ توغراپ ئاشنىڭ ئۈستىگە قويدى ،

ئاندىن ئۆزلىرىنىڭ ئالدىدىكى گۆشنى توغرىدى.
مەدىل ئاسقال ئوماق ھەم ئۇنىڭ بالىلىرىغا قاراپ:
— قېنى مېھمانلار، ئاشقا قول سۇنىلى، — دېدى.
ئوماقلار ھور بىلەن بىللە گۈپۈلدەپ خۇش پۇراق چىقىپ تۇرغان ئاشقا قاراپ ئولتۇراتتى، قاسىم قارى:
— قېنى، دادا، چوڭ بولغاندىكىن قول سېلىپ بېرىڭ، — دېدى.
بوۋاي گۆشتىن بىر توغرام چۇشۇرۇپ، ئاشتىن بىر كاپام ئالدى. قاسىم قارى ئوماقلارنى ئاشتىن ئېلىشقا تەكلىپ قىلدى. ئوماق بوۋاي قىلغاندەك گۆشتىن بىر پارچە چۇشۇرۇپ، ئاشتىن ئالماقچى بولۇۋىدى، ئاش قولىغا چىقماي داستىخانغا چېچىلىپ كەتتى. بوۋاينىڭ ئېسىگە بىر ئىش كېلىپ قالدى، بېشىنى ئىرغىتىپ:
— ئاپلا، بىر ئىشنى ئۇنتۇپلا قاپتىمەن، قالاچ قاناقا لوپلۇقلارنىڭ تاماقنى قىزىق چېغىدا يېمەي، سەل تۇرغۇزۇپ، سوۋۇغاندىن كېيىن يەيدىغانلىقىنى ئېيتقان، پەقەت ئۇنتۇپ كېتىپتىمەن. قاسىم قارى، ھېلىقى ياغاچ لېگەن بىلەن قوشۇقتىن ئۇچنى ئەكىرىپ بەرسۇن، — دېدى.
قاسىم قارى تاشقىرىقى ئۆيگە چىقىپ كېتىپ بىر ياغاچ لېگەن، ئۇچ ياغاچ قوشۇق كۆتۇرۇپ كىردى ۋە بوۋاينىڭ ئېيتقىنىدەك قىلىپ، پولۇ ئۇستىدىكى گۆشلەرنى بىر نانغا چۇشۇرۇۋېلىپ، ئاشنى ياغاچ لېگەنگە تۆكتى، ئاندىن نانىنى ئاش ئۇستىگە دۇم كۆمتۇرۇپ گۆشنى تۆكتى، بىر توغرام گۆش پەسكە چۇشمىدى، بۇ ھەرىكەت پەم بىلەن ئېلىپ بېرىلدى، ئوماق ئوبدان كۆرۈۋالدى.
— بۇ لېگەنىنى، — مەدىل بوۋاي ياغاچ لېگەننى كۆرسىتىپ، — ئونتۇز يىلنىڭ ئالدىدا قالاچ قاناقا كەلگەندە، قولۇڭلاردىكىدەك ئون قوشۇق بىلەن ئالغاچ كەلگەنىكەن، ئەتىۋارلاپ ئىشلىتىمىز، قېنى. ئاشمۇ سوۋۇغاندۇ، يەڭلار، — دېدى.

ئاش يېيىلىپ بولۇندى . قوللار سۈرتۈلۈپ ، لېگەن ئېلىپ چىقىپ كېتىلگەندىن كېيىن ، بوۋاينىڭ ئىشارىسى بىلەن قاسىم قارى ئىخلاس سۈرىسىنى قىرائەت قىلدى . قىرائەت ئۇچ قېتىم تەكرارلانغان بولسىمۇ ، قارىنىڭ زۇۋاندارلىقىدىن ھەر قېتىملىق قىرائەت باشقا بىر زۇۋاندا ئېيتىلغاندەك تېخىمۇ يېقىملىق ، مۇڭ-لۇق ، ئاجايىپ تەسىرلىك ئاڭلاندى . ئوماق شۇ تاپتا قاسىم قارى-نىڭ قىرائىتى تومۇر - تومۇرلىرىغا ئېقىپ كىرىپ ، پۈتۈن ۋۇجۇ-دى ئېرىپ كېتىۋاتقاندەك سېزىمدە ئىدى . قىرائەتتىن كېيىن يەنە قولغا سۇ تارتىلدى . بۇ قېتىمقى قولغا سۇ ئېلىش مەدىل ئاسقالدىن ئەمەس ، ئوماقتىن باشلاندى .

مەدىل ئاسقالنىڭ ئارقا ھويلىسىدا دېھقانچىلىق سايمانلىرىنىڭ ھەممىسى تەل ئىدى . قاسىم قارى ھەربىر سايمانىنىڭ نېمىدەپ ئاتىلىدىغانلىقى ، قانداق ئىشلىتىلىدىغانلىقى ھەم قانداق ياسىلىدى-غانلىقىنى ئوماقلارغا تەپسىلىي سۆزلەپ بەردى .

— بۇلار ئېچىدە قول تۇتۇپ ئۆگىنىۋالمىسا بولمايدىغىنى سوقا تۇتۇش ، — قاسىم قارى سوقىنى تۇتۇپ تۇرۇپ چۈشەندۈر-دى ، — سوقىنى تۇتۇشنى بىلمىگەندە ، سوقا تاپتىن چىقىپ كې-تىپ ، يەر ئالا قالىدۇ ، ئەڭ يامىنى سوقىغا قاتقان كالىنىڭ پۇتىنى كېسىپ قويىدۇ . ئەتىگىچە سوقا تۇتۇشنى ئۆگىنىۋېلىڭلار . قالغا-نىنى قانداق ئىشلىتىلىدىغانلىقىنى ئېسىڭلاردا تۇتۇۋالساڭلارلا بو-لىدۇ ، — دېدى .

ئۇلار ھەممە نەرسىنى ئوبدان كۆرۈۋالدى ، بولۇپمۇ ئۆزەك بەزى نەرسىنى ئۆرۈپ - چۆرۈپ ئىنچىكىلەپ كۆرۈۋالدى ، ئۇزۇن - قىسقىلىقىنى غېرىچلاپمۇۋالدى . بۇ سايمانلاردىن پەقەت بىرىنىلا ئۇلار ياسىيالمايتتى . ئۆزەك ئاتىسىغا :

— بىر سوقا بىلەن سوقا چىشىدىن بىرنەچچىنى سېتىۋالساق ، قالغانلىرى ياغاچتا بولىدىكەن ، ئۆزىمىزمۇ ياسىۋالالمىغۇ-دەكمىز ، — دېدى .

— ۋۇي ، ماۋۇ بالىڭىزنىڭ ئەقلى باركەن جۇمۇ ، — دېدى

قاسىم قارى ئۆرده‌كنىڭ بېشىنى سىلاپ تۇرۇپ .
ئوماقلارنىڭ ته‌لىپى بويىچه ئه‌تىسى ئۇلار سوقا چىشىدىن ئۇچ-
نى ، سوقىدىن بىرنى ، تاش چوقۇيدىغان پولات ئىسكىنىدىن به‌شنى
ته‌يياراپ قويدى . بۇ نه‌رسىله‌رنى مه‌دىل ئاسقال : «سىله‌رگه مېنىڭ
يوللۇق سوۋغام بولسۇن» ده‌پ به‌ردى . يۇڭ ، تېره بىله‌ن كالا ،
قويلىرىنى مۆرىتىنى تېپىپ پۇل قىلىپ قويىدىغانلىقىنى ئېيتتى .
ئوماقلار ئۇچ ئانقا مىنىپ ، بىر ئانقا نه‌رسىله‌رنى ئارتىپ - تېڭىپ
يولغا چىقتى . قاسىم قارى بىله‌ن بالىسى ئۇلارنى قاراسۇدىنمۇ
ئۆتكۈزۈپ ، شىنىغىچه ئاپىرىپ يولغا سېلىپ قويدى .

سەككىزىنچى باب

ئوماقنىڭ تاختىسى

*بۇ يەردە ھەربىر مەھەللە ، ھەربىر كەپىنىڭ ، ھەر-
بىر ئېقىن ، ھەربىر قۇم دۆڭىسى ۋە ئۇزاق ياشاپ قۇرۇ-
غان ھەربىر توغراقنىڭمۇ ئاجايىپ كەچمىشى ، رىۋايىتى
بار .*

— خاتىرەمدىن . ئا .

1

باش كۈز . ئوماقلار ئائىلىسى چارىغا كۆچۈپ كەلگەندىن كې-
يىنكى بىرىنچى قېتىملىق دېھقانچىلىقنىڭ تۇنجى ھوسۇلىنى تەل-
تۆكۈس يىغىپ ، ئۇنىڭ ھۇزۇرىنى سۈرمەكتە . گويا سۇسىز
دەشت - جەزىرىدە ئۇزۇن يول يۈرۈپ چاڭقاقلىقتىن ھالى ۋاي
بولغاندا ، زۇمرەت بۇلاقتا ئۇلاشقان ئادەمدە بولىدىغان خۇشاللىق-
تەك ، ھاياتنىڭ يېڭىچە ياشاش لەززىتىدە ئۇلارنىڭ ۋۇجۇدى ياش-
ناپ ، كۆڭۈللىرى شادلانماقتا . قىرقىپ قويغاندەك تەكشى بوي
سوزغان ياپيېشىل مايسىلارنىڭ لەرزان ئەسكەن شامالدا يېنىك
چايقىلىشىلىرىنى كۆرۈپ ، ئۇلار چەكسىز خۇشاللىق ۋە ئىپتىخار-
لىققا چۆمۈلگەنىدى . ئالتۇن باشاقلارنىڭ لوپنۇر قوشاقلىرىنىڭ
رىتىمىدەك يەڭگىل دولقۇنى ئۇلارنىڭ قانلىرىنى ئۇرغۇتۇپ ، ئۆز-
لىرىنى شادلىق ئالىمىدە پەرۋاز قىلدۇردى .

تولۇق دانلىق باشاقلار ئورغاق كۆتۈپ تۇرغان كۆنلەردە ، ئۆردەك باشاقلارنى ئاتىسىغا كۆرسىتىپ تۇرۇپ :

— بۇغداي دانلىرى مۇشۇنىڭ ئىچىدىما ؟ — دەپ سورىدى .

ئوماق ئۆردەككە جاۋاب بېرىپ بولغۇچە ، تۆمۈر :

— بۇغدايىنىڭمۇ ئۆچكىنىڭكىدەك ساقىلى بولىدىكەن ـ هە ، — دېدى .

ئۆردەك ئاكىسىنىڭ گېپىگە قىزىقچىلىق قىلىپ :

— ئۆچكىنىڭ ساقىلى يەرگە قاراپ چىقسا ، بۇغدايىنىڭ ساقىلى ئاسمانغا قاراپ ئۆسىدىكەن ، — دېدى .

بۇ گەپكە هەممىسى كۈلۈپ كېتىشكەنىدى .

بۇغدايلار پىشىپ ئورۇيدىغان ۋاقىت بولۇپ قالدى . ئورما بۇلارغا يېڭىلىق ئەمەس . بۇلار يىلدا ئىككى قېتىم — 7 ـ ئايدا بىر ، 10 ـ ئاينىڭ ئاخىرىدا بىر ئورما ئورۇيدۇ ، لېكىن بۇغداي ئورمىسى بىلەن ئوت ئورمىسى ئوخشىمايتتى ، ئوتنى باسىق[1] قىلىپ قويسىلا بولىدۇ . ئوماقلار بۇغداي ئورمىسىغا چۈشىدىغان كۈنلىرى ئالىباي ئاقساقال بىلەن ئەزىمباقىلار كېلىپ يېرىم كۈن ئورۇشۇپ بەردى . ئوماق بۇرۇن بۇغداي ئورۇپ باققاچقا ، تېزلا ئىگىلىۋالدى . توختاقمۇ بىر كۈن هەپىلىشىپ بۇغداي ئورۇشنى ئىگىلىدى . ئايقۇت ، ئايسۇلۇ ، تۆمۈرلەر چېچىلغان باشاقلارنى تەر-گەچ باغ باغلىدى ، ئۆردەك ئۆچىگە باغلىق تەييارلاپ ، باغلىق قويۇپ بەردى . هەممىسىنىڭ بېلى ئاغرىدى ، بولۇپمۇ ئوماق بىلەن توختاق بەزى كۈنلىرى بېلىنى ئالالمايلا قالدى... بۇنداق چاغدا ئورمىلىقنى چاڭ كەلتۈرۈپ ياڭرىغان ئايقۇت بىلەن ئايسۇلۇنىڭ قوشىقى ، ئۇلارنىڭ بەل ئاغرىقىنى ساقايتىپ ، روهىنى كۆتۈرۈۋېتەتتى...

مانا ، ئۇلار هازىر شۇ تۇنجى قېتىملىق جاپالىق ئەمگىكىنىڭ شېرىن لەززىتىنى تېتىپ هۇزۇرلانماقتا . ئايقۇت ، ئايسۇلۇلارنىڭ يارغۇنچاقتا تەييارلىغان بۇغداي ، قوناق يارمىسىدا ئەتكەن قازان

① باسىق — ئوت ـ چۆپلەرنى ئورۇپ ياتقۇزۇپلا قويۇش .

قوتۇرمىچى ، قۇم كۆمەچ ، چوغ كۆمەچ نانلارنى پىشۇرۇپ يېگەنلەر. نىدى .

نەچچە ئاينىڭ ئالدىدا ، ئوماق كورلىدىن ئېلىپ كەلگەن گۈ- رۈچنى تاماق قىلىپ يېگەن چاغدىكى بىر قىزىق ئىش ئۇلارنىڭ ئېسىدىن زادى چىقمايدۇ . ئايقۇتنىڭ گۈرۈچ تامىقى تۈگۈل گۈ- رۈچنىمۇ تۈنجى كۆرۈشى ئىدى . ئۇلار گۈرۈچ تامىقى ئېتىپ يەيمىز دەپ ئالايىتەن بىر قوي سويۇشتى . ئوماق مەدىل ئاسقالدىن ئاڭلىۋالغىنى بويىچە : «ئالدى بىلەن گۈرۈچنى پاكىز يۇيۇپ سۇغا چىلاپ قويىسىلەر ، گۆشنى چوڭ - چوڭ ماشاپ ياغدا قورۇيسە- لەر ، ئاندىن گۈرۈچنى سېلىپ ئوبدان قاينىتىۋېتىپ هورى چىقمە- لەر ، ئاندىن گۈرۈچنى سېلىپ دۈملەيسىلەر . ئالدىڭلاردىن قىرىق تۆگە ئۆت- غۇدەك قىلىپ چىڭ دۈملەيسىلەر . ئالدىڭلاردىن قىرىق تۆگە ئۆت- كەنچىلىك ۋاقىت ئۆتكەندىن كېيىن ، ئاشنى ئۇسساڭلار بولىدۇ» دەپ گۈرۈچ تامىقنى قانداق ئېتىشنى ئۆگىتىپ قويدى . چوڭ - كىچىك ئالتە ئادەمگە قانچىلىك گۈرۈچ سالسا بولىدىغانلىقىدىن تارتىپ دەپ بەردى . ئايقۇت بىلەن ئايسۇلۇ بىر تالاي گۆش بىلەن ئۇچ چۆچەك گۈرۈچنىڭ چۆكۈپ قاينىشىغا خېلى ياغ كېتىدىغانلە- قىنى پەرەز قىلىپ ، بىر قوينىڭ قۇيرۇقى بىلەن ئىچ يېغىنىڭ هەممىسىنى توغراپ كۆيدۈرۈپ ، يېرىم قازان ياغقا ئالدىدا گۆشنى سېلىپ قورۇدى ، كەينىدىن گۈرۈچنى سېلىپ بىرنەچچە قاينىتىۋا- دىن كېيىن دۈملىۋەتتى ، ئاندىن ئايسۇلۇ ئايقۇتنىڭ ئالدىدىن تۆگە ماڭدىمىدا مېڭىپ ئۇيانغا بىر ، بۇيانغا بىر مېڭىشقا باشلىدى . بۇنى ئايقۇت ساناپ تۇردى . «تۆگە» قىرىق قېتىم ئەمەس ، يىگىرمە قېتىممۇ ئۆتمەي تۇرۇپ قازاندىن غەلىتە پۇراق چىقىشقا باشلىدى . بۇنىڭ نېمە پۇراقلىقىنى ئايقۇتمۇ ، ئايسۇلۇمۇ ئۇقالمىدى . قازاننى ئېچىپ كۆرەيلى دېسە ، تېخى قىرىق «تۆگە» ئۆتۈپ بولمىدى. ئۇلار نېمە قىلارىنى بىلمەي تۇرغاندا ، ئوماق ئۇچ بالىسىنى باشلاپ

تاماققا كەلدى . ئۇلارنىڭ بۇرنىغىمۇ گۈپپىدە بىر خىل پۇراق ئۇرۇلدى . ئۇچاقتا گۈرۈلدەپ ئوت كۆيۈۋاتاتتى .
— ۋوي ، ئوتنى ئۆچۈرۈۋەتمىدىڭلارما ؟
— ئوتنى ئۆچۈرەمتۇق ، سىز ئۇنداق دېمىگەنغۇ ؟ — ئايسۇلۇ بېرىپلا ئوتنىڭ ھەممىسىنى تارتىۋېتىپ ، ئۇستىگە بىر كاسا سۇ تۆكۈۋەتتى . «پاخ» قىلىپ چوغ بىلەن قوغدىن كۈل توزۇدى ، گۈپپىدە كۈل ھىدى تارقىدى .
دەل مۇشۇ ۋاقىتتا ، ھويلىغا ئالىبباي ئاقساقال كىرىپ كەلدى .
— ۋوي ، نېمە پۇراق بۇ ؟ — ئالىبباي ئاقساقال ئېغىز - بۇرنىنى ئېتىۋالدى .
— ماۋۇلىنى گۈرۈچ تامىقى ئېتىڭلار دەپ قويۇپ چىقىپ كەتسەم ، ئوتنى تارتىۋەتمەي گۆش بىلەن گۈرۈچنى كۆيدۈرۈپ قويغان ئوخشايدۇ ، — دېدى ئوماق .
ئايقۇت قازاننى ئاچتى . گۆش ئۆز يېغىدا قورۇلىۋېرىپ جىگىردەك رەڭگىگە كىرىپ قالغان ، جىگىردەكلەر بولسا كۆيۈپ قاپقارا بولۇپ قالغانىدى . گۈرۈچمۇ ياغدا قاينىۋېرىپ رەڭگىدىن كېتىپ ، جىگىردەك رەڭگىدىن ئۆتە قارامتۇل رەڭگە كىرىپ قالغانىدى . ئالىبباي ئاقساقال ئاشتىن بىر قوشۇق ئېلىپ چاينىپ بېقىپ كۈلۈپ كەتتى . گۈرۈچ ياغدا قاينىۋېرىپ چىش ئۆتمەيدىغانلا بىر نەرسە بولۇپ قالغانىدى .
ئالىبباي ئاقساقال ئايقۇتقا قاراپ :
— سىلەر گۈرۈچ تامىقى ئەمەس ، گۈرۈچ كاۋىپى قىپسىلەر . سۇ قۇيماي ياغدىلا پىشۇردۇڭلارما ؟ — دەپ سورىدى .
— سۇ قۇيامتۇق ؟ ! — ئوماق مەدىل ئاسقالىنىڭ : «قورۇپ بولۇپ سۇ قۇيۇپ قاينىتىپ ، ئاندىن گۈرۈچنى سېلىپ يەنە قاينىتىسىلەر... » دېگەندەك قىلغىنىنى ئېسىگە كەلتۈردى . ئەمما ئۆزىنىڭ ئۇنداق دېمەي ، تاماق ئەتتۇق دەپ جاھاندا يوق ، يېگىلىمۇ بولمايدىغان ئەمەسلا بىر نەرسە ئەتكەنلىكىدىن ئۇمۇ ، باشقىلارمۇ

ئاجايىپ بىر قىزنىڭ كۆرگەنده‌ك كۆلۈپ كېتىشتى ، كۈلگەنده‌ر. مۇ ئاۋازلىرىنى قويۇپ بېرىشىپ بىرھازا كۈلۈشتى . ئۇلارنىڭ كۈلكىسى شۇ ھامان پۈتۈن چارىغا تاراپ ھەممە ئۆيلەرده ئەكس سادا بېرىپ كۈلكه قوزغىدى ، ئاڭلىغانلىكى كىشى كۈلدى . يېڭى قوشاققا يېڭى باھانه ئىزده‌پ يۈرۈيدىغانلار تېخى شۇ ھامان ئۇ ھەقته قوشاقمۇ توقۇپ چىقتى :

ئايقۇت تاماق ئېتىپتۇ ،
سۇ ئورنىغا ياغ قۇيۇپ .
گۆشۇ بوپتۇ جىگىرده‌ك ،
گۈرۈچ كۆيۈپ قورۇلۇپ...
بىر چىشلەم گۆش يېمەپتۇ ،
شۇنچه يوغان قوي سويۇپ .

ئوماقلار مەسلىھەتلىشىپ ئۆزلىرىنىڭ تۇنجى دېھقانچىلىقىنىڭ مېۋىسى بولغان بۇغداي ، قوناق يارمىسىدا بىرنەچچه قازان قوتۇر-مىچى ، قۇم كۆمەچ ، چوغ كۆمەچ پىشۇرۇپ تەييارلىدى . بىر خالتىدىن بۇغداي ، قوناق يارمىسى ، بۇغداي ، قوناقنىڭ ئۆزىدىن بىر خالتىدىن ئېلىپ تايۇق ، ئۇلامخانلارنى ، نەۋرىسىنى يوقلاپ كەلمەكچى بولۇشتى . ئەته يولغا چىقمىز ده‌پ ئاتلىرىنى ئوتلاقتىن ئەكېلىپ تاڭشۇرۇپ قويدى . كەچكه يېقىن ئالىباي ئاقساقال ، مەھەللىنىڭ قېرىلىرىدىن بولۇپ بەش ـ ئالته كىشى پاراڭلىشىپ ئولتۇراتتى ، بىر بالا كىرىپ :

— ئوماق ئاغا ، سىزنى كورلىدىن كەلگەن بىر كىشى ئىزده‌يدىكەن ، — دېدى .

ئوماق سىرتقا چىقتى . ھويلىنىڭ شاخشا ئىشىكى ئالدىدا ئاتنىڭ تىزگىنىنى تۇتۇپ قاسىم قارى تۇراتتى . يېنىدا يۇكلۇك بەش ئېشەكمۇ بار ئىدى . ئوماق ئىتتىك قاسىم قارىنىڭ ئالدىغا باردى . ئىككىسى قۇچاقلىشىپ كۆرۈشتى .

— تۆمۇر ! — ئوماق ئۆيگه قاراپ توۋلىدى .
ئۆيدىن تۆمۇر بىلەن ئۆرده‌ك چىقتى .
— ۋوي ، قاسىم قارى ئاغام كېتىپتۇغۇ ! — ئۇ ئىككىسىمۇ كېلىپ قاسىم قارى بىلەن كۆرۈشتى .
ئوماق ئىككى ئوغلىغا تاپىلاپ :
— ئاتىنى لاشكىغا باغلاپ قويۇپ ، ئېشه‌كتىكى يۈكله‌رنى چۈشۈرۈپ هويلىغا ئورۇنلاشتۇرۇپ قويۇڭلار ، — ده‌پ قويۇپ ، قاسىم قارىنى باشلاپ ئۆيگه ئه‌كىرىپ كه‌تتى .
ئۇلار ئۆيگه كىرگه‌نده ، ئۆيدىكىلەر ئورنىدىن تۇرۇشۇپ مېهمانغا هۆرمه‌ت بىلدۇرۇشتى ۋه ئالىباي ئاقساقال بىلەن يه‌نه بىر چوك ياشلىق كىشىنىڭ ئوتتۇرىسىدىن ئورۇن بىكارلاپ قاسىم قارىنى ئولتۇرۇشقا ته‌كلىپ قىلدى .
قاسىم قارى ئىسمى ـ جىسمىغا ، خېلى ـ خېلى تۆرگه ته‌كـ
لىپ قىلىشقا لايىق سالاپه‌تلىك بولۇپ ، بېشىغا قارا مه‌خمه‌لده تاشلىغان ئوتتۇرا هال گىرۋه‌كلىك كه‌مچه‌ت تۇماق ، ئۇچىسىغا گۆش ره‌ڭگه مايىل قارامتۇل چه‌كمه‌ن په‌شمه‌ت كىيىپ ، ئۇستىدىن تۇم قارا چه‌كمه‌ن بەلۋاغ باغلاپ ، قارا چه‌كمه‌ن ئىشتان ، پۇتىغا مه‌سه ـ كالاچ كىيگه‌نىدى . قاسىم قارى كالاچنى سىلىۋېتىپ ، مه‌سىنى يه‌رگه بىرنه‌چچىنى قاتتىق تېپىپ توپىنى قېقىۋېتىپ سۇپىغا چىقىپ ، ئۆزئارا ته‌كه‌للۇپ قىلىشقاندىن كېيىن بوش ئو-رۇنغا كېلىپ ئولتۇردى . مه‌سىنى بۇگۇن ئه‌تىگه‌ن يا ئاخشام قارىگۇل بىلەن په‌ردازلىغانلىقى بىلىنىپ تۇراتتى . چىرايلىق ياسـ
تىلغان ساقال ـ بۇرۇتى قاسىم قارىغا باشقىچه ئىسكه‌ت كىرگۈزۈپ تۇراتتى . قاسىم قارى تىزلىنىپ ئولتۇرۇپ بولۇپ ، ئىككى پېشـ
نى ئىككى تىزى ئۇستىدىن قايرىپ بېسىپ قويدى . ئىككى ئالىقـ
ىنى تىزلىرى ئۇستىگه قويۇپ تۇرۇپ گېپىنى بوشقىنا قىرىپ قويغاندىن كېيىن قىرائه‌تكه ئېغىز ئاچتى . «بىسمىللا...» دىن كېيىن ، «پاتىهه» سۇرىسىنى ئوقۇدى ، ئارقىدىن ئۇلاپ «ئىخلاس» سۇرىسىنى ئۇچ قېتىم ته‌كرارلاپ ئوقۇپ خه‌تمىقۇرئانىنى ئاخىرلاش-

تۇرۇپ «خوش» دەپ ئىككى يانغا قاراپ قويۇپ ئولتۇرۇشۇەردى .
ئالىباي ئاقساقالمۇ ، باشقىلارمۇ بىر مېھمانغا ، يەنە «قانداق ئىش بۇ ؟» دېگەندەك بىر ـ بىرىگە قارىشىپ ئولتۇرۇپ كېتىشتى .
ئوماق دەرھال ئەقلىنى تاپتى ـ دە :
— قېنى ئاقساقال ، چوڭ بولغاندىكىن دۇئاغا قول كۆتۈرۈپ بەر ، — دېدى .
ئوماق قىرائەت قىلغان ئادەم دۇئا باشلىماي ، ئولتۇرغانلار ئىچىدە ياشتا ھەم ھۆرمەتتە چوڭراق ئادەمنىڭ دۇئا باشلاپ بېرىدىغانلىقىنى مەدىل ئاسقالنىڭ ئۆيىدە ھەم ئۇلارنىڭ قوشنىلىرىنىڭ چاقىرىقىدا كۆرۈپ : «ھە ، ئەسلىدە مۇنداق قىلىدىغان ئىشكەن» دەپ ئويلىغانىدى . ئۇنىڭ ئالدىدا كورلىدىن كەلگەن سېپىتچى ، ئوقەتچىلەر بىرەرسىنىڭ ئۆيىگە كىرىپ قالغاندا قىرائەت قىلىپ قالسا ، ئۆزلىرىلا : «ئامىن» دەپ دۇئا باشلاپ كەتكەنىدى . ئۆزىنى «قارى» دەۋالغان قاسىم ئوغرىمۇ ئوماقنىڭ ئۆيىدە شۇنداق قىلغانىدى .
ئالىباي ئاقساقال ئوماقنىڭ گېپىى بىلەن مەڭدەپ قالغاندەك بولۇپ ، يېنىدىكىلەرگىمۇ تەكەللۇپ قىلىپ قويماي دۇئا باشلاپ قول كۆتۈردى . باشقىلار : «ئامىن» دەپ ئەگىشىپ قول كۆتۈردى . دۇئا تۈگىگەندىن كېيىن ، ئوماق قاسىم قارىنى ئولتۇرغانلارغا تونۇشتۇردى .
ئالىباي ئاقساقال ئوماققا قاراپ :
— سىلەر قالاچ قاناقانىڭ ۋاستىسى بىلەن تونۇشۇپتىكەنسىلەر ، ھە ، بىز مانا مۇشۇ ياشقىچە كۆنچىنىڭ نېرىسىغا ئۆتۈپ باقمىدۇق ، — دېدى .
قاسىم قارى ئوچۇق ، چىقىشقاق بولغاچقا ، ئۆيدىكىلەر قىزغىن پاراڭ قىلىشىپ ، تونۇشقىلى ئۇزۇن بولغان ئۇلپەتلەردەك ئۆزلىشىپلا كەتتى . ئالىباي ئاقساقال قاسىم قارىدىن :
— ئاڭلىساق كورلىدا ھازىر ئېگىز ـ پەسچىلىك دەيدۇ . بۇ گەپلەر راستمۇ ؟ — دەپ سورىدى .

بۇنداق گەپنى كورلەدىن كەلگەن ئوقەتچىلەر كۆتۈرۈپ كېلەتتى .

— ئانچىمۇ ئەمەس ، يۇرت بولغانكىن ئۆرىتۆپىلىك بولۇپ تۇرىدىغان ئىشكەن ، — دەپلا ئارتۇقچە گەپ قىلمىدى .

بېشىدىن جىق ئىسسىق - سوغۇقنى ، چايقىلىش ، چېقىلىشلارنى ئۆتكۈزگەن مەدىل ئاسقال قاسىم قارىغا گەپ - سۆزدە ئېھتىياتچان بولۇشنى كۆپ تاپىلىغانىدى .

— ئاتام بىتاب بولۇپ قېلىپ ، كۈندىن - كۈنگە ئاجىزلاپ كېتىۋاتىدۇ . «كۆزۈمنىڭ يورۇقىدا كىشىنىڭ ئامانىتىنى قولىغا تەگكۈزۈۋېتەيلى» دەپ يۈگ - تىرىلەرنى بىر ئامالالاپ قولدىن چىقاردۇق ، قوي ، كالىلارنى ساتتۇق . پۇلىنى پۇل پېتى ئەكېلەيلى دېسەك ، زامان تۇراقلىق بولمايۋاتىدۇ ، ئۇ ھۆكۈمەتنىڭ پۇلى بۇ ھۆكۈمەتتە ئۆتمەيدۇ . شۇڭا پۇلنىڭ بىر قىسمىغا ياراق قېچىردىن بىرنى سېتىۋالدۇق ، يەنە بىر قىسىم پۇلغا ھەر خىل رەخت ھەم ئۇن ، گۈرۈچ ۋە قۇرۇق مېۋە — قاق ، چىلان ئېلىپ كەلدىم ، — دېدى قاسىم قارى ، مېھمانلار چىقىپ كەتكەندىن كېيىن .

ئوماق كورلىغا بارغان چېغىدا ئايقۇت بىلەن ئايسۇلۇغا بىردىن ئەتلەس كۆڭلەك ئالغاچ كەلگەنىدى . ئايقۇت بىلەن ئايسۇلۇ كۆڭلەكنى كىيىپ چىقىۋىدى ، قوي ، كالىلارنى ساتتۇق . پۇلىنى پۇل پېتى ئەكېلەيلى دېسەك ، زامان تۇراقلىق بولمايۋاتىدۇ ، ئۇ ھۆكۈمەتنىڭ پۇلى بۇ ھۆكۈمەتتە ئۆتمەيدۇ . شۇڭا پۇلنىڭ بىر قىسمىغا ياراق قېچىردىن بىرنى سېتىۋالدۇق ، يەنە بىر قىسىم پۇلغا ھەر خىل رەخت ھەم ئۇن ، گۈرۈچ ۋە قۇرۇق مېۋە — قاق ، چىلان ئېلىپ كەلدىم ، — دېدى قاسىم قارى ، مېھمانلار چىقىپ كەتكەندىن كېيىن .

ئوماق كورلىغا بارغان چېغىدا ئايقۇت بىلەن ئايسۇلۇغا بىردىن ئەتلەس كۆڭلەك ئالغاچ كەلگەنىدى . ئايقۇت بىلەن ئايسۇلۇ كۆڭلەكنى كىيىپ چىقىۋىدى ، چارلىق ئايالالار كۆزلىرىنى يوغان ئېچىپ قاراپ قالغانىدى . بىرى «ۋىيەي» دەپ بۇ يېرىنى تۇتسا ، يەنە بىرى كېلىپ ئۇ يېرىنى تۇتاتتى . ئەتلەس كۆڭلەكنى كىيىپ ئايقۇت بىلەن ئايسۇلۇ گويا ئەتلەسكە ئورالغان ئاينىڭ ئۆزى بولغانىدى .

قاسىم قارى ئوماقنىڭ پۇلىغا بەش كىيىملىك ئەتلەس ، يەنە بىر تالاي چەكمەن ، شايى ، شاتۇار ، سەرگەز ئېلىپ كەلگەنىدى . بۇ مالالارنىڭ ناھايىتى ياخشى ۋاقتىتا كەلگىنىدىن ئايقۇت بىلەن ئايسۇلۇ قەۋەت خۇش بولۇپ كەتتى .

قاسىم قارىنىڭ قىرائىتى ئالىباي ئاقساقال ھەم سورۇندىكى

قېرىلارغا بۆلەكچە تەسىر قىلىپ كەتكەندى . قىرائەتتىكى سۆزلەرنىڭ مەنىسىنى بىلمەسلىكى ، قىرائەتنىڭ ئۆزىلا خۇددى بىر تىلسىم ئېقىندەك ئۇلارنىڭ تومۇر - تومۇرلىرىغا ئېقىپ كىرىپ ، تەن - تېنىگە شۇرۇرىدە سىڭىپ كەتكەن . ئۇلار كىشى دىلىنى ئېرىتىدىغان بۇنداق زۇۋانلىق قىرائەتنى ئاڭلاپ باقمىغانىدى .

ئالىبابا ئاقساقال باشلىق قېرىلار ئۆيدىن چىقىپ كېتىۋاتقاندا بىرەيلەن :

— قالىتىس مولىلا قاردىكەن ، ئەتە بىزنىڭ ئۆيگە چاقىرساق ، — دېدى .

— ئالدى بىلەن مەن چاقىراي ، ئەتە چۈش مەھەلدە قاسىم قارىنى بىزنىڭ ئۆيگە باشلاپ چىق ، — ئاقساقال قېرىلارغا قاراپ ، — سىلەرمۇ كىرىڭلار ، — دېدى .

ئوماق ئالىبابا ئاقساقالغا :

— بۇ تەكلىپنىڭنى ئۆز ئاغزىڭ بىلەن قاسىم قارىنىڭ ئۆزىگە دە ، بۇ بىر قائىدە ئىكەن ، — دېدى .

— مانداق دېگىن ، بۇنداق ئىنچىكە تەرەپنى بىلمەيدىكەنمىز ، — ئالىبابا ئاقساقال قۇرداشلىرىغا قاراپ دېدى ، — سىلەر مېڭىپ تۇرۇڭلار ، مەن كىرىپ تەكلىپ قىلىپ قويۇپ چىقاي .

— چۈشكە تۇرالمايمەن ، ئالدىرايمەن ، ئاتامنىڭ ھالى بەك بوش . ئاتام : «قالاچ قاناقانىڭ تۇپرىقىغا چىقىپ خەتمىقۇرئان قىلىپ قوي» دېگەن ، يىراق ئىكەن ، ئۇ يەرگىمۇ بارالمىغۇدەكمەن . ئوماقلارنىڭ ئامانىتىنى ئۆز قولىغا تاپشۇرۇۋېتىشنى دېمىسەم ، ئاتامنىڭ ھازىرقى ھالىدىن ھەرگىز بۇ يەرگە كېلەلمەيتتىم . ئەپۇ قىلىڭلار ، مەن ئەتە سەھەر يولىغا چىقىپ كەتمىسەم بولمايدۇ ، — دەپ ، قاسىم قارى ئەتە ئەتىگەندىلا كېتىشتە چىڭ تۇرۇۋالدى .

— ئۇنداق بولسا ، — دېدى ئوماق ، — قاسىم قارى بىزنىڭ ئۆيدە تۇزۇك بىر ۋاخ تاماق يېيىدى . مەن ھازىرلا مەھەللىدىكى قېرىلارغا خەۋەر قىلاي ، بىزنىڭكىدە بولايلى .

— چاقىرىدىغان ئادەملىرىڭگە ئۆزۇڭ خەۋەر قىلىۋەت ، مەن

ئۆيگه چىقىپ كىرەي ، — ئالىباي ئاقساقال شۇنداق دەپلا ئىتتىك كېتىپ قالدى .

ئوماق چاقىرىدىغان ئادەملەرنى تۆمۈرگە تاپىلاپ قويۇپ ، توختاقنى چوڭ قويدىن بىرنى تۇتۇپ كېلىشكە ماڭدۇردى .

توختاق ئاتنىڭ ئالدىغا قويدىن بىرنى ئارتىپ ئۆينىڭ ئالدىغا كېلىشگە ، ئالىباي ئاقساقالمۇ ئۆزى بىر ئاتقا مىنىپ ، بىر ئېشەككە بىر تاغار بىرنېمنى ئارتىپ كەلدى - دە ، ئوماققا : — يېڭى بېلىق ، مانجاغا چۈشۈپ قاپتىكەن . ھەممىنى ئەكەلدىم ... يېيىشىمىزچە يەيلى ، قالغىنىنى قاسىم قارى ئالغاچ كەتسۇن ، — دېدى .

2

قاسىم قارى كىشىلەرنىڭ يېرىم كۈن بولسىمۇ تۇرغان بولسىمۇ ئىز دەپ شۇنچە تۇتقىنىغا قارىماي ئاتىسىغا تارتىشىپ ، دېگەن قەرەلدە — بامدات نامازنى ئوقۇپ بولۇپلا يولغا تەرەددۇتلاندى . ئالىباي ئاقساقال ئاخشاملا يېرىم تاغار بېلىقنىڭ ئىچ - قارنىنى ئېلىپ تازىلىتىپ ، بىرقۇر تۇزلاپ تەييار قىلغۇزۇپ قويغانىدى ، ئەتىگەنده ئۆزى كېلىپ بۇ بېلىقلارنى قارىغا يوللۇق تۇتتى . ئوماق مۇ ئاخشام بىر قوينى ئۆلتۈرۈپ قويغانىدى ، ئۇ ئۇنى يوللۇق تۇتتى . قاسىم قارى بۇ نەرسىلەرنى ئالغىلى ئۇنىماي بەك تەستە قوبۇل قىلدى . توختاق بىلەن تۆمۈر قاسىم قارىنى تېيىزكۆلدىن ئۆتكۈزۈۋېتىپ كېلىش ئۈچۈن بىللە ماڭدى .

«يوقنىڭ غېمىنى خۇدا قىلىدۇ» دېگەندەك ، ئايقۇت بىلەن ئايسۇلۇ ئەتلەس كۆڭلەكلىرىنى ئابدالغا كىيىپ بېرىش ، كىيىپ بارماسلىقتا ئىككى خىيال بولۇپ قالغانىدى . «ئالغاچ بېرىپ كىيسە ، ئۇلامخان ، زۇمرەتلەر ئەجەب بىزگىمۇ ئېلىپ كەلمەپتۇ ، دەپ قالارمۇ» دەپ ئويلايتتى ، كىيىپ بارماسلىقىمۇ كۆڭلى ئۇنىمايتتى . «بىزگە ئالغاندىكىن ، ئۇلارغىمۇ ئالغان بول-

سىچۇ ، ھە» دېيىشىپ كەتكەندى . مۇشۇنداق خىجالەتچىلىكتە تۇرغاندا قاسىم قارىنىڭ بەش كۆڭلەكلىك ئەتلەس ئالغاچ كەلگەنلە- كىنى كۆرۈپ ، ئايقۇت بىلەن ئايسۇلۇنىڭ گۈلقەقەلىرى ئېچىلىپ كەتتى . تەق قىلىپ قويغان سوۋغا - سالاملىرىنىڭ ئۈستىگە قاسىم قارى ئېلىپ كەلگەن ئۇن ، گۈرۈچتىن بىر خالتىدىن ، بەش كۆڭ- لەكلىك ئەتلەس ، يەنە باشقا سوۋغاتلىقلارنى ئېلىپ يولغا چىقىش- تى . مال - چارۋىلارنى قوشنىلىرىغا قاراپ قويارسىلەر دەپ قو- يۇپ ، ئۆيىنىڭ ئىشىكىنى كەندىر تالاسى بىلەن چىگىپ قويدى . بۇ ئۇلارنىڭ ئۆيىگە قۇلۇپ سالغىنى .

ئوماق ، ئايقۇت ، توختاق ، ئايسۇلۇلار ئانقا ، تۆمۈر قاسىم قارى ئېلىپ كەلگەن قېچىرغا ، ئۆردەك كۈنچىققانبەگ بەرگەن قېچىر بويلۇق ئېشىكىگە مىندى . سوۋغا - سالامىق نەرسىلەرنى قوشنىلاردىن ئارىيەت ئالغان ئىككى ئانقا ئارتتى ، يولنى تېزرەك مېڭىشنى مەقسەت قىلىپ بۇ سەپىرىدە كالا ئالمىدى . ئىتتىك ماڭسا چاربدىن ئابدالغا ئاتلىق ئۇچ كۈن ، ئادەتتىكىدەك ماڭسا تولۇق تۆت كۈن كېتەتتى . گاھىدا دەريا ياقىلاپ ياكى ئوتلاق ئىچى ، توغراقلىقلار بىلەن مېڭىلسا ، گاھىدا قۇملۇق ئىچىدە مې- ڭىشقا توغرا كېلەتتى .

ئوماقلار كۈزلەك ، تىكەنلىكتىن ئۆتتى . تىكەنلىكنىڭ يېرى مۇنبەت ، ئوتلىقى كەڭ بولۇپ ، دەريا يۇزىدىن ئېگىزرەك بولغاچقا زەيلىشىش ، تاشقىن سۇ بېسىش خەۋپى ئاز ئىدى . ئەتراپىدىكى مەھەللىلەردە ئۆيلەر خېلى قويۇق ، ئادەملەر ئاۋۇنراق ئىدى . تە- كەنلىكتىن ئۆتۈپ يېڭىسوۋغا يېقىنلاشقاندا ئارغان دەرياسىنى ياقىلاپ مېڭىشقا توغرا كەلدى . ئات - ئۇلاغلارنى سوۋۇتۇپ ، ھاردۇقىنى چىقارغاچ ئازراق ئوتلىتىۋالماقچى بولۇپ ، بىر شاخاپچە بويىغا كېلىپ توختىدى . يۈك - تاقلارنى چۈشۈرۈپ ، ئېغىزدۇ- رۇقنى چىقىرىۋېتىپ ، ھەممە ئات - ئۇلاغنى چۈشەپ قويۇپ بەر- دى . ئايقۇت بىلەن ئايسۇلۇ ئابدۇشنى ئېسىپ سۇ قاينىتتى . قايناق سۇغا بەش قوشۇقتەك ئۇجۇل تالقىنى سېلىپ چەلگىتىپ بولغاچ-

دىن كېيىن ، بېلىق يېغىدىن ئازراق سېلىپ ، بوش بىر قاينىتىۋېتىپ ، ئابدۇشنى ئوتتىن ئېلىپ باشقا يەرگە قويۇپ قويدى . ئۇجۇل ئۇمىچى سەل سوۋۇغاندىن كېيىن چۆچەكلىرىگە ئۇسۇپ ئىچىشكە تەمشىلىپ تۇرغاندا ، دەريانىڭ يۇقىرى تەرىپىدىن قىرغاق بويلاپ كىچىك بىر چاپما كېمە تايap بىر قېرى ئادەم كېلىپ قالدى . ئۇ ئادەم نېمىشقىدۇر پالاقنى سول قولىدىلا تايايتتى ، ئوڭ قولى ساڭگىلاپ تۇراتتى . ئوماقلارنىڭ ئۇدۇلىغا كەلگەندە كېمىنى شاخاپچىگە ئەكىرىپ توختىتىپ تۇرۇپ :

— نەدىن كېلىۋاتسىلەر ، نەگە بارىسىلەر ؟ — دەپ سورىدى .

ئوماق قولىدا چۆچەكنى تۇنقىنىچە ئۆرە تۇرۇپ :

— چارىدىن ئابدالدىكى يېڭى يۇرتچاپقانغا كېتىۋاتىمىز ، — دېدى .

هېلىقى كىشى قويۇق چار ساقاللىق بولۇپ ، چىرايىدىكى قورۇقلار ئۇنىڭ سەكسەن ياشتىن كېيىم ئەمەسلىكىگە گۇۋاھ بېرىپ تۇراتتى .

— ئارغان دەرياسىنىڭ يېڭىسۇدىكى ئوتتۇرا قىسمى توسۇلۇپ قېلىپ سۇ تېشىپ ، ئەتراپنى سۇ بېسىپ كەتتى . شۇڭا ئارغانغا كىرمەي ، تارىم دەرياسىدىن ئۆتۈپ ، يېكەنكۆلنىڭ يۇقىرى تەرىپىدىن ئەگىپ ئۆتۈپ ، قۇملۇقنى توغرا كېسىپ ماڭساڭلار بولىدۇ ، — دېدى بوۋاي .

— بىز ئۇ يولدا مېڭىپ باقمىغان ، ئېزىپ قالارمىزمۇ ؟

— ئۇنداق بولسا ، بۇگۈن بىزنىڭ ئۆيده قونۇڭلار . ئەتە مەن سىلەرنى يېكەنكۆلدىن ئۆتكۈزۈپ قويماي .

شۇنداق قىلماي بولمايدىغاندەك ئىدى . كۈن ئاللىقاچان كەچكە يۇزلىنىپ قالغانىدى .

بوۋاي ئوماقنىڭ جاۋابىنى كۈتمەيلا قولىدىكى پالاقنى كېمىگە قويۇپ ، كېمىنىڭ تۇمشۇقىغا چىگىپ قويغان ئارغامچىنى كېمىدىن ئېلىپ قىرغاققا تاشلىدى . بوۋاي بۇ ئىشلارنى سول قولىدىلا قىلىدى ، ئوڭ قولى ساڭگىلاپلا تۇراتتى . ئوماق ئويلاپ قالدى : «ئوڭ

قولى ئىشلىمەمدۇيا» . توختاق ئارغامچىنى ئېلىپ كېمىنى تارتـ
تى ، ئۇنىڭغا ئۆردەكمۇ ياردەملەشتى . كېمىنىڭ بېشى قىرغاققا
چىقتى . بوۋاي كېمىدىن چۈشتى . ئوماق كۆرۈشكىلى بوۋاينىڭ
ئالدىغا باردى . شۇ چاغدا ئايان بولدىكى ، بوۋاينىڭ ئوڭ قولىنىڭ
جەينىكىدىن تۆۋەن قىسمى پۈلاڭلاپ تۇراتتى .

ئۇجۇل ئۇمىچى خېلى سوۋۇغانىدى . ئۇنى مۇشۇنچىلىك بول-
غاندا ئىچىۋەتمىسە ، يەنە ئازراقلا تۇرسا قويۇقلىشىپ كېتىدۇ .
ئوماق قولىدىكى چۆچەكنى بوۋايغا سۇنۇپ :

— هازىر ئۇسقان ، تېخى ئىچمىدىم ، — دېدى .

بوۋاي تۇزۇت قىلىپ تۇرماي ئوماقنىڭ قولىدىن قاچىنى
ئېلىپ :

— گوي ـ گوي ، ئۇجۇل ئۇمىچىكەن ـ هە ، بىر هەپتە
بولغان ئۇجۇل ئۇمىچى ئىچمىگىلى ، سېغىنىپ قاپتىكەنمەن ، —
دېدى ـ دە ، شاپىلدىتىپ ئىچىپ كەتتى .

ئۆردەك قولىدىكى قاچىنى ئاتىسىغا بەردى ، ئۇمۇ تېخى ئىچ-
مىگەنىدى...

ئۇماچ ئىچىپ بولۇنغاندىن كېيىن ، بوۋاي ئوماقتىن :

— سىلەر چاردا كىمنىڭ جەمەتىدىن بولىسىلەر ؟ — دەپ
سورىدى .

— مەن ئوماق ، ئاتام چارداقلىق تۇراق يولۋاس دېگەن
ئادەم ، — ئوماق ئاندىن بوۋايغا ئايقۇتنى ، باللىرىنى ، كېلىنى
ئايسۇلۇنى تونۇشتۇردى .

— گوي ـ گوي ، هەلىقى سانجىغاق بىلەن يولۋاس ئۆلتۈرگەن
قاراقوشۇنلۇق تۇراقمۇ ؟ ! مەن ئەسلىي يېڭىسۇلۇق ، مەھەممەتقۇلى
مەرگەن دېسە ، بۇ ئەتراپتا مېنى هەممە كىشى بىلىدۇ . ئۆيۈم
دەريانىڭ بېشى تەرەپتە ، ئۆيگە بارايلى ، — دېدى مەھەممەت
مەرگەن .

ئۇلار كېمىنى شاخاپچە بويىدىكى يۇلغۇنغا باغلاپ قويدى . بىر
ئاتتىكى يۈكنى باشقا ئاتلارغا يانداپ ئارتىپ ، بوشىغان ئاتقا بوۋاي

مىندى . بوۋاينى ئوماق ياردەملىشىپ مىندۇرۇپ قويماقچىدى ، ئەمما بوۋاي سول قولىدا ئاتنىڭ يالىنى تۇتتى ـ دە ، خۇددى بىر نەرسە تاپىنىدىن قاتتىقتاندەك لىككىدە سەكرەپ ئاتقا مىندى .

بوۋاينىڭ ئۆيى ئارغان دەرياسىنىڭ تارىمدىن بۆلۈنگەن ئوقمۇشىدا بولۇپ ، قومۇشلۇق شاخاپچىلەر كۆپ ئىدى . دەريا ، شاخاپچىلەر ياقىسىدىكى تارغىنا سوزۇق چاتقاللىقتىن باشقا يەرلەر ئېگىز ـ پەس كەڭ قۇملۇق بولۇپ ، بوۋاينىڭ ئىككى ئېغىزلىق قومۇش ساتما ئۆيى ئېگىز بىر قۇم دۆڭىسىنىڭ يامزىلىدا يالغۇزلا چوقچىيىپ تۇراتتى . ئۆيدە مەھەممەتقۇلى مەرگەن مومىيى بىلەن ئىككىسىلا تۇراتتى . بۇلارنىڭ بىساتىمۇ قۇملۇق ئىچكىرىسىدىكى لوپلۇقلارنىڭ بىساتىدا بولىدىغان نەرسىلەر — قازاندىن باشقىلىرى ـ نىڭ ھەممىسى ياغاچتا ياسالغان نەرسىلەر ، سېغىپ ئىچىدىغان بىر كالا ، مىنىدىغان بىر ئېتىلا بار ئىدى . مومای مانجا توقۇشنىڭ ئۇستىسى . مەھەممەتقۇلى مەرگەن ھەربىر شاخاپچە ئاغزىغا بىردىن مانجا ئورنىتىپ قويۇپ ، ئۆزى چاپما كېمىسىگە چىقىۋېلىپ قوشاق ئېيتقاچ قولىدىكى شۇرۇقنى سۇغا پالاقلىتىپ ئۇرۇپ ، بېلىقلارنى شاخاپچىلەرگە قوغلاپ مانجالىرىغا سولىۋالاتتى . 9 ـ ، 10 ـ ئايلاردا گەدەرمە قىلىۋالغان بېلىقنى بىر قىش كەڭ ـ كۇشادە يەپ چىقاتتى . مەھەممەتقۇلى مەرگەن بىلەن مومای ئوماقلارنى يېڭى بېلىق گۆشى بىلەن مېھمان قىلدى . بېلىق شورپىسىغا ئوماقلار يولدا يېيىشكە ئېلىۋالغان ئۇجۇل تالقىنىدىن چېلىپ ئۇماچ قىلىپ ئىچىشتى . ئەتىگەنلىككە ئۇجۇل قاتمىسى يېيىش ئۇچۇن تۆت بېلىق شورپىسىغا ئادەتتىكىدىن بىر ھەسسە ئارتۇق ئۇجۇل ـ جىگدە تالقىنى سېلىپ بىرئاز قاينىتىپلا قاچا ـ قاچىلارغا ئۇسۇپ قويدى . مومای يېشىنىڭ سەكسەندىن ئېشىپ قالغىنىغا قارىماي شۇنچە ساغلام ، تېتىك بولۇپ ، ھەربىكەتلىرى ئايقۇتنىڭكىدىن قالمىغۇدەك چاققان ، يېنىك ئىدى .

ئوماق ئېپىنى تېپىپ مەھەممەتقۇلى مەرگەندىن :

— مەھەممەت ئاغا ، قولۇڭ قانداق بولۇپ بۇنداق بولۇپ

قالغان؟ — دەپ سوردى.
— قولۇمنىڭ بۇنداق بولۇپ قېلىشىنىڭ سەۋەبىنى ھەممىڭ-لارنىڭ بىلگۈسى كېلىپ تۇرغانلىقىنى بىلىمەن، بۇنى سورىمىساڭ-لارمۇ دەپ بەرمەكچىدىم، — بوۋاي سول قولى بىلەن ئوڭ قول-ىنىڭ جەينىكىنىڭ تۆۋىنىنى تۇتۇپ قويۇپ گېپىنى داۋاملاش-تۇردى، — بۇ ئۇزۇنقى بىر ئىش...
مەھەممەتقۇلى ئوتتۇز نەچچە يىلنىڭ ئالدىدا — ئەللىك نەچچە ياش چاغلىرىدا يېڭىسۇدا تونۇق مەرگەنلەردىن ئىدى. كۆز يېتىم يەردىكى ھەرقانداق نەرسىنى ياسىدىن بىر ئوق ئۇزۇپلا يىقىتاتتى، پالانى يېرىگە ئاتىمەن دەپ چېنەپ دەل تەگكۈزەتتى. ئۇ بىر كۈنى دەريا بويىدا غاز، ئۆردەك ئېتىشنىڭ تەييارلىقىنى قىلىپ تۇراتتى، ئالدىدىكى قۇم دۆڭىسى يېنىدىن بىر چىشى يولۋاس چىقىپ قالدى. ئۇ شۇ چاغقىچە بىرەر يولۋاس ئېتىپ باقمىغانىدى. شۇ چاغدا چارىلىق تۇراق مەرگەننىڭ بېلىققا سانجىيدىغان ئادەتتىكى سانجى-غاق بىلەن يولۋاس ئۆلتۈرگەن باتۇرلۇقى توغرىسىدىكى گەپلەر يادىغا كېچىپ قالدى. ئۇنىڭمۇ يولۋاس ئېتىپ باققۇسى كەلدى. ئۇقياسىنى يولۋاسنىڭ يۈرىكىگە توغرىلاپ ئوق ئۇزدى. يولۋاس جايىدا تۆت - بەش سەكرەپلا يىقىلىپ تىركاشلاپ قالدى. مەھەم-مەتقۇلى مەرگەن ئوقياسىنى قويۇپ يولۋاس يىقىلغان يەرگە ماڭاي دەپ تۇرۇشىغا، يېنىدىكى قومۇشلۇق ئارىسىدىن بىر يولۋاس ھۆر-كىرىگىنىچە ئېتىلىپ كەلدى. مەھەممەتقۇلى مەرگەن ئۆزىنى دەر-ياغا ئاتتى، لېكىن يولۋاس ئۇنىڭ ئوڭ قولىنىڭ جەينىكىنى چاينە-ۋېتىشكە ئۈلگۈرگەنىدى، جەينەك ئۇستىخىنىنى چۈل - چۈل، گۆشىنى لەختە - لەختە قىلىۋەتكەنىدى.
مەھەممەتقۇلى مەرگەن سول قولى بىلەن چاينالغان ئوڭ جەي-نىكىنى چىڭ سىقىپ تۇتۇپ، ئۆزىنىڭ سۇ ئۈزۈش ماھارىتى بىلەن سۇنىڭ تېگىدە پاقىچىلاپ ئۈزۈپ ئۇ قاتقا چىقىۋالغانىدى. ھېلىقى يولۋاس تېخىچە سۇغا قاراپ تۇراتتى. يولۋاس قاراپ - قاراپ تۇرۇپ بېقىپ، ئاستا ئارقىسىغا ئۆرۈلۈپ ئۆلگەن يولۋاسنىڭ يېنى-

غا كەتتى . مەھەممەتقۇلى مەرگەن شاخاپچىدىن دىلپار① يوپۇرماقلىدى. رىنى ئۇزۇپ چىقىپ چاينالغان جەينىكىگە ئۇستى - ئۇستىلەپ چاپلاپ ، كۆڭلىكىنى يىرتىپ يوپۇرماق ئۇستىدىن قولىغا يۆگەپ ، دىلپار غولىدا چىڭ سىقىپ تېڭىۋەتتى . شۇنىڭدىن كېيىن ئۇنىڭ قولى جەينىكىدىن مېيىپ بولۇپ قالدى ، پەقەت تېرىسىلا تۇتۇپ قالغانىدى .

ئۆردەك بىر ئىشقا ھەيران قېلىپ ، ئۇنى بوۋايدىن سورىغۇسى كەلدى .

— ئىككى قولىنى پالاقشىتمايمۇ سۇ تېگىدە ئۇزگىلى بولامدا ؟

مەھەممەتقۇلى مەرگەن ئۆردەككە كۇلۇمسىرەپ قاراپ :

— ئۆزۇڭ كىچىك بولغىنىڭ بىلەن سۇ ئۇزۇشكە قىزىقىدىكەنسەن - ھە ، — دېيىشىگە ، تۆمۇر ئۇنىڭ گېپىگە ئۇلاپلا :

— شۇڭا ئۇنىڭ ئىسمى ئۆردەك ، — دەپ چاقچاق قىلدى.

تۆمۇرنىڭ چاقچىقىغا ھەممىسى كۇلۇپ كېتىشتى . بوۋاي كۇلكىدىن توختاپ :

— مانداق دېگىن ، ئىسمىم ئۆردەك دە . پاقىچىلاپ ئۇزۇشتە ئىككى پۇتقا كۈچ كېلىدۇ . ئۆگىنەيلا دېسەك ، ئۆگىنىۋالالايسەن ، — دېدى.

مەھەممەت مەرگەننىڭ قومۇش ساتمىسىنىڭ يېنىدىكى قۇم دۆڭى ئوماقنىڭ كۆزىگە باشقىچىلا كۆرۈندى . بۇ قۇم دۆڭى ئالاھىدە بىرەك بولۇپ ، ئېگىز چوققىسىدا غولىغا بەش ئادەمنىڭ غۇلىچى يەتمىگۈدەك يوغان ، تېخى ياش توغراقلاردەك باغجانلاپ تۇرغان بىر تۇپ توغراق تۇراتتى . قۇم دۆڭىنىڭ قاپ بەلدىن تۆۋەن تەرىپىدە قۇم دۆڭىسىنى ئايلىنىپ خۇددى بىراۋلار تەرىپىدىن تېرىپ ياكى تىكىپ قويغاندەك رەتلىك يۇلغۇنلار ئوراپ تۇراتتى . ئوماق مەھەممەت مەرگەندىن :

— مەھەممەت ئاغا ، ماۋۇ قۇم دۆڭىسى ئەجەب بىركىنا؟ — دەپ سورىدى .

① دىلپار — نېلۇپەر .

— بۇ قۇم دۆڭسىنىڭ نېمىدەپ ئاتىلىدىغانلىقىنى بىلمەيدۇ-
كەنسەن - ھە؟
— ئاڭلىماپتىكەن ، نېمىدەپ ئاتىلىدۇ؟
— دەريا بويلاپ تۆۋەنگە ماڭساڭلار ، — ھەممەتقۇلى مەرگەن قۇم دۆڭى تۇغرىسىدىكى گېپىنى باشلىدى ، — تىكەنلىك بىلەن يېڭىسۇ يىرىشىقىدا پەسرەك بىر قۇم دۆڭسى بار ، ئۇستىدە چوڭلۇ-قى مۇشۇ تۇغراقچە بار ، ئەمما قۇرۇپ تۇپ كۆتىكى قالغان بىر تېرەك بار . ئۇنى «گويتېرەك» ، بۇ قۇم دۆڭىنى «قاراساچ ئايىم دۆڭى» دەيمىز . «گويتېرەك» نىڭ كەچمىشى بىلەن بۇ قۇم دۆڭى-نىڭ كەچمىشى بىر - بىرىگە باغلىنىشلىق . بۇ ، بىزنىڭ بەزى ئەجدادلىرىمىزنىڭ كەچمىشى . مەن نېمىشقا ئادەمسىز بۇ دالىدا مومىيىم بىلەن ياپيالغۇز ماكان تۇتۇپ ئولتۇرىمەن؟ ئۆتكەن - كەچكەن ئۆتمۈرۈنچۇلەرگە مۇشۇ دۆڭ ، ئاشۇ «گويتېرەك» ھېكايە-سىنى سۆزلەپ بېرىمەن دەپ بولمامدۇ . بۇ ھېكايىنى بىلمىغانلار جىق قالمىدى . مەن ئۆلسەم بۇ ھېكايىنى سۆزلەپ بېرىدىغانلار يا چىقار ياكى چىقماس . شۇنىڭ بىلەن ئەجدادلىرىمىز تۇغرىسىدىكى بۇ بىر بۆلەك كەچمىش ئۇنتۇلۇپ كېتەر ، — مەھەممەتقۇلى مەر-گەن گېپىدىن توختاپ خىيالغا چۆككەندەك جىمىپ كەتتى .
«خۇدايا توۋا ، بۇ بوۋاينىڭ گەپلىرىمۇ قالاچ قاناقا بىلەن تۇلەك بوۋىنىڭ گەپلىرى بىلەن ئوخشاۋاتىدۇ . قالاچ قاناقا : ‹ئەجـ-دادلىرىنى ، ئەجدادلىرى تۇغرىسىدىكى كەچمىشلەرنى ئۇنتۇغان ھەرقانداق قوۋمنىڭ ئۆمرى كۆتە ، ئەتىسى قاراڭغۇ بولىدۇ › دەيدى-غان . بۇ بوۋايمۇ ‹ئەتىمىز قاراڭغۇ بولۇپ قالمىسكەن › دەيدىكەن ئەمەسمۇ . قېرىلار ئەجەب ئەجدادلارنىڭلا گېپىنى قىلىپ قالماي ، ئەتىمىزنىڭمۇ غېمىنى يەيدىكەن ، بىزدەك ياشتىكىلەر ، ياشلار ئۇ تۇغرۇلۇق ئانچە باش قاتۇرۇپ كەتمەيدىكەنمىز . ‹ئەتىكى قۇيرۇق-تىن بۇگۈنكى ئۆپكە ياخشى › دەپ قارايدىكەنمىز . بۇمۇ قالاچ قاناقا ئېيتقاندەك ئۇنتۇش ، ئايىنىش كېسىلىمۇ - قانداق؟» ئوماق ئوي-لىغانسېرى «گويتېرەك» بىلەن «قاراساچ ئايىم دۆڭى» نىڭ كەچـ-

مەشىگە قىزىقىپ قالدى.

— ئۇ ھېكايىنى سۆزلەپ بەر دەمسەن ، ئەلۋەتتە سۆزلەپ بېرىمەن . بۇ يەردە چوڭلاردىن باشقا باللىرىڭمۇ بولغىنى بەك ياخشى بولدى . بۇلارمۇ ئاڭلاپ قالسۇن ، — مەھەممەتقۇلى مەرگەن ھېكايىنى باشلىدى . بۇ ئارغان ، يېڭىسۇ ، تىكەنلىك ، كۈزلەكتىكى قېرىلار بىلىدىغان باتۇرلۇق ، مەردلىك ، چىن دوستلۇق ، چىن مۇھەببەت ، ۋاپادارلىق ، مېھرىبانلىققا مەدھىيە ئوقۇلۇپ ، ساختىپەزلىك ، نامەردلىك ، ۋەھشىيلىك ، ياۋۇزلۇققا نەپرەت ، قارغىش ياغدۇرۇلىدىغان «بوز كۆرپەش ، قاراساچ ئايىم» دەپ ئاتىلىدىغان ھەم تەسىرلىك ، ھەم ئېچىنىشلىق داستان . نامەرد ، ياۋۇز بايلىنىڭ مەرد ، ۋاپادار ، كەڭ قورساق ، باتۇر بوز كۆرپەشكە ۋەھشىيلەرچە زىيانكەشلىك قىلغانلىقى سۆزلەنگەندە ، ئۆردەكنىڭ كۆزى بىر نۇقتىغا تىكىلىپ قالغاندەك غەزەپتىن قېتىپ قالدى . شۇ تاپتا ئۇنىڭ نامەردلىككە ، سانقىنلىققا ، رەزىللىك ۋە ۋەھشىيلىككە قانچىلىك ئۆچلۇكى ، غەزەپ ـ نەپرىتى تۇتقانلىقىنى ئاشۇ چەكچىيىپ قالغان كۆزى ئىپادىلەپ تۇراتتى . ئۆزىنىڭ ھازىرلا چوڭ بولۇپ ، خۇددى بوز كۆرپەشتەك ۋەھشىيلىك ، رەزىللىكلەر بىلەن ئېلىشقۇسى كېلىپ كەتتى . قاراساچ ئايىمنىڭ ۋەھشىي ئاتىسىغا ، ياۋۇز ، رەزىل ، ھەسەتخور ئاكىسىغا ، يامانلارغا كەڭ ، ياخشىلارغا تار ئالەمگە نەپرەتلىنىپ ، بۇ ئالەمدە قوشمىغان خۇدايىم ئۇ ئالەمدە قوشۇپ قويار دەپ ، خەنجەرنى كۆكسىگە ئۇرۇپ ساپ مۇھەببىتى ئۈچۈن جان بېرىپ ، ئىككى ئالەملىك ئاشىقى بوز كۆرپەشنىڭ يېنىدا يانقانلىقى ۋە كىشىلەر تەرىپىدىن ئۇ ئىككىسىنىڭ مۇشۇ قۇم دۆڭىگە قويۇلغانلىقى بايان قىلىنغاندا ، ئايقۇت بىلەن ئايسۇلۇ ئۆزلىرىنى تۇتۇۋالالماي دەمدەردەك بۇقۇلداپ ، مەجرۇھلانغان تورغايدەك بوزلاپ ، ئۆپكىسى بوغۇزىغا تىقىلىپ قېلىۋاتقاندەك ھېقىلاپ يىغلاپ كەتتى . بۇ ھېكايىنى بىر ئۆمۈر ئاڭلاپ كېلىۋاتقىنىغا قارىماي مومايمۇ ئايقۇت ، ئايسۇلۇلار بىلەن تەڭ كۆز يېشى قىلدى .

مەھەممەتقۇلى مەرگەننىڭ ھېكايىسى تۇگىشى ھامان ئۆردەك

ئورنىدىن تۇردى ـ دە ، قۇم دۆۋىسى تەرەپكە يۈگۈرۈپ كەتتى . ئايسۇلۇمۇ ئۇنىڭ كەينىدىنلا تېز ـ تېز مېڭىپ كەتتى . بوۋاي ، مومايدىن باشقىلار ئەمدى ئېسىنى يىغقاندەك ئورنىدىن تۇرۇشۇپ ، قۇم دۆۋىسىگە قاراپ ماڭدى .

ئۇلار قۇم دۆۋىسى ئۈستىگە چىقىپ ، ژاپادار ئاشىق ـ مەشۇق-لار — بوز كۆرپەش بىلەن قاراساچ ئايىمغا ماتەمدە تۇرغاندەك توغراقنى چۆرىدەپ جىممىدە تۇرۇپ كېتىشتى . بايا تىن غۇر ـ غۇر شامالدا يېنىك شىلدىرلىشىپ تۇرغان يوپۇرماقلار سۈكۈتكە چۆمگەندەك شۇكلەپ ، سالپىيىپ قېلىشتى .

— ئاتا ، ئەتە «گويتېرەك» كە بېرىپ ، بوز كۆرپەش باتۇرنىڭ گۆشىنى پارچىلاپ ئېسىپ قويغان تېرەكنى كۆرۈپ ئۆتەيلى ، — دېدى ئايسۇلۇ ، توغراقنىڭ غولىنى سىلاپ تۇرۇپ .

ئوماقمۇ ئايسۇلۇنىڭ بېشىنى سىلاپ تۇرۇپ :

— كۆرىمىز بالام ، كۆرىمىز . ئۇنداق باتۇر ، ژاپادار ئەجدادلار ئىزىنى يوقلىماي تاشلىۋەتسەك ، ئۇنتۇپ كەتسەك بولمايدۇ قىزىم . ئەمما بۇ قېتىم كۆرەلمەيدىغان ئوخشايمىز ، يولنى سۇ بېسىپ كېتىپتۇ ئەمەسمۇ ، كېيىن كېلىپ چوقۇم كۆرىمىز ، — دېدى .

ئەتىسى ئۇلار يولغا چىقىشتىن ئىلگىرى ، ھېلىقى قۇم دۆۋىسى ئۈستىدىكى توغراققا يانداش قىلىپ يوغان بىر ئورا كولىدى ، ئاندىن پەستىكى بىر تۇپ ياش يۇلغۇننى ئۇششاق چاچما يىلتىزلىرىغا ئازراقمۇ زەخىم يەتكۈزمەي قومۇرۇۋېلىپ ، قۇم دۆۋىسىدىكى ئورنىغا كۆچۈرۈپ تىكتى ، ئاندىن ھەربىرى بىر سوغىدىن سۇ ئەكىلىپ قۇيدى .

— نېيىتىڭلارنىڭ خالىسلىقى ، ئەجدادلارغا بولغان ئېتىقادىڭ-لار ئۈچۈن بولسىمۇ بۇ يۇلغۇن چوقۇم تۇتىدۇ . مۇشۇنداق قىلىشنى مەن ئويلاپمۇ قويماپتىكەنمەن . مەن ئۇ يۇلغۇنغا پات ـ پات سۇ قۇيۇپ تۇرىمەن . ئەمدى بۇ دۆڭگە يېڭى بىر ھېكايە قوشۇلدى . كەلگەنلەرگە بۇنىمۇ قوشۇپ سۆزلەپ بېرىمەن ، — دېدى مەھەممەت-قۇلى مەرگەن .

ئوماقلار ئات ـ ئۇلاغلىرىغا مىنىپ بولۇپ ، قۇم دۆڭىسىگە ئۇزاق قاراپ تۇرۇپ كېتىپ :

— خەير ، بەز كېيىن چوقۇم يوقلاپ كېلىمىز ، — دېيىشتى ـ ده ، يولغا چىقتى . مەھەممەتقۇلى مەرگەن ئۇلارنى يېكەنكۆلگىچە ئاپىرىپ قويۇش ئۈچۈن بىللە مېڭىپ كەتتى .

3

كۈن بۇگۈنمۇ ئابدالدا ئادەتتىكىدەك باشلاندى . كىشىلەر شاۋقۇن ـ سۈرەنسىز جىمجىتلىق ئىچىدە ئۆزگەرمەس ، يېڭىلانمايدىغان تەرزدە خۇددى هارۋا چاقى ئۆز ئوقىدا ئايلانغاندەك ، تىرىكچىلىك غېمىدىن ئىبارەت هاياتلىق ئوقىنى چۆرىدەپ قىمىرلاشقا باشلىدى . ئۆي ـ ئۆيلەردىن بىرلىرى ئوقيا ، مىلتىقىنى ئېسىپ ، بىرلىرى گۆلمىلىرىنى ، يەنە بىرلىرى سانجىغاق بىلەن مانجالىرىنى كۆتۈرۈپ ئات ، ئېشەك ، كالىلارغا مىنىشىپ قاراقوشۇن ، چۆنلىق ، ئابدال كۆلى ۋە تاتىما كۆلىگە هەم تارىم ، كۆنچى دەريالىرىنىڭ ئايىغىدىكى هەرقايسى تارماقلىرىغا قاراپ يول ئېلىشتى .

پۈتۈن بىر كېچىنى سۈكۈتكە چۆمگەندەك تىمتاسلىقتا ئۆتكۈزگەن بىپايان دالىنى تەرەپ ـ تەرەپتە ياڭرىغان قوشاقلار جانلاندۇرۇۋەتكەندى .

يولغا چىققانلار ئارىسىدا كۈنچىققانبەگمۇ بار بولۇپ ، ئوغۇللىرى توختى بىلەن جانقۇلۇنى ئېلىپ ئابدال كۆلى تەرەپكە ئاتلاندى .

ئابدال بەگلىرى ئاتا ـ بوۋىسىدىن تارتىپ ئۆز تەۋەسىدىكى خەلقنىڭ مۇلازىمەتچىسى بولۇپ كەلگەن ، هەرگىز سوراقچىسى بولۇپ باقمىغان . بۇ يەردىكىلەر ئوغرى ، بۇلاڭچىلىق ، قاتىل ، قاراقچىلىق تۈگۈل ئۇنىڭ قانداق ئىشلىقىنىمۇ بىلمەيدۇ ، هەتتا ئادەتتىكى ئۇرۇش ـ جېدەل ، ئائىلە ماجىراسى ، مال ـ مۇلۇك ،

مىراس دەۋاسى دەيدىغان ئىشمۇ يوق . بۇلار مېنىڭ دەيدىغانغا يەر - زېمىن ئىگىلىمەيدۇ ، «مەندىن بالامغا قالار» دەپ بىسات توپلىمايدۇ . كۆچكەندە بەزى نەرسىلەر ئېلىپ مېڭىشقا ئەپسىز كەلسە ياكى ئېغىرلىق قىلسا باشقىلارغا بېرىۋېتىپ ياكى تاشلىۋېتىپ ، يەنە كېرەك بولسا بارغان يېرىدە ئۆزلىرى ھازىرلىۋالىدۇ . شۇڭا بەگنىڭ دائىملىق مۇھىم ئىشلىرىنىڭ بىرى ئاجىز - ئوروق-لارنىڭ ، يېتىم ، پاناھسىزلارنىڭ تۇرمۇشىنى غەملەش ، ھەر يىلى مۇشۇ مەزگىلدە قىشلىق بېلىق ، گۆشىنىڭ غېمىدە بولۇش .

بەگ ئۆز تەۋەسىدىكى مەھەللە - يۇرت بولۇپ ئولتۇرغان ئائىلىلەرنى ئۇچ خىلغا ئايرىيدۇ . بىرىنچى خىلى ، ئۆز غېمىنى ئۆزلىرى قىلغاندىن سىرت ، باشقىلارغىمۇ يار - يۆلەكتە بولالايدى-غان قولى ئۇزۇنلار ؛ يەنە بىر خىلى ، ئۆزىنىڭلا غېمىنى قىلالايدى-غان ، باشقىلارغا ئېشىنالمايدىغانلار ؛ ئۇچىنچى خىلدىكىسى ، يېتىم - يېسىر ، ئاجىز - ئوروق — قارامچىسى يوقلار .

ئۇچ كۈننىڭ ئالدىدا كۈنچىققانبەگ مۇشۇ ھەقتە تۈلەك بوۋىغا مەسلىھەت سالغاندا ، تۈلەك بوۋا :

— ئىككىنچى خىلدىكى ئائىلە كىشىلىرى قانداق ئۇسۇلدا ، نەگە بېرىپ بېلىق تۇتسا ، ئوۋلىسا ، ئىختىيارىغا قويۇپ ، بىرىنچى خىلدىكىلەرنى ئۆزۈڭ ئوروناشتۇرساڭ قانداق بولىدىكىن ، — دېگەن مەسلىھەتنى بەرگەنىدى .

كۈنچىققانبەگ تۈلەك بوۋىنىڭ مەسلىھىتىنى قوبۇل قىلدى . بىرىنچى خىلدىكى كىشىلەرنى بېلىقچىلار ، ئوۋچىلار دەپ ئىككى گۇرۇپپىغا ئايرىدى . ئۆزى بېلىقچىلىق گۇرۇپپىسىنى باشلاپ قارا قوشۇن كۆلىگە بارىدىغان بولدى . تايۇق ئوۋچىلار گۇرۇپپىسىغا مەسئۇل بولدى . بۇ قېتىمدا تۈتۈلغان ھەرقانداق نەرسىنىڭ ھەممىسىنى ئۇچىنچى خىلدىكى كىشىلەرگە تەقسىم قىلىپ بەرمەكچى بولدى .

كۈنچىققانبەگ بىلەن تايۇق ئۆز گۇرۇپپىسىدىكىلەرنىڭ قانداق قىلىشىنى تاپىلاپ يولغا سېلىۋېتىپ ، ئۆزلىرى تېخى كەم - كۈتە-

سى پۇتمەي يولغا چىقالمايۋاتقانلار بارمۇ - يوق بىلىپ بېقىش ئۈچۈن مەھەللىنى ئارىلاپ يۈرۈۋىدى ، ئوماقنىڭ پۇتۇن ئائىلىسىدىكىلەرنى باشلاپ كېلىۋاتقانلىقى ، يېقىن كېلىپ قالغانلىقىنىڭ خەۋىرى كېلىپ قالدى ، خەۋەر ئىشەنچلىك ئىدى . كۈنچىققانبەگ ئۆز ئورنىغا كىچىك ئوغلى جانقۇلۇنى بەلگىلىدى ، تايۇقنىڭ ئورنىغا توختىكۆلنى بەلگىلۋىدى . ئۇ ئوماقلارنىڭ كېلىۋاتقانلىقىنى ئاڭلاپ قېلىپ بېرىشقا زادى ئۇنىمىدى .

— مېنىڭمۇ ئۇنى بەك كۆرگۈم كەلدى . بېرىپ يوقلاپ كەلمەك يوق ، ئۇلار بىزنى يوقلاپ كېلىۋاتسا كەينىمنى قىلىپ كېتىدۇالامدىمەن ، — دەپ چىڭ تۇرۇۋالدى .

تايۇق توختىكۆلنىڭ ئوماققا قانچىلىك ئامراقلىقىنى ، ئۇنى قانچىلىك چوڭ بىلىدىغانلىقىنى ياخشى بىلگەچكە ، ئۇنىڭ رايىنى ياندۇرۇشقا كۆڭلى بارمىدى . كۈنچىققانبەگ بەردىقۇل ئاقساقالنى تايۇقنىڭ ئورنىغا مەسئۇل قىلىپ يولغا سالدى .

ئوماق ، ئايقۇتلارنىڭ كېلىۋاتقانلىق خەۋىرىنى ئاڭلاپ ئۇلامخان بىلەن ئۇجۇلخانىنىڭ گۇلقەلىرى ئېچىلىپ كەتتى . خۇددى ئايقۇتنى قۇچاقلىغاندەك بىر - بىرىنى قۇچاقلىشىپ : «ئايقۇت كەلگۇدەك ! » ، «ئايسۇلۇ كەلگۇدەك ! » دېيىشىپ كەتتى . ئۇجۇلخان بىرنېمىدىن ئەندىككەندەك :

— ۋىيەي ، ئۆيى تېخى شۇ پېتى ، سۇپۇرۇپ - تازىلاپ ئادەم ئولتۇرغۇدەك قىلىپ تۇراي ، — دېدى - دە ، ئىشىك تەرەپكە ماڭدى ، پۇتى بوسۇغىدىن چىقماي تۇرۇپ قوشىقى باشلاندى :

ئايقۇتۇمنۇ يولۇنۇ ،
سۇپۇرەي ساچىم بىلەن .
سۇ سېپەي خۇشلۇقۇمدۇن ،
تاشقىنداق ياشىم بىلەن .
خىزمەتىدە بولاي مەن ،
پۇتۇن تەن ، جانىم بىلەن .

ئوماق ، توختاقلار كۆچۈپ كەتكەندىن كېيىن ، ئۇلارنىڭ ئۆ-
يىگە ھېچكىم ئورۇنلاشتۇرۇلماي ھازىرغىچە بوش پېتى ئىدى .
كۇنچىققانبەگ تايۇق ، تۇلەك بوۋىلار بىلەن مەسلىھەتلىشىپ ئۇلار-
نىڭ ئۆيىنى ئادەم باردىكىدەك سەرەمجانلىتىپ تەق قىلىپ قويدى .
ئۇلار كەلگەن ھامان سويىدىغان قوينى ، ئالدى بىلەن ئالدىغا ئېلىپ
چىقىدىغان پوستلاق قۇيمىسىنى ھەممە خۇرۇچىنى تولۇق قىلىپ
پىشۇرۇپ تەييار قىلىپ ، كۇنچىققانبەگ ، تۇلەك بوۋا ، توختىكۆل ،
ئاقئۇلام ، ئۇجۇلخان ، زۇمرەتلەر تايۇقنىڭ ئۆيىدە ئوماقلارنىڭ
كېلىشىنى تەقەززالىق بىلەن كۇتۇپ ئولتۇرۇشتى . ئۇلامخان بىلەن
ئۇجۇلخان كۇتۇپ كۆزى تۆت بولۇپ سىرتقا چىقاتتى ، ئۆيگە كىرەتـ
تى . تەقەززالىقتىن تىت ـ تىت بولۇپ ، ئورۇنسىزلا ئۇنى بۇ
يەرگە ، بۇنى ئۇ يەرگە يۆتكەپ قوياتتى .

كۇن چۈشكە ئاز قالدى . ئوماقلارنىڭ كەلگەنلىك خەۋىرى يوق
ئىدى . يىراقتىن ھەممىگە ئورتاق ئاھاڭدا ئېيتىلغان قوشاق ئاڭلا-
دى . قوشاق بارغانسېرى يېقىنلاپ ئېنىق ئاڭلىنىشقا باشلىدى .

ئۇچۇپ كەتكەن ئۇقارىم[1] ،
كەلدى قاتار توپ بولۇپ .
باشىم يەتتى ئاسمانغا ،
ئىچىمگە خۇشلۇق تولۇپ .
ئاكام كەلدى دەپ بىلدىم ،
ماڭا شۇنداق تۇيۇلۇپ .

— ۋوي ، بۇ تالىشقۇلنىڭ ئۇنمۇ ؟ ! — ئۇجۇلخان شۇنداق
دېگىنىچە ئۇلار سىرتقا قاراپ ماڭدى .
— ئۇلار كېپتۇ ! — ئۇلامخانمۇ سىرتقا ماڭدى .
كۇنچىققانبەگمۇ تالاغا چىقىپ كېتىۋېتىپ :
— ماۋۇ تالىشقۇلنىڭ نېمە قىلغىنى ، بېلىق تۇتقىلى بارماي

① بۇ يەردە ئوماقلار ئۇقارغا ئوخشىتىلغان .

ئوماقلارنىڭ ئالدىغا كېتىپتىكەن ـ ده، ـ دېدى غودۇڭشىغاندەك .
راست شۇنداق بولغانىدى. كىم ئېلىپ كەلگەنلىكىنى ھېچكىم بىلمەيدۇ ، كىشىلەر ئارىسىدا : «ئوماقلار كېلىۋېتىپتۇ» دېگەن گەپ تارقالدى . بۇ گەپ تالىشقۇلىنىڭمۇ قۇلىقىغا يېتىپ قالدى ـ ده ، ئېتىنىڭ تىزگىنىنى كەينىگە بۇراپ ، ئۆز تۇيغۇسى بويىچە ئوماقلارنى ماڭىدۇ دەپ ئويلىغان تەرەپكە ئات سېلىپ يۇرۇپ كەتتى . خېلى مېڭىپ ئېگىز بىر قۇم دۆڭىگە چىقىپ قاراپ يىراقتىن ئابدال تەرەپكە كېلىۋاتقان ئات ـ ئۇلاغلىق ئالتە ئادەمنى كۆردى ـ ده ، قۇم دۆڭىدىن ئېتى بىلەن دومىلىغاندەك چۈشۈپ ئوقتەك چېپىپ كەتتى .
ئۆيدىكىلەر سىرتقا چىققاندا ئۇلامخان بىلەن ئۇجۇلخان ئۆگزىگە چىقىپ بولغانىدى . يىراقتا بىر توپ ئادەمنىڭ قارىسى كۆرۈنۈۋېدى ، شۇ ھامان ئۇلامخاننىڭ قوشىقى باشلاندى :

جىگەر ، باغرىم ، گۈل قىزىم ،
جان ئايسۇلۇم كەلدىڭمۇ !
ئىشلارىمدا يۆلەكسىم ،
قانات ـ قولۇم كەلدىڭمۇ .
يالغۇزلۇقتا مۇڭداشسىم ،
ئوڭ ۋە سولۇم كەلدىڭمۇ .

ئايقۇت قۇدام سەن بىلەن ،
بوپ كەتكەنتىم بەك ئېجىل .
ئارادا ئۆتكەن بەش ئاي ،
ماڭا بىلىندى بەش يىل .
سەنى يوقلاپ بارالماي ،
ئالدىڭدا مەن كۆپ خىجىل .

كېلىۋاتقانلارنى ئېنىق ئىلغا قىلغىلى بولدى . ئالدىدا ئوماق

بىلەن تالىشقۇل يانمۇيان كەلمەكتە ئىدى . ئۇلامخان بىلەن ئۇجۇل-
خان ئۆگزىدىن چۈشۈپلا ئۇلارنىڭ ئالدىغا يۈگۈردى . ئاقئۇلام بە-
لەن زۇمرەتمۇ ئۇ ئىككىسىنىڭ كەينىدىن يۈگۈردى . ئەمدى ئۇ
تەرەپتىن ئايقۇتنىڭ قوشىقى ئاڭلاندى :

..... كېلىپ يوقلاي دېسەممۇ ،
ئۇچار قاناتىم يەتمەي .
يادلاپ تۇردۇم سىلەرنى ،
ئەسىمدىن نېرى ئەتمەي .
شۇنچە ئايلار ئۆتۈپتۇ ،
دوستلارنى بىر كۆرسەتمەي .
.....

دوستلار نەچچە ئون يىل كۆرۈشمىگەن يېقىن تۇغقانلار دىدار-
لاشقاندىكىدەك كۆرۈشتى ، قۇچاقلىشىشتى ، باغرىنى باغرىغا ، مەڭ-
زىنى مەڭزىگە يېقىشتى ، ئايالالار خۇشاللىقىدىن كۆز يېشى
قىلىشتى .

ئۇلامخان بىلەن ئۇجۇلخان تاماققا تۇتۇنغانىدى . ئوماق :

— بىزنىڭ سۇت ئىچكۇمىز كېپەكتتى ، تاماقنى كەچتە يەيلى ،
ھازىر سۇتلۇك چاي ئىچسەك ، — دەپ ئايقۇتقا قارىدى . ئايقۇت :

— راست ، بىزنىڭ بەك سۇتلۇك چاي ئىچكۇمىز كەلدى ، يول
ماڭغان تۆت كۈندىن بۇيان سۇتلۇك چاي ئىچمىدۇق ، — دېدى .

ئوماقلارنىڭ تەلىپى بويىچە ئۇلامخان سۇتلۇك چاي تەييارلە-
دى . چاي قۇيۇلۇپ بولغاندىن كېيىن ،ئايقۇت بوغجۇمىسىنى يې-
شىپ بىرنەچچە قازان قوتۇرمىچى بىلەن تاۋىدا پىشۇرغان تۆت نانىنى
ئوتتۇرىغا قويدى . ئوماق قازان قوتۇرمىچىنى ئوشتۇپ ، تاۋا نېنىنى
پىچاقتا نېپىز - قېلىنلىقىنى تەكشى قىلىپ كېسىپ قويدى .

— بۇلار بىزنىڭ ئۆز قولىمىز بىلەن قىلغان تېرىقچىلىقىمىز-

نىڭ نېنى . سىلەرنىڭ يەپ باقسۇن ، دەپ ئالغاچ كەلدۇق ، قېنى ، يەيلى ، — دېدى .

ئولتۇرغانلاردىن تۆلەك بوۋا ، كۈنچىققانبەگ ، تالىشقۇل ، ئاقئۇلاملار تىكەنلىك تەرەپكە بارغاندا بۇغداي يارمىسى قوتۇرمىچى يەپ باققان بولسىمۇ ، تاۋا نېننى كۆرۈپ باقمىغانىدى ، باشقىلىرى قازان قوتۇرمىچىنىمۇ يەپ كۆرمىگەنىدى . ئوماق بىلەن ئايقۇت «مانداق يەيمىز» دېگەندەك ، «قېنى يەيلى» دەپ قويۇپ ، ئالدى بىلەن ئۆزلىرى تاۋا نېنىدىن بىر كېسىمدىن ئېلىپ سۈتلۈك چايغا چىلىۋېلىپ ئاغزىغا سالدى . باشقىلارمۇ بىرىنىڭ كەينىدىن بىرى ناندىن بىر كېسىمدىن ئالدى . خېمىرى ۋايىغا يەتكۈزۈپ بولدۇرۇلۇپ ، تاۋىدا ھەرە كۆنەلگۈسىدەك كاۋاكلىشىپ كۆپۈپ پىشقان نان سۈتلۈك چايغا چىلىنىپ «ۋىژىدە» يۇمشىدى . ئۇلار نانىنى بىر چاياپ شۇنداق ھۇزۇرلاندىكى ، لەززىتى ئاغزىدا قالدى ، سۆيۈنۈپ جانلىرى يايراپ كەتتى...

چاي ئىچىلىپ دۇئا قىلىنغاندىن كېيىن ، ئوماق ئالغاچ كەلگەن ئۇن ، گۈرۈچ ھەم بۇغداي ، قوناق يارمىسى بىلەن بۇغداي ، قوناقلارنى ئوتتۇرىدا قويۇپ :

— ئۇن ، گۈرۈچ كورلىدىن كەلگەن ، بۇغداي ، قوناق بىلەن يارمىلار ئۆزىمىزنىڭ تېرىقچىلىقىنىڭ ، سىلەرنى يەپ باقسۇن دېدۇق . ماۋۇ بۇغداي ، قوناقلارنى ئابدالدا تېرىغىلى بولامدۇ ، قاداق ، دەپ ئالغاچ كەلدۇق . بۇلارنى بەگ ئۆزى بىر تەرەپ قىلسۇن ، — دېدى .

ئولتۇرغانلار بۇنىڭغا بىرنېمە دېگۈچە ، ئايقۇت ئېلىپ كەلگەن سوۋغا ـ سالاملىقلىرىنى ئاتىغانلىرى بويىچە ئولتۇرغانلارنىڭ ئالدىغا قويدى . قىزىل ، يېشىل ، سۇس سېرىق ۋە ئىنچىكە ئاق يوللۇق بىر كىيىملىك ئەتلەس ئۇلامخان بىلەن ئۇجۇلخان قاتارىدا كۈنچىققانبەگنىڭ خوتۇنى ئاقئۇلامنىڭ ئالدىغا قويۇلغاندا ، ئاقئۇلام ئۆزىنى تۇتۇۋالالماي ئىچ ـ ئىچىدىن بۇقۇلداپ يىغلاپ كەتتى . ئەتلەسنى قولىغا ئېلىپ ئورنىدىن تۇردى ـ دە :

— ئېجە ![1] — دېگىنىچە ئېتىلىپ بېرىپ ئەتلەسنى ئايقۇتنىڭ بوينىغا ئارتىپ قويۇپ ، يەنە ، — ئېجە ! — دەپ ئايقۇتنى چىڭ قۇچاقلىدى . تىترىگەندەك سىلكىنىشتىن توختىمىغان يەلكىسى ئۇ-نىڭ تېخىچە ئۇنسىز يىغلاۋاتقانلىقىنى بىلدۈرۈپ تۇراتتى . بۇ ئۇنىڭ ھەقىقىي ، سەمىمىي خىجىللىقىنى ، ناماقۇللۇقىنى بىلدۈرگەنلىكى ئىدى .

ئوماق ، ئايقۇتلار يېڭى كەلگەندە ، كۈنچىققانبەگ ئۇلارغا قۇم-لۇق زىياپىتى بەرگەنلىكى ئېسىمىزدە . زىياپەتتە ئاقئۇلام بەل پۈرمىلىك كۆڭلىكىنى ئايقۇت بىلەن ئۇجۇلخانلارغا كۆز - كۆز قىلغىنى كېيىن ئۇنىڭ ئۆزىنى قاتتىق پۇشايمانغا قويغانىدى . ھا-زىرغىچە ئۇلارغا قانداق ناماقۇل بولۇشنىڭ پۈرسىتىنى تاپالماي يۈرگەنىدى . ئەمدى يەنە تۆپىلەپ ئايقۇت ئۇنىڭ ئالدىغا بىر كىيىم-لىك ئەتلەس قويۇپ ، ئۇنى قالتىس تەسىرلەندۈرۈۋەتتى . ئايقۇتنىڭ قىلغىنى قاراقوشۇنلۇقلارنىڭ قايسى بىر قوشقىدا :

قورساقى كەڭ كىشىنىڭ ،
قۇسۇرى يوق ئىشىنىڭ .

دېگىنىدەك بولغانىدى .

— مانا بۇ قالاچ قاناقانىڭ ئۆڭمەس ھەم ئۆلمەس روھىيەت ئۈرۈقىنىڭ مەھسۇلى ، — دېدى تۇلەك بوۋا .

— راست ، بىز باشقا ئۆيلەرنى پەتىلەشتىن بۇرۇن ، ئالدى بىلەن قالاچ قاناقانىڭ ئاگايىنى يوقلاپ كېلەيلى ، — دېدى ئوماق .

ئۆيدىكىلەرنىڭ ھەممىسى ئوماقلار بىلەن بىللە قالاچ قاناقانىڭ تۇپرىقى — توغراق ئابدىللىك ئېگىز قۇم دۆڭىگە چىقتى ، تۇپراقنى چۆرىدەپ يۈكۈنۈپ ئولتۇرۇشتى . تۇلەك بوۋا كورلا ، خوتەنلىك تامچىلاردىن ئۆگىنىۋالغان ئايەتلەردىن ئېسىدە قالغانلىرى بىلەن ئۆزلىرىنىڭ تۇپراق بېشىدا دەيدىغان ئەنئەنىۋى سۆزلىرىنى

① ئېجە — ئاچا («دىۋان» ، 1 - توم ، 117 - بەت) .

ئارىلاشتۇرۇپ خەتمىقۇرئان قىلدى ، ئاندىن قۇم دۆڭىنىڭ يامىزىلىغا قويۇلغان جاھانبەگنىڭ تۇپرىقىنى يوقلاشتى . ئوماق كۈنچىققاندىن كەينىگە :

— بىز بىرئاز تۇرۇپ قايتساق ، — دېدى .

باشقىلار قايتىپ كېتىشتى . ئوماقلار يەنە قالاچ قاناقانىڭ تۇپرىقى بېشىغا چىقتى .

— ئۆردەك ، — دېدى ئوماق ئوغلىغا قاراپ ، — بۇ كىمنىڭ ئاگايى ئىكەنلىكىنى بىلدىڭىزمۇ ؟

— قالاچ قاناقانىڭ ئاگايىغۇ .

— قالاچ قاناقانىڭ قانداق ئادەملىكىنى بىلەمسەن ؟

ئۆردەك ئاتىسىنىڭ ، ئاندىن ئانىسىنىڭ كۆزىگە تەلمۈرگەندەك قارىدى .

ئوماق تۆمۈر بىلەن ئۆردەككە ئۆزلىرىنىڭ ئون تۆت يىلنىڭ ئالدىدا شىكدى تېغىدىكى سۆگەتتاغ ئېغىرلىقىدىن ئابدالغا كېلىۋېتىپ ، ئادەمسىز ، سۇسىز ، ئوت ـ گىياھمۇ يوق چەكسىز قۇملۇق تا تۆت كۈن مېڭىپ بوراندا ئېزىپ قالغانلىقىنى ، جانلىرى ئاز قالغاندا قالاچ قاناقانىڭ مەھەللىسىگە كېلىپ قېلىپ ئامان قالغانلىقىنى ، تۆمۈرنىڭ شۇ يەردە تۇغۇلغانلىقىنى ، بۇلاقكۆل مەھەللىسىدىن ئابدالغا كەلگۈچە ئارىلىقتىكى قۇملۇقتا كىچىككىنە بىر توغراقلىققا كېلىپ قېلىپ ئۇ يەردە بىر «دۆڭە ئادەم»نى ئۇچرىتىپ ، ئۇنىڭ قانداق ئادەملىكىدىن تارتىپ ، ئابدالدىكى يۇرت قۇرۇلۇشىغىچە ، ئۆردەككە نېمىشقا شۇنداق ئىسىم قويغانغىچە بولغان ئائىلە شەجەرىسىنى ، قالاچ قاناقانىڭ قانداق ئادەملىكىنى ، ئارزۇ ـ ئارمانلىرىنى ، تۆمۈر ، ئۆردەكلەردىن كۈتكەن ئۈمىدلىرىنى قىسقىچە سۆزلەپ بەردى .

ئۆردەك ئاتىسىدىن :

— ھېلىقى بىر جۈپ ئۆردەك كېيىن قانداق بولدى ؟ — دەپ سورىدى .

— مەن ئۇ ئۆردەكلەرنى بېقىۋالاي ، سېنىڭ بىلەن بىللە

ئۆتسۇن دەپ كۆڭلۈمگە پۈكۈپ ئۆيدىن چىقسام ، بىر جۈپ ئۆردەك ھېچنەدە يوق . كىشىلەردىن سۈرۈشتۇردۇم ، نەگە كەتكەنلىكىنى ھېچكىم بىلمەيدىكەن ، ئۇ بىر جۈپ ئۆردەك ھازىرغىچە ھەممىمىز-گە بىر سىر بولۇپ قالدى ، — دېدى ئوماق .

ئۇلار ئابىدە توغراقنى قايتا ـ قايتا سىلاپ ، ئايرىلىشقا كۆزى قىيماي قۇم دۆۋىسىدىن چۈشتى ۋە خېلى يەرگىچە كەينىگە قاراپ ـ قاراپ قويۇپ ماڭدى .

تۆمۈر ، ئۆردەكلەر ھەرقايسىسى ئۆز ئىچىدە : «مەنمۇ قاناقا-دەك ئادەم بولىمەن ، ئۇنىڭ كۈتكىنىدەك ئىش قىلىمەن» دەپ ، شۇنداق ئارزۇ ، شۇنداق ئىرادىنى كۆڭلىگە پۈكۈپ كەلمەكتە ئىدى .

كىمىكى يېڭىدىن سالسا ئىمارەت ،
ئۇ كېتىپ باشقىسى كۆرىدۇ راھەت .
ۋە لېكىن باشقىدا يەنە شۇ ھەۋەس ،
ھېچكىم بۇ بىنانى پۈتتۈرگەن ئەمەس .

شەيخ سەئدى

4

مەھەللىدىكى ئەرلەردىن بارالايدىغانلىرىنىڭ ھەممىسى بېلىق تۇتقىلى ، ئوۋ ئوۋلىغىلى كەتتى . كۈنچىققانبەگ بىلەن تايۇق ئوماق-نىڭ تەلىپى بىلەن قاراقوشۇن كۆلى بىلەن لوپ كۆلىگە بېرىپ كەلمەكچى بولۇشتى . مەسلىھەت بويىچە ، توختاق بىلەن ئۆردەك ئۆيدە قالىدىغان ، ئوماق ئۆزى بىلەن تۆمۈرنى ، كۈنچىققانبەگ چوڭ ئوغلى توختاخۇننى ئېلىپ ماڭىدىغان بولدى . ئايقۇت بىلەن ئۇلام-خان ئۇلارغا بىرنەچچە قازان قوتۇرمىچى پىشۇرۇپ بەردى . لوپ كۆلىگە كۈنچىققانبەگ كىچىك چېغىدا ئاتىسى بىلەن بىر قېتىملا

بارغانچه كىيىن بىرىپ باقمىغان . تۇلەك بوۋا بىرنەچچە قېتىم بارغان بولسىمۇ ، هازىر قېرىپ قالدى ، ئۇ يەرگە بارغۇدەك ماغدۇ-رى يوق . لوپ كۆلىگە قانداق بېرىشنى توختىكۆل ئوبدان بىلەتتى ، ئەمما ئۇ تايۇقنىك ئورنىدا ئوۋچىلارنى باشلاپ كەتتى . بۇلار قارا قوشۇن كۆلىگە بېلىق تۇتقىلى بارغانلاردىن لوپ كۆلىگە بېرىپ باققانلار بولسا بىللە ئېلىۋېلىشنى ، بولمىسا ئۆزلىرىگە تايىنىشنى مەسلىھەت قىلىشتى . تۇلەك بوۋا ئۇلارغا ماقۇل يولىنى تونۇشتۇ-رۇپ مۇنداق دېدى :

— هازىر سۇنىك سەل سوغۇلغان[1] ۋاقتى . شۇنداق بولسىمۇ كۆلنىك بايىرى بىلەن مېڭىڭلار ، لېكىن ساغانلىققا[2] كىرىپ قال-ماڭلار ، ئاۋارىچىلىكى كۆپ . قاراقوشۇن كۆلىدىن كۈنچىقىشقا مېڭىۋەرسەڭلار كۆل بارغانچە تارلىشىدۇ ، ئاخىرىدا بولتاغا بارىسى-لەر . بولتادىن ئۆتسەڭلار تاتىما كۆلىگە بارىسىلەر . بۇ كۆل ئانچە چوڭ ئەمەس ، ئەمما تېرەن . تاتىما كۆلىدىنمۇ كۈنچىقىشقا قاراپ مېڭىۋەرسەڭلار ، كۆل يۇقىرى تەرەپكە سوزۇلغانچە تارىيىدۇ . بۇ تارچۇق ئاخىر بولتاغا ئايلىنىدۇ . بولتادىن ئۆتكىنىڭلار لوپ كۆلە-گە كىرگىنىڭلار . قانداق قايتىشنى ئويلاۋاتىسىلەر ؟

كۈنچىققانبەگ جاۋاب بېرىپ :

— تالىشقۇل ، توختاخۇن ، تۆمۈرلەر بىزنى يانداپ كۆل ياقە-لاپ مېڭىۋەرسە ، قايتىشتا كۆلشەھىرى خارابىسىنى كۆرگەچ كې-لەيلىمىكىن ، — دېدى .

— ئۇ تەرەپكە قايتا ئۆتمەكمۇ تەس ، كۆلشەھىرىگە بارغاندە-كىن ، ئۇ يەردىن سەللا يۇقىرىلاپ مېڭىپ ئاتمىشبۇلاقنىمۇ كۆر-گەچ كەلمەمسىلەر ، — دېدى تۇلەك بوۋا .

ئوماق قالاچ قاناقادىن سىرلىق كۆلشەھىرى ۋە ئاتمىشبۇلاق توغرۇلۇق ئاجايىپ سىرلىق ، قىزىقارلىق هېكايىلەرنى ئاڭلىغانە-دى . شۇڭا بۇ قېتىمقى سەپەردىن ئۇنىڭ خۇشاللىقتىن روهى

---

① سوغۇلدى — پەسەيدى ، ئازلىدى («دىۋان» 2 - توم ، 173 - بەت) .
② ساغانلىق — بۇك قومۇشلۇق .

بۆلەكچە كۆتۈرۈلۈپ جانلىنىپ كەتتى .
تايۇق تۆمۈرگە ياراق ئاتتىن بىرنى تەييارلاپ بەردى ، تالىش-
قۇل ئۆزىنىڭ ئالا پاچاق ئۇچقۇر ئېتىغا مىندى ، كۈنچىققانبەگ
ئۆزىنىڭ مىنىشىگىلا بېقىلىۋاتقان ، سېمىز لىكىدىن دۇمبىسىدە تۇ-
خۇم توختايدىغان ئاق قاشقىلىق جەدىسىگە مىندى ، ئالماشتۇرۇپ
مىنىدىغانغا سېمىز لىكى ئوخشاش يەنە بىر ئېتىنى تالىشقۇلغا تاپ-
شۇردى . ئومىاق ، توختاخۇن ، تايۇقلار ئۆزلىرىنىڭ ئېتىغا
مىنىشتى .
لوپ كۆلى ، كۆلشەھىرى ، ئاتمىشبۇلاقنىڭ گېپىنى ئاڭلاپ
توختاق بىلەن ئۆردەكنىڭ ئۇلار بىلەن شۇنچە بارغۇسى كېلىپ
كەتتى ، ئەمما ئىستىكىنى ئاغزىدىن چىقىرالمىدى . بولۇپمۇ ئۆر-
دەك بۇ قېتىمقى سەپەرگە يارىماي قالغانلىقىنى پەقەت ئۆزىنىڭ
كىچىكلىكىدىن كۆردى . مۇشۇ تاپتىلا ھېچبولمىغاندا كىچىك ئاكا-
سى تۆمۈرچىلىك چوڭ بولۇپ كەتكۈسى كەلدى . ئۇ ئۇلارنىڭ
قارىسى يىتكۈچە ئېگىز بىر قۇم دۆڭىسىگە چىقىپ قاراپ تۇردى .
— ئاتاملار كەلگۈچە بىز ئۆيدىلا ئولتۇرامدۇق ؟ — ئۆردەك
ئۆيگە كىرىپ سۇپىدا ئولتۇرۇۋېتىپ كۆڭۈل يېرىمچىلىقىنى ئىپا-
دىلەپ دومسىيىپ تۇرۇپ سورىدى .
ئايقۇت كۈلۈمسىرەپ قويۇپ :
— سېنىڭزە ، ھەممىنى بىلىۋالغۇڭ كېلىدىغان مۇشۇ مىجە-
زىڭ سېنى جىم تۇرغۇزمايدۇ - ھە . كۆڭلۈڭنى يېرىم قىلما ، ئۇلار
ئۇ يەرنى كۆرۈپ كەلسە ، بىزمۇ بىر يەرنى كۆرۈپ كېلىمىز ، —
دېدى .
— نەگە بارىمىز ؟ ! — ئۆردەك تەقەززالىق بىلەن سورىدى .
— بارغاندا بىلىپ قالىسەن .
— مەن بىلىپ بولدۇم ، «دۆڭە ئادەم» نى كۆرۈپ كېلىمىز
ھەقىچان ، — دېدى توختاق كۈلۈپ تۇرۇپ ۋە ئاخىرىدا قوشۇپ
قويدى ، — تاپتىم ھە .
— ئەجەب ئېغىز ئىتتىكلىك قىلدىڭىز ، ئۆردەكنى ھەيران

قالدۇرايلى دېۋىدۇق ، — دېدى ئايسۇلۇ توختاقنى جېمىلەپ .
ئۆردەك خۇشاللىقىدىن ئۆڭى ئىچىدە ئۇيان - بۇيان سەكرەپ ئويناقلاپ :
— ۋاھ ، «دېۋە ئادەم»نى كۆرىدىكەنمىز ، «دېۋە ئادەم»نى كۆرگۈدەكمەن ! — دېدى .
بېلىق تۇتقىلى ماڭغانلار تارىم دەرياسىنى بويلاپ ماڭغانىدى . ئۇلار ئات - ئۇلاغلىرىنى دەريا بويلىرىدىكى ئوتلاققا قويۇۋېتىپ ، غارغالتىلارغا باغلاپ قويغان كېمىلەرنى ئالىدۇ . بەزىلىرى بېلىقنى دەريادىنلا تۇتىدۇ ، كۆپىنچىسى كۆلگە كىرىپ تۇتىدۇ . كۈنچىققاندىن بەگلەر قارا قوشۇن كۆلىگە قاراپ ئۇدۇل مېڭىشتى . مەھەللىدىن چىقىپ خېلى كەمگىچە قاقاس قۇملۇقتا ماڭغاندىن كېيىن ، ئۇزۇندىن - ئۇزۇنغا سوزۇلغان بۇك توغراقلىققا كەلدى . بۇ توغراقلىق كونا ئابدالنى نەچچە يۈز يىللار قۇم - بوراندىن ساقلاپ كەلگەن تەبىئىي بېشىل قورغان ئىدى . توغراقلىقتىن ئۆتسىلا كۆل ئانچە يىراق ئەمەس ئىدى . ئۇلار ئاتلىرىنى بۆرە يۈگۈرۈشىگە قويۇپ بەرگەچكە ، كۆل ئاغزىغا چۈشتىن قايرىلغاندا كېلىپ بولدى . كۆل ياقىسىنىڭ بەزى جايلىرى بۇك غالدىراڭ قومۇشلۇق ، بەزى جايلىرى قويۇق يېكەنلىك ئىدى . تارىم دەرياسىنىڭ كۆلگە قۇيۇلىدىغان ھاۋزىسىنىڭ بۇ تەرىپىدە كۆلدىن ئايرىلىپ تۇرغان شاخاپچىلەردە چوڭ - كىچىك ، ئۇزۇن - قىسقا ئون نەچچە كېمە تۇراتتى . كۈنچىققانبەگ ، ئوماق ، تايۇقلار ئاتلىرىنى توختاخۇن ، تالىشقۇل ، تۆمۇرلەرگە تۇتقۇزدى .
ئوماق ئوغلىغا :
— تۆمۇر ، بىز لوپ كۆلىگە كېمىدە بارىمىز ، سىلەر ئاتتا بارىسىلەر . بۇ سېپىنىڭ بۇ يولدا تۇنجى مېڭىشىڭ . ماڭغان يولۇڭغا ، ئەتراپقا ، ئۇچرىغان - كۆرگەن نەرسىلىرىڭگە ئوبدان سەپسېلىۋال . يەنە بىر بېرىشلىق بولۇپ قالسا ئازمايسەن ، تالىشقۇل ، توختاخۇن ئاغىلىرىڭدىن ھەرگىز ئايرىلما ، — دەپ تاپىلاپ قويدى .
تالىشقۇللار تۆت ئاتنى ئالدىغا سېلىپ لوپ كۆلىنى نىشانلاپ

يۇرۇپ كەتتى .

كۇنچىققانبەگلەر لوپ كۆلىگە باشلاپ بارىدىغان ئادەم چىقىپ قالارمىكىن دەپ ئەتراپقا قارىدى . كۆلدە ئادەم كۆرۈنمەيتتى . بې- لىق تۇتقۇچىلارنىڭ تېخى كۆلگە كەلمىگەنلىكىنى ، ئۇلارنىڭ تېخە- چە دەريادا ئۇزۇپ يۇرگەنلىكىنى قىياس قىلدى . بېلىقچىلار كېمە- دە دەريانىڭ ئېقىشى بويىچە ماڭىدىغان بولغاچقا ، ئۇيانغا ئەگىلىپ ، بۇيانغا قېيىپ مېڭىپ ، كۇن پاتارغا يېقىن يېتىپ كېلىشى مۇمكىن ئىدى . شۇڭا ئۇلار ئادەملەرنىڭ كېلىشىنى ساقلىماي ، تۇلەك بوۋۇ- نىڭ دەپ بەرگىنى بويىچە كۇنچىقىش تەرەپنى قارا چېنەپ ماڭماق- چى بولدى .

ئۇلار كەڭ ، ئۇزۇنراق كېمىدىن بىردىن تاللاپ ، شاشقاق ، ئوقيالىرىنى كېمىگە قويدى . كۇنچىققانبەگ مىلتىق بىلەن ئوقيا ئېلىۋالغاندى . ئۇلار بۇك قومۇشلۇقتىن كۆلنىڭ ئوچۇق يۇزىگە چىققۇچە خېلى ئاۋارە بولدى . كۆل قاسىقى بۇك غالدىراڭ قومۇش- لۇق بولغاچقا ، كۆل شۇ قەدەر جىم ئىدىكى ، خۇددى سېھىرلەپ قاتۇرۇپ قويغاندەك تىپتىنچ ئىدى . كۆل يۇزىدە بىزەمۇ چايقىلىش يوق ئىدى . كۆلنىڭ ئوچۇق يۇزىگە چىققاندىن كېيىن ، ئوماق كېمە تاياشتىكى كارامىتىنى كۆرسەتتى . كۆل بەك چوڭقۇر ئەمەس ئى- دى . ئۇ كېمىنىڭ قۇيرۇق تەرىپىدە ئۆرە تۇرۇۋېلىپ ، شۇرۇقنى كۆل تېگىگە تىرەپ ھەربىر تايىغاندا ، كېمىنىڭ باش قىسمى سۇدىن سەل كۆتۇرۇلۇپ غۇيۇلداپ بىرپەستىلا خېلى يەرگە بېرىپ بولدى ، كۇنچىققانبەگ بەكلا ئارقىدا قالدى . تايۇق ئوماقنىڭ كەي- نىدىن تاياپ كېتىۋېتىپ :

— بەگ قورقۇپ قېلىۋاتىدۇ ، ئاستىراق تايايلى ! — دەپ توۋلىدى .

ئوماق كېمە تاياشتىن توختاپ ، شاشقاقنى قولىغا ئالدى . سۇغا قاراپ تۇرۇۋېتىپ ، شاشقاقنى بىر نەرسىگە قارىتىپ شىلتى- دى . ئاڭغىچە تايۇق يېتىشىپ كەلدى . ئوماق بەش - ئالتە ياشلىق بالا چوڭلۇقىدىكى بىر بېلىقنى تارتىپ چىقتى . بۇ ئارىلىقتا كۇن-

چىققانىبەگمۇ يېتىپ كەلدى .
— يۇرت سوراشقا بولغان بىلەن ، كىمە تاياشقا بولمايدىكەنسەن بەگ ، — دەپ ئوماق كۇنچىققانىبەگكە چاقچاق قىلدى . كۇنچىققانىبەگ :
— سېنىڭ كىمە تاياشقىلا ئۇستا بولماي ، بېلىق تۇتۇشقىمۇ ئۇستا ئىكەنلىكىڭنى تايۇق ماڭا ئېيتقان . ھەر ئىككىسىگە راستلا ئۇستا ئىكەنسەن . قاراقوشۇنلۇقلارنىڭ بۇ تەرىپىگە قول قويدۇم . تۆت تەرىپىمگە قارىسام كۆپكۆك سۇلا ، ئالدىدا ئىككىكلار غۇيۇلداپ كېتىۋاتىسىلەر ، سەل قورقتۇم ، — دېدى .
ئۇلار بېلىقنى بىرپەس تەرىپلەشتى . كۇنچىققانىبەگ :
— بۇ يەر كۆل ئاغزىغا يېقىن بولغاچقا ، چوڭ بېلىق بولغان بىلەن بۇنىڭدەك چوڭ بېلىق يوق ، — دېدى .
— نېمىشقا ؟ — تايۇق سورىدى .
كۇنچىققانىبەگ جاۋاب بېرىپ :
— لوپ كۆلىگە يېقىنلىغانسېرى سۇ بەك تۇزلۇقلىشىدۇ . تارىنىڭ كۆلگە قۇيۇلىدىغان يېرىدىكى سۇ تاتلىقراق ، شۇڭا بېلىقلار شۇ تەرەپكە بېرىۋالىدۇ . بېلىق تۇتقۇچىلارمۇ شۇ يەرگە يىغىلىۋالىدۇ ، — دېدى .
ئوماق بىلەن تايۇق كۇنچىققانىبەگنى ئوتتۇرىغا ئېلىپ ، ئۆزلىرى ئىككى ياندا تۇرۇپ مېڭىشتى . كۇنچىققانىبەگ شۇرۇقنى قانداق تاياشنى ئوماق بىلەن تايۇقنىڭ تايىشىغا قاراپ ئوبدانلا ئۆگىنىۋالدى ، كۆزىمۇ كۆندى ، يۇرىكىمۇ توختىدى .
كۇنچىققانىبەگ ياش چاغلىرىدا كىمە تاياشقا بەك قىزىقاتتى . ھەدىسىلا دەريا ، كۆللەردە كىمە تاياپ ئوينايتتى . ئۇ بىر كۇنى ئاتىسىنىڭ بېلىقچىلىرى بىلەن بىللە ئۆزى ئايرىم بىر كىمىنى تاياپ ، تارىم دەرياسىنىڭ ئېقىشى بويىچە مېڭىپ قاراقوشۇن كۆلگە كىردى . شۇ چاغدىمۇ سۇ بۇگۇنكىدەك تىپتىنچ ئىدى . ئۇ كىمىنى پالاق بىلەن تاياشنى ياخشى كۆرەتتى . پالاقتا ئولتۇرۇپ تايايدىغان بولغاچقا ، ئادەمنىڭ سۇغا يېقىلىپ كەتمەيدۇ دەپ قارايتتى .

كۇنچىققانىبەگ تىنچ كۆلدە خاتىرجەم كېمە تاياپ يۈرەتتى ، بىردىنلا قاتتىق شامال چىقىپ ، كۆل دولقۇنى ئۇنى سۈرۈپ ئاپىرىپ بىر شاخاپچىنىڭ ئىچىگە كىرگۈزۈۋەتتى . بۇ ، ئۇنىڭ ئامىتى بولۇپ قالدى . بولمىسا كېمىسى ئاللىقاچان دولقۇن زەربىسىدە دۈم كۆمۈتۈرۈلۈپ كېتىپ ، كېمىسى بىر يەردە ، ئۆزى بىر يەردە قالاتتى . شۇنىڭدىن كېيىن كۇنچىققانىبەگ كېمە تاياپ كۆلگە كىرىشتىن قورقىدىغان ، بارغانسېرى كېمە تاياشقىمۇ ئانچە قىزىقمايدىغان بولۇپ قالدى ، زۆرۈر بولغان چاغدىلا ، كېمىگە چىقىدىغان بولغانىدى .

ئۇلار كېمىلەرنى بىر خىل سۈرئەتتە تاياپ ، قاراقوشۇن كۆلى بىلەن تاتىما كۆلىنى تۇتاشتۇرىدىغان بولتاغا ئاز قالغاندا ، بوينىدا پاختەكىنىڭكىدەك ئىنچىكە قارىسى بار ، باشقا يېرى خەسىدەك ئاپئاق ، غازدىن كىچىكرەك ، بېلىقئالغۇچىلىك چوڭلۇقتىكى يىگىرمە نەچچە قۇشنىڭ ئۇزۇپ يۈرگەنلىكىنى كۆردى . تايۇق قۇشتىن بىرەرنى ئاتماقچى بولۇپ ئوقياسىنى قولىغا ئېلىۋىدى ، كۇنچىققانىبەگ :

— ئاتما ، ئاتساڭ ئۇلامخېنىڭنى ئاتقان بولىسەن ، — دېدى .

تايۇق ھەيران بولۇپ سورىدى :

— بۇ نېمە دېگىنىڭ ؟

— «ئاقئۇلام» دېيىلىدىغان ئەتىۋارلىق قۇش مۇشۇ . مەن يىگىرمە نەچچە يىلدىن بۇيان بۇ قۇشنى مانا بۇگۈن كۆردۈم . بۇ قۇش كۆپىنچە لوپ كۆلىدىلا يۈرىدىكەن ، باشقا كۆللەرگە ئاندا ـ ساندا كېلىپ قالىدىكەن . بۇ بەك ئاز قۇش ، ئېتىشقا بولمايدۇ . ئابدال ئەتراپىدا ھېچكىم بۇ «ئاقئۇلام»لارغا زىيان ـ زەخمەت يەتكۈزمەيدۇ ، قوغلىمايدۇ ، ئۇركۈتمەيدۇ . شۇڭا بۇلار ئادەملەردىن ئانچە ئۇركۈمەيدۇ ، — دېدى كۇنچىققانىبەگ .

ئوماقمۇ كۇنچىققانىبەگنىڭ گېپىگە ھەيران قېلىپ ، ئۇنىڭدىن گەپ سورىماقچى بولغانىدى ، ئاڭغىچە ئاقئۇلاملارغا يېقىن كېلىپ قالدى . دېگەندەك ، ئۇلار كۆل يۈزىدە بەخىرامان ئۇزۇپ يۈرمەكتە ،

بىر - بىرىنى قوغلىشىپ ئويناشماقتا ئىدى ، ئادەمدىن ئۇركۈيدۇ- غاندەك قىلمايتتى ، كېمىنىڭ ئىككى تەرىپىدە ئۇزۇپ يۈرەتتى . كۈنچىققانبەگلەرمۇ ئاقئۇلاملارنى ئوبدانراق كۆرۈۋېلىش ئۈچۈن شۇرۇقلىرىنى كېمىگە قويۇپ تۇرۇشتى . ئاقئۇلامنىڭ تۇمشۇقى قىسقا ، كىشمىش ئۆرۈك مېغىزىچىلىك چوڭلۇقتا ، قىپقىزىل بو- لۇپ ، كۆزى قارىقاتتەك قاپقارا ، بويىندىكى قارا سىزىقچىنى دېمە- گەندە بېشىدىن قۇيرۇقىغىچە پاختىدەك تۇم ئاق ئىدى ، ھەتتا پاچىقىمۇ ئاق پايپاق كىيدۈرۈپ قويغاندەك قىسقا ئاق پەرلىك ئىدى . چىرايلىقلىقىدىن ئوماق بىلەن تايۇق قۇشتىن كۆز ئۈزەل- مەي قالدى ، مۇمكىن بولسا بىر جۈپتىن تۇتۇۋېلىپ ئەتىۋارلاپ باققۇسى كەلدى . لېكىن ، بۇلار ئاتا - ئانىلىرىدىن ئاڭلىغان نەسە- ھەتلەردىن شۇنى بىلگەنكى ، مەيلى سۇ ، كۆل قۇشى ، مەيلى قۇ- رۇقلۇق ، چۆل قۇشى بولسۇن ، ئۆز ماكانىدىن ئايرىلسا ياشىيالماي- دۇ . شۇڭا لوپلۇقلار باقتۇق دەپ قۇشلارنى قەپەسلەرگە سولە- ۋالمايدۇ .

كۈنچىققانبەگلەر ئاقئۇلاملاردىن ئايرىلغۇسى كەلمىگەندەك ، كۆز ئۈزمەي قارىغىنىچە ئاستا ئۈزاپ كېتىشتى . ئاقئۇلاملارمۇ ئۇلارغا : «خەير خوش» دېگەندەك زىل ئاۋازلىرى بىلەن يېقىملىق «قىق - قۇق ، قىق - قۇق» لىشىپ قېلىشتى .

— بۇ قۇشنىڭ ئىسمىغىمۇ ، سىياقىغىمۇ ھەيران قېلىۋاتە- مەن ، ئىككىڭلارنىڭ خوتۇنلىرىڭلارنىڭ ئىسمى مۇشۇ قۇشنىڭ نامىدىن ئېلىنغانكەن - ھە ، — دېدى ئوماق .

كۈنچىققانبەگ كېمىسىنى يانغا توغرا قىلىپ توختىتىپ ، يە- راقتا قالغان ئاقئۇلاملارغا ئۈزاق قارىۋەتكەندىن كېيىن ، كېمىنى يەنە يۈرۈش يۆنىلىشىگە سېلىپ ئاستا تاياپ ماڭدى . بەگنىڭ خىيال- ىغا پېتىپ قالغىنىدىن ئۇنىڭ ئاشۇ ئاقئۇلاملار توغرىسىدا ئېغىز ئاچىدىغانلىقىنى قىياس قىلىشقان ئوماق بىلەن تايۇق ئۇنىڭ ئىككى يېنىغا ئۆتۈپ ، كېمىلىرىنى كېمىسىگە يېقىن ئەكېلىپ ئۇنىڭ بىلەن تەڭ تاياپ ماڭدى .

ئۇلار ئويلىغاندەك كۈنچىققانبەگ ئېغىز ئاچتى.
— بۇ قۇشنىڭ قىسمىتى توغرىسىدىكى گەپنى ئاڭلىساڭلار تېخىمۇ ھەيران قالىسىلەر، قۇشقا ئىچىڭلار ئاغرىيدۇ، ئېچىنىسىلەر. دادامنىڭ ئېيتىپ بېرىشىچە، ئۇ قۇش ئەسلىدە بىر پەرىزات ئىكەندۇق، — دەپ كۈنچىققانبەگ بىر ھېكايىنى باشلىدى.
— قايسى چاغلىقى نامەلۇم بىر زاماندا، تەكلىماكان قۇملۇقدا، لوپ كۆلىگە يېقىنمۇ ئەمەس، يىراقمۇ ئەمەس بىر جايدا بىر بەگ ئۆتكەنمىكەن. بەگنىڭ خوتۇنى — بەگچەنىڭ خىزمىتىنى قىلىدىغان ئون نەچچە چۆرە قىز بار ئىكەن. بۇ چۆرىلەر ئارىسىدا ئۇلامخان ئىسىملىك بىر قىز بولۇپ، سۈت بىلەن يۇغۇرغاندەك ئاپئاق ئىكەن، ئاغزى ئويماقتەك كىچىك، كالپۇكلىرى بويىاپ قويغاندەك قىپقىزىل، كۆزى قاپقارا، بويى زىلۋا، خۇش پېچىم ئىكەن. تېگىدىن ئاقسۇزۇك چىرايى قىزىل كالپۇكى بىلەن قارا كۆزىگە سىلىشتۇرما بولۇپ تېخىمۇ ئاق، تېخىمۇ چىرايلىق بولۇپ كۆرۈنىدىكەن. بەگنىڭ ئۆيىدىكى چوڭ - كىچىك ئەر - ئايال ھەممىسى ئۇنى «ئاقئۇلامخان» دەپ ئاتىشىدىكەن. ئۇ چۆرە قىزلار بىلەن چېقىشىپ: «مېنى سىلەر شۇنداق دېگەندىكىن، ئاپئاقلا بولۇپ كېتەي» دەپ ئاق كىيىم، ئاق پايپاق كىيىپ، بېشىغا ئاق رومال ئارتىپ يۈرىدىغان بوپتۇ. بۇنىڭ بىلەن ئۇلامخان ئاق پەرىزاتنىڭ سىياقىغا كىرىپ ئالامەت چىرايلىقلىشىپ كېتىپتۇ. ئۇلامخان قىزغا بەگنىڭ كۆزى چۈشۈپتۇ. كۈنلەرنىڭ ئۆتۈشى بىلەن بۇ قىزغا بەگنىڭ كۆڭلى بەند بولۇپ قالغاندەك ئارامى بۇزۇلۇپتۇ، كۈندە نەچچە كۆرمىسە چىدىيالمايدىغان دەرىجىگە يېتىپتۇ. قىزغا ئۆزى ئېغىز ئاچاي دېسە ئەسلى، گەپ سالدۇراي دېسە، ئارىغا چۈشكەنلەر يۈرتقا يېيىۋەتسە، ئۆزى ئۇستىدە قوشاقلار توقۇلۇپ، ئەل - يۇرتتا يۈزى قالماسلىقىدىن قورقۇپتۇ.
بەگنىڭ خوتۇنى ياشتا بەگدىن بىر - ئىككى ياش چوڭ بولۇش بىلەن بىر قېتىم تاغقا چىققاندا ئاتتىن يىقىلىپ چۈشۈپ، ئوڭ يانپېشى سۇنۇپ كېتىپ، ئەيىبناق بولۇپ قالغانكەن. بەگ ئىلاج-

سىز خوتۇننىڭ ئىشقا سالماقچى بوپتۇ .
— ئۇلامخان قىزنى ماڭا ماقۇلغا كەلتۈرۈپ بەرسەك ، يۈرتتا ئورنۇڭنى كۆتۈرۈپ ، ھۆرمىتىڭنى چوڭ ، يۈزلۈك قىلىمەن . ئۇنداق قىلمىساڭ ، ئۆزۈڭ بىلىل ! — دەپ ، بەگ خوتۇنىغا قورقاق ساپتۇ .

ئىرىنىڭ قارامتۇر① مىجەزىنى بىلگەن خوتۇنى لېۋىنى چىشلەپ ، دەردىنى ، خورلۇقىنى ئىچىگە يۇتۇپ ، قىزنى ھۇجرىسىغا چاقىرتىپ خىزمەت ئىشلەپتۇ . ئۇلامخان ماقۇل تاپماپتۇ . «مەرتەم ـ مەرتەم ئۇچ مەرتەم» دەپ بەگنىڭ خوتۇنى ئۇلامخان بىلەن ئۇچ قېتىم سۆزلىشىپتۇ ، چىرايلىق گەپ قىلىپ بېقىپتۇ ، ئالداپ بېقىپتۇ ، قورقۇتۇپ بېقىپتۇ . قىز : «گەپلىك يىگىتتىم بار» ، «مەن مۇرۇللۇغلىنىپ بولغان قوشتۇلۇق» دەپ چىڭ تۇرۇۋاپتۇ . بەگنىڭ خوتۇنى بۇ ئىشنى لايىقىدا ھەل قىلالمىسا ئۆزىنىڭ تاشلىنىپ خارلىقتا قالىدىغان ئاقۇبىتىدىن قورقۇپ ، ئۆزىنىڭ يېقىن ئىككى ئادىمى ئارقىلىق ئۇلامخانغا بېسىم قىلماقچى بوپتۇ . «بېگى بەر دېگۈچە ، دوغىسى تالاپتۇ» دېگەندەك ، بەگنىڭ خوتۇنى : «مۇنداقلا بىر قورقۇتۇپ بېقىڭلار» دېسە ، يالاقچىلىرى قىزنى : «ئېسىپ ئۆلتۈرىمىز» دەپ قورقۇتۇپ ، قارا قىلدا ئېشىلگەن ئار-غامچىنى ئۇلامخاننىڭ بوينىغا سېلىشى هامان ئاسمان «گۈلدۈر ـ قاراس» قىلىپ قورقۇنچلۇق گۈلدۈرلەپتۇ . گۈلدۈرلەشنىڭ زەربىسىدىن ئۆيلەرنىڭ ياغاچلىرى چېتىقلىرىدىن ئاجراپتۇ ، تامنىڭ سۇۋاقلىرى تۆكۈلۈپتۇ ، چاقماق تېخىمۇ هەيۋەتلىك چېقىلىپتۇ . بەگنىڭ خوتۇنى بىلەن هېلىقى ئىككى يالاقچى قورقۇپ تۇرغاندا ، ئۇلامخان لىڭشىدە كۆتۈرۈلۈپ لەگلەك ئۇچقاندەك ئۆرلەپ ئاسمانغا چىقىپ كېتىپتۇ . بەگ ئوردىسىدىكى كىشىلەر ئاسمانغا قارىغىنىچە ئاغزىنى ئېچىپلا قاپتۇ .

شۇ ئىش بولۇپ ئۇزاق ئۆتمەي تارىم دەرياسى بىلەن لوپ كۆلىدە مۇشۇ قۇش پەيدا بولۇپ قاپتۇ . كىشىلەر : «بۇ قۇش ئاشۇ

---

① قارامتۇر — قارا نىيەت ، كۆڭلى قارا .

ئاقئۇلام قىزنىڭ ئۆزى شۇ ، ئۇ ئاسماندىن قۇش بولۇپ چۈشۈپتۇ . قۇشنىڭ بوينىدىكى قارا بەلدەم ئۇلامخاننىڭ بوينىغا سېلىنغان سىرتماق شۇ » دېيىشىدۇ...

ھېكايە ئوماق بىلەن تايۇقنىڭ يۈرەك تارىلىرىنى چەكتى چې-غى ، كېيىلىرىنى توختىتىپ ئاقئۇلام قۇشلار قالغان تەرەپكە قاراپ تۇرۇپ كەتتى . ئارىلىق يىراق بولغاچقا ، ئاقئۇلاملار بۇلارغا كەڭ كۆل يۈزىدە ئاتنىڭ ئاق قاشقىسىدەك كىچىككىنە كۆرۈنەتتى . «بەلكى شۇنداقتۇر ، بۇ سىرنى كىم بىلىپتۇ» دېيىشتى ئۇلار ئىچىدە...

تاتىما كۆلى بارغانسېرى تارىيىپ ئاخىر بولتاغا ئايلاندى . بولتا خېلى ئۇزۇن بولۇپ ، ئىككى ۋادىسى كەڭ چاتقاللىق ئىدى . يىراقتا چاتقاللىق بىلەن بولتانى ئورىغان قورغاندەك ياپيېشىل توغراقلىق ئۇزۇندىن - ئۇزۇنغا ئۇپۇق بىلەن گىرەلىشىپ تۇراتتى . كۈنچىقىشقانبەگلەرگە ئالدىدا زەڭگەر ئاسمان بىلەن يۇزلىنىپ تۇرغان ، خۇددى زېمىنغا يېپىپ قويغان ئەينەكتەك لوپ كۆلى يىراق ئۇپۇقتا قۇچاق ئېچىپ تۇراتتى ، ئۇلار تاياشنى كۈچەپ تېز-لەتتى .

5

ئېھ ، لوپ كۆلى ! ئانا زېمىن — تەكلىماكانىڭ كەھرىۋا كۆزى ، زۇمرەت كۆلى !

تەڭرىتاغ ، پامىر ، قاراقۇرۇم تاغلىرىنىڭ ئاپئاق چاچلىرى ئارىسىدىن تامچىلاپ ئېقىپ ، ئېقىپ - ئېقىپ ئېرىق بولۇپ ، ئېرىقلار قوشۇلۇپ دەريا بولۇپ ، چەكسىز يېشىل يايلاقلارنى ، ئېتىزلار - دالىلارنى ، باغ - ئورمانلارنى سۇغىرىپ ، تەشنالىقنى قاندۇرۇپ ، ئۇلاردىن ئاشقىنى يىغىلىپ تارىم ، كۆنچى دەريالىرى بولۇپ ، ساڭا قۇيۇلغان ، سەن — لوپ كۆلىنى ھاسىل قىلغان . سەن تەكلىماكانىڭ كىندىكىسەن ھەم يۈرىكىسەن !

تاتما كۆلىنى لوپ كۆلىگە تۇتاشتۇرىدىغان ئۇزۇن بەلۋاغ — بولتا ئاخىرلىشىپ ، يىراق ياقىسى تىنىق كۆك ئاسمانىنىڭ ئۇپۇقى بىلەن گىرەلىشىپ تۇرغان كەڭ لوپ كۆلى كۈنچىققانبەگلەرگە قۇچاق ئېچىپ يېقىنلىماقتا . ئېھ ، لوپ كۆلى ، بىز كەلدۇق ، قۇچىقىڭنى ئاچقىنا ، بىزنى باغرىڭغا ئالغىنا ! ئۇلار تەلمۇرمەكتە ، تەلپۈنمەكتە ، خۇددى بالا ئانىسىنىڭ قوينىغا تەلپۈنگەندەك !

ئوماق بىلەن تايۇقنىڭ لوپ كۆلىگە تۇنجى قېتىم كېلىشى . ئۇلار تارىم ، كۆنچى دەريالىرىنىڭ شۇنچە پايانسىز دەشت ، قۇم باياۋانىنى بېسىپ ئۆتۈپ مۇشۇ كۆلگە قۇيۇلىدىغانلىقىنى ئاڭلىغان . شۇنچىۋالا سۇنى باغرىغا ئۇنسىز سىغدۇرۇپ كېلىۋاتقان بۇ كۆلنىڭ قانچىلىك تېرەن ، قانچىلىك كەڭلىكىنى كۆز ئالدىغا كەلتۈرەلمەي ھەيران ئىدى . مانا شۇ كۆل كۆز ئالدىدا قۇچاق ئېچىپ تۇرماقتا . كۆلنىڭ كۈنپېتىش مەزگىلدىكى مەنزىرىسى ئۇلارغا شۇ قەدەر گۈزەل كۆرۈنۈپ كەتتىكى ، ئۇلار مۇشۇ يېشىغچە بۇنداق چىرايلىق كۆرۈنۈشنى كۆرۈپ باقمىغانىدى . زۇمرەتتەك سۈزۈك ئاسمان بىلەن قوشكېزەك ئاكا - ئۇكا ياكى قوشكېزەك ئاچا - سىڭىلدەك ، كۆككە قۇچاق يېيىپ تۇرغان ، كەڭ كەتكەن كۆل ، ئاسمانمۇ كۆك ، كۆلمۇ كۆك ، گويا كۆك تەڭرىسىنىڭ بىر بوياق كۈپىدىن چىققاندەك . قىزىللىقى ئاستا - ئاستا قىزىللاشقاچ كېڭەيىۋاتقان كەچئارىسى ئالدىدىكى شەپەق ، كۆل قۇچىقىدا ئاجايىپ بىر خىل مەنزىرە ھاسىل قىلىپ جىمىرلىماقتا . كۆك ئاسمانمۇ جىم ، كۆلمۇ جىم ، گويا جاھان جىملىققا چۆككەندەك . ئۆلۈكتەك جىملىقمۇ سۈرلۈك بولىدۇ . كۆل شۇ تاپتا جىملىقى بىلەن شۇنچە سۈرلۈك ، سىرلىق بىلىنمەكتە .

ئاتا - بوۋىلىرىدىن لوپ كۆلىنىڭ ئاجايىپ - غارايىپ سىرلىرى توغرىسىدا ئاڭلىغانلىرى ئېسىگە كېلىپ ، ئۇلارنى سۈر باسقىلى تۇردى . بىر پاراڭدا ، مانا ھازىرلا كۆل ۋاراقلاپ قاينايدىغاندەك ، ئاسمان پەلەك ئۆرلەپ ، ئاندىن يېيىلىپ يامراپ پۈتكۈل دالىنى باسىدىغاندەك . قۇرۇقدالغان تىلسىم كۆلدىكى كۈھنەپتىن

بىساناق يەجۇجى - مەجۇجىلەر چىقىپ ، زېمىن يۈزىدىكى جېنى بارلىكى نەرسىلەرنى يالماپ تۈگىتىدىغانلىقى سۆزلەنسە ، يەنە بىر پاراڭدا ، كۈنپېتىش بىلەن تەڭ ئالدىن يېنىك شامال چىقىپ ، كۆل يۈزى چايقىلىدىغانلىقى ، سۇنىڭ ئاۋازىغا تەڭكەش ھەر خىل يېقىملىق ئاۋازلار ، كۈلكىلەر ، شوخ ئاھاڭدا ئېيتىلغان تۇرلۇك قوشاقلار ئاڭلىنىپ ، ئارقىدىنلا ئۇقار ، ئاقئۇلامخان ، سۇقسۇرغا ئوخشاش قۇشلار سۇدىن قانات قېقىپ ئۆرلەپ ، ئاسماندا پەرۋاز قىلىپ ئويناىدىغانلىقى ، ئۆز تىللىرىدا سايراپ كەڭ دالىنى چاڭ كەلتۈرۈۋېتىدىغانلىقى سۆزلىنەتتى . يەنە بىر پاراڭدا ، ئاسمان دەھشەتلىك گۈلدۈرلەپ ، چاقماقلار چېقىلىپ ، قاتتىق بوران چىقىپ ، كۆل سۈيى خۇددى قارا قۇيۇندا پىرقىراپ ئاسمانغا چىقىپ كېتىۋاتقان قۇمدەك ئۆرلەپ ، سۇ تۇۋرۈكلىرىدىن چاچراپ چىققان بېلىقلار قۇرۇق كۆلگە قايتىپ چۈشۈپ پىلتىڭلاپ قېلىۋاتقانلىقى ، سۈيىدىن ئايرىلىپ نىمجانلىشىپ قالغان بېلىقلارنى يەجۇجى - مەجۇجىلىرى جىلەرنىڭ بىر باشتىن سۈپۈرگەندەك سۈمۈرۈپ يەپ كېتىۋاتقانلىقى ، بېلىقلارنىڭ نادامەتلىك ناله - زارىدىن تۇغۇلغاندەك تاغ بەستىلىك بىر باتۇر ئەزىمەت پەيدا بولۇپ ، تۆگىنىڭكىدەك تاپىنىدا ھەر قېتىمدا ئون يەجۇجىنى دەسسەپ يەنجىسە ، ھەر ئالقىنىدا يۈزلەپ مەجۇجىنى مىجىپ ، ئۇلارنىڭ ئاللا - تۇۋسىنى چىقىرىپ ، يەجۇجى - مەجۇجى دېگەنلەرنى كۆزدىن يوقاتقانلىقى ، تاغ بەستىلىك باتۇرنىڭمۇ كەينىگە يانغان سۇ تۇۋرۇكى بىلەن بىللە كۆلگە كىرىپ غايىب بولۇپ كەتكەنلىكى بايان قىلىناتتى .

كۈنچىقانبەگلەرگە شۇ ئىشلارنىڭ بىرەرسى ھازىرلا كۆرۈلۈپ قالىدىغاندەك تۇيۇلماقتا ئىدى .

كۈنچىقانبەگ كېمىدە كېتىۋېتىپ ، ئۆزىگە ئۆزى سۆزلەگەندەك :

— كۈن پاتقۇچە تالىشقۇلىلارنى تېپىۋالساق بولىتتى ، — دېدى .

ئوماق ، تايۇقلارمۇ شۇ خىيالدا ئىدى . تايۇق :

— كۆل ياقىسى قومۇشلۇق ئىكەن . بىز قىرغاققا يېقىنلىشىۋالايلى ، — دېدى .

شۇنداق قىلماي بولمايتتى . ئۇلار قويۇق قومۇش ئارىلىرىدىن كۆچەپ تاياپ يۇرۇپ كېمىلىرىنى قىرغاققا يېقىنلاشتۇرۇۋالدى . تايۇق كېمىدىن سەكرەپ قىرغاققا چىقتى . كۆنچىققانىبەگ بىلەن ئوماق كېمىنىڭ بېشىغا چىگىلگەن ئارغامچىنى تايۇققا تاشلاپ بەردى . تايۇق كېمىلەرنى تارتىپ قىرغاققا يېنىچە قىلىپ قومۇشلارغا باغلاپ قويدى . شۇ چاغدا يېقىنلا يەردىن تالىشقۇلۇنىڭ قوشىقى ئاڭلاندى . ئېنىقكى ، ئۇلار قومۇشلۇقلارنىڭ شاراق ـ شۇرۇق قىلغىنىنى ئاڭلاپ ، كېلىشىۋالغان بويىچە ئۆزلىرىنىڭ نەدىلىكىنى بىلدۈرگەنلىكى ئىدى . ئەتراپ بۇك غالدىراڭ قومۇشلۇق بولغاچقا ، قوشاق ئېيتىش ئۇلارنىڭ بىردىنبىر تېپىشىش ئۇسۇلى ئىدى . ئوماقمۇ : «بىز بۇ يەردە» دەپ خەۋەر بېرىپ قوشاق ئېيتتى .

مەن كېمەمنى سالدىم بۇگۈن تارىمغا ،
يېتەرمەن دەپ لوپ كۆلدەكى يارىمغا .
خۇدا ئىگەم قىلغىن مەنى ئامانىم[1] ،
بىر يەتكۈزگىن كۆڭلۈمدەكى يارىمغا[2] .

كۆنپېتىپ ، ئەتراپنى گۈگۈم قاراڭغۇلۇقى قاپساپ كەلمەكتە . جىمى ياق بۇككىدە قومۇشلۇق . بۇلارنىڭ قومۇشلۇقنى بۆسۈپ ماڭغاندىكى شاراق ـ شۇرۇقلىرىغا يېقىنلا بىر جايدىن يەنە شۇنداق ئاۋازلار كېلىپ قوشۇلماقتا .

— بۇ نېمە شاراق ـ شۇرۇق؟

— تالىشقۇللار بىز تەرەپكە كېلىۋاتامدىكىن .

— قاراڭغۇ چۈشكۈچە تېپىشىۋالساق بولىتتى ، — يېپىلىپ كېلىۋاتقان گۈگۈم پەردىسىنى بۇك قومۇشلۇق تېخىمۇ سۇرلۇك-

---

① مەنى — مېنى ، ئامانىم — ئامانلىقىم .
② بۇ سۆزدە كۆڭلۈمدىكى بارلىق ئارزۇ ـ ئارمانىمغا دېمەكچى .

لەشتۇرۇپ ، كۇنچىققانىبەگنىڭ كۆڭۈل ئاسمىنىغا قارا سايە تاشلىماقتا ئىدى .

بۇلار خېلى ماڭغاندىن كېيىن ، غالدىراڭ قومۇشلۇقتىن يۇلغۇن ئارىلاش پاكار قومۇشلۇققا چىقتى . ئەمدى ئۇلارنىڭ ئالدىدا كەڭ بىر تۈز ، گىرىمسەنلىك پەردىسى ئېچىلىپ غۇۋا كۆرۈنۈپ تۇراتتى . ھەرھالدا ئەتراپنى كۆرگىلى بولدى .

بۇلارغا ئانچە يىراق بولمىغان يەردە ئېگەر - توقۇمى بىلەن يەتتە ئات ئوتلاپ يۈرەتتى . كۇنچىققانىبەگلەر تونۇدى ، ئۇ مۇشۇلار-نىڭ ئېتى ئىدى .

— ۋوي ، ئاتلار تۇرىدۇ ، تالىشقۇللار قېنىدۇ ؟ — كۇنچىققانىبەگ سورىدى .

— بايا : «بىز بۇ يەردە» دەپ مەلۇملاپ قويۇپ مېڭىپ كەتتۇق ئەمەسمۇ ، تالىشقۇللار بىزنى ئىزدەپ شۇ يەرگە كەتكەندۇ ، — تايۇق بۇ گەپنى نارازلىقىنى بىلدۇرگەندەك تەلەپپۇزدا ئېيتتى .

بۇ ئۇنىڭ كۇنچىققانىبەگكە قىلغان تەئەددىسى ئىدى . ئۇلار بەلگە بەرگەندىكىن ئورنىدىلا تۇرۇشلىرى كېرەك ئىدى ، ئەمما كۇنچىققانىبەگنىڭ قاراڭغۇ چۈشكۈچە قومۇشلۇقتىن چىقىۋالايلى ، دېگەن گېپى بىلەن مېڭىپ كېتىشكەنىدى .

ئوچۇق زېمىگەر ئاسماندا يۇلتۇزلار بىرىنىڭ كەينىدىن بىرى چىمىلدىقلىرىدىن باش چىقىرىپ جىمىرلىشىپ ، بايىقى گۇگۇم گىرىمسەنلىكى سۈزۈلۈشكە باشلىدى . كۇنچىققانىبەگلەرنى : «قېنى ، كۆل ۋادىسىنىڭ كېچىلىك مەنزىرىسىنى كۆرۈۋېلىڭلار » دېگەندەك ، پۇتۇن بىر كۇن ئۆزىگە سىڭدۈرۈۋالغان قۇياش نۇرىدىن قايتۇرۇپ شولا چېچىپ ئاي چىقتى . ئاي كېنىزەكلەر ئارىغا ئېلىپ تۇرغان خانىشتەك بىساناق يۇلتۇزلار ئارىسىدا شۇنچە گۈزەل ، شۇنچە يارقىن ئىدى . كەڭ ۋادا بىردىنلا ئالتۇن شولىغا چۆمۈلدى .

كۇنچىققانىبەگ ئوغلى توختىدىن ، ئوماق تۆمۈردىن ئەنسىرىدى . توختى ياۋاش ، جىمغۇر بولۇپ ، ئەتراپىدىكى نەرسىلەرگىمۇ دىققەت قىلمايتتى ، يول ماڭسا دەسسەيمۇ ، دەسسىمەيمۇ دېگەندەك

ئايىغىنى يەڭگىل ئېلىپ ، يەردىن ئۈستۈن قارىماي ماڭاتتى . كورـ
لا ، خوتەندىن كەلگەن ئۇستىلار ئۇنى : «مېڭىشى ، مىجەزى رايىش
موللىغىلا ئوخشايدۇ ، كېيىن چوقۇم موللا بولىدۇ» دېيىشەتتى ۋە
ئۇنى «توختاخۇن» دەپ ئاتايتتى ، بارا ـ بارا بۇنداق ئاتاش ئۇنىڭغا
سىڭىپ قالدى . كۇنچىققانبەگ دەسلەپ چاقچاق ئورنىدا شۇنداق
ئاتاپ يۈرۈپ ، ۋاقىت ئۆتكەنچە شۇنىڭغا ئادەتلىنىپ قالغانىدى .
تالىشقۇلدىن ھېچكىم ئەنسىرىمەيتتى . ئۇ قاراقوشۇنلۇق ، ئابدال ـ
لىقلار ئارىسىدا تونۇق ئىزچى .

كۇنچىققانبەگلەر كەلگەن قومۇشلۇق تەرەپتىن سۇقسۇرنىڭ
«قۇق ـ قۇق» دەپ ئىنچىكە ، سوزۇپ سايرىغان ئاۋازى كەلدى .
ئاۋازنى كۇنچىققانبەگ تونۇۋالدى . ئۇ تالىشقۇلنىڭ ئاۋازى ئىدى .
تالىشقۇل قۇشلارنى دوراپ سايراشقا ئۈستا ئىدى . «سۇقسۇرنىڭ
سايرىشى» دىن كېيىن ، ئىسقىرتقان ئاۋاز ئاڭلاندى ، بۇمۇ تالىش ـ
قۇلنىڭ ئاۋازى ئىدى . ئۇنىڭغا جاۋابەن ئوماق ئىسقىرتتى .
— ئەمدى ماڭماي جايىمىزدا جىم تۇرايلى ، — دېدى تايۇق .
ئوماق كۇلۇپ كەتتى . كۇنچىققانبەگمۇ كۇلكە بىلىنىپ تۇر ـ
غان ئاۋازدا :

— مەن ئەمدى بۇ يەردە بەگلىك قىلمايمەن ، ئۇچۇڭلارنىڭ
ئاغزىغا قارايمەن ، — دېدى .

ئوماق بىلەن تايۇق : «بەللى بەگ ، بەللى بەگ» دېيىشىپ
كۇلۇپ كېتىشتى .

— ھە ، نېمىگە كۇلۇۋاتسىلەر ؟ — دەپ تالىشقۇل توختى
بىلەن تۆمۇرنى ئەگەشتۇرۇپ يېتىپ كەلدى . ئوماق نېمىگە كۇلۇش ـ
كىنىنى دەپ بېرىۋىدى ، تالىشقۇل :

— دېمىسىمۇ بۇ كۆل بويىدا ، مۇشۇ بىرنەچچىمىز ئارىسىدا
بەگ نېمىش قىلمدۇ ، — دەپ كۇلدى .

ئۇلار ئاتلارنىڭ قېشىغا كەلدى ، بۇ يەردە يۇلغۇن ، قاقشال ،
سۆكسۆكلەر جىق ئىدى . ئۇلارنىڭ قورساقلىرى ئېچىپ ئىچىگە
كىرىپ كەتكەنىدى ، شۇڭا شۇ يەردىلا تاماق ئېتىپ يېمەكچى بول ـ

دى . تالىشقۇل قازان ئېسىپ ، تۇلۇمدىكى سۇدىن قۇيۇپ قاينـ-
تىشقا تۇتۇندى ، تايۇق ئوماق تۇتقان بېلىقنى ئىككى سىرتلاپ
بولۇپ ، ئاندىن ئالتە پارچە قىلىپ يۇلغۇن زىخلارغا ئۆتكۈزۈپ ئوتقا
قاقلاپ يەرگە سانجىپ قويدى . غولۇتمان ئەتراپقا پاراسلىتىپ ئۇچـ-
قۇن چاچرىتىپ لاۋۇلداپ كۆيمەكتە ، قۇرۇپ كەتكەن قاقشال ،
سۆكسۆك كۆتەكلىرىگە يېقىلغان غـولۇتمانىنىڭ ئـۆتكۈر يـالقۇنى
بايىقى شولىلارنى سۇمۇرۇۋالغاندەك ئەتراپنى يەنە قاراڭغۇلۇق قاپـ-
لىدى . پەقەت ئاي بىلەن يۇلتۇزلارلا سۇس چاقناپ كۆرۈنەتتى .
بۇ ، كېچىسى كۈچلۈك ئوت يېنىدا تۇرغان كىشىلەرلا كۆرىدىغان
مەنزىرە ئىدى . ئۇلار كاۋاپ بولغان بېلىق گۆشىنى زىخ بىلەن
تۇتۇپ يەۋاتقاندا ، يىراق بىر يەرلەردىن سوزۇپ - سوزۇپ ھۇۋلـ-
غان سۇرلۇك ئاۋازلار ئاڭلىنىشقا باشلىدى . بۇ سۇرلۇك ئاۋازلار
بۆرىنىڭ ھۇۋلىشى ئىدى . بۇ سەزگۈر - تۇيغۇن مەخلۇق يىراقتىنلا
ئوت شولىسىنى سېزىۋالغانىدى . بۆرىـنىڭ ھۇۋلىشى ، ئۇلارنىڭ
بـىرەر ئىشتـىن بىر - بىرىگە خەۋەر بەرگەنلىكى ئىدى .
— قارۇشقۇ ![1]— كۈنچىققانبەگ ئورنىدىن تۇرۇپ كەتتى ، —
بولمىدى ، بىز كېچىچە ئوت قالاپلا چىقمايمىز . ئۆزىمىز ئوت
يېنىدا تۇرۇۋالغىنىمىز بىلەن ئاتلارغا چاتاق بولـىـدۇ . تېزرەك
ئاتلارنىڭ غېمىنى قىلايلى .
ئاۋازنىڭ ئاڭلىنىشىدىن بۆرىلەر يىراقتا ئىدى ، ئەمما ھايال-
شىماي كېلىپ قېلىشى مۇمكىن . ھەممىسى جىددىيلىشىپ قالدى .
بولۇپمۇ كۈنچىققانبەگ جىددىيچىلىكتە تۇرالماي قالدى . يىگىرمە
يىلنىڭ ئالدىدىكى «بۆرە ساۋىقى» ئۇنىڭ ئېسىدە ئىدى .
كۈنچىققانبەگ يىگىرمە نەچچە يىلنىڭ ئالدىدا كىشىلەر ئاغزـ-
دىن نامىنى تولا ئاڭلايدىغان «كۆلشەھىرى» نى كۆرۈپ باقماق
بولۇپ ، ئاتىسىنىڭ ئۇچ - تۆت ئوۋچىلىرى بىلەن ئۇ يەرگە كەلگە-
نىدى . ئۇ چاغدىمۇ بۇگۈنكىدەك كەچرەك كېلىپ قالغانىدى . ئاتلـ-
رىنى سايغان قومۇشلۇققا چۈشەپ قويۇپ بېرىپ ، ئۆزلىرى بىر

① قارۇشقۇ — بۆرە .

ياردائلىق ئاستىغا ئوت يېقىپ تاماق يەۋاتقاندا ، خوددى ھازىرقى-دەك بىرقانچە بۆرە ھۇۋلاشقان . ئۇلار بۆرىنى يىراقتا ئىكەن دەپ تامىقىنى بەخىرامان يەپ بولۇپ ، ياردائلىق ئۈستىدىن ئەپلىك بىر يەرنى تېپىپ ئۇخلىغان . ئەتىسى ئەتىگەندە قارىسا ، بىر ئاتنى بۆرىلەر يەپ ئۈستىخانىلا قويغان ، يەنە بىر ئاتنى چالا يەپ تاشلىۋەتكەن...

— كۆل ئېغىزىغا يېقىن يەردە بىر ئارالچاق بولىدىغان ، — تالىشقۇل قولىدىكى بېلىق كاۋىپىنى تۇتقىنىچە مېڭىۋېتىپ گېپىنى داۋاملاشتۇردى ، — مەن كېمىلىك قاراپ كېلەي ، سىلەر ئوتنى بىرنەچچە يەرگە كۆچۈرۈپ ، ئۈستىگە چوڭ - چوڭ كۆتەكلەرنى تاشلاپ قويۇپ ، ئاتلارنى قومۇشلۇق ئىچىگە ئەكىرىپ كېتىڭلار .

ئوماق بىلەن تايۇق ، ئۇلارغا ئەگىشىپ قالغانلىرى تېز - تېز ھەركەت قىلىپ ، ئوتنى دائىرە ھاسىل قىلىپ ئالتە يەرگە كۆچۈرۈپ ، ئۈستىگە قۇرۇق سۆكسۆكلەرنى تاشلاپ قويىدى ، ئاندىن ئاتلارنى جەملەپ قومۇشلۇق ئىچىگە ھەيدەپ تۇرۇشىغا ، كۆل ئاغزى تەرەپتىكى قومۇشلۇق ئىچىدىن كۇچلۇك ئىسقىرتقان ئاۋاز ئاڭلاندى . كۇنچىققانبەگلەر ھەرقايسىسى ئۆزىنىڭ ئېتىغا مىنىپ ، تالىشقۇلنىڭ ئېتى بىلەن بەگنىڭ زاپاس ئېتىنى ئالدىغا سېلىپ قومۇشلۇق ئىچىگە كىرىپ كەتتى . ئاتلار سۇنى شالاپلىتىپ كېچىپ كېتىۋاتاتتى ، تالىشقۇل غازنى دوراپ بىرنەچچىنى غاقىلدىدى . كۇنچىققانبەگلەر شۇ تەرەپكە ماڭدى . تالىشقۇل ئەترايى يېكەنلىك كىچىك بىر ئارالچاقنىڭ يېنىدا كېمىدە ئۆرە تۇراتتى . ئۇلار ئاتلارنى ئارالچاققا چىقىرىپ قويدى .

— ئەمدى بىز كېمىلىرىمىز بار يەرگە بېرىپ قارۇشقۇ ئويۇنى ئويىنىمامدۇق ، — دېدى تالىشقۇل مەنىلىك قىلىپ .

ئۇنىڭ «قارۇشقۇ ئويۇنى» دېگەن گېپىنى تۆمۈردىن تارتىپ ھەممىسى چۈشەندى . ئۇلار تالىشقۇل تاياپ كەلگەن كېمىگە ئولتۇ-رۇپ كېمىلىرى بار يەرگە كەلدى . ئۇلار كېمىلەرنى ئوچۇقچىلىق ئاغزىغا ئەكىلىپ باغلاپ قويغانىدى . قارىسا ئون نەچچە بۆرە غولۇت-

مانلارنىڭ ئەتراپىدا تۇراتتى . بەزىلىرى زوڭزىيىپ ئولتۇرسا ، بەزىلىرى ئۆرە تۇراتتى . تۇرقىدىن ئۇلار ئوتتۇرىدىكى ئۆچۈشىنى كۈتمەكتە ئىدى .

گەپنى يەنە تالمشقۇل قىلدى :

— قارۇشقۇ كۈچلۈك ئوتقا قاراپ تۇرغاندا كۆزى چاقنىيىپ ، يېنىدىكى نەرسىنىمۇ ئېنىق كۆرەلمەيدۇ . ئولجىنى جىقراق قىلايلى دېسەك ، ئوقيا بىلەن ئاتايلى ، — دېدى ئۇ ، كۈنچىقىنبەگنىڭ مىلتىققا قول ئۇزىتىۋاتقىنىنى كۆرۈپ .

تالمشقۇل توغرا ئېيتقانىدى . مىلتىقتا بىرنىلا ئاتقىلى بولىدۇ ، قالغان بۆرىلەر مىلتىقنىڭ ئۇنىدىن قورقۇپ قېچىپ كېتىدۇ . بىر بۆرىنىڭ قاتاردىن قېلىشى باشقىلارغا ھېچقانچە چىقىم ئەمەس . ئۇلار قاچسىمۇ يىراقتا كەتمەي ماراپ تۇرۇشىدۇ ، كېچىچە ، يەنە ئەتىمۇ ئاۋارىچىلىك سالىدۇ .

تۆتى تۆت غولۇتمان ئەتراپىدىكى بۆرىنى ئاتماقچى بولۇپ ، بىردىن بەلگىلۈپلىشتى . غولۇتمانلار بىر - بىرىگە ئانچىمۇ يېقىن ئەمەس ئىدى . ئۇ يەردە يىقىلغان بۆرىنى باشقا يەردىكى بۆرىلەر يىلمەي قالاتتى . ھەرقايسىسى چەتتىرەك تۇرغان بۆرىنى چېنەپ ئوقيالىرىدىن ئوق ئۇزۇشتى . ئۇزۇلگەن ئوقلار زايە كەتمىدى . تۆت بۆرە يىقىلدى ، بۇنى باشقا بۆرىلەر سەزمەي قالدى . ئىككىنچى قېتىملىق ئوقتا يېنىدىكى بۆرىنىڭ پالاقشىپ يىقىلغىنىنى كۆرگەن باشقا بۆرىلەر ئۆزلىرىگە خەۋپ كەلگەنلىكىنى تۇيۇپ سەگەكلەشتى . يۇ ، خەۋپنىڭ ھېچبىر شەپىسى بولمىغاچقا ، جېنىنى قايسى تەرەپكە ئېلىپ قېچىشنى بىلەلمەي تېڭىرقاپ قېلىشتى - دە ، يەنە شۇئانلا ھەرقايسىسى ھەر تەرەپكە قېچىشتى . كۈنچىقىنبەگلەر بۆرىلەر قېچىپ كېتىۋاتقان تەرەپكە قارىدى . ئۇلار دەسلەپ ھەر تەرەپكە پىتىراپ قاچقان بولسىمۇ ، قېچىپ كېتىۋېتىپ بىر - بىرىنىڭ ھىدىنى ئېلىشىپ ، ئاستا - ئاستا بىر - بىرىگە يېقىنلىشىپ ، ئاخىر توپ بولۇۋالدى . بۇلۇتسىز كېچىنىڭ يورۇقىدا بۆرىلەرنىڭ ئېگىز بىر تۆپىلىكتە غولۇتمان يالقۇنجاپ تۇرغان تەرەپكە قاراپ

تۇرۇشقىنى ئېنىق كۆرۈنۈپ تۇراتتى .
— قاراڭلار ، — تالىشقۇل بۆره توپىنى كۆرسەتتى ، — ئوتتۇرىدا تۇرغىنى مۇشۇ بىر توپ قارۇشقۇلارنىڭ قاشقىسى ئوخشايدۇ . ئۇنىڭ شۇ تاپتا نېمىگە قاراۋاتقانلىقىنى بىلەمسىلەر ؟

ئوماق تالىشقۇلغا قاراپ كۈلۈپ قويۇپ دېدى :

— بۇنى بىلمىگەن لوپلۇق قانداق ئوۋچى بولىدۇ . قارۇشقۇ قىساس ئېلىشنى ئۆلگۈچە ئۇنتۇمايدىغان ، بىرى ئۇچۇن يەنە بىرى ، بەلكى بىرنەچچىسى جان ئېتىپ تۇرىدىغان ئاجايىپ قىساسچى هايۋان . بىر تورۇشەن[1] ئۇچۇن نەچچە يۈزلۈك بىر قوتان قوينى بوغۇپ تاشلىۋېتىپمۇ يەنە قىساس خۇمارىدىن چىقمايدۇ . شۇ تاپتا ئۇ ئۆز توپىنىڭ ياغىسىنى بىلىۋالماقچى بولۇپ قاراپ تۇرىدۇ . بىلىۋالسىلا ئۇنىڭ پېيىگە چۈشىدۇ .

— بىزگە ياخشى تەرىپى ، بۇ قارۇشقۇلار بىزنىمۇ ، ئاتلىرىمىزنىمۇ كۆرمىدى ، شۇڭا بىزنىڭ ئىزىمىزغا چۈشەلمەيدۇ ، — دېدى تايۇق .

كۈنچىققانبەگ ئوماق بىلەن تايۇققا قاراپ :

— مېنى گېپىمده تۇرماي بەگلىك قىلىۋاتىدۇ ، دېسەڭلارمۇ مەيلى ، مەسلىھەتىمنى بېرىپ باقاي ، بۇگۈن بۇ كېچىنى كېمىده ياكى ئاتنى ئۆتكۈزۈپ قويغان ئارالچاقتا ئۆتكۈزەيلى . قارۇشقۇ بىزنى بىلمەيلا قالسۇن ، — دېدى . تالىشقۇل كۈلۈپ :

— بۇنى بەگلىك قىلدى دېمەيمىز ، مەسلىھەت بەردى دەيمىز . كېچىنىغۇ كېمىده ياكى ئارالدا ئۆتكۈزەرمىز . ئەتىچۇ ؟ ئەتىمۇ كېمىده ياكى ئارالدىلا تۇرىۋېرىمىزما ؟ قارۇشقۇلار مۇشۇ ئولتۇرۇشىدا تاڭ ئاتقۇچە ئولتۇرىدۇ . شۇڭا...

تالىشقۇل گېپىنىڭ ئاخىرىنى دېگۈچە كۈنچىققانبەگ : «بىلمەدىم» دېدى - ده ، قولىغا مىلتىقىنى ئالدى ، ئوماقمۇ ئوقيانى ئالدى . ئىككىسى مەسلىھەتلىشىۋالغاندەك ، كۈنچىققانبەگ توختىغا ، ئوماق تۆمۈرگە ئېتىمنى ئەكېلىپ بەر ، دېدى .

---

① تورۇشەن — توڭگۇز بالىسى .

— نەگە باربسلەر ، بۆرە ئاتقىلى ؟ — تايۇق سوربدى .
— شۇنچىلىك ئاتقىنىمىزمۇ بولار . قىساس ئوتىغا ياغ چاچمايلى . ئۇركۈتۈپ يىراقتا كەتكۈزۈۋېتەيلى دەيمىز ، — دېدى كۈنچىقانبەگ .

ئات كەلدى . ئۇلار ئاتلىرىغا مىنىپ يان تەرەپ بىلەن كېتىشتى .

ئانچە ئۇزاق ئۆتمەي مىلتىق ئاۋازى ئاڭلاندى . جىمجىت كېچە بوشلۇقىدا بۇ ئاۋاز تەرەپ - تەرەپتە ئەكس سادا بېرىپ ، كەينى - كەينىدىن مىلتىق ئېتىلغاندەك بىلىنىپ كەتتى ، ۋەھىمىسى قاتتىق بولدى . ۋەھىمە سۈرىدىن قورقۇپ ، بۆرىلەر يىراقلارغا كەتكەن چېغى ، پۈتۈن بىر كېچە هۇۋلىغىنى ئاڭلانمىدى ، ئەتىسى قارىسىمۇ كۆرۈنمىدى .

كۈنچىقانبەگ ، ئوماق ، تايۇقلار كۆلنى ئايلىنىپ كۆرمەكچى بولۇۋىدى ، تالىشقۇل :

— كۆلنىڭ ئىچى سۇ ، چۆرىسى مانا مۇشۇنداق قومۇشلۇق ، بەزى يېرى يېكەنلىك ، يەنە تېخى بەزى جايلىرى سازلىق ، ئادەم ، ئات - ئۇلاغ دەسسەپلا قالسا چىقالمايدۇ ، چۆكۈپ كېتىدۇ ، قانچە كۆرسە شۇ سۇ ، شۇ كۆل ، — دېدى .

كۈنچىقانبەگ بىلەن تالىشقۇلنىڭ مەسلىھىتى بويىچە ئەتىگەنكى كۆرۈش بىلەن بولدى قىلدى . ئۇلار كۆلشەھرىنى كۆرىدىغان بولغاچقا ، ئاتقان سەككىز بۆرىنى سويۇپ تېرىلىرىنى كېمىلەرگە يېيىپ ، تۇزلاپ قويدى . قايتقاندا توختى يا تۆمۈرگە ئادەم قوشۇپ ئەۋەتىپ ئالدۇرماقچى بولدى . كۈنچىقانبەگ ، ئوماق ، تايۇقلار كۆلنىڭ كۈنپېتىش تەرىپىنى ئاتلىق يېرىم كۈن كۆردى . كۆلدىن يىراقلاشقانسېرى قويۇق يۇلغۇن ، سۆكسۆكلەر شالاڭلاپ ، چاكاندا ، قامغاق ، سايغان قومۇشلار ئۇلارغا بىر مەھەل ھەمراھ بولۇپ ، كېيىن ئۇمۇ يوقاپ ، باشقا بىر مەنزىرە — قۇم بارخانلىق چەكسىز جەزىرە كۆرۈندى . ئوماق : «نېمانداق ئوخشاش قۇملۇق بۇ ، كۆل-شەھىرى مۇشۇ قۇملۇقنىڭ ئىچىدە بولسا كېرەك» دەپ ئويلاپ كەلمەكتە .

6

كۆز ئالدىدىكى مەنزىرىگە قاراپ ئوماق ھەيران ـ ھەس ئىدى، كۆرۈنۈشلەرنى تولۇق كۆرۈۋېلىشقا ئىككى كۆزى يېتىشمەي قالـ
دى . ئۇ ئەنە شۇنداق بىتاقەت بولۇپ ، پۈتۈن دىققىتىنى جەم قىلىپ قاراپ كەلمەكتە ئىدى . يېنىدىلا كېتىۋاتقان ئوغلىنىڭ : «ئاتا ، بۇ قانداق جاي ؟» دېگەن سوئالىمۇ قۇلىقىغا يىراقتا ئېيتىلغاندەك بوش ئاڭلاندى . «راست ، بۇ يەر قانداق جاي ؟» تۆمۈرنىڭ سوئالـ
لىدىن ئېسىنى يىغىۋالدى . ئالدىدا كېتىۋاتقان تالىشقۇلدىن سورىدى :

— تالىشقۇل ، بۇ قانداق جاي ؟

تالىشقۇل ئېرەنسىز جاۋاب بەردى :

— ھە ، بۇ بورانلىق دېگەن جاي . بۇ يەردىن ئۆتسەك كۆلشەـ
ھىرىگە بارىمىز .

— نېمە ! بورانلىق دېدىڭما ؟ — كۈنچىقىنىڭ قورقاق باستى بولغاي ، چۆچۈگەندەك گەپ قىلىپ كەتتى ، — كۆرۈنۈشىـ
دىنلا بوران ئۇۋۇسىدەك قىلىدۇ ، بوران چىقىپ قالمىسۇن ، ئىتـ
تىك كېتىۋالايلى .

ئوماق بۇ ھەر خىل ، غەلىتە ، غارايىپ كۆرۈنۈشلەرنى تولۇق كۆرۈۋېلىش ، بىلىۋېلىش ئويىدا ، كۈنچىقىنىڭ ، تالىشقۇللار تېز كېتىۋېلىشنىڭ كويىدا .

كېسىپ ـ يونۇغاندەك يەككە ۋە تۈتاش تىك قىيالىق يارداڭـ
لىقلار ، غەلىتە ، ئېگىز قۇم دۆۋىلىرى ، قۇم دۆۋىلىرى ئارىلىرىدىـ
كى ئەگرى ـ بۈگرى ، كەڭ ـ تار جىلغىلار ، ئارىلاپ ـ ئارىلاپ قىرىپ تەكشىلەپ قويغاندەك تۈز كەتكەن قۇملۇقلار كىشىدە ئايىغى ئۇزۇلمەس ، تېگى كۆرۈنمەس چەكسىز ، چوڭقۇر خىيال پەيدا قىـ
لاتتى . باشقا جايدىكى قۇم دۆۋىلىرى بېيلىق قاسىراقلىرى شەكلىدە كۆرۈنسە ، بۇ يەردىكىلىرى بەيگىگە چۈشكەن داۋانلارغا ، بىر قارىسا

ئۆمىلەپ كېتىۋاتقان غايەت زور مەخلۇققا ئوخشايتتى. بەزى قۇم دۆڭلىرى ئۇزاق زامانلاردىن بېرى شامال - بوران يالاپ سىلىقلىغان، شىپ كەتكەن. بەزلىرىنىڭ شەكلى گۈل تەشتىكىگە ئوخشىسا، بەزلىرى ئاستى كىچىك، ئۈستى چوڭ ناغرىغا، يەنە بەزلىرى ئوتتۇرىسى بوغماق قاپاقتا ئوخشايتتى. بۇ غەلىتە، ئاجايىپ - غارايىپ كۆرۈنۈشلەر لوپ كۆلى رايونىنىڭ سىرلىق، تىلسىملىق جايلىقىنى بىلدۈرۈپ تۇراتتى. ئوماق يېنىدا كېتىۋاتقان ئوغلىغا تاپىلاپ كەلمەكتە:

— تۆمۈر، ئوبدان كۆرۈۋال، بۇ كۆرۈنۈشلەرنىڭ تېگىدە چوقۇم سىر بار، پات - پات كېلىپ كۆرۈپ تۇرساق بولغۇدەك. قارىغىنا، ئاۋۇ قىيالىق بىلەن ماۋۇ تىك دۆڭگە، بۇ، مەن ئاكاڭ توختاق بىلەن تېمەنپۇدا كۆرگەن مۇنار دۆڭگە ئوخشايدىكەن، — ئوماق ئوغلىغا ھەربىر كۆرۈنۈشلەرگە ئوبدان زەن سېلىپ كۆرۈۋېلىشنى ئەنە شۇنداق تاپىلاپ تۇراتتى. تۆمۈرنىڭمۇ باللىق قىزىقىشى، تەسەۋۋۇرى شۇ تاپتا قاناتلىنىپ، يىراق - يىراقلاردا پەرۋاز قىلماقتا ئىدى...

ئوماق ئويلىماقتا، ئۆزى ئالدىغا قاراپ مېڭىۋاتسىمۇ، كۆزى ئارقىسىدا، ھېلىقى غەلىتە يارداڭلىقتا قالغاندى. «ئەجەب ئىش، تالىشقۇل بىرنەچچە قېتىم كېپتىكەن، لېكىن بۇ يەردە ھېچنېمە كۆرمىگەندەك، ئۇ توغرۇلۇق بىر ئېغىزمۇ تىنىپ قويمايدۇ. كۈنچىقانبەگچۇ؟ يىراق بوۋىلىرى لوپ كۆلى ئەتراپىدىكى بىر يۇرتتا بەگ بولغانكەن. شۇنىڭدىن تارتىپ ئۇلار بەگلىكنى ئاتىدىن بالا، بالىدىن بالا مىراس ئېلىپ بۈگۈنگىچە بەگ بولۇپ كېلىۋېتىپتۇ، لېكىن بوۋىلىرى توغرىسىدا ھېچنېمە بىلمەيدىغاندۇ. قالاچ قاناقانىڭ خورسىنىدىغىنى، ئېچىنىدىغىنى مۇشۇنداق ئىشلاركەن - دە...» ئوماق ئويلايتتى، ئويلىغانسېرى ئۈنى ئوي باساتتى.

كۈنچىقانبەگلەر كۈن پاتقان مەھەلدە بىر تۆپىلىككە كېلىپ قالدى. تۆپىلىك تۈز بولۇپ، لوپ كۆلى ئەتراپىدا كۆرگەن شەكلى ناغرىغا، بوغماق قاپاقتا ئوخشايدىغان كۆرۈنۈشلەر بۇ يەردىمۇ بار

ئىدى . ئۇ يەردىكىسى ئۇز ۇندىن - ئۇز ۇنغا سوز ۇلغان بولسا ، بۇ يەردىكىسى كەك بىر دائىرىدە ئىدى . يەنە بىر چوك پەرق ، بۇ يەردە يەردىن ئېگىز - پەس چوقچىيىپ چىقىپ تۇرغان ، قالايمىقان چېچىلىپ ياتقان ياغاچلار جىق ئىدى . بەزى ياغاچلارنىك ئىككى يېنى يونۇلغان ، تۆشۈك ئېچىلغان ؛ بەزى ياغاچلار بىر - بىرىگە چېتىلغان هالەتتە . ياغاچلارنىك ئاقىرىپ ۋە چاك - چاك يېرىلىپ كەتكىنىگە قارىغاندا ، بۇ ياغاچلارنىك ناهايىتى ئۇزاق زامانىدىن بېرى ئاپتاپ چېقىپ ، شامال يالاپ مۇشۇ هالغا كېلىپ قالغانلىقىنى بىلمەك تەس ئەمەس . بۇنى لوپلۇقلار ياغاچقا قاراپلا بىلەلەيدۇ .

— بۇ قەيەر ، كۆلشەمىرى دېگەن يەر مۇشۇمۇيا ؟ — ئوماق ئەتراپقا قارىغاچ سورىدى . ئوماق بۇ سوئالنى بىرەرسىگىلا ئېيتمىغان بولسىمۇ ، سوئالغا پەقەت تالىشقۇللا جاۋاب بېرەلەيتتى .

— هە ، كۆلشەمىرى دېگەن يەر مۇشۇ ، — خۇددى قوندىقتىكى قارچىغا ئولجا ئىزدەپ ئۇيان - بۇيان قارىغاندەك ، تالىشقۇل ئات ئۈستىدە ئەتراپقا ئېچىكىنى كۆتۈرۈپ قاراۋېتىپ جاۋاب بەردى .

— ئۇنداق بولسا ، — دېدى كۇنچىققانبەگ ، — بىر يەرنى تېپىپ چۈشكۈن قىلايلى .

— مەن شۇڭا ئوبدان بىر يەرنى تاللاۋاتىمەن ، — تالىشقۇل جاۋاب بېرىپ بولۇپ ، — تۇرۇپ تۇرۇڭلار ، — دەپ قويۇپ ئېتىنى سوكۇلدىتىپ نېرىدىكى بىر دۆڭلۈككە قاراپ كېتىپ قالدى .

ئوماق ، تايۇق ، تۆمۈرلەر ئەتراپقا خۇددى بىر نەرسە ئىزدەۋاتقاندەك قىزىقىپ قاراۋاتاتتى . كۇنچىققانبەگنىك بۇ يەرنىك مەنزىرىسىگە راستىنلا قىزىقىۋاتقانلىقىنى ياكى مۇنداقچىلا قاراپ قويۇۋاتقانلىقىنى بىلگىلى بولمايتتى . توختى بولسا ئەتراپقا پەرۋا قىلمىغاندەك كەيپىياتتا ئىدى .

— تالىشقۇل كېلىڭلار دەۋاتىدۇ ، — دېدى كۇنچىققانبەگ . تالىشقۇل دۆڭدە تۇرۇپ كېلىڭلار ، دېگەن قول ئىشارىسى قىلىۋاتاتتى . هەممىسى شۇ تەرەپكە ماڭدى . تالىشقۇل تۇرغان دۆڭ-

ىىلىڭ ئاستى كۆڭۈلدىكىدەك دالدا يەر ئىكەن . ئۇلار شۇ يەرگە چۈشتى . ئاتلارغا تۇلۇمدىكى سۇدىن ئازراقتىن بېرىپ ، چۈشەپ قويۇپ بەردى . ئۆزلىرى تەييار ئۇجۇل بۇلمىقى قاتمىسى بىلەن تاۋا ناندىن ئىككى كېسىمدىن يەپ ، سۇ قاچىلىرىدىكى مەخسۇس قىلىن-غان ئۇسسۇزلۇقىدىن ئىچىشتى .

— بۇ يەرنى نېمىشقا كۆلشەھىرى دەيدۇ ، ئەسلىي ئىسمى شۇنداقمۇيا ؟ — تاماقلىنىپ بولغاندىن كېيىن ، ئوماق تالىشقۇلدىن سورىدى .

— قېرىلار بۇ ۋەيرانىلىكنى كۆلشەھىرى دېيىشىدىكەن ، قاز-داق شەھەر ، قاچانقى شەھەرلىكى ، قانداقسىگە بۇنداق بولۇپ قال-غانلىقىنى ، ھەركىم ھەر خىل دېيىشىدۇ ، — تالىشقۇل كۇنچىقاز-بەگكە قاراپ قويۇپ يەنە دېدى ، — بەزىلەر بۇرۇن ئابدال بەگلىكى مۇشۇ يەردە تۇرۇپ يۇرت سوراپتىكەن دېيىشىدۇ .

— بۇگۇن بەك تالجىقىپ كەتتۇق ، — كۇنچىقانبەگ ئۆزىگە ياتىدىغان جاي راسلاۋېتىپ دېدى ، — ئوبدان ئۇخلاپ ، قالغان گەپنى ئەتە قىلىشايلى .

دېمىسىمۇ بۇلار لوپ كۆلىدىن بۇ يەرگە كەلگۈچە قۇملۇقتا ھېلى يۇقىرى چىقىپ ، ھېلى پەسكە چۈشۈپ ماڭغاچقا بەكلا چارچە-غانىدى . كۇنچىقانبەگ ، تالىشقۇل ، توختى ، تۆمۇرلەر يېتىپلا ئۇيقۇغا كەتتى . ئوماق بىلەن تايۇق خىيال ئالمىنى كەزمەكتە ئىدى .

ئوماق لوپ كۆلى ئەتراپى — بورانلىقتىكى كۆرۈنۈشلەر بىلەن بۇ يەردىكى كۆرۈنۈشلەرنى سېلىشتۇراتتى . «بۇ كۆلشەھىرى قاچان-دىكى يۇرت بولغىيدى ، قالاچ قاناقا ئېيتقان ئەجدادلار ئىزلىرى مۇشۇنداق ئىزمىدۇ ؟ ئەگەر شۇنداق بولسا ، ئۇلار قايسى ئەجداد ، بۇ شەھەر قاچان ، قانداقسىگە ۋەيران بولغان ؟ بۇ ئىزلاردىن بىزگە نېمە چىقىدۇ ؟ بۇنى قاناقا نېمىشقا ئوچۇق دەپ بەرمەيدۇ » دەپ ئويلايتتى . تايۇق بولسا يۇرت بېگىنىڭ بەگلىكنى قوشنا بەگلىكلەر-گە كۆز - كۆز قىلىمەن دەپ ، ئاقىۋەتتە پۇتۇن يۇرتنىڭ خاراب

بولۇشىغا سەۋەب بولغىنىنى، بۇ ئىشلارنى كۈنچىققانبەگنىڭ بىلدۈرگەن باشقا تەرەپكە تارتىپ كېتىدىغانلىقىنى ئويلاپ، «بىلىدىغان بولسا كېرەك، بوۋىلىرىنىڭ يۈرتىنى مۇشۇ ھالغا چۈشۈرۈپ قويغىنىدىن نومۇس قىلىدىغان ئوخشايدۇ» دەپمۇ قالاتتى.

ئوماق بىلەن تايۇق ئۆز خىياللىرىنىڭ چىگىشىنى ئۆزلىرى يېشىپ باقماق بولۇشاتتى، بىر - بىرىنىڭ ئوخلىمىغىنىنى بىلىشىمۇ، گەپ قىلىشماي ئوچۇق ئاسمانغا قاراپ ياتاتتى، ئويلاپ - ئويلاپ ئىككىسىنىڭ خىياللىرى بىر نۇقتىغا كېلىپ توختاپ قالىدى. «يۇلتۇزلار شۇنچە جىق، نېمىشقا ئاي بىرلا، نېمىشقا كۈن كۈندۈزىلا چىقىپ، ئاي، يۇلتۇزلار كېچىسىلا چىقىدۇ؟ كېچىسى كۈن نەدە تۇرىدىغاندۇ، كۈندۈزدە ئاي، يۇلتۇزلار نەدە تۇرىدىغاندۇ؟ بىزنىڭ تارىم كۈندۈزىمۇ، كېچىسىمۇ، ئوچۇق كۈندىمۇ، تۇتۇق، تۇمانلىق كۈندىمۇ ئوخشاشلا ئاقىدۇ، يىل بويى توختىمايدۇ. ئاقىدۇ، ئاقىدۇ، كىرىدۇ - كىرىدۇ، ئەمما لوپ كۆلى ھەرگىز تېشىپ كەتمەيدۇ، بۇ قانداق ئىشتۇ، قانداق سىردۇ؟»

ئۇلارنىڭ خىياللىرى ئەنە شۇنداق كېڭىيىپ ۋە چوڭقۇرلاپ يەردىن ئاسمانغا چىقىپ، ئاسماندىن يەرگە چۈشەتتى، تەرەپ - تەرەپكە پىلەك تارتاتتى، شاخلايتتى. ئۇلار ئويلاپ - ئويلاپ كۆزلىرى ئېلىنغاندەك بولۇۋىدى، قايسى تەرەپتىندۇر، چۈشىدىكىدەك غەلىتىلا ئاۋازلار كېلىۋاتقاندەك بىلىندى.

— ئىبلىس قۇيۇن، تۇرۇڭلار!

ئوماق بىلەن تايۇق ئۇيقۇلۇق كۆزىنى ئېچىپ قارىدى.

— تۇرۇڭلار! تېز بولۇڭلار! — تالىشقۇل ھەدەپ توۋلايتتى. توختى، تۆمۇرمۇ: «نېمە بولدى؟» دېيىشىپ ياتقان يېرىدە ئولتۇردى. لېكىن سېمىز كۈنچىققانبەگ ئولتۇرغىنى بىلەن كۆزىدە

نى ئاچالمايۋاتاتتى، تالىشقۇل يېنىغا كېلىپ :
— بەگ ، قۇيۇن كېلىۋاتىدۇ، قۇيۇن ! — دەپ ۋارقىرىدى.
كۇنچىققانبەگ كۆزىنى ئېچىپ بولغۇچە قۇيۇن شۇنداق شىد-
دەت بىلەن كەلدىكى ، ئالەمنى مالەم قىلدى ، دېگەن مۇشۇمىكىن ،
ئاسماندا نە ئاي ، نە يۇلتۇز قالمىدى ، ھەممىنى يۇتۇپ كەتتى.
ئۇلارنىڭ تاللىغان دالدىلىقى ھېچنېمىگە دال بولمىدى . تالىشقۇل
بۇنداق قۇيۇنغا بىرنەچچە قېتىم ئۇچرىغاچقا ، بۇ قېتىم شەپىسىنى
بىلگەن ھامان باشقىلارنى ئاگاھلاندۇرۇپ ئويغاتتى ، ئاخىرىدا چالا
ئۇيقۇلۇقتىكى بەگنىڭ قۇلىقىغا توۋلاپ قويۇپلا ياندىكى بىر دالدا-
لىقتا يەردىن چىقىپ تۇرغان يوغان بىر كۆتەكنى قۇچاقلاپ يېتى-
ۋالغانىدى . كۇنچىققانبەگلەر ئورنىدىن تۇرۇپ بولغۇچە قارا قۇيۇن
پىرقىرىتىپ ئۇنى ئۇيانغا ، بۇنى بۇيانغا تاشلىۋەتتى . ئىبلىس قۇ-
يۇنىڭ كېلىشى قانچىلىك تېز بولغان بولسا ، كېتىشىمۇ شۇنداق
تېز بولدى . بايا ئالەم مالەم بولۇپ كەتكەن جاھان ھېچ ئىش
بولمىغاندەك جىمجىتلىقتا ئىدى . كېچە ئاسمىنى ئەينەكتەك سۇ-
زۇك ، ئاي پارقىراپ ، يۇلتۇزلار ئوخشاشلا جىمىرلاپ تۇراتتى .
تالىشقۇل ئۇستۇبشىدىكى قۇم - توپىلارنى سىلكىنىپ چۇشۇرۇۋې-
تىپ ئورنىدىن تۇرۇپ ئەتراپىغا قارىدى ، ئۆزىدىن باشقا ھېچكىم
كۆرۈنمەيتتى .
— قېنى سىلەر ؟ ! — ئۇ ئاۋازىنىڭ بارىچە ۋارقىردى .
كۇنچىققانبەگ بىر ئازگالدىن ، ئوماق بىر دۆڭنىڭ كەينىدىن ،
تايۇق شەكلى ناغرىغا ئوخشايدىغان ئىككى دۆڭنىڭ قىسىلچىقىدىن
چىقىپ كەلدى . بىر - بىرىنىڭ توپا - چاڭ باسقان ئەمەسلا بىر
قىياپىتىگە قارىشىپ كۇلۇپ كېتىشتى . شۇئان ئوماقنىڭ ئىسىگە
تۆمۇر كېلىپ ئەتراپقا قارىدى ، ئۇ كۆرۈنمەيتتى .
— تۆمۇر ! تۆمۇر ! — ئوماق بىرنەچچە قېتىم چاقىردى .
ياندىكى بىر ئازگالدىن تۆمۇر ئەمەس ، توختى چىقىپ كەلدى .
مۇشۇ چاغدىلا كۇنچىققانبەگ ئوغلىنى ئىسىگە ئالدى .
— ۋوي ، تۆمۇر قېنى ، ئىككىڭلار بىر يەردە يانقانغۇ ؟

— بىلمەيمەن ، مېنىڭ قۇيۇن دومىلىتىپ بىر يەرگە تاشلىۋەتىتى ، قويسام ئەنە ئاشۇ ئورەكتە يېتىپتىمەنغۇ .

تېخىچە تۆمۈردىن شەپە بولمىغاندىن كېيىن ، ئوماقمۇ ، باشقىلىرىمۇ جىددىيلىشىپ قالدى . تۆتىنچى تەرەپكە قاراپ : «تۆمۈر ! ، تۆمۈر !» دەپ ئۇزمەي توۋلاشتى ، يەنىلا تۆمۈردىن شەپە بولمىدى . ئوماق تېخىمۇ جىددىيلىشىپ : «تۆمۈر ! تۆمۈر !» دەپ ۋارقىرىغىنىچە سەۋدايىلاردەك ئۇيان - بۇيان چاپقىلى تۇردى .

— قارا قۇيۇن ئۇنى دومىلىتىپ بىرەر ئورنغا تاشلىۋەتتىمىكىن ، — دېدى تالىشقۇل .

ئۇنىڭ گېپىنى بىلەن توختى قوشۇلۇپ بەشى بىر ياندىن : «تۆمۈر ! تۆمۈر !» دەپ نەدە ئورا - ئازگال بولسا قاراشقا باشلىدى . ئۇلار تۆمۈرنى ئىزدىگەچ ئاجايىپ بىر مەنزىرىنى كۆردى : ئاخشام كۆرگەن شۇنچە نۇرغۇن ياغاچلارنىڭ ئورنىدا زومچەك - زومچەك قۇم دۆۋىلىرى تۇراتتى . ئادەم بويى ئېگىزلىكتە چوقچىيىپ تۇرغان موما ياغاچلارنىڭ ئۇچىلا كۆرۈنەتتى . ئاخشام بىر تالمۇ ياغاچ يوق باشقا بىر تۆپلىكتە نۇرغۇن ياغاچلار چېچىلىپ تۇراتتى ، مومىدەك چوقچىيىپ چىقىپ قالغان ياغاچلارمۇ ئاز ئەمەس ئىدى . ئېنىقكى ، قارا قۇيۇن بىر يەردىكى ياغاچلارنى قۇمغا كۆمۈۋەتكەن بولسا ، يەنە بىر يەردىكى قۇمغا كۆمۈلۈپ يانقانلىرىنى ئېچىۋەتكەنىدى .

«ئۇنى قۇيۇن دومىلىتىپ بىرەر ئازگالغا چۈشۈرۈۋەتكەن بولسا قۇمدا كۆمۈلۈپ قالدىمۇيا... » كاللىسىغا غىل - پال كېلىپ قالغان بۇ خىيالدىن ئوماقنىڭ ۋۇجۇدى شۇركۈنۈپ كەتتى ، پېشانىسىدىن سوغۇق تەر چىقتى . بۇنداق مۇدھىش خىيال باشقىلارنىڭ كاللىسىغىمۇ كەچكەن ، ئەمما ئاغزىدىن چىقىرالمىغانىدى . ئۇلار ئاشۇ قورقۇنچلۇق خىيالنى تەرك ئېتەلمەي تۇرغاندا ، تالىشقۇلنىڭ : — ماۋۇ بالىغا قاراڭلار ، بىز نېمە غەمدە ، بۇ نېمە غەمدە ؟ — دېگىنى ئاڭلاندى .

ئوماقلار ئىتتىك شۇ تەرەپكە قاراپ ھەيران قېلىشتى . شەكلى قايماق ئالىدىغان ياغاچ پۇرۇچقىلا ئوخشايدىغان يوغان ، ئېگىز بىر

دۆڭنىڭ ئادەم پانقۇدەك ئاغزى ئالدىدا تالىشقۇل بىلەن تۆمۈر تۇراتتى . تۆمۈرنىڭ قولىدا كىچىك بىر تاختاي بار ئىدى .
ئالدى بىلەن ئوماق ، ئۇنىڭ كەينىدىن تايۇق بىلەن كۇنچىقاق بەگ ئىتتىك شۇ تەرەپكە ماڭدى . ئوماق يېقىن بارغاندا :
— جېنىمنى ئېلىپ جاڭگالدا قويدىڭا ، بۇنداقمۇ ئەنسىرەتتىپ ، — دېدى .
... تالىشقۇلنىڭ ئاگاھلاندۇرۇشى بىلەن تۆمۈر كۆزىنى ئېچىپ بولغۇچە كۇچلۇك قۇيۇن ئۇنى دومىلاتقىنىچە ئېلىپ كەتتى . تۆمۈر ئۆزىنىڭ قۇم قايىنىمى ئىچىدە ئۇيقۇنغا چۇشۇپ قالغان غازاڭدەك پىرقىراپ - دومىلاپ كېتىۋاتقىنىدىن باشقا ھېچنېمىنى بىلمەي قالدى . تۇرۇپلا جاھان تىنجىپ قالدى . قۇيۇنمۇ يوق ، قۇممۇ يوق . تۆمۈر ئۇيقۇدىن جۆيلۇپ ئويغانغاندەك كۆزىنى ئېچىپ ئەلەڭلەپ قارىدى . قارىدىيۇ ھەيران قالدى . ئۇ ئۆزىنى پاكار ، يۇمىلاق ئۆيدەك بىرنېمىنىڭ ئىچىدە تۇرغاندەك ھېس قىلدى . «ئۆي» نىڭ ئىچى غۇۋا ئىدى . يوغان كامارغىمۇ ، كېشەكسىز ئىشىككىمۇ ئوخشايدىغان بىر يەردىن يورۇق كىرىپ تۇراتتى . تۆمۈرنىڭ كۆزى «ئۆي» ئىچىدىكى غۇۋالىققا ئاستا - ئاستا كۆندى . ئۇ يەر - بۇ يەرنى ئىلغا قىلالىدى . «ئۆي» نىڭ ئىچىدە ھېچنېمە يوق ، قۇرۇق ئۆڭكۇردەك ئىدى . ئۇ «ئۆي» تېمىدىكى ئويۇقتەك كىچىك بىر كامارىدا تاختايدەك بىر نەرسىنى كۆردى - دە ، بېرىپ قولىغا ئالدى . ئۇ تۆت بۇرجەك ، بىرلىك قېلىنلىقتا ، بىر غېرىچچە كەڭلىكتە ، ئىككى غېرىچچە ئۇزۇنلۇقتىكى تاختاي ئىدى . كامارىدا مۇشۇ تاختايدىن باشقا ھېچ نەرسە يوق ئىدى .
— ئۆيىنىڭ ئىچىدە مۇشۇ تاختايدىن باشقا ھېچنېمە يوقمىكەن ؟ — ئوماق تۆمۈرنىڭ قولىدىن تاختاينى ئېلىۋېتىپ سورىدى .
تۆمۈر جاۋاب بەرگۈچە ، تالىشقۇل :
— مەن ئون يىلنىڭ ئالدىدا بىر كەلگىنىمدە ئاشۇ گۆر ئۆيدە بىر ئاخشام ياتقان . ئۇ چاغدا كامارغا بەزى نەرسىلىرىمنى قويۇپ

قويغان ، ئەمما كامارىدا بۇنداق تاختاي تۆگۈل ، بارمىقىمچىلىك ياغاچمۇ يوق ئىدى . بۇ كېيىن كەلگەنلەردىن بىرەرسىنىڭ «هارام ئوت» چىقىرىش ئۈچۈن ئالغاچ كەلگەن تاختىسى بولسا كېرەك ، كامارىدا قويۇپ قويۇپ ئۇنتۇپ قالغان ئوخشايدۇ ، — دېدى .

كۈنچىققانبەگ ، تايۇق ، توختىلار تاختاينى نۆۋەت بىلەن قولغا ئېلىپ قاراشتى .

ئاخىرىدا ئوماق تاختاينى يەنە قولىغا ئېلىپ ئىككى يۈزىنى يېڭى بىلەن سۈرتۈۋېتىپ قاردى ، ئالىقىندا سىلاپ كۆرۈۋىدى ، قولىغا يىرىك بىلىندى . ئىنچىكىلەپ قاراپ ، تاختاي يۈزىدە ئىنىر - چىنىر ئويۇلغان سىزىقتەك بىر نەرسىنىڭ بارلىقىنى بىلدى .

ئوماقنىڭ تاختايغا ئۇنچىۋالا قىلىپ كەتكىنىگە كۈنچىققانبەگ-نىڭ ئىچى پۇشقاندەك بولدى .

— تالىشقۇلۇنىڭ دېگىنى راست ، بۇ ئۇۋچىلارنىڭ «هارام ئوت» چىقىرىش ئۈچۈن ئالغاچ كېلىپ قويۇپ قويغان تاختىيى ئوخشايدۇ .

بۇ گەپ ئۇلارنىڭ نەزىرىدە ئەقىلغا مۇۋاپىق ئىدى ، بولمىسا تاختاي بۇ يەردە قانداق پەيدا بولۇپ قالىدۇ . ئۇلار ئۆيگە كىرىپ قاراپ باقتى . سىرتىدىن پۈرۈچقا ئوخشايدىغان «ئۆي» نىڭ ئىچى خېلى چوڭ بولۇپ ، كېشەكسىز ئىشكىتىن باشقا يا دېرىزە ياكى تۆشۈك يوق ئىدى ، تورۇسى پاكار ، ئۈچ لىملىق ئىدى . لىم ئۈستىگە يۇلغۇن شاخلىرى قېلىن سېلىنغاندەك قىلاتتى . بۇ «ئۆي» نىڭ ياسىلىشىمۇ ئوماق ئوغلى توختاق بىلەن تېمەنپۇدا كۆرگەن «ئۆي» نىڭ تۈزۈلۈشىگە ئوخشايتتى . بۇنىڭدىن ئوماق هەيران قالدى . ئوماق تاختاينى كامارغا قويۇپ قويدى .

— ئەمدى ئاتلارنى تېپىۋالايلى ، — دېدى تايۇق .

بايا تىن هەممىسى تۆمۈرنىڭ غېمىدە بولۇپ كېتىپ ، ئاتلارنى ئېسىدىن چىقىرىپ قويغانىدى . ئات بولمىسا قايتىپ كېتەلمەيتتى . هېچبولمىغاندا ، پىيادە ئىككى كۈن مېڭىپ لوپ كۆلىگە بېرىپ

كېمه بىلەن قايتىماي بولمايتتى. ئۇلار ئاتىلارنى ئىزدەشكە كىرىشتى.

كۈنچىققانبەگ بىلەن توختى كۈنچىقىش تەرەپكە، ئوماق بىلەن تايۇق تۆۋەن تەرەپكە مېڭىۋىدى، تالىشقۇل:

— ئاتىلار ئۇ تەرەپتە ئەمەس، ئىبلىس قۇيۇن كۆل تەرەپتىن كەلدى. ئاتىلار بولسا كۈنپېتىش تەرەپتە بولىدۇ، — دېدى.

قۇيۇننىڭ ئەلپازى شۇنچە شىددەتلىك بولسىمۇ، كېلىپ كېتىشى تېز بولغاچقا، تەلىيىگە ئاتىلار يىراقتا كەتمەپتۇ، تۆمۈر كىرىپ قالغان توپا ئۆينىڭ نېرىسىدىكى بىر يارداڭلىق ئاستىغا كىرىپ قاپتۇ. كۈنچىققانبەگلەرنىڭ كۆڭلى جايىغا چۈشۈپ تاماقلىنىشقا ئولتۇرۇشتى. كۈنچىققانبەگ بىلەن توختى تاماق يەۋاتقىنى بىلەن كۆزلىرى ئاسمانىنىڭ يىراق ئۇپۇقىدا ئىدى.

توختى ئاتىسىدىن سورىدى:

— يەنە قۇيۇن چىقىپ قالارمۇ؟

— مەنمۇ شۇنىڭدىن قورقۇۋاتىمەن.

تالىشقۇل بەگ بىلەن ئوغلى ئوتتۇرىسىدىكى پاراڭنى ئاڭلاپ قالدى، ئۇنىڭمۇ خۇدا ئۇرغان بۇ ئەسكىلىكتىن تېزرەك كېتىۋېلىش ئويى بار ئىدى. ئوماقلار بۇ يەرنى كۆرۈشنىڭ گېپىنى قىلغاندىلا، ئۇ ئىچىدە: «ئەسكى ياغاچلاردىن باشقا ھېچنېمە يوق ئۇ ئېگىز - پەس يارداڭلىقنىڭ نېمىسىگە قىزىقىدىغاندۇ» دەپ ئويلىغانىدى. تالىشقۇل بەگنىڭ قورقىنى تېرە قېقىپ تېخىمۇ ئاشۇرماقچى بولدى.

— كۆلشەھىرىدە، — تالىشقۇل تامىقىنى يەپ بولۇپلا گەپ باشلىدى، — ئادەتتىكى چاغلاردا بوران چىقسىمۇ، قۇيۇن چىقمايدىكەنتۇق. كىشىلەر كۆرىمىز دەپ تولا كېلىۋالغاندىن كېيىن بۇ يەردىكى جىن - ئالۋاستىلارنىڭ قەھرى قۇتراپ، ئادەم كەلسىلا بايىقىدەك قۇيۇن چىقىدىغان بولۇپ قاپتۇ. كەلگەن ئادەملەر كەتكەنگە قەدەر پات - پاتلا چىقىدىكەن. يەنە تېخى بىرى بىرىدىن قاتتىق ھەم ئۇزۇنراق بولىدىكەن. ئۇنىڭ يامانلىقىدىن كىشىلەر

ئۇنى : «ئىبلىس قۇيۇنى» دەپ ئاتايدىغان بوپتۇ...
تالىشقۇل ھېكايىسىنى تۈگەتتىپ كۈنچىقانبەگكە قاراپ قويدى.
— ئادەم كەلسىلا قۇيۇن چىقىدىغان ئىش بولسا، بولدى ھازىرلا كېتەيلى، — دېدى كۈنچىقانبەگ.
توختىمۇ، تالىشقۇلمۇ بەگ تەرەپتە تۇرۇپ: «ھازىرلا كېتەيلى» دەپ تۇرۇۋالدى.
ئەتراپىدا ئاندا ـ ساندا چاكاندا، قامغاق، سايغان قومۇش، قوڭاچاق ۋە يۇلغۇندىن باشقا ھېچنېمە يوق ۋەيرانچىلىق بولسىمۇ، ئوماق بىلەن تايۇقنىڭ ئەتراپىنى ئايلىنىپ كۆرۈپ باققۇسى بار ئىدى. ئېگىز بىر يارداڭلىقنىڭ ئۈستىگە چىقىپ، ئەتراپقا، يىراق ـ يىراقلارغا قاريدى. ۋەيرانچىلىق ئارىسىدىن قانداقتۇر بىر گىگانت مەخلۇق چىقىپ: «ھە، بىزنى كۆرمەكچىمىدىڭلار... !» دەيدىغاندەكلا تۇيۇلۇپ كەتتى.
ئوماق يېنىدا كېتىۋاتقان تۆمۈرگە:
— ماڭغان يولۇڭغا، ئەتراپقا ئوبدان سەپسېلىۋال، — دەپ پات ـ پات تاپىلاپ قويماتتى.

7

— خېلى تۇرۇپ قالدىڭلارغۇ؟
— جىق ئەمەس، يىگىرمە كۈندەك تۇردۇق.
— يېڭى يۇرتچاپقاندىلا تۇردۇڭلارمۇيا... ؟
— مەن تۆمۈرنى ئېلىپ يەنە بىرنەچچىمىز لوپ كۆلى بىلەن كۆلشەھىرىنى كۆرۈپ كەلدۇق، ئايقۇت، ئۇجۇلخانلار ئۆزدەكنى ئېلىپ توختاق بىلەن ئويتوغراقتا بېرىپ «دىۋە ئادەم» نى يوقلاپ كەلدى.
— مەن مانا مۇشۇ يېشىمغىچە لوپ كۆلىگە بارغىنىم بىلەن كۆلشەھىرىگە بېرىپ باقمىدىم. بارغانلار ئۇ يەرنى بەك سىرلىققەن

دېيىشىدۇغۇ .

— ئۇ «شەھەر» نىڭ ئادەملەردىن بەك كۆڭلى قالغان چېغى ، ئادەملەر بارسىلا قۇيۇن چىقىرىپ قوغلايدىكەن . مۇشۇ قىلىقىلا بىر سىر ئىكەن .

— ئاڭلىشىمچە ، قۇيۇنى ھەرقانچە قاتتىق بولسىمۇ ، ھازىرغىچە بىرەر ئادەمنىڭ بېشىغا چىقماپتۇ ، بۇ راستمىكەن؟

— مېنى ئويغا سالغان بىر ئىش ، قۇيۇن ئالەمنى مالەم قىلىپ شۇ قەدەر دەھشەتلىك چىقسىمۇ ، بىرەرسىمىز قۇمغا كۆمۈلۈپ ئۆلۈپ قالمىدۇق . تۆمۈرنى دومىلىتىپ ئاپىرىپ بىر توپا ئۆينىڭ ئىچىگە ئەكىرىپ قويۇپتۇ . يەنە بىر غەلىتە ئىش ، ئاتلارنى ئېگىز بىر يارداڭلىقنىڭ ئاستىدىكى دالدىلىققا ئاپىرىپ قويۇپتۇ .

— راستما؟ ھەقىقەتەن سىرلىق ئىكەن . مەن ھەيران قېلىۋاتىمەن . كېيىن مېنى بىر باشلاپ بار ، ئۆز كۆزۈم بىلەن كۆرۈپ كېلەي .

— ئۆزۈممۇ ئۇچ بالامنى ئېلىپ يەنە بىر بېرىپ ئەتراپنى ئايلىنىپ ، تولۇق كۆرۈپ كەلمەكچىمەن . شۇ چاغدا بىللە بارايلى .

يۇقىرىقىلار ئوماق يېڭى يۇرتچاپقاندىن قايتىپ كېلىپ بىر ھەپتىدىن كېيىن ، كەچتە ئۇلاردىن ھال سوراپ كىرگەن ئالىبای ئاقساقال بىلەن ئوماق ئوتتۇرىسىدا بولۇنغان پاراڭلار .

ئوماقلار چارىغا قايتىپ كەلگەندە ئاقساقال مەھەللىدە يوق ئىدى . ئۇ شۇ كۈنى تاغقا ئوۋغا كەتكەنىدى ، ئوۋدىن بايا قايتىپ كېلىپلا ئوماقنىڭ يېنىغا كىرگەنىدى .

توختاق بىلەن ئۆردەك كۆلشەھىرى توغرىسىدىكى گەپنى يولدا كېلىۋېتىپ ئاتىسىدىن ئاڭلاپ ھەيران قالغان ۋە ئۇ «شەھەر»نى بىر كۆرۈش ئىشتىياق ئوتى ۋۇجۇدىغا تۇتاشقانىدى . بۇ قېتىمۇ ، بولۇپمۇ ئۆردەك بىرىنچى قېتىم ئاڭلاۋاتقاندەك پۈتۈن زېھنىنى قويۇپ ئاڭلىدى ۋە ئۇنىڭغا چۈشكەن كۆلشەھىرىنىڭ ئىشتىياق ئۇچقۇنى ئوت ئېلىپ لاۋۇلداپ كۆيۈشكە باشلىدى . ئۇ يەرگە بېرىش ، ئۇنىڭ سىرىنىڭ قانداقلىقىنى ئۆز كۆزى بىلەن كۆرۈش

ئىستىكى كۆڭۈل خاتىرىسىنىڭ چوڭقۇر يېرىگە ئۇستىلەپ يەنە بىر ئورناپ قالدى .

ئوماق «دىۋە ئادەم» چەپەر توغرىسىدا ئايقۇت ، ئايسۇلۇلاردىن ئاڭلاپ كۆڭلى خاتىرجەم بولدى . ئۇلارنىڭ ئېيتىشىچە ، چەپەر-يارەملىشىۋاتقان قوشنىلىرى بىلەن ئوبدان ئۆتۈۋېتىپتۇ . چەپەر-نىڭ ئېيتىشىچە ، ئاتىسىنىڭ قەبرىسىنى يوقلىغىلى بېرىپ قايتە-شىدا ئىلگىرى كۆرۈپ باقمىغان بىر قۇم دۆۋىلىرى ئارىسىغا كە-رىپ قاپتۇ . چىش كوچىلىغۇدەك بىرەر تال ياغاچ يا بىرەر تۇپ ئوت - خەسمۇ يوق قاقاس قۇملۇق ئوتتۇرىسىدا ، يەردىن ئەڭ ئېگىزى يېرىم غۇلاچ ، ئەڭ پاكىزى بىر غېرىچچە چىقىپ تۇرغان نۇرغۇن ياغاچلارنى كۆرۈپتۇ ، ھەيران قاپتۇ . ئۇنىڭ ئېيتىشىچە ، ئۇ ئىلگىرى ئۇ قۇملۇقتا ماڭغانىكەن ، لېكىن ئۇ چاغدا بۇنداق ياغاچلارنى زادىلا كۆرمەپتىكەن ، قۇم دۆۋىلىرىمۇ ھازىرقىدىن كۆپ ئېگىز ئىكەندۇق . چەپەر ياغاچلارنىڭ پەيدا بولۇپ قالغىنىغا ھەيران قېلىپ ، ئېگىزرەك بىر ياغاچنىڭ تۈۋىنى كولاپ بېقىپتۇ . قۇمنى ئانچە - مۇنچە تارتىشىغا ، يېكەندە توقۇغان بورا كۆرۈنۈپتۇ . يېكەن بورىنى تارتىپ بېقىپتىكەن ، بورا تىتىلىپ كېتىپتۇ . يېكەنمۇ تۇتسىلا توزۇپ كېتىدىغان پوزمانغا ئايلىنىپ كەتكەنىكەن . چەپەر يېكەن بورىنىڭ كۆمۈلگىنىگە ئۇزاق بولغىنىنى پەھىم قىپتۇ . يېكەن پوزمىنىنى ئۇيان - بۇيان قىپتىكەن ، ئۇستىنى شال بىلەن ئەتكەن ، ئىككى غۇلاچچە ئۇزۇنلۇقتا چاپما كېمىدەك بىر نەرسە تۇرغۇدەك ، تېخمۇ قىزىقىپ شالنى ئېلىپ قارىسا ، ئوڭدىسىغا ياتقۇزۇلغان ، تېرىسى بىلەن سۆڭىكى بىر بولۇپ قۇرۇپ كەتكەن ، ئۇزۇن قوڭۇر چاچلىرى باش تېرىسىدە ئۆز رەڭگى بىلەن تۇرغان بىر جەسەت ياتقان . ئۇنىڭ يۇرىكى «جىغ» قىپتۇ - دە ، قاتتىق سۇر بېسىپتۇ ، قورقۇپتۇ . شۇئان شالنى ئۆز جايىغا قويۇپ ، ئۇستىگە قۇمنى قېلىن دۆۋىلەپ قويۇپتۇ . باشقا ھېچنېمىگە چېقىلماي ، ئېتىنى يېتىلىگەنچە بىر كۈن يول يۈرۈپ ئويتوغراقتا يېنىپ كېپتۇ ، كۆرگەنلىرىنى قوشنىلىرىغا سۆزلەپ بېرىپتۇ .

— كولىمساك بوپتىكەن ، بۇرۇن قۇم بېسىپ ياتقاچقا ، ساڭا كۆرۈنمىگەن بولسا ، ئەمدى قاتتىق بوران ، قۇيۇندا ئېچىلىپ قېلىپ ساڭا كۆرۈنگەن ئوخشايدۇ . كۆمۈپ قويۇپ ئوبدان قېپسەن ، — دەپتۇ قوشنىلىرى .

چەپەر بىر ئىشنى ئايقۇتلارغا ئېيتمىغانىدى . بۇ ، ئۇنىڭ چۈشىدە كۆرگەنلىرى ئىدى .

چەپەر شۇ كۈنى ئۇزۇنغىچە ئۇخلىيالمىدى ، ئۇخلاپ قالسام ئىدىم ، دەيتتىيۇ ، لېكىن ئۇيقۇسى كەلمىدى . غايىبتىن پەيدا بولۇپ قالغاندەك ياكى جىن ـ شايتانلار قاداپ قويغاندەك تىكلىنىپ قالغان ئېگىز ـ پەس ياغاچلار ، سۆڭىكى بىلەن تېرىسى بىرىكىپ كەتكەن قۇرۇق جەسەت ، قاپقارا كامارەك كۆرۈنىدىغان بىر جۈپ كۆز چانىقى ، دەھشەتلىك ئېچىلىپ ، قورقۇنچلۇق ھىڭگىيىپ تۇرغان قاتار چىشلار ... كۆزىگە كۆرۈنۈۋېلىپ ، ئۇنىڭ ئۇيقۇسىنى نەلەرگە قاچۇرۇۋەتكەنىدى . چەپەر ئۇخلىيالماي ئۇزاق ياتتى ، ھېلىقى نەرسىلەرنى ئويلىماي دېسىمۇ كۆزىگە كۆرۈنۈۋېلاتتى . ئۇ كۆزىنى چىڭ يۇمۇۋېلىپمۇ ئۇنىڭدىن قۇتۇلالمىدى . جەسەت ئۇنىڭ كۆزىنىڭ ئىچىگە كىرىۋالغاندەكلا ئىدى . ئۇ ياتتى ، ياتتى ، ئۇخلىيالماسلىقنىڭ ئازابىنى ئاشۇ كۈنى تېتىدى ، شۇ كۈنكى كېچە ئۇنىڭغا شۇنداق ئۇزۇن تۇيۇلۇپ كەتتىكى ، تەڭرىم ئىنسان بالىسىغا بۇنداق كېچىنى كۆرسەتمىسىكەن ، دەپمۇ ئويلاپ كەتتى . ئۇ ياتتى ، ياتتى ، كۆزىمۇ تالدى ، ئاخىر كۆزى يۇمۇلدى . كۆزى ئۇيقۇغا ئىلىنىشى هامان هېلىقى قۇرۇق جەسەت چۈشىدە ئايان بولۇپ ، ئاستا ـ ئاستا بېلىنىڭ يۇقىرى قىسمى ئۆره بولۇپ ئولـ ـتۇردى . ئالـدى بـلەن يۈز ـ چىرايىغا ، ئاندىن قوللىرىغا ، بەدىنىگە گۆش پەيدا بولدى ، كۆزى مۆلۈلدىدى ، بەدىنىدە ئەڭ ئېسىل تورقا تالاسىدا توقۇلغان شايى تون پەيدا بولدى . بىر قارىسا قوي كۆزىدەك ، يەنە بىر قارىماققا بوتا كۆزىدەك كۆرۈنىدىغان ئويناق ، نۇر چاقناپ تۇرىدىغان بىر جۈپ كۆزى بىلەن ئېڭىپ چۈشكەندەك قاڭشارلىق بۇرنى ، نېپىز لەۋلىك ئويماقتەك ئاغزى

ئايالنى شۇ قەدەر لاتاپەتلىك ، گۈزەل جامال قىلىپ كۆرسىتىپ تۇراتتى . چەپەر ئۇ ئايالنى قىرىق بىلەن ئەللىك ياش ئارىلىقىدا دەپ پەرەز قىلدى . ئۇ ئايالغا قارىدى ، قارىغانسېرى قارىغۇسى كەلدى ، قارىغانچە ئايال ئۇنىڭغا تونۇشتەك ، قايەردىدۇر بىر يەردە ، يېقىنلا يەردە ھەم يېقىندىلا كۆرگەندەك تۇيۇلدى ، لېكىن قاچان ، نەدە كۆرگەنلىكىنى زادى ئەسلىيەلمىدى .

— مېنى تونۇيالمايۋاتامسەن ؟ ! بىلىپ قوي ، مەن سېنىڭ ئۇرۇغ ـ جەمەت ئاناڭنىڭ ئانىسى — مومايىڭ بولىمەن . مەن ياشىغاندا بۇ ماكان ئاۋات ، باغۇبوستانلىق ئىدى ، دەريا ، ئۆستەڭ-لەردە سۇلار چايقىلىپ ئېقىپ تۇراتتى . قارىغىش تەگكۈر بەزى ئەۋلادلىرىمنىڭ نىيىتى بۇزۇلۇپ ، روھى چېچىلدى ، قۇرۇدى ، توزۇدى . ئۆزىگە ئۆزى قىلدى ، ئىلگىرىكى ئاۋاتلىق ، بوستانلىق-تىن ئەسەر قالمىدى . ئۆزلىرى جېنىنى جان ئەتكىلى نەلەرگىدۇر كەتتى . مېنى ، مەندەك ئەجدادلىرىنى تاشلىدى ، ئېسىدىن چىقار-دى ، پۈتۈنلەي ئۇنتۇشتى . بۇ كەم بولغاندا ، سەن كېلىپ مېنى ئېچىپ خاتىرجەملىكىمنى بۇزدۇڭ . ئاچچىنىڭغا يارىشا مېنىڭ كىملىكىمنى ، سېنىڭ ئەجداد ئاناڭ ئىكەنلىكىمنى بىلسەڭ كاش-كى . مېنىڭ كىملىكىمنى : «ھەي ، سەن كىم بولىسەن ؟» دەپ سوراپ قويۇش تۇگۈل ، مەندىن جېنىڭ چىقىپ كەتكۈدەك قورق-تۇڭ . سېنىڭ بۇ جېنىڭ مانا شۇنداق جان ، سېنى تىرىك كۆرسە-تىپ تۇرسىلا بولدى ! ھەي ، روھسىيىتى قۇرۇغان ئەۋلادىم !

ئايال شۇنداق دېدى ـ دە ، ئاستا ـ ئاستا ئەسلىدىكى ھالىتىگە قايتىپ قۇرۇق جەسەتكە ئايلىنىپلا كۆزدىن غايىب بولدى . چەپەر : «ئانا !» دەپ جۆيلۇپ ئويغىنىپ ، ئۆزىنى ئاستى گېرەم ، ئۈستى توغراق شاخلىرى ، يۇلغۇن ئارىلاش ياسالغان قاراڭغۇ ساتمىدا كۆر-دى . پۈتۈن بەدىنىنى قارا تەر بېسىپ كەتكەنىدى .

چەپەر چۈشىدە ئايان بولغان بۇ ئىشلارنى ھېچكىمگە تىنمىدى . «سۆزلەپ قويۇپ بىرەر بالاغا قالارمەنمىكىن» دەپ قورقتى...

ئالىباي ئاقساقال ئوماقتىن :

— بۇ يىلقى تېرىقچىلىقنىڭ ناھايىتى ياخشى بولدى . ھە ، بۇنىڭدىن كېيىن ، يەنى كېلەر يىل قانداق قىلاي دەيسەن ، ئېتىزنى كېڭەيتەمسەنيا ؟ — دەپ سورىدى .

— مەن مۇشۇ ئىش توغرۇلۇق سەن بىلەن مەسلىھەتلەشمەكـچىدىم ، — ئوماق ئاقساقالغا قارىدى ، — كۆڭلۈمگە بىر ئوي كېچىۋاتىدۇ .

— گوي ـ گوي ، ياخشىغۇ ، قېنى كۆڭلۈڭدىكىنى دەپ باقە .

— مەن چارىدىن باشقا يەرگە بېرىپ تېرىقچىلىق قىلايمىكىن دەيمەن .

— گوي ـ گوي ، نېمە ، چارىدىن كەتمەكچىما ، نېمىشقا ، نەگە بارماقچى ؟ — ئالىباي ئاقساقال ئوماقنىڭ باشقا يەرگە كەتـمەكچى بولغىنىنى ئاڭلاپ چۆچۈگەندەك ھەيران قالدى ، ئوماقنىڭ بۇنداق دەپ قېلىشى ئۇ ئويلىمىغان ئىش ئىدى .

— چارىنىڭ يېرى زەيكەشرەك ، دەريا سۇيى ئاۋۇپ قالسا...

— بۇ دېگىنىڭغۇ راست ، نەگە بارماقچى بولۇۋاتىسەن ؟

— داشكۆل بىلەن سېيىتكۆل ئارىلىقىدا كەڭ بىر قۇڭاچاقـلىقنى كۆردۈم . شۇ يەرنى ئاچايمىكىن دەيمەن .

— ئۇ يەردە ئادەم يوققۇ ؟

— يەر ياخشى بولسا ، ئادەم ھامان بارىدۇ .

بىر سۆزلۈك ئاتىسىنى تارتقان ئوماقنىڭ قىلىمەن دېگەن ئىشىنى قىلماي قويمايدىغانلىقىنى ئوبدان بىلىدىغان ئالىباي ئاقساقال ئارتۇق گەپ قىلمىدى . بەلكى : «يەر ھەقىقەتەن ياخشى ، ئەجەب ئۇ يەرگە بېرىش ئىلگىرى مېنىڭ خىيالىمغا كەلمەپتىكەنە» دېگەنلەرنى ئويلىدى ئۇ .

ئالىباي ئاقساقال ئۇ يەرگە كېيىك ، جەرەن ، توشقان ئوۋلىغىلى كۆپ بارغان ، تېخى يېقىندىمۇ بېرىپ كەلگەنىدى . «سېيىتـنىڭ تاختىسى» دەپ ئاتالىدىغان ئۇ يەر توشقانىنىڭ كانى ئىدى .

مانا شۇ سۆھبەت بولۇپ ئارىدىن ھەش ـ پەش دېگۈچە قىش چىقتى . بۇ يەردىكى كىشىلەر قىشنى ئاساسەن ئوۋچىلىق ، توشقان

تۇتۇش ، قۇغاندا[1] بېلىق تۇتۇش بىلەن ياكى ئائىلىلەر ئارا قوشاق ئېيتىشىش بىلەن ئۆتكۈزىدۇ . ئەمما ئوماقلار : «سېيىتنىڭ تاختىسى» دېگى تېرىقچىلىقنىڭ تەييارلىقى بىلەن بولدى . تېرىقچىلىققا لازىم بولىدىغان نەرسىلەردىن ياسايدىغانلىرىنى ياسىدى ، تاپىدىغانلىرىنى تاپتى . تۆمۈر بىلەن ئۆردەك ياسىغان ساپانىنى كۆرۈپ چارىلىقلار ھەيران قالدى . بۇ ئاكا ـ ئۇكىلار ئاتىسى بىلەن كورلىدىكى مەدىل ئاسقالىنىڭ ئۆيىگە بارغاندا ، ساپانىنىڭ تۈزۈلۈشىنى ئوبدان كۆرۈۋالغاندى . ياغاچتا بولىدىغان ھەرقانداق نەرسىنى ئىنچىكىلەپ كۆرۈۋالسىلا ياسىيالايدىغان ئۆردەك ، مۇشۇ ئىشتا قولىنىڭ گۈللۈكىنى ھەممىگە نامايان قىلدى . قاراپ تۇرغانلار دەسلەپ ئۇنىڭ نېمە ياساۋاتقىنىنى بىلەلمەي قېلىشتى . ئاكىسى تۆمۈر ئۇنىڭ شاگىرتىدەك ئۇ نېمىنى قىل دېسە ، قانداق قىل دېسە شۇنى قىلىپ يارەملەشتى . ئاساسلىق ئىشنى ئۆردەك ئۆزى قىلدى . ئۆردەكنى سەل قىينىغىنى ساپانىنىڭ چويۇن چىشىنى سالىدىغان يېرى بولدى . ئۇنىڭ قانداقلىقى كۆڭۈل ئەينىكىدە غۇۋا بولسىمۇ كۆرۈنۈپ تۇراتتى ، ئەمما ئۇنى ياسماق ئانچە ئاسان بولمىدى . ئۇنى ياسماق ئېگەر چېپىشتىن ئوڭاي بىلىنگەنىدى . دەسلەپ ياسىغىنى تىكرەك بولۇپ قېلىپ ، يەرگە قارىتىالمىدىغان بولۇپ قالدى . ئىككىنچى قېتىم ياسىغىنى يەرگە پاتماي ، يەرنى ئۇستىدىنلا سىيپاپ ماڭىدىغان چىقىپ قالدى . تاس ـ تاماس قالدى تېخى ، كالىنىڭ پاچىقىنى نابۇت قىلغىلى . «ئىككى ساۋاق — بىر نەتىجە» دېگەنىلىك «مەرتەم ـ مەرتەم ئۇچ مەرتەم» دېگەن گەپنىڭ ئەمەلىي ، كونكرېتراق ئېيتىلغىنى بولسا كېرەك ، ئۇچىنچى قېتىم ياسىغىنى كۆڭۈلدىكى شەكىلدەك بولدى ، چىشىنى سېلىۋىدى ، بۇيرۇتقاندەك دەل چۈشتى .

«ئوماقنىڭ بالىلىرى يەر ھەيدەپ كۆرسىتىدىكەن» دېگەن گەپ تارقىلىۋىدى ، كىشىلەر ئەتىگەنلىك چېيىنى ئىچىشىپلا ئالەمباي ئاقساقالنىڭ مەھەللە سىرتىدىكى ئېتىزلىقىغا كېلىشتى . ئو-

---

① قۇغان — قىشلىقى مۇز ئۈستىدە سۈلاق ئېچىپ قويۇپ بېلىق تۇتۇش .

ماقنىڭ ئائىلىسىدىكىلەر ئىككى كالىنىڭ بوينىغا سېلىنغان ئاڭۇق-
قا[1] سوقمىنى ئارتىپ قويۇپ ، كالىنى ئالدىغا سېلىپ كەلدى . توخ-
تاق سوقمىنى ئاڭۇقتىن چۈشۈرۈپ ، چىشى تەرەپنى يەرگە قويۇپ ،
سوقمىنىڭ ئۈزۈن ياغىچىنى ئاڭۇقىنىڭ ئوتتۇرىسىغا بېكىتتى . ئىش-
لار تەل بولغاندىن كېيىن ، قوشنى توختاق تۇتتى ، كالىنى تۆمۈر
يېتىلەپ ئېتىز بېشىغا ئەكىردى . ئوماق قوشنىڭ چىشىنى يەرگە
ئوبدان تىركىۋېلىپ ، سول قولىدىكى قامچىنى ئېگىز كۆتۈرۈش
بىلەن تەڭلا : «ھۆش» دېۋىدى ، بىرنەچچە كۈندىن بېرى مۈشۈنداق
ھەيدەشكە كۆندۈرۈۋېلىنغان كاللار ، كونا قوش كالىسىدەك ئۆز
يولىنى تېپىپ مېڭىپ كەتتى . سوقا يەرنىڭ باغرىنى تىلىپ ،
توپىنى ئىككى يانغا ئايرىپ كىچىك ئېرىقچە چىقىرىپ مېڭىۋىدى ،
كىشىلەر : «گوي - گوي ، گوي - گوي» دېيىشىپ سوقمىنىڭ
كەينىدىن ئەگىشىپ مېڭىشتى . ئېتىزنىڭ ئۈ بېشىغا چىققاندىن
كېيىن ، ئوماق كاللارنى بۇ تەرەپكە قايدۇرۇپ قوشنى سالدى .
قوشنىڭ بايىقىدەك يەرنى بۆسۈپ ، تىلغاپ ، بوشىغان توپىنى ئىك-
كى يانغا ئايرىپ كېتىۋاتقىنىغا ، سوقىغا كىشىلەر ئاغزىنى ئېچىپلا
قالدى .

— گوي - گوي - گوي ، بۇلارنىڭ ياسىغىنى قالتىس نەرسە-
كەنغۇ .

— ھېلىتىن بۇنى ياسىسا ، كېيىن ھەرنېمىنى ياسىغۇدەك
بۇلار !

— راستتىنلا قولى گۈل ، ئالتۇن بالىلار ئىكەن بۇلار !

كىشىلەر ئون ئىككى ياشلىق ئۆردەك بىلەن ئۇنىڭ ئاكىلىرى-
نى ئەنە شۇنداق ئاغزى - ئاغزىغا تەگمەي ماختىشاتتى . ئۆردەك
ئون ياش چېغىدىن باشلاپلا چارا ، ياغاچ لېگەن ، كاسا ، ياغاچ
چۆچەك ، ياغاچ چۆمۈچ ، قوشۇق قاتارلىق نەرسىلەرنى ياساپ مە-
ھەللىدىكى تۇل خوتۇن ، ئاجىزلارغا بېرىۋېتەتتى . شۇڭا ئۇلار ئۆر-
دەكنى ، «ئالتۇن بالا» ، «ئۆردەك ئالتۇن» دېيىشەتتى . ئۇ ماھا-

---

① ئاڭۇق — قوشقا قانقان ئىككى كالىنىڭ بوينىغا سالىدىغان بويۇنتۇرۇق .

رەت تەلەپ قىلىدىغان ئېگەر چېپىش ، پۇرۇش قىرىشتەك ھۇنەرنىڭ مۇ ئوبدان ئۆگىنىۋالدى . «ئۆردەك ئالتۇن» دېگەن نام چاپلىنىپ ئومۇملىشىپ ، شۇنداقلا ئۇ نەگە بارسا ئىسىم ـ ئاتىقى ئۇنىڭدىن بۇرۇن بېرىپ ، ئاستا ـ ئاستا ئۇنىڭغا سىڭىپلا كەتتى .

كەچ كۇزنىڭ بىر كۇنى سەھەردە ، ئوماق ئائىلىسىنىڭ ياخشىلىقىنى كۆرگەنلەر ھەم باشقىلار ئۇلار بىلەن كۆزى قىيمىغان ھالدا خوشلاشتى .

— سىلەر بېرىپ تۇرۇڭلار ، بىرنەچچە كۇندىن كېيىن سىلەرنى كۆرگىلى بارىمەن ، — دېدى ئالىباي ئاقساقال ئوماق بىلەن خوشلىشىۋېتىپ ، ئاندىن ئۆردەكنىڭ بېشىنى سىلاپ تۇرۇپ قويۇپ قويدى ، — قېنى ، قېچىرىڭغا مىنە ، ئالتۇن بالا !

ئوماقلار قوزغىلىشىغا مۇڭ بىلەن ئېيتىلغان قوشاق ئاڭلاندى :

تۇراق يولۇاس ئاتاڭنى ،
تاشلاپ ئوماق كېتەمسەن ؟
ئەل ـ يۇرتۇڭ قالار بولدۇق ،
بىزلەرنى ياد ئېتەمسەن .
بالام ئۆردەك ئالتۇنۇم ،
مەنى يوقلاپ كېلەمسەن ؟
.....

قوشاق ئېيتقان پېشى توقساندىن ئاشقان ، ئوماقنىڭ ئانىسى بىلەن قۇرداش ، ئۆردەك كىچىكرەك بىر چارا ، بىر چۆمۈچ ياساپ بەرگەن ئاغرىقچان قۇتقا ئىدى .

ئاتىسىنى ، ئانىسىنى ھەم ئۇلارنىڭ قەبرىسىنى كۆز ئالدىغا كەلتۇرۇپ ئوماقنىڭ كۆڭلى بۇزۇلغاندەك بولدى . ئۇ بۇنىڭلىق بىلەن يولدىن قايتماقچى ئەمەس . ئۇ تۇنۇگۇن ئائىلىسىدىكىلەرنى باشلاپ بېرىپ ئاتا ـ ئانىسىنىڭ قەبرىسىنى يوقلاپ كەلگەن ، كۇن-

لەرنىڭ بىر كۈنلىرى ئاتا ـ ئانىسىنىڭ كەينىدىن كەتكۈدەك بول-
سا ، لوپنىڭ قەيىرىدە بولسۇن ئەكېلىپ ئاتا ـ ئانىسىنىڭ يېنىغا
قويۇشنى ئوغۇللىرىغا تاپىلىغان ھەم ئاتا ـ ئانىسىنىڭ قەبرىسىگە
باشقىلارنىڭكىگە ئوخشىمايدىغان بەلگە قىلىپ قويغانىدى .
ئوماق مومايغا قولىنى پۇلاڭلىتىپ قويۇپ يولىغا چۈشتى .
ئايقۇت قۇتقىنىڭ قوشقىغا جاۋابەن قوشاق ئېيتىشقا تەمشىلىۋىدى ،
يېنىدا كېتىۋاتقان كېلىنى ئايسۇلۇ قوشاق باشلىدى :

ئەل ـ يۇرتنۇ ئۇنۇتقانىنى ،
قارا تۇپراق ـ يەر يۇتەر .
يەر يۇتكۈچە تىكەندەك ،
يالغۇز قالىپ خار ئۆتەر .
ياغ قۇيغالى ئادەم يوق ،
ئۆمۇر چىراغى ئۆچەر .

بارار جايىمىز داشى —
سېيىتكۆلنۇ ئاراسى .
دۆڭگە چىقسا كۆرۈنۇر ،
توغراقلارنى قاراسى .
بىز مۇرۇللۇغ چاراغا ،
ئۇزۇلمەيدۇ تاناسى .
.....

ئايسۇلۇ قوشقىنى ئېيتىپ بولغۇچە ، ئۇلار ئۆزلىرى خېلى يەرگىچە ئۇزاپ بولدى . ئايقۇت ئاخىرقى قېتىم خوش دېمەكچى بولۇپ كەينىگە قارىۋىدى ، ئەزىمباقىنىڭ ئايلى توپنىڭ ئالدىغا چىقىپ قولىنى پۇلاڭلىتىپ تۇرۇپتۇ ، يېنىدا قىزى دۆلەتخانمۇ بار ئىدى . ئايقۇتمۇ قولىنى پۇلاڭلىتىۋېتىپ : «تۆمۇرگە كۆڭلىمىزدە-
كىدەك قولۇشتۇلۇق تېپىۋالغان كۈننىڭ ئەتىسىلا دۆلەتخانىنى ئۆر-

دەككە مۇرۇللۇغلاپ قويمىز» دەپ ئويلىدى ھەم يەنە: «خوش قېلىڭ، قىزىم» دەپ قويدى.

ئۇزاتقۇچىلار قول پۇلاڭلىتىپ قېلىشتى. ئوماقلار ئائىلىسى يېڭى ئارزۇ، يېڭى ئىستەك ۋە يېڭى ئىراده بىلەن تارىم بويلاپ سېيىتكۆل تەرەپتىكى قۇڭاچاقلىقنى مەنزىل قىلىپ ئۇزاپ كەتتى.

8

ئوماق سېيىتكۆل ئەتراپىدىكى كۆزلىگەن مەنزىلگە كەلگەن كۈنىنىڭ ئەتىسىلا ئوغۇللىرىنى ئەگەشتۇرۇپ ئاتلىق يەر كۆردى، ئايلاندى. توختاق بىلەن تۆمۇر بىر ياز تېرىقچىلىق قىلىپ يۈرۈپ ھەم باشقىلارنىڭ ئۇ ھەقتە دېگەنلىرىنى ئاڭلاپ بۇ ئىشنىڭ ئېچىنى خېلى ئېلىپ قالغانىدى. ئۇلار بەزى يەرگە كەلگەندە ئاتلىرىدىن چۈشۈپ يەرنى قوللىرىدا تاتىلاشتۇرۇپ ياكى تىزغىچە كولاپ ئەت توپىنىڭ قېلىن - نېپىرلىكىنى بىلىپ باقتى، تېرىقچىلىقتا ئەت قارا توپا قانچە قېلىن بولسا شۇنچە ياخشى بولىدىغانلىقىنى بىلىپ قالغانىدى، لېكىن چۈشتىن ئۆتكۈچىمۇ مۇڭاپىق بىر يەرنى تاللىيالمىدى. بىر يەرنىڭ تۈپرىقى ياخشى بولسا، سۇيى ئەپسىز بولىدى، سۇغا يېقىن يەرنىڭ تۈپرىقى ياخشى بولمىدى. توختاق بۇك سايغان قومۇشلۇق بىر دۆڭگە چىقىپ كەتكەندىدى، ئۇ دۆڭدە تۇرۇپلا:

— ماڭۇ يەرگە كېلىپ كۆرۈپ بېقىڭلار، كەڭ بىر تۈز يەر تۇرىدۇ، — دەپ توۋلاپ قويۇپلا دۆڭنىڭ ئۇ تەرىپىگە چۈشۈپ كەتتى.

ئوماقلار يوپۇرۇلۇپ دۆڭگە چىققاندا، توختاق كەتمەن بىلەن بىر يەرنى كولاۋاتقانىدى.

— پاھ، قالتىس تۈز يەركەنغۇ، — دېدى ئوماق ۋە توختاقتىن، — توپىسى قانداقكەن؟ — دەپ سورىدى.

توختاق دۆڭ تەرەپكە قاراپ :
— كېلىپ قاراپ بېقىڭلار ! — دېدى ئۇنلۇك قىلىپ .
— پاھ ، توپىسى قالتىسكەنغۇ ، سۇيى قانداقتۇ ؟ — دېدى ئوماق ئاتتىن چۈشۈپ توپىدىن بىر سىقىم قولىغا ئېلىپ كۆرۈپ .
تۆمۈر ، ئۆردەكمۇ ئاكىسى كولاپ چىقارغان توپىنىڭ يېنىدا زوڭزىيىپ ئولتۇرۇپ توپىنى قولىغا ئېلىپ قارىدى . تۇپا قارامتۇل ئىدى .
ئوماق ئورنىدىن تۇرۇپ ئەتراپقا قارىغاچ :
— توپىسىنىڭ قۇمى ئازكەن . گەپ سۇيىدە ، ئەتراپقا قاراپ باقايلى ، — دېدى .
ئوماقنىڭ كۆرسىتىشى بىلەن توختاق بىر تەرەپكە ، تۆمۈر بىلەن ئۆردەك بىر تەرەپكە ، ئۆزى بىر تەرەپكە قاراپ باقىدىغان بولدى .
— ماۋۇ تەرەپتىن سۇ ئەكەلگىلى بولىدىكەن ، — دەپ توۋلىدى تۆمۈر تارىم دەرياسى تەرەپنى كۆرسىتىپ .
ئوماق ، توختاقلار كېلىپ كۆرۈپ پەقەت شۇ تەرەپتىنلا سۇ ئەكەلگىلى بولىدىغانلىقىنى جەزملىدى . تۇزنىڭ قالغان ئۇچ تەرىپى ئېگىز ئىدى ، پەس تەرىپىگە تارىم دەرياسى يېقىن ئىدى . بىر كۈنگە يېقىن ئايلانغىنىغا يارىشا تۇپراق قەۋىتى قېلىن ، تۇز ، سۇيىمۇ ئەپلىك ، كەڭ ، مۇشۇ قۇڭاچاقلىقنى تاللىدى . تاللىغان يەردىن ئانچە يىراق بولمىغان بىر دۆڭنىڭ يامىزلىغا قىشتىن چىقىۋېلىش ئۇچۇن ئېغىز گەمە ئۆي ياساپ تۇرۇشماقچى بولدى .
ئوماق ، توختاق ، تۆمۈرلەر ئادەمنىڭ بېشى تاقاشمىغۇدەك چوڭقۇرلۇقتا گەمە كولاشقا كىرىشتى . گەمە كولاشقا كورلىدىن ئېلىپ كەلگەن كەتمەنلەر قالتىس ئەسقاتتى . ئايقۇت ، ئايسۇلۇ ، ئۆزدەكلەر ئات ، كالىدا قومۇش ، يۇلغۇن توشۇدى ، توغراقلىقتىن قۇرۇق توغراق شاخلىرىنى كېسىپ كەلدى . گەمە ئەتىسى چۈشكە يېقىن پۈتتى . ئۆي - ياتاق قىلىدىغان ئۇچ گەمىنى پۈتكۈزۈپ

سەرەمجانلاپ بولغاندىن كېيىن ، ئاشخانا قىلىدىغانغا يەنە بىر گەمـ
نى پۈتكۈزۈپ بولدى .
ئوماقلار ئىشتىن بالدۇر بىكار بولۇپ ، كەچلىك تاماققا تەرەدـ
دۇت قىلماقچى بولۇپ تۇرغاندا ، ئۆردەك :
— ئاۋۇ كىم؟ بىز تەرەپكە ئات چاپتۇرۇپ كېلىۋاتىدۇ ! —
دېدى .
ھەممىسى شۇ تەرەپكە قارىدى . بىر ئادەم نەيزىنى پۇلاڭلاتقـ
ىنچە ئات چاپتۇرۇپ كەلمەكتە ئىدى . يېقىنلا يەردە قۇڭاچاقلار
شىرىقشىغاندەك قىلدى . ئۆردەك قاراپ ، بىر كېيىك بالىسىنىڭ
ئۆزىگە يېقىنلا يەردىكى قېلىن قۇڭاچاق ئارىسىدا دىر ـ دىر تىترەپ
ئالدى ئىككى پۇتلاپ ئولتۇرۇپ قالغىنىنى كۆردى . ئۇنىڭ بىر
پۇتى زەخمىلەنگەندەك ئىدى . كېيىك بالىسى ئۆردەككە گويا : «ئەي
بالا ، مېنى قۇتقۇزۇۋال ، مەنمۇ ساڭا ئوخشاش بالا » دەپ يېلىنىۋاتـ
قاندەك قىلاتتى . كېيىك بالىسىنىڭ كۆزى نەقەدەر ئوماق ، نەقەدەر
چىرايلىق ، ئەمما ھازىر بۇ ئوماق ، چىرايلىق كۆز ياش بىلەن
تولغانىدى . قارا توپىلىق قۇڭاچاقلىقتا ئاتنىڭ دۇپۇرلىگەن تۇياق
ئاۋازى يەر تېگىدىن بارغانسېرى يېقىنلىماقتا ، ئات تۇيىقىنىڭ
ئاۋازى يېقىنلىغانسېرى كېيىك بالىسى شۇنچە تىترەپ ، شۇنچە ياش
تۆكمەكتە ، ئۇنسىز يىغلىماقتا . ئۆردەككە شۇ تاپتا ئاتنىڭ تۇيىقى
يەرگە ئەمەس ، ئۇنىڭ يۈرىكىگە پېتىۋاتقاندەك ئازابلانماقتا ئىدى .
ئۆردەك يەنە لەپىدە كېيىك بالىسىغا قارىدى . ئەمدى ئۇنىڭ كۆزىـ
دىكى ياش يامغۇردەك تارىلاپ تۆكۈلۈپ ، مەڭزىنى ھۆللەپ ئېقىپ
يەرگە تۆكۈلمەكتە . دۇپۇر ـ دۇپۇر... ئات تۇيىقىنىڭ ئاۋازى ،
يېقىنلا يەردە . «قانداق قۇتۇلدۇرارمەن ، يېقىن بارسام مەندىن
قېچىپ ئوۋچىغا تۇتۇلۇپ قالىدۇ... ھە ، بۇ تۇرقىدا ئۇ ماڭالمايدىـ
غاندەك قىلىدۇ» دەپ ئويلىدى ئۇ ۋە شۇئان ئەپلىك بىر چارە
ئويلاپ تاپتى ـ دە ، كېيىك بالىسىغا قاراپ بىر قەدەم ـ بىر
قەدەمدىن ماڭدى . ئات تۇيىقىنىڭ ئاۋازىمۇ يېقىنلاپلا كەلدى . كېـ

يىلك بالىسى قاچمىدى ، تىترىگىنىچە تۇرىۋەردى . ئۆردەك كىلىپ كىيىك بالىسىنىڭ دۇمبىسىنى ، بېشىنى سىلىدى . كىيىك بالىسى بېشىنى ئۆردەككە سۈركىدى . ئەمدى ئۇنىڭ كۆزىدىكى بىچارىلىك ، ئۆلۈم ئالدىدىكى ئۇمىدسىزلىك ئورنىنى ئۇمىد ، خۇشاللىق ، ياشاش زوقى ئىگىلىگەندەك ئىدى . ئۇ ئۆردەكتىن نىجادلىق تاپقانلىقىغا ئىشەندى . ھېلىلا ئۇنىڭ كۆزىدىكى ھاياتىنىڭ ئۆلۈمگە يۈزلىنىپ قالغىنىغا ئېچىنىپ تاراملىغان ياش مانا شۇ تاپتا خۇشاللىق يېشىغا ئايلانغانىدى .

ئوۋچى كىيىك بالىسىنىڭ ئۇستىگىلا كىلىپ قالدى .

ئۆردەك ئوۋچىغا ، ئوۋچى ئۆردەككە قاراپلا قالدى .

ئۆردەك كىيىك بالىسىنى چىڭ قۇچاقلىۋالغانىدى .

— گوي ـ گـوي ، سەن تـۇراق يولـۋاسىنىڭ ئـەۋرىسىغۇ سەن ...— ئوۋچى گېپىنىڭ ئاخىرىنى دېگۈچە ، ئۆردەك كىيىك بالىسىنى قۇچاقلاپ تۇرۇپ :

— ۋوي ، ئەسسالامۇئەلەيكۇم ، مەھەممەتقۇلى مەرگەن ئاغام-كەنسىزغۇ ، — دېدى .

— ۋەئەلەيكۇم ئەسسالام ، بۇ يەردە نېمىش قىلىسەن ؟

— ئاتام بىلەن بىز بۇ يەرگە...

ئۆردەك گېپىنىڭ ئاخىرىنى چۈشۈرۈشكە ئۇلگۈرمىدى . ئاسـتى گەمىلىك ساتما ئۆينىڭ كەينىدە بىرنېـمـىـلەرنى قىلىۋاتقان تۆمۈر :

— ئاتا ، چارا تەرەپتىن بىر توپ ئادەم كېلىۋاتىدۇ ، — دەپ توۋلىدى .

بۇ چاغدا ئوماق بىلەن توختى گەمىلىك ساتمىنىڭ ئىچىنى تۈزەشتۈرۈۋاتقانىدى . ئوماق گەمىلىك ساتمىدىن چىقىپلا چارا تەرەپكە قارىدى ، لېكىن كىملىكىنى بىلەلمەي بويۇنداپ قارىدى ، يەنىلا ئۇلارنىڭ كىملىكىنى ئىلغا قىلالماي تۇرغاندا ، قۇلىقىغا :

— گوي ـ گويەي ، چارىنىڭ ئاقساقىلى ئالىباي بىر توپ ئادەم بىلەن كېلىۋاتىدۇ ، — دېگەن تونۇش بىر ئاۋاز كەلدى .

ئوماق ئاۋاز كەلگەن تەرەپكە قاراپ ، ئادەم بويى قوڭاچاقلىنقتا نەيزە تۇتۇپ تۇرغان ، ئاتلىق مەھەممەت مەرگەننى كۆرۈپ ھەيران قالدى .

— ۋوي ، مەھەممەت مەرگەن ئاغا ، سەن بۇ يەردە نېمىش قىلىسەن ؟— ئوماق گەپ قىلغاچ مەھەممەت مەرگەننىڭ يېنىغا كەلدى ، كەلدىيۇ ، بۇگلۇكتە كېيىك بالىسىنى قۇچاقلاپ سىلاپ ئولتۇرغان ئۆردەكنى كۆرۈپ ھەيران قالدى ، ھەتتا نېمىنى كۆرۈ-ۋاتقىنىغا ، كۆزىگە ئىشەنمەيلا قالدى .

— ھە ، قاراپ قالدىڭغۇ ، مەن كېيىك بالىسىنى قوغلاپ سېنىڭ ئۆردىكىڭنىڭ قۇچقىغا تاشلاپ بېرىپتىمەن ئەمەسمۇ ، بول-دى ، ئۇ ئۆردەكنىڭ بولسۇن ، — دېدى مەھەممەت مەرگەن ، نەيزە ئۇنىڭ ئوڭ قولتۇقىغا قىسقىلىق بولۇپ ، جەينىكىنىڭ تۆۋىنى ساڭگىلاپ تۇراتتى .

ئۇ نەيزىنى قولتۇقىدىن سول قولىدا تارتىۋېلىپ ئوماققا تاش-لاپ بېرىپ ، ئۆزى ئېگەرنىڭ بېشىنى تۇتۇپ تۇرۇپ ئاتتىن ئەپچىل-لىك بىلەن چۈشتى .

ئوماق بوۋاينى گەمىلىك ساتمىغا تەكلىپ قىلدى . بوۋاي گە-مىگە كىرىپلا :

— گوي ـ گوي ، يېڭى كەپسىلەر ـ ھە ، ھەقىچان سىلەردە گەدەرمە بېلىق بار ، يېڭى بېلىق يوق . ئۆيۈمدە تېخى تۇنۇگۈن تور چۈۋۈپ[1] تۇتقان يېڭى بېلىق بار . بالاڭدىن بىرنى قوشۇپ بەر ، ئەكېلەيلى . چارلىقلار بىلەن بىرگە تاماق يېمىگىلى ئۇزاق بوپتە-كەن ، بۇگۈن بىللە بېلىق يەيلى ، — دېدى .

— گەدەرمە قىلىۋېلىپ قىشچە يەيدىغان بولغىيدىڭ ؟

— گوي ـ گوي ، شۇ قىشنىڭ غېمىمۇ ، تارىمنىڭ سۈيى تۇگىمىسىلا ، بېلىقمۇ تۇگىمەيدۇ .

باشقا گەپكە ئورۇن قالمىغاندى . ئوماق بوۋايغا توختاقنى قوشۇپ قويدى .

---

① تور چۈۋۈپ — تور يېيىپ .

تۆمۈر ئۈكسىنىڭ تەلىپى بويىچە كېيىك بالىسىنى كۆتۈرۈپ ئۆزلىرى ياتىدىغان گەمىگە ئەكىرىپ بەردى . كېيىك بالىسىنىڭ ئالدى سول پۇتىنىڭ تىزى زەخىملەنگەنىدى . قارىغاندا بىچارە كې-يىكچاق ئۆلۈمدىن قاچىمەن دەپ تىزىنى بىر نەرسىگە قاتتىق ئۇرۇۋالغاندەك ئىدى ، تىزى كۈپتەك ئىششىپ كەتكەنىدى . تۆمۈر چىقىپ كېتىپ ئايسۇلۇنى چاقىرىپ قويدى . ئايسۇلۇ كېيىك بالە-سىنى ئۆز بالىسىنى باغرىغا باسقاندەك قۇچاقلىدى ، بېشىنى ، دۈمبىلىرىنى سىلىغاچ :

— بىچارە ئومىقىم ، قورقما ، بىز بار ، — دېدى ، ئاڭغىچە ئايقۇتمۇ كىردى :

— ۋوي ، بۇنى قانداق تۇتۇۋالدىڭلار ، ۋاي بىچارەم ، ۋاي بىچارەم ، — ئايقۇت ئايسۇلۇنىڭ يېنىغا كېلىپ كېيىك بالىسىنىڭ باش - بويلىرىنى سىلاپ ، ئولتۇرۇشقا تەمشىلىپ تۇرۇۋىدى ، سىرتتا تۆمۈرنىڭ :

— ئون ئادەمكەن ، — دېگەن ئۇنى ئاڭلاندى .

ئوماق تۆمۈرنى دۆڭگە چىقىپ قاراپ ، چارا تەرەپتىن كېلىۋاتقانلارنىڭ قانچە ئادەملىكىنى بىلىپ بېقىشقا بۇيرۇغانىدى . بۇنىڭ-دىن ئايقۇتنىڭ خەۋىرى بار ئىدى .

ئايقۇت ئايسۇلۇغا قاراپ :

— سىزنىڭ كۆزىڭىز مۇشۇ كېيىك بالىسىنىڭ كۆزىگىلا ئوخشايدۇ ، قاراڭ ئۇنىڭ كۆزىدىكى چىرايلىقلىقىنى ، — دېدى ۋە ، — كەينىمدىن چىقارسىز ، ئۇلارغا تاماق تەييارلايلى ، — دەپ قويۇپ گەمىدىن چىقىپ كەتتى .

ئايسۇلۇ قېينانىسىنىڭ كەينىدىن چىرايلىق كۆزىدىن مەمنۇن-لۇق ياغدۇرۇپ سۆيۈنۈشلۈك قاراپ كەتتى .

ئايسۇلۇ قوي ، ئۆچكە ۋە باشقا ھايۋانلارنىڭ پۇتى زەخىملىنىپ ئىششىپ كەتكەنده ، ئاتىسىنىڭ قانداق ئامال قىلغانلىقىنى بىرنەچە-چە قېتىم كۆرۈۋالغانىدى . شۇ بويىچە ھەممە لوپلۇقلار ئائىلىسىدە زاپاس ساقلايدىغان بېلىق ئومۇرتقىسىنىڭ كۈلىنى نەمدەپ كېيىك

بالىسىنىڭ تىزىغا چاپىتى ، ئۇستىدىن لاتا بىلەن تېڭىپ بو-
لۇپ ، ئۆردەككە :
— بىچارە قاچىمەن دەپ بار جېنى بىلەن يۈگۈرۈپ سۇساپ[1]
كەتكەندۇ ، سۇ ئەكىرىپ بەر ، ئاندىن ئوت بەر ، — دەپ قويۇپ
گەمىدىن چىقىپ كەتتى .
—... ئۇنداق بولسا ، ئۇجۇل ئۇمىچىدىن ئون سەككىز كىشى-
لىك ئېتىڭلار ، — دېدى ئوماق . ئايقۇت :
— بىز ئالتە ، ئۇلار ئونكەن ، بوۋاي بىلەن ئون يەتتە بولىمى-
دۇق ، — دېدى .
— بوۋاينىڭ مومىيىنى ئۇنىتۇپ قالماڭلار ، ئۇنى يالغۇز
تاشلاپ قويۇپ كېلەمدا .
ئايقۇت خۇرسەنلىك بىلەن كۈلۈمسىرەپ قويدى .
چارلىقلار كەلدى ، ئاتلىرىدىن چۈشتى .
— گوي - گوي ، بىز سىلەرگە ئۆي سېلىپ بېرەيلى دەپ
كەلسەك ، گەمە ئۆي قىلىپ بوپسىلەرغۇ ، — دېدى ئالىباي ئاقسا-
قال .
— بىز گەمىدىمۇ ئوخشاش ئۆتىۋېرىمىز . بىزگە ھازىر كېرە-
كى يەرنى تەييار قىلىپ ، ئېرىق چېپىپ سۇ باشلاپ ، يەرنى سۇغا
قاندۇرۇۋېلىش . بۇلارنى قىلىۋالماي ئۆي سالىمىز دېسەك ، كېيىن
يىل ئەتىيازدا قايسى يەرنى تېرىيمىز .
— يەرنى تاللاپ قويدۇڭلارمۇ ؟
— تاللاپ قويدۇق .
— ئۇنداق بولسا ، ئەتە بىر قىسىمىز يەرنى قىرلايلى ، بىر
قىسمىمىز ئېرىق چاپايلى . ئېرىق ئالدىغان يەرنى كۆرۈپ
قويدۇڭمۇ ؟
— كۆرۈپ قويدۇم .
ئۇلار ئەتە قىلىدىغان ئىشلار توغرۇلۇق قىزىق سۆزلىشىپ
تۇرغاندا ، بوۋاي مومىينى ئېلىپ ، توختاق بىلەن قايتىپ كەلدى .

---

① سۇساپ — ئۇسساپ .

ئۇ چارلىقلار بىلەن قىزغىن كۆرۈشۈپ چىقتى.
— كونا تونۇشلاردىن ئىكەنسىلەر، — دېدى ئوماق ھەم ئۆتۈكەن ئايدا ئابدالغا ماڭغاندا، مەھەممەتقۇلى مەرگەن بىلەن دەريا بويىدا كۆرۈشۈپ قالغانلىقىنى، ئۇنىڭ ئۆزلىرىنى سۇدىن ئۆتكۈزۈپ، خېلى يەرگىچە يول باشلاپ ماڭغانلىقىنى سۆزلەپ بەردى.
— بۇ قېرىنى كۆنچىدىن تارتىپ يېڭىسۇغىچە بولغان ئون نەچچە يۈرت ـ مەھەللىدە «چولاق مەرگەن» دېسە بىلمەيدىغان ئادەم يوق، ئەممازە، ياۋايى. مومىيى بىلەن جاڭگال، قۇملۇقتىن كەلـ مەيدۇ. بىرەر دەريا، كۆل بويىغا كەپە قىلىۋېلىپ بېلىق، توشقان تۇتۇپ يەپ ئۆتىۋېرىدۇ، يەـل بويى مەھەللىلەرگە بېرىپ قويـ مايدۇ، — دېدى ئالىباي ئاقساقال.
— ئۆگىنىپ قاپتىمەن. مەھەللىگە، ئادەم جىق يەرگە بارسام سىقىلغاندەك، نەپىسىم قىسىلغاندەك بولۇپ قالدىكەنمەن. ئاسمـ نى كەك يەردە يايراپ ئۆتۈشنى ياخشى كۆرىدىكەنمەن.
— ئازادە، ئەركىن ياشاشنى كىم ياخشى كۆرمەيدۇ، بىللە ئۆتسەك دەيمىز شۇ.
— بۇ لوپ دالىسىدا مەھەممەت چولاق مەرگەندەك يالغۇز ياشايدىغانلار ئازمۇ. بولدى، بۇ گەپنى قويۇپ تامىقىمىزنى يەپ، ئەتە قىلىدىغان ئىشىڭ گېپىنى قىلايلى، — دېدى ئالىباي ئاقساـ قال.
بۇلار پاراڭ ۋە باشقا ئىشلار بىلەن بولۇۋاتقاندا ئايقۇت بىلەن ئايسۇلۇ تاماققا تۇتۇش قىلغانىدى. بېلىقلارنى سۇزۇپ ئېلىۋېتىپ شورپىسىغا قاراقوشۇنلۇقچە قىلىنغان ئۇجۇل تالقىنى سېلىپ تەيـ يارلاپ قويدى. بېلىقلار ئون سەككىز كىشىگە كەڭ ـ كۇشادە يەتتى، يەمسەن، ياق بولدى. ئۇجۇل ئۇمىچىنى يېرىم قاچىدىنلا ئىچىشتى، يېرىم قازان ئۇماچ ئېشىپ قالدى. ئۇنى ئۇجۇل قاتمـ سى قىلىپ قويۇش ئۇچۇن يەنە ئىككى قوشۇق ئۇجۇل قوشۇپ قاينىتىپ لېگەن، قاچىلارغا ئۇسۇپ ئېلىپ قويدى.
ئۇلار گەمىگە پاتمايدىغان بولغاچقا، ئوۋچىلارغا ئوخشاش ئايـ دالىغا غولۇتمان يېقىپ قويۇپ يېرىم كېچىگىچە پاراڭلىشىپ ئول ـ

تۇرۇشتى . ئايقۇت ، ئايسۇلۇ ، تۆمۈر ، ئۆردەكلەرنىڭ ئۈيقۇسى كەلمىدى . ئۇلارمۇ چىقىپ غولۇتمان ئەتراپىدا جايىنى تېپىپ چۆرىدەپ ئولتۇرۇشتى .

— ... ئوڭ قولۇمنىڭ جەينەكتىن تۆۋەينىسىنىڭ مۇشۇنداق بوپ قېلىشىنىڭ سەۋەبى ئەنە شۇ . كىشىنىڭ يولۇاس ئۆلتۈرگىنىنى دورايمەن دەپ بۇ پالاكەتچىلىكنى تاپتىم . ئوۋچى بولغان ئادەم بەك سەزگۈر ، تۈيغۇن بولۇشى ، ئەتراپقا ئىنچىكە كۆز سېلىشى كېرەك ئىكەن . مەن ئۇنداق بولمىغاچقا ، مانا هازىر بېلىق تۇتۇش ، توشقان ئوۋلاشتىن باشقىغا يارىمايمەن . بۇگۈن بىر كىيىك بالىسىنىمۇ ئوۋلىيالماي ئوماقنىڭ ئۆردىكىگە ئوۋلىتىپ قويدۇم ، — دېدى مەھەمەت مەرگەن يېنىدا ئولتۇرغان ئۆردەكنىڭ بېشىنى سىلاپ تۇرۇپ .

ئولتۇرغانلارنىڭ هەممىسى ئۆردەككە قارىدى . ئالىباي ئاقساقال ئۆردەكتىن :

— كىيىك بالىسىنى سەن قانداق ئوۋلىۋالدىڭ ؟ — دەپ سورىدى .

ئۆردەك پۇتۇن جەريانىنى هېكايە ئېيتقاندەك سۆزلەپ بەردى .

— بۇ ئاجايىپ خاسىيەتلىك ئىش بوپتۇ . چوڭ ياشلىق لوپۇلۇقلار بىلىدىغان «ئاقئۇلامخان» دەيدىغان بىر داستاندا ، مۇشۇنىڭغا ئوخشايدىغان بىر كىيىك توغرىسىدا سۆزلىنىدۇ . ئۇ كىيىك نېمە سەۋەبتىندۇر ئادەمدىن كىيىككە ئۆزگىرىپ قالغانكەن . كېيىن ئۇ كىيىك بىر ئادەم بالىسىنى بوۋاق چېغىدىن باشلاپ بېقىپ چوڭ قىلىدۇ . بۇ كىيىك بالىسى شۇ كىيىك جەمەتىدىنمۇ تېخى ، كىم بىلىدۇ بۇ بىر خىسلەتلىك كىيىكمۇ ، ئۇنى سەن قانداق قىلماقچى ؟ — ئالىباي ئاقساقال قىزىقىپ ئۆردەكتىن سورىدى .

— باقىمەن .

— گوي - گوي ، يارايسەن ، باق ، كىم بىلىدۇ ، كېيىن ئۇنىڭ خاسىيىتىنى كۆرۈپ قالامسەن !

— ۋوي ، بۇ گېپىڭلىچە مەن تاس قاپتىمەن - ده ، كىيىك ئوۋلىدىم دەپ چوڭ بالا - قازالىق ئىش قىلىپ قويغىلى . مەن

ئالدىڭلاردا ۋەدە بېرىمەنكى ، بۇنىڭدىن كېيىن كېيىمك ئەۋلادىنى ئوۋلىمايمەن . يىقىلغىنىنى كۆرسەم يۆلەپ قويىمەن ، ئاچ قالغانغا ئوت تاشلاپ بېرىمەن ، ئۇسسىغانىنى كۆرسەم سۇ ئەكېلىپ بېرىمەن ، — دېدى مەھەممەت مەرگەن .

— گوي ـ گوي ، بۇگۈنكى بۇ ئۇچرىشىش بەك ئوبدان بولدى . بۇنىڭ ھەممىسى ئۆردەك ئالتۇننىڭ خىسلىتىدىن ، — دېدى ئالىباي ئاقساقال .

— گوي ، «ئۆردەك ئالتۇن» دەيسەنغۇ ، بۇ نېمە دېگىنىڭ ؟

— ئۇنى پۇتۇن چارلىقلار : «قولى گۈل ئالتۇن بالا» دېگەن مەنىدە چوڭ بىلىپ : «ئۆردەك ئالتۇن» دەپ ئاتايمىز .

— گوي ـ گوي ، بەك جايىدا ئاتاش بوپتۇ . راستتىنلا ئالتۇندەك بالا ئىكەن ، بۇ كېيىن چوقۇم خىسلەتلىك ئادەم بولىدۇ ، — دېدى مەھەممەت مەرگەن .

— گوي ـ گوي ، يېرىم كېچىدىن ئۆتۈپ ئايمۇ پاتتى . بىز تېخىچە ئولتۇرۇۋاتىمىز ، ئەتە قىلىدىغان ئىش ئاز ئەمەس ، ئۇخلايلى ، — دېدى ئالىباي ئاقساقال .

مەھەممەت مەرگەننىڭ مومىيىنى ئايقۇت بىلەن ئايسۇلۇ گەمگە باشلاپ ئەكىرىپ كەتتى . تۆمۈر بىلەن ئۆردەك كېيىكچاقنىڭ قېشىغا كىرىپ ياتتى ، قالغانلار غولۇتمان ئەتراپىدا يانپاشلىغىنىچە ئۇيقۇغا كېتىشتى .

تاڭ ئەلچىسى ، دالا كۈيچىسى تورغايلارنىڭ تەرەپ ـ تەرەپتە بەسلەشكەندەك چۇچۇلاشلىرى ئالىباي ئاقساقال ، ئوماقلارنى تاڭ سەھەردىلا ئويغىتىۋەتتى . ھاۋا مۇشۇ كىشىلەرنىڭ كۆڭلىدەك سۇزۇك ، ئوچۇق ئىدى .

كېيىك بالىسىنىڭ قېچىپ بۇ تەرەپكە كېلىشى ، مەھەممەت مەرگەننىڭ ئۇنى ئارقىسىدىن قوغلاپ مۇشۇ يەرگىچە قوغلاپ كېلىشىنىڭ ئۆزىلا بىر خىسلەتلىك ئىش بولغانىكەن . ئىشلار ئوماقنىڭ

ئويلىغىنىدىنمۇ ياخشى بولماقتا . مەرگەن بوۋاينىڭ مەسلىھىتى بىلەن ، بەش ئادەم ئېرىق چىقىرىدىغان ، ئاقساقال باشچىلىقىدا بەش ئادەم يەرنى دائىرىگە ئېلىپ قىرلايدىغان ، ئوماق ، توختاق ، تۆمۈر-لەر تەييار قىلىنغان يەرنى ئۇدۇللۇق ھەيدەيدىغان ، ئاياللار بىلەن ئۆردەك يىلتىزى توپىدىن چىقمىغان قوڭاچاق ، سايغان قومۇشلارنى توكۇلدۇ ، قوشاق ئېيتمىسا ، قوشاق ئاڭلاپ تۇرمىسا ئىچى پۇ-شۇپ ، زېرىكىپ قالىدۇ . بىرىنچى كۈندىكى ئەمگەك ئاشۇنداق كۆڭۈللۈك ، ئاينىشلىق بولدى .

ئەتىسى ئىش باشلىنىش بىلەنلا ئالىبای ئاقساقال :

— قېنى ، قوشقىلارنى باشلىمامسىلەر . تۇنۇگۈن ساپلا ئەرلەرنىڭ قوشقىنى ئاڭلىدۇق ، بۈگۈن ئاياللارنىڭكىنى ئاڭلارمىز ، — دېدى .

قىر چىقارغۇچىلاردىن بىرى ئايقۇتنىڭ قوشقىنى ئاڭلىغۇسى كەلگەن چېغى ، ئۇنىڭ تىلىنى تاتىلاپ تۆۋەندەكى قوشاقنى ئېيتتى :

كېلىپ يىراق چارادىن ،
توپا يۆلەپ قىر ئەتتۇق .
مەلەدە بولسا بۇ ئىش ،
بىزگە نەمە ، ياق ، دەيتتۇق .
مېۋە ئالسا ئۆزۈگە ،
كۆمەچىنى بىز يەمتۇق .

قوشاق ئېيتىلىپ بولۇش هامان قىز ئېتىۋاتقان ، ئېرىدا ئې-
رىق چىقىرىۋاتقانلار قاقاقلاپ كۈلۈپ كېتىشتى .
ئوماق مىيىقىدا كۈلۈپ قويدى . ئۇ ئايقۇتنىڭ قوشاققا كېلىش-
تۈرۈپ جاۋاب بېرىدىغانلىقىغا ئىشىنەتتى . ئايقۇت قوشاققا ئېغىز
ئاچاي دەپ تۇرغاندا ، ئايسۇلۇ چاققان كېلىپ قوشاق ئېيتتى :

چىللاپ كەلگەن مېهماندىن ،
ئۆزۈڭ كەلگەنى ئەلا .
ئىش بىزنى بولغان بىلەن ،
دىل بېرىپ قىلدىم دەلا .
خۇدايىم بۇيرۇپ قالار ،
نان ، كۆمەچنىمۇ يەلا .

بوي بەرمەيدۇ ئېشەكمىڭ ،
باشقۇرماسىڭ نوختالاپ .
بۇغداي ، قوناق تېرىيمىز ،
يەرنى قىرلاپ ، تاختالاپ .
سۇ كەتمەسۇن ئاستىڭدىن ،
قىرنى ئەتكىن پۇختالاپ .
.....

قىز چىقىرىۋاتقانلارمۇ ، ئېرىق چېپىۋاتقانلارمۇ : «قوشاق دې-
گەن مانا ! ... » دېيىشىپ ، بايىقىدىنمۇ بەك قاقاقلاپ كۈلۈشۈپ
كەتتى تۇزنى كۆتۈرۈۋەتتى . ئوماق قوشنى توختىتىپ ، ئىككى تېقە-
مىغا شاپىلاقلاپ كۈلۈپ كەتتى . توختاقا :
— توختاق ، ئاڭلىدىڭمۇ ، ئايسۇلۇڭ قوشاقتا ئاناڭنى بېسىپ
چۈشكۈدەك جۇمۇ ، — دېدى زوقلىنىپ .
توختاق ئانىسىنىڭ ئورنىدا خوتۇنىنىڭ كېلىشتۈرۈپ ، جايىغا
كەلتۈرۈپ ئېيتقان قوشقىدىن مەنۇن بولۇپ ئايسۇلۇغا قاراپ

بېشىنى لىگىشتىپ مەپتۇنلۇق بىلەن كۈلۈپ قويدى.
— قالتىس كەلتۈرۈپ ئېيتتىمكى، ئۇ ئەمدى بۇنىڭدىن كېيىن سەن بار يەردە قوشاق ئېيتمايدىغان بولدىغۇ دەيمەن، — دېدى مەھەممەت مەرگەننىڭ مومىيى ئايسۈلۈنىڭ ئالدىغا كېلىپ ۋە يەنە مۇنداق دېدى:
— كۆڭلۈم ئېچىلىپ قالدى، خۇدايىم ئۆمرۈڭنى بەرسۇن!
ئىش، قوشاق بىلەن ئۇ كۈننىڭ قانداق ئۆتكىنى بىلىنمەيلا قالدى. كەچكى تاماقتىن كېيىن، ئالدىنقى كۈندىكىدەك بىر غىل-تاڭ يەرگە چوڭ غولۇتمان يېقىپ چۆرىدەپ ئولتۇرۇپ پاراڭغا چۈشۈشتى. ئۇ ئۇنى دەيتتى، بۇ بۇنى دەيتتى. ساپلا ئۇششاق پاراڭلار ئىدى، ئالىباي ئاقساقال گەپنى بىر نۇقتىغا بۇرىماق بولۇپ:
— مەھەممەت ئاغا، بىز ئېرىققا ئېچىق ئالماق بولغان ئېقىن-نىڭ باش تەرىپىدىكى كۆلنىڭ «سېيىتكۆل» دەپ ئاتىلىپ قېلى-شىنىڭ سەۋەبىنى سەن تولۇق بىلمەيدىكەنسەن. شۇنى دەپ بەرسەڭ قانداق، — دېدى.
ئولتۇرغانلارنىڭ ھەممىسى:
— ئېيتىپ بەرگىنە ئاغا، نېمىشقا شۇنداق ئاتىلىپ قالغان؟ — دېيىشتى.
ئالىباي ئاقساقال بۇ قېتىم مەھەممەت مەرگەن بوۋاينى «مە-ھەممەتقۇل»، «چولاق مەرگەن» دېمەي، بوۋاينى چوڭ بىلىپ، ھۆرمەتلەپ «ئاغا» دەپ ئاتىدى.
— ئاقساقال، — دېدى مەھەممەت بوۋاي ئالىباي ئاقساقالغا قاراپ، ھەممىسى بوۋايغا قارىدى، غولۇتمانىڭ كۈچلۈك شولىسىدا ئۇنىڭ كۆزىدە تەرىپلەپ بولمايدىغان بىر خىل چەكسىز خۇشاللىق، ئېپتىخارلىقتىن تۇغۇلغان چوڭقۇر ھاياجانلىق نۇرى چاقناپ تۇراتتى، — مەن سەن «ئاغا» دېگۈدەك ئادەم ئەمەسمەن. پەقەت ياشتا سەندىن چوڭلۇقۇملا بار. ئەمما سەن مېنى ھۆرمەتلەپ، چوڭ بىلىپ «ئاغا» دەۋاتسەن، مېنى شۇنداق ئاتىغىنىڭغا رەھمەت.

دېگىنىڭدەك ئۇ كۆلنىڭ «سېيىتكۆل» دەپ ئاتىلىپ قېلىشىنىڭ سەۋەبى بار . ئۇمۇ بىزنىڭ كۆلىمىز ئەسلىمۇ ، ئۆتمۈشنى بىلىپ قويغان ياخشى . بوپتۇ ، سۆزلەپ بېرەي ، — دەپ مەھەممەت مەر-گەن ئاغا ھېكايىگە ئېغىز ئاچتى .

ئۇ ھازىر خۇشال ئىدى . ئۇ مۇشۇ يېشىغا «مەھەممەتقۇ-لى» ، «چولاق مەرگەن» ، «چولاق سالتاق» دېگەندەك نام بىلەن ئۇلاشقان ، ھېچكىم ئۇنى «ئاغا» دەپ باقمىغان ، ئۆزىنى «ئاغا» دەپ چاقىرغانىنى ئوماق ۋە ئۇنىڭ بالىلىرى ئاغزىدىن ئۆتكەن ئايدا ئاڭلىغانىدى . مانا بۈگۈن چوڭ بىر يۇرتنىڭ ئاقساقىلى ئۇنى : «ئاغا» دەۋاتىدۇ . لوپلۇقلار يېشى چوڭلارنىڭ ھەممىسىنى قارىقو-يۇق «ئاغا» دەۋەرمەيدۇ . يېشىمۇ چوڭ بولۇشى ، يۇرتتا يۈز - ئابرۇي ، ھۆرمىتىمۇ چوڭ بولۇشى كېرەك .

مەھەممەت مەرگەننىڭ ئون بەش ياش چاغلىرى ، ئۇنىڭ ئاتا - ئانىسى بىرى بىرىنى تارتقاندەك بىر يىل ئىچىدە ئارقا - ئارقىدىن ئۆلۈپ كەتتى . ئۇلارنىڭ تۇغقانلىرى بۇرۇنلا يىراقلارغا كۆچۈپ كەتكەن بولغاچقا ، مەھەممەت تىكەنلىكتە تىكەندەك يالغۇز قالدى . ئۇنىڭ ئاتا - ئانىسى قولى قىسقىلاردىن ئىدى . ئۇ تەس كۈنگە قالدى ، ئىلاجىنىڭ يوقىدىن تىكەنلىكنىڭ ئاقساقلى سېيىت تۆگىگە يالاندى . سېيىت ئاقساقال بوي - بەستى يوغان ، تەتۈر ئۇستىخان كالانپاي ئادەم بولۇپ ، كۈپتەك باداڭ قورسىقىنى تەستە كۆتۈرۈپ ، پۇشۇلداپ تىنىپ ، ئالچاڭلاپ ئاران ماڭاتتى . «لوپ - لوپ» مېڭىشى بەئەينى تۆگىنىڭ ئۆزى ئىدى . ئاۋازىمۇ كېلەڭسىز بەستىدەك غاراڭ - غۇرۇڭ ئىدى ، يېقىمسىز ئاڭلىناتتى ، مىجەزى قوپال ، باغرى قاتتىق ، باشقىلارغا سايە كۆرسەتمەيدىغان ناكەس ئادەم ئىدى . ئۇنىڭدىن يېتىم - يېسىر ، ئاجىزلارنىڭ كۆڭلى سۇ ئىچمەي ئازار يەيتتى . ئۇنى كىشىلەر رەسمىيەت ئۈچۈنلا يۈزىدە «ئاقساقال» دەپ قويغان بىلەن ، كەينىدە «سېيىت تۆگە» دەيتتى . مەھەممەت ئەنە شۇ «تۆگە» گە پەسىللىك چاكارلىققا ياللانغان بولسىمۇ ، ئەمەلىيەتتە ئۇنىڭ قۇلىغا ئايلىنىپ قالدى . مەھەم-

مەتتە ھېچقانداق ھوقۇق ، ئەركىنلىك يوق ئىدى . ھەتتا ئۆزىنىڭ تېگىشلىك ھەققىنىمۇ تەلەپ قىلالمايتتى ، بەرگىنىنى ئالاتتى ، ئۇ ئىجازەت قىلمىسا ، ئۆزىنىڭ ئۆيىگىمۇ بارالمايتتى . قاچان تاماق يېيىش ، قاچان ئىشنى توختىتىش ، نېمە كىيىش ، نەگە بېرىپ ، نەدە تۇرۇشقۇچە «تۆگە» نىڭ ئىجازىتىنى ئالمىسا بولمايتتى .

ئۇنىڭ جانمۇھەممەت دەيدىغان يەلجۇش① ، ئالا بوياق② ، لەقەۋا ، ساراڭ بىلەن ساقىنىڭ ئارىلىقىدا قالغان بىر ئوغلى بار ئىدى ، سەپىت تۆگە ئىككىسىنى پەرقلەندۇرۇپ ئاتىماقچى بولۇپ مەھەمەتتنى بىر قېتىم : «مەھەممەتقۇل» دەپ چاقىرىۋىدى ، ئۇنى دوراپ ئائىلىسىدىكىلەرنىڭ ھەممىسى شۇنداق ئاتايدىغان بولدى .

— مەھەممەتقۇل ، ماڭا بىر بېلىقنى كاۋاپ قىلىپ بەرگىنە .

— مەھەممەتقۇل ، ئاشخانىنىڭ ئوتۇنى تۈگەپتۇ .

— مەھەممەتقۇل ، تېزرەك بىر سوغا سۇ ئەكىلىۋەت .

— مەھەممەتقۇل ، جاڭگالدىن ئېتىمنى ئەكىلىپ بەر ...

شۇنداق قىلىپ ئۇنىڭ ئىسمى مەھەممەتقۇل بولۇپ قالدى .

كۆلنىڭ ئەسلىي ئىسمى يېكەنكۆل . كۆلنىڭ ھەممە تەرىپى يېكەنلىك بولۇپ ، كۆلنىڭ سۇ كىرىش ئاغزى بىلەن سۇ چىقىش ئاغزى ، بولۇپمۇ سۇ چىقىش ئاغزى ئىنتايىن بۇك يېكەنلىك ئىدى . كۆلگە كىرگەن بېلىقلارنىڭ ئۇششاقلىرى يېكەننى ئارلاپ چىقىپ كېتەلمەيتتى ، چوڭلىرى چىقىپ كېتەلمەيتتى . شۇڭا كۆلدە بېلىق كۆپ ئىدى . كۆزلەك ، تىكەنلىك ھەتتا يېڭىسۇدىكىلەر قىشلىق گەدەرمە قىلىۋالمىغان بېلىقلارنى ئاشۇ كۆلدىن تۇتاتتى . 6 ـ ئاي كەلگەندە ئۇجۇل يىغىلىدى كەلگەنلەر كۆلگە تولۇپ كېتەتتى . ئۇچ مەھەللىدىكىلەرنىڭ بىر قىشلىق بېلىقى بىلەن بىر يىللىق ئۇجۇلى ئاشۇ كۆلدىن چىقاتتى . كۆلدىكى بايلىقتىن كۆزى قىزىرىپ ، نىيەتى يامانلاشقان سەپىت تۆگە كۆلنى ئىگىلىۋالدى . كۆل بويىغا

---

① يەلجۇش — قارنى يامان ، يەپ تويماس .
② ئالا بوياق — تۇراقسىز ، شاللاق .

ئىككى ئۆيلۈك قۇرما ئۆي ياسىتىپ ، بىرىگە مىجەزى غالجىر ئىنتىتەك ئوغلى جانمۇھەممەتنى ، يەنە بىرىگە بىرنەچچە تەلۈە غالچە- سىنى ئەكىلىپ قويۇپ ، كۆلگە ھېچكىمنى كەلتۈرمىدى . شۇنىڭ- دىن كېيىن كىشىلەر بۇ كۆلنى «سېيىتكۆل» دەپ ئاتايدىغان بولدى .

سېيىت تۆگىنىڭ ئوپقان نەپسى ئۇنىڭ بىلەنمۇ تويمىدى ، نەپسى تېخىمۇ يوغىناپ ، نىيەت - پەيلى تېخىمۇ بۇزۇلدى ، مۇشۇ قۇڭاچاقلىق تۇزگە كۆزى چۈشۈپ بۇ يەرنىمۇ ئىگىلىۋالماقچى بول- دى . بىز ھازىر ئوماققا ئېچىپ بېرىدىغان بۇ تۇزنى چوڭ - چوڭ ئۇچ تاختا ئېتىز قىلىپ ئېچىپ ، بۇغداي ، قوناق ، تېرىق تېرىدى . ئازغىنە تېرىقچىلىقنى باھانە قىلىپ بۇ ئەتراپقا ھېچكىمنى ، ھېچ- كىمنىڭ ماللىرىنى يېقىن كەلتۈرمىدى . كېيىنچە كىشىلەر بۇ يەرنى «سېيىتنىڭ تاختىسى» دەپ ئاتىدى .

— ئاڭلىساق سېيىت تۆگە كۆيۈپ ئۆلۈپتىكەن ، راستمۇ ؟ — ئالىباي ئاقساقال سورىدى .

— شۇنداق ، كۆيۈپ ئۆلدى . ئۆلگەندىمۇ ، ئۆلۈكى جاڭگالدا كۈل بولۇپ توزۇپ تۈگىدى .

— كۈل بولۇپ توزۇپ تۈگىدى دەمسەن ، — ئالىباي ئاقساقال ئەجەبلەندى ، — مەن ئاتمىشبۇلاقتىن چارىغا كېيىن كەلگەچكە ، ئۇ ئىشنى تولۇق ئاڭلىماپتىكەنمەن ، قانداق بولغانلىقىنى سۆزلەپ بەرگىنە ، ئاغا .

توختاق بىلەن تۆمۈر نېرىدىكى قۇم دۆڭلىرىدىن يۇلغۇن ، قاقشال كۆتەكلىرىنى ئەكىلىپ چوغلىنىپ قالغان ئوت ئۈستىگە تاشلىدى . ئوت قۇرۇق ئوتۇنغا تۇتىشىپ لاۋۇلداپ كۆيۈشكە باشلا- دى . ئوماقتىن تارتىپ ئۆردەككىچە ھەممىسى مەھەممەت ئاغىنىڭ ئاغزىغا تەلمۈرۈپ ئولتۇراتتى . ئۇنداق باغرى تاشلىقنى ئاڭلاپ باقمىغان ئايسۇلۇ سېيىت تۆگىنىڭ ئۇنداق رەھىمسىزلىكىنى ، مەھەممەت ئاغىنىڭ قۇللۇقتا ئۆتكەن كۈنلىرىنى ھېچ ئەقلىگە سىغ- دۇرالمايۋاتاتتى . قالۇچىلار مەھەللىسىدىكى ھەممە ئادەم باراۋەر

ئىدى . سېنىڭ ، مېنىڭ دېيىشىمىچە ، بارنى تەڭ كۆرۈپ ، يوقنىڭ غېمىنى تەڭ يېيىشىپ ئۆتەتتى . قالاچ قاناقا ئۇلارنى شۇنداق ئۆگەتكەنىدى .

— «يېتىمنىڭ كۆزىدىن ياش ئاقسا ، زېمىننىڭ يۈزى تىترەيدۇ» دەپ لوپلۇقلار بىكار ئېيتمىغان ، — مەھەممەت مەرگەن ئاغا سېيىت تۆگىنىڭ قانداق ئۆلگەنلىكى توغرىسىدىكى گېپىنى باشلىدى ، — سېيىت تۆگە قاقشاتمىغان ئادەم قالمىدى . ماڭا ئوخشاش يېتىملارنى ئەزدى ، ئانىسى تاپتى . كىشىلەرنىڭ كۆڭلىنى ئازارلىدى ، زار ـ زار يىغلىتىپ ، كۆزىدىن قان ئاققۇزدى ، — مەھەممەت مەرگەن ئاغا گېپىدىن توختاپ ئوتنى توخشۇغۇچ[1] بىلەن كوچىلاپ جىم تۇرۇپ قالدى . قارىغاندا قاباھەت ئىچىدە ئۆتكەن ئازابلىق كۈنلىرىنى ئەسلەپ ھازىرقى خۇشال ، سۈزۈك كۆڭلىنى غەش قىلغۇسى يوقتەك قىلاتتى . مومىيى بولسا ئېرىگە قاراپ قوياتتى . مومايى بۇ قارىشىدا : «دېگەندەكىن ‹تۆگە› نىڭ قانداق ئۆلگىنىنىلا ـ دە ، باشقىسىنى دېمە» دەۋاتقاندەكمۇ قىلاتتى . مەھەممەت ئازاب ـ ئوقۇبەتنى يەتكۈچە تارتتى ، بولالماي دەردىنى قوشاق قىلىپ ئېيتىپ ، يۇرىكىدىكى مۇڭنى تۆكتى :

قوي باقمەن جاڭگالدا ،
ئۆيگە كەلمەي يىل بويۇ .
ئازابلايدۇ ئاچ قويۇپ ،
ئاقساپ قالسا بىر قويۇ .
مەنى قۇل قىلىپ ئالغان ،
سېيىت بايىنى مال ، پۇلۇ .

ئۇن بەش يىل بولدۇ ماڭا ،
تۆگۈمەيدىغان قەرزمۇ ؟
ئاڭلانماغان ئوخشايدۇ ،

① توخشۇغۇچ — ئوت كوچىلىغۇچ .

چوڭ بەگكە ئايتقان ئەرزمۇ .
مەنى بايغا قۇل قىلغان ،
خۇدايىم پۇتكەن پەرزمۇ ؟ !

يەلجۇش نەپسىڭ ، نىيەتىڭ ،
ئاخىر چىقار باشىڭغا .
كۆزدۇن ئاققان ياشلارىم ،
ئاغۇ① بولغاي ئاشىڭغا .
.....

سىيىت تۆگىنىڭ ئاقىۋىتى پاجىئەلىك بولدى . ئۇنى مەھەمەتتەكلەرنىڭ «چاقماق ياغىل» دېگەندەك قارغىشلىرى تۇتتى . بىر قىش كۈنى سىيىت تۆگە بىرنەچچە چاپارمەنلىرى بىلەن كېيىك ئوۋلىغىلى چىقتى ، چۈشتىن قايرىلغۇچە ھېچنېمە ئوۋلىيالماي ، بۆلۈنۈپ ئوۋلىماقچى بولۇشتى . سىيىت تۆگە ئۆزى يالغۇز بىر جاڭگاللىققا كىرىپ كەتتى . كەچكە يېقىن قوغلاپ يۈرۈپ ئاران بىر قېرى جەرەننى ئوۋلىدى ، ئەمما ئېتى بىر كۆتەككە پۇتلىشىپ يىقىلىپ ، ئالدى ئىككىلا پۇتى تىزىدىن سۇنۇپ قوپالمىدى . سىيىت تۆگىنىڭ ئۆزىمۇ يارىلاندى . قايتاي دېسە ئات ئۇنداق ، مېڭىپ كېتەي دېسە ئارا يىراق . كەچ كىردى ، قورسىقى ئاچتى . ئۇ جەرەن گۆشىدىن كاۋاپ قىلىپ يېمەكچى بولۇپ ئوت قالىدى ، قورسىقىنى تويغۇزۇپ ، چاكارلىرىنىڭ كېلىشىنى كۈتۈپ ئولتۇردى ، ئولتۇرىدى . ئۇنىڭ ئالدى ئىسسىسا كەينى توڭلاپ ، ئولتۇرىۋېرىپ ئۇگدەك باستى ، ئوتنىڭ يېنىغىلا يانپاشلاپ ئۇيقۇغا كەتتى . دەل ئۇنىڭ ئالدى تەرىپىدىن شامال چىقتى . ئۇ ئۇقمىدى . ئوت ئۇلغايدى ، ئۇنىمۇ ئۇقمىدى . ئوت چاچراندىلىرى ئەتراپتىكى قۇرۇق ئوت - چۆپ ، شاخ - شۇمبىلارنىڭ ئۇستىگە چۈشۈپ ، سىيىت تۆگە ئوتنىڭ ئىچىدە قالدى . ئۇ كۆيۈك ئاچچىقىدا ئويغانغان بولسىمۇ ، نېمە بولغىنىنى بىلەلمىدى ، بىلىشكىمۇ ئۇلگۈرمىدى . چاپار-

---

① ئاغۇ — ئوغا ، زەھەر .

مەنلىرى خوجىسىنىڭ ئوت ئىچىدە قالغىنىنى جەزملەشتۇردىيۇ ، قۇتقۇزالمىدى . ئۇنى ئوت يۇتـۇپ كەتـتـى . بۇ ، خەلقنىڭ ، يەتتىم - يېسىر ، ئاجىزلارنىڭ قارغىشى - نەپرەت ئوتى ئىدى .

— گوي - گوي ، كۆلنىڭ ، بۇ يەرنىڭ ئىشى قانداق بولدى ؟

— سېيىت تۆگىنىڭ كۆيۈپ تۇگىشى بىلەن ھەممە ئىش ئۆز ئەسلىگە كەلدى . مەنمۇ قۇللۇقتىن قۇتۇلۇپ ئۆز يولۇمدا ماڭدىم . ئارىدىن بەش يىل ئۆتۈپ — ئوتتۇز ياشتا مۇشۇ مومای بىلەن توي قىلدىم ، بۇمۇ سېيىت تۆگىنىڭ چاكىرى ئىدى . مەن ئەركىنلىككە بەك تەشنا بولۇپ كەتكەچكىمۇ ، تويدىن كېيىنلا ئاسمىنى كەك دالىغا چىقىپ كەتكەنچە ، ھازىرغىچە ئۆز بەگ ، ئۆز خان بولۇپ ياشاپ كېلىۋاتـىمەن ، — دەپ ، مەھـەممەت مەرگـەن گېپىنى توختاتتى .

— «ئەل ياغىسى — يۇرت ياغىسى» دېگەن شۇ ، جاجىسىنى خۇدا بېرىپـتۇ ، — ئالـىباي ئاقساقال مەھەمـمەت مەرگەنگە قاراپ ، — ھە ، ئاغا ، سېيىت تۆگىنىڭ نامىنى ئۆچۈرۈش ئۈچۈن بۇ يەرنى «ئوماقنىڭ تاختىسى» دەپ ئاتىمايلىمۇ .

تەكلىپ - مەسلىھەت ھەممىگە ياقتى . شۇنداق قىلىپ بۇ قۇڭاچاقلىقنىڭ نامى : «ئوماقنىڭ تاختىسى» بولدى...

قىر سېلىنىپ بولدى ، يەرمۇ ھەيدىلىپ ئۈلگۈردى . ئېرىق مەھەممەت مەرگەن ئاغىنىڭ تەكلىپى بىلەن باشقا جايدىن ئېلىندى . ئېچىق جايىدا ئېلىنغانكەن ، تولۇق ئېچىلىپ بولمايلا سۇ خۇددى ئۆز يولىنى تاپقاندەك لۆمۈلدەپ - تۇرۇلۇپ ئېقىپ كەتتى . مەھەمـمەت مەرگەن ئاغىنىڭ تەكلىپى بىلەن ئېچىق بېشىغا ، تۆۋەنگە — ئىككى جايغا مانجا باغلاپ قويۇلۇۋىدى ، ئوماق ئائىلىسى بىلەن مەھەممەت مەرگەنلەرگە بىر قىش يەپ تۇگەتكۈسىز گەدەرمىلىك بېلىق تۇتۇلدى .

---

① ھازا — ھەدىسە .

توققۇزىنچى باب

ئۆز يۇرتۇڭنىڭ ھەممە يېرىنى بىلىپ قوي

ئۆز يۇرتۇڭنىڭ ھەممە يېرىنى كۆرۈپ بولالمساڭ- مۇ ، ئاڭلاپ قوي ، بىلىپ قوي . بولمىسا ، باشقىلاردىن سوراپ يۇرسەڭ نومۇس ، سورىغانلارغا «بىلمەيمەن» دې- يىش تېخىمۇ نومۇس.

— خاتىرەمدىن . ئا .

1

ئوماق ، مەھەممەت مەرگەنلەر قىشنى ئوبدان چىقىرىشتى .

ئالىباي ئاقساقاللار قايتىپ كەتكەن كۈنى ، ئوماق مەھەممەت مەرگەن بىلەن مومىيىغا مۇشۇ يەرگە كۆچۈپ كېلىشنى ، ئۆزلىرى بىلەن بىللە تۇرۇشنى مەسلىھەت سېلىشىدى ، بوۋاي ئۆزىنى تىكشى- غاندەك بولۇپ تۇرۇپ قالدى .

بوۋاينىڭ مومىيى ئاينۇران :

— ئادەم ئېتىپ مۇشۇنداق دېگىلىمۇ ئادەم لازىم . كۆچۈپ كېلەيلى ، كاجلىق قىلما قېرى ، — دېدى .

— ۋوي ، ئەمدى ساڭا نېمە بولدى ، — دېدى مەھەممەت مەرگەن مومىيىغا ئەجەبلىنىپ قاراپ .

ئاينۇران مومايمۇ بوۋىيىغا ئۇدۇل قاراپ تۇرۇپ :

— سەن بېلىق تۇتمەن ، ئۇنى - بۇنى ئوۋلايمەن دەپ چىقىپ كەتسەڭ ، كۈنۈڭ دەريا ، كۆلدە كېمە تاياش ، ئات چېپىش بىلەن بىللىمەي ئۆتىدۇ . مەنچۇ ؟ مەن ئۆي ئالدىدىكى لاشكىدەك كەچكىچە يالغۇز قالىمەن . بۇرۇنغۇ يالغۇزلۇققا كۆنۈپ قاپتىكەنمەن ، كۈنلەر بىلىنمەي ئۆتۈپتىكەن ، قېرىغانسېرى يالغۇزلۇق بىلىنىدىغان ، ئېغىر كېلىدىغان بولدى . ئۇ تەرەپكە قارىسام ئوتلاق ، جاڭگاللىق ، بۇ تەرەپكە قارىسام غەلتاڭ قۇملۇق . ئەتراپقا قارىسام مېنى سۈرۈپ باسىدىغان بولۇپ قالدى . بۇلارنى خۇدايىم مەن ئۈچۈنلا يەتكۈزۈپ تۇ ، كۆچۈپ كېلەيلى ، — دېدى .

مەھەممەت مەرگەن مومىينىڭ ئاغزىغا قاراپلا قالدى . ئۇ ئاينۇرانىڭ بىر قېتىمدىلا بۇنداق يېڭ باستۇرۇپ جىق گەپ قىلغىنىنى ئاڭلىمىغانغا ئۇزۇن يىللار بولغانىدى . بىرىنچى قېتىمدا ، ئۇلار توي قىلىدىغاندا مەرگەن يىگىتىگە مۇڭ تۆكۈپ ۋە كۆڭلىنى ئېزھارلاپ خېلى جىق گەپ قىلغانىدى ، تويدىن كېيىن كىشىلەر- دىن ئايرىلىپ يالغۇز ياشاشقا ئۆتكەن چاغدىن باشلاپلا ئاينۇران ئېچىگە تىنىپ ، ئۇنىنى ئېچىگە سىڭىرىپ ئاز سۆزلۈك بولۇپ قالدى . بۇگۈن ئۇنىڭ تورغايدەك چۈڭۈلداپ كېتىشىدىن دەسلەپ مەھەممەت مەرگەن ئەجەبلەنگەن بولسا ، ئەمدى مومىينغا ئېچ ئاغرىتىپ قالدى . «بىچارە يالغۇزچىلىق دەردىنى مېنىڭ كۆڭلۈمنى دەپلا ئېچىدىن چىقىرالماي كەپتىكەن . مەن ئەجەب ئۇنىڭ كۆڭلىنى بىلمەپتىمەن» ، ئۇ شۇنداق ئويلاش بىلەن ئېچىدە ئۆزىگىمۇ كايىدى . كۆچۈپ كەلمەك ئوڭاي ، لېكىن بىر نەرسىگە كۆڭلى تارتىشىپ تۇراتتى :

— «قاراساچ ئايىم دۆڭى»نى يالغۇز تاشلاپ قويامدۇق ؟

— سېنىڭ «قارا ساچ ئايىم دۆڭى» گە تارتىشىدىغىنىڭنى بىلەتتىم ، — ئوماق مەھەممەت مەرگەنگە قاراپ كۈلۈپ تۇرۇپ دېدى ، — خاتىرجەم بول ، ھەرگىز تاشلىۋەتمەيمىز ، بىللە بېرىپ يوقلاپ تۇرىمىز .

— ئۇنداق بولسا ، — دېدى مەھەممەت مەرگەن ، — بولىدۇ ،

كۆچۈپ كېلەيلى .

مەھەممەت مەرگەننىڭ جاۋابىدىن ئوماق ، ئايقۇتلار بەك خۇش بولدى . ھەممىدىن تۆمۈر بىلەن ئۆردەك خۇشاللىقىدىن : «مەرگەن ئاغامىلار كۆچۈپ كېلىدىغان بولدى» دەپ چاۋاك ئۇرۇپ كېتىشتى . ئاينۇران مومانىڭ خۇشاللىقىنى بىر دېمەك ، ئىككى كۈندىن بۇيان خىيالچان بولۇپ مۇڭلىنىپ قالغانىدى ، شۇ تاپتا چىرايى دىلىپار گۈلدەك ئېچىلىپ كەتتى .

كېيىكچاق ئۆردەك بىلەن تۆمۈرنىڭ ئوتتۇرىسىدا ھېلى ئۇنىڭ-غا ، ھېلى بۇنىڭغا ئەركىلەپ سۈركىلىپ تۇراتتى . ئۇ قىشتىن بېرى ئوبدان كۈتۈلۈپ ، ئوماق ئائىلىسىنىڭ بىر ئەزاسدەك بولۇپ كەتتى . قايسىبىرى «كېيىكچاق» دەپ چاقىرسىلا كىچىك بالىدەك ئوينىقلاپ كېلىپ سۈركىلىپ كېتىدۇ . ئۇلارمۇ ئۇنى ئەركىلىتە-دۇ ، سىلايدۇ . توختاقنىڭ بىر يېرىم ياشلىق بالىسى تىلەش يېنىغا كەلسە ، شۇنىڭغىمۇ ئەركىلەپ سۈركىلىدۇ ، گاھىدا تىلەش يېقە-لىپ كېتىپ يىغلىسا ، كېيىكچاق ھەيران بولغاندەك چىرايلىق كۆزى بىلەن قاراپلا قالىدۇ ، چوڭلار كۈلۈشۈپ كېتىدۇ .

— ئوماق ، سېنىڭ مۇشۇ ئالتۇن بالىلىرىڭغا بەك زوقۇم كېلىدۇ... ھەي ...— مەھەممەت مەرگەن گېپىنىڭ ئاخىرىنى ئاغ-زىدىن چىقىرالماي ھەسرەتلىك تىنىپ قويدى . موماي ۋىللىدە قىزىرىپ ئىتتىك يەرگە قارىۋالدى ، مەرگەننىڭ گېپى بىلەن تەڭلا ئۇنىڭ كۆزىدە ياش لىغىرلاپ قالغانىدى . بۇنى ئايقۇت سېزىپ قالدى . ئۇ ئاينۇران مومانىڭ كۆڭلىنى ياساپ :

— بالىلىق بولۇش - بولماسلىقمۇ خۇدانىڭ بۇيرۇغىنىدۇ . خالىساڭلار ئۆردەك ، تۆمۈر بىلەن تىلەش ئۇچىنىڭ بىرىنى بالا قىلىۋېلىڭلار ، — دېدى .

ئاينۇران موماي ئىتتىك بېشىنى كۆتۈرۈپ ئايقۇتقا ، ئاندىن ئوماققا قارىدى . مومانىڭ كۆزى نۇرلىنىپ كەتكەنىدى . ئوماق ئايقۇتنىڭ گېپىدىن تاسادىپىيلىق ھېس قىلىپ لەپپىدە ئايالىغا قارىدى . ئايقۇت ، «ئەنسىرىمە ، سەن ئەندىشە قىلغاندەك بولمايدۇ »

دېگەندەك كۆلۈمسىرەپ قويدى .
— سىلەرنىڭ بۇ باللىرىڭلاردا بىر خىسلەت بارەكلا بىلىنىدۇ . كىم بىلىدۇ ، سىلەرگە ئارىلىشىپ ئۆتسەك خۇدانىڭ رەھمى كېلىپ ... — مەھەممەت مەرگەن گېپىنى داۋاملاشتۇرۇشتىن لەجىل بولدى بولغاي ، گېپىنى توختىتىۋالدى .
ئاينۇران مومای يەردىن بېشىنى كۆتۈرمەي تۇرۇپ :
— ئالجىغان قېرى ، — دېدى .
ئاينۇران مومانىڭ گېپىدىن ھەممىسى كۆلۈشۈپ كەتتى .
مانا شۇ پاراڭ بولغان كۈننىڭ ئەتىسىلا ئوماقلار قولمۇقول تۇتۇش قىلىپ مەھەممەت مەرگەنلەرنى كۆچۈرۈپ يېنىغا ئەكېلىۋالدى .
بىر كۈنى ئىككى ئائىلە كىشىلىرى پاراڭلىشىپ ئولتۇراتتى . تۆمۈر بىلەن ئۆردەك ئۆزلىرى تۇتۇۋالغان بىر توشقاننى مەھەممەت مەرگەنگە بېرىۋېتىپ :
— مەھەممەت ئاغا ، بۇ توشقاننى بايا تۇتۇۋالدۇق ، سىلەر يەڭلار ، — دېدى تۆمۈر .
— ئوماق ، — مەھەممەت مەرگەن بىر قولىدا توشقاننى ، يەنە بىر قولىدا ئۆردەكنىڭ بېشىنى تۇتۇپ تۇرۇپ ، — سېنىڭ بۇ باللىرىڭ مەتەك پولگاندەكلا ئادەم بولىدۇ ، — دېدى .
ئۆردەك شۇئانلا سورىدى :
— مەتەك پولگان دېگەن كىم ئۇ ؟
— مەن «مەتەك پولگان» دەپ ئاتىلىدىغان ئۇزۇن بىر قوشاقنى[1] ئاڭلىغان ، لېكىن مەتەك پولگاننىڭ زادى قانداق ئادەم ئىكەنلىكىنى بىلمەيدىكەنمەن ، — دېدى ئوماقمۇ .
مەھەممەت مەرگەن مەتەك پولگان توغرىسىدىكى ھېكايىگە ئېغىز ئاچاي دەپ تۇرغاندا ، توختاق :
— ئاتا ، مارال ! — دەپ توۋلاپ ، قولىنى ئىشارە قىلىپ بىر تەرەپنى كۆرسەتتى .

---

① لوپنۇردا كەڭ تارقالغان «مەتەك پولگان» ناملىق نەزمىي داستان كۆزدە تۇتۇلىدۇ .

شۇ يەردىكىلەرنىڭ ھەممىسى شۇ تەرەپكە قارىدى . يۈز قەدەمـ چە ئارىلىقتىكى پەسرەك بىر قاغدانلىق قۇم دۆڭ ئۈستىدە بىر مارال بىر نەرسىنى ئىزدەۋاتقاندەك ئەتراپقا قاراپ ـ قاراپ تۇراتـ تى . ئۆرەككە سۈركىلىپ تۇرغان كىيىكچاق بىرەر پۇراقنى ھىدـ لاپ قالغاندەك بوينىنى سوزۇپ ، بېشىنى ئېگىز قىلىپ ، بۇرنىنىڭ كۆمۈرچىكىنى كېرىپ ئۇچ تەرەپكە تېز ـ تېز قاراشقا باشلىدى . بىر كەمدە كىيىكچاق مارالنى كۆرۈپ قالدى ـ دە ، خۇددى كىچىك بالا ئانىسىغا تەلپۈنگەندەك مارالغا تەلپۈنۈپ قاراپ قالدى ، ئاندىن ئۆرەككە ، باشقىلارغا بىرمۇبىر قاراپ قويۇپ ، يەنە مارالدىن كۆز ئۈزمەي قاراپ قالدى .

— گوي ـ گوي ، كىيىكچاقنىڭ ئانىسىدەك قىلىدۇ ، بالىسـ نىڭ ھىدىنى ئېلىپ كېلىپ قالغان ئوخشايدۇ ، — مەھەممەت مەرگەن كىيىكچاققا قاراپ قويۇپ ، — بۇمۇ ئانىسىنىڭ ھىدىنى ئېلىپ قالغاندەك ، ئانىسىنىڭ قېشىغا باراي دېسە ، ئۆرەك نېمـ دەپ قالار ، دەپ ئىـلاجسىزلىقـتا تـۇرۇپ قېلىـۋاتـقاندەك قىـ لىدۇ ، — دېدى .

ئۆرەك بۇۋاينىڭ گېپىنى ئاڭلاپلا كىيىكچاقنىڭ بېشىنى ، دۇمبىسىنى سىلاپ تۇرۇپ : «ماڭ ، ئاناڭ يېنىغا بار» دەپ ئۇنىڭ سۆڭگىچىدىن ئىتتىردى . ئۆرەكنىڭ مۇشۇنداق قىلىشىنى كۈتۈپ تۇرغاندەك ، كىيىكچاق ئۆرەككە قاپقارا چىرايلىق كۆزى بىلەن مەمنۇنلۇقىنى ئىپادىلەپ بىر قارىدى ـ دە ، ئويناقلاپ يۈگۈرگىنىـ چە مارال تەرەپكە كەتتى .

قاراڭ ، مارال كىيىكچاقنىڭ ئانىسى ، كىيىكچاق ئۇنىڭ بالىـ سىكەن ئەمەسمۇ ! كىيىكچاققۇ ئۆزىگە نىجاتلىق بەرگەن ، ئانىسىـ دەك مېھرىبان ئادەملەر ئارىسىدا ئانىسىزلىقى بىلىنمەي كۈنلىرىـ نى خاتىرجەم ئۆتكۈزدى ، بەلكى خاتىرجەملىك ئىچىدە كىچىكلىكتە ئانىسىنى ئېسىدىن چىقىرىپمۇ قويغاندۇ . لېكىن ، ئانا كىيىك بالىسىدىن ئايرىلىپ قېلىپ ، بالا ھىجرانىدا يۈرىكى ئۆرتىنىپ پۈتۈن بىر قىشنى ئازابتا ئۆتكۈزگەندۇ . بالا دەردىدە ئۇنىڭ يېگىنى

يېگەن ، ئىچكىنى ئىچكەن بولماي ، كۆزىگە ئۇيقۇ كەلمەي ، ئۇنسىز يىغلاپ ، ئىچىدە بوزلاپ ، بىر تېرە ، بىر ئۇستىخان بولۇپ قالغىنى. غا قاراڭ !

ئاھ ، بالا رىشتى ! ئاھ ، ئانا ! باغرىنى يېرىپ چىققان بالىسى. نى ، يۈرەك پارىسىنى تېپىۋالغىنىدىن ئالەمچە شادلىققا چۆمگەن ئانا كېيىك كۆزلىرىدىن خۇشاللىق ياشلىرىنى ئېقىتىپ تۇرۇپ بالىسىنىڭ يۈز - كۆزىنى ، بېشىنى ، دۇمبە ، بېقىنلىرىنى ، پۇت - پاچاقلىرىنى ، بالىسىنىڭ پۈتۈن تەن - بويلىرىنى ، ھەممە يېرىنى پۈرىماقتا ، يالىماقتا ، بالىسىنىڭ تەن - بويلىرىدىن دىمە. غىغا غەيرىي بىر ھىد كەلگەندەك بولۇپ ، بالىسىغا ، ئەتراپقا قارە. ماقتا . كېيىكچاقمۇ ئانىسىنىڭ تۆت پۇتى ئارىسىغا كىرىۋېلىپ قورسىقىنى ، چاترىقىنى يالىماقتا ، ئۆزىگە ئوغۇز سۈت بەرگەن ، كۈچ ، ماغدۇر بەخش ئېتىپ ئاياغقا تۇرغۇزغان ئەمچەك توپچىلىرە. نى يەنە ئۇنىڭدىن ئايرىلىپ قالىدىغاندەك تەقەززالىق بىلەن تۇمشۇ. قىنى ئۇرۇپ تۇرۇپ شورىماقتا . ئاھ ، ئورۇقلۇقتىن ئاران ئۆرە تۇرۇۋاتقان ئۇ تەنده ، ئۇ ئەمچەكتە سۈت بولسۇنمۇ ؟ ! كېيىكچاق ئانا سۈتىنىڭ نېمىلىكىنى ئۇنتۇغان بولسىمۇ ، ئانىسىنى كۆرۈپلا ئۇنىڭدىكى تەبىئي تەلپۈنۈش ، سېزىم ، تەبىئي سېغىنىش ئەسلە. گە كېلىپ ئۇنى ئەمەكتە ، كۈچەپ شورىماقتا . ئانا كېيىك ۋۇجۇ. دىدا سۈتتىن ئەسەر قالمىغىنىنى بىلىپ تۇرسىمۇ ، «شورا ، شورە. ۋال» دېگەندەك ، بالىسىنى يالاپ جىممىدە تۇرۇپ بەرمەكتە . ئاھ ئانا ! ئاھ ، ئانا ـ بالىلىق رىشتى !

كېيىقچاق نىجاتكارى ئۆردەكنى ، مېھرىبان غەمخورچىلىرىنى يادىغا ئالدى ، «ئېمىش»تىن توختاپ ، ئىتتىك ئۆردەكلەر بار تە. رەپكە قاريدى . ئوماقلار ئورنىدىن تۇرۇپ ئانا ـ بالا كېيىكنىڭ ھەركىتىگە قاراپ تۇرۇشاتتى. كېيىكچاق ئانىسىنىڭ ئېغىز - بۇرنىنى بىر يالىۋېتىپ ، ئانىسىغا قانداقتۇر بىر ھەركەت ـ ئىمانى قىلىپ ئۆردەكلەر تەرەپكە تۆت قەدەم مېڭىپ توختاپ كەينىگە قاريدى . ئانىسىنىڭ ئورنىدىن قوزغالمىغىنىنى كۆرگەن كېيىكچاق

بايقى ئىما ـ ئىشاره‌تلىك هه‌ربكىتىنى ته‌كرا
ماڭدى . ئانا كىيىك بالىسىنىڭ كه‌ينىدىن ئ
بىر نه‌رسىدىن خه‌ۋپسىرىگه‌نده‌ك جايىدا چىچپىد
ئىگىز كۆتۈرۈپ ئه‌لەڭلەپ قاراپلا قالدى . ئۇنىڭ
سىره‌پ قورقۇشمۇ ، هه‌يران قىلىپ ئه‌جەبلىنىش
ره‌تمۇ ئوچۇق ئىپادىلىنىپ تۇراتتى .
— ئۇ مېنى تونۇپ قالغانده‌ك قىلىدۇ ، ـ
مه‌رگه‌ن .
ئۇنىڭ گىپىگه تۇرغانلاردىن هېچكىم ئ
ئۆرده‌ك ئانىسىغا قاراپ قويۇپ بىر ده‌سسه‌پ
ئانا ـ بالا كىيىك ته‌ره‌پكه ماڭدى . كىيىكچاق نا
قاراپ كىلىۋاتقىنىنى كۆرۈپ ئۇمۇ ئۆرده‌ككه
يىكچاق ئۆرده‌ككه سۇۋشىپ ئه‌ركىلىدى ، ئىك
يېقىشىپ تۇرۇپ ئانا كىيىككه تەڭ قارىدى . كى
نى ئانىسىغا تونۇشتۇرماقچىده‌ك ، ئۆرده‌ككه ي
قويۇپ ئانىسى ته‌ره‌پكه ماڭدى . ئۆرده‌كمۇ ئىككى
قىسىدىن ماڭدى . كىيىكچاق ئاجايىپ قىلىقلار
ره‌پ ـ قىيغىتىپ ، قىن ـ قىنىغا سىغمايۋ
ئىپادىلىمه‌كته . بالىسىنىڭ شوخ ، ئويناق قىلى
نى چۇشه‌نگه‌ن ئانا كىيىكته بايقى خه‌ۋپسىره‌ش
خۇشاللىق ، مه‌مnۇنلۇق نۇرى چاقنىماقتا . كى
يېنىغا كىلىپ ئۆرده‌ككه قاراپ تۇرۇپ بېشىنى
كه‌ينى ـ كه‌ينىدىن ئۇچنى بوزلاپ قويدى . ئانا
قاراپ بېشىنى لىڭشىتىپ ئۇچ قېتىم پۇرقۇدى ،
نى ئىدى . ئۆرده‌ك ئاستا ئانا كىيىكنىڭ ي
كىيىك ئۆرده‌كتىن بالىسىنىڭ هىدىنى ئالغان
لىرىنى ، بوي ـ بېشىنى پۇرىدى . ئۆرده‌ك ئانا
ئوتتۇرىسىدا تۇرۇپ ئىككىلىسىنىڭ بېشىنى س
كه‌ل ، ده‌پ ئىشاره قىلدى . تۆمۇر ئېتىلغانده

بالا كېيىك بىلەن ئۇكسىنىڭ يېنىغا كەلدى . كېيىكچاق بېشىنى لىڭشىتىپ ئانىسىغا تۆمۈرنى كۆرسىتىپ ئىمالىدى . ئانا كېيىكمۇ تۆمۈرگە قاراپ بېشىنى لىڭشىتقاچ ، ئالدى پۇتىدا يەرنى تېپىچەكـ لەپ قويدى . ئۇنىڭ بۇ ھەرىكىتىنى تۆمۈرمۇ ، ئۆردەكمۇ چۈشەنـ دى . بۇ ھەرىكەتنىڭ : «سەن ، بىز مۇشۇ زېمىنىڭ مەخلۇقلىرى» دېگەن مەنىدە ئىكەنلىكىنى كېيىكچاق بىلەن يېرىم يىلدەك بىللە ئۆتۈش جەريانىدا بىلىۋالغانىدى . ئانا كېيىكنىڭ ھەرىكىتىنى كۆـ رۈپ تۇرغان ئايقۇت ، ئايسۇلۇ ۋە ئاينۇران موماي ھەم ئۇلارنىڭ ئارقىسىدىن ئوماق بىلەن توختاقلارمۇ شۇ تەرەپكە ماڭدى . مەھەمـ مەت مەرگەننىڭمۇ ئۇلار بىلەن بىللە مارالنىڭ ئالدىغا بارغۇسى بار ئىدى ، ئەمما بېرىشقا جۇرئەت قىلالماي يالغۇز تۇرۇپ قالدى . ئۇ بېرىشقا جۇرئەت قىلالمىغاندىن باشقا ، مارالنىڭ ئۇنى كۆرۈپ قېـ چىپ كېتىپ قېلىشىدىن ئەنسىرىدى .

ئانا كېيىك كەلگەنلەرنى بايىقى ھەرىكىتى بىلەن كۇتۇۋالدى . ئۇلار كەلگىنىچە ئانا كېيىكنى ئارىغا ئېلىپ سىلىدى . ئانا كېيىك دەسلەپ بۇنچە كۆپ ئادەمدىن خەۋپسىرىدى ، تىترىگەندەك قىلدى ، بىر دەمدىن كېيىن ئۇلاردىنمۇ بالىسىنىڭ ھىدىنى ئالدى بولغاي ، كۆڭلى جايىغا چۈشۈپ ، تىترەكتىن توختىدى . ھەرقايسىسىغا قا- راپ پۇرقۇپ بالىسى ئۇچۇن رەھمەت ئېيتتى ھەم بايىقى ھەرىكىتـ نى يەنە تەكرارلاپ بېشىنى لىڭشىتقاچ ، ئالدى پۇتى بىلەن يەرنى تېپىپ قويدى .

مەھەمەت ئاغا قولتۇقىدا بىر باغلام ئوت ، سول قولىدا بىر قاچا سۇ كۆتۈرۈپ كېلىپ دۆڭنىڭ يامزىلىدا توختاپ قالدى . ھەمەيلەن ئانا كېيىكنىڭ ئالدىنى ئېچىپ ئىككى يانغا ئۆتۈپ تۇرۇشتى . ئانا كېيىك مەرگەننى كۆردى ـ دە ، كۆزلىرى غەزەپـ لىك چەكچىيىپ ، بەدەنلىرى تىترەپ كەتتى . بۇ ئانا كېيىكنىڭ ئۇۋچىغا بولغان ئاداۋىتى ، ئۆچلۇكى ، نەپرىتىنىڭ ئىپادىلىنىشى ئىدى .

مارال تۇغۇپ يىگىرمە كۈندىن سەل ئاشقان كۈنلەر ئىدى .

ئۇ بالىسىغا كەڭ دالىنى كۆرسەتكەچ ئوتلاقلىق تۇنجى قېتىم ئوچۇقچىلىققا ئېلىپ چىققانىدى. «تۇرالغۇسى» دىن ئانچە يىراقلىماي بۇرنىغا ئادەم ھىدى پۇرىدى، مارال خەۋپسىرەپ ئەتراپقا ئەلەڭلەپ قارىدى. يەتمىش - سەكسەن قەدەمچە يىراقلىقتا، بۇك قاغدانلىق ئوتتۇرىسىدىكى بىر قۇم دۆڭىسى ئۈستىدە ئوۋ ئىزدەپ ئەتراپقا بۇركۇتتەك قاراۋاتقان بىر ئاتلىق ئادەمنى كۆردى. «ئوۋچى!» ئانا كېيىكنىڭ پۇتۇن ۋۇجۇدىنى دەھشەتلىك، مۇدھىش ۋەھىمە قاپلىدى. ئۇ شۇ تاپتا ئۆزىنى ئەمەس، دۇنياغا يېڭى كۆز ئاچقان، خەۋپ - خەتەرنىڭ نېمىلىكىنىمۇ بىلمەيدىغان، پۇت - پاچاق سۆڭىكى تولۇق قاتمىغان بالىسىدىن ئەنسىرىدى. ھېلىمۇ ياخشى ئوۋچى ئۇلارنى كۆرمىگەنىدى. مۇشۇ پۇرسەتتە قېچىۋېلىش كېرەك. ئانا كېيىك ئۆز تىلىدا بالىسىغا: «خەۋپ بار، كەينىمدىن قاچ» دېگەن مەنىدە قاتتىق بىر پۇشقۇرۇپ قويۇپ، «پارت» تىدە ئۆزىنى بۇك قاغدانلىق ئىچىگە ئاتتى. سەزگۈر ئوۋچى «شىرىق» قىلغان تەرەپكە قاراپ بىر مارالنىڭ قېچىپ كېتىۋاتقىنىنى كۆردى - دە، شۇ تەرەپكە ئات سالدى. بىرنەچچە قېتىم ئوۋچى ئالدىدىن قېچىپ قۇتۇلۇپ تەجرىبىلىك بولۇپ قالغان ئانا كېيىك ھېلى ئۇ يەردە، ھېلى بۇ يەردە «شىرىق» قىلىپ شەپە بېرىپ ئوۋچىنى ئۆزىگە قارىتىۋېلىپ خېلى يەرگە ئۇزاپ كېتىۋالدى ۋە ئاخىر ئوۋچىنىڭ كۆزىدىن غايىب بولدى. «قۇۋۇ» كېيىكنى قاچۇرۇپ قويغىنىدىن ئىچى تىت - تىت بولغان ئوۋچى بىر دۆڭگە چىقىپ قاراپ شالاڭ، پاكار سايغان قومۇشلۇقتا ئاران - ئاران قېچىپ كېتىۋاتقان كېيىك بالىسىنى كۆرۈپ قالدى. «بۇگۈن مەززىلىك پاقلان گۆشى يېگۈدەكمىز» دېدى ئىچىدە، ئوۋچىنىڭ ئاغزى سېرىق سۇغا تولدى، چىرايىدا كۈلكە جىلۋىلەندى. مەززىلىك كېيىك گۆشى كاۋىپىنى كۆز ئالدىغا كەلتۈرگىنىچە، كېيىك بالىسىنى نىشانلاپ ئات سالدى...

ئانا كېيىك كۈز ۋە پۇتۇن قىشنى كەڭ دالىنى ئالا قويماي قېزىپ چىقتى، بالىسىنى ئۇچراتمىدى، بىچارە بالىسىنىڭ ئوۋچىغا

يەم بولۇپ كەتكىنىگە گۇمانى قالمىغانىدى . ئۇ بويى بويىغا تەڭ ، ئەمما ئۆزىنىڭ ئىككى ـ ئۈچ ھەسسىسىگە توغرا كېلىدىغان ، ئانقا مىنىۋالىدىغان ئادەم ئاتلىق بۇ مەخلۇقنىڭ ۋەھشىيلىكى ، رەھىم-سىزلىكىگە شۇ قەدەر نەپرەتلىك بولۇپ كەتكەنىدىكى... شۇ ئۈچۈن مۇ ، ئۇنىڭغا يەم بولۇپ كەتتى دەپ ئويلىغان بالىسىمۇ مانا شۇ تاپتا كۆز ئالدىدا تۇراتتى . تۇيغۇن كېيىكچاق ئىتتىك دۆڭدىن چۈشۈپ مەھەممەت مەرگەننىڭ يېنىغا كېلىپ ئۇنىڭغا سۇركەلدى . ئۇنىڭ قاچىسىدىكى سۇدىن بىر ئوتلام ئىچتى ، ئوتتىن ئاغزىغا بىر تۇتام ئېلىپ يېگەچ بوۋايغا قاراپ ئويناقلاپ قويۇپ ئانىسىنىڭ قېشىغا قايتىپ كەلدى . مەھەممەت مەرگەن كېيىكچاقنىڭ ئارقا-سىدىن بېشىنى ساڭگىلاتقىنىچە دۆڭگە چىقىپ جاۋۇردىكى سۇنى كېيىككە تەڭلىدى .

— ئىچكىنە ئانا كېيىك ، بۇ مەھەممەت ئاغامنىڭ ساڭا تۇتقان ناماقۇللۇق چېيى ، — دېدى ئۆردەك سەبىي ، ساپ كۆڭلى بىلەن ، خۇددى ئانا كېيىك ئۇنىڭ تىلىنى چۈشىنىدىغاندەك .

ئانا كېيىك بىر دەسسەپ ـ ئىككى دەسسەپ مەھەممەت مەر-گەنگە يېقىنلىشىپ ، جاۋۇرغا تۇمشۇقىنى يېقىن ئەكېلىپ بۇرنىنى بىرنەچچە قېتىم ئىچىگە تارتىپ سۇنى پۇرىدى . سۇدىن ئۇنىڭغا تونۇشتەك ، تونۇشمۇ ئەمەستەك ئارىلاش بىر خىل ھىد دىمىغىغا گۇپپىدە تەگدى . جاۋۇرغا تۇمشۇقىنى يەنە يېقىن ئەكېلىپ سۇنى پۇرىدى ، بۇ قېتىمدا پۇراقنى پەرق قىلدى . ئۇ بالىسىنىڭ ھەم ئۆردەك ، تۆمۇرنىڭكىگە ئوخشاش ھىد ئىدى . ئۇ سۇنى ئىچتى ، ئىچكەنسېرى ئىچكۈسى كەلدى ، ئوتنىمۇ يېدى .

— بىز كېتىپ تۇرايلى . ئانا ـ بالا بىر ـ بىرىگە قېنىشىۋال-سۇن ، ئىككىسى بىللە كەتسىمۇ مەيلى . كەڭ دالا بۇلارنىڭ ئەركىن يايرايدىغان ئەڭ ياخشى ماكانى ، — ئوماق مەھەممەت مەرگەنگە قارىدى ، — قانداق دېدىم ، ئاغا .

ھەممىسى ئۇنىڭ تەكلىپىنى ماقۇل تېپىپ دۆڭدىن چۈشۈپ تۇرالغۇ تەرەپكە مېڭىشتى . ئۆردەك ئانا ـ بالا كېيىكنى سىلاپ ،

بوش شاپىلاقلاپ قويۇپ ، ئۇلاردىن ئايرىلىشقا كۆزى قىيمىغان هالدا كەينىگە قاراپ ـ قاراپ قويۇپ كۆپچىلىكنىڭ ئارقىسىدىن كەتتى . ئانا ـ بالا كېيىك بىرهازا ئۇلارغا قاراپ تۇردى ، ئاندىن ئانا كېيىك بېشى بىلەن بالىسىغا بىر خىل ئىمالارنى قىلىپ دۆڭ-ئىدىن چۈشۈپ كەتتى . كېيىكچاق ئۆردەك كەتكەن تەرەپكە — قىشنى ئىسسىق ئۆتكۈزگەن تۇرالغۇغا ، مېهرىبان غەمخورچىلىرى ئۆر-دەك ، تۆمۈرلەرگە چىدىماي ئۇزاق قاراپ تۇرۇپ كەتتى . ئانىسى «بول ، كەل» دېگەندەك قاتتىق پۇشقۇرۇپ بالىسىنى چاقىردى . كېيىكچاق ئۆردەكلەرگە يەنە بىر قاراپ قويۇپ ، دۆڭدىن ئاستا ـ ئاستا پەسلەپ چۈشۈپ كەتتى...

2

كېيىكچاق ئانىسىغا ئەگىشىپ كەتكىنىگە بىر هەپتە بولدى شۇنىڭدىن بۇيان تۆمۈر بىلەن ئۆردەك كۆڭلى سۇنۇق يېتىم بالا-دەك جىمغۇرلىشىپ ، شۇكلەپلا كەتتى . بولۇپمۇ ، ئۆردەكنىڭ شوخلۇقى ، توختىماي چۈڭۈلداپ سۆزلەشلىرى ، قىن ـ قىنىغا پاتماي قىيغىتىپ ئويناشلىرى ، كۆزى كۆرگەن ، قۇلىقى ئاڭلىغان يېڭى ، غەلىتە تۇيۇلغانلىكى نەرسىلەرنى ئۇجۇر ـ بۇجۇرىغچە بىلە-ۋېلىشقا قىزىقىپ ئاغزى ـ ئاغزىغا تەگمەي سوراپ تۇرۇۋېلىشلىرى خۇددى باشلىمى ئېتىۋېتىلگەن ئېرىق سۇيىدەك شىپىدە توختاپ ، ئۆزىنى تىڭشاپلا يۇرىدىغان «يەر باقتى» بولۇپ قالدى . ئۆردەكنىڭ بۇ نورمالسىز هالىتى ئوماق بىلەن ئايقۇتنى ، بولۇپمۇ ئايقۇتنى قاتتىق ئەندىشىگە سېلىپ قويدى . بالىنىڭ خۇشاللىقى ئانىنىڭ خۇشاللىقى ، بالىنىڭ دەردى ، قايغۇسى ئانىسىمۇ دەردى ، قايغۇسى . بۇ — ئانىلىق كۆڭۈل ، ئانىلىق مېهىر ، ئانا گويا بالا ئۈچۈنلا ياشايدۇ ، بالا ئۈچۈن هەرقانداق دەردى ـ بالالارغا پىسەنت قىلمايدۇ ، بەرداشلىق بېرەلەيدۇ ، چىدايدۇ ، لېكىن بالىسى چېكە-ۋاتقان ئانچىكى دەردكە چىدىيالمايدۇ .

ئۆرده‌كنىڭ جىمغۇر ، «يەر باقتى» بولۇپ قېلىشىنى مەھەم‌ەمەت مەرگەن مېنىڭ سەۋەبىمدىن دەپ قاراپ ئۇمۇ جىمىپ خىيال‌چان بولۇپ قالدى .

ئوماق مەھەممەت مەرگەندىن سورىدى :

— ئۆرده‌كقۇ كېيىكچاقتىن ئايرىلىپ قالغىنىغا چىدىماي شۇكلەپ قالدى ، ئەمدى ساڭا نېمە بولدى ، ئاغا ؟

مەھەممەت مەرگەن ئىچىگە چوڭ بىر تىنىۋېتىپ :

— ھەممىسى مېنىڭ كاساپىتىمدىن بولدى . ئانا كېيىك مېنى مۇشۇ ئەتراپتىكى كېيىكلەرنىڭ قانخورى بىلىپ قالدى . ھېچبول‌مىغاندا مېنى : «بىز ئانا ـ بالىنى بىر ـ بىرىمىزدىن ئايرىۋەتكەن قارامتۇر» دەپ قارايدۇ . ئۇ دەسلەپ سىلەردىن قاچمىدى ، بەلكى سىلەرگە ئەركىلىدى ، سىلەردىن مەمنۇن بولغانىدى . ئەمما ئاراڭ‌لاردا مېنىڭ تۇرغىنىمنى كۆرۈپلا ئەرۋايى ئۇچتى ، جۇدۇنى ئۆرلە‌دى ، پەقەت بالىسىنىڭ كۆڭلى ئۇچۇنلا ماڭا يېقىنچىلىق قىلىپ قويدى . ئۇنىڭ ۋۇجۇدىدىكى ماڭا بولغان ئۆچمەنلىكى ، ئاداۋىتى ئۆچمەيدۇ . مېنىڭ تۇپەيلىمدىن بەلكى سىلەردىنمۇ گۇمانلىنىپ قالغاندۇ . بالىسى سىلەرنى كۆرگۈسى كېلىپ ، سېغىنىپ بۇ تەرەپ‌كە كەلمەك بولسىمۇ ، ئانا كېيىك : «ئەخمەق ، ئۇ ئوۋچىدەك ئادەملەردىن سەن ـ بىزگە ياخشىلىق كەلمەيدۇ . بەلكى بىزنى گۆشخور نەپسىگە كاۋاپ قىلىشنىڭلا كويىدا بولىدۇ» دەپ بالىسىنىڭ ئالدىنى توسۇپ تۇرغاندۇ ، — دېدى .

ئوماق كېيىك بالىسىنىڭ كەلمىگەنلىكىنى مەھەممەت مەرگەن ئۆزىدىن كۆرۈپ ۋىجدانى ئازاب چېكىۋاتقىنىنى چۈشەندى . مەرگەن‌نىڭ دېگەنلىرىنىڭ توغرا تەرىپى بولسىمۇ ، ئۇنىڭ كۆڭلىنى ياساپ روھى ئازابىنى يېنىكلەتمەكچى بولدى .

— ئۇنداق ئۆزۈڭگە ئېلىپ كەتمە ، ئاغا ، ئۇ دېگەن ھايۋان ، ھامان ھايۋانلىقىنى قىلىدۇ . ئۇنىڭ ياشايدىغان جايى كەڭ ئورمان ، جاڭگال ، بىزمۇ ئۇنى كەتسە مەيلى دېدۇققۇ . مېنىڭ كۆڭلۈم تۇيۇپ تۇرىدۇ ، كېيىكچاق ئانىسى بىلەن كېلىپ قالمىغاندەكلا...

ئوماقنىڭ گېپىنى مەھەممەت مەرگەن ئۈزۈپ قويدى :
— كۆڭلۈمنى ياسىما ، ئۆردەك بىلەن كېيىكچاق بىر ـ بىرىگە بەك ئۆگىنىپ ئېجىل بولۇپ كېتىشكەنىدى . مەن مارالغا ئۆزۈمنى كۆرسەتمەي تۇرسام بوپتىكەن . ئېجىلىدىن ئايرىلغان ئۆردەكنىڭ جىمىپ كەتكىنىنى كۆرسەملا ، ئىچىمنى ھەرە چاققاندەك بولۇپ كېتىمەن .
توساتتىن مەھەممەت مەرگەن گېپىدىن توختاپ :
— ئوماق ، قارا ! كۆزۈمگە ئىشەنمەيۋاتىمەن ، — دەپ ھېلىقى قۇم دۆڭىسى تەرەپنى كۆرسەتتى . ئوماق قاراپلا :
— تۆمۈر ، ئۆردەك ، قاراڭلار ، كېيىكلەر كەلدى ! — دەپ توۋلىدى .
گەمىلەردىن ھەممىسى چىقىشتى . تۆمۈر بىلەن ئۆردەك ئانا ـ بالا كېيىكنى كۆردى ـ دە ، ئۇلارغا قاراپ ئۇچتى . ئايقۇت ، ئايسۇلۇ ، ئاينۇرانلارنىڭ چىرايلىرى جۇلالىنىپ ، ئېچىلغان باھار چېچەكلىرىدەك كۈلۈپ كەتتى . توختاق قوش كالىلىرىنى ئەكەلگەلى جاڭگالغا كەتكەنىدى ، شۇڭا بۇ خۇشاللىقتا جور بولالماي قالدى .
كېيىكچاق ئۆردەكلەرنىڭ ئالدىغا كېلىشكە نەچچە ـ نەچچە ئۇمىدلىنىپ باقتىيۇ ، ئانىسى بۇ تەرەپكە قاراپ ئورنىدا تۇرىۋەرگەچكە ، ئانىسىنى تاشلاپ كېتىپ قالغۇسى كەلمىدى . ئۇ مۇشۇ بىر ھەپتە ئانىسى بىلەن بىللە بولۇپ ، زارىققان ئانا مېھرىنىڭ ئىللىقلىقىنى ، بۇ رىشتىنىڭ نازۇك ، ئەمما ئۈزۈلمەسلىكىنى تولۇق بىلگەنىدى ، شۇڭا بىر دەقىقە بولسىمۇ ئانىسىدىن بېرى بولغۇسى كەلمىدى .
تۆمۈر بىلەن ئۆردەك بارغىنىچە بىرى كېيىكچاقنىڭ بوينىدىن قۇچاقلىسا ، بىرى بېشىنى ، دۇمبە ـ سۆڭگەچلىرىنى سىلىدى . ئانا كېيىك بولسا بۇ ئىككى ئادەم بالىسىغا ئىشەنمەسلىك ، گۇمانىي نەزەردە سەگەكلىك بىلەن كۆز ئۇزمەي تىكىلىپ تۇراتتى . كېيىكچاق تۆمۈر بىلەن ئۆردەككە سۇركىلەتتى ، قوللىرىنى ، پۇتلىرىنى پۇرايتتى ، يالايتتى ، بىر ھەپتىدىن بۇيان ئۇنىڭمۇ نىجاتچىسى ،

غەمخورچىلىرىنى كۆرگۈسى كەلگەنىدى ، سېغىنغانىدى .
ئادەملەردىن قورقۇپ يۈرىكى سۇ بولۇپ كەتكەن ئانا كېيىك ئىككى بالىغا تىكىلىپ تۇرغاندەك قىلغان بىلەن دەم - دەم بېشىنى كۆتۈرۈپ ، بوينىنى سوزۇپ ئەتراپقا قاراپ قويا تتى . ئانا كېيىك بىر نەرسىدىن چۆچۈگەندەك ، ئەندىككەندەك ، بىر تەرەپكە بوينىنى سوزۇپ ئالاقزادىلىك بىلەن تىكىلىپ قاراپ كېتىپ قالتىق بىرنى پۈرقۇپ ، كېيىكچاقنىڭ بېقىنىغا تۇمشۇقى بىلەن نوقۇپ قويۇپ ئىككى تاقلاپلا دۆڭنىڭ ئۇ تەرىپىگە چۈشۈپ كەتتى . كېيىكچاق ئانىسىنىڭ بوزلاپ تۇرۇپ پۈرقۇغىنىدىن ئۆزلىرىگە خەۋپ كېلىدىغانلىقىنى بىلدى - دە ، تۆمۈر بىلەن ئۆرەككە خوشلىشىش مەنىسىدە بېشىنى ئىرغىتىپ پۈرقۇپ قويۇپ ، ئانىسىنىڭ ئارقىسىدىن دۆڭدىن چۈشۈپ بۇك ، ئېگىز ئوتلاق ئىچىگە كىرىپ كېتىپ كۆزدىن غايىب بولدى .
ئوماق مارالنىڭ ئالاقزادىلىككە چۈشكىنىدىن ئەجەبلىنىپ ، هېلىقى قۇم دۆۋىسىگە چىقىپ ئەتراپقا كۆز يۈگۈرتۈپ :
— مەھەممەت ئاغا ، يۇقىرى تەرەپتىن بىز ياققا قاراپ بەش ئاتلىق ئادەم كېلىۋاتىدۇ ، — دېدى .
مەھەممەت مەرگەن :
— نېمە ئادەملەردۇ بۇ ، ئەجەب بىر چاغدا... كېيىك مۇشۇلار-دىن قورقۇپ قاچقان ئوخشىمامدۇ ، — دېدى غۇدۇراپ .
— كېيىكچاق ئاران بىر كەلگەندە قاچۇرۇۋەتتا بۇ نېمە-لەر ، — ئۆرەك نارازىلىقىنى ئېيتتى .
كېلىۋاتقانلار كىملەر ، نېمە ئىش بىلەن كېلىۋاتىدۇ ، هېچكىم بۇ تەرىپىنى ئويلاشماي هەممىسى ئانا - بالا كېيىكنىڭ قېچىپ كەتكىنىنى ئاشۇ كېلىۋاتقانلاردىن كۆرۈپ ئۆزئارا غۇدۇرىشىپ تۇ-راتتى ، ئاتلىقلار ئۇلارنىڭ ئالدىغىلا كېلىپ ئاتلىرىدىن چۈشتى .
كەلگەنلەردىن چوڭ ياشلىق بىرى مەھەممەت مەرگەنگە قاراپ :
— ۋوي ، مەمەتقۇلى مەرگەن ، سەن بۇ يەردە تۇرىسەنغۇ ، — دېدى ، ئاندىن ئوماققا قاراپ ئۇنىڭدىن سورىدى :

— سەن تۇراق يولۇاسىنىڭ ئوغلى ئوماقتۇ دەيمەن .
مەھەممەت مەرگەن ئۆزىگە گەپ قىلغان ئادەمدىن سورىدى :
— ھە ، تۇردۇش خاپان ، بۇياقتا كېلىپ قاپسىلەرغۇ . ئوۋغا چىقتىمىكىن دېسەم ، قولۇڭلاردا قامچىدىن بۆلەك يا ئوقيا ، يا نەيزە ياكى مىلتىق يوق .
تۇردۇش مەھەممەت مەرگەندىن ئون نەچچە ياش كىچىك ، ئەمما بويلۇق ، يوغان باش ئادەم ، «خاپان» ئۇنىڭغا بالا چېغىدىلا سىڭىپ قالغان لەقەم ئىدى .
— شۇنداق ، ئوۋغا چىقمىدۇق ، بىر ئىشنى ئوماق بىلەن مەسلىھەتلەشكىلى كەلدۇق . ئېيتقىنا ، مەرگەن ، ئۆزۈڭ بۇ يەردە نېمىش قىلىسەن ؟
تۇردۇش مەھەممەت ئاغىنىڭ گېپىگە جاۋاب قايتۇرۇپ بولۇپ سوئالىنى يەنە تەكرارلاپ سورىدى .
— مەن ھازىر ئوماقلار بىلەن بىللە تۇرۇۋاتىمەن .. ئۇلار كۇزدە مېنى كۆچۈرۈپ يېنىغا ئەكېلىۋالدى .
— يېڭىلىق ، يېڭىلىق ، ئايىنۇراننىڭ چېچەكى ئېچىلىپ كەتكەندۇ .
— ئۇنى بىر دېمە ، ھازىر ئۇنىڭ كۆڭلى ئېچىلىپ ، ئاغزى يۇمۇلماسلا بولدى ، گەپ شۇنىڭ ، — مەھەممەت مەرگەن تۇردۇشقا جاۋاب بېرىپ بولۇپ ئەمدى ئۇنىڭدىن سورىدى ، — ئېيتە تۇردۇش ، ئوماق بىلەن مەسلىھەتلىشىدىغان نېمە ئىش ئىدى ؟
— مەسلىھەتلىشىدىغان ئىش بولسا ، يۇرۇڭلار ، قاتماچۇقتا بېرىپ تاماق يېگەچ پاراڭلىشايلى ، — دېدى ئوماق ، كەلگەنلەرنى تەكلىپ قىلىپ .
تۇردۇش بىللە كەلگەن ھەمراھلىرىغا قارىۋېتىپ :
— قاتماچۇققىمۇ بارمايلى ، تاماقنى كېيىن بىللە يەۋالارمىز . مۇنداق ئىش : بىز بەش ئائىلە مەسلىھەتلىشىپ «سېيىتنىڭ تاختىسى»دا ئوماق بىلەن بىرگە تېرىقچىلىق قىلساق ، دېگەن يەرگە كەلدۇق . مۇشۇنى ئوماق بىلەن مەسلىھەتلەشمەك بولۇپ

كېلىۋىدۇق .
مەھەممەت مەرگەن تۇردۇشتىن سورىدى :
— ئوماقنىڭ بۇ يەردە ئىكەنلىكىنى قانداق بىلدىڭ ؟
— قىشتا چاربغا بارغانىدىم ، شۇ يەردە ئاڭلىدىم .
— بىلىپ قويۇڭلار ، بۇ يەر ئەمدى سېيىتنىڭ تاختىسى ئەمەس ، ئوماقنىڭ تاختىسى ، — دېدى مەھەممەت مەرگەن .
— «ئوماقنىڭ تاختىسى !» ياخشى گەپ ، ياخشى گەپ ، بۇ نام قالتىس جايىدا قويۇلۇپتۇ ، — تۇردۇش ھەمراھلىرىغا قاراپ تەكرارلىدى ، — «ئوماقنىڭ تاختىسى» ، بەك ياخشى بوپتۇ . بۇ يەر ئەمدى ئىگىسىنى تېپىپتۇ...
— ئۇنداق دېمەڭلار ، ھەرگىز ئۇنداق دېمەڭلار ، — ئوماق ئىتتىك تۇردۇشنىڭ گېپىنى ئارىلىدى ، — بۇ يەر مېنىڭ يېرىم ئەمەس ، ھەممە لوپلۇقنىڭ يېرى . كىم كېلىپ تېرىقچىلىق قىلسا بولىۋېرىدۇ . مەن بىلەن مەسلىھەتلىشىش كەتمەيدۇ ، مەنمۇ چارىدىن كېلىپ تېرىقچىلىق قىلماق بولۇۋاتىمەنغۇ .
— ئۇغۇ شۇنداق ، — دېدى تۇردۇش ، — لېكىن سېنىڭ تېرىقچىلىقتا ئېپىڭ بار ئىكەن . بۇلتۇر چاربدىكى تۇنجى قېتىملىق تېرىقچىلىقنى ناھايىتى ياخشى قىپسەن ، ئالىباي ئاقساقال ھەم باشقىلاردىن ئاڭلىدۇق . بىزگە تېرىقچىلىقنىڭ يولىنى ئۆگىتىپ قويارمىكىن دەيمىز .
— مېنىڭ تېرىقچىلىقتا بىلىدىغانلىرىم چاربدىكىلەرنىڭكى بەلەن ئوخشاش ، بەزى ئىشلارنى كورلىدىكىلەردىن ئۆگەندۇق . كېلىڭلار ، تېرىقچىلىقنى ھە - ھۇ دېيىشىپ بىللە قىلايلى . تېرىقچىلىق قىلىدىغانلار قانچە كۆپ بولسا ، شۇنچە ياخشى بولىدىكەن .
تۇردۇش ئوماققا ئەجەبسىنىپ قارىدى .
— تېرىقچىلىق قىلىدىغانلار قانچە كۆپ بولسا ، قانداقسىگە شۇنچە ياخشى بولىدىكەن ؟ — تۇردۇش ئوماقتىن سورىدى .
— مېنىڭ دېمەكچى بولغىنىم ، ئۇ يەر - بۇ يەردە بېلىق تۇتۇپ ، ئوۋچىلىق قىلىپ تارقاق ياشىغاندىن ، مەھەللە بولۇشۇپ

تېرىقچىلىق قىلىپ ئۆتسەك ياخشى ئەمەسمۇ دېمەكچىمەن.
— گېپىڭغۇ توغرا، ئالىبابا ئاقساقالمۇ يەر تېرىيدىغانلار كۆپ بولسا ياخشىكەن دەيدۇ، — تۇردۇش گېپىنى توختىتىپ سەل تۇرۇۋالدى، — لېكىن يەر تېرىيمىز دەپ بېلىق يېمەيمىزمۇ، گۆش يېمەيمىزمۇ؟
— بېلىق، گۆش يېمەيمىزمۇ دەۋاتامسەن، خاپا باش، — مەھەممەت مەرگەن گەپ ئارىلىدى، — تېرىقچىلىق دېگەننى بىر يىلنىڭ هەممە ۋاقتىدا قىلىدىغان نەرسە ئەمەس. قىشتا ئوخشاشلا ئوۋچىلىق قىلىمىز، باز، كۈزدىكى بوش ۋاقىتلاردا بېلىقمىزنى تۇتۇپېرىمىز.
— شۇنداق، — دېدى ئوماق، — مەھەممەت ئاغا ئېيتقاندەك كۈندىلا بېلىق تۇتۇپ، ئوۋ ئوۋلاپ يۈرمەيمىزغۇ. كىم بىكار، بىز بىكار. بىر كۈن بېلىق تۇتساق، ئون - يىگىرمە كۈن لاغايلاپلا يۈرىمىز. شۇنىڭ ئورنىغا تېرىقچىلىق قىلساق بولمامدۇ. ئاڭلىسا سىلەر تەرەپتە تېرىقچىلىق قىلسا بولغۇدەك يەر يوق ئىكەن، ساپا قۇملۇق ئوخشايدۇ. بۇ يەرگە قاراڭلار، بۇ يەرنىڭ توپىسى ياخشى ئىكەن، سۇيىمۇ يېقىن، قۇلايلىق. قۇملۇقتىن بۇ يەرگە كېلىپ تېرىقچىلىق قىلىشنى خالايدىغانلار بولسا كېلىۋەرسۇن، يەر دېگەن جىق.
— ئالىبابا ئاقساقالنىڭ سېنى ئالتۇندەك ئادەم دەپ ماختىغىنى بىكار ئەمەسكەن. سەن بىز ئويلىمىغاننى ئويلايدىكەنسەن. بىزدەكلەر ئۆز ئۆيىمىزنىڭلا غېمىنى يۈرىدىكەنمىز. سەن بىزدەك سايغان قومۇشتەك تارقاق ياشاپ كەلگەنلەرنى بىر توپ بولۇپ ئۆتسە دەيدىكەنسەن ئەمەسمۇ. راستىنلا ئالتۇندەك ئادەمكەنسەن. بولىدى، گېپىمىز گەپ، قايتىپ بېرىپ بىز بىلەن كېلىشنى خالايدىغانلار بولسا ئېلىپ يېنىڭغا كېلىمىز، — دېدى تۇردۇش ۋە هەمراهلىرىغا قاراپ، — قانداق، گېپىمىز گەپ هە، — دېدى.
هەمراهلىرى ئۇنىڭ گېپىگە باش لىڭشىتىپ ئاۋاز قوشۇپ: «گېپىمىز گەپ!» دېيىشىپ كۈلۈپ كېتىشتى. ئوماق گەپ قىلا-

ماقچىدى ، مەھەممەت مەرگەن ئېغىز ئېچىپ :
— ھەي تۇردۇش ، سەن يالغۇز ئوماقنىلا ئالتۇن ئادەم دەپ قالما ، ئۇنىڭ ئۆيىدىكىلەرنىڭ ھەممىسى ئالتۇندەك ئېسىل ئادەملەر . ئاۋۇ كىچىك بالىسى ، — ئۆردەكنى كۆرسىتىپ دېدى ، — ئۆردەك قىلغان ئىشلارنى سەن ـ بىز قىلالمايمىز ، گەپكە سالىدىغان بولساڭ ، ئاغزىغا قاراپلا قالىسەن…

— بولدى ، بولدى ، مەھەممەت ئاغا ، بىزنى ئۇنداق ئۇچۇرۇۋەتمە ، — ئوماق مەھەممەت مەرگەننىڭ ئاغزىدىن گەپنى تارتىۋېلىپ تۇردۇش ۋە ئۇنىڭ ھەمراھلىرىغا قاراپ ، — گېپىمىز گەپ بولسا ، تېرىقچىلىق قىلىش ، سۇغا مانجانى باغلاپ قويۇپ خالىغان ۋاقىتتا بېرىپ بېلىق سۈزۈۋالغاندەك ئىش ئەمەس . قارالى[1] قاتتىق ئىش . تېرىقچىلىققا ئازلا كۈن قالدى . ئەمما تەييارلىۋالمىغان نەرسىلەر جىق ، مۇھىمى ئۇرۇقلۇق بۇغداي ، قانچە تېز كەلسەڭلار شۇنچە ياخشى ، — دېدى .

مەھەممەت مەرگەن تۇردۇشقا قاراپ گەپنى كېسىپ كەسكىن قىلدى :

— ئوماق گەپنى تۇگەتتى . ئوتاقتا بارمىغاندىكىن بۇ يەردە تۇرىۋەرمەي قايتىپ كېتىپ تېز كېلىدىغانلىقىنى تەييارلىقىنى قىلىڭلار .

ئۇ شۇ تاپتا ، بۇلار كەتسە ئانا ـ بالا كېيىك قۇم دۆڭى ئارقىسىدىن پەيدا بولۇپ قالارمىكىن ، دېگەن ئۈمىدتە ئىدى . ئۇ تۇردۇش ۋە ئۇنىڭ ھەمراھلىرىنى تازىمۇ بىر ۋاقىتتا كېلىپ قېلىپ ، ئانا ـ بالا كېيىكنىڭ كېتىپ قېلىشىغا سەۋەبچى بولغانلار ، دەپ قارايتتى .

تۇردۇش ۋە ئۇنىڭ ھەمراھلىرى ئوماق ، مەھەممەت مەرگەنلەر بىلەن قول ئېلىشىپ خوشلىشىپ ئاتلىرىغا مىنىشتى ـ دە ، كەلگەن تەرىپىگە ئات سېلىشى ھامان ، مەھەممەت مەرگەن قۇم دۆۋىسى ئۈستىگە چىقىپ ، ئانا ـ بالا كېيىكنى يىراقتا كەتمەي تۇرامدىغانلىقىنى كۆرۈپ ، ئۇلارنىڭ ئۆيىگە قايتىپ كەتكەنلىكىگە ئىشەنگەندىن كېيىن ، ئۆيىگە قايتىپ كەتتى .

---

① قارالى — قەرەلى ، ۋاقتى .

كىسىن ، دەپ ئويلاپ ئەتراپقا قاراشقا باشلىدى . ئۇ تۆۋەن تەرەپكە خېلى قارىغاندىن كېيىن ، ئۇنلۇك قىلىپ :

— ئوماق ، قارىغىنا ، ھېلىلا بەش ئادەمنى بۇياققا يولغا سالـساق ، ئۇياقتىن بىز تەرەپكە قاراپ بىرنەچچە ئاتلىق ئادەم كېلىۋاتىدۇ ، — دېدى .

«بۇلار نېمىگە كېلىۋاتقان ، نېمە ئادەملەردۇ ؟» ئوماق ئىچىدە شۇنداق دېگەچ قۇم دۆۋىسىگە چىقىپ مەھەممەت مەرگەن كۆرسەتكەن تەرەپكە قارىدى . كۆز نۇرى ئاران يەتكۈدەك يەردە ، قېلىن يۇلغۇن ، قاغدان[1]ۋە ئېگىز چاتقاللار ئارىسىدا ، تارىم دەرياسىنى ياقىلاپ بەش ـ ئالتىدەك ئاتلىق ئادەم مۇشۇ تەرەپكە كېلىۋاتاتتى . ئوماق ئوك قول ئالىقىنىنى كۆزىگە سايىۋەن قىلىپ تۇرۇپ ھەرقانچە قاراپمۇ كېلىۋاتقانلارنىڭ نېمە ئادەملىكىنى ، ھەتتا ئەر ـ ئاياللىقىنىمۇ ئىلغا قىلالمىدى .

— بىز تەرەپكە كېلىۋاتقانلارمۇ ياكى باشقا ياققا بارىدىغانلارـمۇ ، بىلگىلى بولمايدىكەن . گەمىزگە بېرىپ تامىقىمىزنى يەيلى . تەلىيىمىز بولسا تامىقىمىزغا ئېغىز تېگىدۇ ، — دېدى ئوماق .

ئىككىسى كېلىۋاتقانلارغا يەنە بىر قاراپ قويۇپ دۆڭدىن چۈشۈپ گەمە تەرەپكە ماڭدى . مەھەممەت مەرگەننىڭ خىيالى يەنىلا ئانا ـ بالا كېيىكتە ئىدى . «مۇشۇ قېتىمدا ئانا كېيىككە ناماقۇللۇق كۆڭلۈمنى ئوبدانراق بىلدۈرۈۋالارمەن دېسەم ، ئۇلار نەدىنمۇ كەلدى ئىشنى بۇزۇپ . قوڭدىن ئىتتىرگەندەك ئۇ خاپانلارنى ئاران يولغا سالساق ، ‹پاتى ياتار ، زورا قوپار › دېگەندەك ، بۇ كېلىۋاتقانلار كىملەردۇ ئەمدى» دەيتتى ئىچىدە بوۋاي .

3

تاماق تەييار بولغۇچە ئوماق ، مەھەممەت مەرگەنلەر تېرىقچىلىق تەييارلىقىغا دائىر ئۇنى ـ بۇنى قىلىشقاچ پاراڭ قىلىشىپ

① قاغدان — قۇمسىزلىقتا شورلۇق يەردە ئادەم بويى ئېگىزلىكتە ئۆسىدىغان قومۇش .

ئولتۇردى . ئۆرەكنىڭ پىكىر ـ خىيالى كېيىكچاقتا ئىدى .
— كېيىكچاق يەنە كېلەرمۇ ؟ ئاران بىر كەلگەندە... ئوماق بالىسىنىڭ كۆڭلىنىڭ قانچىلىك يېرىملىقىنى بىلەتتى . شۇ تاپتا ئۇنىڭ كۆڭلىنى كۆتۈرۈپ قويۇش بەك زۆرۈر ئىدى ، لېكىن ياڭغان گەپ قىلسا بولمايتتى . ئۆرەكمۇ ياڭغان ، ياسالما گەپلەرنى ياقتۇرمايتتى . ئوماق بالىسىغا كۆڭلىدىكى گەپنى قىلدى :
— كېيىكچىقىڭ چوقۇم يەنە كېلىدۇ . ئۇنى سېنىڭلا ئەمەس ، ھەممىزنىڭ كۆرگۈسى كەلگەن ، سېغىنغانىدۇق . ئۇمۇ بىزنى ، بولۇپمۇ سېنى سېغىنىپ كۆرگىلى كەلگەنكەن . ھېلىقىلار كېلىپ قېلىپ ، قورقۇپ كېتىپ قالدى . كۆڭلۈڭنى يېرىم قىلما ، كېيىكچاق چوقۇم ئانىسىنى باشلاپ كېلىدۇ .
— ئىشنى بۇزۇپ نەدىنمۇ كەلدى ...— دېدى مەھەممەت مەرگەن غۇدۇراپ . ئۇ يەنىلا تۇردۇشلارنىڭ كەلگىنىدىن خاپا ئىدى .
— ئۇلاردا گۇناھ يوق ، بۇ ئىشنى ئۇلار نېمە بىلىدۇ . ئانا ـ بالا كېيىك بىلەن ئۇلارنىڭ كېلىشى بىر ۋاقىتتا بولۇپ قالدى شۇ . كېلىشى ياخشى نىيەتلىك ئىكەنغۇ ، ئۇلاردىن كۆرسەك بولمايدۇ ، — دېدى ئوماق .
ئۇلار كېيىكچاقنى چۆرىدەپ خېلى پاراڭلاشتى . قىلىدىغان گەپ قالمىغاندەك ئارىغا بىردەملىك جىملىق چۈشۈۋىدى ، تۆمۈر :
— مەھەممەت ئاغا ، مەتەك پولگان توغرىسىدىكى ھېكايىنى ئېيتىپ بەرگىنە ، — دېدى .
— ئۇنتۇپ قالماپسەن ھە ، — دېدى مەھەممەت مەرگەن ، — بوپتۇ ، ئېيتىپ بېرەي... لېكىن بۇ ھېكايە ـ داستاننىڭ ئېيتىلىشىغا بۇ كۈنلەردە پۇرسەت چىقمىسا كېرەك .
مەھەممەت مەرگەن ھېكايىنى باشلاشقا تەمشىلىۋىدى ، قۇم دۆۋىلىرىنىڭ نېرىسىدىن ئېيتىلغان قوشاق ئاڭلىنىپ قالدى . ئو-ماقلار شامالغا دالدا بولسۇن دەپ گەمىلىرىنى تۇتاش قۇم دۆۋىلىرى-

ىنىڭ باغرىغا ياسىغانىدى . قۇم دۆڭلىرىنىڭ يامزىلى قاغدان قوۋ-
مۇشلۇق ، ئۇستى بۇككىدە يۇلغۇنلۇق ئىدى . قوشاق مانا شۇ قۇم
دۆڭلىرىنىڭ نېرىقى يامزىلىدىن ئاڭلاندى .

بىلىڭدىم كۆرۈپلا ،
دالدا قىلغان دۆڭۈڭنۇ .
قۇرۇڭاپسەن ئاڭلاسام ،
يەر ساتما قىپ ئۆيۈڭنۇ .
كەلدىم مانا كۆرگەلى ،
سىلەرنى ھەم گۈلۈمنۇ .

— ئۇلامخان ! — ئايقۇت شۇنداق دېگىنىچە ئورنىدىن تۇرۇپ قۇم دۆڭىسى تەرەپكە يۈگۈرگەندەك ماڭدى .

— ئانام ! — ئايسۇلۇ قىلىڭانقان ئىشىنى تاشلاپلا بىر يېرىم ياشلىق بالىسى تىلەشنى قولتۇقىغا قىسقىنچە ئايقۇتنىڭ ئارقىسىدىن يۈگۈردى .

كەلگەن ئاڭاز ھەقىقەتەن ئۇلامخاننىڭ ئاڭازى ئىدى . ئوماق مەھەممەت مەرگەن بىلەن ئاينۇران مومايغا قاراپ :

— ئۇلار ، — ئوماق كەلگەنلەرنىڭ كىملەر ، قانچە ئادەملىكىنى بىلمىسىمۇ ، ئۇلامخاننىڭ يالغۇز كەلمەيدىغانلىقى ئېنىق ئىدى ، — بىزنى يوقلاپ كېپتۇ ، — دەپ تۆمۇر بىلەن ئۆردەكنى ئەگەشتۇرۇپ ماڭماقچى بولغاندا ، ئالتە كالىنى ئالدىغا سېلىپ توختاق كەلدى . ئوماق ئۇنىڭغا :

— توختاق ، قېينانا ڭلار كېپتۇ ، — دەپ قويۇپلا تۆمۇر بىلەن ئۆردەكنى كەينىگە سېلىپ كېتىۋەردى .

توختاق ئانىسى بىلەن خوتۇننىڭ پايپاسلاپ قۇم دۆڭىسىگە چىقىپ كېتىۋاتقىنىنى كۆرۈپ ئەجەبلىنىپ قالغانىدى . ئاتىسىنىڭ گېپىنى ئاڭلاپ ئاتتىن ئېتىلغاندەك چۇشۇپ ئاتىسىنىڭ ئارقىسىدىن يۈگۈردى . كېتىۋېتىپ : «مەھەممەت ئاغا ، كالىلار كېتىپ

قالمسۇن» دەپ قويدى .
شۇ تاپتا مەھەممەت ئاغىنىڭ ، مومىيى ئاينۇرانىنىڭ كۆڭلى بۆلەكچە بولۇپ قالدى . ئۇلارنى مۇشۇ چاغقىچە بىرەر كىم ئالاھىدە يوقلاپ كېلىپ باقمىدى . ئۇلارنىڭ يېقىن تۇغقانلىرى يوق ، يىراق - شىرەم تۇغقانلىرىنىڭ بارلىقىنى بىلسىمۇ ، لېكىن ئۇلارنىڭ لوپ دالىسىنىڭ قەيىرىدە ئىكەنلىكىنى بىلمەيدۇ . ئۇلارمۇ بۇلارنىڭ نەدە ئىكەنلىكىنى بىلمەيدىغاندۇ . بۇ بوۋاي - مومايۇ ئەللىك نەچچە يىلدىن بۇيان ، يازدا دەريا ياغا يېقىن يەرگە ياسىۋالغان ساتمىدا ، قىشتا بۇك توغراقلىق ئىچىدىكى ساتمىدا ياپيالغۇز ياشاپ كەلدى . بوۋاينىڭ ئىشى بېلىق تۇتۇش ، ئوۋ ئوۋلاش . مومايىنىڭ ئىشى بولسا ئەتراپتىن ياۋا كەندىر يىغىپ كېلىپ سوقۇپ تالا چىقىرىش ، ئۇنى ئېشىپ يىپ قىلىپ مانجاغا باغلىغلى خالتا تور توقۇش ، قوي يۇڭى بىلەن كەندىر تالاسىنى ئارىلاشتۇرۇپ يىپ ئېشىپ رەخت ، پالاس توقۇش ، كىيىم تىكىش ، تاماق ئېتىش ، بۇلارنىڭ بىردىنبىر بايلىقى ، بىر ئات بىلەن ئالتە قوي ، بىر كېمە ، ئۇلار قوينى گۆشىنى دەپ ئەمەس ، يۇڭىنى دەپ باققان . بۇ ئىككىسىنى ناگان - ناگاندا كېلىپ قالمىغان ئوۋچىلار ياكى ئاندا - مۇندا ئۆتۈپ قالمىغان كۆچمەنلەر كۆرۈپ قالمىسا ، ئادەتتە يىللاپ - يىللاپ ھېچكىم كۆرمەيدۇ ، بۇلارمۇ ھېچكىمنى كۆرمەيدۇ . ھېچكىمنىڭ نەزىرىدە بۇلار يوق ، شۇنداقلا بۇلارنىڭ خىيالىدىمۇ ھېچكىم يوق . بۇلار بىلمىغان دۇنيا مۇشۇ دەريا ، مۇشۇ بىر كەك دالا ، قۇملۇق ، ئەتراپتىكى بىرنەچچە كۆل . بۇلاردا ياشاشنىڭ نە ئېغىر غېمى ، نە ئارزۇ - ئىستىكى ؛ يەيدىغىنى دەريا ، كۆل بىلەن كەك دالىدا ؛ دەريا ، كۆلدىن تۇتۇپ - سۇزۇپ يەيدۇ ، دالىدىن ئىلۇەسۇن ۋە توشقانلارنى ئوۋلاپ يەيدۇ ، كىيىدىغىنى قوينىڭ دۇمبىسى بىلەن يەنە شۇ دالىدا... شۇ تاپتا ئۇلارنىڭ يالغۇزچىلىق ئىچىدە ئۆتكەن ئەللىك نەچچە يىللىق غېرىبلىق ھاياتى كۆز ئالدىغا كەلگەندەك بولدى ، ئاندىن ئوماقلار بىلەن بىللە ئۆتكەن تۆت ئايلىق كۆڭۈللۈك ھاياتى نامايان بولدى . ئوماقلارنى قۇدىسى-

ىنىڭ شۇنچە يىراقتىن يوقلاپ كەلگەنلىكىنىڭ ، بۇلارنىڭ شۇ قەدەر خۇشال بولۇشۇپ ئۇلارنىڭ ئالدىغا يۈگۈرۈپ كېتىشلىرىنىڭ تېگە-گە ، قەدىر - قىممىتىگە يەتكەندەك بولدى...

توختاق قۇم دۆڭىسىنىڭ يامزىلىغا كەلگەندە ، ئايقۇت بىلەن ئايسۇلۇ قۇم دۆڭىسى ئۈستىگە چىقىپ بولغاندى .

— ئاتامۇ ، ئۇجۇلخان ئېچەممۇ ھەم ھەكىم بىلەن زۇمرەتمۇ كېپتۇ ، — ئايسۇلۇ شۇنداق دەپ بولۇپ ، — ئاتا ! ئانا ! — دەپ توۋلىغانچە ئۆزىنى ئاتقاندەك قۇم دۆڭىسىدىن چۈشۈپ ئۇلارنىڭ ئالدىغا يۈگۈرۈپ كەتتى ، كەينىدىنلا ئايقۇتمۇ ماڭدى . ئاڭغىچە قالغانلار ، توختاقمۇ ئۇلگۈرۈپ قۇم دۆڭىسى ئۈستىگە چىقتى .

مەھەممەت مەرگەن بىلەن ئۇنىڭ مومىيىمۇ كاللارنى جايلاش-تۇرۇپ قويۇپ ئۇلارنىڭ ئارقىسىدىن قۇم دۆڭىسىگە چىقتى . بۇ-چىلىك ئېگىزلىك ئۇلارغا ھېچقانچە ئەمەس ئىدى . ئايقۇت ، ئايسۇ-لۇلار يېقىن بارغۇچە تايۇق ، ئۇلامخانلار ئاتلىرىدىن چۈشۈپ پىيادە مېڭىشتى . ئايقۇت يىراقتىنلا قۇچاق ئېچىپ يۈگۈردى . ئۇلامخان بىلەن ئۇجۇلخانمۇ : «ئايقۇت !» دەپ توۋلاپ ، ئېتىنىڭ چۈلۈۋرىنى تاشلاپلا يۈگۈردى . گويا ئېقىن ئېقىنغا ، ياغ ياغقا قوشۇلدى . ئۇلار ئۇ مەڭزىنى بۇ مەڭزىگە ، بۇ مەڭزىنى ئۇ مەڭزىگە يېقىشىپ قۇچاق-لىشىپ كۆرۈشۈپ كېتىشتى . ئوماق ، تۆمۈر ، ئۆردەكلەرمۇ دۆڭ-دىن چۈشۈپ ئۇلارنىڭ ئالدىغا كەتتى . قۇم دۆڭىسى ئۈستىدە مە-ھەممەت مەرگەن بىلەن ئۇنىڭ مومىيى ئىككىسىلا قالدى . ئوماقلار بىلەن تايۇقلارنىڭ قىزغىن كۆرۈشۈشلىرىنى كۆرۈپ ، بوۋاي مو-مايغا چاقچاق قىلدى :

— ھەي ئاينۇران ، سەن ئۆمرۇڭدە مەندىن باشقا بىرەر تۇغقا-نىڭنى ئاشۇنداق قۇچاقلاپ باققانمۇ ؟

— ۋاي قوۋۇرغام ، — مومای ئېرىدىن ئېشىپ چۈشۈپ ، ئۇنىڭ ئاغزىنى تۇۋاقلاپلا قويدى ، — ئېيتقىنا قېرى ، سەن ئۆمرۇڭدە ئېتىڭنىڭ بويىندىن باشقا بىرەر كىمنى قۇچاقلاپ باققانمۇ ، ياۋايى قېرى .

— ئەجەب تىلىڭ چىقىپ قالدا سېنىڭ، — بوۋاي كۈلدى، مومايمۇ كۈلۈپ كەتتى.

توختاق قېينىتىسى تايۇقنىڭ ئېتىنى، ئايسۇلۇ ئانىسىنىڭ ئېتىنى يېتىلىدى. ئۇلار قىزغىن پاراڭلار بىلەن ئوتاق ئالدىغا كېلىشتى. ئوماق تايۇقلارغا مەھەممەت مەرگەن بىلەن ئاينۇرانىنى تونۇشتۇردى:

— مەھەممەت مەرگەن ئاغام مېنىڭ بۇ يەردىكى يۆلەنچۈكۈم، يۇرچۇم[1].

— بولدى، بولدى، ئوماق، ئۇنداق دەپ مېنى خىجىل قىلما. ئاران ئۆزىنىڭلا جېنى بىلەن يۇرگەن مەندەك ياۋايى ئادەم قانداقسە- گە باشقىلارغا يۆلەنچۈك بولالىسۇن. مېنىڭ يۆلەنچۈكۈم، يۇرچۇم دەل ئۆزۈڭ، — دېدى مەھەممەت مەرگەن ئىچ - قارىنىدىكىنى دەپ ئوماقلارغا رەھمىتىنى بىلدۈرگەندەك قىلىپ.

ئۇلار گەپ بىلەن بولۇۋاتقاندا، ئۇلامخان كىچىك نەۋرىسى تىلەشنى، توختاق بىلەن ئايسۇلۇ چوڭ ئوغلى ئابلاقنى ئەركىلىتىپ ئولتۇرۇشتى.

— يۇرتچاپقاندىكىلەرنىڭ سىلەرنى بەك كۆرگۈسى كەلدى، — تايۇق پاراڭنىڭ يۇرۇشىنى يىغدى، — كۆپلىرى بىز بىلەن كەلمەك بولغانىدى، تۇلەك بوۋا، نۆۋەت بىلەن بېرىڭلار، دەپ توسۇپ قويدى.

— بىزنىڭ بۇ يەردىلىكىمىزنى قانداق بىلدىڭلار؟ — ئوماق تايۇقتىن سورىدى.

— ئالىباي ئاقساقال كۈزدە ئاقساقاللار كېڭىشىگە بارغاندا، ئۇنىڭدىن سىلەرنىڭ مۇشۇ يەرگە كۆچۈپ كەلگىنىڭلارنى ئاڭلىغانىدۇق، كېيىن باشقىلاردىن بۇ يەرگە: «ئوماقنىڭ تاختىسى» دەپ نام قويۇلغانلىقىنى ئاڭلىدۇق. قالتىس نام بوپتۇ.

— بۇلا، ئالتۇنلار قانداقنىڭ چىرىغىنى يانىدۇرۇپ ئۆتۈۋاتامدۇ؟

---

① يۇرچى — يول يۇرگۈچى، كارۋان بېشى، يول باشلىغۇچى.

— ئۇلارنىڭ بەك كەلگۈسى بار ئىدى ، ئۇلارنىمۇ تۇلەك بوۋا توختىتىپ قويدى .

بۇلار مۇشۇنداق گەپ بىلەن بولۇۋاتقاندا ، ئاياللارمۇ گەمە ئالدىدا قىزغىن پاراڭغا چۈشۈپ كېتىشكەنىدى . ئاينۇران مومای بىر نەرسىنى ئېسىگە ئېلىپ ئورنىدىن تۇرۇپ :

— ھەي قېرى ، گەپ تېڭىشاپ ئولتۇرغۇچە ، مانجاغا بېلىق چۈشكەن بولسا ئېلىپ كەلسەڭ بولمامدۇ ، — دېدى .

— گوي ـ گوي ، قېرىغان ئېسىم ، — مەھەممەت مەرگەن ئورنىدىن تۇرۇۋېتىپ دېدى ، — گەپ تېڭىشايمەن دەپ ئۇنتۇپلا كېتىپتىمەن . توختاق ، يۇر ، ئىككىمىز مانجانى كۆرۈپ كېلەيلى .

مەھەممەت مەرگەن كۆلگە باغلاپ قويغان مانجاغا بېلىق چۈشكەن بولسا ئېلىپ كەلگىلى توختاق بىلەن ئاتلىق يۇرۇپ كەتتى .

— ئوماق ، — تايۇق رەسمىي گەپكە كۆچتى ، — بىز ئىككى ئىش بىلەن كەلدۇق ، بىرى سىلەرنى سېغىندۇق ، كۆرگۈمىز كەلدى ، سىلەرنى يوقلىغاچ يېڭى يەرگە كۆنەلمىدىمۇ بىلىپ باقايلى دېدۇق ؛ يەنە بىر مۇھىم ئىش ، كۈنچىققانبەگ ، تۇلەك بوۋىلار نەچچە ـ نەچچە مەسلىھەتلىشىپ ئاخىر بىزمۇ تېرىقچىلىق قىلايلى ، دېگەن قارارغا كەلدۇق . ئۇ يەردىكىلەرنىڭ ھېچقايسىمىز تېرىقچىلىق قىلىپ باقمىغان ، شۇڭا بۇ ئىشتا سەندىن ياردەم سوراپ كەلدۇق ، — تايۇق سەل تۇرۇپ قالدى . ئۇزايمىدىن بىر گەپنى دەيمۇ ـ دېمەيمۇ دېگەن خىيالدا قالغاندەك قىلاتتى ، يەنىلا دېيىشنى توغرا تاپتى چېغى ، — ئوماق ، ھەممىمىز سىلەرنىڭ يېڭى يۇرتچاپقانغا قايتىپ بېرىشىڭلارنى ئۇمىد قىلىمىز ، — دېدى .

بۇ پۇتۇن يېڭى ئابدال ، يۇرتچاپقانلىقلارنىڭ ئۇمىدى ئىدى . شۇڭا بۇنىڭغا ئويلاپ ، ئەستايىدىل جاۋاب بەرمەسە بولمايتتى . ئوماق يېڭى يۇرتچاپقاندىن بىرەرسىدىن كۆڭلى رەنجىپ قېلىپ چىقىپ كەتكەن ئەمەس ، پەقەت ئابدالنىڭ ئەتراپى تېرىقچىلىققا باب كەلمەيدىغانلىقى ئۈچۈنلا ئۆز ئارزۇسى بويىچە چىققان .

— تايۇق ، — ئوماق گەپكە ئېغىز ئېچىش بىلەن تەڭلا چىرا-

يىدا يېقىملىق ۋە ئىللىق تەبەسسۇم جىلۋىلەندى ، — قالاچ قاناقا ماڭا دېگەننى ساڭىمۇ دېگەن بولغىيدى . مۇشۇ تەكلىماكان ، ئانا دەريا — تارىم بويىدىكى مۇشۇ كەڭ زېمىن بىزنىڭ ئۆز يۇرتىمىز . پەقەت بەزى يەردە تۇغۇلغانلىقىمىز ، بەزى يەرگە ئەجىر ـ تەربىز كۆپرەك سىڭگەنلىكى ئۈچۈنلا ، باشقا جايغا قارىغاندا ئۇ جايغا مېھـ ربىمىز چۈشۈپ قېلىپ بەكرەك ياخشى كۆرۈپ قالىمىز . چارا مېنىڭ كىندىك قېنىم تۆكۈلگەن ئانا يۇرتۇم ، شۇنداقلا يېڭى ئابـ دالىنىڭ قۇرۇلۇشىدا بىر كىشىلىك ئەجىر ـ تەرىم سىڭگەنلىكى ئۈچۈن ئۇمۇ مېنىڭ ئىككىنچى ئانا يۇرتۇم . بۇ يەر ئەمدى مېنىڭ ئۈچىنچى يۇرتۇم بولۇپ قالىدىغان ئوخشايدۇ .

— بۇ يەردە يالغۇز بىر ـ ئىككى ئائىلە قانداق قىلارسىلەر ؟

— تېخى ئالدىڭلاردىلا كۆزلەكنىڭ نېرىسىدىكى قۇملۇق ئارىـ لىرىدا ياشايدىغان بەش ئۆيلۈك كۆچۈپ كېلىپ بىز بىلەن بىللە تېرىقچىلىق قىلىشنى مەسلىھەتلىشىپ كېتىشتى . بۇ يەر كېيىن چوقۇم قويۇق ، چوڭ بىر مەھەللە بولۇپ قالىدۇ .

ئوماقنىڭ بۇ يەردىن كەتمەيدىغانلىقىنى تايۇق جەزملەپ بولـ دى . بۇ ھەقتە يەنە گەپ قىلىشنىڭ ئورنى قالمىغانىدى . شۇڭا يەنە بىر مۇھىم ئىشتىن گەپ ئاچتى :

— ئۇنداقتا بىزنىڭ تېرىقچىلىق ئىشىمىزغا ياردەم بېرىش ئىشىنى قانداق قىلىسەن ؟

— بىز بۇ يەردە تۇنجى قېتىم تېرىقچىلىق قىلىدىغان بولغاچـ قا ، مەن كەتسەم بولمايدۇ . مېنىڭ ئورنۇمدا توختاق بىلەن ئايسۇلۇ بارسا قانداق ، ئىككىلىسى تېرىقچىلىقنىڭ ھەممە ئىپىنى ئېلىپ بولدى .

بۇ گەپتىن تايۇقمۇ ، ئۇلامخانمۇ قەۋەت خۇش بولدى ، ئايسۇلۇ ئۇلارنىڭ قىزى ، توختاق كۈيئوغلى ئەمەسمۇ . بۇلار گەپنى شۇنداق قىلىشىپ تۇرغاندا ، مەھەممەت مەرگەن بىلەن توختاق يېرىم تاغارـ دىن بېلىقنى غانجۇغىلاپ قايتىپ كېلىشتى .

— «ياخشى نىيەتلىك ئادەمنىڭ ئالدى ئوچۇق» دېگەن مۇشۇ .

مەن ئۆمرۇمدە بىر مانجاغا بۇنچىلىك جىق بېلىق چۈشكىنىنى كۆرمىگەنىدىم . سىلەرنىڭ قەدىمكىلار يارىشىپتۇ . مانا لىق بىر تاغار بېلىق ، — دېدى مەھەممەت مەرگەن ۋە ئۇمۇ ، توختاقمۇ ئاتتىن چۈشكەچ بېلىق قاچىلاپ غانجۇغىلىغان تاغارنى سىيرىپ يەرگە تاشلىدى .

ئۇلار چوڭ - چوك بېلىقتىن بىر ئادەمگە بىردىن توغرىلاپ تاللىدى . بۇ بېلىقلارنى ئايالار شۇئان تازىلاپ پۈتۈن پېتى قۇرۇق سۇغا سېلىپ پىشۇرۇشقا كىرىشتى . ئەرلەر قالغان بېلىقنىڭ ئىچ - قارنىنى تازىلىدى ، پوستلىقىنى ئاۋايلاپ ئېلىپ بىر تەڭنىگە سالدى . تازىلانغان بېلىقلارنى كىرىپ قۇرۇق تۇز سېپىپ ئوت - چۆپسىز تاقىر بىر قۇملۇق ئۈستىگە گەدەرمە قىلىپ يېيىۋەتتى .

— بېلىق پوستلىقىنى قۇيۇشقا قايسىلار ئۈستا ؟ — ئوماق ئايالاردىن سورىدى .

ئايالار «قايسىمىز ئۈستا» دېگەندەك بىر - بىرىگە قاراشتى .

— ئۇنى قۇيۇشقىغۇ ئاينۇران خېلى ئۈستا بولىدىغان . لېكىن ئابدال ، قاراقوشۇن تەرەپلەردە قانداق قۇيىدىغانلىقىنى بىلمەيمىز ، ئۇنىڭ ئۈستىگە مومىاي قېرىپ قالدى ، — دېدى مەھەممەت مەرگەن .

— ئۇنداق بولسا ، — دېدى تايۇق ، — ئاينۇران مومىاي بىلەن ئۇجۇلخان كۇزلەك ، تىكەنلىك بىلەن ئابدال ، قاراقوشۇن پەدىسىنى ئارىلاشتۇرۇپ قۇيسا قانداق ؟

ھەممىسى تايۇقنىڭ تەكلىپىنى توغرا تاپتى .

ئۇلار بىردىن بېلىق يەپ ، بېلىق شورپىسىغا چېلىپ ئەتكەن ئۇجۇل ئۇمىچى ئىچىشتى . تاماق يېيىلىپ بولغاندىن كېيىن تايۇق :

— ئوماق ، يۇز كۆرۈشتۇق ، ئوبدان تۇرۇپسىلەر . بىز ئەسلىدە ئىككى - ئۈچ كۈن تۇرۇپ قايتارمىز ، دەپ ئويلىغانىدۇق . كېلىۋېتىپ كىشىلەردىن بىلىشىمىزچە ، بۇغداي تېرىقچىلىقى كېچىكىدە ئون بەش - يىگىرمە كۈن ئىچىدە تۇگەپ بولۇشى كېرەك

ئىكەن . بىزنىڭ ھېچقانداق تەييارلىقىمىز يوق . ئىشنى بۇ يەردىن قايتقاندىن كېيىن باشلىماقچىدۇق . ئالدىراپ قالغۇدەكمىز . شۇڭا ئەتە سەھەردە يولغا چىقىپ كەتسەكمىكىن دەيمەن ، — دېدى .

ئوماق بىرئاز ئويلىنىۋېلىپ :

— باشقا ئىش بولسا بەش - ئون كۈن تۇرۇڭلار دەيتتىم ، ئەمما تېرىقچىلىق قارالى قاتتىق ئىشكەن . بۇ ئىشقا تۇنجى قېتىم تۇتۇش قىلىۋاتقىنىڭلار ئۈچۈن تەييارلىقنى ۋاقتىدا ، پۈختا قىلىمىز . ساڭلار بولمىغۇدەك . بوپتۇ ، كۈزگىچە يا سىلەر كېلەرسىلەر ، ياكى بىز بارارمىز . يەنە بىر گەپ ، ئۆتكەندە بىز لوپ كۆلى ، كۆلشەھىرىگە بارغاندا تۆمۈرنى ئالغاچ بارغانىدۇق ، ئۇ خېلى جىق جايلارنى كۆرۈۋالدى . ئۆردەك مۇشۇ ئەتراپتىكى بىرنەچچە جايدىن باشقا ھېچ يەرنى بىلمەيدۇ . قالاچ قاناقانىڭ تەلىمى بويىچە ئېيتقاندا ، ھەممە ئادەم ئۆز يۇرتىنى بۇلۇڭ - پۇچقىقىغچە بىلىپ قويۇشى كېرەك . ئۆردەك ئون ئىككى ياشقا كىرەي دەپ قالدى . ئون ئىككى ياش — بىز قۇملۇق ئادەملىرىگە كىچىكلىك قىلمايدۇ . ئۇمۇ ئاكىسى بىلەن بىللە بارسۇن . سەپەر جەريانىدا ئانا زېمىنىڭ جايلىرىنى كۆرسۇن ، بەزى جايلارنىڭ نامىنى بولسىمۇ ئاڭلاپ بىلىپ قالسۇن ، دەيمەن . بۇ يەردىكى ئىشلارغا تۆمۈر بىلەن ئىككىمىز يېتىشىمىز ، — دېدى .

— بۇ ئوبدان گەپ بولدى . قۇملۇق بالىلىرى كىچىكىدىنلا جايلار بىلەن تونۇشۇپ ، كۆزىنى پىشۇرۇپ ماڭمىسا بولمايدۇ ، — دېدى تايۇق .

ئۆردەك بىر تەرەپتىن خۇش بولدى ، لېكىن يەنە ئاتا - ئانىسىغا تارتىشقاندەك بولدى . كېيىكچاق ئېسىگە كېلىپ ، كۆڭلى باشقىچە يېرىم بولدى .

— ئەتە سەھەر يولغا چىقمىز ، — دېدى تايۇق ، — شۇڭا بالدۇر يېتىپ ئۇخلايلى .

بايىلا دىدارلاشقانلىق خۇشاللىقى ، ئەتىگەنلىكىلا ئايرىلىدىغانلىق يېرىمچىلىقىدا كىمنىڭ كۆزىگە ئۇيقۇ كەلسۇن . ئەرلەر بۇ

ياندا ، ئاياللار ئۇ ياندا ، بالىلار يەنە بىر ياندا مۇڭدىشىپ ئولتۇرۇ-شاتتى . ئايرىلىش ئالدىدا بىر - بىرىنىڭ چىرايلىرىغا قېنىشۋال-سۇن دېگەندەك ، تولۇن ئاي سۇزۇك كۆمۈش شولىسىنى ئايىماي تۆكۈپ كەڭ دالىنى ئاپئاق يورۇتۇۋەتكەنىدى . ئۆردەك ئاياللارنىڭ قىزغىن هال - مۇڭىنى ئۇزۇپ :

— مەھەممەت ئاغا ، ئۇيقۇم كەلمەيۋاتىدۇ . هېلىقى مەتەك پولگان هەققىدىكى هېكايىنى ئېيتىپ بەرگىنە ، ئاڭلىۋالاي ، — دېدى .

مەھەممەت مەرگەن ئۆردەك كۆتمىگەن بىر تەلەپنى قويۇپ قالدى :

— ئۇنى قاچان بولمىسۇن ئاڭلىۋالسەن . ئاينۇران موماي بىلەن مەن ئەللىك نەچچە يىلدىن بۇيان ئۆزىمىز بىلىدىغان قوشاقلا-رنى غىڭشىپ قويغاندىن بۆلەك باشقىلار ئېيتقان قوشاقنى ئاڭلاپ باقمىدۇق . بۇ جەھەتتە كۆڭلىمىز بەك يېرىم ، ئۆمرىمىز قۇيقۇرۇق ئۆتكەندەكلا . توختاقنىڭ ئېيتىشچە ئوماق ، ئايقۇت ، ئۇلامخان ، ئۇجۇلخان هەم ئايسۇلۇلار ئالامەت قوشاقچىلاركەن . هېچبولمىسا ، كېتىدىغان چېغىدا بولسىمۇ ئۇلامخان بىلەن ئۇجۇلخان قوشاق ئېيتىپ بەرسە .

مەھەممەت مەرگەن گېپىنى تۈگىتىپ بولۇشىغا ئاينۇران مو-ماي ئورنىدىن تۇرۇپ ئىككى قولىنى كۆكسىگە ئېلىپ ئۆتۈنۈش قىلدى :

— شۇنداق قىلىڭلار ، ئىككى ئېغىزدىن بولسىمۇ قوشاق ئېيە-تىپ بەرسەڭلار .

بۇ ئىككى قېرىنىڭ ئەللىك نەچچە يىلنى قوشاقسىز قانداق ئۆتكۈزگەنلىكىنى ئوماق ، تايۇقلار تەسەۋۋۇر قىلالمىدى . بۇلارنىڭ شۇنچە كۆپ يىلنى قۇرغاق ئۆتكۈزگىنىگە ئىچى ئاغرىدى . بۇلارنىڭ تەلىپىنى يىرىشقا بولمايتتى . ئالدى بىلەن ئۇجۇلخان بەش كۈپلېت قوشاق ئېيتتى ، ئارقىدىن ئۇلامخان باشقا بىر سۇتۇقتا[1] ئۇرۇغ -

① سۇتۇق — كۆي - ئاهاڭ ؛ قىسىم ، بۆلەك ؛ تۈر .

تۇغقان ، دوست ـ يېقىنلىق ، مېھىر ـ مۇھەببەت مەزمۇن قىلىدىغان ئالتە كۇپلېت قوشاق ئېيتتى . ئۇلامخان قوشاقنىڭ ئىككىنچى كۇپلېتىنى باشلىشى بىلەنلا ئاينۇران مومانىڭ كۆزىدىن ياش قۇيۇلۇشقا باشلىغانىدى ، تاكى ئۇلامخان قوشاقتىن توختاپ خېلىغىچە مومانىڭ كۆزىدىن ياش تۆكۈلۈپ تۇردى ...

ئايقۇت يېنىدا ئولتۇرغان ئاينۇران مومايغا تەسەللى ئورنىدا پەس ئاۋازدا :

— كۆڭلۈڭنى يېرىم قىلما موما ، بىز بۇنىڭدىن كېيىن ساڭا كۇندە قوشاق ئېيتىپ بېرىمىز ، سەن بىزگە ئېيتىپ بېرىسەن . بۇ قاغدان ، قۇڭاچاقلىقتا قوشاق ئېيتمىساق كۇنىمىز قانداق ...— ئايقۇتنىڭ گېپىنى ئۇزۇلۇپ قالدى . ھېچكىم ئويلىمىغان ، ھېچكىم كۇتمىگەن بىر ئىش بولدى : زىل ، جاراڭلىق ئاۋازدا ئېيتىلغان قوشاق ئاڭلاندى :

كۆڭلۈڭنۇ يېرىم قىلما ،
تۆكمە موما ياشىڭنى .
بىز ھەممەمىز بالاڭغۇ ،
غەملىك قىلما باشىڭنى .
.....

قوشاق ئېيتقان تۆمۇر ئىدى . قوشاق تۇغىگۈچە تاقەت قىلالمىغان ئاينۇران مومای بېرىپلا تۆمۇرنى باغرىغا باستى : «ئالتۇن بالام» دېسە ، «ئالتۇن بالام» دەپ بېشىنى سىلاپ پېشانىسىگە ، مەڭزىگە سۆيۈپ كەتتى .

بۇ تۆمۇرنىڭ تۇنجى قېتىم ئۆزى توقۇپ ، ئۆزى ئېيتقان قوشىقى بولۇپ ، ئۇنىڭ بالىلىق بىلەن خوشلىشىپ ، ياشلىق ـ قىرانلىق قەسرىنىڭ ئالتۇن بوسۇغىسىغا قەدەم قويۇۋاتقانلىقىنىڭ بېشارىتى ئىدى ...

ئەتىگىنى ئاينۇران مومای بىلەن ئۇجۇلخان بىرلىكتە قورۇل-

غان ئۇجۇل تالقىنىغا جىگدە تىرىپى ، ئۆردەك ، غاز تۇخۇملىرىنىڭ پىشۇرۇپ قۇرۇتۇپ قويۇلغان سېرىقى ھەم قايماق بىلەن بېلىق يېغى ئارىلاشتۇرۇپ قۇيغان بېلىق پوستلىقىنى ئىشتەي بىلەن ماخ-تىشىپ تۇرۇپ يېيىشتى . بۇ تاماق ھەممىسىنىڭ تىلىغا تېتىپ ، ئاغزىدا قالدى . ئوماق ، ئايقۇت يۇرتچاپقاندىكىلەرگە سوۋغاتلىق دەپ پوستلاق قۇيمىسىدىن ئون نەچچىنى تايۇق ، ئۇجۇلخانلارغا يوللۇق تۇتتى .

4

كەلمەكچى بولغان بەش ئائىلە يەتتە ئائىلە بولۇپ كەلدى .

— گېپىڭلىدە تۇرۇپسىلەر ، ھە ، خاپان .

— بىزنى لەۋزى كۆتە ئادەملەر كۆرۈپ قالغانمىدىڭ مەھەممەت ئاغا ، ئوماققا بەرگەن ۋەدىمىزدە تۇرمىساق بولامدۇ .

— ماۋۇ گېپىڭ جايىدا ، ئوماقنىڭ قانداق ئادەملىكىنى بىلەمسەن ؟ — تۇردۇش گەپ قىلماقچى بولۇۋىدى ، مەھەممەت مەرگەن ، — توختاپ تۇر ، مەن ساڭا دېسەم ، ئوماق ئۇنداق - بۇنداق ئادەم ئەمەسكەن . كۈنچىققانبەگ بۇلاردىن ھال سورىتىپ ئادەم ئەۋەتىپتۇ . ئۇلار تۇنۇگۈن كەلگەن ، بۈگۈن ئەتىگەندە قايتىپ كېتىشتى . ئۇلارمۇ ئابدالدا تېرىقچىلىق قىلماقچىكەن . ئۇلار ئو-ماقلاردىن ھال سورىغاچ ، بىزگە تېرىقچىلىقنى ئۆگىتىپ قويارمە-كىن دەپ ئېلىپ كەتكىلى كەپتىكەن .

— ئوماق ئابدالغا كېتىدىغان بولدۇما ؟

— گېپىمنى ئاڭلىمامسەن ، خاپان ، ئوماق ئۇلارغا : «چارا بىرىنچى يۇرتۇم ، ئابدال — يېڭى يۇرتچاپقان ئىككىنچى يۇرتۇم ، بۇ يەر مېنىڭ ئۈچىنچى يۇرتۇم بولۇپ قالىدۇ» دېدى . ئابدالغا ئۆزىنىڭ ئورنىدا چوڭ ئوغلى توختاق بىلەن كېلىنىنى ئەۋەتتى .

— كەلسۇن دەپ ئابدال بېگى ئادەم ئەۋەتسىمۇ بارمىدىما ؟

— بىلىشىمچە ، ئوماقنى كۈنچىققانبەگ بەك چوڭ بىلىدىكەن ،

تېخى ئىككىسى ئاكا ـ ئۇكا بولۇشقانىكەن .
— ئوماق قېنى ، كۆرۈنمەيدۇغۇ ؟ — تۇردۇشنىڭ ئوماققا باشقىدىن ھۆرمىتى ئېشىپ بېرىۋاتاتتى . ئوماقنىڭ ئىككى قولىنى تۇتۇپ تۇرۇپ ئۇنىڭغا رەھمەت ـ تەشەككۈر ئېيتقۇسى بار ئىدى . ئەتراپقا شۇنچە كۆز يۈگۈرتۈپ ئوماقنى چېلىقتۇرمىغاندىن كېيىن مەھەممەت مەرگەندىن سورىدى .
— يىراقتىن كەلگەن ئەزىز مېھمانلارنى گەمىمىز ئالدىدىلا يولغا سېلىپ قويساق قانداق بولىدۇ دەپ ، خوتۇنى ئايقۇت بىلەن ئۇلارنى ئۇزىتىپ قويغىلى كەتتى . ھە ، ئۇلارمۇ كەلدى ، — مەھەممەت مەرگەن ئېگىز قۇم دۆۋىسى يامزىلىدىن چىقىپ كېلىۋاتقان ئوماق ، ئايقۇتنى تۇردۇشلارغا كۆرسەتتى .
ئوماق ئاتتىن چۈشۈشىگە تۇردۇش كېلىپ ئۇنىڭ ئىككى قولىنى چىڭ قىسىپ تۇرۇپ تەكرار ـ تەكرار رەھمەت ، تەشەككۈر ئېيتتى .
— ئەجەب تېزلا كېپىسىلەرغۇ ، كۆچۈپ كەلگىلى يەنە بىر بارامسىلەر ؟ — ئوماق تۇردۇشتىن سورىدى .
— بىزدەك قۇملۇق ئىچىدە ياشايدىغانلارنىڭ قانچىلىك بىرنېمىسى بولىدۇ ، كۆچۈپلا كەلدۇق ، قۇرۇق قاتماچۈقلىرىمىز قالدى شۇ .
— نەچچە ئۆيلۈك كەلدىڭلار ؟
— يەتتە ئۆيلۈك كەلدۇق . سىلەر بىلەن بىز قوشۇلۇپ توققۇز ئۆيلۈك بولدۇق . بىز ئەمدى بەردى ئاتىنىڭ توققۇز ئوتىقىغا ئوخشايدىغان بولدۇق .
مەھەممەت مەرگەن تۇردۇشقا قاراپ چەكچىيىپ قاراپ قويۇپ :
— ھەي خاپان ، بىز قانداقسىگە توققۇز ئوتاق بولىمىز ؟ ئۇلار دېگەن ئۆز ئالدىمىزغا ئات چاپمىز دېيىشىپ ، ئېتى قىردىن ئاشالماي توختاپ قېلىشقان ، بىز بولساق «ئوماقنىڭ تاختىسىدا» بىر ئوتاق بولۇپ ئىشلەيمىز ، — دېدى .

— ۋوي ، مەھەممەت ئاغا ، خاپا بولمىغىنا ، مەن ئۇنداق دې-
مەكچى ئەمەس ، بىرگە ئىشلىسەك دەپ كەلدۇققۇ ، — دېدى تۇر-
دۇش .
— ماناق دېگىن ، — مەھەممەت مەرگەننىڭ تۇتۇلغان چىرايى
ئېچىلىپ كۇلۇمسىرىدى ، — جۇدۇنۇم نەدىنمۇ تۇتقان ، تاس قاپتە-
مەن ، نەدىن كەلگەن بولساڭ شۇ يەرگە كېتىش دېگىلى .
مەھەممەت مەرگەن گېپىنى دەپ بولۇپ كۇلدى ، باشقىلارمۇ
كۇلدى . ئايقۇت :
— مەھەممەت ئاغا ، «بەردى ئاتىنىڭ توققۇز ئوتىقى» دېگەن
قانداق گەپ ئۇ ؟ — دەپ سورىدى .
— ئاڭلىشىمچە ، بۇ ئانچە ئۇزۇن بولمىغان ئىش ئىكەن ، —
مەھەممەت مەرگەن گېپىنى رىۋايەت ئېيتقاندەك باشلىدى ، —
قىيقى دەرياسى بويىدا بەردى ئاتا دەپ ئاتىلىدىغان ياشانغان بىر
يۇرت ئاتىسى بولغانىكەن . بىر كۇنلىرى ئۇنىڭ كاللىسىدا : «بىز-
نىڭ بۇ ئادەملىرىمىز بېلىقچىلىق بىلەنلا ھەپىلىشىپ ئۆتكۈچە ،
تېرىقچىلىقمۇ قېلىپ باقسا بولمامدىغاندۇ» دېگەن خىيال تۇغۇلۇپ-
تۇ . نەدىن تاپقان ، بىر يەردىن بىر تاغار بۇغداي تېپىپتۇ . بۇغدايىنى
يۇدۇگىنىچە قىيقى دەرياسىنى يۇقىرىسىغا ياقىلاپ تېرىقچىلىق قىل-
غىلى بولىدىغان يەر ئىزدەپ مېڭىپتۇ ، مېڭىپتۇ ، يەرمۇ تېپىلىپ-
تۇ . بەردى ئاتا شۇ ئەتراپتىن توققۇز ئۆي باشلىقىنى تېپىپ يەرنى
كۆرسىتىپ ، بىر تاغار بۇغدايىنى بېرىپ ، «مۇشۇ يەرگە تېرىكلار ،
تېرىقچىلىق قىلىكلار» دەپتۇ . توققۇز ئۆيلۈك كىشى توققۇز قىر-
لىق يەر ئېچىپتۇ ، ھەربىر ئۆيلۈك بىر ئوتاق بولۇپ ، ھەرقايسىسى
ئۆز ئېتىزىغا قارىتىپ بىردىن جەمئىي توققۇز ئېرىق چېپىپتۇ ،
تاغاردىكى بۇغدايىنى چاملاپ توققۇزغا بۆلۈپ ، ئۆز ئۇلۇشلىرىنى
ئېتىزلىرىغا چېچىپتۇ ، ئاندىن سۇ ئېچىپتۇ ، ئېرىقلار قول سالا-
لىرىدەك يېقىن - يېقىن ئېلىنغاچ ھەم يەر قۇمساقىغۇ بولغاچ ،
ئۇنىڭ سۇيى بۇنىڭغا ، بۇنىڭ سۇيى ئۇنىڭغا ئۆتۈشۈپ ، قىرلىرىنى
بۆسۈشۈپ ، ئازغىنە سۇ ئېتىزغا كىرىپتۇ . قالغان سۇلار بوش

يەرگە ئېقىپ كېتىپتۇ . قايتىدىن ئېرىق چېپىپ سۇ ئەكىلىپ بولغۇچە تېرىقچىلىقنىڭ ۋاقتى ئۆتۈپ كېتىپتۇ . بىر تاغار بۇغداي چېچىلغىنىچە تۇگەپتۇ ، ئەمما ئۇ يەرنىڭ ھازىرغىچە «توققۇز ئوتاق» دېگەن قۇرۇق نامىلا قاپتۇ .

— ماڭا جۇدۇنۇڭ ئۆرلىگىنى شۇنىڭدىنكەن - ھە ، قېرى .

تۇردۇشنىڭ گېپىگە قارىتا مەھەممەت مەرگەن گەپ قىلماقچى بولۇۋىدى ، ئوماق ئېغىز ئېچىپ :

— بولدى ، بولدى ، بىزمۇ قۇرۇق گەپ بىلەن ۋاقىتنى ئۆتكۈزۈۋەتمەيلى ، قىلىدىغان ئىشىمىز جىق ، ۋاقىت ئاز ، — دېدى .

— مانا ماۋۇ نەق گەپ . ئوماق سەن دېگىن ، قانداق قىلىمىز ؟ — تۇردۇش خۇددى ئوماقنىڭ كونا ئۇلپىتىدەك گەپنى ئۇزۇپلا قىلدى .

— مېنىڭ مەسلىھىتىم ، — دېدى ئوماق مەھەممەت مەرگەنگە قاراپ ، — ئاياللار يەتتە ئۆيلۈك قاتماچۇق ياساش ئىشىنى قىلسا ، بۇنىڭغا مەھەممەت ئاغا مەسئۇل بولسا ، — ئوماق ئۇنىڭ ياشىنىپ قالغىنىنى نەزەرگە ئېلىپ ئۇنى ئايدى ، — قالغان ئەرلەرنىڭ ھەممىمىز تەييار قىلىنغان يەرنى تېرىش ، يەنە يېڭىدىن يەر ئېچىش ئىشىنى قىلساق ، قانداق دەيسىلەر .

— ئوماق ، مېنى قېرى دەپ خوتۇنلار ئارىسىغا تاشلاپ قويما . مېنىڭمۇ تېرىقچىلىقتىن ئاز - تولا خەۋرىم بار ، پايدام تېگىپ قالىدۇ .

مەھەممەت مەرگەننىڭ گېپىگە ئوماقمۇ ، باشقىلارمۇ كۈلۈپ كېتىشتى .

— ئۇنداق بولسا ، ئۆزۇڭ قايسى ئىشنى خالىساڭ شۇنى قىل ئاغا ، ئاياللارغا ئايقۇت بىلەن تۇردۇشنىڭ خوتۇنى تىللاخان ئىككىسى ھە - ھۇ دېيىشسە قانداق . ئىشنى چۈشلۈك تاماقنى يەپ بولۇپلا باشلىۋەتسەك .

ئوماقنىڭ مەسلىھىتىنى ھەممىسى توغرا تاپتى .

قاتماچۇق ياساش لوپ ئاياللىرىغا ناتونۇش ئىش ئەمەس ، ئې-

غىر ئىشمۇ ئەمەس . كىرەكلىك ياغاچ ، غالدىراڭ ، قاغدان قو-
مۇش ، يېكەن يېقىن ئەتراپتىلا بار . يېڭى كەلگەنلەر ئۆزلىرىگە
قاتماچۇق ياسايدىغان يەرنى تاللاپ بەرسىلا ئىشلار يۈرۈشۈپ كېتە-
دۇ . ئاياللار ئايقۇت ، تىللاخانلارنىڭ ئۇيۇشتۇرۇشى ، ئاينۇران
مومانىڭ ئارىلاپ مەسلىھەت بېرىپ تۇرۇشى بىلەن ئىشلىرىغا
قىزغىن كىرىشىپ كەتتى .

ئوماقلار كۇزدە تەييارلىغان يەرنى كۇز ئوتتۇرىسىدا قىر چۆك-
كۇچە سۇغا باستۇرۇپ قاندۇرۇۋەتكەچكە ، يەرنىڭ نەملىكى ئوبدان
ئىدى . ئەگەر يەرنى ئاغدۇرۇپ ئاندىن ئۇرۇق چاچمىز دېسە ،
يېڭىدىن تەييارلىنىدىغان يەر تېرىشقا ئۇلگۇرمەيتتى . شۇڭا يەرنىڭ
قۇمساڭغۇ - يۇمشاقلىقىغا ئاساسەن ئالدىن ئۇرۇق چېچىپ ، ئاندىن
تىرمىلاپ ، سۆرەم سېلىپ ئۇرۇقنى توپىغا چۆكتۇرۇۋەتمەك بو-
لۇشتى . ئۇرۇقنى ئوماق ئېتىزلار بويىچە ئۆزى چاچتى . ئۇرۇقلار-
نىڭ يەرگە تولۇق چۆكۇشى ئۈچۈن مەھەممەت مەرگەننىڭ تەكلىپى
بويىچە يەرنى ئۇزۇنىغا بىر تىرمىلاپ ، توغرىسىغا يەنە بىر تىرمە-
لاپ ، ئاندىن سۆرەم سالدى . ئەمدىكى ئىش يېڭى يەرنى تاللاش ،
قىر سېلىش ، ئېرىق ئېلىپ سۇغىرىش ، تېرىشتا قالدى . ۋاقىت
چىڭ تۇتۇلمىسا ئۇلگۇرمەيتتى . بۇنىڭدىمۇ مەھەممەت مەرگەن بەر-
گەن تەكلىپنىڭ رولى چوڭ بولدى .

— ۋوي ، ۋوي ، مەھەممەت ئاغا ، سەن ئۆمرۈڭ بويى ئالىقانچە
يەر تېرىپ باقماي بېلىقچىلىق ، ئوۋچىلىق بىلەنلا ئۆتكەن تۇرساڭ ،
تېرىقچىلىقنىڭ بۇنداق يوللىرىنى سەن نەدە يۈرۈپ بۇنداق ئۆگىنىـ
ۋالغان ، — دېدى تۇردۇش مەھەممەت مەرگەنگە ھەيران قېلىپ .
مەھەممەت مەرگەن كەلتۇرۇپ جاۋاب بەردى :

— ھەي تۇردۇش ، سەن خاپا بولۇشتىن كۆپ بۇرۇن ،
ئاناڭنىڭ ئەمچىكىنى شوراپ يۈرگەن چاغلىرىڭدا ، مەن تىكەن-
لىك - كۇزلەكنىڭ ئاقساقىلى سېيىت تۆگىنىڭ يېرىنى تېرىيە-
تىم . ئوۋچىلىق ، مەن ئۇنىڭدىن قۇتۇلغاندىن كېيىنكى ئىشىم .
مۇشۇ پاراڭدىن كېيىن ئوماق ھەم تۇردۇش ۋە ئۇنىڭ ھەمـ

راهلىرى مەھەممەت مەرگەننىڭ تېرىقچىلىققا دائىر ھەرقانداق تەكـ
لىپ ، مەسلىھەتلىرىگە ئەستايىدىل قارايدىغان بولدى .
بۇغداي تېرىيدىغان يەر دەرھال تەييار قىلىنمىسا بولمايتتى .
ئوماق بىلەن مەھەممەت مەرگەن ئەتراپىنى ئاتلىق ئايلاندى ، كۆر-
دى ، ئاخىر پەسرەك بىر سوزۇق يەرنى تاللىدى . بۇ يەرنىڭ توپا
قەۋىتى ياخشى بولۇپ ، يۇلغۇن ، چىگە ، قۇڭاچاق ، قاغدان ، سايغان
قومۇش ، چاكاندىلار ئۆسكەن بولسىمۇ ، يىل بويى سۇ كۆرمىگەچكە
ئاينىيالمىغاندى . ئەگەر بىرەر قېتىم سۇ كىرىدىغان بولسا ، بۇ
چانقال ، ئوتلارنىڭ باراقسانلاپ كېتىشىدە گەپ يوق . ئەمدىكى گەپ
سۇنى قانداق ئەكىلىشتە قالدى . ئۇلار تاللىغان يەر بىلەن ئېقىن
ئارىلىقىنى ، ئېگىز ـ پەسلىكىنى ئوبدان تەكشۈرۈپ ، سۇنى باشلاپ
كېلىشنىڭ ئانچە كۈچ كەتمەيدىغان ئەپلىك يولىنى تېپىۋالدى .
تاللىغان سوزۇق يەرنىڭ بىر تەرىپىدىكى دۆڭلۇكنىڭ ئارقىسىدا
بىر ئېقىن ئىزىنى بايقىدى . ھەقىقەتەن بۇ بىر تاراق ئېقىن ئىزى
بولۇپ ، تىنىپ كەتكەنلىكى بىلىنىپلا تۇراتتى . ئېلىنغان ئېچىق
بېشىمۇ ناھايىتى توغرا ئىدى . بۇلارغا قاراپ ئوماق خىيالغا چۆكۈپ
قالدى : «بۇ قايسى چاغلاردىكى ئېقىن بولغىيدى ؟ بۇرۇنقىلار بىزگە
ئوخشاش بېلىق يەپلا ئۆتمەي ، يەرمۇ تېرىغان چېغى . قايسى بوۋىلە-
رىمىز تېرىقچىلىقنى تاشلاپ بېلىقچىلىققا ئۆتۈۋالغانكىن ، نېمىش-
قا ؟ بۇلارمۇ قالاچ قاناقا ئېيتقان ئەجدادلار ئىزىمىدۇ ؟ »
ئېقىن ئىچىدىكى تىندۇرما توپا ـ قۇملارنى بىرقۇر تارتىۋې-
تىپ ، دۆڭدىن ئېقىن يولى ئاچسىلا ئىش پۈتەتتى . بۇلارنىڭ تەلـ
يىگە دۆڭ ئېگىزمۇ ئەمەس ، كەڭمۇ ئەمەس ئىدى ، ئېرىق ئېچىشقا
ئانچە كۈچ كەتمەيتتى . بۇلاردا ھازىر كۈچ يېتەرلىك ئىدى . بۇ
ئىشلارمۇ بىر كۈندە تۈگىدى . بىر نەرسە ھەممىنى ھەيران قالدۇر-
دى . باش ئېچىق ئېچىلىۋاتقاندا ، قۇم ـ توپا ئاستىدىن سۇنۇق
دەستىسى قاردىاپ ، چىرىپ كەتكەن بىر كەتمەن چىقىپ قالدى .
كەتمەن تۆت بۇرجەك بولۇپ ، كەتمەننىڭ ئۆزىمۇ ، جۇلدىسىمۇ
ئوماقلارنىڭكىدىن چوڭ ئىدى . كەتمەننىڭ ئىككى يۈزى داتلىشىپ

كەتكەن بولۇپ ، داتنىڭ قېلىنلىقىغا قاراپ كەتمەننىڭ كۆمۈلۈپ ياتقىنىغا ئۇزاق بولغانلىقىنى بىلگىلى بولاتتى . ئۇلار كەتمەننى قولدىن قولغا ئېلىپ قاراشتى ، ھەيران قېلىشتى ، لېكىن ئۇلاردا كەتمەنگە بولغان ھەيران قېلىشتىن باشقا ئۇنىڭ تېپىلىشىغا ، ئۆتۈشى ـ كەچۈرمىشىگە قارىتا ھېچقانداق قىزىقىش ئالامىتى كۆرۈلمەيتتى . ئۇلارنىڭ نەزىرىدە ئۇ بىر ئەسكى كەتمەن ئىدى . پەقەت ئوماق بىلەن تۆمۈر باشقىچە ئويدا ئىدى . «بۇرۇن بۇ يەردە ئادەملەر ياشىغان ، تېرىقچىلىق قىلغان ، لېكىن نېمە سەۋەبتىندۇر كۆچۈپ كەتكەنمۇ ، نېمە بولغان ، بۇ يەر ئادەمسىز قالغان . ئۇلاردىن يالداما بولۇپ مۇشۇ كەتمەن بىلەن تىنىپ كەتكەن ئېرىق ـ ئېقىن ئىزىلا قالغان» ئوماق شۇنداق ئويلاپ يەنە تېمەنپۇدىكى قەبرىستانلىقنى كۆز ئالدىغا كەلتۈردى . ئوماق يېنىدىكىلەرگە قاراپ دېدى :

— بۇ كەتمەننى مەن ساقلاپ قويايي . بۇ يەردىكى تېرىقچىلىق تۈگىگەندە يېڭى يۇرتچاپقانغا بارىمەن ، شۇ چاغدا بۇنى ئالغاچ بېرىپ كۈنچىققانبەگ ۋە باشقىلارغا كۆرسىتەي .

تۆمۈرمۇ كەتمەنگە ئاتىسىغا ئوخشاش بەكلا قىزىقىپ قالدى ، ئۇنى ئاتىسىنىڭ قولىدىن ئېلىپ نەچچە ئۆرۈپ ئالدى ـ كەينىگە قارىدى . جۇلدىسىدا تۇرۇپ قالغان دەستە قالدۇقىدىكى قۇم ـ توپىنى قېقىپ چۈشۈرۈۋەتكەندى ، قېقىلغان شىنا ئورنى بولسا كىچىك ، چىمچىلاق چوڭلۇقىدا تۆشۈك كۆرۈندى . تۆمۈر بىرنەچچە تۇپ قۇرۇق چىگىنى ئوشتۇپ تالا چىقىرىپ ئېشىپ ، كەتمەن جۇلدىسىدىكى تۆشۈكتىن ئۆتكۈزۈپ مۇرىسىگە ئېسىۋالدى . ئوغلىنىڭ بۇ ئەستايىدىللىقىغا قاراپ ، ئوماق ئىچىدە : «يارايسەن ، مەن دائىم دەپ كېلىۋاتقان قاناقانىڭ گەپلىرى ئېسىڭدە ئىكەن» دېدى . تۆمۈر كەتمەننى كەچتە ئاتا ـ ئانىسىنىڭ گەمىسىگە ئەكىرىپ ئاۋايلاپ ئېسىپ قويدى .

ئەتىسى چۈشكىچە يەر «بۇرنى ـ قۇلىقىغچە» سۇغا قاندۇرۇۋېتىلدى ، ئۆتۈپ كەتسە يەنە تۆت كۈندىن كېيىن ھەيدەپ تېرىشقا بولاتتى . تۆت كۈن بىكار تۇرماسلىق كېرەك . قوناق تېرىيدىغان

يەرنى تاللاش ، تەييارلاش كېرەك . ئاياللار ساتمىلارغا كېرەكلىك قومۇش ، يېكەنلەرنى تەق قىلىپ قويدى . ئۇنى تىكلەشكە بىر كۈن بولسىلا كۇپايە . ۋاقىت كەڭرەك بولغاچقا ، بۇ ئىشتا ئوماق بىلەن مەھەممەت مەرگەن تۇردۇش ، تۆمۈرلەرنىمۇ ئېلىپ تۆتى بىرلىكتە ئاتلىق خېلى يەرلەرنى ئارىلىدى ، يەرنى كولاپ توپا قاتلىمىنى كۆردى ، سېلىشتۇردى . مەھەممەت مەرگەن بىر نەرسىنى ئويلاپ قالغاندەك بىر تەرەپكە قاراپ تۇرۇپ كېتىپ ، تارىم دەرياسىنىڭ تۆۋەن تەرىپىنى[1] كۆرستىپ :

— ئوماق ، ئاۋۇ تۆپىلىكنىڭ ئۇ تەرىپىدە بىر تۈزلەڭ بار ، تۈز بولغاندىمۇ تۈزلەپ قويغاندەكلا ، ئارىلاپ تېخى ئېتىز قىرىدەك ئىزمۇ بار . بېرىپ كۆرۈپ باقايلىمۇ ، — دېدى .

بوۋاينىڭ گېپىنى ئوماقنى بەكلا قىزىقتۇردى . ئۇ : «ماقۇل» دەپلا شۇ تەرەپكە ئات سالدى . قالغانلارمۇ ئۇنىڭ ئارقىسىدىن ئات چاپتى . ئوماق تۆپىلىككە چىقىپ ئالدىغا قاراپ ھەيران قالدى ۋە خۇشاللىقىدىن : «ۋاھ !» دەۋەتتى . ئۇنىڭ كۆز ئالدىدا كەڭ كەتكەن بىر تۈز ، تارىم سۈيىدەك سۈزۈك كۆك ئاسمان بىلەن يۇزلىنىپ يېيىلىپ ياتاتتى . ئوماقنىڭ تۇيغۇسىدا تۈز قۇچاق ئېچىپ ئۇنى كەل دەپ چاقىرىۋاتقاندەك ئىدى . ئوماق شۇ تاپتا گويا بىتاقەتلىك ئېتىغا مىنىپ تۇرغاندەك ئىدى . ئۇ ئېتىنى قاتتىق دېۋىتىپ ، ئۆزىنى ئاشۇ قۇچاققا ئاتقاندەك چاپتى ، ئاتتىن چۈشۈپ ، توپىدىن قولىغا بىر ئوچۇم ئېلىپ قاراپ : «پاھ !» دېدى . يەر يىلدا نەچچە قېتىم ئوغۇتلاپ تۇرغاندەك قارا توپىلىق ئىدى . ئوماق قەدەملەپ كۆردى . مەھەممەت مەرگەن ئېيتقاندەك ، ھەر ئەللىك قەدەم ئەتراپىدا بىر قىر ئىزى بار ئىدى . ئۆزى ئۇزۇنىغا قەدەملىدى ، تۇردۇش بىلەن تۆمۈرنى توغرىسىغا قەدەملەپ قىر ئىزىنى ساناپ بېقىشقا تاپشۇردى . قىرلاڭغان تۈز ئۇزۇنىغا ئون بىر قىر — بەش يۈز قەدەم بولۇپ ، توغرىسىغا بەزى قىرلارنىڭ ئۇزۇن-

---

① بۇ يەردە ئېيتىلغان تۆۋەن تەرەپ ، تارىمنىڭ ئومۇمىي مۇساپىسىدىن ئېيتقاندا ئوتتۇرا ئېقىن .

لۇقى ئىككى يۈز قەدەم ، ئەڭ قىسقا قىر سەكسەن قەدەم چىقتى . دېمەك ، يەر ئەملي شارائىتقا قاراپ قىرغا ئېلىنغانىدى . يەرنىڭ ئوتتۇرىسىدا بىر ئېرىق ئىزى بار بولۇپ ، ئوماق مۇشۇ ئېرىقتىن سۇ ئىككى يانغا ئېچىلىپ ئېتىزلارنىڭ سۇغىرىلغانلىقىنى قىياس قىلدى . سەپسېلىپ ئايلىنىۋىدى ، كەڭ بىر ئېرىق ئورنىنىڭ ئىزى بايقالدى . بۇ ئىز ئۇزۇن بولۇپ ، بېشى تارىم دەرياسىنىڭ بىر تارماق قۇرۇق ئېقىن ئىزىغا تاقاشتى ، ئاخىرى بولسا قىرلانغان يەردىن ئۆتۈپ نېرىسىغا سوزۇلغاندەك ئىدى . ئەمدى ئوماقلار دۇچ كەلگەن بىر ئىش غول ئېرىققا نەدىن سۇ باشلاش ياكى باشقا يەردىن ئېرىق ئېلىش ئىدى . ئوماقنىڭ تازا بېشى قاتتى . قانداق قىلىشنى بىلەلمەي قالدى . يەر شۇنداق ياخشى ، لېكىن سۇ مەسىلىسى چوڭ ئىش بولۇپ قالدى .

— مەن قارىسام ، — دېدى مەھەممەت مەرگەن سېيىتكۆل تەرەپنى كۆرسىتىپ تۇرۇپ ، — بۇ تۇز سېيىتكۆلدىن پەستەك قىلىدۇ . باشلىمىنى كۆلدىن ئېلىپ ، يۇقىرى تەرەپتىن بىر ئېرىق چېپىپ ئەكېلىپ ، ئۇنى كونا ئېرىق ئىزىغا چۈشۈرۈۋەتسەك بولىدىغاندەك قىلىدۇ ، لېكىنزە ، بەك ئىشلەپ كەتكۈدەكمىز .

ئوماقنىڭ كۆڭلى پاللىدە ئېچىلىپ كەتتى . يەر شارائىتىنى ياخشى بىلىشنىڭ قانچىلىك مۇھىملىقىنى ئوماق تېخىمۇ چوڭقۇر تونۇپ يەتتى . «ئۇنى ئاياللار قاتارىغا قوشۇپ قويۇپ ، تاس قاپتىمەن بۇ ئەقىلدىن مەھرۇم قالغىلى» دېدى ئۆزىگە ئىچىدە .

— باركاللا ، بوۋا ، قالتىس مەسلىھەت بەردىڭ ، ئۇنچىلىك ئىش قانچىلىك ئىش . «ئاتقا مىنگەشمە ، مىنگەشسەڭ قاقشىما» دېگەن گەپ بار . بىز بۇ ئىشنى ئۆزىمىز خالاپ قىلمۇاتقاندىكىن ، كۆڭۈللۈك بىلىنمىدۇ ، — دېدى ئوماق .

بۇغدايلار ئۆز قەرەلىدە تېرىلدى . ساتمىلارمۇ ياسىلىپ بولدى . قوناقلىق يەرمۇ كۆڭۈلدىكىدەك تەييار قىلىنىپ ، تېرىپ قولدىن چىقىرىلدى . ئەمدى تۇرالغۇ ئۆي سېلىۋېلىشقا قول بوشىدى .

5 ـ ئاي . ھاۋا خېلىلا ئىسسىپ قالدى . بۇغداي مايسىلىرى كۆرپە قىياق بولۇپ قىر ياپتى . قىرقىپ قويغاندەك تەپتەكشى بۇغدايزار يېشىل دالا ، كۆل سۇيىدەك چايقىلىپ كىشىنىڭ زوقىنى كەلتۈرەتتى .

— كۆردۈڭمۇ ، خاپان ، — بىر كۈنى مەھەممەت مەرگەن بۇغدايلىقنى ئاتلىق ئايلىنىپ كېتىۋېتىپ يېنىدىكى تۇردۇشقا زوق بىلەن سۆزلىمەكتە ئىدى ، — مەنغۇ ياش چېغىمدا كىشىگە ئىشلەسەممۇ بۇغداي تېرىپ ، خامان تېپىپ ، ئاش ئېلىپ باققان . سەن بېلىق تۇتۇش ، توشقان سوقۇش① ، ئوۋ ئوۋلاشتىن باشقىنى بىلمەيتتىڭغۇ دەيمەن . مانا يەر ئېچىپ بۇغداي ، قوناق تېرىدۇق ، ئەتە ـ ئۆگۈن بۇغداي ئورۇيمىز ، خامان تېپىمىز ، قوناق ئۈزۈپ ، قوناق سوقمىز ، ئاندىن نېمە قىلىمىز دېمەمسەن ، ئاندىن بۇغداي ، قوناقنى يارغۇنچاقتا ئېزىپ ئۇن قىلىمىز ، ئۇنىدا ھەر خىل تاماقلارنى پىشۇرۇپ يەيمىز .

تۇردۇش مەھەممەت مەرگەن دەۋاتقان ئۇ ئىش ، ئۇ نەرسىلەرنىڭ بەزىلىرىنى ئاڭلىغان بولسىمۇ ، كۆپلىرىنى كۆرۈش تۇگۈل ئاڭلاپمۇ باقمىغانىدى . شۇڭا مەھەممەت ئاغىنىڭ ئاغزىغا قاراپلا قالدى . ئۇمۇ ئۆزلىرى تېرىغان بۇغداي ، قوناقلارنىڭ بۇنداق تەكشى ، بولۇق ئۆسۈپ دولقۇنلىنىشلىرىغا قاراپ ئىچ ـ ئىچىدىن زوقلىنىپ كېتىۋاتاتتى . مەھەممەت مەرگەننىڭ گەپلىرى ئۇنىڭ زوقىنى پىلتا بولۇپ ئوت ئالدۇرۇۋەتتى . ئۇ بۇغداي ئورۇپ ، خامان تېپىدىغان ، قوناق ئۈزۈپ ، قوناق سوقىدىغان چاغنىڭ تېز-رەك كېلىشىنى تەقەززاسى تاق بولۇپ كۈتۈپ بىتاقەتلىنىدىغان بىر خىل ھېسسىياتقا كېلىپ قالدى . ئۇلار بۇغداي ، قوناقلىقنى ئايلىنىپ كەلگەن كۈنى كەچتە ، ئوماق ئۇلارغا مەسلىھەت سېلىپ

① توشقان سوقۇش — مەخسۇس ياسالغان قىسقا كالتەك بىلەن توشقاننى ئۇرۇپ تۇتۇش .

مۇنداق دېدى :

— ئەمدى ئۆي سېلىش ئىشىغا تۇتۇش قىلمىساق ، كېيىن ئالدىراپ قالىمىز . بۇغداي ئورمىسىغا بىر يېرىم ئايدەك ۋاقىت بار . مۇشۇ بوش ۋاقىتتا كېرەكلىك كېسەكلەرنى قۇيۇپ ، بولسا ئىشىك ، دېرىزىلەرنىمۇ ياسىۋالساقمىكىن دەيمەن . سىلەرچە قانداق ؟

— بىزنىچۇ ، ئوماق ، سۆرۈ ، قاتماچۇق ياسا دېسەك ، دېگىنىڭدەكمۇ چىرايلىق ياسىۋېتىمىز ، — تۇردۇش مەھەممەت مەرگەنگە قاراپ ، — شۇنداقمۇ ئاغا ، — دەپ قويدى ، — لېكىنزە ، سەن دېگەن ئۇ ئىشلارنى بىز زادى بىلمەيمىز . سەن نېمە دېسەك ، قانداق قىل دېسەك ، بىز شۇنى قىلايلى . بۇ ئىشتا بىزگە مەسلىھەت سېلىپ يۈرمەي بۇيرۇۋەر .

مەھەممەت مەرگەنمۇ :

— خاپىان راست گەپنى قىلدى . بۇ ئىشقا ئۆزۈك ئىگە بول ، — دېدى .

ئوماق يۈرتچاپقاندىن چارىغا كېلىدىغاندا ئېلىۋالغان ئىككى كېسەك قېلىپىنى بۇ يەرگىمۇ ئالغاچ كەلگەنىدى .

— بىزدە ھازىر كېسەك قېلىپىدىن ئىككىسىلا بار . مەن چارىغا بېرىپ كېسەك قېلىپىدىن تۆت - بەشنى تېپىپ كەلگەچ ، ئالىباي ئاقساقالدىن بىرقانچە ياغاچچى سوراپ كېلەي . مەن كەلگۈچە ئىككى ئادەم كېسەك قۇيسا ، قالغانلار قۇرۇق توغراقتىن كېسىپ تۇرسا ، قانداق ؟ ئىزدەپ بېقىشلار ، داغا[1] بولسا تېخىمۇ ياخشى ، — دېدى .

— بىز دېدۇققۇ ، — دېدى مەھەممەت مەرگەن ، — ئىش سەندىن ، قىلىش بىزدىن دەپ . سەن خاتىرجەم بېرىۋەر ، كېسەكنى سەن كۆرسىتىپ - ئۆگىتىپ قويغاندەك قۇيۇپ تۇرىمىز .

بىر ھەپتىنىڭ ئالدىدا ئوماق ، مەھەممەت مەرگەن ، تۇردۇش قاتارلىق بىرقانچەيلەن ئۆي سالىدىغانغا يەر تاللىغىلى چىقىشقاندا .

---

① داغا — توغراقنىڭ قۇرۇپ ئاقىرىپ كەتكىنى داغا دېيىلىدۇ .

دى . ئۇلار تېرىقچىلىققا يېڭىلا قەدەم قويدى ، يەنىلا بېلىقتىن ئايرىلسا بولمايتتى ھەم ئايرىلالمايتتى . كۆپ ئارىلاپ ، كۆپ يەرنى كۆرۈپ ، ئاخىر دەريا ، كۆلگىمۇ يېقىن ، تېرىقچىلىق قىلىدىغان يەرگىمۇ يىراق ئەمەس ، «قاراساچ ئايىم دۆڭى» تەرەپتىكى بىر ئېگىزرەك يەرنى مەھەللە قىلىشقا تاللىدى .

ھەر يىلى 7 ـ ، 8 ـ ئايلاردا كېلىدىغان چوڭ كەلكۈن ھەممە يەرگە يامراپ ، پەسرەك جاي بولسىلا ئالا قويماي بېسىپ ، بۇ قۇملۇق ئادەملىرىگە ئارامىلىق بەرمەي يۇرىكىنى سۇ قىلىۋەتكەندى . بىر زامانلاردا بۇلارنىڭ ئاتا ـ بوۋىلىرى دېھقانچىلىقمۇ قىلغان ، لېكىن دېھقانچىلىقنىڭ تازا ھوسۇلىنى ئالىدىغان چاغدا كەلكۈن كېلىپ ، ئۇلار بىر ياز قىلغان ئەجىر ـ ئەمگىكىنىڭ مېۋىلىرىنى سۇ بېسىپ ـ ئېقىتىپ ئەكېتىدىغان چاغدا ، «قاۋۇن سۇدۇك[1] ، ئاشلىق بەدگۇپا[2] ، بوز تارىمنى ياقىلا . بالىق چۇلۇق ، قورساق توق» دېيىشىپ ، تېرىقچىلىقتىن پۈتۈنلەي قول ئۈزۈپ ، ھاياتلىق ئۈمىدىنى بېلىقچىلىققا ، قوشۇمچە ئوۋچىلىققا باغلاپ ، دەريا ، كۆل ياقىلاپ ئولتۇرىدىغان بولۇپ قالغان .

كېسەك قۇيىدىغان يەر ئۆي سالىدىغان جايدىن يىراق بولسا بولمايتتى ، يەنە تېخى شورسىز ، سېغىز توپىلىق بولۇش كېرەك . تەلىيىگە بۇنداق يەرمۇ چىقىپ قالدى . ئوماق شۇ كۈنىلا ساتما ـ كەپە ۋە گەمە ياساشتىن باشقىنى بىلمەيدىغان بۇ كىشىلەرگە كېسەكنى قانداق قۇيىدىغانلىقىنى كۆرسىتىپ قويماقچى بولدى . ئۆزى لاي ئەتتى ، لاينى ئوردىن چىقىرىپ كەتمەنىڭ كەينى بىلەن سىيرىپ ، سىلىقلاپ قويۇپ : «بۇ ، لاينىڭ تېز قېتىۋالماسلىقى ئۈچۈن» دېدى ، ئاندىن لايدىن ئون نەچچە كېسەكلىك كۈمىلاچلاپ قويۇپ ، ئالدىن راسلاپ قويۇلغان مەيدانغا بىردىن كۆتۈرۈپ ئاپىرىپ قېلىپقا قۇيۇپ بېسىپ ، تۆت بۇرجىكىنى تولۇق چىقىرىپ قېلىپنى كۆتۈرۈۋېلىپ يەنە يېنىغا قويۇپ ، پوملىما لايدىن يەنە

---

① قاۋۇن سۇدۇك — قوغۇن سۇيدۇك .
② بەدگۇپا — ۋاپاسىز .

كۆتۈرۈپ كەلدى. قاراپ تۇرغانلارغا قېلىپقا كىرگەن لاينىڭ تۆت بۇرجەك بولۇپ قېلىشى ئاجايىپ قىزىقارلىق كۆرۈنۈپ كۆلۈپ كېتىشتى. مەھەممەت مەرگەن ئۆينى كۆرگەن بولسىمۇ، كېسەك قۇيغانىنى كۆرۈپ باقمىغاچقا، ئوخشاشلا ئۇنىڭغىمۇ قىزىق تۇيۇلدى، لېكىن كۆرۈشكە قىزىق بولغىنى بىلەن قىلماق بەك تەسكە توختىدى. ئۇزگەن كۈمىلچى بىرىدە قېلىپقا پاتمىسا، بىرىدە قېلىپ يېرىم قالدى. ئاران توغرا كەلگۈدەك ئۇزسە، كۆتۈرۈپ ئاپارغۇچە يېرىمى ئارا يولدا ئۇزۇلۈپ چۈشۈپ قالدى. نېمىلا بولسۇن، كۈلۈشۈپ يۈرۈپ كېسەك قۇيۇشنى ئۆگىنىۋېلىشتى.

ئوماق چاردىن تۆت كۈندە كەلدى، قۇيۇلغان كېسەكلەرگە قاراپ هەيران قالدى. كېسەك ئۇنىڭ مۆلچەردىكىدىن بىر هەسسە كۆپ قۇيۇلغاندى. مەھەممەت مەرگەن ئوماقنىڭ سورىغىنىغا جاۋاب بېرىپ:

— بۇ سېنىڭ ئالتۇن بالاڭنىڭ ئەقىل كۆرسەتمىدىن بولدى، — دېدى.

كېسەك قۇيۇلۇشقا باشلىغان تۇنجى كۈنى، تۆمۈر كېسەك قۇيۇۋاتقان يەرگە كېلىپ بىرئاز قاراپ تۇردى. ئۇ هېسابلاپ - چامىلاپ باقتى: لاي بىلەن قېلىپ ئارىلىقى ئوتتۇز قەدەمچە بولۇپ، بىر كېسەك قۇيۇش ئۈچۈن ئاتمىش قەدەم مېڭىشقا توغرا كېلىدىكەن، مۇشۇ ئارىلىقتا قېلىپ بوش تۇرۇپ قالمىدىكەن. تۆمۈرنىڭ كاللىسىغا بىر ئەقىل كەلدى، ئويلىغانلىرىنى مەھەممەت مەرگەنگە ئېيتتى.

— بولمىغاندەك قىلمۇغۇ، شۇنداق قىلىپ باقايلى، — دېدى مەھەممەت مەرگەن.

ئىككى قېلىپتا كېسەك قۇيۇۋاتقان ئىككى ئادەم بىر قېلىپتا قۇيۇپ باقمىغان بولدى. بىرى كۈملاچ لاينى قېلىپقا بېسىپ، قېلىپنى تارتىۋېلىپ يېنىغا قويۇپ قايتىپ ئارا يولغا كېلىشىگە، يەنە بىرى كۈملاچنى كۆتۈرۈپ كېلىپ قېلىپقا باستى...

— بولمىدىكەن، قېلىپ بوش قالمايدىكەن، قېلىپنىڭ ئازلىقى-

مۇ بىلىنمەيدىكەن ، ئىش ئاينىيدىكەن ، — دېيىشتى مەھەممەت مەرگەن بىلەن تۇردۇش .

بۇ ئىككىسى ھەم تۆمۈر ئۇچى مەسلىھەتلىشىپ ھازىرچە ئىكىكى قېلىپقا تۆت ئادەم ئورۇنلاشتۇرۇپ تۇرىدىغان بولدى . بىرىنچى ، ئىككىنچى كۈنلىرى كېسەك قۇيغۇچىلار بېلىنى ئالالماي قالدى ، قۇيغان كېسەكلەرمۇ ئاينىمىدى . ئۇچىنچى كۈنىدىن باشلاپ بېلىنىڭ ئاغرىقى قويۇپ بېرىپ ئۆگىنىپ قالدى ، كۆنۈپ كەتتى . يېڭى ئىشىنىڭ قىزىقچىلىقىدا كېسەك قۇيۇشقا كىرىشىپلا كەتتى . كېسەك قۇيۇلۇۋاتقان مەيدان تالاي يىللاردىن بۇيان سۇ كۆرمەي تېگى - تېگىدىن قۇرۇپ كەتكەچكە ، ئەتىگەن قۇيغان كېسەكلەر چۈشكىچىلا نېمى يەرگە سۈمۈرۈلۈپ كېتىپ يېرىم قۇرۇپ قالاتتى .

ئوماق چاردىن ئۇستا - شاگىرت بولۇپ ئالتە ياغاچچى ، يەنە ئالىباي ئاقساقال يارەمگە قوشۇپ بەرگەن تۆت ئادەم بولۇپ جەمئىي ئون ئادەم بىلەن ئۇچ كېسەك قېلىپى ئېلىپ كەلگەنىدى . ئۇ ، مەھەممەت مەرگەن ، تۇردۇش ئۇچى مەسلىھەتلىشىپ ئىشلارنى باشقىدىن ئورۇنلاشتۇردى . ياغاچ كېسىش ، راسلاشقىلا چوڭ - كىچىك ئون ئادەم ئورۇنلاشتۇرۇلۇپ ، قالغان ئادەملەرنىڭ ھەممىسى كېسەك قۇيۇشقا ئورۇنلاشتۇرۇلدى . بۇلاردىن ئون ئادەم بەش قېلىپتا كېسەك قۇيىدىغان ، ئۇچ ئادەم لاي ئېتىدىغان ، قالغانلار كېسەكلەرنى تىكلەپ يۆلەيدىغان ، تىزىدىغانغا بەلگىلەندى .

مۇشۇ كۈنلەردە ئاينۇران مومای مەھەممەت مەرگەنگە ئوخشاش كۆڭلى ئېچىلىپ ، روھى كۆتۈرۈلۈپ بەكلا تېتىكلىشىپ كەتتى . ئايقۇتقا ھەمدەم بولۇپ ھېلى ئۇ ئايالنى بىر ئىشقا جورۇسا ، ھېلى بۇ بىرنەچچە ئايالنى ئۇ ئىشقا بۇيرۇيتتى . ئايقۇت يېڭى ئابدال - يۇرتچاپقاندىكى مەھەللە قۇرۇلۇشىدا ئايالار بىلەن ئىشلەپ يۈرۈپ خېلى تەجرىبىلىك بولۇپ قالدى . لېكىن ، بۇرۇندىن تونۇشمايدىغان ، مىجەز - خاراكتېرىنى بىلىشمەيدىغان ، ھەر خىل ياشتىكى ئايالارغا ئىش بۇيرۇپ باشلامچىلىق قىلىشتا ئايقۇت سەل ئوڭايسىرا

سىزلىنىپ قالغاندى . بۇ ئىشتا ئايـنـۇران مومای ئۇنـمـىـغا تازا ئەسقاتتى .

— خانلىرىم ، — دېدى تۇنجى كۈنى قومۇش ئورۇشقا مېڭىش ئالدىدا ئاينۇران مومای ئاياللارغا ، — بىز قاتماچۇقتا تۇغۇلۇپ ، قاتماچۇقتا چوڭ بولدۇق ، تويمىزمۇ قاتماچۇقتا بولدى . هازىرغىچە قاتماچۇقتا يېتىپ - قوپۇپ كېلىۋاتىمىز . قاتماچۇقنىڭ قانداق ياسىلىدىغانلىقىنى هەممىمىز ياخشى بىلىمىز . ئەرلىرىمىز تېرىيدىغان يەرنى هازىرلاپ ، تېرىش بىلەن بولىدىكەن . قاتماچۇق ياسايدىغانغا كېرەك بولىدىغان قومۇش ، يېكەنلەرنى تەييار قىلىش بىزگە قالدى . هەربىر ئايال ئۆزۈڭلار ئۈچۈن ياسايدىغان قاتماچۇققا ئىش قىلالايدىغان بالىلىرىڭلارنى ئېلىپ بېرىپ ، يىغقان قومۇش ، يېكەنلەرنى بىر يەرگە توپلاڭلار .

ئاينۇران مومانىڭ قىسقا - قىسقا ، لېكىن قىزىقارلىق گەپ-لىرىنىلا ئاڭلىغان ئايقۇت ، مومانىڭ هازىرقى گېپىنى ئاڭلاپ هەيران قالدى . «مۇشۇ يېشىغىچە بوۋىيى بىلەن ئىككىسىلا دالا - تۇزدە يالغۇز ياشاپ هېلىمۇ گەپلىرىنى ئۇنتۇپ قالماپتۇ دەپ هەيران بوپتىمەن . گەپ قىلماي يۈرگىنى بىلەن ، ئەسلى گەپ قورسىقىدا ئىكەن ئەمەسمۇ . قارىمامدىغان قاملاشتۇرۇپ قىلغان گەپلىرىنى» دەپ ئويلىدى ئايقۇت ئىچىدە . بۇ يەردىكى ئاياللار ئىچىدە ئاينۇراننىڭ يېشى هەممىسىدىن چوڭ بولۇپ ، ئۇلارنىڭ ئانىسى قۇرامىدا بولغاچقا ، شۇ كۈندىن باشلاپ هەممە ئايال ئۇنى ئاينۇران موما دەپ ئاتايدىغان بولدى ، هېچكىم ئۇنىڭ گېپىنى يىرمىدى .

ئايقۇت بىلەن ئاينۇران مومای ئاياللارنى باشلاپ يېكەنكۆل تەرەپكە ماڭدى . كۆپىنچە ئاياللار كالا مىنىپ ، بالىلىرىنى ئېشەككە مىندۇرۇۋالغانىدى . ئاينۇران مومايغا ئايقۇت ئۆزلىرىنىڭ ياۋاش بىر ئېتىنى مىنىپ تۇرۇشقا بېرىپ تۇردى . ئايقۇتمۇ كالىغا مىنگەنىدى . تۇنجى قېتىملىق قومۇش ئورۇشقا مېڭىش توي تارتىپ ماڭغاندەكىدەك كۈلكە - چاقچاق ، قىقاس - چۇقان بىلەن ناهايىتى

قىزغىن بولدىكى ، ھېچكىم ـ ھېچكىمدىن ياتسىراپ يۈرمىدى .
— ئورۇغان قومۇش ، يېكەنلەرنى بىر يەرگىلا توپلايمىزمىكىن دېسەم ، ھەرقايسى ئۆيلۈك ئايرىم توپلايدۇ دېدىگا موما ، — دېدى ئايقۇت توپتىن ئارقىدا كېلىۋېتىپ ئاينۇران مومايغا .
— بۇ خوتۇن ، بۇ بالىلارنىڭ قايسىسى قانداق ، بىلىمىزمۇ ؟ بىلمەيمىز . شۇڭا ئۆزۈڭنىڭكىنى ئۆزۈڭ تەييارلا دېسەك ، ئۆزىنىڭ غېمىنى ئۆزى ئوبدان قىلامدىكىن دەيمىنا .
مومايىنىڭ گېپىگە ئايقۇت قايىل بولدى . تۇردۇشنىڭ خوتۇنى تىللاخان بۇلارنى ساقلاپ تۇرغاندى . تىللاخان ئەللىك ياشقا يېقىنلىشىپ قالغان بولسىمۇ ، ئەمدى قىرىققا بارغاندەك كۆرۈنەتتى . بۇغداي ئۆڭ ، قارا كۆز ، چاچلىق ئايال بولۇپ ، بىلەكتەك ئىككى ئۆرۈم چېچى تېقىمىدىن ئېشىپ تۇراتتى . مەھەللىسىدە كىشىلەر ئۇنى : «تىللاساچ» دەيتتى ، ئېرىنىڭ ئەكسىچە كەم سۆز ئىدى . بىراق ، بىرەرسى ئۇنىڭ چىشىغا تېگىپ قويغۇدەك بولسا ، ژاي ـ ژاي ، شۇ چاغدا ئاڭلايدىغان بولسىڭىز ، ھەربىر گېپى توقماقتەك تېگەتتى ، ژەرنى تۇگمەن تېشىدىن ئېغىر ئىدى . بۇلار يېتىپ بېرىشىغا ، تىللاخان ئايقۇتتىن :
— ھەر ئائىلە ئۆزىنىڭكىنى ئۆزى يىغسا ، بەزىلەرنىڭ ئۇلاغ ـ قارىسى ئاز ، توشۇيدىغاندا قانداق قىلىدۇ ؟ — دەپ سورىدى .
ئايقۇت ئاينۇران مومايغا قارىدى ، موماي : «ئۆزۈڭ بىرنېمە دە» دېگەن مەنىدە باش ئىشارىسى قىلدى . ئايقۇت :
— قومۇشلارنى توشۇيدىغان چاغدا ئەرلەر مەسلىھەتلىشەر ، — دەپ جاۋاب بەردى .
ئاياللار ئەرلەرگە ئوخشاش ئۆز ئىشىغا كىرىشىپلا كەتتى . مەھەممەت مەرگەن بىلەن ئاينۇران مومايىنىڭ بولغىنى ئوماق بىلەن ئايقۇتنىڭ يۇكىنى كۆپ يەڭگىللەتتى .
كېسەك تىزىدىغاندا ئەر ـ ئاياللار ئارىلاش ئىشلىگەچكە ، كۈلكە ـ چاقچاقلار پات ـ پات ئەۋجىگە كۆتۈرۈلۈپ تۇراتتى . بولۇپمۇ

كېسەك تىزىشۇانقان شوخ ، تىلى ئىتتىك ياش ئاياللار لاي ئې-
تىش ، كېسەك قۇيۇش بىلەنلا بولۇپ ، كۆلكە ـ چاقچاققا ھەپسىلە-
سى يېتىشمەيۋاتقان ئەرلەرگە «تاش ئېتىپ» ئېيتقان قوشاقلىرى
قىزىق ئىدى .

بىر كېسەكنى قۇيغۇچە ،
تالىش قاپتۇ مۇكچەيىپ .
تىلى لايدا قالغانمۇ ،
قاپتۇ جىمىپ ، شۇمشەيىپ .
ئېچەم كەلسە قاشىغا ،
دادلار چېغى ئۇمچەيىپ .

قومۇش ، يېكەن ئوروۋاتقان ئاياللار ئارىسىدىمۇ قوشاق ئۇ-
زۇلمىدى . ئاياللارنىڭ روھىنى كۆتۈرۈش ، ئۇلارنىڭ بىلمەيدىغان
باشقا بىر يەرگە كېلىپ قالغاندا بولىدىغان ياتسىنىش كەيپىياتىنى
يوقىتىش ئۈچۈن ، تۇنجى كۈنلا بىرىنچى قوشاقنى ئايقۇت باشلاپ
بەرگەنىدى :

شامال كەلسە ئىرغانادۇ كامپاشى[1] ،
ياڕىم كەلسە ئېتىلادۇ ئوڭ قاشى .
بولما ياڕىم ماڭا ئالا كۆڭلىدە ،
سەندىن بۆلەك يوقتۇر كۆڭلۈم قاياشى .

تىللاخانىنى بەك قوشۇقچى دەيدۇلا ،
چىرايىغا قاراسام مەن غەم تولا .
بىلەلمىدۇق تۇردۇش بەگىم باقمامدۇ ،
دەردى بولسا مانا بىزگە ئېيتسۇنلا .

① كامپاشى — قومۇش پۆپۈكى .

ئايقۇت قوشاقنىڭ بىرىنچى كۈپلىتىدا گەپنى ئۆزىگە قارىتىپ كۈلكە كۆتۈرمەكچى بولغان بولسا ، ئىككىنچى كۈپلىتىدا ئەتەي تىللاخاننىڭ تىلىنى غىدىقلاپ ، ئۇنى گەپكە ، قوشاققا ئېغىز ئاچۇر-ماق بولغانىدى ، ئۇنۇمى ئايقۇتنىڭ ئويلىغىنىدىنمۇ ياخشى بولدى .

شۇنىڭدىن كېيىن ، ئاياللار تاڭ سەھەردە بىر - بىرى بىلەن بەس-لەشكەن تورغايلاردەك بىرىنىڭ قوشىقىغا بىرى ئۇلاپ ئېيتىپ كەڭ تۈزنى چاڭ كەلتۈرۈۋەتتى . بۇلاردىكى قىزغىنلىقنىڭ يالقۇن تەپتى ئەرلەرگە يېتىپ بېرىپ ، ئۇلارنىڭ ئىشتىياقىنى ئوت ئالدۇرۇۋەتتى . روھى بۆلەكچە ئۇرغۇپ ، هارغان ، بوشىغان پۇت - قول ئۇگىلىرىنى جانلاندۇرۇۋەتتى .

چۈشتىن كېيىنكى چاغ . هەممەيلەن قىزغىن ئىشلەۋاتاتتى .

— كېيىك - كېيىك ! ئانا - بالا كېيىك ! — كېسەك تىزىۋاتقان ئاياللاردىن بىرى گويا ئاجايىپ بىر نەرسىنى كۆرۈپ قالغاندەك ئۇنلۇك توۋلىۋەتتى .

كىشىلەر قىلىۋاتقان ئىشىدىن توختاپ ئايال كۆرسەتكەن تە-رەپكە قاراشتى . يېقىن يەردىكى بىر دۆڭدە ئانا - بالا كېيىك مۇشۇلار تەرەپكە قاراپ تۇراتتى .

— ئاپلا ، ئوقيا بولغان بولسا ...

— ئات بولغان بولسىمۇ سالما تاشلاپ يۇرۇپ ...

— جۆيلۇشمە ! ئاستا گەپ قىلىش ! ئۇ تۆمۇر بىلەن ئۆردەك-نىڭ كېيىكى ، بىزنىڭ كېيىكىمىز ! — مەھەممەت مەرگەن قەهرى بىلەن دېدى .

ئوماق بىلەن مەھەممەت مەرگەن تۆمۇرنى نەدىكىن دەپ ئەتراپ-قا قارىدى . بۇ چاغدا تۆمۇر ئاللىقاچان دۆڭنىڭ يامىزلىغا بېرىپ بولغانىدى . ئانا - بالا كېيىكنىڭ كەچمىشىدىن خەۋىرى يوق ئەر - ئاياللارنىڭ كۆزى تۆمۇر بىلەن بىللە دۆڭگە ئۆرلىمەكتە ئىدى . ئۇلار هېكايە - چۆچەكلەردە ئېيتىلىدىغان ئاجايىباتلىق ۋەقەنى ئوڭدا كۆرۈۋاتاتتى . تۆمۇر دۆڭگە چىقتى ، كېيىكچاق ئۇنىڭ ئالدىغا كەلدى . تۆمۇر كېيىكچاقنىڭ باش - بويۇنلىرىنى

سىلىدى ، كېيىكچاقمۇ تۆمۈرگە سۈۋاشتى ، قوللىرىنى پۈرىدى . تۆمۈر ئانا كېيىككە قاراپ ماڭدى . ئانا كېيىك كەينىگە ئىككى قەدەم داجىپ توختىدى ، تۆمۈرنىڭ قولىنى قايتا ـ قايتا پۈرىدى . تۆمۈر ئۇنىڭمۇ بېشىنى ، دۈمبىسىنى سىلىدى . ئانا كېيىك ھېچبىر ئىپادىسىز جىملا تۇرۇۋەردى ، ئەمما بېشىنى سەل كۆتۈرۈپ ، كېـ سەكىلىكتە تۇرغان بىر توپ ئادەمگە كۆز ئۇزمەي قاراپ ، سەگەك تۇراتتى . تۆمۈر ئانا ـ بالا كېيىكنىڭ ئوتتۇرىسىدا قولىنى ئۇلارـ نىڭ دۈمبىسىگە قويۇپ تۇراتتى .

— مەھەمەت ئاغا ، — تۇردۇش پەس ئاۋازدا گەپ قىلدى ، — بىزنىڭ كېيىك دەيسىنا ، بۇ قانداق گەپ ؟ !

— گەپ قىلما ! — مەھەممەت مەرگەن تۇردۇشقا شۇنداق دەپ ئوماقلا قارىدى ، — ھەي ، ئۆردەك يوق ـ دە . كېيىكچاق شۇنى دەپ كەلگەن ئەمەسمۇ . يەنە كېتىپ قالارمۇ ؟

— كېتىدۇ . بۇنچىۋالا ئادەمنى كۆرگەن ئانا كېيىك بالىسىنى ئەگەشتۇرۇپ كەتمەيدۇ ، كېتىدۇ .

«ئۇ توغرا ئېيتتى» دېگەندەك ، ئوماق گېپىنى تۈگىتىشىگە ئانا كېيىك ئادەملەر تۇرغان تەرەپكە تازا بىر قارىۋېتىپ ، قاتتىق بىرنى پۇشقۇردى ـ دە ، بالىسىنىڭ بېقىنىغا تۇمشۇقىدا نوقۇپ قويۇپ دۆڭنىڭ نېرىقى تەرىپىگە چۈشۈپ كەتتى . كېيىكچاق ئوماقـ لار تۇرغان تەرەپكە يەنە بىر قارىۋېتىپ ، تۆمۈرنى يەنە بىر پۇراپ قويۇپ ئۇيناقلىغىنىچە ئانىسىنىڭ كەينىدىن كەتتى . تۆمۈر دۆڭدە كېيىكچاق كەتكەن تەرەپكە قارىغىنىچە ئۇزاق تۇردى . بەلكى ئۇ ئانا ـ بالا كېيىكنىڭ قارىسى كۆزىدىن يىتكەندىن كېيىنمۇ يەنە كۆرۈنۈپ قالار دېگەن ئۈمىدته قارىغاندۇ .

بۇ كۈندىكى مەھەممەت مەرگەننىڭ ھەسرىتىنى دېمەك . كېـ يىك بالىسىنىڭ بېشىنى سىلىۋالمىغىنىغا ، ئانا كېيىككە بىر جاـ ۋۇر سۇ ، بىر باغلام ئوت بېرەلمىگىنىگە ئارمان يەپ ، ھەسرەت چەكمەكتە ئىدى .

بۇ كۈنى كىشىلەر ئالدىن كېلىشىۋالغاندەك ، تاماقلىرىنى كۆـ

تۇرۇپ ئوماقنىڭ گەمسىنىڭ ئالدىغا ئەكىلىپ يېيىشكە باشلىدى. «بۇلارغا بۇگۈن نېمە بوپتۇ» دېگەندەك ئومـاق بـىلەن ئايـقۇت بىر ـ بىرىگە قاراشتى. تۇردۇش تاماق قاچىسىنى تۇتقىنىچە ئۆرە تۇرۇپ:

— ئوماق، بايىقى ئانا ـ بالا كېيىكنىڭ ئىشى قانداق ئىش، بىزنىڭ ھېچ ئەقلىمىز يەتمەيۋاتىدۇ. سۆزلەپ بەرسەڭ، — دېدى.

— ھە، مۇنداق گەپمىدى، بۇنى ئەڭ ياخشىسى مەھەممەت ئاغا ئۆزى دەپ بەرسۇن، — دەپ مەھەممەت مەرگەنگە قارىدى.

— مەھەممەت مەرگەن بىر ئۇھسىنىۋېتىپ، ئانا ـ بالا كېيىك بىلەن ئۆزى ئوتتۇرىسىدا ۋە كېيىك بالىسى بىلەن ئۆردەك ھەم ئۆردەكنىڭ ئۆيىدىكىلەر ئوتتۇرىسىدا بولۇپ ئۆتكەن ئىشلارنى ھېكايە قىلىپ ئېيتىشقا باشلىدى...

تايۇق ئوماقلارنىڭ يېنىدىن قايتىپ كەلگەن كۈننىڭ ئەتىسىلا كۈنچىققانبەگنىڭ قېشىغا كىرگەندە، بەگ تۇلەك بوۋا بىلەن پاراڭلىشىپ ئولتۇراتتى.

— ئەجەب تۇرمايلا قايتىپ كەپسەنغۇ؟ — ئۆزئارا سالاملىشىپ بولغاندىن كېيىن، كۈنچىققانبەگ تايۇقتىن سورىدى.

— باش تېرىلغۇغا ئاران ئىككى ھەپتىدەك ۋاقىت قاپتۇ. بىز تېرىيدىغان يەر نەدە، ئىشلىتىدىغان قورال ـ سايمان قېنى؟ شۇڭا بىر كۈن تۇرۇپلا قايتتىم. ئۇلار ئوبدان تۇرۇپتۇ، يالغۇزمۇ ئەمەسكەن، — دېدى تايۇق ئاندىن ئوماق، ئايقۇتلارنىڭ سالامىنى يەتكۈزدى.

— ياخشى ئادەم نەگىلا بارسا يالغۇزچىلىق تارتمايدۇ، — تۇلەك بوۋا تايۇققا قاراپ ئۇنىڭدىن سورىدى، — قېنى ئېيتە، كىمنى ئېلىپ كەلدىڭ؟

— توختاق بىلەن ئايسۇلۇ بىز بىلەن كەلدى. توختاق تېرىلغۇ

ئىشلىرىغا خېلى پىشىپ قالغان ئوخشايدۇ .
— ۋاقىت بەك قىسكەن ، — كۆنچىققانبەگ تايۇقتىن سورىدى ، — قېنى دېگىنە ، بىزگە ھازىر دەرھال كېرىكى نېمىلەر ئىكەن ؟
— بىرىنچى قىلىدىغان ئىشىمىز تېرىيدىغان يەر تېپىش ، ئاندىن بىر ياندىن يەرنى قىرلاپ ، بىر ياندىن سۇ باشلايدىغان ئېرىق - ئۆستەك چېپىش ؛ ئاندىن يەرنى سۇغىرىپ قاندۇرۇش ، يەر ئوسىسى تاۋلاشقاندىن كېيىن ، ھەيدەپ ، ئاغدۇرۇپ ، تېرىش ئىكەن . بۇ ئىشلارنىڭ ھەممە يولىنى توختاق بىلىدىكەن ، — دېدى تايۇق ، قىلىدىغان ئىشلارنى بىلىۋالغىنى بويىچە چۈشەندۇرۇپ .
— يەرنى نېمە بىلەن ھەيدەيدىكەن ؟
— ئەسلىدىغۇ يەرنى قوش - سوقا بىلەن ھەيدەيدىكەن . ئۇنىڭ چىشى چويۇندا ، باشقا يېرى ياغاچتا ياسىلىدىكەن .قوش چىشى بولسىلا قالغىنىنى توختاق ياسىيالايدىكەن . ئوماقتا تۆتلا چىش بار ئىكەن ، ئەمما قۇملۇق ئىچىدىن بەش - ئالتە ئۆيلۈك كېلىپ ئوماقلار بىلەن بىللە يەر تېرىماق بولۇۋېتىپتۇ . ئەگەر يەرنى كېڭەيتىپ قالسا ، ئۇلارغا قوش چىشى جىددي لازىم بولىدۇ . مېنىڭچە ، دەماللىققا تىكەنلىكتىن بىرنەچچە چىش تاپقۇزۇپ كەلسەكمىكىن . تىكەنلىك ، كۆزلەكلەر چوڭ يۇرت . بىرنەچچە چىش چىقىپ قالار دەيمەن ، پەقەت بولمىغاندا تىرنا - تارماق دەپ بىر نەرسە بولىدىكەن ، ئۇنى ياغاچتا ياساشنى توختاق بىلىدىكەن . يەرنى شۇنىڭ بىلەن تاتىلاپ بوشىتىپ تېرىسىمۇ بولىدىكەن ، — دېدى تايۇق ۋە بۇغداي پىشقاندىن كېيىن يەنە نېمىلەرنىڭ لازىم بولىدىغانلىقىنىمۇ قوشۇپ قويدى .
— ۋاقىت قىسكەن ، — كۆنچىققانبەگ گېپىنى باشلاپلا ئۆرە تۇرغىنىچە دېدى ، — بىزدە ھازىر ، بىزمۇ يەر تېرىپ باقساق ، دېگەندىن بۆلەك ھېچقانداق تەييارلىق يوق ، قوش چىشى ، كەتمەن تېپىپ كېلىشكە تىكەنلىككە ھازىرلا ئادەم ماڭدۇراي . تېرىيدىغان يەرنى تاللاشقا كەلسەك ، بۇ يەردىكىلەرنىڭ ھېچقايسىمىز قانداق

يەرنى تېرىسا بولمىدىغانلىقىنى بىلمەيمىز . بۇنىڭدا توختاقنىڭ دېگىنى ھېساب بولسۇن ، ھەممىمىز شۇنىڭ ئاغزىغا قارايلى ، تۇلەك بۇۋا ، — كۈنچىقاندىبەگ تۇلەك بوۋىغا قارىدى ، — سەن توختاققا توختىكۆل ، تالىشقۇل قاتارلىق ئادەملەردىن بەش - ئالتىنى قوشۇپ بەر . تېرىيدىغان ، ئېرىق - ئۆستەڭ ئالمىغان يەرنى تاللاپ ، قىلمىغان ئىشلارنى قىلىپ تۇرۇڭلار . مەن قويدىن ئوتتۇزنى ، ئادەمدىن ئۈچنى ئېلىپ تايۇق بىلەن كورلىغا ماڭاي . تېرىقچىلىققا ، ئۇنىڭدىن كېيىنكى ئىشلارغا كېرەكلىك نەرسىلەرنى ئېلىپ كېلەيلى .

تۇلەك بوۋىمۇ ئورنىدىن تۇرۇپ :

— گوي - گوي - گوي ، ھەممە تەرەپتىن تۇتۇش قىلمىساق بولمىغۇدەك . بۇ يەردىكى ئىشلارنى ماڭا قويۇپ بەر . ئىشلارنى توختاقنىڭ دېگىنى بويىچە ئىشلەيمىز . ھازىر چىقىپ توختاق ، ئايسۇلۇ بىلەن كۆرۈشۈپ قويايلى ، ئاندىن ھەرقايسىمىز ئۆز ئىشىمىزغا ماڭايلى ، — دېدى .

ئۇلار كۈنچىققانبەگنىڭ ئۆيىدىن چىقىپ تايۇقنىڭ ئۆيىگە كەلدى . توختاق ، ئايسۇلۇلار بىلەن كۆرۈشتى ، ئوماق ، ئايقۇتلارنىڭ ئەھۋالىنى سوردى .

— ۋوي ، ماۋۇ تىلەشقۇ ، — دېدى كۈنچىققانبەگ كىرگەنلەردىن ئەيمىنىپ ئايسۇلۇغا چىڭ يېپىشىۋالغان تىلەشىنى كۆرسەتتى ، — تۇغۇلۇپلا قالسا چوڭ بولىدۇ ، ھە .

ئۇلامخان ئوماق ، ئايقۇتلار ئەۋەتكەن ئالاھىدە يوللۇق سوۋغىسى پوستلاق قۇيمىسىدىن ئون نەچچە تالنى ئوتتۇرىغا قويدى . تايۇق ئۇنىڭدىن بىرنى ئوتتۇرىدىن كېسىپ ئىككى قىلىپ كۈنچىقانبەگ بىلەن تۇلەك بوۋىغا بىر پارچىدىن بەردى .

— گوي - گوي - گوي ، بۇ پوستلاق قۇيمىسىنى كىم ئەتتى ، تەمى بۆلەكچىلىغۇ ! — دېدى تۇلەك بوۋا پوستلاق قۇيمىسىدىن بىر چىشلەم يەپلا .

ئۇلامخان :

— بۇ ، ئايقۇت بىلەن ئاينۇران مومای قاراقوشۇن - ئاينۇران

ئۇسۇلىنى بىرلەشتۈرۈپ قۇيغان پوستلاق . مەن ئۇنى قانداق قۇيىدىغانلىقىنى ئۆگىنىۋالدىم ، — دېدى ۋە مەھەممەت مەرگەن بىلەن ئاينۇران توغرۇلۇق قىسقىچە سۆزلەپ بەردى .

كۈنچىققانبەگ پوستلاق قۇيمىسىنى بىزمۇ مۇشۇنداق قۇيايلى ، بۇ پوستلاقتىن تايۇق بىلەن ئىككىمىز ئىككى تالدىن ئېلىۋالايلى . مەن تىكەنلىككە باردىغان ، قوينى ھەيدەپ كېلىدىغان ئادەم ماڭدۇ-رۇۋېتەي ، ئەمىسە بۇ يەردىكى ئىش سەن بىلەن توختاققا قالدى ، دەپ قويۇپ ، پوستلاق قۇيمىسىدىن ئىككىنى ئېلىپ چىقىپ كەتتى ...

كۈنچىققانبەگلەر شۇ كۈنى چۈشىنىڭ قايرىلىشىغا مېڭىپ 6 - كۈنى دەل يەنە شۇ ۋاقىتتا ، كورلىنىڭ قارىسۇ بويىغا يېتىپ كېلىشتى . ئەگەر ئۇلار قوي ھەيدەپ ماڭمىغان ھەم كۈنچىققانبەگ بولمىسا تۆت كۈندە كېلەتتى . كۈنچىققانبەگنىڭ بۇ يوغان كۆتەكتەك بەستىنى كۆتۈرۈپ ئىتتىك مېڭىشقا ھەرقانچە ئالماشتۇرۇپ مىنسىمۇ ئات چىدىمايتتى ، ئاستا ماڭماي ئامال يوق .

— سىلەر جاندارلارنى ئوتلاتقاچ ئۆستەڭ بويىدا ئارام ئېلىپ تۇرۇڭلار ، مەن مەدىل ئاسقالىنىڭ ئۆيىگە بېرىپ ئۇقۇشۇپ كېلەي ، — دېدى تايۇق ئاتتىن چۈشۈپ ، غانجۇغلىۋالغان نەرسە-لەرنى يەرگە قويۇپ بولۇپ . كۈنچىققانبەگ :

— مېنىڭ كورلىغا بىرىنچى قېتىم كېلىشىم . بۇ يەرنىڭ ئادەملىرىنىمۇ ، ھېچنېمىنى بىلمەيمەن . سەن بېرىپ ئۇقۇشۇپ كەل ، ئۇزۇن تۇرۇپ قالما ، بىز تۇرۇپ تۇرايلى ، — دېدى ۋە يەنە تەكىتلەپ ، — تېز قايتىپ كەل ، — دەپ قويدى .

كۈنچىققانبەگ ئاتنىسى جاھانبەگ بىلەن بىر قېتىم قەشقەرگە بارغاندىن باشقا ھېچ يەرگە بېرىپ باقمىدى . قەشقەرلىكلەرنىڭ كىيىم - كېچەك ، گەپ - سۆزلىرى ، يۈرۈش - تۇرۇشتىكى تۇزۇت - سۇلكەتلىرى ، ئاجايىپ - غارايىپ تاماقلىرى ، ئۆيلىرى ئۇنى قىزىقتۇرغان بولسىمۇ ، مىڭ - مىڭ ئادەملەر ئارىسىدا ئۆزى قىسىلىپ ، دېمى سىقىلغاندەك بولۇپ ، يەنە قۇۋۇەتلىك ئۇجۇل

تالقىنى ئۇمىچىنى ، بۇلمىقىنى ، ئۇچۇسىنى[1] ، بېلىقىنى ، كەڭ دالىسىنى سېغىنىپ ، يۇرتىغا قايتىپ كەلگۈچە كۆزى تۆت ، تاقىتى تاق بولۇپ كەتكەنىدى ، شۇنىڭدىن كېيىن لوپ دالىسىدىن چىقىپ باقمىدى . بۇ قېتىم ئۇ نىيەت قىلغان تېرىقچىلىق ئىشى بىلەن كورلىغا كېلىش ئىرادىسىگە كەلگەن . بۇ نىيەتنىڭ ئۇرۇقىنى ئۇنىڭ كۆڭۈل ئېتىزىغا قالاچ قاناقا سالغان ، كېيىن ئۇنى تۇلەك بوۋا ئاغزىدىن چۈشۈرمەي تولا دەپ كۈچلەندۈرۈپ ، بىخ سۈرگۈزۈپ مۇشۇ دەرىجىگە كەلتۈرگەنىدى .

قارىسۇ ئۆستىكى بىلەن مەدىل ئاسقالىنىڭ ئۆيىنىڭ ئارىلىقى- نىڭ قانچىلىكلىكى تايۇققا ناتونۇش ئەمەس . ئۇ يېگىرمە بەش يىلنىڭ ئالدىدا قالاچ قاناقا بىلەن بىللە كېلىپ ، ئۇنى - بۇنى ئۆگىنىۋېلىش ئۈچۈن ئاسقالىنىڭ ئۆيىدە ئون نەچچە كۈن تۇرغىنى- دى . يېقىندا ئوماق ئۇنىڭغا ئۆزىنى «قارى» ئاتىۋالغان قاسىم ئوغرى توغرۇلۇق سۆزلەپ بەرگەنىدى . ئۇ «قارى» ئوغرى ھېكايە- سىنى ئويلاپ بولۇپ ، مەدىل ئاسقال ، ئۇنىڭ ئوغلى قاسىم قارى توغرۇلۇق ئويلىدى . ئۇ قېتىمدا ئۇلار ئۇنىڭدا ياخشى تەسىر قال- دۇرغانىدى . «مەدىل ئاسقال قانداقراق تۇردىكىن ، قاسىم قارى ئۆيدە بولغان بولسا ياخشى بولىتتى» دېگەنلەرنى ئويلىدى .

تايۇق ئېگىز ئېرىق مەھەللىسىگە كىردى . كىردىيۇ ، ئەجەب- لىنىپ ھەيران قالدى . ئۆتكەنده كەلگىنىده كوچىدا ئادەملەر ئۇياد- دىن - بۇيانغا ئۆتۈشۈپ تۇراتتى . كوچىدا ھەر خىل ئويۇنلارنى ئويناۋاتقان بالىلار جىق ئىدى . ئۇلارنىڭ ۋاراڭ - چۇرۇڭلىرى ، كۈلكە - چاقچاق ، قىقاس - چۇقانلىرى مەھەللىنى بىر ئالاتتى . ئەمما بۇگۈن مەھەللە شۇنچىلىك جىمجىتكى ، گويا جىمى جاھان سۈكۈتكە چۆمگەندەك ، مەھەللىنى گۆرىستان جىملىقى باسقانىدى . كوچىدا ئادەم تۇگۈل ئىت ، مۇشۇكمۇ كۆرۈنمەيتتى . دائىم ئوچۇق تۇرىدىغان ئىشىك - دەرۋازىلار ھىم ئېتىك . بىرەر ھويلىدىن ئادەم بارلىقىنى بىلدۈرىدىغان ھېچقانداق شەپە سېزىلمەيتتى .

---

① ئۇچۇ — لوپنۇرلۇقلارنىڭ ئەنئەنىۋى تاماقلىرىنىڭ بىر خىلى .

لىق خاتىرجەملىكنى بۇزۇپ ، كىشىلەرنى ساراسىمىگە ، پاراكەندە-
چىلىككە سالىدۇ ؛ ھەددىدىن زىيادە جىمجىتلىق ئەتراپنى ، ھەممە-
نى سۇرلۇكلەشتۇرۇپ ، كىشىلەر كۆڭلىنى ئەندىشىگە ، ۋەھىمىگە ،
قورقۇنچقا سالىدۇ . ھەتتا ئادەمنىڭ ئۆز ئايىغى ئاستىدىن چىققان
«شىرىق» قىلغان ئاۋازمۇ يۇرەكنى «جىغ» قىلدۇرۇۋېتىدۇ . ئې-
گىز ئېرىق مەھەللىسىنىڭ بۇگۈنكى جىمجىتلىقى ئەنە شۇنداق
سۇرلۇك ، ۋەھىمىلىك ئىدى . تايۇق شۇ ھەيرانلىقتا ئاستا مېڭىپ
مەدىل ئاسقالىنىڭ يوغان دەۋازىسى ئالدىغا كەلدى . ئەتىگەندىن كەچ-
كىچە ئوچۇقلا تۇرىدىغان ئىككى قاناتلىق بۇ دەرۋازىمۇ ئېتىك
ئىدى . ئاتتىسىن چۈشۈپ يېقىن كېلىپ قاراپ ، دەرۋازىنىڭ ئىچىدىن
ئېتىپ قويۇلغانلىقىنى بىلدى . «نېمە ئىش بولغاندۇ ، قاندىاق
قىلاي ؟» دەرۋازىنى قاقماقچى بولغان تايۇق ئويلىنىپ تۇرۇپ قال-
دى . نەگە بېرىپ ، كىمنى ئىزدەيدۇ ؟ «بىلمەيدىغان يەرنىڭ ئوي
- دوڭغۇلى تولا» دېگەن گەپ بار . قارىسىغا ماڭسا قايسى ئوپۇرغا
چۈشۈپ كېتىدۇ ، قايسى دوڭغۇلغا ئۈسۈپ قالىدۇ . تايۇق ئۇنداق
ئويلاپ ، بۇنداق ئويلاپ ، ئاخىر دەرۋازىنى قېقىپ بېقىش نىيە-
تىگە كەلدى - دە ، دەرۋازىنى ئېھتىيات بىلەن ئاستا بىرنەچچىنى
قاقتى . جىم . ئىككىنچى قېتىم سەل قاتتىق قاقتى . «غ ... چ»
قىلىپ ئۆينىڭ ئىشىكى ئېچىلغاندەك بولۇپ ، ئادەمنىڭ «شىپ ...
شىپ» ئاۋاز چىقىرىپ دەرۋازىغا كېلىۋاتقانلىقى بىلىندى . سۇرلۇك
جىمجىتلىق ئىچىدە ئاڭلىنىۋاتقان بۇ «شىپ - شىپ» تايۇققا
شۇنچىلىك ۋەھىمىلىك تۇيۇلۇپ كەتتىكى ، دەرۋازىنى قېقىپ قوي-
غىنىغا پۇشايمان قىلىپ قالدى . دەرۋازىنىڭ تاقىقى ئېلىنغاندىكى
«تاراق» قىلغان ئاۋاز خۇددى تايۇقنىڭ يۈرىكىگە تەگكەندەك بىلە-
نىپ كەتتى . دەرۋازىنىڭ بىر قانىتى يېرىم ئېچىلدى .
تايۇقنىڭ ۋەھىمىدە تېز - تېز سوقۇپ كېتىۋاتقان يۈرىكى
ئىزىغا چۈشتى . ئۇ ئۆزى سەزمىگەن ھالدا : «ئۇھ» دەۋەتتى .
— ئەسسالامۇئەلەيكۇم ...
تايۇقنىڭ كۆز ئالدىدا تەئەججۇپ ئارىلاش جىلمىيىپ قاسىم

قاری تۇراتتی . تایۇق ئۇنی بىر قاراپلا تونۇۋالدی . ئەمما قاسىم قاری ئالدىدا تۇرغان ئادەمنىڭ سالىمىغا جاۋابەن سالام قايتۇرغان بولسىمۇ ، كىملىكىنى بىلەلمەي ، «سىز كىم بولىسىز ، كىمنى ئىزدەيسىز » دەپ سورىماقچى بولدىيۇ ، لېكىن شۇئانلا : «تايۇقمۇ- سىز ، قاچان كەلدىڭىز ؟ » دەپ سورىدى ۋە ئۇنى ئۆيگە تەكلىپ قىلدى .

تايۇق ئېتىنى يېتىلەپ هويلىغا كىردى - دە ، يۇرىكى «جىغ» قىلىپ مېڭىشتىن توختاپ قالدى.

مەدىل ئاسقالىنىڭ ئۆيىنىڭ ئىشىكىنىڭ ئىككى تەرىپىدە سار- غۇچ بۇلغارىدىن كالتە چاپان كىيگەن ، يېنىغا ئېسىقلىق قىلىچ- لىنىڭ دەستىسىنى چىڭ سقىملاپ تۇرغان ئىككى سەرۋاز تۇراتتى . ئۇلار دەسلەپ تايۇقنىڭ تەقى - تۇرقىغا هەيران قالغاندەك قاراپ قېلىشتى ، ئاندىن ئاق قاشقىلىق ، قويۇق ، ئۇزۇن يالىلىق ، ئارا خىل سېمىز چىلان تورۇق ئاتقا قاراپلا قالدى . ئۇلارنىڭ بىرى ئاتقا يېقىنلاپ كېلىۋىدى ، چېچەن ئات يات تىنىقتىن سەسكەنگەندەك قۇلىقىنى دىڭ قىلىپ قاتتىق بىر پۇشقۇرۇۋىدى ، شالى سەرۋازنىڭ بۇلغارى چاپىنىغا چاچراپ كەتتى . تايۇق تىزگىنىنى قاتتىق سىل- كىپ ، ئاتنى جىمىلدى . قاسىم قاری :

— لوپ ئېتى مۇشۇنداق شاش ، ياۋىراق كېلىدۇ . بۇ ئات يېڭىلا كۆندۇرۇلگەندەك قىلىدۇ . سەرۋاز ، خاپا بولمىسىلا ، چاپا- لىرىنى تازىلاتقۇزۇۋېتەي ، — دېدى سەرۋازغا ئۆزرىخاهلىق ئېيە- تىپ ۋە بىر بالىنى چاقىرىپ هۆل لۆڭگە بىلەن سەرۋازنىڭ چاپە- تىنى پاكىز تازىلاتقۇزۇپ بەردى .

دەرۋازا تەرەپتىكى ئېغىل ئالدىدا ساغرىسىدىن قورساق قىس- مىغىچە يېپىپ تۇرغان ئۇزۇن سېرىق يىپەك چۇچىلىق مەخمەل يوپۇق ئۇستىدىن كۇمۇش قۇش باشلىق ياسىداق ئېگەر توقۇلغان ، يۇگەن - نوختا ۋە كۆكرەكلىك تاسمىلىرى كۆپتۇرمە نەقىشلىك كۇمۇش بىلەن بېزەلگەن ، تۇخۇمدەك سېمىز بىر بۇرۇل ئات قاڭ- تۇرۇقلۇق تۇراتتى . قۇلىقىنىڭ كەينىگە سەل سالپىيىپ ، تۆۋەن

كالپۇكىنىڭ ساڭگىلاپ قالغىنىدىن ئاتنىڭ قېرىپ قالغىنىنى بىلـ
گىلى بولاتتى . ئېگىرنىڭ ئېلىنماي قاڭتۇرۇپ قويۇلغىنىدىن
ئاتنىڭ يىراقتىن كەلمىگىنىنى ھەم يەنە پاتلا مىنىلمىدىغانلىقىنىمۇ
قىياس قىلغىلى بولاتتى . تايۇق ئېتىنى ئېغىل ئۆگزىسىنىڭ ئۇ-
زۇن چىقىپ تۇرغان بادرىسىغا باغلاپ قويدى . ئات يېرىم - يارتا
كونا پالاس يوپۇق ئۈستىدىن ئاددىي - سىدام ياغاچ ئېگەر بىلەن
جابدۇلغان بولسىمۇ ، ئىككى ئاتنى كۆرگەن ھەرقانداق كىشى چـ-
لان تورۇق ئاتنىڭ خانغا يارىغۇدەك ئېسىل ئاتلىقىنى پەرق قىلىۋا-
لاتتى .

قاسىم قارى تايۇقنى ياندىكى ئۆزىنىڭ ئۆيىگە باشلاپ ئەكىرىپ كەتتى . ئۇ تايۇقتىن كىملەر بىلەن نېمىشقا كەلگەنلىكىنى بىلگەنـ
دىن كېيىن :

— بىئەپ ۋاقتا كېلىپ قاپسىلەر . بوپتۇ ، بىر ئامالىنى قىلـ
مىز . ئۆيدە ئىككى مېھمان بار . بىرى ، كورلىنىڭ ھاكىمبەگ
دادخاھى ، يەنە بىرى ، خەلپەت . ھاكىمبەگ دادخاھ بىر ئىشنى
ئاتامغا ئۆز ئاغزى بىلەن ئېيتىپ قويغىلى كەپتىكەن . خەلپەتنىڭ
ئۆيى يېقىن بولغاچ ، ئاتام ئۇنى تاماققا داخىل بولسۇن ، دەپ
چاقىرتىپ كەلدى . ئۇلار ھازىر ئاش يەۋاتىدۇ . ناۋادا ، ھاكىمبەگ
دادخاھ سىزدىن گەپ سوراپ قالسا ، ئادەملىرىڭىز ، قويلىرىڭىز
توغرۇلۇق ھېچنېمە دېمەڭ ، ئۆزۈم يالغۇز كەلدىم دەڭ . ئېتىڭىزغا
كۆزى چۈشۈپ ئېغىز ئېچىپ قالغۇدەك بولسا ، مېنىڭ ئاغزىمغا
قاراپ گەپ قىلىڭ . ئۇ بىر قۇتۇرغان ۋەھشىي بۆرە ، يالما-
ۋۇز ، — دېدى .

تايۇق «خەلپەت» دېگەن سۆزنى ئانچە - مۇنچە چۈشەنسىمۇ ، «دادخاھ» دېگەن سۆزنى تۇنجى قېتىم ئاڭلىشى ئىدى . شۇنداق بولسىمۇ قاسىم قارىنىڭ ئاگاھلاندۇرۇشلىرىدىن ، ئۇنىڭ ياخشىـ
لىقتىن ئەمەسلىكىنى پەرەز قىلىپ بولدى .

— ماۋۇ ئاتنىڭ ئىگىسى قېنى ؟ ! — ھويلىدىن سۇرلۇك ، قوپال ئاۋاز ئاڭلاندى .

قاسىم قارى تايۇقنى ئۆيگە ئەكىرىپ كېتىشىگە ، سەرۋازنىڭ بىرى ئۆيگە كىرىپ ھاكىمبەگ دادخاھنىڭ قۇلىقىغا پىچىرلاپ ھويۇلمىغا ئۆزى كىرىپ قالغان چىلان تورۇقنى تەرىپلەپ خەۋەر بەرگەنىدى . قېرى ئېتى ئورنىغا يەڭگۈشلىگۈدەك ئات تاپالماي يۇرگەن ھاكىمبەگ دادخاھ يەۋاتقان ئېشىنى قويۇپ ، خەلپەمگىمۇ قارىماي ئالدىراپ چالا ـ بۇلا دۇئا قىلىپ ھويلىغا چىقتى ، چىلان تورۇقنى كۆرۈپلا توۋلىدى .

قاسىم قارى تايۇقنى باشلاپ ئۆيدىن چىقتى . ھاكىمبەگ دادخاھ تايۇقنىڭ ئۇستۈپشىغا قاراپ قويۇپ :

— بۇ ئات سېنىڭمۇ ؟ — دەپ سورىدى . تايۇق جاۋابقا ئېغىز ئاچقۇچە ، قاسىم قارى :

— بۇ كىشى لوپ قۇملۇقنىڭ ئىچكىرىسىدىن ئاتنى سېتىپ قوش چىشى ، كەتمەن ، ئورغاق ، ئارا ـ گۈرجەك سېتىۋالغىلى كەپتۇ ، — دېدى .

— مە ، ماۋۇ پۇلغا لازىملىقىڭنى ئېلىۋال ، — ھاكىمبەگ دادخاھ يانچۇقىدىن بىرنەچچە تەڭگىنى چىقىرىپ ئۇنىڭدىن بەشنى ئايرىپ تايۇقنىڭ ئالدىغا تاشلىدى ، — توقسابىي دادخاھ بەرگەن پۇل دېسەڭلا ، كىم بولمىسۇن دېگەن نەرسەڭنى بېرىدۇ .

تايۇق گەپ قىلماي : «بولىدۇ» دېگەن مەنىدە بېشىنى لىڭشىتىپ قويدى .

— بۇ ئادەم گەپ قىلمايدىغۇ ، گاچىمۇ ، ياۋايىمۇ ؟

— بۇ ئادەمنىڭ تىلى كەمتۈك ، ئۆزلىرىگە كېكەچلەپ گەپ قىلىشتىن ئوڭايسىزلىنىپ ، زۇۋان چىقارماي تۇرغىنى شۇ- نىڭدىن ، — دېدى قاسىم قارى .

تايۇق كۈلۈۋەتكىلى تاس قالدى ، ئۆزىنى تەستە توختىتىۋېلىپ ئىچىدە كۈلدى .

ھاكىمبەگ دادخاھ بېشىنى ئېگىز كۆتۈرۈپ ، كېرىلىپ قويدى . بىر سەرۋاز چىلان تورۇقنى يەشمەكچى بولۇۋىدى ، چاپچىپ ، پۇشقۇرۇپ يېقىن كەلتۈرمىدى .

قاسىم قارى :
— يېڭىلا كۆندۈرۈلگەندەكەن ، ئۆگەتمۇالغىلى بولمىدۇ ، — دەپ قويدى .

تايۇق ئاتنى باغلاقتىن يېشىپ تىزگىننى قاتتىق سىلكىپ قويۇپ ، پېشانىسىنى ، ساغرا ، سۆڭگىچىنى قايتا ـ قايتا سىلىدى ، ئاندىن تىزگىن چۈلۈڭۈرىنى سەرۋازنىڭ قولىغا تۇتقۇزۇپ قويدى . سەرۋاز ئاتنى ئالدىغا تارتتى ، لېكىن ئات كەينىگە چىڭ داجىپ تۇرۇۋالدى ، كۆزى تايۇقتا ئىدى ، تايۇق چىلان تورۇقنىڭ ساغرىسىنى يەنە بىر قېتىم سىلاپ ، شاپىلاقلاپ قويۇپ ، ئاندىن «ماڭ» دېگەننى قىلىپ سۆڭگىچىدىن ئىتتىردى .

هاكىمبەگ دادخاھ مەدىل ئاسقال ، خەلپەملەر بىلەن خوشلىشىپ ئېتىغا مىندى . يەنە بىر سەرۋاز كەمىرىگە ئېسىۋالغان تۇچ لېگەنگە ئوخشاش بىر نەرسىنى يېشىپ تۇتقۇچىدىن تۇتۇپ دەۋازىدىن چىقىپلا : «توقسابىي دادخاھ كېلىۋاتىدۇ !» دەپ ئارقا ـ ئارقىدىن ئىككى قېتىم توۋلاپ بولۇپ ، لېگەننى ئۇرۇپ جاراڭشىتىپ قىنىچە ئالدىدا مېڭىپ كەتتى . هاكىمبەگ دادخاھنىڭ كەينىدىن يەنە بىر سەرۋاز چىلان تورۇقنى يېتىلەپ دەرۋازىدىن چىقتى . مەدىل ئاسقال ، قاسىم قارى ، خەلپەم ، تايۇقلار «مېھمان»لارنى ئۇزىتىپ يولنىڭ ئوتتۇرىسىغىچە باردى . سەرۋازنىڭ سالغان جارى بىلەن «جاڭ ـ جۇڭى» بارغانسېرى يىراقلاشتى . «مېھمان»لار دوقمۇشتىن قايرىلىشىغا ، خەلپەم :

— مەنمۇ ئۇزاي ، — دەپ خوشلىشىپ ماڭدى .

مەدىل ئاسقال : «پاراڭلىشىپ ماڭسىلا بولىتتى» دەپلا قويدى ، چىڭ تۇتمىدى .

خەلپەم ئۇزاپ تېخى ئوتتۇز قەدەمچىمۇ يىراقلاشمايلا مەدىل ئاسقال ، قاسىم قارى — ئاتا ـ بالا تەڭلا «ئۇھ» دەپ ئۇلۇغ ـ كىچىك تىنىۋەتتى . ئۇلار مەدىل ئاسقالنىڭ ئۆيىنىڭ ئىشىك ئالدىغا كېلىشىگە كۆچىدىن بالىلارنىڭ ژاراڭ ـ چۇرۇڭلىرى ، قىقاس ـ چۇقان ، كۈلكە ئاۋازلىرى ئاڭلاندى . ئاسقال :

— بەچارە بالىلار ، زۇۋان چىقىرالماي بۇرۇقتۇرما بولۇپ كەتتى ، — دېدى .

7

هاكىمبەگ دادخاھنىڭ ئىسىم ـ فامىلىسى نىياز مۇھەممەت توقسابي . كورلىغا هاكىمبەگ بولغان هاجىبېك 1870 ـ يىلى كۈزده كورلىنى تۈتگانلارغا تارتقۇزۇپ قويغاندىن كېيىن ، ياقۇپ-بەگ ئۈنىڭ ئورنىغا 1871 ـ يىلى[1] نىياز مۇھەممەت توقسابىينى كورلىغا هاكىمبەگ دادخاھ قىلىپ بەلگىلەنىدى . ياقۇپبەگ كورلىدىكى چاغدا ، ئۇ خوجايىنىنىڭ ئەڭ تۆۋەن مالىيى ، ئايىغىدا پايپېتەك ئىتتى ؛ خوجايىنى كورلىدا ئەمەس چاغدا بولسا ، كورلىنىڭ ئەڭ چوڭ هۆكۈمرانى ، خالىغىنىنى قىلىدىغان رەھىمسىز زوراۋان ، باسقان قەدىمىدىن ئاپەت ئۈنىدىغان بالاخور .

توقسابي دادخاھ قىرىق بەش ياش ئەتراپىدا ، ئورۇق بىلەن سېمىز ئارىلىقىدىكى ئېگىز بوي ، تۇم قارا ساقال ، چاشقان بۇرۇت-لۇق بولۇپ ، ساقال ـ بۇرۇتىنى چىرايلىق ياستىپ ـ قىرداۋۇپ يۇرۇيتتى ، بۇلغارى ـ خۇرۇم پەشمەت كىيىپ ، بېلىگە كۈمۈش هالقىلىق نەقىش ئورنىتىلغان تۆتلۈك كەڭلىكتە كەمەر باغلاپ ، كۈمۈش بىلەن بېزەلگەن غىلاپلىق خەنجىرىنى يېنىدىن ئايرىمايتى . كۆزىگە بىرلا قارىغان كىشى ، ئۈنىڭ قان ئىچەر قاراقچىلىقىنى بىلىۋالاتتى . ئەتراپقا ئەنسىز ، گۈمانسىراپ ئەلەڭلاپلا قارىشى ، كۆزىنىڭ هېلىلا قان تامىدىغاندەك بوزىرىپ ـ قىزىرىپلا تۇرۇشى كىشىدە تەبىئىيلا شۇنداق تۇيغۇ پەيدا قىلاتتى . ئۇ مەدىل ئاسقالغا مۇھىم بىر خەۋەر يەتكۈزگەن بولۇپ چوڭ نەپ ئۈندۇرۇۋېلىش غەرىزىده كەلگەنىدى ، نەپ نېسى قالغان بولسىمۇ ، تاپالماي يۇرگەن ئېسىل ئولجىغا ئېرىشتى ، شۇڭا نېرى ـ بېرى گەپنى قويۇپ يولىغا راۋان بولدى .

---

① هىجرىيە 1288 ـ يىلى .

خەلىپەنىڭ ئىسمىزاتى ئەمەت . يېشى ئەللىكتىن ئاشقان ، ۋىجىكرەك ، شالاڭ ساقاللىق ، دائىم بەقەسەم تون - يەكتەك كىيىپ ، بېشىدىن ئىككى ھەسسە ئېغىرلىقتىكى يوغان سەللىنى ئورىۋېلىپ ، بېشىنى ساڭگىلىتىپ ، ئىككى قولىنى قوۋۇشتۇرۇپلا يۈرۈيدىغان ئادەم . ياقۇپبەگ بۇزرۇك خوجىنى تاۋاپى ھەجگە ماڭدۇرغانلىق نامدا قوغلۇۋېتىپ ئۆزى خان بولۇۋالغان كۈنلەردە ، جۇمە نامىزىدىكى ئەمرىمەرۇپ ئورنىدا ياقۇپبەگكە مەدھىيە ئوقۇپ ، ئوقۇغاندىمۇ بېگىنىڭ كۆڭلىدىكىنى ، ئاغزىدىن چىقىرالمايۋاتقان گېپىنى تېپىپ قاملاشتۇرۇپ ۋەز ئېيتىپ ، ئۇنىڭ يېقىن ئەئيانلىرىنىڭ بىرى بولۇپ قالغانىدى . كېيىن ياقۇپبەگ كورلا ئالدىنقى جەڭگاھ ئىككىنچى دارۇلسەلتەنەتى بولۇپ قالغاندا ، كورلىغا كېلىپ يۈرۈيدىغان ئادەم . ياقۇپبەگ بۇزرۇك خوجىنى تاۋاپى ھەجگە ماڭدۇرغانلىق نامدا ئۆزىگە خۇتبە ئوقۇپ ئەمرىمەرۇپ قىلدۇرۇش ئۈچۈن قەشقەردىن ئۆزى بىلەن بىللە ئېلىپ كەلدى . ئېگىز ئېرىق بىلەن بازار ئارىلىقىدىن ئۇنىڭغا سۇيۇرغاللىق ئورنىدا بىر بۆلەك يەر كېسىپ بېرىپ ، مەخسۇس ئېرىق چاپتۇرۇپ بەردى . بۇ ئېرىق ئەمەت خەلپەم نامىدا «خەلپەم ئېرىقى» دەپ ئاتالدى . كېيىن بۇ ئېرىق ياقىلىرىغا ئۇنىڭ چوقۇنغۇچىلىرى ۋە باشقىلار بىر - بىرلەپ كېلىپ ئورۇنلىشىپ مەھەللە شەكىللەندى . مەھەللە «خەلپېرىقى مەھەللىسى» دېگەن نامدا ئاتىلىدىغان بولدى .

ياقۇپبەگ ئەمەت خەلپەمنىڭ ئىناۋەت - ئورنىنى تىكلەش ، شۇ ئارقىلىق يۇرت خەلقى ئارىسىدا ئۆزىنىڭ ئىناۋەت - ئورنىنى يۇقىرى قىلىش ئۈچۈن ، دەريانىڭ تۆۋەن قاسىنقىغا بىر خانىقا ، يۇقىرى قاسىنقىغا بىر مازار سالدۇرۇپ بەردى . مازارنىڭ نامى بولۇشى كېرەك - دە ، ياقۇپبەگ ئالتە شەھەر خەلقى ئارىسىدا خوجىلارغا خۇراپىي ، ئەسەبىيلەرچە چوقۇنۇشنىڭ كۈچلۈكلۈكىدىن پايدىلىنىپ ، خەلقنىڭ كۆڭلىنى ئۆزىگە رام قىلدۇرۇشنىڭ يەنە بىر ۋاستىسى سۈپىتىدە ، ئاق يەرگە سالدۇرغان بۇ «مازار»غا «ئاپاق خوجا مازىرى» دەپ نام بەردى . ئەمەت خەلپەمنىڭ كۈنلىرى «مازار» بىلەن خانىقادا ، جۇمە كۈنلىرى خۇتبىدا ، بۇ ئۈچىنىڭ ئوتتۇ-

ریسدا پایپاسلاپ ئالدىراش ئۆتىدىغان بولدى ...
— ھېلىمۇ ياخشى ئېتىلگۈ ياخشى بولغاچ ئۇ چىلبۆرە شۇنىڭ بىلەن قانائەت تاپتى. كېكەچ بولۇۋېلىش خىيالىگىغا قانداق كەلدى؟ — ئۇلار ئۆيگە كىرگەندىن كېيىن، ئاسقال تايۇقتىن سورىدى. تايۇق كۈلۈۋېتىپ دېدى:
— بۇ قاسىم قارىنىڭ ئويلاپ تاپقان ئۇستىلىقى بولمامدۇ. تاس قالدىم، ھەيران قېلىپ كۈلۈۋېتىپ، چاندۇرۇپ قويغىلى. كۈلكىدىن ئۆزۈمنى ئاران توختىتىۋالدىم.
— ئاتا، بۇ گەپلەرنى كېيىن قىلىشايلى، — قاسىم قارى تايۇقنىڭ بىللە كەلگەن ھەمراھلىرى، قويلار، ئۇلارنىڭ قارىسۇ بويىدا قالغانلىقىنى ئېيتتى. مەدىل ئاسقال:
— كۈنچىققانبەگمۇ كەلگەنمىدى، ئۇ ھەقتە قالاچ بوۋاي ماڭا گەپ قىلىپ بەرگەن. ھەي، ئاشۇ مەھەز كېلىپ قالمىغان بولسا ... ئۇلار ئات، قويلىرى بىلەن گۈلدۇرلىشىپ كېلىدىغان بولسا، بۇ ئىش شۇئان دادىخاھغا يېتىدۇ. بۇ مەھەللىدىمۇ ئۇنىڭ قۇلاقلىرى بار. قاسىم سەن چاكاردىن ئىككىنى ئېلىپ بار، بۇلارنىڭ ئات - قويلىرىنى چوڭكۆلگە[1] ئاپىرىپ قويسۇن. تېز بار، ئىشلارنى ئورۇنلاشتۇرۇۋېتىپ، ئادەملەرنى باشلاپ كەل، — دېدى.
قاسىم قارى چىقىپ كەتكەندىن كېيىن، مەدىل ئاسقال ئۆيدىكىلەرنى چاي ئەكىرىشكە بۇيرۇپ قويۇپ گېپىنى داۋاملاشتۇردى:
— سەن قالاچ بوۋا بىلەن كەلگىنىڭدە ياشلا يىگىت ئىدىڭ. مانا، ئەللىكتىن ئېشىپ ئاتمىشقا بېرىپ قاپسەن. قالاچ بوۋايدىن كېيىن جاھانبەگمۇ تۇگەپتۇ، بۇنى ئۆتكەندە تايۇقتىن ئۇقتۇم. مەنمۇ كېتىپ قالىدىغان ئوخشايمەن دەپ ئويلىغان، ئارىلىقتا قالىتىق ئۇچۇندۇم، بىرنەچچە ئاي ئورۇن تۇتۇپ ياتتىم. يەيدىغان رىزقىم تۇگىمىگەن ئوخشايدۇ، ئوڭشىلىپ قالدىم، — ئاسقال

---

① چوڭكۆل — بۇ، لوپنوردىكى چوڭكۆل ئەمەس، كورلىنىڭ ھازىرقى ئايروپورتقا يېقىن بىر مەھەللىسىنىڭ نامى.

چايدىن بىر ئوتلۇقلىپ گەپنى داۋاملاشتۇردى ، — دېھقانچىلىق قىلماقچى بولۇۋاتىپسىلەر ، بۇ ياخشى ئىش بوپتۇ . دېھقانچىلىق دېگەن يەرگە جان بېرىپ ، يەردىن دان ـ نان ئالىدىغان ئىككى دۇنيالىق ساۋابلىق ، خاسىيەتلىك ئىش . ئاش ـ نان يېمەي ، بېلىق بىلەن گۆش يەپلا ئۆتكەن بىلەن بولامدۇ . كۈنچىقىقانىبېگىملار شۇنداق نىيەتكە كەلگەن بولسا ، ئۇنىڭ پىشىگە چىڭ يېپىشىملار ...

قاسىم قارى كۈنچىقىقانىبەگ ھەم باشقا تۆت كىشىنى باشلاپ كىردى . ئاسقال كۈنچىقىقانىبەگنىڭ بەستى ـ بويىنىڭ يوغانلىقىغا ھەيران قالدى ، ئوماقتىن ئاقلىغان بولسىمۇ بۇنچىلىكلىكىنى پەرەز قىلمىغانىدى . ئاسقالنى ھەيران قالدۇرغان يەنە بىر نەرسە ، پۇتۇن بىر يۇرت بېگىنىڭ ئۆز چاكارلىرىغا ئوخشاش ئاددىي كىيىنىگەنلىكى ئىدى . ئۇنىڭ كىيىملىرى ئازراق تورقا چىگە تالالىرى بىلەن يۇڭ ئارىلاش يىپتا توقۇلغان پالاس كىيىم ئىدى ، سىپتا ، سىلىقلىقى ، قېلىن ـ نېپىزلىكتە سەللا پەرق قىلاتتى ، رەڭگى جەھەتتىمۇ يۇڭنىڭ ئەسلىي رەڭگى بويىچىلا پەرق قىلاتتى . كۈنچىقىقانىبەگ بىلەن تايۇقنىڭ كىيىمى سىپتىراق ، بوز رەڭ ئىدى ، پەقەت ئۆتۈكلىرىلا رەڭ ، تىكىلىش جەھەتتە خېلى پەرقلىق ئىدى . ھەممىسىنىڭ ئوخشاش ئاشلانغان كالا تېرىسى بولۇپ ، بەگ بىلەن تايۇقنىڭ يۇلغۇن چېچىكى سۈيىگە ئۇزاقراق چىلاپ قويۇلغاچقا ، سۇس گۆش رەڭ ئىدى . قالغانلار جاڭگال ، دالىدىلا يۈرۈيدىغان بولغاچقا ، رەڭ بېرىشنىڭ ھاجىتى يوق دەپ قاراپ ئاقۇچ بوز رەڭدە ئىدى ، ئەمما تىكىلىشى ئوخشاش ئىدى .

ئۇستىگە گۆش بېسىلغان ئۇچ لېگەن پولۇ كەلتۈرۈلدى . كۈنچىقىقانىبەگ پولۇنى قەشقەردە يەپ باققان ، تايۇقمۇ مۇشۇ ئۆيدە يېگەن بولغاچقا ، كاپىلاپ ئېلىپ يەۋەردى . ئەمما ئۇلار بىلەن بىللە كەلگەن تۆتى بۇنداق ئاشنى تۇنجى كۆرگەچكە ، ھەرقانداق قىلىپمۇ كاپىلىيالمىدى ، كاپىلىغىنى چۈشۈپ كەتتى ، چۈشمىگىنىنىڭ ئاز قىسمى ئاغزىغا كىرسىمۇ ، كۆپى داستىخانغا چېچىلىپ كەتتى ، گۆشتىن بىر ـ ئىككى توغرام ئاغزىغا سېلىپ چاينىپ بېقىپ ،

خۇددى تەمسىز بىرنېمە چاينىاپ قالغاندەك چىرايى باشقىچە بولۇپ قالدى . قاسىم قارى بۇنى سېزىۋېلىپ :

— كورلىنىڭ گۆشى لوپ قويىنىڭ گۆشىدەك ئۇنداق تەملىك ئەمەس . گۆشىنى يېمىسەڭلىمۇ ، ئاشنى يەڭلار ، — دەپ ئۇلارغا بىردىن قوشۇق بەردى .

ئۇلار قوشۇقلاپ يېيىشنى ئۆگىنىۋالدى ، ئاشمۇ ئاغزىغا تېتىپ قالدى .

دۇئا قىلىنىپ ، داستىخان يىغىشتۇرۇلغاندىن كېيىن ئاسقال :

— قوينى جىق ئەكېلىۋېتىپسىلەر . بەش قوينىڭ پۇلىغا سىلەرگە لازىملىق نەرسىلەرنىڭ ھەممىسى كېلىتتى ، — دېدى .

— دادخاھ بەرگەن بەش تەڭگىگە نېمە ئالىمىز ؟ — دەپ سورىدى تايۇق .

قاسىم قارى كۇلۇۋېتىپ :

— ئۇ تەڭگىلەرگە ھېچنېمە كەلمەيدۇ ، — دېدى .

— ئۆتمەمدۇ ؟

— ئۆتىدۇ ، ئەمما قىممىتى يوق . بەشىگە بىر گۇرجەك كېلەرمىكىن .

گەپكە ئارىلاشماي ئولتۇرغان كۇنچىققانبەگ :

— شۇنداق بىر ياخشى ئات بىر ياغاچ گۇرجەككە كېتىپ قالدىما ، ئىسىت ، — دېدى بېشىنى ئىرغىتىپ ، — بوپتۇ ، ئۇ كەتكەن بولسۇن . لازىملىق نەرسىلەردىن باشقا تېرىش ئۇچۇن بۇغداي ، قوناقتىن ئىككى تاغاردىن ئېلىپ كېتەيلى ، قالغان ئون قوينى بوۋايلارغا قالدۇرۇپ قويايلى ، — دېدى .

— كورلىدا بۇغداينى تېرىپ بولاي دېدى . سىلەر ئەمدى تېرىماقچىكەنسىلەر ، تېز بولمىساڭلار بولمايدۇ ، — ئاسقال بوۋاي كۇنچىققانبەگ بىلەن تايۇقا قاراپ گېپىنى داۋاملاشتۇردى ، — سىلەرنى ئالدىرانقىنىم ئەمەس ، ئەھۋال شۇنداق ، ئالدىغانلىقى ئېنىق ، ئاشقان قويۇڭلارنىمۇ ئېلىپ ، بۇگۇن كېچىلا يولغا چىقىپ

كېتىدۇ ، — لوپتىن كەلگەنلەرنىڭ ھەممىسى بوۋاينىڭ ئاغزىغا ئەجەبلىنىپ قاراپ قالدى ، بوۋايمۇ بۇنى سەزدى ، — ئەجەبلەندىمەڭلار ، ئەھۋال شۇنداق . بىرىنچىدىن ، تېرىقچىلىقىڭلار كېيىن قاپتۇ . بىزدە : «ئۇرۇقنىڭ قولدىن يەرگە چۈشكىنى بىلەن ، قولدىن كالىنىڭ دۇمبىسىگە تېگىپ يەرگە چۈشكىنىنىڭ ۋاقىت جەھەتتە ئات ـ ئېشەك پەرقى بار» دېگەن گەپ بار . تېرىقچىلىقتا ۋاقىتنى چىڭ تۇتمىساڭلار ، قىلغان ئەجىر ـ ئەمگىكىڭلار زايە كېتىدۇ . سىلەرنى قايتىشقا ئالدىرىتىشىمدىكى سەۋەبنىڭ بىرى شۇ . يەنە بىر سەۋەب ، بايىلا دۇلدۇلدەك بىر ئېتىڭلار بىكاردىنلا قاراقچىنىڭ قولىغا چۈشۈپ كەتتى . سىلەردە يەنە يەتتە ـ سەككىز ئاتىنىڭ بارلىقىنى ئاڭلاپ قالىدىغان بولسا ، ئۇ ئېتىڭلارمۇ قولدىن كېتىدۇ . ئاتلار قولدىن كەتسە مەيلىغۇ ، ھازىر قىرىق ياشتىن تۆۋەن ئادەملەرنى ھەدەپ چېرىكلىككە تۇتۇۋاتىدۇ . سىلەردەك ساغلام ، بەست ـ بويلۇق ئادەملەرنى ئىزدەپ يۈرگەندە ، ئۇلارغا بايىلا تۇتۇلۇپ قالىسىلەر .

بوۋاينىڭ گېپىنى ئاڭلاپ ، كۈنچىققانبەگ سورىدى :

— ئۇنداقتا لازىملىق نەرسىلەرنى بۇگۈن تاپقىلى بولامدۇ ؟

— كورلىنى قانچىلىك يەر دەيسىلەر ، دوپپامچىلىك . ئۇ نەرسىلەرنى ھازىرلا تاپقىلى بولىدۇ ، — دېدى مەدىل ئاسقال مەھەللىدىن ئىككى ئادەم تېپىپ ، نەرسىلەرنى ئېلىپ كېلىشكە ئوغلىغا قوشۇپ ھارۋا بىلەن ماڭدۇرۇۋەتتى .

— قوينى تېخى ساتمىدۇققۇ ؟ — ئوماق سورىدى .

— قوينى ساتمىز دەپ يۈرگىلى نەدە ۋاقىت . بۇ ئېدىتلىق ـ ھېسابلىق ئالەم . ھېساب بۇ ئالەمدە قىلىنماي قالسا ، ئۇ ئالەمدە قىلىنىدۇ ، بەلكى ھەسسىلەپ قىلىنىدۇ . ئالدى بىلەن نەرسىلەرنى ئېلىپ كەلسۇن . نەچچە پۇلغا ئالغان بولسا ، ئۇ پۇلغا نەچچە قوي كەلسە ، بىزگە شۇنچىلىك قوي بەرسەڭلار بولىدۇغۇ ، — دەپ ئاسقال بوۋاي كۈلۈمسىرىدى .

كۈنچىققانبەگ ، تايۇق ھەم قالغان تۆتمۇ بوۋايدىن مەمنۇن

بولۇپ ، بىر - بىرىگە قاراپ قويۇشتى ...
كەتكەنلەر قايتىپ كەلدى . ئۇلار لىق ئىككى تاغاردىن بۇغداي ، قوناق ، سەككىز قوش چىشى ، ئون كەتمەن ، يىگىرمە ئورغاق ، بەشلىك ، يەتتىلىك ئارىنىڭ ھەرقايسىسىدىن بەش تال ، بەش ياغاچ گۇرجەك ، تۆت ئېشەك ئېلىپ كەلگەندى . پۇللىنى ھېسابلىدى ، توپتوغرا ئون قويىنىڭ پۇلىغا كېپتۇ .

كۇنچىققانبەگ بىلەن تايۇق ئويلىمىغان بىر ئىش ، ئۇلار ئېشەك سېتىۋېلىشنى ئويلاپمۇ قويمىغانىدى . تېرىقچىلىقتا كىچىك ئىشلاردا ئېشەكنىڭ كۆپ ئىشلەيدىغانلىقىنى بوۋايدىن ئاڭلاپ خۇشال بولۇپ كۇلۇپ كېتىشتى .

كەچتە مەدىل ئاسقال كۇنچىققانبەگلەرنى ئىككى قوي سويۇپ مېھمان قىلدى . گۆش كەلتۇرۇلگەندىن كېيىن ، بوۋاي :

— بۇ ئۆزۇڭلار ئەكېلىپ بىزگە تەۋە بولغان لوپ قويىنىڭ گۆشى ، قېنى يەڭلار ، — دېدى .

گۆشتىن كېيىن شورپىغا سېلىپ ئەتكەن ئۇگرە ئاش كەلتۇرۇلدى .

قاسىم قارى :

— سىلەر تاماقنى قىزىق چېغىدا يېمەيسىلەر . شۇڭا سىلەرنى دەپ سوۋۇتۇپ ئەكىردۇق ، ئىچىڭلار ، — دەپ ئالاھىدە ئەسكەرتىپ قويدى .

تاماق يېيىلىپ بولغاندىن كېيىن ، مەدىل ئاسقال :

— سىلەرنى قوغلىغىنىمىز ئەمەس ، كېچىلىك جېسەكچىلەر كېلىشتىن بۇرۇن ئامان - ئېسەن يولغا چىقىۋېلىڭلار . قاسىم قارى سىلەرنى قارىسۇدىن ئۆتكۇزۇپ قويۇپ كەلسۇن . ئۆزۇڭلارنىڭ ئون قويى بىلەن بىزگە ئۆتكەن سەككىز قويىنىمۇ قوشۇپ ئەكىتىپ بېقىپ قويۇڭلار ، — دېدى .

كۇنچىققانبەگ ئاسقالنىڭ ئاغزىغا قاراپ قالدى .

— بۇ قانداق گەپ ، بىز تېخى ئون قويىنى سىلەرگە بېرىپ كەتمەكچى بولۇۋاتساق ، ئېلىپ كېتىڭلار دەيسىزغۇ ، بوۋا .

— گېپىمگە ھەيران قالماڭلار ، — ئاسقال بۇلارغا ئەھۋالنى

ئېنىق چۈشەندۈرمەكچى بولدى ، — هازىر دادخاھلارنىڭ نەپسى بەك ياماناشىپ كەتتى . ئۇلارنىڭ ، ھەم سوپى ـ جەرىچىلىرىنىڭ تامىقى ئۈچۈنلا كۈنىگە قىرىق ـ ئەللىك قوينىڭ بوغۇزىغا پىچاق سۈرۈلىدۇ . هازىر كورلىنىڭ قويلىرى تۈگەپ قالايلا دەپ قالدى ، ئۇ قويلار بولسىمۇ ئامان قالسۇن .

— ئۇنداق بولسا ، — دېدى كۈنچىققانبەگ ئەھۋالنى ئۇققاندىن كېيىن ، — قويۇڭلارنىڭ ھەممىسىنى ئېلىپ كېتىپ بېقىپ قويايلى ، بۇ قويلارمۇ ئامان قالسۇن .

— ياخشى نىيىتىڭلارغا رەھمەت . بىزنىڭ قويلىرىمىز ئاللىقاچان ئۇلارنىڭ تىزىملىكىگە كىرىپ بولغان ، بىز بېقىپلا بېرىۋاتىمىز . بىرى كەملەپ كەتسە ، ئۇلارنىڭ سورىقىدىن قۇتۇلالمايمىز . ئارتۇق گەپنى قويۇپ ، تېز يولغا چىقىڭلار .

كۈنچىققانبەگمۇ ، تايۇقمۇ ئەھۋالنىڭ ھەقىقەتەن ئېغىرلىقىنى قىياس قىلدى . ھېچبىر غېمى يوق ، ئاسمىنى ، دالىسى كەڭ يېرىنى كۆز ئالدىغا كەلتۈردى . ئارتۇق گەپكە ئورۇن قالمىغاندى . ئۇلارمۇ بۇ ۋەھىمىلىك جايدىن تېزرەك كېتىۋېلىشقا ئالدىرىدى ، يۈك ـ تاقلىرىنى ئارتىپ ، ئاسقال بوۋاي بىلەن خوشلىشىپ يولغا چىقتى . قاسىم قارى ئۇلارنىڭ چوڭكۆلدە قالغان ئات ـ قويلىرىنى ئېلىپ بېرىپ يولغا سېلىپ قويغىلى ئۆيدىن بىللە چىقتى . ئاي خۇددى ئۇلارنى قانات ئاستىغا ئېلىپ يامان كۆزلەردىن يوشۇرۇۋاتقاندەك ئۆزىنى دالدىغا ئېلىپ ئاسمان سەتھىگە قارا يوپۇقىنى يايدى . كۈنچىققانبەگلەر ئاستا ـ ئاستا يىراقلاپ ئاي قاراڭغۇسىنىڭ قوينىغا كىرىپ كەتتى . ۋەھىمىلىك دۇنيا ئۇلاردىن بارغانسېرى يىراقلاپ ئارقىسىدا قالماقتا ئىدى .

8

— تېرىقچىلىقنى ئەجەب ھەرقايسى مەھەللە كىشىلىرى ئۆز ئالدىغا ئايرىم قىلىدىغان بوپ قاپتۇغۇ ؟ — كۈنچىققانبەگ كورلىدىن قايتىپ كېلىپ ئەھۋالدىن خەۋەر تېپىپ تۇلەك بوۋىدىن

سوربدی .

تۇلەك بوۋا كۇنچىققانبەگ كورلا تەرەپكە كەتكەندىن كېيىن ، ھەرقايسى مەھەللىلەردىكى چوڭ ياشلىقلار ئارىسىدا پەيدا بولغان غۇلغۇلا ، غۇدۇراشلارنى بەككە سۆزلەپ بەرگەندىن كېيىن ، ئۆز قارىشىنى بىلدۇرۇپ مۇنداق دېدى :

— تېرىقچىلىقنى ھەرقايسى مەھەللە ئايرىم قىلغىنى ياخشى دەك قىلىدۇ . بىز دەسلەپتە بىرنەچچىمىز ئۆزىمىزنىڭ ئارزۇ - ئىستىكى بويىچىلا ئويلىشىپتۇق . بۇ يەردىكىلەر ئاتا - بوۋىسىدىن تارتىپ تېرىقچىلىق قىلىپ كۆرمىگەن . بۇرۇنقىلار قىلغان بولسىمۇ ، تېرىغانلىرى تاشقىندا قېلىپ ، تېرىغىنىدىن نەپ ئالالمايلا ، ئاقىۋەتتە تىرىكچىلىك ئۈمىدىنى بېلىقچىلىققا ، ئاندىن قالسا ئوۋچىلىققا باغلىغان ۋە شۇنىڭ بىلەن تىرىكچىلىك قىلىپ ياشاپ كەلگەن . بىز مانا شۇلارنىڭ ئەۋلادى . بىزمۇ شۇنداق ياشاپ كەلدۇق . بىز تېرىقچىلىق قىلىپ باقايلى دېۋىدۇق ، بۇنىڭغا بىر قىسىملار قىزىقىپ قوشۇلغىنى بىلەن ، چوڭلار ئەندىشىده قاپتۇ . غۇدۇراشلارنى ئاڭلاپ قالدىم . بەزى قېرىلار كېلىپ ئەندىشىسىنى ئۆز ئاغزى بىلەن ئېيتتى . ساڭا دېمىگەن بىلەن ، ماڭا دېدى . تېرىقچىلىق قىلىمىز دەپ يۈز نەچچە ئۆيلۈك ئادەمنى بىر يەرگە توپلىۋالساقمۇ بولمىغۇدەك . يەنە تېخى : «يەر تېرىساق تېرىپ باقايلى ، قانداق بولىدىكىن» دەيدىغانلار ئاز ، «يەر بىلەن ھەپىلەشىپ ئاۋارە بولمىساق بولىتتى» دەيدىغانلار كۆپ ئىكەن . شۇڭا تېرىقچىلىقنى مەھەللە بويىچە خالىغانلار قىلىشنى لايىق كۆردۇق . كۈزده تېرىقچىلىقنىڭ پايدىسىنى كۆرۈپ ، «قىلساق بولغۇدەك» دەيدىغانلار بولسا كۆمەكلەشمەمدۇق .

تۇلەك بوۋىنىڭ گېپىگە ئۇلاپ ھەم تولۇقلاپ تايۇقمۇ :

— يىگىرمە نەچچە يىلنىڭ ئالدىدا قالاچ قاناقا بىلەن كورلىغا بارغىنىمىزدا تىكەنلىك ، كۈزلەك ، چارا ، كۆنچىلەردىمۇ بەزى ئۆيلەرنىڭ تېرىقچىلىق قىلسا ، بەزى ئۆيلەرنىڭ بۇرۇنقىدەك بېلىقچىلىق بىلەن ياشاۋاتقىنىنى ، يەر تېرىغانلارنىڭمۇ يەنىلا بېلىقچىلىقنى مۇ-

هىم بىلىۋاتقىنىنى كۆرگەنمدۇق . بىز تېرىقچىلىق قىلايلى دېسەك-
مۇ ، تۇرغان ئورنىمىز قۇملۇقنىڭ ئىچكىرىسىدە بولۇپ ، ئەت
تۇپراق يوق ئىدى . بۇ يەردە تېرىقچىلىق قىلسا بولمىدىغان يەر بار
ئىكەن . بۇ يىل تېرىقچىلىقنى ئاز قىلساقمۇ ، ياخشى قىلساق ،
ئىشىمىز نەپ بېرىپ قالسا ، ئۇنى كۆرگەنلەر ، ئاش - نېنىنى
يەپ تېتىپ باققانلار قىزىقىپ تېرىقچىلىق قىلماق بولسا ، ئاز
تېرىمدۇ - جىقمۇ ، نەگە تېرىيدۇ ، نېمە تېرىيدۇ ، ئۆز ئىختىيارىغا
قويساق . ئوماقنىڭ ئېيتىشىچە ، ئۇنىڭغا قوشۇلۇپ كەلگەن يەتتە
ئۆيلۈك كىشى تېرىقچىلىق قىلىشنى زادى بىلمەيدىكەن . ئۇلارنىڭ
ئۆگىنىۋېلىشى ئۈچۈن بولسىمۇ بۇ يىل بىللە قىلىپ ، كېلەر يىل
ھەرقايسىسى ئۆز ئالدىغا قىلىدىغان ئوخشايدۇ . بولمىسا ، ئاردا
گەپمۇ جىق بولىدىغانلىقىنى ، چاتاقمۇ جىق چىقىدىغانلىقىنى ئو-
ماقمۇ ئويلاپتۇ ، — دېدى .

كۈنچىققانبەگ تۇلەك بوۋا بىلەن تايۇقنىڭ گېپىنى ئاڭلاپ ،
ئويلىدى ، ئۆلچەپ ، دەڭسەپ باقتى . ئۇلارنىڭ دېگەنلىرىنىڭ جېنى
بارلىقىنى ھېس قىلدى . ۋاقىت بەك زىچ ئىدى . بەگ شۇئان تۆت
مەھەللە ئاقساقاللىرىنى چاقىرىپ جىددىي كېڭەش قىلدى . ئوماق
يۇرتچاپقاندىن چارىغا كەتكەندىن كېيىن ، ئۇنىڭ ئورنىغا قارا قو-
شۇنلۇق ساتىۋالدى بەقەم يانلار مەھەللىسىنىڭ ئاقساقىلى بولغاند-
ى . كېڭەشتە ساتىۋالدى بەقەم :

— بۇ ياخشى گەپ بولدى . تېرىقچىلىق قىلىشنى ئاقساقاللار
باشلاپ بېرەيلى . باشقىلار قىلامدۇ ، قىلمامدۇ ، ئىختىيارىي بول-
سۇن . بىز بىلەن بىللە قىلىپ باقايلى دەيدىغانلار بولسا بىللە
قىلايلى ، قاملاشمايى قالسا ئۆزىمىزگە ھېساب ، ھەممىنى تەڭ يىغ-
لاتمايلى ، كېيىنكىسىنى كېلەر يىلى كۆرمەيمىزمۇ ، — دېدى .
— گوي - گوي ، بۇمۇ ئوبدان گەپ بولدى ، — دېدى
تۇلەك بوۋا ، — مەن ئاقساقال بولمىساممۇ ، نەۋرەم بىلەن ئازراق
يەرگە بۇغداي ، قوناق تېرىپ باقايلى ، قانداق بولىدىغانلىقىنى ئۆزد-
ىمىزمۇ كۆرەيلى ، باشقىلارمۇ كۆرسۇن .

ئۇنداق دەپ ، بۇنداق دەپ تېرىقچىلىقنى بۇ يىل كۆنچىققان-
بەگ ، تۆت ئاقساقال ، تۈلەك بوۋىلار باشلاپ قىلىپ باقىدىغان ،
«بىزمۇ تېرىپ باقايلى» دەيدىغانلار بولسا ، ئاقساقاللار بىلەن بىرگە
تېرىسىمۇ ، ئۆزلىرى ئايرىم تېرىسىمۇ مەيلىچە بولىدىغان ، ئۇرۇق-
لۇق بۇغداي ، قوناقنى يېرىگە قاراپ كۆنچىققانبەگ ھەقسىز بېرىدە-
غان بولدى .

ئۇرۇقلۇق بۇغداي ، قوناقنى ، قوشقا قاتىدىغان كالىسى
يوقلارغا كالىنىمۇ ھەقسىز بېرىپ تۇرىدىغانلىقىنى ئاڭلاپ ، تېرىق-
چىلىق قىلىپ باقماقچى بولغانلار خېلى چىقتى .

— بۇ ياخشى ئىش ، — دېدى كۆنچىققانبەگ ، — قانچىلىك
تېرىيالىسا تېرىسۇن ...

يېڭى يۇرتچاپقاندىكى تۇنجى قېتىملىق بۇغداي تېرىقچىلىقى
توختاق يەنە خوتەن تەرەپتىن كېلىپ ئولتۇراقلىشىپ قالغان ئىككى
ئادەم بولۇپ ئۇچىنىڭ يول كۆرسىتىشى ئارقىسىدا جىددىي ، ئەمما
كۆڭۈللۈك ئېلىپ بېرىلدى .

بۇغداي تېرىقچىلىقى تۇگىگەن كۈنىنىڭ ئەتىسى كۆنچىققانبەگ
تۈلەك بوۋا ، تايۇق ، توختىكۆل ، تالىشقۇل ھەم ئوغلى جانقۇلۇلار-
نى بىر ئىشنى مەسلىھەتلەشكىلى ئۆيىگە چاقىردى .

— بۇغداي تېرىقچىلىقىدىن قول ئۈزدۇق ، قوناق تېرىمىغا
يەنە بىرئاز ۋاقىت بارىكەن ، — چاي ئىچىشىپ ئولتۇرۇپ كۆنچىق-
قانبەگ گېپىنى باشلىدى ، — مۇشۇ بوش ئارىلىقتا جانقۇلۇ ،
تۇختاق ، ئۆردەكلەرگە جايلارنى كۆرسىتىپ كەلسەكمىكىن دەپ-
مەن ، سىلەر نېمە دەيسىلەر .

كۆنچىققانبەگنىڭ گېپى توختىشىغا ، تۈلەك بوۋا :

— گوي - گوي ، ئوبدان گەپ ، ئوبدان گەپ ! بىر
چاغلاردا قالاچ قاناقا ماڭا : «لوپ دالىسىنىڭ ئوتلاق ، ئورمانلە-
رى ، جاڭگاللىرىمۇ ئۆز يېرىڭ . يۇرتۇڭنىڭ ھەممە جايلىرىنى
كۆرۈپ بولالمىساڭمۇ ، ئاڭلاپ قوي ، بىلىپ قوي . بولمىسا ئۆز
ئۆيۈڭدىكى بىساتلىرىڭنىمۇ بىلمەي «بۇ نېمە ؟ » ، دەپ باشقىلاردىن

سوراپ يۈرگەندەك ئىش بولىدۇ» دېگەنىدى. بۇ مەنىلىك سەپەرگە نەۋرەم ھەكىممۇ قوشۇلۇپ قالسۇن. توختىكۆل بىلمەيدىغان دەريا، كۆل يوق، تالىشقۇلمۇ ھەممە جاينى بىلمدۇ، سەپەردە بۇ ئىككىسى بولسا ھېچ ئىش بولمايدۇ، — دېدى.

— بۇ سەپەرگە مېنىڭمۇ بىللە چىققۇم بار ئىدى، ئەمما، — كۈنچىقاتىبەگ كۆڭۈل يېرىمچىلىقىنى بىلدۈرۈپ مۇنۇلارنى دېدى، — تۆگىدەك كېلەڭسىز بۇ بەست - بويۇم بىلەن يۈك بولغۇدەكمەن. كەلگەندە كۆرگىنىڭلارنى سۆزلەپ بېرەرسىلەر.

يېڭى ئابدالدىن باشلىنىدىغان بۇ سەپەر جاھانساي، مىرەنلەر-دىن ئۆتۈپ، كۆنچى دەرياسىنىڭ كونا ئېقىن ئىزى قۇمدەريانىڭ كۈنپېتىشىدىكى بۇلۇڭكۆلدىن يارداڭبۇلاقنى يانداپ ئويتوغراققا بې-رىپ، «دۈزە ئادەم» چەپەرنى يوقلاپ، تېمەنېۋ، دىلپارغا بېرىپ، ئۇ يەردىن تارىم دەرياسىنى ياقىلاپ چاراغا قاراپ مېڭىپ، ئوماق-نىڭ تاختىسىغا كېلىپ ئۆردەكنى قالدۇرۇپ قويۇپ قايتىپ كېلە-دىغان بولدى. قايتىشتىمۇ كۆرىدىغان جايلار ئاز ئەمەس ئىدى. مەھەللىلەردىن باشقا ئاندا - مۇندا ئۇچراپ قالىدىغان كىچىك - كىچىك يېتىم توغراقلىق، چانقاللىق ۋە پارچە ئوتلاقلارنى ھېسابقا ئالمىغاندا، بۇ سەپەر قۇملۇق ئىچىنى بېسىپ ئۆتەتتى. يېمەكلىكە قارىغاندا سۇنى يېتەرلىك غەملىۋېلىش ئىنتايىن زۆرۈر ئىدى. قۇملۇق دەشتىتە ۋاقتى كەلگەندە بىر يۈتۇم سۇ بىر جانغا ئارا تۇرالايدۇ. ئۇلار ئىككى تۆگىگە ئۇچتىن ئالتە تۇلۇم سۇ، بىر تۆگىگە ئۇجۇل، جىگدە تىرپى، پىشۇرۇلغان ھەر خىل قۇش تۇخۇمىنىڭ سېرىقى ئارىلاشتۇرۇلغان تالقان، بېلىق گۆشى تالقا-نى، گەدەرمە قاق بېلىق، قازان - قاچىلارنى ئارتىپ، ئىككى ئاتنى زاپاس ئېلىپ يولغا چىقتى.

يېڭى يۇرتچاپقانىنىڭ تۆۋەن تەرىپى، ئارىلاپ ئۇچراپ قالىدىغان كىچىك - كىچىك قۇملۇق ۋە پارچە قۇم دۆڭلىرىدىن باشقا تاكى قارا قوشۇن كۆلىگىچە ئوتلاق، چانقاللىق، توغراقلىق ۋە قومۇش-لۇقلار كىرىشىپ كەتكەن كەڭ يېشىلزارلىق بولسا، يۇقىرى تەرە-

پی چوڭ قۇملۇق دەشت بىلەن تۇتىشاتتى . يەتتە كىشىلىك يۇرت كەزگۈچى بۇ سەپەرچىلەر تورغاي چۇچۇلىماستا مانا شۇ چوڭ قۇم-لۇقتا قاراپ ئاتلاندى . بۇ ، ھاۋا خېلىلا ئىسسىپ قالغان چاغ بولسىمۇ ، قۇملۇقنىڭ سەھىرى كەچ كۈز كۈنلىرىدىكىدەك سالقىن ئىدى . يىراق ئۇپۇق بىلەن گىرەلىشىپ كەتكەن قۇم داۋانلىرى ئارقىسىدىن كۆتۈرۈلۈۋاتقان تاڭ شەپىقىنىڭ چوغدەك قىزىل شو-لىسى كەڭ قۇملۇقنى ھەسەن ـ ھۈسەندەك ئاجايىپ رەڭدار ھۆسنگە كىرگۈزۈپ ، جۇلالاندۇرۇۋەتكەندى . شەپەق شولىسى قۇم دۆۋىسە-نىڭ ئۈستىدە ئۆز رەڭگىدە جۇلالانسا ، دۆڭنىڭ ئىككى يامىزلىدا باشقا بىر خىل ، ئارقا تەرىپىدە يەنە بىر خىل رەڭدە جۇلالىناتتى . قۇملۇقنىڭ سەھەردىكى بۇنداق گۈزەل مەنزىرىسىنى ئۆردەك تۇنجى قېتىم كۆرۈۋاتقاچقا ، ئاجايىپ بىر خىل تۇيغۇدا قاراپ تويمايتتى ، ھاياجانلىناتتى . جۇلالىق بۇ گۈزەل مەنزىرە قىسقىلا داۋاملاشتى . چوغ رەڭ شەلپەر ئاسمان بوشلۇقىغا سىڭىپ كېتىشى بىلەنلا ، كەڭ قۇملۇقنىڭ سېغىز رەڭ ، ئۆلۈك ، سۈرلۈك ، زىرىكەرلىك كۆرۈنۈ-شى ئېتەك يايدى ...

مانا بۇگۈن ئۇلارنىڭ سەپىرى ئۇچىنچى كۈنگە قەدەم قويدى . يۇرتتىن يىراقلىغانسېرى ، ئۇلارغا ئۇچرايدىغان چاكاندا ، قامغاق ، قاغدان ، سايغان قومۇشلار ، يۇلغۇنلار شالاڭلاپ ، مانا ئەمدى ئۇلار-نىڭ كۆز ئالدىدا پايانسىز سېغىز رەڭ قۇملۇق ، قۇم دۆۋىلىرى يېيىلىپ تۇراتتى . نە چاكاندا ، قامغاق ، نە قاغدان ، سايغان قو-مۇش ، يۇلغۇن كۆرۈنمەيتتى .

— ھېلىمۇ ياخشى ئىككى كۈن ھېچقانداق شامالغا ئۇچرىمە-دۇق ، — دېدى تالىشقۇل .

— مەنمۇ ھەيران ، — دېدى توختىكۆل ، — بۇ يەر شامالنىڭ ئۇۋىسى ئىدى .

— بولدى ، شامالنىڭ گېپىنى ئاز قىلىلى . مانا ئەمىسە دەپ شامالنى بېشىمىزغا كىيدۈرۈپلا قويمىسۇن ، — تايۇق تالىشقۇلدىن سورىدى ، — جاھانسايغا يەنە قانچىلىك ماڭىمىز ؟

— چۈشكه قالماي يېتىپ باربمىز .

دېگەندەك ، چۈشكه يېقىن ئۇلار جاھانساي مەھەللىسىگه يېتىپ كەلدى . بىر توپ ئۆي بولغانلىقى ئۈچۈنلا مەھەللە دېمىسه ، ھېچ- بىر يول - كوچىسى يوق ، ئۆيلەر ئۈدۈل كەلگەن يەرگه تىكلىمه ياغاچلىق ، ئادەم بويىدىن سەللا ئېگىز قىلىپ قالايمىقان سېلىنغان بولۇپ ، بەزى ئۆيلەرنىڭ بىر يېنىغا ، بەزىلىرىنىڭ ئىككى يېنىغا ، ئارقىسىغا قومۇش ساتمىلار يانداپ سېلىنغانىدى . كۆپ ئۆيلەرنىڭ ئىشىك ئىلغۇچى ۋە كېشەك ياغاچلىرىدا قۇرۇپ ۋە ئاپتاپ چېقىپ پوزمانغا ئايلىنىپ كەتكەن چىگە تالالىرى بىلەن قىرچىن قىپچىلە- رى ھېلىلا توزۇپ كېتىدىغاندەك تۇراتتى . ئۆيلەرنىڭ تۆت تەرىپە- نى ، بوسۇغا ئالدىنى قاغدان ، سايغان قومۇش ، چاكاندا ، يۇلغۇنلار قاپلاپ كەتكەنىدى . يۇلغۇن - قاقشالنىڭ ئېگىزلىكىدىن بەزى ئۆيلەرنىڭ ئۆگزىسى كۆرۈنمەي قالغانىدى . ئۇلار مەھەللىنى ئارد- لاپ بىر چەتكە چىقىپ قالدى . سەل نېرىدا ئايرىملا تۆت ئۆي بىر توپ بولۇپ يېقىن - يېقىن تۇراتتى .

— بۇ يەردە ئادەم يوقتەك قىلىدۇ ، — دېدى تايۇق ، ئەتراپقا ھەيرانلىقتا نەزەر سېلىۋاتقان جانقۇلۇغا قاراپ .

— ئاتام تۇغۇلۇپ چوڭ بولغان ، دادام بەگلىك يۇرگۈزگەن داڭلىق جاھانساي مۇشۇمۇ ؟ ! — جانقۇلۇ ھەيران قېلىپ سورىدى . ئۇنىڭ كىمدىن سورىغانلىقىنى بىلگىلى بولمايتتى .

— بۇ لوپ دالىسىدا تاشلىنىپ ئادەمسىز قالغان يۇرت - مەھەللە يالغۇز جاھانسايلىمۇ ، — دېدى توختىكۆل ئۇدۇلىغا قاراپ تۇرغان پېتى .

نېرىقى تۆت ئۆينىڭ ئىشىكى ئوچۇق تۇرغان بىرىدىن يەتتە - سەككىز ياش ئەتراپىدىكى بىر ئوغۇل بالا قىپىيالىڭاچ ھالدا چىقتى - دە ، قورقۇنچلۇق ۋارقىراپلا ئارقىسىغا يېنىپ ئۆيگە كىرىپ كەتتى . ھايالىشمايلا يۇڭ پالاس پەشمەت يېپىنچاقلاپ ، پۇچقىقى چۈچىسىز پۇكۇلگەن قوپال پالاس ئىشتان ، بېشىغا تۆپە- لىكى ئوتتۇرا ھال ئېگىز ، تار گىرۋەكلىك قۇيما كىگىز قالپاق ،

پۇتىغا چورۇق كىيگەن ، يۈز ـ كۆزىنى ساقال ـ تۈك قاپلىغان بويلۇق ھەم توغرىلىق بىر بوۋاي چىقتى . تايۇق باشلىق ھەممىسى دەرھال ئاتلىرىدىن چۈشۈپ بوۋايغا سالام بەردى . تايۇق بوۋايغا جانقۇلۇنى ، ئۆزىنى ھەم باشقىلارنى بىرمۇبىر تونۇشتۇردى .

— گوي ـ گوي ، سەن كۈنچىققانبەگنىڭ ئوغلى ، جاھانبەگ-نىڭ نەۋرىسى جانقۇلۇبەگمۇسەن ، — بوۋاي جانقۇلۇنىڭ ئالدىغا كەلدى ، — جاھانبەگ تۇغۇلغان مەھەللىسىنى قايتا بىر كۆرەلمەي كېتىپ قاپتۇ . ئۇ كىچىكىدە تىلى تاتلىق ، بەك ئوماق بولىدىغان . ئاتاڭ كۈنچىققانبەگ ئوبدان تۇرامدۇ ؟ ئاڭلىسام ، مېنىڭدەك ئىككى چىقىدىغان ئوخشايدۇ .

— گېپىڭچە ، سەن دادامنى بىلەمسەن ؟

— گوي ـ گوي ، دادامنى بىلەمسەن دەمسەن ؟ — بوۋاي جاڭقۇلۇنىڭ سوئالىنى ياڭدۇرۇپ سوراپ يەنە ئۆزى جاۋاب بېرىپ ، — ئۇنىڭغا ھەممىمىز ئامراق ئىدۇق ، كۆپرەك مەن كۆتۈ-رۈۋالاتتىم . يەلكىسىدە بىلىق كۆزىچىلىك بىر مەڭ بار ئىدى . ھەممىمىز ئۇنى خاسىيەتلىك ئادەم بولىدۇ دەيتتۇق . مەن كۈنچىق-قانبەگ تۇغۇلماستا جاھانسايدىن بۇلۇڭكۆل تەرەپكە كۆچۈپ كەت-كەن ، كېيىن كەلسەك مەھەللىدە ئادەم قالماپتۇ . مانا ، كۈنچىققاڭ-بەگنىڭ بالىسىنى كۆرۈۋاتىمەن . گوي ـ گوي ، تالادىلا گەپلىشىپ كەتتۇق ، ئۆيگە كىرىپ پاراڭلىشايلى ، مېڭىڭلار ، ئۆيگە كى-رەيلى ، — دېدى .

جانقۇلۇ تايۇققا قاريدى .

— ئۆيگە كىرمەيلى ، بوۋا . باريدىغان مەنزىلىمىز يىراق ، كۆرىدىغان جايلار جىق ، بەك ئالدىراىمىز ، — تايۇق بوۋاي-دىن ، — بۇ يەردە ھازىر قانچىلىك ئادەم تۇرۇۋاتىسىلەر ؟ — دەپ سورىدى .

— گېپىڭلىچە بۇ يەردە تۇرمايدىكەنسىلەر ، نۇرمەتبەگ بەگلىك يۇرگۈزگەن ، جاھانبەگ ، كۈنچىققانبەگلەر تۇغۇلۇپ ئۆسكەن ئۆي-ىڭغۇ كۆرەرسىلەر ؟

— كۆرىمىز ، كۆرىمىز ، — دېيىشتى ھەممىسى . ئۇ ئۆينى كۆرۈشكە جانقۇلۇ ، ھەكسم ، ئۆردەكلەر تاقەتسىزلىنىپ كەتتى .

بۇ چاغدا ھېلىقى تۆت ئۆينىڭ ئالدىدا ئەر - ئايال ، چوڭ - كىچىك بولۇپ ئوندەك ئادەم بۇلارغا قارىشىپ تۇراتتى . كىچىك بالىلار چوڭلارنىڭ ئارقىسىغا ئۆتۈۋېلىپ ماڭغاندەك قارىشاتتى . بۇۋاي ئۇلارغا قاراپ توۋلىدى :

— كېلىڭلار ، جاھانبەگنىڭ نەۋرىسى ، كۇنچىققانبەگنىڭ ئوغلى جانقۇلۇبەگ كېپتۇ .

جاھانبەگ ، كۇنچىققانبەگلەرنىڭ ئىسمىنى ئاڭلاپ ، ئۇلار بىر - بىرلەپ كېلىشكە باشلىدى ، لېكىن بەك يېقىن كەلمەي ئارىلىق قويۇپ تۇرۇشتى . بالىلار يەنىلا چوڭلارنىڭ كەينىگە ئۆتۈۋېلىشقانىدى . ئەرلەرنىڭ كىيىمى بۇۋاينىڭكى بىلەن ئوخشاش بولۇپ ، ئاياللىرى ئۇزۇن تورقا كۆڭلەكنىڭ ئۇستىگە رەڭدار پالاس چاپان ، بېشىغا بەزلىرى توشقان تېرىسى ، بەزىسى قىرقىۋەتكەن قوي تېرىسىدە تىكىلگەن قۇلاقچا كىيىۋالغانىدى . ئىشتانلىرىنىڭ پۇچقىقى توغرىسىغا يېشىل ، قىزىل يوللۇق ئىدى .

نۇرمەتبەگنىڭ ئۆيى «مەھەللە»نىڭ ئوتتۇرىسىدا بولۇپ ، ئادەتتىكى ئۆيلەرگە ئوخشاش ئوتتۇرىدا دەھلىز ، ئىككى ياندا ياتاق ئۆي ، مېھمانخانا — ئۇچ ئېغىزلىق ئىدى . بەگ ئۆيىنىڭ باشقا ئۆيلەردىن پەرقى : سەل چوڭ ، ئېگىزرەك ، ياغاچلىرىمۇ خىلراق ئىدى . ئۇزاق يىللاردىن ئادەم ئولتۇرمىغانلىقتىن ئىپادىسى بولۇپ ، سۇپا ، پەگاھلارنى قامغاق ، قاغدان قومۇش بېسىپ كەتكەنىدى . بىر ئۆيدە تېخى يۇلغۇن ئۇنۇپ باغجانلاپ تۇرۇسقا تاقىشىپمۇ قاپتۇ . جانقۇلۇ ئۆيگە قاراپ تۇرۇپ كەتتى . ئۇنىڭ نېمىلەرنى ئويلاۋاتقىنىنى بىلگىلى بولمايتتى .

— بۇ يەردە ھازىر قانچىلىك ئادەم ئولتۇرۇۋاتىسىلەر ؟ — تايۇق بايىقى سوئالىنى تەكرارلاپ بوۋايدىن يەنە سورىدى .

— ئەسلىدە توققۇز ئۆيلۈك كۆچۈپ كەلگەنىدۇق . ئېقىن قۇرۇپ كەتكەندىن كېيىن ، يىگىرمە نەچچە يىلدىن بۇيان بىر

جەمەتتىن ئۇچ ئائىلە تۇرۇۋاتىمىز .
— سۇ ، يېمەكلىكنى قانداق قىلىۋاتىسىلەر ؟
— مەھەللىنىڭ تۆۋەن تەرىپىدە بىر چانقال ـ ئوتلاق ئويماڭ لىق بار ، شۇ يەرگە بىر قۇدۇق كولىۋالدۇق . ھەر يىلى 6 ـ ئايدا چوڭ ـ كىچىك ھەممىمىز يېڭى دەريا بويىغا كۆچۈپ بېرىپ ، ئۇجۇل ، غاز ، ئۆردەك تۇخۇملىرىنى يىغىمىز ، بېلىق تۇتىمىز ، يېڭى بېلىق پوستلاقلىرىنىڭ ھەممىسىنى قۇيۇۋالىمىز ، ئاندىن ئىككى ئادەم قېلىپ قېلىپ يازچە بېلىق تۇتۇپ گەدەرمە قىلىپ قويىدۇ ياكى قۇمغا كۆمۈۋېتىدۇ . بۇ نەرسىلەر بىزگە كېلەر يىل شۇ چاغقىچە يېتىپ ئاشىدۇ ، يىراق بولسىمۇ ئاتمىشبۇلاق تەرەپكە ئوۋغىمۇ چىقىمىز .
جانقۇلۇ بوۋايدىن قانچە ياشقا كىرگەنلىكىنى سورىدى .
— ئەقلىمنى بىلگەندىن بېرى بىر يۇز ئون يازـ قىشنى ئۆتكۈزدۇم ، ئۇنىڭ ئالدىدىكىسىنى قوشقاندا بىر يۇز يىگىرمە ياشقا بېرىپ قالاي دېدىم .
بىر يۇز يىگىرمە — ئاز ياش ئەمەس ، ئەمما لوپ دالىسىدا بۇ بەك ئۇزاق ياشىغانلىق ھېسابلىنىپمۇ كەتمەيدۇ . بوۋاينىڭ چاچ ـ ساقلىنىڭ ئېقى بىلەن قارىسى تەڭدەك ئىدى . ئۆزىمۇ ساغلام ، تېتىك تۇراتتى ، تېخىچە بىرەر چىشىنىڭ ئورنى بوش ئەمەس ، گەپ ـ سۆزلىرىمۇ جايىدا ، جاراڭلىق ، ئايلى سەكسەن بەش ياشتا ئىكەن . ئىلگىرىكى ئايلى ئۆلۈپ كېتىپ ، ئىككىنچى قېتىم ئۆيلەنگەنىكەن . بۇ خوتۇنىدىن ئىككى ئوغۇل كۆرۈپتۇ ، كىچىكى ئوتتۇز ئىككى ياشتا ئىكەن ، ئۇنىڭمۇ ئۇچ بالىسى بار ئىكەن .
— بوۋا ، ئىسمىڭ نېمە ؟ — جانقۇلۇ سورىدى .
— ئىسمىم تۇغان . كىشىلەر مېنى تۇغان توشقان دېيىشىدۇ .
— ۋوي ، تۇغان توشقان دېگەن سەنمۇ ، دادام دەپ بەرگەن . بىر قېتىمدىلا بەش توشقانىڭ گۆشىنى يەۋېتىپتىكەنسەن .
— ھازىرمۇ ئىككى توشقانىڭ گۆشىنى يەۋېتىمەن ، سۆڭەكلىرى قالىدۇ شۇ .

بوۋاينىڭ گەپىگە ھەممىسى كۈلۈپ كەتتىشتى . تايۇق بوۋايدىن مىرەننىڭ بۇ يەردىن قانچىلىك يىراقلىقىنى سوريدى .

— يىراقلىقىغۇ يىراق ئەمەس ، مۇشۇ ئۇلاغلار بىلەن ماڭساڭ- لار بىر يېرىم كۈنلۈك يول . بارماقچىمىدىڭلار ؟ ياخشىسى بارماڭ- لار . مەن ئوتتۇز يىلنىڭ ئالدىدا بىر بارغان . كۆرگەنلىرىمگە قاراپ ، مەن ئۇ يەرنى بۇرۇن ئاۋات يۇرت بولغىيمىدى ، دەپ ئويلىغان ، كېيىن باشقىلاردىن ئۇ يەرنى جىن - ئالۋاستىلار ئىگە- لىۋاپتۇ دەپ ئاڭلىدىم . بارغانلار بار ، يانغانلار يوق ئىكەن . مەڭلە- سە[1] ، قارا قۇيۇن ئۈزۈلمەي چىقىدىكەن . كېچە - كۈندۈز ، قىيا - چىيالىغان ، چىر - چارلىغان يەنە ھەر خىل قورقۇنچلۇق ئاۋازلار قۇلاق - مېڭىنى يەيدىكەن . ئاراڭلاردا كىچىك بالىمۇ ، ياشلارمۇ بار ئىكەن . مىرەنگە بارماڭلار ، ئوڭ تەرىپىدىن يانداپ ئۆتۈپ بۇلۇڭكۆلگە بېرىڭلار ، مىرەنگە ھەرگىز بارماڭلار ، — دېدى بوۋاي قايتا - قايتا ئاگاھلاندۇرۇپ .

جايلارنى كۆرۈشكە ، بىلىشكە قىزىقىدىغان تايۇق بىلەن توخ- تاق ، ئۆردەكلەرنىڭ مىرەننى كۆرۈپ باققۇسى ، بارغۇسى بار ئە- دى ، لېكىن جانقۇلۇ ۋە باشقىلار بارماسلىقتا چىڭ تۇرۇۋالدى . ئىلاجسىز تۇغان بوۋاي كۆرسىتىپ بەرگەن يولغا چۈشۈپ بۇلۇڭ- كۆلنى قارىلاپ يۈرۈپ كەتتى . ئۇلارنى بىر جەمەتتىكى ئون نەچچە ئادەم ھەيرانلىقتا قارىغىنىچە ئۇزىتىپ قالدى . بىرنەچچە ئەۋلاد ئابدال بەگلىكىنىڭ مەركىزىي مەھەللىسى بولغان جاھانساي ، ئۇ- لارنىڭ كۆزىدىن يىراقلاپ ، ئاخىر كۆرۈنمەي قالدى .

ئۇلارنىڭ جاھانسايدىن چىقىپ مېڭىۋاتقىنىغا بىر يېرىم كۈن بولدى . تۇنۇگۈن پۈتۈن بىر كۈن دەشت قۇملۇقتىلا ماڭدى . بىر تامچە سۇ ، بىرەر تال خەس - گىياھ ياكى بىرەر ئۇچارلىق ،

① مەڭلىسە — قارا بوران .

ماڭارلىقمۇ ئۇچرىمىدى . ئادەم ئىچىپ ، ئات ـ ئۇلاغ ئىچىپ ، سۇنىڭ يېرىمى تۇگىدى ، ئۇچ تۇلۇملا سۇ قالدى . ئۇلار چۇشكە يېقىن بىر كونا دەريا ئىزىغا كىرىپ قالدى . ئەتىگەن بىرىدىن پوستلاق قۇيمىسى يەپ ، سۇنى ئايايمىز دەپ ئىككى يۇتۇملا سۇ ئىچىپ ، ئات ـ ئۇلاغلارنى يېرىم قاندۇرۇپ سۇغىرىپ يولغا چىققا- نىدى . . هازىر ئادەملەرمۇ ، جاندارلارمۇ ئۇسسىدى ، قورسىقى ئاچ- تى . ئۇلار پەسرەك بىر يارداڭلىق تۇڭدە چۇشكۇن قىلماقچى بولۇپ توختاشتى . تۆگىلەرنى چۆكتۇرۇپ ئۇستىدىن تۇلۇملارنى ئالدى ، باشقىلىرىدىنمۇ يۇك ـ تاقلارنى چۇشۇردى . تالىشقۇل بىر تۇلۇمدىن قاچىلارغا سۇ ئېلىپ تەييار قىلدى . توختاق بىر ئادەمگە بىرىدىن پوستلاق قۇيمىسى تارقىتىپ بەردى . توختىكۆل پوستلاقنى يېگەچ يارداڭلىق ئۇستىگە چىقىپ ئەتراپقا زەنسىلىپ قاراپ :

— بىز هازىر قۇمدەريادا ئىكەنمىز ، ئېسىمگە كەلدى ، سول تەرىپىمىزدە بۇلۇڭ ـ كۆل ، ئوڭ تەرىپىمىزدە يېڭى دەريا بار ، — دېدى ئاۋازلىق قىلىپ .

توختىكۆلنىڭ گېپىگە قىزىقىپ ئۆردەكمۇ يارداڭ ئۇستىگە چىقتى . بۇ چاغدا توختىكۆل يارداڭنىڭ نېرىقى تەرىپى بىلەن ئېقىن ئىچىگە چۇشۇپ بولغانىدى . ئۆردەك ئەتراپقا قىزىقىپ قاراشقا باش- لىدى . تايۇقنىڭ ئىشارىتى بىلەن توختاقمۇ يارداڭ ئۇستىگە چىققانىدى .

— تۆگە ! بىر تۇپ تۆگە ! — ئۆردەك هاياجانلىنىپ توۋلىۋەتتى .

— راست ! بەش چوڭ ، تۆت كىچىك ، جەمئىي توققۇز تۆگە ! هەممىسى يوپۇرۇلۇپ يارداڭ ئۇستىگە چىقتى . دېگەندەك ، توققۇز تۆگە توختىكۆل «بۇلۇڭكۆل بار» دېگەن تەرەپتىن يېڭى دەريا تەرەپكە قاتارلىشىپ ئاستا مېڭىپ كېتىۋاتاتتى . ئالدىدا ماڭ- غىنى بۇغرا تۆگە بولۇپ ، قالغان سەككىزى بىر چوڭ ، بىر كىچىك تەرتىپ بويىچە ماڭغانىدى . تۆگىلەرنىڭ بۇنداق مېڭىشى جانقۇلۇغا قىزىق تۇيۇلغان چېغى :

— توپ بولۇپ ماڭماي ، ئەجەب قاتارلىشىپ مېڭىپتا ؟ ئالدى-
دىكىسىنىڭ بوتۇسى[1] يوقكىنا ؟ — دېدى .
— ھەي بەگ بالىسى ، — دېدى تالىشقۇل ، — بىر ئابدال
مەھەللىسى قالغان مەھەللە - يۇرتلارنى باشلاپ ماڭغاندەك ، ئۇمۇ
سەككىز بالىسىنى باشلاپ مېڭىپتۇ .
تالىشقۇلنىڭ گېپىگە ھەممىسى كۈلۈشۈپ كەتتى . ئۆردەك بۇ
گەپنى چۈشىنىپ كۈلدىمۇ ياكى باشقىلارغا ئەگىشىپ كۈلدىمۇ ،
بۇنى ئۆزى بىلمىدۇ ، بەلكى گەپ قىزىق تۇيۇلۇپ كۈلگەندۇ .
— مەن توغرا دەپتىمەن ، — دېدى توختىكۆل ، — ئۇلار يېڭى
دەريادا سۇ ئىچكىلى مېڭىپتۇ .
ئۇ تەرەپتە سۇ ، بۇ تەرەپتە ئوتلاق ، ھېچبولمىغاندا بىر يېشىل-
لىقنىڭ بارلىقى ئېنىق بولۇپ قالدى . بۇ چەكسىز قاقاس قۇملۇقتا
ئۆزلىرىدىن باشقا ھايۋان بولسىمۇ بىر توپ جانىۋارنى كۆرۈپ ،
سەپەرچىلەرنىڭ جېنىغا جان ، ئۈمىدىگە ئىشەنچ قوشۇلدى . تايۇقلار
ئەسلىدە ئالدى بىلەن بۇلۇڭكۆلگە بېرىپ ، تۇغان بوۋاي ئېيتقان
بۇلۇڭكۆلنىڭ ئۇستۇن تەرىپىدىكى ماقاتلىققا ئوخشايدىغان يەرنى
كۆرۈپ ، يارداڭبۇلاق يېنىدىكى ئويتوغراققا بېرىپ چەپەرنى يوقلە-
ۋېتىپ ، ئاندىن كۆنچى دەريا سى تەرەپكە ماڭماقچىدى . ھازىر ئەھ-
ۋال ئۆزگىرىپ قالدى . تالىشقۇل بىلەن توختىكۆل ئالدى بىلەن
يېڭى دەريادا بېرىپ تۇلۇم ۋە باشقا قاچىلارغا سۇنى تولۇق
قاچىلاپ ، ئات - تۆگىلەرنى بىر كۈن ئوبدان بېقىپ ، سۇغا قاندۇ-
رۇۋېلىپ ، يەنە كەينىگە يېنىپ ئاندىن بۇلۇڭكۆلگە بېرىشتا چىڭ
تۇرۇۋالدى . يەتتە كىشىلىك يۇرت كەزگۈچى بۇ سەپەرچىلەرنىڭ
يول باشلىغۇچىسى مۇشۇ ئىككىسى ئىدى . بۇلار ھازىر بار سۇنىڭ
تۇگەپ قېلىشىدىن قورقۇاتاتتى . تايۇقنىڭ بولسا سۇنىڭ بۇلۇڭ-
كۆلگە بارغۇچە يېتىدىغانلىقىغا ئىشەنچى بار ئىدى . چۈنكى تۆگىلەر
سۇ ئىچمەيمۇ يەنە تۆت كۈن چىدايتتى ، ھازىر بەك ئىسسىق چاغ
بولمىغاچقا ، ئادەممۇ ، ئاتمۇ ئانچىكى ئۇسسۇزلۇققا چىدايتتى ، لې-

① بوتۇ — بوتىلاق .

كىن تالىشقۇل بىلەن توختىكۆل ... ئاردىكى تالاش - تارتىشنى بىر تەرەپ قىلىدىغان بىردىنبىر كىشى جانقۇلۇ بولۇپ قالدى . ئۇ تۇلۇمدىكى سۇنىڭ بۇلۇڭكۆلگىچە يېتىشىگە ئىشەنچ قىلالمايتتى ، تۇگەپ كېتىشىدىن قورقاتتى ، تۇگىمىگەندىمۇ ، كۆلده سۇ بارلىقىغا ئىشەنچى يوق ئىدى . چۇنكى ، ئەسلىدىكى دەريا قۇرۇپ ، قۇم باسقاندىن كېيىن ، كۆلمۇ قۇرۇپ كەتكەندۇ ، دەپ قارايتتى .

— ئالدى بىلەن يېڭى دەريا غا بارايلى ، كەينىمىزگە يانساق يانمايمىزمۇ ، — دېدى ئۇ .

بەگ ئوغلى — جانقۇلۇنىڭ كېسىمى بىلەن سەپەرچىلەر يېڭى دەريا تەرەپكە يۇرۇپ كېتىشتى . بىر ئاش پىشىم ۋاقىت ماڭغاندىن كېيىن ئۇلارغا يەردە چاكاندا ، قامغاق ، سايغان قومۇش ، يۇلغۇن-لار ، ئاسماندا ئاندا - ساندا سۇقسۇر ، قارۇناغا ئوخشاش سۇ قۇش-لىرى يولۇقتى ۋە ماڭغانسېرى قويۇقلاشتى .

— دەريا غا يېقىن قالغاندەك قىلىمىز ، — دېدى تالىشقۇل .

توختىكۆل ئۇنىڭ دېگىنىگە قوشۇلمىدى .

— سۇقسۇر بىلەن قارۇنا بۇلۇڭكۆل تەرەپتىن ئۇچۇپ كەلگەن-دەك قىلىدۇ ، — دېدى ئۇ ، — ئۇلارنىڭ ئېگىز ئۇچقىنىغا قارىغان-دا ، دەريا يېقىندا ئەمەس .

توختىكۆلنىڭ ئېيتقىنى توغرا چىقتى . كۇن پاتقۇچە دەريانىڭ قارىسى كۆرۇنمىدى ، لېكىن ئوت - چۆپ ، چاتقاللار قويۇقلاشتى . ئۇلار ئەپلىك بىر جاينى تېپىپ چۇشكۇن قىلدى . ئات ، تۆگىلەرنى ئوتقا قويۇۋېتىپ ، ئۆزلىرى تاماقلىنىشقا تۇتۇش قىلدى .

— مەن دەريانىڭ قانچىلىك يىراقتا ئىكەنلىكىنى بىلىپ كې-لەي ، — توختىكۆل شۇنى دېدى - دە ، ئېتىنى يېتىلەپ كېلىپ قايتىدىن توقۇدى . مىلتىقىنى مۇرىسىگە ئېسىپلا ئاتقا مىنىپ بو-لۇپ ، — تالىشقۇل ، نەيزەڭنى بەر ، — دېدى .

بۇنداق چاغدا ئۇنى يولدىن قايتۇرغىلى بولمايتتى ، گېپىنىڭ راستلىقىنى ئىسپاتلىمىغۇچە ، قىلىۋاتقان ئىشىنى ئارا يولدا توختە-تىپ قويمايتتى ، توختاتقىلىمۇ بولمايتتى . ئۇنىڭ بۇ مىجەزىنى

هەممىدىن ئوبدان بىلىدىغان تالمشقۇل گەپ قىلماي نەيزىنى ئېلىپ بەردى . توختىكۆل نەيزىنى ئالدى ـ دە ، ئېتىنى دېۋىتىپ چېپىپ كەتتى .

تاماق يېيىلىپ بولغاندىن كېيىن ، تايۇق :

— ئات ، تۆگىلەرنى يېقىن ئەكېلىپ باغلاپ قويساقمىكىن ، — دېدى .

— نېمىشقا ؟ — جانقۇلۇ ئەجەبلىنىپ سورىدى . تايۇق جاۋابەن دېدى :

— يولۋاس بولۇپ قالمىسۇن دەيمەن .

يولۋاسنىڭ ئېتىنى ئاڭلاپ هەممىسىنىڭ تېنى شۇركۈنۈپ كەتتى . بۇنداق ياخشى ئوتلاق بار يەردە چوقۇم كېيىك ، جەرەن بولماي قالمايدۇ . بۇلار بولغان يەردە كىم يولۋاسنى يوقمىكىن دېيەلەيدۇ . هەممىسى ئورنىدىن تۇرۇپ ئاتلىرى تەرەپكە مېڭىشتى . ئات ، تۆگىلەر چۈشكۈن ئەتراپىدىكى ئوت بار يەرگە باغلاپ قويۇلىدى . ئارىدىن خېلى ۋاقىت ئۆتتى ، توختىكۆلدىن شەپە يوق . ئاي يورۇق ، توختىكۆل ئادىشىپ قالىدىغان ئادەم بولمىسمۇ ، تايۇقلار يەنىلا ئەندىشىدە ئىدى .

هەممىدىن بەك ئۆردەك ئەندىشىلىك ئىدى .

— تايۇق ئاغا ، توختىكۆل ئاغام تېپىپ كېلەلەرمۇ ؟

— قورقما ، ئۇ ئېزىپ قالمايدۇ ، چوقۇم تېپىپ كېلىدۇ ، — دېدى تايۇق ئۆردەكنى ، شۇنداقلا جانقۇلۇنىڭ كۆڭلىنى تىندۇرۇپ . توختاق بىلەن هەكىم توختىكۆلنىڭ ئېزىپ قالمايدىغانلىقىغا ئىشەنەتتى .

تايۇقنىڭ گېپىنىڭ ئاخىرىغا ئۇلىنىپلا ، «پاك !» قىلىپ مىلتىق ئۇنى ئاڭلاندى . كېچىدە تۇيۇقسىز ئاڭلانغان بۇ ئاۋازنىڭ قايسى تەرەپتىن كەلگەنلىكىنى ئۇستا مەرگەن تايۇقمۇ بىلەلمەي قالدى . قانداقلا بولمىسۇن ، بۇنى توختىكۆل ئاتقان مىلتىقلىقى ئېنىق ئىدى . ئاي يورۇقىدا ئوتلىغىلى چىققان بىرەر كېيىك ، جەرەن ئۇچراپ قالغان بولسا ئاتقاندۇ ، دەپ ئويلاشتى . تۆت كۈندىن

بېرى ئۇلار بېلىق گۆشىدىن بۆلەك هايۋان گۆشى يېمىگەچكە، توختىكۆل ئېتىپ كېلىدىغان كېيىك ياكى جەرەن گۆشىگە ئىشتە-هاسىنى ئېچىپ تۇرغاندا، يىراقتا بىر قارا كۆرۈندى. تايۇق سىز-چىلاپ قاراپ، ئۇنىڭ توختىكۆل ئىكەنلىكىنى ئىلغا قىلدى. ئاڭ-غىچە توختىكۆل يېقىنلاپ كەلدى. ئۇ مىلتىقنى ئالدىغا توغرىسىغا قويۇۋالغانىدى.

توختىكۆل پەس ئاۋازدا:

— تايۇق، پۇتۇمنى يولۋاس چاينىۋەتتى، — دېدى.

بۇ گەپنى ئاڭلاپ هەممىسى ئۇنىڭ ئالدىغا يۈگۈردى. تايۇق بېرىپ قاراپلا ئۇنى ئاتتىن كۆتۈرگەندەك چۈشۈردى. سول پۇتىنىڭ تىزىنىڭ ئاستى كۆڭلەك بىلەن يۆگىلىپ، ئۇستىدىن ئاتىنىڭ چۈل-ۋۇرىدا يۆگەپ چىڭ چېگىۋېتىلگەنىدى.

تايۇق ئۇنىڭغا كەينىنى قىلىپ ئېڭىشىپ تۇرۇپ:

— ماڭا هاپاش بول، — دېدى.

تايۇق ئۇنى هاپاش قىلىپ چۈشكۈنگە ئېلىپ كېلىپ ئولتۇر-غۇزدى. بۇنداق ئىشقا تالىشقۇلىنىڭ ئېپى بار ئىكەن. تېڭىقنى يېشىپ كۆرۈۋېدى، هېلىمۇ ياخشى سۆڭەك ساق ئىكەن، بۇلجۇڭ گۆش ئازراق تىتىلىپتۇ. قان جىق چىقىپ كەتكەندەك قىلىدۇ، يەنە چىقىۋاتاتتى.

— كىمدە تورقا لاتا بار، تورقا كۈلىنى باسساقمۇ بولىتتى، — دېدى ئۇ.

— مەندە بار، — جانقۇلۇ شۇنداق دەپلا كۆڭلىكىنىڭ بىر يېڭىنى جارتىتىدە يىرتىپ، چاقماق[1] تۇتاشتۇرغان ئوتتا كۆيۈ-دۈردى.

تالىشقۇل تورقا كۈلىنى قان چىقىۋاتقان جايغا بېسىپ، ئۆ-زىنىڭ كۆڭلىكىنى يىرتىپ تەييارلاپ قويغان لاتا بىلەن چىڭ

---

① چاقماق — پولات زىخچىنى چەمبەر شەكلىدە ياسىۋالىدۇ. تورقا ياكى چىگىنىڭ يۇمشاق تالاسىنى توغراق پورىنىڭ سۇيىگە مىلەپ، قىرلىق تاشنىڭ ئاستىغا تۇتۇپ تۇرۇپ پولات زىخچىنى تاش قىرىغا ئۇرىدۇ. ئۇنىڭدىن چىققان ئۇچقۇن تۆۋەنگە چاچراپ تورقا تالاسىغا تۇتىشىپ ئوت هاسىل بولىدۇ.

تارتىپ ئۇستى - ئۇستىلەپ يۆگەپ ، ئۇستىدىن چىگىۋەتتى .
— بۇ ئۇسۇل ھازىرچە بولمىدۇ ، — تالىشقۇل تايۇققا قاراپ دېدى ، — ياخشىراق ئامال تاپمىساق بولمايدۇ .
توختاق شۇ ھامان :
— دىلپار يوپۇرمىقىدا تاڭسا ياخشى بولمىدىكەنغۇ ، — دېدى مەھەممەت مەرگەننىڭ گېپىنى ئېسىگە كېلىپ .
— دەريا بىراقمىكەن ؟ — تايۇق توختىكۆلدىن سورىدى .
— بەش قېتىم گۆش پىشۇرغۇدەك ۋاقىتتا بېرىپ بولغىلى بولمىدۇ .
— ھازىرلا ماڭايلى . تورغاي چۇچۇلىغۇچە بارساقمۇ ھېسساب . سۇ بولغاندىكىن ، دىلپارمۇ بولۇپ قالار ، — دېدى تايۇق .
شۇئان ھەممىسى مېڭىشقا تەرەددۇتلاندى . توختىكۆلنى زاپاس ئاتنىڭ بىرىگە مىندۇرۇپ مېڭىپ كېتىشتى . توختىكۆل كېتىۋېتىپ پۇتىنى يولۇاس قاندىق بولۇپ چاينىۋەتكىنىنى سۆزلەپ بەردى .
توختىكۆل ئاي يورۇقىدا دەريانى بىراقتىنلا كۆردى - دە ، خۇش خەۋەرنى بۇرادەرلىرىگە يەتكۈزۈش ئۈچۈن شۇئان ئارقىسىغا ياندى . چۇشكۈنگە ئاز قالغاندا ، كىچىك بىر چاتقاللىقتا بىر يولۇاسنىڭ بېشىنى كۆتۈرۈپ ئۆزى تەرەپتىكى بىر نەرسىگە تىكىلىپ قاراپ قالغاندەك تۇرغانلىقىنى كۆرۈپ قالدى . مىلتىق بەتلەكلىك ئىدى . توختىكۆلنىڭ مەرگەنلىكتىمۇ ئۆزىگە ئىشەنچى بار ئىدى . ئۇنىڭ يولۇاسنى ئېتىپ باققۇسى كەلدى . ئات ئۇستىدە تۇرۇپلا يولۇاسنىڭ ئىككى كۆزىنىڭ ئوتتۇرىسىنى چېنەپ تەپكىنى باستى . «پاڭ» قىلغان قاتتىق ئاۋازدىن ئۇركۈگەن ئات «پارت» تىدە قاچىتى . ھېلىمۇ توختىكۆل ئاتنىڭ چۇلۇۋرىنى تۇتۇۋېلىشقا ئۇلگۈرگەنىدى ، ئاتتىن يىقىلىپ چۇشمىدى ، ئەمما سول تەرىپىدىن بىر يولۇاس ھۆركىرىگىنىچە ئېتىلىپ كەلدى . توختىكۆل قۇملۇق مەرگەنلىرىگە خاس توختاللىقىنى يوقاتمىغانىدى . تەۋەككۈل قىلىپ بۇ يولۇاسنىمۇ ئېتىپ باقماقچى بولدى ، لېكىن مىلتىقنى قايتا

بەتلەشنىڭ ئىمكانىيىتى يوق ئىدى . مىلتىقنى ئېگەرنىڭ بېشىغا ئىلىپ قويۇپ ، ئوكۇ تېقىمىغا بېسىۋالغان نەيزىنى تارتىۋېلىپ دەسـ- تىسىنى تۇۋدىن تۇتۇپ تەييار بولۇپ تۇردى . كۇندۇزى ، ھەم تۇزلەڭدە بولسا ئۇنىڭ ئېتىغا يولۋاس يېتىشەلمەيتتى ، ئەمما قويۇق چاتقاللار ئاتنىڭ تېز يۇرۇشىگە كاشىلا بولماقتا ئىدى . يولۋاس يېتىشىپ كېلىپ قوزۇقتەك چىشلىرىنى چىقىرىپ توختىكۆلنىڭ پۇتىغا ئېغىز سالماقچى بولغاندا ، توختىكۆل پۇتۇن كۇچىنى يىغىپ نەيزىنى يولۋاسنىڭ ئىككى قۇلىقىنىڭ ئوتتۇرىسىغا سانجىدى ، لېـ- كىن يولۋاسمۇ توختىكۆلنىڭ پۇتىغا ئېغىز سېلىپ ئۇلگۇرگەنىدى . ھەرنېمە بولسىمۇ نەيزە سانجىلىشى هامان يولۋاسنىڭ ئاغزى توخـ- تىكۆلنىڭ پۇتىدىن بوشىدى . ئات ئالدىنقى ئۇركۇشىگە يولۋاستىن قورقۇش قوشۇلۇپ پۇتۇن جەهلى بىلەن جېدەللەپ چېپىپ كېتىۋاتـ- قان بولغاچقا ، توختىكۆل يولۋاسنىڭ قانداق بولغانلىقىنى بىلەلمەي قالدى ، ئاتنى ئاران توختىتىۋالدى . ئاتتىن چۇشسە مىنەلمەي قېلىشىنى ئويلاپ ، ئات ئۇستىدە تۇرۇپلا زەخمىلەنگەن پۇتىنى ئېگەر ئالدىغا ئېلىپ ، ئالدى بىلەن چورۇق - پايپىقىنى سېلىپ ئارقىسىغا غانجۇغلىۋالدى ، ئاندىن كۆڭلىكىنى سېلىپ ، يىرتىپ پۇتىغا يۆگىدى ، ئۇستىدىن ئاتنىڭ چۇلۇۋۇرىدا چىڭ ماتاپ تاڭدى - دە ، چۇشكۇنگە قاراپ ماڭدى .

تايۇقلار يېڭى دەريا بويىغا تاڭ سەھەردە يېتىپ كەلدى . كېـ- لىپلا هەممىسى ئات ، تۆگىلەرنى ئوتقا ئورۇنلاشتۇرۇپ قويۇپ ئۆزلۇكىدىن دىلپار ئىزدەشكە كىرىشىپ كەتتى . سۇ تېخى سوغۇق ئىدى ، لېكىن سەپەرداش هەمراهىنى قۇتقۇزۇش ئۇچۇن سۇ كېچىـ- ۋاتقان بۇ كىشىلەرگە سۇنىڭ سوغۇقلۇقى هېچ نەرسە ئەمەس ئىدى ، ئۇنى سەزمەيتتى . تېخى ئون ئىككى ياشقىمۇ تولمىغان ئۆر- دەك چېغىدا بېلىگىچە سۇ كېچىپ يېكەن ، قومۇش ئارىلىرىدا دىلپار ئىزدىمەكتە ئىدى . تەلىيىگە يوپۇرماقلىرى ئانچە يېتىلىپ كەتمىگەن هەم ئاز بولسىمۇ دىلپار تېپىلىپ قالدى .

تالىشقۇل توختىكۆلنىڭ پۇتىدىكى تېڭىقنى يېشىۋىدى ، قان

ئاساسەن توختاپتۇ . ئۇ يىرىڭلاپ كەتمەسلىك ئۈچۈن زەخىم ئورنى بىر قۇر ئېرتىۋېتىپ دىلىپار يوپۇرماقلىرىنى ئۈستى - ئۈستىگە قويۇپ ، ئۈستىدىن بىرنەچچە قات لاتا يۆگەپ چىڭ چىگىۋەتتى ، ھەممىسىنىڭ كۆڭلى ئارامىغا چۈشتى .

تالىشقۇل بىلەن تايۇق توختىكۆلنىڭ پۈتى بىلەن ھەپىلىشىۋاتقاندا ، باشقىلار قۇرۇق ئوتۇن يىغىپ كېلىپ ئىككى يەرگە غولۇتمان يېقىپ ھۆل كىيىملىرىنى قۇرۇتقاچ ئىسسىنىپ ئولتۇرۇشتى ، يەنە بىر يەرگە ئابدۇشنى ئېسىپ سۇ قاينىتماقچى بولۇشتى . ئۇلار ئوتسىنىپ ئولتۇرۇۋېدى ، يېنىغا نەيزە تۇتقان چوڭ ياشلىق بىر كىشى كېلىپ قالدى ، ئۇنىڭ ئىسمى تاپىق ئىكەن ، ساتمىسى يېقىن بىر يەردە ئىكەن ، ئوت يالقۇنىنى كۆرۈپ كەلگەنىكەن .

— دەريا ياقىلاپ ئولتۇرغان يىگىرمە نەچچە ئۆيلۇك ئادەم بار . بۇلارنىڭ كۆچۈپ كەلگىنىگە ئالدىغا ئوتتۇز - قىرىق يىل ، كەينىگە ئون يىلدەك بولدى ، — دېدى تاپىقباي تايۇقنىڭ سورىغىنىغا جاۋاب بېرىپ .

يېقىن ئەتراپتا توغراقلىق بولمىغاچقا ، بۇ كىشىلەرنىڭ ھەممىسى گەمىلىك ساتما ئۆيلەردە ئولتۇرىدىكەن . بۇلارنىڭ بىر قىسمى قۇمدەريا قۇرۇپ كەتكەندىن كېيىن كۆچۈپ كەلگەن بولسا ، بىر قىسمى بۇلۇڭكۆل ، يارداڭبۇلاق ۋە پۈتالىقكۆل[1] تەرەپتىن كۆچۈپ كەلگەنلەركەن . تايۇقلار ئۇلاردىن شۇ تەرەپلەرنىڭ ئەھۋالىنى ئۇقۇپ باقماقچى بولدى . لوپ دالىسىدا ئادەم يىغىش ئۈچۈن ئىشكىمۇئىشىك مۇدۇرۇپ يۈرۈشنىڭ ھاجىتى يوق .

تايۇقلار سەپەرگە چىققاندىن بۇيان تاماقنى مۇشۇ يەردە كەڭ - كۇشادە ، ئالدىرىماي ، خالىغىنىنى ئېتىپ يېدى . بېلىق شورپىسىغا چېلىپ ئەتكەن ئۇجۇل ئۇمىچىنى ھۇزۇرلىنىپ ئىچىۋېلىشتى . تاماقتىن كېيىن ئاۋازى سۇزۇك ، جاراڭلىق توختاق ئېگىز بىر قۇم دۆڭىسىگە چىقىپ : «ئابدال بېگى كۇنچىققانبەگنىڭ ئوغلى جانقۇلۇبەگ بىلەن بىرنەچچە ئادەم ‹يېڭى دەريا› بويىغا

---

① پۈتا — يۇلغۇن .

كەلدى ، سىلەر بىلەن كۆرۈشمەكچى ، كېلىڭلار ! » دەپ دەريانىڭ يۇقىرىسىغا قاراپ بىر ، تۆۋەن تەرىپىگە قاراپ بىر ، ئىككى ئالىقىنىنى كاناي قىلىپ توۋلىدى . هايالشمايلا كىشىلەر ئاتلىق ، كالا ، ئېشەك مىنىپ ۋە پىيادە مېڭىشىپ كېلىشكە باشلىدى . چوڭ ياشلىقلاردىن باشقا ئەر - ئايال هەممىسى يالاڭ ئاياغ ئىدى . ئېيتىلىشىچە ، كېلەلىگۈدەك ماغدۇرى بارلارنىڭ هەممىسى كېپىتۇ .

مەلۇم بولدىكى ، يارداڭبۇلاق ، پۇتالىقكۆل ئەتراپىدا سۇ قالماپتۇ . بۇلۇڭكۆلده ئازراق سۇ بار ئىكەن . يارداڭبۇلاقنىڭ تۆۋەن تەرىپىده ، بۇلۇڭكۆلنىڭ سول تەرەپ سەل يۇقىرىسىدا كەڭ بىر ماقاتلىقنىڭ بارلىقى تايۇقلارنى بەك قىزىقتۇردى . «دۆۋە ئادەم — چەپەر ئاغزىدىن چۈشۈرمەيدىغان ماقاتلىق شۇمىكىن . ئەتراپىدا بىرەر يۇرتنىڭ بولغانلىقىنى هېچكىم بىلمەسە ، بۇنداق چوڭ ماقاتلىق نەدىن ۋە قانداق پەيدا بولۇپ قالىدۇ ؟ » تايۇق قالاچ قاناقانىڭ ئەجدادلار توغرىسىدىكى گەپلىرىنى يادىغا ئېلىپ ، شۇلارنى ئويلاپ قالدى . تايۇق هەم ئۇنىڭ هەمراهلىرى بۇ يەردىكى قېرىلارنىڭ قۇملۇق دەشتىنى كېزىپ يۈرمەي ، يېڭى دەريانى يۇقىرىسىغا ياقلاپ مېڭىپ ، كۆنچى دەريانىڭ غول ئېقىنىغا ئۇلاشقاندىن كېيىن ، چوڭ دەريانى بويلاپ ئۇستۇنگە مېڭىپ دىلپار ئارقىلىق چارىغا قايتىش توغرىسىدىكى مەسلىهەتلىرىگە قارىماي ، چەپەرنى يوقلىغاچ يارداڭلىق ئاستىدىكى ماقاتلىقنى چوقۇم كۆرۈپ ، ۋاقىت ۋە ئەهۋالغا قاراپ نىشانلىغان باشقا جايلارنىمۇ كۆرۈشنى ، بولمىسا چۆل كېزىپ ئۇدۇل مېڭىپ كۈزلەك ياكى تىكەنلىككە كېتىش قارارىغا كېلىشتى . شۇ كۈنى چۈشلۈك تاماقنى يەۋېلىپلا سۇ ۋە باشقا تەييارلىقلارنى ئوبدان غەملىۋېلىپ يۈرۈپ كېتىشتى .

ئۇلارنى قانداق قىسمەتلەر كۈتۈپ تۇرىدۇ ، بۇ ئۇلارغا نامەلۇم ئىدى .

ISBN 978-7-228-11347-7

